
MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MULT ÉS JELEN

a jelszava annak a hatalmas nagy vállalatnak, melylyel

„MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

czímen lelkes írók és jeles tudósok a müvelt magyar közönségnek kedveskedni vélnek. Hazánk multjának és jelenének ismerete az, a mely nélkül müvelt magyar embert képzelni sem lehet, s ez a vállalat igazán az a palaestra óhajt lenni, a hol Magyarország ifja-öregje mindent együtt találjon, a mi szülőföldjére, ennek társadalmára és intézményeire, történetére és müemlékeire, gazdasági és müveltségi viszonyaira világot vet.

A jó patrióta, kit vármegyéje, szülővárosa vagy faluja érdekel, a természetkedvelő, ki az ország állat-, növény- és közetvilágát búvárolja, a szocziológus, ki a néprajz és statisztika kérdéseire keres feleletet, a tisztviselő, ki akár a közigazgatási, akár az igazság- vagy egészségügyi viszonyok ismeretére vágyik, az egyházi férfiú, ki a kulturális és egyházi élet mozzanataira fektet súlyt, a tanárember, ki a cseperedő nemzedék szívébe hasznos ismereteket oltani van hivatva, a gazda, a kereskedő és az iparos, kiket földünk termelőképessége és vagyoni viszonyai érintenek legközelebbről: egytől-egyig mind olyan encziklopédiát kapnak e vállalatban kézhez, a mely egész életök folyamán hüséges útitársuk és nélkülözhetetlen útbaigazítójuk lesz.

E vállalatnak mását, nálunk előrehaladottabb nemzetek irodalma sem képes felmutatni.

S a mi szintén nem csekély érdeme, az az, hogy nem száraz lexikonszerü felsorolással akarja feladatát megoldani, hanem üde csoportosításban s müvészi, de a mellett magyaros zamatú előadásban igyekszik az olvasó lelkéhez férközni. Elevenen hatnak a képzelődésre azok a helyszínén készített eredeti fényképi fölvételek, azután az állandó becsü mümellékletek, valamint a történeti képek, rajzok és térképek, melyek ezt a vállalatot minden müvelt család asztalán a legdíszesebb albummá avatják.

E nagy müvet, melynek élén mint szerkesztő a hazai történetírás egyik kiváló müvelője,

BOROVSZKY SAMU dr.,

A MAGY. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A MAGY. TÖRTÉNELMI, A MAGY. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI S A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

áll, ki nemcsak mint tudós, hanem mint a nyelvbeli előadás mestere is kitünik, mind olyan, nagyrészt helybenlakó szakemberek írják, kik úgy szakmájuknak, mint az illető vidéknek is leghivatottabb ismerői, s a kikben ennélfogva megvan a biztosíték arra, hogy kezük alól megbízható és alapos dolgozatok kerülnek ki.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

a közvetetlen tudás és megismerés alapján szerkesztett mü, melynek alaposságára erős kezesség az említett szakférfiak és helyi írók megbízhatóságán kívül, a fővárosi szakemberekből alakult állandó munkatársak központi bizottságának felülvizsgáló ellenőrzése is.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“

mintegy húsz kötetre van tervezve; évenként lehetőleg két kötet jelenik meg és a teljes munka megrendelése esetén minden egyes kötet ára díszkötésben 12 korona.

Eddig a következő 5 kötet jelent meg:

Abauj-Torna vármegye és Kassa
Fiume és a magyar-horvát tengerpart
Vas vármegye
Nyitra vármegye
Szabolcs vármegye

Előkészítés alatt vannak: Bihar vármegye és Nagyvárad, Kolozs vármegye és Kolozsvár, Hajdu vármegye és Debreczen, Bars, Pozsony, Zemplén és Torda-Aranyos vármegyék.

Megrendeléseket elfogad: **A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI és VÁROSAI“ kiadóhivatala,**

Budapest, VII., Almásy-tér 2.

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

(MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA)

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI" ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAINAK BIZOTTSÁGA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA.

SZÁMOS SZÍNES MELLÉKLETTEL, MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEG-KÉPPEL.

SZABOLCS VÁRMEGYE.

BUDAPEST

„APOLLO" IRODALMI TÁRSASÁG

„MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI"
SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA
BUDAPEST, VII., ALMÁSY-TÉR 2. SZÁM.

SZABOLCS VÁRMEGYE

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI“ ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAINAK
KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
ÉS SZABOLCS VÁRMEGYE MONOGRAFIA-BIZOTTSÁGA

FELÜGYELETE ALATT ÍRTÁK

A SZABOLCSVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK.

15 MŰMELLÉKLETTEL,
EZEK KÖZÖTT 4 SZÍNES KÉP, 3 TÉRKÉP, 8 SZÍNES AUTOTIPIA, TOVÁBBÁ 14 EGÉSZ OLDALAS KÉP,
350 SZÖVEG-KÉP ÉS TELJES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI"

ÁLLANDÓ MUNKATÁRSAINAK KÖZPONTI BIZOTTSÁGA.

Elnök: **RÁKOSI JENŐ.** Szerkesztő: **dr. BOROVSZKY SAMU.**

TAGOK:

Dr. Balassa József
tanár.

Dr. Balkay Béla
ügyvéd, iró.

Balogh Pál
hírlapíró.

Bánóczi József
tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Bársony István
író.

Dr. Bayer József
főgimn. tanár, a m. t. akad. tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, orsz. képv, a m. tud. akadémia tagja.

Benedek Elek
lapszerkesztő.

Berzeviczy Albert
ny. államtitkár, orsz. képv.

Dr. Bezerédj Viktor
belügyminiszteri tanácsos.

Berecz Antal
m. kir. áll. felső leányiskolai igazg., a m. földrajzi társaság főtitkára.

Dr. Bolemann István
kir. tanácsos.

Dr. Borbás Vincze
egyetemi m.-tanár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgó-tarjáni vasmű-részvény-társaság vezér-igazgatója.

Dr. Csapodi István
író, egyetemi m.-tanár.

Császár Imre
orsz. szinművészeti akad. tanár.

Csoma József
földbirtokos, heraldikai író, a herald. és geneal. társ. ig. v. tagja.

Czigler Győző
műegyetemi r. tanár.

Dr. Dárday Sándor
min. tanácsos, a «Jogtudományi Közlöny» főszerkesztője.

Demény Károly
m. kir. posta- és távirdaigazgató.

Dedek Crescens Lajos
tudomány-egyetemi könyvtár-őr.

Dobokay Lajos
miniszteri osztálytanácsos.

Dr. Entz Géza
műegyetemi r. tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Enyedi Lukács
min. tan., a m. agrár- és járadékbank vezérigazgatója.

Dr. Erdélyi Pál
a nemzeti múzeum könyvtárának segédőre.

Dr. Falk Miksa
országgyűlési képviselő, a »Pester Lloyd« főszerkesztője, a m. tud. akadémia tagja.

Dr. Fejérpataky László
a nemzeti múzeum könyvtárának igazgató őre, a m. tud. akadémia tagja.

Fritz Péter
a budapesti keresk. és iparkamara titkára.

Dr. Fodor József
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

György Aladár
az országos statisztikai hivatal aligazgatója.

Hock János
plébános, országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő
m. kir. honvédezredes, a m. tud. akadémia tagja.

Dr. Hutyra Ferencz
az állatorvosi akadémia igazgatója.

Dr. Jankó János
a magyar földrajzi társaság titkára.

Dr. Jókai Mór
főrendiházi tag, a m. tud. akad. tagja.

Kada Elek
író, Kecskemét város polgármestere.

Káldy Gyula
a m. kir. opera igazgatója.

Dr. Katona Lajos
főgimn. tanár.

Dr. Kenedi Géza
a «Pesti Hirlap» szerkesztője.

Kenessey Kálmán
vasúti és hajózási főfelügyelő.

Dr. Kiss János
egyetemi ny. r. tanár,

Konkoly Thege Miklós
orsz. képv., a központi meteorológiai intézet igazgatója, a m. tud. akadémia tagja.

Kormos Alfréd
a «Magyar Pénzügy» szerkesztője.

Kőrösi József
a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója, a m. tud. akad. tagja.

Kovács Albert
ev. ref. theologiai tanár.

Kovács Gyula
vasúti és hajózási főfelügyelő.

Kovács S. Aladár
kir. főmérnök.

Kun Gyula
székes-fővárosi tanácsnok.

Landgraf János
országos halászati felügyelő.

Landherr Gyula
műépitész.

Dr. Lipcsey Ádám
lapszerkesztő.

Lóczy Lajos
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Dr. Madarász Gyula
nemzeti múzeumi őr.

Dr. Nagy Géza
nemzeti múzeumi őr.

Németh József
földmivelésügyi min. titkár.

Némethy Károly
belügyminiszteri oszt. tanácsos.

Dr. Nyári Sándor
műegyetemi m. tanár.

Dr. Ortvay Tivadar
jogakadémiai tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Óváry Lipót
orsz. levéltáros, a m. tud. akad. tagja.

Dr. Pasteiner Gyula
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán
a budapesti népszinház igazgatója.

Ifj. dr. Reiszig Ede
a herald. és geneal. társaság ig. vál. tagja.

Dr. Rodiczky Jenő
cs. és kir. asztalnok, földmiv. min. osztálytanácsos.

Telegdi Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi fő-geológus.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-főtitkára, orsz. képviselő.

Szabó Antal
belügyminiszteri titkár.

Id. Szinnyey József
a n. múzeumi hirlapkönyvtár őre, a m. tud. akadémia tagja.

Ifj. dr. Szinnyey József
egyetemi ny. r. tanár, a magy. tud. akadémia tagja.

Strausz Adolf
tanár.

Dr. Szterényi Hugó
főgimn. tanár.

Dr. Thallóczy Lajos
közös pénzügyminiszteri udvari tanácsos, a m. t. akad. tagja.

Dr. Tuszkay Ödön
orvos szakíró.

Dr. Váradi Antal
az orsz. színművészeti akadémia igazgatója.

Dr. Vécsey Tamás
egyetemi ny. r. tanár, a m. tud. akadémia tagja.

Vende Aladár
a monografia segédszerkesztője.

Dr. Visontai Soma
ügyvéd, orsz. képviselő.

A „MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI"

SZABOLCS VÁRMEGYE KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Andrássy Kálmán
ev. ref. lelkész, Buj.

Dienes Barna
az a.-szab. tiszai árm. társulat igazgatója, Debreczen.

Ferenczi Miksa
bankigazgató, Nyíregyháza.

Geduly Henrik
ág. ev. lelkész, esperes, Nyíregyháza.

Görömbei Péter
ev. ref. lelkész. szabolcsi esperes, Nagy-Kálló.

Heim Péter
min. tanácsos, Budapest.

Dr. Hoffmann Emil
orvos, Nyíregyháza.

Inczédy Lajos
m. főlevéltárnok, Nyíregyháza.

Dr. Jósa András
megyei főorvos, Nyíregyháza.

Kállay András
földbirtokos, a szabolcsmegyei monogr. biz. elnöke, Nyíregyháza.

Kálnay László
ügyvéd, író, Nyíregyháza.

Kálnay Zoltán
mérnök, Nyíregyháza.

Kandra Kabos
káptalani levéltárnok, a műemlékek orsz. bizottságának lev. tagja, Eger.

Kovács István
kir. táblai bíró, Nyíregyháza.

Leffler Samu
tanár, Nyíregyháza.

Lengyel Endre
gör. kath. lelkész, esperes, Nagy-Kálló.

Martinyi József
főgimn. igazgató, Nyíregyháza.

Mészáros Ferencz
tanár, Nyíregyháza.

Dr. ifj. Reiszig Ede
a herald. és geneal. társaság igazg. vál. tagja, Budapest.

Süttő József
ügyvéd, Nyíregyháza.

Simicska Endre
a szabolcsm. gazd. egylet titkára, Nyíregyháza.

Szabó Endre
közgazdasági író, Budapest.

Szabó Miklós
gör. kath. lelkész, Napkor.

Szikszay József
ügyvéd, Nyír-Bátor.

Szlabóczky Imre
tanár, Nyíregyháza.

Ujfalussy Zoltán
m. kir. erdőfelügyelő, Nyíregyháza.

Vende Aladár
a monografia segéd-szerkesztője, Budapest.

Vende Ernő
tanár, író, Budapest.

Virágh László
mérnök, Kis-Várda.

„Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

Rajzolta Bannwarth Th. Kartografiai müintézete.

ELŐSZÓ

Mindenesetre tudományos értékkel bírna, elkalandozni a beláthatatlan messze távolba és elmerengni a feltevések és elméletek tág mezején a felett, hogy a történelmet évezredekkel megelőzött képződési és átalakulási korszakokban, hazánk földje miként bontakozott ki az őstömegből. A föld központja felé húzódó tüznek, a föld felületén elterült tengervízzel folytatott harcza, mennyiben hatott közre annak átalakitására; — az „édes tenger“ elméletének, valamint ez elméletből levont azon következtetésnek, hogy e víztömeg elvégre a vaskapunál tört magának utat kelet felé — megemlitésre méltó feltevések ugyan, — de nem alkalmasak arra, hogy itt bővebb vitatás tárgyát képezzék.

Valószínű az, hogy e víztelenítési folyamat mindinkább lassúbbá vált; mocsarak s a buja ősnövényzet minden faja, bő táplálékot és biztos menedéket nyújtott itt az állatvilág milliárdjainak hosszú időszakokon át s így képződött az a dús talaj, az az áldott föld, a melyet hazánknak mondhatunk, s a melynek typikus, kiválóan szép részlete — *Szabolcs vármegye.*

Az a hullámos felszín, a mely megyénket jellemzi, a tenger vize alatti zátony-képződésnek tartható-e, vagy a Tisza-meder felé igyekvő belvizek munkájának, — az ilyen dombtetők szélnyalásaiban található elszenesedett óriás orsósarok és nádgyökerek ennek vagy egy későbbi kornak termékei-e, — volt-e része ebben a munkában vulkanikus befolyásoknak is, s az itt található temérdek nyers obsidianok és nucleusok közel vidéki vulkanikus kitöréseknek és helyi használatnak maradványai-e, vagy az őskori népek folytonos vándorlásainak itt hagyott emlékei-e, — minő képe volt a Nyírségnek akkor, a midőn az ősállapotból kibontakozott, — mily növény- és állatvilág borította el és lakta e földet akkor, a midőn termőképessé lett, — kik voltak őslakói, időszámí-

tásunk előtt csak egy ezredévvel is: mind e kérdésekre a történet és természettudomány adós marad a felelettel, söt e homályt nem világítják meg kellően későbbi kútforrásaink adatai sem, mert habár Erdélyre, az Alduna vidékére és hazánk azon részére nézve, a mely a Tisza és a Duna között, valamint a Dunán túl fekszik, az ókorból már teljesen megbízható adatokat bírunk, mélységes sötétség fedi el azokat a viszonyokat, a melyek e közben Magyarország azon részében léteztek, a mely a Maros, Tisza és Szamos között terül el.

Első megbízható kalauzunk (500. kör. Kr. sz. e.) Herodotos, közvetetlen az Istros folyón túl, az *agathyrseket* nevezi meg; de ezek közvetetlen szomszédságában észak felé a *neurokat*, s igy felette nehéz lenne megállapitani, hogy e két népfaj közül a Nyírséget melyik tartotta megszállva; Strabo szerint (63. kör. Kr. sz. e.) ugyanitt *geták*, Plinius szerint (61. kör. Kr. sz. u.) a Kárpátok alatt — e területet Hercyniának nevezi — a *jazygok*, Tacitus szerint (55. Kr. sz. u.) *dákok, sarmaták, búrok*, Cl. Ptolomaeus szerint (150. kör. Kr. sz. u.), kizárólagosan *dákok* laktak.

A római császárok későbbi uralma alatti időben e vidéken a *szabad dákokat* és *carpokat* látjuk s alig egy század leforgása után, a népvándorlás ugyanitt — a Tisza és Szamos mentén — a *sarmatákat* találja; de hogy e sarmaták, a kiket még a negyedik században Magyarország területétől a bastarna népfaj és a Kárpát-hegyláncz választ el, mikor és miként kerülnek e vidékre, e körülményt mély homály fedi, hacsak a sarmaták alatt a *jazyg-sarmaták* maradványait nem kell értenünk.

Ha azon a hagyományon lehetne elindulnunk, hogy a Csörsz- vagy Ördögárok, a mely megyénk területén is több helyütt átvonul, mint védelmi mű a *jazygok* és *quadok* közötti határvonalat képezte, ez esetben megállapíthatnók azt is, hogy ez idő tájt a régi Szabolcs vármegye déli mocsaras vidékét *jazygok*, a Nyírséget pedig *quadok* lakták, valószinüleg azonban *gót* fenhatóság alatt.

Az ötödik században Attila terjeszti ki világuralmát Magyarország egész területére, mig a hatodik században e területet s igy megyénk területét is a *gepidák* tartják megszállva, utánok pedig több mint 200 éven át az *avarok*. Ezeknek Nagy Károly által, a VIII. század végével történt legyőzetése után hazánk északi részén s igy megyénk területén is, *szláv-morva* fajokat látunk letelepülni, a nélkül azonban, hogy e faj itt egységes nemzetet és államot alkotott volna, mert hiszen Anonymusnál olvassuk s más forrásokból is tudjuk, hogy megyénk területét a magyarok bejövetelekor fel egész a Szamosig, *bolgárok* és *kazárok* tartották elfoglalva.

Ne kutassuk már most tovább azt, hogy őseink a vereczkei szorosnál törtek-e be Magyarország területére, avagy az Aldunán, — sem azt, hogy megyénk területét Szabolcs, Tuhutum és Tass vezérek hódították-e meg, avagy Kund kapitány, — bizzuk mindannak a megirását, hogy a magyar nemzet honfoglalása, harczai, államalkotása és további fejlődése körül Szabolcs vármegyének mi szerep jutott, e monografia megíróinak szakavatott tollára és

szorítkozzunk feladatunk tulajdonképeni tárgyára: Szabolcs vármegyének ismertetésére az utolsó ember-öltők alatt.

Megyénk képe ezelőtt egy fél századdal megnyerő és érdekes volt. Képzeljünk magunk elé egy mérföldekre terjedő hullámos fensíkot, a tetőkön tölgyerdővel, cserjével és sima zöld pázsittal, a lejtőkön könnyen mívelhető gabonaföldekkel, a völgyekben nyírerdőkkel s kötött, dúsan termő talajjal, a fenekekben sűrű nádasokkal, szíkes és halbő, tiszta vízű tavakkal, melyeknek sima tükrét a vízimadarak ezrei borítják; menjünk az egymáshoz közel fekvő községekbe, melyeknek rendszertelenül épített, de csinos és tiszta nádasházaiban sorsával megelégedett és földesurát tisztelve szerető munkás nép lakik, látogassunk el a falu végein évszázadok óta őrt álló nemesi úri kúriákba, ahol anyagi jólét mellett, patriarchális élet, vendégszeretet és vallásosság honol, s megkapjuk a Nyír hű képét. Ha gyönyörködni akarunk egy őserőben lévő, kitartó, munkás népben, egymástól távolesö, rendszeresen épült, nagykiterjedésű falvakban, végnélküli aranykalászos rónákban és a délibáb rezgő látképeiben visszatükröződő mérhetetlen síkságokban, úgy tekintsük meg a szabolcsmegyei Alföldet. De nem lenne teljes és hű vármegyénk képe, ha nem foglalnók be annak keretébe a Tiszahátat Csegétől fel, egész Vásáros-Naményig, megyénknek e hasonlíthatatlanul legszebb részét, a mely nyugat, észak és kelet felől öleli körül vármegyénket, a Tiszahátat — a leghaldúsabb folyó partját szegélyező ős tölgyerdőkkel és füzesekkel, kitünő legelőivel és virányos rétekkel, hátterében a Hegyalja emelkedett lépcsözetes szöleivel, Zemplén, Ung és Bereg bükk-erdős hegyormaival, s ha meg nem említenők megyénk nyugati és északi részén a Tiszahát és a Nyír között elnyúló árterületet, végnélküli nádasaival, halastavaival, a darvak, gödények, hattyúk és kócsagok ez őstanyáival, a magas árvízek által ide-oda hányt s vetett úszólápjaival, a melyekre nézve a tulajdonjogot a szél változatos szeszélye gyakran kérdésessé teszi, birtoklásukat pedig, ideig-óráig, csak kiczövekelés vagy kikötés biztosítja.

Ez megközelítőleg hű képe a régi Szabolcs vármegyének, a mely bölcsője, otthona és — mondhatnám — kizárólagos birtoka volt annyi ősnemes családnak, a Bolug-Simian és a Megeriek törzsének, a Kaplonyok, Hunt-Pázmánok, Gut-Keledek unokáinak.

S valóban, ha vannak is vármegyék, a melyek búzatermő talajukkal, regényes fekvésükkel, stylszerűen kiépített városaikkal, műemlékeikkel s a közművelődés terén elért nagyobb sikerekkel méltán dicsekedhetnek, — *a tiszta magyar, nemes, úri vármegyének Szabolcs volt mindenkor a mintaképe, e vármegye volt otthona a független szabad gondolkozásnak, a vendégszeretetnek és a vonzó társadalmi életnek.*

Hiszen nemcsak a szomszéd vármegyékből, hanem az ország minden részéből is megjelentek és képviselve voltak itt évente e megyék számos kitünőségei: Ung megyéből a gróf Török, Turánszky, Csuha, Füzesséry; Beregből a Lónyay Bay, Uray; Szatmárból a Kende, Szuhányi, Szerdahelyi, Domahidy, Ujfalussy, Jékey, Boér; Biharból a Fráter, Erőss, Szunyoghy, Beöthy: más szomszéd megyékből, Erdélyből, a Dunán túlról a Sennyey, csicseri Orosz, Szentimrey, Borbély

és Zabráczky, Komáromy, Recsky, Szereday, Baranyi, Wesselényi, Jósika, Bernrieder, Zichy Jenő, Keglevich Béla és még számosan, hogy az itt páratlan alakban kifejlett társadalmi életben részt vegyenek — lássák, miként lejtik Szabolcsban a kallai kettőst, s hogy mulatnak nálunk a Boka Károly és Benczi Berti czigány-prímások varázs-zenéje mellett a Vayak, Ibrányiak, Patayak és Kállayak, s hogy minden évben találkát adjanak egymásnak az őszi agarászatokon, a debreczeni vásáron, a pócsi búcsún és a mádi bálban, az eladó leányok e látogatott és háládatos vásárain.

A társadalmi életet vármegyénkben e század elején Kállay Miklós alkotta meg, akinek elismert értelmi fölénye, gazdagsága, határt nem ismerő vendégszeretete s különösen azon körülmény, hogy Szabolcs vármegyének 18 éven át volt alispánja, lehetővé és könnyűvé tette összehozni és együtt tartani a megye-gyűlések alatt Nagy-Kállóban és azonkívül kálló-semjéni kúriáján a megye szinét-javát.

Később a megyei társas élet gyúpontjai voltak: az Erős Lajos, id. Zoltán János, Vay Diénes, Ibrányi Ferencz, Kállay Gergely, Péchy László, Jármy Imre, gf. Degenfeld Imre, Nozdroviczky György, Patay István, Bónis Sámuel, Kállay Ödön, gróf Vay Ádám, Elek Mihály, Mikecz Tamás, Kállay Ákos, Csuha Tamás, a Gencsyek s mindenekelőtt a Kállay Emánuel vendégszerető házai.

Kedélyes, víg élet jellemezte vármegyénk e jeleseinek gyakori együttlétét és gyakorolt hasonló befolyást megyénk egész társadalmára. Itt beszélték meg a követküldést, később képviselő-választást, a megyegyűléseken teendő indítványokat és hozandó határozatokat; itt készítették elő a tisztviselő-választásokat és foglaltak állást a politikai események mellett, vagy azokkal szemben; ezek alapították a felső-szabolcsi gazdasági-egyletet és az egész országban legelső agarász-egyletet. A haladás zászlóját ezek vették kézbe, szabadságharczunknak ezek voltak lelkes szóvivői, a passiva resistenciának ők voltak szervezői, az emigracziónak bőkezü maecenásai és döntő tényezők azon hazafias politika terén, a melyet az egész vármegye mindenkor önzetlenül követett.

Ez táji és társadalmi, rövid képvázlata megyénknek, a míg azt a tizenkilenczedik század második felének rohamos kultur-törekvései át nem alakították, s míg a patriarchális társasélet az u. n. modern társadalomnak helyet nem adott.

Ma már minden megváltozott. — A tágas legelők és erdők helyén búzaföldeket és nagy kiterjedésü szőlőültetvényeket s — hála a mindenütt keresztül vitt ártérszabályozási és tagosítási rendezéseknek, — a tavak és nádasok helyén szelid réteket látunk, az erdőket pedig az útak mentén s az egyes birtokok határvonalain sürü akáczsorok váltották fel. Közutainkra vonatkozólag a czivilizált nyugat utasa sem jegyezné fel ma már naplójába: „lutum luto imponunt et hoc vocant töltés,“ — mert a régi kacskaringós, gyepes, tengelyig járó homokos utak és sár-gázlók helyett, kő- és vasútak szelik át minden irányban megyénk területét, s a czigány-posta ős intézménye felett is győzedelmeskedik a távirda és telefon.

S a társadalom? No erre még inkább elmondhatjuk: — *„et nos mutamur in illis!“*

A szabadságharcz alatti, — nemzetünknek annyi dicsőséget hozott — két év, teljes jövedelmi deficzittel végződött a birtokos osztályra nézve. A munkásosztálynak az úrbéri és hason-természetű szolgálmányok teljesítése alóli felmentése, a csekély úrbérváltságnak vontatott folyósítása, a változott viszonyok folytán elkerülhetlenné vált gazdasági beruházásokra szükséges tőke teljes hiánya, az új adózási rendszer felette terhes és zaklató volta, nemkülönben azon sajnos, bár menthető körülmény, hogy a birtokos osztály a megváltozott viszonyokkal nem tudott és nem akart számolni, mert a dolgok új rendjének tartós voltában éppenséggel nem hitt, — mind e körülmények az azon időben felette drága hitel igénybevételére kényszerítették s a tönk szélére juttatták megyénk virágzó nemességét.

Elég volt két évtized arra, hogy az ős birtokost deposszedálja, anyagi függetlenségétől megfoszsza, a közügyekben gyakorolt döntő befolyását megsemmisítse s a társadalmi rendet teljesen megváltoztassa és alapjában felforgassa.

Ma már hiába keresnők a faluvégeken őrt álló nemesi kúriákat, a szeretet és kölcsönös becsülés kötelékével hozzájuk fűzött vallásos munkás népet, a fent említett társadalmí gyúpontokat és érintkezést; hiába keresnők a nemes birtokos osztályt, mint a közügyek egyedüli irányítóját, a közéletben a tekintélyt, az általános megelégedést és jólétet, az emberek szívében örömet, kedélyt s az ideálokért való rajongást, — nem, — mindezeket már nem találnók meg. De találunk a régi nemesi kúriákon új települteket, a falvakban szegény, elégedetlen, új és régi földesurait egyaránt gyűlölő munkásnépet, a társadalmi fókusok helyett kaszinókat, a tekintélyek helyett a tőke hatalmát és rosszul értelmezett és alkalmazott egyenlőséget, az elégedettség helyett igényeket, az ideálok helyén sívár materializmust.

S valóban ma már ott állunk, hogy vármegyénkben a társadalmi élet — az emberiség minden tevékenységének e legnemesebb czélja — Nyíregyháza kivételével, hol az bizonyos városi, polgári értelemben szépen fejlődik, alig nevezhető már annak; e téren bizony alig törekszik már valaki vonzó szerepkörre; egyesek kisérletei az általános apathia szirtjein rendszerint hajótörést szenvednek s megyénknek immár csak két társadalmi gyülhelye emelhető ki: a mándoki *Forgách* és a királytelki *Dessewffyek* vendégszerető házai. Ecseteljem-e még tovább az anyagi és erkölcsi hanyatlás letünt korszakát, — felsoroljam-e annak rombolásait, — reá mutassak-e, megnevezzem-e a bűnösöket és bűneiket, — hullassuk-e a bánat és részvét könyűit a közállapotok romlása s az elvérzett áldozatok hekatombái felett? Nem, — ne tegyük. Ne tegyük egy üdvös reakczio — a nemzeti szellem uj ébredésének reményében, — a melynek kedvező előjeleit már is észlelhetjük — s ne tegyük ma, nemzetünk és államiságunk fennállásának ezredéves öröm-ünnepén, a mely nem a bánat, nem a vád és megtorlás, — de a bocsánat és kiengesztelődés magasztos ünnepe kell, hogy legyen, — s mert bizom a jövőben és reménylem, hogy a fentiekben ecsetelt viszonyok, csak rövid átmeneti korszaknak múló árnyképei. Hiszen a bár erőben és létszámban megfogyatkozott, de a létért való küzdelemben megedzett birtokos középosztályban találjuk fel ma is az állam-

fentartó elemet s ennek megmentésére törvényhozás és minden kormány bizonyára sietni is fog; — hiszen a gondviselés által gyakorlati józan észszel megáldott, de ámítók által félrevezetett munkás nép elvégre is rá tér a sors által részére kimutatott természetes ösvényre, — a melyen haladva hazánk magyar-nemzeti jellegének erős oszlopává válhat. S egyben a letűnt korszakot általában felülmúlják a jelen idők: a kitartó munkásságban, s egyben nem maradnak annak mögötte: hazafiasságban a politikai élet fórumain, s így csak a történet csalhatatlan tanulságaiból merítem azon erős hitemet, hogy a mely nemzet beléletét ernyedetlen munkásság jelzi, a mely nemzet magatartását önzetlen hazafiság irányítja, annak fennállását és virágzását sem megpróbáltatás, sem balsors veszélyeztetni soha nem fogja.

Te szükebb hazám, szeretett Szabolcs vármegyém! Te már is megértetted az idők intő szavát; dolgozol és munkálkodol erődnek minden erejével, hogy a szenvedett sérelmeket és életerős szervezeteden ejtett sebeket behegeszd, hogy Szabolcs vármegyének régi fényét visszavarázsold s az anyagi jólét révébe jutva, áldozataidat a hon oltárára is letehesd.

* * *

Szabolcs vármegye közönsége az 1894. év május hó 9-ik napján tartott r. közgyűlésében szolgáltatta magasztos tanújelét hazafias áldozatkészségének azzal, hogy — eltekintve más, nagyszabású létesítményeitől, — a millenáris év emlékének megörökítése czéljából, a vármegye monografiájának megírását határozatilag elrendelte.

E mű megírása és kiadása a megyei monografia-bizottság és számos jeles szakírónak közreműködése mellett, a „Magyarország Vármegyéi és Városai“ czímű országos monografia szerkesztő bizottságára bizatott, s e nehéz feladat fényes sikerét e szolennis bizottság nagy tudással párosult lankadatlan igyekvésének és körültekintésének köszönhetjük.

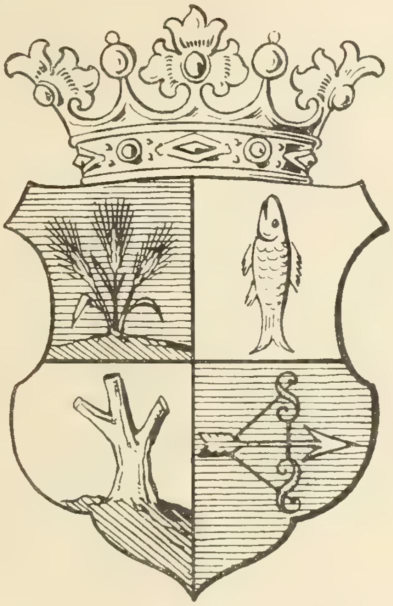
Az előszó megírása nekem jutott osztályrészül, s ennek megírásánál oda törekedtem, hogy a szíves olvasó figyelmét megyénk leírásának és történetének azon mozzanataira irányítsam, a melyek az előttünk fekvő monografiának egyes fejezeteibe beilleszthetők nem voltak.

Ha e megtisztelő megbizatásomnak és feladatomnak csak némileg is eleget tettem, úgy egyedüli vágyam, — hogy csak egy szemernyivel is hozzájáruljak e jeles mű létesítéséhez, — beteljesült, s én nyugodtan adhatom át a szót Szabolcs vármegye monografiája megíróinak, hogy bemutassák a vármegye táj- és népismféjét, megvilágítsák történelmi fejlődését, kiterjeszkedjenek mindazon kulturális eszközökre, a melyekben haladásunk biztositékait ismerjük meg, hogy lelkes szavakban szemeink elé varázsolják a mult nagy alakjait és magasztos példáit, hogy mindezeken okulva, mindezekből lelkesültséget s önmagunk iránti bizalmat merítve, biztosítsuk hazánk jobb jövőjét és hálaszózatunknak Szabolcs vármegye törvényhatósága iránt ekképen adjunk kifejezést:

Isten! Te ki népünket e Haza szent földére vezérléd és megengedéd, hogy e nép állami létének ezredévét elérhette és megünnepelhette, tartsd meg e hazát minékünk magyaroknak s vedd oltalmadba szűkebb hazánkat — szeretett vármegyénket; mert amiképen e nemzet nélkül a haza üres fogalommá válik, úgy vármegyei ős szervezetünk az, a mely egyaránt oltalmaz és megvéd hazát és nemzetet.

Kelt Nyíregyházán, 1900. évi január hó 1-én.

KÁLLAY ANDRÁS.

SZABOLCS VÁRMEGYE CZÍMERE.

SZABOLCS VÁRMEGYE FEKVÉSE, HATÁRAI, TERÜLETE ÉS VÍZRAJZA.

Fekvés.

A nagy magyar alföldi medenczének északi határvonalán fekszik Szabolcs vármegye, az északi szélesség 47°31'—48°28' és a keleti hosszúságnak (Ferrótól számítva) 38°40'—40°15' fokai között. Alakja legmegközelítőbben háromszöghöz hasonlítható. Legszélesebb a keleti határán, a hol Bereg, Szatmár és egy kis vonalon Bihar vármegyével érintkezik. Nyugat felé haladva, mindinkább keskenyedik a területe. Délről Hajdu vármegye erősen benyúlik a Tisza-Polgár határában csúcsosodó háromszögbe. Az éjszaki határvonalon a Tisza délnyugati irányban húzódó folyása adja a háromszög harmadik oldalát, a mely Zempléntől és Borsodtól választja el Szabolcs vármegyét.

Terület.

Területe: $4639._{03}$ □ km; egészben a tenger színe fölött 200 méteren alól fekvő mély síkság, a mely a vármegye északnyugati csúcsán 100 méter alá száll. A vármegye területének legnagyobb részét a T.-Eszlár, Nyíregyháza és Új-Fehértó határain délről északra irányuló vonaltól keletre fekvő, — délről északra nyúló, — mintegy 4825 □ km. területü *Nyír* képezi, melyből Szabolcs vármegyére körülbelül 3349, Szatmárra 290, Biharra 380, Hajdu vármegyére pedig 806 □ km. esik.

A Nyírnek enyhén lejtő nyugati határán túl a legaczélosabb búzát termő, — televényben gazdag, — homokos terület: T.-Polgár, T.-Dob, T.-Dada, T.-Büd, Büd-Szt.-Mihály, T.-Lök, T.-Eszlár, Nagyfalu, részben Nyíregyháza és Uj-Fehértó nagyterjedelmű határaiban fekszik.

A Nyír.

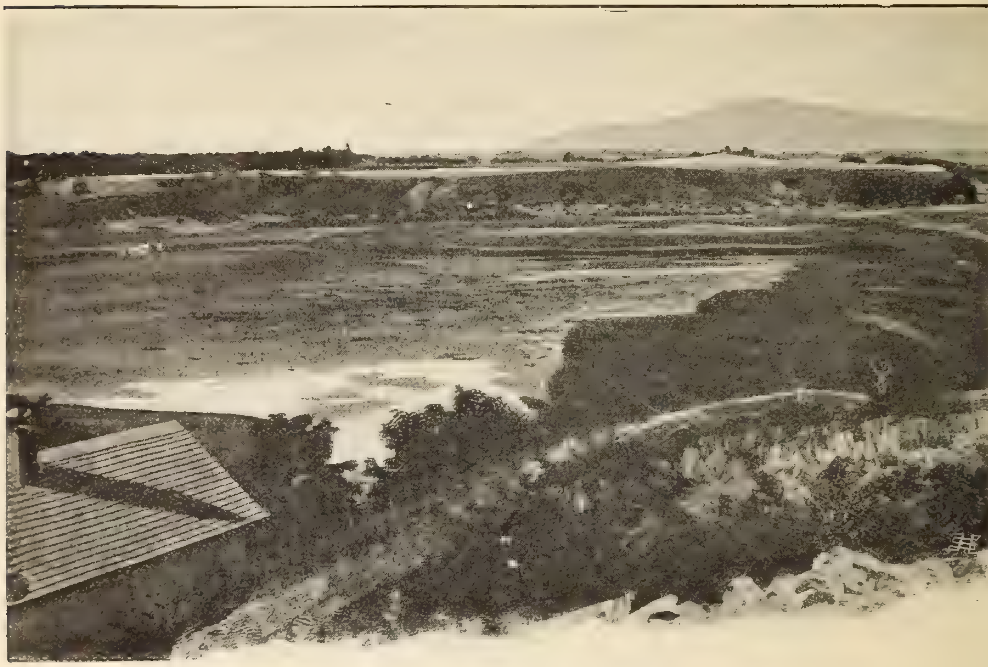
A Nyír észak felé a szemnek észrevehetetlenül lejt és határát itt a Berkesztől Vencsellőig vonuló, — mintegy 50 km. hosszu — 1880-tól 1883-ig épült Lónyay-gyüjtőcsatorna képezi, a mely a Nyírből a Rétköz felé rohanó nagymennyiségü csapadék-vizeknek útját állja, felfogja és Vencsellőnél a Tiszába vezeti — és választja el az úgynevezett *Rétköz*től, mely mintegy 140,000 holdnyi terület, a hol a Tisza-szabályozás előtt, — kivéve a községeknek belterületét és ezek határainak egyes kisebb-nagyobb homokos szigeteit, — a vízimadarak Európában ismert csaknem minden fajainak milliárdja, csíkok és halak éltek és szaporodtak; sőt azután is addig, míg a Nyírvizeket felfogó gyűjtő-csatorna el nem készült, a mely művelet a Nyírvíz-szabályozásnak előmunkálatát képezte.

Keletre keskeny és csakis a Kraszna mellett mocsaras szegély választja el a Nyírt a Tiszától és Krasznától, mely helyen meredeken, másutt lejtősen megy át a környező agyagos lapályba.

A déli bihari oldal, mely meredeken hajlik a Berettyó és Ér folyó medenczéjére, oly élesen válik el a szomszédos televényes agyagtalajtól, hogy az uralkodó szelek a homokot mintegy reáborítják az egészen elütő termé-szetü talajra és a Nyírnek határát, lassan bár, de mindinkább délre tolják. Míg éjszak felé a Nyírnek homokja lejtősen és elmosódottan, addig itt meredeken határolódik.

Szabolcs vármegyének kőzetei, hegyei egyáltalában nincsenek.

A Nyír egy a síkságból kiemelkedő homokmagaslat, melynek kelet-

SZABOLCS VIDÉKE TOKAJ FELÉ.

kezéséről alább lesz szó, és a mely kiemelkedést egy zegzúgos vonal egy nagyobb éjszaki és egy kisebb déli részre oszt.

A déli rész mintegy negyedét képezi az éjszakinak.

Vízválasztó. A vízválasztó vonal Vásáros-Naménynál kezdődik és Ilk, Nyír-Mada, Papos, Jármi, Hodász, Császári, Nyír-Bátor, Mihálydi, Nyír-Béltek községek határain át Hadházig vonul.

A vízválasztó vonalnak gerincze V.-Namény közelében 139, Ny.-Béltek határában már 186, Hadház és Böszörmény között pedig megint csak 162 méter magasságban fekszik a tenger színe felett, míg a Tiszának null pontja Naménynál 113, Tokajnál 97, Tisza-Polgárnál pedig 93.

A vármegyét határoló, némely helyen átszelő Tisza medrének 223 km. útjában tehát 20 méter esése van.

A Bodrog és a Takta, a mely utóbbi csak a közeli Tarczal tájékán szedi össze magát mocsarakból folyóvá és csak is csapadékos időben folyik, máskor pedig álló víznek tekinthető, csak torkolatuk közelében néhány kilométer hosszuságban érintik Szabolcs vármegye határát.

A Nyír, bár agyagban, televényben, tehát termőképességben is jóval

magasabban áll, mint például a pestmegyei homokterület, mégis alá van vetve a szél hatalmának.

Miután pedig nálunk az északi szél uralkodó és valószinüleg az ősidőkben is az volt, a völgyületeknek főiránya is ezen tényező befolyása alatt csak is északról délnek felfelé lejtőleg irányulhatott. A vízválasztó vonalon túl pedig — szélenyhében — a homok rövid távolságban meredeken rakodott le völgyképződés nélkül, hasonlóan, mint azt telenkint hófuvások alkalmával észleljük.

Az északi szél után, gyakoriságban és erőben, a nyugoti következvén, a homokdomboknak többnyire a keleti része meredekebb, mint a nyugoti.

A domboknak és völgyeknek említett elhelyezkedése azonban csakis a fővonásokban áll, mert a számba veendő különböző szeleknek behatása következtében, az említett irányoktól eltéréseket is tapasztalunk.

Az egyes domboknak a környező részből való kiemelkedése ritkán haladja meg a tíz métert. Legtöbbször azonban ezen magasság alatt áll.

Vízrajzi tekintetből a mai Nyírnek északi szomszédja — a Rétköz — alig hasonlít a Tisza- és Nyírvízszabályozás előttihez.

A Rétköz.

A régi óriási *Rétköz* ingovány-mocsár volt, a honnan tavaly is egy álló helyzetben elsülyedt *Cervus alces*nek agancsos koponyája került a szabolcsi muzeumba Ibrány közeléből. A hol évezredek alatt a vízinövények mindig víz alatt álló maradványaiból vastag tőzegrétegek, levegő hatásának is kitett korhadékaiból pedig méternyi vastag humus-rétegek képződtek, ma áldást osztó gazdasági kultura van; mely távolról sem engedi sejteni azt, hogy pár évtized előtt ott pákászok élték víg napjaikat.

A Nyírvíz-szabályozásnak 1888-ban történt befejezése óta a Nyírnek képe is megváltozott.

A homokdombok között elterülő mélyedésekben ősidőktől fogva képződött, — egy vékásnyi, ezer holdnyi — kárászokban, csukákban, pontyokban bővelkedő, nádas, gyékényes, szíkes-tavakat a Nyírnek északi lejtőjén, hét völgyületen át a Tiszába vezették le és a tavak szántófölddé, kaszálóvá változtak át.

Voltak ugyan a Nyírvíz-szabályozás előtt is itt-ott szivárgások, ezek azonban csak csekély részét — és mintegy rohamokban, nem egyenletesen — vezették le a felesleges vizeket. De olyan jelentéktelenek voltak, hogy nem is tartották érdemesnek azokat külön névre elkeresztelni.

Levezető csatornák.

Az ujonnan készült levezető csatornákat a völgyeknek fontosabb helyei szerint nevezték el.

Ezek a következők:

A csatorna neve	Főfolyás hossza kilométerekben	Mellékágak és szivárgók száma	A csatorna hálózat hossza mellékágak- és szivárgókkal együtt kilométerekben	A főcsatorna fenékpontjának tengerszin feletti magassága méterekben	
				kezdetén	végén
Berkeszi	47	40	160	146 160	98.676
Demecseri	37 5	41	216	148.748	97.627
Bogdányi	5.7	1	7.0	100.447	96.947
Sényői	18.7	7	44.0	114.156	96.598
Kemecsei	54.6	52	230	156.194	96.520
Kótaji	47.0	40	176	139.860	95.835
Simai	31.5	7	42	118.895	95.502
Nagyobb mellékfolyások.					
Thass—pátrobai	7		7		
Domecser—berkeszi	11		11		
Pazony—kemecsei	10		10		
Főösszeg	320.0	188	903		

SZABOLCS VÁRMEGYE GEOLOGIÁJA.

Szabolcs vármegye területén hegyek nincsenek, ásványok vagy kőzetek nem fordulnak elő, és így csupán a földtani ismertetésre kell szorítkoznunk, még pedig igen gyér adatoknak alapján, miután a vármegye zömét képező Nyírnek beható ismertetésével foglalkozni eddig még érdemesnek nem mutatkozott, mert a talajvizet szolgáltató kutak mélysége alá sem Hunfalvy, sem Sipos és mások be nem pillanthattak.

A környező — kisebb-nagyobb mértékben homokkal és televénynyel vegyült — lősz-talaj felett kiemelkedő mintegy 4825 □-kilométer hullámos felületü homokos agyag, — de nagy részben homok-terület, melyet *Nyírnek* nevezünk, mint az előző fejezetben említve volt, azon félszigetnek északkeleti zugában fekszik, melynek nyakát a Szilágyságban az egymástól csak öt kilométer távolságban fekvő Kraszna és Berettyó határolják.

A Nyír képződése.

Mi a Nyírséget képező homok vagy homokos agyagterületet zátonyképződésnek tartjuk, mely azon időben keletkezhetett, mikor a hazánk síkságát borító édesvizü tenger magát a Duna lefolyását keresztező gneiszhegységen mérhetetlen idő alatt áttörte, ott, a hol időnkben e hegységnek czukorsüveg-alaku, — a víz koptató hatásának ellenállóbb — kvarcztömbjei a vaskapúhajózási akadályt képezték, mindaddig, míg a magyar szakértelem és magyar áldozatkészség azokat elhárította.

A Nyír képződésének területén oly vulkanikus emelkedésnek kellett lenni, mely az egyesült Krasznát, Szamost és Tiszát meggátolta abban, hogy vizeit rövidebb úton vezethesse vissza anyjához, a tengerhez.

Míg a Berettyó, — a mely a Krasznához közel ered és az Érfolyással egyesül, — akadályba nem ütközvén, nyugotnak tart és Mező-Túr közelében a Körösbe szakad, addig a Kraszna-, Szamos- és Tiszának óriási kanyarulatot kellett tenni a Nyír körül Csapig északi, Tisza-Luczig délnyugati és onnan Titelig, hol a Dunával egyesül, déli irányban.

A Tisza által körülfolyt háromszögnek, — melynek északi csúcsa Csapnál van, — déli oldalát az Érfolyással egyesült Berettyó képezi, mely nyugatnak tör.

Ezen háromszögü nagy területen, melynek északkeleti zugában a Nyír fekszik és a melyet a víz különböző irányban körülfolyt, olyan áram helyett, amely a nyugatra törekvő Berettyót keresztül gázolta volna, szükségképen örvénynek kellett keletkezni, a mely területen tehát a víz csak keringett

A TISZA BERCZELNÉL.

és lassúbb folyásu lévén, a súlyosabb homokszemek alá sülyedtek, míg a lebegő finomabb agyagrészecskéknek zöme az örvény határain kívül ülepedett le.

Hogy valamely vidéknek miként való képződéséről véleményt alkothassunk, szükséges annak nemcsak felületét, de a mélységben előforduló rétegeket s azoknak elrendezkedését is ismernünk.

Tekintsünk tehát előbb a Nyírnek felületére.

A Nyírt képező homok, vagy agyagos homok a szél hatalmának van alávetve és adja meg felületének alakját. A csapadék-víz másodsorban szerepel.

Széliranyok befolyása.

Az uralkodó szél nálunk az északi, és valószinüleg így volt az ősidőkben is. Az északi szélnek hatalma délfelé halmozta fel a homokot.

A homok oly magasra torlódott fel, hogy mig a Tiszának 0 pontja Tokajnál csak 97 méter a tenger színe felett, ezen helytől délkeletre 60 kilométer távolságban Nyír-Lugos és Encsencs közelében a Tisza és Berettyó vízválasztó vonalán, mely Vásáros-Naménytól Hadházig zig-zugosan huzódik, legmagasabb pontja 186 méter.

Azon körülményből, hogy a Nyírben 460 méternyi mélységig, és a Tiszának mai felszíne felett 83 méternyire ugyanegy természetű — úgy területre, valamint vastagságra nézve különbözőleg váltakozó — homok- és agyagrétegekre akadunk, azt kell következtetnünk, hogy azon kőzetkiemelkedés, melyhez még le nem hatolhattunk, és a mely a Tiszát és felső mellékfolyóit, a Nyírt megkerülni kényszerítette, magasra nyúlt fel, a melyre az első zátonyképződés felrakódott és a szelek hatalma alatt, a felület a maihoz hasonlóan alakult. Ezen kiemelkedés folyton sülyedvén, a zátony — megtartva jellegét továbbra is — folyton vastagodott, míg a Lugos- és Encsencs közötti legmagasabb pont is készen nem lett. Ekkor azonban ismét emelkedett úgy, hogy a zátonyképződés lehetetlenné vált.

Rétegek.

Tisza-Lökön a Tiszának közvetetlen közelében a 100 méter mélységű kútnak fúrása alkalmával nem akadtak azon kékesszínű agyagrétegre, melyet Csaptól Tisza-Polgárig hullámos vonalban a Tisza medrében a legtöbb helyen találunk, és a mely réteg számos őslénycsontokat tartalmaz. Bizonyitéka ez annak, hogy ezen réteg a Nyír alá nem nyúlik, tehát később keletkezett.

E rétegnek hullámos vonala és az a körülmény, hogy ez a tokaji hegyen magas fekvésben is találtatik, ezen rétegnek megszakadását bizonyitja. A tokaji hegy és talán az egész Hegyalja ujabb képződés, mint az ősemlősök csontjait rejtő réteg. Ekkor emelkedhetett ki a Nyiren észlelhető vizválasztó vonal is, mely Nyír-Lugos körül legmagasabb.

Völgyek és tavak.

Hét fő völgyület vonul fel a Tisza árterét képező Rétközről dél felé, apróbb mellék-völgyekkel.

A Nyír-vizszabályozás előtt a vizeknek vagy igen korlátolt, vagy épen semmi lefolyása nem volt és így a völgyekben képződött apró, de néha több száz holdnyi katlanokban számtalan haldús tó alakult.

Azon tavak, melyeknek vizei a hónak hirtelen olvadása alkalmával megduzzadván, időnként részben lefolyhattak, dús vizi növényekkel voltak borítva.

Azon tavak azonban, a melyek még részleges lefolyással sem bírtak, növényzet nélküli szikes tavak voltak és mint a többiek, a szomszédos halmoknak leszivárgó vagy leszűrődő csapadék-vizeiből táplálkoztak.

Időnként igen száraz években a tavaknak legtöbbje kiszáradt. Ilyenkor a sziksó seprése a népnek mindaddig keresetforrásul szolgált, míg a tengeri vagy kősóból a sziksónak olcsó előállítása ezen forrást meg nem szüntette.

RÉSZLET A NYIRSÉGBŐL, PAZONY ÉS TURA KÖZÖTT.

A sziksónak képződése csupán csak a szomszédos területen lévő növényzet elkorhadt részeinek évezredek során történt felhalmozódásából magyarázható ki, mert a szikes tavak határain túl, a talajnak sziksótartalma megszünik, sziksós rétegek a környező homokdombok alá nem nyúlnak.

Vályog- vagy téglavetésre többé-kevésbbé alkalmas agyag-rétegeket csak a tavaknak fenekén vagy szélén találunk, különböző vastagságban, a szerint, a mint többé-kevésbbé agyagosabb és kisebb vagy nagyobb területü emelkedéseknek képezik gyüjtő-medenczéjét.

Agyagképződés. Befolyással lehet az agyag-képződésre az is, hogy a vizinövények sok kovasavat tartalmaznak, és miután a tavaknak túlnyomó része időnként teljesen kiszárad, a növényeknek maradványai tőzeget nem képezhetnek, mint a Rétközön, hanem hamu finomságu porrá korhadnak, melyet a szél elfúj és így a tónak területe kovasavban szegényebbé, míg agyagja helyben maradván, aránylag ebben gazdagabbá válik.

Norton-kutak fúrása. A Nyír felületének képződéséről tehát félig-meddig tisztában volnánk, és ha geologusaink a Nyírrel eddig tüzetesebben nem foglalkoztak,* annak tulajdonítható, hogy a mélységbe pillantani csak néhány év óta vált lehetővé, akkor, midőn a vármegye a közegészség javítása czéljából mély fúratu Norton-féle kútak létesítését rendelte el, Nyíregyháza város pedig egyízben 460, más ízben 500, Debreczen város pedig 900 méter mélységre hatolt le, siker nélkül, artézi kút fúrásának megkísérlésénél.

A kútfúrókat és a községek elöljáróit csak a jó ivóvíz érdekelte, tehát nem számlálták meg a különböző rétegeket és nem jegyezték fel a váltakozó rétegeknek vastagságát és egymástól való különbözőségeit. Csupán a nyíregyházi 460 méter mélységü artézi-kútból került, mintegy száz darab kiszárított fúrópróba a helybeli gimnáziumba megőrzés végett, melynek mindegyikére be van karczolva a mélység, melyből napfényre jutott. A rétegek vastagsága azonban feljegyezve nincs.

A vármegye területén létesített mintegy 200 Norton-kút, melyeknek mélysége 17—100 méter között ingadozik, — legtöbbje mintegy 50 méter mély, — a fúrásnál csupán szürkés-sárgás vagy kékes szinü agyag és homok-rétegek váltakoznak egymással, még pedig minden megállapítható rend nélkül, úgy hogy vannak olyan kútjaink, melyeknél 10—20 agyagréteget kellett átfúrni, másutt pedig alig egyet-kettőt, míg kifogástalan ivóvízre akadtak.

A Nyírben a községek belterületén kívül mindenütt jó ivóvizet szolgáltató közönséges kútak vannak, a belterületeken azonban a századok során felhalmozott szerves anyagoknak bomlási termékei, a laza homoktalajon át a csapadék-vizek által már abba a mélységbe hatoltak le, a hol kútjaink talajvize fakad.

E nézet igazolásául felemlítjük, hogy öreg nyíregyházi emberek állítása szerint a mult század végén települt városnak minden kútja századunk elején még kitűnő ivóvizet szolgáltatott, most pedig iható vizet csakis a város által nagy költséggel létesített mintegy 15 mélyfúratu kútból nyerünk.

Nyíregyházán gyakran igen sok különböző vastagságu agyagréteget kellett átfúrni, míg kifogástalan vízre akadtak.

* Ide vonatkozó munkák: *H. Wolf:* Jahrbuch der. k. k. geol. Reichsanstalt Bd. 17, pag. 533; Umgebungen von Tokaj. Aufgenommen 1867; Umgebungen von Hajdu-Nánás Aufgenommen 1867. *Inkey Béla:* A debreczeni m. kir. gazdasági tanintézet földje. Bpest. 1894. A m. kir. földtani intézet évkönyve. XI. kötet, 2. füzet.

A Nyír alatt eddig ilyen váltakozó, különböző számú és vastagságú homok- és agyagrétegeken kívül egyebekre nem találunk.

E rétegeket megtaláljuk a vízválasztó vonalon 80 méterrel magasabb helyeken, mint a Tiszának null pontja Tokajnál és Tisza-Löknél és közvetetlen a Tisza mellett 100 méter mélységben. Meddig kellene lehatolni, míg eltérő rétegre akadnánk, nem tudjuk.

A vármegyét 223 kilométer hosszúságban övező Tiszának medrében Naménytól Tisza-Polgárig egy kékes agyagréteg vonul végig, melynek vastagsága több méter között ingadozik. Néhol alacsony vízálláskor a víz színe fölött észleljük, Tokajnál a vasúti híd oszlopának alapozása alkalmával 28, Tisza-Fürednél hasonló alkalommal 11 méter mélységben is találták.

Őslények maradványai.

E rétegben mindenütt igen sok ős-elefánt, orrszarvu, ős-szarvas stb. csontjaira akadnak.

Az ős-elefánt kissé hajlott, de nem felfelé kunkorodó agyaru volt, tehát nem elephas primigenius — arktikus állat, — hanem antiquus, tehát tropikus klimát feltételező kolosszus volt.

Ott éltek-e, a hol csontjaikat találjuk, vagy árvizek hordták-e össze maradványaikat azon rétegbe, nem tudjuk.

De azon körülményből, hogy Tisza-Löknél, közvetetlen a Tisza mellett, 100 méter mélységben ugyanolyan természetü rétegekre akadunk, mint a Nyírnek egyéb pontjain, azt kell következtetni, hogy a Nyír előbb képződött azon dilluviális rétegnél, melyben az őslények csontjait oly nagy számmal találjuk, és a melyből a tisza-füredi múzeum igen tekintélyes mennyiséget őriz.

A tokaji hegy és környéke.

A tokaji hegy tetején három kráternek a nyoma tisztán felismerhető. E hegynek környékéről a Nyírnek őslakói kések, nyílak és más eszközök készítésére obsidiánt — vulkanikus üveget — hoztak; ennek itten egy — Turán — talált hat kilónál súlyosabb példánya múzeumunkban van. A Szabolcs vármegye tulajdonát képező, a tokaji hegynek déli oldalában fekvő, a színtáj felett mintegy 50 méter magasságu trachyt-tömeget borító 10 méter vastag nyírok-rétegben, közel a sziklához Rhinoceros tychorrinus Jaeg. részeit találták. Egy foga és valószinüleg ennek egy szárcsonttöredéke jutott a szabolcsmegyei múzeumba.

A tokaji hegy kráterének közvetetlen közelében, mintegy félköbméternyi tömegü olyan trachyt-tömb látható, melynek egyik oldalán horzsolási nyomokat lehet felismerni.

Ebből azt következtethetjük, hogy a jégkorszak a mi vidékünkön is uralkodott.

Hogy a Nyírnek színtája azon időben, mikor a tokaji hegy és talán az egész Hegyalja a mélységből a felszínre tört, szintén változáson ment át, kétségtelennek látszik.

Az elmondottakhoz szakavatottabbak részéről talán szó férhet. Mindenesetre nagyon kivánatos volna, hogy a Nyírséggel szakgeologusaink is behatóan foglalkozzanak.

A „MAGYAR NÁBOB" HÁZA KÓTAJON.

SZABOLCS VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Szabolcs vármegye 800,741 kat. hold területen fekszik és 138 községe van, 244,945 lakossal.

A vármegye közigazgatásilag hét járásból áll és egy rendezett tanácsu város van benne. A járások a következők:

Járások.

I. Bogdányi járás, 20 községgel, köztük 7 nagyközség: Demecser, Kemecse, Kótaj, Nagy-Halász, Nyír-Bogdány, Oros, Pazony. Körjegyzőségi székhelyek: Gégény, Kék, Ramocsaháza, Tét, Tura, Vas-Megyer.

II. Dadai alsó járás, 13 községgel, köztük 7 nagyközség: Szent-Mihály, Tisza-Büd, Tisza-Dada, Tisza-Dob, Tisza-Eszlár, Tisza-Lök, Tisza-Polgár. Körjegyzőségi székhelyek: Csobaj, Ptrügy, Tisza-Ladány.

III. Dadai felső járás, 14 községgel, köztük 10 nagyközség: Balsa, Berczel, Buj, Gáva, Ibrány, Nagyfalu, Paszab, Rakamaz, Timár, Vencsellő. Körjegyzőségi székhely: Kenézlő.

IV. Kisvárdai járás, 19 községgel, ezek közt 5 nagyközség: Dombrád, Gyulaháza, Karász, Kis-Várda, Tass. Körjegyzőségi székhelyek: Ajak, Döge, Fényes-Litke, Kanyár, Pap, Pátroha, Petneháza.

V. Nagykállói járás, 19 községgel, köztük 10 nagyközség: Apagy, Balkány, Bököny, Kálló-Semjén, Mártonfalva, Nagy-Kálló, Napkor, Nyír-Acsád, Nyír-Adony, Uj-Fehértó. Körjegyzőségi székhelyek; Hugyaj, Mihálydi, Szakoly, Szent-György-Ábrány.

VI. Nyírbátori járás, 23 községgel, köztük kilencz nagyközség: Bogát, Encsencs, Gyulaj, Kis-Léta, Mária-Pócs, Nyír-Bátor, Nyír-Béltek, Nyír-

Lugos, Pócs-Petri. Körjegyzőségi székhelyek: Levelek, Nyír-Bakta, Nyír-Mada, Ó-Fehértó, Piricse, Vaja.

VII. Tiszai járás, 25 községgel, köztük két nagyközség: Mándok, Tornyos-Pálcza. Körjegyzőségek: Bezdéd, Eperjeske, Eszény, Gyüre, Kis-Báka, Kopócs-Apáti, Őr-Ladány.

Rendezett tanácsu város: Nyíregyháza, amely egyszersmind a vármegye székhelye.

Szabolcs vármegye községei, betűsoros rendben, a következők:

Ágtelek.

Ágtelek, a Latorcza bal partján fekvő magyar község, 624 túlnyomóan ev. ref. vallásu lakossal. Postája Csap, távírója Nagy-Dobrony, vasuti állomása Bátyu. A Kállay család levéltárában levő okiratok szerint 1446-ban már Ágtelek néven szerepelt. A XIV. században Bereg vármegyéhez tartozott. Ev. ref. temploma 1873-ban épült. E század elején földesurai voltak:

ANARCS: CZÓBEL IMRE KÚRIÁJA.

hg. Eszterházy, Dessewffy, Petrovay, Erőss, br. Horváth, Irinyi stb. és 1848 előtt a Nyomárkay, Fáy és Györöcskey család.

Ajak.

Ajak kisközségről már 1293-ból találunk feljegyzést a Zichy-okmánytárban. Ekkor „Terra Awyk“, „Poss. Owyk“ és „Ayk“ neveken szerepel, később „Kysayak“ és „Ajak“ formában. A zséllyi levéltár 1324-ben határában egy „*Maraz*“ nevü községet említ, melynek azonban már nyomai sincsenek. 1322-ben Magyar Pál ghimesi várnagy, 1328-ban már a Várday-család, azután a váradi püspök, a XV-ikben ismét a Várday-család volt a földesura. A XIX. század elején az Eszterházyak, a Czóbel, Ivánka, Detrich, Kastal, Szegedy, Ferenczy, Morvay, Szögyény stb. családok voltak birtokosai, 1848 előtt pedig az Eszterházy, Farkas, Kastal, Szögyény és Jármy. Jelenleg Wahrmann Renének, Somogyi Zsigmondnak és Rezsőnek van itt nagyobb birtoka. A községben három templom van: róm. kath., mely 1819-ben, ev. ref., mely 1330-ban és gör. kath., mely 1858-ban épült. Az 1831-iki és 1873-iki kolerajárvány alatt a lakosoknak majdnem a fele kipusztult, 1845-ben pedig majdnem az egész falu leégett. Van itt egy mértékletességi egyesület és egy gőz- és olajütő malom. Ide tartozik *Daruszighet* puszta is. A község házainak száma 233, melyekben túlnyomóan róm. kath. vallásu lakosai élnek. Postája, távírója és vasuti állomása Kis-Várda. Dülői

közül valamely jelentőséggel látszanak bírni a következő nevüek: Forgó. Mártonfája, Ige dűlő.

Anarcs.

Anarcs, kisközség 144 házzal és 1183 túlnyomóan ev. református vallású lakossal. Postája van, távírója és vasúti állomása Kis-Várda. Egyike a vármegye legrégibb községeinek, mely az ott talált őskori leletek szerint már a honfoglalás előtt is lakott hely volt. Anarcs első ismert ura az anarcsi Tegzes család. Azután következtek a Báthoryak, a Nyáryak és több előkelő erdélyi család. IV. László király korában „Onorcs" néven van említve, majd később Kis- és Nagy-Anarcs néven. A XV. század elején a Bacskay, a vége felé pedig a Várday család volt a földesura A XIX. század első felében a Kutyori, a Czóbeleket és a Szerencsyeket találjuk itt, mint birtokosokat. Jelenleg Czóbel Istvánné, szül. br. Mednyánszky Margitnak, Rézler Györgynek és Eisenberger Erzsébetnek van itt nagyobb birtoka. A reformáczió idejében a

BÁJ : PATAY JÓZSEF KASTÉLYA.

kis-várdai pap megcsonkított testét az anarcsi határban levő u. n. vári tóba lökték. Dűlő-nevei közül figyelemre méltók a Mártonfája, Kincses és Csobor. A községben egy ev. ref. templom és egy róm. kath. kápolna van. A református templom egyike a legrégiebbeknek; gót ízlésben épült, 1275-ben. Sírboltjában nyugszik 3 Czóbel: Imre, László és Albert, báró Vécsey Leopoldina, Vay János, gróf Teleki Borbála stb. Az egyház birtokában egy 1739-ből származó érdekes és értékes himzéssel ellátott terítő van, a következő felirással: „Én penig háladó szóval áldozom tenéked és amit fogadtam, megadom. Az Úré a szabadítás. Gr. Teleki Kata, báró Lázár Jánosné 1739." A kath. kápolnát gróf Teleki Borbála építtette 1792-ben. A községben szeszgyár és szíkvízgyár is van. Házsorait két régi nemesi kúria diszíti. Az egyiket *Czóbel* László építtette és ebben jelenleg *Czóbel* Imre, neje gr. Vay Evelin és leányai: Emma, özv. br. Huszárné és Minka, az ismert költőnő, lakik. Ez az urilak egész múzeuma az érdekes tárgyaknak. Az egyik szobában láthatók Luther és Calvin eredeti, régi arczmásai, melyeket még báró Vécsey generális hozott

el, mint hadi zsákmányt, a wittenbergai városháza nagyterméből. Itt van továbbá Simonyi óbester kardja, több pompéji váza, egy párosi márványból készült remek szobor, mely alvó gyermeket ábrázol, számos bronzkori tárgy, régi eredeti festmények, az egyik Palma Vecchiótól. Czóbel Minka dolgozó szobája tele van Mednyánszky, Büttner és Katona festményeivel. A másik urilakot a Telekiek építtették és ez jelenleg *Rézler* György tulajdona.

Apagy.

Apagy nagyközség, 197 házzal és 1382 túlnyomóan ev. ref. lakossal. Postája van, távírója Nagy-Kálló, vasúti állomása Nyíregyháza vagy Nagy-Kálló. A község a Zichy-oklevéltár szerint már 1329-ben szerepel „Opogh" néven. Szabolcs vármegye több ízben tartotta itt üléseit. A XV. század elején a Kemecsey család volt a földesura. A XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: Zoltán, Csajkos, Apagyi, Szegedy, Puskás, Szilágyi,

BÁJ : PATAY JÓZSEF KASTÉLYA.

Hetey, Osváth, Szentmiklóssy, Szécsy és Diószeghy. Jelenleg Zoltán Ilonának. Zoltán János örököseinek és Leveleki Mayernek van itt nagyobb birtoka. Az orsz. levéltár diplomatikai osztályában levő oklevelek egyike 1466-ból egy „*Mohos*" nevü községet említ, mint Apagygyal határosat, mely a Várdayaké lett volna. Református temploma nagyon régi; nyugati része gót ízlésü, keleti részét 1770-ben építették hozzá. Az egyház birtokában két vert ezüst úrasztali kehely van, az egyik 1608-ból, a másik 1666-ból és egy ezüst tányér 1778-ból a következő felírással: „T. ns. nemz. vitéz, Csepei Zoltán Mihály kapitán tsináltatta 1778."

Bács-Aranyos.

Bács-Aranyos, tiszamenti kisközség 134 házzal és 756 főleg gör. kath. lakossal. Postája Gyüre, távírója és vasúti állomása Kis-Várda. A zséllyi levéltárban levő egyik oklevél „Baach poss. penes fluv. Thycie" megjelöléssel tesz e községről említést, míg 1466-ban „Aranyas" néven is előfordul. Úgy látszik, hogy a mostani Bács-Aranyos két községből keletkezett. 1439-ben a Várday család volt a birtokosa, 1448-ban már a paruczai Sáfár és 1640-ben az Upory család. A XIX. század első felében az Eördögh, a Dömötör, a Pap és

a gróf Gyulay család volt itt birtokos, most pedig Jármy Miklós. A községben levő gör. kath. templom 1889-ben, a református 1890-ben épült. Az utóbbi egyház birtokában egy úrasztali pohár van a következő felirással; „Tettes V. I. R. O. N. Lónyay Ferencz Úr F. B. és Császáry Feő Hadnagy adta Isten dicsőségére a N. s. B-B. Aranyosi Ref. Eklézsiának. A. o. 1794.“ Van ott még egy 1750-ből származó úrasztali kanna, két úrasztali tányér a Lónyay czímerrel és egy érdekes úrasztali terítő, melyet „Nemzetes Tarczali Kiss Ágnes“ ajándékozott az egyháznak 1792-ben.

Báj.

Báj, kisközség a Tisza és a Takta patak közt, 126 házzal és 688 ref. lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Tokaj. E község egy a Kállay család levéltárában levő oklevélben már 1446-ban a mai néven szerepel, 1473-ban a zombori Cseh család volt itt birtokos, 1700-tól pedig a Patay család, mely innen nyerte előnevét. Ma báji *Patay* Józsefnek van itt nagyobb birtoka, szép fekvésü kastélya és parkja. A

JÁRMY FERENCZ ÚRILAKA ABA-PUSZTÁN.

kastélyt Patay Sámuel cs. kir. tanácsos és neje, Udvarhelyi Mária építtették 1726-ban. Akkoriban várkastélyszerü építmény volt és egyik oldalán árokkal volt körülvéve, míg másik oldalát természetes, magas fekvése védte. A kastélyból, mely kitünő ízléssel és kényelemmel van berendezve, szép kilátás nyílik az egész vidékre. A községben evang. ref. templom van, mely 1782-ben épült. Itt van a Patay-család sírboltja.

Balkány.

Balkány, nagyközség, 444 házzal és 4399 főként ev. ref. vallású lakossal. Postája és távírója van, vasúti állomása Nagy-Kálló. Balkány már az 1332-iki pápai tizedlajstromban szerepel „Balkan“ név alatt. 1417-ben az álmosdi Csire családnak voltak itt birtokai, 1430-ban a Kállayak voltak a földesurai, 1440-ben a Rozgonyiak veszik zálogba a Czudar családtól, 1475-ben a petri Ders családot találjuk itt mint birtokost és 1477-ben a Szokoly családot is. A község hajdan sokat szenvedett a portyázó török martalócz csapatoktól. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében birtokosai voltak: a Bezdédy, Takácsy, Dombay, Finta, Gődény, Gencsy, Szentmiklóssy, Korda, Koczog, Lónyay, Mikó, Pálffy, Katona, Somos, Désy,

Hodos, Igyártó, Guthy, Kormos, Cseresznyey családok. Jelenleg Gencsy Béla örököseinek Gaál Eleknek, Simándy Dénesnek, Bay Istvánnénak, Ujhelyi Tamásnak, Csiffy Katalinnak, br. Perényi Péternének, Végess Gyulánénak és Mandel Béninek van itt nagyobb birtoka. Itt van *Gencsy* Béla örököseinek szép és kényelmes kastélya is. A kastély alapját Gencsy Sámuel 1774-ben vetette meg és akkor a ház földszintes volt, de Gencsy Béla átalakíttatta. Itt van Gaál Elek csinos úrilaka is. A községben két templom és egy izr. imaház van. A róm. kath. templom eredetileg lakóháznak épült és csak 30 év előtt alakították át templommá; az ev. ref. templom a XVIII. század közepén épült. Templomedényei közt egy ezüst tányért találunk 1775-ből és egy kelyhet 1767-ből. A község lakosai polgári olvasókört, temetkezési egyletet és takarékpénztár részvénytársaságot tartanak fenn.

BALKÁNY : A GENCSY-FÉLE KASTÉLY.

A községhez tartoznak *Aba-, Perked-* és *Görény-puszták*. *Aba-pusztáról* már egy XV. századbeli oklevél emlékezik meg a Forgách család levéltárában. 1448-ban a guthi Országh család volt a földesura és ettől később a Petneházyak vették zálogba. A XIX. században a Finta, Gencsy, Guthy, Jósa és végre a Jármy családok bírták, mely utóbbi itt ma is birtokos. Jármy Ferencznek itt jeles gazdasága és csinos, szépfekvésü úrilaka van, mely mögött szép és terjedelmes park terül el. *Görény-puszta*, egykoru feljegyzések szerint, 1454-ben község volt és már 1329-ben „Guryn“ néven szerepel. 1415-ben a Czudar család volt a földesura. Balkány és Szakoly községek közt fekszik *Kecskés-puszta*, mely *Horváth* Mihályné, szül. *Gencsy* Margit tulajdona. Az itt levő régi kastélyt még Gencsy Ferencz tábornok építtette. Ebédlőjét még most is azok a festmények díszítik, melyeket a tábornok Lyon városától érdemei elismeréséül kapott.

Balsa.

Balsa, tiszamenti nagyközség, 216 házzal és 1313, főként gör. kath. vallásu lakossal. Postája Szabolcs, távírója és vasúti állomása Rakamaz. Már a XIV. században szerepel, amikor ide tartozott a „Kerczreu“ nevü tiszai rév

is. Ugyanakkor száraz vámja is volt. 1435-ben a Csernavoday, 1417-ben az Upory család, 1438-ban a Báthoryak, 1439-ben a Bacskayak, 1453-ban a Várday, Fuló és Baán családok, 1452-ben a Kállayak, 1471-ben a Semsey és 1478-ban a Szokolyi család volt a földesura. A XVIII. század végén és a XIX. század elején 1834-ig a tarczali korona-uradalom és ezen túl a gr. *Dessewffy* és a *Szentmiklóssy* család volt itt birtokos. A községben két templom van: a gör. kath., mely nagyon régi épület és az ev. ref., mely 1832-ben épült. 1868-ban a községnek több mint a fele leégett. Dűlő-elnevezései közül felemlítendők: a Rákóczy-szállás, a Gyilkos, Nyúzódomb és a Fenyéres.

Benk. *Benk,* tiszamenti kisközség, 61 házzal és 447 ev. ref. vallású lakossal. Postája Tornyos-Pálcza, távírója Mándok, vasútállomása Fényes-Littke. Igen régi oklevelekben, már 1297-ben, mint „Terra Benk" szerepel. A leleszi orsz. levéltár egy oklevele szintén e néven említi. 1480-ban a Bacskay család volt a földesura, a XVIII. század végén pedig a gróf Vay család, majd a szatmári püspök. Református templom van a községben; építési ideje ismeretlen. A faluból a Tiszán átjáró rév visz a beregi oldalra. Dűlő-nevei közül érdekesek a Barát-erdő, Goron, Szerés és Ó-Benk.

Berczel. *Berczel,* tiszamenti nagyközség. Lakosai legnagyobb részben ev. ref. vallásúak és számuk 850, a házaié 305. Postája van, távírója és vasúti állomása pedig Rakamaz. A leleszi orsz. levéltár egyik oklevele szerint e község már 1424-ben mint „Berzel" és Egyházas-Berczel Tisza-révvel bírt. 1400-ban a Bessenyey, 1405-ben a cselei Izsépy és Dobay, 1436-ban a berczeli Tatár és a Vay család volt itt birtokos, közben azonban a Báthoryak is; a XIX. század elején pedig a Csoma, Ibrányi, Kömmerling, Bakó, Inczédy, Gulácsy, Bessenyey, Dombrády, Liszkay, Vida, Osváth, Boronkai, Tóth, Ormos és Mozga családok. Jelenleg Okolicsányi Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van: a református, mely 1436-ban épült és a róm. kath., mely 1883-ban épült. Az ev. ref. templom homlokzatába a Bessenyey család czímere van falazva, a következő felirással: „In laudem dei viventis renovatum est per generosum dominum Balthasar Besseney de Nagy-Besseneő: die 24 apr. anno 1634." A toronyban lévő 170 kg. súlyu harang ugyancsak Bessenyey Boldizsár ajándéka, melyet 1638-ban öntetett Eperjesen. A templom úrasztali edényei közt egy kisebb ezüst pohár van, melyet 1645-ben Bessenyey István és Kovács Borbála adományozott az egyháznak. Van még az egyháznak egy értékes, mintegy liternyi űrtartalmú, aranyból vert és gyönyörűen diszített úrasztali pohara, mely özv. Farkas Józsefné szül. Csáky Erzsébet hagyománya folytán 1854-ben készült. Dűlői közül bizonyos jelentőséggel bírnak a Tódalja, Rácz-temető, Katóhalma, Péterhalma, Tenkő és Patvaros. A két régi úrilak közül az egyiket Boronkay Gusztáv építtette, ez jelenleg *Boronkay* Idáé, a másikat Kömmerling János és ez most plébánia-lakul szolgál. Itt van a felső-szabolcsi ármentesítő társulat szivattyú-telepe is, melyről más helyen emlékezünk meg. Itt született 1747-ben *Bessenyey* György, a híres gárdista költő s irodalmunk újjáteremtője.

Berkesz. *Berkesz,* kisközség, 85 házzal és 708, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Demecser. E község egy XIV. századbeli oklevélben „Berkus" néven említtetik. A nemzeti múzeum levéltárának egyik oklevele 1480-ban már „Berkes" néven említi. 1361-ben az ólnodi Czudar, 1462-ben a Tárkányi, 1466-ban a Ramocsaházy, 1481-ben pedig a csicseri Orosz, az Ormos és a Fodor család volt a földesura. A Vay család már a XIV-ik század óta birtokos e községben és az uradalmat

BERKESZ: ID. GRÓF VAY ÁDÁM KASTÉLYA.

királyi donáczió útján nyerte. Itt van gróf *Vay* Ádám nagyszabásu kastélya, melyet a mult században *Vay* József és fia, Vay Ábrahám építtettek. A kastély kiváló ízléssel van berendezve és a benne található régi bútorok, festmények, fegyverek, régiségek, szőnyegek stb., nagy értéket képviselnek. A kastély mögött nagy terjedelmü park terül el, amely szépségre nézve párját ritkítja. Itt van egy külön épületben elhelyezve a Vay család híres és gazdag levéltára, melyben számos rendkívül becses oklevelet őriznek. A parkban van a Vay család sírboltja, gyönyörü helyen, árnyas ligetben, melynek közelében szép fekvésü tó terül el. A község ref. temploma 1804-ben épült. Az egyház tulajdonában több, a Vay családtól származó, régi ötvösmű van. A falut 1835-ben földrengés érte, a mely sok kárt okozott. Dülői közül bizonyos jelentőséggel bírnak: a Császár fája, Égető domb, Pap harasztja, Lukács-fája, Török-nyír.

Berencs. *Berencs,* kisközség 89 házzal és 783 ev. ref. vallású lakossal. Postája Kis-Várda, távírója és vasúti állomása Pátroha. E községről már 1427-ből találunk írott nyomokat. Ekkor a Várdayak voltak a földesurai, 1480-ban pedig a Bacskay család. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején az Eszterházyak, Vayak, az Erőss, a Palaticz, a Szerencsy, a Szentmarjay, a Farkas és a Szögyényi családok voltak itt birtokosok, jelenleg pedig a Kálmánchey és a Fehér családok, gróf Vay Ádám és Wahrmann Mór örökösei. Ev. ref. temploma 1887-ben épült. Dülői közt a következő elnevezések fordulnak elő: Ujhely, Révszög, Hidszög, Nagy-Bacs, Borsodsziget, Kisparom, Kispintyel, Lászlósziget, Haga, Dagonyás, Pallaszer, Ebes-sziget, Kis-Huszti, Belső-Berdecz.

Besenyőd. *Besenyőd,* kisközség, 104 házzal és 621 ev. református lakossal. Postája Ó-Fehértó, távírója és vasúti állomása Mária-Pócs. A Kállay-család levéltárának egyik oklevele már 1448-ban említi. 1444-ben a Kércsy, 1457-ben a Sennyey család volt a földesura. A XVIII sz. végén és a XIX század első felében a következő birtokosai voltak: a Baranyi, Kiss, Nagy, Bezdédy, Ladányi, Udvarhelyi, Borbély, Lőrinczy, Zsiday, Vida, Halász, Molnár, Mikó és Eöry családok. Mostani nagyobb birtokosai Horváth József és neje, szül. Libera Gizella. A faluban levő ev. ref. templom építési ideje ismeretlen. Dülői közül említést érdemelnek: Keresztfa-rétje, Csattó, Tarsoly, Csuhos, Pázmán, Vitéz-konyha, Teberna-hegy, Elekhegy, Makkai kút, Leshegy.

Beszterecz. *Beszterecz,* kisközség, 67 házzal és 567, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Demecser. A Hazai okmánytár szerint 1290 és 1300 közt „Monasterium de Biztirch“, a pápai tizedlajstromokban pedig 1332-ben „Beztherch“ néven van említve. 1410-ben a Parlaghy, 1445-ben a rozsályi Kun és a kusalyi Jakcs, 1463-ban a petri Ders család volt a földesura. A XIX. század első felében a Répásy, Tahy, Major, Kriston, Mikecz, Réday és a Madách családot találjuk itt mint birtokost. Ev. ref. temploma a XVI. század közepén épült. Zólyomi Dávid idejéből még egy földvár maradványai láthatók, dr. Horváth József birtokán, melyben már több ízben találtak régi fegyvertöredékeket. A község jelentősebb dülőnevei a következők: Gyakor, Bajcs, Vársziget, Törésláp, Kapony, Katonató, Solymostó, Kabalás, Királytó, Orozd, Tahiláp, Fer-hídja, Kereked-vize, Hídszeg, Nagyrév, Nyárádszeg.

Bezdéd. *Bezdéd,* kisközség, körjegyzőségi székhely, 189 házzal és 1321, jobbára ev. ref. vallású lakossal. Van vasúti állomása. Postája Tuzsér, távírója Mándok. E falut már a XIV. század első feléből származó oklevelek a mai nevén említik. 1422-ben a Bezdédy, de egy évvel később már a dadai Móré

család volt a földesura. A mult század elején itt volt Magyarországon a legnagyobb szeszfőző, melyet báró Ghillányi alapított. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején többek közt a következő birtokosai voltak: báró Ghillányi, báró Béhmer, Ormos, Erőss, Petrovay, Viczmándy, Orosz, Lónyay, László és Péczeli. Most Véges Gyulának van itt nagyobb birtoka. A faluban levő róm. kath. templom 1845-ben, a református 1838-ban épült. Az izraelitáknak is van itt imaházuk. A község határában több ízben találtak különböző korbeli régiségeket. Az ev. ref. egyház birtokában egy érdekes úrvacsorai kehely van, melyet hagyomány szerint egy Somlyody nevű inzurgens, mint hadi zsákmányt, ajándékozott az egyháznak. Az aranyozott ezüst kehely egyebek közt az apostolok domborművű képeivel van diszítve. Három darabból áll és mint alakja mutatja, azelőtt fedeles serleg volt. Dűlő-elnevezései közül említésre méltók: a Tetenke, Kején, Czudar, Húshagyó, Mátyásgaz.

Biri.

Biri, kisközség, 80 házzal és 798, főként görög katholikus lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Nagy-Kálló. E falu a XV. század végéig csupán „Bir“ néven szerepelt. 1452-ben az ólnodi Czudar család volt a birtokosa, de korábban már a Kállay- és a Sztritey család. A XIX. sz. elején még mindig a Kállayakat találjuk itt mint földbirtokosokat és ma is Kállay Béni és Kállay Ottóné bírja. A községben gör. kath. templom van, melynek építési ideje ismeretlen.

BOGÁT: BOGÁTHY JÓZSEF URILAKA.

Bogát.

Bogát, nagyközség, 418 házzal és 2318, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Postája van, távírója és vasúti állomása pedig Mária-Pócs. E község már a XIV. században mai nevén szerepel és ekkor Szatmár vármegyéhez tartozott. 1425-ben a baksai Beke és a Ricsey, 1405-ben a Bogáthy, 1405-ben a cselei Izsépy és Dobay családok szerepelnek e község földesurai sorában. A XVII század végén és a XIX. század elején a következő családok voltak a birtokosai: Horváth, Bakó, Baksay, Báthory, Darvay, Elek, Erdődy, Éva, gróf Fáy, Fehér, Hegedüs, Hetey, Kálmánczhelyi, Molnár, Ormos, Orosz, Puskás, Pethő, Uray és Szücs. Jelenleg Bogáthy Józsefnek, Baksay Zoltánnak, Reviczky Józsefnek és Emilnek és Bay Erzsébetnek van itt nagyobb birtoka. Az itteni ev. ref. templom 1781-ben épült. Az izraelitáknak imaházuk van. Itt van *Bogáthy* József kényelmes és nagyobb szabású

fényesen berendezett úrilaka, melyet a jelenlegi tulajdonos 1890-ben építtetett. Ugyancsak a Bogáthy-féle birtokhoz tartozik egy gazdasági szeszgyár és egy gőzmalom. Itt van még *Baksay* Zoltán csinos úrilaka is és a községhez tartozó pusztáján egy mintaszerü tanyai háza.

Bököny. *Bököny,* nagyközség, 362 házzal és 2148 lakossal, a kik közt a görög katholikusok száma túlnyomó. Postája van, távírója Hajdu-Hadház, vasúti állomása Téglás. Legrégibb földesura a Bekényi, 1433-ban a Rakamazy, 1465-ben a petri Ders, 1488-ban pedig a Parlaghy család. A XIX. század első felében többek közt birtokosai voltak: a gróf Erdődy, Gencsy, Jármy, Beck, Olchváry, Kálmánchelyi, báró Meskó, Somosy, Finta, Osváth, Molnár, Péchy és Tárkányi család. Jelenleg gr. Degenfeld örököseinek és Hegyi Mihálynénak

A „TÖRIK-SZAKAD" CSÁRDA BUJ ÉS KÓTAJ KÖZT.

van itt nagyobb birtoka. A községben a görög katholikusoknak és ev. reformátusoknak van templomuk, az izraelitáknak pedig imaházuk. A gör. kath. templom a XIX. század elején épült, a reformátusoké meg 1895-ben. A község körülbelül 200 évvel ezelőtt teljesen elpusztult, azonban idővel újra felépült. Ide tartozik *Micske* és *Bóti* puszta. Az előbbit a Zichy-okmánytár már 1329-ben említi „Mixe" és „Myske" néven. Itt van jelenleg *Morvay* Ignácz birtokos tanyája. Bóti puszta szintén már a XIV. században szerepel „Bolth" elnevezéssel.

Buda-Ábrány. *Buda-Ábrány,* kis falu, 61 házzal és 357 lakossal, kik közt az ev. ref vallásúak vannak a legtöbben. Vasúti megállóhely. Postája és távírója Szent-György-Ábrány. A XVIII. sz. végén és a XIX. század elején a Buday, Csókássy, Murányi, Fráter és Gyertyai családok voltak a birtokosai. A községben ev. ref. templom van, melynek építési ideje ismeretlen.

Buj. *Buj,* nagyközség, 415 házzal és 2514, túlnyomóan gör. kath. vallásu lakossal. Postája van, távírója és vasúti állomása Királytelek. Az egykorú

oklevelekben e község nevét háromféle irásformában is találjuk, u. m. „Bwl“, továbbá „Buul“ és végre „Buly“, vagy Bulyi, amely elnevezéssel még ma is találkozunk. A Kállay család levéltárának több XV. századbeli okirata foglalkozik e községgel, melynek 1460-ban a Bulyi család volt a földesura; 1461-ben Csúry Pál, szabolcsmegyei alispánt találjuk itt, mint birtokost és 1572-ben ismét a Bulyi családot, 1725-ben pedig Vékony Pál kapitányt. A XVIII. sz. végén és a XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: Ibrányi, Kornis, Mikecz, Mezőssy, Uray, Géresy, Inczédy, Horváth br., Szepesy, Mozga, Báthory, Bakos, Zoltán, Laskay, Németh, Ormos, Krajnyik és Nyitray. Jelenleg Buday Gyulánénak, Szikszay Pálnak és Darvas Istvánnak, Szunyogh Istvánnénak, Horváth Ferencznek, Groák Lajosnak, Bleuer Sámuelnek és a br. Szepessy örökösöknek van itt nagyobb birtokuk. A községben három templom van. A legrégibb az ev. ref. templom, mely 1796-ban épült egy XVI. századbeli templom helyén. A görög kath. templomot 1817-ben építették egy 1600-ban épült fatemplom helyén. A róm. kath. templom 1825-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község határában, Buj és Kótaj közt, fekszik az u. n. „*Törik-szakad-csárda*“, mely Jókainak „Egy magyar nábob“ czímű regényéből ismeretes.

Cserepes-Kenéz, tiszamenti kis falu, 82 házzal és 456 lakossal, kik között az ev. ref. vallásúak vannak legtöbben. Postája, távírója és vasúti állomása Kis-Várda. Egy 1435-ből származó oklevél Apáti és Őrmező közt egy „Kenes“ nevű községet említ, amely a mai Cserepes-Kenéznek felel meg. E községnek 1419-ben a Báthory, 1450-ben a Gyulaházy, 1471-ben a Kapolcsi, 1480-ban pedig a Bacskay család volt a földesura. A XIX. század elején az Eördögh, Bakó, Király, Izsák és Katona család volt itt birtokos. A községben egy református templom van, melyet 1898-ban építettek. A falu határában „Tündérvár“ elnevezés alatt egy nagy épület erős alapfalai láthatók. E helyen, a hagyomány szerint, vár volt 1888-ban a Tisza kiöntése a falu nagy részét romba döntötte, úgy, hogy a veszélyeztetett helyeken lakókat más, emelkedettebb helyre kellett telepíteni. Ez új települési helyen 1895-ben, ásás alkalmával, számos bronzkori tárgyat találtak, melyeket a nemzeti múzeum őríz. Dülő-elnevezései közül jelentőséggel látszanak bírni a Teremszeg, Mese, Gorond és Fagyalos.

Cserepes-Kenéz.

Csobaj, tiszamenti község, a Tisza és a Takta közt. Házainak száma 137, a lakosaié pedig 862, akik túlnyomóan ev. ref. vallásuak. Postája, távírója és vasúti állomása Tokaj. Körjegyzőségi székhely. E falu már a XV. században, amikor Zemplén vármegyéhez tartozott, a mai nevén szerepel, Szent Miklós tiszteletére szentelt templommal. 1446-ban Perkedy Bálint alispán, a vármegyének e jeles fia, volt itt birtokos, 1449-ben pedig a Várday és a Dobó család. A XVII. század elején a *Patay* és később a Jakabfalvy családnak volt itt birtoka, most pedig özv. Patay Gyulánénak és *Tisza* Kálmánnénak. A községben levő református templomot néhai Nagy András építtette a XVIII. század végén. Az egyház birtokában ugyancsak a XVIII. századból származó és Nagy András által a templomnak ajándékozott vert mívű, arany és ezüst kehely van. 1840-ben és 1868-ban a falu nagy része leégett.

Csobaj.

Demecser, nagyközség, 226 házzal és 2021, jobbára ev. ref. vallásu lakossal. Demecserrel már 1333-ban találkozunk egykorú iratokban, amikor „Dewecher“ és „Keménydevecser“ (Kemendeuecher) néven van említve. Később csupán Devecser néven fordul elő. Két okíratban, és pedig 1333-ban és 1361-ben, Szent-György tiszteletére szentelt temploma is

Demecser.

említve van. Ugyanekkor már 30, névleg felsorolt halászó-helylyel bírt. Földesura Robert Károly alatt Magyar Pál volt; a XV. században, a mikor mint város szerepel, az ólnodi Czudar, a Rozgonyi, a Kállay és a Monoki család bírta. A XVIII. sz. végén és a XIX. század elején a Korda, Barkóczy, Walter, Zoltán, Buday, Dombrády, Irinyi, Jármy, Krucsay, Okolicsányi, Erőss, Elek, Szikszay, Serte, stb. családok voltak itt birtokosok, jelenleg pedig gr. Hadik-Barkóczy Endre, Elek Emil, László és Dezső, Török Gyula és Grósz Ignácz. A községben két templom van: a református, mely 1820-ban épült, és az 1890-ben épült róm. kath. Itt van *Elek* Emil csinos urilaka, melyet pazonyi Elek Pál 1840-ben építtetett. Azonkívül van itt két gőzmalom is. A községnek van postája, távírója és vasúti állomása. Dülő nevei közül felemlítendők: Rofaj, Porkoláb, Jakabrét, Bertény, Heteje, Kolbárt-tó, Remete, Gergely-lese, Beke-láp, Matyi-sziget, Bekés, Bábolytó, Lapuvas tava, Bersény, Orozd,

DOMBRÁD FŐUTCZÁJA.

Vár-sziget, Dombocz tó, Nagy-Heketó, Konyhok sziget és láp, Vereshid tó Vásáros hegy.

Dombrád. *Dombrád*, tiszamenti nagyközség, 533 házzal és 3913, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája van, távírója és vasúti állomása Pátroha. A község a Hazai okmánytárnak egy 1291-ből származó okiratában „Domorad" néven, 1380-ban „Dobrad" és a XV. század végén már a mai nevén szerepel. 1380-ban az olnodi Czudar, 1413-ban a Monoky, 1429-ben a Várday, 1495-ben a Pányi és 1470-ben a Rozgonyi család volt itt birtokos. A XVIII. sz. végén és a XIX. század első felében a gr. Vay, a br. Vay, a hg. Eszterházy, Lobkovicz hg., gr. Schmidegg, Bay, Zoltán, Morvay, Krucsay, Orosz, Barkóczy, Horváth, Dombrády, Eördögh, Péchy, Irinyi, Jósa, Farkas és Ibrányi családok, jelenleg pedig Jármy Elekné, Nozdroviczky Jenő, Schwarz Ignácz és Blau Pál. A községben ev. ref. templom van, amely 1790-ben épült. Az izraelitáknak imaházuk van. A lakosok olvasó-kört és önk. tüzoltó-egyletet tartanak fenn. A község főutczája csinos, tiszta és rendezett. A községháza, az iskola és a templom a főutczában állanak, míg az ármen-

tesítő-társulat tiszti épületei a községen kívül vannak elhelyezve. Legutóbb a községben egy ujabb rendszerű, nagyobb gőzmalom épült. Jelentősebb dülőnevei: Apatoló, Josola, Zsöcze tó, Karkalom, Borgászka tó, Füczgalos láp, Fuvas tó, Lapuvas tava, Jacs tava, Poklostelek, Kacsa vára, Bubor tó, Ekeres.

Döge.

Döge, tiszamenti kisközség, körjegyzőségi székhely, 210 házzal és 1518, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása Kis-Várda. E községgel már 1284-ben „Kisdöge" (Kysduge) néven találkozunk. IV. László korában „Dioga" néven említik; később Kis- és Nagy-Döge néven két községet képezett. A XIV. század elején a Várday család volt a földesura, a XVI. sz. elején a Cserney és Soós családok is. A XVII. és XVIII. sz.-ban az Eszterházyak, a Szögyényi, Horváth, Nozdroviczky, Erőss és Salamon családok voltak birtokosai. A községben ev. ref. templom

DÖGE: NOZDROVICZKY GYÖRGY URILAKA.

van, mely a XVI. században épült, továbbá egy kath. kápolna, melyet Ferenczy Emil építtetett 1883-ban. Az ev. ref. egyház tulajdonában többek közt egy 1662-ből származó úrasztali kelyhet őriznek, melybe Csaba Ferencz és Iklódy Erzsók nevei vannak vésve. Itt vannak *Nozdroviczky* György s Kázmér és *Ferenczy* Emil birtokai és csinos urilakai. Nozdroviczky György házát 1812-ben Pál insurgens kapitány építtette a Nozdroviczky család ősi kúriájának közelében. Nozdroviczky György birtokában számos érdekes, régi okirat van. Nozdroviczky Kázmér háza, hajdan szintén családi kúria volt, osztály utján Elek Salamonné lett, de vétel utján ismét visszakerült a családhoz. Ferenczy Emil házának régi részét a Nozdroviczkyak építtették, azután Dézsy Ferencz tulajdonába került és tőle vásárolta meg jelenlegi birtokosa, ki azt 1870-ben átalakíttatta. A ház szép park közepén áll. Szomszédságában épült a csinos családi kápolna.

Encsencs.

Encsencs nagyközség, 181 házzal és 1245, legnagyobbrészt ev. ref. lakossal. Postája Nyír-Béltek, távírója és vasuti állomása Nyír-Bátor. Az orsz. levéltár diplomatikai osztályának oklevelei szerint 1433-ban Szatmár vármegyéhez tartozott. 1457-ben a Szennyesy család volt a földesura,

DÖGE: FERENCZY EMIL URILAKA ÉS KÁPOLNÁJA.

a XIX. század elején pedig a Károlyiak. Jelenleg gróf Zselénszky Róbertné szül. gr. Károlyi Klárának van itt nagyobb birtoka Két temploma van és pedig gör. kath. és ev. ref. Mindkettő a XVIII. században épült.

Eperjeske.

Eperjeske, kisközség, 117 házzal és 845, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája és távírója Mándok, vasúti állomása Tuzsér. Körjegyzőségi székhely. E község a Bercsényi család levéltárának egy okirata szerint „Eperjes“ néven, mint Mándok mellett fekvő falu szerepel. 1438-ban a Losonczy, 1446-ban az Upory és 1480-ban a Bezdédy család volt a földesura, a XIX. század első felében a Jármy, Kozma, Nemes, Pilisy és a gróf Forgách család a birtokosa, jelenleg pedig Jármy Imre és Miklós. Jármy Miklós csinos urilakát a hatvanas években Pilisy László építtette és vétel utján került a jelenlegi tulajdonos birtokába. Közvetlen szomszédságában van a család régi, nemesi kúriája, melynek kertje a Pilisy-féle kerttel egyesítve, ma egyike a legszebb parkoknak a vármegyében. E mellett fekszik a Jármy Imre háza, melyet Jármy József a XIX. század első felében építtetett és 1848-ban megujíttatott. Mögötte szintén szép részletekben bővelkedő, nagy park terül el. Érdekes felemlíteni még azt a körülményt is, hogy Jármy Imrének sikerült a községben 101 lélekből álló 14 czigánycsaládot megtelepíteni, akik rendszeres földmíveléssel foglalkoznak és szorgalmas mezei munkások. Református temploma 1821-ben épült. 1841-ben a község nagy részét tűz hamvasztotta el.

Eszeny.

Eszeny, kisközség, körjegyzőségi székhely, 275 házzal és 1726, nagyobbára református vallású lakossal. Postája és távírója Csap, vasúti megállóhelye a 225 számú őrház. 1355-ben „Ezen“, 1414-ben „Kysezen“ néven szerepelt. 1356-ban már egy Fülöp és Jakab apostoloknak szentelt pálos kolostort említenek itt, melynek romjai még ma is láthatók. Egy másik rom állítólag a Miczbánok várkastélyának a maradványa. Egy XV. század első feléből származó okirat szerint, Csapi Ákos királyi engedélyt kért arra, hogy a községnél hidat vagy révet állíthasson fel. A XV. század második felében Zemplén vármegyéhez tartozott. 1411-ben a Csapi család volt a birtokosa, a XIX. század első felében pedig herczeg Eszterházy, Vay, gr. Fáy,

br. Ghyllányi, Györöcskey, Oroszy, Szmrecsányi, Bölönyi, Eszenyi, Szerdahelyi, Bydeskúthy, Irinyi, Erős, Petrovay, Eördögh, Szentimrey, Somlyódy, Szögyény, Ormos, Lónyay és jelenleg gróf Lónyay Béla, a Jármy család, báró Horváth Ferencz, gróf Forgách László és Reizmann Herman. A községben református templom van, mely 1779-ben épült, míg tornyát 1812-ben építették hozzá A község nagy részét 1879-ben tűz pusztította el. Dülői közt sok érdekes elnevezésüt találunk, mint a Bating, Csarondaköz, Kovacsó, Vinczeszög, Abogya köze, Kondérszög, Remecz-ere, Völcsike, Mátyásszög, Libanyó, Nagy-Pozsony sár, Mikc éger, Kernyiczc, Dümicső, Bán fája, Szobontya, Luka, Fejér-Amsó oldal, Kis-Herebő, Övecske, Mosoncza, Csobodaéger, Kerepecz-patak, Tógyény, Hajdúirtás, Bátorszög, Szernye-patak, Kurna, Tót-irtás, Zahorna-ér, Fahós-ér, Hosszok, Kastély-domb, Szár-tó, Kesejő, Barosszög, Madaraska sűrűje, Görönczszomoga, Ördöngös-szög, Lucskagorond, Becsinhát, Kápolna, Vajta, Herebő, Amsószög, Taparicsa, Demjén laposa.

EPERJESKE : JÁRMY MIKLÓS URILAKA.

Fényes-Litke.

Fényes-Litke, tiszamenti kisközség. Körjegyzőségi székhely, 291 házzal és 2150, túlnyomóan róm. kath. vallásu lakossal. Van vasuti állomása, postája és távírója. E község a Zichy-okmánytárban már 1334-ben Litke néven van említve. A leleszi orsz. levéltárban és az orsz. levéltár diplomatikai osztályában 1459-ben és 1500-ban „Lythke" formában találjuk megnevezve. Ugyancsak a Zichy-féle okmánytárban két, ma már nem létező községnek a nyomát találjuk Litke határában, és pedig IV. László korában egy *Tölgyes* (Terra Chulgus és Poss. Thulgus) nevezetűt és 1354 és 1402 közt egy „*Zug*" nevű községet. Fényes-Litkének 1334-ben a Várday család volt a földesura. A XIX. század első felében hg. Eszterházy, br. Horváth, Erős, Irinyi, Palaticz, Ormos, Morvay, Orosz, Szögyény és Petrovay voltak itt birtokosok, jelenleg pedig *Erős* György, *Petrovay* János és *Beretvás* Endréné. A két elsőnek itt csinos urilaka van. Erős házát Erős Lajos és György 1847-ben építtették. Mögötte szépen gondozott park terül el. Petrovay János házát Orosz Imre építtette a XVIII. század vége felé és vétel utján került a jelen-

legi tulajdonos birtokába. A községben a reformátusoknak és a róm. katholikusoknak van templomuk és az izraelitáknak imaházuk.

Gáva.

Gáva, tiszamenti nagyközség, 329 házzal és 2534 lakossal, akik közt a róm. kath. és ev. reform. vallásuak majdnem egyenlő számban vannak. E községről már 1304-ből találunk írott nyomokat. A pápai tízedlajstromokban „Gana“ és „Gawa“ néven szerepel. A XIII. században a Vayak, 1425-ben a Losonczyak, 1436-ban a Tatár család, 1460-ban a Bulyi, Ráskay és Márky család volt a földesura. A XIX. század első felében a jászói prépostságnak, a Bessenyey, Vida, Csécsy, Csizy, Soldos, Szikszay, Várday, Farkas, Rakovszky, Ferenczy, Garay, Kriston, Pethő, Naményi, Mikecz, Koczog, Bornemisza, Boronkay, stb. családoknak voltak itt birtokaik, jelenleg pedig a jászóvári prépostságnak, *Kömmerling* Jánosnak, *Pethő* Antalnak és *Fränkel* Sámuelnek. A leleszi prépostság orsz. levéltárának egy okirata 1413-ból egy

EPERJESKE: JÁRMY IMRE URILAKA.

„*Endretelek*“ és egy „*Szántótelek*“ nevü pusztáról tesz említést, mely utóbbi a Bulyi családnak volt a birtoka. A községben három templom van, u. m. a róm. katholikusoké, melynek építését nem rég fejezték be. A református templom 1795-ben épült, a gör. kath. templom 1892-ben. Az izraelitáknak is van imaházuk. Az ev. ref. egyház három érdekes úrasztali terítő birtokában van. Az egyiket, mely aranynyal és zöld selyemmel gazdagon van kivarrva, Gombási Erzsébet készítette 1778-ban, a másikat Rácz János és Paksó Éva 1712-ben adományozta az egyháznak, a harmadik, mely legrégibb, Varcz Kata asszony munkája és 1677-ben készült. Itt van a járási népnevelő-egyesület székhelye. Postája van, távírója és vasúti állomása pedig Rakamaz. Dülő-elnevezései a következők: Remete-zúg, Somos, Orhó, Koros-tó, Várhomoka, Mocsolya, Kerítő, Recshomok, Szincse, Péter-aszó. *Pusztafalu* nevű dülője hajdan a község helye volt, honnan a lakosok az árvizek elől a mai magasabb helyre költöztek.

Gégény.

Gégény, kisközség, körjegyzőségi székhely, 155 házzal és 1037, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal, postája, távírója és vasúti állomása Demecser. A leleszi levéltár egyik, 1355-ből származó oklevele szerint ez időben „Egyhazasgegeny“ név alatt szerepel, mig a tatárjárás korában Beel-

Gégény volt a neve. 1400-ban a Gyulaházyak, 1421-ben a ramocsaházi Baloghok, 1430-ban a Kállayak, 1465-ben a Miglészyek és 1468-ban az Iklódyak, később a Nyakas család voltak a birtokosai, a XIX. század első felében a gr. Vay, a Mezőssy, Jósa, Dolinay, Matyasovszky, Erdőhegyi és br. Tahy családnak volt itt birtoka. A jelenlegi nagyobb birtokosok gróf *Vay* Ádám, *Vass J.* Imre és *Mezőssy* Gusztáv. A községhez tartozik *Tölgyes* és *Kaszariska* puszta is. Gégényben református templom van, melynek építési ideje ismeretlen. A református egyház birtokában 1675 ből egy ezüst úrasztali tányér és 1685-ből egy vert ezüst kehely van, melyeket néhai Nyakas Péter, Szabolcs vármegye alispánja és e községnek földesura ajándékozott az egyháznak. A templom harangja 1696-ból való és Nyakas Miklós adománya. Dülőnevei közt ősrégiek az Inge, Csicsó, Zselyes-tó, Mancsa és Szeghi-tó elnevezésüek.

Gelse.

Gelse, kisközség, 184 házzal és 1076, nagyrészt gör. kath. lakossal. Postája Mihálydi, távírója Nyír-Balkány, vasuti állomása Téglás. A Perényi

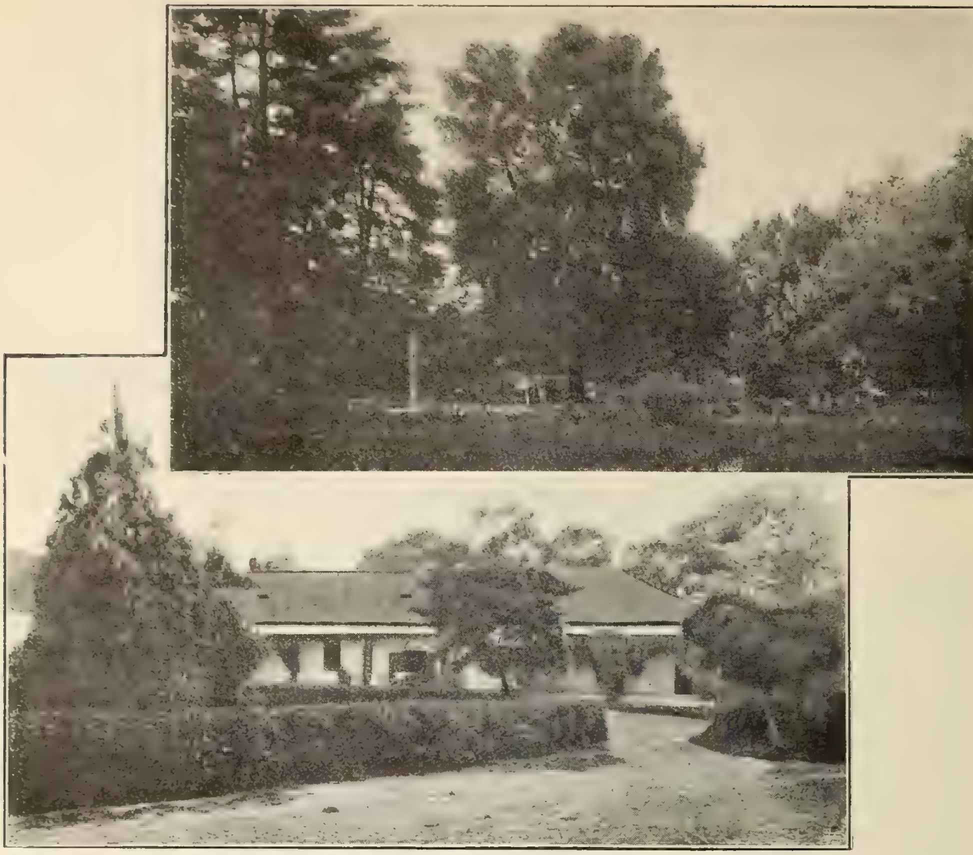

FÉNYES-LITKE : PETROVAY JÁNOS URILAKA.

család levéltárának egy 1336-ból származó okiratában „Egyházasgelse“ név alatt szerepel és ekkor a Zeleméry család volt a földesura, 1484-ben a Bogáthy család bírta, a XIX. század első felében a Bihary, Bereczky, Czakó, Horváth, Iánky, Molnár, Szalay, Zsiday, Egry, Hajdú, Nyíry, Hetey, Jármy, Finta, Mezőssy, Mikecz, Morvay családok voltak a birtokosai, jelenleg pedig gr. *Dessewffy* Miklós. A községben gör. kath. és református templom, s izraelita imaház van. Gelséhez tartozik *Baromlak* puszta, *Ujtanya* és *Szalmad*, mely utóbbiról már 1336-ban van írott emlék. A Kállay család levéltárának egyik oklevele szintén említi 1463-ban.

Gemzse.

Gemzse, kisközség, 112 házzal és 724, nagyrészt református lakossal. Postája Gyüre, távírója és vasuti állomása Kis-Várda. E községnek 1426-ban a Losonczy, 1440-ben pedig a rozsályi Kún és a kusalyi Jakcs család volt a birtokosa, a XIX. század első felében a gr. Károlyi, gr. Dőry, Eötvös, Csernátony, Doby, Berthóthy, gr. Gyulay, Vay és Leövey családok; most pedig gr. *Károlyi* Sándornak van itt nagyobb uradalma. A községben két templom

FÉNYES-LITKE : ERŐSS GYÖRGY URILAKA.

van. Az egyik róm. katholikus, ez nagyon régi és építési ideje ismeretlen. A másik református, épült 1840-ben.

Geszteréd.

Geszteréd, kisközség, 185 házzal és 1259, túlnyomóan róm. kath. vallásn lakossal. Postája Bököny, távírója Hajdu-Hadház és vasuti állomása Téglás. E falu az 1332-iki pápai tizedlajstromokban „Kestred“ néven van említve Mint történelmi jelentőségü esemény felemlítendő, hogy I. László király 1092-ben e község határában verte szét a bessenyőket. 1388-ban az ólnodi Czudar család volt a földesura, később pedig a Palágyi. A XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: gróf Vay, Lónyay, Tisza, Cseresznyey, Osváth, Vad, Pap, Pálffy, Somosy, Szikszay, Apagyi, Finta, Olchváry, Reviczky, Uray, Zsebey és Básthy, most pedig gróf *Degenfeld* József, gróf *Dessewffy* testvérek, *Horváth* Mihályné, *Kövér* Gábor, *Mandel* Józsefné és *Goldstein* Mózes. Az itteni róm. kath. templom 1811-ben, a református pedig 1805-ben épült. Az evangelikusoknak imaházuk van. A faluban levő két régi kúria közül az egyiket Finta Gábor, a másikat Finta Márton építtette. A község hajdan sokat szenvedett a portyázó törököktől.

Gyulaháza.

Gyulaháza, nagyközség, 207 házzal és 1225, nagyobbára ev. ref. vallásu lakossal. Postája Anarcs, távírója és vasúti állomása Kis-Várda. E községről az Ibrányi család levéltárában egy 1462-iki oklevél tesz említést. Akkoriban a Gyulaházyak, a XV. században pedig a Petneházyak voltak a földesurai. A XIX. század első felében a Berczik, Vitéz, Uzonyi, Csiky, Mezőssy, Harsányi, Ilosvay, Horváth, Gyulay, Jármy, Czóbel, Barla és Vékey család volt a birtokosa, most pedig *Barkóczy* Bertalanné és *Liptay* Béla A községben

az ev. reformátusoknak van templomuk, mely 1833-ban épült. 1823-ban a községnek majdnem a fele leégett. Gyulaházához tartozik *Kis-Gyulaháza* telep.

Gyulaj. *Gyulaj*, nagyközség, 241 házzal és 1841, nagyrészt gör. kath. lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása Nyír-Bátor. 1332-ben, a pápai tizedlajstromban már a mai nevén szerepel. 1417-ben az Agárdy, 1421-ben a Földesy, 1436-ban a jánosi Kántor, 1462-ben a Báthory és 1478-ban az alatyáni Nagy, a Szerecsen és a Laky család birta. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a Barta, Soldos, Vida, Elek, Petneházy, gróf Majláth, gróf Károlyi és Gulácsy családok birták, jelenleg pedig gr. *Károlyi* Tibor, *Szegedy* György és Béla. Hajdan a község a híres ecsedi uradalomhoz tartozott és ezen a réven jutott a Károlyiak birtokába. II. Rákóczy Ferencz is megfordult Gyulajon, sőt egy levele is innen van keltezve. A községben levő görög katholikus templom a XVIII. század végén, a református a XVIII. század elején épült. Az izraelitáknak is van imaházuk. A községi határ „Kis-Ábrány"-nak nevezett részén, az Ujlaki-tanya helyén és közelében, egy templom alapzata látható, mely a hagyomány szerint egy elpusztult községnek a maradványa. A község határában levő, „Barátrét"-dülőben, a Nyírvíz-csatorna ásatása alkalmával, különféle régiségeket találtak. 1863-ban a községnek nagy része leégett. Dülői közül a Barátrét, Kis Ábrány, Hatvanos, Vincze erdő és Demjenkút lapos régi elnevezésüek.

ANTIK SZEKRÉNY ÉS LÁDA ERŐSS GYÖRGY GYÜJTEMÉNYÉBEN.

Gyüre. *Gyüre*, tiszamenti kisközség, körjegyzőségi székhely, 134 házzal és 774, túlnyomó számban ev. ref. vallásu lakossal. Postája van, távírója és vasuti állomása Kis-Várda. E község az 1332-iki tizedlajstromokban „Gure", később „Gyre" és „Gywre" formában fordúl elő. A XIV. században Szatmár vármegyéhez tartozott. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében az Erdőhegyi, Horváth, Jósa, Király, Soldos, Szuhay, Kállay stb. családok voltak birtokosai, most pedig *Erdőhegyi* Lajosnak van itt nagyobb birtoka és csinos, régi, nemesi kúriája. Ref. temploma 1830-ban épült.

Hugyaj. *Hugyaj*, kisközség, körjegyzőségi székhely, 238 házzal és 1523 görög katholikus lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása Ujfehértó. E község a Zichy-okmánytárban 1329-ben „Hugey", a pápai tizedlajstromban 1332—37 közt „Huge" és „Hevkee" formában fordul elő. A Kállay család levéltárának egyik 1457-ből származó okirata már az akkori írásmód szerint a mai nevén említi. 1411-ben a Buttkay, Ráskay és Márky, 1446-ban a Szokoly, 1457-ben a Kállay és 1466-ban a Málczay család volt a birtokosa, de már a XVIII. század végétől a Dessewffyeket találjuk itt, egész a mai napig. A faluban gör. katholikus és ág. evangélikus templom van. Hugyajhoz tartozik *Nagy-Vadas, Zsindelyes és Fövenyes* puszta és *Ereszkedő* telep.

Ibrány.

Ibrány, nagyközség, mintegy két kilométernyi távolságra fekszik a Tiszától. Házainak száma 445, lakosaié 3341, kiknek nagyobb része ev. ref. vallású. Postája Ibrány, távírója és vasúti állomása Kemecse. 1487-ben a Szokolyi család volt a földesura. 1499-ben e családnak várkastélya volt itt és akkor a község „Castellum Ibran" nevet viselt. 1411-ben az eszenyi Csapy család kapta kir. donáczióképen; 1447-ben azonban már az Ibrányi család kezén találjuk, mely 1418-ban pallosjogot is nyert. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében a gróf Lónyay család és az Ibrányiak a birtokosai, jelenleg pedig gr. *Lónyay* János, gr. Lónyay Pálma, özvegy *Ibrányi* Zsigmondné és *Bleuer* Mórné. Az Ibrányhoz tartozó *Telek* puszta a Zichy-okmánytár szerint már 1374-ben Nagytelek néven szerepelt. A Szokolyi-féle várkastély, melynek romjait az 50-es években hordták szét, 1658-ban még biztos menedéket nyujtott a törökök által házaikból kiper-

GÁVA : FRAENKEL SAMU URILAKA.

zselt és kiüldözött hajdúknak, a kik nagy számmal menekültek oda. Két temploma van a községnek, melyek közül a reformátust 1510-ben építették és 1895-ben renoválták, a róm. katholikust pedig 1876-ban építették. A községben két csinos urilak van. Az egyiket gróf Lónyay Menyhért, a másikat Bleuer Mór építtette. E faluban az árvíz 1867-ben és 1882-ben idézett elő katasztrófát a Tisza töltésének átszakadása következtében. Dülőnevei közül jelentőséggel bírnak a Pogánysziget és Jásztelep.

Ibrony.

Ibrony, kisközség, 123 házzal és 843, nagyobbára ev. ref vallásu lakossal. Postája Apagy, távírója és vasúti állomása Demecser. E községet 1329-ben „Ibrun", 1332-ben pedig már „Ibron" néven találjuk említve. 1435-ben az Upory, tíz évvel később a Kemecsey, 1465-ben a Miglészy és 1476-ban már a Kállay család szerepel mint a község földesura. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a Benkő, Darabos, Jármy és Kriston családok voltak a birtokosai, jelenleg pedig *Jármy* Gyula és *Fried* Ignácz. A Jármyaknak egy régi, nemesi kúriájuk is van itt, melyet még Jármy Pál építtetett a XVIII. század végén. Azonkívül Jármy Gyulának is van egy újabb, 1869-ben épült csinos urilaka, mely előtt és mögött szép park terül el. A

GYÜRE : ERDŐHEGYI LAJOS KÚRIÁJA.

községben református templom van, mely a XVIII. század közepe táján épült. Az ev. ref. egyház tulajdonában két vert ezüst úrasztali kehely van, melyek közül a nagyobbikat 1716-ban Szunyoghy Istvánné adományozta. Van még az egyháznak egy 1729-ből származó ezüst tányérja. A község dülőinek elnevezései közt nehány figyelmet érdemlő van, így az Ördögárka, a Havafa és a Vashegy.

Jákó. *Jákó,* kisközség, 117 házzal és 657, nagyobbrészt ev. ref. vallásu lakossal. Postája Nyír-Bakta, távírója és vasúti állomása Pátroha. E község az Ibrányiak levéltárában található okiratok szerint már 1430-ban szerepel. A XV. században a Bezdédy, az olcsvai Guthy, a Rohody, a jákói Szilágyi és a Szolnoky család volt a birtokosa, a XIX. század első felében pedig a Csernyiczky, Nyeviczky, Szabó, Ibrányi, Kovách, Doby, Jármy, Gabányi, Szegedy, Dömötör, Szilcz és Seney családok. A faluban r. kath. és református templom van, de építési idejük ismeretlen. A község határában nehány évvel ezelőtt egy rendkívül régi és értékes arany-ékszert találtak, melyet a nemzeti múzeum vásárolt meg. Dülői közül bizonyos jelentőséggel bírnak: az Akasztó hegy, a Pogánysziget, Bálint csere, Babutos hegy, Tarsolyos hegy és a Les-hegy elnevezésüek.

Jéke. *Jéke,* kisközség, 74 házzal és 526, nagyobbára róm. kath. lakossal. Postája Pap, távírója és vasúti állomása Kis-Várda. Már a XIV. században „Jeke“ név alatt szerepel. 1466-ban a Megyery és 1600-ban a Szakadáti család bírta, a XVIII. század végén és a XIX. század elején pedig a Jékey, Tömösváry, Batta, Kádár, Harsányi, Lánczy, Makláry, Szögyény, Uzonyi és Pethő családok, most pedig *Liptay* Béla és a *Szögyény* család. A zsélyi levéltárnak egy 1432-ből származó oklevele egy „*Zuth*“ nevü községről tesz említést, mely hajdan Jéke határában lett volna. A jékei róm. katholikus templom 1889-ben, a református pedig 1888-ban épült. Liptay Bélának itt szép és kényelmes urilaka és díszes parkja van. Az urilak szomszédságában van a tulajdonosnak jóhírü versenyistállója. A házat Liptay Károly építtette a 60-as évek elején. Szomszédságában van a Szögyény család

régi, csinos kúriája. Liptay Béla, a millennium alkalmából, szép községházat építtetett a falu számára. Dülő-nevei közül régieknek látszanak az Isten-hegy, Nápaszer, Kárlátóhegy, Zohonhegy, Danikhegy, Akasztó domb, Iklód.

Kálló-Semjén.

Kálló-Semjén, nagyközség, 295 házzal és 2166, túlnyomóan görög kath. lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása Kálló vidékén hajdan két Semjén állott és pedig — a Kállay család levéltárának egyik oklevele szerint — Kis- és Nagy-Semjén. Ezek egyike egy 1471-ből származó okiratban mint „Oppidum Semyen" említtetik. Mindkét községnek a Kállay család volt a földesura. 1446-ban a Sztritteyeknek és 1454-ben az ólnodi Czudaroknak is volt itt birtokuk; a XVIII. század második és a XIX. század első felében a Kállay, Eördögh és a gr. Dessewffy család, jelenleg pedig Kállay András, Kállay Rudolf és Zoltán, Kausay Tibor és Viktor, Kövér Gusztáv és Pálma, Kállay Gusztáv, özv. Hegedüs Edéné, Mándy Ignácz, Leveleki Márton és Klein Mór a birtokosai. Nagyon érdekes és régi a *Kállay*-féle, Kállay András tulaj-

IBRONY : JÁRMY GYULA URILAKA.

donát képező nemesi kúria, mely a nagy-kállói vármegyeházával egy időben épült. A községben három templom van: a görög katholikus, mely 1897-ben, a református, mely 1869-ben épült és a római katholikus, melynek építési ideje ismeretlen. A községhez tartoznak *Kis-Csere, Forrás, Kéterdőköz* és *Búcsújárás* puszták és telepek. Kis-Csere pusztán is van egy régi, Kállay-féle kúria. Dűlői közül a következőknek tulajdonítható valamely jelentőség: Kőhalma, Debreczeni gödör, Mészárszékhegy, Ravaszhegy, Tótihegy, Vozmó-hegy, Kaposhegy, Csontrét, Perked, Imolyás.

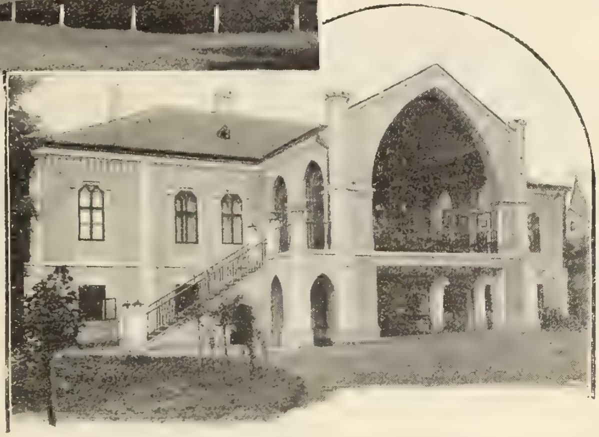
Kanyár.

Kanyár, tiszamenti kisközség, körjegyzőségi székhely, 137 házzal és 971, leginkább református vallású lakossal. Postája Dombrád, távírója és vasúti állomása Pátroha. E község a Zichy-okmánytár szerint 1381-ben és a Kállay családi levéltárnak egyik, 1446-ból származó oklevele szerint abban az időben már a mai nevén szerepelt. 1466-ban a Bezdédyek voltak a földesurak, 1477-ben pedig már a leleszi konventnek is voltak itt nagyobb kiterjedésü birtokai, melyek maig is tulajdonában vannak. A községnek református temploma van, mely 1813-ban épült. 1876-ban árvíz pusztította el a falu nagy részét.

Karász.

Karász, nagyközség, 226 házzal és 2023, nagyobbára görög katholikus vallású lakossal. Postája és távirója van, vasúti állomása Pátroha. E községet már az 1332-iki pápai tizedlajstromok említik. 1437-ben a jékei Ágh, a Karászy, a Petneházy és a Várday, 1454-ben a Perényi, továbbá a Garay család volt itt birtokos, a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején az Andrássyak, Balogh, Kertsy, Soós, Jászay, Kálmánczhelyi, Ladányi, Márky, Pogány, Raksányi, Némethy és Ferenczy családok, jelenleg pedig *Okolicsányi* Menyhért és Lajos, *Wahrmann* René és *Láng* Dávid a birtokosai. A két elsőnek csinos urilaka is van itt. A község határában egy „Földvár" nevü domb van, melyről a hagyomány azt tartja, hogy itt tartott Garay nádor, a község hajdani földesura, nádori gyűléseket. E dombot 1894-ben felásták, mely alkalommal egy honfoglaláskori magyar vitéz sírjára bukkantak. Az ott talált leletet a vármegyei múzeumban helyezték el. A községben levő r. kath. templomot 1860-ban nagyobbították. A gör. kath. 1837-ben és a református 1865-ben épült. Az izraelitáknak is van imaházuk. A Zichy-okmánytár, a leleszi levéltár több okirata és a máramaros-szigeti liczeumnak egyik oklevele 1324., 1346., 1415. és 1447-ben egy Karász közelében fekvő, de már nem létező *Doboka* nevü községről tesz említést, még pedig különféle formában, u. m.: „Possessio Kupedubokahaza", „Kupehazadoboka" és „Gyosdoboka" néven.

JÉKE: LIPTAY BÉLA URILAKA.

Kék.

Kék, kisközség, 151 házzal és 1011, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Demecser. A Zichy-okmánytár e községről 1333-ból „Poss. seu terra Keek" formában emlékszik meg. Hajdani földesurainak nyomait nem találjuk, azonban a XVIII. sz. második és a XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: a Tatár, Pap, Szalánczy, Szegedy, Rédey, Gönczy, Jármy, Irinyi, Verbay, Tahy, gróf Vay, Soós, Olasz, Nemes, Megyery, Laskay, Krucsay és Kriston családok. Jelenleg *Tóth* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. A községben levő református templom 1818-ban épült. Dülői közül elnevezésük által a Kormoly, Gyalap tó és a Gemes-sziget tünik ki.

Kékcse.

Kékcse, kisközség, 112 házzal és 844. túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. E község 1344-ben az Anjoukori okmánytárban fordul elő „Kevkche" formában. 1413-ban a Monoky, 1415-ben az olnodi Czudar és 1436-ban a Maday családot uralta. 1440-ben a Rozgonyiak zálogba veszik a Czudaroktól, 1470-ben pedig

KÁLLÓ-SEMJÉN: KÁLLAY ANDRÁS KÚRIÁJA.

már mint földesurak szerepeltek. A mult század elején br. Vay Alajos volt itt birtokos, jelenleg pedig *Mándi* Samu. A faluban levő katholikus templom 1830-ban, a református 1810-ben épült.

Kemecse. *Kemecse*, nagyközség, a bogdányi járás székhelye, 420 házzal és 2601 lakossal, kik közt a református vallásúak vannak túlnyomó számban. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község már a pápai tizedlajstromokban, 1332—37 közt mai nevén szerepel. 1411-ben az eszenyi Csapy család kapta kir. adománykép, 1435-ben az Upory család volt a földesura, 1445-ben a Kemecsey és 1465-ben a Miglészy család. A XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében a következő birtokosai voltak: Bagosy, Zoltán, Korda, Borbély, Mikecz, Garay, Hagymásy, Hegedűs, Zsiday, Elek, Laskay, Pethő, Irínyi, Kelemen, Kriston, Osváth, Ormos, Kőrössy, Nagy, Nánássy, Bodó, Krasznay stb. A községben két templom van és pedig a róm. katholikus és a református. A katholikus már 1332-ben fennállott, azonban a XVI. században a reformátusoké lett. Az új kath. templom 1811-ben épült, a református pedig, mely egyike a vármegye legcsinosabb vidéki templomainak, 1809-ben. Az izraelitáknak imaházuk van. A ref. templom szomszédságában egy nagyobb szabású, emeletes épület tünik fel, mely kastélyszerűen van építve. Építtette Niczky István a XIX. század elején. Jelenleg idegen kézen van. Mint történelmi esemény felemlítendő, hogy e község alatt folyt le a Salamon király és Géza herczeg közötti csata. A református egyház birtokában egy érdekes, 1685-ből származó ötvösmű van: egy vert ezüst tányér, melyet Lévay János és neje Debreczeni Judith ajándékoztak az egyháznak, továbbá egy gazdagon diszített és aranyhímzéssel bőven kidolgozott terítő, mely Mikecz Juliánna adománya. A község — nagyságához képest — jelentékeny ipar központja, amennyiben egy szeszgyára, egy olajgyára, egy keményítő gyára és egy gőzmalma van. A lakosok olvasó-egyletet tartanak fenn. Dülőelnevezései közül a legérdekesebbek a következők: Ördögárka, Kukuló rét, Köpér, Balázs-sziget, Lukácshegy, Kincses, Kósa domb, Görbe szék, Basakutya, Akasztóhegy, Pápaháza rét, Karabó árka, Móga rét, Gondovár domb, Becz rétje, Ijesztőhegy, Lantorszállás, Kollátorhegy,

Kenézlő. *Kenézlő*, tiszamenti község, körjegyzőségi székhely, 150 házzal és 1057. nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Kenézlő község az 1332-iki pápai tizedlajstromban „Keleznő“ (Keleznew) néven van említve. 1410-ben, amikor

már vizi- és száraz vámja van, „Felkeléznő“ név alatt szerepel. A XV. században az Ujfalusy, az Upory és az Óbégányi család volt a földesura. Ez időben Zemplén vármegyéhez tartozott. A XV. század végén a Buttkay, Ráskay és Márky családokat találjuk birtokosai közt. A XVI. század elején, mikor már a Farkas család bírta, „Kenézlő“ néven volt e falu ismeretes. Jelenleg *Farkas* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A községben a reformátusoknak, róm. katholikusoknak és a gör. katholikusoknak van templomuk. 1889-ben a község leégett. Postája Viss, távírója Ó-Liszka, vasúti állomása Liszka-Tolcsva. Dűlőelnevezései közül figyelemre méltók a Kardos-homok és Pogány-tó.

Kércs, kisközség, 51 házzal és 447, túlnyomóan ev. ref. lakossal. Postája Nyír-Bakta, távírója és vasúti állomása Demecser. A Kállay család levéltárának egy 1430-iki oklevele szerint, ebben a korban a Kállayak voltak a község földesurai. A mult század első felében Jármy Imre, Szabolcs vármegyének volt alispánja, továbbá a Bozóky, Budaházy, Ormos és Uray család

Kércs.

KIRÁLYTELEK.

volt birtokos, jelenleg pedig Uray Miklós és Blau Pál. *Uray* Miklósnak csinos, régi úrilaka is van, a melyet a mult század végén Jármy Gedeon építtetett és a mely örökség útján került a jelenlegi tulajdonos birtokába. Van itt még egy másik régi kúria is, melyet a Bozókyak építtettek, ez később a Jármyaké lett, jelenleg idegen kézen van. A községben levő református templom 1896-ban épült. E faluhoz tartozik *Büss* puszta.

Királytelek ugyan Nyíregyházához tartozik közigazgatásilag, de fontosságánál fogva itt említjük meg. E puszta hajdan az ecsedi uradalomhoz tartozott, melynek tudvalevőleg felváltva a Báthoryak, Rákóczyak és Károlyiak voltak az urai. Már a XIX. sz. elején, mint pusztának, 467 lakosa volt, továbbá postahivatala és lóváltása Nyíregyháza és Tokaj közt. Most már vasútja, postája és távírója is van. Jelenlegi birtokosai gróf Dessewffy Dénes, Alajos és Béla, kik itt mintaszerü gazdálkodást és állattenyésztést folytatnak, melyről a mezőgazdasági részben bővebben emlékezünk meg. A pusztán a tulajdonosok templomot, iskolát, kórházat tartanak fenn; a telep maga pedig csinos és tiszta, mintaszerü gazdasági épületeivel, munkásházaival és széles, rendes utczáival egy jólétnek örvendő, kitünő vezetéssel bíró község benyomását teszi. Itt van a grófi család szép parkja és régi, ódon, de kényelmesen berendezett kastélya.

Királytelek.

Kis-Báka, kisközség, körjegyzőségi székhely, 63 házzal és 487, túlnyo-

Kis-Báka.

móan ev. ref. vallású lakossal. Postája Anarcs, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. E község 1474-ben „Baka“ és „Boldogasszonybakaja“ néven szerepelt. 1428-ban a Maday, 1480-ban a Bacskay család volt a földesura. A XIX. sz. első felében birtokosai voltak: a br. Béhmer, br. Dőry, Eördögh, Czeglédy, Czóbel, Vay és Pap család, most pedig Péchy Ferencz örökösei. Református temploma már a XIII. században fennállott. Az izraelitáknak is van itt imaházuk. A ref. egyház birtokában egy 1669-ből származó, érdekes kancsó van, mely Major György ajándéka. 1885-ben az egész falu leégett.

Kis-Kálló. *Kis-Kálló*, kisközség, 66 házzal és 310, legnagyobbrészt gör. kath. lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Nagy-Kálló. 1332-ben már „Kallow minor“, később pedig „Tót-Kálló“ név alatt szerepel. 1341-ben a Kállay család volt a földesura, a XV. században azonban az olnodi Czudar családnak is volt itt birtoka. A Kállay család még ma is birtokos e köz-

KIS-KÁLLÓ: ÖZV. KÁLLAY OTTÓNÉ KÚRIÁJA.

ségben és itt lakik — egy ősi kúriában — özv. *Kállay* Ottóné. Az érdekes, régi külsejű, de kényelmes berendezésű házat Kállay János építtette a XVIII. században. Utána Kállay Bertalan következett és végre Kállay Ottó, akinek az özvegye ma is bírja. Az e házhoz tartozó parkban egy „Inségdomb“ nevü magas, mesterséges földhányás van, valóságos kis hegy, melyet Kállay Bertalan a 30-as években dúlt nagy inség alkalmával csak azért hányatott össze a Kálló vidékére menekült felsőmagyarországi inségesekkel, hogy azok ez által valami keresethez jussanak és ne legyenek kénytelenek könyöradományokat elfogadni vagy éppen koldulni. E község a török világban a török martalócz csapatoktól sokat szenvedett. Görög katholikus temploma e század elején épült.

Kis-Léta. *Kis-Léta*, nagyközség, 267 házzal és 1411, főleg ev. ref. és gör. kath. lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása. A Perényi család levéltárának egyik 1336-ból származó oklevele már Léta név alatt említi, 1433-ban azonban már a mai nevén szerepel. Határát 1420-ban járták meg s 1433-ban és 1446-ban a Báthoryak osztozkodásánál is szerepel. Szent-János tiszteletére szentelt templomáról már 1336-ban van említés egy okiratban. 1410-ben

KIS-LÉTA : GENCSY ALBERT KÚRIÁJA.

a Parlaghy, 1458-ban a petri Ders, 1460-ban a Bogáthy, 1465-ben a Kállay családokat uralta. A XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében birtokosai voltak: az Agárdy, Vajda, Ujfalusy, gr. Barkóczy, Bessenyey, Tisza, Bihary, Éva, Farkas, Jósa, Márky, Mikó, Gencsy, Gulácsy stb. családok és jelenleg itt Gencsy Albertnek érdekes, régi kúriája van, mely körül szép park terül el. A lakályos és kényelmes berendezésü házat Gencsy Sámuel építtette a mult században. Azonkívül gr. *Hadik-Barkóczy* Endrének van itt még nagyobb birtoka. A község ref. temploma 1700 körül, a görög katholikus 1790-ben épült.

Kis-Várda. *Kis-Várda* nagyközséget, fontosságánál fogva, más helyen, külön fejezetben tárgyaljuk.

Kis-Varsány. *Kis-Varsány*, tiszamenti kisközség, 151 házzal és 885, nagyobbrészt ev. ref. vallású lakossal. A ref. temploma 1834-ben épült. A XVIII. sz. végén és a XIX. század elején a Hunyady, Kubinyi, gr. Gyulay, Sulyok és a Péchy család volt a földesura. Jelenleg gr. *Gyulay* Istvánnak van itt nagyobb birtoka.

Komoró. *Komoró*, tiszamenti kisközség, 89 házzal és 707 lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Fényes-Littke. A Zichy-okmánytárban 1308-ban mint „Villa Komro“ van említve. Ugyanott 1327-ben már „Poss. Komorou“ formában szerepel. 1358-ban I. Lajos király minden szabad állású embert felhív az e községben való letelepedésre. 1462-ben a Tárkányi, 1481-ben pedig a csicseri Orosz, Ormos és Fodor család a földesura. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a br. Sennyey, Vay, Bogáthy, Morvay, Ormos, Szatmáry, Orosz, Erőss, Palaticz, hg. Eszterházy, br. Horváth és Irinyi család a birtokosai és jelenleg *Szalánczy* Bertalannak van itt nagyobb birtoka és csinos urilaka, melyet Somlyódy István a XIX. sz. első felében építtetett. Örökség útján került a család birtokába, mely azt 1888-ban átalakíttatta. A községben ev. ref. templom van, melynek építési ideje ismeretlen.

Kopócs-Apáti. *Kopócs-Apáti*, kisközség, körjegyzőségi székhely 137 házzal és 760,

jobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája Gyüre, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. 1422-ben csupán Apáti név alatt találjuk említve; 1430-ban, amikor a Kállayak a földesurai, már a mai nevén szerepel. 1442-ben a Kemecsey, 1445-ben a paruczai Sáfár, 1448-ban a Kérészy, 1464-ben a Tegzes család uralta. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején pedig az Eördögh, Bertóthy, Böszörményi, Csernyánszky, Gonda, Kopócsy, Lipcsey és Szmrecsányi család bírta. Jelenleg *Ilosvay* Ágostonnak van itt nagyobb birtoka és érdekes régi urilaka. A faluban a róm. katholikusoknak és az ev. reformátusoknak van templomuk. A katholikus 1802-ben épült, a református templom építési ideje ismeretlen. 1811-ben restaurálták utoljára. Dülő-nevei közül figyelemre méltók a Kotyor és a Törökér.

Kótaj. *Kótaj*, nagyközség, 548 házzal és 2944, nagyobbára gör. kath. vallású lakossal. Postája van, távíró és vasúti állomása Nyíregyháza. Az Ibrányi család levéltárának egyik okirata szerint e község 1447-ben már „Keresztút“

KOMORÓ: SZALÁNCZY BERTALAN URILAKA.

néven szerepelt. 1411-ben az eszenyi Csapy család kapta kir. donáczióképen. 1447-ben az Ibrányi és 1487-ben a Szokolyi család volt a földesura. A községnek „Keresztút“ elnevezésével még a XIX. században is találkozunk. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a következő birtokosai voltak: Ibrányi, Vay, br. Bánffy, Kelcz, Mezőssy, Kállay, Ábrányi, Pribék, Irinyi, Jármy, Hatfaludy és Péchy. Jelenleg *Jármy* Márton, gr. *Lónyay* János, *Körmendy* Imre, *Tóth* Miklós és *Szamueli* testvérek a birtokosok. A községben több csinos urilak és régi nemesi kúria van. Itt van mindenek előtt az úgynevezett Fráter-féle ház, melyet a Jókai által megörökített magyar nábob kastélyának tartanak, továbbá Jármy Márton csinos kúriája, *Tóth* Miklós új és tetszetős külsejü urilaka, és végre özv. *Ibrányi* Zsigmondné régi kúriája. A községben hajdan állítólag egy „Bánom vára“ nevü várszerü, be nem fejezett épület is volt. Róm. katholikus temploma 1806-ban, a két görög katholikus közül, a faluban levő 1894-ben, a községen kivül, a szőlőben levő, 1890-ben és a református templom 1700-ban épült. Az izraelitáknak is van imaházuk.

Laskod. *Laskod*, kisközség, 84 házzal és 748, nagyobbára református vallású lakossal. Postája Tass és távirója Karász. A Kállay család levéltárának egy 1455-ből származó okiratában már a mai nevén szerepel. A XV. században egy ideig

Szatmár vármegyéhez tartozott. 1419-ben a Kállayak voltak a földesurai, 1444-ben pedig a Kércsy család bírta zálogban. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a Dobay, Jármy, Némethy, Ruttkay és Téglássy családok voltak birtokosai, most pedig *Farkas* Balázs, *Jármy* Ödön és Lajos, *Okolicsányi* Lajos, Albert és Sándor, Téglássy Gyula és a Ruttkayak. A községben egy mély ároktól körülvett, szabályos alaku, mesterségesen hányt, kisebb váralaku hely van, mely hajdan állítólag földvár volt, a határban pedig szintén több hasonló domb van. A község református templomának építési ideje ismeretlen.

Levelek.

Levelek, kisközség, körjegyzőségi székhely, 144 házzal és 1263, nagyobbára r. kath. és g. kath. lakossal. Postája Apagy, távirója és vasúti állomása Nyíregy-

KOPÓCS-APÁTI : ILOSVAY ÁGOSTON KÚRIÁJA.

háza. E falu a pápai tizedlajstromokban már 1332-ben „Lenebik“ néven szerepel, 1446-ban pedig az orsz. levéltár diplomatikai osztályában őrzött oklevelekben már a mai nevén találjuk, „Lewelwgh“ formában. A XVIII. század végén és XIX. század elején a Bónis, Sebes és a Molnár család volt a község földesura és leveleki *Molnár* Gyulának itt ma is nagyobb kiterjedésű birtoka és urilaka van. Ennek régi részét id. Molnár György építtette 1790 körül. Mostani alakját 1885-ben nyerte a jelenlegi tulajdonos által. A község róm. kath. temploma már nagyon régi. Szentélyét id. Molnár György építtette. 1722-ben vették vissza a protestánsoktól. A görög kath. templom ugyancsak id. Molnár György adománya útján 1790-ben épült.

Lóránthháza.

Loránthháza, kisközség, 77 házzal és 426, főleg ev. ref. vallású lakossal. Postája Nyír-Bakta, távirója és vasúti állomása Mária-Pócs. Az orsz. levéltárban őrzött oklevelekben e község már a XV. század elején a mai nevén szerepel. 1407-ben a Báthory család volt a földesura és ekkor a híres ecsedi uradalomhoz tartozott. A mult század elején Bekk Pál kir. tanácsosnak volt itt

nagyobb birtoka, azután gróf *Degenfeld* Imrének és br. *Podmaniczky* Gézának, akik most is a birtokosai. A községben levő ref. templom nagyon régi építmény. A közelmultban a faluban honfoglaláskori régiségeket találtak.

Lövő. *Lövő*, kisközség, 80 házzal és 550 főleg ev. ref. vallású lakossal. Postája Pap, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. E község egy a m.-szigeti liczeumban levő, 1413-ból származó oklevél szerint abban az időben „Oltáros-Lövő" (Oltaruslewew) név alatt volt ismeretes. 1430-ban a m. n. múzeum levéltárának egy oklevele már „Lewe" néven említi. 1428-ban a Várday család bírja zálogban a községet, de 1481-ben már a Leövey család a földesura, melynek itt még ma is nagyobb birtokai vannak. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a Leöveyeken kívül még a Gerzon és a Tömösváry család volt a birtokosa, jelenleg pedig Leövey Jánoson és Istvánon kívül még *Zuckermann* Gusztávnak is van itt birtoka. A községben három szép

KÓTAJ : ÖZV. IBRÁNYI ZSIGMONDNÉ KÚRIÁJA.

urilak van. A legrégibb Leövey Jánosé, mely a XIX. század elején divott érdekes klassziczizáló modorban van építve, a másik, újabb urilak Leövey Istváné, a harmadik pedig Zuckermann Gusztávé. Ezt a jelenlegi tulajdonos 1887-ben építtette. A faluban levő ev. ref. templom 1895-ben épült. 1808-ban a község teljesen leégett. Dülő-nevei közül figyelemet érdemel a Biró-fogás és Gerlát.

Lövő-Petri. *Lövő-Petri*, kisközség, 82 házzal és 471 nagyrészt ev. ref. vallású lakossal. Postája Pap, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. E község már az 1332-iki pápai tizedlajstromban Petri név alatt szerepel. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Szesztay, Szentmiklósy, Tokay, Uray, Várady, Petry, Pogány, Barla, Szegedy, Leövey és Nagy családokat uralta, most pedig Sesztina Lajos bírja. A község határában levő „Hársashegy" nevü domb, a hagyomány szerint, Petry Gáspár kuruczainak lett volna a táborhelye. A dombοldalban azelőtt mély üregek voltak, melyek búvóhelyül szolgáltak. Ev. ref. temploma 1822-ben épült. Az egyház két régi, nagy czinkannát őriz 1723-ból, a melyek Petry Gáspár kuruczkapitány és neje ajándékai. Dülő-nevei közül figyelemre méltó a Földhíd és a Vaskapu.

Magy. *Magy*, kisközség, 37 házzal és 322, túlnyomóan gör. kath. lakossal.

KÓTAJ: JÁRMY MÁRTON KÚRIÁJA.

Postája Apagy, távirója és vasúti állomása Nyíregyháza vagy Mária-Pócs. A zsélyi levéltárnak egy 1435-ből származó levele „Poss. Magh et Omagh“ falvakat említ, a m. n. múzeum levéltárának egy 1476-iki oklevelében pedig e falvak „Pred. Omagh in vicinitate possessionis Magh“ formában szerepelnek. Ez időben a Magyi család volt a földesura. A XVIII. század második és a XIX. század első felében birtokosai voltak: az Ibrányi, Klobusiczky, Irinyi, Molnár, Szegedy, Niczky, Péchy és Somogyi családok; jelenleg *Molnár* Ágoston, *Mandel* Eduárd és a *Kauzsay* örökösök bírják. E községben nincs templom.

Mándok.

Mándok, nagyközség, a tiszai járás székhelye, 307 házzal és 2534, főleg ev. ref. vallású lakossal. Posta és távíró helyben van, vasúti állomása Tuzsér. E község 1393-ban Mandick néven szerepel. 1393-ban a Losonczy, 1446-ban az Upory és 1450-ben az Atyay család volt a földesura, később pedig a gr. *Forgách* család, melynek itt ma is nagy kiterjedésü és mintaszerü uradalma, ló- és állattenyésztése van, melyről más helyen írunk bővebben. A községben van gróf Forgách Lászlónak nagyszabású, díszes kastélya és remek parkja. A kastély kitünő ízléssel és kényelemmel van berendezve és számos értékes műtárgyat és festményt rejt magában. Gróf Forgách József építtette a XVIII. század végén. Itt van a gróf híres magánkopó-falkája is, mely jelenleg 63 angol nyúlkopóból áll. A községben lévő, a legújabb kor igényeinek megfelelő „*Erzsébet*-gőzmalom“, szintén az uradalomhoz tartozik. A lakosok a gróf támogatásával fogyasztási és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Azonkívül van itt önkéntes tűzoltó-egylet, és a vereskereszt-egylet fiókja, továbbá egy szeszgyár. A községben 3 templom van: ev. ref., mely 1828-ban épült, róm. kath., mely 1821-ben épült és gör. katholikus. Az izraelitáknak is van imaházuk. A község határában 1893-ban honfoglaláskori régiségeket találtak. A határhoz

tartozó dombok a következő érdekes elnevezésekkel bírnak: Sugóhegy, Tetenke, Katonáshegy, Botorhegy, Csipőshegy, Borkuhegy stb.

Mária-Pócs. *Mária-Pócs*, nagyközség, 276 házzal és 1532, nagyrészt gör. kath. vallású lakossal. Posta, táviró és vasúti állomás. Az Anjoukori okmánytárnak egy 1347-ből származó oklevele mai nevén említi. 1357-ben már vámja volt. 1347-ben az ecsedi uradalomhoz tartozott és a Báthoryak voltak a földesurai. A XVIII. sz.-ban a Károlyiak bírták, a XIX. század elején pedig a gör. katholikus Bazilita-rend és azonkívül a Gergelyffy, Némethy, Tisza, Veres, Niczky, Fehér, Vékey, Szilcz, Mikó, Czakó és Gacsályi családok. Jelenleg a *Szent Bazil-rendi szerzetnek* és *Gergelyffy* Dezsőnek van itt nagyobb birtoka. A községben van a szt. Bazil-rend temploma, mely 1748-ban épült és az ősrégi róm. katholikus templom, melynek építési ideje ismeretlen. A templomhoz van építve a szt. Bazil-rendnek 1756-ban emelt kolostora. A görög kath. templomot a szt. Bazil-rendi szerzet a millennium alkalmából kívül és belül restauráltatta

KÓTAJ : TÓTH MIKLÓS URILAKA.

és most egyike a legszebb gör. katholikus templomoknak. A község híres búcsújáróhely. A búcsúkat a szt. Bazil-rendüek vezetik. Templomukban van elhelyezve Szűz Mária csudatevő képe is. A szerzet a millenáris év alkalmából mintaszerüen berendezett magyar iskolát építtetett a községben.

Mártonfalva. *Mártonfalva*, nagyközség, 185 házzal és 1685 lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Vámos-Pércs. E község a XV. század közepe felé már a Kállay család egyik levelében szerepel. 1461-ben a Parlaghy család volt a földesura, a XVIII. század második és a XIX. század első felében pedig a báró Vécsey, Kálmánczhelyi, Morvay, Nagy, Pozsgay, Jánky, Krucsay, Ujfalussy, stb. családok voltak a birtokosai, most pedig br. Vécsey József, Ujfalussy Endre, Reviczky József, Darvas Béla, Madarász Sándor, Debreczen városa és Szabó János örökösei. *Ujfalussy* Endrének csinos, jól rendezett pusztája és mintaszerüen kezelt nagykiterjedésü szőlőtelepe van. A lakóházat a jelenlegi tulajdonos építtette 1873-ban. Bagos pusztán van *Madarász* Sándor csinos urilaka, melyet a XIX. század első felében gr. Vay Dániel építtetett, a jelenlegi tulajdonos pedig 1893-ban átalakíttatott. A községben az ev. ref. és a gör. kath. vallásúak vannak a legtöbben, azonban csak a reformátusoknak van templomuk,

mely 1867-ben épült. A lakosok egészségügyi egyesületet tartanak fenn. A községhez tartozik *Gúth, Bagos* és *Mártonfalva* puszta. *Bagos* és *Gúth* puszta hajdan község volt és a török világban pusztultak el. A hajdani templomok rommaradványai még most is láthatók mindkét helyen. Az 1332-iki pápai tizedlajstromokban Gúth már a mai nevén szerepel, később, mint két község, Kis- és Nagy-Gúth név alatt volt ismeretes, 1482-ben pedig egy Alsó-Gúth-ról is találunk említést. 1430-ban a Kállayak voltak a földesurai, az olnodi Czudar családdal együtt, 10 évvel később a Rozgonyiak veszik zálogba a Czudarok birtokát. 1447-ben a gúthi Országh, 1482-ben már az Atyay és két évvel később az eszlári és pinczi Jonhos család a birtokosa. Jelenleg az egész Gúth puszta Debreczen sz. kir. városé.

LEVELEK : MOLNÁR GYULA URILAKA.

Mező-Ladány.

Mező-Ladány. (Lásd: Őrladány és Őrmező.)

Mihálydi.

Mihálydi, kisközség, körjegyzőségi székhely, 189 házzal és 1202, túlnyomóan ev. ref. lakossal. Postája van, távirója Nyír-Balkány, vasúti állomása Téglás és Nagy-Kálló. E község a Károlyi-oklevéltárban 1471-ben van említve. 1483-ban a Szokolyi család volt a földesura, a XVIII. század második és a XIX. század első felében pedig a br. Eötvös, Agárdy, Uray, Ujfalussy, Czakó, Szilágyi, Dobay, Gellért, Kálmánczy, Zsiday, Károlyi, Petneházy, Morvay, Pozsgay, Siposs, Ráthonyi család volt birtokos, jelenleg pedig Ujfalussy Béla, Siposs Béla és Mandel József. A Splényiek innen nyerték előnevüket. Báró Eötvös Ignácznak már a XIX. század elején nagyobb szabású olajgyára volt e községben. Csak a reformátusoknak van templomuk, mely már nagyon régi. Az egyház birtokában számos régi ötvösmű van. Ezek közt felemlítendő egy aranyozott ezüst serleg 1656-ból, egy aranyozott ezüst kehely, melyet felírása szerint Gulátsi Antal nagyobbíttatott meg 1799-ben. Felemlítendő e községben *Ujfalussy* Bélának csinos urilaka és ezen kívül itt vannak az *Ujfalussy* és a *Siposs* családok régi nemesi kúriái. Dűlő-nevei közül jelentőséggel bírnak a Lesálló és Akasztófa dűlő.

Mogyorós. *Mogyorós*, tiszamenti kisközség, 122 házzal és 704, nagyobbára ev. ref. lakossal. Postája és távirója Mándok. Vasúti állomása Tuzsér. E község a Zichy-okmánytár szerint 1297-ben már mint „Terra Monoros“ szerepelt. 1355-ben „Kis-Monyoró“ néven találjuk említve. E század elején a báró Vay és a Czóbel család volt a birtokosa, jelenleg pedig gr. Forgách László. A község ev. ref. temploma 1830-ban épült. A falu 1872-ben és 74-ben majdnem teljesen leégett.

Nagyfalu. *Nagyfalu*, nagyközség, 147 házzal és 1441, főleg r. kath. és ev. ref. lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Rakamaz. Nagyfalu a pápai tizedlajstromban már 1332-ben a mai nevén szerepel. A leleszi orsz. levéltár egyik oklevele 1459-ben „Egyházas-Nagyfalu“ néven említi. 1353-ban a Báthory, 1420-ban a Baktay, 1444-ben a Rohody, 1451-ben a bogdányi Farkas, egy évvel később a Tuzséry, 1463-ban Csúry Pál, Szabolcsvármegye akkori alispánja és a Lasztóczy család a birtokosa. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Bekényi, Bónis, Máriássy, Csoma, Klobusiczky,

LÖVŐ : ZUKKERMANN GUSZTÁV ÚRILAKA.

Szemere, Jármy, Bernáth, Major, Korda és Soldos családok kezén volt. Mostani nagyobb birtokosai: Bekény Péter, Csoma István, Miklós Lászlóné és Béla, Meczner Béla és Feldheim Emánuel. E község a török világban szintén sokat szenvedett. A XIX. század elején itt lelkészkedett *Terhes* Sámuel, a nyíriek kedvencz poétája. Itt csak a reformátusoknak van templomuk, mely 1789-ben épült. A falut 1888-ban a Tisza kiöntése teljesen romba döntötte. A község határában fekszik *Virányos* puszta, ahol özv. *Miklós* Lászlónénak nagyobb birtoka és úrilaka van, melyet Miklós Ferencz a negyvenes években építtetett. Nagyfalu szomszédságában 1347-ben egy *Dicse* nevü már rég elpusztult község szerepel.

Napkor. *Napkor*, nagyközség 305 házzal és 2003, nagyobbrészt róm. katholikus lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Nagy-Kálló vagy Nyíregyháza. A pápai tizedlajstromban már 1332-ben szerepel „Napkur“ elnevezés alatt. 1414-ben már a mai nevén találjuk. 1424-ben a Kállayak, 1446-ban a Sztrittey és 1452-ben az olnodi Czudar család volt a birtokosa, a XVIII. század második és a mult század első felében a Kállayak, br. Jósika Miklós, Oroszy, Récsey, Jósa és Mattyasovszky és jelenleg Kállay András,

MÁNDOK : GRÓF FORGÁCH LÁSZLÓ KASTÉLYA.

Kállay Leopold, Fodor Jenő, Czukor Vilmos, Leveleki Márton és Blau Pálné. A község róm. kath. templomát 1761-ben, a gör. katholikusokét 1866-ban építették. A községben két szép urilak van, egy ősi Kállay-féle kúria, mely most *Kállay* Leopoldé, a másik *Czukor* Vilmos háza, melynek a helyén szintén Kállay-féle ház állott. Később báró Jósika Miklós tulajdonába került és jelenlegi tulajdonosa a régi alapokra új épületet emeltetett. Czukor Vilmos tulajdonában egy régi, báró Jósika Miklóst ifjú korában ábrázoló eredeti olajfestmény van. E községhez tartozik még a *Hartsteintanya*, *Ilonatanya*, *Czukortanya és Feldheimtanya.* Dülő-nevei közül a következők bírnak jelentősséggel: Ördöngös, Várdi kert, Gút, Lökös, Nyilas, Bodrás.

Nagy-Báka. *Nagy-Báka,* kisközség, 78 házzal és 546, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Postája Anarcs, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. A község

MIHÁLYDI : UJFALUSSY BÉLA URILAKA.

földesurai és birtokviszonyai hajdan ugyanazok voltak, mint Kis-Bákáé. Templom a községben nincs. A lakosok egy népkönyvtárt tartanak fenn.

Nagy-Halász. *Nagy-Halász,* (Belhalász, mely azelőtt külön terület volt), tiszamenti nagyközség, 459 házzal és 3690 lakossal, akik közt az ev. ref. vallásúak száma túlnyomó. Postája van, távíró és vasúti állomása Kemecse. Nagy-Halász az Árpádkori új okmánytár szerint már 1283-ban szerepel. Ekkor egyszerűen „Halász" volt a neve, 1372-ben pedig „Halásztelek" van ott említve, mely ma egyszerüen Telek néven szerepel. 1454-ben ismét mint „Poss. Naghalaz". 1417-ben a Fúló és az Upory család volt a földesura, 1454-ben a község egy részét az ólnodi Czudar család bírta, ugyanakkor a Várdayak is gyakoroltak itt földesuri jogokat. 1480-ban azonban már a bélteki Drágfyakat találjuk itt birtokosokul. Legrégibb földesurai a Kállayak, akik már 1387 óta birtokosai e községnek. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a br. Bánffy, Budaházy, Kömmerling, Szunyogh, Elek, Hetey, Patay, Mezőssy, Fráter, Ibrányi, Jezerniczky, Mikecz, Márky, Laskay, Kriston, Korniss és Csuha voltak a birtokosai, jelenleg pedig gr. Lónyay Pálma,

Kállay András volt főispán, Gencsy Albert, Klár Leó és Gusztáv és Háás Mór. Kállay Andrásnak, Szabolcsvármegye volt főispánjának itteni lakóháza régi nemesi kúria, melyet Csuha Sándor a XIX. század elején építtetett és örökség útján került a Kállay család birtokába. Az urilak mögött szépen gondozott park terül el. A községben két templom van: református, mely 1792-ben a puszta templom romjaiból épült, és római katholikus, mely 1887-ban épült. Az izraelitáknak is van imaházuk. A községben „Pusztatemplom“ elnevezés alatt egy klastromnak a romjai láthatók, melyet Foltiny a szászdi apátság romjainak tart. A község határában már több ízben találtak érdekes régiségeket, melyeket a szabolcsmegyei múzeumban helyeztek el. A ref. egyház birtokában van egy XVII. századbeli, érdekes áldozó-kehely és egy Csury Kata által adományozott érdekes terítő. Dülő-nevei közt sok az érdekes. Így: Orkoláb, Tétke, Regezin, Koczoba, Zsőcze, Ticze-láp, Szapagy-szeg, Nagy-Keletke, N. és K.-Jelke, Komócső, Borré tája, Vilom

NAGYFALU: ÖZV. MIKLÓS LÁSZLÓNÉ URILAKA VIRÁNYOS PUSZTÁN.

érhát, Béje, Ecse tava, Eger-utő, Kis-Zombor, Irboczka, Gegyesd, Zorbély-láp, Királyhegy dülő, Ur tava, Szörény tava, Ördögárka hegy, N.-Bertény tó, Bálvány hegy, Pogány-sziget, Poklondos, Jócza kátyu, Bördölő, Csonálos tó, Tacsa tó, Kapos hegy, Tótszer, Három anya hegy, Kovászta lápos.

Nagy-Kálló.

Nagy-Kálló nagyközségről külön fejezetben szólunk.

Nagy-Varsány.

Nagy-Varsány, kisközség, 116 házzal és 855, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Postája Gyüre, távírója Vásáros-Namény, vasúti állomása Kis-Várda. A leleszi orsz. levéltárnak egy 1489-ből származó oklevele szerint akkor Szatmár vármegyéhez tartozott. 1423-ban a Buttkay család volt a földesura és 1489-ben a Maday családnak is volt itt részbirtoka. A XVIII. század második és a XIX. század első felében gróf Vay, Eötvös, Bay, Eördögh, Nyitray, Pogány, Péchy, Patay, Vadász, Lónyay és gróf Gyulay voltak a birtokosai, jelenleg pedig gróf Gyulay István, a kinek itt egy régi nemesi kúriája is van. A községben a római katholikusoknak és az ev. ref. vallásúaknak van templomuk, de építésük ideje ismeretlen.

Nyír-Acsád.

Nyír-Acsád, nagyközség, 387 házzal és 2364, túlnyomóan gör. katholikus lakossal. Postája van, távírója Szent-György-Ábrány, vasúti állomása Vá-

mos-Péres. E község a hagyomány szerint, Acsád kún kapitánytól, vette a nevét. 1422-ben, a mikor a Monoky család volt a földesura, „Achad“ elnevezés alatt találjuk feljegyezve. 1430-ban a Doby, 1488-ban a Parlagi családot uralta. A mult század második és e század első felében a következő birtokosai voltak: gróf Bethlen, gróf Kendefy, gróf Nemess, báró Vécsey, Eördögh, Éles, Ottlik, Peley, Tisza, Perényi és Teleky, jelenleg pedig báró Vécsey József, Farkas László, Windisch József és Freiberger Dávid. Az itt levő ev. ref. templom a XIII. században épült, gör. kath. és róm. kath. templomai pedig e század elején. Az izraelitáknak is van imaházuk. Báró *Vécsey* Józsefnek itt ódon, de érdekes nemesi kúriája van, mely a mult század vége felé épült. A ház körül szép park terül el. A ref. egyház birtokában egy szép, 130 éves úrasztali pohár és egy ugyanoly koru terítő van. E községnek a török világ háboruskodásai alatt sok viszontagságban volt része. Ide tartozik *Ártánháza, Asszonyrész, Gánás, Csonkás, Báró-Buzita, Jónás-Buzita* és *Bónis-Buzita* puszta.

NAPKOR: A KÁLLAY-FÉLE, KÉSŐBB BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS-FÉLE HÁZ.
(JELENLEG CZUKOR VILMOS TULAJDONA.)

Nyír-Adony.

Nyír-Adony, nagyközség, 455 házzal és 3181 túlnyomólag gör. katholikus lakossal. Postája van, távírója Balkány, vasúti állomása Hajdu-Hadház. Nyír-Adony hajdan Bihar vármegyéhez tartozott. 1347-ben „Adonymonostora“ (Odonmonustura) név alatt találjuk, 1428-ban pedig „Monostoros-Adony“ elnevezés alatt, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt premontrei prépostsággal, melynek a Báthoryak voltak a patrónusai. Ekkor a község az ecsedi uradalomhoz tartozott. Néhány évvel előbb a Zeleméryek voltak a földesurai, 1487-ben pedig már a Szokolyi család. A mult század második és e század első felében még sok oda telepített oláh lakta a községet, a kik azonban az idők folyamán megmagyarosodtak. Jelenlegi, legrégibb földesura a gróf Károlyi család. A községben két templom van: az 1799-ben épült róm. katholikus és az 1812-ben épült gör. katholikus. Az izraelitáknak is van egy zsinagógájuk. A község határában hajdan két község volt: „*Odun*“ és „*Tamási*“. Az utóbbi, mint puszta, még ma is fennáll; de az előbbinek még csak itt-ott találják a maradványait. Mindkettő a török világ alatt pusztult el. Tamásiról egy, a Békésmegyei oklevéltárban kiadott 1323-iki

NYIR-ACSÁD : BÁRÓ VÉCSEY JÓZSEF KÚRIÁJA.

oklevél szól. Nyír-Adonyhoz tartoznak még Tamásin kívül *Kis-* és *Nagy-Tivorán, Szakolyi-Kert, Kis-* és *Nagy-Aradvány.*

Nyír-Bakta.

Nyír-Bakta, kisközség, körjegyzőségi székhely, 131 házzal és 925, r. kath., g. kath., ev. ref. és izr. lakossal. Postája van, távírója és vasútja Mária-Pócs. A Zichy-okmánytárnak egy 1343-iki oklevele e községet „Bakcha" és „Bacca" formában említi, a XV. században azonban már Bakta néven szerepel. Ősbirtokosai a Baktayak voltak. A róm. katholikus templomot is Baktay Máté építtette 1519-ben, a mint azt a templom bejárata fölött elhelyezett kőlap felírása bizonyítja. 1527-ben már Báthory Andrást iktatták be Bakta birtokába, és halála után több család osztozkodott az uradalmon, így: 1564-ben Joó Balázs, később Báthory Miklós, ki részbirtokait Borbély Miklósnak adta át, 1593-ban azonban már Tatay István a község kizárólagos földesura. Ő öntette 1596-ban a katholikus templom harangját. 1630-ban a Barkóczy és a Szentiványi család lép a Tatayak örökébe, de még ugyanazon évben Bethlen Istvánt és Pétert iktatják be a birtokba. Két évvel később a község az ecsedi várhoz és uradalomhoz csatoltatik. Bethlen után gróf Barkóczy László birtokába kerül, kinek utóda a falut 1696-ban Kércsy Sándornénak zálogosítja el, de 1701-ben gróf Barkóczy Krisztina: Károlyi Sándorné ismét visszaváltja. Ezen házasságból származott Károlyi Klára, férjezett gróf Haller Gáborné, a ki e falut hozományképen kapta. A Haller család után a Bárczayak következtek mint földesurak; ezektől házasság útján bökönyi Beck Pál kapja, kinek a leánya: Paulina, gróf Dégenfeld Imre neje lett és ezen a réven került az uradalom a Dégenfeldek kezére. Dégenfeld Imre egyik leánya: Berta, jelenleg báró *Podmaniczky* Gézának, az uradalom mostani tulajdonosának a neje. 1658-ban Baktán kath. kápolna is volt. A görög katholikus templom e század elején épült. Hajdan e községben megyei gyüléseket is tartottak, így 1710-ben, mint azt Szaniszló Zsigmond érdekes naplója említi. Itt van báró Podmaniczky Gézának egyszerű, de szép, nagyobb szabású kastélya, mely egy 40 hold

NYIR-BAKTA : BÁRÓ PODMANICZKY GÉZA KASTÉLYA.

nagyságú remek parkban, magaslaton áll és a távolból impozáns látványt nyujt. Az uradalomhoz tartozik a község határában fekvő nagy halastó, ennek közelében van a mintaszerü méhes, míg a község másik oldalán a vármegye legnagyobb, legrendezettebb és vadban legbővebb erdeje terül el, melynek egyik, keresztutakkal átszelt szép tisztásán van gróf Dégenfeld Imrének díszes emlékköve. A községben II. Rákóczy Ferencz is többször megfordult és több levele innen van keltezve. Menedékház is van itt és két gőzmalom.

Nyír-Béltek. *Nyír-Béltek,* nagyközség, 257 házzal és 2143, jobbára gör. katholikus lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Nyír-Bátor. 1430-ban a Kállayak voltak a földesurai. 1440-ben „Beelthyk" formában találjuk, a mikor a Rozgonyiak a Czudar családtól veszik zálogba. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a következő birtokosai voltak: gróf Dessewffy Kálmán, Kállay Ferencz, Kállay Mihályné, Kállay Karolina, Eördögh Terézia és Fráter Józsefné és jelenleg gróf Dessewffy Miklós, gróf Károlyi Gyula örökösei és báró Wagenheim Czeleszta. 1773-ban a császáriak és a kuruczok közt a község határában ütközet volt, mely a kuruczok vereségével végződött. A községben levő gör. katholikus templom 1629-ben épült, a róm. katholikusnak építési ideje ismeretlen.

Nyír-Bogdány. *Nyír-Bogdány,* nagyközség, 233 házzal és 1666, nagyobbára ev. református lakossal. Postája és vasúti állomása van, távírója Kemecse. E község már a XV. század elején „Bogdán" név alatt szerepel. 1444-ben a Rohody, 1452 és 56 közt a Tuzséry család volt a földesura. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején a Barkóczy, Tahy, Soós, Pethő, Óbégányi, Farkas, Köm-

merling és Jeney család volt itt birtokos, jelenleg pedig Szalánczy Ferencz, báró Ghyllányi László, gróf Hadik-Barkóczy Endre és Székely Elek. Felemlítendő *Szalánczy* Ferencz csínos úrilaka, melynek régi részét 1514-ben Jármy András építtette. Házasság útján került a Tahy család birtokába, azután örökség utján a Bujanovics családé lett, melytől a mostani tulajdonos megvette és 1873-ban átépíttette. A község református temploma 1796-ban épült; a róm. katholikus templom 1855-ben épült. Ide tartozik *Szolnok* puszta, mely egy 1374-iki oklevél szerint akkoriban község volt. A községhez tartozó Hene dűlő a váradi regesztrum szerint, egy elpusztult községnek a helye. Dülői közül még jelentőséggel látszanak bírni a Szerelem-sziget, Pap-sziget, Ósza, Girót, Cseh kép, Pap tava, Konyha-hely, Tömlő, Őrhegy, Bömbölő, Irtoványos, János rét, Kusztonos, Csipán rét, Zsupán-hegy, Sugoró-hegy, Gecse-tó, Kincses.

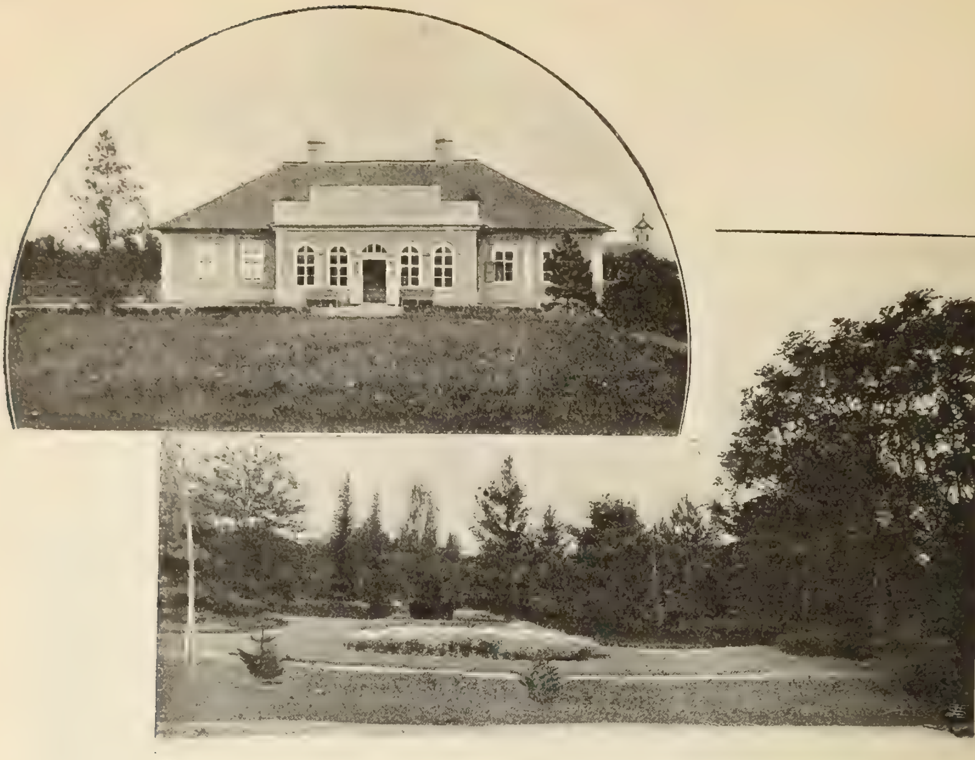

NYIR-BOGDÁNY: SZALÁNCZY FERENCZ ÚRILAKA.

Nyír-Lugos, nagyközség, 327 házzal és 2030 lakossal, a kik nagyrészt római és görög katholikusok. Postája van, távirója és vasúti állomása Nyír-Bátor. E községről 1428-ból találunk feljegyzéseket, a mikor az ecsedi uradalomhoz tartozott és a Báthoryak voltak a földesurai. A XVIII. század végén és a XIX. sz. első felében a gróf Károlyi és a Patay család voltak birtokosai, akik még maig is azok. Két temploma van: róm. katholikus, mely 1858-ban és gör. katholikus, mely 1868-ban épült. Dülőnevei közül figyelmet érdemel a Borsova, Péczka és Makrai.

Nyír-Mada, kisközség, körjegyzőségi székhely, 298 házzal és 1914, nagyrészt ev. ref. és gör. kath. lakossal. Postája van, távirója Vásáros-Namény és vasúti állomása Pátroha vagy Kis-Várda. E község 1332-ben már a pápai tizedlajstromban előfordul, 1454-ben pedig a leleszi országos levéltárnak egyik oklevele szerint „Kis"- és „Nagy-Mada" néven. 1382-ben Szatmár vármegyéhez tartozott. 1407-ben a Maday, 1454-ben a Naményi család volt a földesura. A XV. század végén a Lugosi családot uralta; e családtól azután cserébe Hód-Mező-Vásárhelyért a bedegi Nyáry Pál özvegye szerezte meg. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a Bay,

Nyír-Mada.

OROS: ÖZV. KÁLLAY JENŐNÉ KÚRIÁJA.

Uray, Somossy, Bernáth, Berzsenyi, Szemere, Szabó, Hunyady, Jármy, Kenessey, Pogány, Patay és Péchy család a birtokosai, most pedig Bay Ferencz, Patay Andrásné, Szegedy Antal, Péchy Béla, Hunyady István és Kálmán és Fried Aurél. A község református temploma 1826-ban, a gör. katholikus pedig 1888-ban épült. Az ev. ref. templom tulajdonában számos érdekes régi templomi edény van. Ezek közül különös figyelmet érdemel egy úrasztali aranyozott ezüst kehely 1600-ból, mely gazdag dombor-művű díszítéssel van ellátva. Ezen kívül több értékes és műbecscsel bíró úr-asztali kendő és terítő van az egyház birtokában. Az egyik Bay Isvánné szül. Kölcsey Klára adománya 1706-ból, egy másik Szuhay Erzsébet adománya 1743-ból. Ezenkívül van még több hasonló régi és ujabb terítője, melyek közül különösen kitünik az Ilosvay Polixéna, báji Patay Istvánné által e század elején készített remek szép úrasztali terítő, gazdag arany himzéssel, közepén a Patay család czímere drágakövekkel kirakva. Az izraelitáknak szintén van imaházuk. A lakosok olvasókört tartanak fenn.

Ó-Fehértó. *Ó-Fehértó*, kisközség, körjegyzőségi székhely, 224 házzal és 1445, nagyobb-részt ev. ref. lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomás Mária-Pócs. E községről már az 1332-iki pápai tizedlajstromok tesznek említést. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a gróf Csákyak, Pálffyak és a Szextyek voltak a birtokosai, most pedig gróf Majláth József. A községben két templom van: róm. katholikus, mely 1750-ben és ev. ref. templom, a mely 1798-ban épült.

Oros. *Oros*, nagyközség, 465 házzal és 3237, nagyobbára gör. kath. lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Nyíregyháza. E község már a történelem előtti időkben is lakott hely volt. Határában gyakran találnak kő- és bronzkori tárgyakat, melyeket a szabolcsvármegyei múzeumban helyeznek el. Az Anjoukori okmánytárnak egy 1325-ből származó oklevelében „Wrus

in districtu Nyr" formában van említve, a pápai tízedlajstromokban pedig mint „Vrs" és „Wrus". A Kállay család levéltárában 1440-ben „Orosváros" elnevezés alatt fordul elő, hét évvel később pedig már „Orros" néven. E községnek a legrégibb időktől egész maig a Kállayak a birtokosai, de 1446-ban a Sztritteyeknek, 1452-ben az olnodi Czudaroknak és 1479-ben a Várdayaknak is voltak itt birtokrészeik, a XIX. sz. első felében pedig az Elek és Mérey családnak is. A községben levő három templom közül a római katholikust 1814-ben, a gör. katholikust 1835 körül és az ev. reformátust 1722-ben épitették. A róm. katholikus egyház birtokában egy 1722-ből származó, zománczozott ezüst kehely van, melyet a rajta levő felirás szerint Kállay János készíttetett. A községben három régi kastély van. Az egyiket Kállay Ignácz építtette, ez jelenleg gróf Dessewffy Miklósé, a másikat Kállay Gábor, ez özv. *Kállay* Jenőnéé, a harmadikat Kállay Károly, ez ma özv.

PAP: BÁRÓ HORVÁTH FERENCZ KASTÉLYA.

Kállay Aurélné, szül. Elek Lauráé. Még egy úgynevezett „Rongyos kastély" is volt itt, melynek ma már csupán roppant erős, szétszedhetetlen alapfalai vannak meg. A községhez tartozó „*Táborhely*" nevü dülőn, a hagyomány szerint, a franczia hadjárat alkalmával a franczia sereg táborozott. Lehet azonban, hogy ez az elnevezés még a török időkből származik. Egyéb jelentősebb elnevezésü dülői a következők: Úrcsere, Vaserdő, Ladány, Patzing oldal, Igricze, Kőhatár lapos, Pénzes hegy, Korhány környéke, Gombodás, Szászkút, Borbánya, Rádi szék, Sje szék. A községben olajgyár és gőzmalom van. Ide tartozik *Harangod* és *Nyírjes* puszta. Az előbbi egy 1352-iki anjoukori oklevél szerint község volt. A negyvenes években még templomának az alapfalai is megvoltak. Később itt volt a régi időkben híres *Harangod fürdő*, mely még Kállay Ignácz idejében nagy látogatottságnak örvendett. A lakosok olvasókört és temetkezési egyletet tartanak fenn. A határban levő „*Várhegy*" nevü domb alján a mocsárban egy sánczokkal körülvett földvár nyomai láthatók.

Őr, kisközség, 151 házzal és 881, túlnyomó számban ev. ref. vallású lakossal. Postája Vaja, távírója és vasúti állomása Hodász. Hajdan Szatmár

Őr.

vármegyéhez tartozott. A m.-szigeti liczeum gyűjteményében levő oklevelek szerint már 1325-ben a mai nevén szerepel. A XV. század elején a Czudarok voltak a földesurai, 1440-ben a Rozgonyiak zálogba veszik a Czudar családtól. 1445-ben a Vay, 1471-ben a Kállay, 1475-ben pedig a petri Ders család a földesura. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a gróf Vay, Németh, Iklódy, Dancs, Thuróczy, Nyíry, Jékey, Dalmady, Bényey, Ibrányi, Krasznay, Pethő, Bartha, Galgóczy, Komoróczy, Patay, Bakay, Elek, Kölcsey, Osváth, Ilosvay, Dobos és a Balázsy család a birtokosa. A faluban levő református templom e század elején épült.

Őr-Ladány. *Őr-Ladány,* tiszamenti kisközség, körjegyzőségi székhely, 86 házzal és 450, nagyrészt ev. ref. lakossal. Postája Tornyos-Pálcza, távirója Mándok, vasúti állomása Fényes-Littke. Az 1332-iki pápai tizedlajstromokban e község már szerepel. 1480-ban a Bacskay család volt a földesura, a XVIII. szá-

PAZONY : ÓNODY MÁRIA URILAKA.

zad végén és a XIX. sz. elején a gróf Forgách, gróf Vay, báró Horváth, a szatmári püspökség, a Leövey, Jékey, Király, Pethő, Szuhay, Uzonyi és Eördögh család. Református templomának építési ideje ismeretlen. A községhez tartozik *Endes* puszta. Őrmezővel legutóbb *„Mező-Ladány“* név alatt egyesítve.

Őrmező. *Őrmező,* tiszamenti kisközség, 131 házzal és 597, nagyobbára róm. és gör. katholikus lakossal. Postája Tornyos-Pálcza, távirója Mándok, vasúti állomása Fényes-Littke. A községnek Cserepes-Kenéz által kitelepülés czéljára megvásárolt határrészén 1896-ban ásatások folytak, mely alkalommal bronzkorszakbeli eszközöket találtak. A leleszi orsz. levéltárnak egy 1435-ből származó oklevele már a mai nevén említi. 1483-ban a Petneházy család volt a földesura és vele egyidejüleg, de utána is egész maig, a gróf *Forgách* család. Templom nincsen a faluban. Őr-Ladánynyal *„Mező-Ladány“* néven egyesítve.

Pap. *Pap,* kisközség, körjegyzőségi székhely, 151 házzal és 827, jobbára ev.

református lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. E falut már IV. László király korában „Terra Pop“ néven említik. A zsélyi levéltár okiratai szerint 1435-ben már a mai nevén szerepel. 1458-ban a Várdayak voltak a földesurai. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején a herczeg Eszterházy, báró Horváth, Petrovay, Eördögh, Pethő és az Erőss család volt a birtokosa, most pedig báró *Horváth* Ferencz és *Orosz* György. A faluban gőzmalom is van. A község ev. ref. temploma 1776-ban épült. Báró Horváth Ferencznek itt csinos urilaka van, melyet néhai báró Horváth János építtetett. A ref. egyház egy érdekes ezüst serleget őriz 1626-ból, melyet az egyháznak Kántor Pál és Kovách Mihály ajándékozott. A falu határában gyakran találnak bronzkori tárgyakat. Ugyanitt a husziták idejéből számos sír maradt fenn.

Pátroha.

Pátroha, kisközség, körjegyzőségi székhely, 235 házzal és 2149, nagyrészt ev. ref. lakossal. Távirója és vasúti állomása van, postája Kis-Várda.

PAZONY : KORDA LAJOS URILAKA.

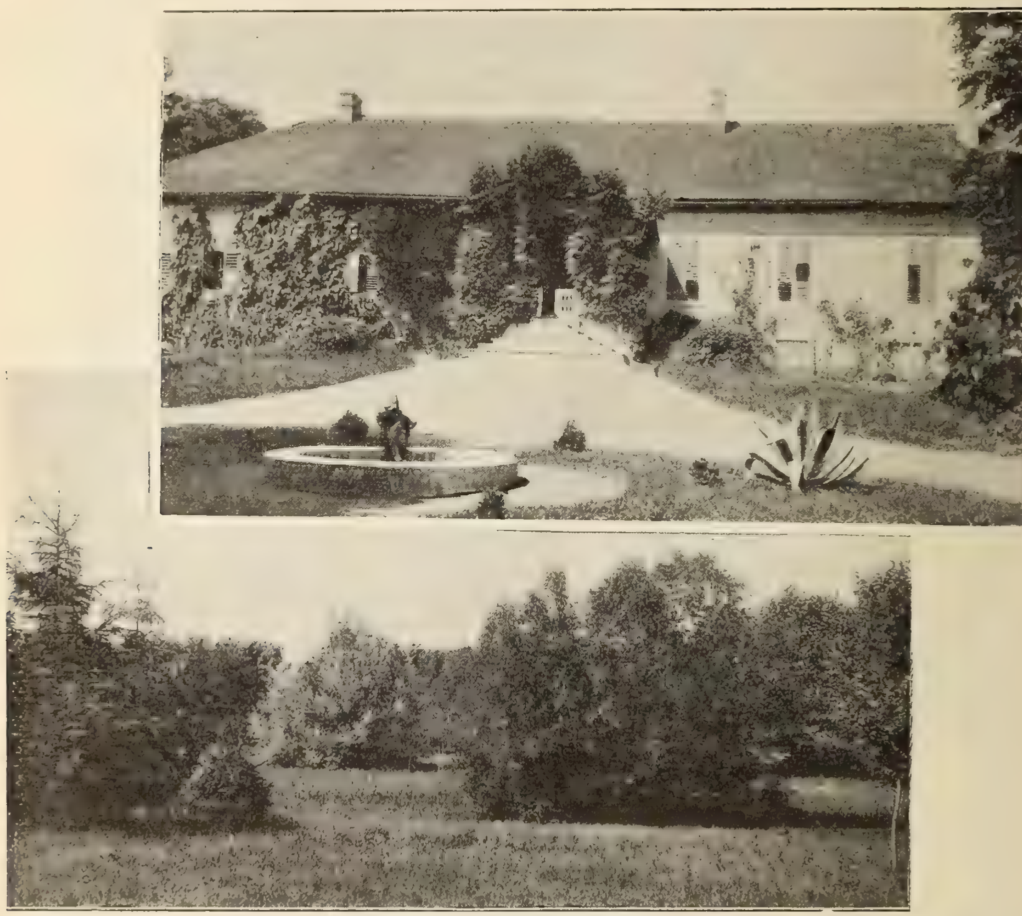
A Zichy-okmánytárban 1324-ben, amikor Magyar Pál ghimesi várnagy volt a földesura, mint „Őrpátroh“ és „Egyházaspátroh“ (Eurpatruh és Ighazaspatruh) szerepel. Az Anjoukori okmánytárban 1344-ben „Patroh“ név alatt fordul elő. 1330-ban a váradi püspök, 1446-ban a Bezdédy és a Várday család a földesura. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a következő birtokosai voltak: herczeg Eszterházy, gróf Vay, Ajtay, Krucsay, Zoltán, Hegyessy, Szögyény, Gönczy, Farkas, Szentmiklóssy, Erőss, Pethő, Makláry, Balogh és Veress és jelenleg gróf *Lónyay* Gábor, *Orosz* Sándor és *Ferenczy* Emil. A község református templomának építési ideje ismeretlen. Ősrégi dülőelnevezései a következők: Péter-sziget, Gehernyén-sziget, Nagy-Ganát, Fedemló. Dagonyás, Szövénes, továbbá Bajorhegy, Németvölgy, Akasztóhegy.

Paszab.

Paszab, a Tisza közelében fekvő nagyközség, 158 házzal és 991, nagyrészben ev. ref. vallású lakossal. Postája Berczel, távirója és vasúti állomása Rakamaz. E község a tatárjárás idején Beel-Paszab néven szerepel, mig az orsz. levéltár diplomatikai osztályában levő oklevelekben 1424-ben „Pazab“

néven van említve. Ugyanekkor berzeviczi Pohárnok István volt a földesura, 1455-ben pedig a Szokolyi család. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején az Ibrányi, Csoma, Bessenyey, Bakó és Tahy családok a birtokosai. A község református temploma 1821-ben épült. Az egyház tulajdonában egy ezüst úrvacsorai pohár van, melyet Nagy Mihály ajándékozott az egyháznak 1702-ben. A paszabi egyház 1792-ig a berczeli anyaegyházhoz tartozott. A község dülőnevei közül a következők látszanak jelentőséggel birni: Czakód, Kelincz, Záda, Öved, Bénye, Medej, Pallok halom, Kerekecs, Istenhalma, Péntek aranya, Üllő tó.

Pazony. *Pazony*, nagyközség, 170 házzal és 1189, túlnyomóan ev. ref. vallású

PIRICSE: KATZ MIHÁLY URILAKA.

lakossal. Postája Oros, távírója és vasúti állomása Nyíregyháza. E községet a leleszi orsz. és a Kállay család levéltára a XV. században a mai nevén említi. 1460-ban a pazonyi Cseres, a Maday és a Pazonyi családnak van itt birtoka, a XVIII. század végén és a XIX. sz. elején pedig a Pazonyi, Borbély, Vályi, Bay, Olasz, Mezőssy, Balog, Korda, Kelcz, Elek és a Horváth családoknak. Mostani birtokosai Ónody Mária, Korda Lajos, Liszkay Károly és Weisz Ferencz. Ezek mindegyikének érdekes, régi urilaka van. *Ónody* Mária házát az Elek család építtette; mostani tulajdonosa 11 évvel ezelőtt Elek Bélánétól vette. *Korda* Lajos házát 1843-ban Vályi János építtette, a mostani tulajdonos 1883. óta bírja. *Liszkay* Károly háza szintén Elek-féle kúria, mely vétel útján került a birtokába. A községben levő református és gör. katholikus templom nagyon régi építmények. A határban levő halmok-

ban, ásatások alkalmával, érdekes leletekre bukkantak, melyeket a szabolcsmegyei múzeumban helyeztek el.

Petneháza.

Petneháza, kisközség, körjegyzőségi székhely, 161 házzal és 1085, nagyobbrészt gör. kath. lakossal. Postája Karász, távirója és vasúti állomása Pátroha. Petneháza a pápai tízedlajstromok szerint 1332-ben „Potunehaza" és az Ibrányi család levéltárának némely okirataiban „Pethenyehaza" formában szerepel. Zsigmond király e községet 1411-ben kebelezte be Szabolcs vármegyébe és ekkor a Petneházyak voltak a földesurai. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején a következő családok voltak a birtokosok: Borbély, Király, Petneházy, Böszörményi, Kriston, Szentmiklóssy, Fehér, Makláry, Szilágyi, Fúló, Mándy, Uketyevich, Kazinczy, Pataky, Vitéz, Szűcs, Szegedy, Drevenyák és Ujlaky, jelenleg pedig dr. *Farkas* Balázs, gróf *Vay* Ádám és *Grosz* Adolf. A község két temploma közül a református a XV. század elején, a görög katholikus 1872-ben épült. 1887-ben a községnek kétharmada leégett. Bos-

PUSZTA-DOBOS: JÁRMY LÁSZLÓ URILAKA.

sányi Zsuzsánna férj. Kazinczy Józsefné 1700-ban egy érdekes úrvacsorai edényt és egy aranynyal áttört selyem-abroszt ajándékozott a ref. egyháznak. Dr. Farkas Balázs orsz. képv. házát Szegedy István építtette a mult század elején és vétel utján került a Kazinczy-féle részbirtokkal a mostani tulajdonos birtokába. E községhez tartozik *Iklód* puszta, mely a Zichy-okmánytár szerint 1374-ben falu volt.

Pilis.

Pilis, kisközség, 151 házzal és 1004, túlnyomóan gör. kath. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Nyír-Bátor. A leleszi orsz. levéltárnak egy 1418-ból származó oklevelében már a mai nevén szerepel. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a gr. Csáky, br. Horváth, gr. Péchy, Erőss, Irinyi, Elek, Orosz, Kerekszegi és Nemeshegyi család volt a birtokosa, most pedig gr. *Károlyi* Gyula örökösei és Mandel Mór. Gör. katholikus temploma a mult század közepe táján épült. Dülőnevei közül érdekesek a Pokol dülő, Lógató, Földvár, Francziahegy, Hushagyóhegy, Csengős nevezetűek.

Piricse.

Piricse, kisközség, körjegyzőségi székhely, 168 házzal és 1357, nagy részben ev. ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Nyirbátor. A pápai tizedlajstromokban, 1332-ben, e község „Perecse" néven

fordul elő, a diplomatikai levéltárban pedig előbb „Nagy-“, azután „Kis-Piricse“ néven. Hajdan két község volt és a XV. században Szatmár vármegyéhez tartozott. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a következő birtokosai voltak: Erőss, br. Horváth, Irinyi, Kállay, br. Sághy, gr. Fáy és gr. Vay, most pedig gr. Károlyi Gyula örökösei, Kovács Ákos, Katz Mihály és Mandel Mór. *Katz* Mihálynak itt csinos urilaka van, melynek helyén hajdan Vay Dénes kúriája állott. A jelenlegi házat Katz Gergely, a mostani tulajdonos nagyatyja, 1849-ben építtette. Szép az előtte elterülő 16 holdas park. A községben levő három templom közül a róm. kath. 1804-ben, a gör. kath. 1874-ben és az ev. ref. a XVI. század elején épült. Az izraelitáknak is van imaházuk.

NAPKOR: KÁLLAY LIPÓT KÚRIÁJA.

Pócs-Petri. *Pócs-Petri*, nagyközség, 225 házzal és 1348 róm. katholikus lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Mária-Pócs. A községnek 1410-ben a Parlagi, 1460-ban az Upory, 1463-ban a petri Ders és a bagi Horváth család volt a földesura. A XIX. sz. első felében br. O-Naghtennek, gr. Klobusiczkynek, br. Horváthnak, a Kállay, Oláh és Olasz családoknak volt itt birtokuk és br. O-Naghtennek már a XIX. sz. elején likőr- és eczetgyára is. Régebben a lakosok sok dohányt termeltek. Jelenleg br. Horváth Katalinnak és Idának van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. A paróchia érdekes, régi épület. Még a gr. Klobusiczky család építtette, azután br. O-Naghtené volt és vétel utján került a kath. egyház birtokába. Pócs-Petri határában egy „Ercsi vár“ név alatt ismeretes földvárszerű földhányásnak a nyomai és sánczai láthatók. Dűlői közül felemlítjük a Nagy-Vagyos, Vásároshegy, Ujfalu-rétje, Bécsi-telek, Kápolna, Ercsi-vár rétje nevüeket.

Ptrügy. *Ptrügy*, kisközség, a Tisza és a Takta között. Körjegyzőségi székhely, 175 házzal és 1162, legnagyobbrészt ev. ref. lakossal. Postája van, távirója

és vasúti állomása Tarczal. 1372-ben a diplomatikai gyüjtemény egyik oklevele szerint „Pugtelek“ néven szerepelt, 1437-ben pedig „Pygh“ formában találjuk említve. Ebben az időben a Bekényi és a Cseh család volt a község földesura. 1446-ban a Farkas, 1463-ban a Rakamazy és 1488-ban a Parlaghi családot uralta. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Patay, Almássy és a br. Meskó család volt a birtokosa. E faluhoz tartozik *Nagy-Csenger, Úrrét, Potorahát* és *Szőlősmajhát* puszta. Jelenleg gr. Zichy Rezső örökösei, gr. Wolkenstein Osvald és Kállay Gusztávné örökösei a község nagyobb birtokosai. Egy régi urilak is van itt, melyet a Patay család építtetett és most ifj. *Szabó* Józsefé. A község református temploma 1802-ben épült. A falu határában gyakran találnak őskori régiségeket.

Puszta-Dobos.

Puszta-Dobos, kisközség, 133 házzal és 757, róm. kath. és gör. kath. vallású lakossal. Postája Nyír-Mada, távirója és Karász vasúti állomása

SZAKOLY : SZENTMIKLÓSY SÁNDOR URILAKA.

M.-Szalka vagy Kis-Várda. Puszta-Dobosnak már a XIX. század elején 324 lakosa volt. Akkoriban a Bernáth, Csahóczy, Dessewffy, Hunyady, Lónyay, Patay, Bay, Vay, Vittkay és Péchy családok voltak a birtokosai, most pedig gr. Vay Ádám, Jármy László, Zoltán Jánosné, Zoltán Géza, br. Perényi Péterné, Berzsenyi Antal és Glückmann Jakab. Jármy Lászlónak itt szép és kényelmes urilaka van, mely körül díszes park terül el. A házat *Jármy* Elek a hetvenes években építtette s az ő fia a mostani tulajdonos. A községben levő róm. kath. templom 1840-ben épült.

Rád.

Rád, kisközség, 68 házzal és 460, főleg ev. ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Kemecse. A Kállay család levéltárának egy idevonatkozó oklevelében e község a XV. század közepén már a mai nevén szerepel. 1445-ben a Kemecsey család volt a földbirtokosa, a XVIII. század végén és a XIX. sz. első felében pedig a Bakó, Borbély, Fejér, Garay, Harsányi, Laskay, Mikecz, Nemess, Korniss, Patay és Zoltán család. Az itt levő református templom a XVII. században épült. Régi dülői

közül figyelmet érdemelnek az Etsetava, Mihóksziget, Szelletó, Porosztó, Orsolyasziget és Szívtó elnevezések.

Rakamaz. *Rakamaz*, tiszamenti nagyközség, 554 házzal és 3473 róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása. Már a szászdi apátság alapító levelében említés van arról, hogy határában egy nagy út vezetett Zolochra. (Ma Zalkod). E községet a Zichy-okmánytár oklevelei 1328-tól fogva a mai alakjában említik. Egykorú oklevelek igazolják, hogy 1435-ben már plébánosa is volt. 1347-ben a Báthoryak voltak a földesurai, a kik egy 1446-ból származó oklevél szerint ez időben mint a cseheктől elpusztított, lakosok nélküli helységen osztozkodnak. Nemsokára újra felépült és 1476-ban a Kállayak voltak a földesurai, 1487-ben meg a Szokolyiak.

SZENT-GYÖRGY-ÁBRÁNY : GRÓF SZÁPÁRY GYÖRGY KASTÉLYA.

A község a török világban is sokat szenvedett, 1645-ben pedig Rákóczy seregei szállották meg. Határa az 1848-iki szabadságharczban az orosz és a magyar csapatok közötti harczoknak volt a színhelye. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a magyar királyi kincstár volt a földesura. Róm. kath. temploma 1732-ben épült. Az ide tartozó „Csehhalom“ dülőnév még a husziták idejéből származik. Ezen kívül még a következő dülőnevekhez fűződik valamely jelentőség: Gelind, Paradicsom, Aranyos, Strázsadomb, Őrhegy, Wittenberg, Bolond ember hegye, Szentes tó, Balázs ér, Ruh lapos. Határában van Vecse, vagy a szászdi apátság alapító levele szerint Vense, továbbá Nagy út és Nagyörvény, ahol a tatárok a Tiszán átkeltek.

Ramocsaháza. *Ramocsaháza*, kisközség, körjegyzőségi székhely, 151 házzal és 988, nagyrészt ev. ref. vallású lakossal. Postája Nyír-Bakta, távírója és vasúti állomása Demecser. E községet 1308-ban „Villa Ramacha“ formában találjuk említve, a Zichy-okmánytárban azonban 1381-ben már a mai nevén szerepel. A XVIII. század második és a XIX. sz. első felében az Erdélyi,

Naményi, Tatár, Árvay, Mády, Tóth, Horthy, Soós, Győry, Szakmáry, Gálffy, Pap, Fejér, Nagy, Erdődy, Dolinay és Dobos család volt a birtokosa. Jelenleg pedig Dolinay Olga és Majson Vilmosné. A községben levő református templom 1797-ben épült.

Rohod.

Rohod, kisközség, 144 házzal és 823, túlnyomó számban ev. ref. lakossal. Postája Nyír-Bakta, távirója N.-Halász, vasúti állomása Pátroha. E községről már a XIV. században találunk irott nyomokat. 1445-ben a Vayak voltak a földesurai. A XVIII. század második és a XIX. sz első felében a következő birtokosai voltak: Baksay, Helmeczy, Korda, Ujlaky, Eördögh, Káldy, Széchy, Győry, Iklódy, Pápay, Gellért, Hetey, Pap, Budaházy, Molnár, Uray és Vay családok. A református templom 1600 körül épült. A község 1721-ben és 1874-ben teljesen leégett.

Sényő.

Sényő, kisközség, 85 házzal és 644, nagyobbrészt róm. kath. vallású lakossal. Postája Nyír-Bogdány és távirója Kemecse. A Zichy-okmány-

SZENT-GYÖRGY-ÁBRÁNY: BORY BÉLA KÚRIÁJA PUSZTA-BÁNHÁZÁN.

tárban e község 1378-ban „Semien“, a leleszi orsz. levéltárnak egy 1421-iki oklevele szerint „Synew“, az Ibrányi család levéltára szerint 1480-ban „Sernyew“ és „Senyew“ formában szerepel. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Zoltán, Siposs, Borsy, Pap, Oláh, Somogyi, Vida és a Budaházy családnak volt itt birtoka, jelenleg pedig Leveleki Bélának. Három régi kúria is van a községben, melyek közül kettő *Leveleki* Béláé, a harmadik pedig *Zoltán* Istváné. A faluban levő református templom építési ideje ismeretlen. Dülőnevei közül érdekesek a Tetemhegyi, Keresztheg yi, Égetthegyi, Vásáros út.

Szabolcs.

Szabolcs, tiszamenti kisközség, 102 házzal és 632, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Rakamaz. E község hajdan nevezetes hely volt s már a honfoglalás korában fennállott várától vette nevét a vármegye is. 1332-ben a pápai tizedlajstromokban „Zobolcs“ (Zobolch) néven szerepel. 1431-ből az egykorú oklevelek szt. Mihály arkangyal tiszteletére szentelt templomáról emlékeznek meg. Ugyanakkor vámszedő hely is volt. Híres földvárának eredetét a szájhagyomány

Szabolcs vezérnek tulajdonítja ugyan, de építési módja sokkal régibb időkre vall. E várban hajdan több fejedelem megfordult. 1092-ben I. László király is itt tartott zsinatot. A vár és a község történeti szerepléséről különben más helyen lesz szó. A hatalmas földvár egyik oldalán most a szabolcsi szőlőbirtokosok kitünően kezelt szőlőskertjei terülnek el, belseje pedig a temetőt foglalja magában. A vár elején, a magas földhányás tetején, a honnan remek kilátás nyílik Tokaj vidékére, millenáris emlékoszlopot állítottak fel Szabolcs vezér emlékére. A községnek 1438-ban a Báthoryak voltak a földesurai, 1440-ben a Ronyvaiak, 1453-ban kisfaludi Fuló Mihály alispán és a Várdayak, 1471-ben a Semseyek, 1476-ban pedig már a Kállayak a község birtokosai, míg a XVIII. század második és a XIX. sz. első felében a Boronkay, Dobozy, Mudrány, Gúthy, Pethő, Szemere, Tőrös és Vattay családok. A faluban levő ev. ref. templom nagyon régi és építési ideje ismeretlen. A községhez tartozik *Kisfaludpuszta* is, melyet már egy 1367-iki oklevél említ.

SZENT-MIHÁLY : GRÓF DESSEWFFY AURÉL KASTÉLYA.

Szakoly. *Szakoly*, kisközség, körjegyzőségi székhely, 203 házzal és 1549, túlnyomó számban ev. ref. vallású lakossal. Postája és távirója Balkány, vasúti állomása Nagy-Kálló. 1314-ben e község Szatmár vármegyéhez tartozott. 1329-ben a Zichy-okmánytárban „Inazakala“ néven találjuk említve, de már néhány évvel később, a pápai tizedlajstromokban „Zeluk“ és „Zokol“ néven. 1487-ben a Szakolyi család bírta, mely innen vette eredetét; a XVIII. század második és a XIX. sz. első felében pedig a br. Eötvös, Fekete, Czakó, Finta, Gencsy, Gulácsy, Jánky, Jármy, Korda, Kende, Pap és Vad családok, míg jelenleg Tisza Kálmánné, Kende testvérek, Szentmiklóssy Sándor, Horváth Mihályné és Weisz Lipót. *Szentmiklóssy* Sándornak csinos urilaka is van itt, melyet 1895-ben építtetett. A református templom a XIV. században épült s csak legutóbb építették át; a görög katholikus 1836-ban épült. Az izraelitáknak is van imaházuk.

Szalóka. *Szalóka*, tiszamenti kisközség, 120 házzal és 767, nagyobbrészt református lakossal. Postája Eszeny, távirója és vasúti állomása Csap. Legrégibb földesura és maig is birtokosa a leleszi prépostság, melynek a levéltárában már egy 1464-ból származó oklevél beszél e községről. Hajdan Bereg vármegyéhez is tartozott. Református temploma van, mely 1793-ban épült.

Székely, kisközség, 121 házzal és 873 lakossal. Postája, távirója és

vasúti állomása Demecser. E falu a Zichy-okmánytárban már 1284-ben mint „Villa Zekul" szerepel. 1423-ban a Pazonyi és a Császáry, 1446-ban a Sztritey, 1460-ban a Kállayak, 1476-ban a Magyi és a Pazonyi család a földesura. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején a Zoltán és a Madách család volt a birtokosa, jelenleg pedig Zoltán Sándor, Klár Dávid és Fried Dániel. A faluban levő református templom nagyon régi, állítólag huszita építmény, a római katholikus 1856-ban épült. A ev. ref. egyház régi templomi edényei közt egy 1777-ből származó ezüst kehely és ezüst tányér is van, melyeket Zoltán Mihály kapitány ajándékozott az egyháznak.

Szent-György-Ábrány.

Szent-György-Ábrány, kisközség, körjegyzőségi székhely, 328 házzal és 2416, legnagyobbrészt görög katholikus lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása. E község hajdan Bihar vármegyéhez tartozott. 1371-ben mint

TASS : DETRICH MIKLÓS URILAKA.

„Szent-Ábrány"-t találjuk megnevezve, később pedig „Nagy-Ábrahám" és „Nyír-Ábrahám" néven is előfordul, nem bizonyos azonban, hogy az Anjou-kori okmánytárban, a leleszi orsz. levéltárban stb. előforduló ilyen és hasonló elnevezések tulajdonképen melyik Ábrányra vonatkoznak. 1448-ban a Várdayak voltak a földesurai, 1457-ben pedig a Szennyesy család. A XVIII. század végén és a XIX. sz. elején az Eördögh-család volt itt a birtokos, most pedig gr. *Szapáry* Gyuláné, szül. gr. Festetich Karolina, kinek nagyszabású, impozáns fekvésü kastélya és díszes, nagy kiterjedésü parkja van a faluban. A kastélyt Eördögh-Ábrányi Alajos e század elején építtette. Tőle gr. Vay Dániel vásárolta meg, azután Pucher József birtokába került, kitől ifj. gr. Festetich Pál vette meg és így jutott a mostani tulajdonos birtokába. A faluban róm. kath. és gör. kath. templom van. Az előbbi a XIX. század elején épült, az utóbbi 1868-ban. A községhez tartozik *Kis-Fülöp*, *Nagy-Fülöp*, *Szt.-Anna*, *Bánháza*, *Pa-Ábrány*, *Dalári rész* és *Pergő* puszták. *Puszta-Bánháza* hajdan nagyobb község volt, de a török időkben elpusztult. Egy kis dombon áll a község kápolnája, melyet a XVIII. század második felében gr. Keglevichné, Bánháza akkori földesura építtetett. A puszta

iskoláját 108 gyermek látogatja. A XVIII. század közepén a br. Sághyak voltak a földesurai, azután gr. Keglevichné és utána a birtok a leányági utódokra szállott és ma mint ősi birtokosok, csupán a *Bory* és *Nemess* családok birják. Van itt Bory Bélának egy csinos, régi nemesi kúriája is. Ő őrzi a Bory család gazdag és érdekes levéltárát, melyben Árpád-kori pergamenek is vannak.

Szent-Mihály. *Szent-Mihály*, nagyközség, 1294 házzal és 6903, többnyire ev. ref lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása. E község az orsz. levéltár adatai szerint 1472-ben Szent-Mihálytelke néven szerepelt. 1472-ben a Báthoryak voltak a földesurai és ekkor az ecsedi uradalomhoz tartozott. 1620-ban a község elpusztult, de Lónyay Zsigmond, akkori földesura, újra

TISZA-BÜD : OLÁH JÓZSEF URILAKA.

felépíttette és szabad hajdúkat telepített belé. 1624-ben Bethlen Gábort és később II. Rákóczy Ferenczet találjuk a földesurak közt, azután a gr. Csáky, a Pethő, Dogályi és végre a Dessewffy családot, mely mai napig is birtokos a községben. Szt.-Mihály határa több ízben volt harczok szinhelye. Lakosai a törököktől és később a kurucz és labancz csapatoktól sokat szenvedtek. Itt van gr. *Dessewffy* Aurél diszes, régi kastélya és szép parkja. A kastélyt gr. Dessewffy József építtette a XIX. sz. elején. Gr. Dessewffy Emil az 50-es években kibővíttette, a jelenlegi tulajdonos pedig a 70-es években egy újabb szárnynyal toldotta meg. A kitünő ízléssel berendezett kastély a XIX. század első felében valóságos Mekkája volt az írói és művészi köröknek. Döbrentey és Kazinczy is gyakori vendégei voltak; de az ország legelőkelőbb államférfiai is gyakran megfordultak a kastély kiváló szellemü urainál. A község református temploma a XVI. században épült, de 1740-ben restaurálták és megnagyobbították. A római katholikus templom a XIX. század első felében, a kastélylyal egyidejüleg épült. Az izraelitáknak is van imaházuk. A községben hitelszövetkezet, gazdakör, ipartestület, 4 temetkezési egylet, kaszinó és önk. tűzoltó-egylet van. Ide tartozik *Előhát*, *Függő*,

„Magyarország Vármegyéi és Városai" „Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

GRÓF ANDRÁSSY GYULA kastélya Tisza-Dobon

Kincses, Kashalma, Józsefháza, Lóriháza, Forgáchhát, Szőlőslapos, Paulaliget, Takaros és *Szorgalmas* puszta.

Takta-Kenéz. *Takta-Kenéz,* tiszamenti kisközség, 102 házzal s 845 nagyobb számban ev. ref. lakossal. Postája Pthrügy, távirója és vasúti állomása Takta-Harkány. E község 1352-ben, az Anjoukori okmánytárban „Kenez inter fluv. Tycie et Tacta“ formában fordul elő. 1471-ben a Madácsyaknak és a Jánosyaknak volt itt birtokrészük. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején a Drevenyák család volt birtokos a községben, jelenleg pedig gr. Andrássy Géza és gr. Andrássy Aladár. A községben levő református templom 1868-ban épűlt. A Drevenyák családnak egy régi, nemesi kúriája is áll a faluban, de ez jelenleg az Andrássyaké. A községhez tartoznak *Ó-Kenéz, Szabó-Homoka, Kék-Csomóka* és *Rév-Csomóka* puszták és Csikor, Örvény és Erecs-zúg nevü felemlítésre méltó dülők.

Tardos. *Tardos,* tiszamenti kisközség, 71 házzal és 423 legtöbbnyire róm. kath.

TISZA-DADA : ZATHURECZKY GYULA KÚRIÁJA.

lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Tisza-Lök. E község a diplomatikai gyűjteményben már 1395-ben szerepel. 1424-ben Zemplén vármegyéhez tartozott, 1471-ben a Jonhos, később a báji Jenkey, 1476-ban a Szapolyay család volt a földesura, a kik birtokukat a tokaji pálosoknak adományozták. A XIV. század végén a község mint lakatlan hely szerepel. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a Rédey és a Matkovich családok voltak a birtokosai, most pedig *Reviczky* József. A faluban levő róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. Van itt egy, a Rédeyek által épített régi nemesi kúria, mely később a Matkovich-családé lett és most Reviczky Józsefé. Dülő-nevei közül figyelmet érdemelnek a Kisasszonyföld, Kolokányos, Barátsziget és Danczkó elnevezések.

Tass. *Tass,* nagyközség, 290 házzal és 2110 r. kath., ev. ref. és g. kath. vallásu lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Pátroha. E község, a hagyomány szerint, Thass vezértől vette a nevét. A Zichy-okmánytárban 1324-ben „Thoos“, majd „Thas“ és „Thaas“ néven találjuk említve. Egy 1361-ből származó oklevél a boldogságos szűz Mária tiszteletére szentelt híres templomáról emlékszik meg, melyről azonban egy másik oklevél már

TISZA-DADA : JAKABFALVY LÁSZLÓ KÚRIÁJA.

1299-ben is szól. 1322-ben Magyar Pál ghimesi várnagy volt a földesura, később az olnodi Czudar család, 1413-ban pedig a Monoky, 1417-ben az álmosdi Csire, néhány évvel később a Várday, 1470-ben a Rozgonyi és később a Kállay-család a birtokosa, mig a XVIII. sz. második és a XIX. század első felében a herczeg Esterházy, Krucsay, gr. Vay, Bernáth, Detrich, Dombrády, Veress, Uketyevich, Fejér, Szögyény, Porubszky, Ferenczy, Okolicsányi, Kazinczy, Lónyay, Csajkos, Király, Szikszay, Kovács és Jármy család; jelenleg pedig gr. Vay Tibor, Detrich Miklós, Jármy Andor, Szikszay György, Kovács Béla, Király József, Fülöp József, Lichtmann, Reismann és Ehrenreich. A községben levő urilakok közt a legnagyobb a gr. *Vay* Tiboré, melyet tulajdonosa mostanában újjá építtetett. *Jármy* Andor háza 1897-ben épült, *Detrich* Miklósét pedig Detrich Pál építtette 1884-ben. A község templomai közül az ev. reformátust még a husziták idejéből valónak tartják, a római és a görög katholikus templomok 1860-ban épültek. Az izraelitáknak is van imaházuk. A község dülő-nevei ősrégiek. Ilyenek: Gút útja, Simon-vára, Melit-szer, Drugeth-szer és Homonnay-szer, amelyek mindegyikéhez valamely hagyomány fűződik. A községben két szeszgyár és két gőzmalom van. Tasshoz tartozott hajdan „Kepetelke" is, melyről a zsélyi levéltárnak egy 1324-ből származó oklevele emlékezik meg.

Téth.

Téth, kisközség, körjegyzőségi székhely, 82 házzal és 747 legnagyobb részben ev. ref. vallású lakossal. Postája Apagy, távirója és vasútállomása Demecser. A község, az Anjoukori okmánytár szerint, 1330-ban már a mai nevén szerepelt. Határát 1347-ben járták meg. 1461-ben a Téthy, néhány évvel később a petri Ders család volt a földesura. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Bónis, Domahidy, Bernáth, Gencsy, Korda, Berzsenyi és Szakácsy családok voltak a birtokosai, most pedig: *Molnár* Gusztáv s Gyula és *Klár* Dávid. Leveleki Molnár Gyulának itt csinos, kényelmes urilaka van, melyet ő maga építtetett. A falu ref. templomát huszita építménynek tartják. Az egyház, egyéb úrasztali edények közt, egy kis kereszttel díszített nagyon régi ezüst tányért és egy úrasztali ezüst kelyhet bír 1586-ból, mely a Bónis czímerrel van díszítve. E század elején már nagyszabású szeszgyár volt e községben. Az Anjoukori okmánytár egyik oklevele egy, a XIV. század közepén e községgel határos *Fiad* nevü faluról tesz említést.

Timár.

Timár, tiszamenti nagyközség, 204 házzal és 1167 lakossal, kik között a gör. katholikusok vannak a legtöbben. Postája, távirója és vasúti állomása Rakamaz. Timárt már a szászdi apátság alapító levele is említi, 1347-ben pedig az Anjoukori okmánytár. Földesurai: 1347-ben a Báthoryak, 1417-ben az Uporyak voltak; a XVIII. század óta a m. kir. kincstár bírja. A leleszi országos levéltárnak egy XV. századbeli oklevele *Erkete* (ma Erkecse) községről tesz említést, mely Timárral volt határos. A diplomatikai levéltár egy

A SZABOLCSI FÖLDVÁR.

1367-iki oklevele *Vécse* nevü községet is említ, mely szintén e községgel volt határos. A szászdi apátság alapító levelében e hely „Vense" néven szerepel. A községben levő görög kath. templom 1795-ben épült. Az 1800-ik év elején az egész község leégett. Dülő-nevei közül bizonyos jelentőséggel latszanak bírni a következők: Luka-hát, Péterke-oldal, Godolya, Aranyos, Sváb-út, Csorka, Megyesi dülő, Vaskapu homok.

Tisza-Büd. *Tisza-Büd*, nagyközség, 320 házzal és 1857 nagyrészt gör. katholikus lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Büd-Szent-Mihály. Az Anjoukori okmánytárban 1347-ben „Bődmonostor" (Bewdmonustra) név alatt találjuk. Már 1430-ban egyszerüen „Bewd" és „Beud" formában szerepel. 1413-ban a Báthoryak voltak a földesurai, 1476-ban a Zeleméryek. Birtokviszonyai és története különben szorosan összefügg a szomszédos Szent-Mihályéval. A XIX. sz. elején vidéke még annyira posványos volt, hogy a lakosok évenként kb. 100,000 kéve nádat vágtak az itteni erekben. A XIX. sz. első felében a

TISZA-ESZLÁR: GRÓF PONGRÁCZ JENŐ KASTÉLYA BASHALOM PUSZTÁN.

büdi Dogály, a gr. Dessewffy és az Oláh család voltak a birtokosai, most pedig gr. *Dessewffy* Aurél, *Korniss* Ferenczné szül. Dogály Irma, *Bekény* Péterné szül. Oláh Ilona és *Oláh* József, akinek nagyon szép és elegánsan berendezett urilaka van, melyet Oláh Károly 1860-ban építtetett, mostani tulajdonosa pedig átalakíttatott. *Korniss* Ferencznek is van egy érdekes kúriája, melyet e század elején Dogály János építtetett. A lakosok temetkezési egyletet tartanak fenn. A község gör. kath. temploma 1760-ban épűlt. Tisza-Büdhöz tartozik: *Dankó*, *Borzikhát* és *Laposhát* puszta.

Tisza-Dada. *Tisza-Dada*, tiszamenti nagyközség, 446 házzal és 2473 leginkább ev. ref. vallású lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása. E község, a Hazai okmánytár szerint, már 1254-ben „Terra Dada" néven szerepel, míg a Hanvay-család levéltárában 1437-ben egyszerűen „Deda" néven találjuk felemlítve. 1461-ben a Dengelegi családnak volt itt birtoka és 1470-ben a dadai Móré-családnak is. A XVIII. század második és a XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: gr. Gyulay, Bónis, Lónyay, Patay, Jakabfalvy, Korda, Szikszay, Zathureczky, Bernáth, Dézsy, Sovány és Soldos család, jelenleg pedig: br. *Edelsheim-Gyulay* Lipót, a debreczeni

kollegium, Jakabfalvy László, Zathureczky Gyula, gr. Andrássy Géza, Bekény Péterné és Szentimrey Gyula. Két régi kúria is van a községben: az egyik *Jakabfalvy* Lászlóé, ezt a XVIII. század végén a báji Patay család építtette, és *Zathureczky* Gyuláé, melyet Zathureczky Antal építtetett 1831-ben. A községben levő református templom a XV. század végén épűlt, a róm. kath. pedig 1819-ban. A ref. egyház tulajdonában egy értékes, régi kehely van, mely a Rákóczyaktól származik és szakértők állítása szerint 3000 frtot ér. Az izraelitáknak is van imaházuk. 1888-ban a Tisza árja elöntötte a községet, 1890-ben pedig a tűz okozott nagy kárt.

Tisza-Dob.

Tisza-Dob, tiszamenti nagyközség, 474 házzal és 3160, nagyrészt református lakossal. Posta, táviró és vasúti állomás. A Zichy-okmánytárban 1338-ban „Due possessiones Dub iuxta fluv. Tycia“ formában fordul elő s e szerint eredetileg két falu állott a helyén. Ugyanekkor már vámja is volt.

TISZA-LÖK : BÁRÓ VAY ARNOLD URILAKA.

1405-ben a Doby, 1422-ben a Monoky és később, egész a mai napig, az Andrássy család a birtokosa. Itt van a vármegye egyik legszebb és legimpozánsabb kastélya, mely *Andrássy* Gyula gróf tulajdonát képezi. A kastély díszes parkban, fensíkon áll, szép kilátást nyujtva a mögötte kanyargó Tisza erdőboritott partjaira. Belső berendezése egész múzeuma az értékes bútoroknak, műtárgyaknak és festményeknek. E kastélyt még a néhai külügyminiszter, a mostani tulajdonosnak az atyja építtette; de tulajdonképen fia fejezte be a belső berendezést és a parkirozást. Gr. Andrássy Aladárnak is van itt egy régi, kisebbszerü kastélya. A község református temploma 1757-ben épült. A Rákóczy-féle szabadságharczok alatt gyakran voltak itt csatározások, a 48-iki szabadságharcz alatt pedig a község északi határában ütközet volt. A község közelében áll *Széchenyi* Istvánnak, a Tisza-szabályozás alkalmából állított, hatalmas emlékoszlopa. A községhez tartozik: *Katahalom, Reje, Farkasház, Csegeszeg, Liget, Kocsordos* és *Szelep* puszta.

Tisza-Eszlár.

Tisza-Eszlár, tiszamenti nagyközség, 346 házzal és 2691 lakossal, kiknek fele római katholikus és görög-katholikus, másik fele pedig evang.

református vallásúak. Van postája és vasúti állomása, távirója pedig Tisza-Lök. E községet a XIV. század elején „Ozlar“ néven emlegetik egész a XV. század elejéig, de ekkor már a Nagy- és Kis-Eszlár elnevezés is járja. 1341-ben a Kállayak voltak a földesurai, 1405-ben a Doby családnak is van itt birtoka, néhány évvel később a Lónyayakat, majd 1446-ban a Sztriteyeket, 1478-ban az Ujfalussyakat és utánuk a Jonhos családot találjuk mint birtokosokat, míg a XVIII. század második és a XIX. század első felében a Kállay, br. Bánffy és Ónody családokat, most pedig gróf Dessewffy Miklóst, gr. Pongrácz Jenőt, a gr. Bethlen testvéreket, gr. Karacsay Melániát, Pőhm Györgyöt és Feldheim Emánuelt. A község azelőtt a Tisza mellett feküdt, de mivel annak áradásai a helységet 1876-ban és 1888-ban elöntötték, 1890-ben a Tiszától távolabb telepítették ki. A kitelepült részen két kastély romja maradt meg, melyek közül az egyiket az erdélyi Bánffyak, a másikat a Kállayak építtették. Tisza-Eszláron 3 templom van. Az ev. ref. 1892-ben épült, a községben levő r. kath. templom 1895-ben és a bashalom-pusztai r. kath. templom 1893-ban, magas dombtetőn. Itt van az építtető család sírboltja is. Az ev. ref. egyház birtokában egy XVI. századbeli ezüstkelyhet őriznek, mely a Bethlen családtól származik. A határ északnyugati részén fekvő Szurokpálcza dülőben 1888-ban, honfoglalási sírokat és fegyvereket találtak, melyeket a szabolcsmegyei múzeumban helyeztek el. E község különös nevezetességre tett szert a „Tisza-eszlári per“ név alatt ismert rituális vérvád következtében, mely országszerte izgatottságot okozott, azonban a vádlottak felmentésével végződött. A községhez tartozik: *Hangács*, *Bashalom*, *Jenőmajor*, *Ólakhelye*, *Szurkos*, *Erdőpuszta*, *Sárga-puszta*, *Sóstó*, *Zoltán-*, *Alter-* és *Jeges-tanya*. *Bashalom* pusztán van gr. *Pongrácz* Jenő mintagazdasága és csinos kastélya, melyet Graefl József volt főispán a hatvanas években építtetett, mostani tulajdonosa pedig átalakíttatott és kibővíttetett.

Tisza-Ladány. *Tisza-Ladány*, kisközség, körjegyzőségi székhely; mintegy két és fél kilométernyire fekszik a Tiszától. Postája, távirója és vasúti állomása Tokaj. E falu a Kállay család levéltárának egy 1446-ból származó oklevelében van megemlítve. A község hajdan Rákóczy-birtok volt és később a kincstáré lett. Most br. Győrffy Rózának van itt nagyobb birtoka. Házainak száma 120, a lakosoké 1142, akik mind reformátusok. Ev. ref. temploma nagyon régi. Építési ideje ismeretlen. Az egyház birtokában egy 1664-ből származó vert ezüst kancsó van, mely Tunyogi Miklós predikátor adománya. Dülő nevei érdekesek és régiek. Így Ladány, Ively, Úri rét, Dicse, Dávid homoka, Hajdu domb, Pozsoros, Recskés, Arany-kert, Égető-halom, Karakó-halom, Karahaj.

Tisza-Lök. *Tisza-Lök*, tiszamenti nagyközség, a dadai alsó járás székhelye, 637 házzal és 3954, nagyobbára ev. ref. vallású lakossal. Van itt járásbíróság, posta, távíró és vasútállomás. Az Anjoukori okmánytárban e községet 1325-ben „Loktelek“ néven találjuk. Az 1332—37-iki pápai tizedlajstromokban „Luk“ név alatt szerepel, de a leleszi országos levéltárnak egy 1450-iki oklevele „Lök“, a Kállay család levéltára pedig 1469-ben „Nagy“- és „Kis-Lök“ néven foglalkozik vele. A XV. század első felében Zemplén vármegyéhez tartozott. A községnek a következő földesurait ismerjük: 1405-ben a Doby, 1417-ben a Ibrányi és a Jonhos, 1414-ben a Lónyay, 1429-ben a Székely, 1435-ben a Kállay, 1446-ban a Sztritey, 1449-ben a Várday és a ruszkai Dobó, 1452-ben az olnodi Czudar, 1470-ben a Sárváry, 1478-ban az Ujfalussy és 1484-ben az eszlári és pinczi Jonhos család; a XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében pedig a Kállay, Patay, Ónody és a Vay családok.

Jelenleg gr. Dessewffy Miklós, br. Vay Arnold, br. Vay Miklós, Korniss Ferencz és Szomjas Gusztáv a birtokosai. A község református temploma a XVIII. században épült, a róm. katholikus 1887-ben. Az izraelitáknak is van templomuk. Van itt még két régi nemes kúria és egy újabb urilak. A két kúria báró *Vay* Arnoldé, és a Lajos tanyán lévő újabb úrilak *Szomjas* Gusztávé. Tisza-Lököt 1855-ben, 76-ban és 88-ban az árvíz pusztította el, 1849-ben az orosz sereg felgyújtotta és kirabolta. A község lakosai olvasó-egyletet, két temetkezési-egyletet és egy takarékpénztárt tartanak fenn. Ide tartozik: *Hajnalos*, *Lajostanya*, *Miklósműve*, *Képhalma*, *Kisfás* és *Nagyfás-tanya* és *Rázom* pa.

TISZA-POLGÁR: A RÓM. KATHOLIKUS TEMPLOM.

Tisza-Polgár.

Tisza-Polgár, nagyközség, mintegy 4 kilométernyire fekszik a Tiszától. Van 1354 háza és 9387 lakosa, a kiknek a legnagyobb része róm. kath. Posta, távíró és vasúti állomás. E község a pápai tizedlajstromokban 1332—1327 közt „Polkar", „Pulkar" és „Pilkar" neveken szerepel. A diplomatikai levéltárban 1484-ben, mint a Hunyadyak birtoka van megemlítve, előzőleg azonban a Perényiek szerepelnek mint földesurak. 1493—96 óta az egri főkáptalan bírja. A község az idegenre igen jó benyomást tesz rendezettségével és tisztaságával. Érdekes az itteni nép építkezési modora, mely elüt a többi szabolcsi községek építkezésétől. Középületei közül kitűnik a díszes róm. kath. templom, mely 1858-ban épült; továbbá az 1892-ben épült ref. templom, az emeletes katholikus iskola, a plébánia lak, a községháza, stb. Az izraelitáknak is van zsinagógájuk. Az itteni népviselet is egészen elütő a vármegye egyéb részeiétől és erről a néprajzi részben bővebben írunk. A községben van takarékpénztár, három olvasó-egylet, nőegylet és temetkezési-egylet is. Tisza-Polgárhoz a következő tanyák tartoznak: *Tuka*, *Basa*, *Fövenyeshát*, *Kisboroczkás*, *Szilhát*, *Kisbagyhalom*, *Kiskapros*, *Tikos*, *Nagyboroczkás*, *Kasziba*, *Horti*, *Lipcsehát*, *Nagykerecse*, *Bödönhát*, *Nagykapros*, *Kis- és Nagybagota*, *Vereshát*, *Örvényszög*, *Folyás* és Pa. *Szent-Margita*, melyet a diplomatikai levéltár adatai már a XV. században említenek mint községet. 1458-ban a Bajomy, később a Hunyady család volt a földesura. 1493-ban már az egri püspökség számadáskönyveiben szerepel. A XIX. század végén e pusztának csak 394 r. katholikus és 47 ev. ref. vallású lakosa volt.

Tisza-Szt-Márton

Tisza-Szent-Márton, tiszamenti kisközség, 141 házzal és 866, legnagyobb

részt ev. ref. lakossal. Postája és távirója Mándok, vasúti állomása Tuzsér. 1332-ben a pápai tizedlajstromokban már „Sanctus Martinus“ név alatt van bejegyezve. A Zichy-okmánytár 1345-ben „Villa Scempmarthun“ és „Poss. Zenthmarthun“ formában említi. 1389-ben a Losonczy család volt a földesura, később a Forgách család, mely még ma is birtokosa. A községben levő református templom építési ideje ismeretlen.

Tornyos-Pálcza.

Tornyos-Pálcza, nagyközség, 283 házzal és 1814, nagyrészt ev. ref. vallású lakossal. Postája van, távirója Mándok és vasúti állomása Kis-Várda vagy Fényes-Litke. 1389-ben a Zichy-okmánytár, mint a Losonczyak birtokát, „Palcha“ formában említi. 1444-ben a Várdayaké volt, később a Rákóczyaké és azután a Forgách grófoké, akik maig is bírják. A községben

TUZSÉR: ÖZV. SALAMON TIVADARNÉ KASTÉLYA.

levő gör. katholikus templom e században épült, míg a református a Rákóczyak birtoklása korában. Az ev. ref. egyház számos értékes és érdekes templomi edények közt egy Mikó Benedek által 1635-ben ajándékozott aranyozott ezüstből készült szép úrvacsorai poharat őriz Dülőnevei közül említést érdemel az Őrhegyi, a Szerelemhegyi és a Lányok táncza.

Tura.

Tura, kisközség, 150 házzal és 973 túlnyomóan ev. ref. lakossal. Postája Nyír-Bogdány, távirója Kemecse, vasúti állomása Nyíregyháza vagy Kemecse. A Kállay család levéltárának egyik, 1462-ből származó oklevele már a mai nevén említi. 1446-ban a Sztriteyek, néhány évvel később a Kállayak a földesurai A XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében a Borbély, Farkas, Jármy, Lisznyay, Mikó, Széchy, Mikecz, Szesztay, Zoltán, Zsiday, Bódy, Szentimrey, Szűcs és a Rózsa családok voltak a birtokosok, most pedig Propper Samu, Szakraida József és Glück Bernát. A községben két régi nemesi kúria van; ezek közül az egyik a Kállayaké volt, a másik a Szűcs családé. A faluban levő református templom belső portáléja, mint azt a fölötte levő gothikus felirat bizonyítja, 1488-ból való és faragott kövekből áll, román-gót részletekkel, melyeket a templom gyakori

renoválása és átalakítása megrontott. Az egyház birtokában két XVII. századbeli úrasztali pohár van. Az egyiket Jármy János és neje Oláh Erzsébet 1642-ben ajándékozta az egyháznak, a másik pedig 1693-ból való. A községben néhány évvel ezelőtt számos, nagyon érdekes kő- és bronzkori régiségeket találtak, melyeket a szabolcsmegyei múzeumban helyeztek el. Dülőnevei közül figyelmet érdemel a Várrét, Vaskapu, Keresztthegy, Telek, Lökös.

Tuzsér. *Tuzsér*, kisközség, 142 házzal és 1120 ev. ref. vallású lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása. A Zichy-okmánytárban „Geustusera" formában fordul elő és ugyanott „Kis-Tuzsér" és „Radnold-Tuzsér" néven is, míg az Ibrányi család levéltárában 1438 körül már a mai nevén szerepel. 1438-ben és 1461-ben „Portus naulium seu navigium" (rév) és „tributum seu telonium" (hídvám) is említtetik itten. 1386-ban a Várday család volt a földesura, 1418-ban a Rozgonyi család. A XVIII. században a Lónyayak bírták, most pedig özv. *Salamon* Tódorné, sz. gr. *Forgách* Margit, kinek itt érdekes, régi kastélya van, melyet Lónyay János építtetett Mária Terézia idejében. Építője és belső helyiségeinek festője a hires *Wurtzinger* Mihály volt. Lónyay Menyhért, a volt pénzügyminiszter, a kastélyt kibővíttette, mely alkalommal a termek szép freskói elpusztultak és csak az ebédlőben maradtak meg. A Tuzsér közelében levő *Kalonga* puszta, egy 1345-ből származó oklevél szerint, akkoriban község volt.

Ujfehértó. *Ujfehértó*, nagyközség, 1104 házzal és 7898 lakossal, kik közt a legtöbben ev. ref. vallásúak. Van postája, távirója és vasúti állomása. E helység 1326-ban már Fehértó néven szerepel. Ugyanígy találjuk megnevezve a leleszi orsz. levéltárnak egy 1464-ből származó oklevelében, míg e század elején Rácz-Fehértó elnevezés alatt is ismeretes volt. A község a tatárjárás alatt teljesen elpusztult, de azután újra felépült. A Báthoryak, mint földesurai, már 1349-ben Nagy Lajos királytól hetivásárjogot nyertek a község számára. Már a XIX. sz. elején 7226 lakosa volt és pedig 1013 róm. kath., 1324 gör. katholikus, 54 ág. evangelikus, 4005 ev. református és 830 izraelita. Ez utóbbiaknak már akkor imaházuk is volt itt. A XVIII. sz. második és a XIX. század első felében a következő birtokosai voltak: Dobrossy, Kálmánczhelyi, Mohácsy, Szathmáry, Tárkányi, Magyar, Csikós, Kállay, László, Majthényi, Pozsgay, Szúnyogh, Vedres, Cseke, Fráter, Kubinyi, Margitay, Pap, Siposs, Uray, Szegedy, Németh, Lipcsey, Komjáthy, Erdődy, Nánássy, Szakolyi, Beck, Leszkay stb.; most pedig a Szúnyogh család László Imre, Gencsy Samu, Csanak József, gr. Degenfeld örökösei, Jasztrabszky Kálmán, Liptay Béla és Szepessy Gyuláné. A községben több csinos urilak van; ezek közt egy régi kúria, melyet Jánossy Károly építtetett; ez jelenleg a *László* családé, a többieket *Gencsy* Samu, *Nozdroviczky* Jenő, *Mezőssy* Béla, *Szúnyogh* Bertalan és *Szúnyogh* István építtették. Ujfehértón három templom van: a református 1765-ben, a róm. katholikus 1804-ben és a gör. katholikus 1831-ben épült. Az ev. ref. egyház számos darabból álló úrasztali készletéből felemlítjük a következőket: egy tojásdad alakú ezüst tányér, melyet Szunyoghy Ábrahám és neje Uray Mária 1791-ben ajándékozott. Egy aranyozott, sugár alakú, díszes pohár a XVIII. század közepéről. Egy másik, szintén aranyozott pohár, melyet Doktor Jánosy György özvegye: Konkoly Zsófia és fia Károly ajándékoztak 1793-ban az egyháznak. Van itt három gőzmalom, takarékpénztár, temetkezési-egylet és kaszinó. E helységhez tartozik: *Micske*, *Bogárhát*, *Nagy-* és *Kis-Szegegyház* puszta, továbbá *Pukkantó* telep, *Vadas*, *Kapitánytanya*, *Ótelek*, *Boót* és

Szárhegy. Boót pusztáról már egy XIV. századbeli oklevélben találunk említést; *Micske* puszta is régi telep és hajdan Ujfehértóval együtt az ecsedi uradalomhoz tartozott. Most *Morvay* Ignácznak van itt nagyobb birtoka.

Vaja.

Vaja, kisközség, körjegyzőségi székhely, 204 házzal és 1630, nagyobbára ev. ref. lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Hodász. E község a Vay család ősi fészke, ahol 1418-ban már pallosjogot is nyert. A legrégibb idők óta ők voltak e község földesurai és ma is legnagyobb birtokosai. Rajtuk kívül még Zoltán Jánosnénak, és Orosz Miklósnak van számot tevő birtoka. Itt van a híres vajai vár, melynek történelmi szereplésével más helyen foglalkozunk. Hajdan terjedelmes erősség volt, úgy hogy a mostani épülettől elég távol álló templom volt a várkápolna. A jelenleg fennálló várszerü épűlet a réginek csupán csak a lakó-

VENCSELLŐ: GRÓF DESSEWFFY MIKLÓS KASTÉLYA.

részét képezte. Itt húzták meg magukat a tatár invázió alatt a szabolcsi rendek. Itt tárgyalták Rákóczyval az úgynevezett szatmári békét a nélkül, hogy eredményre jutottak volna; e vár falában van elhelyezve az a millenáris emléktábla, melyet Szabolcs vármegye az itt lefolyt nagyjelentőségü történeti mozzanatok megörökítése czéljából elhelyezett és nagy ünnepséggel leleplezett. A vár belsejét ifj. gr. Vay Ádám lakja. Helyiségei és érdekes berendezésök teljes összhangban vannak a vár külsejével. A várban érdekes fegyvergyűjteményt, régi festményeket és egy régi Vay-féle banderiális lovas- és egy a Vayak által hódított labancz-zászlót őriznek. Az épület körül szép park terül el. A község lakosai mint marhatenyésztők és lentermelők híresek voltak. Az ev. ref. templom nagyon régi építmény, de 1821-ben átépítették. Birtokában számos értékes egyházi edény van, melyek közül kiemelendő két aranyozott ezüst pohár 1754-ből.

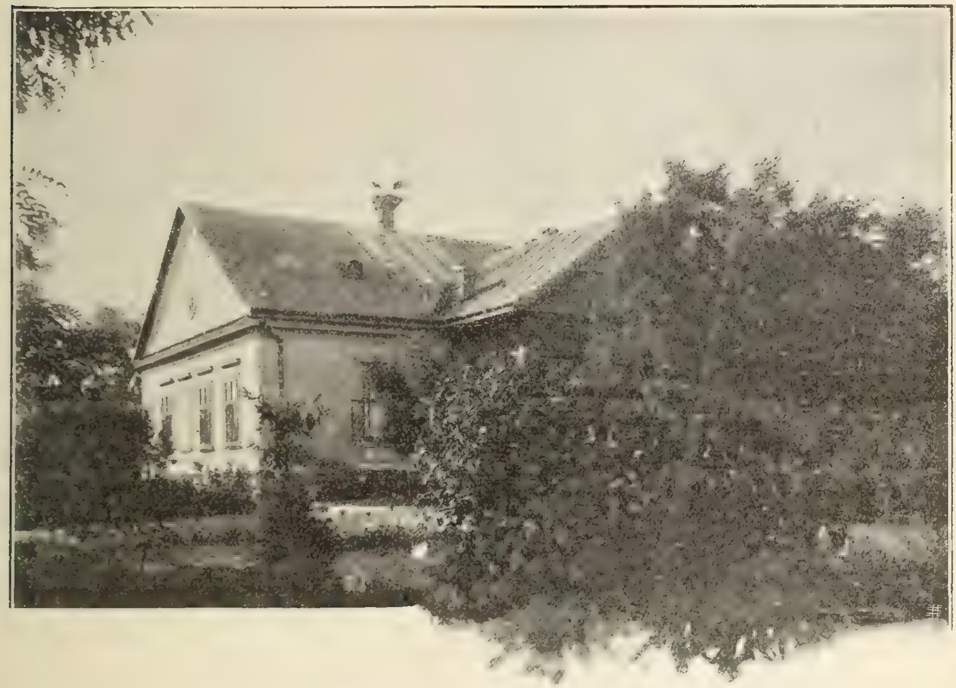
Vas-Megyer.

Vas-Megyer, kisközség, körjegyzőségi székhely, 148 házzal és 1098, főleg ev. ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Kemecse. Ősrégi község, mely, a hagyomány szerint, Megyer vezértől vette a nevét. A diplomatikai levéltár 1452-ben „Meger“ néven említi, mig a leleszi orsz.

levéltár 1462-ben „Felmegyer", a Kállay család levéltárának egy 1466-iki oklevele már „Vas-Megyer" néven. 1385-ben a Csaholy család kapta adományképpen Mária királynőtől. 1446-ban a Sztritey család szerepel mint földesur, a XVIII. században pedig a Megyeryek, Oláhok és Vécseyek. Jelenleg *Megyery* Géza, *Bónis* György és *Deutsch* Antal a birtokosai. A községben egy református templom van, mely a XVIII. század második felében épült. A határban, az Apáti dülőn, a hagyomány szerint, egy klastrom állott, melynek csekély rommaradványai még ma is láthatók; e romok közt már több izben találtak régi római pénzeket. Figyelemre méltó dülőnevei még: Garai-hegy és Köperszeg.

Vencsellő.

Vencsellő, tiszamenti nagyközség, 310 házzal és 2565, nagyobbára róm kath. lakossal. Postája van, távirója és vasúti állomása Rakamaz. Ez ősrég

VISS : BOÓCZ FERENCZ URILAKA.

község már 1407-ben a mai nevén szerepel. I. László király is megfordult itt és itt folytatta az 1092-ben, Szabolcs várában megkezdett zsinatot. Hajdan az ecsedi uradalomhoz tartozott és akkor a Báthoryak voltak a földesurai; később a Tárkányi család és 1417-ben az Uporyak. Utolsó birtokosa a Dessewffy család. A községben levő római katholikus templom 1834-ben épült, a gör. katholikus a XVIII. század végén, a református meg 1820-ban. Az izraelitáknak imaházuk van. A községben van gr. *Dessewffy* Miklós díszes, nagyszabásu kastélya, melyet tulajdonosa csak legutóbb alakíttatott át. Körülötte szép park terül el. Itt van a gróf mintagazdasága is. A hagyomány szerint a község északi szélén várkastély volt, mely Lorántffy Zsuzsánna tulajdonát képezte volna. A községet gyakran érte tűzkatasztrófa és a Tisza több ízben elöntötte. A lakosok kath. olvasó-egyletet tartanak fenn. Határában már többször találtak különféle régiségeket. Dülői közül felemlítjük a Király-homoka, Marót, Lompér, Bóta, Pénzesverem, Rosás és Karcsa elnevezésüeket.

Veresmart.

Veresmart, kisközség, a Tisza mellett. 188 házzal és 1260 lakossal, kik

között az ev. ref. vallásúak vannak a legtöbben. Postája, távirója és vasúti állomása Kis-Várda. A Zichy-okmánytárban e község 1329-ben „Poss. Weresmorth" és „Villa Weresmorth" formában szerepel. 1334-ben a Várdayak voltak a földesurai. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején a hg. Eszterházy, br. Horváth, br. Vay, Czóbel, Elek, Erőss, Farkas, Ferenczy, Irinyi, Palaticz, Szögyényi és br. Ghillányi családoknak volt itt birtokuk, most pedig Wahrmann Renének. Református temploma 1843-ban épült. Ide tartozik *Rozsály* puszta is. Érdekesek és ősrégiek e község dűlő-nevei, mint Zelemér-erdő, Verőcse, Erdős-duba, Csanda, Selejeg tó, Narva laposa, Bodnár-kána, Mali-kána, Pataj, Korong.

Viss. *Viss*, kisközség, a Tisza és a Bodrog közt, 118 házzal és 965 nagyrészben róm. katholikus lakossal. Postája van, távirója Ó-Liszka, vasúti állomása Liszka-Tolcsva. E község a Pongrácz család levéltárának egy 1381-ből származó oklevelében már szerepel. A Csicsery család 1452-ben be akarta népesíteni és ezért soltészság gyanánt Gewrghspan Lászlónak adták ki 10 évi adómentesség biztosítása mellett. 1462-ben az Ujfalussy és a Pataky, 1481-ben a Csicsery, Ormos és Fodor; egy évvel később a Fuló és hat évvel ezután a ráskai Balázs család volt a földesura. A XVIII. század második és a XIX. század első felében az Egry, Görgey, Isaák, Kapitány, Nánássy, Ócskay, Tóth, Pethő, Miskolczy és Fekete családok voltak a birtokosai; most pedig *Boócz* Ferencz, kinek itt csinos urilaka van, melyet 1890-ben építtetett. A községben levő róm. katholikus templom 1827-ben épült. A falu 1885-ben leégett.

Zalkod. *Zalkod*, kisközség, a Tisza és a Bodrog közt, 42 házzal és 402, nagyobbára róm. katholikus vallású lakossal. Postája Viss, távirója Ó-Liszka és vasúti állomása Liszka-Tolcsva. E község már a pápai tizedlajstromokban „Zalgoch" néven fordul elő. 1406-ban az Ujfalussy család volt a földesura, 1470-ben az Óbégányi és 1472-ben a Buttkay, Ráskay és Márky családok. A XVIII. századvégén és a XIX. sz. elején a Básthy, Csapó, Hangácsy, Komjáthy és Poroszkay családoknak volt itt nagyobb birtokuk, most pedig Rothmann Mór örököseinek. A község róm. kath. temploma 1757-ben épült. E községhez tartozik az ősrégi „Erkecse" puszta.

Zsurk. *Zsurk*, tiszamenti kisközség, 139 házzal és 896 lakossal, kik között a reformátusok vannak a legtöbben. Postája és vasútja Záhony, távirója Csap. A Zichy-okmánytár 1353-ban „Surk", a Bercsényi levéltár pedig „Zurk"-nak mondja. Legrégibb földesurai a Losonczyak voltak, 1477-ben pedig a leleszi konvent birtokába került; azután a gróf Forgách család lett a birtokosa. Református temploma 1790-ben épült. Dülő-nevei közül érdekesek és bizonyos jelentőséggel bírnak a Lesznye, Ipri, Rátka, Rév-tava, Zovány, Kondor-rét, Lókotyor, Pénzverő laposa, Dancsok, Nápa-ágyos, Szebcse ér, Szótalanka, Emberfő-homok, Eszterna, Lidnecsere, Csigje, Nikestó, Nagy Bakos domb elnevezésüek.

FORRÁSOK:

A helyszínén gyűjtött adatokon kívül, az országos levéltár, a nemzeti múzeum oklevéltára, Fényes Elek: „Magyarország Leírása", dr. Csánki Dezső: „Magyarország Történeti Földrajza a Hunyadiak korában", a Zichy-okmánytár, az Anjoukori okmánytár, az orsz. levéltárban őrzött diplomatikai levéltár, a Kállay család levéltára, a leleszi orsz. levéltár, több magánlevéltár, Czóbel Imre, Bory Béla, Korchma Pál plébános és Söréss János lelkész magánjegyzetei.

NYÍREGYHÁZA.

A város, mely Szabolcs vármegye székhelye, a háromszög alakú vármegyének meglehetős központján, a tokaj—kolozsvári és debreczen—ungvári hadászati fontosságú, bár törvényhatósági kezelés alatt álló útvonalak kereszteződésénél, tehát geografiailag, eléggé kedvező helyen fekszik.

Fekvés.

Nyíregyháza elhelyezése, belső berendezkedése azonban épenséggel nem elégítheti ki azon igényeket, a melyek egy megyei székhelyhez és egy, ma már az ország városai között számottevő városhoz fűződhetnek.

Utczái — kivéve a legujabbakat — úgyszólván minden rendszer nélkül s olyan erős kanyarulatokkal építvék, hogy megfelelő tervszerű rendezés és szabályozás csaknem teljesen ki van zárva. Terei is — az egy buzateret kivéve — szabálytalan sokszög alakuak s inkább csak több utcza találkozásából képződtek.

Legérdekesebb sajátsága azonban az, hogy a város a közepén a legkeskenyebb, míg a délkeleti oldalon elterülő, régebben „alvég“-nek nevezett rész és az északnyugaton elterülő, régebben „felvég“-nek nevezett rész sokszorta szélesebb.

Mindezeknek magyarázata abban rejlik, hogy régebben, még e század első felében is, a város délnyugati és északkeleti oldalán egy-egy hatalmas mocsár terült el s az alvéget és felvéget csak egy aránylag keskeny dombhát kötötte össze.

A város külseje.

Ez a két mocsár — a mostani „Bujtos“ és „Ér alatti“ kertek helyén — valamint úgy az alvégen, mint a felvégen elterülő kisebb mocsarak (nagy és kis „sirák“, „csincsa“ stb.) szabták meg az építkezések helyét és az utczák irányát.

A mai Nyíregyháza, amelyet az 1753-iki telepítés előtti Nyíregyházával csak a hely és a név azonossága köt össze, a telepítés idején ezen mocsarak között kiemelkedő magaslatokon épűlvén, nem lehet csodálkozni azon, ha berendezésében nélkülözi a tervszerűséget.

Sőt ellenkezőleg. Csodálkozni lehet azon, hogy ily talajviszonyok mellett miként emelkedhetett alig másfél évszázad alatt oda, ahol most áll s az elfogulatlan szemlélő csak bámulattal adózhat annak, a vármegye területén teljesen idegen, jövevény népnek, a mely az ecsedi uradalomhoz tartozó pusztából ilyen virágzó várost teremtett, a mely különösen a leg-

utóbbi három évtized építkezései következtében ma már külsőleg is elég kellemes látványt gyakorol a szemlélőre.

Igaz, hogy a külső városrészekben a házak még túlnyomólag náddal vannak fedve; utczáinak alig harmadrésze van kőburkolattal ellátva és akad nehány mellékutcza, a melyeknek még egyik oldalán sincs kőjárda; ámde ezzel szemben nem szabad szem elől téveszteni, hogy a betelepített népnek előbb magát a földterületet, az egész határt meg kellett vennie — s ezt alig 60 évi itt tartózkodása után megcselekedte — s csak azután gondolhatott az akkor már sajátjává lett város külső csinosításáról. És nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy a mai nemzedék még jól emlékezik a mostani városház-palota helyén állott hosszú, földszintes, alacsony épületre, valamint arra, hogy a város egyik legélénkebb utczáján, a mai iskola-utczán, esős időben

NYÍREGYHÁZA: RÉSZLET A FŐTÉRRŐL.

egyszerűen lehetetlen volt a szekérrel való közlekedés. És jól ismert dolog az is, hogy a magyar alföldi városok, kő hiányában, a messziről szállított kő drágasága miatt csak a vasútak kifejlődése óta gondolhatnak a még mindig felette költséges útburkolásokra.

Építkezések.

Maga az építkezés az újabb időben erős lendületet vett. Az utolsó 7 év alatt, 1892—1898-ig Nyíregyháza bel- és külterületén összesen 543 ház épült, tehát — a mennyiben az ugyanott található összes lakóházak száma 3873 — az összes lakóházaknak egy hetedrésze, míg ugyanezen idő alatt egy évre átlag 80 új lakóház építése esik, a mi — tekintettel Nyíregyháza népességére — oly feltűnő gyarapodás, hogy egyedül az utolsó években tapasztalható rohamos fejlődésben és azon szintén idevonatkozó tényben leli magyarázatát, hogy a földmíves nép szomszéd nagybirtokok vásárlása és parczellázása következtében ott magának új tanyákat volt kénytelen berendezni.

Utak, utczák és épületek.

Egyébként a város belterülete 904 kataszteri holdat és 631 négyszögölet tesz s az ezen területen épült 2126 lakóházat 61 utcza s 8 köztér foglalja magába. Leghosszabb utczája, egyúttal a bevándorolt őslakosság egyik első letelepülési helye az 1·4 km. hosszúságú *Szarvas-utcza*, mely nagyobbrészt még ma is a gazdálkodó osztály lakóházait foglalja magában. Legélénkebb s legimpozánsabbköztere, egyúttal az ünnepi manifesztácziók, díszfelvonulások s a néha-néha kifejlődő korzó színtere: a *Városháztér*, a pénzügyigazgatóságot, kir. adóhivatalt, tűzoltó-laktanyát is magában foglaló, könnyed renaissance stílben épült monumentális városházával, mely egyúttal a város legstílszerűbb kivitelű épülete,

továbbá a római kath. templom és plébánia-épületek, oldalt az orosi-utcza felőli részen a kir. törvényszék palotájával, a mely terjedelemre nézve ugyan a legtekintélyesebb középületek egyike, de stilszerűség tekintetében a sikerültebbek közé alig sorolható. A törvényszéki palota szomszédságában terül el a magyar kir. posta- és távirda-hivatal jelenlegi bérháza, míg a városház-palotával szemközt, a pazonyi- és selyem-utczák közé fogott épületcsoport élén látható a kettős homlokzatu, rendkivül izlésesen megépített, modern kényelemmel és fényüzéssel berendezett „Korona"-szálló, melynek fényes dísztermében találkozik a város bálozó közönsége s szokott lefolyni a közélet egyes ünnepi jelentőségü eseményei alkalmával rendeztetni szokott díszebéd. A városháztérből ágazik ki a „tokaji utcza", melynek elülső részén, a városháztér északnyugati oldalával, különösen a legtekintélyesebb helyi pénzintézet — a takarékpénztár bérhelyiségéül szolgáló magánépülettel határosan terül el a másik impozáns köztér : a „Vármegyeháztér", melynek — mint neve is mutatja — legelőkelőbb épülete a hármas kupola-rendszerben tagolt impozáns homlokzatu vármegyei székház-palota, mely úgy a szemlélőre feltétlen meglepő hatással levő nagy arányainál, mint különösen czélszerű kivitelénél és izléses berendezésénél fogva, egyike az ország legszebb és legelőkelőbb megyei székházpalotáinak. Két oldalszárnya a főispán és alispán lakosztályait foglalja magában, míg a tulajdonképi főépületben a hivatalos helyiségek s ezek élén a közgyűlések színhelyét képező, fényesen dekorált díszterem foglalnak helyet. A székházpalotával szemközt látható parkozott köztér közepén áll a magyar renaissance-kori irodalom zászlótartójának, Bessenyei Györgynek emlékszobra. Csinos keretül szolgálnak még a vármegyeház-tér számára a város újabbkori építkezésének ízlésességét

EGY NYÍREGYHÁZI BOKORTANYA UDVARA.

bizonyító Grosz L. H., Korányi Imre és Glück J.-féle magánházak, melyek közül az utóbbi egyúttal a szolid bázison nyugvó „Szabolcsi Hitelbank" bérhelyisége. A tokaji-utcza folytatását megtöri a legnagyobb beltér, az úgynevezett „buzatér", mely a szerdai és szombati hetivásárokon, különösen őszszel és tavaszszal, jelentékeny forgalmánál fogva, szinte országos vásár benyomását gyakorolja. A tokaji utczával párhuzamosan a városháza déli sarkából kiindúlólag halad a tágas „Szentmihályi"-utcza (mely nevét a szomszédos Büdszentmihály község felé való haladásától kapta), első harmadrészében az 1896-ban épült, kettős tornyú, stilszerű berendezéssel és impozáns oltárral bíró görög kath. templommal, majd valamivel tovább az utcza déli oldalából kiágazólag elterülő „szénatér"-rel, mely hetivásárok alkalmával a takarmányfélék piaczát képezi, de tulajdonképeni nevezetessége mégis a csinos szinházépület, a melyet a 90-es évek kezdetén egy áldozatkész részvénytársaság emelt, majd többnyire szomorú változatokban bővelködő küzdelmes sors után a város vett meg 25.000 frtért ; végül az utcza nyugati oldalán, az Ér folyó balpartján terül el a sertéspiacz. E piacz végén a nagyforgalmú közvágóhíd, ettől balra a vasúti temető, míg északnyugati irányban a villamvilágítási részvénytársaság üzemtelepe fekszik. A városháza déli sarkából kiágazólag halad az úgynevezett „városház-utcza", melynek déli torkolata képezi a „Széchenyi-tér" egy részét. Az ezen tér és a városház-utcza által képezett sarkon terül el kényelmes helyiségeivel, az egyesület tulajdonát képező kaszinó-épület. Ugyane téren látható a csinos Széchenyi-szálló épülete. Végül ugyane térbe nyílik a városház-utczával párhuzamosan haladó vármegyeház-utcza, melynek egyik látványossága a magaslaton épült s a 90-es években ízlésesen renovált ev. ref. templom, másik nevezetessége pedig az az emlékoszlop, melyet a millennium alkalmából az ezen templom előtt elterülő s parkozott térségen Szabolcs vármegye közönsége a „Nyírség" első templomának emlékezetére emelt. A Széchenyi-tér délnyugati sarkából kiágazólag, a szentmihályi- és tokaji-utczákkal majdnem párhuzamosan halad a város legnagyobb forgalmi vonala,

a „vasúti út“, kétoldalán faraktárokkal, Májerszky Barnabás jónevű gépgyárával, Schlichter Gyula „Julia“ gőzmalmával, a „Gőbel és Wagner“-féle vasöntővel, végül a városi gőz- és kádfürdővel, a mely mögött s a vasúti út kanyarodásának keleti oldalán terül el a tágas „népkert“, egyike Nyiregyháza legszebb pontjainak, mely parkszerű berendezésénél, gondosan ápolt kertészeténél fogva bármely nagy város díszét képezhetné, csakhogy kissé távoli fekvése miatt kevesen keresik fel. Délnyugati bejáratával s az e mellett fekvő „polgári vendéglő“-vel szemben van a m. kir. államvasutak nyíregyházi állomásépülete és pályaudvara. Mindkettő az ujabb időben növekvő forgalom miatt tetemesen bővíttetett. Az állomásépület déli oldalával határosan terülnek el a „Közraktár“ r. t. hatalmas raktárhelyiségei; ugyancsak a pályaterület mentén találhatók egyes gabonakereskedő-czégek — és azontúl a m. kir. dohánybeváltó-hivatal tágas raktárai és helyiségei, a melyek különösen a beváltás időszakában, a téli hónapokban, élénk forgalomnak színhelyei. Ha innen délnyugati irányban a pályatest mentén egész a simai út kanyarulatáig haladunk, egy egész külön kis városrész vonja magára figyelmünket, számtalan kisebb-nagyobb épületének szabályos egyformaságban, csinnal és rendszerességgel való kivitele által egyaránt kedvező hatást gyakorolva reánk: ez a cs. és kir. 10-ik huszárezred pavillonrendszerben épült laktanyája. Igazi látványosság, — csak az a kár, hogy nem a város beépített területének valamely egyik

A VÁROSI „KORONA“-SZÁLLÓ.

hozzátartozó alkotórészét képezi, hanem már jóval a városon kívül, elég érzékeny távolságban fekszik, a mi úgy a polgárság és katonaság egymással való érintkezését, mint a város forgalmi viszonyait hátrányosan befolyásolja. A „népkert“ és a vasúti út által határoltan fekszik az úgynevezett „Éralja“, a „Nyírvíz-társulat“ tulajdonát képező Ér-csatorna melléke, a mely a területén mind nagyobb mérvben űzött gyümölcs- és szőlőtermelésről nevezetes s egyébként a város egész környékén a legtermékenyebb talajú területek egyike. A Széchenyi-tér déli oldalába nyílik a város leghosszabb utczája, a „Szarvas“-utcza, melynek egyetlen kiválóbb nevezetessége a nemrég ujonnan felszerelt, villamvilágításra berendezett izraelita imaház s az 1897-ben épült s az imaházzal szoros szomszédságban levő egyemeletes elemi iskolai épület. Ez utczával párhuzamosan a városháztérről kiindúlólag halad az iskola-utcza, a községi polgári leányiskolának emeletes épületével, a mely azonban a városi jótékony nőegylet által fentartott nőipariskolának is barátságos otthont juttat, — továbbá az ág. hitv. ev. egyház két lelkészlakával, végül ugyanezen egyház kikövezett magas dombon fekvő, villamvilágításra is berendezett — egyúttal Nyíregyháza város legrégibb és legnagyobb — templomával és monumentális palotaszerű központi elemi iskolai épületével. Az iskola-utczából délkeleti irányban ágazik ki a „Kállai-utcza“, közepetáján az ág. h. ev. főgimnázium ízlésesen megépített, emeletes épületével, végén pedig a m. kir. dohánybeváltó-kerületi felügyelőség hivatalos helyiségeivel. Ugyancsak a Kállai-utcza végébe nyílik déli irányból a honvéd-utcza, melyet, mint neve is mutatja, az ott megépített m. kir. honvédlaktanyáról neveznek. Ha még megemlítjük, hogy az iskola-utczából kiágazó debreczeni útczát egy helyen a város egyik volt polgármesteréről elnevezett „Hatzel-tér“ töri meg, mely afféle kisebb hetivásári piacz s különösen ócskaságok árusító-helye; továbbá, hogy az országos vásárok színhelyéül a Kállai-utcza végén elterülő hatalmas négyszögü pusztaság szolgál, hogy a törvényszéki palota, és illetve kerületi fogház északi falazata mögött ki egész a Pazonyba vezető kocsiútig, keletfelé pedig a „Zöldség-térig“ terül el az úgynevezett „Bujtos“, közepén a „Széchenyi-liget“ — mely

Nyíregyháza

belvizeinek lecsapolása óta a legkitűnőbb gyümölcs- és takarmánytermő terület, míg közepén egy máig rendezetlen, elhanyagolt, bár természettől fogva szép ligettel bír, — hogy a Bujtoson épült a Barzó és Vojtovics építő czégnek, valamint Király Sándornak, a szarvasi útczán túl, a rozsréti dülőút mentén pedig a Führer-czégnek téglagyára; végül, hogy a debreczeni út végén elterülő pázsítok mentén van az úgynevezett alvégi vagy debreczeni-úti, — a Bujtoson túl északi irányban az úgynevezett felvégi vagy pazonyi-utczai temető, míg az oldal- vagy vasúti temető a nyíregyháza-szerencsi pályatest mentén a közvágóhíd és a dohánybeváltó hivatali raktárhelyiségek közt terül el: — ezzel vázlatosan megadtuk Nyíregyháza város beépített 904 holdjának topografiai és építkezési — valamint közlekedési képét, — nemkülönben megemlítettük azon főbb középületeket is, a melyekben Nyíregyháza közélete nyer lebonyolítást. Álljon még itt röviden annyi, hogy a tokaji út és a mező-utcza keresztezésénél fekszik a régi és ma még primitiv berendezésü városi szegényház, mely egyúttal hosszu időn keresztül a szegények kórházául is szolgált; továbbá, hogy ugyancsak a tokaji út mentén terül el a járvány esetére fentartott barakkórház és ettől nem messze a cs. és kir. 10. huszárezred modern hygieniai szempontok szerint megépített kórháza, végül a Kállai-utczának végén, ott, a hol a legelső nyíregyházi temető állott, épült fel a közelmúltban a pavillon-rendszerben tagolt, tágas megyei közkórház, a melyet Szabolcs vármegye a millennium emlékére emelt.

Fásítások.

A mi ezek után a város külső képén az idegennek még feltünik, az a város nagymérvű befásítása. Mintha érezték volna a lakosok, hogy nem elég a város közvetlen szomszédságában, az északi oldalon elterülő erdőség s nem elég üdülést nyújt az e szép erdőben való tartózkodás, igyekeztek

VÁROSI „TALIGÁS“.

magát a várost a tartózkodásra nézve kellemesebbé tenni. A 40-es évekre vezethető vissza az a törekvés, hogy a gyakori száraz szeleket enyhítsék. S ma már bármely városrészben forduljon meg az idegen, — különösen nyáron, — igen kellemes benyomást gyakorol reá az utczák két oldalán díszlő akáczfasor, melynek gondozott volta csin és egészségügyi tekintetben egyaránt a lakosok helyes érzékére vall. S igaz ugyan, hogy a város közvetlen környékén elterülő szőlőskertek, mint pl. az ó-szőlő, új-szőlő, hímeskert, kisteleki, orosi szőlők stb. a szeles, viharos, vagy forró nyár idején kellemes oázist képeznek a lakókra nézve, de már a távolabbi vidéknek, a messzebb nagy szétszórtságban elterülő tanyák fekvésének a szemlélőre nézve különben egyhangú voltát egyedül az itt különösen díszlő akáczfaültetés teszi változatossá.

Vármegye.

Az ekként külső megjelenésében szemeink előtt elvonult város belső életének irányát a benne összepontosult közhivatalok, tanintézetek, magán és közvállalkozások szabják meg. Mint Szabolcsvármegye székhelyének legfontosabb közhivatala a vármegyei központi hivatal, mely heves harczok, kitartó küzdelem után az 1876. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezése értelmében került ide a vármegye ősi székhelyéről, Nagy-Kállóból, a magával hozott nagyszámú intelligens családok beköltözése által egyrészről nagy mértékben gyarapítva Nyíregyháza intellektuális és kulturális fejlődésének eszközeit,

HONVÉDLAKTANYA.

másrészről, hogy itt, e minden ízében modernnek indult városban, képviselője legyen az ősi magyaros társadalmi érintkezésmódnak, felfogásnak és életmódnak. A vármegyei közélet főbb jelenségeiből pedig legyen elég idéznünk csak annyit, hogy az minden ízében megőrizte ősi, magyaros, szigorúan alkotmányos és szabadságszerető jellegét. Közgyűlési termeiben nem egyszer hangzanak el fényes politikai szónoklatok s a megyei társadalom színe-java ma is az ősi függetlenségi hagyományokat szolgálja úgy erkölcsi, mint politikai értelemben. Maga megyénk adminisztrácziója kifogástalan s különösen fényesen megállotta helyét a legutóbbi évek alatt több ízben és az egész vármegyére kiterjedő szoczialisztikus mozgalmakkal szemben.

Törvényszék.

A másik nagyjelentőségű közhivatal a kir. törvényszék. Már a vármegye székházának Nyíregyházára való áttétele előtt, 1872. augusztus 17-én, került ide s természetesen szintén erős lökést adott a modern Nyíregyháza kifejlődésének. Eleinte a városház-palotában talált elhelyezést, majd 1890-ben a város tetemes áldozatkészségének igénybevételével, az igazságügyminiszterium költségén 220,000 forinton felépült az igazságügyi palota s azóta a királyi törvényszék, ügyészség és kerületi fogház ebben teljesíti hivatását.

Pénzügyi hivatalok.

A pénzügyi hivatalok közül első helyen kell megemlítenünk az 1889 augusztus 1-e óta fennálló kir. pénzügyigazgatóságot. Szervezése óta állandóan a városház-palotában van elhelyezve. Ügyforgalma megközelíti a 60,000 számot. A közvetetlen hatósága alá helyezett kir. adóhivatal 1851 óta székel itt, addig, mivel Nyíregyháza csak e század közepe óta kezdett emelkedni, Nyír-Bogdányban volt elhelyezve. Ugyancsak a pénzügyi hatóságok közt kell felemlítenünk a m. kir. pénzügyőri biztosságot, melynek élén egy pénzügyőri főbiztos áll, kinek hatásköre a nyíregyházin kivül a büdszentmihályi, gávai, kemecsei és újfehértói szakaszokra terjed ki.

Dohánybeváltási felügyelőség.

A m. kir. dohánybeváltási felügyelőség 1890-ben szerveztetett Nyíregyházán. Az itteni, továbbá a nyírbátori és kis-várdai, a Beregmegyében lévő vásáros-naményi és a Zemplénmegyében levő nagy-tárkányi dohánybeváltó hivatalok azelőtt a debreczeni dohánybeváltási felügyelőség kerületéhez tartoztak, de mivel ezen felügyelőség hatásköre más megyékben levő hivatalokra is kiterjedt, kerülete oly nagy volt, hogy az adminisztráczió és a szakteendők helyesen csak a legnagyobb nehézségekkel voltak keresztülvezethetők, miért is a fentemlített dohánybeváltási kerületek a debreczeni felügyelőség hatásköre alól kivétettek s 1890-ben azok élére Nyíregyházán új dohánybeváltó felügyelőség állíttatott.

Tisztikar beosztása.

A városi tisztikar beosztása a következő: van polgármestere, ki egyszersmind a tanácsülések, a jogügyi, köznevelési, gazdasági és pénzügyi, ipariskolai és színügyi szakosztályok, illetve bizottságok és a képviseleti közgyűlések elnöke; jegyzői karának tagjai a főjegyző, a tanácsjegyző s a II-od aljegyző, ki egyszersmind a munkásbérszerződések hatósági ellenőrzését végzi, van gazdasági, tanügyi és adóügyi tanácsosa, tiszti ügyésze, számvevősége egy főszámvevővel, egy alszámvevővel és egy pénztári tiszttel; orvosi hivatala egy orvosfőnökkel és két orvossal; mérnöki hivatala egy főmérnökkel, egy segédmérnökkel és egy útibiztossal; pénztári hivatala egy házipénztárossal, segédpénztáros-számtiszttel, adópénztárossal, házipénztári és adópénztári ellenőrrel, árvapénztári könyvvezetővel; árvaszékének tagjai egy elnökhelyettes-ülnök (rendszerinti elnöke a polgármester), egy ülnök és a közgyám, van 4 adóhivatali rendes- és egy helyettes-számtisztje, rendőrkapitánya, alkapitánya, kik-

nek hatáskörében 8 rendőrbiztos segédkezik; fogyasztási és gazdasági hivatala 4 borbiztossal és egy kertgazdával, egy levéltárnoka, 8 irnoka, egy községi bírája, egy közigazgatási kiadója és iktatója, 2 közigazgatási, 6 adó-, egy községi bírósági végrehajtója, egy községi állatorvosa, egy közvágóhidi biztos-állatorvosa, egy mértékhitelesítője, egy háznagya, továbbá három városi szülésznője, végül, mint már állami, de a község életével szoros kapcsolatban álló közigazgatási szerve: az állami anyakönyvvezetői hivatal egy anyakönyvvezetővel s egy anyakönyvvezető-helyettessel. Az erdőt az állami erdőtiszt kezeli.

1900. évi költségvetés.

A képviselet havonként egyszer, rendszerint a hó első pénteki vagy keddi napján rendes, azontúl pedig a szükséghez képest rendkívüli közgyűlést tart s ezeket a fontosabb tárgyak napirendre kerülése alkalmával rendszerint számos képviseleti tag látogatja A város költségvetése az 1900. évre 662,234 korona bevételt, 803,526 korona kiadást tüntet fel, az így keletkező 141,292 korona hiány fedezésére pedig majdnem 54%-os községi pótadó szolgál. Ezen költségvetésnek mindenesetre előnyös oldalát mutatja be az, hogy a közegészségi és jótékonysági intézmények istápolására 30,318 korona, az iskolák és kisdedóvók fentartására, a főgimnáziumnak adott alapítványi összeg kamatain, valamint a helyi egyházaknak adott patronátusi hozzájárulás járandóságain kívül, 29,209 korona irányoztatik elő.

RÉSZLET A NAGY LOVAS-LAKTANYÁBÓL.

Városi vagyon.

Egyébként a város közvagyona meghaladja a 8 millió koronát, a rajta levő terhet leszámítva a tiszta vagyon pedig meghaladja a 3.900,000 koronát. Az így keletkező teher nagyságát megmagyarázza az a számos alkotás, melyet az utolsó évtizedekben Nyíregyházán létesítettek.

A városi kormányzat elébe még a közvetlen jövő is nagy feladatok megoldását tűzi. Ilyen azon szerződés foganatosítása, a melyet ez év kezdetén a város a „Részvénytársaság villamos és közlekedési vállalatok számára" cz. budapesti czéggel az iránt kötött, hogy a vasúti állomástól kezdődőleg, végig a város főterén és Kossuth Lajos-utczán, ki a Sóstó-fürdőig villamvasútat építsen; ilyen a dr. Járossy Sándor előmunkálati engedélyes által tervbe vett s már traszirozott vasút az ú. n. ártérre, ilyen a Nyíregyháza állomástól Vásáros-Namény felé vezetendő s Vidovich Menyhért által tervezett vasút.

Felekezeti élet.

Ritka hely az országban, hol a felekezetek között oly áldásos béke és testvériség uralkodnék, mint Nyíregyházán. Hazánk összes nevezetesebb felekezetei itt szervezett egyházakban, gyülekezetekben vannak képviselve, ám egymásközt nem a hatalomért, befolyásért, hanem a kezökben levő eszközök segítségével, a kultura terjesztéséért, a jó erkölcsök és hazafias kötelességérzet ápolásáért folytatnak nemes versenyt. S ez a nemes verseny egyaránt termi gazdag gyümölcseit, úgy a felekezeti iskolák magas színvonalon álló taneredményében, mint a városi lakosság sorában nemzedékről-nemzedékre szinte hagyományként szálló felekezetközi béke áldásaiban.

Földmíves osztály.

A földmíves osztály igen vallásos és erkölcseiben egyszerű, tisztes életet

él. Templomait látogatja; dolgos, takarékos. Házát, gazdaságát rendben tartja, inkább szerez, mint költ. Elöljáróit megbecsüli, a békét szereti, a törvény szentségének szívesen hódol. Ősi egyszerűségében a modern intézményekkel — különösen mivel azok rendszerint új megterheltetéssel is járnak — egyhamar ugyan meg nem békül, de ellenükben nem is fejt ki szívós ellenállást, úgy, hogy rendészeti és közegészségügyi intézményeink szép fejlődése is ez okra vezethető vissza.

A város egyházairól, társadalmi és tanügyi életéről és a nyíregyházi népről és szokásairól, az illető fejezetekben emlékszünk meg részletesebben.

Képviselőtestület. A város képviselőtestülete ez idő szerint, a szavazati joggal bíró tisztviselőkön kívül 100 választott és 100 legtöbb adót fizető — virilis — tagból áll.

RÉSZLET A SÓSTÓ FÜRDŐBŐL.

A tanács tagjai a polgármester, főjegyző, három tanácsos, rendőrkapitány, tiszti ügyész és orvosfőnök; jegyzője az egyik aljegyző.

Az árvaszék elnöke a polgármester, tagjai két árvaszéki ülnök, jegyzője az egyik aljegyző.

Bencs László. A város jelenlegi polgármestere *Bencs László,* szül. Nyíregyházán, 1841. aug. 4-ikén. Iskoláit elvégezvén, 1868-ban ügyvédi oklevelet nyert. 1869-ben városi tanácsos lett, 1878-ban főkapitány, 1879-ben ismét I. tanácsos. 1874—76-ban az ág. ev. egyház felügyelője volt, később pedig iskolaszéki elnök. 1890-ben Nyíregyháza város polgármesterévé választotta és mint ilyen, a város ujabb rohamos fejlődése és adminisztrácziója körül nagy érdemeket szerzett. A jelenleg itt virágzó lótenyésztés, a népkert alakítása, a városi gőzfürdő építése, a villamos világítás bevezetése, stb. stb. az ő kezdeményezései. A nyíregyházi gimnázium helyettes felügyelője és a takarékpénztár igazgatósági tagja.

Városi tisztikar. A város főjegyzője: *Májerszky Béla,* rendőrkapitány *Kertész Bertalan.* Tanácsosok: *Sexty Gyula, Sztempák Jenő, Kovács P. Pál.* Tiszti ügyész *Hudák Károly.* Orvosfőnök dr. *Trajtler Soma;* orvosok: dr. *Konthy Gyula,* dr. *Saáry Sándor;* aljegyzők: *Moesz Béla, Oltványi Ödön.* Főmérnök: *Klein István.* Főszámvevő: *Huray Sámuel.* Alkapitány helyettes: *Velenczey László,* alszámvevő: ifj. *Sexty József,* házipénztáros: *Kovács Ferencz,* ellenőr: *Marsalkó Gusztáv,* adópénztáros: *Jánószky Endre,* ellenőr: ifj. *Gaál Ede.* Községi biró: *Szűcs Gyula,* levéltárnok: id. *Gaál Ede,* kiadó: *Juhász Péter,* iktató: *László József,* számtiszt: ifj. *Motoska Sámuel,* adótisztek: *Susztek Pál, Tomasovszky Lajos, Murányi Géza.* Állatorvos: *Mihályi Imre;* közvágóhidi állatorvos: *Kovács Kálmán.* Az árvaszéknél árvaszéki ülnökök: *Bogár Lajos, Saáry Pál.* Közgyám: *Soltész Gyula,* ellenőr könyvelő-helyettes: *Csapkay Géza.*

Ezeken kívül van még 2 tollnok, 7 irnok, 14 dijnok, 9 végrehajtó esküdt, 9 hites őr, 1 rendőrellenőr, 7 rendőrbiztos, 6 biztos-helyettes, 30 gyalog, 5 lovas rendőr, 2 börtönőr, 1 hajdu őrmester, 1 káplár, 8 hajdu, 8 kézbesítő, 1 városgazda, 4 kocsis, 2 hetes, 1 városi, 3 tanyai szülésznő, 1 kertész és 1 nyomdász.

A városi hivatalok ügyforgalmáról a következő adatok szolgálhatnak tájékozásul: közigazgatási iktatott ügydarab volt az 1898. évben 12,630, adóügyi 6921, árvaszéki 3497, községi bírói 4944, rendőri 5182. Összesen: 33,224 darab.

Pénztári forgalom.

A város házi pénztárának forgalmáról az 1898. évi zárószámadás a következő adatokat tünteti fel:

I. *Bevételek:* Erdőből 18,353 k. 50 f.; határbeli földbirtokból 78,189 k. 92 f.; pusztai földbirtokból 109,614 k. 24 f.; városi épületek 58,994 k. 18 f.; tőkékből és alapítványokból 111,998 k. 64 f.; rendőri intézményekből 54,954 k. 50 f.; katonaszállásolásból 121,689 k. 64 f.; közegészségi és jótékonysági intézményekből 214,65 k. 60 f.; iskolák és kisdedóvókból 9376 k. 68 f.; átmeneti és vegyes bevételek 451,458 k. 72 f.; közmunka-alap 10,632 k. 40 f.; pénztári maradvány 4440 k. 36 f.; összesen 1.051,069 k. 38 f.

II. *Kiadások:* Erdőre 8423 k. 50 f.; határbeli földbirtokra 53,434 k. 40 f.; pusztai földbirtokra 22,837 k. 30 f.; városi épületekre 21,585 k. 50 f.; kövezetvámra 21,618 k. 94 f.; tartozások és alapítványokra 339,248 k. 08 f.; közigazgatásra 142,742 k. 80 f.; rendőri intézményekre 95,345 k. 64 f.; katonaszállásolásra 20,184 k. 12 f.; közegészségi és jótékonysági ügyekre 32,265 k. 74 f.; iskolák és kisdedóvókra 28,316 k. 56 f.; átmeneti és vegyes ügyekre 238,986 k. 42 f.; közmunkákra 13,746 k. 56 f.; mezőrendőri ügyekre 8151 k. 56 f.; összesen 1.046,890 k. 42 f.

Vagyonleltár.

A város 1898. évi vagyonleltára a következő adatokat tünteti fel.

Követelések bér- és egyéb hátrányokból 153,551 k. 82 f.; értékpapirok 851,100 k.; alapítványok 392,520 k. 16 f.; anyagok és termények 20,188 k. 62 f.; erdő 285,700 k.; határbeli földbirtok 992,351 k. 94 f.; n.-kállói határbeli földbirtok 1.326,476 k. 40 f.; épületek 3.661,310 k. 84 f.; ipartelepek 281,000 k.; üres háztelkek 19,000 k.; bútorok és felszerelések 48,598 k. 16 f.; összesen 8,291,599 k. 12 f.

Ezzel szemben tartozások 3.919,462 k. 04 f,; alapítványok 519,691 k. 80 f.; összesen 4.439,154 k. 94 f.

Tiszta vagyon 3.952,444 k. 18 f.

NYÍREGYHÁZI BOKORTANYA.

NYÍREGYHÁZA VÁROS TÖRTÉNETE.

Őskor.

Nyíregyháza területe és vidéke már az őskorban is lakott föld volt, mint azt az e tájon előkerülő bronzleletek nagy mennyisége igazolja, melyek közt sarlóalakú tárgyak, nyak- és karpereczek, különféle fegyverek, bronzeszközök találhatók. Mélyebb alapzatú építkezések alkalmával embercsontok, nem ritkán urnák kerülnek a felszínre, a mi azt bizonyítja, hogy e hely az őskorban sem lehetett puszta vadon. Hogy kik voltak az őslakók, az bizonytalan.

Az a körülmény, hogy a dr. Jósa-féle ház, a vármegyeház és a gör. kath. templom és ág. ev. templom által határolt területen temető volt, szintén azt látszik igazolni, hogy a mai város nem puszta térségen, hanem régi, nagyobb város helyén épült.

Honfoglalás kora.

A honfoglalás idején, Béla király névtelen jegyzője szerint, *Töhötöm* vezérnek és vitéz fiának, *Harkának* jutott a feladat, hogy a Nyírség felé tartva, a „Nyír" erdejétől Zilah-ig eső földet hatalmába vegye; ezek, minden valószínűség szerint, átvonultak a mai város területén is. E vidék régi neve „Nyír" volt, azon roppant kiterjedésü nyírfaerdők után, melyek itt díszlettek.

A „Nyíregyháza" elnevezés az „Egyház" és „Nyír" szókból alakult, minthogy a Nyírnek s a benne fekvő falvaknak egyháza, középpontja volt. Bizonyos ebből az is, hogy a honfoglaló ősök itt jelentékeny telepet és nagyobb számú lakosokat találtak s e helyet már első királyunk méltónak találta arra, hogy a vidék egyházi életének központjává emelje, „Ecclesia de Nyir" vagy magyarosan „Nyír-Egyháza" elnevezés alatt.

Nyír falu.

Úgy látszik, kezdetben királyi birtok volt s csak később került adományozás alá. A körülfekvő „Királytelke", „Királytava", „Igricze", melynek jövedelmét, állandó javadalom gyanánt, bizonyosan az udvari igriczek élvezték, megerősítik e véleményt. A „Nyír" falu elnevezéssel (Váradi regestrum 7. §.) 1219-ben találkozunk először.

Tatárjárás.

A hazánkat 1240-ben ért rettenetes csapás elpusztította, letarolta a Tisza mentén elterülő Nyírség falvait is; bizonyos, hogy Nyír falut szintén e gyászos végzet sújtotta. Több, mint egy század viharai dúltak el felette, míg ismét előkerül Nyíregyháza, „Nyír", vagy „Nír" nevek alatt a pápai

tizedjegyzékekben s nem fér hozzá kétség, hogy e nevek alatt a mai Nyíregyházát kell értenünk.

A tatárjárás alatt elpusztult Nyír falu idővel tehát újra feléledt hamvaiból. Kiegészítő része lett a terjedelmes, vármegyékre terjedő ecsedi uradalomnak, s ettől kezdve sorsa összefügg az uradalom sorsával.

Róbert Károly.

E kiterjedt, hatalmas birtokot, az ecsedi uradalmat, ajándékozza Róbert

BETHLEN GÁBOR.

Károly király az ecsedi Báthoryak ősének: a Bereczk két fiának, Jánosnak és Lőkösnek 1307-ben, elismerésül hű szolgálataikért; sőt megengedi azt, hogy terjedelmes birtokaik megvédhetése czéljából, mintegy központban, az ecsedi láp közepén, várat építhessenek s azt „Hívség“ várának nevezhessék. Istvánffy Miklós e várról mint bevehetetlenről emlékszik meg, mely ádáz ostromokat is mosolyogva nézhet.

Ecsedi uradalom.

Nyír falunak központi jellegét a Nyírségben az ecsedi uradalomhoz való tartozása s az ecsedi várnak felépítése egy időre megszüntette, s mint nemesi birtokká vált helység, örökös versengés tárgya lett a reá jogot formáló, előkelő családok sarjainak. Háromszáz éven át bírta a Báthory család

egész 1621-ig, a mikor is II-ik Ferdinánd alatt, a nikolsburgi békekötés értelmében, Bethlen Gáborra szállott.

Legrégibb földesurak.

1380-ban iktatják be selezi Beke Lászlót, Olazy, Zabolch, Balsa, Nyíregyháza, Halásztelek és Pogtelek szabolcsmegyei helységek birtokába, s már 1404-ben János, a Báthory Péter fia bírja; 1408-ban Báthory Szaniszló fia, István és György fia, Barnabás bírják a szabolcsmegyei Nyíregyház, Bőd, Timár, Adony, Kis-Léta és Vencsellő falvakat, melyekre jogot formálnak Csomaközi Elek és a Czibak László leányai is (Akad. ltár).

Báthoryak.

A Báthory-család két hatalmas ágban terjedt el, a somlyai és ecsedi Báthoryakban; mindkettő jogot formál Nyíregyházára, holott ez utóbbi ágnak képezte jogos birtokát. Nem ritkán valóságos háború folyt a két ág között e község bírásáért. Nyíregyháza heves összeütközések színhelye volt s győzött az erőszak; világos bizonyság arra nézve, hogy mindkét ág nagy súlyt fektetett bírására.

Hogy már ez időben népes és fejlett iparu helynek kellett lennie, abból következtetjük, hogy 1421-ben sörháza is volt, melyet a Báthory László unokája, Szaniszló fia, István építtetett, holott ő a somlyai ághoz tartozott; e sörháztól vette nevét a legutóbbi időkig „serház"-utczának nevezett, ma már „honvéd"-utcza, míg a vele párhuzamosan haladó „nádor"-utczát Báthory István nádor után hívják így ma is.

Kállayak.

A szerencsétlen várnai csatában, 1444-ben, elesik Báthory István; Nyíregyházát testvére, Tamás örökli, kinek legifjabb leányával, Margittal, nászhozományképen a Kállay János birtokába jutott 1450-ben; ugyancsak ő bírta Rakamazt, Timárt, Vencsellőt, sőt Igmánd falut is.

Várday Miklósnak szintén van ez időszerint részbirtoka Nyíregyházán. A meg-megujuló családi viszálykodás tette szükségessé a község és egyes részbirtokok határvonalának pontos megjelölését s 1471-ből bírjuk azon oklevelet, melyből e község azon korbeli kiterjedését Oros, Nagy-Kálló, Rostelek, Mándtelek, Szilastelek, Sima puszták felől pontosan megállapíthatjuk ma is.

Báthory András Bonaventura.

Báthory Miklós püspök, kora legnagyobb tudósa, szintén ura volt e földnek, mely a mag nélkül elhalt testvére birtokával, András gyermekeire szállott. Báthory András — Bonaventura — koronaőr, Szabolcsmegye főispánja volt; hogy mint katona és államférfiú mily jelentékeny szerepet játszott, annak előadása e mű keretén kívül esik; de összefügg városunk fejlődésével egy nevezetes — bár jogtalan ténye, — hogy t. i. kétezer hold földet foglalt el hatalmasúl vajai Ibrányi Miklóstól s ez törvényes útra terelvén ügyét, a pert elvesztette s a tetemes birtok Nyíregyháza területéhez csatolva maradt. A XVI-ik században hazánkban dúló belviszályok, birtokrablások, pártvillongások viharai a Nyírségen is végigtomboltak; e vidék lakosaiból kellett kitelni a hatalmas olygarcha Bonaventura bandériumainak s azon katonáknak, kiket a Szapolyai és Ferdinánd ellenkirályok versengése feleméztett. Ilyen körülmények közt helységünk beléletének, iparának fejlődéséről, jólétének emelkedéséről szó sem lehetett. Lakosai mégsem pusztultak ki egészen, mert e zavaros, zaklatott, háborús időben egyik-másik földesúr jobbágyai elhagyták kevésbbé védelmezett lakhelyüket s Nyíregyházára, a Báthoryak védelme alá szökdöstek; még fegyveresen is szívesen vonúltak ide, nagyobb jutalom és harczi dicsőség reményében; elég hatalmas úr volt a földbirtokos, hogy jobbágyait megvédelmezhesse.

Török világ.

A török 1541-ben elfoglalván Buda várát, seregeivel elárasztotta az egész országot; pusztító hadai ide is eljutottak s a közelben fekvő Pazonyt lerombolták, míg Kemecse és Nyíregyháza épségben maradtak s főleg ez utóbbi valóságos menedékhelyévé vált a szomszéd megyékből kibujdosó szerencsétleneknek.

Az országot pusztító török dúlások, német és magyar sarczolások, zak-

latások, meglehetősen megkímélték e helyet a XVI-ik század végéig, s noha hiteles adattal nem rendelkezünk a folyton változó lakosság számáról, mindamellett bizonyos az, hogy a török elleni küzdelmes csatákban, harczias és vitéz urak alatt résztvettek a nyíregyháziak is; nemkülönben sokan ontották közülök vérüket a szikszói győzelmes csatában és a Szinán elleni küzdelemben.

A szomszédos Sima s Királytelek feldúlt községek lakói nagyrészt itten telepszenek le s az előbbi harczokban elesettek helyére állanak.

XVII. század.

Fejedelmi birtokosai nem is késnek szabadalmak és kiváltságokkal megajándékozni őket s e hely a sűrűn megnyilatkozó fejedelmi kegy élvezetében gyarapszik, erősödik, annyira, hogy már a XVII-ik század közepén túl jelentékeny tényezőként szerepel e vármegye területén. A jogaikra rátartó hajdúk nyakasan ellenszegülnek nem egy megrendszabályozni akaró megyei végzésnek; de csakhamar — mintha megirígyelte volna tőlük a sors azt, a mit nyertek — borzasztó zaklatás, szenvedés, feldúlás után össszezsugorodott számú, szegény község alakjában jelenik meg a század végével.

Hazánk történetének a XVII-ik századról megírt gyászos lapjain sötét színekkel vannak ecsetelve az elszomorító közállapotok, csapások, szenvedések, melyeknek forrása e nehány szóban foglalható össze: törökjárom, idegen zsoldosok. Kijutott ebből bőven e vármegye összes lakosainak, közöttük Nyíregyházának is. Itt azonban csak azon események jegyezhetők fel, melyek közelebbről érintik.

Protestantizmus.

Mindenekelőtt e város lakosainak vallásáról számoljunk be. A mohácsi vész után a protestantizmus elterjedésére hazánkban beállott kedvező körülmények folytán csakhamar otthont találtak a hitujítás eszméi az ország északi részeiben; de, hogy mely buzgó tanitók működése által jutott el onnan Szabolcsmegyébe az evangelium vallása s ki ismertette meg annak tanait közelebbről e város lakóival: azt sűrű homály fedi.

Természetesnek találjuk, hogy közel egy századra volt szükség, míg a kath. vallás buzgó hívei, a Báthoryak, bejövetelt engedtek az új tanoknak s csakis a politikai viszonyok sajátságos alakulásának tulajdonítható, hogy e század végével itt már erős prot. egyházzal találkozunk.

Bocskay István.

Még kedvezőbbé vált helyzetök akkor, midőn 1601-ben az ev. ref. vallású Lónyay István egybekelt a Báthory Elek leányával, Katával s résztbirtokosa lett e városnak. Midőn pedig Bocskay István az eltiprott nemzeti jogok és az országszerte elnyomással fenyegetett lelkiismeret-szabadság védelmére bontja ki zászlóit 1604-ben s győzedelmesen vonul fel a Nyírig, elfoglalva a megye székhelyét, N.-Kállót s 1605-ben, április havában, a szerencsi gyűlésen Magyar- és Erdélyország fejedelmének kiáltják ki a rendek: kivétel nélkül az egész megye nemessége siet hadaival zászlói alá s Bocskay egyidejűleg emeli diadalra azt a megye területén, a miért fegyvereit villogtatá, t. i. a lelkiismeret szabadságát.

A város Erdélyhez csatoltatik.

Igaz, hogy két év mulva meghal s a vezér nélkül maradt sereggel megkötik a békét, melynek pontjai szerint Nyíregyháza a megyével, sőt a Báthory Zsigmond birtokaival együtt, Erdélyhez kapcsoltatik; de a lakosok szerzett jogaikat, vérrel nyert szabadságukat, mint hajdúk, megőrzik és minden körülmények között élni is akarnak azokkal. Nyíregyháza lakosai is ott küzdöttek a Bocskay hajdúi között; hajdúvárosi szabadságot élveznek s a megyével szemben megtagadják az adó fizetését.

Szabadalmak.

Báthory Gábor, Erdély fejedelme szabadalomlevelet ád nekik, melyet már II-ik Mátyás király is megerősít 1613. április 13-án Pozsonyban, s egy-

GRÓF KÁROLYI SÁNDOR.

idejüleg Nyírbátorral Nyíregyházát is visszahelyezi régi szabadságának gyakorlatába, mi által a lakosok nagy tehertől menekülnek meg, nem fizetnek a vármegyének dézsmát és harminczadot.

Bethlen Gábor.

Bethlen Gábor, 1619-ben, győzelmes seregével vonul Debreczen alá s az alig nehány évvel előbb *német* alattvalóvá lett Nyíregyháza hajdúi a nemességgel együtt sietnek táborába s a város ismét Erdély fenhatósága alá kerül.

1622-iki Conscriptio

A megye 1622-ben írja össze lakosait; e conscriptióból hozzávetőleg megállapítható az, hogy Nyíregyházán legalább is 186 házteleknek s ugyanannyi háznak kellett lennie ez időben.

Bethlen István

1628-ban Bethlen Gábor megerősíti nyíregyházi birtokának szabadságát; egy év mulva bekövetkezett halála után Bethlen István, Ecseddel és Nyírbátorral együtt, magánbirtokul tartja meg s lakosainak jogait nem csorbítja és csorbítani sem engedi bárkinek. Jótékony hatással van e hely fejlődésére és jólétére az, hogy Bethlen István Erdély választott fejedelme, Rákóczy György hadai elől Ecsed várába vonul vissza s innen közelről látja a lakosok állapotát; támogatja és pártfogolja őket, nem ritkán személyesen is megjelenik közöttük s intézkedik ügyes-bajos dolgaikban. De épen ez teszi elbizottá e község lakosait; újabban megerősített szabadalmaikra támaszkodva, nem teljesítik kötelezettségeiket a megye iránt. Szivesen látják és megtartják magok között a kisebb birtokos-nemesek portáiról ide költöző jobbágyokat, minélfogva felköltik a megye ellenszenvét, mely panaszszal lép 1635-ben a pozsonyi országgyűlésen egybegyűlt rendek elé Nyíregyháza ellen. És csakugyan törvényt alkotnak ellenök. A 68-ik t.-cz. megfosztja őket hajdúvárosi jogaik és szabadságaik élvezetétől.

A hajduvárosi jogok elvesztése.

Lónyay Zsigmond.

Lónyay Zsigmond, III. Ferdinánd király és császár tanácsosa, hogy mennél inkább benépesítse e gondozásra méltó birtokát, „szabadság és kiváltság-levelet“ ad 1637-ben vitézlő Tarcsay Istvánnak és társainak arra, hogy itt bizonyos conditiók alatt megtelepedjenek. E kiváltságlevél Nyíregyházát „falunak“ nevezi, melyet a sok „jövő-járók és hatalmasok miatt romlott állapotban valónak“ állít; katonaság lakja, mert ezek közzé szállanak, helyüket bármikor szabadon elhagyhatják; szükségleteik fedezésére a korcsmáltatási jövedelmet is korlátozva biztosítja nekik; de viszont őt hadban támogatni kötelesek, hűséget és tisztességes életmódot követel tőlük, végül a megye és ország törvényeinek hív megtartására kötelezi őket.

Tarcsay és társai azonban nem sokáig laknak Nyíregyházán.

A megye ujabb panasza.

A megye újra panaszszal fordul az országgyűlés elé a különös előnyöket élvező, nyakas nyíregyháziak ellen; indokolt kérelme nem marad siker-

telen, mert az 1638-iki pozsonyi országgyűlés 67-ik t.-czikke ismét hatályon kivül helyezi kiváltságaikat.

1640-ben május 17-én, gróf iktári Bethlen István, Gábor erdélyi fejedelem testvéröcscse, az elköltözött hajdúk helyébe újakat telepít s ekkor már arról is gondoskodik, hogy bizonyos belső fegyelmet létesítsen közöttük s a hadnagyi tisztet vitézlő Török Istvánra bízza, meghagyván nékiek, „hogy meg is becsüljék őt, mint előttök járójukat, ki a helyhez hűséggel, igazsággal viselje magát, korcsmákra korcsmákat ne kezdjen, ottlakó szegény jobbágyokat törvénytelenül meg ne háborítson, tizedet és dézsmát adni ne tartozzanak; a hadnagy tudtával lakóhelyét szabadon otthagyhatja, az úr szolgálatában való kiküldetésükért útravaló költség meglegyen".

Uj hajdúk telepítése.

I. Rákóczy György, erdélyi fejedelem 1648-ban halt meg; II. Rákóczy György fejedelem 1655-ben megerősíti a Bethlen István dotáczióját a nyíregyháziak részére, nemkülönben 1640-ben Ecsed várában kelt adománylevelét; de a hajdúk ismét büszkék lettek újabban erőssé vált régi jogaikra, rakonczátlankodtak s az adománylevelek nyilt tilalma ellenére, a szegény jobbágyot és ősi nemest egyaránt háborgatták, sőt a háborús viszonyok között egyedül a vezértől függve, magával a megyével fennen daczolni mertek.

II. Rákóczy György.

II. Rákóczy Györgynek 1660-ban Nagyváradon bekövetkezett halála után Nyíregyháza a fejedelem nejére, Báthory Zsófiára szállott örökűl. Ez alkalmat siet a megye kihasználni s a gyűlölt lakosok ellen minden törvényt és határozatokat foganatosítani; mit megtudván a fejedelmi özvegy, 1661-ben, májusban, írásban tiltakozik a connumerált nyíregyháziak megadóztatása ellen. A vármegye ismételt kérelmére pedig, mely szerint a nyíregyháziakat „a törvényhez alkalmaztassa", azt adja válaszúl, hogy jószágai iránt „megillető figyelmet tanúsítsanak."

Báthory Zsófia.

Míg efféle kisebb kérdések elintézése felett folyik a perpatvar a hajdúközség és vármegye között, az alatt az ország tetemes bajok terhe alatt görnyedez.

A hódító török megint nem nyugszik, újabb mészárlásra köszörűli fegyverét. Az ország főgenerálisa, homonnai Drugeth Gergely, felülésre hívja fel a vármegye nemességét a tatárok ellen; de mível a védelmükre gyülekező német katonaság megrendítő dúlásokat, zsarolásokat visz véghez a lakosokon, elhajtja utolsó darab marháját, igaztalan adókkal sarczolja a szerencsétleneket: vonakodnak felülni a török ellen s titokban inkább a győzedelmesen előrenyomuló ellenség hatalmában remélnek és keresnek oltalmat.

Ugyane szomorú időben lesznek gr. Csáky István és Rákóczy Ferencz Nyíregyháza részbirtokosaivá, s ez utóbbi ismételve hagyja helyben elődjei adományleveleit sárospataki várában, 1666. április 26-án; miáltal újabb jólétnek örvend e város. Hajdúi ugyan részt vesznek véduraik harczaiban, de odahaza, ősi jogaik mellett, oly erőre emelkednek, s annyi önbizalomhoz jutnak, hogy önkényük újra kihívja a megyét ellenük. Az 1670-ki (márcz. 27.) beszterczebányai országgyűlés ismét a megye panaszos levelével foglalkozik: mely szerint a kiváltságaikban elbízakodott nyíregyháziak folytonos sérelmeket követnek el a megye ellen; az odaszökött jobbágyokat ki nem adják; a nemesek házaira, jószágaira törnek, lövöldöznek, vagdalkoznak ellenük, jobbágyaikat elviszik magukkal, fizetni se a megyének, se a felségnek nem akarnak.

Gr. Csáky István és Rákóczy Ferencz.

Kitetszik ebből, hogy e századnak épen ez időpontján lett legerősebb e város, mely már a megye hatóságával nyiltan szembeszállott s ez viszont

az országgyűlésen keres védelmet a hatalmaskodók ellenében. Virágzásának tetőpontján csak rövid ideig tarthatja fenn magát; sorai pusztúlnak a védurak zászlói alatt; a megye által kivetett adókat karhatalommal hajtják be a lakosokon; a németek kínzása és zaklatása elviselhetetlenné válik, kiknek pusztítása az egész megyére és környékére kiterjed, míg végre az elkeseredett hajdúk, Teleky Mihály búzdító szavaira és lelkes felhívására, szerzett jogaik és a haza alkotmányának védelmére, újabban fegyverhez nyúlnak s mintegy tizenötezeren szállnak táborba. A felkelők vezérei Kende Gábor, Petróczy István, Szepsi Pál *Nyíregyházán helyezik el a hajdútábort*, honnan, mint megerősített helyről, sikerrel remélték megtámadni a zsaroló németeket.

A nyíregyházi hajdutábor.

De visszavonás és elbízakodás, ez az átka a magyarnak, rajtok is megboszúlta magát. Még ez évben leveri, eltiporja őket az egységes vezetés alatt álló német többség. A szerencsétlen leveretés kihat az egész hazára: eltöröltetik a nádori s királyi helytartói tisztség s Ampringen János Gáspár neveztetik ki 1673 febr. 27-én Magyarország teljhatalmú kormányzójává.

Ampringen János.

Hogy mi következik ez után, arról a történelem vérrel írt lapjai tanúskodnak. Az országgal együtt szenved a vármegye népe, s vele együtt e város szabadságszerető polgársága is. Karóba törik, elevenen nyúzzák, gyilkolják és üldözik, kifosztják mindenéből a megmaradt szerencsétleneket s a bátor kuruczokat sűrűn emészti el a leírhatatlan zaklatások lánczolata. Adók, kirablás, zsarolás emésztik erejét e községnek is; a török, labancz, kurucz katonák nyomait vér és pusztaság jelölik mindenütt. Hogy mennyire elpusztúlt e szépen virágzó telep e század végével, kitetszik a gróf Csáky István leveléből, melyet 1687-ben intéz a megyéhez és engedélyt kér a letarolt pusztaság betelepítéséhez, *„hiszen már csak a szél fújdogálná helyeit"*.

Zaklatások.

A haláldöfés még csak ezután jött: a mit a mult évtized romjaiban meghagyott, azt mind lesöpörték a Caraffa vérlázító uralma alatt szerte száguldó német hadak; roskadozó állapotát ugyancsak a grófnak a vármegyéhez 1694 jan. 25-én írt levele igazolja: „már nem nézhetem — úgymond — tovább szegény nyíregyházi embereim sok rendbeli képtelen és rendetlen nyomorgatásait".

Német hadak garázdálkodása.

A sanyargató harczok folytán teljesen felbomlott a közrend s legalacsonyabb fokra sülyedt a személy- és vagyon-biztonság; a megye területén szabadon garázdálkodó rablóbandák feldúlják Nyíregyházát is.

Csoda-e, ha ily nyomasztó viszonyok mellett néhány évtized alatt e hely nemcsak erőben hanyatlott tetemesen, hanem a megye területéről menekülő lakosokkal együtt népessége is kivándorolt, jobb és biztosabb otthont keresve az ezer sebtől vérző haza testén?

Földesurak a XVII. század végén.

Kik bírták Nyíregyházát a XVII-dik század végén, ezt a következőkből tudjuk meg. III. Ferdinánd király 1647-ben a terjedelmes ecsedi uradalmat — melyhez Nyíregyháza is tartozott — Rákóczy György fejedelemnek ajándékozta. II. Rákóczy Ferencz és nővére Julia, — Aspremont grófné — az örökség utján reájuk szállott uradalmat két részre osztották. Rákóczy Julia a maga részét Bánffy György grófnak zálogosította el ötvenezer frton. Nyíregyháza, mely Tokaj és N.-Kálló között katonai átjáró hely és folytonos katonai állomás volt, a hol majd császári, majd fejedelmi csapatok táboroztak, — a mint láttuk — az óriási terhek miatt nagyon sokat szenvedett és a végpusztulás nyomait viselte magán. Mint magánbirtok keveset jövedelmezett, minek következtében egyik birtokosa, Csáky Borbála, a Palóczy István özvegye, előnyösebbnek látta, ha terheitől megszabadúl, s a maga nyíregyházi részét Kerekes Sándornak adta zálogba 11 ezer forintért.

II. JÓZSEF.

Szabolcs vármegye közepén fekvő az a község, mely a XVII-ik század derekán még régi és újabb keletű szabadalmaira való hivatkozással szembe mert állani a vármegye karhatalmával is, már a XVIII-ik század elején gyenge, tehetetlen, sanyarú helyzetbe jutott lakosaival s a fokozatos hanyatlás, sülyedés jellegét viseli magán. Mindamellett nem a jóratermett lakosokban, hanem a szomorú politikai és társadalmi helyzetben, a folytonos zavargásban és békés fejlődést, megizmosodást kizáró viharos időkben kell a hanyatlás, sőt a pusztulás okait keresnünk s azokat könnyen fel is találhatjuk.

A XVIII. század eleje.

Nem önző érdekek, hanem a sokat zaklatott és szenvedett haza sorsának javítása, a vallásszabadság kivívása, az ember legszentebb jogainak védelme, az ősi magyar alkotmányt biztosító védbástyaszerű törvények erejének megmentésére való törekvés adták a fogságából kiszabadúlt Rákóczy Ferencznek és elvtársainak kezébe a fegyvert. A szervezkedés és küzdelem színhelye ismét közelről érintette Nyíregyházát; nemcsak közelébe esett, de maga a község is vérrel és javaival hozta meg áldozatát a szent ügy érdekében.

A Rákóczy-féle felkelés.

A nemes jellemű Rákóczy Tokajból szervezi a fölkelést s a zászlói alá gyűlt sereggel kétségtelenűl e város határain vonúl át, hogy bevegye Kállót; majd Szatmár felé indúl és feladásra bírja N.-Károlyt. Hogy a nyomában haladó császáriaknak erődített hely ne jusson birtokába, 1704. febr. 11-én lebontatja Kálló és Tokaj várait, mely hadi műveletben Nyíregyháza, — mint ez idő szerint a dadai járáshoz tartozó község — tevékeny részt vesz, pedig mindössze 67 gazda lakosa közül csupán 41 bír lóval is. 1707-ben Nyíregyháza fiai közül 41 küzd a csatatéren s leli ott halálát nagy része, velök együtt a zászlótartó Molnár Miklós is; itthon lakó külön kenyeres ember már csak 49.

A túlnyomó erővel szemben Rákóczy fejedelem ügye hanyatlásnak indúl. 1711-ben létre jön a béke s 12,000 kurucz leteszi a császári hadak vezetőjének kezébe a hűségi esküt.

Annak feltüntetésére, hogy mennyi teher nehezedett e kizsarolt község szegény lakosainak vállaira, felemlítjük, hogy még 1711-ben is 132 köböl abrak, 34 köböl gabona és 132 szekér szénával volt kénytelen hozzájárulni a hadak fentartásához az a 90 családos gazda és 8 armális nemes ember, a ki elég bátor volt e helyen kitartani a szebb jövő reményében.

A község további állapotát mutassa e nehány adat:

Adatok a XVIII. század első felében.

Évi összeirás	Cselédtartó gazdák létszáma	Nemesek	Birtokukban ökör	ló	tehén és tinó	júh	sertés	Megjegyzés
1714	131; közte 12 katona	8	adatok hiányzanak					Szabó János, ref. lelkész Biri György, tiszttartó
1715	134	—	adatok hiányzanak					„
1716	70	—	61	4	45	134	26	
1718	47	—	adat nincs					
1719	65	—	77	63	102	69	74	Subgazda 14.
1728	40	—	48	20	14	77	34	
1729	35	—	alig számbavehető					Bíró: Nagy László A község nem bír adót fizetni.
1730	50	4	76	egyéb adat nincs				
1732	51	—	44	—	4	20	—	Bíró: Fodor Miklós
1733	63	—	61	—	11	23	17	Bíró: Nagy Miklós

Csak a fokozatos pusztulásról, kivándorlásról, elszegényedésről kellene szólanunk, ha a további évekről szóló följegyzéseket elmondanánk, a mely nyomorúságos állapotokat sem Czifra Péter 1748-iki, sem Buday József 1749-iki s Fintor István 1752-iki „providus" bírák megakadályozni, annál kevésbbé a helyzet javításában szerencsés működést kifejteni nem tudtak.

A hajdan nevezetes hajdúközség majdnem kihalt, puszta, elhagyott tanyává törpült; a község nem bírta teljesíteni sokféle kötelezettségeit, adótartozása messze visszanyúlt a multba s a nyomorúságra jutott lakosság százával szökdösött tova ősi fészkéből.

Ekkor ütött a megváltás órája. A község gazdát cserélt, ki haldoklásából feltámasztotta.

A szatmári békekötés után az ecsedi uradalomnak azt a részét, mely a Rákóczy Ferencz tulajdonát képezte, a *kincstár* lefoglalta; a másik része házasság utján az *Aspremont* nemzetségre szállott s annak birtokában maradt. A hat vármegyére szóló uradalmat azonban oly szerencsétlenűl osztották meg, hogy sem az egyik, sem a másik fél azt czélszerűen, haszonnal kezelni nem tudta s szabadúlni akart tőle. Károlyi Sándor grófnak ajánlották fel megvételre, a ki hosszas töprengés után elhatározta, hogy „az *Isten nevének dicsőségeért s a catholica religionak azon földön lehető extensiójáért s az anyaszentegyháznak gyarapodásáért*" megvásárolja e birtokot, a mi csak fiának, *Ferencz* grófnak sikerült. Az 1748 április hó 6-án létrejött királyi beleegyezés alapján a *kincstári* résznek s ezzel együtt *Nyíregyháza fele részének is*, továbbá a Cserkesz pusztának, minden jogaival és kiváltságaival együtt, ura *gróf Károlyi Ferencz lett.*

Gr. Károlyi Sándor és Ferencz.

Nyíregyháza *másik fele részét*, mely még a XVI. század második felében szállott a Lónyayak birtokába, mint *Szaniszlói Báthory Katalin* hozománya, *Báthory Zsigmond* 1648-ban kelt végrendeletében *Margit* leányának hagyományozta; Margit *Csáky István* gróf neje lett; ennek gyermekei 1696-ban Tokajban osztoztak meg az anyai, vagyis Lónyay-birtokon, mely alkalommal *Nyíregyháza részjószág Csáky Borbála* grófnőnek jutott, kit *Palocsay István* báró vezetett oltárhoz; ennek fia *Zsigmond,* Gersei gr. *Petheő Rozáliával* lépett házasságra; idősebb leányuk *Klára, Dessewffy Sámuel* báróhoz, az ifjabbik pedig, *Rozália, Senyei Imre* báróhoz ment feleségül. Nyíregyháza másik fele része ezeket illette.

A Báthoryak részbirtoka.

Mintha azért pusztúlt volna el a régi, szerény külsejű Nyíregyháza, hogy romjain egy lelkes főúr, — kit a gondviselés e helynek mentő őrangyaláúl rendelt, s ki misszióját türelemmel, kitartással, gyakran a szűkkeblűek bánásmódja miatt lelki szenvedések között, de következetességgel vitte véghez — modern, fejlődő és virágzó városnak alapjait tegye le. *Károlyi Ferencz gróf érdeme az, hogy az új Nyíregyháza létezik.*

Ujabb telepítések.

Az elhagyott tanyává törpült Nyíregyháza határainak betelepítését, új lakosokkal való benépesítését határozta el a nemes főúr. Az ő intézkedéseivel rakta le e város jelen virágzó állapotának első alapjait.

A betelepítés nagy munkáját azzal kezdte a gróf, hogy még 1752 április 29-én tartott megyei gyűlés elé folyamodik Cserkesz és Nyíregyháza pusztáinak benépesítési engedélyeért; a megye rendei, visszaemlékezve a múltban annyiszor ellentmondó, engedetlen és hatalmaskodó hajdúlakosokra, a kérelmet nem teljesítik. De az ő szelleme nem nyugodott, egy év múlva megújítja kérelmét, s rokona, Barkóczy Imre gr. főispán és barátja, Szúnyoghy Ferencz h. alispán támogatásával, 1753 április 28-án megengedi a megye, bizonyos feltételek szigorú megtartása mellett, a *Cserkesz* nevű pusztának — és nem Nyíregyházának is — betelepítését, kiköti azonban, hogy a települők elegendő szántóföldet és házhelyet kapjanak, ezt három évig minden tehertől mentesen használhassák, azután pedig évenként egy-egy aranyat fizessenek.

Lényegesen beleütközik az aulikus és hithű főúr terveibe azon körülmény, hogy sokszori kisérletezés után sem volt képes a kath. egyház kebeléből nyerni vállalkozó egyéneket ezen puszta helyek meglakosítására; e felett való töprengését saját szavai fejezik ki híven: „méltó-e azért ez földet pusztán tartani a közjónak sérelmivel, hogy pápistákat nem kaphatni, vagy pedig jobb volna a szomszédvalláson levőkkel is ezen közjót segéltetni.“

A gróf telepítési szándékáról korán értesülnek a Békés megyébe telepített lakosok, hova — főleg a br. Harruckern-család birtokaira — oly nagy számmal özönlöttek a tót lutheránusok, hogy művelés alá kellő mennyiségű földet többé nem kaphattak s önként folyamodnak a grófhoz telepedésért. Az esedező levelet 1753. év tavaszán Kovács László, Fekete János, Nyúl János és Konsa György írták alá társaik nevében is, kérve, hogy nekik a mocsarakkal borított területen a letelepedést engedje meg; a beköltözést azonban azon feltételhez kötik, hogy ev. hitük szerint imádhassák az Istent, bízva abban, hogy a hatalmas főúr befolyása megmenti őket azon vészterhes esélytől, mely szerint — más telepítvények példájára — hitüktől elpártolni kényteleníttetnek; kérik a földesurat, hogy vallásuk szabad gyakorlatáért ismételten benyújtott felségfolyamodványuk kedvező elintézését eszközölje; továbbá malmok felállítására kérnek engedélyt, biráskodási jogot, mely egy aranyig terjedő pénzbírsággal sújthassa a törvény és szabály ellen vétőket; végűl a gróf pártfogását kérik arra nézve, hogy a beköltözés alatt barmaik és hajlékaikban kárt ne szenvedjenek, s a földesúr tisztjei ne zaklassák őket.

Gróf Károlyi Ferencz pátens-levele

Erre a gróf 1753 május 23-án kiadja *pátens levelét*, melyben a letelepülőknek hajlékaik felépítésére szükséges fát igér, sőt a nyomasztó vallási viszonyok között is, templomépítést és paptarthatást helyez kilátásba, még pedig „a mennyivel beérik“. Az első három év leteltével u. n. „aranyosak“ lesznek, az az a „quantum Palatinale“-hoz egy-egy aranyat tartoznak fizetni évenként; ugyancsak megújíthatják évenként szerződésüket a földesúrral, tetszés szerint hosszabb vagy rövidebb időre.

A patens kiadása után Károlyi Ferencz gróf, Petrikovics János nevű

szarvasi lakost bízott meg azzal, hogy ügyének híveket szerezzen s a telepítést vigye keresztül. Petrikovics önként jelentkezett és vállalkozott az új lakosok összegyűjtésére. Hogy küldetésében annál nagyobb kedvvel és buzgalommal járjon el, 1753 május 25-én N.-Károlyban kelt levelével biztosította őt a gróf: „eő neki Telket kimutatván s ahhoz tartozó földeket, szabad lakást engedek, minden adó és szolgálat nélkül hóltáig, sőt ha vállalata sikerül, ha annak rendi szerint az helységet megülteti s gyarapítja, inscriptionálissa kiadásáról is assecuráltatik."

Petrikovics János

Petrikovics megkezdi működését; ő maga is tót származású ág. evang. levén, tótajkú hitsorsosai között járt-kelt és lelkes szavakban buzdította őket arra, hogy Cserkeszen és Nyíregyházán letelepedjenek; felmutatja előttük a gróf pátenslevelét, biztosítja őket a földesúr jóakaratáról és a szorgalmas, munkaszerető, békés, becsületes életű tótajkú nép iránt táplált vonzalmáról. Ennek következtében sokan elhatározzák, hogy az elhagyott puszta helyen új hazát keresnek maguknak, különösen a békésmegyei Szarvas és Csaba bővelkedvén lakosokban, közülök számosan útra kelnek, egyelőre a betelepítendő Cserkesz és Nyíregyháza puszták megtekintésére s kijelentik letelepedési szándékukat, de csak Nyíregyházán, a mennyiben a Cserkeszen tapasztalt ivóviz-hiánya miatt állandóan megtelepedni vonakodnak.

A letelepülők kérvényére maga a gróf 1753 aug. 5-én sajátkezű levélben válaszol; ismételve hangsúlyozza a patensben igért kedvezményeket, biztosítja őket az iránt, hogy a felségnél is megteszi a szükséges lépéseket vallásuk szabad gyakorlata érdekében, s nemcsak ők, de a haza minden lakosa vigasztalódjék — úgymond — hogy a vallás szabadabb gyakorlata mindenesetre be fog következni. A bíráskodási jog gyakorlása és vagyonuk épségben tartására azt jegyzi meg, hogy, ha a főbb elvekkel tisztában lesznek, az ilyen kisebbrendü dolgok is könnyen megoldást nyernek.

Első telepesek.

Erre Szarvasról, Csabáról, Mezőberényből és Orosházáról még ez őszszel mintegy 300 család kel útra. Elindulás előtt bejelentik a Károlyi gróf teljhatalmú tiszttartójának, hogy már útra készen állanak, s kérik, intézkedjék az iránt, hogy őket Nyíregyházán és a megyében ne mint betolakodó szökevényeket, hanem mint becsületes embereket fogadják. Ezen legelső beköltözők közül Markó György, Sulján Ádám, Szmolár János és más, Szarvasról jöttek neveit már a legközelebbi összeirásnál olvashatjuk, kiktől a mai „Szarvas utcza" vette elnevezését. Ezek hozták magukkal Wandlik Márton lelkészt és Reguly Sándor jegyzőt is.

A legelső összeirás szerint Szarvasról 134, Berényből 39, Csabáról 18, Orosházáról 3, Komlósról 19, Gyuláról 1 szabadköltözési joggal biró gazda, Zólyommegyéből — jobbára Véghlesről — 44, Borsodból 28, Gömör és Nógrádmegyékből 20, Hontból 25, továbbá Szepes, Pest, Liptó, Tolnamegyékből egynehány család költözött be Nyíregyházára.

A különböző megyékből jött lakosokat könnyű volt egymástól tájszólás szerint megkülönböztetni, s csakugyan egyeseket a származási helynevek szerint hívtak egymás között; így lett a pestmegyei Czinkotáról való család *Czinkoczky*, a *Zavadszky*-ak Zavadáról, a *Tomasovszky*-ak (eredetileg Kergyik) Tamásfalváról, *Szugyiczky*-ak, *Szuchánszky*-ak Szuháról, *Gerliczky* Gerliczéről. A nemeseket, különféle okok miatt, szintén elváltoztatott néven nevezték el, így a *Figura* családot, előneve után, *Trsztyánszky*-aknak, az előkelő *Kovács* familiát *Zemannak* hívták. A nemesek igyekeztek megtartani nemesi jogaikat, habár kezdetben a közönséges lakosok ellenszenvével és gúnyaival találkoztak; vonakodtak a többiekkel egyenlő terheket viselni, nevezetesen a *Batiz* család; s csakugyan a földesúr kegyéből élveztek is bizonyos előnyöket és némely szolgálmányok teljesítése alól felmentettek; míg a többi nemesek önként viseltek egyenlő terheket a közlakosokkal, egészen II. József trónra-

Gróf Károlyi Ferencz

léptéig, minek bizonyítékait bőven látjuk a város hivatalos összeirásaiban.

Ettől fogva azután napról napra számosabban telepedtek le a puszta helyeken s mindenfelől sereglettek a jövevények.

Mivel az új települők mindnyájan evang. vallásúak és tótajkúak valának, örömmel fogadják be vallás- és nyelvrokonaikat s ilyenek tömegesen csatlakoznak hozzájuk.

De zsidót és görögöt nem bocsátanak be a községbe, mire nézve a földesúrtól előzetes biztosítást is nyertek; egyedül a Károlyiak részén lakó Rády Demeter orosz vallású kereskedőt szívelik meg. A rend fentartása végett *Markó Györgyöt* választják meg elöljáróul, majd *Zajácz József* lett a község bírája; még amannak elöljárósága alatt épült fel 1754 tavaszán, a mai róm. kath. templom helyén, nádból egy szerény imaház, melyben Wandlik Márton lelkész egyházi funkcziókat teljesít s a hívek többször áhítatoskodnak.

Első ág. ev. imaház.

A RÉGI VÁROSHÁZA (KÉSŐBB BENCZUR GYULA SZÜLŐHÁZA).

A község *igazgatását* illetőleg, azt a bevándorlók, a gróffal egyetértőleg, úgy rendezték el, hogy egy *főbírón* kívül még egy *törvénybírót* (legislator), továbbá 10 *esküdtet,* egy *lovashadnagyot,* két *tizedest,* végre négy kisbírót választottak maguknak. Mivel a földesúrral kötött szerződés értelmében a „beneficia regalia"-kat maguk kezelték, e czélra külön felügyelőket — inspectores — alkalmaztak, a serház, malmok, korcsmák és mészárszékek kezelésére.

Közigazgatás.

A település idején legelső ilyen községi magistratus volt a Markó György főbíró és Nagy György törvénybíró rövid ideig tartó működése után, 1754-ben: Zajácz József főbíró, Tomasovszky András törv. bíró; esküdtek vagy senatorok: Kovács László, ennek helyettese Szikora József; Adamo György, e. h. Szuchánszky Pál; Pirovszky János, e. h. Csabiánszky Ádám; Sulyán Ádám, e. h. Guczo Mátyás; Gombos János, e. h. Mazor Mátyás. — Inspectorok: Vidovjanszky György, Vadászi Mátyás, Irsánszky György, Varga András. — Jegyzőül Reguly Sándort választották meg.

Első magistrátus.

A bevándorlók száma 1754. év végeig folyton növekedett, úgy, hogy

ez év utolján Szaplonczay Jánosnak, Károlyi udvari kapitányának jelentése szerint, e községben 2485 lakos volt; még pedig 561 gazda, 523 feleség, 798 fiu és 561 leány; szolga csak 42.

A lakosok között igen kevés számmal találkozunk *iparosok* neveivel. A bírónak tót nyelven vezetett naplójából olvasható, hogy a község legegyszerűbb szükségleteit is N.-Kállóból szerezte be.

Megjegyzendő, hogy valamint a lelkész, úgy a tanító, Johanovecz Márton is, a község pénztárából és nem az egyháztól kaptak fizetést, hiszen az evang. egyház hivatalosan nem is létezhetett.

A község bírája 1755-ben Mekis János lett.

Miután a nemesszívü gróf a vallási dolgokban némileg lecsillapította a háborgó kedélyeket, az anyagiakra is kiterjesztette gondozását.

Petheő Róza grnő.

Még a Palocsay Zsigmond báró özvegyének, Petheő Róza grófnőnek kellett jóindulatát biztositania a lakosság részére, kik szorgalmukkal és bámulatos türelmükkel újolag megnyerték atyai szívét. A grófnőtől a *király-telki* puszta azon részének átengedését kérte ki a lakosok részére, melyet valaha a régi nyíregyháziak használtak; de a grófnő egyelőre megtagadta az újabb földterület haszonbérbe adását. Beható felvilágositás és az új bérlet megkötésének előnyeit feltáró magyarázat után végre sikerült az új bérlet megkötése 1757. április 20-án. E szerződés rendkívül előnyös volt a lakosságra nézve s 286 gazdatelek után fizetendő aranyakon kívül csupán 2000 Rf. fizetését kötötte ki a grófnő részére.

Ez évben jóltevőjük, a nemes gróf súlyos betegségbe esik, hogy kétségbe ejtse a benne feltétlenül bízó nyíregyháziakat; majd az 1757-iki silány termés miatt képtelenek a kikötött bérletösszeg megfizetésére. — Ismét a gróf vetette magát közbe érdekükben Petheő grófnőnél.

Gr. Károlyi Ferencz halála.

Ez volt a legnemesebb magyar főúr utolsó cselekedete a nyíregyháziak érdekében. 1758. augusztus 14-én örökre lehúnyta szemeit. Méltán tekinthet az újabb nemzedék hálás kegyelettel és soha meg nem szünő szeretettel a sziklajellemű, becsületes magyar főúr képére, a ki nemcsak szóval és tettel, hanem bámulatos kitartással áldozott, s ha kellett, sok méltatlanságot szenvedni is tudott az újra benépesített Nyíregyházáért.

Vele egy évben szállt sírba a praedium egy másik részbirtokosa is, Palocsayné Petheő Róza grófnő.

Károlyi Antal gr.

Az új földesúr, *Károlyi Antal gróf*, eleinte nem viseltetett oly atyai érzelmekkel a tót településlők iránt, mint megboldogult édesatyja. Érezte ezt a gróf tiszti kara s a három évre kötött előnyös szerződést mindenáron fel akarta bontani s a kétezer forint bérletösszeget hét, sőt kilencz ezerre felemelni, minek ürűgyeül szolgált az a körülmény, hogy a lakosok a telkesgazdák számának ezerre való szaporítását megigérték s e számot elérniök nem sikerült.

Többször alkalmuk lévén az új lakosoknak a megye jóindulatát tapasztalni, újólag hozzá fordúlnak pártfogásért és báró Dessewffy Sámuelt kérik föl közbenjárásra, a ki csakugyan készséggel állott a megsarczolt lakosság pártjára s négyezer forintban javasolta az új szerződés megkötését. A tisztikar hajthatatlan maradt; a nyugtalan lakosság ki akart költözni.

Végleges letelepülés.

Végre a vármegye megadta az engedélyt a végérvényes letelepülésre s a község, egyetértve a földesúri tisztikarral, hozzálátott a sok nyugtalanságot okozott földfelmérés megejtéséhez. Közakarattal megegyeztek abban, hogy a határ három részre osztassék fel, ebből $^{2}/_{3}$ rész szántóföld, egy harmad pedig legelő legyen. E terhes feladat keresztülvitele 1759-ben *Bencs András* biráskodása alatt történt.

1760-ban, október 10-én, kérelmet intéznek Antal grófhoz az iránt, hogy őket az előbbi földesúr által megadott jogok élvezetében hagyja meg. A kérelemre már az új, teljhatalmú tiszttartó, Gáspár Sándor és nótáriusa, Ostrokochy Ferencz hoznak végzést s vígaszúl közlik az aggódó lakosokkal, hogy a szerződés megújítása alkalmával, 1761. Szent György-napján, méltányos kérelmök kellő figyelemben részesül.

De nem így történt. Az 1757. április 20-án kötött szerződést Antal gr. is elfogadta; de már az 1761. csonka évre 3416 frt 48 krt, a következő évre pedig 5000 frtot követelt bérleti összegül; kivánta továbbá a gazdák számának ezerre való kiegészítését (az aranyak miatt!), földjeik arányos felosztását s ennek ellenében megengedi, hogy a szomszéd birtokosoktól továbbra bérelhessenek legelőterületeket.

Az első községháza.

A község tisztviselői 1761-ben erélyes férfiak lettek, kik gondosan vitték a község ügyeit s ez évben *vásároltak egy házat*, melyet átalakítva és kijavítva, „*községházává*" tettek; eddig a koronkénti főbíró lakása szolgált e czélra. A tisztviselők azonban az újabb keletü szerződéssel megelégedve nem voltak s gyűlésre hívták a népet, hogy sorsa felett határozzon. Tíz pontba foglalták össze „gravaminá"-ikat; ezeket az új földesúr elé terjeszteni határozták s azzal fenyegetőztek, hogy *tagadó válasz esetén végleg ki fognak költözni lakhelyükről.*

A lakosok nem nyernek orvoslást bajaikra s csakugyan ki akarnak költözni s az erre szükséges engedély megnyeréseért folyamodnak. Az 1761. szept. 4-én tartott „commissio" megengedte ugyan a kiköltözést, de oly terhes feltételek alatt, hogy azokat teljesíteni képesek nem lehettek. Követelte mindennemü kötelezettségeiknek három évre előre leendő lefizetését s azután 15 nap mulva *távozniok kell.* A tárgyalás folyama alatt kiderült, hogy az „*ide vezetők*" nevei a sérelmeket felsoroló kérvény alá nincsenek aláírva s a commissio arra számított, hogy ők le fogják csillapítani a kedélyeket, a mi egy boldogabb jövő reményében sikerült is s a többség lassanként beletörődött sérelmesnek talált újabb helyzetébe.

Ez alatt az idő alatt egyhanguan folyt a lakosok élete és csak Beck Mártonnak, Wandlik lelkész helyére történt megválasztása és a templomul használt urasági csűr kibővítésének kisérlete lobbantotta ismét lángra a néhány év óta alvó vallási gyűlölködést.

Lélekszám apadása.

A valláskérdésen kivül még egyéb bajuk is volt a lakosoknak úgy a földesúrral, mint saját kebelükben az armalisták követeléseivel. A földesúr és tisztikara keveselvén a haszonbért, egyszerüen elrendelte, hogy a *telek* után fizetett egy-egy aranyat ezentúl fejenként fogják fizetni a gazdák és zsellérek egyiránt a köteles *roboton* felül; a bérletösszeget, mely eddig 5000 frt volt, most 1769-ben 6720 frtra emelik, az erdő használatától eltiltatnak; ehhez járult, hogy az uradalom tisztjei külön és pedig a lakosság jogait csorbító gazdálkodást űznek, idegen — görög — kereskedőket telepítettek közéjök, minélfogva a lakosok száma kiköltözés folytán 3—4 százzal apad meg. Küldöttséget menesztenek okt. 4-én N.-Károlyba Valyó Mihály és Reguly Sándor vezetése mellett, majd Kassára okt. 10-én Jánoszky János és Filyó György esküdtek irásban terjesztik elő panaszukat. A gróf csak deczember 20-án válaszol s megengedi, hogy az őt illető dézsmát 300 frtban megválthassák, melyet maga a község köteles beszedni s 75 frtos angáriánként a Károlyi-cassába administrálni; „*remélem,* — úgymond a gróf — *hogy helységem lakosai ezen szívességemet és jóakaratomat hálaadó szívvel meghálálni és szolgálni el nem mulasztják.*"

Ebben az egy kérelmök teljesítésében mutat némi jóindulatot a szegények iránt, kik nem is késnek előbbi — még érvényben álló szerződésükre való hivatkozással jogorvoslatot keresni a királynénál; — de csak a második kérvényüket dönti el kedvezően a helytartótanács, kötelezvén a földesurat a régi szerződés épségben való megtartására.

Új bérleti szerződés.

Mialatt az új bérleti szerződés megkötésének kérdése van folyamatban és sokszor elkeseredett felszólalásra, panaszos felterjesztésre nyújt alkalmat: az alatt a község éber figyelemmel rendezgeti egyéb dolgait is, hogy a sikeres megoldás esetén a fejlődés természetes menetét biztosítsa.

Statutumok.

Az elrendezni valókat ott kezdi meg a lakosság, hogy bizonyos, a község közigazgatását szabályozó *statutumok* kiadását kéri az úri széktől. 1765. január 22-én adja ki az úri szék 11 pontban a kivánt szabályzatot, mely mint legelső, rendet teremtő intézkedés, feltétlenül üdvös hatása által előmozdítja a békét és a jó rendet. Szabályozza továbbá az evang. és orosz egyház közti viszonyt a községi közmunka tárgyában; beszünteti az ev. tanító fizetését (24 frt) a községi pénztárból; ezentúl minden egyház fizeti a maga tanítóit, mi czélból az iskolába járó gyermekek után a szülők bizonyos illeték fizetésére köteleztetnek saját egyházaik által; továbbá méltányosnak találja a község, hogy a ref. papnak két kötélalj földet hasítson ki a bérelt területből használatul.

Községi ellátás.

Nem tétetett ez ideig említés arról, hogy a község ügyeit ellátó tisztviselők *fizetés nélkül*, mintegy tiszteletből teljesítették kötelességüket. Hogy hivatásukban gátolva ne legyenek s a község házánál megszakítás nélkül végezzék tisztüket, *ellátást a község terhére nyertek in corpore az u. n. községi konyháról*, a mi nem csekély kiadással járt. A községi konyha felállítását nemcsak az tette szükségessé, hogy a hivatalukban elfoglalt egyének nejei folytatván a gazdálkodást, férjeiknek odahaza nem főzhettek, hanem az is, hogy a földesurak folyton utazó tisztjei, kiküldetéskor ellátást nyerjenek, mire a község szerződésileg is kötelezve volt; de némely tekintetben *„előmeneteles“* (előnyös) is volt a konyha, *mert az akkori időkben utazó személyek számára semminemü fogadásukra s ellátásukra alkalmatos rendszabályok nem lévén, a sok külső-belső vármegyétől való személyek ezen városi ebéden vettek részt* s így *e kis szívesség* által a lakosok maguknak hasznos ismeretséget szereztek. – Előnyére volt a tisztviselőknek is e közös étkezés, mert barátságuk szorosabbá vált, gondolkodásmódjuk összeolvadt, magánérintkezés által sok fontos közügyet békésen intézhettek el; végül az élelmi czikkek olcsósága *(becstelenek lévén)* is czélszerűvé tette a konyha felállítását, mert a község ez idő szerint igen olcsón láthatta el azokat, kik az ő érdekében fáradoztak. Megszünt 1819-ben, s ez időtől a tisztviselők rendes fizetést kapnak.

Az ipar és kereskedés még igen alacsony fokon áll s mintegy kizárólagos jogot formál hozzá a régebben betelepült egyedüli kereskedő. Ugyanis Reguly Sándor, a község esküdt nótáriusa, a Dióssy György helyettese, — kit a község eszének nevezhetünk — panaszt emel a Károlyi-uradalom akkori teljhatalmú tiszttartója — Rácz Demeter — előtt, hogy a község bírái egy eperjesi kereskedőnek megengedték a letelepülést, a ki *vasáros czég* alatt, mindenféle egyéb portékát is árúl s ez által sérti az ő kereskedői jogosultságát, mi végből *kártérítést követel* a községtől.

Ruhák limitácziója.

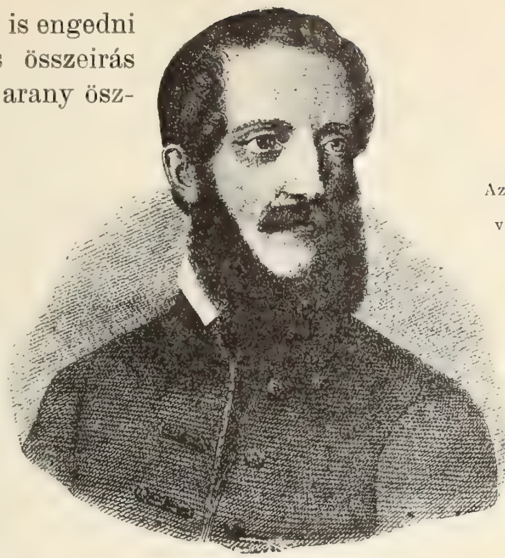
Valyó Mihály, 1770-iki községi bíró érdeme, hogy a vásári árfolyam szabályozása tekintetében történik intézkedés. — A ruhák limitácziója következő: Egy pár legnagyobb csizma 5 r. f; másodrendü 4, jóféle bocskor 1 frt 6 kr., alsóbbrendü 1 r. f.; asszonyembernek való kordován-csizma 6 r. f.; — cselédnek való debreczeni guba 13—15 r. f.; — ungvári 11—13; debreczeni szűr 10—12, rozsnyai 9—11; szűrkankó 3—4 r. f.; szűrnadrág 2 f. 30—3 f. 30 kr; kalap, melyet nagy karimával késziteni nem szabad (tehát pörge magyaros) 2—3 r. f.

Hogy az úriszék és elöljárók a fegyelem és szigor tekintetében éppen nem enyhe eljárást tanúsítanak: ennek igazolására felhozzuk a következő esetet. 1763-ban Markó György vicebírót, a főbíró és jegyző egyetértőleg, elmozdítják állásából; a megsértett orator panaszt emel az úriszék előtt, pellengérre való állítás miatt s elmondja, hogy őt üldözik, becsületében sértegetik, mivel a főbíró és jegyző éjjeli dorbézolásában — részegeskedés, kártyajáték — részt venni nem akar, s e miatt őt hivatalától megfosztják „sine praescitu et consensu communitatis ab officio mihi a Deo et incolis omnibus credito deposuerunt“. Szabó Márton uradalmi fiskális szigoru vizsgálatot tart és a vétkeseket megbüntetni rendeli.

Lakosok összeirása.

Hogy mennyire irtózott a lakosság a felettes hatóság beavatkozásától, kitűnik abból, hogy midőn a vármegye 1771-ben a lakosok összeirását rendelte el, a község be nem bocsátotta a megye tisztviselőit, mire az akkori szolgabirót, Vinckler Lászlót, ki erőhatalommal akart tisztében eljárni, éjnek

idején űzték ki a helységből; de végre is engedni voltak kénytelenek s az első hivatalos összeirás megtörténvén, az eddig fizetett egy-egy arany öszszegét még 100 frttal emelte.

KOSSUTH LAJOS.

Az armálisták es közlakosság viszálykodásai.

A lakosságnak földesurával a bérlet ügyében folytatott zűrzavarába vegyült az armálisták és a közlakosság folytonos viszálykodása, mely azokat szabad és kiváltságos jogaik gyakorlatától igyekezett megfosztani s a köznéppel egyenlővé tenni. Az armálista nemesek sérelmes helyzetökben több ízben fordulnak panaszszal a földesurakhoz; de ezek kijelentik, hogy őket, mint taksásokat sem kivánják tovább megtartani, s ha maradni akarnak földeiken, még *nemeseknek* se merjék magokat *továbbra* nevezni és neveztetni.

Az elégedetlen nemesek a megyéhez fordulnak támogatásért, de itt is hasonló visszautasításban részesülnek, mely csupán menetleveleiket adta ki *készséggel*; de ők, magukra nézve, jobbnak látják a megmaradást, minélfogva az erélyes bírák őket a közlakosokkal egyenlő teherviselésre iparkodnak szorítani. A dolog elmérgesedett, mert a lakosság féltékenyen nézte az előjogokat gyakorolni kívánó armálisták mozgolódását, kik velök egyenlő feltételek mellett vállalkoztak arra, hogy e helyen letelepedjenek. Valóságos lázadás tört ki, melyet a közlakosság bizalmából hivatalt élvező s így azzal együttérző és elnéző bírák legkevésbbé sem igyekeztek elfojtani, hanem inkább radikális kúraképpen táplálni. A fellázított nép élére Ludvini-Macsás Mátyás, Simtsik Mátyás és Kelemen Márton állottak s a piaczon egybegyült nép elhatározta, hogy az egyenlő terhet viselni vonakodó nemeseket „*minden ingó-bingó vagyonával a határra vigyék ki.*“ A mozgalom, különféle beavatkozás folytán, kissé csillapult s megjött az idő arra nézve, hogy a nemesek 1786. január 23-án 148. sz. a. kelt folyamodásukat a vármegye elé terjesztették, mely harmadnapon tárgyalván az ügyet, Zoltán István szolgabíró javaslatára, az úriszékhez tette át.

Az úriszék, a nemesség és a vármegye küldötteivel, junius 19-én ült össze pazonyi Elek Sándor elnöklete alatt s tárgyalás alá vette mindazon pontokat, melyeket a nemesség önmagára nézve sérelmesnek vallott; u. m.: katonaszállásolás, élelmiszerek, előfogatok s egyéb adományok praestálása, nemkülönben az egyenlő adóteherviselés és számos egyéb zaklatás. A vegyesbizottság inkább alaki tekintetben elégítette ki a panaszosokat: a nemesek által fizetendő taksásokat maga a nemesség által választott perceptor szedje; a katonaszállásolás terhe alól felmentetnek; de a mennnyiben ezen *város* (már az!) lakosait nem *urbarialiter*, hanem contractualiter, azaz nem mint jobbágyokat, hanem mint szerződésszerü mívelőit kell e földnek tekinteni, melyre letelepedtek, a földesurakat illető minden teherviselésben egyenlően résztvenni tartozzanak a többi lakosokkal.

E végzés hatással volt a telep nemeseire és ennek alapján — mely némi kiváltságot is biztosított részükre — még 1786. julius 14-én szerveztek, még pedig „a jó rend tartására, taksának beszedésére, a helységgel

való minden felmerülő ügyes-bajos dolog elintézésére“ s az uraság és megyével szemben való érintkezés és képviselésre: *Kovács* Györgyöt hadnagygyá s mellé jegyzőül *Diószy* Györgyöt választják meg.

Régi vágya teljesül a községnek azáltal, hogy 1775-ben hosszas fáradozás után engedélyt és új területet nyertek *szőlőskertek telepítésére.*

Dessewffy Sámuel gr. halála

1776-ban főbíró Garay György volt, mellette Karász János működött. A község ismét mély gyászba borult; jólelkü földesurát, *Dessewffy* Sámuel grófot, vesztette el szept. 15-én. Fia, István gróf, aki jóindulatát örökölte, atyjának élete 66-ik évében bekövetkezett elhalálozását megható sorokban jelenti be a nyíregyháziaknak: „Szivem fájdalma nélkül soha sem nevezendő Atyámnak halálát s abból származott mély gyászunknak árját kegyelmeteknek mind fejenként tudtára adni, s egyszersmind néhai mélt. édes Atyám Lelkét áhítatosságában, magamat pedig kegyelmetek jó akarattyában ajánlani kévántam. Melyben is ajánlott maradok kegyelmeteknek jóakaró szolgája, Gr. Dessewffy István.“

II. József.

II. József 1786. november 23-án Bécsben írja alá a legfelsőbb rendeletet, melylyel *Nyíregyházát örök időkre városnak nyilvánítja s évenként négy ízben vásártartásra felhatalmazza.* A kegyelmes királyi leiratot csak 1787-ben hirdetik ki a lakosok előtt ünnepélyesen, még pedig Dessewffy István gróf földesur s teljhatalmu tisztje, Marecz István és Emericzy János ügyész jelenlétében.

Lakosok száma 1789-ben.

Az egész birodalomban elrendelt földmérés és népösszeírás 1789-ben ért véget; a lakosok száma ekkor 6923 lélek volt; ezek között vallásra nézve 5592 ág. h. ev.; 278 ev. ref.; 528 g. k. és 525 r. k.

A közlakosok és nemesek versengése időközönként fel-felujúlt s megzavarta a népes telep belbékéjét. A béke csak akkor állott helyre közöttük, midőn 1790. deczember 7—9-én végleg megegyeznek abban, hogy a közlakossággal mindenben egyenlőknek tekintik magokat, a közterheket viselni, a közjavadalmakban részesülni kívánnak, választók és választhatók.

Török háború.

A török háboru miatt nemes és nem nemes egyiránt sokat szenved; előfogataik, néha 10 napra, egész Aradig, Temesvárig járnak, terhet, szénát, élelmi szereket szállítva tél derekán, mikor ember és állat élete forog veszedelemben.

A subsidium és insurrectionalis kiadások azonban annyira kimerítették a szegénysorsú nemeseket, hogy a megye domesticalis pénztárába fizetendő taksájuk elengedéseért folyamodnak, a mi meg is adatik.

Szőlőtelepítés.

Mindezen külső-belső zavarok között se feledkezett meg a város arról, hogy anyagi jólétét mennél szélesebb alapra fektesse. 1790. május 22-én adott az úriszék engedélyt a *kisteleki szőlők* telepítésére. Ugyanezen évben vásárol 299 gazda Kállay Ignácztól egy területet, a mai orosi szőlő, helyesebben „Borbánya“ szőlő-telep helyét, melynek beépítése azonban, sok nehézség után, csak két év mulva sikerül.

Városháza építése.

Az egész város területét árokkal veszik körül, a keleti oldalon fekvő „Polyhos laposát“, úgyszintén a város nyugati részét elborító mocsaras földeket füzessel ültetik be; *felépítik* 1793., Markó Ádám bíró idejében, a *városházát*; szerény díjazással látják el az eddig ingyen működő esküdteket; általában gondos emberek módjára intézik el minden dolgaikat.

Inség.

Pedig nehéz csapással látogatta meg az Úr e serény népet 1794-ben. Az iszonyu szárazság miatt se nem kapáltak, se nem vetettek és arattak, se nem kaszáltak; a leperzselt mezők parlagon hevertek s a lakosság bánatában ki sem mozdult hajlékából, a mi a földmívelő és marhatenyésztéssel foglalkozó népre lesújtó állapotot idézett elő. Nagy drágaság keletkezett, majd ínség fenyegette a lakosokat. Ismét a vármegye jósága enyhíti meg a lakosok ínségét, atyai jósággal gyámolítják őket a földesurak.

Az ínség idején tapasztalták valójában a szőlőtelepítésnek hasznos voltát, minélfogva még ez évben nyer a lakosság engedélyt a tokaji-út mentén fekvő egyes homokterületek beültetésére.

Az elöljárók gondosságára vall az az intézkedés, hogy állandó lakosokul csak annak engedték meg a letelepedést, aki hat éven át már a városban szolgált vagy zsellérképen tartózkodott s becsületes viselete, józan élete által magát a befogadásra méltónak mutatta.

Az 1797-iki aszály ismét tönkre tette a lakosság reményét s újabb szükség forrásává lett; még a *Szarvassziget* és *Bojtos* (nem Bujdos!) tavak is kiszáradtak, s hogy ivóvizhez jusson a nép, jóval mélyebbre kellett a kútakat leásni az eddigieknél.

Nem kevésbbé volt terméketlen és szegény az 1798-ik év is, a megújuló szárazság miatt.

A közjövedelem szaporítása czéljából a megye elhatározza azt, hogy Nyíregyházán s egyéb községek határában fekvő homokterületeket eperfákkal ülteti be és a *selyemtenyésztést* honosítja meg, mi végből elrendeli az élő eperfák összeírását. Nyíregyházán 5082 darabról tétetik említés.

Francia háború.

A külföldön dúló franczia háboru miatt hazánknak is nagyobb haderőt kelletvén készen tartani a rendesnél, a felszerelés költségei és a hadsereg előállítása újabb teher gyanánt nehezedett az országra, miből Nyíregyháza is kivette a maga részét.

A megyeszerte folyó készülődés, lóvásárlás után az *összpontosítás és elhelyezés Nyíregyházán történik,* s már ekkor is bebizonyult, hogy e város kedvező fekvésénél s nagyobbszámu lakosainál fogva a jövőben vezérszerepre van hivatva. Maga Nyíregyháza város 10 lovas katonát ajánl fel teljes felszereléssel a haza segítségére.

Alig telt el egy félszázad a 30 nyomorult földházra törpült nyíregyházi praedium betelepítése óta, s a lakosság, az elöljárók bölcs vezetése s egyéni kiváló tulajdonai mellett anyagi jólétben és erkölcsi tekintetben is, a megye területén számottevő tényezőként emelkedett ki a többi egy állapotban maradó községek közül.

Az önállóságra és teljes függetlenségre vezető úton *Gerliczky Mihály* főbiró józan esze vitte a népet előre; az ő lelkében született meg a gondolata annak, hogy a mennyiben a nyíregyházi praedium részbirtokosai közül Laffert Vincze báró a maga illetőségét már zálogba adta a lakosoknak,

A VÁROSHÁZA.

miképen .lehetne *erre a birtokrészre s talán az egészre nézve az örökös just megszerezni?* Ez eszmének toborzott híveket, kimutatta határtalan előnyeit az önállóság állapotának, a mi csakhamar megérlelte az *örökváltság* — redemptio — gondolatát, sőt többet, az arra való törekvést, hogy Nyíregyháza a szabad- és királyi városok jogaival bíró városok sorába emelkedjék.

Örökváltság.

A legelső „esedező-levelet“ gróf Károlyi Józsefhez és a Dessewffy familia ez idő szerinti fejéhez, directorához, Sámuel gróf elé terjesztették; közbenjáróul Klobusitzky Ignáczot, a nagykárolyi gróf titkárát nyerik meg. A hosszas esedező levél nehány szavából világosan kitűnik a nagy czél felé törekvés gondolata.

„Tiszta indulattal és ártatlan gondolatokkal kivánnánk mi magunk és maradékaink sorsán segíteni és az emberi közönséges Társaságnak javát, hasznát és boldogságát munkálni azáltal, hogy a *mi jobbágyi tartozásunkat* — melyet ez ideig híven és igazán megfizettünk — *egyszerre felválthassuk és a mostani földesúri jövedelemnek capitálisát* lefizetvén, olyan szabad állapotba

helyeztessünk, hogy a nemsokára kezdendő országyűlésen . . . *a mi mezővárosunk szabad és királyi városi privilegiummal ajándékoztatna meg.*"

A földesurak megértik a szorgalmas lakosság szíve dobbanását, a kor intő szavát, a saját érdekökben is keresztülviendő nagy mű jelentőségét, s kijelentik, hogy a lakosság magát örökáron megválthatja.

A Dessewffy család és Nyíregyháza város között 1803 december 1-én Fintán jött létre a szerződés, mely Nyíregyháza város és határának, a gróf Dessewffy család tagjait illető birtokrészét, köz- és magánépületeivel, belső és külső telkeivel, a földesúri jogokkal járó mindennemü jövedelmeivel, előnyeivel együtt, korcsmák, mészárszékek, malmok, sör- és pálinkafőzővel, rétek, legelők, kaszálók, szőlők, erdő, ligetek, vizek- és azok folyásával, halastavak és halászati-vadászati joggal együtt 320,000 R. forintért — melynek kifizetését maga a szerződés nyugtatja — Nyíregyháza város lakosainak . . . örök időkre, megmásíthatlanul eladják, átruházzák és átszármaztatják.

Az ekkép törvényesen megvásárolt birtoknak átadása s az örökváltságos Nyíregyháza város, mint földesúr, részére leendő beiktatása deczember 8-ra lett elhatározva. E nap az egész város ünnepe volt, az önállóságra való jutás magasztos ünnepe!

A Károlyi családdal való megegyezést a József gróf elhalálozása akasztotta meg; a teljes önállóság és felszabadulás után sóvárgó lakosság többször sürgeti a tárgyalások újból való megkezdését, míg végre az özvegy grófné is kijelenti 1805. jul. 12-én, hogy az örökeladásba beleegyezik: de bizonyos úri jogoknak fentartása mellett; a birtok árát 400,000 Rfrtban szabja meg; fentartja a királyi dézsmát, a városon kívül fekvő négy holdnyi alkalmas földterületet egy urasági lak részére, követeli a r. kath. plébánia fentartását, egy r. kath. iskola felépítését és a patronátusi kötelezettség átruházását, végre legterhesebb feltételül a vételárnak egyszerre való lefizetését tüzi ki.

E terhes és megvalósíthatatlan feltételeket a lakosság el nem fogadta s a birtokot évi 16 ezer forintért 14 évre újra kibérelte.

A város fölmérése.

A megvásárolt birtokrész helyes és szabályos elkülönitése szükségessé tette az egész határ és belső terület pontos felmérését. — A gróf Károlyiék esküdt mérnökei: Kovács Gábor és Ungváry János végezték e munkát, kiknek 1804-ben kiadott hiteles kimutatása szerint esik: a *város belterületére* 508 hold és 472 ☐ öl, a lakosok magántelkeire 429, a piacz és utczákra 31 hold, a többi pedig a középületek, egyházak, temető s katonai czélokra szolgáló telkekre; a *külső telkek* közül a *Károlyiak* erdeje, elöcsere, himerdő, sóstó és szódagyár 695 és fél, a *Dessewffyeké* 372 holdat tesz ki; az egyházak és postamester földje 438 és 9/16 hold; *közlegelő* 9439 hold, melyből 277 h. vizenyős, utakra pedig 153 hold esik; *mívelés alatt* álló földterület 23,406 h., ebből vizenyős 349, utakra 220 h. esik; vagyis egyes náddal borított részek hozzávételével a külső telkek összege 35693 hold és 601 ☐ öl, az egész terület pedig 36201 hold és 1072 ☐ öl.

A földbirtokkal együtt következő épületek mentek át a város tulajdonába Désy Mihály főszolgabíró és Papp István m. esküdt 1804 márczius 13-án eszközölt becslése szerint

a) Egy épület — a mai városház épületének déli része — mely áll 3 bolthelyiségből; ezenkívül 3 szoba, pitvar, két kis kamara, egy pinczéből; az egész boltozott; kőalapon áll tégla és vályogból vegyesen, zsindelytetővel: 3914 forint 24 kr. értékben.

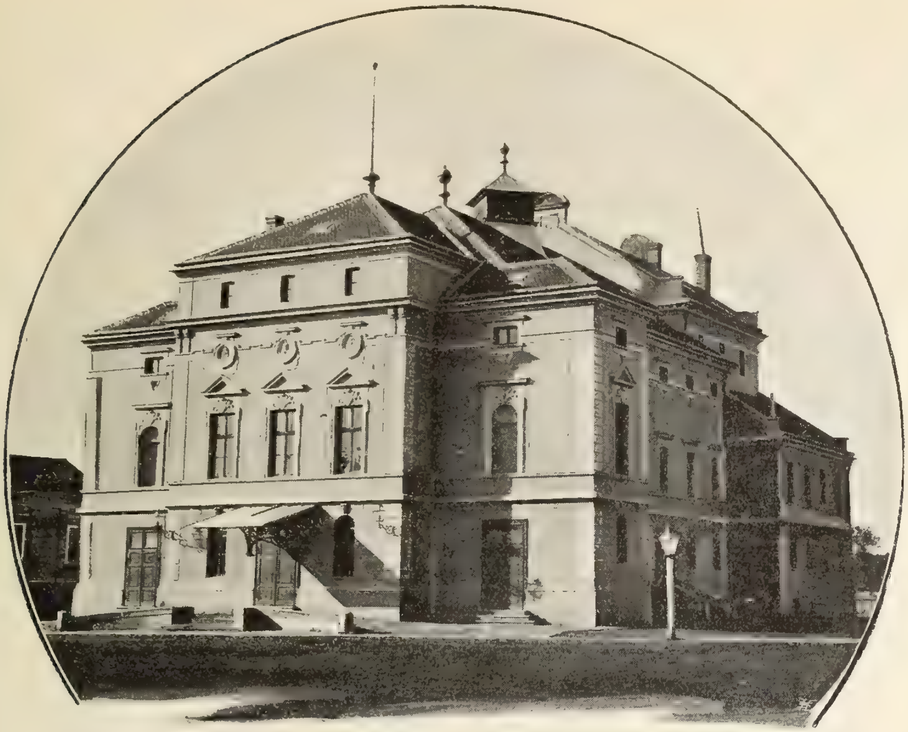
b) A *nagy vendégfogadó* állással együtt, téglaépület zsindelytetővel: 17155 frt 13 kr.

c) Serházépület 7529 frt 55 és 4/8 kr.

d) Az *a)* alatt felvett bolthelyiségtől délre fekvő, náddal fedett „*középső korcsmaépület*" 3 szoba, konyha, pincze 1439 frt 13 kr. Ennek helyén áll ma a róm. kath. egyház bérháza kántor-lakkal.

e) Mészárszék 663 frt 05 krban. Ez épületet később a két földesúr közös kivánságára a róm. kath. egyház kapta meg, — s miután temploma felépült, — iskolává alakíttatott által.

Valóban érdekelheti e város lakosait, hogy kik voltak az örökre megváltott földnek urai, s mennyiben részesültek az örökváltság összegéből egyenként:

A VÁROSI SZINHÁZ.

1. Dessewffy Teréz grófnő, Jekelfalusy Józsefné kapott	74,225	Rf.	— k.
2. Özv. Meskó Anna bárónő	40,962	„	30 „
3. Br. Meskó Vincze	40,962	„	30 „
4. Br. Laffert Ignácz	27,308	„	20 „
5. „ „ Vincze	27,308	„	20 „
6. „ „ Róza örökösei	27,308	„	20 „
7. Özv. Dessewffy Istvánné sz. Windischgrätz	12,370	„	50 „
8. Gr. Dessewffy Sámuel	13,910	„	50 „
9. „ „ József	13,910	„	50 „
10. „ „ István	13,910	„	50 „
11. Dessewffy Julia grófnő, Ormódyné	13,910	„	50 „
12. „ Eleonora grófnő k. a.	13,910	„	50 „
Összesen:	320,000	Rf.	— kr.

Ezek közül br. Meskó Vincze, mint a gr. Dessewffy Sámuel és neje Horváth Klára bárónő törv. örököse külön fassióban vallott örököt a jászói konvent előtt 1804. jan. 16-án, nemkülönben gr. Dessewffy József is 1805-ben Epiphania előtti vasárnap szombatján.

Váltságilleték lakosonkint.

Óriási munka volt az, mely a városi tisztikarra nehezült e váltságművelet keresztülvitele alkalmából: összeírás, váltságilleték-kirovás lakosonként. Úgy találjuk, hogy ez illeték egész ház után, egy kötél föld után, és egy nyilas szőlő után 60—60, félház és félnyilas szőlő után 30—30 Rf.-ban állapíttatott meg; de ezen főkivetés az u. n. „pótváltság“ czímen fizetett összegeket még nem foglalja magába; e czélra még külön adózott a lakosság.

A váltságpénztárt 1803-ban maga Gerliczky Mihály kezelte s csak 1804-ben szerveztek e czélból egy 150 frt évi fizetéssel javadalmazott exactor — pénzkezelői — állást, melyre Bogár Tamást, majd Mányik Pétert s azután Sulyán Józsefet választották meg.

De ezzel a birtokszerzési eljárás még nem volt befejezve.

Dessewffy-rokonokkal perek.

Legtöbb bajt és kellemetlenséget okozott e tekintetben Dessewffy Lajos gróf, ki a birtok örökáron való eladása ellen tiltakozó okiratot állított ki a jászói konvent előtt 1811. febr. 11-én. Ez okirattal jelent meg márcz. 10-én a nyíregyházi bírák előtt, perrel fenyegetvén a várost, ha vele

külön ki nem egyezik s nem kevesebb, mint 80 ezer Rf.-ot követelt az őt illető örökjog megváltásáért. A város nyugodtan óhajtván birtokát élvezni, szakemberek javaslatára 75 ezer forinttal egyezett ki a perrel fenyegető gróffal, azon világos kikötéssel azonban, ha többé soha senki részéről nyugtalaníttatni nem fog.

Alig sikerült elhárítani az egyik nehézséget, már a másik örökös, Dessewffy Mária grófnő, férjezett báró Horeczkyné, fenyegette perrel a várost, ha örökségeért megfelelő kárpótlásban nem részesül.

A város előrelátó vezetői be sem várják a fenyegető per megindítását, hanem Dióssy Tamást és Noszák András jegyzőt küldik ki Nyitramegyébe, kik tengelyen útnak eredve, Nagy-Szombatban lépnek egyességre a grófnővel 1811. május 13-án, 40 ezer R.-frtban.

Daczára annak, hogy a város a Dessewffy-családtól megváltott birtokrésznek azonnal földesúri jogaiba lépett s ennek élvezetébe a helytartótanácsnak 1812. évi április 10-én és 4130 sz. a. k. végzése által törvényesen be is iktattatott: a nyugtalanító kellemetlenségnek még nem lett vége.

Ugyanis 1816. évi márczius 16-án a királyi tábla elnöke Mailáth György, április hó 30. és következő napjaira, a királyi tábla elé idézi meg Nyíregyháza bíráit és megbizottait. Ujra Dessewffy Lajos gróf fordult jogainak védelme czímén a táblához. Dessewffy Lajos gróffal abban egyeznek meg, hogy a jászói konvent előtt kötött szerződés érvényben voltának megtámadása végett indított perét a maga és törvényes utódai nevében örökre beszünteti; ezért ismét 10 ezer R.-frtot kap a várostól. A kiegyezést 1818. szept. 3-án a királyi tábla is megerősíti.

Látjuk, hogy tetemes terhek nehezülnek a városra az újabban igazságot kereső örökösökkel szemben, kiknek sora még most sem ér véget; mégis a gondos, s eléggé nem dicsérhető elöljáróság oly bölcsen és ügyesen intézi a dolgok folyását, kezeli a közvagyont, hogy el nem mulaszt egyetlen alkalmat sem boldogulásának előmozdítására s e gondteljes időkben is növeli szerzeményét. Pazonyi Elek László birtokának felét, a város határának keleti oldalán veszi zálogba 1818. május 13-tól 30 évre, 8000 forintért.

Újabb háborgatás fenyegeti a várost. *Kapy Teréz*, a Semsey Boldizsár neje, — miután anyja, báró Meskó Anna, mint a néhai gróf Dessewffy Teréz, férjezett Jekelfalussy Józsefné után, nemkülönben a mag nélkül elhalt öcscse, báró Meskó Vincze után a nyíregyházi, királytelki, ó-fehértói, szentmihályi birtokokra nézve az őt megillető osztályrészről 1819. deczember 19-én, fent nevezett leánya javára lemondott, — szintén érvényesíteni kivánja öröklés által szerzett jogait s ezek megváltásáért kárpótlást követel a várostól. Az egyesség hosszas alkudozás után létrejön, mely szerint Kapy Teréz részére 30 ezer forintot ezüstben, 17 ezer forintot váltóczédulákban köteles Nyíregyháza városa lefizetni, szerződésileg kikötött összegekben és határidőben; a határidő pontos meg nem tartása esetén 200 drb körmöczi aranyat hajthat be, bármely szabadon választható biróság útján az adós félen. E szerződést 1820. márcz. 20-án írták alá.

Végül ugyanezen év deczember 27-én Laffert Adelina, Rozália és Mária bárónők plenipotentiariusa, Szontagh István, egyezik ki a sokat zaklatott birtokszerzőkkel s átveszik a család részéről kiadott utolsó fassiót is Benkó István, Nálivankó Mihály, Gerliczky János és Dráskóczy János megbizottak.

Elöljáróság gondjai.

Az első örökváltság tetemes terhei mellett arra is ügyelni kell az éber

elöljáróságnak, hogy egyrészről az óriási összegeket kellő időben előteremtse, másrészről a *belső fejlesztés s a község kormányzata csorbát ne szenvedjen, jövedelemforrásai bőven bugyogjanak, lakosai ne csak megkeresni, hanem felhasználni, értékesíteni is tudják produktumaikat.*

Felosztja a megváltott erdőterületet 40 sectióra, melynek évi 412 frtban előirányzott bevételét a felajánlott subsidiumra fordítja.

Minthogy a váltság ügyeinek s az abból folyó pereknek elintézése sűrün veszi igénybe az elöljáróság erejét és idejét: a községi kormányzat gondjait a „selecta communitas" osztja meg a tisztviselőkkel. Ezen, 1793-ban megalkotott testület időközben elhalt tagjait az éberlelkü Gerliczky Mihály főbíró javaslatára 1804-ben újakkal pótolja s tagjainak számát 40-ben állapítja meg.

A választott felügyelő-bizottság azzal kezdi meg működését, hogy a *lótenyésztés emelésére* 9000 forint árú lovakat vásárol a község költségén s az állategészségügy óvására gondot fordít. A hadipénztárhoz 4481 frt 26 kr, a házi pénztárhoz 4484 frttal járul a város.

Lótenyésztés.

A *nép* azonban érzi a közterhek viselésének súlyát s *több rendbeli*

RÉSZLET A NÉPKERTBŐL.

panaszszal járul a választott közönség elé, melyek közt elől áll ama panasz, hogy a jobb móduak átlépik a szolgák felfogadásánál a városi statutumokban megszabott feltételeket, a kikkel a szegényebbek versenyezni nem képesek, s munkaerő nélkül maradnak; kéri a váltságilletékek pontos kiszabását, a regálejövedelmek s a folyó évi haszonbérnek kimutatását, a váltság-pénztár kezelők szigoru megszámoltatását, a községi konyha eltörlését s a tisztviselők fizetésének készpénzben való kiadását, végül a lakosok pereinek gyorsabb lebonyolítása érdekében annak kieszközlését, hogy az u. n. „úriszék üléseire" bizonyos számu városi senator is kiküldessék. Mindezen kívánalmak Bartha József főbíró alatt kedvező és megnyugtató kielégítést nyernek, másrészről a Károlyiak számtartójának márczius 24-én kibocsátott felhívására a *bíráskodási* jog gyakorlatával felruházandó új senatus választatik, a mi e város igazságszolgáltatásának történetében fordulópontot képez. A felhívás ugyanis szépen hangsúlyozza azt, hogy a bíráskodás részére felállítandó „*különös szenatus*" tagjaiul úgy a nemesek, mint egyéb érdemes és tudósabb polgárok közül történjék a választás; mi által a polgárok eddig szűk korlátok közé szorított jogainak tágítása — a nemesek mellett — s az értelmiségnek a város ügyeinek intézéséhez való bevonása czéloztatik.

Bírói szenátus

Nyíregyháza jólétének, emelkedésének s a lakosok boldogulásának híre csakhamar elterjedt a vidéken és szomszéd megyékben is; a földmívelő lakosság rohamos szaporodásával növekedett az iparczikkek keres-

Iparosok letelepedése

lete is, s minden megtelepedett iparos rövid idő alatt biztosította megélhetését, jólétét. Ez azután vonzóerőt gyakorolt a különféle mesterekre, akik tömegesen folyamodtak a bebocsáttatásért; de a bírák csak olyan iparágat űző egyénnek engedték meg a letelepedést, melyet még a városban lakó mesteremberek nem míveltek; minden új lakos 15 Rftot fizetett a polgárjogért s 1—1 forintot a beiktatásért, de házat, földet vásárolniok nem volt szabad.

Az úriszék éber figyelemre méltatja a letelepedésre jogot nyert egyesek *erkölcsi viseletét is*, ha valamelyik békételensége miatt tűrhetetlen lett, azonnal kiküszöbölte jussából s mást bocsátott a helyére. Számos példa volt rá.

A róm. kath. templom építése.

1807. febr. havában Szabó Sándor uradalmi tiszttartó felhívja a város elöljáróságát, hogy a mennyiben „*a grófné és Nyíregyháza város különös példával megbizonyított ajánlása által*“ a róm. kath. templomépítési alap megnövekedett, hogy az 1783. szept. 11 én letett alapon a falak felemelhetők s Isten dicsőségére tető alá hozhatók: hívja fel a kegyes adakozókat ígéreteik beváltására, a mely felhívásnak az elöljáróság igaz keresztény készséggel tett eleget.

A franczia háboru miatt országszerte hullámzó mozgalom annyiban érintette városunkat, hogy a báró Vay generális vezetése alatt álló szabolcsmegyei ezred 1137 ifja közt, a város fiai közül is többen valának s az egész ezred 1809-ben Nyíregyházán táborozott.

Az uralkodó család Nyíregyházán.

E zivataros időkben fejedelmi vendéget is látott Nyíregyháza. Napoleonnak diadalmas közeledésére az uralkodó család Bécsből Pestre költözött, de a győri vereség után az ország biztosabb részén keresett nyugalmat; így történt, hogy 1809. szept. havában Mária Beatrix főherczegnő 30 tagu kíséretével Nyíregyházán át, Nagyváradra utazott s a város házában szállott meg; kevéssel ezután a királyné is Ferdinánd trónörökössel ment keresztül Nyíregyházán Munkács felé s nehány óráig pihent a város falai közt.

Az iparosok száma folyton növekedik. Mindenfelé kellő haladás észlelhető, egyedül a bíráskodás ellen van kifogása a lakosoknak, kiknek egy része a törvénykezés helytelen menete miatt emel panaszt a megye előtt, elmondván, hogy peres ügyeit a városi tanács mellőzésével az úriszék elé terjeszteni kénytelen.

A vallás szabadabb gyakorlata az evang. egyház kebelében is mozgalmasabb életet teremtett; szabadon tarthatták egyházi közgyűléseiket és tanácskozhattak belügyeik elrendezése felett. Ez évben Nyíregyházán gyűltek össze az egyházkerület küldöttei, Szontágh Sámuel superintendens és Berzeviczy Gergely kerületi felügyelő elnöklete alatt.

Ez évben 78 ujonczjutalék terheli a várost, mig 1815-ben csak 15.

A közbátorság és jó rend előmozdítására a bevándorlókkal szemben szigoru intézkedést foganatosítanak; büntetéssel sujtják azt, aki bármely idegent a hatóság előzetes engedélye nélkül házába befogad, legyen az akár mesterlegény, akár szolgacseléd, miáltal a város az elszaporodott csavargók előtt zárja be kapuit.

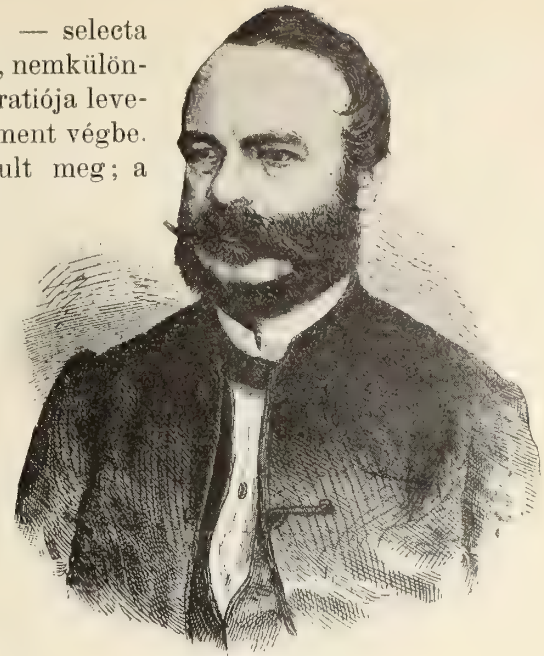
Inség.

Nagy drágaság és emberírtó inség következik most be két éven át, az országos rossz termés miatt. 1816. január 29-ik napján irtózatos fagy pusztít és rombol. A gabona köblének ára 50, sőt 60, majd a következő 1817-ben 70—80 frtra emelkedik. A lakosok nagy része gyökereken és péppé főzött növényi táplálékon tengődik, melyet zsír nélkül fogyaszt el.

De még az inséges évek alatt is annyi körültekintő gondossággal teljesíti a tisztikar hivatását, hogy méltó az utókor elismerésére.

Úriszék.

A városi választott képviselet — selecta communitas — egészen újra alakult, nemkülönben az „úriszék" is, melynek restauratiója leveleki *Molnár* György elnöklete alatt ment végbe. Az úriszék kétféle elemekből alakult meg; a még jogaiban lévő gr. Károlyi földesúr tisztjeiből s felerészben az örök váltság jussán Nyíregyháza város polgáraiból.

LÓNYAY MENYHÉRT.

A Károlyi család itteni számvevője, Sárközy Antal helyét — a ki különben mindig jóindulattal viseltetett a nyíregyháziak iránt — Markos Mihály urad. ügyész foglalta el. E felvilágosodott gondolkozásu és a város javát előmozdítani szerető tisztviselő új állásában is arra törekedett, hogy a városi tisztikarral egyetértve, a haladó kor igényeinek megfelelőleg rendeztesse be a város igazgatását, mi végből *„a város pallérozódására vonatkozó tárgyak felett"* való tanácskozás czéljából 1817 márczius 20-án egybegyűjtötte a város eleit s 10 pontból álló utasítással Dióssy Tamás és Mányik Péter elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki a czélszerü szervezeti szabályok és pallérozódást emelő javaslatok megszerkesztésére. Ez intézkedés valóban erősen haladni és emelkedni vágyó érzékről tanúskodik. Az úriszék 1818. évi böjtelő havának 23. napján ugyancsak Markos Mihály uradalmi ügyész elölülése mellett azon igen fontos határozatot hozza: hogy Nyiregyháza város polgári alkotmányához képest a fontosabb tárgyaknak folytatására *egy 12 tagból álló szenátus alakíttatik* oly véggel, hogy fentartván ezután is a halasztást nem szenvedő és kisebb tekintetü peres dolgoknak egyenesen a bírák által leendő elintézését és az érdemlett fenyítékek kiszolgáltatását, jövőben a város gazdaságát, pénztárának számadását, kezelését és felülvizsgálását, a tisztek és cselédek kinevezését illető tárgyak, mind a senatus hatáskörébe esnek s általa hetenként egyszer tartandó tanácskozásban intéztetnek el. E testület három évre alakul s tagjai eskü mellett teljesítenek szolgálatot. Az első ilyen alapon szervezett szenátus tagjai ezek: Ns. Kovács András, Dióssy Tamás, Mányik Péter, Benkó István, Sulyán József, Moravszky Márton, Schier Venczel, Bodnár András, Angyalossy Pál, Riskó György, Meggyesi István, Barta György, kik feleskűdve, azonnal hozzáfogtak a hatáskörükbe sorozott ügyek elintézéséhez. Nyíregyháza város ügyeinek vezetése tehát ez időszerint a következő tényezők kezében volt: a *bírák* és *városi tisztikar;* a *senatus;* a 60 tagból álló *választott közönség*, melynek hatáskörébe mindazon ügyek elintézése tartozott, melyek a tisztikar és senatus működési körén kivül estek, ezenkívül a felsőbb felügyelet és ellenőrzés jogát gyakorolta; általában a várost érdeklő minden dologban döntőleg határozott; továbbá az *úriszék*, a birtokosság közös ügyeinek elintézésére; végül a nemesség is külön kormányzó testület által intéztette a maga ügyeit, melynek tagjai mindig a főbíró elnöklete alatt választattak.

Szervezeti szabályok.

Az 1819-ik év érlelte meg azon eszméket, melyeket az uradalmi ügyész

elnöklete alatt tartott két év előtti tanácskozás meghányt-vetett. Ugyanis január 19-én a város szine-java gyűlt egybe s a haladó korhoz nem illő számos elévült, de még mindig fennálló intézmény és szokás eltörlését követelte. A községi konyha megszüntével a *tisztviselők fizetését* emelte és rendszeresítette. Az okszerűbb gazdálkodás folytatása és felügyelet gyakorlása végett szervezte a *commissariusi állást* s ezzel megkönnyítette a terhessé vált bírói hivatalt.

A *commissarius* minden külső és belső megyei urak, uradalmi tisztek, katonák stationalis utazásához szükségelt fuvarokat feljegyzi; személyazonosság igazolása végett ezektől igazolványt tartozik előkérni; a vizhordásról, őrlésről pontos könyvet vezet.

Mindezen teendők teljesítéséhez rendelkezésére áll a *városgazda*, a ki feloldoztatván a községi konyha megszüntével annak administratiójától, úgyszólván teljesen szabaddá lett; nemkülönben ennek alantasa a *kertgazda*.

Kimondatik, hogy a commissarius által vezetett könyvek megőrzendők.

Tisztviselők fizetése.

A tisztviselők fizetését következőkben határozták meg: *Főbíró* 400 Rf., *vicebíró* 300 Rf.; a fiscalis, fő- és vicenotariusi hivatalok deputatumai a régiek maradnak; *commissarius* fizetése 400 Rf., 8 köböl gabona, 4 k. buza, 1 k. kása, 1 mázsa só, egy mázsa hus, egy mázsa faggyu, egy öl fa és egy darab hízott sertés; *apró perekért* 8 garas. A *városi gazda* fizetése 200 Rf., *perceptoré* 400 Rf., *kertgazda* és *kvártélymesteré* 50—50 Rf., *esküdt* emberek egyenként 100—100 Rftot s kiküldetéskor 1—1 forintot kapnak; *kisbíró, tizedesek* 80—80 frt; kiküldetéskor 24 órán túl 1 Rf. diurnumot kapnak.

A városi cselédség szerény conventióját is megszabja a képviselet, részint készpénzben, részint ruhában és egyéb természetbeli illetményekben.

A belső szervezkedés mellett kiváló gondot fordít az elöljáróság a *gazdálkodás* mennél szélesebb körben való kiterjesztésére, s a mi földterület a közelben csak kibérelhető volt, azt siet a lakosok javára biztosítani.

A róm. kath. paróchia építése.

A város fenkölt gondolkodásáról tanúskodik azon nemes cselekedete, hogy a r. k. parochia felépítéséhez jelentékeny összeggel járul hozzá; ugyanis az elöljáróság 100 házhelyet osztott ki a lakosok között 40 frtjával és kezelési költség czímén beszedendő 2 frtjával. Ez összeg fele földesúri jogon Nyíregyházát illeté, melyet egészben a r. k. parochia felépítésére ajánlott fel; a parochia még 1819-ben el nem készült s a helybeli r. k. lelkész, Müller József kanonok a város tulajdonát képező egyik épületben bírt lakást.

Szigetek és laposok.

Felmérette a város azon apróbb, mívelés alatt álló szigeteket és laposokat, melyek a nádasok között elhagyatva lappangtak és csak lassanként kerültek művelés alá, mivel a mocsarak miatt ezeket megközelíteni bajos volt. Ma már híre-hamva sincs a legtöbbjének, de elnevezésük egy része ma is ismeretes és reánk nézve érdekes: Elősziget, Kisbíró-szigetje, Forgács- és Vígvár-sziget, Tóth Tamás-sz., Horgoló -sz., Balázs, Csikós, Pap-sz., Csíkoshát, Róka-Lyukas-hát, Fördős-hát, Nagy Gróf laposa, Hosszu-hát, Kis gróf farkasa, -ludasa, Előhát, Bivalyhát, Rikács farka, Bete-hát, Bete-ere, Rikács-ere, Vessződ-Fenék, Csire-Monyas, Fördős-Farka, Nagy-Szeles, Lencsés, Ludas, Sajtos és még 8 más névtelen lapos területe 1918 $^3/_4$ holdat tett ki.

De mindezen intézkedések csak apróságok azon fontos eseményhez képest, mely ez évben veszi kezdetét. Benkő István főbíró számos hasonló gondolkozásu előkelőbb polgárral egyetértve, újabb híveket szerzett azon eszmének, hogy *a város a gróf Károlyi familiától is váltsa meg magát s legyen végre teljesen a maga ura.* Hosszas előkészítés után a főbíró a városháza udvarára közgyűlésre hívta meg a lakosokat s itt az egybegyűlt tömeg egyhangu lelkesedéssel hozta meg határozatát, hogy a *határ másik felének tulajdonjogát is bármi áron meg fogják szerezni a maguk részére.*

Az első esedező levelet aug. 4-én intézte a város a gróf Károlyi család tagjaihoz, kik közül *István* csász. és kir. kamarás ekkor 24 éves, házas,

Lajos 22 éves cs. és k. kamarás, *György* 21 éves, főhadnagy volt; a nőtestvérek közül *Mária* gr. Königseggné, már ekkor 60,000 forinttal a család részéről kielégíttetett, örökséggel bíró még *Franciska*, gr. Sztáray Albertné és *Jozeffa* gr. Trautmansdorff József bajor udvari követ neje volt.

Az esedező levelet Benkő István főbíró, ns. Kovács András és Miskolczy Mátyás érdemes főjegyzőből álló küldöttség vitte a grófok elé, kik szíves figyelemben részesíték a város küldötteit s megnyugtató igérettel bocsáták őket hazafelé.

IRÁNYI DÁNIEL.

A Károlyi-rész örökváltsága.

1824. április hó 23-án jelent meg Nyíregyházán a grófi család képviseletében Réthei-Róth József jószágigazgató, kivel az előzetes szerződést megkötötték; 730,000 váltó forintban alkudván meg az itteni egész Károlyi birtok örök megváltásáért. — De mielőtt ezen előzetes ideiglenes szerződést is megkötötték volna, az igazgató kérdést intézett hozzájok, ha vajjon képesek-e ezen tekintélyes összeget a kitüzött határidőkben pontosan kifizetni és időt engedett ügyeik rendezésére. A bírák és előljárók, tartva némi egyenetlenség bekövetkezésétől, még egyszer közgyűlésre hívták meg a népet az ev. templomba, hol Bónis Sámuel szolgabíró és Kriston András m. esküdt jelenlétében felvilágosították az újabbi váltság körülményeiről s egy nagyobb kölcsön-felvétel szükségéről. A nép örömmel beleegyezett mindenbe, csakhogy szabad és független úr legyen birtokán. A művelet keresztülvitelére teljes hatáskörrel Benkő István főbiró, Kovács András, Draskóczy Sámuel, Kobilitz Dániel és Sulyán József bizattak meg. Ezek Pestre menvén, a teljhatalmu jószágigazgatóval, a királyi táblán, Szögyényi Lajos personalis előtt 1824. szeptember 13-án megkötötték a szerződést s egyidejüleg az első százezer forintot is lefizették; a hátralévő összeget pedig két részletben kötelesek lefizetni, u. m. 1825. évi január 1-én és ugyanezen évi deczember végéig 5%-kal együtt; ha pedig bármi oknál fogva nem volnának képesek a kikötött határidőn belül kötelezettségüknek eleget tenni, ez esetben 6% jár a tőke után; a végleges fassiót csak akkor adja ki a grófi család, ha teljes kielégítést nyer, addig pedig csak „*bérlők*"-nek és nem földesuraknak tekintsék magukat.

Városi javak megbecslése.

A kölcsönök előteremtése szükségessé tette a város összes javainak hiteles megbecsülését, melyről Szabolcs vármegyének N.-Kállóban 1824. évi junius 16-án tartott közgyűlése ád bizonyságlevelet.

A hites szakemberek közreműködésével kiállított vagyonbecslő levél szerint a város 1200 hold területen fekszik, 12,600 lakosa van; ezek közt 384 mesterember, a többi földmívelő. Zsidó lakosa egy sincs.

A város határa némely helyen homokos, de nagyobbrészt jó fekete földből áll, középes termékenységü; határterülete 36,400 hold (1804-ben 36,201 h.), melynek felét már 20 év óta bírja a város tulajdonjoggal. Ezen területből leszámítva az erdő, szőlőskertek és félváros területét 1193 holdban, marad a város különös használatára 17,007 hold, melynek jövedelmét csak 2 forintban véve fel, jövedelmez 34,014 R. frtot.

Regale beneficiumok, serház, koresmák	12,000	frt			
A városi 1969 lakóház fele után eső évi census szerint 4 frt 30 krajczárjával	3802	„	30	kr.	
Tíz bokortanyán épült malmai, egy kétkerekü vizimalma s szélmalma után	3240	„	—	—	
100 hold zálogos földnek jövedelme á 2 frt	200	„		—	
A 40 sectiora beosztott erdő évi jövedelme	400	„	—	—	
280 hold szőlő — fele a városé — census szerint . . .	983	„	30	kr.	
Országos és hetivásár-vám jövedelme	1,600	„	40	„	
Boltbérletekből	352	„	48	„	
Mészárszékek árendájából	640	„	—	—	
Salétrom és sziksó főzés után, illeték	93	„	—	—	
Bor- és pálinkába befektetett érték	2,000	„	—	—	
Serházban elhelyezett forgó-tőke	1,506	„	—	—	
A város aktiv követelése magánosoknál	27,665	f.	30	kr.	
Összesen . . .	88,882	f.	28	kr.	
Fundus instructus és épületekben	107,138	„	44	„	3/4 kr.
Összesen . . .	196,021	„	12	„	3/4 kr.

természetesen az első évben megváltott földbirtok értékén felül.

A városnak kötelező terhe nincs ; tartozik ugyan még az u. n. pótváltságból kifolyólag 37,939 frttal, de ez nem a város közönségét, hanem egyes lakosokat terhelő adósság, melyet az illetők részletenként kamatostól fizetnek be ; míg ellenben a városnak kamatokra elhelyezett pénzéből befolyó összeg teljesen fedezi a tisztikar fizetését ; az egyes egyházak magok látják el szükségleteiket s e czímen semmi teher sem nehezül a város pénztárára.

Világosabban semmi sem bizonyít e város lakosainak szorgalma, lelkiismeretessége, takarékossága és pontossága mellett, mint azon körülmény, hogy a két váltság megejtésére rövid egy pár évtized alatt szükséges óriás összegeket mindig a kitűzött határidőn belől fizette meg, s hogy a második váltság alkalmából összesen 368,750 frtot vett fel kölcsön csupán, még pedig a szükséghez képest különböző időben 28 hitelezőtől s ezekkel szemben is a legpontosabban rótta le tartozását.

A gróf Károlyi családtól történt örökváltságból esett egy-egy házra 64 p. frt; egy kötélalj föld után 68 p. f., egy nyilas szőlő után 64 p. f., egy nyilas kert után 50 p. f.

A váltságról szóló generalis nyugtát Praznovszky József urad. főpénztárnok állította ki a város részére 1828. évi Boldogasszony havának 24-ik napján.

Örömünnep az örökváltság alkalmából.

A teljes váltság által megszerzett szabadság és önállóság érzete bátorítólag, emelőleg hatott az egész lakosságra, fokozta munkaerejét, nevelte önbecsérzetét, eltöltötte lelkét Isten iránt való hálával, és kegyelettel az alapvető apák emléke iránt. A nép örömünnepet ült s a hangos lelkesedést az evang. templom előtt felállított mozsarak hirdették, míg az összes templomokban ünnepélyes istenitiszteletben adott hálát e nép a megsegítő gondviselő Istennek kegyelmeért.

Országszerte feltünést keltett a lakosoknak az a nagyjelentőségű s korszakot alkotó cselekménye, hogy az úrbéri viszonyból kibontakoztak, a nyomasztó jobbágyi bilincsekből megszabadúltak a váltság által.

Miután Nyíregyháza kivívta önállóságát és teljes szabadságát, azonnal hozzálát belügyeinek rendezéséhez. Bizonyos rendszabályokat készít más városok példája szerint s ezeket jóváhagyás végett a megye elé terjeszti ; ez azonban a statutumokban jogainak sérelmét látván, azokat meg nem erősíti, sőt egészen más szabályokat alkotva, küldöttei által végrehajtatja : a birói választást önkényesen megtartja, a választott communitás tagjait fölesketi, sőt 1827. február 11-én Bónis S. főszolgabiró és Kriston A. esküdt vezetése mellett az új tanácsot is megalkotja.

1827-ben iratta össze a város a tanyai földeket, mely alkalommal 27 bokorszállásról tétetik névszerint említés.

1827-iki adó.

Ugyanekkor 9616 frt 15 krt tett ki a város adója, melynek fedezetére 11,483 frtot vetettek ki a lakosokra ; az 1866 frt 52 kr többletből a községi költségek fedeztettek.

A következő évben nevezetes intézménynyel gyarapszik a város; Galanek főjegyző meleg szavakban ajánlja a *kórház* felépítését, „mely majdan számos ügyefogyottak baját van hivatva megenyhíteni" s a mennyiben ennek felállítására és berendezésére a város tőkével nem rendelkezett, *közadakozásból* határozták el a kórház létesítését; még ez évben 2603 frt 25 kr. gyűlt be az alap javára; a jövő évben pedig 1170 frt 44 kr.

Kórházépítés.

Az egyes czéhek szigorúan őrködnek jogaik megőrzésén s körülsánczolják iparukat védelmező rendszabályokkal; így a kalapos czéh kérelmére megtiltja a tanács a szalmakalapok árulását, miben a házi- és szabadipar fejlődése ellen emel korlátokat.

Az 1831-ik évben föllépett óriási kolera pusztítása ezeret meghaladó lakosától fosztja meg a várost.

1831-iki kolera.

Kevés, de fenkölt gondolkozású polgárai e városnak megalkotják a „Magyar olvasó társaságot", a magyar műveltség terjesztése, különösen a *magyar nyelvben való haladás* és a társas élet emelése czéljából.

„Magyar olvasótársaság".

AZ ERZSÉBET-KÓRHÁZ.

Még alig hegedtek be a pusztító kolera által ejtett sebek, már ismét újabb csapás éri a várost. 1832. aug. 11-én 138 házat hamvasztott el a tűz.

Tűzvész.

Két év mulva ismét hatalmas földrengés rémíté meg a lakosságot; október 15-én reggeli 8 órakor borzalmas földalatti moraj előzte meg a város alatt elvonuló rengést, iszonyu erővel mozgatván meg a legszilárdabb épületeket; a házak inogtak, kéményeik lezuhantak, megrepedt az evang. templom erős boltozata s a régi ref. templom falai is. — A halálra rémült nép október 31-én újra átélte a veszedelmet, jóllehet a földrengés nem volt oly nagy, mint első alkalommal.

Földrengés.

A megyétől alkotott rendszabályok megszorítását nehezen tűrte a földesúri hatalom alól fölszabadult önálló lakosság, s a jobbak szívében folyton ott élt gondolata annak, hogy a teljes szabadság elnyerésének útját bölcs intézkedések életbeléptetésével, pártfogók megszerzésével készítse elő. Különösen az képezi forró vágyukat, hogy *rendezett várossá* legyenek, a belkormányzás, bíráskodás jogát szabadon élvezhessék, mire nézve magától a a királytól akarnak privilégiumot szerezni, mely a minden irányban annyira szükséges rend fentartását oly népes városban egyedül képes biztosítani.

Önállóságra törekvés.

Még az 1832 ben megindított mozgalom élén Inczédy György, Báthy Károly, Galánffy Dániel, Kralovánszky András és Draskóczy Sámuel állanak, kik az akkori befolyásos udvari ágenshez, Biermann Mihályhoz fordulnak tanácsért, négy kérdésre nézve kérvén tőle felvilágosítást: Van-e reménye a városnak jelen állapotában arra nézve, hogy a privilégiumot megszerezheti? Ha a két tanács még a felségfolyamodvány beterjesztése előtt egyesíttetik, megkapja e ilyen alakban a megerősítést? Lehet-e reményük

arra nézve, hogy a peres eljárásnál az appelláta egyenesen a törvényszékhez intéztessék? és végül mennyibe kerülne mindezeknek keresztülvitele?

Az udvari ágens már 10 nap mulva, október 27-én k. levelében megadja a kellő felvilágositásokat és az eljárásra nézve a kellő utasításokat, különösen a két tanács egyesítése körül felmerült aggályokat oszlatván el ügyesen, a mennyiben megnyugtatja őket, hogy a *fekvő vagyont* illető kérdésekben az egyesített tanács minden különbség nélkül lesz jogosítva itéletet hozni a nemesek és nemtelenek peres ügyeiben, mert fundusaiknak eredetéből törvényesen következik az, hogy ugyanazon egy bíróság alá tartozzanak. — Egyúttal figyelmezteti őket az udvari ágens arra is, hogy a túlbuzgó polgárok azon törekvésével, mely szerint Nyíregyházát a szabad királyi városok sorába kívánják emelni, már csak azon indokból is hagyjanak fel ez időszerint, mert ez oly terheket róna reájuk, melyeknek elviselésére még képtelenek, másrészről legcsekélyebb ügyeiknek helybenhagyását a helytartó tanács akaratának rendelné alá.

Nyíregyháza „privilegiuma."

Ez alapos felvilágosítás után megelégszenek tehát a régen óhajtott „privilegium" elnyerésével, mely kívánságuk hosszas előzetes tárgyalás és több oldalról felterjesztett informáczió után, teljesült. V. Ferdinánd király Ischlben, 1837. évi Kisasszonyhava 31-ik napján írta alá az okmányt, melynek 13-ik pontja megadja azt a jogot, hogy e város közönsége magát Szabad és Privilegiált Nyír-Egyháza Közönségének nevezhesse.

A vármegye 1838. évi január 22-ik napján hirdeti ki hivatalosan a királyi leiratot; a gyűlésen *Kállay* Péter első alispán elnökölt, melyen a város előrehaladásának és további emelkedésének új ösvényt nyitó privilegium kihirdettetett. — Örömünnepe volt e nap Nyíregyházának. Részt vettek abban *Farkas* Ignácz, a megye főjegyzője, *Dessewffy* Emil és Kálmán grófok, a megye tekintélyes földbirtokosai, még a helyben állomásozó katonaság tisztikara is.

Képviselőtestület és tanács választása.

Nem is soká késett a város ügyeit ezen megnyert privilegium alapján berendezni s már február 13-án megválasztja az első képviselőtestületet és megalakítja a belső tanácsot.

Magyarosodás.

A magyarosodás is minden téren hódít és lassan bár, de biztosan foglal tért az anyanyelvükhöz még erősen ragaszkodó nép között. Az evang. egyház hazafias vezetői elhatározzák, hogy csak magyar nyelven írt hivatalos leveleket fogadnak és olvasnak el s más nyelvü levelekre se nem válaszolnak, se a felettes egyházi hatóság rendeleteit végre nem hajtják; mire 1840-ben junius 8-án Komáromy József akkori főesperes magyarra fordítva küldi az első superintendensi körlevelet az egyház híveihez. A városi tisztikar, hivatalos körében, dicséretes törekvéssel magyar nyelven kezd érintkezni a köznéppel, bár kevés eredménynyel. Nagy Sámuel érdemes evang. tanitó ez időről vezetett naplójában azt mondja, hogy valóságos „magyaromania" dühöngött mindenfelé.

Inczédy György.

Az első polgármester, Inczédy György működése emlékezetes marad e város történetében. Nehéz körülmények közt, híven vitte hivatalát, de fáradtan kellett visszavonúlnia a közbizalom elől, mely őt még az 1841-ben megejtett tisztújítás alkalmával is e polczra emelte. Helyére Suták Sámuel lép; főbíró id. Trsztyánszky Sámuel, kapitány-albíró Reguly Sámuel lesznek.

Kisdedóvó.

A haladás szelleme érezhető a város azon elhatározásában, hogy a kis gyermekek felügyelete és korukhoz mért oktatása végett *ovodát* állít fel a központban.

A város jövedelmei fokozatosan emelkednek, különösen a malmok után befolyó jövedelem ez évben (1841) 6534 forintot teszen ki, vásárvámért 2264 frtot, regale fejében 15,756 frtot, összesen 24,554 forintot vesz be.

Pedig ez év a legszomorúbb esztendők egyike volt. Az iszonyú szárazság leperzselt

mindent, a nép alig aratott valamit s a kapásnövényeknek is csak fonnyadt szárát takaríthatta be őszszel termés nélkül; a rossz termés és drágaság mellett számos betegség pusztított a lakosok között, főleg a forró láz szedte áldozatait. A dolgok ily állása mellett sürgősen kellett intézkedni a fellépő inség enyhítésén. Elhatározza a város egy *takarékmagtár* felállítását, más városok példájára. Szárazság.

Az 1842-ik évben a város tisztikara már az új házban végezte hivatalos dolgát, s hogy a közügyek iránt való érdeklődés mennél inkább felköltessék, elhatározza a képviselet a nyilvános ülések tartását, a mi a város kormányzata iránt bizalmatlankodókban kellemes hangulatot szült.

Az iparkodás mellett bizonyít a nyíregyházi „dörzs gyufagyár felépítése és fentartására alakult részvény-egylet.“ A gyár csakugyan megkezdte működését s számos embernek — 20 gyermeknek is — nyújtott keresetet; gyártmányainak jósága mindenfelé elismerést nyert; Szarvas, Pest, Pozsony, Eger, Kassa voltak fogyasztói a gyártmánynak. Rövid fennállása után 1846. junius havában lángok martaléka lett s hamvai alá temette a vállalkozók további vállalkozási kedvét is. Gyufagyár.

Az elöljáróságot élénken foglalkoztatja a piacz berendezése, utczák szabályozása, a városháza előtt egy *kövezetjárda* (első kő!) készítése, a jövedelmező dohánytermelés nagyobb elterjedésben való meghonosítása, az egészségügy érdekében a város területén fekvő vízállóhelyek lecsapolása, a városi levéltár rendezése, a pusztai birtokok rendszeres, jövedelmezőbb kezelése, általában a közvagyon gyarapítása, kölcsönügyek lebonyolítása, a személy- és vagyonbiztosság, mindenben a jó rend fentartására irányzott törekvés.

1846 kiemelkedő eseménye, a csendes mederben úszó társadalmi élet felpezsdülésében, a nyíregyházi lelkes nőknek „*jótékony egyletté*“ való alakúlása, mely testület mai napig kiváló buzgóságot teljesít a társadalom odaadó szolgálatában. Jótékony-egylet.

A városi tiszújítás ez évi deczember hó 16-ik napján ment végbe ünnepélyesen. A leköszönt Suták Sámuel polgármester helyére, a kijelölő bizottság javaslata alapján, Zsiska Mihályt választották meg; ki azonban hivatalt vállalni nem akarván, *Krajnyák János* megválasztott polgármesternek adott helyet. Főbíróul Kralovánszky Andrást, albíró-kapitányul Juhász Mihályt, tiszti ügyészül Majerszky Lajost választották.

Nyíregyháza város a szabadságharcz alatt is élénk részt vett a nemzet, a haza küzdelmeiben. Szabadságharcz.

A márczius 15-iki nagy eszmék proklamálásának megünneplése általános városi ünneppé tette május 14-ikét; minden templomban hálaadó ünnepet szenteltek e nap emlékére s Miklósfi evang. lelkész magasztos beszédben ismertette híveivel e nap jelentőségét.

Május 29-én e város 42 önkéntes ifja esküdött fel Nagy-Kállóban a magyar honvédzászló alá s két nap mulva mintegy 800 nemzetőr tette le ugyanott az esküt az őrség zászlói előtt.

Bónis Sámuel közbenjárására Nyíregyháza város követválasztási jogot nyervén, országgyűlési képviselőjéül Hatzel Márton polgármestert választotta meg junius 14-én; helyére Krajnyák Jánost emelik, halála után pedig Báthy (előbb Sztruhár) Károlyt, ki a legterhesebb 10 hónapon át viselte a polgármesteri tisztet, a német és muszka hadak átvonulása idején. Követválasztási jog.

Szept. 17-én kelt levelében gr. Dégenfeld Imre főispán hívja fel a megyét s ezzel Nyíregyháza városát a haza vészterhes körülményei közt arra, hogy fegyverkezzenek.

A mindenfelé rivalgó harczi zajnál rémesebben hat e város lakosaira az ázsiai kolera kitörésének híre; az enyhe deczember 19—20-ika körül jelenik meg először városunkban a fekete halál s három nap alatt 60 emberéletet követel; szerencsére a beállott szigoru tél határt vet pusztításainak, hogy a jövő tavaszon annál féktelenebbül folytassa gyilkos mészárlását. Ismét kolera.

1849. elején a halál angyala ismét elrémítő módon szedi adóját; az első két hó alatt 500 halottja van a városnak, ezek között 290 ág. ev. mult ki a szállásokon.

A márczius 15-nek első évfordulóját soha nem látott lelkesedéssel üli meg a város; istentisztelettel és egyéb, az ünnepély méltóságát emelő külsőségekkel akar tanúskodni arról, hogy a magasztos eszmékért hevül és hevülni fog, míg e városnak egy fia leszen. Hasonló lelkes öröm közt üli meg május 6-án az április hó 13-án Debreczenben kihirdetett „Függetlenségi nyilatkozat“ emlékét; de ezzel hosszú időre elnémúl az ünnepi zaj .... Szomorúság, gyász, zaklatás lépnek helyébe.

A kolera egyre pusztit; a vereségek híre ijedelemmel tölti be a magyar nemzet szivét; a muszka hadak közeledése borzadályt ébreszt mindenfelé. A papság veres zászlóval kezében, harangok zúgása mellett, járja be junius 27-én a város utczáit, általános felkelésre serkentve a népet a közeledő óriási veszedelemmel szemben.

Oroszok Nyiregyházán.

A muszka sereg csakugyan közeledik; junius 28-án Tokaj felől vonúl Nyíregyháza felé; a kémszemlére kiküldött Kőmíves Károly borzasztó hírekkel tér meg: a muszka átkelt a Tiszán! A lakosok menekülnek, ki merre s hova tud: szőlőkbe, kertekbe, erdőbe, a távolabb eső tanyákra bújdosik. Egy nap alatt kihalt, néptelenné lesz a város, csupán az előljáróság *bátrabb* tagjai és a teljesen magokra hagyatott szegények maradnak vissza, hogy átéljék a rémület napjait.

Már junius 29-én estvéli 7 órakor két század kozák érkezik a város alá, 10—10 főből álló csapatokra oszolva nyargalja be a néptelen város utczáit, kenyeret, zabot rekvirálva a lakosoktól, feltörik a magtárt, kiürítik tartalmát s mindent elrabolnak, a mit lehet.

Már junius 30-án reggel előőrsök portyáznak a tokaji úthoz közel eső tanyákon; julius 1-én áradatképpen megérkezik az egész sereg. A gyalogság a búzapiaczon és belsőtéren ütött tanyát, mintegy 6000 ember, míg a lovasság 50 ágyúval a vásártéren helyezkedik el, mindkét felől védcsapat gyanánt nehány száz gyalogos maradt a városon kívül.

A zuhogó záporban bevonuló, átázott muszka sereg egész éjjel csatangolt a város utczáin, élelmiszereket zsákmányolva s minden mozgósítható fadarabot, kerítést összeszedett, hogy a város terein lobogó tűzmáglyák mellett szárítkozzék. Miután alaposan kifosztotta a várost s a kállói pusztai gulyából 60 ökröt kiszakitott, julius 2-án felszedte sátrait s vonulni kezdett Ujfehértó felé. Sztruhár polgármester a követelt fogatokat előteremteni képtelen lévén a pusztán hagyott városban, lófarkára akarta őt kötöztetni a vezénylő tiszt s megrémítésül végighurczoltatni az utczákon; de Hatzel, Pozsonyi doktor és Máy Adolf nyájas szavu felvilágosításai után kimenekült borzasztó helyzetéből.

Hatzel Antal.

A tisztviselők nélkül árván maradt népben egyedül az öreg *Hatzel Antal* tartotta a lelket: az ő erélye, ébersége és hűsége mentette meg e várost a végelpusztúlástól. A többi tisztviselők közül Nádasi János h. főbiró, Domján Sámuel tanácsos, Soltész József árvagyám és Sulyán János kapítány állották meg csupán helyüket.

Az elvonúlt muszka sereg újra visszahömpölyög Tokaj felé; de a dühöngő kolera miatt nem mernek megszállani a városban és a pazonyi út végén álló, u. n. „Morgó" korcsma körül ütnek tábort; onnan barangolják be jul. 6—7-én az ó- és új szőlőskerteket, s a közelben elterülő, még eddig épségben álló mezőt letarolják. Szemtanúk állítása szerint az éretlen tököt, ugorkát, tengerit állati módon, nyers alakban falják fel. Az utócsapatot képező lovaskozákok — a tábor elindúlása után — mitsem törődve a kolerával, beszáguldják a várost, a tanyákat s újra kifosztják a lakosságot: 110 drb marhát rabolnak el a legelő gulyából és hajtják a sereg után.

Ezalatt az életben maradt választott közönség tagjai, a szomorú és lesújtó helyzetben tanácskozásra gyűlnek össze jul. 16-án; de tanácstalanúl mennek szét, mert a gyűlés méltó haraggal sújtja azon gyáva tisztviselőket, kik a veszély idején elrejtőztek, mire *Galánfy János* főbiró leköszön s helyére *Soltész József* választatik.

Görgey Artur.

Már julius 27-én Görgey Artur tábornok vonul át a városon kevés

kísérettel; 29—30-án pedig táborának zöme érkezik a város alá s a kolera miatt szintén csak a nyugati oldalon elterülő pázsíton telepszik le s tölti át az éjet.

Alig távozik el a magyar sereg Debreczen felé, ismét a muszka tábor lép nyomába s aug. 2-án már a muszka előörsök nyargalják be a várost, több polgárt hurczolva innen magukkal Tokajba a generális elé, kiket azonban — a magyar sereg állapotáról és elvonúlási irányáról adott felvilágosítás után — szabadon bocsátanak.

A muszka sereg folyton özönlött Tokaj felől; a zsákmányolásnak se hossza, se vége; a tanyákon szerte barangoló muszkák közül igen sokat agyonvert a lakosság, ami tudomására esvén a parancsnoknak, aug. 12-én elfogatja Sulyán kapitányt és börtönbe veti.

DR. WEKERLE SÁNDOR.

Világos után.

A világosi gyászos fegyverletétel után, épen úgy kijut a városnak az átvonuló seregek zaklatásából, mint eddigelé; már aug. 16-án Paskievics, 19-én Constantin nagyherczeg siet át Nyíregyházán Varsóba, s a szállongó hír szerint viszi magával a békefeltételeket a czár elé.

A muszka sereg zöme aug. 27-én vonul be a városba s ettől kezdve 10 napon át, naponként 6—7 ezer embert kell ellátni mindennel az elöljáróságnak. Emberfeletti erőt kifejtve hordják össze az élelmi szereket s látnak el 60—70 ezer embert alig nehány nap alatt.

Osztrák hadak Nyíregyházán.

Az osztrák hadsereg előrelátóbb volt a muszkánál; szept. 23-án hirtelen meglepvén küldötteivel a várost, a polgárság minden fegyverét beköveteli és csak ezután — 27-én — jelenik meg a hadviselés alatt az *első német* katonaság e város falai közt. A kizsarolt és tönkrement népre még az is ólomsúly gyanánt nehezedik, hogy készletben lévő Kossuth-bankjegyeit beváltani nem tudja s az értéket vesztett jegyekért vásárolni semmit se képes.

Hatzel Márton.

Hogy mi jött ezután? Azt leirni nehéz. A kaszinót bezárták; Hatzel Márton volt országgyűlési képviselőt még 1849. okt. 14-én fogták el, de csak 1850. április 14-én érkezett ügyében megkeresés a városhoz Kállay Ubul főszolgabírótól, melyben jelleme és érzelmei felől kér felvilágosítást; ugyanekkor kérdi a tanácstól, hogy miféle rablást, dúlást, zsarolást, elfogatást vittek véghez a *forradalom* idejében a *magyarok?* A tanács 24 óra alatt szerzi be a helybeli lelkészektől a megszerezhető adatokat s azt adja válaszul a csász. szolgabirónak, hogy *Hatzel becsületes ember s a magyar sereg soha semmi bajt e városban nem okozott.* Perger János r. k. lelkész nem adott semmi felvilágosítást a hozzá intézett megkeresésre, betegséggel igazolta hallgatását.

Drevenyák cs. biztos jelenlétében hirdették ki a templomokban 1851.

febr. 10-én az osztrák monarchiai constitutiot, az úgynevezett „octroirte Reichverfassungot.“

A háboru viszontagságain és kolerán kívül egyéb bajok is sujtották a várost; 1849. április 14-én tűzvész pusztította el a pazonyi utcza egy részét; 1850-ben junius 3-án jég seperte el a szépen mutatkozó szőlőtermést.

Lakosság 1850-ben.

A lakosok száma a sok csapás következtében nagyon leapadt; a városi és tanyai 3825 lakóházban 13,118 lakos találtatik; nem szerint 6475 férfi és 6643 nő; nemzetiség szerint: magyar 4266, tót 8764, zsidó 60; német 28; vallás szerint: ág. ev. 10,179, r. k. 1534, orosz 955, ev. ref. 490, zsidó 60.

E szomorú időben, midőn az alkotmányos életet az önkény uralma nyomta el, a közönség keveset törődött a közügyek menetével; az egyes testületek, felekezetek visszahuzódva intézték el dolgaikat és csak arra ügyeltek, hogy a mindentlátó császári biztosok szemei előtt valami törvénybe ütközőt el ne kövessenek; a gyülekezés be lévén tiltva, a társasélet egészen megszünt, az emberek féltek egymástól, inkább kerülték, mint keresték egymást. A tisztviselőket a megye főnöke nevezte ki a saját embereiből, kedve szerint szabván meg fizetéseiket. A kapitányi hivatal megszünt, minélfogva a polgármesteri teendők rendkívül megszaporodtak; a polgármester segítségére Bay Ferencz ideiglenes megyefőnök az eddigi kapitányt, Szénfy Gusztávot nevezte ki; majd 1854-ben megszünik mindkét aljegyzői állás.

A letelepülés 100-ik évfordulója.

Még a letelepülés 100 éves évfordulóját is nyomott hangulatban üli meg 1853. nov. 27-én az evang. egyház gyülekezete, minden fény és külső társadalmi mozgalom nélkül, egyedül az Úr hajlékában adva hálát Istennek kegyelmeért, s adózva szívben, némán a kegyelet oltárán az előrelátó bölcs apák emlékének.

Hatalmas lökést adott a város anyagi jóléte további fejlődésének az 1854-ik év kiemelkedő két nevezetes eseménye, úgymint a tervbe vett *tiszavidéki vasútvonalnak közvetlen Nyíregyházát érintő kiépítése* s *az osztr. nemzeti kölcsönre vonatkozó szerződés* megkötése, mely utóbbi méhében hordja csíráját a mai szépen virágzó főgymnasium létesítésének.

Vasutépítés.

Márczius 14-én érkezett gróf Andrássy György és Zsedényi Ede felhívása a képviselőtestülethez, mely nyilatkozatra hivja fel a várost arra nézve, hogy az alakulóban lévő társulat által kiépíttetni szándékolt vasútvonal létesítéséhez, még pedig az előmunkálatokra szükségelt 30 ezer forinthoz s engedély megnyerése esetén a földterület kisajátításához mennyivel volna hajlandó hozzájárulni? A polgárok május hó 10-én meghozzák a határozatot, mely szerint az előmunkálatok költségeihez 3000 forinttal, sőt a szükséghez képest arányosan, többel is készségesen hozzájárulnak, ugyancsak a vasút czéljaira megkivánt minden földterületet — a földesúri jog fentartása mellett — ingyen ajánlanak fel a társulat rendelkezésére s a város határában feltalálható kő- és homokhordási engedélyt minden kárpótlás nélkül megadják.

A város ezen határozatával valóban lényegesen hozzájárult a tiszavidéki vasútvonal felépítéséhez.

Osztrák-nemzeti kölcsön.

Az osztrák-nemzeti kölcsön szerződésének megkötése a másik nevezetes esemény, mely a köznapi tények özönéből kiemelkedik. Rózsahegyi megyei főnök ügyesen vitte a szót az aug. 28-ki gyűlésen. Az aláirt összeg fedezésére nézve az az üdvös gondolat érlelődött meg az előrelátóbb polgárok lelkében, hogy a várost környező, semmi hasznot nem hajtó prémföldek egy részét adja el s oszsza ki a lakosok között; 2200 hold területet hasíta-

nak ki e czélból s 1200 □ölével számítva holdját 40—100 frton adják el a lakosoknak deczember 27-én.

A város emelkedéseért hevülő férfiak csapatában már 1856-ban új nevekkel is találkozunk.

Első magyar istentisztelet

Eddig csak kiválóbb ünnepélyek alkalmából hangzott fel a magyar nyelv az evang. egyház templomában. Az egyház hazafias gondolkozása mellett bizonyít az a tény, hogy az eddig tartani szokott *vasárnapi* tót nyelvű istenitisztelet után az *első* magyar istentiszteletet tartotta meg.

A városi nemesek testülete is kezdettől fogva szívósan ragaszkodott jogainak megőrzéséhez, míg végre 1853-ban alkalmazkodva a megváltozott korszellem igényeihez, kimondja a végleges feloszlást; 1752 frt 52 kr pénztári készletét a város veszi át s a „Zabolcher k. k. Comitats-Behörde" ápr. 18-án kelt határozatával megengedi, hagy ez összeg városi közczélra — megállapodás szerint — a kórházra fordíttassék. A nemesek utolsó hadnagya Trsztyánszky Dániel, pénztárnoka Kovács Béni, alhadnagya Kovács Sámuel voltak; irataikat és leltárukat megőrzés végett a városi levéltár vette át.

Lakosok száma 1857-ben.

A számos viszontagság, kolera, muszkainvázió, elszegényedés folytán megcsappant lakosok száma jelentékenyen emelkedik ismét az utóbbi néhány év alatt; már 1857-ben 17,416 lélek lakja Nyíregyházát. Különösen a r. k. egyház hívei szaporodnak rohamosan ujabb beköltözők által. Vallásfelekezetek szerint különben így oszlik meg a lakosság: ág ev. 11,568; r. k. 3450; görög kath. 1798; reform. 600; izraeliták a kimutatásban felvéve nincsenek.

Leirhatatlan volt az öröm, midőn 1858. évi szept. 5-én *az első vasúti vonat* robogott be, az út építéséhez szükséges anyagokat szállítva hozzánk. A vasútlétesítő társulat fejeit, gróf Andrássy Györgyöt és Zsedényi Edét, testületileg üdvözölte a város elöljárósága. Az egész város hazafias lelkesedéssel ülte meg 1860. május 1-én a „Széchenyi-ünnepélyt."

Széchenyi-ünnep

Az alkotmányos élet derűvel biztató hajnalán 1861-ben a megyében és városban megindulnak a tisztujítást megelőző mozgalmak. A megye és a város közötti érintkezést ez időben, egész 1867-ig, *Kovách* Gerő és *Vidliczkay* József közvetítik; a megyei restauráczio után Nyíregyháza alakítja meg tisztikarát febr. 15-én. Két párt áll szemben: Meskó Sámuel és Bodnár István hívei; a polgármesterül megválasztott Meskót este fáklyás-zenével tisztelték meg a polgárok. Meskó még ez évi nov. 15-én lemond állásáról, megbotránkozva az alkotmánysértő rendeleteken s a helyébe ideiglenesen megválasztott Draskóczy Sámuel nov. 17-én tiszteleg N.-Kállóban a cs. k. kormánybiztos előtt.

Választási mozgalmak.

Még nagyobb hullámokat vert fel a követválasztási mozgalom ugyanezen évben; febr. 24-én Kovács Gergely igen lelkes, ma is élő derék hazafi és Benczur Miklós érdemes jelöltek körül sorakoztak a választók s Benczurt választották meg 51 szótöbbségel követté. Az izraelita választók ellen Kőmives Károly óvást emel, de a választmány felvilágosult tagjai kimondják az izraeliták választási képességét.

Ugyanekkor tartja éberségben az ev. egyház híveit is a lelkészválasztási mozgalom; viszályoknak, régi pártoskodásnak vet véget a febr. 3-ki *békés* papválasztás, midőn egyértelemmel *Bartholomaeidesz János* lelkész-esperest választják meg lelkipásztorul.

A patronátusi jog megváltása.

Nemes gondolkozás szüleménye a város azon határozata, hogy a kebelbeli egyházak földjei és házai után az adó fizetését magára vállalja; kiegyezik a r. k. egyházzal a patronátusi joggal járó kötelezettségre nézve, melynek fejében nyolczezer forint fizetésére kötelezi magát oly módon, hogy a különben felmondható tőke 6% mellett a város kezelése alatt marad.

De mindezeknél maradandóbb emlékü a városnak az a nagylelkü

elhatározása, hogy a rövid idő mulva visszakapott kényszerkölcsönből végrehajtotta a köznevelésügyet felkaroló régebbi határozatát, tényleg kiosztván a felekezetek között birtokarány szerint 147,000 pforintot; melyből a r. k. egyház 22, az ev. ref. 10, a g. k. 12 s az izraelita hitközség 3 ezer forintot kaptak iskolai czélra; míg az evang. egyháznak 100,000 forintot szavaz meg azon határozott kikötéssel, hogy e tőke egy ev. algymnasiumnak ezen város kebelében való alkotására és örökös fentartására szolgáland alapul. Az alapítólevél lelkes hazafiui érzelemmel irja körül a jelentékeny adomány kihasználását; tannyelvül örök időkre a *magyart* jelöli meg s kizárja *„a testvéri szeretetalapítvány jövedelem-élvezetéből azokat*, (tanár—tanítvány), *kik a nemzetiségek szent nevével átkos játékot üző bújtogatók.*“

Felekezetek segélyezése.

Az alkotmányos élet hajnalának pírja elhalványul ismét; fellép a régi önkény, régi zaklatás. A hatóságokat felfüggesztik, az uj tiszviselőket a császár hűségére esketi fel Dobsa főszolgabiró; de Gráf Mór, Riszdorfer János, Vas András megtagadják az eskü letételét (febr. 8.); néhány nap mulva az alkotmányos érzületü Meskó polgármester helyébe Ujhelyi (Vihelyi) Róbertet *nevezi ki* a megyefőnök.

Kaszinó.

Az 1863. évtől kezdve a társadalmi élet pezsdülni kezd; a kaszino újra központjává válik a korszerű eszmék megbeszélésének, elnökéül a köztiszteletben álló Bodnár István, volt városi tanácsos és h. polgármestert választják meg; az inségesek javára egyik műkedvelő-előadás a másikat követi: „Szökő-év“, „Mátyás Diák“, „Csikós“ kerülnek szinre. A magyar nyelv már az alsóbb rétegekben is erősen terjed.

A határ újra 800 hold földdel növekedik, melyet ez évben vásárol meg a város Kállay Ubultól kedvező áron.

Különben ez év, az országos szárazság miatt, gyászos betűkkel van beírva a város történetébe. Itt is felüti fejét az inség rémes alakja. A pusztító aszály folytán keletkezett nyomor enyhítésére bizottság alakúl Ujhelyi Róbert vezetése alatt, mely a tehetetlenné vált földmívelők részére kenyér- és vetőmagra kölcsönért folyamodik a kormányhoz, három év múlva igérvén ennek készpénzben leendő visszafizetését.

Aszály.

A sokat szenvedett hazára jobb napok világa derül.

Megdobban a nemesen érző, felséges királyi szív s el van tökélve, hogy hű magyarjainak alkotmányát visszaállítja. Az 1865 szept. 17-én megjelent császári manifestum ez évi decz. 10-ére hívja össze az országgyűlést Budapestre.

Alkotmány visszaállítása.

Az ország szíve lelkes örömmel dobban vissza a fejedelmi magas elhatározás hallatára s mindenfelé — városunkban is — megindulnak a képviselő választás mozgalmai.

Választási mozgalmak.

Bánó József és Riszdorfer János jelöltek nevei olvashatók a városszerte lobogó nemzeti zászlókon, s a Bánó neve kerül ki győztesként az urnából.

Alig simúltak el a képviselő-választási mozgalmak hullámai, már a városi alkotmányos tisztujítás előkészülete veszi kezdetét. Egyértelemben, lelkesedéssel kiáltják ki 1866. junius 23-án *Meskó* Sámuelt polgármesternek, kinek jellemszilárdságát, hazafiúi hűségét jutalmazta meg a választás; miután ő a megválasztást el nem fogadja, *Jármy* Menyhértet emelik a polgármesteri székbe; ugyancsak főbiróúl Palicz Mihály, tanácsosúl Szakay Endre választatik meg.

A városi malomiparnak hatalmas versenytársa támadt Jéger Józsefben, ki a várossal határos orosi birtokon az *első gőzmalmot* állíttatta fel.

Gőzmalom.

A nemzetnek a békét 1867 hozza meg. Nyíregyháza fényes kivilágítással ünnepli az *alkotmányos újkor* hajnalát, hála-istenitiszteletekben hang-

zik fel a szabaddá lett keblek zsolozsmája febr. 26-án; díszküldöttség tolmácsolja a város üdvözletét a m. kir. miniszterium és a haza bölcse, Deák Ferencz előtt Budapesten.

Ezután kezdődik a tisztújítási mozgalom. Jármy Menyhért és Meskó Sámuel polgármester-jelöltek körül tömörülnek a választók; az első érdemes férfiú visszalépése után még egyszer látjuk a város élén a szilárd jellemű Meskó Sámuelt máj. 31-én. A tisztikar így alakúl: főjegyző Riszdorfer János, tanácsjegyző Saáry Pál; főkapitány Kralovánszky Gyula, ügyész Kralovánszky Mór; tisztigyám Kralovánszky László. Főbiró Palicz Mihály. Tanácsnokok: Sztárek Ferencz, Szénfy Gusztáv, Szakai Endre, Galánfi Lajos. Közigazgatásiak: Gráf Mór, Vad András, Oltványi Endre.

E tisztikarral indúl meg a *régi város* a haladás lépcsőjén fölfelé a *mai város felé*.

Izraeliták szavazati joga.

Feljegyzésre méltó, hogy a tisztújítás alkalmából a május 28-iki közgyűlés határozatilag kimondja, hogy az izraeliták szavazati joggal bírnak, s a mennyiben már a képviselet meg volt alakítva, de tagjai között izraeliták nem voltak, a jövőben megalakítandó képviseletig a hitközség rabbiját, továbbá dr. Baruch Mór, Glück Dávid, dr. Flegmann Miksa, Hoffmann Adolf, Kornstein Ignácz, Szamueli Baruch, Stern Emánuel és Schack Mór izraelita polgárokat fogadta tagokúl a képviselet kebelébe.

A GÖR. KATH. TEMPLOM.

A megyeház áttételének kérdése újra szőnyegre kerül a megyei közgyűlésen s 23 szótöbbséggel Nyíregyháza mellett dönt a közvélemény; természetesen a régi emlékű helyhez szító tüzes kisebbség ismét elodázza, sőt a jövő évi tavaszi közgyűlés feloldja e határozatot.

Ezen év legfontosabb eseményét képezi, hogy ekkor szerezte meg a város a közel 5000 holdas „Császárszállást".

Vidliczkay József.

1869-ben egyhangulag Vidliczkay Józsefet választották meg képviselőűl nagy öröm és lelkesedés között, ki kerületét — nehány év kivételével — egész haláláig képviselte.

Olajgyár.

Jéger József vállalkozó újra egy gyárral emeli iparunkat; korszerű berendezéssel bíró *gőz-olajgyárat* épít az orosi út mentén fekvő birtokán, mely naponta 50—60 métermázsa napraforgó-magot képes feldolgozni.

A virágzó Takarékpénztár mellé sorakozik a „Ipar- és Kereskedelmi bank", mi által a hiteligények kielégítése válik kényelmesebbé.

Népszámlálás 1870-ben.

Az 1870 jan. 18-án befejezett népszámlálás szerint Nyíregyháza lakosainak száma 21,648; az egész községi terület áll 47,526 hold és 791 □ölből; melyből mívelt termőterület 43,375 hold és 1359 □öl, a többi legelő és terméketlen rész.

Lónyay Menyhért díszpolgár

Újra előtérbe lép a városi képviselő-testületben a megye áthelyezésének kérdése; az ez ügyben készült memorandumot, a Lónyay Menyhért pénzügyminiszter részére kiállított díszpolgári oklevéllel együtt viszi fel egy küldöttség febr. 4-én Budapestre.

A múlt év tavaszán elhalt ref. lelkész, Gyöngyössy Sámuel helyére Lukács Ödönt választja meg az egyház, ki hivatalát ápr. 10-én foglalja el s egy negyedszázadon át egyik jeles előharczosa lesz minden szépnek és jónak e város társadalmában és közéletében.

Törvényszék.

Az 1871. április 28-án megjelent „Hivatalos Közlöny“ örömhírt hozott Nyíregyházára nézve, a mennyiben az országgyűlési 25-ös bizottmány, Szabolcs vármegye területére kiszabott egyik törvényszék helyéül Nyíregyházát jelöli ki.

Uj ev. ref. templom.

Ugyanekkor határozza el a ref. egyház régi temploma helyén egy újnak építését; istenitiszteleteit az ev. templomban tartja szept. 19-től kezdve.

1873 jan. 9. és 10-ik napján ejti meg a város Bónis Barnabás vezetése mellett a tisztújítást. Polgármesterül a balpárt tevékeny elnökét, *Krasznay Gábort* nyeri meg, kinek hasznos szolgálatai a város közügyei körül elvitázhatatlanok s jóakarattal és szelid természetével nem csekély érdemeket szerzett az elkeseredett és szenvedélytől lángoló polgárok viszálykodásainak lecsillapításában s a békés haladás megteremtésében.

Uj városház átvétele.

A városháza épülete teljesen elkészülvén, az új tisztikar már itt kezdi meg működését; az első képviseleti gyűlés febr. 27-én ül benne össze, azon a napon, midőn a város egyik kiérdemült polgármesterét, a 73 évet élt Jármy Menyhértet kegyelettel kisérik sírjába. A városháza építésének felügyeletével Krasznay Gábor, Kovács Gergely, Kornstein Ignácz, Riszdorfer János és Nikelszky Mátyás voltak megbízva. A hivatalos átvétel április hó 11-én történt, midőn a számadások felülvizsgálatánál kitünt, hogy az építkezés jóval nagyobb összeget emésztett fel az előirányzottnál s ez heves szóvitára nyújtott ismét alkalmat, miért is a munkálatokat újra felülvizsgálta egy küldöttség junius 17-én s csak ennek megnyugtató jelentése után csillapodtak le a kedélyek.

Serfőző báz.

A városnak kezdettől fogva saját serfőző-háza volt, melyet az utóbbi időben, már évek óta Aschenbrenner Jakab, Szamueli Baruch, Máy Adolf és Nikelszky Mátyás közösen béreltek s különösen sőrére fektetvén súlyt, hízott marháikat a bécsi piaczon nagy áron értékesítették; a társaság április végén feloszlott, beszüntette a serfőzést.

Az új ref. templom alapját is ez év április hó 22-én tették le nagy ünnepélylyel a ref. hívek, Révész Bálint superintendens jelenlétében.

1873-ban újra a kolera pusztít; junius elején még csak 5—6 embert ragad el naponként, de juliusban már 16—20 halottat temetnek el harangszó nélkül, mígnem megelégelve gyilkos munkáját, augusztus utolján elpihen.

Az ev. egyháztanács fényes jelét adja magyarosító törekvésének; február 15-én elhatározza, hogy ezentúl *minden vasárnap* magyar nyelvű istenitisztelet is tartatik.

Pénzügyek rendezése.

Komoly gondot okoz az elöljáróságnak a város pénzügyi helyzetének rendezése; a 14·98%-os 300,000 frtos drága kölcsöntől való megszabadulás és egyéb függő adóságok rendezése; mi végből Joszka János és Zajácz József szept. 4-én nyújtják be javaslataikat: miképen szabadúlna meg a város legkönnyebben terheitől, melyek további fejlődésére zsibbasztólag hat-

nak; egyik a kállai puszta eladását, másik a pázsit földeknek 10 évi törlesztésre a lakosok közt „jogok“ szerint való kiosztását hozza javaslatba. Csakugyan ez utóbbi vélemény győz az első felett. Később felveszik a 800,000 frt aranykölcsönt, melynek visszafizetési alapját a lakosoktól megvásárolt jogföldek törlesztése képezi.

A MILLENNÁRIS EMLÉKOSZLOP.

Törlesztési kölcsön.

E kölcsön azonban nem sokáig állott meg eredeti valóságában, hanem 610,000 frtban 50 évi törlesztési kölcsönre konvertáltatik, megkönnyítvén a jelen nemzedék teherviselését.

Somogyi Gyula kir. közjegyző.

1875-ben szervezik a kir. *közjegyzőségeket*, és egyet Nyíregyházán is; s már április 12-én kinevezik *Somogyi* Gyulát kir. közjegyzőnek Nyíregyházára. A város hű fia, a közélet tevékeny bajnoka, csak nemes ügyekért hevülő jeles szónok, minden üdvös mozgalom mellett az elsők között áll és küzd; város, egyház, népiskolák, főgymnasium, takarékpénztár, vármegye... mindenütt látható nyomokat hagy hátra bátor fellépése, hasznos működése.

Megyei székhely áthelyezése.

Hosszas küzdelem előzte meg azon magasan kiemelkedő eseményt, hogy a megye székhelye Nyíregyháza legyen. Nem az ős N.-Kálló *ellen*, hanem egy ifjú, erős és még mindig izmosodó város *mellett* folyt a harcz minden irányban.

A megye ugyanazon év szept. 12-én tartotta utolsó ülését N.-Kállóban, és már 16-án megkezdi az átköltözést Nyíregyházára, az új városház-palotában részére felajánlott északi oldalhelyiségekben, melyeket az új székház felépültéig használhat. Az első megyegyűlés 1875. november hó utolsó napján folyt le Bónis Barnabás főispán elnöklete alatt az új székhelyen, melyben a pázsitföldek felosztásának tervezete nyert megerősítést a törvényhatóság által.

A város, hogy a megyei hivatalok részére helyet biztosítson, a nagy vendéglő melletti u. n. kapitány-laktanyában helyezkedett el s a városház helyiségeit a vármegye hivatalai részére engedte át ingyen.

A képviselet elhatározza az egész város fokozatos kikövezését s még az 1876. év tavaszán a Sz.-Mihály-utcza kezdetétől a kállói-út végéig s a városháza északi szélétől a Szarvas-utcza elejéig eső terület kiköveztetését 1451 folyó öl hosszában s ugyancsak 1200 öl hoszu csatorna kiépítését.

1881-iki összeírás.

1881-ben az összeírás fáradságos munkája 12 nap alatt véget ért; a város lakosainak száma 24168 lélek, kik közül a városban 15363, a tanyákon pedig 8805 tartózkodik. Vallásfelekezetek szerint: ág. ev. 12731; r. k. 4971; g. k. 2555; ev. ref. 1846, izrael. 2053; g. n. e. 12. E szerint 143 város között Nyíregyháza a 20-ik helyen állott az országban Miskolcz után, mely 24343 és Félegyháza előtt, mely 23816 lakost számlál. A város lakossága beköltözés által szaporodott, míg a megye létszáma az utóbbi tiz év alatt 4772 lélekkel apad.

A város *önálló törvényhatósággá* emelése tárgyában az előkészítő-munkálat eszközlésére egy bizottság alakíttatik.

Lovaslaktanya.

A nagy lovaslaktanya megalkotása ügyében jan. 14—26-ig indult meg a vegyes bizottság első tanácskozása. Megállapodás történik a helyre és az ott pavillonrendszerben emelendő épületekre nézve: megállapodnak abban, hogy a kaszárnyában egyelőre félezred, majd 1888-tól egész ezred nyer elhelyezést.

Az építkezésre nézve Jiraszek és társa szegedi czéggel megkötik a szerződést, mely szerint az épületnek 1891. év végén készen kell állani. A

munka még 1889. év tavaszán megindul s a szerződéshez híven 1891. évi okt. 19—20-án a vegyes bizottság átveszi a minden tekintetben modern épületeket. A Wladimir orosz nagyherczeg nevét viselő cs. és kir. 14-ik huszárezred ez év október 29-én vonul be ünnepélyesen Lenk Albert ezredes vezetése alatt az egy millióba került laktanyába.

Vámsorompók.

A város által czélba vett *vámsorompók* felállítása — kövezetvám szedése — a megyével folytatott erős küzdelem után szintén sikerül.

Sikeres és nagy művelet végrehajtása volt a 800,000 forintos aranykölcsönnek *papirpénzzé átváltoztatása*; a megye 1889. jul. 26-án tartott közgyűlésében tárgyalta s engedte meg a konverziót. Ez átalakitás a városra nézve rendkívül fontos és előnyös volt, a mennyiben 201,139 forint 59 kr. kamatkülönbözetet gazdálkodott meg.

Közraktár.

Nem csekély vállalkozás kellett a *közraktár* létesítéséhez is; szintén ez év végén kerül felszínre az eszme. Üdvös volta szembeszökő; ez intézet segélyével a termelők maguk veszik át a kereskedői közvetítés szerepét, jobban győzhetik a konkurrencziát a nemzeti piaczon, mint országos jelleggel biró faktorok, terményeiknek jobb hitelt s vele együtt árt szerezhetnek. A Kornstein Ignácz és Haas Mór által felvetett eszmét, hosszas előzetes kisérletezés után, csak a helybeli takarékpénztárnak sikerül realizálni. 1887. május 10-én mondja ki az árúcsarnok létesítését; megállapítja a módozatokat, 100 drb 1000 forintos részvényt bocsát ki, melyből hatvanat a helybeli pénzintézet vesz át, a negyvenet árúba bocsátja. A képviselet 2010 forintért engedi át a vasúti pályaház mellett a szükséges földterületet s ezenfelül négy darab részvényt is megvásárol. Felépül 1888-ban s azóta feladatának fényesen megfelel.

Népkert.

Ez időben határozza el a városi tanács a vasúti raktárakkal szemben elterülő szabad helynek *Népkertté* átalakítását; az e czélra megszavazott 600 frtot társadalmi úton növelik s megalkotják a mai város egyik büszkeségét képező, árnyas sétálóhelyet.

Képviselőválasztás.

Háromszoros képviselőválasztás mozgalma hozza a polgárok kedélyét hullámzásba ez évben. Az eszlári pör óta még lappangó felekezeti gyűlölség szikrája lobbot vet s megalakítják Beniczky Miksa elnöklete alatt az *antisemita* pártot, Mikecz József, az „Ébredjünk“ szerkesztője és Szabó Endre r. k. tanító lesznek a párt jegyzőivé. E párt Szalay Károly kaposvári ügyvédet jelöli. A függetlenségi párt a jellemes, kipróbált erényü Vidliczkay József mellett sorakozik, ki azonban a párt kebelében, személyi tekintetben felmerült szakadások miatt, — nehogy e párt tömörségéből veszítsen, a jelöltetést el nem fogadja; mire az intelligens polgárság örömére Somogyi Gyula kir. közjegyző függetlenségi programmal nyeri el a mandátumot; az ő (okt. 22.) indokolt lemondása után a szabadelvü párt is sorompóba lép s az antisemita Hudák Károly és függetlenségi Lukács Ödön mellett Péchy Gábor nyer november 10-én legtöbb szavazatot; mindamellett egyik se nyervén absolut többséget, az újabb választásnál november 28-án Hudákkal szemben a szabadelvü párt jelöltje győz, s Péchy Gábor lett a képviselő.

Elemi csapás.

Nagy kárt szenved a gazdaközönség a julius 19-én dúló *vihar miatt*, mely óriási záporral fejezi be pusztító munkáját, mintegy százezer forintnyi kárt okozva a terményekben.

Vasútépítés.

A vasúti hálózatnak Nyíregyházáról kiindúló újabb tervei iránt igen élénk érdeklődés mutatkozott már 1881-ben; mellőzve a többféle, — konczessziot nyert — terveket, a nyíregyháza-mátészalkai vonal

létesítése érdekében az akkori főispán, Gräfl József, 1885-ben Nyírbátorba hívja össze az értekezletet; már ekkor a kiépítésre 425,000 forintért vállalkozó is ajánlkozott. A város saját érdekeit tartva szem előtt az újabb vasútvonal kiépítésénél, október 16-án, különösen Somogyi Gyula ajánlatára, 20,000 frttal járult ennek létesítéséhez; ezt megelőzőleg az eljáró bizottság vezetését Reviczky Konrád miniszteri titkárra bízta a miniszter; az engedélyezési munkálat már szeptember 20-án befejeztetett, a tényleges kiépítési munkálat már október elején vette kezdetét. Vállalkozó Schwarz A., a vasút 1887. augusztus 18-án átadatott a forgalomnak.

BENCS LÁSZLÓ, POLGÁRMESTER.

Honvéd-laktanya.

A serház-utczai *honvédlaktanyát* május 13-án tűz hamvasztotta el; de a város 29,052 frt 64 krban szerződik Bauer Antal építőmesterrel, ki az igényeknek jobban megfelelően újra felépíti azt.

Megyei székház építése.

Miképen lehetne a *megye székházát felépíteni*? E kérdést tárgyalta a vármegye junius 1-én tartott közgyűlése — eredmény nélkül; két év mulva, 1887. őszén újra felszínre kerül az ügy, erősebb hangsulyozásával annak, hogy a város vendégül látta a vármegyét a maga czéljaira épített palotájában; de végre is fel kell szabadítani az épületet s 1886-ban létre jön a *megállapodás* megye és város között. Mennyi áldozat ismét a város részéről! Átadja a megyének az addig ideiglenesen városházául szolgáló, u. n. kapitányház-telket, de mivel ez kevés, megvásárolja hozzá északfelől a Keszler-féle háztelket; a nagyvendéglőt lebontatja; a szabaddá lett térséget csinos parkká alakítja; az építkezéshez 15,000 frt készpénzzel járul, minden anyag beszállítása vámmentes. A terveket Alpár Ignácz budapesti építész-mérnök készítette; a hirdetett pályázat alapján Vojtovics és Barzó, helybeli vállalkozók nyerik el az építkezést 209,516 frt 81 krért, s azonnal hozzáfognak a munkálatokhoz; november 7-én már díszes bokréta-ünnepet ül a munkássereg; az eredeti terv kibővül a megyei régészeti múzeum felölelésével, melynek felszereléséhez dr. Samassa egri érsek 200 frtot küldött dr. *Jósa* főorvos kezeihez, s a palota előtti kis tért sajtolt tégla alapon díszes vasrács zárja el az utcza felől. Már 1892-ben legelőször az államépítészeti hivatal vonúl be.

S ezzel a közigazgatás érdekei mellett, társadalmi életünk elevenségének hatalmas előremozdítója nyert állandó lakóhelyet városunkban.

Gőzfürdő.

Alig készül el a megyeháza, már újabb középületek keletkeznek ott. A *gőzfürdőt* 1886-ban a népkert északi oldalán a vasúti út mellett építették; a fürdő október 1-én nyilt meg házi kezelés mellett.

Törvényszéki palota építése.

Az igazságügyi palota felépítése tárgyában is 1886-ban indúl meg a mozgalom. Eleinte csak a börtönnek, egy a fogház czéljainak megfelelőbb területre való elhelyezése czéloztatik; a kormányelnökség és igazságügy-miniszterium a teljes törvényszéki helyiség kiépítésére határozza el magát,

melyhez a szükséges telek 2200 □ ölnél kisebb nem lehet, de 2500 □ ölnél nagyobbra szükség nincs. A képviselet julius 7-én tárgyalja az ügyet. A szerződést 1888. július 29-én írták alá. A vállalatot Vojtovics és Barzó helybeli czég nyeri el. Először a fogház épül; gyorsan emelkednek a falak s még a tél beállta előtt a törvényszéki palota is tető alá kerül.

A leégett *honvéd-lovaslaktanya* újból való felépítése, részben átalakítása szintén 1886-ra esik; a kincstárral november 27-én köt a város szerződést, mely szerint az 25 évre kötelezi magát a bérlet igénybevételére.

Italmérési jog reformja.

Messze kiható reform-javaslatot valósított meg a város képviselőtestülete augusztus 5-én az italmérési jog gyakorlására nézve, elhatározván, hogy a szesz- és pálinkamérési jogot, a bor és sör mérésétől elkülöníti, amazt bérrendszer, emezt szabadipar útján fogja gyakorolni. A szesz- és pálinkamérés jogát Grósz L. H. 20,250 frtért bérli ki, míg a korcsmaépületekért, mint lakásokért külön 12,000 frtot kap a város.

Az 1887-ik év is erős nyomokat hagy maga után a város emelkedésének történetében.

Közvágóhid.

A *közvágóhid* felépítésének eszméje kerül legelőbb felszínre. De csak két év mulva valósúl meg az eszme, mikor is 1889. junius 7-én a képviselet elfogadja a közvágóhid tervezetét; a megye jóváhagyja, az építkezés folyamatba lép s deczemberben teljesen készen áll, egyelőre a város házi kezelése alatt.

Régen hallgatott a helyi szabadelvü párt; megizmosodni érezvén erejét, jelöltül Fabinyi Teofil igazságügyminisztert kéri fel; de a függetlenségi párt a junius 18-iki választásnál Vidliczkay Józsefet juttatja diadalra 591 szóval 518 ellenében.

Regále-megváltás.

A városi regale-megváltás alkalmából a város megkapta a regale-jövedelem 670,000 forintnyi tőkéjét, de jövedelmeinek főforrásától esett el.

Uj vasút.

Új *vasút terve* foglalkoztatja az érdekeltséget: Nyíregyházától – Tisza-Lökön át, Tisza-Polgárig. A kiépítés rohamosan haladt s a vasútat már 1896-ban augusztus hóban a forgalomnak átadják.

1889-ben a *honvédlaktanya* újra bővül; a bevonuló V. honvéd-huszárezred 2-ik osztályának százada nyer benne elhelyezést. A bérlet 3949 frt 87 krra emelkedik.

Pénzügyigazgatóság.

A *pénzügyigazgatóság* ez évi augusztus 1-én kezdi meg működését Csíszár Gyula p. igazgató alatt; ma Popp György királyi tanácsos, köztiszteletnek örvendő férfiu vezeti a hivatalt.

Károly Lajos főherczeg.

Rövid ideig bár, *magas vendége* volt Nyíregyházának augusztus 29-én. Károly Lajos kir. főherczeg keresztülutaztában itt megállapodott s a helyi vereskereszt-egylet által 12 sebesűlt részére kijelölt kórházi helyiséget tekintette meg az északkeleti vasút egyik épületében. — Kállay András főispán üdvözölte a főherczeget.

„Kossuth Lajos emlékalapitvány."

A márczius 15-ének ünnepét mint eddig, úgy most is hagyományos kegyelettel üli meg a város polgársága. Ez ünnep azért nevezetes, mert az ünneplő közönség a lelkesedés behatása alatt, *Bencs* László inditványára egy 1000 frtos gymn. alapítványt létesít, mely „*Kossuth Lajos emlékalapítvány*" nevét viseli s évenként márczius 15-én ez alapítvány 5%-os kamatját magyar történelmi tárgyu műveért egy VIII-ik oszt. pályázó ifju nyeri el.

Bessenyei szobor.

Bessenyei György emlékének érczszoborral való megörökítését határozza el a vármegye, *Kállay* András főispán elnöklete alatt megtartott közgyűlésen *Kovács* István, jelenleg kir. táblai biró inditványára; a jövő 1890. évben a szobor- és gyüjtő-bizottság buzgólkodott az összeg létrehozásán; évek alatt 15,000 frt gyűlt össze; a bizottság 1894-ben pályázatot ír ki s 16 szoborműtervezet közül választ. A leleplezési ünnepély a

NYÍREGYHÁZA VÁROS FŐTISZTVISELŐI.

Kovács P. Pál tanácsnok.	*Sexty Gyula* tanácsnok.	*Bogár Lajos* h. árvaszéki elnök.
Kertész Bertalan rendőrkapitány.	*Majerszky Béla* főjegyző.	*Moesz Béla* I. aljegyző.
Klein István főmérnök.	*Hudák Károly* tiszti ügyész.	*Dr. Trajtler Soma* főorvos

nemzet gyásza miatt 1899-ik évi tavaszi közgyűlésre tétetett át. — A szobor Nyíregyháza város egyik közterén, a megyeháztéren áll.

Mozgalmas *képviselőválasztás* folyt le ez évben városunkban; a szabadelvü párt jelöltje: Farbaky József lelkész-esperes, 362 szavazattal maradt kisebbségben Beniczky Miksa ügyvéd — előbb antisemita-pártelnök, most függetlenségi jelölt — ellenében.

Utczák és bokortanyák uj nevei.

A város nehány utczája új nevet kap s a bokortanyák régi neveit is magyarral cserélik fel; így lettek: Betkó helyett *Bedő*, Belus h. *Belfi*, Debrovszky h. *Debrő*, Frankó h. *Salamon*, Fizel h. *Füzes*, Furman h. *Szekeres*, Francel h. *Ferencz*, Hankovszky h. *Nádas*, Henzsel h. *Halmos*, Jánovszky h. *János*, Koska h. *Bálint*, Banszky h. *Bánfy*, Machács h. *Mohos*, Mokreán h. *Sipos*, Racskó h. *Nádasi*, Stevanyik helyett *István*, Sajben helyett *Vajda*, Sztreborni h. *Szeles*, Vrbovszky h. *Verbőczi* bokortanyáink. Az utczák közül pedig a vendég utcza — miután a vendégfogadó onnan elköltözött s helyére a nyugati oldalon a megyeháza épült fel — *vármegyeház*-u.; Jeruzsálem-u. *keskeny*, a kis-debreczeni-u. visszanyeri régi elnevezését és *Virág*-u. lesz; a kis-orosi u. *közép*-u; serház-utczából lett *honvéd*-u.; Arnold-u. *szilfa*-u.; a kis kállai-utcza *Eötvös*-u.; az angyalzug pedig *kürt*-u. nevet nyer.

A közélet régi két bajnokát vesztette el városunk ez évben: *Vidliczkay József* és *Krasznay Gábor* személyében.

Vidliczkay József 18 éven és 6 cykluson át volt Nyíregyháza város orsz. képviselője. Politikai szereplése nem csekély hatással volt Nyíregyháza város haladására és fejlődésére, annak átalakúlási korszakában.

Krasznay Gábor.

Krazsnay Gábor, előbb ügyvéd, 1861-ben a rövid alkotmányos aera alatt, megyei főjegyző, a szabadságharcz idején honvédszázados, majd a megyei honvédegylet elnöke, 1873. jan. 4-től, közel 18 éven át volt e város polgármestere; 1890. szept. 27-én tették sírjába a közügyek derék harczosát, 71 éves korában. Nehéz viszonyok között ült székében; a nagy alkotások egész lánczolata azon 17 év, melyben e város ügyeit vezeté.

Bencs László.

Utódjául, nov. 20-án, *Bencs Lászlót*, kipróbált régi tisztviselőjét emelte a város polgármesteri székébe. Nagy feladatok megoldása nagy erőt kívánt e helyre, ki a kulturális tényezők irányításának, előmozdításának, együtt való fejlődésének, egészséges arányosításának főintézője.

1891-iki népszámlálás.

Az 1891-ik év a ***népszámlálással*** veszi kezdetét. Nyíregyháza lakosainak száma 27,170 lélek. 13249 férfi és 13921 nő; vallás szerint; ág. ev. 13,408; r. k. 5716; g. k. 3060; ev. ref. 2623; izr. 2173; egyéb 21; lakóháza van 3850, tehát 10 év alatt 620 házzal szaporodott; középületek: temploma 6, iskola 20, kórház 2, laktanya 4, gyár 6; a kültelkeken pedig templom 1, iskola 11, gyár 2; üzleti helyisége a városban 441.

A lakosság 1880-tól egy híján 3000-el szaporodott; még pedig a ref. egyháznál 42%, a görög kath. 20%, az izraelitáknál 6%, az ág. evangelikusoknál 5·5%-al. Tankötelesek száma 4032.

Jégverés.

Az 1892-ik évben a jó aratásban vetett minden reményét, nehány perczig tartó *elemi csapás romboló* ereje, a julius 5-iki jégverés tette tönkre; 11,200 hold földet tarolt le egészen, 20 ezer holdon a termények 80%-a pusztult el, csak 10 ezer hold maradt sértetlen. A kár százezreket tett ki. Jellemző azonban a gazdálkodó közönség vagyoni erejére, hogy az ez alkalommal kieszközölt állami inséges pénz- és vetőmag-kölcsönt csak a legszegényebb gazdák vették igénybe.

A város junius 22-én *új rendőrkapitányt* nyer Sztárek Ferenczben, kit a főispán nevezett ki e fontos állásra. 1898-ban történt elhalálozása után, Básthy Barna neveztetett ki helyére, ki azonban alig pár hónapig viselte e fontos hivatalt s elhunytával Kertész Bertalan, volt főispáni titkár neveztetett ki.

Villamvilágitás.

A *villamvilágítás* bevezetése végett még az 1892-ik év vége felé lépett érintkezésbe a város a brüsszeli Siemens és Halske, majd később a Ganz-féle

NYÍREGYHÁZA RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROS TÉRKÉPE.

„Apollo" Irodalmi és Nyomdai Reszvénytársaság

Rajzolta Baumwarth Th. Kartografiai műintézete.

Helyrajzi magyarázat:

1. Városháza. — 2. Róm. kath. templom. — 3. Korona-szálló. — 4. Kir. törvényszék és fogház. — 5. Ág. ev. templom. — 6. Népiskola. — 7. Főgimnázium. — 8. Leányiskola. — 9. Izraelita templom. — 10. Honvédlovassági laktanya. — 11. Ev. ref. templom. — 12. Görög kath. templom. — 13. Városi szinház. — 14. Vármegyeháza. — 15. Bessenyey szobor. — 16. Takarékpénztár. — 17 Elemi iskola. — 18. Elemi iskola. — 19. Az ipartestület háza. — 20. Városi fürdő. — 21. Katonai élelmezési raktár. — 22. Vasuti állomás. — 23. Dohánybeváltó hivatal. — 24. Közraktárak. — 25. Lovassági laktanya. — 26. Közvágóhid. — 27. Katonai kórház. — 28. Központi villanytelep. — 29. Vasöntöde. — 30. Júlia-gőzmalom. — 31. Jäger-féle gőzmalom. — 32. Barzó-féle téglagyár és körkemencze. — 33. Király-féle körkemencze. — 34.– Erzsébet-kórház – 35. Posta-épület. — 36. Dohánybeváltó felügyelőség. — 37. Városi szegényház. — 38 Városmajor —

czéggel. A kezdeményezés érdeme *Bencs* Lászlót illeti, kit törekvésében Szohor Pál tanácsos gondos tanúlmánya támogat, kimutatván a villamvilágítás határozott előnyeit a légszeszvilágítás felett. Már 1892-ben egy 35 tagu létesitő bizottság serényen működik a legelőnyösebb feltételeket ajánló Ganz-czég képviselőivel az üdvös kérdés megoldásában; 1893-ban a villamvilágítás kivitelére részvénytársaság alakul; a műszaki és financziális tekintetből kifogás alá nem eső Ganz és Társa czéggel megköti a város a szerződést, melyet a megye is jóváhagy s így a közvilágítás hosszas vajúdás után végre szerencsés megoldást nyer. A világítás tervét Tomola Nándor és Szohor Pál készítik el, melyet a város lényegében elfogad. E szerint az élénkebb forgalmú helyeken 30—35 méterre esik egy-egy 16 gyertyafényü izzólámpa, az utczákon 40—45 méterre; a vármegyeháztéren két darab 9 amperes, vagyis ezer gyertyafényü ívlámpa terjeszti szelíd világosságát, ugyanilyen a városház-, zöldség- és Széchenyi-tereken. Eleinte csak a főbb utczákon, ma már az egész város területén izzó-lámpák világítanak s százakra tehető a magánházak száma, hová szintén befogadást nyert az új világítás. Ma a város utczáit 470 izzó- és 12 ívlámpa világítja. A közhivatalokban és a színházban levő lámpákon felül, a magánosoknál berendezett lángok száma pedig meghaladja a 3500-at. A világítási vállalat jelenleg a „Nyíregyházi villamossági részvénytársaság"-é.

Két tekintélyes pénzintézet vezéralakja, oszlopa dől ki a sorompóból 1891-ben: *Kornstein Ignácz*, az ipar- és kereskedelmi bank részvénytársaság vezérigazgatója és *Kovách László*, a takarékpénztári izmos intézet 29 évig tevékeny tisztviselője, mely időből 15 évet az intézet élén, mint vezérigazgató töltött el.

Dr. Meskó Pál.

A közélet jeleseinek sorából ismét kilép egy érdemes alak: Felsőkubini dr. *Meskó Pál*, városi főorvos, aki még ez évi febr. 3-án mondott le állásáról; lemondását azonban csak 1892-ben fogadták el véglegesen.

Irányi Dániel.

Ide jött megpihenni a magyar politikai közéletnek egyik legnemesebb alakja, a 71 éves *Irányi Dániel* 1892-ben, hogy — sajnos — itt hajtsa le örök nyugalomra fejét nov. 2-án. Dr. Meskó László, közeli rokona hajlékában húnyt el a férfi, ki ifju kora nemes idealizmusát megőrizte egész a sírig. Helyére a parlamentbe városunk szülöttjét, dr. Meskó Lászlót küldte fel a békési függetlenségi és 48-as párt nov. 26-án, egyhangúlag választva meg őt képviselőül.

Állami szőlőtelep.

A magyar kormány állami szőlőtelep létesítése czéljából ötszáz hold földnek átengedését kéri a várostól, a császár-szállási puszta birtokából, a mi nem sikerülvén, a város határával szomszédos Pazony község legelőül használt területéből vásárol meg 400 holdat Mezőssy Bélától a Sóstó mellett. Példájával nagyot lendít a szőlőtermelés emelésében, éppen abban az időben, midőn a peronospora veszedelmes fellépése lehangolja a közönség kedvét és érdeklődését a szőlőtelepítés iránt. Az uj telep csemegeszőlőit ma már vaggon számra szállítják külföldre, különösen Galicziába és Németországba. A Hegyalján levő pinczékben kezelt borai is mind szélesebb körü keresletnek örvendenek. E telep hatása alatt százakra megy az addig értéktelen homokbuczkákon évről-évre telepített új szőlők holdjainak száma.

Sóstó fürdő.

Az utczák kövezése erősen folyik. Több Northon-féle kutat fúrnak a közegészség előnyére; a Sóstó-fürdő, újabb építkezés által, a kor igényeinek megfelelő állapotba helyeztetik; az ó-szőlők nyugati oldalán, az erdővel szemben, villák emelkednek s tervben van az erdő ezen részének a véderdő üzemtervből való kivétele s a nép szórakozására parkká leendő átalakítása;

Hirdető oszlopok. a disztelen falragaszok ideje letűnik és csinos hirdető-oszlopokat állít fel a Neubauer-testvérek vállalkozása; az evang. egyház — ugyan még csak felváltva a tóttal — behozza a vasárnap délutáni magyar istentiszteletet; a város a magyar történelmi társulat alapító tagjai közé lép be, megalakul a Bessenyei-kör, az Országos nemzeti szövetség helyi fiókja: szóval, minden irányban hasznos újítás, szépítés, haladás képe tűnik szemünk elé.

Bessenyei-kör.

Tisztviselők nyugdíjalapja.

Lelkesítő örömre hangoló alkotást teremt a város *tisztviselőinek nyugdíjalapja* létesítésével. Ő Felsége, szeretett királyunk megkoronáztatásának 25-ik évfordulója alkalmából, Somogyi Gyula indítványára, évenként 20 éven át 2—2000 forintot szavaz meg az alap megteremtésére.

Szinház.

Amit a kulturális czélok előmozdítására bőven áldozó város rohamos haladás mellett megvalósítani nem volt képes, azt kivitte 1893-ban — Somogyi Gyula buzgólkodása mellett — a társadalom, megvalósította egy részvénytársaság: Tháliának állandó templomát emelte fel. A szénatéren 945 □öl telken felépült a 6—7 száz embert befogadó *színház*. 1894. febr. 6-án Dobó Sándor társulatának fellépésével nyílt meg.

Erzsébet-kórház.

Ma már készen áll a megyei központi *Erzsébet-kórház* díszes pavillonsora a kállai-út mellett, a régi köztemető helyén. Kétségtelenül emeli a város közforgalmát, erejét ez új alkotás is.

Martinyi József.

A virágzó főgymnázium kegyeletesen ünnepli meg ez évben igazgatótanárának, Martinyi Józsefnek 25 éves tanári jubileumát; ugyanez évben igaz érdemet ismer el, midőn dr. Wekerle Sándor miniszterelnököt, a munka emberét, a magyar nemzeti törekvések bátor előharczosát, díszpolgárává választja meg.

Dr. Wekerle Sándor.

Pénzügyi viszonyok.

A város szükséglete hova-tovább nagyobb arányban emelkedik; már az 1894. évi költségelőirányzat bevételi rovata 353,061 frttal szemben 402,146 frt kiadást tűntet fel s a hiányzó 49,085 frtot a lakosok 48%-os közköltséggel fedezik. Az 1895-ik évi szükséglet 412,200 frttal szemben a bevétel 368,000 frtot teszen.

Egyrészről a létező viszonyok és intézmények konszolidálására való törekvés, másrészről üdvös befektetések által a városi közjólét anyagi és szellemi érdekeinek emelése teszik *jellemző sajátságát* azon fárasztó munkának, melyet a tisztikar, a képviselet s az ügyeket intéző hatóság kifejtett a legutóbbi évek alatt.

Az *ipartestület* nov. 18-án avatta fel ünnepélyesen e testület zászlóját, midőn Kállay András főispán neje teljesítette a zászlóanya tisztét; ez ünnepélyt a helyi tűzoltóság szept. 22-én tartott zászlószentelési ünnepe, tíz éves fennállásának jubileuma előzi meg.

Kitüntetések.

Az állam, társadalom, egyházak egyaránt *lerójják a hála és elismerés kötelezettségét*, nemes adóját, a jeles, kiváló férfiak iránt. Dr. *Jósa András* vármegyei főorvost a Ferencz József-rend lovagkeresztjével díszíti fel a király elismerése. *Miklós László alispán* kir. tanácsosi czímet nyer. Az ev. ref. egyház veterán tanítóját ünnepli, az ötven év óta jelesen működő *Varga Antalt;* míg az ev. egyház *Pazár István* igazgató-tanítónak teszi fejére, itteni 25 éves kiváló működésének elismeréseül, a hála megérdemelt koszorúját. Majd a jövő év folyamán a helyi törvényszék kitünő elnökét, *Megyery Gézát* nevezi ki Ő Felsége kúriai bíróvá, elnökségének 10-ik évében, majd ismét dr. *Kovách István* törvényszéki bírót kir. táblai bíróvá; *Lukács Ödön* ref. esperest pedig, lelkipásztori működésének 25 éves évfordúlója alkalmából ünnepli az egyház, város, megye, ki mind e helyeken, kiváló jeles tehetségével szolgálta a közügyeket; az evang. egyház érdemes esperese, *Farbaky József*, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyeri el, híveinek osztatlan örömzaja hangzik fel a jeles pap megérdemlett kitüntetése felett.

A hétköznapi munka köréből magas eszme emelkedik fel 1895-ben. A felserdűlt ifju — e város — kifejlődött férfi lőn; számot kell vetni önmagával, erejével, hivatásával és feladatával; a január 25-iki képviseleti

közgyűlés, Somogyi Gyula lelkes indítványára, elvileg kimondja azt, hogy Nyíregyháza törekedjék *az önálló törvényhatóság jogait megszerezni.* A czél kivívása a jövő feladata lesz.

A millennium évfordulója.

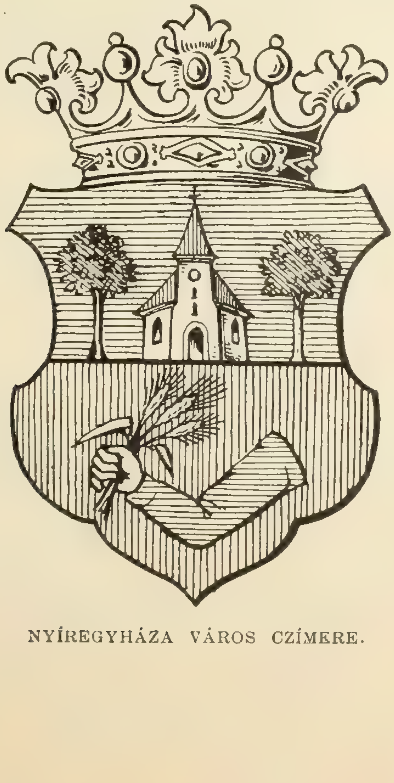
Hazánk ezredéves fennállásának évfordulója a *pusztából* másfél század alatt virágzó magyar várossá fejlődött, szellemi és anyagi tekintetben kimagasló s népességének aránya szerint ez országban a 20-ik helyet elfoglaló várost talált Nyíregyházában!

Elhunyt jelesek.

De mintha megsokalta volna *erejét*, nagyságát a gondviselés, éppen ez év döntötte le vezéralakjainak kiváló tagjait. Három felekezet öltött gyászt a legszentebb forrásból fakadó ez örömnek évében. *Lukács Ödön,* ev. ref. lelkész-esperes, egyházi és történetíró, költő, hirlapszerkeszerkesztő, jeles szónok, a politikai és közélet kimagasló alakja, 53-ik évében, váratlanul meghalt márczius 1-én. Utódául dr. *Bartók Jenő*, volt debreczeni theologiai akadémiai tanárt hívták meg. Öt nap mulva, dr. *Heumann Ignácz*, a kiváló eszü jogász, a közügyek fáradhatlan előharczosa húnyt el; hittestvére: dr. *Baruch Mór*, jeles orvos, áldozatkész emberbarát, — aki bátran állott sorompóba a közügyekért — fejezte be közhasznú életét május 23-án; az ev. egyházra pedig a veszteség súlyos érzete nehezűlt; *Farbaky József*, kitünő pap, magas szárnyalású igazi szónok, az iskolaügy hatalmas fellendítője, a magyarosodás tevékeny bajnoka, a közélet kiváló munkása, ápril hó 26-án váratlanúl meghalt. Örökébe, a hívek egyhangú bizalma méltó utódot emelt *Geduly Henrik* lelkész személyében.

A derék munkások kidőlte felett ránk borult gyász elrejtőzött a szívekbe; kigyúltak az örömtüzek az ezredéves szép haza határain. Isten megsegítő kegyelme ültette, tartotta, fejlesztette, emelte városunkat is; méltán sokszoros hálaünnepeivel vett részt a haza ünnepében!

Nyíregyházára még szép jövő vár. Foglalja el mennél előbb méltó helyét, istenfélelem, tiszta erkölcs, boldogító jólétben, a tiszta magyarajkú nagyvárosok között!

NYÍREGYHÁZA VÁROS CZÍMERE.

KIS-VÁRDA.

Őskor.

Kis-Várdát, a virágzó és szépen fejlődő mezővárost, keletről homokdombok, nyugatról messze elterülő rétség és délről sík földek veszik körül. A Tiszától kb. egy órajárásnyira fekszik. Hajdan egész vidékét ingoványos lápok és mocsarak borították, melyekből csak itt-ott emelkedett ki egy-egy terjedelmesebb földterület, melyet azután ama vidék őslakói lefoglaltak maguknak. Kis-Várda is egy nagy kiterjedésű ősi lápnak a szomszédságában épült és területe már az őskorban is lakott hely volt, amit az itt talált őskori leletek bizonyitanak.

Hatalmas vára, mely még romjaiban is meglep, úgy látszik, már a honfoglalás korában is fennállott s őseink birtokába szláv törzsek révén jutott

Szent László.

A honfoglalás utáni időkből az első hagyomány és irott emlék Kis-Várda multjában Szent László királyig vezet bennünket, aki, a hagyomány egyik változata szerint, a Bökönynél a tatárokon, a másik szerint pedig Geszterédnél a bessenyőkön nyert ütközet emlékére Kis-Várdán templomot emeltetett. Tény az, hogy a templom az akkor a király főhadiszállásául szolgáló várhoz legközelebb eső dombon épült, kőfallal volt megerősítve és czinteremmel körülvéve, mig a templom szentélye alatt sirboltokat épitettek.

XIII.–XIV. század.

Idő multán, a XIII. században találunk a községről irott nyomokat, amikor 1288-ban „Warada“ néven említik az oklevelek. Nemsokára ezután már a mai nevén találjuk, de az akkori irásmód szerint „Kysuarda“ és „Kysuarada“ néven, mig egy N. Lajos korabeli, 1370-iki oklevél „Forum in Warada“ néven emliti piaczát. 1334-ben a Várdai családot említik az egykoru oklevelek mint földesurat, mig kb. 40 évvel később a Losoncziak szerepelnek mint ilyenek.

A várkastély.

A várkastély és környéke sok viszontagságos küzdelem és harcz szinhelye volt. János Zsigmond király és anyja, Izabella is ostromolták eredmény

nélkül; Báthory István is vívta, később azután Balassa Menyhért megszállotta. II. Rákóczy Ferencz idejében a felső-szabolcsi nemesek ide menekültek a kurucz csapatok elől, akikkel azonban később szövetkeztek. Rákóczy Ferencz maga is hosszabb ideig tartózkodott itt és több levelét innen keltezte.

XV.—XVII. század.

A kis-várdai vár tartozékai voltak, egy 1471-iki öszszeirás szerint: Döge, Rozsály, Veresmart, Litke, Tuzsér, Kalongya, Papp Szent-György, Ajak és Pátroh községek. A korábbi századokban itt tartotta Szabolcsvármegye a maga törvényszékét, és Melith Péter szabolcsi alispán a XVII. század elején a kis-várdai várban lakott. A század közepén már gróf Nyáry István lakja, a XVIII. században pedig Krucsay Márton, aki

A KIS-VÁRDAI VÁR RÉGI KÉPE.

nejét, Tolvaj Borbálát hűtlenségen érve, törvényadta jogánál fogva lefejeztette.

Vallási villongások.

A XVII. század elején vallási villongások és háborúk dúlták fel a község békéjét. 1605-ben a szatmármegyei kálvinisták intéztek támadást a város ellen, feldúlták a katholikus templomot, papját megcsonkitották, elhurczolták és egy mocsárba fullasztották. Azután Bocskay csapatai rohanták meg a községet, dúlva és pusztítva, ami utjokba került, mely alkalommal a katholikus templomnak egy részét lerombolták. A lerombolt rész helyett Kisvárday Kata fából építtetett templomot, melyet az evangelikusok használtak.

1670-iki tűzvész.

1670-ben az egész község, a templommal együtt tűzvész által elpusztult, úgy, hogy az utóbbinak csupán a szentélye maradt meg. Évtizedekig tartott, míg a templom használható állapotba jutott. Fehér János esperes búzgólkodásának köszönhető, hogy Erdődy Gábor egri püspök segítségével a vármegye a lerombolt templomot felépíttette, melynek azonban még 1779-ben is fatornya volt. Melith Péter alispán és neje, sz. Kapy Anna elhalálozása után, a kisvárdai komposszesszorátus 1668-ban megerősítette a kath. egyházat azon ház birtokjogában, melyet a kis-várdai plébánosok annak idején Kisvárday Lászlótól

KIS-VÁRDA FŐTERE.

adományképen kaptak. Ebben az időben a községnek az Esterházyak, a Homonnai Drugetek, a Melithek és a Nyáryak voltak a földesurai. Később következtek a Telegdyek, a Csákyak, a Zichyek, majd a Becsky, Eszterházy, Krucsay, Szögyény, Petrovay, Jósa, Wan der Nath, azután női ágon: Kastal, Czóbel, Ferenczy, br. Horváth, Farkas, Barkóczy, Kaszap, Detrich, Tardy, Madách, stb. családok.

Dülőnevei közt sok olyan van, a mely történeti jelentőséggel látszik bírni, vagy helyrajzi szempontból érdekes. Igy Nyesenye, Csengeti hát, Kalongya-kert, Czakottya, Csoba kecskéje, Noszvaj, Lófogó, Olod, Kis-Bikecs, Vár-sziget, Detrichné lápja, Kozma-láp, Nagy-Tönge, Bacs, Nagy-Parom, Ebes sziget, Dagonyás és Pallószer.

Hanyatlás.

A Rákóczy-féle szabadságharczok elmulta után a község életében mind nagyobb pangás mutatkozott. A város élénksége erősen csökkent, és a lakosokon tétlen közönyösség vett erőt. A várat is mind ritkábban lakták, és

KIS-VÁRDA FŐUTCZÁJA.

A vár lerombolása.

amikor az erődített helyek lerombolását elrendelték, nem nagy munkával járt már a lakatlan és teljesen elhanyagolt várnak használhatatlanná tétele. Ugyanakkor lerombolták a várbeli Szent Zsigmond tiszteletére emelt kápolnát is és omladékait széthordták, hogy erős köveit egyéb építkezésekre használják fel.

Tűzvész a 30-as években.

A harminczas években tűzvész pusztította el a város nagy részét. A község akkor leginkább apró házacskákból állott, melyek bő táplálékot nyujtottak a pusztító elemnek. A tűzvész után kezdték csak a lakosok házaikat szilárdabb és biztosabb anyagból építeni, ami nagyban hozzájárult a város külső képének emeléséhez. Akkoriban kevés nagyobb szabású, szilárdan épitett háza volt Kis-Várdának. Ilyen volt a XVIII. században a gróf Wan der Nath által épített és később az Eszterházyak birtokába került kastélyszerű épület, mely jelenleg a Wahrmann René tulajdonában van; továbbá a Kastal-, Eördögh-, Farkas-, Orosz-, Ambrus-, br. Horváth-féle stb. házak, melyek közül azonban ma már csak egyik-másik áll.

A mai város.

A régi Kis-Várda romjain felépült mai város már teljesen rendezett képet mutat. Lépten-nyomon a haladás bizonyítékaival találkozunk. Utczái szélesek, számos valóban szép és stilszerű, kisebb-nagyobb épülettel, melyek-

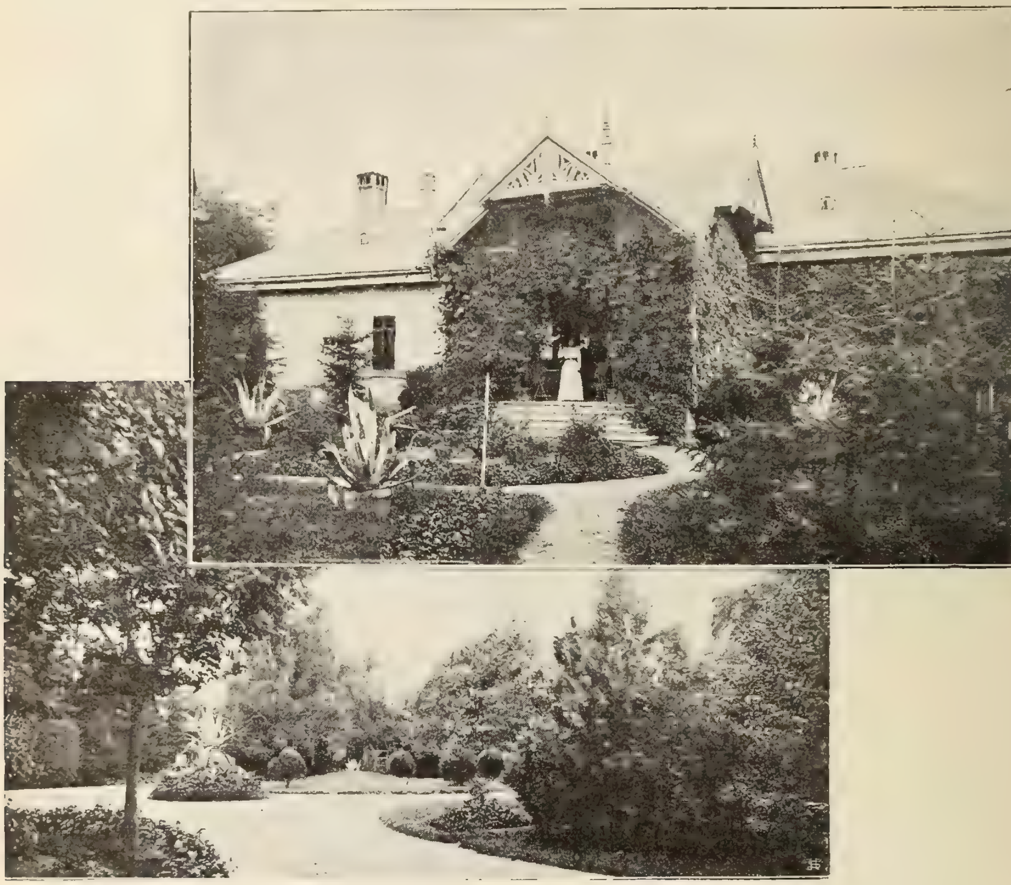
nek némelyike bármely nagy városnak is díszére válnék. Különösen csinosak az egyes előkelőbb családok földszintes és emeletes urilakai és kerti házai, melyek mögött többnyire szép, gondozott park terül el. A város utczái jó benyomást tesznek az idegenre, amit a már évek óta bevezetett villamos világítás nagyban fokoz.

Vallás-felekezetek.

Egyházi tekintetben is érdekes hely Kis-Várda, a mennyiben itt a vármegye összes vallásfelekezeteit megtaláljuk. Templomuk van a róm. katholikusokon kívül a reformátusoknak és a görög katholikusoknak is.

Hivatalok.

Van Kis-Várdán főszolgabírói hivatal, telekkönyvi hivatallal össze-

KIS-VÁRDAI KERTI HÁZAK.
Rézler György urilaka.

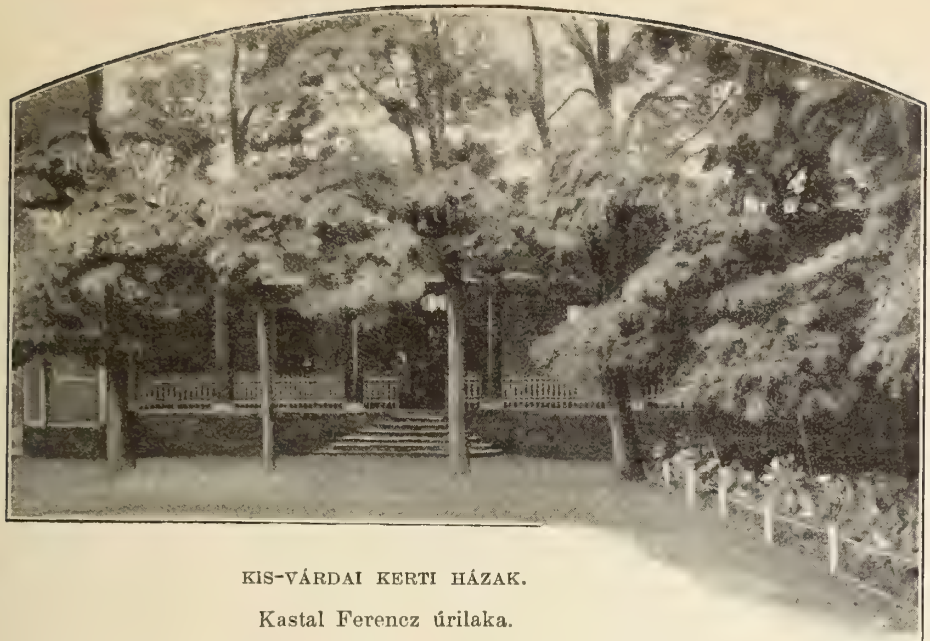
kötött járásbíróság, csendőr-örsparancsnokság, városi rendőrség, dohánybeváltó-hivatal, tűzoltó-egylet és negyven ágyra berendezett megyei közkórház.

Ipar- és kereskedelem.

Kereskedelmére nézve Kis-Várda a vármegyében a második helyet foglalja el. A kereskedelmi és ipari érdekeket szolgálja a takarékpénztár, melynek szép épülete a város főterét díszíti, az ipar és kereskedelmi bank, a fillérbank, a termény- és szeszraktár-részvénytársaság, a kisvárdai gazdakör, stb. Ezeken kívül van itt több gőzmalom is.

Közlekedés.

Közlekedésügyi tekintetben is elég előnyös a város helyzete. Egyik fontos állomása volt az 1870—73-ban épült magyar-északkeleti vasutnak, ma pedig a magyar államvasutnak egyik nagyforgalmú állomása. Ezenfelül négy országútnak itt van a találkozó pontja, melyek közül az egyik Zemplén, a másik Ung, a harmadik Beregvármegye felé vezet, míg a ne-

KIS-VÁRDAI KERTI HÁZAK.

Kastal Ferencz úrilaka.

gyedik Nyíregyházára visz. A negyvenes években még csak gyalogpostása volt a községnek, mely hetenként háromszor hozta el az esetleg érkezett küldeményeket Berkeszről, a gróf Vay Ábrahám által kezelt postahivatalból. Kis-Várda csak az ötvenes években kapott postát, mely azonban akkor még pénzfelvételre jogosult nem volt.

Közmívelődés.

A város közoktatásügye és közmívelődése is szépen fejlődik. Öt felekezeti iskolája van és egy hat-osztályú állami elemi iskolája. Ezenkívül van leánynevelő magániskolája, gyermekápolója, kisdedóvója és iparostanoncziskolája.

Egyesületek.

Társadalmi és jótékonyczélú egyesületei szintén hasznos hivatást teljesitenek. Ilyen a már 1840 óta fennálló „Kaszinó-egylet", a jótékony nőegylet és az ipartestület.

Lakosság száma.

Az 1871-iki népszámlálás szerint Kis-Várdának összesen 4703 lakosa volt és pedig 1824 róm. katholikus, 384 görög katholikus, 1166 ág. evangelikus, 1328 izraelita és egy unitárius. Jelenleg azonban Kis-Várdán 816 ház van 6458 lakossal, amely jelentékeny szaporodás a község erős fejlődését bizonyítja, a mire különben nagyon előnyös fekvése, kifejlett ipara, kereskedelme és nagykiterjedésű, jómódú vidéke is predesztinálja.

NYÍR-BÁTOR.

Honfoglalás kora.

A mai Nyír-Bátor város kétségkívül a honfoglalás kora után keletkezett s valószínűleg első telepítőjétől nyerte a *Bátor* nevet, mely szó nyelvükben eredetileg török kölcsönvétel. Mint a Nyírségnek csaknem központja, közvetlenűl a honfoglalás után nem ment egyes törzsek birtokába, hanem fentartott fejedelmi, illetve később királyi birtok volt, mint általában az egész „Nyír“, mert másként nem illetnék régibb történetiróink Szent László királyt „a nyíri föld fejedelme“ melléknévvel is.

Első birtokosa.

Legelső és legrégibb birtokosa a Guth-Keled nemzetségből való Báthory család. E nemzetség rakamazi ágából származott András, a Báthoryak törzsatyja, kinek fia volt Bereczk (Briccius); ez hű szolgálatai jutalmául IV-ik Lászlótól Ábrányt (Abrám), Kis-Báka és Báthor (Bathur) községeket kapta s utóbbiról kezdé magát Báthorynak nevezni.

Báthory Bereczknek fiai voltak András, nagyváradi püspök, János mester, Miklós és Lőkös, akiknek javára Róbert Károly király az 1330-ik évben bőjtmás havának 9-ik napján nevezetes kiváltságlevelet adott ki, amely kiváltságlevél szabályozza egyúttal a városnak és a lakosoknak viszonyait is.

Kiváltság-levelek.

Miután ez, és a Róbert Károlytól később kiadott okiratok, nevezetes kortörténeti adatokat tartalmaznak, megismertetni szükségesnek látjuk.

Róbert Károly első kiváltságlevelében fel vannak sorolva azon érdemek, amelyeknek jutalmául a kiváltságok adattak, nevezetesen meg van irva, hogy Báthory Bricciusnak fiai, név szerint András püspök, Lőkös, János mester és Miklós megfelelő kiserettel innen Bátorból indultak ki a királyért harczolni, a szolgák vagyis katonák közül némelyek sok és előszámlálhatatlan kárjaik után Kopasz és Beke, a Tamás fiainak idejében, iszonyú tömlöczökbe zárattak, irtóztató kínokkal megkínoztattak, tagjaikban megcsonkíttattak, sok vereséget szenvedtek és viseltek, — az urak vagyis Bricciusnak fiai közül némelyek hűségökért utálatos vasszerszámokkal gyötörtettek, azonfelül a szolgák és jobbágyok közül csak Bátorban is 53-an leölettek.

Mindezek nem tántorították el Briccius fiait, mert János mester Máté (Csák Máté) nádorispán ellen Kassa körül vitézül harczolt; ugyan-

csak Tamásnak fölfegyverkezett fiai (Kopasz és Beke) ellenében Debreczen körül győzelmeskedett; — végre harczolt Erdélyországban Derusa vajda és végül a nádorispán Moyusnak Moyus nevü fia ellen.

Mindezekért a bátori birtokot, az ehez tartozó egybegyüjtött vagy egybegyűjtendő jobbágyokat kivette a nádorispánnak, királyi udvara birájának, vármegyei ispánoknak, nevezet szerint a Szatmár vármegyében levő ispánoknak, azok szolgáinak minden itéletök, hatalmok és törvényszolgáltatások alól, — felszabadította és szabadokká tette, felmentvén őket minden adófizetés alól, azonban a biráskodási és büntető-hatalmat meghagyta a pallosjoggal felruházott Báthory család tagjainál.

A második és pedig Visegrádon, az 1332. évi márcz. 8-án kelt okirat meghagyja minden istenes kereskedőnek, aki Noghfalván (ma ismeretlen hely, valószinűleg Nagyfalu a régi Közép-Szolnok megyében) és Zalach-on (Szalacs) vagy akárhonnan Bátor felé általjön, hogy amit cselekesznek a Szatmárban és Szatmár-Németiben lakó kereskedők, akik Kocsordon és Domahidán általmennek, úgy cselekedjék mindenki, aki ezen helyeken sóval, marhákkal, egyéb árukkal általmegy, vagyis *először* Bátorba tartoznak menni és ott a máig is csütörtöki napon tartatni szokott hetivásáron kirakodni, árulni, és csak azután mehetnek tovább kereskedni.

A harmadik okirat, mely kelt Visegrádon 1332. január 2-án, ugyanezt hagyja meg a szatmári és szatmárnémeti kereskedőknek.

Ez utóbbi okirat azért is nevezetes, mert ebben fel vannak sorolva a Báthory Briccius fiainak ujabb érdemei, melyekért a kiváltságot kapták, jelesül el van mondva, hogy Lőkös Havasalföldön a Bazarád elleni harczban megöletett, János mester pedig ugyanott rabságba esett és keservesen nyomorgattatott.

A negyedik okirat tartalma ugyanaz, ami az előzőé s egy nappal későbbről van keltezve, de ez már szólt nemcsak a szatmáriaknak, hanem *Kállónak* és *Debreczennek* is.

Kiváltságok megerősítése.

E helyütt felemlítjük, hogy I-ső Károly királynak ezen négyes kiváltságlevelét szó szerint megerősítette Visegrádon 1512. május 3-án II-ik Ulászló király és pedig Báthory Andrásnak, az András fiának kérelme folytán, majd 1537. jul. 27-én János király a Báthory (Bonaventura) András kérelmére; de megerősítette ezen kiváltságleveleket 1618-ban II-ik Mátyás és 1662-ben Leopold király is.

Szabolcs és Szatmár vármegye határa itt ezen a környéken az idők folyamán ingadozásoknak volt alávetve, minélfogva Bátort hol az egyik, hol a másik vármegyéhez számítják az oklevelek; volt idő, mikor Nyír-Béltek, Bogát, Encsencs, Őr, Vaja, Mada, stb. szabolcsvármegyei községek Szatmárhoz tartoztak, mig Szamos-Szeg, Kér, Náprád, Panyola, Vitka Szabolcs vármegyéhez voltak beosztva.

Más magyarázata mindezeknek nem lehet, mint az igen népes Báthory család tagjai közt időnként létrejött osztály; mert tudnunk kell, hogy az eredetileg egy családból, mintegy törzsnek maradt az itt lakó ecsedi ág, — ebből kivált a somlyai és ismét ebből a szaniszlófi ág és ezen ágak, daczára a vérrokonságnak, igen sokszor önhatalmulag is megháborították egymást a békés birtoklásban.

Hazánk történetében a szaniszlófi ág nagyobb szerepet nem játszott, — Bátor történelmében sem igen találkozunk vele másutt, mint János királynak fentebbi oklevelében; — a somlyai ág főként Erdélyben szerepelt, itt csak időnként találkozunk velök mindaddig, mig az ecsedi ág

BÁTHORY ISTVÁN VAJDA CZÍMERE, A NYÍR-BÁTORI EV. REF. TEMPLOMON.

kihalt s átvette ősei örökét, köztük Bátort is, de csak rövid időre, mert a sors ezen ág kihalása után uj tulajdonosokat adott Bátornak.

Báthory István.

Báthory István, ki magát nyírbátori előnévvel is irta, a hiteles kútfők szerint a kenyérmezei ütközetben nyert zsákmányból épített Nyír-Bátorban templomot és kolostort 1480 körül és pedig a ma is fennálló rom. kath. templomot és egy zárdát, — és ama kincsekből tette le alapjait egy másik templomnak, t. i. a mai ev. ref. templomnak, melynek sirboltjában kivánt megnyugodni s ahol hamvai ma is pihennek.

R. kath. templom.

A kath. templom, melynél első tekintetre szembetünik, hogy később építették hozzá a már meglévő toronyhoz, csúcsíves modorban épült, de az idők folyamán átalakitott mennyezet ma már barok-stilt mutat.

Minoriták.

A kolostort ma is bírlaló és minden időben hazafias magyar minorita-szerzetesrend történelmi hagyományai szerint, itt a parochia már 1332 előtt létezett, és hogy akkoriban kolostor is volt itt, szintén nyomát találjuk a rend történetében, ahol a XIV-ik század második felében a nagybányai anyakolostor említtetik, amelynek alája voltak rendelve a nyírbátori stb. kolostorok.

Nem tévedhetünk tehát akkor, a midőn a templomnál mindenesetre régibb torony építésének korát Árpád házbeli királyaink idejére tesszük, mert az 1332-ik év táján, vagyis Róbert Károly korában, a lakosok és a Báthory család tagjai — amint fentebb láttuk — a csaknem folytonos háborúskodások miatt templomépítéshez alig foghattak.

A minorita-rend hagyományai szerint a Báthory István erdélyi vajdától alapított kolostort és templomot 1587-ben az oláhok elpusztitották és ekkor megszünt Nyír-Bátorban a róm. kath. egyház, mert ismeretes, hogy Báthory István országbíró különösen a saját birtokain hathatósan terjesztette a reformácziót, sőt végrendeletében szinte mérhetetlen kincseit oly feltétel mellett hagyta somlyai Báthory Gáborra és ennek testvérére a „bűbájos" Báthory Annára, ha ezek el nem tántorodnak az igaz, t. i. a reformált vallástól.

Változván a viszonyok, 1717-ben III-ik Károly beleegyezésével, Erdődy Gábor gróf egri püspök közbenjárására gróf Károlyi Sándor mint királyi meghatalmazott s nem mint tulajdonos, (mert Bátor az övé soha nem volt), visszaadta a minorita szerzetnek nyírbátori vagyonát és a jámbor lelkiatyák — élükön Kelemen Didák akkori rendfőnökkel — azonnal a

romokban levő kolostor és templom ujbólépítéséhez fogtak és a hívők segítségével fel is építették. — E korbeli építés nyomait viseli magán a kolostor, és e korban látták el a templomot uj mennyezettel, illetve bolthajtással, mert körülbelül 130 évig jóformán csak a falak állottak.

Ez időtől, és pedig 1723-tól vezettetnek az anyakönyvek is.

A templom nevezetességei.

A templom nevezetességei közt különös figyelmet érdemel a bejárattól balra eső első oltár, mely a Krisztus kínszenvedéseit s keresztre feszíttetését ábrázoló s fából faragott szobor csoportozatokkal van diszítve. Ezt az oltárt az 1737. évben Krucsay János és neje, Pogány Borbála készíttették és pedig mindenesetre művész által, legalább az összeállítás és csoportositás igen megkapó s nem közönséges felfogásra vall.

Másik nevezetessége még e templomnak, hogy alatta sírbolt van, melybe még pár évtízed előtt is a kolostor nevezetesebb világi pártfogóit temették. Ide temették ideiglenesen az 1443-ik évben Báthory István, erdélyi vajda tetemeit is, de később rokonai átvitték a mai református templom alatti családi sírboltba.

Az ev. ref templom.

Hogy az ev. ref. templom alapjait a kenyérmezei hős tette le, mutatja a templom ajtaja feletti felirat is, mely szerint e templomot a Báthory András fia, András „a fundamentis exstruxit“, vagyis magyarul szó szerint „alapjaiból fölrakta“, amit e templom ajtaja felett falba erősített és Báthory István vajdának 1488-ban készült igen művészi kivitelű czímere is bizonyít.

Egy 1810 aug. 10-én a tiszántúli szuperintendencziális gyülés által, a templom megvizsgálására kiküldött bizottság, melynek többek közt Buday Ézsaiás is tagja volt, kutatásának eredményéről beterjesztett jelentéséből a következőket közöljük:

„Ennek az ifjabb Báthory Andrásnak, a ki Somogy, Szatmár és Szabolcs megyéknek főispánja volt és II. Lajos királytól 1521-ben bolgrádi bánná neveztetett (de Belgrád várába Török Bálinttól és Hédervári Ferencztől be nem bocsáttatott), két testvérbátyja volt. Az első: Báthory György főlovászmester II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt. — Ez irta alá nevét, az irást nem tudó Báthory István vajda helyett, annak a békének, mely a császárral 1491-ben köttetett. — A második Báthory István, a ki II. Lajos és I. Ferdinánd királyok alatt palatinusságot viselt és Zápolya Jánosnak vetélkedő társa volt. Ezek mindketten mag nélkül haltak el. — Résztvettek pedig mindketten azoknak az apró fácskákból mesterségesen kirakott pompás székeknek készítésében, melyek a templom mindkét oldalán még ma is nagy részint épségben vagynak, noha tökéletességre a náloknál ifjabb testvér, András vihette, a mint a székeken levő ezen interscriptió mutatja: „Hoc opus fecerunt fieri Magnifici Domini Georgius de Bator, agazonum Regalium magister et Stephanus de eadem Bator, Comes Thimisiensis et partium inferiorum Capitaneus Generalis, nec non Andreas de Bator Comes Comitatum Sumug, Satmariensis et de Zaboc Comes, licet fuit junior inter ceteros, opera tamen ejus egregium hoc opus perfectum est, Anno D. MCCCCCXI. —“

Templomi székek.

Megjegyezzük, hogy ezen 1511-es évszám s az egész felirat csak e székekre vonatkozik, a melyek akkor még nagyrészt épségben megvoltak, ma pedig már igen hiányosak, de még ily állapotjukban is, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1896. évi leirata szerint, mint a hazában lévő „korai renaissance páratlan műemlékei“, a műemlékekről szóló törvény oltalma alá helyeztettek.

A templom eredeti felszerelései, jelesül a most említett székek, továbbá az egymással szemben levő szentségtartó fülke és kőből faragott papi ülések renaissance stilben vannak alkotva, azonban maga a templom csúcsíves, úgynevezett késői gót stilben épült, és mint ilyen, rendkívüli műbecscsel bír. Minden jel arra vall, hogy ama régi székeket, minden valószinűség szerint a Mátyás király által behozott olasz művészek készítették, s nem vélünk csalódni, midőn azt állítjuk, hogy ez olasz művészek behozatala körül a Mátyás király által is igen kedvelt ecsedi Báthory Miklós váczi püspöknek elévülhetetlen érdemei vannak, mert ő — ki korának egyik legműveltebb férfia volt — ifjú korában Olaszországban tanult, sőt ugyanott a theologiát még tanította is.

A ref. templom sírboltja.

A templom alatt több rekeszre osztott sírbolt van, melyben a Báthoryak több tagja pihen. Ezeket név szerint felsorolni ma már nem lehet, de annyi bizonyos, hogy ide hozták át a kenyérmezei hős Báthory István vajda holttestét is.

Ide temették az 1605-ben elhalt ecsedi Báthory István országbírót, kinek fehér kőből Báthory Gábor fejedelem által emelt síremléke ma is épségben van s ennek felirata következőleg szól: „Spectabili et magnifico domino Comiti Stephano de Bator, Comitatum Simegh, Szathmar et de Zaboc perpetuo Comiti, heroi magnanimo, patri patriae inclito, religionis orthodoxae vindici acerrimo, musarum Maecenati benignissimo, pauperum nutritori liberalissimo, deo hominibusque carissimo, anno aetatis s., Christi vero 1605. pie et sancte defuncto, perpetuae gratitudinis ergo, fratri de se optime merito magnificus dominus Gabriel Bathory moestus posuit."

Ide temették Báthory Gábor erdélyi fejedelmet, akit 1613-ban Nagyváradon meggyilkoltak, s kinek holtteste egy ideig temetetlen hevert, azután Ecsedre, onnan pedig Nyír-Bátorba vitetett. Itt előbb minden pompa nélkül temették el és csakis 1628-ban adatott meg neki Bethlen Gábor fejedelem rendeletéből a fejedelemhez illő végtisztesség, amint mindezek fel vannak jegyezve Budai Ézsaiás és kiküldött társainak fentebb már említett emlékiratában is. — Ezen temetés alkalmából kiszíttetett veres márványból Báthory Gábor fejedelemnek szobra, mely őt, mint halottat, fekve ábrázolja és pedig sisakkal, pánczélosan, jobb kezével nehéz buzogányt, ballal lefelé tartott kardot fog, lábaival pedig egy haldokló oroszlánt tapos. — A feje alatt lévő vánkos czírádái között ily jelképes felirás szemlélhető: „V†IS," amelynek valószinü értelme ez: „Vis Mortis", magyarul: a halálnak hatalma.

Ezen márványszobor vagyis síremlék, a leirásból itélve, 1811-ben már épen oly megrongált állapotban volt, mint van jelenleg is, és épen azért tétetett akkor jelenlegi helyére, egy e czélra épített emelvényre.

Bethlen Krisztina temetése.

Ide temették 1631-ben ifjabb Bethlen István nagyváradi főkapitányt és neje, Széchy Máriának — a murányi Vénusnak — egy kis leánykáját, Krisztinát, aki Ecseden időzésök alatt halt meg. Hogy mily nagy volt a szülők tekintélye, de egyszersmind gyásza is, mutatja azon fényes temetés, melyre messze földről seregleттek a résztvevők. Ott voltak a családnak barátain kívül a debreczeni éneklő diákok is. A temetési gyászszertartás Ecseden kezdődött, Kecskeméti Mihály tasnádi lelkész gyászbeszédével. Majd a kisded koporsó fényes gyászpompával Bátorba szállíttatott s a város közepén, a piaczon, egy nagy leveles szinbe helyeztetett, ahol Debreczeni Dormány István, akkori bátori ref. lelkész tartott temetési beszédet, mely után latin és magyar gyászversek szavaltattak.

A tulajdonképeni temetés másnap ment végbe, mikor is a jelzett leveles szinben Pécsváradi Péter váradi prédikátor beszélt, utána következett Tarczali Péter verses búcsuztatója. Innen a templomig még egy búcsuztató verset mondott Marosvásárhelyi János. A templomban Körös-

A NYÍR-BÁTORI EV. REF. TEMPLOM BELSEJE.

szegi István debreczeni első lelkész és tiszántúli püspök tartott magyar, és Tornai Gáspár debreczeni főiskolai rektor latin beszédet, mire a tanuló-ifjak összhangzatos éneklése közben a koporsót lebocsátották a sírboltba.

Temettek-e azóta valakit e templom sírboltjába, tudni nem lehet; hanem azt igen, hogy e sírboltot, a hagyományok szerint, több ízben törökök, tatárok dúlták fel és rabolták ki, mert 1867-ben a vármegye által megtar-

tott hivatalos vizsgálat alkalmával csontmaradványokon s finom ruhafoszlányokon és egy a templom-rablóktól ott hagyott török késen kívül alig találtak valamit, bár a küldöttségben részt vett és máig is élő egyének állítása szerint több rekesz felbontatott, amelyek már azelőtt régen felbontattak; de ugyanezen hiteles tanúk állítása szerint, sok sirbolt felbontatlan maradt, mert az érintetlennek látszó rekeszeket ők sem háborították.

Hogy a templom külső leirása teljes legyen, megemlítjük, hogy a tetőszerkezet ma is az eredeti, s a szemlélőt szinte bámulatra ragadja azon roppant famennyiség, amely a tetőn fekszik, de mesterinek mondhatók a kötések is, úgy hogy a roppant súly meg van oszolva. Legalább több mint 400 éven át e tekintetben veszély nem forgott fenn; — továbbá felemlítendőnek tartjuk, hogy az 1897. év folyamán a templom nyugati végén egy uj karzatot építettek és erre egy uj orgonát helyeztek.

Nem volna azonban teljes e templom története, ha legalább röviden nem érintenők a bátori ev. ref. egyház történelmét.

Nyír-Bátor reformácziója

Mikor kezdődött Nyír-Bátorban a reformáczió, teljes bizonyossággal megállapitani nem lehet, mert az egyház jegyzőkönyvében 1818. évről keltezve, fel van jegyezve, hogy az egyház iratai s anyakönyvei a farkasutczában, vagyis a jelenlegi Kossuth Lajos-utczában volt parochiával együtt elégtek, az újabb anyakönyvek pedig csak 1749. évtől vannak meg.

E tekintetben biztos kiindulási pontot csak a Báthory család történetében találhatunk. — Tudjuk ugyanis, hogy a már említett templomépitő Báthory András második fia, a magát nyírbátori előnévvel nevezett Báthory György elvette feleségül a hazai első reformátorok egyikének, Drágffy Gáspárnak özvegyét: somlyai Báthory Annát, a ki nevezett férjével már református lett, s aki Báthory Györgyöt is áttérítette. A nyírbátori előnév azt mutatja, hogy őt szoros kötelékek fűzték Nyír-Bátorhoz, igy nagyon valószinű, hogy az ő idejében, 1550. táján, már itt is el volt terjedve a reformáczió. — Az pedig teljesen bizonyos, hogy fia, a fentebb már említett Báthory István országbiró idejében, itt Bátorban csakis egy, t. i. a reformált vallásfelekezet volt, mert mint kimutattuk, akkor a kath. egyház meg is szünt.

Református pártfogók.

Hasonló hiteles adatot találunk a felső-szabolcsi ev. ref. egyházmegye régi jegyzőkönyveiben, ahol az 1597. évi iratokra hivatkozva, fel van jegyezve az egyes egyházak lelkészeinek fizetése, így a bátori ref. papé is.

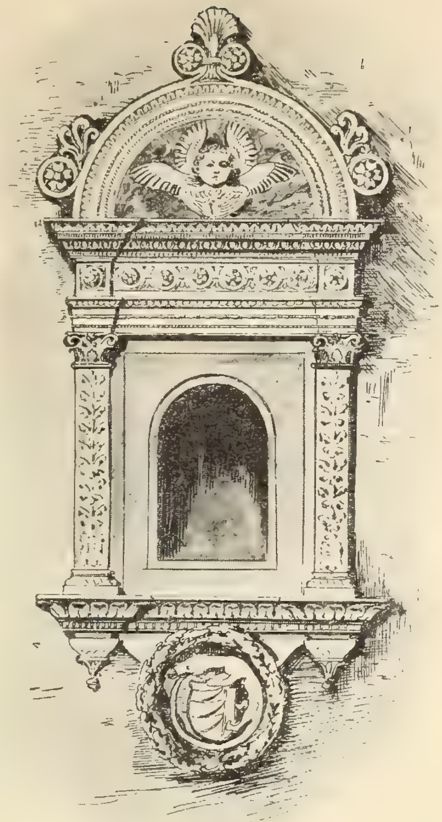
Hogy ez időtájban itt nagy és népes egyház volt, mutatják azok, a tiszántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyveiben is feljegyzett adatok, hogy 1601-ben, 1631-ben, 1657-ben, 1689-ben, 1702-ben egyházi zsinatok tartattak Nyír-Bátorban.

Hogy a hívek és Bátornak hatalmas urai és pedig a Báthory család kihalta után a Bethlenek s Rákócziak, a református egyházat mennyire pártolták s virágzását mennyire előmozditották, igazolja az a körülmény is, hogy a református templom mellé fából épített s ma is jókarban lévő toronyban, használatban van most is egy értékes harang, melyet Bethlen István és Péter „akaratjából,“ tehát adományából, csináltatott a város 1640-ben, Eperjesen, Virdt György harangöntő által; — de mutatja e pártfogást II-ik Rákóczy Györgynek 1655. évben kelt okirata is, melyben 40 nyírbátori katonájának s családtagjainak kiváltságait szabályozza és biztosítja, s melyben a kiváltságok mellett őket arra kötelezi, hogy a templomnak, predikátorok és iskolamesterek házainak építésénél és javításánál épugy segédkezni tartoznak, mint a többi lakosok.

Nyírbátor — Az ev. ref. templom

Az egyes lakosok hitbuzgóságának és áldozatkészségének emlékeire s bizonyságaira is akadunk történelmünk folyamán, — igy a szent sakramentomok kiszolgáltatásánál ma is használatban van egy, az ötvösművészet akkori állását feltüntető ezüst pohár, aranyozott széllel, melyet 1609-ben Duskás András csináltatott „jó akaratjából."

RÉSZLET AZ EV. REF. TEMPLOMBÓL

1830-iki földrengés.

Még nagyobb áldozatkészséget tanusítottak a hívek 1834-ben, a midőn a templomnak az 1830-iki földrengés által okozott romlásait kijavították, de azóta is áldoznak folytonosan. S talán ezek a legbecsesebb áldozatok, mert 1848. óta egy helyett öt tanteremben oktatják a jövő nemzedéket hasznos ismeretekre, vallásos érzülettel, hazafias szellemben, és a midőn a hívek anyagi ereje már-már elfogyott, segítségül jött a magas kormány és a templomnak sürgőssé vált ujabbi kijavítását a műemlékek országos bizottsága utján elrendelte és foganatosíttatta és ezáltal lehetővé teszi, hogy Szabolcs vármegye közönsége által hazánk ezeréves fennállásának ünneplése alkalmából a templom falába helyezett emléktábla felirata beteljesedjék ,vagyis hogy: „E templom, melyet Mátyás király idején a Báthory család építtetett, mint hirdetője az ősi dicsőségnek, legyen tanúja ujabb dicső évezrednek!"

Lelkészek.

Kiegészítésül közöljük a lelkészeknek általunk kipuhatolt, de a régebbi évekről mindenesetre hiányos névsorát a következőkben: „Pály uram" 1597 körül, — Debreczeni Dormány István 1631-ben. 1644-ben esperes. Diószegi Pál 1656-ban, Szántai István 1659-ben, Laskay Lőrincz 1671-ben, Salánki István 1676-ban esperes, — Keresztúri Lukács 1715-ben esperes,—Kis Márton 1749—1758-ig, — Pápai István 1758—1768, — idősb Sóltész János esperes 1768—1784, — ifj. Sóltész János 1785—1795, - Gy. Fazekas József 1795—1804, — Berhidai Keresztes Mihály esperes 1804—1811, — Sóltész János 1811—1834, — Sóltész Gedeon 1834—1848, — Szikszay József 1848—1895, — Szabó Lajos 1896-tól maig.

A Szentvér-utcza mondája.

Most pedig folytatni kellene városunk politikai történetét ott, ahol elhagytuk, t. i. a templomok épitési korától, de hűtlen krónikások lennénk, ha egy mondáról meg nem emlékeznénk, mely a nép száján forog s mely különböző folyóiratokban és hírlapokban többször közölve volt. — E monda a ref. templomnak, — mely eredetileg természetesen a reformáczió előtt a katholikusoké volt, — a reformátusok kezére jutását akként adja elő: hogy az utolsó Báthorynak leányát a templom papjai, az ugynevezett „vörös barátok", elrabolták s a templom alatti kriptába zárták. Egy szegény koldus, éjjel a vihar elől a templomajtóhoz menekült, de az ajtó is engedett a vihar erejének, s igy a koldus fedél alá jutott. Bent a templomban meghallotta a leány sóhajtásait s megtudta sorsát, amit közölt az apjával, kinél kész volt a megtorlás terve. — Lakomára hivta meg a barátokat, s vidám poharazás közben előterjesztette apai fájdalmát s kérte vendégeit, hogy mondanának itéletet leányának elrablója felett.

Szigorú erkölcsbírói ránczokba vonták homlokukat a vendégek s egyhangulag halált mondottak a bűnösre, — mely itéletmondás után szavu-

kon fogta őket Báthory s mindnyáját felkonczoltatta. Az utczán folyt a vérük s ezért nevezik ez utczát *ma* is Szentvér-utczának.

Eddig a mese, a melynek semmi történelmi alapja nincs.

Ami a Szentvér-utcza elnevezését illeti, történelmi alapon ennek is más a magyarázata.

Ugyanis a ref. templom körüli tér évszázadok óta temető volt s több ízben be lett holtakkal telepitve, ennek daczára sirásások közben nem találtak épületek romjaira, — a miből következik, hogy e templom mellett kolostor nem volt, hanem a papi teendőket úgynevezett udvari papok végezték, a kik a Báthoryak háza közelében a mai Szentvér-utczában és pedig a mai ref. parochia helyén laktak, ahol a hagyomány szerint nekik — nem sokan levén, — egy kisebbszerü kolostor-féle épületben volt lakásuk, — ezt nevezhették el Szent Veronika nevéről és tiszteletére, s a hagyomány szerint ebből rövidítette a nép az utcza nevét.

Most már, visszatérve a város politikai történetére, az eddig már érintett adatok figyelembevételével, megállapíthatjuk, hogy az ecsedi ág tagjai közt Bátor osztály tárgyát nem képezte, hanem közös családi birtok volt.

Báthory György, István és András közösen csináltatták a régi templomi székeket.

Hogy a következő nemzedék, vagyis Báthory Bonaventura, György és Miklós szintén közösen birta Bátort, igazolja Báthory Miklós és István említett adományozásán kívül az a körülmény is, hogy a harmadik testvér, Bonaventura, szintén itt Bátorban lakott, mert az ő házához Nyír-Bátorba jött 1549-ben Martinuzzi György, hogy vele és gróf Salm Miklóssal Izabella királyné nevében Erdélyország jövendő sorsa felett alkudozzék.

Itt lakott 1548-ban az utolsó lantos Tinódi Sebestyén is, aki bizonyosan a Báthory udvarban tartózkodott.

Bátor, mint megerősitett hely.

Hogy Bátor ez időben megerősített hely volt, és itt valamely erősség lehetett, történelmi adatok is igazolják, mert 1564-ből föl van jegyezve, hogy János Zsigmond serege ez évben több várak és városok közt Bátort is megostromolta és bevette. — Nem mint ellenség járt itt Bocskay István seregének egy része, Szilassy János kapitány vezérlete alatt, hanem mint jó barát szállott meg, de oly pusztitást vittek véghez a szabad hajdúk, hogy a fejedelem az ő udvarában tartózkodó Báthory Gábor kérelmére is 1606 márcz. 29-én szigoru oltalom-levelet volt kénytelen kiadni az itteni lakosok érdekében.

Báthory Gábor fejedelem.

És most elérkeztünk a Báthory-korszak utolsó szereplő egyéniségének, Báthory Gábor fejedelemnek birtoklása idejéhez.

Mintha sejtelme lett volna a nagy veszedelemről, mely őt és személyében a Báthory családot fenyegette, hogy t. i. idő előtt és pedig mag nélkül kell meghalnia, úgy ragaszkodott e városhoz, melytől nevét nyerte s valóban itt nevének emlékét meg is örökítette.

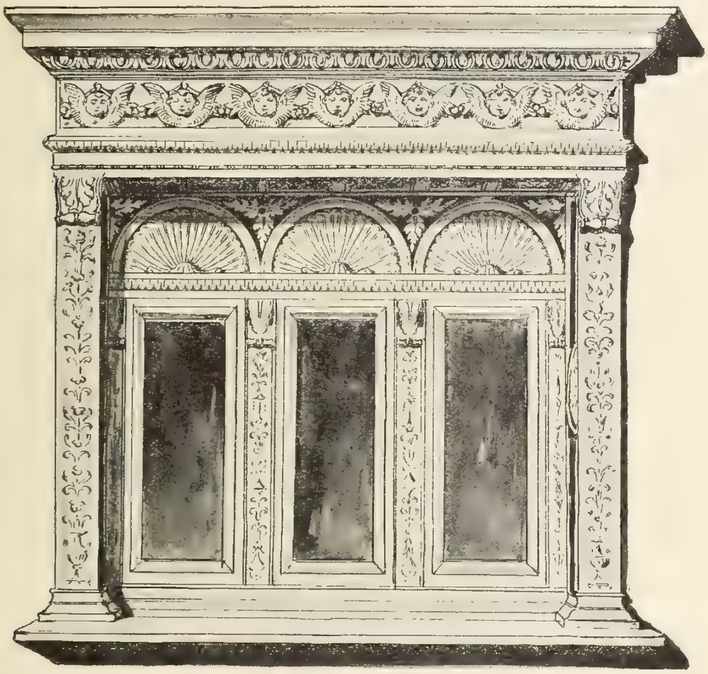
E tekintetben jeleztünk már néhány adatot, de legfényesebb jele ragaszkodásának és pártfogásának az 1608. junius 20-án Gyulafehérváron kelt kiváltságlevele, melyben a régi királyi kiváltságlevelek értelmében felmenti e várost és lakosait mindennemü adózás alól.

A Báthory család kihalta után, úgy látszik, Bátor visszaszállott a koronára. Legalább ezt bizonyítja II-ik Mátyásnak az előbbi királyok által adott kiváltságokat megerősítő okirata és azon körülmény, hogy Forgách Zsigmond felső-magyarországi hadparancsnok és később palatinus, a város ügyeibe többször beavatkozott; többek között 1619 aug. 13-án Pozsonyból meghagyja az itt lakó katonáknak, hogy a várossal egyetértsenek s afféle közönséges terhet ők is viseljenek.

Később Bethlen Gábor elfoglalta s az 1621. decz. 31-én megkötött nikolsburgi békében törvényesen is megszerezte Bátort s birtoklása alatt a város iránti jóindulatának számos jeleit adta, igy 1621. május 5-én, junius 10-én és junius 17-én, mint választott magyar király, *királyi pecsét alatt* ad oltalmat az úgynevezett szabad hajdúk féktelenkedései ellen, s az utóbbi okiratban megerősíti a Báthory István comes által adott kiváltságokat, — 1626 január 2-án pedig megerősíti a Báthory Gábor fejedelem kiváltságlevelét. Ezek és az 1624. és 1625. évben kiadott két-két rendbeli oltalomlevelek igazolják a kegyes pártfogást, de igazolják a sok szenvedést és kárt is, melyeket főként a részben ide is telepített és az itt átvonuló katonáktól szenvedett a város.

Bethlen Gábor.

A Bethlen Gábor után következett id. és ifj. Bethlen István és Bethlen

RÉSZLET AZ EV. REF. TEMPLOMBÓL.

Péter idejében még rosszabb volt a helyzet. 1632-ben ugyanis a Tisza folyó túlsó oldalán keletkezett parasztlázadás hullámai idáig is eljutottak és Nyír-Bátor határában törtek meg, mert ifj. Bethlen István sógora, Zólyomi Dávid és Csomaközi István váradi alkapitánynyal egyesülve, igen kemény ütközet után itt törték meg a lázadás erejét.

Parasztlázadás.

A most említett ifj. Bethlen István neve emlékezetes városunk történetében még azért is, mert 1631. nov. 6-án az ő közbenjárására erősítette meg Rákóczy György a Báthory Gábor által kiadott kiváltságlevelet, s ugyanezen ifj. Bethlen István 1631. febr. 5-én halálbüntetés terhe alatt tiltja kóbor katonáinak Bátor megszállását és zsarolását, — Bethlen Péter pedig 1644. febr. 10-én kelt oltalomlevelében bátori, gyulai és nyíregyházi birtokait az Erdélyből nagy haddal kijövő fejedelem pártfogásába ajánlja, a ki még ugyanazon hónapban oltalomlevelet ad a Nyír-Bátorban lakó id. Bethlen István kérelmére, a ki egyébként is pártfogolta a várost, mert 1644. nov. 11-én Huszt várában kelt levelében meghagyja a városi elöljáróknak, hogy a harminczad zászlót ne engedjék kitűzni.

Ifj. Bethlen István.

Kiváltságok eltörlése

Másnemű veszedelem is fenyegette ez időben e várost. — Ugyanis a szabolcsvármegyei rendek felterjesztése folytán az 1635. és 1638. év pozsonyi országgyülések a 68., illetve a 67. törvényczikkekben ismételve is eltörlik e város szabadalmait, de a hatalmas pártfogók e törvények végrehajtását meggátolták. E helyütt megemlítendőnek tartjuk, hogy id. Bethlen István korára és pedig az általa a törökkel kötött szövetségre emlékeztet az ev. ref. templom melletti tornyon ma is látható félhold, mint török jelvény.

Bátor, a Rákóczyak birtokában.

Id. Bethlen István 1648-ban meghalván, még ugyanazon évben, a linczi békekötés értelmében, az ecsedi uradalommal együtt, a Rákóczyak birtokába jutott Bátor, s hogy uj tulajdonosaik kiváló figyelemben s pártfogásban is részesítették, sok adat bizonyítja.

Ezek közt 1638 deczember 13-án Gyulafehérváron kelt okíratban I. Rákóczy György elengedi az Ecsed várához tartozó bátoriaknak a nemes vármegyétől reájok vetett ú. n. dica-pénzt (adó), mivel különben is ezt a várhoz megszolgálják. Fia, II. Rákóczy György meg 1648 aug. 16-án Nyír-Bátorban kelt okiratában felmenti őket a postaszállítás alól s ugyanezt ismételi 1651. okt. 19-én kelt levelében.

1649. szept. 16-án Kállóban kelt okiratában a bátori lakosokat a Szatmár és Szabolcs vármegyékben vett marháik után a harminczad fizetése alól felmenti, s ezt 1654 decz. 17-én is megerősíti.

1654 decz. 8-án Ecseden kelt okiratában meghagyja tisztjeinek, hogy Bátornak azon régi kiváltságát, mely szerint ide a jobbágyok bárhonnan jöhetnek s innen szabadon el is mehetnek, tiszteletben tartsák, azonban szabolcsmegyei jobbágyember befogadását megtiltja.

Ugyanezen év és hó 17-én kelt okiratában a száldobágy-teremiekkel szemben bizonyos „Fekete-Berek aljáról és kaszálójáról“ intézkedik a bátoriak javára.

Legnevezetesebb okirata II-ik Rákóczy Györgynek az 1655. febr. 5-én Somlyó várában kelt s részben már érintett kiváltságlevele, melyben 40 nyírbátori katonájának s ezek hadnagyának kiváltságait és kötelességeit szabályozza, a melyet 1666. július 3-án I. Rákóczy Ferencz is megerősített Sárospatakon kelt okiratában.

II-ik Rákóczy Ferencztől is van két oltalomlevél 1703. aug. 9-ről és 1709. márczius 9-ről, melyek közül az első azért adatott, mert a bátoriak, megértvén a haza felszabaditására inditott mozgalom jelentőségét, megjelentek a táborban és hűségöket bebizonyították.

Említésre méltó még Báthory Zsófiának, II-ik Rákóczy György özvegyének 1671 szept. 23-án kelt levele, melyben a károlyi görög harminczadot kitiltja Bátorból, mondván, „a mi jószágunkban az harminczados ne disponáljon“.

Háborús idők emlékei.

Hogy a város történetének teljesen hű képét adhassuk, párhuzamosan meg kell emlékezni a török pusztításokra emlékeztető helyi adatokról. — Ezek között találjuk Szinán nagyváradi pasának 1663. aug. 6-ról kelt oltalomlevelét, továbbá egy 1690. október 9-én kelt kötelezvényét a bátori elöljáróknak, mely szerint Csontos Jánosné asszonytól kölcsön vettek 100 magyar forintot, hogy az erre portyázó pogány török katonákat kielégíthessék.

Nemcsak az erdélyi fejedelmek és a törökök, hanem a magyar királyok és vezéreik részéről is számtalan adatokkal rendelkezik a város levéltára a tekintetben, hogy ők is óltalmazták, a mennyire lehetett, e várost a pusztításoktól, azonban mindezen adatok azt is bizonyítják, hogy a város a csaknem folytonos háborúskodás alatt mindenik hadviselő félnek útjába esett s így történt, hogy a legtöbbször utólagosan a seregek zöménél tartózkodó főparancsnokoktól adott oltalomlevelek az első hadak pusztításaitól meg nem óvták s a végeredmény az lett, hogy a szatmári békekötés után, 1715-ben eszközölt hivatalos összeirás szerint az egykori híres fejedelmi városban: Bátorban, csak 85 szabados és taksás családfő találta-

tott, — a környékbeli virágzó, tősgyökeres magyar községeket pedig idegen ajku települőkkel kellett benépesietni.

A szatmári békekötés után a város, mint Rákóczy-birtok, a kincstár javára lefoglaltatott, azonban még Rákóczy Ferencz és nővére Aspremont grófné által Bánffy Györgynek zálogba adatott. Ennek és utódainak birtokában maradt egészen 1747-ig, amint erről a város levéltárában irott okmányok is vannak, melyek közül legérdekesebb gróf Bánffy Klára és férje gróf Bethlen Ádám nyírbátori tiszttartójának, Böszörményi Péternek 1744. deczember 1-én kelt jelentése a birtokos grófnéhoz, a melyben a bátori lakosoknak szolgálmányait sorolja fel.

Bátor a Bánffyak birtokában.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

Ez adatokból kitűnik azon eddig sokaktól valónak tartott állítás téves volta, mely szerint a Rákóczy-birtokokat a szatmári békekötéskor Károlyi Sándor kapta volna jutalmul, — ezzel ellentétben a város levéltárában periratok igazolják, hogy Bátort, mint az ecsedi uradalomhoz tartozó községet, nem is ő, hanem fia gróf Károlyi Ferencz vette meg 24.201 frt becsértékben, a kivel és utódaival a város és lakossága csaknem folytonos perlekedésben volt, természetesen az úrbéri szabályozás és elkülönítés kérdése felett, mígnem az 1796. szept. 20-ikán 20378 sz. a. kelt helytartótanácsi rendelet, az 1839. évi egyesség és az 1858.-ban eszközölt tagosítás ezen perlekedésnek véget vetett, a mikor is megkapta a volt jobbágyság a maga illetőségét, — megkapta a város, mint jogi személy, körülbelül 3523 kat. holdból álló birtokát, melyet a régi szabad polgárok valószínüleg a Báthory-családtol elbirtokoltak, de minden bizonynyal érette fegyverrel megszolgáltak, — egyedül az úgynevezett kis-piricsei határrészt, melyre nézve 1406-ban határjárás eszközöltetett, vette a város 1640. aug. 30. Horváth Lőrincz özvegyétől, Fekete Zsuzsánnától, 400 pengő forintért ujabban zálogba, de az, úgy látszik, vissza nem váltatott.

A Károlyiak.

Röviden és nagyjából előadván a multat, önkéntelenül is érezzük, hogy nincs eléggé tisztázva Nyír-Bátornak Szabolcs vármegyéhez tartozása. E tekintetben néhány uj adatot kell felsorolnunk. Ugyanis az erdélyi fejedelmek alatt Bátor mindig Szabolcs vármegyéhez tartozott, Bethlen Gábor fejedelem 1626. évi kiváltságlevelét Szabolcs vármegyében hirdettette ki, a többiek is mind Szabolcs vármegyében levőnek mondják Bátort. Az 1715. évi hivatalos összeírást is a Szabolcs vármegyében működő küldöttség eszközölte, s mikor még az évben a szatmárvármegyei küldöttség is munkálkodni akart, a nép ellene szegült, pedig — a mint a szatmári küldöttség jelenti — a Szentvér-utcza Szatmár vármegyében van. — Ezzel ellentétben Báthory Gábor fejedelem 1611. évi többször említett okirata épen a Szentvér-utczát is Szabolcs vármegyében levőnek mondja, magok a lakosok is e mellett döntöttek 1715-ben. — Különben e kérdés főként azért lett vitássá, mert a

Két vármegyéhez való tartozása.

Róbert Károly király által a Báthory családnak adományozott Ecsed, csaknem bevehetetlen várával, mint erősség nagyobb jelentőségre emelkedett s a bátori lakosok is azt tartoztak védeni „fejök fennállásáig."

A város jelene.

A jelenlegi Bátor hazafias lakosságával ismét a haladás utján van. — Lakosainak száma a legutolsó népszámláláskor 5061 lélek volt, melynek több mint fele református, anyanyelvre azonban mind magyar.

A gyermekek 11 tanteremben tanulnak, ezek közül öt a reformátusoké, 2 a róm. katholikusoké, 2 az izraelitáké és 2 községi, ezenkívül van iparostanoncz-iskola két tanteremben, több osztálylyal.

A nép józan életü, munkás, takarékos és erősen vallásos, mulatságaiban kedélyes és kiváló mértékben illemtudó, mondhatni intelligens. Főfoglalkozása a földmívelés és állattenyésztés, — különösen előrehaladt állapotban van a tiszta magyarfaju szarvasmarha-tenyésztés. Vásárai messze földön híresek és látogatottak, a minek alapja az ismertetett kiváltságlevelekben és Mária Terézia 1745. julius 13-iki ujabbi engedélyokiratában van letéve.

A kereskedelem a viszonyokhoz képest élénk, az ipar fejlődésben, a gyáripar Mandel Eduard és társai czég szeszgyár, szeszfinomitó, gőzmalom és olajgyári telepén virágzó, — s jótékony kihatással van a földmívelésre. Van két pénzintézete és pedig a nyírbátori takarékpénztár és a kölcsönös népsegélyző-egylet, utóbbi mint szövetkezet.

Itt van székhelye a nyírbátori járás közigazgatási vagyis szolgabírói hivatalának, van kir. járásbíróság, telekkönyvi osztálylyal és kir. adóhivatal, továbbá kerületi dohánybeváltó-hivatal.

A közművelődési és társas-egyesületek közül felemlítendő a 40 év óta fennálló kaszinó-egyesület.

NAGY-KÁLLÓ.

Nagy-Kállónak is, mint Szabolcs vármegye többi községeinek eredete, őskora, az ismeretlenségnek, a sejtelmeknek s találgatásoknak sötét homályában vész el.

Határának kiegészítő részét alkotják az u. n. Butyka, Félegyháza s Császárszállás. A Félegyháza nevü határrész, a régi iratok szerint, hajdan külön falu volt, mely a török-tatár pusztítás következtében enyészett el.

XIII. század.

A hagyomány szerint, Búzna-Dada, vagy Búzen-Dada község lett volna e tájon; de ez a 13-dik századbeli tatárjárás következtében elpusztúlt s ezután alapíttatott Kálló.

Arra nézve azonban történelmi adataink vannak, hogy Kálló a 14-dik században már kiváló hely vala Szabolcs vármegyében.

Tény ugyanis, hogy 1323. máj. 23-án Filep nádor, Szabolcs vármegye *Kállóban tartott megyegyülésének* egyhangú bizonyítására, megállapítja, hogy Kerecheni Miklós, Pazonyi Domokos ellenében, hatalmaskodást követett el. — Ime tehát ekkor már vármegyei gyűlés tartatott Kállóban, a mi arra enged következtetni, hogy jelentékenyebb hely lehetett akkor is, mint a környékebeli községek.

XIV. század.
A Kállayak birtoklása.

Honfoglalás-korabeli birtokosai e helynek is ismeretlenek. De a leleszi levéltárban található adatokból az tűnik ki, hogy Kálló a 14-dik században már a Kállay család birtoka volt. Ezt igazolja több vizsgálati parancs a leleszi konvent levéltárában; jelesül: 1378, 1386, 1414, 1425 és 1434-ből, melyek mind a Kállay család birtokjogairól szólanak.

XV. század.

Ugyancsak a leleszi konventtől nyert adatok alapján állíthatjuk, hogy Kállóban 1413-ban, tehát a 15-dik században már heti és országos vásárok tartattak; mivel a Kállóba vásárra menő jobbágyokat Panyolay János fia s ennek czimborái agyon nyilazni akarták s e miatt a leleszi konvent vizsgálati s idézési parancsot küldött ki.

Mindezen történeti adatok s azoknak egybevetése határozottan iga-

BOCSKAY ISTVÁN.

zolják, hogy Nagy-Kálló a XIII—XV-dik században is igen jelentékeny hely lehetett. — Voltak tekintélyes földesurai, a Kállay-család; volt jelentékeny számú lakossága; volt az akkori időknek s viszonyoknak megfelelő ipara, forgalma, kereskedelme, melyet az is emelhetett, hogy Tokajtól Cserkeszen és Császárszálláson át Szatmár-Németiig, — Debreczentől számítva a Debreczen — Ungvár — Munkács — Beregszászi nagy forgalmú útvonalba esett.

XVI. század.

A XVI. századtól kezdve azonban egészen kiemelkedett, vezérszerephez jutott N.-Kálló az egész Szabolcs vármegyében.

A mohácsi vész után Magyarország részekre osztatván, Nagy-Kálló sokszor az osztási vonalba esett. A szerint, a mint az erdélyi, a nemzeti fejedelmek, vagy a királypártiak győztek a csatamezőn s a békekötések asztalánál, N.-Kálló is, hol az erdélyi fejedelemséghez, az u. n. kapcsolt részekhez, hol a királysághoz, az ország nyugati részeihez csatoltatott. Ehhez képest változott aztán jobbra vagy rosszabbra Kálló városnak s lakosainak sorsa is. A város és a lakosság szabadalmait, privilégiumait egyik hatalmasság megadta vagy megerősítette, a másik elvonta.

Kálló vára.

Hogy földvára mikor épült, azt történelmi adatok híján biztosan meghatározni egyáltalában nem lehet. Való csak az, hogy Kálló és vára az 1574. évi 5. törvényczikk által végvárrá, lakossága várőrséggé minősíttetett. Ez időtájt azután a vármegye fenhatósága alól kivétetvén, várkapitányok által kormányoztatott. Érdemes részletesebben is megemlíteni, hogy Kállót 1604 okt. 29-én Bocskay István, Kátay Mihály kapitány és parancsnoktól elfoglalja s Kátay is a Bocskay pártjára áll. Majd ugyancsak Bocskay István fejedelem, a Korponán (1605. nov. 10) összegyült rendek közmegegyezésével, 1605. decz. 12-én kelt adománylevelével, a véghelyeken lakó hajdukat, a mennyiben azelőtt nemesek nem lettek volna, nemesi jogokkal ruházta fel, és hogy el ne széledjenek: Kálló egész város, Nánás, Dorog, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid helységben levő részjószágokkal s az ezekben levő minden királyi haszonvételekkel, rendszeres katonai szolgálatok teljesítésének feltétele alatt, megajándékozza; egyszersmind minden rendes és rendkívüli adózás, bér vagy kamaranyereség, dézsma, kilenczed és bárminemű paraszti terhek viselése alól örökre felmenti.

Bocskay István.

Kiváltságok.

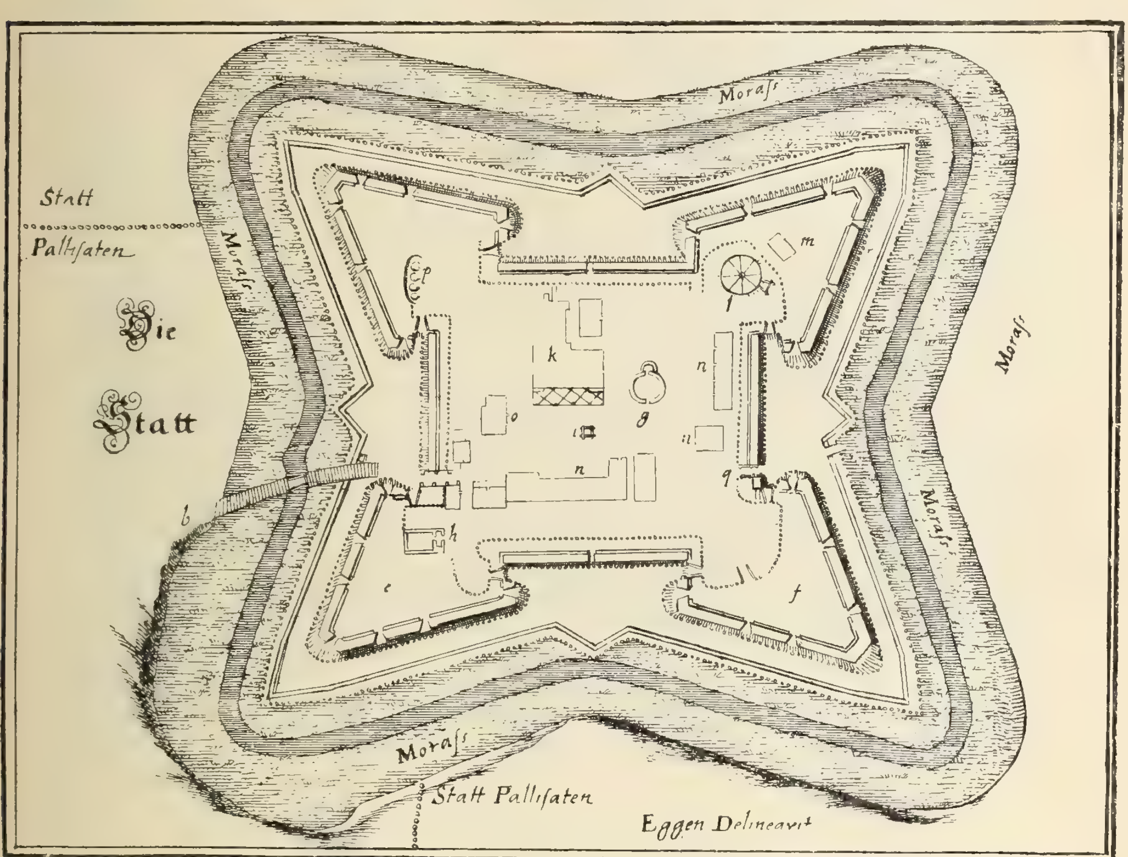
Ez az adománylevél lett az alapja azon szabadalmaknak és kiváltságoknak, melyeket Kálló mint város és lakosai is élveztek. Ez lett egyszer-

smind alapja Kálló emelkedésének is a XVII. században. Ilyen kiváltságos helyekre özönlött azután a lakosság mindenfelől. Vonzotta őket „a parasztterhek viselése alól való felmentés.“ Ugyancsak Kállóból bocsátotta ki I. Rákóczy György kiáltványát 1644-ben, melyben felkelését indokolja.

XVII. század.

Ilyen viszonyok között Kállón a megélhetés, még a katonakötelezettség mellett is, könnyebbé vált, mint más községben. A lakosság szaporodásával s fejlődésével karöltve járt az ipar, kereskedelem fejlődése is. Igy történt, hogy a XVII. század első felében a czéhek megszaporodtak s virágzásnak indúltak. Alakultak nevezetesen: a csiszár-, kovács-, lakat-

Czéhek.

A KÁLLAI VÁR ALAPRAJZA.

gyártó-, szabó-, czizmadia-, a szűcs-, varga-czéhek. A czéhek kiváltságlevelei mind az 1616—1654. évek közötti időkből valók. Szintén érdemes N.-Kálló akkori helyzetének megértése végett megjegyezni, hogy a bátori, nánási, nyíregyházai stb. stb. iparosok mind a kállói czéhekhez tartoztak.

Volt ezeken kívül Kállónak 1666—1852-ig salétromgyára, serfőzőháza, postája; sőt a XVIII. század elején volt már kórháza is. Mindezek, az akkori idők viszonyaihoz képest, eléggé fejlett városi életről tettek bizonyságot.

Ipara.

Ezeken felül az akkori népes és virágzó n.-kállói reform. egyház tartott fenn, a XVII. század közepétől egész 1852-ig, egy igen jelentékeny s az egész nagy vidékre kiható középiskolát, u. n. városi vagy latin iskolát. (VI. oszt. gimnázium.)

Iskolája.

Ezek a tényezők voltak azok, melyek Kállónak Szabolcs vármegyében a vezérszerepet a XVI., XVII. és XVIII. századokban, egész a XIX. század kö-

zepéig, sőt néhány évvel még azon túlis, biztosították. És ezen nagyon keveset változtatott még az a különben nagyjelentőségű esemény is, hogy a kállói vár 1709-ben földig lerontatott, s Kálló 1711. vagyis a szatmári béke után a várkapitányok kormányzata alól kivétetvén, kormányzás tekintetében Szabolcs vármegyébe beolvasztatott s az alispán kormányzata alá rendeltetett. A város lakossága ragaszkodott ugyan tovább is régi kiváltságaihoz, s hogy önállását, a vármegyétől való függetlenségét megóvja, meg akarta magát váltani a kamarától, a kincstártól, hogy mint szabad királyi város folytassa működését; azonban, noha az egyesség 33,000 frtban megköttetett, a dologból némely rövidlátó ember zenebonája miatt semmi sem lett.

A kállai vár lerombolása

A fentebb érintett előnyök birtokában azonban Kálló a vármegye kötelékében is tovább haladt a fejlődés utján, annyira, hogy a vármegye el-

A RÉGI VÁRMEGYEHÁZ (JELENLEG ORSZ. ELMEGYÓGYINTÉZET).

Megyei székhely.

határozta a XVIII. század első felében, hogy a vármegye székházát N.-Kállón építteti fel. Igy is történt, s a monumentális megyei székház, a vármegye háza, 1740—1769. évek közt, tehát majd húsz évi munka után a Kállay családtól nyert telken: pro recognitione juris dominalis, évente egy körmöczi arany lefizetésének kikötése mellett, felépíttetett. Homlokzatán ezen felirat volt olvasható: „Publico aedificavimus — MDCCLXIX“. — Ezen megyei székház életéhez s a benne egy századon át lefolyt eseményekhez, száz meg száz érdekesnél érdekesebb történet fűződik; de a melyeket e keretben előadni nem lehet czélunk. Helyrajzi fekvése (még akkor Szabolcs vármegye Polgár, Nádudvar, B.-Ujváros, Püspök-Ladány, Földes, Szovát és Kabáig lenyúlott) s az ipari, kereskedelmi és kulturális tényezők összetalálkozása tette azután N.-Kállót a megye fővárosává, középpontjává. S így lett Kálló, főleg a XVIII. és XIX. században a megyében a politika, köz- és társadalmi élet központja; a szabolcsi nemesség állandó találkozási helye, a megyei tisztujítások színtere 1876-ig, midőn a vármegye székhelyét a népesebb s vasúti összeköttetéseinél fogva szemlátomást emelkedő Nyíregyházára tette át, mi által N.-Kálló

A megyei székhely áthelyezése.

a vezérszerepet elvesztette és hanyatlása beállott. Okai voltak ennek egyrészről a városnak, mint testületnek vagyoni hanyatlása, a miatt hogy a határ egy részét (Császárszállás, Butyka) mintegy 8000 kat. hold földet, a Kállay családdal majdnem egy egész századon át húzódó per következtében elvesztette s ez által az egyes lakosok is érzékeny károsodást szenvedtek, más részről — egyebek között — az a körülmény is, hogy a vasut Debreczentől nem Kállónak irányíttatott, mint előbb tervezve volt, hanem Kállót mellőzve, Nyíregyházának. Ennek ismét az volt az oka, hogy előbb a per folytán a város már vagyonát elvesztvén, megfelelő, legalább Nyíregyházával szemben megfelelő, anyagi áldozatot a vasút építésére nem hozhatott. Lehettek és voltak más okok is; de a hanyatlásnak a főbb okai a fentebbiek voltak.

AZ EV. REF. TORONY ÉS TEMPLOM.

A tárgyilagos igazság érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy Kálló hanyatlása csak viszonylagosnak mondható. Hanyatlott t. i. némely rohamosan emelkedő városokhoz viszonyítva, amit hazánk minden vidékén a vasút s ezáltal az ipar, közlekedési viszonyok, kereskedelem stb. idéztek elő egyes helyeken; de magában véve Kálló még a XVIII. és XIX. századbeli vezérszereplési korabeli állapotokhoz képest is igen sokat haladt és fejlődött, s miután már vasútja is van, fejlődik is folytonosan; vannak kiváló intézményei, minőkkel egykor, a teljes virágzás korában sem dicsekedhetett.

Lakosság.

Lakossága, a tanyai lakosokkal együtt számítva, közel 6000 lélek. A régi, törzsökös lakosság, városa, ősei hagyományait, kiváltságait, emlékezetében híven megőrzi, azokhoz ragaszkodik. A Bocskay István, Bethlen Gábor, II. Rákóczy Ferencz által adott kiváltságok, szabadalmak híven élnek a lakosság emlékezetében; az u. n. szabad hajdú s kurucz erkölcsök nyomaival még ma is széltére találkozunk. A város lakossága hamisítatlan tiszta magyar. Hazájának szabadságát, függetlenségét, önállását kivívni s arra közremunkálni, minden alkalommal hazafiui kötelességének tartja. Városának, magyar fajának és hazájának ősi hagyományaira büszke. A lakosság zöme, egyszerü erkölcsei s hazafiui erényei mellett, munkás, tevékeny,

számító és takarékos, ennélfogva — a nyomasztó terhek s viszonyok daczára is — elég jómódú.

Intézmények.

Intézményei közül meg kell említenünk, hogy mind a három keresztyén felekezet (róm. kath, — gör. kath, — ev. reform.) egyházai elég rendezett anyagi viszonyok között vannak; jó iskolákat tartanak fenn. — Az ev. reform. egyháznak van négy, — a róm. kath.-nak két, — a gör. kath.-nak egy iskolája, ugyanannyi tanítóval, sőt az izraelita hitközség is, nagy áldozattal, két tanerővel szintén versenyez a ker. felekezetekkel az iskolázás terén.

A róm. kath. egyházban a lélekszám: 857. A gör. kath. egyház lélekszáma: 10 4 (N. és K-Kálló); az ev. ref. egyház lélekszáma: 2629. Az izraeliták száma: 670.

N.-Kálló székhelye a róla nevezett n.-kállói közigazgatási szolgabírói járásnak, melyhez 19 község van beosztva.

Ez időszerint N.-Kállón van a vármegyei közkórház, mely 1874. jun. 10-én nyittatott meg Jelenleg 84 ágy van a betegek számára berendezve. Állami intézés alatt áll a m. kir. állami 4 osztályu gimnázium. Mint reáliskola, a megyei s városi érdekeltség által alapíttatott 1870-ben. A m. kir. járásbiróság, melynek ügykörébe 18 község és 12 puszta tartozik. — A m. kir. adóhivatal, melynek hatásköre kiterjed 18 községre. — A m. kir. állami elmegyógyintézet. Megnyittatott 1896. márczius 1-én. Az épület, melynek nagy részében ezen humánus intézet elhelyezve van, régebben 1740—1876-ig Szabolcs vármegye székháza volt; a többi épületeket részint Patay Andrásnétól, részben Kállay Bertalannétól vásárolta meg a kir. kormány. — A m. kir. postahivatal és a pénzügyőrség.

Társadalmi, kereskedelmi, ipari egyletek, társulatok a következők: A szabolcsmegyei takarékpénztár-egyesület; az általános ipartársulat, a csizmadia-ipartársulat; a kaszinó, a polgári olvasóegylet, a róm. kath. olvasókör, a három temetkezési társulat, a polgári dalárda, a gimnázium mellett 1878-ban alapított segélyegylet, és végre a nagy-kállói önk. tűzoltó-egylet.

Vannak még ezeken felül is kisebb-nagyobb jelentőségü egyesületek, mint korcsolyázók egylete, műkedvelők társulata, vereskereszt-egylet, iparos ifjak egylete, reform. ifjúsági egyesület s az egyes hitfelekezetek körében szükebb körü egyesületek, társulatok, melyek leginkább helybeliekből, részben a járásból is lévén szervezve, mind azt igazolják, hogy N.-Kállón, e hajdani megyei székhelyen, megvan a fogékonyság, az érdeklődés úgy az anyagi, mint a szellemi ügyek iránt s ehhez a tényezők sem hiányzanak.

SZABOLCS VÁRMEGYE NÉPESSÉGE.

Lakosság.

Az 1890-ik évi népszámlálás adatai szerint Szabolcs vármegyének 4917 négyszög kilométer területén 244,945 lakosa volt. Egy négyszögkilométerre tehát 49·8 lakos jutott. A népsűrüség e szerint mögötte áll ugyan a magyar szent korona országai népsűrüségének, mely négyszögkilométerenként 54·2, de fölötte áll Máramarosnak, melyé 26, Biharnak, melyé 43·8, sőt Szatmárnak is, melyé 48.

1869-ben volt Szabolcs vármegyének 218,791 lakosa, míg 1880-ban 214,008, ami a népességnek 4783-al való apadását jelenti. Ennek legfőbb oka Hajdu vármegye megalakulása volt, 1875-ben, amikor 11 népes községet kebeleztek az uj vármegyébe. Ha azonban szembe állítjuk egymással a népességnek 1880-iki számát, a 214,008-at, annak 1890-iki számával, a 244,945-el, ennél már 30,937-re menő *szaporodást* találunk. Ha pedig egybevetjük az 1890-iki népszámot, a 244,945-öt, az 1898-ról kiszámított 285.301 főnyi népességgel a szaporodás még kedvezőbb képet mutat, mert 40.356-ot tesz. Ez pedig annál kedvezőbb, mert e szaporodás — nem, mint az előbbi 30,937 tíz évnek, de — nyolcz évnek az eredménye, ami átlag véve 1000 lakosra 164 szaporodást jelent ez időközre, egy évre pedig 20-at.

Kivándorlás.

A szaporodásnak e számait azonban csökkenti az amerikai *kivándorlás*, ámbár ennek adatai sok esetben nem azt jelentik, hogy a lakosok ennyi vagy annyi száma *végkép* elszakadt a vármegyétől s ezzel együtt a nemzet testétől, hanem azt, hogy jobban fizető munka reményében, a vármegyéből *ideiglenesen* távol van.

Bevándorlás.

A *bevándorlásra* — épp úgy, mint a kivándorlásra — nincsenek szabatos adataink, annyi azonban bizonyos, hogy van bevándorlás is, mert a felvidéki tótság ma is szívesen telepszik le Nyíregyházán és határában, a hol faj- és hitrokonokat talál; úgyszintén a galicziai ruthénség is ott, ahol hitrokonokra lel, szivesen válik a vármegye lakosává s vásárol földet a vármegyében. De sem a kivándorlás, sem a bevándorlás nem módosítja lényegesen a szaporodás viszonyait.

Községek.

A vármegyének csak 134 községe van. Ebből az látszik, hogy a vármegyében általában ritkák és egyuttal nagyok a községek. Igy van ez különösen az alsó Tisza mentén. Kivételt tesz a Zemplén-, Ung- és Bereg-vármegyék közé, északra becsúcsosodó, úgynevezett tiszai és a kis-várdai járás, hol a községek apróbbak és sűrűbbek, de kivétel még Nyíregyháza is, melynek nagy határa sűrűn van borítva, ha nem is községekkel, de az azok helyét álló, úgynevezett bokortanyákkal.

A népsűrűség volt négyszögkilométerenként, 1890-ben 49·8, 1893-ban 52·7, 1895-ben 54·8, 1898-ban 58·1.

Lakásviszonyok.

A *lakásviszonyok* normálisak. A vármegyében 35,253 lakóházban és 2742 cselédlakban van 42,917 lakás, a mi a népesség száma által kivánt mennyiségnek majdnem megfelel s a melyek közül emeletes lakás csak 60 van.

Nemre nézve a 244,945 lakos közt volt: férfi 119.765, nő 125.180.

Nemi és családi állapotok.

A családi állapot képe ez: A férfiak közül nőtlen volt 69,243, nős 48,124, özvegy 2210, elvált 62, ismeretlen állapotu 126.

Nemzetiségek.

A nemzetiségi elhelyezkedés Szabolcsmegyében a következő: Az 1890-iki népszámlálás adatai szerint volt magyar anyanyelvü 234,920, tehát az egész lakosságnak 95 91%-a. Bátran mondhatjuk ennek alapján, hogy anyanyelv tekintetében Szabolcs vármegye az ország legmagyarabb megyéi közt foglal helyet. A nemmagyar anyanyelvüekre eső 4%, vagyis számmal 10,025, a Tisza mellékén, Rakamazon és Vencsellőn egy tömegben lakó 1357 svábból, a Nyír-Lugoson s környékén, a vármegyének Szatmár vármegye felé eső keleti szélén lakó 714 oláhból, a vármegyében elszórtan lakó 596 ruthénből, 2 szerbből, 459 egyéb anyanyelvüből és 6897 tótból telik ki, akik közül azonban 6579 magyarul is beszél. Így Szabolcs vármegyének csak 3546 olyan lakosa van, a ki a magyar nyelvet nem beszéli, nem érti. Azonban ezeknek legnagyobb része nem állandó lakosa a vármegyének, hanem oly idegenek, akiket a népszámlalás itt talált. A magyarságnak e tengerében majdnem a vármegye közepén van az a sziget, a hol a 6897 tót anyanyelvü lakos él egy tömegben, ez a sziget Nyíregyháza. Abból a 6579 magyarul beszélő nemmagyar anyanyelvüből azonban ma már erre a szigetre a legtöbb esik.

Magyarosodás.

A *magyarosodás* és a magyarul tudás azelőtt lassan terjedt a tótok közt. Okai ennek, hogy majdnem egyidőben és nagy tömegben települtek le egy helyre, Nyíregyházára, hogy nemcsak nyelvük, de a vármegyében lakó magyarságétól különböző hitük is (az ág. hitv. evangelikus) nehezítette az asszimilálódást, a rokonságkötést, a beházasodást, hogy a vármegye magyarsága ezt nem is kereste, ők meg elegen voltak maguk is maguknak. Oka továbbá, hogy az első rajok népe a felföldi ujabb bevándorlókkal folytonfolyvást szaporodott és oka, hogy a szorgalma és takarékossága révén itt lassanként meggyarapodott tót, a körüllakó magyarság tartózkodó magatartásának visszahatásaként, erősebben ragaszkodott nyelvéhez. Ujabb időben azonban a magyarosodás igen elismerésre méltó módon terjed.

A svábok már könnyebben megmagyarosodtak; ma – kivált az ifjabb nemzedék — mind tud magyarul, sőt németül már nem. A többi nemzetiség számra nézve oly jelentéktelen, hogy azok magyarosodásának kérdésére itt, e czikkely keretében, ki nem terjeszkedhetünk. Legyen elég úgy ezekre nézve, mint általánosságban rámutatnunk arra az örvendetes jelenségre, hogy míg 1880-ban csak 205,531 volt a magyarul beszélők száma, vagyis az összes lakosság 96·04%-a, addig 1890-ben már 241,399, vagyis a lakosság 98·55%-a, a mi tíz év alatt elismerésre méltó eredmény és konstatálnunk kell azt, hogy — kivált az iskola révén — ez a magyarosodás azóta is szépen halad.

Vallás.

Vallásra nézve, túlnyomó többségben laknak Szabolcs vármegyében az ev. reformátusok, szám szerint 96,435-en, mely szám az összes lakosság 39·37%-ának felel meg. Utánuk legtöbb a római katholikusok száma, nevezetesen 65,119, a lakosság 26·59%-a. Ezek után jönnek számban a görög katholikusok 46,597 lélekkel, ami 19·02%-nak felel meg. Majd ezek után az izraeliták 21,178-an, ami 8·65%-ot tesz. Végre az ág. hitv. evangélikusok

15,490 lélekkel, ami 6·32%-nak felel meg. Ha hozzá teszszük, hogy lakik a megyében 119 görögkeleti vallású és 1 egyéb vallású, a vallási statisztikát teljesen kimerítettük.

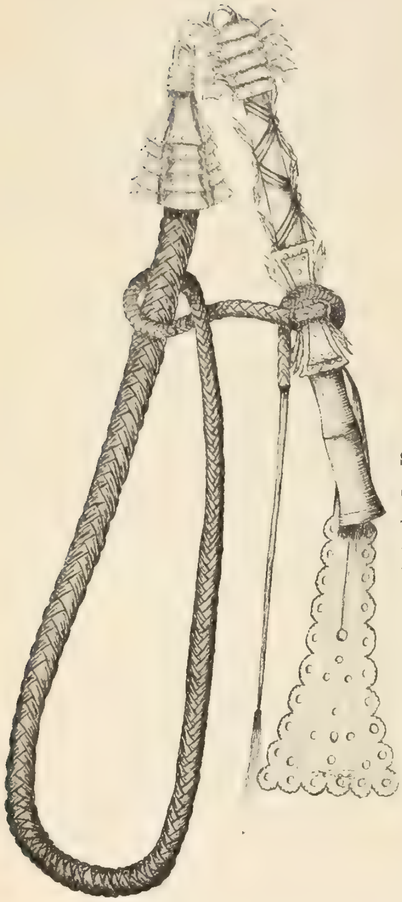
Műveltségi fok.

Ami a lakosság általános *müveltségi fokát* illeti — száz-száz lakost véve alapul — olvasni és irni tudott 55·09% férfi, 40·35% nő; az országos átlagban 57·59% férfi és 43·89% nő.

Foglalkozás.

A lakosok java része ma is őstermelésből él. Az őstermelők száma 141,288, ami a lakosság 57·68%-ának felel meg. Ebben benne vannak a családfők és eltartottjaik. De minthogy az 57,976-al kimutatott napszámosok is, kik a lakosság 23·66%-át teszik, legnagyobbrészt az őstermelés szolgálatában állanak, az őstermelésből élők száma 199,264, vagyis az összes lakosság 81·34%-a. Az iparral és forgalommal foglalkozók száma 32,835, vagyis 13·40%. Az értelmiségi keresettel foglalkozóké — mindenütt az 1890-iki állapot szerint — 6008, vagyis 2·45%; a járadékosoké 2284, vagyis 0·93%.

SZABOLCS VÁRMEGYE NÉPE.

NYÍRSÉGI KARIKÁS.

A Nyírség és a Rétköz.

A szabolcsvármegyei „Nyírség" ősi magyar eredetű népe, a közéje telepítés és beköltözés útján vegyült szláv és imitt-amott sváb (mint Napkor, Pócs-Petri, Vencsellő és Rakamaz) elemet teljesen magába olvasztotta. E beolvadás természetes következménye lett azután, hogy az említett nemzetiségek szláv és sváb nyelvöket, eredeti sajátságaik és szokásaikkal együtt, önként elhanyagolva és elhagyva, szívesen öltötték magokra az ezer év óta itt lakók magyaros szokásait.

Azonban a Bihar megyével határos oláh községek, bár itt terjeszkedni nem képesek, nyelvökkel együtt mindez ideig szokásaik nagy részét is megtartották (Nyír-Adony, Nyír-Acsád, Szent-György-Ábrány); mig pl. Ujfehértó, Gelse, Hugyaj, Bököny Biri, K.-Semjén és Kis-Kálló községekben, hol az oláh a szláv elemmel régebben vegyült a magyarság közé, úgy az oláh, mint a szláv elem teljesen megmagyarosodva, a magyarok szokásaiba is egészen beleélte magát.

E szerény igényű és jóindulatu népnek létfentartási s megélhetési viszonyai mindinkább súlyosbodván, kedélyessége vész s ezzel egyenes arányban pusztul régi, szép magyar-nemzeti sajátos szokása; ami nem csoda, mert a fajunkat jellemző vendégszereteten és barátságon alapuló, eme szép szokások kisebb-nagyobb áldozatot kivánván, a legtöbb esetben saját hibáján kívül elszegényedett nép, ezt meghozni ma már kevésbbé képes, mint csak két-három évtized előtt is.

Keresztelési szokások.

Kezdjük a sorrendet a keresztelési szokásokkal. Habár a keresztelés alkalmával nagy ünnepélyt nem is tartanak, mégis a keresztkomák sohsem hiányoznak s nagyon megjegyzésre méltó, hogy a nyíri nép mindig többrebecsüli keresztkomáját, mint édes testvérét; mit fényesen igazol azon ál-

„Magyarország Vármegyei és Városai" „Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

SZABOLCS VÁRMEGYEI NÉPVISELETEK

Tisza-Polgár

talános szokása, hogy komája megvendégelése nélkül egy nagyobb ünnep, vagy disznótor el nem múlhatik házánál; mig, ha testvérét szereti is, de vendégelni ritkábban, sőt mondhatni alig szokta.

A gyermekek nagy száma miatt nem panaszkodnak, de sőt mindegyiket egyenlően szeretik s csak az elsőszülöttben válogatósak, és szeretnék, ha az minden esetben fiu lehetne.

Keresztelő után, mely lehetőleg a gyermekszületés első vagy másosodik napján történik, a komámasszony hord a betegnek nyolcz napon át ebédet: de oly bőven, hogy abból az egész családnak jusson.

Keresztnevek.

Legelterjedtebb keresztnév a férfiaknál: János, Mihály, József, György,

NYIRI PARASZTHÁZ (KEMECSE VIDÉKE).

Ferencz; a nőknél: Mária, Juliánna, Anna, Terézia, Veronika; s mivel melléknevеik nincsenek, a nép pedig az „idősb", „ifjabb" kifejezéseket sohasem alkalmazza, a sok egyenlő keresztnév miatt nem ritkán hallunk a nagyapa, apa és fiu keresztneveiből a vezetéknév után összehalmozott ilyen elnevezéseket: „Orosz Józsi Gyuri Mihály" megkülönböztetésül „Orosz Józsi András Mihálytól"; vagy: „Páll Feri János", megkülönböztetésül „Páll Józsi Jánostól".

Játékok.

A keresztelés után említenünk kell a fejlődő gyermekek és ifjak ama szokásait, melyekről általános egyöntetüségben szólani lehet.

Az iskolába járó fiúgyermekek ép úgy, mint az onnan kikerült serdülő és már felserdült ifjak, a társas, szórakoztató és testedző játékokból csak a labdázást, annak is csak két nemét, a kifutósdit és a körben labdázást ismerik. A játékok e nemét csak a meleg tavaszi napokon gyakorolják.

A leányok magukban, vagy fiukkal vegyest „balhát" játszanak, vagy mint ők sok helyen nevezik „czikkáznak". E játékot öten játszák igy: nyilt téren egy pár, egymás kezét fogva, mintegy tizenöt méternyi távolra szemben áll a másik kezét fogó párral; közöttük áll az ötödik s ez a balha. A szemben álló két pár nagyot kurjongatva s ezt kiabálva: „Messziről jó a

czikka, melegen jó a kása“, szétbontakozik s törekszik a szemben állót elérni; a középen álló pedig igyekszik közülök egyet elfogni, mi, ha sikerült, az elfogott áll középre. Igy folytatják ezt, mig bele nem fáradnak.

A melegebb évszakban ugyancsak nyilt téren, vasár-és ünnepnapi délutánokon, ifjak és leányok kört formálnak; egy a középen áll s a körben állók helyi szokása, egyedül s kizárólag e játéknál alkalmazni szokott dalokat énekelve, elkezdenek körben forogni. A középen álló választ magának egy társat, ha leány, ifjut; ha ifju, leányt, s mig a többi énekelve körben forog, ezek ketten az ének üteme szerint tánczolnak. E játék a Nyír-vidék minden községében egyforma és az erre alkalmazott énekeket a következő sorrendben dalolják:

„Hajlik a meggyfa, nagy az árnyéka,
Alatta vagyon egy barna leányka,
Akit szeretsz fogd meg!
(a körben lévő tánczost választ.)

Gácsir vagy, gácsir vagy, mégis a'vagy, mégis a'vagy, gácsir vagy,
Matóczi, matóczi, barna vagyok én magam is, barna az én galambom is, Matóczi!
Kökényfa, kökényfa, kőrösi, kerepeczi, gyöngyösi! . . .

Most jöttem Bécsből s Lengyelországból,
Lovakat hoztam, nyereg alá fogtam;
Csíkos a talpa, aranyos a sarka.
Szivem, Juliskám, fordulj ki a tánczból!

Ekkor, ki a tánczot kezdte, kimegy, a benmaradt választ társat a körből s tovább igy énekelnek:

Csicseri borsó vad lencse, fekete szemü menyecske,
Vagy életem vagy halálom, tőled rózsám meg kell válnom. Szállj ki már!

Lányok vannak a toronyba', arany koszoruba',
Arra mennek a legények sárga sarkantyuba';
Lányok vagytok, szépek vagytok, piros az orczátok,
Kertbe mentek rózsát szedni, fáj a szivem rátok!

Túl a vizen egy kisasszony, kinek neve rózsaasszony,
Selyem kalap a fejébe', nem süt a nap a szemébe.
Most találtam egy gyengére, szőke haju menyecskére,
Egyéb hiba nincsen benne, legényekre jár a szeme!

Kicsiny ökör, nagy a járom, barna legény az én párom
Három esztendeig várom, mégis az lesz az én társom.
Megfogom az eke szarvát, felszántom a kertem alját,
Ne teremjen uti bodzát, hadd teremjen kerti rózsát!

A jó égi udvaron, minden délben dobolom:
Annak adják a leányt, ki felköti a kardját!
Én felkötöm kardomat, nekem adod lányodat,
Én felkötöm kardomat, nekem adod lányodat

Fekete fodros, fátyolos! lassan seperj, ne porozz!
Uti czifra, házi rossz, otthon nem jó, másutt rossz!

Ég a gyertya, ha meggyujtják, ha a tánczot szépen járják,
Járjad, járjad, jó katona, hadd dobogjon ez az utcza! Szállj ki már!

Ma már az iskolák helyes mederben működésének ez egész vidéken örvendetes következménye, hogy az ifjuság a korcsmától teljesen távol tartja magát s csak az esetben fordul meg abban, ha ott a hatóság tánczmulatságot engedélyez.

Az ifjúság életének legragyogóbb fénypontja, legfontosabb és legkellemesebb eseménye a házasság, mely azonban kezdi már régi szép zománczát vesziteni.

Leánykérő.

A házasságot a Nyírben mindenütt ünnepélyes leánykérő előzi meg; ami úgy történik, hogy az öreg asszonyok közvetítésével előre meghatározott estén a vőlegény násznagyával és egy pár asszonynyal megjelenik a leányos háznál s bemutatják magukat, mint búza- és széna-kereskedők. A

háziak részéről legelső felelet: „nekünk csak búzánk van eladó!“ mely kilelentés után a kereskedők megmutatni kérik az eladó búzát. Ekkor elővezetnek a pitarból egy eltorzitott öregasszonyt. Ezt a kereskedők nem fogadhatják el; mert ez üszkös. Bevezetnek utána egy serdülő leányt, de ezt sem veszik meg, — mert ez meg konkolyos. Igy megy a válogatás, míg be nem vezetik a menyasszonynak való hajadont, ki azután, csunya vagy szép, a kereskedő uraknak mint kitünő minőségü tiszta búza nagyon megtetszik; a vőlegény mellé állítják s kezeiket egymáséba helyezik. Ezután a vőlegény násznagya, átvevén a vőlegénytől a jegypénzt, átadja azt a menyasszonynak; viszont a menyasszony násznagya, a jegykendőt átvevén a menyasszonytól, átadja a vőlegénynek. E ténykedés a jegyváltás, mely után a rendesen bőbeszédü násznagy a fiatalokat élteti és azutan lakomához ülnek.

A vármegye délkeleti szélein fekvő községekben, mint Bököny, Nyír-Adony, Sz.-György-Ábrány, Nyír-Béltek, Nyír-Lugos, Nyír-Acsád, Gelse, Piricse, Pilis, csak kendőt cserélnek s ebből áll a jegyváltás.

Lakodalom.

Még csak 15—20 év előtt is a jobb móduaknál, zeneszó mellett vasárnap estétől csütörtökig tartott a lakodalom. Vasárnap este konyhatáncz, vagy csigataposás, vagy mint sok helyütt nevezték: huszka. Hétfőn a rendes menyegző az esküvővel; kedden vagy szerdán a hérisz s igy tartott a mulatság négy-öt napon át. A hérisz abból állott, hogy kedden vagy szerdán a mulatástól már egyszer vagy legtöbb esetben már kétszer kifáradt, mondhatnók: kidőlt vendégeket a vőfélyek bohókásan szalmakötelekkel összekötözve, piszkafákkal magok előtt hajtva, a lakodalmas házhoz terelték, hol csak ekkor vette kezdetét az igazi magyar humorral és tréfás játékokkal füszerezett kedélyes mulatság, melyből a fiatalság ki volt zárva; csupán a vőfélyek, mint felszolgálók és küldönczök szerepeltek abban.

E szokást ma már csak elvétve eleveníti föl imitt-amott egy gazdag és kiválóan kedélyes családfő; s ma-holnap a gyermekek és ifjak csak mint valami ősi legendát fogják ismerni e nem régen még szokásban volt, apáik jólétét és tiszta, hamisitatlan kedélyét bizonyító szép ünnepségeket.

Ma általánosságban a lakodalom egyik reggeltől a másikig s igy 24 óráig tart; arra azonban. bármily szegény legyen az új pár, nincs eset, hogy muzsikaszó nélkül meg lenne egy leány menyegzője; mert a nyíri nép lakodalmat muzsikaszó nélkül nem tud képzelni. Csak az özvegyek lakodalmánál marad el, ha ezek szegények.

A lakodalomra a jelt a párosan járó vőfélyek hivogatása adja meg, kik a fentebb is említett délkeleti határközségekben ünnepi ruhában, kezökben kendőkkel ékített vőfélypálczával és fejükön bokrétás kalappal, a többi helyeken pedig ünnepi ruhában, síma pálczával, mellökön ízléses csokorral és kalapjok mellett bokrétával jelennek meg a lakodalomra várt családoknál, köszöntés után meghívóként következő mondókát adva elő:

„Megkövetjük méltó becsülettel, hogy mi beléptünk a násznagy úr szobájába; mi elküldött követek vagyunk a mi királyunk és királynénktól, nem is úgy, mint a mi királyunk és királynénktól, hanem N. N. vőlegénytől és N. N. menyasszonytól; mi általunk kivánja megtisztelni násznagy urunkat hitves párjával és egész családjával először is az anyaszentegyházba, a hit felvételének látására; másodszor egy pár tányér ételre, egy pár pohár bornak elköltésére és egy kis friss mulatságra. Ha meg nem vetik szegény hajlékát, azt fogadta, megszolgálja, — ha meg nem szolgálja, az Úr Isten áldja és koronázza, azt kivánjuk! . . .

E meghívó a lakodalomba menetelre még nem jogosít; mert az alakisággal olyanokat is megtisztelnek, kik nem komoly hivatalosak. A komo-

lyan óhajtott és várt vendégeket még a menyegző reggelén ismét meghívják; de e meghívás már rigmus-mondás nélkül történik. E meghívó után a vendégek összegyűlnek a lakodalmas háznál, honnan együttesen mennek a templomba az esküvőre, ahova a muzsikusok minden esetben követik a násznépet. A kiindulás mindenütt, minden esetben e dallal kezdődik: „Ezt a kerek erdőt járom én," mit a násznép danol, a czigány pedig a zenekíséretet szolgáltatja hozzá. Ha a menyasszonyt más faluból hozzák, úgy rendesen négy-öt lovas legény nyitja meg és vezeti a nászmenetet s közülök a legelső kurahót lobogtatva halad elől. Kurahó: póznára kötött nagy színes kendő, helyettesíti a zászlót, mit egyes helyeken, mint Nyír-Adony, Nyír-Lugos, Kálló-Semjén, Piricse, Pilis, Nyír-Acsád, Nyír-Béltek, Bököny az esetben is visznek a násznép előtt, ha mindkét jegyes helyben lakik. Esküvő alatt a czigány a templomhoz legközelebb eső ház udvarán, téli időben pedig bent a szobában muzsikál, amikor a násznépet bámuló közönségnek is szabad a tánez.

Esküvőre menet az asszonyok igy visongnak: „Ujju-ju-ju-ju!" mibe a férfiak igy kurjongatnak bele:

„Aki közénk adja magát, huszas, tallér veri markát; Ujju-ju-ju-ju!
„Akinek nincs semmi dolga, jőjjön a lakodalomba,! Ujju-ju-ju-ju!
„Ez az utcza szegelet, tánczolhatsz itt eleget! Ujju-ju-ju ju!

Templomból visszamenet egyik násznagy előre megy s a násznép előtt bezárja a pitarajtót. A kivül maradt násznagy a nászmenet élén megérkezvén, szállást kér. Belülről az első kérelemre nem jő semmi válasz, amiért kivülről döngetni kezdik az ajtót, rossz cserépfazekakat is verve ahhoz. Erre azután belülről rémült „ki az?" kiáltás hallatszik, mire a külső ismét szállást kér. Sok alkuvás után: „hová valók? mi járatban vannak? honnan jönnek?" a külsőtől igazolványt kérnek, ki azt egy szelet papir alakjában benyujtja; amikor is kinyílik az ajtó s a legtöbb helyen a küszöbre helyezett kenyeren át lép be otthonába az új pár, jeléül annak, hogy házukat a kenyér soha el ne hagyja.

Utánok nagy zajjal és az új pár éltetésével vonul be a kedélyes násznép; reggelihez ül, melynek elköltése után örege-fiatalja a ropogós csárdást járva, egész vacsoráig mulat. Nyír-Bélteken és Nyír-Lugoson a menyasszony, ha oly emberrel esküdött meg, kinek már két vagy több felesége volt, esküvő után az ablakon át megy be a házba; mert az a hite, hogy ez esetben ő fogja túlélni férjét.

Délután 6 óra tájban a vőfélyek és nyoszolyó-leányok beterítenek a vacsorához s beültetik a vendégeket az asztalhoz. A még ezután rendesen következni szokott fél- vagy egy óra időtartamot, mig az étel beérkezik, tréfás versekkel töltik ki a vőfélyek, melyben mindent igérnek, csak türelem legyen, de főképen: hogy azonnal hozzák a vacsorát.

Hogy a szakácsnék odakint a jó csigaleves tálalással rendbejöttek, a vőfélynek a vacsora előtti pálinka-ivásra alkalmazott következő felhívása jelzi:

Halljunk szót uraim!

Ezt kiáltja szám: legyenek csendesen!
Hogy dolgom elvégezhessem rendesen,
Annak szolgálok én e házban szívesen,
Aki szépen mulat és becsületesen.
Minthogy házatoknál igéretet tettem,
S házigazdámtól jól meg is értettem,
Ételt-italt nektek szivesen igértem,
Amelyeket mostan kezembe is vettem!
Kezemben az üveg, jó pálinka benne,
Várja a menyasszony, ha rákerülhetne,
Még a vőlegény is, gondolom, rámenne,
Hozzá nyulna, hogyha ő előtte lenne.
Rajta tehát mostan kiki bátorsággal,
Hozzá lásson kiki örömmel, vigsággal! Húzd rá czigány!

Hasonló módon köszöntőket mondanak az ízletes csigaleves, az elmaradhatatlan töltött káposzta, kása és többi ételek feladása előtt

NYÍRI SZÁRAZMALOM.

Vacsora alatt első helyen ül a vőlegény és menyasszony; előbbi mellett a násznagy, utóbbi mellett a nyoszolyóasszony. Ezek a módosabbaknál, az általuk a menyasszonynak ajándékozni szokott selyem kendőkre való tekintettel, sok esetben tízen is vannak. A vőlegény annak jeléül, hogy ő a ház feje s a násznép királya, feltett bokrétás föveggel ül az asztalnál, egy tányérból evén a menyasszonynyal úgy, hogy egy tányért fenékkel felforditva tesznek eléjök az asztalra s ennek fenekére helyezik a másiknak fenekét, amelyből esznek.

Vacsora végeztével a szakácsnék — mert a kása összeégette kezöket, nagy fájdalmakról panaszkodva, bekötött karral jelennek meg a még asztalnál ülő vendégek között. Megsebzett kezökben hozott nagy fakanalaikkal hatalmasakat döfölnek azokon, kik az általok készitett vacsora jó ízű elfogyasztása után késedelmeskednek sebeik gyógyitásához bármily csekély költséggel járulni.

Vacsora után az asztalokat szétszedik, csupán egy kisebbet hagynak meg, rendesen egyik sarokban a szoba elején, mely asztaltól gyakorolja a násznagy kizárolagos rendfentartási jogát. Ez asztal köré ülteti a násznagy és a házigazda vendégei közül az előkelőbbeket. Erre van helyezve kulacsban, vagy hatalmas szilkékben (nagy csupor, nagy bögre), a kedvderitő ital, a bor, melyből a házigazdán kivül, a násznagy tiszte kinálni, magához szólítgatva a falak mellé helyezett lóczákon ülő öregeket s a ropogós csárdást vígan járó s tánczolás közben az asztalhoz került fiatalabbakat.

Helyenként, legtöbbnyire a régi mezővárosokban, mint Nagy-Kálló, Ujfehértó, Nyír-Bátor, Kis-Várda, Balkány, Mada és a városokhoz közelebb fekvő falvakban is, mint Oros, Nyír-Bogát a nem magyar tánczok is szokásosak.

Éjfél felé kezdődik a menyasszony-táncz, a mi abból áll, hogy a czigány lassú csárdást húz; a vőfély a menyasszonynyal tánczolni kezd; egy pár fordúlás után igy kiált fel a vővély: „Eladó a menyasszony!“ s ekkor a nyoszolyó-asszony kezében tartott tányérba egy vagy több pénzdarabot dob. Aki tánczolni akar, igy kéri a menyasszonyt: „Enyim a menyasszony!“ kit azonban addig nem ad át a vőfély, amig a menyasszony-tánczra szánt összeget tánczolás közben be nem hajigálja a tányérba. Csak addig van joga bárkinek is a menyasszonynyal tánczolni, mig fizet. Igy megy azután kézről-kézre a menyasszony, mig a közönségnek e czélra szánt pénze el nem fogy; mit a szemfüles nyoszolyó-asszony neszel ki, amikor is a fáradt menyasszonyt átadja a vőlegénynek; most ketten járják kevés ideig, de csakhamar egy adott jelre tánczra perdül az egész víg társaság.

A menyasszony-táncz alatt begyült összeg a menyasszony külön tulajdona, melyet saját czéljaira, a jómóduak legtöbbnyire emléktárgyak, a szegényebbek értékes ruhadarabok, a jobban számitók pedig az első vagyon (malacz) beszerzésére szoktak fordítani.

A menyasszony-táncz után sok helyen (Napkor, Oros stb.) fegyvercsörtetés, trombitálás és lövöldözés közben. a legények közül öten-hatan nagy zajjal bevonulnak a mulatók közé. Élükön kivont karddal (rendesen fából valóval) kezében, melynek hegyére koszoru van helyezve, egy csákóba öltözött férfiu megy, ki egy alkalmi vers elmondása és több tréfás jelenet elmókázása után kijelenti, hogy elviszik a menyasszonyt, ha a kardja hegyéről levett s az asztalra helyezett koszorut illő dijjal meg nem váltják A kivánt váltságdíjat a vőlegény az alakiság kedvéért csakhamar lefizeti; a menyasszony megmarad s a mulatság folyik tovább.

Hajnal felé tartják a kontyolási ünnepélyt, amikor is az ügyes vőfély szép versekkel, az értelmesebbje pedig rögtönzött prózában is elbúcsúztatja a menyasszonyt leány pajtásaitól. E búcsúzás azonban nem alaki; mert az új menyecske, volt leánypajtásaival, tényleg minden összeköttetést megszakít és asszonytársai közt keresi az uj barátságot.

E vidék népe régibb időkben a lakodalom ideje alatt csoportosan elelnézett a korcsmába, ma azonban, történelmi hűséggel mondhatjuk, hogy az ily eset ritka mint a fehér holló.

Temetkezés.

Temetkezéseik után a régi, eszem-iszommal járó torozásokat elhagyták, de a halott mellett fentvirrasztás, mely italozással és kártyázással van összekötve s a temetés után rövid, étel nélküli áldomásra összejövetel, nagyon tartja magát. A virrasztók hivatlanok, csupa részvétből, tehát számosan szoktak megjelenni; de temetés után már csak a sírásók s a külön meghívottak szoktak a halottas háznál összejönni, azért sokszor ez a részvétteljes összejövetel ideje is hosszúra nyúlik.

A görög szert. katholikusok lakta községekben mai napig is dívik ama régi, szép szokás, hogy midőn a halálozás után harmadnapra a halott lelki üdveért misét szolgáltatnak, a községbeli szegények a templomban mind megjelennek, honnan meghívás folytán a gyászoló család házához vonulnak s ott kalácscsal, étellel és itallal vendégelik meg őket. Az étkezés nyárban az udvaron, a földre tett tálak körül történik. E szegények lakomáját „említésnek"-nek nevezik.

Ünnepi szokások.

A hagyományos régi ünnepi szokásokból a karácsonyi éneklést őrizték meg, mit mindenütt „kántálás"-nak neveznek.

Fenmaradt még a pünkösdi szokás is, mely szerint egy fehérbe öltözött leánykának fejére koszorút helyeznek s ez a „királyné". Több apró kis leányka házról-házra kiséri a „pünkösdi királynét" s mindenütt e dalt éneklik:

Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja,
Andreás, bokrétás, feleséges, jó tánczos,
El ne ejtsd, el ne ejtsd királyné pálczáját,
Jól megtartsd, jól megtartsd lovadnak kantárját

Az éneket minden háznál annyiszor ismétlik, míg a kíséret minden tagja e dalt végig nem tánczolja a királynéval. Ezután az egyik leányka kezében levő perselybe pár darab pénzt dob a gazda s a királyné, udvarával együtt, elvonul.

Aratás.

E vidék népszokásaként említhetjük még fel a hazánk legtöbb vidékén divó azon eljárást, mely szerint aratás bevégeztével, a kendőkkel és szép szalagokkal diszített, póznára tűzött búzakoszorút, szép dalok éneklése, sok helyen pedig muzsikaszó kisérete mellett viszik be az aratók a

gazdának, jelezvén, hogy az aratást bevégezték. Ezt azután rendesen a gazda fizette áldomás szokta követni.

Kendertörés.

A szabolcsvármegyei Nyírség kendertermelő vidék lévén, ilyen megjegyzésre méltó, mert a fiatalságot összehozó szokás, még a kenderdörzsölés (puhitás), mit kendertörés után a községbeli leányok esténként előbb egyik, azután másik helyen együttesen nótázás mellett szoktak teljesiteni. A legények ilyenkor körülöttök settenkedve több ártatlan tréfát követnek el ép úgy, mint a fonóban, mely itt szintén honos. Az ártatlan, tréfás mulatság e helyen legfeljebb csak a munka gyors lebonyolításának hátrányára szokott történni.

Babonák.

Csaknem minden községben van még ma is egy-egy javasasszony, ki kuruzslásból, babonás módon eszközölt gyógyítgatásokból él; ennek jól felfogott saját érdekében gondja van rá, hogy a babona hitelre találjon és

ÖTFOGATU EKHÓS SZEKÉR (NYÍREGYHÁZA VIDÉKE).

megnyugvást eszközöljön a hiszékeny népben. A babonák terjedésének ezen kívül a legutóbbi elmult két évtizedig nagy táplálékot nyujtott még az iskolák elhanyagolása, miért is az öregek között ma a babonák ép oly hitelre találnak, mint ezelőtt egy félszázaddal; csupán a fiatalok vagy helyesebben: az ifju nemzedék mosolyog ma már rajtuk; de némely babonát, felvilágosodottabb értelmök daczára, ezekből sem lehet kiirtani; ami könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy az értelmi osztály sem ment tőle.

Ilyen babonák: Aki a jegyesek közül esketésnél a másiknak lábára tapos, az fog uralkodni a háznál.

A gyermeket születése napján meg kell keresztelni; mert ha kereszteletlen marad, éjjel a rossz szellem kicseréli.

Hol kotló ül, oda fűzfasípot, vagy kökörcsinvirágot bevinni nem szabad; mert a csirkék befúlnak a tojásba.

Kotlót ha ültetnek, a férfi kalapjából kell alárakni a tojásokat; akkor a csirkék közül sok lesz a kakas.

Kotlót ültetni akkor kell, mikor a csürhe jön, hogy oly sűrűen bujjanak ki a csirkék, mint a sertések jönnek, s hogy oly frissek is legyenek.

Lucza napján a tyúkot piszkafával kell döfölni, akkor sokat fog tojni.

Lucza-széket, mint másutt, e vidéken is csinálnak; hogy azon állva a templomban, a gonosz szellemet meglássák.

Gyermekeknek téglából játék-koczkát csinálni nem szabad; mert megég akkor a ház.

Káposzta-magot Szt-György napkor kell vetni; akkor a földi balha nem eszi ki.

Szt-György nap előtt, amennyi idővel megszólal a béka, utána még annyi ideig rossz idő lesz.

Szt-György napkor az istálló-küszöbön kívül kölest kell elhinteni; mig a szemeket a boszorkány össze nem szedi, nem árthat a tehénnek.

András nap estéjén a leányok a kút környékét kendermaggal bevetik és egy férfi ruhadarabbal beboronálják; amely legény akkor álmában megjelenik, az lesz a vőlegénye.

Karácsony hajnalán, ha a leány elsőnek ért a kúthoz, az lesz a vőlegénye, kivel, a vizet vivén, találkozik.

Karácsony estéjén a leány három gombóczba három férfi névvel irott papirdarabot tesz és megfőzi; amely gombóczot a vízből először kiveszi, a benne jelzett nevü legény lesz a vőlegénye.

Ó év estéjén a leány bevisz egy öl fát; ha páros volt a fa, a következő farsangon férjhez megy, aki bevitte.

A kilenczvenkilenczediknek olvasott szürke lónak látása után, akivel először kezet fog a leány, az lesz vőlegénye.

Karácsony előestéjén a leányok a kulcs fülén keresztül ólmot öntenek a vizbe, az itt képződött alakokból következtetik, milyen foglalkozású lesz a vőlegényök.

A férjhez menendő leány kovászt tesz éjjelre feje alá, amely férfi v. legény elsőnek megy ezután a házhoz, az lesz vőlegénye.

Karácsony estéjén a leány az aznap összegyűlt csontdarabokat, vagy a szemetet kiviszi és rááll, hallgatózván: merről ugat a kutya; amerről ugat, azon táj felől jön majd vőlegénye. Óriási szerencsétlenség, ha épen nem ugat a kutya.

Hogy zivatar idején a jég el ne verje a határt, sok helyen még ma is harangoznak ellene.

Ugyancsak jég ellen a baltát élével felfelé állítják az udvaron.

Ugyancsak jég ellen a kapufélre egy egész kenyeret tesznek ki.

Baltát vállon hordani nem jó; mert összetörnek a háznál az edények.

Ujév reggelén, ha asszony jön először a házhoz, nem lesz szerencsés az egész év; férfi azonban, de főképen czigány, az szerencse.

Nyúl ha átszalad előtted az úton, vagy ha üres edényt vivővel találkozol, nem lesz szerencséd.

Ha indulás után valami miatt vissza kell nézned, nem lesz szerencséd.

Ha pálczád kiesik a kezedből, kitűzött czélod nem sikerül.

Márcziusi hóval aki mosakodik, szép fog lenni.

Kuvik, bagoly, ha kuvikol, halál lesz a háznál.

Ha körmödön fehér foltok vannak, ajándékot kapsz.

Husvétkor, a szentelt sódar-csontokat, ha a tengeri föld négy szélére helyezik, a varju ott nem fogja rongálni a tengerit.

Ha az állatok elvetélnek, háromszor szentelt gyertyát kell az istállóban elásni, akkor megmutatkozik az elvetélés oka.

Fájós szemet hályogkővel kilenczszer kell körülkeriteni, azután a hályogkövet nyakában hordani s megszünik a szemfájás.

Ha valakinek kelései vannak, kilencz bábuval körülkörítik, a bábukat a kereszt útra kidobják; aki először megy ez úton keresztül, arra ragad a betegség.

A tehenet megrontják a boszorkányok, azért ad véres tejet.

A tehenet megrontja a boszorkány s teje elzüllik; mert a boszorkány odahaza az ő ágasát feji s ez adja ki a tehén tejét.

Véres tejet azért is ad a tehén, mert a hasa alatt repült el a fecske.

Forgó szél, a boszorkányok kocsija.

Ha nagy szél fúj, az azért van, mert valaki felakasztotta magát.

Ha tűz üt ki, némely helyen, levetkőzött asszonyok körülszaladják háromszor az égő házat, akkor a tűz nem terjed tovább.

Ujholdkor, ha pénz van a zsebedben, egész hónapban nem leszel szegény.

Ujholdkor vetni, vagy csirkét ültetni nem jó.

Bodzavirág hullásakor ültetett csirkék elhullanak.

A gazdaasszony, míg saját tyúkját meg nem ülteti, tojást kölcsön nem ad; mert elvinnék szerencséjét.

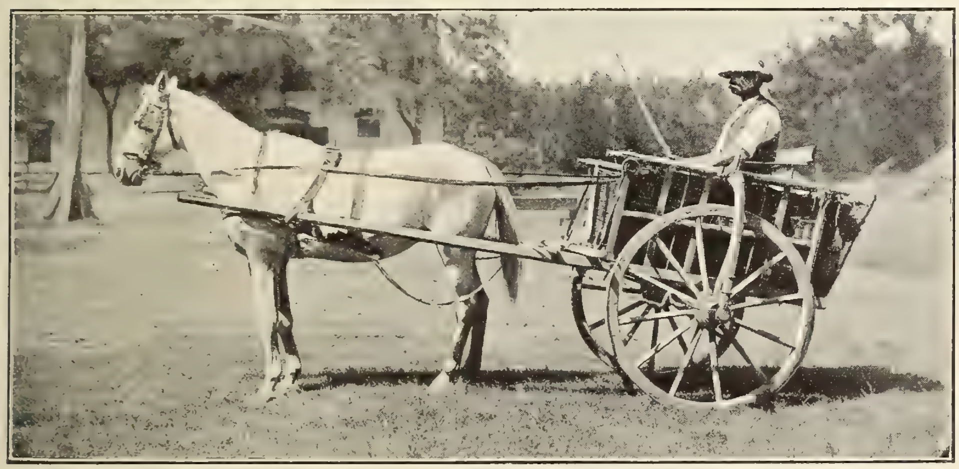
Tejet a házból, csak sót lökve bele, adnak ki; mert különben elapadna a tehén teje s megrontanák a boszorkányok a tehenet.

Kutya ha vonít, tüzet vagy halált jelent.

Ha karácsony előestéjén, az énekelni elsőnek megjelenő gyermek: fiú, a tehén bikaborjút, ha leány, a tehén üszőt fog elleni.

Szt-György napon zöld ágakat tesznek a kapukra, hogy a boszorkány be ne mehessen.

Idegen ember elmenetele után a gyermek, ha nyűgös és sír, megverték szemmel; és ezt gyógyítandó, a gyermeket ócska tövis-borona fájából való szenes vízzel itatják.

PARASZT-TALYIGÁS (NYÍREGYHÁZA VIDÉKE).

Ha a butor pattog, meghal valaki a háznál.

Pénteken nem szabad mosni, fonni.

Pénteki napon nem jó munkába kezdeni, mert e munkán nem lesz áldás.

Pénteken nagy útra indulni nem jó, nem lesz szerencse.

Ha valakit megloptak és ki akarják tudni a tolvajt, az ollónak fél ágán rostát forgatnak, e szavakat mondva: „Szt-Péter Szt-Pál bizonyitod, ki lopta el a keresett tárgyat?“ A forgó rosta körül asszonyok állanak, kik előbb a gyanusítottak neveit veszik fel; amelyik asszony mellett a rosta megáll, s akit ez képvisel, az az ember volt a tolvaj, ha még olyan ártatlan is.

Disznó, ha szalmát szed a szájába, zimankós idő lesz.

Halottat más határba vinni nem jó, mert elveri a jég a határt.

Halottnak temetés előtti napon a sírt soha ki nem ássák, mert akkor a gonosz lélek megfertőztetné a sírt.

Búj és vidéke szintén a Nyírben fekszik ugyan, de néprajzának a többi Nyírétől elütő némi sajátosságai érdemesé teszik, hogy külön megemlékezzünk róla.

Buj és vidéke.

Szabolcsmegye délnyugati szögletében, a néprajzi viszonyok, a talajviszonyokhoz mérve, háromféle jelleget öltenek.

A Nyír hullámos alakzata, az alföld sík tengerébe hajlik Rakamaznál, Nagyfalunál. Ugyanitt ér véget Búj, Paszab, Berczel körül, az úgynevezett Rétköz, ez a nagy tisza-ártéri teknő, hajdan rengeteg posványos, ingo-

ványos nádasok világa, ma, a szabályozás következtében, egy jobb jövővel kecsegtető nagy haszon-föld.

S e háromféle alakzaton a nép, mint e föld szülötte, mint környezetének, életmódjának kialakulása, már testi szervezetében is, némi eltéréseket mutat.

A vármegye őslakosai, a régi nemesi rend mai maradékai, enyészőfélben is, a multra mutatnak. Testtartásuk álmodozó ugyan, de szemökben a régi fény néha felvillan. A produktiv munka-eszköz nem illik kezükbe, kénytelen-kelletlen fogják meg a kapa, kasza nyelét s a századok viharában átalakult idegzet sziveseben ragadná a csákányt, a buzogányt, az ősi kardot.

A lakosság legnagyobb része, a régi zsellér-úrbéres gazda-közönség, erőteljes, határozott, munkabíró és szorgalmas is; bár az uj idők rontó hatása nagyon megzilálta őket. A régebbi szabad uzsora s az ujabbi titkos uzsora és felszaporodott közterhek, divatos életmód miatt nagy része csak teng és csenevész testben, lélekben egyaránt.

Élesen kiválnak a régebben megtelepedett svábok utódai, ma már tiszta, szép magyarság, testben, lélekben ép és erős faj.

Rakamaz, egészen sváb telepítvény, még e század közepén nyelvben, szokásokban idegen, míg mai napság se külsejében, se szivében, nem található idegen jelleg, bár környezetétől el is üt némileg. Szorgalmas, takarékos, egyszerü nép, valaha szerette a sárgapitykés posztó-dolmányt s a magyar gubától irtózott, de ma nincs öltözetbeli különbség. A mi megmaradt nála: a családias összetartozandóság erős érzéke.

A szomszéd Vencsellőn, a gróf Dessewffyek útján, szintén megtelepült egy csapat sváb s a többi lakosságtól elzárkózva, talán még jobban megőrizte jellegét, mint a rakamaziak, ámbár ujabb időben elsimul itt is a különbség. A rendszeretet, jámborság, családiasság itt is főerényök s ezt kimutatják örömben és fájdalomban, mezőn és templomban.

Lelkület és kedély dolgában szintén megtaláljuk a választó vonalat.

A nemesi faj barátságos, inkább könnyelmü, mulatós. Szeret kérkedni őseivel s büszkén emlegeti némely úri rokonait, habár ő csak ekeszarva közt marad. A másik két jelleg már a jelent s részben a jövőt mutatja. Tartózkodóbb, félénkebb, de alkalomadtán erőszakos is. A czuczilista világban, az ibrányi zsellér-gazdák egynémelyike nyilt mellet állitott a csendőrpuska elé. Még biztatta is: csak jól czélozzon csendőr ur, itt az igazság! — pedig józan állapotban voltak. Ha zsidóval, törvénynyel kerül tengelyakasztásra, dacz és ravaszság is van nála elég. Alapjában pedig nyugodt és megbízható, kivált ha nyilt rosszakarattal nem találkozik.

Vallásos gondolkozása mindeniknek elég konzervativ és józan. Ha saját lelkiismeretökre hagynák, sohase háborgátnák egymást.

A mezei munkás-népnek egy egészen különálló osztályáról érdemes még megemlékezni; ezek a dohányos feles-kertészek, némi gúnynéven *kukások*. Az ország szanaszét vidékeiről összegyülemlő és folyton váltakozó népcsoport, kik a nagyobb gazdaságok tanyáin, családonként 4—5 hold dohányt felébe munkálva, az egyirányú munkálkodás következtében sajátságos jellemet öltenek. Főjellemök a mozgékonyság és a könnyü lelkiismeret. Máról-holnapra él, kupeczkedik, mulat, csempész, marakodik, mikor mit hoz az idő magával. Mentségükre legyen mondva, hogy művelődésökkel nem törődik semmi hatóság. Tanyáról-tanyára vándorolva, ritkán nyílik alkalma iskolát látni s számadásaiban a gazda tudományára és lelkiismeretére levén legtöbbször utalva, inkább gyanút táplál s kárpótlást szerezni igyekszik.

A Tiszahát

A Tiszahátnak — mely a kisvárdai és a tiszai járást foglalja, legnagyobb részeikben, magában — néprajza, népszokásai, csekély eltéréssel azonosok a Nyírség- és Rétközéivel. Lényegesen eltérő ezekétől néprajzi tekintetben az *Alsó-Tiszamente.*

Ez a vidék (a vármegye székhelyétől nézve) a Tisza innenső partján, Tisza-Eszlárnál kezdődik s magába foglalja az innenső parton: Tisza-Lököt, Tisza-Büdöt, Szent-Mihályt, Tisza-Dadát, Tisza-Dobot és Polgárt, a túlsó parton pedig az úgynevezett Taktaközt, mely Tisza-Ladánytól lefelé Tardost, Csobajt, Bájt, Takta-Kenézt és Ptrügyöt foglalja magában s a közigazgatás *dadai alsó járás* névvel nevezi. Néprajzi különbözőség tekintetében ez a terület ismét három részre oszlik. Az egyik: *Polgár* maga, a másik: a *tiszáninneni többi községek*, a harmadik: a *Taktaköz.*

TURA-VIDÉKI KANÁSZ.

Polgár a maga, majdnem 60,000 katasztrális holdat tevő, óriási határával s az ezen fekvő Margita, Boroczkás, Kapros, Tikos és Folyás nagy pusztákkal, azért érdemli meg, hogy külön foglalkozzunk vele, mert Borsod és Hajdu vármegyék közé benyúló nagy határát oly népfaj lakja, mely néprajzi tekintetben teljesen elütő nemcsak az egész vármegyének, de ennek a járásnak is, a többi lakosságától. Polgár ugyanis palócz telep, melyet földesura, az egri káptalan, telepített Borsod vármegyéből, Mező-Keresztesről és környékéről, és melynek lakossága, ismert palócz szivósságával és konzervativizmusával, még ma is sok oly faji sajátságot tartott meg, mely a körülte lakóktól sokban megkülönbözteti. E különbözőségének, a más eredetüségen kívül, oka az is, hogy a vármegye szomszédos tiszamenti népével nem vegyül, mert egyrészt nagy távolság is választja el tőlük, másrészt pedig amazok nagyobbára nyakas kálomisták, ő maga pedig erős pápista.

Polgár lakosságának, mint afféle jó palócznak a nyelve, — tiszta magyar. Kiejtése palóczos; nem annyira, mint a Mátra alján, a Bikkben, a Karancs alján, a Dobrán, meg a Göcsejben lakó vératyafiaié — mert hát más föld, más ég, más beszéd; de ha az ember a szomszédos büdi Dankóról vagy a közeli debreczeni Hortobágyról vetődik közéjük, mindjárt ráismer, ha egyébről nem, a sok diftongusról, hogy másfajta nép közt jár.

Ruházat.

A népviselet is elütő a többiekétől. *Férfiaknál,* — a nyári könnyü, magyar, dologban kurta ing, durva vászonból vagy gyolcsból, kinek módja, hogy engedi, bekötve a térdig érő bő gatya korczába, a fején szalmakalap.

Már télen fekete tehénbőr-csizma kerül az ember lábára, annál jobb, mentől nagyobb, mert a nagy az alapos jószág, mentől nagyobb, annál melegebb, annál több szalma meg kapcza fér bele, meg bokatekerő. Lájbi is

kerül az ember derekára, felibe meg ujjas, sötétkék avagy fekete posztóból, a fejre pedig, kivált azelőtt, egy egészen különös kalap, amelynek van is, nincs is karimája, mert van karimája valósággal, de az anynyira hozzásímul a kalapnak a fejet közvetlen borító részéhez, hogy úgy látszik, mintha nem is volna. Más a pásztorember kalapja, az széles karimájú, mert az kinnjáró ember, olyan alakú mint a csiperke gomba, úgy is hijják, hogy csiperke-kalap. Az embernek szűr lóg a válláról, fiatalnak fehér, öregnek fekete, de csak panyókán, nem kidugva. A szűr ki van varrva, magyarosan, piros harasztvirágokkal, magyar koronás czímerrel, e nélkül polgári ember előtt — nem szűr. Több ember visel azonban bundát, de nem csöves bundát t. i. ujjasat, hanem juhászbundát, ami olyan szabású, mint a kerek köpönyeg, fehérre cserzett magyar juh bőriből van, az alja köröskörül felhajtva, írhából készült, sodrott gombházakkal, szattyánból göngyölt, csapott végü, hengeralakú gombokra köröskörül felaggatva, ugy hogy mikor a gazdája leaggatja, túl ér a lábán, ami nagyon jól esik, télen a kinnhálό ember lábának.

Meg szokta még koronázni ezt az alkotmányt, már amelyik igazán igazi, egy mind a négy lábastól, a maga valóságában kikészített, rendesen fekete báránybőr, mely gallérképpen a bunda hátára van varrva, persze szőrivel kifelé; hát ebben se fagy el az embernek se a füle, se az orra, ha a fejére borítja.

Az asszonyfajtának a ruhája nagyon színdús; e színekben túlnyomó a piros. A szoknying, vagy szoking, ami másutt szoknya, viganó, rokolya — mindnyájánál, a dédanyákig bokorugró, sőt térdig érő, nagyon virágos tarka kázsmér, kárton, selyem, avagy bársony, a pruszli szintén; a lábbelijök: fűzős czipő. Az ingváll kurta, kötésen alól egy arasz, a pendelylyel együtt is, — ami itt alsó szoknyát jelent — csak térdig ér. Ékszerük: az üveggyöngy, mit kalárisnak neveznek. Pruszlit és szokinget arany vagy ezüst csipke díszít. Fejkendő és nyakbavaló kendő egyaránt virágos, sokszinű, sok pirossal. Felső öltönyük ködmön vagy posztó, testhez álló.

Építkezés.

A házak általános jellege: A fal mindenütt vályog, a tető eleje nyitott, a fedél sima, nem garádos, az eresz széles, tornáczos, fedőanyag nád vagy gyékény. Az utczára egy szoba, a mögött a konyha, e mögött a hátulsó kis szoba. Ajtaja az udvarra csak a konyhának, ebből nyílnak a szobák. A hátulsó szoba mögött a kamara, e mögött az istálló, mind egy fedél alatt. Előkert nincs. Díszítést a házak külső falán nem alkalmaznak; általában, ahol van, piros és kék festést láthatunk az eresz alatt. A kutak gémesek. A kapuk vesszőből fonottak.

Szokások.

Lakodalmi szokások. A menyasszony esküvője előtti vasárnap, délutáni litániára menetkor, a templom ajtajában leánybarátnéitól csókkal búcsúzik. A lakodalmat a vőlegény házánál tartják, a hová a menyasszonyt zenével kisérik. A vőfély-mondókák tréfás, néha frivol versek.

Halotti tort tartottak ennek előtte fiatal emberek temetésekor, zenével és tánczczal egybekötve, de ez most már nincs divatban.

Ünnepi szokások. Utolsó farsangban két napos általános bálozás, táncz (ugynevezett ivó) van szokásban. Divatosak az ugynevezett fonókák és kártyaházak. — Betlehemmel vén asszonyok járnak. — Pünkösdkor bálokat tartanak és koszorús leánykák járnak az utczákon.

A nép józan, vallásos és munkás.

Alsó-Tiszamente.

Az alsó Tiszamente többi községeinek, nevezetesen: T.-Eszlár, T.-Büd, Szent-Mihály, T.-Dada és T.-Dobnak néprajza következő:

Eredetére nézve e terület lakossága, nyelve és embertani sajátosságai után itélve, olyan magyar néptörzs maradványa lehet, mely talán még a honfoglaláskor települt itt meg és századok vészei, viharai közt kemény állhatatossággal megőrízte faji jellegét.

A művelődés iránt való fogékonysága és értelmessége nagy ennek a népnek. Túlnyomó számban református lévén, azt hiszszük, nagy része van ebben annak, hogy a reformátusok a nép nevelésére kezdettől fogva mindig nagyban törekedtek, amint az köztudomású. Ebből magyarázható meg

TISZAHÁTI PARASZT. (Tollrajz, Klimkovics Béla hagyatékából.)

az a nem közönséges jelenség, hogy csak néhány példát említsünk, hogy Zákány Imre t.-dobi egyszerű földmíves, az ezermesterséget annyira vitte, hogy egy olyan ember, mint boldogemlékezetű Andrássy Gyula gróf, ha dobi kastélyban időztében el találót romlani a drága, világ remekének készült zsebórája, még külügyminiszter korában is rámerte bízni Zákány uramra, hogy javítsa meg s bizony meg is javította úgy, hogy Genfben se jobban. Meg az, hogy Egri Bálint uram, szintén egyszerű földmíves Szent-Mihályon, embernyi ember korában megtanult magától olvasni, írni — mert hogy mástól röstelt — hogy öreg korában megírta szülőföldjének, Szent-Mihály községének történetét. Ilyen magyarokat, ilyen földmíveseket se sok helyen mu togatnak.

Külső jelleg.

Külső faji jelleg tekintetében: a nép termete inkább alacsony, ösztövér. Hajszin: szőke, barna vegyest. A szemek szine inkább világos, T.-Büdön sok a fekete szem, Szent-Mihályon is, ez utóbbi helyen sok a sárga színü, T.-Dadán általában barnás. A t.-dobiak középtermetüek, zömökek, barnák, a szemük kékes. Asszonyok, leányok karcsúk, szép arczuak, közép vagy kis termetüek.

Építkezés.

Építkezésben általános a vertfal, a vályog, több az utóbbi. A fedés sima, deszkacsúcs fal nélkül, az eresz széles, nyitott, fedőanyag gyékény és nád. Szoba, konyha, istálló egy fedél alatt, előkerttel. T.-Dobon, T.-Eszlár T.-Büdön, az istálló külön, T.-Dadán, Szent-Mihályon és T.-Lökön is. A tornácz fedett, a pitar előtt kezdődve húzódik hátrafelé, Eszláron, Lökön szabad. Büdön, Szent-Mihályon, Dadán és Dobon is. A ház külső falán díszítés nincs, csak Büdön. A kutak gémesek és kávásak. A kapu deszka vagy sövény, néhol rácsos, Szent-Mihályon, Büdön mind az, Lökön vannak faragványosak is, Eszláron mind sövény.

Ruházat.

A nők ruhája kék vagy vörös szinü perkál, karton, Lökön az asszonyokénak alapszine barna, a leányokénak piros vagy fehér. Kendők karton, szőr és selyem. A pendely hosszú (ezt a nevet az alsó szoknya viseli), többnyire gyolcs. Ékszert nem viselnek, csak Lökön sárgaréz-gyűrűt. Az ing hosszu, gyolcs. Felsőruhaként barnássárga színü, báránybőrből készült, fekete selyem-virágokkal kirakott kis bunda, nagy, fekete posztó ujjas lajbi. A felső szoknyát kabátnak híjják, az alsót ingaljnak. A nők ruhájukon alkalmaznak hímzést, a fiatalok vegyest, az öregek feketét: Dobon, Büdön, egyebütt nem. Lábbeli fekete, fűzős vagy czúgos czipő, nyáron munkában fekete bőrpapucs. Helylyel-közzel viselnek fekete csizmát is. A derékrevalót: *bujjbeli, ránczoska, testhezálló, pitarka* névvel nevezik.

A féfiak ruhája: gyolcs ing, térdig érő gyolcs gatya; nyáron szalmakalap, télen pörge, durva fekete posztó. Lábbeli télen sima vagy ránczos szárú csizma, fekete bőrből; nyáron Eszláron bőrbocskor. Nadrág, mellény, ujjas

fekete posztó. Felső ruhaként fehér szűrt használnak, fekete posztó-díszítéssel és fekete egyszínü kabátot, de használnak fehér szűrt piros és fekete harasztlal kivarrott virágokkal és fekete szűrt fekete posztó-virágokkal, a gallér rózsával kivarrva mindeniknél; használatos a juhbőr-bunda is és fekete posztó-bekecs. A férfi-ruha szabása mindig magyar.

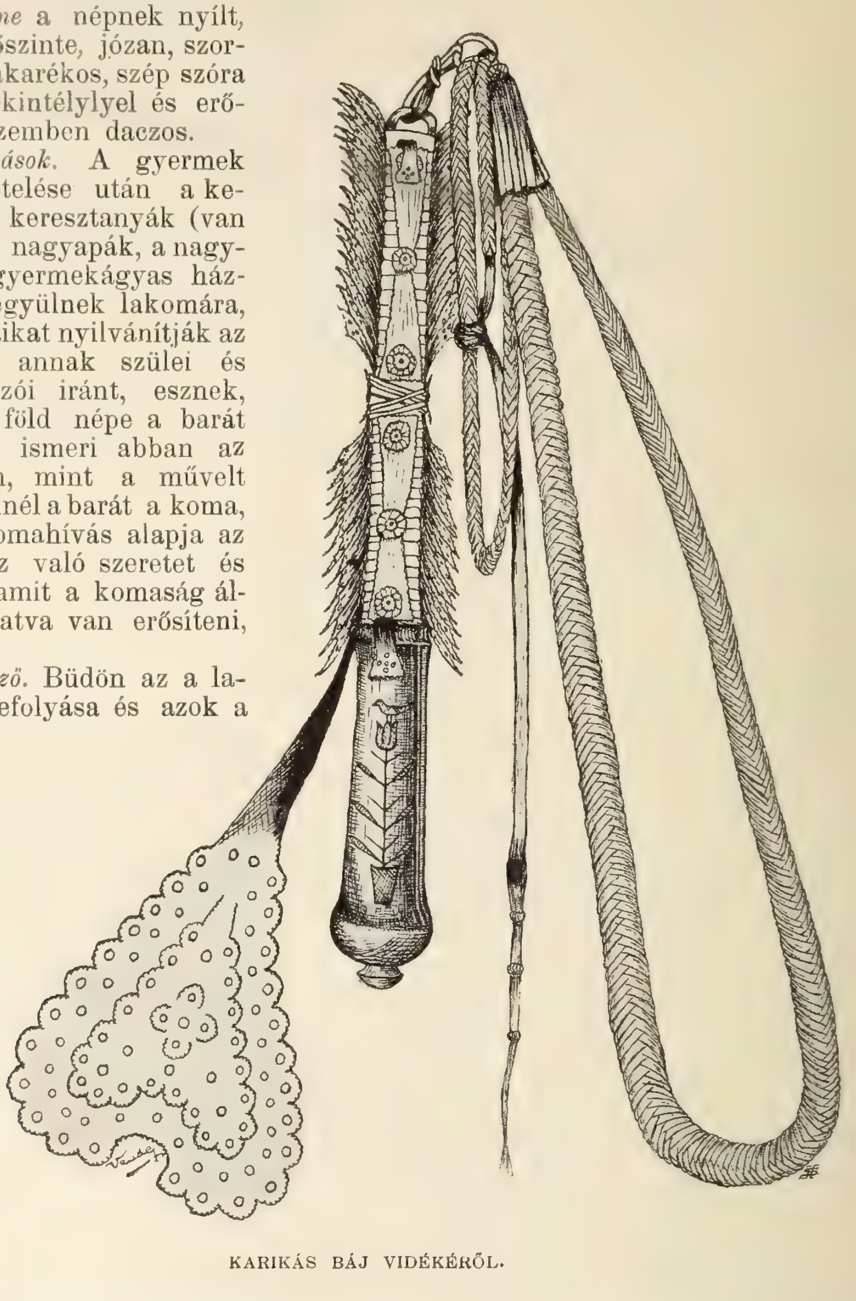
Jelleme a népnek nyílt, egyenes, őszinte, józan, szorgalmas, takarékos, szép szóra hajló, a tekintélylyel és erőszakkal szemben daczos.

Keresztelő.

Népszokások. A gyermek megkeresztelése után a keresztapák, keresztanyák (van több is), a nagyapák, a nagyanyák, a gyermekágyas háznál összegyülnek lakomára, jókivánataikat nyilvánítják az ujszülött, annak szülei és hozzátartozói iránt, esznek, isznak. E föld népe a barát szót nem ismeri abban az értelemben, mint a művelt osztály, ennél a barát a koma, mert a komahívás alapja az egymáshoz való szeretet és becsülés, amit a komaság állapota hivatva van erősíteni, emelni.

Menyegző.

Menyegző. Büdön az a lakadalom lefolyása és azok a

KARIKÁS BÁJ VIDÉKÉRŐL.

mondókák divatosak, amelyek a következőkben vannak leírva. Ugyanezek a szokások uralkodnak nagyjában az egész vidéken és ugyanezek a mondókák a használatosak A népen egyáltalán meglátszik, hogy van módja a mulatozáshoz, van kedve is és hogy örömében földi javait felebarátaival megosztani nem sajnálja. Ime a büdi lakodalom:

Büdi lakodalom.

A lakodalmi napot megelőző estve a vőlegény házánál muzsikaszó mellett „huszká"-nak nevezett *konyha-tánczot* tartanak, melyen a menyasszony vőfélye és násznagya is résztvesz, hol a fiatalság esti 9 10 óráig táncol.

A lakodalom napján a vőlegény násznagyával, vőfélyével s násznépével muzsikaszó mellett esküvőre megy, a hova a menyasszony az ő násznagyával, nyoszolyó leányával, vőfélyével s násznépével muzsikaszó nélkül (tehetősebbeknél muzsikaszóval) szintén megérkezik.

Esküvő után úgy a menyasszony, mint a vőlegény saját násznépével külön-külön megebédelésre házaikba térnek.

Esti öt órakor a vőlegény násznépével zene mellett a menyasszony elhozatala végett annak házához megy, hol a menyasszony versekben búcsúzik el.

1. Vajda! hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is szünjön meg pengése,
Mert bucsúzásimnak most lészen kezdése,
Legyünk csendességben, mig lészen [végzése.
2. Dicsőség először a nagy magasságba,
Istennek, ki lakik fénylő boldogságba,
Ki rendeltél nekem egy igazi társat,
Kivel én megnyerem mennyei országot.
3. Reszketnek ajkaim belső félelemtől,
De még jobban remeg szived szerelmétől,
Engedd meg jó atyám, ha megbántottalak
És hogy téged sokat háboritottalak.
4. Az Istenért kérlek, engedd meg vét- [kemet,
Hogy el ne veszitsem én szegény [lelkemet,
Köszönöm atyai nagy szeretetedet,
Melyet nem érdemlek, gondviselésedet,
Az úr Isten áldjon ezekért tégedet
És szent országába vigye fel lelkedet.
5. Elsőben is hozzád nyujtom szavaimat,
Kedves édes atyám én bucsúzásomat;
Mert Isten után te viselted gondomat,
Sajnálom is mostan tőled válásomat.
6. Azért rád kivánom az Úrnak áldását,
Szállitsa rád, mint a bő víz, áradását
A mikor elvégzed életed folyását,
Adja meg lelkednek örökös szállását.
7. A Nagy úr vegyen is téged jobb karjára,
Vigyázzon vala rád, miképp sajátjára,
Soha le ne tegyen a világ torkára,
Sőt felmagasztaljon mások tutorára
8 A menyei atya életed tekinti
Hasznossá, károdat mint pejvát úgy hinti,
Kik lesznek károdra azokat megintse.
Kedves édes atyám itt versemnek vége.
9. Mire-kire vessem könyes szemeimet,
Miképen kezdjem el búcsuzó versemet,
Nem tudom, mert a bú elfogta szivemet,
Hogy látom tőletek elmenetelemet,
10. Röviden kezdem el kötelességemet,
Kedves szüleimre vetem a szememet,
Bucsúzom azoktól, a kik életemet
Közelebbről nézvén, áldják Istenemet.
11. Kedves szülő anyám, látom miként [indulsz
Ájulásnak, talán már meg sem is vidulsz.
Kedves szülő-anyám, ne epeszd magadat,
Bocsáss el engem itt, kedves leányodat.
12. Kedves szülő-anyám, már te hozzád térek,
Még uj szállásomra te tőled eltérek,
Áldást Istenemtől én tereád kérek,
A kit én szivemből szüntelen dicsérek
13. Kedves dajkám voltál, engemet szerettél,
Jóra tanítottál, a rossztól intettél,
Mint anya lányával, vélem cselekedtél,
Most pedig szárnyamra engem eresztettél.
14. Látod, kedves szülőm, elvisznek mellőled,
Azért bocsánatot most kérek tetőled,
De ha elvisznek is, szüleim, mellőled,
Jó gondolatom lesz mindenkor felőled.
15. A mennyei atya légyen mindég véled,
Valamig életed a világon éled,
A mikor életed halállal cseréled,
Áldja meg Jézusom a te örök béred.
16. Óh menybeli Isten, tekints reánk égből,
Terjeszd ki karjaid a magas mennyekből,
Hogy el ne távozzunk mi ezen hitünktől,
Melyet ma felvettünk a te szent véredből.
17. Jaj miként indítsam végső bucsúzásim,
De hogyan kezdjem el jajszóval sirásim,
Jaj beh nagy mostan az én szomorú- [ságom,
Mert idegen földre lészen változásom.
18. Apámról anyámról, kik voltak véreim,
Hozzátok forditom bcsúzó verseim,
Bátyáim, ángyaim, szerelmes nénéim,
Kisebbtől nagyobbig én kedves öcséim,
19. Ti is, kik vérszerint hozzám közeledtek,
Kedves atyafiak, búcsuzom tőletek,
A mit már vétettem, most megengedjétek,
A felséges Isten maradjon véletek.
29. Nyoszolyó asszonyim, nyoszolyó leányim,
Fáradságotokat kivánom hálálni,
Jézusunknak drága sebéből folyt vére
Legyen a lelketek váltságának bére.
21. Álljatok elémbe, ti hires legények,
Kik vasárnap szemeimet szemléltétek,
Ajándékba nékem hajfonót vettetek,
Sajnáljátok mostan, nem lettem tiétek.
22. Kedves lánybarátim, hozzátok fordulok,
Ha reátok nézek, szinte megujulok
De azért szivembe már nagyon búsulok,
Hogy seregeimtől más útra indulok.
23. Kedves lánybarátim, kik enyém voltatok,
Ketten-hárman-négyen velem sétáltatok,
Ti az én fejemre, kik áldást mondtatok,
Áldása Istennek maradjon rajtatok.
24. Nem lesz már véletek többé mulatásom,
A férjem házánál lészen én lakásom,
A hogy uram fujja, úgy lesz tánczolásom,
Jaj de hamar elmúlt az én leányságom.
25. Ha Istennek tetszik virágzó életem,
A holnapi napra felvirrasztja éltem,
Meghalljátok akkor édes szép beszédem
Melyből megértitek most nagyon jó [kedvem.
25. A Nagyúr néktek jó hitves társat adjon,
Férjetekkel együtt soha el ne hagyjon,
Áldása Istennek rajtatok maradjon,
Végre az egekbe magához fogadjon.
27. Kedves alsó-felső jószivű szomszédim,
Mindenféle kedves, szép jóakaróim,
A Nagy úr vegyen az ő jobbik karjára,
Virraszszon fel boldog napokra, órákra.
28. Végre jómulatást kivánok mindennek,
Csendes jó éjtszakát az egész seregnek.
Úgy az ifjaknak, mint az öregeknek
A felséges Isten maradjon véletek. — [Húzd rá.

A búcsuztatás után a menyasszony és vőlegény násznépeikkel visszamennek a vőlegény házához vacsorára.

A vacsorához a vőfély asztalt terít, a menyasszony és vőlegény elé 1—1 rossz tányért tesz, melyben egy meszes kanál és egy cserépdarab van. A vőlegény és menyasszony az egész vacsora alatt semmit sem eszik.

Asztalterités alatt a vőfély a következő verset mondja:

1. Vőfélyek érkeztek hires Perzsiából, — Követek küldettek hozzátok Szittyából, — Utánam érkeznek megterhelt tevéim, — Majd előkerülnek most pompás étkeim.

2 Az első tál étel lesz bagolynyerités, — Utána érkezik a kemenczenyögés, — Csirke-orditás meg borju-köhögés, — Végre érkezik az üres kocsi-zörgés.

3. Egy öreg sündisznó lészen bepáczolva, — Egy beteges bolha lesz a nyársra húzva, — Sült pecsenye helyett egy nagy fejsze foka, — Háromszáz esztendős kerekeknek agya.

4. Már most nem tréfálok, megyek a konyhára, — Sok jó eledelek drága illatára — És majd megjelenek mindenek láttára, — Hogy ha előbb nem, hát majd Szent György napjára — éljen!

Vőfély-vers az első tál étel beadásakor:

1. Érdemes vendégek, nem üresen jöttem, — Étekkel terhelve vagyon mindkét kezem, — De mielőtt hozzá nyúlnak a kanálnak, — Buzgó szívvel hálát adjanak az Úrnak.

2. De hogy magam itten hosszan ne papoljak, — A forró tálaktól sebeket ne kapjak, — Vegyék el kezemből ezt a forró tálat, — A melyet az ujjam már tovább nem állhat.

3. Itt tehát a leves, mellette a jó hús, — Erre senkinek a szive ne legyen bús; — Nosza muzsikások szóljon hát a rigmus, — Aztán dicsértessék az Úr Jézus Krisztus.

4. Becsületre méltó jeles gyülekezet, — Férfiból, asszonyból álló felekezet, — Kiket a szeretet ide kötelezett, — Halljunk szót, valaki e házhoz érkezett.

5. Nem czélom, hogy itten soká peroláljak, — Hosszas beszédemmel unalmat csináljak, — Czélom, hogy tisztemben serényen eljárjak, — Ételt-italt hozzak, aztán tovább álljak.

FARAGOTT KAPU BÁJ VIDÉKEN.

6. Nagy öröme vagyon a gazdánk szivének, — Hogy ily sok szép vendég házába gyülének, — Azért parancsolá nekem vőfélyének, — Ételt-italt hozzak, hogy vendégei egyenek.

7. Itt van, az első tál ételtim behoztam, — Hogy el ne ejtsem, mindég imádkoztam, — A szakács-asszonynyal jól meg fűszerszámoztattam — Borssal és sáfránynyal, jól meg is sózattam.

8. Örvendek, ha tálat hordom ki üresen, — Igy a vendég aztán nem marad éhesen; — Lássanak hát hozz áuraimék, frissen, — Jó apetitust kivánok szívesen.

Vers, a káposzta beadásakor:

1. A ki a mult nyáron káposztát nem kapált, tegye le a kanált; — Násznagy uram se kapált, csak az utczákon sétált, hát tegye le a kanált.

2. Paradicsom kertből épen most érkeztem, — Mely gyönyörű kertnek gyümölcséből ettem. — Mivelhogy sokáig ottan kertészkedtem, — Szép fejes káposztát ottan termesztettem.

3. Torma és káposzta az étkek vezérje, — Nemes Magyarországnak czímere, — Még a királyunknak is gondja van erre, — Áldott ennek, a hol terem, a gyökere.

4. Még is nem dicsérem, dicsérje meg magát, — Mert belé vágattam egy féloldal szalonnát, — Tizenkét disznónak elejét, hátulját, — Keresse meg benne ki fülét, ki farkát.

5. De mivel mostan a káposzta itt vagyon, — Az evéshez ki-ki jóízűen fogjon, — Hogy restsége miatt éhen ne maradjon, — Azután elémbe panaszokat nyujtson.

Vers, a bor bevivéskor:

Sziv-vidámitásra Isten a bort adta, — A mint zsoltárába szent Dávid mondotta; — Azért a hordóját gazdánk kifúratta, — Tele palaczk borát ide felhozatta; — Azért jó uraim a borból igyanak, — A lakodalomba vígan mulassanak, — Köszöntsék a kancsót, el ne aludjanak, — A vőfélyeknek is borocskát adjanak.

Vers, a gulyásos hús hozásakor:

1. Ime megérkeztem, uraim, sokára, — De merem mondani, nem jártam hijába, — Mert egy olyan ételt hoztam valójába, — Aki első étel az étkek sorjába.

2. Ezért az ételért nagy próbát is tettem, — Egy szilaj bikával hétnap verekedtem; — Nosza a bőrét mindjárt le is vettem, — A fejét nyakastól én le is metszettem.

3. Ezt a jó eledelt abból készitettem. — Megvallom, uraim. ezt én is szeretem; — Minélfogva ennél már jobb izű étek — Nincsen, erre a magyarnak vizet inní vétek, — Itt a jó gulyásos, uraim, vegyetek, — Széles jó étvágygyal, kivánom, egyetek.

Vers, a tormás borjuhús behozatalakor:

Gyenge borjuhús ez, mit hozok tormával, — Csak harmadik tavaszt járt el az anyjával, — Gyengesége miatt szénát nem ehette, — Szegény gyenge állat csak a korpát nyelte. — Ezért a tormáért jó sokat fáradtam, — Nagy-Magyarországot széltébe bejártam, — Ezt a keveset is Maros tóban ástam, — Szerencsémnek tartom, hogy reá akadtam. — De ez erős étek való csak magyarba; — Nem igen fér ebből a német gyomorba. — Tessék hát a tormás, gyenge borjuhússal, — Erre kínálhatja társát kiki borral. — Egyék hát, uraim, jó apetitussal.

Kása-feladáskor vers:

Itt van a kása is egy pecsenyével, — A kinek foga nincs, rágja az innyével, — Aki ebből eszik, fizet erszényével, — Mert majd megdöfölik a kanál nyelével; — De azért csak tessék bátran az uraknak. — Akkor diskuráljunk róla, ha jól laknak.

Vers kásapénz-szedéskor:
Halljunk szót uraim, én ismét papolok : — Szegény szakácsnénak ügyében felállok. — Addig, jó uraim, tőle meg sem válok, — Míg azt meg nem nyerem, a miért instálok. — Bezzeg, násznagy uram, szomorú hír vagyon : — A szakácsné asszony keze sebes nagyon. — Szegény, hogy a kását ott künn kevergette, — A jobb kezét a tűz szörnyen megégette. — Ime, a szakácsnénk, ő nagy kanalával, — Forgatja jobb kezét szörnyű fájdalmával. — De meg a mi nagyobb, sánta is lábára, — Mert a kása frecscsent mind az öt ujjára. — Tehát, jó uraim, most erszényt nyissanak, — Kis bankót, nagy bankót, tányérra rakjanak, — Ekként orvosságra neki pénzt adjanak, — Hogy mérges sebei hamar gyógyuljanak.

Kalács-beköszöntés :
Itt vagyon tésztából jóféle sütemény. — Nincs ebben sem ánis, sem mustár, sem kömény, — Porhanyó, jóízű, és épen nem kemény, — A ki ilyennel él, nem bántja a köszvény. — Kivül-belől meg van egészen czukrozva, — Mint a borbély-legény be van púderozva. — Mazsola szőlővel beparfűmérozva, — Nem kell neki kés is, meg van ez hámozva, — Bátran lehet enni, gyomornak nem nehéz ; — Fogjon rá hát villát és kést mindnyájan, minden kéz. — Ámen.

Vacsora után elkezdődik a táncz. Éjfél-tájban a menyasszonyt felkontyolják, fejére teszik a nagy fejkötőt és ekkor kezdetét veszi a menyasszony-táncz, mely reggelig tart, a midőn aztán vége szakad a lakodalomnak. — Mindenki, aki a menyasszonyt tánczra akarja vinni, köteles a menyasszony javára egy ezen czélra kitett tányérba bizonyos pénzösszeget dobni. — Tánczközben a vőfélyek a következő verseket mondják a muzsikáló czigányoknak, ha nem jól muzsikálnak :

1. Hallod-e, te czigány, legyék neked párod, — Még pedig szakálos, — Elől-hátul pupos, — Foga redves, odvas, — Eljárhatod véle bátran a farsangot.
2. Hallod te czigány, vedd fel sátorfádat, — Az egri piaczon öntött vaslábasba aprítsák fajtádat.
3. Hallod te czigány, te voltál az apádnak legnagyobb ökre, — Nem kár lett volna fejed felütni egy tökre, — Onnat felvinni a tokaji hegyre, — Onnét lehöngöritni a Tiszába Lökre, — Hogy vesztél volna te oda örökre.
4. Hadd ott te czigány a te muzsikádat, — Az akasztófán láttam az apádat, — Csóka, varjú volt a siratója. — A kállai vár az örökös háza.
5. Hallod te czigány! Rólad szól az írás, — Holnap ilyenkorra légy nehéz nyavalyás!

A halotti tor fenmaradt Lökön, Büdön, Dadán, Dobon és abból áll, hogy a temetés végeztével összejönnek a rokonok, a szomszédok, a jóbarátok a halottas háznál s ott kis lakomát tartanak, közben-közben rágyujtanak egy-egy halotti énekre s rövid idő eloszlanak. (Halotti tor)

Ünnepi szokások: Bethlehem-járás, húsvéti öntözés. Utóbbi alkalomkor a legényeket pálinkával vagy borral és kalácscsal vendégelik és megfestett tojással ajándékozgatják. *Aratási ünnep* is van, a mely ebből áll : aratás bevégeztével az aratók búzakalászból font koszorút hoznak be dalolva s adnak át a gazdának verselés közt, aki azután megvendégeli őket. Ezt híjják úgy is, hogy: Végző. (Ünnepi szokások.)

Babonák. Eszláron hiszik, hogy a gyermeket szemmel meg lehet verni és hogy ennek a szenes víz az orvossága. — Szent-György éjtszakáján kölest hintenek az istálló ajtaja elé, hogy a tehén megrontásának elejét vegyék. Hiszik még, hogy a villámgyujtotta tüzet csak édes tejjel lehet eloltani. A többi községekben ritkább a babona. Ezek lakói túlnyomóan reformátusok. (Babonák.)

A néphumor legközismertebben a gúnynevekben nyilatkozik, melyekkel a köztük lakó, többnyire németek, tehát a magyar ember nyelvének nehéz kiejtésű neveit felcserélik, ilyenek : Szilaj, Kutyafúró, Roszkorjött, Leszekúr, Aranylyuk, Borulás, Hájfejű, Végigúr, Százlábú, Fagyos, Pitykeszemü, Ölyű, Zöldbab stb., meg az ilyenfajta népies megjegyzésekben : „Azt mondják, hogy a kántor jó vadász, de fogadni mernék rá, hogy abból a dicsőséges ínekből, akit ma mondott, aranyír se tudott vóna egy szót kilűni, olyan hamar elmonta". (Gúnynevek.)

A nép nyelve. Minden nagyképűsködő nyelvészkedésnél jobban megismerteti az irodalmi magyar nyelvtől való eltérését is, a rövid példa : A. Van sok pízed, ídes komám ? B. Nehán garast kaptam azír a szíp kesely lúír. (Tájszólás.)

A Taktaköznek, mely a dadai alsó járás Tiszán túl Zemplén vármegye déli határával szomszédos része és áll a Tisza és a lomha folyású Takta partjain fekvő következő falvakból, mint : Tisza-Ladány, Tardos, Csobaj, Báj, Takta-Kenéz és Ptrügy községekből — néprajza a következő : (Taktaköz.)

Eredete — a történettudósok szerint — kazar, kiket a honfoglalás magával hozott vagy már itt lelt s az idők járása, mint különben is testvérfajt megmagyarositott. E mellett látszik bizonyítani külső faji jellegük s, mely elütő a szomszéd lakosságától.

TISZA-POLGÁRI HÁZAK.

Jellemzés.

Műveltség. Józan, értelmes nép. Legnagyobb részben református lévén, — köszönheti azt annak, hogy a reformáczió közte való elterjedése óta a népnevelés vezetőiknek legelső gondjai közé tartozott, aminek nemzedékeken át jótékony hatása nem maradhatott el, sőt idővel fokozódott.

Külső faji jelleg tekintetében a férfiak középtermetűek, köpczösek, hajuk gesztenyebarna, szemük sárgásba játszó fekete, a nők ugyanilyenek, szabályos, kerek arczczal A tardosiak is kékszemüek, a ladányiak is.

Építkezés.

Építkezés. A házak fala vályog, néhol vert fal, Ptrügyön kőalappal. A tetők csúcsfalasak, gyékényből, nádból, a fedés sima, az eresz tornáczos. A csúcsfal deszka, sárral tapasztva, az eresz félméteres, a fedél néhol zsindely avagy cserép. Az eresz oszlopos. Szobák és konyha egy fedél alatt, istálló külön. A konyha az első és hátulsó szoba közt. Előkert nincs. Tardoson minden egy fedél alatt, Ptrügyön is. A tornácz szabad. Czifraságot a ház külső falán nem alkalmaznak, kút kávás és gémes. Kapu deszka, sövény, vagy rácsos. Tardoson, Ptrügyön, Kenézen csak rácsos.

Ruházat.

Ruházat. Férfiaké: fekete vagy sötékék posztónadrág, dereka lajbi, ujjas lajbi, ing és gatya, magukszőtte vászon. Használnak még bekötőt, vagy untercsiket pamutból szőve egy darabban, a derekas lajbit vagy mellényt derékravalónak is hijják. *A nőké* ing, ingváll, pendely, házi vászon vagy gyolcs, szoknya, kabát, rekli, pitarka, kötő, kendő, keszkenő fekete, kék és barna, a leányoké piros és sárga, anyaga nyáron kárton, télen parket, de csak a felöltőké; viselnek tarka virágokkal kivarrott bundát is. A férfiak felső ruhája; guba és sima fekete szűr, vagy fehér, fekete virágokkal, vagyonosabbaké és idősebbeké báránybunda; Ladányban, Ptrügyön alsó fürtü guba, viselik a haraszttal kivarrott báránybekecset is. A nők ruhájukon hímzést nem használnak. Viselnek ujjukon réz-karikagyürüt és nyakukban gyöngyöt. *Lábbeli*: a férfiaké fekete bőrcsizma, a nőké fekete czúgos czipő és papucs. A vagyonosabb legények ránczos száru, sarkantyús csizmát viselnek. A nők hordanak fűzős czipőt is.

Szokások.

Népszokások. Keresztelő mint egyebütt. *Lakodalom*: A vagyonosabbaknál zene és táncz mellett nagy lakmározás. Lakodalmi ételek csigaleves, marhahús, töltött káposzta, tejbefőtt kása, sült szárnyas, nyoszolyó kalács. Vőfélyek a lakodalmi meghivásokat versben cselekszik, úgy a menyasszony búcsúztatóját is. Minden étel felhozatalakor külön verset mondanak.

Leggyakoribb *kutyanevek*: Tisza, Duna, Száva, Bundás, Cziczke, Bor, Tarka.

Állatnevek.

Leggyakoribb *szarvasmarhanevek*: Virág, Bimbó, Szarvas, Lombos, Daru, Körmös, Villás, Csákó, Szennyes, Gyémánt, Sugár.

Leggyakoribb *lónevek*: Csinos, Dáma, Csillag, Sári, Julcsa, Lizi, Kontesz, Kesely, Czifra.

Tájszólás.

Tájszólás: ó helyett ú, például: *lú*; é helyett í, például *íles*. Az «igyók» szó gyakori használata, például: «Ne zavard azt a luvat annyira, mert *igyók* megsántúl».

Nyíregyháza és vidéke.

Az ősök hagyományai, a régi népszokások, természetesen leghívebben tartották fenn magokat ez egyszerű tanyai földmívelő nép sorában. Itt még elevenen fennáll a régi patriarchális családi élet. Az apa a család mindenható feje; ő a parancsoló, a többiek az engedelmeskedők; úgy hogy maga az asszony is urát a legtöbb helyütt magázza, helyesebben „kend" szóval szólítja meg; nemkülönben a fiatalabb testvér is magázni tartozik a több évvel idősebbet. Ugyanez a viszony áll fenn a jobbmódú gazda és a legszegényebb földmívelő között, még ha a korkülönbség nem is szembetűnő.

A neveltetésben bizonyos kasztrendszert követnek; a fiúk apjuk foglalkozását űzik tovább s feltünő ritkaság, hogy közülök valamelyik a tudományos vagy más gyakorlati éltepályára kerülne, a minek ezután az a következménye van, hogy a határ földbirtokai az örökösök között meglehetősen szétdarabolódnak.

A gazdálkodás, a birtok haszonnal járó művelése, a mindenek fölött való czél. E végből munkaidőben a család már a hajnali órákat megelőzőleg, 2, $2^1/_2$ órakor kél fel s késő estig, 8—9, sőt esti 10 óráig végzi a gazdálkodás sokágú teendőit. Nem ritkaság az sem, hogy (például a hordáskor) éjjel-nappal foly a munka, sőt van rá eset, hogy holdvilágos tiszta őszutói éjjeleken át szántanak s a családtagok pihenése 24 órán keresztül legfeljebb 1—2 óráig tart. A szántást, vetést, aratást s a föld többi művelési módját a család maga látja el s e végre konfirmáczió után (12 éves korában) a fiatalabbja is rendes munkása lesz a földnek, a kisebb pedig a jószág őrzését s az ételhordást végzi.

Étkezés.

A gazdálkodás mellett egészen háttérbe szorul az étkezés. Étkezése — s ebben teljesen elüt az alföld más népétől, a minek oka magasabb fokú takarékossági ösztöne — a lehető legegyszerűbb, sőt — konyhanyelven szólva, a legsoványabb. Reggelije — mert a szalonnát sajnálja a gazdaszszony — rendesen pörkölt vagy tejbe főtt tészta vagy kása, vagy u. n. savanyú leves. Ebédje többnyire vastagétel, még pedig kása, burgonya, tengeri liszt-tészta (az ú. n. „buchti") és csak szerdán—szombaton galuska. Ugyanez ismétlődik, némi változással, este is. Húst ritkán, többnyire csak vasárnap esznek; kedvencz húsnemüjök a füstölt sertés babbal, amit a jobbmóduak hetenként kétszer is esznek.

Étkezés dolgában annyira nagy a takarékossági hajlamuk, hogy télen igen sok család napjában csak kétszer eszik; reggel 8 órakor burgonyát sütnek, megsütnek egy vékára valót, ezt körülülik, mindenki eszik belőle, a mennyit bír, aztán délutáni 3 óráig nincs több fogás, a mikor is egy egyszerű vastagétellel fejezik be az aznapi étkezést. Általában legfőbb táplálékaik sorrendje: a burgonya, tej, liszt, gyümölcs és csak azután jő a szalonna és hús.

Lakás.

Ilyen egyszerüséget követnek a *lakás* tekintetében is, — a mely rendesen egy szobából áll még a legmódosabbaknál is. A tanya többi részét a gazdasági épületek és helyiségek képezik sűrűn körülültetve akáczczal, a mi nyáron a tanyáknak igen üde, kellemes külsőt kölcsönöz, ha az idegen a sűrű akáczfasor mögül kikandikáló fehérre meszelt, kifestett ereszü, nádfedeles viskót megpillantja. Az öregebbje télen át a városban lakik, kint csak a fiatalabbja marad, — már t. i. a melyikre rá lehet bízni a jószág

gondját; de ez is beköltözik télire a városba, ha a tanyai iskola nagyon messze van, vagy ha a gyermeket még az V. és VI. osztályba is felviszik, amit azonban a nagy többség igyekszik elkerülni azáltal, hogy inkább az alsóbb osztályokat járatják gyermekeikkel még egyszer, a mire különben a gyakori mulasztások is utalják őket.

Berendezésük is igen egyszerü. A legfőbb bútordarab a nyoszolyán kivül a láda, vagy u. n. „komótszekrény", ami aztán a leánynak rendesen egyetlen hozománya is; vagyonosabbaknál már az u. n. „sifón-szekrény" is járja. Ezenkivül a falmentén egyoldalon végig húzodó karos lócza, — továbbá egyszerü, rendesen fenyőfából (gazdagabbaknál dió-vagy szederfából) készült asztal, néhány szék, a falon az u. n. „rám" (kisebb fajta pohárszék, amelyen nehány virágos tányér is helyet talál), no meg a búbos kemencze, teszik a berendezést.

TISZA-POLGÁRI PARASZTHÁZ KONYHÁJA.

Ruházat.

Bútorzatuk egyszerűsége mellett azonban annál inkább szeretnek költekezni *ruházatukra*. Ez az ő egyetlen fényűzésük. A férfinép is rátartó s nem kiméli a czifra szűrt, meg a fekete posztó-szűrt, amivel minden jóravaló házasembernek már legkésőbb házassága 3—4-ik évében illik dicsekedni; mig a legények érjék be a magyaros jellegü posztó-*kivarrásokkal* díszitett szép fehér szűrrel (ez által különbözik az ideváló férfinép ruházata a debreczeni vagy fejértói tősgyökeres alföldi nép *himzett* czifra-szűr viseletétől). No aztán szabad a magyaros ránczos-ropogós csizmára akár 12—20 frtokat is elkölteni, nem feledvén el, hogy a szegényebb ember télen egyszerű, a gazdagabb ellenben selyemgubában tartozik megjelenni övéi között. Egyébként a férfinép rendes viselete hasonlit az Alföld magyar népének viseletéhez s csizmán kívül többnyire magyar nadrág, rövid u. n. „dakó"-kabát, pörge magyar kalap képezik részeit, a melynek *jobboldali* karimájára a legénynép tollat, bokrétát tűz. A férfinép viselete tehát egyszerűnek mondható. De a leányok azután annál nagyobb hivalgást űznek. A czifra ládában 4—5 selyemkendő, meg számos ünneplő-ruha pihen, a miknek darabja sokszor a száz forint értéket is meghaladja s ebben aztán a szegény se igen enged a gazdagnak, mert ez a módi s ez a tisztességhez tartozik. A leány ábrándjainak egyike a szép selyemkendő, meg ünneplő-ruha. Egyébként köznap a magyaros jellegü kar-

ton vagy vászonruha járja — vasárnap itt-ott fel-feltünik köztük egy-egy — az úri fehérnép igényeihez képest megvarrott ruha is. Esküvőkor a menyasszony fehér selyembe vagy atlaszba öltözik s fehér kesztyűsen jelenik meg az oltár előtt. Egyébként hétköznap a komolyabb, sötétebb kéket hordják, földig érő szoknyában járnak, vasárnap pedig a kevert színű czifra kabátot öltik magukra. A minták közül a nagy rózsásat nem szeretik: inkább az egyszerü pettyes vagy csíkos mintához ragaszkodnak. Asszonyok, leányok egyáltalán a sötét színek barátai, hosszú ruhában járnak s mellöket laposra szorítják. Czipőt viselnek, de — s itt is érvényesül a gazdálkodási hajlam — csak a városban; onnan ki, vagy ide bejövet, a mezei úton, mezitláb járnak.

Jellemzés.

Erkölcseik — mint az már említve is volt — tiszták. Duhajkodások, lopások, nagyobb fajta testi sértések ritkán támadnak soraikban; ha igen, úgy azt is nagyobbára a közéjük tévedt felvidéki idegen követi el. Vasárnap a távoli tanyákról is bejönnek a városban fentartott szobáikba, hogy innen azután tisztességesen kiöltözve, hónuk alatt az egész vallásos és erkölcsi életöket irányzó s minden alkalomra szép éneket és imádságot tartalmazó u. n. „Tranoscius"-könyvvel vagy más imádságos- vagy énekeskönyvvel a templomba feljőjjenek. Gyermekeik vallásos nevelését egyik főgondjuknak tekintik. Egyetlen gyengéjük a pereskedési hajlam, amely azonban bonyolúlt birtokviszonyaikra vezethető vissza. Az iszákosság bűne nem oly általános, mint a felvidéken.

Nyelv.

Nyelvük most éli az átalakulás korszakát. Egymás közt való beszélgetésük közben is keverve használják a magyar és tót szavakat. A magyarosodás erősen hódit soraikban, ami különösen az ev. egyház következetes és tapintatos intézkedéseinek köszönhető. Közel három évtizede iskoláikban az oktatás nyelve kizárólag a magyar s innen van, hogy a fiatalabb nemzedék már tisztán s hozzátehetjük, igen szépen ejti ki a magyar szót. A jobb gazdák gyermekeinek esketésekor, a fiatalság mulatságain, különösen dalolásában is a magyar szó járja. Néhány évtized és a tiszta magyar Szabolcs vármegye központján is a magyar szó fogja teljes diadalát ülni.

Háztartás.

A háztartás legsúlyosabb gondjai természetesen a gazdasszony vállaira nehezednek. Az ő feladata a nép soraiban különben örvendetesen tapasztalható házirend és tisztaság fentartása. Törülköző, konyharuha, zsákvászon, ponyva, abból a kenderből kerül ki, amit a gazdasszony termel és sző fel. Az eladott tej és baromfi árából ugyancsak ő tartozik gondoskodni fehérneműről, ennek megvásárlásáról és felvarrásáról, a leány selyemkendőinek és ünneplőjének megvételéről s a háztartáshoz szükséges fűszer- és vegyeskereskedői czikkek beszerzéséről; míg a gazda a tanya jövedelméből a fiú-gyermekek felsőruháját és az egész család lábbelijét, az adót és egyéb költségeket tartozik fedezni. Természetes, hogy ennyi kiadás feladata mellett a gazdasszony olcsón nem vesztegeti portékáját. A piaczon valóságos alku-harcz folyik vevő és eladó között.

Mulatságok.

Mulatságaira aránylag keveset költ népünk, a melynek különben is főjellemvonása a takarékosság, munkásság, komolyság. A más vidékeken szokásos népies mulatságok nyomaival ugyan itt is találkozunk, fonó, tengeri-törés („hántóka"), szüret, Betlehemjárás, népies bálok, a tanyai vagy városi mulatóhelyeken, itt is találhatók; — ám az a széles jókedv, az a daloló mulatozás, hangos hejehuja, ami akár a tulajdonképeni Alföld, akár a Felföld népénél tapasztalható, Nyíregyháza népénél ritkán fordul elő.

Lakodalom.

Még leggyakoribb és legelevenebb mulatsága a lakodalom, amelyet megelőz a menyasszony-búcsuztatás, a mikor felpántlikázott, felbokrétázott, kardos vőfélyek s a násznép öregebbje összegyűlnek a lakodalmas-házban

s kiveszik a részüket a lakodalom gyönyörűségeiből. Magára az esküvőre nagy élénkség közt vonúlnak. Ilyenkor a gazda már abban is kitesz magáért, hogy 4—5 lovat fog szekerébe s úgy viszi a násznépet az Úr templomába. Esküvő után hangos szóval vonulnak azután végig az utczán, a násznép megoszlik a vőlegény és menyasszony házában, majd felváltja egymást, czigányzene szól itt is, ott is; — a fiatalság pedig ropja a tánczot, magyarosan, daliásan, kopogósan lejtve a csárdást s itt-ott hódolva már a körtánczok szokásának is. Módosabbaknál a bor, szegényebbeknél szódaviz járja, pálinka persze kerül itt is, ott is. Szegényebbeknél még ma is járja az u. n. „menyasszony-táncz", a mi abból áll, hogy a menyasszony sorba tánczra hívja vendégeit, egyet-kettőt perdűl-fordúl velök, azután elővesz egy tányért s így gyüjti fel a menyasszony-ajándékot, a mely néha 40—50 frtra is rúg; ezen azután az új párocska egy kis üszőborjut vásáról s ezzel kezdi meg a gazdálkodást. — Egyik helyi specziálitás a bokortanyák térségein vasárnap vagy ünnepnap délutánján tilinkószó mellett szokásos „buksza" (vagy lármás, hangos táncz) is, amely — mint neve is elárulja — már nem a csendes mulatozások közé tartozik.

* * *

Betyár-romantika

E fejezetet még a „régi idők" betyár romantikájának egy a népből származó, ismert alakjával akarjuk befejezni. Ez *Gesztely* Jóska, más néven Geszten József, a ki a 40-es években öt vármegyét tartott rettegésben. Viselt dolgairól a törvénykezési részben van szó, itt csak azt említjük meg, hogy a nép száján a 40-es években több népdal járta Gesztely Jóskáról. Ezek egyike — melyet Kovács István kir. táblai birónak még kinyomozni sikerült, és a melynek szerzője, állítólag, maga a híres rabló volt — a következő:

Erdők, mezők, vad ligetek,
De sokat jártam bennetek!
De sok nappalt éjszakával
Töltöttem el bujdosással!

Zöld erdőnek lombos ága
Sokat búsultam alatta.
Gesztely Jóska két szép lánya
Mindig aztat siratgatja.

Édes anyám sok szép szava...
Kit fogadtam, kit meg soha.
Fogadnám most, de már késő
Hull a könnyem, mint az eső.

Gesztely Jóska a kállai várnak volt a rabja és ott járta híres „kállai kettőst." Megszökött és zsandár golyója alatt halt meg, az akkor még sűrű geszterédi erdőben, üldözés közben.

Kállai kettős.

A „kállai kettős" pedig tulajdonképen egy ropogós, tipegős táncz volt és mégis, ha valakit azzal biztattak, hogy majd eljáratják vele a „kállai kettőst", jobban megijedt, mintha veréssel fenyegették volna, mert ez alatt a kállai vár szűk czelláit értették, a hol a rab *csak* állani volt képes; mivel pedig a fülkék alja élükre állított ◇ négyszögletes léczekkel volt kirakva, melyeken megállani alig lehetett, a rab fájdalmában kénytelen volt mezitelen lábait sürün váltogatva fel-felkapkodni. Különösen a tagadásban levő rabokat zárták ily fülkékbe. És amint Kovács István táblai bíró úrtól — akitől ez adatokat kaptuk — értesülünk, alig volt rab, aki a vallatás e módjának ellent tudott volna állani. Ez volt csak az igazi „kállai kettős."

SZABOLCS VÁRMEGYE TÁRSADALMA.

A társadalmi viszonyok fejlődése.

Szabolcs vármegye társadalmi élete kifejlődésének és mai állapotának helyes megértéséhez feltétlenül szükséges vázolása legalább e fejlődés múltjának, ismertetése a tényezőknek és hatásoknak, amelyeknek eredménye a jelen.

A mohácsi vész idején — a mint az ide vonatkozó adatok tanúsítják -- anyanyelv tekintetében, a legmagyarabb megyék egyike volt Szabolcs vármegye. Ettőlfogva a másfélszáz éven át tartott török-tatár dúlások, valamint I. Lipót nemzetellenes emberírtó kormányzata Szabolcs vármegyét iszonyúan megviselték, csupa magyarlakta vidékeit siralmas módon elnéptelenítették. Mert a török-tatár nemcsak öldökléssel és pusztítással dúlt az országban, de azzal is, hogy valóságos emberkereskedést űzött. Rabszíjra fűzte, — ha ki nem ölt — urat, parasztot egyaránt, az urat a váltságdíjból eredő haszon reményében, a parasztot — férfiát, asszonyát, apraját, nagyját, — a rabszolga-vásáron elérendő vételárra számítva.

Ennek az volt az eredménye, hogy a török dúlások lezajlása után, 1715-ben végbevitt összeírás — jobbágyok conscriptiója — nyolczvan puszta falut talált Szabolcs vármegyében és az, hogy a vármegye földesurai a kiölt vagy örök rabságra elhajtott magyarság helyett, néptelen falvaikba a felső vármegyékből ruthéneket és a német birodalomból katholikus németeket, köznéven svábokat, utóbb tótokat is kezdtek telepíteni.

Ez a ruthén és sváb települőkből álló idegen nyelvű lakosság — bátran állíthatjuk, számot nem tevő kivétellel — máig teljesen beolvadt a magyarságba. Az utóbb települt tótság beolvadása az, a mi teljesen befejezve még nincs, de most van folyamatban.

A vármegyének ma is a református magyarság a többsége, melyhez hozzá tartozik a vármegyei földbirtokos-osztály és a régi nemesség többsége is. Ez kultúráját a sárospataki, meg a debreczeni iskolákban szerezte, a mely iskolák geográfiai fekvése kedvező annyiban, hogy egyik sincs messze. A magyar nemzeti szellem tekintetéből — köztudomás szerint — mind a két említett iskola kifogástalan volt mindig és az ma is. A megye katholikussága, ennek intelligencziája, szintén legnagyobb részben ez iskolákban növekedett, a görög katholikusok leginkább Ungváron; mindkét felekezet neveltetése, érzelmei, társadalmi működése szellemében igazi magyar. Ugyanezt mondhatjuk Szabolcs vármegye zsidóságáról is.

Nemzetellenes tendencziák és áramlatok nem is uralkodtak soha a vármegye egy népfaja kebelében sem, eltekintve a nyíregyházi ág. hitvallásúak közt a maguk idején dúlt, az egyházi autonomiát korlátozni akaró pátens-

pártoló mozgalmaktól, amely fajta igyekezetek azonban — hála a magyarok istenének és ág. hitv. evangelikus véreink jobbjai hazafias szellemének — ma már vármegyénkben az elmék és szívekben teljesen meddő talajt találnak.

Hazafiasság. Kiváló társadalmi erkölcse és ma is jellemző sajátsága Szabolcs vármegyének, Szabolcs vármegye minden társadalmi rétegének, a törhetetlen és nem alkuvó magyar szellem, mely a régi idők elévűlhetetlen hagyománya. Hisz Szabolcs vármegye főhelyei mind megannyi hajdúvárosok voltak, a lelkiismeret és a magyar haza szabadságáért küzdő nagy erdélyi fejedelmek eszméinek, hadi népeinek hagyományos főfészkei. Erről tesz örök tanúbizonyságot az is, hogy nemzetünk 1848—49-iki függetlenségi harczában Szabolcs vármegye nemessége, az akkori nemzetfentartó elem, nemcsak dalolta, hogy „Mindnyájunknak el kell menni", de el is ment egy lábig; erről a „Szabolcsi önkéntes dala", amelyik éppen azért, mert dal, igazabb és erősebb kifejezője a közszellemnek, mint ívekre menő, bármi áradozó dicsérgető leírás, s a mely dal azt zengette, hogy:

Lányok, lányok, maradjatok pártába,
Igaz magyar nem szoríthat karjába,
Ki itt marad, nem érdemel,
Aki elmegy, annak nem kell
Feleség.

Nem volt ennek az osztálynak soha nagyobb kincse, mint a haza, annak boldogsága nélkül boldog lenni nem tudott, annak élete nélkül élni sem kívánt, a nélkül szeretni sem akart, szeretni sem tudott.

Vendégszeretet. Szabolcs vármegye mai társadalmának, a mindenek felett uralkodó hazaszereteten kivül, jellemzője még, hogy egyszerű, őszinte és szives, vendégszerető a szó teljes értelmében. Igaz, hogy erre rá is ér, különösen télen, meg aztán az enni-inni valót se veszi pénzen. Még vendégszeretőbb volt, az is igaz, nem is nagyon régen, de a kártya, meg a czigány, meg a magyar lustaság, élhetetlenség, saját nagylelküsége és a szükségben száz perczentre segítő jóemberei, máig bizony nagy részét erősen megzilálták, nagy részét fel is emésztették. Nagyon sokból lett más szolgája, a ki a maga ura volt s nagyon soknak foglalta el a helyét az, aki hajdan őt szolgálta. A hirtelen való tönkremenésnek és hirtelen való meggazdagodásnak annyi példája tán egy vármegyében sincs, mint Szabolcsban; valóságos társadalmi chassé-croisé, amelyben egész társadalmi osztályok cseréltek egymással vagyon tekintetében helyet, hogy felfordulván a társadalom addigi rendje, ma lent van, a mi fent volt és fent, a mi lent volt. De azért az ős nemes birtokos osztály, a mely e tekintetben legtöbbet szenvedett, ma is főtényezője a társadalomnak.

Multja, hagyományai, népjelleme tehát mások lévén Nyíregyházának és az őt körülvevő vármegyének, társadalmilag eddig nem bírtak teljesen összeolvadni. Mi azt tartjuk, hogy nem azokat az okokat kell keresnünk, amelyek elválasztanak, de azokat, amelyek összekötnek; azt hisszük, hogy magyar hazafias szempontból nagy okosság volt abban, mikor a vármegye székhelyét a közelmúltban Nyíregyházára áttette, mert az egybeolvadásnak ez a leghatalmasabb tényezője.

Közművelődési alapok. A közügyek és művelődés terjesztése iránt való nagy érdeklődésnek a többiek élén, hangosan szóló tanúbizonysága Szabolcs vármegye közművelődési alapjának megteremtése, mely alap kizárólag a magyarság ügyét szolgálja; továbbá az Erzsébet királyné-alap létrehozatala, mely 20 éven át évi 800 forint dotáczióval biztosítja 4 fiu és 4 leánygyermeknek e szellemben való

Nyíregyháza — A sóstói út

fölnevelését, végül a legujabb időben létrejött Bessenyey-kör, mely e szellemnek a felnőttek körében való terjedését és erősödését munkálja.

A társadalmi élet elevenségéről és a különféle irányú társadalmi tevékenység élénkségéről tanúskodnak a *közművelődési, jótékonysági és közgazdasági egyesületek*, melyek felvirágoztatása iránt megyeszerte nagy az érdeklődés. Ez egyesületek között a legjelentékenyebbek a következők:

Egyletek társulatok.

A Bessenyey-kör, irodalmi és közművelődési egyesület, székhelye Nyíregyháza. Elnöke: *Feilitzsch* Berthold báró, Szabolcs vármegye főispánja, alelnökei: *Pongrácz* Jenő gróf, *Kovács* István kir. táblai biró, *Martinyi* József gimn. igazgató; főtitkára: *Prokk* Gyula ügyvéd. Felolvasó, szavaló és zeneestélyek tartásával terjeszti a közművelődést.

A nyíregyházi kaszinó 1832-ben alakult. Elnöke: *Meskó* László dr., országgyűlési képviselő, alelnöke: *Lázár* Kálmán, főügyészi helyettes; igazgatója: *Trajtler* Samu dr., háznagya: *Okolicsányi* Géza, titkára: *Vietorisz* József dr. gimn. tanár. A közművelődést lapokkal gazdagon megrakott olvasó-asztala és könyvtára által szolgálja.

A nyíregyházi polgári olvasó-egylet. Elnöke: *Leffler* Sámuel gimn. tanár. Ugyanazt a kulturális hivatást szolgálja, mint az előbbi. Alakult 1868-ban.

Nyíregyházán effajta közművelődési egyesületek, még: *Az iparos-ifjak önképző-egylete*, a *kereskedelmi ifjusági egylet;* a *városi dalegylet;* a *református énekkedvelő-társulat.* A vármegyében pedig: a kis- és nagy-bákai népkönyvtár, a t.-polgári olvasó kör, keresztény olvasókör és iparos-olvasókör, a t.-löki olvasó-egylet, a büd-szent-mihályi kaszinó, a műkedvelő-egylet ugyanott, olvasókörök: Oroson, Kemecsén, Nagy-Halászban, nyírbátori kaszinó és olvasókör, nyír-madai kaszinó, nagy-kállai kaszinó és olvasó egylet, meg olvasókör, olvasó-egylet és olvasókör Ujfehértón, olvasókör Bökönyben, Balkányban, Ibrányban, Vencsellőn, Rakamazon, Gáván; kaszinó és kereskedelmi kör Kis-Várdán, olvasókör Dombrádon és Ajakon.

A jótékony egyesületek közül felemlítendők: *a nyíregyházi jótékony nőegylet.* Elnök: *Majerszky* Béláné, alelnöke: *Popp* Györgyné, *Klár* Gusztávné, titkára: *Leffler* Sámuel. Alakult 1851-ben.

A nyiregyházi izraelita nőegylet, mely szintén, mint az előbbi, a jókonyságot szolgálja. Elnöke: *Halasi* Jánosné, alelnöke: *Gara* Leóné. Ezeken kivül jótékony nőegyesületek a vármegye minden városában vannak.

A jótékony egyesületek közé sorolhatjuk bátran a *tűzoltó-egyesületeket* is, melyek a vármegye minden városában, sőt nagyobb falvaiban is működnek; ezek közt a legjobban szervezett a nyíregyházi, melynek főparancsnoka: *Majerszky* Béla.

A gazdasági és hitelegyesületekről a maguk helyén van szó. Itt azonban nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy van még a vármegyében szerte sok segitő-egyesület és különféle hitfelekezetü kiházasítási és temetkezési egyesület.

Különleges helyet foglal el az egyesületek között az *Országos magyar vörös-kereszt egyesület nyíregyházi fiókja.* Elnöke (betöltetlen), társelnöke: *Kállay* Andrásné, a volt főispán neje, gazdája: *Somogyi* Gyula, titkára: *Kertész* Bertalan, választmányi tagjainak száma: húsz

Az országos nemzeti szövetség is megkezdte működését a vármegyében. Itteni elnöke *Pongrácz* Jenő gróf, igazgatója: *Somogyi* Gyula, kir. közjegyző, titkára: *Vietorisz* József jegyzői: *Prokk* Gyula dr. és *Hoffmann* Mór dr., ügyvédek.

Agarászat.

Szabolcs vármegyének társadalmi életében mindenkor nagy szerepe volt a sportéletnek. Különleges, régi híres sportja az *agarászat*. Ennek, a többek közt, az a magyarázata, hogy Szabolcs vármegye homokföldje neveli azt a nyulat, amely olyan a nyulak közt, mint a lovak közt az arabs telivér, azután meg az, hogy ez a homok, kivált, ha buczkás, mint ahogy legtöbbnyire az, leginkább megpróbálja az agarat is, a lovat is, meg a lovast is. Az országban széltiben űzött agarász-sport championjainak tehát a legrégibb idők óta a megpróbáltatás és az igéretföldje képében tűnt fel Szabolcs vármegye, a hol, különösen még akkor, mikor vasútak hiányában a közlekedés nehezebb és lassúbb, de az atyafiszeretet annál melegebb és erősebb volt — Szlavónia szélének, a Hargita aljának, a Fehér hegyek tövének, meg a Beszkidek lejtőinek földesurai gyakran jöttek össze a beregi, ungi, a rézaljai, meg a szilágysági vendégurakkal: a *Vayak, Ibrányiak, Kállayak, Elekek* vendégszerető nagyúri portáin s vígan agarászgattak heteken át együtt a halhatatlan emlékü híres agarász: *Recsky* Bandi, *Gazsy* Imre, *Elek* Mihály, *Gencsy* Ferenczczel, meg a többi, szemét rég behúnyt szabolcsi öreg magyarral, a kiknek reggeli hét órától délesti négyig, vagyis kilencz órát egyvégtében, nyeregben ülni, nyulat kergetni 70, meg több esztendős létükre is — csak sillom volt.

De hát ... ma már hanyatlott ez is; itt is, ebben is pusztulunk, veszünk.

A földelkülönítések, a tagosítások nyomán, felhasogatva, mérve lett a dús rónaság tere, árkolások, ákáczolások zavarják a nemes sport szabad kifejlését, oda van a fátlan nyíri buczka, nyíri homok. Ez megrontá az igazi szabad agarászat magas élvezetét, letörlé költészetét és disqualifikálja mind jobban, napról-napra jobban ezt az Istentől jókedvében agarászatra teremtett földet.

Egyébb sportok.

Nevezetes itteni sport még a *halászat* is, a melyet ugyan az úr személyesen nem űz, hanem csak annyiban, hogy mikor egy-egy partbirtokos a Tiszán gyalmoltat a halászaival és erre meghívja a jóembereit, hát akkor segít a halászlevet, meg a nyársonsült kecsegét ott a parton, megfelelő quantumu nyíri karczossal egyetemben, elfogyasztani s a dali tánczot a füstös fiúk nótájára, a tiszaparti füzes tisztásán, a szende leányzókkal, no meg a tüzesszemű menyecskékkel, fényes reggelig — ropni.

E kettőnél erősebben művelt úri sport itt nincs. Az elsőt műveli a szabolcsvármegyei agarász-egylet, melynek utolsó elnöke a nemrég elhunyt *Gencsy* Béla volt, a másikat minden tiszaparti birtokos, meg a vendégei. A vadászatot a vármegye több helyein szintén űzik együleteti kötelékben. De korántsem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a legutóbbi évek társas testgyakorló mulatságai nem találtak volna kedvező talajra. A változott időkben, a midőn kereső munkával van mind nagyobb mérvben elfoglalva a nemzet ifja-férfia, kevésbbé futja az idő a napokat igénybe vevő agarászatok,-vadászatokra s az azokkal járó erősebb mulatságokra. Az elfoglaltabb és takarékosabb, idő meg pénz megtakarítására utalt sportkedvelők között kezd terjedni a kerékpározás, a lawn-tennis. Teljesen modern vonásokat ölt a társas élet is. És a hajdani „nyíri bicskás" typusából szépen fejlődik ki a modern czivilizáczió művelt úri embere — gentleman — a szabolcsi áldott talajon. Nem is marad a hajdani kurucz gavallérból más, mint nyilt, nemes gondolkozása, tőrülmetszett magyar nemzeti jellege, vendégszeretete, áldozatkészsége, erőteljes fizikuma. Ezekkel a tulajdonságokkal bírva, Szabolcs vármegye társadalmi életének rövid idő alatt a legkedvesebb és a legvonzóbb képe lesz. Arról, a mit már eddig is létre hozott a magyar nemzeti társadalom ezen kis csoportja a kulturális munka terén, e könyv sok fejezete beszél.

SZABOLCS VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSÜGYE.

XIII. század.

A XIII. század vége felé, a pápai tizedjegyzék szerint, Szabolcsban, a *borsovai főesperességnek* 33 plébániája van. E plébániák mellett kell keresnünk, s meg is találjuk, az első keresztény iskolákat Szabolcsban.

Kulturtörténeti adatot képez Szabolcs vármegyére nézve a Szabolcson 1092-ben, I. László király alatt tartott országos gyűlésnek az a határozata, melynek értelmében mindenki két hétben legalább egyszer a Nyír egyházába, „Ecclesia de Nyír“ menni tartozik.

Hogy az egyházakhoz hány monostoros hely és fiókegyház, vagy mint akkor nevezték: *félegyház* járult, azt bajos kimutatni; annyi azonban bizonyos, hogy a plébániák és parochiális iskolák mellett az apátságok és monostorok voltak a keresztény hitnek és művelődésnek kiváló terjesztői. A vármegyében több monostor volt; ezek közt legnevezetesebbek a zámi és ohati.

A váradi Regestrum adatai szerint *Zám*, a hajdan virágzó helység — ettől az abbas de Zam nevezet, — az Egyek és Nagy-Ivány helység közelében elterülő pusztaságon, -- *Ohat* pedig a Tisza mellett állott, mely területek ez idő szerint ugyan Hajdu megyéhez tartoznak, abban az időben azonban Szabolcs vármegyének alkották kiegészítő részét s így e két apátságot megyebeli apátságnak kell tekintenünk.

Ez apátságok már a XIII. század elején, 1219. körül fennállottak, mert pl. a zámi apát a váradi Regestrumban említve van. Minthogy pedig Zám a Káta nemzetség ősi birtoka volt: nagy valószínűséggel feltehető, hogy ez apátságot e nemzetségnek valamely őse alapította és pedig a Szent-Kereszt tiszteletére, az ohatit pedig, ugyancsak a Regestrum adatai szerint, a Rátót nemzetség, és mert nem akad olyan elhagyatott vidéke az országnak, a melynek gyér népességét egy-egy monostor templomának keresztje ne gyűjtötte volna maga köré: föl kell tennünk, hogy Szabolcs vármegyében, az említett két nevezetes apátságon kivül, több monostor is létezhetett, ezek azonban a tatárjárás, a hosszas harczok, a török dúlás következtében elpusztultak s emlékezetöket legfeljebb egy-egy puszta neve, a hagyomány és monda tartja fönn. Igy a Nyír-Bátorban lakó minorita szerzetesrend hagyományai szerint Nyír-Bátorban a XIV. század első felében kolostor

volt, mely a nagybányai anyakolostornak volt alárendelve: s így e zárdában, s hihetőleg kint a városban is, bizonyára jelentékeny volt a népoktatás.

XIV. és XV. század.

Szabolcs vármegyében kétségkivül a legelőkelőbb volt a nagykállói, előbb a buzna-dadai plébánia, melynek tagjai többnyire esperesek voltak, mely körülmény ez egyháznak nagy tekintélye mellett bizonyít; ebből pedig bizton következtethetni azt, hogy e tekintélyes egyház mellett kezdettől fogva volt elemi, u. n. fárai iskola. És hogy ez iskola egész a mohácsi vészig virágozhatott, kitünik abból a tényből, hogy a Kállay családból többen lettek pappá e korban. Így említtetnek például 1320-ban Péter, Ubul unokája mint nagykállói esperes; — 1400-ban István, mint az egri püspök titkára, Jakab, mint tót-kállói plébános; 1430-ban Thomas de Kallo, mint a bécsi egyetemnek növendéke.

A reformáczió.

A XVI. században a reformáczio veszi kezdetét, s a mohácsi vész után, a század utolsó negyedéig, általánosan elterjed hazánkban, így Szabolcs vármegyében is; a mely községbe pedig betette a lábát a reformátor, ott volt mellette azonnal az iskolamester is.

Nagy-Kállóban a református egyház már az 1552—1580. években alakulhatott meg, a férfiúi oskola pedig — írja az egyházi jegyzőkönyv — azon időben fundáltatott az ekklézsiával. Érdemei lehetnek a kállói ref. egyház és iskola szervezése körül Reuber Jánosnak, ki mint főkapitánya a kállói végvárnak, 1575. körül a reformácziónak volt híve, s tudva van róla, hogy több magyar ifjunak fedezte költségeit a wittenbergi egyetemen.

A XVI. század közepére vezethető vissza a nyíregyházi ev. ref. egyház és iskola keletkezése is, mely ekklezsiának pártfogói között a Báthory, Bocskay és Lónyay családok tagjait találjuk, kikhez később a pataki scolának nagyemlékü patronája, Lorántffy Zsuzsanna is csatlakozik. De nemcsak az említett helyeken, hanem megyeszerte szaporodik az új hitet valló egyházak száma, úgyannyira, hogy egyházi és iskolai ügyek egyöntetü intézésére már önálló traktust képeznek. Ismerve a hitujítók eljárását, bizonyos, hogy az első protestáns egyházak szervezésével, egy időben létesültek az első protestáns iskolák is, és pedig Nyírbátorban Kisvárdán, Nagykállóban, Nyíregyházán.

Ellen-reformáczió.

De kezdetét veszi az ellenreformáczió s ezt még tetézi az a körülmény, hogy a vallási ellentét a politikai ellentéttel egyesül s nemcsak magyar áll magyarral szemben, hanem pusztít a labancz, a kurucz, s a Nyírség egész területén rabol a török s gyilkol a pestis. Azonban Szabolcs vármegye tekintélyes része, s többek között a megye székhelye: Nagykálló is, koronként az erdélyi fejedelmek fenhatósága alá kerülvén, ezek birtokaikon védői lesznek az ujított hit követőinek. Így II. Rákóczy György egy 1655-ben kelt oklevelében, melyben 40 nyírbátori katonájának kiváltságait szabályozza, ezeket egyszersmind arra is kötelezi, hogy az oskolamesterek házai építésénél ők is éppen úgy közreműködni tartoznak, mint a többi városi lakosok.

II. Rákóczy György halála után özvegye, Báthory Zsófia áttért a kath. hitre s nagykiterjedésü uradalmaiban a ref. templomokat, paplakokat, iskolákat elszedeti és a papokat elkergetteti.

III. Károly uralkodásáig a többi vallásfelekezeteknek s így a róm. kath. egyháznak sem volt kedvezőbb helyzete; kitünik ez abból a hiteles tényből, hogy 1713-ban még egész Szabolcs vármegyében csak két róm. kath. lelkészség létezett: a kisvárdai és nagykállói; a többi plébánia, az iskolákkal együtt, pusztulásnak indúlt; pedig az 1720-ban megejtett összeírás szerint a megyének, ez időben, 131 községe volt s ezek között 5 mezőváros.

Tananyag és berendezés.

A mi az iskolák berendezését, a tananyagot, a módszert illeti, ez u. n. parochiális vagy fárai iskolákban az Árpádházból származott királyoktól kezdve III. Károlyig, sőt Mária Teréziáig, a mint tudva van, arra törekedtek iskolafentartók és tanítók, hogy a nép gyermekeit az olvasásra, egy kevés számvetésre, éneklésre, imádkozásra, a bibliai történetekre és az apostoli vallástételre megtanítsák. Ugyanez volt a tananyag a protestáns iskolákban is, bár a reformátusoknál kezdetben maguk a papok voltak egyszersmind a tanítók. Az első protestáns zsinatok azonban mihamar elválasztották a tanítói hivatalt a papi hivataltól és szigorúan utasították a tanítókat, hogy minden más foglalkozást mellőzve, hivatalaiknak éljenek. És valóban később

AZ ÁG. EVANGELIKUS ISKOLA NYÍREGYHÁZÁN.

javult a helyzet annyira, hogy sok falusi iskolában a tanító készültsége szerint, az elemi tantárgyak mellett taníttatott a latin, a görög, sőt a zsidó nyelv is; a „tarisznyás mesterek" azonban az egyházi énekek és imádságok tanításán felül sokkal többre nem vitték. Pedig a tarisznyás mesterek száma vármegyénkben, különösen akkor, a mikor Báthory Zsófia a sárospataki iskolák tanárait és tanulóit menekülésre kényszerítette, és a sok tógás diák a szabolcsmegyei ekklézsiákban talált menedéket, tekintélyes lehetett s ellenére volt az egyházmegye élén állóknak. Kitünik ez abból a tényből, hogy az 1659-ben Bogáton tartott partialis synodus mételyes gonoszoknak nevezi őket, „a kiknek meghfogadásátúl szorgalmasan observáltattak Kálló, Bátor, Mada, Vaja, Pálcza, Vitka, Mándok, Kisvárda, Jánosi, Eör, Szamosszegh, Olcsva, Szalka, Ibrány, Halász, Dombrád, Nyíregyháza, Bogáth, Fejértó, Gáva, Bezdéd." „Csakis a ghondviselésben gyenghélkedő gyülekezetnek „engedtetett meg" az szélleljáróknak is meghfogadása."

A református iskolákban vezér- és kézi-könyvekül:

1. Dévay Biró Mátyás: „Orthographia hungarica, azaz: igaz írásmódjáról való tudomány".

2. Gálszécsi István: „A keresztény tudományról való rövid könyvecske";

3. Székely István: „A keresztyénységnek fundamentomairól való tanúság"; és

4. Bornemisza Péter: „Négy könyvecske a keresztény hitnek Tudományáról" használtattak leginkább. Különben a reformátusoknál az 1686-ban tartott avasújvárosi zsinat határozatainak értelmében, vármegyénkben is büntetés terhe alatt rendeltetett el, hogy a scolamesterek a heidelbergi kátét tanulják és időközönként belőle a lelkész előtt vizsgálatot tegyenek; kétségkívül azért, mivel e szerint kellett tanítani iskoláikban a vallástant, s így a heidelbergi káté szintén tankönyv gyanánt használtatott. Végül figyelembe vették még az egyházak és iskolák vezetői a Geleji-kánonok azon határozmányait is, mely szerint az elemi iskolák tantárgyai úgy osztassanak be, „hogy azokból a tanítványok a nagyobb iskolákba, elméjök nagyobb művelésére, szerencsével átmehessenek."

A mi a leányok oktatását illeti, az vármegyénkben éppen úgy, mint máshol, sokkal csekélyebb mérvü volt, mint a fiúké; írni csakis a jobbmódu leányok tanultak. Hogy különálló leányiskola, hol és mikor állíttatott fel először vármegyénkben, erre nézve írott adatunk nincs a XVIII. századot megelőző időből.

Tanítók díjazása és jövedelme.

A mi a tanítók jövedelmét illeti, úgy ezt vármegyénkben, mint máshol egyebütt, vallásfelekezeti különbség nélkül, a természetbeli lakáson kívül tették a készpénzbeli fizetés, termények, szántóföldek használatának joga, kántori teendőkért járó stolárék, harangozásért megszabott illeték. Igy például a nagykállói egyházban a rektornak 1725-ben sallárиuma: készpénz 50 forint, coquia (élelmezés), vagy e helyett 20 R. forint, búza 16 köböl; tandíj egy-egy gyermektől 1 forint; só, vagy e helyett 2 forint 40 krajczár; egy pár csizma, vagy e helyett 1 forint; egy hízott sertés, vagy e helyett 6 forint; temetésért 24 krajczár; temetésért énekkel 48 krajczár; fa a mennyi szükséges. A rektornak ezen felül a legátusok tartásáért 15 Rfrt, a nyári szupplikánsok egy-egy ebédjeért 12 krajczár fizettetett.

A preczeptoroknak, a togátus ifjaknak jutalmok ugyancsak a kállói ev. ref. egyházban 1800. előtt: 1. Taníttatások, — 2. Mindennapi tápláltatások (coquia). 3. Minden úrvacsorája osztásakori kihirdettetés. 4. Ünnepi és búza kántálás. 5. Harangozásért halott temetésekor. Prédikácziόstól valahányszor a temetés előtt megvonják, annyiszor 60 dénár; énekszóstól: a harangok rendi szerint.

Miután a preczeptorok fizetése így megállapíttatott, „a praeceptorok ruházatjokra nézve rendeltetik: hogy legyen setétkék posztóból, fekete persiai prémmel, fekete gombkötő szőrmunkával rövid mentéjök; hasonló színü fekete zsinóros nadrágjuk; hasonló színü materia vagy posztó lajblijuk, fekete szarú-gombokkal; fekete obszeczes csizmájuk; kevéssé magastetejü kalapjuk."

A közlött díjlevél tartalma természetesen többször változott s az egyszersmind a legmagasabb tanítói javadalmazást mutatja a vármegyében, melyhez a kisebb községek és egyházak tanítóinak fizetése alig hasonlítható. Igy magában a kállói egyház által 1713-ban alkalmazott tanítóasszonynak fizetése már csupán: minden leánygyermektől egy esztendeig egy magyar forint; tűzifa minden leánygyermektől egy-egy szekérrel; egy-egy véka búza; sabbathalie helyett egy-egy véka árpa.

Rátió educationis

A FŐGIMNÁZIUM NYÍREGYHÁZÁN.

Szabolcs vármegye, különösen annak református lakosai, kiknek iskolái a kormánytól különben sem függtek, a Ratio educationis szerint rendezett alkotmányellenes szellem hatásától eléggé mentek maradtak, de iskoláikat azért függetlenül nem szaporíthatták, fejleszthették; nem építkezhettek, mert azt e rendelet hívei meg tudták akadályozni, a mint az például Nagykállóban és Nyíregyházán történt, ez új telepen, hol a Szarvasról, Csabáról, Orosházáról, Mező-Berényből 1753-ban bevándorló 300 lutheránus család új otthonát templom s iskola felállításával akarta mintegy felszentelni, de e szándékában báró Barkóczy Ferencz egri püspök közbelépésére megakadályoztatott s kénytelen volt nádból készült oratoriumát önkezével lebontani. A róm. kath. és görög katholikus iskolákra nézve annyiban kedvező hatása volt Mária Terézia oktatásügyi intézkedéseinek, hogy a tanköteles gyermekek összeírattak s a görög katholikus megyés püspök felhívta a megyebeli lelkészeket és kántortanítókat, hogy a gyermekek lelkiismeretes tanításáról gondoskodjanak, Luby Károly Nagyvárad—Ungvár kerületi inspektor pedig, a helytartótanács intézkedésére, magyar, oláh és ruthén nyelvü kézikönyveket készített, melyek a tanító kezében vezérfonalul szolgálhattak.

II. József és II. Lipót.

II. József és még inkább II. Lipót ideje alatt és óta, különösen az 1790/91: XXVI. t.-cz. alapján a szélesebb alapon való terjeszkedés és szervezkedés vette kezdetét; idővel a helytartótanács. az idézett törvényczikk ellenére, Szabolcs vármegye protestáns iskoláiban is az 1780-ben kiadott kath. iskolai szervezetet akarta kötelezővé tenni, a mely intézkedés nagy visszatetszést idézett elő. Később e rendelet visszavonatván, a különböző vallásfelekezetek, különösen az ev. ref. egyházak, hitelveiknek megfelelőleg s az autonomiájokban gyökerező jogaikkal élve, belátásuk szerint rendezték iskoláikat, sőt helyenként, mint Nagykállóban, a birtoknak iskolai czélra való külön, aránylagos megadóztatása mellett, be akarták hozni az ingyenes iskoláztatást, s a tanítás és tanulás ellenőrzése czéljából külön helyi iskolai felügyelőket, iskolalátogatókat választottak. Hogy hova fejlődik vala az iskolaügy, ha az 1848-dik XX. t.-cz. valósul meg, ha nem következik be hazánkban az abszolutizmus gyászos kora, azt el sem lehet képzelni; annyi azonban kétségtelen, hogy az alkotmánynak felfüggesztése, a politikai és társadalmi élet sívársága, a korszak közegeinek erőszakossága, visszahatásként, a

Absolutizmus.

tanügy békés fejlődésére ismételten csak károsnak mondható vármegyénkben is.

1868. XXXVIII. t.-cz.

Hatalmas lendületet vett az iskolai ügy, a multhoz képest, az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. hatályba léptekor. Községek, egyházak, sőt egyesek is, versenyre lépnek egymással a tanügy fejlesztésében; s hol a felekezet, vagy község, mint iskolafentartó testület erőtelen, előáll segítségével maga az állam. Lelkes tanfelügyelői a vármegyének: Tokaji Nagy Lajos, Kiss József bejárják kerületüket, a törvényre való hivatkozással buzdítanak, tanácsolnak s intézkedésre hívják fel az iskolák fentartóit, a különböző vallásfelekezeteket s igyekeznek legyőzni a vallásfelekezeti féltékenységet s az abból származott izgatásokat, melyek a vallásosság ürügye alatt magát a népiskolai törvényt támadták meg A kormány közegeinek működése, a jobb meggyőződés, az iskolai ügy iránt táplált általánosabb érdeklődés a községek, felekezetek, egyesek áldozatkészsége mind jobban és jobban megnyilatkozván, továbbá miután a vármegyei közigazgatási bizottság által kiadott részletes utasítás szerint minden községben elkészíttetett a tanköteles gyermekek névjegyzéke, — megalakultak az iskolaszékek, képzettebb tanítók alkalmaztattak, nagyobb segélyezések tétettek folyóvá az állam, az egyház és községek részéről, — tanügyünk e vármegyében is fellendült s oda-

Mai iskolák.

fejlődött, hogy 1897-ben volt állami iskola 4, Kisvárdán és Szent-György-Ábrányban; községi iskola 14; római kath. 81, görög kath. 53, ev. ref. 131, ág. ev. 16, izr. 17, magániskola: 2. Jellegre nézve: elemi népiskola 317; polgári 1; iparostanoncz 6; alsó kereskedelmi iskola 1; kisdedóvoda 10; gyermekmenedékhely 9; pusztai iskola 27, mely utóbbi iskolák szervezése és fentartása körül kiváló érdemei vannak a gróf Dessewffy testvéreknek, gróf Pongrácz Jenőnek, gróf Dessewffy Miklósnak, gróf Károlyi Tibornak, Dessewffy Ottónak, Kállay Andrásnak és Nyíregyháza városának és a nyíregyházi ág. h. ev. egyháznak. Egyetlen a maga nemében vármegyénkben a női ipar-tanműhely, melyet a nyíregyházi jótékony nőegyesület tart fenn s emelt oly magas színvonalra, melyre méltán tekinthet büszkeséggel Nyíregyháza nőközönsége. Van vármegyénkben eléggé jól szervezve 6 gazdasági ismétlő iskola; és pedig Büd-Szent-Mihályon 2, Dombrádon, Nyírbaktán, Timáron, Tisza-Bűdön és Nyíregyházán egy-egy, valamennyi községi jelleggel.

Ez iskolákban 368 tanitó működik, a kik között képesített 330, nem képesített 38; nemre nézve pedig férfi: 349, nő: 19.

A tanköteles gyermekek száma ugyancsak az 1897. évben kitett 45,663-at, kik közül azonban csak 34,836 jár iskolába. Ezek oktatására pedig 222,575 forint fordíttatott, mely összeghez az állam 14,491 forinttal járult, a többit község és egyház fedezte.

Dicséretes buzgósággal járnak elől új iskolák felállítása s a meglevőknek javítása körül a nyíregyházi egyházak vallásfelekezeti különbség nélkül. Így maga az ág. h. ev. egyház a városban 14 s az egyes bokortanyákon 9 iskolát tart fenn. Tanítóinak száma 25, kiknek élén mint igazgató-tanító, kevés megszakítással 25 év óta, *Pazár* István áll. Nagy arányokban épült központi iskolájára pedig, mely épület bármely városnak méltán díszére válnék, saját pénztára terhére 110 ezer forintot költött. Ugyanígy az izraelita hitközség, mely nemrég fejezte be emeletes népiskolájának építését, mely épület 30 ezer forintba került. Világos, egészséges és czélszerű helyiségekben vannak elhelyezve a többi felekezetek iskolái is, s így a jelenkorra is ráillik a régi Kis Tükörnek azon állítása, hogy Nyír-

Nyíregyháza, mint az iskolák pártfogója.

egyháza iskoláiról nevezetes. Az egyház mellett, mint pártfogó Nyíregyháza emelendő ki, melynek évi költségvetésében a tanügyi rovat, mint kiadás, 27 ezer forinttal szerepel. Nyíregyháza városának pártfogása mellett állott fenn három évtizeden keresztül a tiszai ág. h. ev. egyházkerületnek, 1841-ben ide áthelyezett tanítóképző intézete mely intézetet *Noszák* János, *Bánhegyi* István és *Zimann* János igazgatók kellő színvonalra igyekeztek emelni. Száznegyvenhétezer forintot tesz ki továbbá azon alapítványi összeg, melyet Nyíregyháza városa nevelési czélokra 1860-ban felajánlott. A város áldozatkészségét mutatja a virágzó községi négyosztályú polgári leányiskola is, melyet kizárólag maga a város tart fenn, s melynek számára, a millenniumi esztendő emlékére, díszes épületet állított. Ebben *Bölcsházy* Vilma igazgató, méltó utódja az első igazgató *Poroszlay* Adélnak, okleveles tanítók és tanítónők közreműködésével, teljes megelégedésre vezeti a majdnem kétszáz főre megszaporodott leányok nevelését, tanítását. Elnöke az iskolaszéknek: *Porubszky* Pál főgymn. tanár. Ez iskola felállítása tette aztán feleslegessé azon magán leánynevelő tanintézeteket, melyeket a hatvanas években *Palczer* Hermina s később, két évtizeden keresztül, különösen Palánszkyné *Csapó* Ida nevelőnők, tanítók és tanárok közreműködésével, nagy fáradsággal, kiváló előszeretettel tartottak fenn; de mely intézetekbe, költséges természetöknél fogva, mert hiszen magántulajdont képeztek, csak a jobbmódu szülők adhatták leánygyermekeiket.

Kis-Várda.

Nyíregyháza után Kisvárda említendő, mint oly város, mely az újabb időben szintén erkölcsi kötelességének tartja a népnevelés ügyét előbbre vinni. 1851-ben vetette meg itt a közbirtokosság az u. n. közbirtokossági iskolának alapját, biztosításul felajánlván iskolai czélra az osztatlan közbirtokossági vagyont, melyet Bartakovics Béla egri érsek, a mennyiben az iskola kath. jellegünek jelentetett ki, 6000 forinttal gyarapított. Helyes intézkedés, a vezető férfiak ügybuzgósága, áldozatkészsége folytán, a közbirtokossági iskola alapvagyona ez idő szerint meghaladja a 40 ezer forintot. Ez iskolában két tanító működik.

Községi állami iskola.

1873-ban merült fel az eszme, hogy a város községi iskolát létesítsen. Előharczosai az eszmének *Somogyi* Rezső és a községi iskolaszék. De hiábavaló volt minden ügybuzgóság, egyeseknek áldozatkészsége, a csekély államsegély s az 5% pótadó, a több ezerre rúgó hiányt, melybe a községi iskola került, fedezni nem lehetett. Így történt azután, hogy Kisvárda közönsége 1875-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodik, iskoláját az államnak ajánlván fel. A város czélt ért. A községi iskola állami lesz, számára a közoktatásügyi miniszter húszezer forinton új épületet emel, szervezi a tanítótestületet, gondnokságot alakít, mely éber figyelemmel kiséri azon majdnem 700 főre emelkedett gyermekek nevelését, akiket hét tanitótársa mellett *Balogh* János igazgató vezet.

Az önképzés, az önsegélyezés, egyes tanügyi kérdéseknek megvitatása, mintaelőadásoknak tartása, pályakérdéseknek kitűzése, a tanítók között a testületi szellemnek és az összetartozandóság érzetének emelése, volt a czél, mely Tokaji Nagy Lajosnak, a Hajdu-kerület első tanfelügyelőjének, szeme előtt lebegett akkor, a mikor 1871-ben Nagykállóba hívta meg a megyei — mert kezdetben Szabolcs vármegye a hajdukerületi tanfelügyelőségnek alkotta kiegészítő részét — és a hajdukerületi tanítókat, hogy megalakítsa a „Szabolcsmegyei és hajdukerületi felekezet nélküli tanitóegylet"-et. A gyűlésen jelenlevő 78 tanító helyeselte az eszmét és saját kebeléből bizottságot küldött ki, mely hivatva volt az alapszabályokat megalkotni. Az alapszabá-

Tanító egylet.

lyok elkészültek s az egyesület ez alapon 1872. és 1874-ben gyűléseket is tartott; azonban a felekezeti féltékenység miatt az egyesület működése meddő maradt, s oly kérdések, melyek a tanügy és tanítók érdekét lettek volna hivatva előmozdítani, alig tárgyaltattak e gyűléseken. — 1876-ban újra szervezkedik az egyesület és pedig most már „Szabolcsmegyei hitfelekezet nélküli tanítóegylet“ czímen. Tagjainak száma 100. Elnök *Kiss* József tanfelügyelő, méltó utódja Tokaji Nagy Lajosnak; alelnökei *Pazár* István nyíregyházi tanító s *Görömbei* Péter nagykállói ev. ref. lelkész. — Később gr. *Dessewffy* Aurél, majd *Miklós* László, a vármegyének alispánja, lesznek az egyesületnek elnökei, kiknek tekintélye, befolyása s a helyesen megalkotott „Ügyrendi szabályzat“ mind jobban és jobban előbbre vitték az egylet ügyeit. Érdeme van az egylet fejlesztése körül *Velkey* Pál tanfelügyelőnek is, kinek befolyása következtében sikerült a megyei népnevelési szakosztály bizottmányi tagjainak elmaradt s ki nem fizetett napi és utazási átalányait az egylet czéljaira kieszközölni, miáltal az egyesület pénztára 503 forinttal növekedett.

Egyleti vagyon gyarapodása.

Kállay András alapítványa.

A tanítóegylet pártfogói között szerepel *Kállay* András, aki midőn elfoglalta a vármegye főispáni székét, 1000 forintos alapítványt tett a szorgalmas és ügybuzgó tanítók jutalmazására. 1895-től maig elnöke az egyletnek *Orsóvszky* Gyula nyíregyházi római kath. vezető-tanító, alelnökök *Stoffán* Lajos nyíregyházi ág. ev. és *Balogh* János kisvárdai állami tanítók.

BARTAKOVICS BÉLA.

Járási körök.

Hathatósabb működés czéljából különben az egylet két járáskörre oszlik, u. m. a nyíregyházi és kisvárdai járáskörökre, s mindkettőnek kebelében két önsegélyező egyesület működik.

Eötvös-alap.

Melegen ápolja az egylet az országos „Eötvös-alap“ érdekeit, mely alapnak lelkes előharczosa a vármegyében *Pazár* István nyíregyházi tanító, mint a gyűjtő-bizottságnak elnöke. Megalakult a vármegyei fiók Eötvös-alap is, melynek czélja a vármegyei tanítók jeles tanulófiait az egyetemen való tartózkodásuk alatt segélyezni. Az alapnak első alapítói közt ismét Kállay András szerepel.

Népnevelési egyesület.

Van a vármegyében „Felekezet nélküli népnevelési egyesület“ is, melyet néhai *Lukács* Ödön nyíregyházi ev. ref. esperes-lelkész, mint a vármegyei népnevelési bizottság elnöke alakított 1881-ben. Czélja az egyesületnek a szegény, ellátás híján levő iskolaköteles gyermekeket, felekezetre való tekintet nélkül, neveltetésükben elősegíteni. Ezen czélra a vármegye összes kiválóbb nyilvános helyein gyűjtő-perselyeket tétetett ki s tehetség szerint évenként segélyezi a segítségre méltán rászorult szegény gyermekeket. Lukács Ödön alapító mellett *Okolicsányi* Géza vármegyei főpénztárnoknak vannak az egylet fejlesztése körül kiválóbb érdemei.

Kisvárda vidéki népnevelési egylet.

Ez utóbb említett egyesületet megelőzőleg alapította a lelkes és ügybuzgó *Görömbei* Péter, mint volt eperjeskei ev. ref. lelkész, a kisvárda-vidéki népnevelési egyletet, mely egyesületnek áldásos működését, több éven keresztül sok szegény gyermek élvezte.

A felekezet nélküli, általánosnak nevezhető, tanítóegyesületen kívül létezik még, alakulásra nézve a legrégibb: „a felsőszabolcsi ev. ref. tanítóegylet“, melynek elnöke ez idő szerint *Horváth* István, nyíregyházi ev. ref. tanító. Ugyancsak a nyíregyházi ág. h. ev. tanítói kar alakított 1870-ben egy, különösen maga körében az önképzést, a tanyai nép körében pedig a magyar nyelv terjesztését czélzó kört s így ez valóban nemzeti missziót is teljesít.

Ev. ref. és ág. ev. tanítóegylet.

Szabolcsvármegyének két középiskolája van: a nagykállai állami gymnasium és a nyíregyházi ág. h. ev. főgymnasium. Az elsőnek alapját az ev. ref. egyház latin iskolája képezte, mely az ekklézsiával együtt a reformáczió első századában alakult, a XVII. században pedig tekintélyre emelkedett. Ez iskolának tanítványai, a deák-ifjak kezdetben az egyház és városi hatóság felügyelete, gondozása alatt állottak, később azonban fentartása kizárólag az ev. ref. egyházat terhelte. A városnak, mint ilyennek, az iskola

Középiskolák.

A FELSŐ LEÁNYISKOLA NYÍREGYHÁZÁN.

iránt való különös gondoskodását bizonyítja a magistratusnak 1726-ban hozott következő határozata: „Minekutána régtől fogva való reformata oskoláink tapasztalhatóképen Istenünk kegyelmességéből még városunk dicsőségére s ékességére köztünk virágzó állapottal folyt; hogy ennekutána is olyan, vagy még annál is jobb renddel follyon, és mind oskolamester, mind togatus Deák-ifjak és tanuló gyermekek az jó erkölcsökben és tudományban épülést vegyenek, az oskolának vigyázására mindnyájan nemes tanács közül való becsületes emberek, de in specie nemzetes vitézlő Medgyesi Mihály, Bábási István, Csontos György, Szappanos Mihály, Szakolyai István és notárius Kállai Szabó István uraimék kirendeltetnek.“

Iskola felügyelők.

Az iskola jellegére jellemző, tájékoztató az esküminta, melyet a deákifju az iskolába való felvételekor tenni tartozott: „Én N. N. minekutána a nagykállai Helvetica Confession levő oskolának Deáki közé bevétettem Tiszteletes Praedicator, a Humanissimus Rector és az eklesia engedelméből, — esküszöm az élő istenre, a ki atya, fiu, szentlélek teljes szentháromság, egy örökké való Isten, hogy az itt való Deákságnak tisztit hűséggel és jólelki ismerettel véghez viszem. Az időt nem heveréssel, nem játékkal töltöm, hanem szorgalmasan tanulok. A gyermekeket, kik kezemhez adatnak, szorgalmatosan tanítom, a gyermekek leczkéjét ott nem hagyogatom a ma-

Esküminta.

gam dolgaiért. A fenyítékben az illendő módot megtartom. A mely héten remanens leszek, azon a héten mind a két templom alatt a classisban leszek a gyermekek között. Az oskolába a legényeket nem szoktatom, azokkal, midőn tanulnom kellene, az időt nem töltöm. Ezen oskolában semmi zenebonát nem indítok, másokat is arra nem ösztönzök, vagy másokkal az effélékben meg nem edgyezek; sőt inkább, ha másokban ezeket megtapasztalom is, a H. Rectornak bemondom. A kiknek engedelméből deáknak bevétettem, azokat tisztelem, becsülöm; mind szemökben, mint hátok mögött, azoknak szavokat fogadom, azoknak nyakasan és illetlenül nem felelgetek, azoknak engedelme nélkül a Deákságot el nem hagyom, időm eltöltése előtt, mig a Collegiumra el nem készülhetek. Ha pedig erkölcstelenség miatt félbe találnám hagyni, semmi promotiót nem veszek, semmi commendátiót nem nyerek. A H. Rector engedelme nélkül magam dolgára az oskolából ki nem megyek. A mely oskolai törvények alá subscribálok, azokat teljes tehetségem szerint megtartom. Mindezekre magamat ajánlom és igérem. Isten engem úgy segéljen. Amen."

Helyesen jegyzi meg Görömbei Péter nagykállói ev. ref. lelkész és a felső-szabolcsi egyházmegye érdemes esperese, kinek a „Nagykállói egyház történelme" czímü művéből idézzük ez adatokat, hogy az esküminta egész történetet foglal magában; mutatja az az iskolának berendezését, a tanításmódot, mely az iskola megalapitásától kezdve 1850-ig ugyanaz maradt; lekötelezi ez eskü a deákokat, hogy azok addig maradjanak Kállóban, míg a collégiumra el nem készülnek. „Mert történt, hogy mihelyt felczifrázták magokat, azonnal ki házasságról, ki patvariáról gondoskodott", — az eskü kötelező ereje ellenben biztosította az egyházat, hogy deákok maradnak s lesz elég számu deák, kik az alsóbb osztálybeli tanulókat tanítják.

Fegyelem.

A fegyelmet szigorúan körvonalazott szabályok szerint gyakorolta, ellenőrizte tanítók és tanulók felett első fokon az iskolának helybeli igazgatója, a korszerinti lelkész, a tanácsossal együtt és pedig erélyesen. Ezt mutatja az a tény, hogy egy Szondi Sámuel nevü deák megrovatik csupán amiatt, hogy a városon, toronyban, utczán fel s alá rövid ruhában járkált, holott ezt a törvény tilalmazza.

Tantárgyak a XVIII. században.

Arra nézve, hogy a XVIII. században micsoda tantárgyak taníttattak, a használatban levő következő tankönyvek adnak felvilágosítást: Görög-latin uj testamentom, Compendium theologiae, zsidó kézikönyv, magyar zsoltárok, görög nyelv, héber zsoltárok, geographiai térkép, szónoklattan, Curtius: De rebus Alexandri magni, Mártonfalvi Gy: Logica, Buzinkai Mihály: Logica, Virgilius; irott prédikácziók. A folyó század közepéről, jelesül a harminczas évekből a már rendszeresen vezetett iskolai napló tanúsága szerint a felső osztályokban: Cicero „de Oratore", Ovidius „Metamorphosis", görög nyelv, geographia, római régiségtan, szónoklattan, chria; az alsóbbakban: vallás és zsoltár, Phaedrus meséi, syntaxis, arithmethica, geographia, Cornelius Nepos, kaligraphia, latin nyelv, magyar nyelv, írás, olvasás voltak a rendes tantárgyak. Ugyanezen tárgyakat találjuk a negyvenes években is a naplókban felírva.

Tanítványok.

Tanítványait az iskola a közel és távol vidékről nyerte. (A subscribált diákok illetősége szerint szerepelnek különösebben Máté-Szalka, Kaba, Beregszász, Hadház, Madaras, Liszka, Encsencs, Eperjes stb.) s ezek, az osztályok szerint, a togatus, orator, rhetor, syntaxista és declinista elnevezést viselik.

1837-ben már csak négyosztályú volt az iskola. „Veterani rhetores" czímen öten voltak; a togátusok Debreczenbe költöztek.

A negyvenes években *Tóth* Lajos és *Szarka* József igazgatók igyekeztek az intézet színvonalát emelni. De hiába. 1852-ben megszünt a gimnásium, és pedig azért, mert a kállai egyház, mely oly sokat áldozott iskoláira, mint Szabolcsvármegyének egyetlen más községe sem, nem lévén képes az 1849-ben kiadott „Organisations-Entwurf" czímü rendeletnek eleget tenni, beszüntette azt.

A kállai reáliskola.

Új életre ébred a kállói latin iskola mint reáliskola 1870-ben. Megte-

teremtette a Szabolcsmegyei Takarékpénztár kezdeményezésére a megye társadalmának áldozatkészsége. Ugyanis még 1868-ban a takarékpénztár közgyűlése, dr. *Bleuer* Miklós vezérigazgató indítványára 904 forint 74 krajczárt ajánlott fel a tiszta jövedelemből a Kállóban felállítandó reáliskola részére, s elhatározta egyúttal, hogy e czélra adományokat gyűjt, minek eszközlésére s az ügy további vezetésére saját igazgató-választmányát utasította. A választmány derekasan megfelelt feladatának, mert a kibocsátott aláírási íveken, már a következő 1869. évben, kerekszámban húszezer forintról számolt be, mint gyűjtött összegről. S megalakulván az „Iskolai Bizottság", memorandumot terjesztett fel br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben, miután felajánlotta a gyűjtött összeget, egy állami reáliskola felállítását kérelmezte. 1870-ben érkezett le a miniszter leírata, melyben tudtul adta az érdekeltségnek, hogy a reáliskolát még

Gyüjtések a reáliskolára.

Iskolai bizottság.

A TISZA-POLGÁRI RÓM. KATH. NÉPISKOLA.

ugyanazon évben fel fogja állítani s egyben megbízta Tokaji Nagy Lajos tanfelügyelőt, hogy a szükséges előintézkedéseket megtegye. És a reáliskolát 1870-ben annak első igazgatója október 3-án valóban megnyitotta. 1874/5-ben már négy osztálya volt, Trefort Ágoston pedig 1881/2-ben VIII osztályuvá tette. Zajtalanul, csendesen, áldásosan működött az intézet, mint főreáliskola, nyolcz éven keresztűl. 1890-ben azonban Csáky Albin miniszter, tekintettel a reáliskola tanulóinak szerfölött csekély számára, előbb a négy felsőbb osztály beszüntetését rendelte el, majd pedig 1895-ben az ő utóda, Wlassics Gyula miniszter a reáliskolát gymnasiummá alakíttatta át, úgy hogy a szép remények között megnyílott főreáliskola, ma négyosztályu állami gymnasium, melynek ügyeit *Scharina* István igazgató intézi, a Szabolcsmegyei Takarékpénztár pedig nem lankadó odaadással gyámolítja; mert hiszen e pénzintézet érdeme az is, hogy ez iskolának segítő egyesülete van, melynek alaptőkéje 10,950 forint, daczára annak, hogy az elmult tanév folyama alatt, 490 tanúló között, 9326 forintnyi segélyt osztott ki. Védnöke az egyesűletnek *József főherczeg* ő Fensége; elnöke: *Bleuer* Miklós dr.

A reáliskola megnyitása.

A reáliskolának gimnáziummá való átalakítása.

A nyíregyházi főgymnasium alapját „a professori oskola" felállítása

A nyíregyházi főgimnázium.

által 1806-ban vetette meg az ág. h. evang. egyház, indíttatva a protestáns elvekhez való hűség, a magyar hazafias szellem ápolása és az elsőrendü egyházakkal való nemes verseny által. Különben a czélt, melyet az egyház iskolája által el akart érni, az első professzor számára kiadott levél követ-

Az iskola czélja.

kezőleg jelöli meg: „Mindenekelőtt tisztében fog állani ezen Oskolát az ekklézsia felügyelőségével s lelkészeivel együtt úgy megalapítani, hogy ne csak fennálljon, de gyarapodjék s virágozhasson is; minélfogva reméljük, hogy valami csak annak javára czélzand, akár üdvös törvények, akár hasznos rend által, mindazt T. Úr valósítandja. Így rendeztetvén el az Oskola, másik főkívánságunk az, hogy az ifjúság szívébe igaz vallásbeli esméretek csepegtettessenek; és így tartozni fog az orthodoxa theológiát, a mi evang. Theologiánkba még eddig be nem vett minden előítéletek mellőzésével úgy adni elő, hogy Ekklézsiánkban, mely az eredeti hithez szorosan ragaszkodik, senki meg ne botránkozzék, legkisebb gyanú se gerjesztessék. Főleg azt óhajtjuk, hogy oskolai ifjúságunk igaz keresztény erkölcsre mind parancsolatok, mind szép példaadás által úgy vezettessék, hogy igaz vallásesmérete és erkölcsi szép szerénysége mindenekben kitünjék“ stb.

Az iskola építése.

A szükséges épület felállításához a hívek 3500 forinttal járultak, mely összegnek birtokában az egyház 1807-ben letette alapkövét az iskolai épületnek, mely ugyan emeletesre volt tervezve, de annak csak alsó traktusa, a földszinti rész épült ki. Első professzora az iskolának *Karlovszky* József volt; 1815-től *Greguss* Tamás; 1825—54-ig *Surányi* Sámuel, kik mindannyian egyedül végezték az iskolai teendőket.

Iskolai kormányzat.

Az iskola feletti kormányzatot az egyháznak és városnak előkelő tagjai, a lelkészekkel s magával a professzorral együtt, gyakorolták. 1831-től azonban már külön választották a szorosan vett egyházi ügyet az iskolai ügytől s megalakították az iskolaügyek intézésére az „oskolai igazgatóságot“, melynek élén az iskolai felügyelő állott. Első felügyelő volt dr. *Benedikty* Dániel. Ez iskolai igazgatóság vezette a professzori oskola ügyeit 1852-ig, a mikor is az egyház nem tehetvén eleget az „Organisations-Entwurf“, és az annak kiegészítő részét képező „Obligativ Gymnasial Schulplan“-nak, beszüntette azt.

Ujabb kísérlet reáliskola felállítására.

De mihamar érezhetővé, közóhajtássá vált egy magasabb tanintézetnek újból való szervezése. S valóban, 1855-ben a városi hatóság egy reáliskolának felállítását tényleg tervbe vette; azonban e terv meg nem valósúlt, mert Perger János róm. kath. plébános azt követelte, hogy a felállítandó iskolának igazgatótanára mindenha róm. kath. vallású legyen; a mibe azonban természetesen sem a városi hatóság, sem különösen az ág. h. ev. egyház hívei bele nem nyugodhattak. A reáliskola felállításának terve tehát elejtetett. 1860-ban ismét az ág. h. ev. egyház lép a cselekvés terére. Ugyanis *Máday* Károly szuperintendens ez évben iskolai látogatást végez Nyíregyházán s ez alkalommal a közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy beszüntetett gymnasiumának első két osztályát megnyitja, a minthogy e határozat

A beszüntetett gimnázium megnyitása.

értelmében az első osztályt 1861-ben tényleg meg is nyitotta, megválasztván első gymnasiumi tanárul *Palánszky* Sámuelt.

Hogy miként, mily módon fejlesztette volna az egyház gymnasiumát tovább, ha vajjon egyáltalán képes lett volna-e erre a kebelében dúló u. n. pátens-kérdés okozta belviszály következtében, azt bajos volna megmondani. De épen ezen válságos időben jön az egyház jobbjainak segítségére Nyír-

100,000 frtos alapítvány.

egyháza városa, „százezer osztrák értékü forintnyi 5% kamatokat gyümölcsözendő összeget biztosítván egy evangelikus algymnasiumnak ezen város

kebelébeni alkotására és örökös fentartására megoszthatatlan s kizárólagos alapul." Azt hinné az ember, hogy Nyíregyháza városának ezen nagyszerű alapítványát hálás elismeréssel fogadja az ág. ev. egyháznak összesége s az alapítólevél szellemében s pontozatai szerint igyekezni fog röviddel ezelőtt megnyitott egy osztályu gymnasiumát tovább fejleszteni. De nem így történt. Az egyház híveinek egy része, az u. n. patentalisták, kifogásolták az alapítólevelet s különböző ürügyek alatt mindent elkövettek, hogy annak érvényét megdöntsék. De czélt nem értek. Mert az alapítólevél értelmében megalakított iskolai tanács, élén *Majerszky* Lajos felügyelővel, eltekintve minden mellékkörülménytől s támogatva a város és a felsőbb felekezeti hatóságok által, az alapítvány terhére, már 1862-ben a II-ik, 1863—64-ben a III. és IV. osztályt nyitja meg s látja el tanárokkal. 1863-ban kebeleztetik be az iskola

Kifogások az alapítólevel ellen.

Az iskola megnyitása.

A GÖR. KATH. BAZILITA-REND MÁRIA-PÓCSI NÉPISKOLÁJA.

a tiszai ág. h. ev. egyházkerület középiskolái sorába; 1867-ben pedig, Schönbrunnban kelt legfelsőbb rendelettel, megkapja a nyilvánossági jogot s bizonyítványai államérvényeseknek jelentettek ki.

Nyilvánossági jog.

1865-ben a viszály elűl, iskola- és egyháztanács egyezségre lép s egyetértésben, 1867-ben, felállítják a gymnasialis előkészítő osztályt közösen. 1872-ben megszűnvén az előkészítő osztály, megnyittatott az V-dik.

Megszaporodván az osztályok, a tanulók száma, a tanács új épületről gondoskodik s támogatva a polgárság áldozatkészsége által, 19 ezer forinton új telket, házat vásárol s iskoláját abban helyezi el. 1875-ben a VI. osztály nyílik meg s küldöttség jár Budapesten a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, abból a czélból, hogy ha beszüntettetnék Kállóban a reáliskola, az arra fordított költségnek egy részét eszközölje ki a gymnasium czéljaira. De a küldöttség czélt nem ért. Az egész ügy megfeneklett.

Osztályok szaporítása.

1882-ben a vármegye lép elő. Czélja egy állami gymnasium létesítése Nyíregyházán. E terv nem valósul meg s az iskola ismételten saját erejére volt utalva s fejlesztésének feladata saját iskolatanácsának vállaira nehezült.

1883-ban megalkotja a törvényhozás a XXX. t.-cz.-et s annak 47. §-át s a gymnasium és egyház elöljárósága, e törvényre való hivatkozással, most

Főgymnasium. Államsegély. Nyíregyháza ujabb áldozatkészsége.

már az államsegélynek igénybevételével akarja a gymnasium jövőjét biztosítani, illetőleg azt főgymnasiumá fejleszteni. Hosszas, nem lankadó utánjárás után az elöjáróság czélt ért, mert 1886-ban Trefort Ágoston miniszter aláírta a szerződést, mely az iskolának évente 8990 forintnyi szubvencziót biztosít, azonban azon előleges föltétellel: ha előbb a gymnasium előljárósága egy, a főgymnasium czéljainak teljesen megfelelő új épületet emel. A föltétel teljesítve lőn. Nyíregyháza városának újabb áldozatkészsége folytán 72,237 forint költséggel fölépült az új épület s 1888 óta rendelkezésére áll a főgymnasiumnak.

Biztosítva lévén az államsegély, egyelőre közvetlen az érdekelt szülők hozzájárulása mellett, — egy-egy szülő tandíj czímen 200 forintot fizetett — később a folyósított államsegély igénybevételével 1886-ban a VII., 1888-ban a VIII. osztály nyílt meg.

EÖRDÖGH DEZSŐ TANFELÜGYELŐ.

Újabb intézkedésre, folyamodásra az 1886-ban szerződésszerüleg biztosított összeg „rendkívüli segély“ czímen 1893-tól, évente ezer forinttal növekedett, sőt Wlassics Gyula miniszter revizió alá vevén a szerződést, s miután azt az illetékes felekezeti főhatóságok is aláírták, 1898 óta a főgymnasium részére 16 ezer forintnyi államsegélyt biztosított.

Kormányzat.

A mi a főgymnasium kormányzását illeti, annak élén a tanács áll, melynek tagjait a Nyíregyháza városa által 1861-ben kiadott alapítólevél értelmében, eddig a hegyaljai ág. h. ev. egyházmegye világi felügyelőjének hármas kijelölése mellett az egyház presbyteriuma választja hat évenként. Tagjainak száma tizenkettő, a lelkészeken és az egyház felügyelőjén kívül, kik hivatalból tagjai a kormányzó tanácsnak. Tanácstagok a tanárok is. Ez idő szerint elnöke a tanácsnak dr. *Meskó* László, mint főgymnasiumi felügyelő.

Tanári kar.

A tanári kar, a melléktanárokon kívül 14 tagból áll. Közülök ötöt, s a rajztanárt, az állammal kötött szerződés értelmében, a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki, a többit, autonom jogánál fogva, az egyház választja. Igazgatója az iskolának *Martinyi* József. Az ifjuság létszáma 451.

Konviktus. Filléregylet.

A mostohább anyagi viszonyok között élő vidéki szülők fiai részére konviktus van szervezve a főgymnasiumban. Van segitő-egyesülete is „Filléregylet“ czímen. Húszezer forintra tehető az az összeg, melyből, mint ösztöndíj-alapból, vallásfelekezeti különbség nélkül jutalmaztatnak az igyekező, szorgalmas tanulók, a minthogy a tanintézet pártfogói között nem csupán ágost. h. ev. férfiak szerepelnek.

A mária-pócsi iskolák.

A kállói és nyíregyházi gymnasium után, mint magasabb tanintézet kiemelhető a Sz.-Mihály arkangyalról nevezett pócsi Bazil-rendü görög kath. szerzetesek által fentartott és ellátott házi hittani intézet. Különben e szerzetesrend, mióta gróf Károlyi Ferencznek, mint kegyúrnak nagylelküségéből, — ki 1757. és 58-ban kelt leveleinek tanúsága szerint, pócsi birtokát, minden jogaival együtt, a pócsi gk. templom, zárda és a sz.-Bazil-rendü szerzeteseknek adományozta — Pócson elrendezkedtek, hűséges szolgái voltak a tanügynek is, s 1893-ban, minden külső segély nélkül, a kor igényeinek megfelelő iskolai épületet emeltek s manapság egy 6 osztályból álló elemi iskolát tartanak fenn.

IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

E vármegyében régi nyelvemlékeket, kodexeket, ősnyomtatványokat stb. hiába keresünk. Pedig az egri püspökséget még Szt. István alapította, a borsodmegyei szászdi apátság, melynek Szabolcs vármegye területén is voltak számos birtokai, már 1067-ben keletkezett és az is valószínü, hogy — mint ez időben hazánk többi kolostoraiban — e megyének monostoraiban is, áhítatos szorgalommal másolták a jámbor szerzetesek az új-testamentomot, a szentek életét stb. és készítették fordításaikhoz a nomenklaturákat; de mindezekből semmi sem maradt reánk.

Nyelvemlékek stb. hiánya és ennek okai.

E jelenség oka könnyen megmagyarázható Szabolcs vármegye földrajzi fekvéséből. Ismeretes dolog, hogy irodalmunk régibb emlékeit leginkább oly helyeken találjuk, amelyek viszonyaiknál fogva az ellenség támadásai ellen védett helyen feküdtek, ahol tehát a szerzetes atyák nyugodtabban élhettek csendes foglalkozásuknak, vagy a hova, az ellenségtől dúlt vidékekről elvihették, biztonságba helyezni, szellemi kincseiket. Szabolcs vármegye azonban épen földrajzi fekvésénél fogva, a legrégibb idők óta ki volt téve a hazánkat támadó ellenség pusztításának. Tatár, török, kurucz, labancz pusztították e megyét szakadatlanul, rombolva a templomokat, rabolva a klastromokat, a melyeknek lakosai kénytelenek voltak anyagi és szellemi kincseikkel együtt biztosabb helyre menekülni. Ez az oka, hogy e vármegyében irodalmunk régibb emlékeire nem találunk; mintha a folytonos csatazaj közepett a szellemi élet teljesen szünetelt volna; pedig hogy ez nem volt így, hogy ez időben is találkoztak e megyében a tudománynak és irodalomnak pártolói, elég csak a *Dessewffy*ekre, *Vay*akra, *Kállay*akra stb. hivatkoznunk. Azután Mátyás király udvarában is ott találjuk a szabolcsmegyei *Várday* Pált: a nagy humanistát, *Nyírkállay* Tamást: a fejedelem udvari kanczellárját, a kinek gazdag kéziratgyűjteményében egy 1484. tájáról eredő latin-magyar *szójegyzéket* és egy *verses jogi szabályt* is találtak.

Irodalom és tudomány fejlődése.

De Szabolcs vármegyének az irodalmi és tudományos életben való szereplése tulajdonképen csak a XVIII. század második felében kezdődik. Mikor a fegyverek zaja lecsillapult és a béke ideje bekövetkezett, midőn a harczi fegyverek öldöklő pusztítását az önművelődésünkön való komoly szellemi munkálkodás ideje váltotta fel, e munkában épen olyan lelkes

buzgósággal vettek részt Szabolcs megye férfiai, mint a milyen vitézül harczoltak őseik évszázadokon át nemzeti létünkért. Sőt épen e hosszú küzdelmek fejlesztették ki e megye nagy férfiaiban a hazafias lelkesedésnek ama szent hevületét, azt az önzetlen hazafias buzgóságot, a haza iránti kötelesség teljesítésének ama magasztos erkölcsi érzetét, a mely nemzeti irodalmunk ujjáteremtőjének, irányítójának, a berczeli *Bessenyei Györgynek* lelkét eltöltötte, midőn a fényes bécsi udvar testet-lelket elbódító mulatságai és érzéki ingerei közepett nem arra gondolt, hogy ifjúi könnyűvérrel maga is a kinálkozó élvezetekbe merüljön, hanem hazájának elmaradottságára eszmél és szóval, tollal, tettel buzgólkodik felébreszteni és tettre serkenteni elsatnyult nemzetét. Ugyanezt az önzetlen hazafiságot bámulhatjuk a szintén Bécsben élő szabolcsmegyei *Görög* Demeterben, a magyarságnak egyik nagy apostolában is, a ki hazánk egyik legrégibb folyóiratának, a *Hadi és más nevezetes Történetek*-nek megalapítója volt és a kinek köszönhető az első *rendszeres* magyar nyelvtannak, a *Debreczeni Grammatikának* a keletkezése is. Ez időtől kezdve Szabolcs vármegye lelkesen részt vesz minden irodalmi, tudományos és művészeti mozgalomban. Színészetünk küzdelmes éveiben Szabolcs vármegye is ott van azon megyék sorában, a melyek a tengődő pesti színészetet anyagilag a legkitartóbban segítik, sőt ezen idők két legkiválóbb színésze, *Szentpéteri* és *Megyeri* is e vármegye szülöttei.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS IFJUKORI ARCZKÉPE.

E megyéből származott hazánk egyik irókban, költők- és művészekben leggazdagabb családja, az *Ábrányi*, a legrégibb mezőgazdasági lapnak, a *Magyar Ujságnak* (1786) szerkesztője, a Georgikon tanára: *Pethe Ferencz*, a külföldön is híres botanikus *Jurányi* Lajos, egyik legjobb modern lirikusunk: *Komócsy* József, a híres Kossuth-nóta szerzője: *Balkányi Szabó* Lajos, korunk egyik legkiválóbb európai hírü belgyógyásza: *Korányi* Frigyes, a nagy diplomata és politikai író *Kállay* Benjamin és itt lakott évekig Napkoron a Kállayak kúriájában br. *Jósika* Miklós, stb.

Különben, hogy milyen része van Szabolcs vármegyének a hazai irodalom és tudomány fejlesztésében, azt megmutatja azon nevezetesebb szabolcsvármegyei írók és tudósok csoportja, a kiknek életrajzát és működését betürendben közöljük:

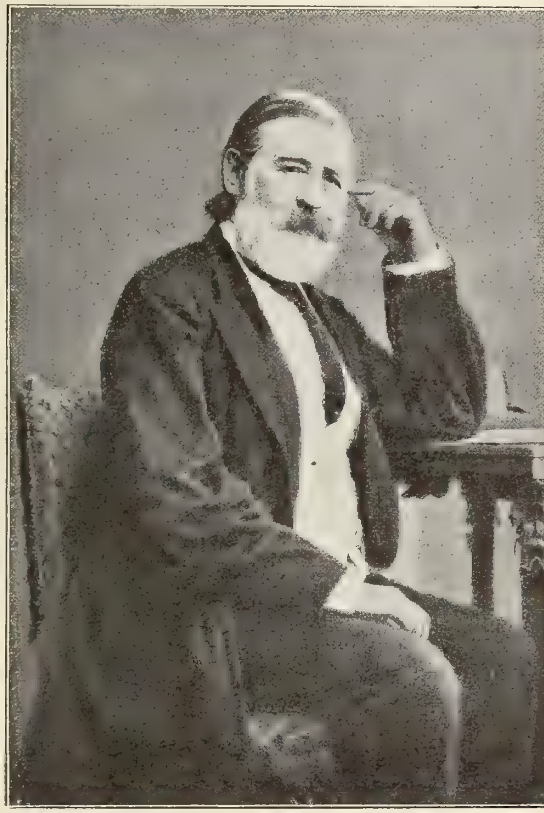
Ábrányi Emil.

Ábrányi Emil, szül. 1820. nov. 20. Szent-György-Ábrányban. Fia Ábrányi Alajos, családi néven lászlófalvi és mikeföldi Eördög Alajosnak, ki maga is működött az irodalom terén és fiát Emilt nagyon gondos nevelésben részesítette. Középiskoláit Nagyváradon elvégezvén, joggyakorlatra Pestre jött, ahol már ekkor élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a Honderüben és az Életképekben és egy drámáját *Omode Pál és családja* czímmel a nemzeti szinházban elő is adták. Később, mint az ellenzéki párt híve,

sokat írt Kossuth Hírlapjába, majd 1848-ban legszélsőbb baloldali programmal *Jövő* czím alatt maga is lapot indított. Pestnek bombáztatása alkalmával, mint kormánybiztos Pesten tartózkodott. Később a kormányt Debreczenbe, Aradra kísérte, míg a megfeszített munka miatt megrendült egészsége kényszerítette, hogy a világosi fegyverletétel után atyjához, Ábrányba vonuljon vissza. Nejének hirtelen történt elhalálozása oly lesújtó hatással volt kedélyére, hogy 3 hónap mulva követte őt a sírba. Meghalt 1850. ápr. 7. Számos szépirodalmi és politikai czikkein kívül, a sajtó felszabadúlása alkalmával Jókai Mórhoz írt nyilt levele, a Nagy-Szombat mellett elesettek felett tartott gyönyörű országgyűlési beszéde keltettek méltó feltünést. Egy népdalokat és novellákat tartalmazó kötete: *Alföldi Lapok* czímmel 1848-ban jelent meg.

Id. Ábrányi Kornél.

Ábrányi Kornél, idősb, szül. 1822. október 15. Szent-György-Ábrányban. Nagyon korán megismerkedvén a híres Lavota, Boka és Bihari művészetével, kik atyja házában gyakran és hosszabb ideig megfordultak, csakhamar kedvet kapott a zenéhez, mit atyja észrevevén, az akkor nagy hírben álló Kirch János vezetésére bízta. Később magasabb zenei kiképeztetése végett 1843-ban Münchenbe ment, majd beutazta Németországot, Belgiumot, Hollandiát, Párist és Londont. 1847—48-ban Pozsonyban és Pesten több hangversenyt adott. A szabadságharczban mint nemzetőr vett részt. A zeneszerzést Mosonyi Mihálylyal tanúlta és fejezte be, 1855—58-ban. Ez időtől kezdve zenei életünk minden mozzanatában jelentős szerepet játszott és a főváros zenei intézeteinek és zeneművészeti fejlődésének emelésére nagy hatást gyakorolt. Az 1867-iki első országos dalárünnepély, valamint a dalegyesületek országos szövetsége, a Magyarhonban élő zeneművészek segítő egyesülete, az orsz. m. kir. zeneakadémia, melynek titkára és tanára is volt, részint az ő tevékenységének köszönik létesülésüket.

ID. ÁBRÁNYI KORNÉL.

Ezenkívül nagy zeneirodalmi tevékenységet is fejtett ki. 1855. óta a főváros legtekintélyesebb lapjainak zeneművészeti és kritikai rovatát vezette. 1860-ban megalapította a *Zenészeti Lapokat*, melyet 10 évig szerkesztett, majd 1882-ben a *Zenészeti Közlönyt*.

Önálló munkái közül nevezetesebbek: *Tanulmány* Liszt Ferencz koronázási miséje felett. (1869.) *Mosonyi Mihály*, élet és jellemrajz. (1872.) *Liszt Ferencz életrajza* és Krisztus oratoriumának ismertetése. (1873.) *Elméleti és gyakorlati összhangtan*. (1874., 1881.) *Zenészeti aesthetika*. (1877.) *A magyar dal és zene sajátságai*, nyelvi, zöngidomi és műformai szempontból. (1877.) *Általános zenetörténet*. (1886.) Ezenkívül, a működése alatt előadott idegen operák legnagyobb részének szövegét ő fordította magyarra.

Mint zeneszerző 1855-ben lépett fel, *Eredeti magyar gondolat, változatokkal* cz. művével, melyet a nemzeti zenede 30 arany pályadijjal koszorúzott. Ezenkívül számos népies- és műdala, férfinégyese, ábrándja stb. jelent meg, melyek úgy tartalmilag, mint alakilag kiváló alkotások.

Balkányi Szabó Lajos.

Balkányi Szabó Lajos ügyvéd és író, szül. 1823. ápr. 5. Mihálydin. Iskoláit Debreczenben elvégezvén, ügyvédi oklevelet szerzett és Debreczenben nyitott irodát, ahol 1867-ben törvényszéki bíróvá választották, majd 1872-ben kir. aljárásbíró lett. Meghalt 1889. — Az irodalommal korán kezdett foglalkozni, és az akkori lapokban sok prózai és költői munkája jelent meg. Eleinte époszokkal próbálkozott, a milyenek: *Lehel kürtje*, hős rege, 12 énekben. (1850) *Utazás a másvilágon.* Mulatságos versköltemény 10 énekben. (1850). Majd a magyar népregéket tanúlmányozta, a mely tanúlmányának eredménye a *Magyar ősmesék*, mint hitregék a magyar nép ajkáról véve és a világtörténettel egyeztetve, czímű 5 kötetes műve (1860—75.), valamint *Kutasi Pista* kulacsa, néprege. (1871.) Mint dalköltő is nagyon kedvelt volt és számos dala még ma is országszerte ismeretes. Ilyenek: *Káka tövén költ a rucza, Megégett a rózsám keze, Azt a kis lányt nem az anyja nevelte*, sőt a *Kossuth Lajos azt izente* czímű nótának is ő a szerzője. Írt ezeken kívül egy kötet anakreoni dalt is. Utolsó önálló munkája *Debreczen helynevei*, 100 helynévnek története.

Baksay Dániel.

Baksay Dániel ev. ref. lelkész, szül. Vaján 1808., meghalt 1862. Megjelent két kis éposza, azonkívül írt több egyházi és gazdasági czikket, egyházi beszédet, imákat és énekeket.

Ballagi Károly.

Ballagi Károly szül. 1824. ápr. 24. Bujon. Iskoláit Pápán és Pesten elvégezvén, a szabadságharczot mint főhadnagy küzdötte végig, s Buda ostrománál megsebesült. Ezután a pesti ág. ev. gimnáziumban, majd Kecskeméten és Nagy-Kőrösön tanárkodott. 1870-ben kir. tanácsossá és tanfelügyelővé nevezték ki. Meghalt Miskolczon 1888-ban.

Irodalmi munkássága különösen pedagogiai jelentőségű. Számos jó tankönyvet írt, melyek közül *Német nyelvtana* és *Olvasókönyve*, *Magyarország története* (23 kiadás), *Földrajza* számos kiadást ért. Egyéb önálló művei: *Történeti életrajzok.* (1851.) *Regék és elbeszélések.* (1855.) Munkatársa volt a Vasárnapi Ujságnak, Néptanítók Lapjának, Néptanítók Ismerettárának; szerkesztője volt a *Sopron* czímű lapnak 1873—76. stb.

Bay Mihály.

Bay Mihály (ludányi) 1682-ben munkácsi várkapitány. Tököly híve volt, majd ennek halálával II. Rákóczy Ferenczhez állott, a ki őt Krimbe, a tatár kánhoz küldte, hogy a Rákóczy tervének megnyerje. Első útjának, melyet Inczédy Mihálylyal tett meg, eredménye az a terjedelmes napló, melyet Thaly Kálmán *Kapitány Bay Mihály uram diariuma* cz. alatt, a Monumenta Hung. Hist. Scriptores XXIII. kötetében adott ki. Második követségének emlékét szintén Thaly fedezte föl és közölte 1873-ban a Századokban *Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója* tatárországi követségükről czímen. Mindkettő fontos adalék a Tököly- és Rákóczy-kor történetéhez.

Bay István.

Fia *Bay István* szül. 1676-ban, meghalt 1742-ben. Bökönyi lakos volt. Egy *Memoriale Diarium* czímű 240 lapnyi emlékkönyvet hagyott hátra, mely Bököny község és a ref. egyház, valamint a Bay-család történetére nézve rendkívül fontos adatokat tartalmaz.

Benczur Dénes.

Benczur Dénes dr. szül. Nyíregyházán 1858-ban. Tanulmányait a budapesti orvosi egyetemen elvégezvén, 1881-ben doktori diplomát nyert. 1882-ben az állam költségén Münchenbe ment, hol 3 évet töltött és a honnan visszatérvén, 1890-ben egyetemi magántanár és budapesti rendőrorvos lett. 1891-ben *Thermopalpatio* czímű munkájával a budapesti orvosegyesület Balassa-díját nyerte el. Számos orvostudományi értekezése jelent meg a hazai és külföldi szaklapokban.

Benczur Zsuzsanna.

Benczur Zsuzsánna 1827-ben Nyíregyházára költözött, a hol atyja, Benczur Sámuel ág. ev. lelkész halála után nevelőintézetet alapított. Számos elbeszélése és czikke jelent meg *Várközy Paula* név alatt a Pesti Hirlap, Divatlap, Vasárnapi Ujság, Családi Kör, stb. lapokban.

Berkeszi István.

Berkeszi István, temesvári áll. gimn. tanár, szül. 1853-ban Berkeszen. Két műve a budapesti egyetemen pályadíjat nyert. Önálló munkái: *A gróf Haller-fiúk iskoláztatása* a XVIII. század első felében. *A magyar nyelv a magánélet terén* 1711—48. *Gróf Hoffmansegg utazása Magyarországon 1793—94-ben* (fordítás). Ezenkívül írt több történeti és irodalomtört. értekezést a szaklapokba.

Bessenyei György.

Bessenyei György ősnemes magyar család sarjadéka, született 1747-ben, Berczelen. Apja Zsigmond, a család régi nagyságának már csak a romjait örökölte, és gyermekeinek neveltetésére nem nagy gondot fordított. 1755-ben György a sárospataki iskolába lépett, a hova négy évig járt, és bár az akkori elavult tanítási módszer mellett szellemileg nem igen gyarapodott, de szigorú erkölcsi felfogását és a vallásos szellemet ez iskolában nyerte. 1760-ban apja haza vitte és otthon még egy évig taníttatta. Ezután négy esztendeig az akkori nemesi ifjak duhaj, parlagi életét élte, mígnem 1765-ben, Szabolcs vármegye ajánlására, a m. kir. testőrségbe vették fel.

BESSENYEI GYÖRGY ÁLLÍTÓLAGOS ARCZKÉPE.

A daliás termetű, dús, fekete fürtü, de szerény fellépésü ifjú a bécsi fényes udvarban is feltünt szépségével és erkölcsi romlatlanságával. Bessenyeit azonban nem kábitották el a bécsi udvar káprázatos estélyei, a nagyvilági szórakozások, a mesés fényű ünnepélyek, hanem a helyett, hogy ifjúi szilaj könnyelműséggel belevetette volna magát ezen zajos élet élvezeteibe, lerázta magáról az első benyomások érzékkábító varázsát, széllyel nézett, összehasonlításokat tett és csakhamar szégyenelve kellett belátnia, önmagának, valamint hazájának elmaradottságát. Bámulatos szorgalommal fog ekkor a tanuláshoz. Még sem németül, sem francziául nem tudott, de csakhamar megtanulja e nyelveket és a zenében is míveli magát. 1769-ben a pármai herczegnőt Olaszországba kiséri, a mely földnek régi emlékei még jobban felébresztik vágyait az örök szépnek megismerésére. Hazatérve, teljesen a franczia irodalomnak tanulmányozására adja magát, a nagy encziklopedisták műveinek olvasásába mélyed, de mindenek fölött Voltaire művei ragadják el. És mennél jobban megismeri a modern irodalmat, annál inkább megerősödik lelkében és válik szilárd elhatározássá az akarat, hogy elmaradott hazáját a nyugati műveltséghez közelebb hozza és a nagy írók műveivel megismertesse. Minthogy pedig magát e czél megvalósítására elég erősnek nem érezte, társakat toborzott össze, a kikkel szövetkezve, megalapította irodalmunknak legmélyebbre ható irányát, a francziás, vagy uj-klasszikai iskolát, melynek a czélja volt a nemzeti haladást az egyetemes haladással, a nemzeti szellemet a művelt európai szellemmel termékenyítő érintkezésbe hozni.

Bessenyei bámulatos lelkesedéssel, önzetlen odaadással és teljes hivatottsággal fogott a kitűzött czél eléréséhez. 1765—72-ig leveleivel buzdított, de 1772-ben nyilvánosan fellép *Ágis tragédiájá*val és ez esztendőtől számítjuk irodalmunk újjáébredését is. Első művének tárgyát ő is, mint Voltaire, a görög világból meríti; de már második műve: *Hunyady László tragédiája*,

valamint *Buda és Attila tragédiája* a magyar történetből vannak véve. Mind a háromban Bessenyei Voltaire gyenge követőjének mutatkozik. Ezeknél sikerültebb *A philosophus* czímű vígjátéka, a mely 1777-ben nyomtatásban is megjelent. 1792-ben pedig színre került, és melynek egy alakja, Pontyi, a parlagi nemesek ősképe, sokáig népszerű volt. Úgy mint Voltaire a legnépszerűbb franczia királyról, Bessenyei is írt egy époszt a legnagyobb magyar fejedelemről, *Mátyás királyról.*

Bessenyeinek nagy érdeme, hogy ő mondja ki először, hogy a tudományokat nemzeti nyelven kell fejleszteni és ő kezd először lelkes izgatást a tudomány és nemzeti nyelv terjesztése és mívelése érdekében. Már az 1788-ban kiadott *Magyarságban* kifejti, hogy a magyar nyelv alkalmas minden irodalmi irányok és költői műfajok szépségének és a tudományok

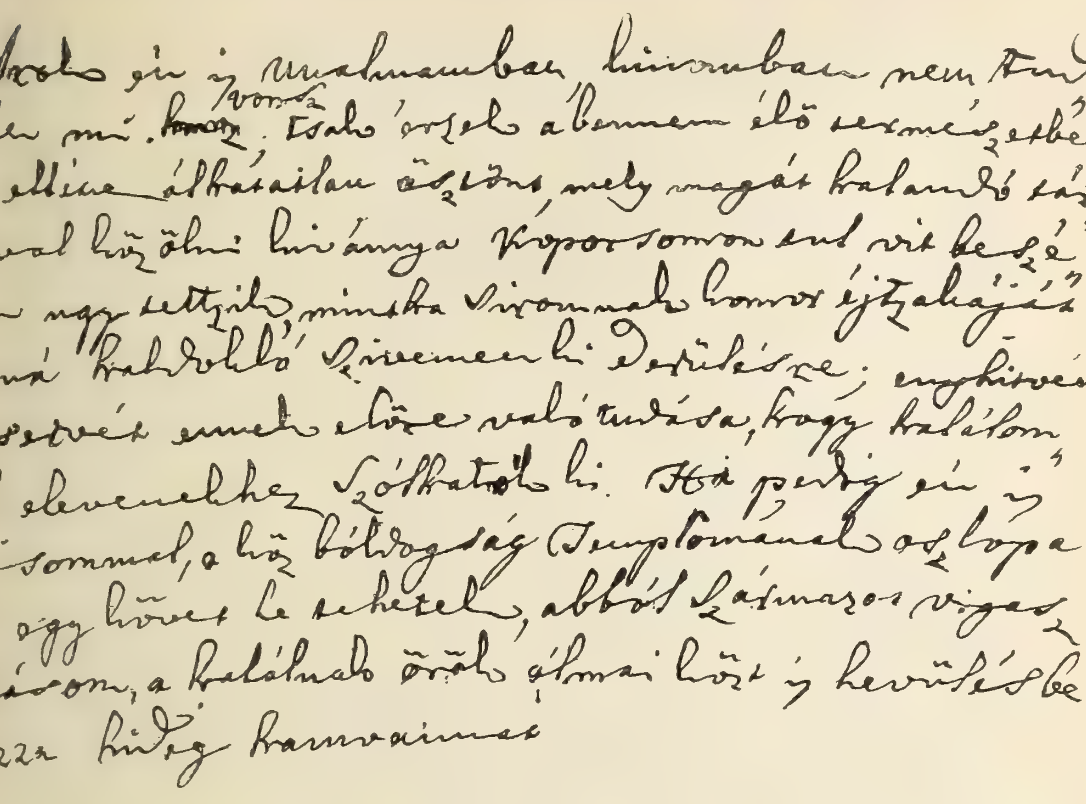
BESSENYEI GYÖRGY SZÜLŐHÁZA BERCZELEN
ÉS AZ OTTANI REF. TEMPLOM.

mélységének a kifejezésére. Ugyanerről beszél a *Holmi*-ban is; majd a *Jámbor Szándék*-ban (1781.) már egy magyar akadémia részletes tervét is kidolgozza, a mely tervezetet Révay 1790-ben kiadván, ez szolgált az 1830-ban létesült akadémiának alapjául.

Bessenyei részint betegsége, részint kövérsége miatt, 1773-ban kilépett a testőrségből, de mint a magyarországi négy református egyházkerület ügyvivője, évi 2000 frt fizetéssel tovább is Bécsben maradt. Később azonban e jövedelemtől is elesvén, nagy anyagi zavarokba jutott, úgy hogy e miatt már-már el kellett volna hagynia Bécset és le kellett volna mondania arról, hogy az irodalomnak tovább is szolgálhasson, midőn Mária Terézia óhajtására a katholikus hitre tért át 1779-ben, a miért is a királynő évi 2000 frt kegydíjat adott neki és kinevezte őt a bécsi császári könyvtár czímzetes tisztjévé 1780-ban. De katholizálása sem mentette meg Bessenyeit az anyagi gondoktól, mert II. József már 1782-ben megvonta tőle kegydíját és Bessenyei kénytelen volt Bécset elhagyni. Ugyanezen esztendőnek őszén elköltözik anyjához Berczelre, majd 1785-ben átment biharvármegyei, pusztakovácsi birtokára.

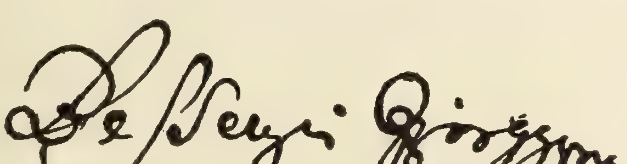
Bessenyei pályájának e második fele szomorú és kietlen. A bécsi fényes, zajos, víg életnek emlékei a berczeli magányos pusztán csak fájdalommal tölthették el nagyon is mély érzésű lelkét. Tíz évig nem ír semmit és csak 1792-ben fog ujra az iráshoz és dolgozik egész haláláig; vala-

mennyi munkáján a lemondásnak és szenvedésnek mélabús hangja sajog át. E munkái, a melyek legnagyobb része a czenzura miatt nem jelent meg nyomtatásban, sokkal érdekesebbek, mint az első korszakbeliek, mert mély bepillantást engednek az író akkori lélekvilágába. Bele kezd hát ujra a

BESSENYEI GYÖRGY KÉZÍRÁSA.

munkába, még mindig Voltaire hatása alatt, de most inkább a nagy franczia költőnek történelmi és bölcseleti művei vonzzák. Így készült *Rómának viselt dolgai* czímű terjedelmes műve, melyben a népek fejlődését, haladását igyekszik rajzolni. Ez időből való művei még: *Magyarország törvényes állása*, a *Törvénynek útja*, valamint *Tarimenes utazása* czímű regénye, melyek Bessenyeinek alkotmányi, közjogi és politikai nézeteit tárgyalják. Életének utolsó éveiben vallásos kérdésekkel kezd foglalkozni. Így, *A természet világa*, a *Bihari Remete*, az *Értelemnek keresése*, az Isten létét, Isten és világ

BESSENYEI GYÖRGY ALÁIRÁSA.

viszonyát, a lélek halhatatlanságát, a szabadakarat és beszámítás stb. kérdéseit targyalja és bennök az előadás nyugodt menetét nem ritkán szakítja meg Bessenyei szenvedő, megnyugvást kereső, nyughatatlan lelkének szenvedélyes hangja.

Így élt az egykor ünnepelt, nagy költő dolgozgatva, panaszkodva, filozofálva rideg magányában egyedül, nélkülözve minden művelt emberi társaságot 1804-ig, a mikor rokona, Bessenyei Anna költözött hozzá, a ki végső öregségének napjaiban hű gyámolója és vigasztalója lett az agg írónak.

1811-ben meghalván, kertjében egy általa választott fa alá temettetett el minden szertatás nélkül, mint egész életének példányképe: Voltaire. Sírját közadakozásból szép emlékkővel jelölték meg, 1899-ben pedig Nyíregyházán érczszobrot emeltek neki.

Bessenyei nem ajándékozta ugyan meg a magyar irodalmat örökbecsü művekkel, de munkálkodása mégis korszakot alkotó a magyar irodalom történetében, mert ő volt az, a ki a nemzeti szellem tétlenségbe sülyedésének idejében felrázta a nemzetet zsibbasztó álmából, és míg egyrészt a nyugateurópai nagy eszméknek a magyar irodalomba való átültetése által uj forrásokat nyitott, másrészt kijelölte az irányt, a melyen a magyar irodalomnak haladnia kell: hogy legyen az nemzeti, de egyszersmind egyetemes emberi.

A BESSENYEI-SZOBOR NYÍREGYHÁZÁN.

A már említetteken kívül nevezetesebb művei még: *Az embernek próbája*, filozófiai költemény. 1772. *Eszterházi Vigasságok* és *Delfén*. 1772. *A szent apostol Tamás*, mint ellenállhatatlan bizonysága a Jézus Krisztus istenségének. 1773. *Az amerikai Podoc és Kasimir a keresztény vallásra való megtérése. Lucanus első könyve.* 1776. *Bessenyei György Társasága*. 1777. *Anyai oktatás*. 1777. *Hunyadi János élete és viselt dolgai.* 1778. *Holmi.* 1779. *A magyar Néző.* 1779. *A hármas vitézek vagy Triumvirátus.* (Szomorújáték Voltaire után). 1779. *Galant levelek. Egy magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék.* 1790. *Mátyás király*, hősköltemény hat énekben. 1773. *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölcseiről, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairól. Tudós társaság.* (Beszélgetés az emberi boldogságról). *A méltóság keserve.* 1776. *A természet világa*, vagy a józan okosság (Tanköltemény) (1794—1801). *Debreczennek siralma.* 1802. *Az ember* (Pope után). 1803. *Dudásból lett doktor.* (Vígjáték). *A társaságnak eredetéről és országlásáról.* 1804—16 stb.

Bessenyei Sándor.

Bessenyei Sándor, Györgynek bátyja, szül. 1746-ban. Bécsben a testőrségnél szolgált, majd átlépett a Lipót herczeg nevét viselő ezredbe és résztvett a bajor, porosz és török háborukban, melyeknek bevégeztével szabolcsmegyei birtokára vonult vissza, a hol irodalommal foglalkozva, 1809. febr. 24-én meghalt. Az írói munkásságra öcscsének, Györgynek buzdítása serkentette. Így jött létre *Az elveszett paradicsom és a Visszanyert paradicsom* czímű, Milton után fordított műve, 4 könyvben, két kötetben (1796.), mely

Bessenyei Sándornak inkább hazafias buzgalmát, mint műfordítási tehetségét dicséri.

Csorba (Palotai) Ákos.

Csorba (Palotai) Ákos, szül. 1838. ápr. 8. Szent-Margita pusztán. A theológiáról a katonai pályára lépett, a melyet hadnagyi ranggal odahagyván, Soborsinban postamester lett. Majd a jog tanulására adta magát és 1870-ben ügyvédi oklevelet szerzett és Vingán ügyvédkedett 1875-ig, a mikor Szörény megyének tiszti főügyésze, majd helyettes alispánja lett. Később Budapestre jött, hol mint ügyvéd telepedett meg. Jelenleg N.-Kanizsán ügyvéd és lapszerkesztő.

Tárczái, beszélyei és czikkei 1862. óta a fővárosi szépirodalmi és politikai lapokban jelentek meg. Önálló művei: *Történeti és társadalmi képek* (1865.) *A vörös ház lovagja.* (Fordítás 1871.) *Irodalmi egyveleg* (1886.) *Az ismeretlen* (Fordítás. 1890.) *A sorsüldözött család.* (1891.) Jelenleg a *Zala* czímű politikai hetilapnak szerkesztője.

Czóbel Minka.

Czóbel Minka szül. Anarcson, a hol nagyon gondos és előkelő nevelésben részesült Már nagyon fiatal korában kezdett verselgetni, magyar, német, franczia és angol nyelven. A költészetre Jókai Mór és Justh Zsigmond buzdították, a kiknek Mednyánszky László báró, az írónő sógora, bemutatta költeményeit. 1899-ben tünt fel *Nyírfalombok* czimű verskötetével, a mely idő óta a fővárosi előkelőbb szépirodalmi lapoknak szívesen látott és kedvelt verselője. Az említetten kívül munkái: *Hafia.* (1891.) *Czóbel Minka ujabb költeményei.* (1892.) *Maya* (1893).

CZÓBEL MINKA.

Dessewffy Emil.

Dessewffy Emil gr. (Életrajza, lásd: „Szabolcs vármegye kiváló szülöttei".) Rendkívüli politikai és közgazdasági munkálkodása mellett az irodalomban is maradandó nevet szerzett. Elnöke és tiszteleti tagja volt az Akadémiának, a mely állásában az Akadémia palotájának építése és az intézet felvirágoztatása körül rendkívüli érdemei vannak.

Számos politikai és nemzetgazdasági czikke és önálló röpiratai mellett, nagyobb munkái: *Alföldi levelek.* (1839—40). *Parlagi eszmék.* (1843.) *A magyar vám- és kereskedési ügy.* (1847.) *Fizessünk, mennyit becsülettel elbírunk, magunk magunkért.* (1847.) *A fenforgó ausztriai kérdésekről.* (1856.) *A m. tud. akadémia és nemzetiségünk feladatai.* (1865.) Azonkívül több éven keresztül szerkesztője volt a *Budapesti Híradónak.* Mint akadémiai szónok is kiváló volt.

Dessewffy József.

Dessewffy József gróf. (Életrajza a Szabolcs vármegye kiváló szülöttei czímű fejezetben.) Kora irodalmi és tudományos mozgalmaiban egész életén át élénk részt vett. Benső barátságban állott Kazinczy Ferenczczel és Gáborral, a ki Dessewffynek irodalmi hagyatékát és a kor mozgalmaira fontos gazdag levelezését kiadta (1860—64. 3 kötetben). Nagyszámú politikai és tudományos czikke jelent meg az akkori folyóiratokban, *Akadémiai Évkönyvekben* és a *Felső-magyarországi Minervában,* a melynek egyik alapítója volt. Művei: *Bártfai levelek.* (1817—18.) *Hitel taglalatja.* (1830.) *Hazánk egyik igen jeles főispánjának nyilván tett politikai hitvallása.* (1843.) *Sándor Leopold nádor, Gróf Hadik András fővezér és Kazinczy életrajzai.* stb.

Dessewffy Marczel

Dessewffy Marczel gróf. Szül. 1813. márcz 14. Büd-Szt-Mihályon. Nevelését nagyműveltségű atyja és kitünő nevelők vezetése mellett otthon nyerte. Különösen a klasszikus nyelvek és a zene iránt tanúsított kiváló érzéket. A jogot Kassán elvégezvén, Pesten ügyvédi oklevelet szerzett, de sohasem ügyvédeskedett. Itt ismeretséget kötött Kazinczy Ferenczczel és ennek körével s úgy a klasszikus, valamint a modern iro-

FARBAKY ISTVÁN.

dalmakban egyaránt jártas volt. Rendkívül ideális és független érzelmű férfiu lévén, ez érzelmeinek gyakran adott kifejezést azon társaságokban, melyekben megfordult. Atyja, hogy ezen radikális eszméktől elterelje, Fiuméba küldte gróf Vécsey akkori kormányzó mellé. De az emberboldogító eszmékkel teli ifju itt sem változott meg, hanem csakhamar minden hivatalról lemondva, visszavonúlt minden nyilvános szerepléstől és kedvencz eszméjének, a világbéke megvalósításának szentelte életét. Ez eszméket szolgálják művei: *Der politisch-sociale Radicalismus der Neuzeit.* In seinen Doctrinen beleuchtet. (1851—1860. Két kiadás.) *Beiträge zur Doctrin des menschlichen Friedens* (1861.), valamint kéziratban maradt nagy munkája is a *Néhány szó a közönséghez* czímű műve, az apja és gróf Széchenyi István közt lefolyt vitára vonatkozik. — Meghalt 1886. febr. 27.

Detrich Zsigmond.

Detrich Zsigmond szül. Kis-Várdán 1823-ban. Jogi tanulmányait Nagyváradon és Debreczenben végezte. Az ügyvédi vizsga letétele után rokona gr. Barkóczy László székesfehérvári püspök meghívására a püspökségnek, majd a gróf Zichy családnak jogtanácsosa lett. 1865-ben Székesfehérvár városa orsz. képviselővé választotta meg és mint ilyen halt meg 1865-ben Budapesten.

A Kemény Zsigmond által szerkesztett *Pesti Naplóba* számos közérdekü jogi czikket írt. Ezek közül különös feltünést keltettek azon czikkei, melyek avval a kérdéssel foglalkoztak, hogy a *nádori méltóság a felelős miniszteri kormánynyal összeegyeztethető-e?*

Dobránszky Péter.

Dobránszky Péter (családi nevén miszticzai Dobra) egyetemi tanár. szül. 1845. jun. 2. Kótajban. Tanulmányait a hazai és több külföldi egyetemen elvégezvén, 1870-ben a kolozsvári jogakadémián, 1872-ben a budapesti József-műegyetemen a statisztika, földrajz és történelem tanára lett, 1894-ben a gyergyó-szt-miklósi kerület képviselőjévé választotta. Több tudományos és nemzetgazdasági kongresszuson vett részt és jelenleg a budapesti egyetem jogi karán tart előadásokat.

Sok elbeszélést, közgazdasági, politikai, társadalmi czikket írt a budapesti, vidéki és külföldi szak- és napilapokba és számos felolvasást tartott. Önálló művei: *Társadalmi bajaink,* különös tekintettel az öngyilkosságra. (1872.) *Emlékhangok a Székely-földről.* (1875.) *Deák Ferencz,* kor- és jellemrajz. (1877.) *Mezögazdaságunk jövője.* (1844.) *Teremtsünk ipart!* (1889.) *Gazdasági hitelszövetkezetek*). 1885—86-ban a Budapesti Hirlap közgazdasági rovatának vezetője volt.

Eördögh István.

Eördögh István (lászlófalvi) szül. 1824-ben Acsádon. Nagyon fiatal korban, 1842-ben, halt meg. Első munkái a Nemzeti Almanachban jelentek meg: *Robespiére* 1841, és a *Regnault-család* czimű elbeszélés. Az Athenaeum is közölt a fiatal poetától több verset és elbeszélést. Önálló munkái: *Corday Charlotte,* dráma. (1841.) *Nő és Királyné,* dráma. (1842.)

Farbaky István.

Farbaky István, szül. Nyíregyházán 1837. aug. 15. Középiskolai tanulmányainak végeztével a selmeczi bányászakadémiába lépett, a honnan 1858-ban Csehországba ment bányászgyakorlatra. 1867-ben a selmeczbányai akadémiához a mathematika és mechanika tanárának nevezték ki. 1872-ben bányatanácsos, aligazgató, majd 1876-ban ugyanezen intézetnek igazgatója lett, és mint ilyennek nagy érdemei vannak az akadémia emelése körül.

Ezen időben, tanártársával, dr. Schenek Istvánnal egy világító-gázt fejlesztő készüléket talált fel, majd 1883-ban a Farbaky-Schenek-féle akkumulátort szerkesztették, mely Európa összes államaiban, valamint az Egyesült-Államokban is szabadalmat nyert és ismeretes. 1892-ben a selmeczi kerület egyhangulag országgyülési képviselőjévé választotta és mint ilyen a képviselőház közoktatásügyi bizottságának tagja.

Rendkívüli nagy érdemei vannak a bányászat fejlesztése s magyarosítása és a bányászati és erdészeti szakoktatás javítása körül. Az *Erdészeti Lapok* megalapításában tevékeny része volt, a *Bányászati és Kohászati Lapokat* pedig 1881—92-ig szerkesztette és ezekben számos szakértekezése jelent meg. *Az elektromos akkumulátorok* czímű munkáját (dr. Schenek Istvánnal együtt) a m. tud. akadémia a Marczibányi-féle díjjal jutalmazta. Érdemeinek elismeréseül ő Felsége 1889-ben főbányatanácsossá nevezte ki, 1892-ben pedig a harmadosztályu vaskoronarenddel tüntette ki.

Fekete Ignácz.

Fekete Ignácz született N.-Kállóban 1858. október 18-án. 1882-ben jogi oklevelet szerzett, később ügyvéd lett és e mellett kiválóan mint hírlapiró működött. 1882—86. a *Nemzet* segédszerkesztője és a közgazdasági rovat vezetője lett. Ezenkívül főmunkatársa volt a *Világosság* czimű szabadkőműves lapnak és budapesti szerkesztője a Bécsben megjelent *Centralblatt österr.-ungarischer Exporteure* czimű szaklapnak. Munkái: *Szabadalmi jogunk reformja.* (1884.) *A szabadkőmivesség története.* (1891.)

GÖRÖG DEMETER.

Galvácsy László.

Galvácsy László ügyvéd. szül. Rohodon 1804-ben. Tanulmányai végeztével a sárospataki ev. ref. főiskola helyettes tanára, később kir. táblai jegyző. Meghalt 1838-ban. 1832-től szerkesztője volt a *Hazai és külföldi Tudósitások* czímü politikai lapnak és melléklapjának a *Hasznos mulatságoknak.* Önálló műve: *A hazudság,* vigj. 5 felv. (Olaszból). Ezenkívül írt több költeményt és különféle czikkeket a korabeli lapokba.

Görög Demeter.

Görög Demeter, szül. 1760. nov. 4. Dorogon. Tanulmányait Pacsinczky András dorogi plébános pártfogása segítségével végezte. A jogot Bécsben hallgatta, a hol lelkes magyarsága és a magyar nyelv terjesztése által tünt föl. Miután a kir. udvari kanczelláriához, hivatal elnyerése czéljából beadott kérvénye, rossz írása miatt eredménytelen volt, ifj. Kolonits László gróf mellett nevelői állást nyert, akivel az országot beutazta, mely utazását arra használta fel, hogy földrajzi és statisztikai adatokat gyűjtsön Magyarország megyéinek térképezéséhez. 1795-ben herczeg Eszterházy Pálnak lett nevelője, 1803-ban az udvarhoz hivatott József főherczeg nevelésére, majd Ferencz Károly kir. herczeg mellé rendelték főnevelőnek, mely tisztét 1824-ig megtartotta, a midőn 8000 frt évi fizetéssel nyugalomba vonult. Meghalt 1833. szept. 5.

Görög Demeter egyike volt kora leglelkesebb, legönzetlenebb magyarjainak, egyike azoknak, a kik az irodalmat tisztán hazafias lelkesedésből, minden anyagi haszon elnyerésének czélja nélkül művelték. Előkelő bécsi helyzetét is a magyar ügynek, a magyar nyelvnek és műveltségnek fejlesztésére és terjesztésére fordította. Bécsben megismerkedvén Kerekes Sámuellel,

1789. jul. 7-től egy magyar nyelvü hetilapot *Hadi s más nevezetes Történetek* czímmel indított meg, mely nevét onnan vette, mivel kezdetben különösen az akkor folyó török háborukról volt czélja tudósításokat hozni. A háború befejezésével *Magyar Hirmondó*-ra változtatták a lap czímét, amely 1803. máj. 30-ig állott fenn. E folyóirat nagyjelentőségű a magyar művelődés fejlesztése tekintetében és főérdeme, hogy magyar olvasóközönséget teremtett. Különösen nagy hatással volt a magyar nyelv fellendítésére az által, hogy ennek köszönhető az első rendszeres magyar nyelvtan keletkezése. A lap jövedelmét t. i. pályadíjakra fordították. Igy a szerkesztők egy 50 aranyos pályadíjat tűztek ki egy jó magyar nyelvtanra, 20 aranyat a nyelvművelés kérdéseire, 30 aranyat egy pszichologiára. E pályázat hozta létre *Gyarmathy* Sámuel *Okoskodva tanító Magyar Nyelvmesterét* és az ebből, valamint a beérkezett többi pályamunkából később készült híres *Debreczeni Grammatikát.* A szerkesztők adták ki 1790-ben Bessenyei *Jámbor szándék* czímű munkáját is, és a kiadott magyar munkákat, valamint a lapot is díjmentesen megküldték a magyar gimnáziumi tanároknak és jobb tanulóknak. Magyarországi nagy utazásának eredménye azon nagy kartografiai munka, melyet Festetics György gróf segítségével 1795—1811-ig fejezett be és adott ki *Magyar Átlász*, azaz Magyar-, Horvát- és Tótországok vármegyéi czím alatt, mely 60 térképet tartalmaz, és melyek a legujabb időkig a magyar megyéknek legjobb térképei voltak. Hasonló munkája még *Európának közönséges táblája* is. Nyugalomba vonulásának ideje alatt nagy kedvvel foglalkozott a szőlőműveléssel és e kedvteléséből keletkezett *Sokféle szőlőfajoknak lajstroma* czímű munkája 1829-ben.

Irodalmi és pedagogiai érdemeit már kora is méltányolta. A m. tud. akadémia 1831-ben tagjává választotta és ő Felsége, nevelési működésének elismeréséül, a kamarási méltóságot és a Szt István-rend középkeresztjét ajándékozta neki.

Görömbei Péter.

Görömbei Péter szül. 1845. decz. 31. Iskoláit Sárospatakon elvégezvén, 1868-ban Nagy-Kállóban az ev. ref. egyház segédlelkésze lett, majd 1871-ben Eperjeskére rendes lelkésznek választatott meg. 1876-ban ujra Nagy-Kállóba ment, a hol jelenleg is mint lelkész és szabolcsi esperes működik. Nagy tevékenységet fejt ki, úgy egyháza ügyeinek rendezésében és szervezésében, valamint a város művelődésének emelésében. Egyházmegyei levéltárnok, a polgári olvasó egyesület elnöke stb. Ő volt az ottani kisdedóvónak is megteremtője és szervezője.

Számos egyházi és pedagogiai czikke, könyvismertetés, életrajz, irodalomtörténeti értekezés jelent meg tőle, melyek közül nevezetesebbek : *A vallásos népirodalom érdekében. Révész Imre, Pethő Károly emlékezete, Széchy Mihály, Nemes Benjámin,* (életrajzok), *Tompa Mihály életéhez. A tanító mint erkölcsnemesitő* (pályamű), *Halotti énekeink a XVIII. század első éveiből. Károli Gáspár és a magyar prot. martyrok élete. Adalék báró Josika Miklós életéhez* stb. Önálló munkái : *A zászló mint győzelmi jelvény.* (1881.) *A nagy-kállói ev. ref. egyház története.* (1882.) *Emlékkönyv* a nagy-kállói ev. ref. egyház hála- és örömünnepélyéről. (1892.) *A jövő egyháza.* (1884.) Ő írta e kötet számára az ev. ref. egyházra és a Nagy-Kálló községre vonatkozó részt is.

Harsányi Pál.

Harsányi Pál ügyvéd, szül. Gyürén 1806-ban. 1830-ban ügyvédi diplomát szerzett, később orsz. képviselő és a képzőművészeti társulat elnöke lett. Meghalt 1883. Írt utirajzokat és hírlapi czikkeket a korabeli lapokba, fordított több regényt és drámát francziából és németből, melyek az általa szerkesztett *Mulattató* czímű szépliteraturai gyüjteményben jelentek meg. (1832—33.) Szerkesztőtársa volt még a *Századunk* és a *Fillértár* cz. folyóiratoknak is. Önállóan megjelentek tőle : *Egy kis észrevétel.* (Kisfaludy Károly emléke tárgyában 1831.) *Felforditott állami lét.* (1878.)

Hory Farkas.

Hory Farkas, szül. 1813. okt. 30. Kótajban. Iskolái végeztével 1840-ben magyar-gyerő-monostori pappá választották meg, ahol valóságos missziót teljesitett, midőn a majdnem teljesen eloláhosodott lakosságot viszszamagyarositotta. Nejét, ki ezen munkájában buzgó segitője volt, 1869-ben elvesztvén, a fájdalom megtörte, betegeskedni kezdett és 1872-ben hosszú szenvedés után meghalt. Egyházi téren kifejtett érdemeiért egyházmegyéje

tanácsbíróvá, majd főjegyzővé választotta meg és tagja volt az erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényhozó testületének is.

Az *Athenaeumban* lépett fel először, és a *Vasárnapi Ujság, Erdélyi Múzeum Hölgyfutár* közölt tőle költeményeket és beszélyeket. 1858-ban jelentek meg összegyűjtve *Költeményei.* Több balladája dícséretet, népdalaival pedig háromszor pályadíjat nyert.

Leánya *Hory Etelka* (*Gyarmathy Zsigáné*) szintén ismert, jónevű írónő. Hory Etelka.

Jurányi Lajos. Kiváló botanikus, szakíró, és egyetemi tanár ; szül. 1837. aug. 25. Nyíregyházán. Középiskolai tanulmányainak elvégezte után 1862-ben orvos lett, majd Bécsben és Jénában növényanatomiai és fiziologiai tanulmányokkal foglalkozott. 1866-ban a budapesti egyetemen a növénytan tanára lett. Munkái többnyire a magyar és német szakfolyóiratokban jelentek meg. Nevezetesebbek : *A Vaucheria geminata ivarszervei. Jegyzetek a növénybonez- és idomtanból. A Ceratozanin hímsejtjeinek kifejlődése és alakulatáról.* (Németül is.) *Az oedagonium diplandoum termékenyitett petesejtjéről. A salvinia notans Hoffm. sporáinak kifejlődéséről. A Tnesiptesisről. Ujabb adatok a Gymnosperinák himporának ismeretéhez.* (Németül is.) *A sejtmag átalakulása és alkatáról. A magvak elvirágzásáról A mag szerkezete és a csira keletkezése.* stb. Jurányi Lajos.

Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter életrajzát más helyen adjuk. Itt csak irodalmi működését emeljük ki. 1875-ben Budapesten a Sennyey-féle mérsékelt konzervativ programmal a *Kelet népe* czímű politikai hírlapot alapította. Ez idő alatt írta a *Szerbek története* czímű nagy munkáját, mely a külföldön is méltó elismerésben részesült. (1877.) Majd lemondott szerkesztői állásáról és hosszabb tanúlmányi utat tett Törökországban és Kis-Ázsiában. Kállay Benjámin.

Mint politikai író kiváló, és e nembeli érdemeiért a tud. akadémia is 1878-ban tagjai közé választotta. Munkái : *A szerbek története.* (1877.) *Oroszország keleti törekvései.* (1878.) *Galathea* (dráma, forditás.) *Magyarország a kelet és nyugat határán.* (Akadémiai székfoglaló.) Az akadémia 1891-iki nagygyűlésén gróf Andrássy Gyula felett mondott igen szép emlékbeszédet. Ezenkívül lefordította Mill Stuart művét a *Szabadság*-ról.

Karlovszky Károly Lajos dr., szül. Nyíregyházán. 1836-tól Nyíregyháza főorvosa volt. Meghalt 1875. aug. 20. Szolyván. Karlovszky Károly L.

Önálló munkái: *Dissertatio inaug. medico-pharmacol. de Creosoto. A szolyvai és ploszkói savanyuvizek* rövid leirása stb. (1855.) *A gyógyfürdők* és égvényes savanyuvizek hatása, stb. (1871.)

Király (Szathmáry) *József* dr., szül. 1792. decz. 3-án Nagy-Kállóban. A tiszántúli ker. tábla tiszteletbeli ülnöke volt. Meghalt 1833. jul. 15. Dolgozott a *Szép iteraturai Ajándékba.* Önállóan megjelentek: *Erdővári Klára,* avagy a szerelem áldozatja (Nicolay után németből), *Az ostoba árvának szerencséje* (Kotzebue után németből), *Különféle rövid történetek,* stb. Király József.

Király József Pál, szül. 1810. jan. 20-án Nyíregyházán. A theologiát Pozsonyban hallgatta, 1834-ben pedig Bécsben. 1835-ben európai tanulmányútra indult és 9 hónapot töltött a külföld nevezetesebb országaiban. Hazatérve a Forgách családnál vállalt nevelői állást és ezen időben ismerkedett meg bécsi tartózkodása alatt Grillparzerrel, Lenauval, Pirkerrel és több híres osztrák költővel. 1842 óta a selmeczbányai lyceumnak volt tanára és igazgatója 1853-ig, a mikor a soproni gimnáziumnak igazgatója lett. Neki köszönhető a soproni tanitóképzőintézet megalapitása is, a melynek alapjára ő és társai a külföldön 25,000 frtot gyüjtöttek. 1869-ben e képzőintézetnek is igazgatója lett. 1883-ban nyugalomba vonult és irodalommal foglalkozott. Meghalt 1887. ápr. 26. Érdemeinek elismeréseűl a király a Ferencz József-rend lovagkeresztjét adományozta neki. Király József Pál.

Írt számos értekezést, hírlapi czikket és költeményt. Önálló művei: *Epigrammata nova.* (1843.), *Erinnerungen* (1866.), *Szózat* a magyarhoni szabadkőművesek nagypáholyához. *Gimnasium,* gúnyhumoros éposz (1881.), *Ernst und Scherz. Reiseskizzen* (2 kötet.)

Komjáthy Béla, országgyűlési képviselő, szül. Karászon, 1847. jun. 24. Tanulmányait elvégezvén, 1869-ben Budapesten ügyvédi irodát nyitott. 1867—68. Szabolcs vármegye tiszteletbeli jegyzője volt. 1875-ben a túrkevei, majd a kun-szt-mártoni, később a czeglédi, 1892-ben a somlóvásárhelyi, 1896-ban a nagy-kaposi kerület választotta meg országgyűlési képviselőnek. Az Komjáthy Béla.

országgyűlésnek mindenkor egyik legtevékenyebb szónoka. Tagja az igazságügyi, mentelmi és pénzügyi bizottságnak és a közigazgatási enquètenek. A szegedi kir. biztosságnak biztosi tanácsosa és a kisajátítási bizottságnak elnöke volt. A függetlenségi és 48-as pártnak egyik alelnöke.

Politikai és jogi czikkei jelentek meg az Egyetértésben, Ellenőrben, Szegedi Hiradóban, a Függetlenségben, Vasárnapi Ujságban, az Ügyvédek Lapjában és több vidéki lapban. Számos védő- és országgyűlési beszéd. Ezeken kivül: *Szeged veszedelme* (1880.), *Daguerreotypek* (1890.), *Borkorcsolyák* (1893.).

Komócsy József.

Komócsy József szül. 1836. márcz. 25. Vencsellőn, szegény szülőktől. Anyja kezdetben egy vargához adta, de a fiú természetének nem felelvén meg e foglalkozás, tanulni kezdett, majd egy tanítóképzőbe lépett és Szatmáron képesítését megszerezve, az itteni tanítóképzőben helyettes tanár lett.

KOMÓCSY JÓZSEF.

Már ez időben szorgalmasan irogatott verseket, és több pedagogiai czikke a Tanodai Lapokban is megjelent. 1861-ben Budapestre jött, hol kezdetben nevelősködött, majd a Rőser-féle kereskedelmi iskolában rendes tanár lett. Ekkor a szépirodalom művelésére adta magát, a Hölgyfutárba és Arany Koszorújába írt költeményeket, majd a Hölgydivatlap társszerkesztője és 1868-ban a *Hírmondó* czímű politikai néplap szerkesztője lett. Első önálló munkája, *Komócsy József költeményei* czím alatt jelent meg 1868-ban, mely nevét egyszerre népszerűvé tette. Ez időtől elég sűrün jelentek meg művei, amelyek következtében, valamint a társaséletben tanúsított szeretetreméltósága, jóízű humora által, a budapesti írói és társaskörök egyik legkedveltebb alakja lett. Költői tevékenysége mellett azonban híve maradt régi pályájának is és versei mellett sok pedagogiai czikke is jelent meg a Magyar Néptanítóban, és *Jókedvü bácsi* név alatt több ifjusági iratot adott ki. Pedagogiai érdemeinek elismeréséül a budapesti tanitó-egyesület tiszteleti tagjául, az országos köznevelési egyesület pedig választmányi tagjának választotta. A Petőfi-társaság alapításában tevékeny részt vett, és később a társaság alelnöke volt. 1890-ben ülte meg 25-éves írói jubileumát. Meghalt 1894. jun. 19.

Komócsy az ujabb magyar lírikusok egyik legjelesebbje. Szerelmi, hazafias stb. dalai nem annyira az eszmék és az érzés mélysége által tünnek ki, mint inkább vidám, őszinte, könnyed hangjuk, egyszerűségök és ügyes, dallamos formájuk által hatnak. Az említett munkákon kívül még a következő művei jelentek meg: *A nyeglék,* a Kisfaludy-társaság pályázatán dícsérettel kitüntetett szatira. (1899.) *Szerelem könyve,* (1883.), mely három kiadást ért. *Jó gyermekek képes világa, Történelmi képes ábécze, Történelmi képes album.* „Vidor“ név alatt több politikai arczképet írt.

Korányi Frigyes.

Korányi Frigyes dr., egyetemi tanár, szül. 1828. decz. 20-án Nagy-Kállóban. Orvosi tanulmányait Budapesten kezdte. Szabadságharczunk kitörésekor belépett a hadseregbe és mint negyedéves orvosnövendék csakhamar ezredorvos-helyettes lett. A szabadságharcz után folytatta tanulmányait és 1851-ben letette az orvosi vizsgálatot. Ugyanezen évben Bécsbe ment Schuh tanár híres sebészeti klinikájára. Majd, hogy orvostudományi ismereteit tökéletesítse, beutazta Európát. Hat hónapig tartózkodott a hires fiziologus Purkynje és Pitha klinikáján, 1855-ben Páris, majd London, Berlin és Lipcse orvosi egyetemeit látogatta meg. Orvosi praxisát Nagy-Kállóban kezdte. Az orvostudományi irodalom terén kifejtett nagyjelentőségü munkálkodása csakhamar rá terelte a szakkörök figyelmét és 1865-ben a budapesti egyetemen az idegkórtan magántanárának, a következő évben pedig nyilvános rendes tanárnak és a belgyógyászati klinika igazgatójának nevezték ki. Mint ilyennek rendkívüli érdemei vannak ezen intézet szervezése és rendezése körül. Az ő nevéhez fűződik az országos közegészségügyi tanács szervezése is, melynek 1887-ben elnökévé neveztetett ki. Tevékeny részt vett a

magyarországi Vöröskereszt-egyesület alapításában is, mely egylet egészségi bizottságának 20 év óta elnöke. 1897-ben az igazságügyminiszter kérelmére lemondott a közegészségügyi tanácsnál viselt elnöki állásáról, a mely alkalommal kineveztetett az igazságügyi orvosi tanács elnökének. Áldásdús működését nemcsak a hazai és külföldi tudós társaságok, hanem a király is elismerte, midőn őt 1877-ben királyi tanácsosi czimmel, 1881-ben a vaskorona-renddel, 1894-ben a magyar nemesség adományozásával, 1897-ben pedig a Szt.-István-rend nagykeresztjével tüntette ki. 1891-ben főrendiházi taggá nevezték ki. Tagja ezenkívül a m. tud. akadémiának, a bécsi császári orvosegyesületnek, a berlini Gesellschaft für innere Medicin-nek, a párisi Société de Thérapeutique-nak, a londoni International Investigation Committée-nak és még számos tudóstársaságnak. Egyik legnagyobb érdeme az, hogy az ő fáradhatatlan, — emberbaráti szeretetből fakadó, — nemes munkálkodása és izgatása következtében, Budapesten a szegénysorsú tüdőbetegek szanatóriuma, — az első e nemű intézmény hazánkban, — létesülni fog.

A magyar orvosi irodalomnak is egyik legkitünőbb művelője. Rendkívül sok orvostudományi értekezése jelent meg a hazai és külföldi szaklapokban, melyek közül nevezetesebbek: *Adalék a lép helyváltoztatási tanához.* (1857.) *Tanulmány a bujasenyvtan köréből.* (1859.) *Idegkórtani esetek.* (1864.) *Közlemények a Rókus-kórház idegkórosztályáról.* (1865.) *Az izlési érzék tanához.* (1867.) *Kasuistikus adatok a szivbántalmak kórisméhez.* (1868.) *A pokolvarról.* (1870.) *Adatok a bélrák tüneteinek ismeréséhez.* (1872—73.) *Adatok a májburkony kór- és gyógytanához.* (1876.) *A szívbillentyűk viszonylagos elégtelenségéről.* (1880.) *Néhány szó a hagymáz gyógykezelésének mai álláspontja felöl* (1877.) *Rohadó hörglobnak maró higany belélegzések utáni gyógyúlásáról.* (1883.) *Adatok a tüdőüszök kór- és gyógytanához.* (1880.) *Hangrésgörcs felnőtteknél.* (1889.) *Az influenza járványról.* (1890.) *Idült hashártyalob, többféle növedék és rivóka a méhben.* (1868.) *Vélemény a kórházak rendezése tárgyában,* stb. *A Belgyógyászati kézikönyvnek* is egyik szerkesztőtársa volt. Azonkivül munkatársa volt a „Real-Encyclopedie der gesammten Heilkunde“, a „Handbuch der speziellen Pathologie und Therapie“ czímü és más külföldi tudományos munkáknak.

KORÁNYI FRIGYES.

Kosutány Tamás.

Kosutány Tamás, szül Nyír-Lugoson 1848. márcz. 7. Felsőbb tanulmányait a keszthelyi országos gazdasági intézetben elvégezvén, Budapestre jött, a hol az egyetemi kémiai laboratoriumban vegytani tanulmányokkal foglalkozott. 1870-ben az állam a hallei egyetemre küldte ki, különösen az agrikultur-kémiának tanulmányozása szempontjából. 1871-ben a magyaróvári felsőbb gazdasági tanintézet segédtanára, később rendes tanára lett. Külföldi tanulmányútjaiban szerzett tapasztalatairól részint a szaklapokban, részint külön füzetekben kiadott munkáiban számolt be. 1884 óta a magyaróvári akadémia mezőgazdasági, vegykisérleti és meteorologiai állomásának vezetője.

Számos tanulmányán és czikkein kívül önálló munkái: *Borászati vegytan alapvonalai.* (1873. Pályamunka.) *Magyarország jellemzőbb dohányainak kémiai és növényélettani vizsgálata.* (1877—81. Pályamunka.) *Trágyázás alapelvei.* (1887.) *Gazdasági szeszgyártás kézikönyve.* (1891.) *Takarmányozástan.* (E hármat társszerzőkkel együtt írta). *Analytische Bestimmung u. flanz. phisiol. Bedeutung einiger Bestandtheile der Tabakpflanze.* (1873.) *Einfluss der verschiedenen Weinhefen auf den Charakter des Weines.* (1892.) *Ueber Sonnenblumenkuchen, Die Kürbis-Kuchen.* stb. 1883. óta szerkeszti Cserháti Sándor segítségével a *Me-*

gazdasági Szemle cz. folyóiratot. 1894-ben a m. tud. akadémia is tagjául választotta, a hol székét *Adatok a növényi fehérje képződéséhez* czímű értekezésével foglalta el.

Kovács István. *Kovács István*, kir. táblai bíró szül. Ajakon, 1848. szept. 5. Középiskoláinak elvégzése után a jogot Nagyváradon hallgatta. 1874-ben Kisvárdán telepedett le mint ügyvéd. Jelenleg nyíregyházi kir. törvényszéki bíró, kir. táblai bírói czímmel és jeleggel.

Már joghallgató korában foglalkozott az irodalommal és több költeménye és tárczaczikke jelent meg. Később a szabolcsmegyei lapokba írta *A Zázty apátság helyneve és magyarsága* és *Ajak község monographiája* czimü czikksorozatot. Ezeken kivül számos közjogi és közgazdasági czikket írt a szaklapokba, mint *A járási székhelyek meghatározása; A kisebb peres ügyekben való bíráskodás. Még egy szó az uzsora kérdéséhez. Bismark pénzügyi politikája és a mi fogyasztási adónk. A baj gyökere. A paritás a közös hadseregben. A mandátum. A választások előtt. A természetes apával, az anya által gyermektartásra nézve kötött egyezség joghatálya. A büntető törvénykönyv módositása, stb.* Ő írta e kötet számára a törvénykezésre vonatkozó részt is.

Kovács Mátyás. *Kovács Mátyás*, egri prépost-kanonok, szül. Tisza-Polgáron, 1790 febr. 24. 1813-ban a teológiából és bölcsészetből doktori szigorlatot tett. 1820-ban mint tanár működött az egri teológián, 1832-ben kanonok, majd egervári prépost lett.

Számos teológiai és történeti művei közül a legnevezetesebbek: *Biographia Joannis Hunyady.* 1818. *Barátságos értekezés a vallási egyesülés ideájának szerzőjével.* 1830. *A ker. kath. anyaszentegyház hit- és erkölcsbeli szabásainak foglalatja.* 1826. *A hitetlenségről bizonyos ifjúhoz intézett levél.* 1829. *Nexus fundamentorum Religionis Christianae.* 1830. *A vegyes házasságról. Az Egyházi Folyóirás* cz. lapnak is ő volt a megalapítója.

Kovács Sándor. *Kovács Sándor*, ügyvéd és jogakadémiai tanár, szül. 1841. nov. 15. Nyíregyházán. Tanulmányait a pesti egyetemen elvégezvén, Nyíregyházán aljegyző lett. Később, mint egy grófi család nevelője, nagy európai körutat tett. 1874-ben ügyvédi oklevelet nyervén, 1874-ben Nyíregyházán ügyvéd lett. Egy évvel később a tiszántuli ev. ref. egyházkerület meghívta a debreczeni jogakadémia tanárszékébe, mely intézetnek több ízben igazgatója is volt. Az irodalom terén is működött. A főv. lapokban jelentek meg *Uti rajzai* Nizzából, Genuából, Milanóból, Velenczéből, azonkivül a „Szabolcsi Lapoknak" alapításakor egyik legtevékenyebb szellemi munkása volt; irt még számos jogtudományi czikket, bírálatot, könyvismertetést, stb.

Krúdy Gyula. *Krúdy Gyula* (legifjabb), született Nyíregyházán 1878. október 21-én. Krúdy Gyula már kora ifjuságában kezdett foglalkozni az irodalommal. Nyíregyházi gimázista diák volt, amikor első szépirodalmi dolgozatai megjelentek a legelőkelőbb fővárosi lapokban. Segédszerkesztője volt a „Debreczeni Ellenőr" czímü napilapnak, később pedig a nagyváradi „Szabadság" czímü napilapot szerkesztette, azután a „Fővárosi Lapok" munkatársa lett. Azóta szakadatlanul jelennek meg dolgozatai a sajtóban; legtermékenyebb szépíróink közzé tartozik, akinek fiatal kora daczára sok sikere volt. Könyvei: *Üres a fészek, Ifjuság, A víg ember bús meséi,* egymásután jelentek meg. Irt regényt, sok száz tárczaczikket és mint zsurnaliszta mindig a legelőkelőbb lapok *(Pesti Napló, Pesti Hirlap, Magyarország)* szerkesztőségében dolgozott.

Kubinyi Lajos. *Kubinyi Lajos*, nemzetgazdasági író; született 1821. április 22-én Ujfehértón. 1841-ben a fővárosban ügyvédi vizsgát tett. Az 50-es években hosszabb ideig tartózkodott Párisban. Munkái: Uti jegyzetek. Vezér eszmék jobblétünk előmozdítására. Kalauz új pénzünkre. A haladók és maradók csatározásai. Viszonyaink és teendőink. Meddig él a magyar nemzet? Közgazdaságunk életfeltételei. Nemzetgazdasági statisztika. Iparunk. Kis birtokosok tanácsadója.

Lőrinczy György. *Lőrinczy György* tanfelügyelő életrajzát a IV. kötetben ismertettük.

Margitay Dezső. *Margitay Dezső*, szül. Ujfehértón, 1838. ápr. 26. Előkelő, nagyműveltségű atyját korán elvesztvén, anyja házi nevelésben részesítette. A jogot a sárospataki kollégiumban végezte és 1864-ben ügyvédi oklevelet szerezvén, előbb a vidéken, majd Budapesten ügyvédeskedett. Az irodalom iránti szeretetet és hajlamot szüleitől örökölte. Apja a kor nevezetesebb férfiaival, Kossutthal, Kazinczy Gáborral stb. baráti viszonyban állott, anyja pedig

lelkesedett a magyar irodalom iránt. Margitay korán kezdett irogatni és első munkái a 60-as években, az akkori szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg. 1873 óta főkép a szépirodalom művelésére adta magát és azóta mintegy 30 kötetre menő elbeszélést, regényt és népszínművet írt. Érdeme, hogy a népies irányu elbeszéléseket az ujabb időben ő kezdte művelni. E nemben sok jeles művet alkotott és a közönségnek egyik legkedveltebb írója volt.

NÉMETHY GÉZA.

Önálló regényei: *Kalandor.* 1873. *Föltámadás után. Őszi verőfény. Megölt lelkek. Végzet. Róka koma.* (Rajz.) *A hivatal.* Népszínművei: *Cserebogár. A jó Isten. Asszony nem számít. Czine mintye. Ezres bankó.* stb. Ezek színre is kerültek a népszínházban és a két utolsó pályadijat is nyert.

A jogtudományi irodalomnak is buzgó művelője volt és a Jogtudományi Közlönyben számos dolgozata jelent meg. Politikai röpirata: *Néhány szó helyzetünkről* 1867. Egy készülő nagyobb jogi munkája: *Igazságszolgáltatás a népképviseletben.*

Medgyesy Pál.

Medgyesi Pál, született 1605. Iskoláit részint Magyarországon, részint a külföldön, Frankfurtban és Leydenben végezte. 1634-ben debreczeni tanár, majd szinyérváraljai, később munkácsi prédikátor lett. 1638-ban I. Rákóczy György erdélyi fejedelem udvari papja volt és mint ilyen, nagy és lelkes küzdelmet folytatott Lórántffy Zsuzsánna támogatásával a presbiteri egyház érdekében. Rákóczy György halála után, 1650-ben nagybányai lelkész, majd két év mulva Sárospatakon ismét Lórántffy Zsuzsánna udvari papja lett.

Korának egyik legkitünőbb egyházi szónoka és kiváló hitvitázó volt. Különösen nevezetes Vásárhelyi Dániel jezsuitával folytatott hitvitája. Predikáczióit nyomtatásban is kiadta, részint külön, részint összegyüjtve: *Sok jajjokban merült magyaroknak siralmai.* 1658. *Magyarok hatodik jajja.* 1660. Számos munkái közül nevezetesebbek: *Szent atyák öröme.* 1640. *Égő szövétnek* 1645. *Dialogus politico-ecclesiasticus, azaz két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések a presbyteriumról.* 1650. *Rövid tanítás a presbyteriumról.* 1653. Ezeken kívül több egyháztudományi munkát fordított angolból, a melyek közül a Bayle után fordított *Scala coeli, avagy egynehány elmélkedések és imádságok,* hét kiadást, a *Lelki ábéce,* négy kiadást értek.

Melles Emil.

Melles Emil, szül Napkoron, 1857. márcz. 16. A teológiát Esztergomban elvégezvén, 1879-ben pappá szentelték. 1882 óta kis-dobrai plébános és a bodrogközi kerület esperese. Irodalmi működése főleg a magyar liturgiának, a görög szertartásban való használatára irányul. E nembeli munkái: *A gör. kath. egyház szertartásainak értelmezése.* 1878. *A görög szertartású katholikus egyház ünnepeinek értelmezése.* 1878. *A dicséret áldozata.* 1883. *Szt. Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája.* 1890. *Gör. szert. katholikus liturgika.* 1891. *Vasárnapi és ünnepnapi apostolok és evangéliumok.* 1892. Szerkesztette a *Gör. szert. katholikus Hitszónokot.* 1857—1888.

Némethy Géza

Némethy Géza, egyetemi tanár, filológus, szül. Tisza-Polgáron 1865. aug. 17. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Lipcsében és Berlinben elvégezvén, a budapesti V. ker. állami főgimnáziumba nevezték ki tanárnak. Már ezen időben igen szorgalmás művelője volt a klasszika-filológiai irodalomnak és alapos tudományra valló magyar és latin nyelvű értekezései a külföldön is figyelmet keltettek. 1890-ben Heinrich Gusztávval, jelenleg Petz Gedeonnal a Philológiai Közlöny szerkesztését vette át, a melynek már 1884 óta egyik legszorgalmasabb munkatársa volt. 1890-ben a budapesti egyetemre a latin irodalom-történet tanárának nevezték ki, hol ma is működik.

Nagyszámu művei közül a legnevezetesebbek: *Cicero, Laelius a barátságról.* (Fordítás) 1886. *Quaestiones de Firmico Materno astrologo.* 1889. *Vergilii*

PETHE FERENCZ.

Aeneis, edidit 1889. *Euhemeri reliquia, collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit* 1889. *Ciceronis de finibus libri quinque, edidit* 1890. *Cato bölcs mondásai.* 1891. *Taciti: Ab excessu Divi Augusti. Libri I.—VI. edidit* 1893. *Dicta. Catonis, quae vulgo inscribantur Catonis disticha de moribus, iterum edidit* 1895. stb.

Pethe Ferencz.

Pethe Ferencz, a keszthelyi Georgicon tanára, szül. Büd-Szt-Mihályon 1762. Tanulmányait a debreczeni ref. kollégiumban és az utrechti egyetemen végezte. Itt kiadta *Károli Gáspár bibliáját* és a *Szenczi Molnár Albert* által fordított *Szent-Dávid zsoltárait,* a miért az angol trónörökös, György herczeg, 36 aranyat nyomó érdempénzzel jutalmazta. Ezután Utrechtet elhagyva, 8 évre terjedő mezőgazdasági tanulmányutat tett Német- és Angolországban. 1796-ban Bécsben telepedett le, a hol egy mezőgazdasági lapot adott ki. Ez időben kifejtett irodalmi tevékenységével Festetich György gróf figyelmét magára vonván, ez őt Keszthelyre a Georgiconhoz hívta meg 1797-ben, a hol 1801-ig maradt.

Innen ismét vándorútra kelt és Eszterházy herczeg főtisztje lett, majd ujra Bécsben találjuk, ahol egy gazdasági szaklapot indít meg, amelyet egy év mulva Pesten folytat. Később Erdélybe ment, ahol szintén két lapot szerkesztett. Meghalt Szilágy-Somlyón 1832. febr. 22.

Pethe Ferencz rendkívül termékeny író volt. Írt számos mezőgazdasági, és nyelvészeti, természettudományi és mathematikai munkát. Legnevezetesebb művei: *Ungarische Grammatik.* 1798. Legterjedelmesebb munkája: *Pallérozott mezei gazdaság, melyet a magyar mezei gazdaság tökéletesbbitésére, a haza természetéhez s a nemzet állapotjához szabva, theoretice és practice kidolgozott.* K. P. F. három kötet 1805—1814. *Magyar Mathezis.* 1812. Két kötet. *Természethistoria és mesterségtudomány.* 1815. *A földmivelési kémia gyökere.* 1815. (Angolból.) *Időpróféta, vagy időváltozást jövendölő pókok.* 1817. *Pestis ellen oltalom.* 1816. *Méhtenyésztés.* 1816. *Praktische Einleitung zum zweckmässigsten Anbau der Runkelrüben.* 1817. *Budai szőlők.* 1817. *Europai mértéktár.* (Jockl szerint. 1829—30.)

Ezeken kívül szerkesztette és kiadta a következő lapokat: *Magyar Ujság, mely Magyar- és Erdélyországban a gazdaságot és szorgalmatosságot irányozza,* később: *Gazdaságot czélozó ujság,* majd *Vizsgálodó magyar gazda* czím alatt. 1796—1797. *a Nemzeti gazda, vagy a magyar nemzet nemzeti gazdasága s ebbeli kereskedése virágzásának előmozditása, stb.* hetilap 1814—1818-ig. Erdélyben kiadta az *Erdélyi Hiradót* 1828, és a *Nemzeti Társalkodót,* stb.

Révész Imre.

Révész Imre, szül. Uj-Fehértón 1826. jan. 14. Tanulmányait részben itthon, részben a külföldön végezte. 1851-ben balmaz-ujvárosi, majd szentesi, végre debreczeni lelkész lett, a hol egész haláláig maradt. Lelkészi hivatalán kívül még több hivatalt is betöltött; — így volt egyházkerületi aljegyző, a debreczeni kollégiumban a vallástan és egyháztörténelem tanára, később a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárosa stb.

Révész rendkívül nagy irodalmi és egyházszervezeti munkásságot fejtett ki, a mely tekintetben érdemei elévülhetetlenek. A magyar protestáns egyháznak a bécsi kormánynyal 1856—61-ig vívott nagy egyházjogi harczában ő volt a protestánsok egyik legbátrabb és legtudományosabb képzettségü harczosa. Ez időből valók: *A protestáns alkotmány alapelvei,* és *Vélemény a magyar prot. egyházalkotmány főpontjai felett* czímű munkái. Az 1859-iki császári pátens ellen a tiszántúli ref. egyházkerület által kiadott

feliratot is Révész kiváló munkája alapján szerkesztették. Ő írta a híres *Tájékozás*-t, a ref. lelkészek számára, s az önkényes miniszteri rendeletek kihirdetése ellen adott utasítást is, a mely miatt bűnügyi vizsgálat alá is került. 1860-ban írta meg *A magyar prot. egyház szabadságának védelmét*, melyben a magyar protestánsok eljárását védelmezi a hivatalos sajtó által félrevezetett külföld előtt. Révészt ezen nagy egyházpolitikai küzdelemben tanúsított vas-erélye, irodalmi munkássága oly népszerűvé és közbecsültté tették, hogy a magy. tud. akadémia 1859-ben levelező tagjává, 1861-ben pedig a debreczeniek országgyülési képviselővé választották és mint ilyen a kiegyezés ellen foglalt állást. Mint történetiró is nagy munkásságot fejtett ki. Az őstörténelemmel nagyon korán kezdett foglalkozni és már akadémikus korában is egy e nembeli értekezése pályadíjat nyert. Egyháztörténeti műveivel pedig megvetette a ref. egyház történetének alapjait és a történeti adatoknak és búvárlatoknak egész kincses házát gyűjtötte össze. E nemű művei közül nevezetesebbek: *A prot. egyházalkotmány alapelvei.* (1856.) *Vélemény a magyar prot. egyház alkotmányának főpontjai felett.* (1857.) *Erdősi János.* (1859.) *Etellaka, vagyis Atilla hún király birodalmi székhelye.* (1859.) *Dévai Biró Mátyás* (1863.) *Kálvin élete és a kálvinizmus.* (1864). *Egyetemes egyháztörténelem, alapíttatásától a reformatióig.* (1865.) *A magyarországi ref. egyház énekes könyvéről.* (1866.) (A legalaposabb készültséggel írt munka, mely e nemben megjelent.) *Adalékok a magyar prot. iskolák autonomiájának történetéhez.* (1869.) *Mélius Péter emlékezete.* (1873.) *A magyarországi prot. egyletről.* (1875.) *A debreczeni nyomdászat első korszakáról* (1874.) *Igénytelen vélemény a magyar prot. egyháztörténelem jövője ügyében.* (1879.) 1870-ben indította meg *A magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmező* czímű havi tudományos folyóiratot, mely a pozitiv teológiai irány képviselője és a protestáns egyház autonomiájának erélyes szószólója és védelmezője volt. (1870—78. IX. kötet.) Ezeken kívül körülbelül 100 czikke jelent meg a hazai és külföldi egyházi és tudományos szaklapokban. Mint szónok is kiváló volt és *Egyházi beszédeit* fia adta ki.

Egyházpolitikai, egyházirodalmi és egyházszervezeti munkássága a külföldön is ismeretessé tették nevét és több külföldi tudományos és protestáns egyesület tagjává választotta; a bécsi prot. teol. fakultás pedig teol. doktori czímet ajándékozott neki. 1881. febr. 13-ikán bekövetkezett halála után, a debreczeni egyház gyönyörű emlékoszloppal díszítette sírhelyét, özvegyéről bőkezűen gondoskodott és emlékére alapítványt tett, hogy nevét az utókor számára így is fentartsa.

Szabolcsi Miksa.

Szabolcsi Miksa hírlapíró, szül. Turán 1857. aug. 27. A papi pályára készült, de nagy hajlama a zsurnalisztika iránt, e pályáról eltérítette. A tisza-eszlári pör alkalmával tünt föl a Debreczeni Ellenőrben írt magvas czikkeivel. Később Budapestre jött, a hol a Jüdische Pester Zeitungot szerkesztette. 1886. óta az *Egyenlőség* czímű zsidó felekezeti és társadalmi hetilapot szerkeszti, a mely lapnak nagy érdemei vannak a magyar szellemnek a zsidóság körében való terjesztése körül. Számtalan hírlapi czikket írt és magyarra fordította a Synhedrion talmudkötetének ágádáit.

Szilágyi István.

Szilágyi István szül. Nagy-Kállóban, 1819. jan. 7. Iskoláit Debreczenben elvégezvén, 1842-ben a nagyszalontai gimnázium tanára lett. Itt ismerkedett meg Arany Jánossal azon időben, mikor ez, az anyagi és egyéb gondoktól gyötörve, már-már fel akart hagyni az írással. Szilágyi felismervén Arany nagy költői tehetségét, buzdította, ösztönözte őt az irásra, könyveket adott neki, tanácsokkal látta el, a mi által Arany János fejlődésére elhatározó befolyással volt. 1844-ben külföldre ment és innen visszatérvén, 1845-ben a mármarosszigeti ref. kollégium tanára, később igazgatója lett, a mely minőségben rendkívüli érdemeket szerzett az iskolának emelése körül. Ez érdemeinek elismeréséül tüntette ki 40 éves igazgatói jubileuma alkalmával ő felsége a Ferencz-József-renddel. Meghalt 1897. ápr. 12.

Szilágyi nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Már mint teológus, három művét: *Árpád* czímű költeményét (1840.), *Csák és a királyleány* és a *Pontusparti sír* czímű elbeszéléseit, később *Bécsi napok* czímű történeti rajzát a Kisfaludy-társaság jutalommal tüntette ki. (1841.) *Szókötéstan* czímű nyelvészeti munkájával pedig az akadémiai 100 aranyas pályadíjat nyerte el. Később történelmi tanulmányokkal foglalkozott. E nembeli nevezetesebb

TANHOFFER LAJOS.

művei: *Mármaros vármegye leirása. A keresztény egyház története. A gimnáziumi oktatás története* stb. Mint lapszerkesztő is több éven át működött.

Szoboszlai Pap István.

Szoboszlai Pap István, ref. szuperintendens, szül. Uj-Fehértón, 1786. Tanulmányait Debreczenben, Késmárkon végezvén, a göttingai egyetemen 2 éven át tanult, a honnan hazatérvén, debreczeni lelkész, 1832-ben egyházkerületi főjegyző, majd a debreczeni traktus esperese, 1841-ben pedig szuperintendens lett. 1845-ben kir. tanácsosi czímet nyert, 1854 ben a vaskorona-rend vitéze lett. Az 1825-iki pozsonyi országgyűlésen a helvét vallású rendek szónoka volt és e minőségében elmondott beszédei *Diétai prédikácziók* czím alatt jelentek meg. Meghalt 1855. aug. 11-én. Szoboszlai Pap István egyike volt kora legkitünőbb szónokainak és mint egyházi író is előkelő helyet foglal el.

Takács Endre.

Takács Endre, orvos, szül. Nyíregyházán 1848-ban. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen elvégezvén, Korányi tanár klinikáján tanársegéd, majd külföldi tanulmány-útjából visszatérvén, 1879-ben az idegkórtan magántanára lett. Később az Erzsébet-kórház főorvosává és a budapesti poliklinika igazgató-főorvosává választották meg. Meghalt Budapesten, 1895. jun. 12. Takács a szakirodalom terén is működött és számos becses dolgozata jelent meg a hazai és külföldi tudományos szakfolyóiratokban.

Tanhoffer Lajos.

Tanhoffer Lajos, orvos, egyetemi tanár, szül. Nyír-Bátorban 1843. nov. 23. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, de miután a teoretikus szakmák iránt inkább érdeklődött, soha sem praktizált, hanem eleinte mint műtőnövendék, később mint élettani asszisztens és a szövettani dolgozatok vezetője Jendrassik mellett működött, majd 1872-ben a budapesti egyetemen a szövettan magántanára lett és ugyanezen évben az állatorvosi akadémián is nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az ő érdeme, hogy ezen intézetnél a német nyelvű előadások eltöröltettek és az ő fáradozásainak eredménye, hogy a budapesti állatorvosi akadémia a hasonló európai intézetek egyik legmagasabb tudományos színvonalon álló intézetévé emelkedett. 1888-ban királyi tanácsos lett, 1890-ben pedig a budapesti orvosi egyetemen a bonczolástan nyilvános rendes tanárának nevezték ki. Ezen időtől kezdve több tudományos kiküldetésben vett részt és nagy irodalmi működést fejtett ki.

Első nagyobb, a külföldön is feltünést keltett értekezése: *Adatok a zsírfelszívódáshoz és a vékony bélbolyhok szöveti szerkezetéhez.* 1873. *A kemény szájpad és a nyelv tapintási végkészüléke.* 1873. *A szív koszorus edényeinek megtelődéséről.* 1873. *Adatok a kötőanyag és a lob kérdéséhez.* 1873. *Adatok a szemporczhártya élet- és szövettanához.* 1875. *A vérről és vérkeringésről. A zsír első utja. Az üterek nedvhézagai. A gerinczcsigolya duczsejtjei.* 1876. *A táplálkozásról. A gyuladásról* 1877. *A gyuladásról önálló kisérletek és vizsgálatok alapján.* 1879. *Az érverésről.* 1879. *A mikroszkop és alkalmazása.* 1880. *A tenyészbénaságról, kórszövettani vizsgálatok alapján.* 1882. *A nagyítókról és mikroszkópokról.* 1882. *Egy uj idegvégkészülék a vékonybelekben.* 1883. *Az összehasonlító élet- és szövettan alapvonalai.* 1883. *Az állatorvosi tudomány és állatorvosi tanintézetünk története* 1888. *Az állatok mekanikai műszerei.* 1895. *Ujabb vizsgálatok az izomrostok szerkezetéről. Szövettan és szövettani technika.* 1894. *Előadások az anatomia köréből.* 1896. stb. Nem csekély érdeme Tanhoffernek az is, hogy az állatorvosi akadémián ő vezette be a mikroszkopikus vizsgálatokat és ő adott

elő először rendszeres szövettant. Tudományos érdemeinek elismeréséül a m. tud. akadémia 1891-ben rendes tagjául választotta és Ő Felsége 1896-ban a vaskoronarend III. osztályu keresztjével tüntette ki.

Tóth Endre.

Tóth Endre, szül. Petriben 1824. nov. 30. Középiskolái elvégzése után 1846-ban Pesten ügyvédi vizsgálatot tett és 1847-ben Borsod vármegye tiszteletbeli ügyésze lett. A szabadságharczban katonáskodott és annak leveretése után sokáig bujdosott, mig később kis birtokára visszavonulva, a költészetnek élt és a forradalom után egyik legkedveltebb lirikus lett. Gyors egymásutánban jelentek meg tőle: *Zengő bokor* 2 kötet. 1853; *Ujabb költeményei.* 1855. *Angyal Bandi,* költői beszély. 1856, *Harangvirágok.* 1862. Költeményeit tisztult kedély, mély érzelem, a természet jelenségei iránt való finom érzék és választékos előadás jellemzik. Később azonban inkább a gazdálkodásnak élt és az irodalom ujabb irányaitól elmaradt, úgy hogy majdnem ismeretlenül halt meg 1885. jun. 5-én.

Dr. Vietórisz József.

Dr. Vietórisz József, szül. Nyiregyházán 1868-ban ahol középiskoláit végezte. A bölcsészeti tanfolyamot Budapesten hallgatta. 1893-ban nevezték ki a nyíregyházi főgimnázium rendes tanárává.

Versei „Guiseppe" irói név alatt gyakran jelentek meg a „Vasárnapi Ujság", a „Hét", „Uj Idők" és más szépirodalmi lapokban. Összegyűjtött költeményeit „*Guiseppe Költeményei*" czím alatt adta ki 1896-ban.

HÍRLAPIRODALOM.

Legrégibb lapok 1867-től 1876-ig.

Szabolcs vármegyének legrégibb lapja 1867. okt. 1-én *Nyír* czím alatt indult meg *Börkey Imre* szerkesztése alatt, a mely azonban már 1868. decz. 28-án megszünt, de folytatódott az ugyancsak Börkey által szerkesztett *Tiszavidék*-ben, mely 1869. január 4-én indult meg és fennállott. *Szabó* Antal, később *Básthy* Imre szerkesztése alatt 1871. decz. 31-ig. *Dobay Sándor* állít fel nyomdát Nyíregyházán és megalapítja a *Nyíri Közlöny* czímű vegyestartalmu heti lapot, melyet 1871. áprilisától *Kmethy* István szerkesztett és a mely 1871. év végéig áll fenn. Ugyancsak *Kmethy István* létesíti a *Szabolcs* czímű hetilapot 1872-ben, melynek szerkesztését 1874-ben *Lukács* Ödön veszi át, és a mely 1876. jun. 30-án megszünik.

1876-tól 1894-ig.

Még ennek megszünése előtt megindul a *Szabolcsmegyei és Hajdukerületi Közlöny*, 1874. jan. 1-én *Mikecz* József, majd *Maurer* Károly szerkesztésében, de csak egy évig áll fenn, és folytatódik a *Szabolcsmegyei Közlöny*-ben, szintén Maurer szerkesztése alatt, 1875. jan. 7. és hosszabb ideig fentartván magát, végre *Dr. Orbán* szerkesztése alatt megszűnik.

A *Szabolcsi Lapok* Dobay szerkesztésében szintén csak 2 évig, 1874—1876-ig, áll fenn. 1877-ben megindítja *Mikecz* József a *Nyíregyháza* czímü, hetenként kétszer megjelenő lapot, amely csak félévig áll fenn, majd 1879-ben ismét megindul *Kmethy* szerkesztésében a *Szabolcsi Hirlap*. 1880-ban Jóba és Piringer alapítanak nyomdát, és kiadják a *Nyírvidék* czímű hetilapot, a mely ma is a vármegye hivatalos közlönye és szerkesztője *Inczédy* Lajos. 1885-ben keletkezett a *Szabolcsi Szabadsajtó*, *Piringer János* szerkesztő és kiadó vezetése alatt. 1894-ben keletkezett a *Nyíregyházi Hírlap*, melynek szerkesztője *Porubszky Pál* főgimnáziumi tanár volt.

Gazdasági Értesítő, szerkeszti *Simitska Endre*, gazd. egyleti titkár.

Ezeken kívül még a következő lapok léteztek a megyében:

Egyleti Értesitő, a Szabolcs-Hajdú kerületi orvos gyógyszerész-egylet havi közlönye. Fennállott 1874—1875. Megjelent Nyíregyházán.

Természet Gyógyász. Hasonszenvi Közlöny. Szerkesztette *Ungerleider* József. Keletkezett 1874-ben, megszünt 1875. jun. 1.

Izé, humoros hetilap, a Bajusz-kör Közlönye, szerkesztette *Maurer* Károly, 1876. jan. 10. Fennállott 1 hónapig.

Sürgöny, harczi híreket, országos, megyei és helyhatósági rendeleteket tartalmazó heti közlöny, a Szabolcsmegyei Közlöny melléklapja.

Kisvárdai Lapok. Alapítója és azóta szerkesztője dr *Vadász* Lipót. A lap jelenleg a XIII. évfolyamban van.

Nagy-Kálló és Vidéke. Megindult 1899-ben. Főszerkesztő dr. *Borosnyói* L. Béla. Felelős szerkesztő *Gáspár* Gyula.

* * *

Nem Szabolcs vármegyében született, de ott élő és működő irók:

Geduly Henrik.

Geduly Henrik, ág. h. ev. lelkész, szül. Bécsben, 1866. október hó 24-én. Középiskolai tanulmányait Losonczon és Selmeczbányán, — a teologiai akadémiát Pozsonyban végezte. 1888. augusztus 24-én Békés-Csabán pappá avattatván, Zólyomba került segédlelkésznek. Innen 1891. január 11-én Nyíregyházára választatott főgimnáziumi vallástanárnak és segédlelkésznek. Majd 1896. április 24 én a nyíregyházi gyülekezet választotta papjává. A tiszavidéki egyházmegye 1898-ban tartott szervezkedő közgyülése főjegyzőjévé választotta meg, legutóbb pedig esperes lett.

Irodalmi téren a különböző szaklapok és helyi közlönyök hasábjain közölt számos czikkén kívül megjelentek tőle a „*Luther és Zwingli christologiai álláspontjának összehasonlítása*“, a „*Bibliaismertetés*“ I. és II. füzetének közrebocsátása és a „*Nyíregyháza az ezredik évben*“ cz. mű kiadása, nemkülönben számos alkalmi beszéd. ebben a műben megírta Nyíregyháza jelenkori állapotának ismertetését.

Inczédy Lajos.

Inczédy Lajos szül. 1857-ben Szarvason. Ott végezte középiskoláit is, a bölcsészetet pedig Budapesten hallgatta. 1877-től 85-ig Budapesten hírlapíró volt, azután az „Arad és Vidéke“ czímű lapot szerkesztette és 1877. óta Szabolcs vármegye hivatalos lapjának: a Nyírvidéknek szerkesztője. Jelenleg Szabolcs vármegye főlevéltárosa.

Dr. Jósa András.

Dr. Jósa András szül. Nagyváradon 1834. nov. 30. Középiskolái végeztével, mint nemzetőr, majd mint honvéd részt vett a szabadságharczban. A szabadságharcz után 2 évig jogot hallgatott, de e pályáról lemondott és a magyaróvári gazdasági akadémiába lépett, a melynek elvégzése után, apja birtokán gazdálkodással foglalkozott. De itt sem találván meg a hajlamainak megfelelő működési tért, Bécsbe ment, hogy ott az orvosi tudományokat hallgassa. 1864-ben doktori diplomát szerzett és Nagy-Kállóban telepedett le, a hol a szabolcsvármegyei kórház vezetését vette át. 1884-ben Szabolcs vármegye főorvosának választotta meg, majd tagja lett az országos egészségügyi tanácsnak is. Mint a vármegye főorvosa rendkivül nagy érdemeket szerzett a vármegye közegészségügye körül, különösen azáltal, hogy a vármegyét jó ivóvizzel törekszik ellátni, a mely törekvésének eredménye a vármegyében létesített számos mélyfúratú kút. A vármegyei kórház az ő vezetése alatt mintaintézménynyé lett. Az ő nevéhez fűződik a szabolcsvármegyei múzeum alapítása is. A közegészségügy és közművelődés terén szerzett érdemei elismeréséül Ő felsége 1894-ben a Ferencz József lovagrenddel tüntette ki. Mint kiváló archeologus és orvostudományi író is ismeretes. Számos alapos és mély tudományra valló értekezése jelent meg a szaklapokban. Ő írta e kötet számára a földrajzi és a geologiai részt és a vármegye őstörténetét.

Kálnay László.

Kálnay László szül. Gömör-Kishont vármegyében Rimaszombatban 1849. jul. 13-án. Elemi iskoláit, részben gimnáziumi tanulmányait is szülővárosában, a VII. és VIII. osztályt Iglón végezte. Jogot tanult a pesti egyetemen és 1874-ben ügyvédi oklevelet nyert, azóta Nyíregyházán ügyvédkedik. 1894. végén kezdett csak írni, leginkább elbeszéléseket, melyeket a fővárosi hirlapok közöltek tárczarovataikban, legtöbbet a Budapesti Hirlap és a Pesti Hirlap. Munkái: *Jaj és kaczaj.* Elbeszélések, Bpest, 1897. *Arisztokraták és a többiek.* Elbeszélések, Bpest, 1898. Irt egy népszínművet is, mely kéziratban van, czíme: *Az öreg bojtár;* öt felvonás. Ő irta e munka számára a „Szabolcs vármegye társadalma“, „Szabolcs vármegye népessége“ és „Szabolcs vármegye népe“ czímű fejezeteket.

Leffler Sámuel.

Leffler Sámuel született Rimaszombatban 1851. május 26-án. A bölcsészeti és teologiai tudományokat Pozsonyban hallgatta, a hol *lelkészi*, majd 1875-ben *tanári oklevelet* nyert. Nyíregyházára 1874. január 18-án hivatott meg segédlelkészül s ugyanezen év augusztus havában választatott meg a főgimnázium helyettes tanárául; 1876. szeptember óta a főgymnázium rendes tanára s két ízben igazgatója is volt. 1888-ban beutazta Németországot, majd 1894-ben br. Eötvös Loránd kultusminister támogatásával Olaszországban tett tanulmányutat. Tanulmányai eredményét a főgimnázium értesítőiben, és a hírlapok hasábjain irta le. Mint a városi képviselet tagja 1876-tól, Szabolcs vármegye törvényhatóságának tagja 1877-től, itt az állandó és igazoló választmányok és számos bizottság tagja, 25 év óta a nyíregyházi egyház és iskolatanácsnak tagja, a főgimn. tanács jegyzője 16 év óta, évekig a hegyaljai egyházmegye jegyzője, az árvaházat és nőipariskolát fentartó jótékony nőegylet ügyvezető titkára 25 év óta s 1890. január 6. óta mint a „Polgári olvasóegylet“ elnöke fejtett ki elismerésre méltó tevékenységet. Tanári működését kartársai méltányolván, őt a debreczeni kör és az országos tanáregyesület központi választmányi tagjává választották. Négy évi kitartó munkálkodással és szakértelemmel rendezte Nyíregyháza város régi levéltárát s kutatásainak eredményét a város *Monographiájában* halmozta össze. Ezenkívül is működött irodalmilag. Fordította Ovid „*Epistolae ex Ponto*“ cz. művét, distichonokban. Megírta a „*Római irodalomtörténet*“ cz. művét, melyet az orsz. közoktatásügyi tanács az ifjúsági és tanári könyvtárak részére beszerzésre ajánlott. „*Nápoly és környéke, Pompei*“ cz. iratait az Athenaeum nagy lexikona is felhasználta, mint forrásmunkát; „*Fel a Vezuvra*“ czímű füzete is megjelent. Ő írta e munka számára a „Nyíregyháza története“ czímű fejezetet. Legutóbb ünnepelték meg tanári működésének 25 éves jubileumát.

Lengyel Endre.

Lengyel Endre, szül. Nyír-Gebén, 1845. aug. 27-én. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a papi pályára lépett és a budapesti központi papnöveldében hallgatta a teologiát. 1871-ben a szatmármegyei Derzs községbe neveztetett ki lelkészszé. 1878-ban Nagy-Kállóra helyezték át. 1885-ben tiszteletbeli esperes, 1891-ben szt.-széki tanácsos, 1893-ban a nagykállói egyh. kerület esperese lett.

Irodalmi működése számos teologiai és pedagogiai czikkre terjed. E kötet számára is ő irta meg a szabolcsvármegyei gör. kath. egyház történetét.

Martinyi József.

Martinyi József, született 1841-ben Rimaszombatban. A középiskolákat szülővárosában, Rozsnyón és Késmárkon járta. A bölcsészeti és teologiai tanfolyamot Budapesten és Pozsonyban végezte, mely után egy évet a jénai egyetemen töltött. A tanári vizsgálatot 1869-ben tette le. Időközben nevelősködött Fabiny Theofil családjánál Budapesten, báró Podmaniczky Árminnál Aszódon, Görgey Arthúrnál Viktringben Karinthiában. — 1868-ban választatott meg tanárnak Nyíregyházára, az akkor még négy osztályu algimnáziumhoz, a hol azóta folytonosan működik és pedig tizenöt év óta mint igazgató-tanára az állami segítséggel immár főgimnáziummá fejlődött középiskolának.

Évek óta tagja lévén az egyháztanácsnak, — népiskolai széknek, — Nyíregyháza városa képviselőtestületének, — Szabolcs vármegye törvényhatóságának, — alelnöke a Szabolcs vármegyei Bessenyei körnek, — felügyelő-bizottsági elnöke az Országos Nemzeti Szövetség nyíregyházi fiókjának, — pénztárnoka a kaszinónak, — igazgatósági elnöke a Nyíregyházi Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézetnek, — elnöke a Nyíregyházi szabadelvű pártnak, — és egyházi, közművelődési, gazdasági és társadalmi téren nagy közhasznu tevékenységet fejt ki. A helyi lapokban több czikke jelent meg és önálló kötetben megírta a nyíregyházi ág. h. ev. főgimnázium történetét. Ő írta e kötet számára a „Szabolcs vármegye közoktatásügye“ czimű fejezetet.

Mészáros Ferencz.

Mészáros Ferencz született 1851. május 23-án Püspök-Hatvanban, elemi és algimnáziumi tanulmányait Váczon, főgimnáziumi osztályait Szegeden, Budán és Kecskeméten végezte. 1878. évben a mennyiségtanból és természettanból nyert tanári oklevelet. 1879. szept. eleje óta 4½ éven át a miskolczi á. h. ev. algimnázium tanára volt, honnan 1884. február hó elején a nyíregyházi gimnáziumhoz hivatott meg. Az 1890. év végétől a hegyaljai ág. h. ev. egyházmegye, az 1898. év elejétől pedig a tiszavidéki ág. hitv. ev. egyházmegye pénztárnoka. 891. febr. 7-én átvette a nyíregyházi meteorologiai állomás vezetését. A nyíregyházi á. h. ev. főgimnáziummal kapcsolatos tápintézetnek 1893 óta felügyelője. Irt számos szakczikket és e kötetnek az időjárási viszonyokat tárgyaló részét is ő irta meg.

Popp György.

Popp György pénzügyigazgató, szül. Vajdakután, 1842. február 11. A jogot a nagyszebeni jogakadémián végezte. 1875-ben adóhivatali titkár és illetékkiszabási főnök Gyulafehérvárott, 1889-ben nagyenyedi pénzügyigazgató lett, majd 1894-ben a nyíregyházi pénzügyigazgatóság főnökévé neveztetett ki.

Kiváló érdemei vannak, mint szakírónak. Önálló munkái: *Gyakorlati útmutató a pénzügyekben.* 1878., *Bélyeg- és jogilletékek gyakorlati útmutatója.* 1881. 1883., *A községi illetékkezelés.* 1882., *Az egyenes adók ismertetése és községi illetékkezelés kézikönyve.* 1895. Ezenkivül számos czikke jelent meg a szakközlönyökben.

Porubszky Pál.

Porubszky Pál, szül. Rozsnyón, 1855-ben. Középiskoláit ugyanott végezte. 1883-ban tette le Kolozsvárott a tanári vizsgát. Részt vett a boszniai okkupáczióban, ahol Mostár bevételénél tanusított bátor magatartásáért kitüntetést nyert. Rimaszombaton a „Gömör-Kishont“ czimű hetilapot szerkesztette és e közben báró Nyáry Sándor gyermekei mellett nevelői állást vállalt. 1882—87-ig a rozsnyói főgimnáziumnak volt tanára, 87 óta pedig a nyíregyházi főgimnázium rendes tanára. 1894. megválasztották iskolaszéki elnöknek, mely állásban nagy tevékenységet fejtett ki a polg. leányiskola felállítása és segélyezése ügyében. Számos figyelemre méltó czikket és tanulmányt írt különböző lapokba. Szerkesztője volt az 1894-ben megindult „Nyíregyházi Hírlap“-nak.

Szlabóczky Imre.

Szlabóczky Imre, főgimn. tanár, született 1847. évi július hó 22-én Jolsván, Gömör vármegyében. Középiskoláit Rozsnyón vógezte, azután Pozsonyban három évig a teologiai akadémiai tanfolyamot hallgatta. 1872-ben Rozsnyón helyettes, majd segéd-tanár lett az ág. h. ev. főgimnáziumnál. 1875-ben hívták Nyíregyházára, a hol mindez ideig működik.

Irodalmi működése hirlapokban és értesítőkben megjelent dolgozatokon kivül a millennium alkalmával megjelent Nyiregyházi monografiában közölt fauna- és flórára terjed ki. Ugyanezeket ismerteti a jelen kötetben is.

Az irodalom terén működtek és működnek még a következő férfiak.

Andor Endre (Cyprian), *Bakó* Dániel, *Bay* Ferencz, báró *Bémer* László nagyváradi püspök, *Bleuer* Mór, *Elischer* Simon, *Ferenczi* Miksa, a ki e kötet számára a hitelügyre vonatkozó fejezetet írta, *Lázár* Miklós, *Lukács* Ödön, a ki Nyíregyháza történetét írta meg, *Moravszky* Ferencz, *Nyíri* Józsa, *Simitska* Endre, *Ujfalussy* Zoltán főerdész, aki e kötetben Szabolcsvármegye erdőgazdaságáról értekezik. stb.

* * *

Kútforrások: Szinnyei: Magyar írók élete, Ferenczy és Danielik: Magyar Írók, Ujabbkori ismeretek tára, Wurzbach: Biografisches Lexicon, Zelliger József: Egyházi írók tára, Századok, Pallas Nagy-Lexicon, Beöthy Zsolt: Nagy irodalomtörténete, Szalády Antal: A magyar hírlapirodalom statisztikája, Geduly: Nyíregyháza az ezredik évben, Szigligeti: Magyar színészek életrajzai, Reform, Vasárnapi Ujság, Beöthy: A széppróza elbeszélés, Magánértesítések.

A TÖRVÉNYKEZÉS SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN

A törvénykezésről szólván, mely ujabb igazságügyi alkotásaink következtében, hazánk egész területén egységesen van szervezve, alig hozhatunk fel olyan különös jelenséget, mely vármegyénk külön intézményeként vagy sajátságaként volna felemlíthető.

A mai kor elegyenítő iránya nem is alkalmas ezen a téren az egyéni, különös sajátságok kifejlesztésére; de azt hiszszük, abban sem tévedünk, ha Szabolcs vármegye törvénykezését, igazságügyi alkotásait, a legrégibb időkben is hasonlónak nyilvánítjuk a vele ugyanazon viszonyok közt élő vármegyék törvénykezésével vagy igazságügyi alkotásaival, mert hiszen vármegyénk területén, történetének tanúsága szerint, a legrégibb időben sem állott fenn valamely különös törvénykezési mód, vagy az ország általános törvényeitől eltérő jogi intézmény.

Híres jogászok.

Más vármegyében is megvolt az a táblabirói világ, melynek felfogása a vármegye egyik-másik tipikus alakja révén az ujabb időkig bevilágított a vármegyei igazságszolgáltatás menetébe, s a mely hazánk újabb szervezetű legfelsőbb birói karának is oly tiszteletreméltó jogászokat szolgáltatott, mint Szabolcs vármegye jogász-közönsége közül *Somossy* Ignácz és *Bónis* Sámuel voltak, kik közül az utóbbi a Karagyorgyevics-féle szerb összeesküvési bűnperben való működésével vonta magára nemcsak a hazai, hanem a külföldi jogászoknak is elismerő figyelmét.

Az ősi igazságszolgáltatásnak maradványai, tárgyi és helyi emlékei, azonképen más vármegyékben is élnek. A polgári törvénykezés és criminaliumok porlepte aktái más vármegyék levéltárában is feltárják az újabb kor kutatói előtt az ősök öröklött jogászi józan felfogását és bírói talentumait, olykor azt a naiv felfogást, mely a letünt patriarchális kor jellemvonása.

De ha külön jogintézménye vagy különös jogi alkotása révén nem exczellált is Szabolcs vármegye társai közt, mégis Szabolcs vármegyét kell első helyre tennünk a fő és székhelyen kivül eső azon vármegyék közt,

Legrégibb törvényhozási emlék.

melynek területén találni a magyar királyság legrégibb törvényhozási emlékeire. Ilyen törvényhozási emlék, hogy első helyen emlitsük, e monografia

A szabolcsi földvár.

más helyén ugyan már említett, de felemlítés nélkül ebben a fejezetben sem hagyható szabolcsi földvár, a hol közismeretü történeti adatok szerint Szt. László király, aki Géza testvérével és Salamonnal, IV. László és V. Ist-

„Magyarország Vármegyéi és Városai" „Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

SZABOLCS VÁRMEGYEI NÉPVISELETEK

Tisza-Polgár

ván királyokon kívül legtöbbet tartózkodott és ült törvényt a vidék nemeseivel Szabolcs vármegye területén, oroszországi hadjárataiból visszajövet itt tartá, számos üdvös intézkedései és régibb törvények megerősítésével, a nagyjelentőségű szabolcsi országos zsinatot, a mely vonatkozó kútforrások szerint 1092. junius 13-ikán vette kezdetét.

A szabolcsi zsinat törvényei.

Nem érdektelen talán az itt hozott különböző büntető, a Nyíregyháza látogatására s a keresztény vallás megerősítésére szolgáló végzeményeken kívül, a zsidókra s a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó rendelkezést felemliteni.

„Ha zsidók keresztény nőkkel házasságban élnek, mondja Szt. László említett törvénye, vagy ha valamely keresztény egyént rabszolgaságban tartanak maguknál, ezek tőlük elvétetvén, szabadságukba visszahelyeztessenek.“

„Azon zsidó, kit valaki vasárnap vagy más ünnepen munkánál ér, veszítse el szerszámait, melyekkel dolgozott.“

Nem egy régen letünt sötét századnak alkotását kell Szt. László eme törvényében keresnünk, és nem bizonyos czélzatossággal idézzük a vármegye területén, kétségtelenül tehát leginkább e vidék előkelőivel hozott emez ősi törvényczikkelyt, hanem mint a nagy király jogrendre törő alkotását, mint amaz emléket, hogy a zsidó és keresztény között az idők szokásának megfelelő házasság az idézett törvény keletkezése előtt már létezett, s hogy a keresztény tanokra fektetett vallás-erkölcsi rend érdekében más államok hasonló alkotásaihoz képest szelid megtorló intézkedések tétettek eme nagy királyunk által.

Közvetetlenül a törvényhozást illető eme helyi emléktől eltekintve, első hely illeti Szabolcs vármegyét abban a részben is, hogy ennek a vármegyének területén és ősi helyneveiben találunk az ős magyar bírói tisztet viselők: a Gyulák és Karkhászok emlékeire is, amint Konstantin császár a beköltöző magyaroknál létező legfőbb bírói tisztet viselők nevét irásban feljegyezve hátrahagyta. Ennek a két legfőbb bírói méltóságnak nevét vagy emlékét őrzik, több, itt nem részletezhető adatok szerint, a mai Gyulaháza és a vele közel tőszomszédos Karász helynevek és ezekkel a nevekkel jelölt területen található fel, vagy mutatható ki az ősi igazságszolgáltatásnak kegyeletre méltó egyik ősi szinhelye is.

Gyulaháza és Karász.

Az alább csak vázlatosan érintett helyi és okirati adatok alapján, ilyen ős törvénykezési színhelyül tekintendő különösen a mai Karász község melletti földmű, mely közönségesen Garadomb néven ismeretes, s már a legrégibb ismert okiratokban (lásd a Zichy-okmánytárt) előfordul. Erre szolgaló bizonyítékul veendő az a körülmény, hogy a megtelepülést követő századokon keresztül, még akkor is, midőn az ős magyar bírói legfőbb tisztet viselőket nem nevezték többé Gyuláknak és Karkhászoknak, hanem országbíróknak és nádoroknak, valahányszor a vármegye területén nádori itélőszék tartatott, Magyarország mindenkori nádorai, bizonyosan az elődök tiszteletben tartott hagyományát követve, mindig a mai Karász közelében, bizonyára az előbb említett földmű szinhelyén jelentek meg és tartottak nádori itélőszéket, „in congregatione nostra generali universitate nobilium de Zabolch et de Beregh — prope villam Karaz celebrata“ — a mint erről Miklós, László majd Konth Miklós és a Zsigmond idejebeli Gara nádor, nemkülönben Palóczi Máté országbíró 1343., 1347., 1349., 1351., 1435., stb. évben Karászon kelt okleveleikben, az itt, illetve Karász közelében tartott itélőszékeikről megemlékeznek.

A karászi Gara-domb.

Hogy ez alatt a „prope villam Karaz“ hely alatt az említett földművet kell értenünk, és hogy ez a földmű ős igazságszolgáltatási, egyszersmind áldozati hely volt, annak bizonyságául szolgál, e sorok írója szerint, külső alakja is, mely a vármegye területén található és elnevezésének megfelelő ős sírhalmoktól eltérően, földsáncztól körülvéve, mintegy udvart tüntet fel, ahol az ős igazságszolgáltatást tevők, bizonyára valamely azzal összefüggő szertartást végezhettek.

A gyulaházi Mártonfája.

Habár szorosan véve, nem tartozik a vármegye törvénykezési keretébe, mint helyi vonatkozást, e helyen kell felemlítenünk, hogy ugyancsak ennek az ős igazságszolgáltatási helynek közelében tartatott törvény a Zsigmond király korabeli nyírségi lázadás egyik főembere, a Szabolcs vármegye bandériuma által a vármegye Szatmárral határos e részén legyőzött és elfogott „Márton“ nevü vezére felett is, aki azután a Karász közelében fekvő Gyulaháza községnek, Ajak-Anarcs határszélcivel egybe folyó határdombján akasztatott fel, s ezen törvénykezési aktus után így a domb, mely azután, szóhagyomány szerint, hosszú ideig vesztőhely volt, máig Márton fájának s a domb alatt elterülő földterület mindenik szomszéd határban, Márton fája dülőbelinek neveztetik.

A vármegye területén századokkal előbb elkövetett egyik nagyobb violencziális esetnek eredete után ma már sokak által ugyan alig ismert, de annál sűrűbben használt szólásforma: „szomorúan áll, mint Komoró alatt Guta“ — tartotta fenn emlékezetét.

Komoró elpusztítása.

Okiratilag nem ismeretes előttünk annak a törvénykezési eljárásnak az eredménye, melyet Komorónak ezzel a példabeszéddel emlékezetben fentartott feldúlása vont maga után, de a Zichy-okmánytárnak Chepen (valószinűleg Csapon) 1311. körül kelt egyik okirata már tanúskodik róla, hogy az ország egyik főbírája Ung és Bereg vármegyék nemeseivel közgyűlést tartván, Lóránt fia Sándor panaszára Buchtai János és Beregi Makó ellen Komoró helység elpusztítása tárgyában tanúhallgatást rendel el. — 1336-ban pedig I. Károly király hagyja meg az egri káptalannak, hogy Komorói Tamás birtokán, — aki az okirat szerint a birtokát képező Komorónak mindenestől való elpusztitását, az ő kifosztását, magának elhurczolását és egy éven át rablánczon visszatartását, a következő évben pedig nevezett birtokán felül Bodón (elpusztult hely, a mai Komoró és Fényes-Litke közt a Tisza partján volt Bel-Öszöddel együtt, ma Bodonszeg dülő elnevezés tartja fenn emlékét) falujának hasonló módon elpusztitását, házának felégetését és nővére birtokának is felprédálását panaszolta, — a Cseteri Jób fiai által elkövetett hatalmaskodást vizsgáltassa meg.

A két feldúlás közül melyik okozta Komorónak elpusztulását, és melyik vonta maga után, hogy a közelébe eső Guta földtér, a melyen későbbi századokban a legujabb időkig, az után a földtér után nevezett „Guta“ csárda állott, szomoruságban maradt meg Komoró végén, el nem dönthető. Elég az, hogy ez után az eset után, mely Szabolcs vármegye legrégibb törvénykezési eseteinek sorában számot tevő, Komorónak ujabbi benépesitését I. Lajos király vette gondjába, aki a Zichy-okmánytárban található okirata szerint, azzal az igérettel intézett az ország lakosaihoz felhívást, hogy a Komoróba települőket oltalmában részesiteni és szabadságaikban meghagyni, oltalmazni fogja.

Azon körülmény után, hogy az ország említett főbirája által Ung és Bereg vármegyék nemeseivel tartott törvénykezési gyülésen emelt panaszt az előbb említett Lóránt fia Sándor, Komoró község elpusztítása miatt

sem Komorót, sem az említett törvénykezési esetet nem sorolhatni sem Ung vagy Beregh területéhez, sem ezeknek a vármegyéknek törvénykezési esetei közé, mert egykoru oklevelek szerint nemcsak Komoró, hanem az azon felül fekvő, a mai nap és az utólsó időkben Unghoz tartozó Győr is szabolcsmegyei község volt, amint ez Rozgonyi Simon országbíró Kisvárdai Domokos fiainak Kistárkányi Miklós deák ellen folyt perében, többek közt Győr nevü szabolcsvármegyei birtokra vonatkozó oklevelek viszszatartása dolgában, hozott itéletéből is kitünik.

Törvénykezési esetek.

Már a XIII. század végéről, még inkább a XIV. század elejéről, számtalan, közkézen forgó oklevél tárgyal ennek a vármegyének törvény-

A TÖRVÉNYSZÉKI PALOTA NYÍREGYHÁZÁN.

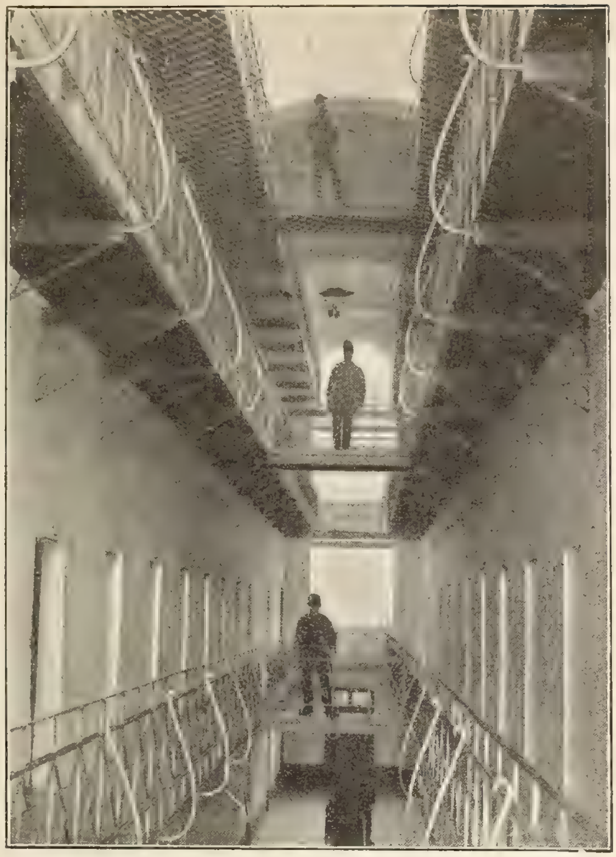
kezéséből való eseteket. Hogy csak a XIII. század végéről való eseteket említsük, így a váradi káptalannak 1284-iki okirata, mely szerint Káta nemből való Tamás mester, ugyane nemből származott Tamással és Pállal, a káptalan előtt többek közt Pap és Paszab birtokaikra nézve kiegyeznek; a Zichy-okmánytár 1284. körül kelt okirata, mely bírói bizonyítvány arról, hogy Péter és István comesek, Aladár comessel (a Várdayak ősével) Bel Öszöd birtokra nézve, mely birtok a mai, — különben akkor is létezett, — Dögén felül a szintén elpusztult, s már fentebb emlitett Bodon mellett feküdt, kiegyezett; az egri káptalannak év nélkül való az irata, melyben IV.-ik László királynak jelenti, hogy Keled fiait most említett Öszöd és Tölgyes birtokába beiktatni akarta, s ennek Aladár fia László ellent mondott, és ugyanennek a káptalannak, ugyancsak IV. László királyhoz intézett irata, a melyben azt jelenti, hogy Öszöd és Tölgyes birtokba László, Aladár fia, ellenmondás nélkül beiktattatott; a Zichy-okmánytár 1293-iki keletü okirata, mely szerint Aladár fia László, az Omode nádor által Rosal földtér örökségi joga iránt odaitélt esküt, öt családjabeli és húsz más nemes társával, leteszi arra, hogy az említett Rosal földtér (a Veresmart közelében mostanában községi minőségéből kiesett *Rozsály*) az ő örökös földjét képezi és képezte; Semjénben 1293. körül kelt bírói bi-

zonyítvány arról, hogy László, Aladár fia és Csud nevü jobbágy esküjének letevésére uj határidő tüzetett ki; ugyanott és ugyanabban az évben Szabolcs vármegye alispánjának okiratos levele arról, hogy Opoy comes és Aladár fia László közt fenforgó ügy tárgyalását, azért, mivel László, (a Várday család egyik őse) Omode nádorral királyi követségben Lengyelországba lesz menendő, elhalasztja; Budán 1297. évben kelt bírói bizonyitvány arról, hogy az emlitett ügyben Benk és Mogyorós nevü birtokok megbecsülése iránt hivatalos intézkedés történt; a budai káptalannak 1299-ben kelt okirata, mely szerint a káptalan előtt Keled fia Péter comes, Istvánnal és testvérével Lászlóval, az Aladár fiaival, valamint szintén a Gut-Keled nembeli Pelbarttal, úgy Gyula marázi nemessel (ez a Maráz a mai Ajak, Karász és Thass közt feküdt) és testvérével Gyorkkal a káptalan előtt megjelenvén, ott élőszóval azt a felvallást tették, hogy Ajak földjének az országút által egyenlő részre osztott nyugati felét Szennay Csepán fiainak átengedik; a Rákoson ugyancsak 1299. évben kiadott bizonyítvány arról, hogy Kis Kozma, aki más adatok szerint az Ajak község területéhez tartozó s más csak dülőnév után ismert *Ige* földnek volt birtokosa és Aladár fia László közt fenforgó ügyben, miután nevezettek ott, a királynak, lovagjai közt tartózkodása huszonkettedik napján, személyesen megjelentek, a feleletre határidő tüzetett ki; III. Endrének év nélkül kelt oklevele, mely szerint Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyék nemeseivel és más előkelőivel Nagyváradon (in villa Varadiensi) törvénykezési közgyülést tartván, azon az egybegyült nemesekkel és minden másokkal Istvánt, az Ubul fiának Mihálynak a fiát, nyilvános gonosztevőnek s halállal büntetendőnek nyilvánítja akképen, hogy bárhol feltaláltatnék, Angyal testvére Péter ellenében és Aladár fia László ellenében, falvaik feldúlásával elkövetett tettéért kétszáz márka megfizetésével és bírói kedvezés nélkül halállal büntettessék — stb.

A XIV. század első feléből ismert, Szabolcs vármegyét s egykori egyéneit illető per-esetek közül az a peres eljárás érdemel emlitést, melyet 1328., 1329. és 1330-ban kelt bírósági iratok szerint, Bacskai Miklós, Aladár, Pelbárt fia és János, László fia ellen a Veresmart határában fekvő „Gyalmas“ nevü halastó felett folytatott. A perre az adott okot, hogy Aladár fia Pelbárt és László fia János panaszt tettek, miszerint az 1328. évi lefolyt negyven napos bőjti idő alatt Bacskai Miklós az ő „Gyalmastó“ nevü tavukon halásztatott és őket abban megkárosította. — A per tehát nyilván visszahelyezésre irányult.

Érdekes a pernek az a jelensége, hogy, mint az előbb közölt egyik oklevélben is már előfordult, a peres felek hely- vagy tárgyismerő tanúk helyett, magukhoz hasonló rendű és állásu tanúkkal, jobban mondva eskütársakkal vállalkoztak kölcsönösen annak bizonyítására, hogy a Gyalmastó kinek birtokát képezi és az abban való halászatot ki gyakorolta emberemlékezet óta. Miután pedig a nagyváradi konventnek 1329-ben kelt bizonyitványa szerint, Pelbárt és János Bacskai Miklos ellen Agárdi Benedek fia László, Öszödi Lőkös fia János és Szygani (Czigándi) István fia Domonkoson kivül, a kik mint szomszédos birtokosok a fő, vagyis tárgyismerő tanúkul tekintendők, még Miklóst Kerecsényi Péter fiát, Kopolchot Apáthy Károly fiát, Lőköst Marázi György fiát, Magyar nevezetü Dezsőt, iváncsi Kánthur Isvánt, Miklóst, Leveleki Csanád fiát Istvánt, Apagyi Mihály fiát Demetert, Ibrányi Péter fiát Mihályt, Semjéni Mihály fiát Simont, Orosi Egyed fiát Jánost, Csaradai (beregi falu) János fiát Gábort,

Papi János fiát Csépánt, Barabás Miklós fiát, Surányi Miklóst, Bekét, Bulcsui Mihály fiát Jánost, Daróczi István fiát, Takasi Sándort, Pethőt, Terecsi Péter fiát Lászlót, Berencsi István fiát Pált, Gégényi Jakab fiát Dezsőt, Mikusi Mykus fiát Tamást, Komorói Lorántfiát Tamást, Jékei Benedek fiát Pétert, Lövői Tamás fiát Jánost és Balogivánosi János fiát valamint más régi nemes társaikat, összesen százat, vagyis a Kisvárdával határos községek birtokos urait, a kiknek névsora ekként fényes képet nyujt Szabolcs vármegye egykori birtokos nemes lakosairól, mintegy a mellettök való közvélemény megnyilatkoztatásául tanúkként a nagyváradi káptalan elé állították és ezek a tanúk az előző három tanúval hasonlóan szóról szóra egyhangulag bizonyitották, hogy Gyalmastó az ő örökös tulajdonukat képezi és Veresmarthoz tartozik, a pécsváradi convent 1330. évről kelt bizonyító levele szerint a peres felek, Gyalmastó nevü halastó használati és birtokjogára nézve, a felperes Pelbártnak és Lászlónak is megitélt eskü letétele előtt, egyességre léptek, olyan kikötéssel, hogy az említett tavat közülök jövőben egyik fél sem fogja külön és kizárólag birtokolni, vagy azon külön állított embereik által halásztatni, hanem közösen fogadott embereik által fognak halászni és a halászat eredményén osztoznak egyenlően, a mely értelemben peres felek közt Pál országbiró, aki ajaki birtoka után, melyet az előző kun lakosok és birtokosok kihalása után Margit nevü kun származásu és valószinüen a kihalt kunok egyikének örököse révén Róbert Károlytól donáczióba nyert, maga is szabolcsi birtokos nemes volt, Visegrádon szintén 1330-ban kelt oklevél szerint felosztatni is rendelt, — de már csak a volt peres felek fiai, illetve unokái közt.

A TÖRVÉNYSZÉKI FOGHÁZ BELSŐ UDVARA.

Érdekes ennek a processusnak a lefolyása még azért is, mivel távol helyeken való megjelenés és nagy számu tanúállítással járó bizonyitás-felvétel mellett, melynek során a halastónak az egri káptalan utján való megbecsültetése is szerepelt, aránylag rövid idő alatt befejezést nyert. Maga az egyezség pedig a magyar józan felfogásnak és igazságérzetnek igazi gyöngye.

Szabolcs vármegye törvénykezési emlékei közé tartozik, hogy már a XIII. században, de leginkább az 1320. körül a nádori székbe jutott Debreczeni Dózsa idejétől, szokásban volt vidéki bírósági közgyűlések tartása alkalmával, mely bírósági közgyűlést a nádor vagy a király által e czél-

ból külön megbízott valamely királyi főtisztviselő hívott össze, s a mely bírósági közgyűlés (congregationes generales) kevés kivétellel több megye nemessége közönségének összejöveteléből állott, Szabolcs vármegye, amint ezeknek a bírósági közgyűléseknek Karászon tartása említésénél már érintve volt, rendszerint Bereg vármegyével gyült egybe ilyen bírósági közgyülésre. Talán felső Szabolcs vármegyének egykor a mai Bereg vármegyét képező Borsova vármegyéhez tartozása emlékét is őrzi a két vármegye nemességének a törvénytartásra való ez az egybegyűlése.

Szabolcs és Bereg együttes törvényszékei.

„Trina forensis proclamatio".

A mikor pedig a publikus helyeken való kikiáltás útján teljesített idézés volt szokásban vagy gyakorlatban, a vármegye területén a mai Karász, Demecser és felváltva Kisvárda vagy Kálló voltak azok a helyek, melyeknek három egymást követő országos vásárain, bizonyára akkor ezeknek a helyeknek fontosabb állása és vásáraiknak népesebb volta miatt, a mai hirlapi idézést pótló kikiáltást foganatosították.

Boszorkányperek.

Jellemző nemcsak Szabolcs vármegye egykori törvénykezésére, hanem a vármegye itélkező közönségének józan felfogására és felvilágosodottságára is, hogy noha a régi idők törvénykezési emlékei szerint ennek a vármegyének területén is folytak u. n. boszorkányperek és bizonyára itt is hajtattak végre elrettentő büntetések, valamint hogy Szabolcs vármegye levéltárában is bőséges számmal találhatók a bűbájosságot űzőkre, mások megrontásával foglalatoskodó boszorkányperekre vonatkozó akták, mégis Szabolcs vármegye régi törvénykezése elég fényes képet mutat arra nézve, hogy itt, ha voltak is boszorkány-égetések vagy karóba huzások, azok olyan régen voltak, hogy emlékük is alig maradt fenn, a megyeszerte ma is emlegetett büdi boszorkányt és annak esetét kivéve, a kiről ma is röpked a szálló ige, amennyiben a szabolcsvármegyei ember vagy asszony, akire megharagszik és nagyon házsártosnak tartja, ma is elég gyakran használja azt a hasonlatot, hogy olyan, mint a büdi boszorkány, vagy hogy égessék el, mint a büdi boszorkányt.

A vármegyében eljáró hiteles helyek.

Hogy a vármegyét illető törvénykezési eljárásban az egyes káptalanoknak, konventeknek s a királyság első századaiban, sőt azután több ideig egyes parochusoknak is jelentős szerep jutott, azt számos azon időbeli okiratokból tudjuk. Mint vármegyei törvénykezési vonatkozást itt csak azt említhetjük fel, hogy az érintett hiteles helyek közül, leginkább bizonyítási felvételekkel, vizsgálatokkal, legtöbbször a n.-váradi káptalan, a leleszi konvent, utána az egri káptalan voltak a törvényt látó királyok, később a nádori vagy országbírói szék által megbízva. De része volt abban kétségtelenül a vármegye területén létezett szent-mártoni (tisza-szent-mártoni) kisvárdai, besztereczi, mihálydi, rádi kisebb kolostoroknak, sőt a bezdédi, karászi, thassi ős egyházaknak is. Így Róbert Károly egyik okiratából tudjuk, hogy bizonyos ujfalvi (ma puszta Tornyos-Pálcza határában) rendzavarási ügyben a vizsgálattal János ajaki parochus bizatott meg, aki egyszersmind borsovai alesperes volt. Hogy a borsovai alesperesi kerület a mai beregvármegyei Borsova vidékére terjedt-e ki, vagy a mai Demecser melletti Borsova puszta képezte ennek az alesperesi kerületnek központját, annak fejtegetése nem tartozik e fejezet keretébe.

Vármegyegyülések színhelye.

A törvénykezés terén a vármegyei hatóságnak előtérbe lépésével tünik el Szabolcs vármegyében és az előbb már említett bírósági közgyűléseknek egyik-másik vidék helyén való tartása. Habár a bírósági közgyűlések helyébe lépett vármegyei közgyűlések is hosszu ideig, Szabolcs vármegyében majdnem a század végéig, szintén egyes vidéki helyeken tartattak, mely helyek közt

leggyakrabban Karász, Gyulaháza, Gáva, Rakamaz, Ramocsaháza, a mult században Thass községek szerepelnek, bizonyára az előlülő vármegyei alispán lakó-helyét követve. Idővel mégis állandó közgyűlési helyekké Kis-Várda és Nagy-Kálló lettek, amely helyeken a vármegye két alispánja közül az egyik, a másik helyen a másik székelt s ugyanitt, tehát mint az alsó és felső Szabolcs külön székhelyén tartattak meg majdnem 1848-ig az u. n. megyei nyolczados törvényszéki ülések is, a megye táblabírával.

A Kisvárdán székelő vármegyei alispánok közül, az utolsó feljegyzések szerint, nádfői Krucsay Márton volt, akinek alispánságához fűződik a testvére vagy unokatestvére nádfői Krucsay János feleségének, ifjabb Tolvay Borbálának pallos által a kisvárdai vár udvarán asszonyi hűtlensége miatt végrehajtott halálos itélete.

Tolvay Borbála pere.

Szegény ifjabb Tolvay Borbála úrasszony — Krucsay Márton és Krucsay István sógorai és az ő jóakaró fitestvérei közbelépésével — hiába engesztelte meg a Thasson 1711. szept. 7-én tartott közgyűlésen az ő hites, jó urát, tekintetes nemzetes és vitézlő nádfői Krucsay János uramat és hiába fogadta 1711. szept. 11-én kelt levelében is, hogy az ő jó urához, hites férjéhez való hűségét többé meg nem szegi és ellent áll a gonoszság incselkedéseinek: Jékei Péter, ennek a vármegyének tek. bírája és jurátusa, Lasztóczy János útján 1727 évben ujra inquisitióba idéztetett tekintes nemzetes Krucsay János uram ő kegyelme, az ő hütös ura által „sok rendbeli paráznasága és ez által ne talán tán történt terhes állapotában lévő terhének elvesztése iránt való állapotjában történhetett istentelen praktikája miatt", és miután ennek a vizsgálatnak során számos tanúnak a vallomásával az is bebizonyosodott, hogy az ő hütös urának kisvárdai házától már az előbb említett kibékülés után 1711. decz. 20-ika táján is a rádi minorita klastromba menekült, ahonnét a férje által utána küldött Jósvay Ferencz kisvárdai plébános kérésére sem akart visszatérni, hiába igérte és biztosította a parochus úr, hogy semmi bántódása nem lészen, valamint hogy férjének Munkácson két ízben való fogsága ideje alatt Krasznay Kovács Ferencz iródeákon kívül kapitány uram Letenyei és Józsa Mihály, de meg Szentmariay Zsigmond urammal, Prinyi urfival és másokkal is gonosz praktikát folytatott és ebben az állapotjában gyakorta sírva panaszkodott az ő bűnös testének is terhes állapotjával, sőt akkor is, mikor méltóságos Károlyi Sándor generalis uram Kassára menet thassi udvarházoknál megszálla és estennet közben vendégével való mulatozása után Krucsay János uram nagyon lerészegedvén és ennek utánna szokása szerint mélyen elaludván, ágyas házukból a gyertyának eloltása után az urfi szobájába ment vala és hosszu ideig ott időze, és hogy a mikor csak Krucsay János uram Debreczenbe vagy Eszlárra ment, az ő hütös felesége keresztet hány vala utánna és kivánta, hogy bárcsak soha se térne vissza, említett praktikái miatt, Szabolcs vármegyének Kisvárdán megtartott bírósági űlésében végre is elszentencziáztatott.

Pár évvel ezelőtt még olvasható volt Tolvay Borbálának az aktáknál ma már nem található könyörgő instancziája, melyet kivégeztetése előtt az ő oly igen megbántott hütös urához intézett, gyakori nagy síránkozással kérvén, hogy ez egyszer még legalább életének kegyelmezzen, de Krucsay János épen ez egyszer hajthatatlan maradt s annak a pallosnak hideg pengéje, mely most már a megye múzeumának, a régi idők reliquiáinak egyik tárgyát képezi, levágta a patyolat vállak közül, melyek öleléséért, egyik tanú vallomása szerint, a vele praktikáló hosszú ideig oly igen kivánkozott vala, a szép, de nagyon bűnös asszony fejét.

MEGYERY GÉZA
kúriai bíró, törvényszéki elnök.

Nyíregyházi törvényszék.

N. Kálló tovább és utóbb egyedül maradt a vármegyei törvényhatóság székhelye. Ez a minősége tulajdonképen csak az 1871. év végével, a közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól történt elválasztásával szünt meg, a mikor a Szabolcs vármegye területén Nyíregyházán szervezett kir. törvényszék 1872. év január 1-ével itt kezdette meg működését, hogy ezután nehány évvel, 1876 évben Nyíregyháza a vármegyei hatóságnak s ezzel a közigazgatásnak is székhelye és központja legyen, a hol ma már úgy a törvénykezés, mint a közigazgatás, e monografia képei közt látható, külön székházzal bír.

„Kállai kettős".

A nagy-kállói régi székházhoz, melyet a Rákóczy szabadságharcz befejezésével lerontott vár után, a vármegye törvényt álló lakossága szeretett a legujabb időig várnak nevezni, nem fűződik ugyan a Krucsay Jánosné esetéhez hasonló emlékü törvénykezési eset, vagy jobban mondva az övéhez hasonló szomoru tragédia, de itt is emléket hagyott a népben maga után a kállai kettős, melynek megtanításával ma is fenyegeti a régi híréből kiesett nyíri bicskás vagy féltékenykedő legény a vetélytársát, s a mely várnak vastag falu, rostélyos ablaku börtönében bizonyára meg is tanították annak idején a kállai kettősre és el is járatták azt azokkal, a kiket oda vezetett nyugtalan vérük, a ló-zsiványság, ez a speciális magyar bűncselekmény, a mely a nyíri bocskoros nemes atyafiaknak azt az előnyt is biztosította, hogy nem húzták érte deresre, mint más nemtelen lókötőt, vagy a már nagyobb hírt s nevet biztosító rabló betyárkodásra való hajlandóság. Hogy mi volt az a „kállai kettős", azt a néprajzi részben mondjuk el.

Gesztely Jóska pere.

A Zöld Marczik, Angyal Bandik, Palatinszky, vagy épen Sobri Jóska fajtájából való igazi rabló betyár utolsónak Gesztely Jóska, valódi nevén: Geszten József foglalkoztatta az 1848. év előtti nemes vármegyei törvényszéket.

Megyei levéltári feljegyzés szerint „a *Geszten rablásai megvizsgálására s a büntettesek elitélésére alakitott törvényszék*" Jármy Tamás, Némethy József, Ferenczy Alajos táblabírák és Horváth Pál jegyző részvételével már 1845. év óta foglalkozott Gesztely József három vármegyére terjedő bűnügyével, de csak az 1847. év őszén tartott nyolczados törvényszéken Jármy Tamás elnöklete alatt Sulyok Dániel, Baksay István táblabírák, Kállay Ödön főszolgabíró, Szunyoghy Ferencz esküdt, Nagy István főügyész és Apagyi Antal helyettes jegyzőből álló fenyítő bíróság itelte el, miután Zsiros Pista rablótársa a nemes törvényszék egyik szembesítő ülésében szemébe mondta, és rá vallotta viselt dolgaikat, a miért aztán az oroszlán erejü Gesztely József, mielőtt észrevette volna a nemes bíróság, lecsavarítva kezéről a vasat, úgy ütötte arczul czinkostársát, hogy lebukott előtte.

Az 1848-iki mozgalmas időszak Gesztely József és társainak is meghozta még egyszer a szabadulást, a mikor a vármegye épen az ő vezérlete alatt eresztette szabadon a kállai vár híres rabjait, hogy ők is segítsenek a hadi élelem zsákmányolásával pusztítani a muszkát és védeni a hazát . . .

Ennek az engesztelő hivatásnak betöltése után azonban Gesztely Jóska sem sokáig élvezte visszanyert szabadságát, mert azután ujra bajba és hamar kézre került, el is itéltetett és így több ízben is volt módjában

viselni a régi vármegye nehéz lánczát abban a kállai várban, a melyben minden a régi volt még ugyan ekkor is, csak a rendszer és a bírák voltak ujak és a honnan Gesztely Jóska is elkívánkozott. Több ízben sikerült is megszöknie. Ha máskor nem, hát a rabok által végzett vízhordás idején. Már az 50-es évek elején ilyen alkalmat használt fel, a mikor épen Kállay Ákosnak a kútnál talált lovára teremve, vitte el magával a vármegye csörgő lánczát. Ez a szökése azonban utolsó volt, mert Gesztely Józsefet, a ki öt vármegyéből panaszolt sok híres rablásnak elkövetését ismerte be, de mindig haragra lobbanva tagadta és tiltakozott az ellen, hogy valakit meggyilkolt volna, s a nép szóbeszéde szerint egyik társát épen azért önmaga lőtte le, mert az általuk kirabolt papot megölte, a geszterédi, akkor még sűrü, nagy erdőben utoljára is a zsandár golyója terítette le, s a zöld erdő harasztja itta be nyugtalan vérét; habár az volt is utána a nóta, a mivel akasztófára huzását kommentálja a nép ítélete, hogy:

„Gesztely Józsi temetője,
Kinn van a lába belőle,
Hideg eső esik rája,
Megfázik a lába szára."

1848. után.

Az 1848-iki időszakkal vége is szakadt úgy a nép által romantikus színbe öltöztetett rablóvilágnak, valamint a vármegye, régi szokáshoz képest az év négy időszakában tartott nyolczados törvényszék tartásának s a megyei táblán az ahhoz megválasztott és kiküldött megyei táblabirák által való bíráskodásnak, csak az 1861. évben rövid időre csillant fel még egyszer a régi világ, mert az 1867. évben visszaállított ujabb alkotmányos korszak nem volt már a törvénykezésben sem a régi.

Az utolsó táblabirák.

Kegyeletes emlékezésből a régi jó időnek táblabírói igazságszolgáltatása iránt, ide iktatjuk az 1847. évben megválasztott és a vármegye területén lakó táblabirák névsorát, a szerint, a mint az évnegyedes törvénynyolczadokon részt vettek feljegyzése után egybeállítanunk sikerült: Jármy Menyhért, Elek János, Bónis Károly, Fazekas László, Mikecz Pál, Uray Tamás, Ferenczy Alajos, Butkay Ferencz, Szunyoghy Rudolf, Katona Lajos, Zoltán Mihály, Erős Lajos, Inczédy György, Somossy Ignácz, Lengyel Miklós, Sulyok Dániel, Jármy Tamás, Patay István, Kastal Imre, Szabó István, Apagyi Mihály, Kállay Bertalan, Fejér József, Fekésházy Mihály, Hunyady Sándor, Szentmariay Károly, Fülöp Antal, Kovács Ferencz, Kállay Manó, Bezdédy László, Rásó Lajos, Fazekas István, Palaticz Mihály, Pethő Sámuel.

A közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak egymástól elválasztásával még egyöntetűbbé és általános jellegüvé vált a vármegye törvénykezése más vármegyék törvénykezésével, úgy hogy az újabb időben e téren még kevesebb megyei különlegesség hozható fel.

Azonban a törvénykezésnek, a magyar elöidők intézményéhez képest, ujra a király által kinevezett és annak nevében itélő bírák kezébe adásának ideje óta a megye területén gyakorolt törvénykezés szintén mutat fel megemlítésre méltó törvénykezési eseteket.

A tisza-eszlári per.

Első ezek közt, a tisza-eszlári per elnevezés alatt, mondhatni világhírűvé lett az a gyilkossági bűnper, a melyben Scharf József, Buxbaum Ábrahám, Wolner Herman zsidó metszők a tisza-eszlári 14 éves Solymosi Eszter ellen rituális czélból elkövetett gyilkosság miatt, Schvarcz Salamon, Braun Lipót, Junger Adolf, Lusztig Sámuel, Weiszstein Lázár, Taub Sámuel, Herskó Dávid, Grosz Márton és Klein Ignácz pedig részint a gyilkosságban való részesség, részint bűnpártolás miatt voltak a vádlottak.

A végtárgyalás ebben az emlékezetes bűnperben 1883. jun. 19-én, d. e. 10 órakor vette kezdetét és jul. 31-ikével végződött. A kir. törvényszék ítélőtanácsa Korniss Ferencz akkori kir. tszéki elnök elnöklete alatt Gruden Ernő, Bussu Gusztáv tszéki bírákból, Fejér Barna pótbíróból alakult, aki a tárgyalás folyamán beteggé lett Gruden Ernőt helyettesítette, jegyző volt

LÁZÁR KÁLMÁN
kir. h. főügyesz.

Simon Viktor, a vádhatóságot Seifert Ede kir. főügyészi helyettes képviselte. Szükség esetén helyetteséül Lázár Kálmán kir. ügyész szerepelt.

Érdekes a pernek az a momentuma, hogy Seifert Ede főügyészi helyettes bevezető vádbeszéde elmondása után, az elnök azzal válaszolt:

„Arra nézve, hogy az előterjesztett vádnál leginkább mentő okok használtattak, melyek főkép a védelemhez tartoznak, semmi megjegyzésem sincs."

Az 1883. jul. 31-ike után meghozott és kihirdetett felmentő itélet azonban nem derített fényt erre az ügyre és nem lebbentette fel azt a fátyolt, melyet az összeülő törvényszék itélkezésének hivatásául vagy czéljaképen szép megnyitó beszédében a kir. tszék elnöke megjelölt.

A társadalmi és közgazdasági viszonyok hátterébe is bevilágító büntető pereseteket pedig az 1896—97. évek közti időben a megye területén lefolyt u. n. szocziális mozgalmak szolgáltatták.

Szocziálista perek.

A magánosok, hatósági közegek elleni erőszak, a személyes szabadság megsértése, zsarolás és izgatás miatt vádolt szocziálisták bűnperei közt legjellemzőbb volt az egyik község vádlottainak esete, melynek az a programm vagyis tárgysorozat szolgáltatta a tárgyát, melyet az illető községbeli szocziálisták a járási szolgabírói hivataltól előbb eredménytelenül kért gyűléstartási engedély megadása czéljából terjesztettek az ottani főszolgabiró elé, mivel hogy ennek elutasító végzésében okul volt felhozva az is, hogy a tartandó gyűlés tárgyát sem jelölték meg. Megjelölték tehát és annak megadását következőképen kérelmezték:

„Van szerencsénk tudomására adni, hogy mi szabolcsmegyei (itt következik a helység neve) munkás egylet tagjai, szeretnénk óhajainkat nyilvánosan kinyilatkoztatni, u. m.

„1. a fokozatos adó behozatalát,"

„2. a független szocziális reformoknak általános megalakítását stb."

Ezek azonban a Várkonyi István lapjának révén felvett pontok. Ezután következnek csak az illetők saját pontjai.

„13. a falu végek saját tkönyvileg a községé és az urak eladták és több részét felárkolták és most a faluba vagyunk zárva, nem hogy mezei földünk volna, hanem még 1—2 malacznak vagy egy nehány libának csak az udvaron van a helye. Egyhangulag követeljük vissza."

„És az utakat szabadítsák meg."

„14. mert nem hogy földünk volna, hanem még ha a kemencze vagy padka elnyüvik, nem vagyunk képesek megcsinálni, ha más vidékről nem hozunk egy kis tapasztó földet."

„15. a zsidók borzasztó urak ki saját birtokán, ki haszonbérlő és nagyon rosszul bánnak velünk. És anyira vagyunk, hogy ma holnap űk lesznek az urak a nagy magyar országon. Egy hangulag követeljük a kiirtását."

„16. a szülésznőnek a mi kis községünkben fikszom fizetése van 60 forint és most minden asszonytól 2 forintot kér azon felől. És a lelkészek bérét is sokaljuk és azért sokaljuk, hogy talpalatnyi földünk sincsen. Ami kis tengerit az más földjében kapálunk, két vékát követel. És a többi szertartásért borzasztó nagy uzsorát kér. És ha gabonát nem adhatunk, mert nincsen, a tengerit akkor fogadja el, ha három vékát adunk. Ha meghal valami munkás ember, 15 vagy 25 ftot kér. És ha nincsen annak a szegény embernek anyi pénze, akkor mingyár nem is megyen hozá."

„Nagyon kérjük az tekintetes fő szolgabiró urat méltóztassék az sok kérésünkre köztünk megjelenni."

Ezek a pontok szolgáltatnak magyarázatot a vármegye területén olyan hamar elterjedt mozgalomhoz és ezek a pontok adhatják meg az irányt is bizonyos gazdasági és más nemü alkotásokhoz.

* * *

Mostani törvényszék szervezete.

A nyíregyházi kir. tszék, szervezése óta harmadik elnök vezetése alatt áll. Első elnöke volt Lauka József; második Korniss Ferencz, a vármegye dadai járásának országgyülési képviselője; a harmadik és ez időszerinti elnöke Megyery Géza kir. kúriai bírói jelleggel és ranggal felruházva.

Megyery Géza (vasmegyeri) kir. kúriai bíró, szül 1846. szept. 20. Kemecsén. Középiskoláit Debreczenben, Kassán, Nagyváradon elvégezvén, a jogot magánúton tanulta és 1869-ben letette az ügyvédi vizsgát. 1872-ben kir. aljárásbíró lett Nagy-Kállóban, majd 1876-ban a nyíregyházi kir. törvényszékhez törvényszéki birónak, 1885-ben pedig a nyíregyházi kir. törvényszék elnökévé nevezték ki, mely tisztségéhez 1894-ben kir. kúriai bírói czímet és jelleget kapott. Az ő elnöksége alatt épült a nyíregyházi törvényszéki palota, a kisvárdai és nagy-kallói járásbíróságok épülete.

Törvényszéki bírák: Kovács István kir. tábla bírói jeleggel és ranggal, Kunfalvy István VII. rangosztályba kinevezett bíró, Dudinszky Gyula, Borbély Sándor, dr. Sarvay János, Palaticz Lajos, Mráz János, dr. Dicsőfi Sándor, Wouvermans Ferencz, Szabó László, Jakó Pál; tszéki albirák: Bátory István és a bpesti büntető tszékhez most áthelyezett dr. Kállay Miklós helyére kinevezett dr. Virányi Dezső. A kir. ügyészség élén Lázár Kálmán kir. főügyészi helyettesi jelleggel és ranggal felruházott kir. ügyész áll. Alügyészek: Hrabovszky Aurél és Szikszay György.

Lázár Kálmán kir. ügyész, szül. 1845. jun. 23. Krasznán. Tanulmányait Kolozsvárt és Budapesten végezte, a hol 1870-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1870-ben Budapesten a kir. kúriánál segédfogalmazó, 1872-ben alügyész, 1882 óta kir. ügyész.

Járásbíróságok.

Van a kir. tszék s ezzel a vármegye területén 5 kir. jbiróság. A kisvárdai: Vay Péter, a ny.-bátori: Farkas Bertalan, a n.-kállói: Szabó József, a nyíregyházi: Nagy Lajos és a t.-löki: Somlyódy István kir. járásbírák vezetése alatt.

A kir. tszék a debreczeni kir. itélő tábla kerületéhez tartozik.

Ügyvédek. Kir. Közjegyzők.

Van a kir. tszék területén az 1898. évi állapot szerint összesen 47 gyakorló ügyvéd, a kik közül 9 Kisvárdán, 3 Nyír-Bátorban, 3 Nagy-Kállóban, 2 Tisza-Lökön, a többi Nyíregyházán lakik. Van három kir. közjegyző: egy Kisvárdán, kettő Nyíregyházán.

Elitéltek száma, kora és neme.

A nyíregyházi kir. tszéknél elitéltek száma az 1882. évi statisztikai adatok szerint volt 627. Ebből férfi 563, nő 64. Életkorra nézve volt, 16. éven alóli: 3 férfi; 16—20 év közötti: 44 férfi, 5 nő; 21—23 év közötti: 129 férfi, 18 nő; 24—30 év közötti: 112 férfi, 20 nő; 31—40 év közötti: 141 férfi, 14 nő; 41—50 év közötti: 115 férfi, 6 nő; 51—60 év közötti: 15 férfi, 1 nő, 60 éven felül 4 férfi; az elitéltek közt emberélet elleni bűntett és vétség miatt elitélt volt összesen 22, ebből 21 férfi, 1 nő; testi sértés miatt elitélt összesen 160, ebből 156 férfi, 4 nő; vagyon elleni bűntettek és vétségek miatt elitélt volt összesen 396, ebből 344 férfi, 52 nő. A vagyon elleni büntett vagy vétség miatt elitéltek nagy számával arányban áll, hogy a kir. tszéknél öszszes elitéltek között volt vagyon nélküli 579, kevés vagyonnal bíró 45, vagyonos 3.

Az utóbbi 1898. évi állapot vagy is statisztikai adatok szerint pedig volt az elitéltek összes száma 674, ebből férfi 609, nő 65; 16 éven alóli 4 férfi, 1 nő; 16—20 év közötti 82 férfi, 8 nő; 21—23 év közötti 57 férfi, 7 nő; 24—30 év közötti 144 férfi, 13 nő; 31—41 év közötti 176 férfi, 19 nő; 41—50 év közötti 100 férfi, 12, nő; 51—60 év közötti 31 férfi, 1 nő; 60 éven felüli 12 férfi, 4 nő.

A statisztikai adatoknak ez a csoportositása azonban nem jelenti az 1882. évi állapot után a vármegyében a társadalmi közerkölcsnek alacsony fokon állását, mert az 1882. évi statisztikai adatoknál számba veendő, büntető törvénykönyveinknek még az idő tájt, 2 évvel előbb történt életbe léptetése; de nem jelenti az elitélteknek 1882. és 1898. évben hasonló és nagy száma, mely szerint az összes elitélt 1882. évben 627, 1898. évben pedig 674 volt, azt sem, hogy a bűnözési hajlam a vármegye területén általában nagy, vagy növekedőben volna, mert az 1898. évben elitéltek közt foglaltatik a hatósági közegek elleni erőszak miatt elitéltek 204-re, izgatás miatt elitéltek 13-ra, magánosok elleni erőszak miatt elitéltek 37-re menő száma is, a mely számot pedig a szocziális mozgalmakban résztvettek és abból folyólag elitéltek szolgáltatták. Hogy Szabolcs vármegye a társadalmi közerkölcs tekintetében nem áll az érintett statisztikai adatokból levonható alacsony fokon vagy épen szomorú helyzetben, azt a felhozott körülményeken kívül közvetetlenül tanúsítja az is, hogy 1897. évben az elitéltek összes száma már csak 367-re rúgott.

Az új büntető perrendtartás.

A bűntett vagy vétség miatt elitéltek számát az 1900. év január elsejével életbe lépett uj büntető perrendtartás s még inkább a statuált esküdtbírósági eljárás jövőben növelni vagy apasztani és ez úton a társadalmi erkölcsöt további fokozatossággal javítani, vagy legalább jobb színben feltüntetni fogja-e, az a jövő titka. Mi az utóbbit hiszszük.

Azonban vármegyének ezen intézmény befogadására való képességét minden esetre tanúsítja az a körülmény, hogy a vármegye területén, a kezdettel járó nehézség, vagy egyéb okok miatt, felismerhetően hiányosnak észlelt összeirás mellett is, összesen 7216 esküdtképes egyén iratott össze, akik sorából, a közszolgálatban állók teljes kihagyása mellett is, nem volt nehezére a kiszemelő vegyes bizottságnak az igazságügy miniszter által 360-ban meghatározott főlajstrombeli és 100-ban meghatározott helyettes lajstrombeli azon esküdteknek számát uj választás után egybe állitani, akik az 1900. év folyamán elsőkül fognak esküdtbírósági szolgálatot teljesiteni a kir. tszék.-nél négyben meghatározott esküdtbirósági űlésszakokban.

Magyarország igazságszolgáltatásának ez intézmény által való emelkedésével, emelkedés és ujabb fejlődés előtt áll Szabolcs vármegyének, ennek az ős magyar vidéknek, helyi igazságszolgáltatása is.

AZ IDŐJÁRÁS SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

Fekvés és jelleg.

Szabolcs vármegye a nagy magyar-alföldnek északi dombvidékét foglalja el (fekszik Ferrótól számítva 38° 40′ és 40° 1′ keleti hosszúság, 47° 31′ és 48° 28′ északi szélesség körei között). Időjárás tekintetében az alföldi jelleghez tartozik, hogy erős telek és forró nyarak nem tartoznak a ritkaságok közé. A tavasz csak kivételesen vesz természetes átmenetet a nyárba; rendszerint majd megnyúlt télnek tekinthető, majd meg korai nyár természetü. Legszebb évszaka e vidéknek az ősz, kivált szeptemberi és októberi része, ha az időelőtti esőzések el nem rontják.

Megfigyelő helyek.

Az időjárás pontos meghatározásához szükséges és az egész vármegyére arányosan szétosztott megfigyelő hálózat nálunk nem található; mert az időjárás minden tényezőjének rendszeres és huzamosabb megfigyelése és följegyzése csakis a vármegye ez időszerinti székhelyén, Nyíregyházán történt és történik; míg a többi észlelőhely kizárólag a légköri lecsapódások mennyiségének és napjainak följegyzésére szorítkozott; néhány helyről egy pár évben hőmérsékleti és szélirányra vonatkozó megfigyelések és följegyzések is találhatók.

Nyíregyházi meteorologiai állomás.

Az időjárás egyes elemeinek tárgyalásánál tehát csakis a nyíregyházi meteorologiai állomásnak, most már 28 éven át — egy évi (1878.) megszakítással — folytatott megfigyeléseit és adatait vehetjük alapul, mely észlelőhely úgy tengerszín feletti 117 méternyi magasságánál, mint központi (keleti hossza 39° 23′, északi szélessége 47° 57′) fekvésénél fogva erre igen alkalmas is.

Legfontosabb tényezője az időjárásnak a *hőmérséklet,* melynek a székhelyre s így a vármegye középtájára vonatkozó, húsz évi megfigyelésekből levezetett havi és évi átlagos értékeit a m. kir. orsz. meteorológiai intézet „Évkönyvei“ nyomán ezekben adjuk:

jan.	febr.	márcz.	ápril	máj.	jun.	jul.	aug.
—3·5° C.	—1·9° C.	3·6⁶ C.	10·6° C.	15·2° C.	19·3° C.	21·3° C.	19·9° C.

szept.	okt.	nov.	decz.	év
15·4° C.	9·7° C.	3·3° C.	—2·1° C.	9.2° C.

Évi középhőmérséklet.

tehát a vármegye középrészének évi középhőmérséklete 9·2°C és ez adat megfelel a hatvanas évekből való Dove-féle meghatározásnak is, a mennyiben a 10° C isotherma (egyenlő évi középhőmérsékletü helyeket összekötő vonal) valamivel délre vonul el a vármegye területe alatt. Az egyes hónapoknak és az évnek valódi középhőmérsékletét az utóbbi 8 év észlelési adatainak fölhasználásával a következőknek találjuk:

jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.
$-3{\cdot}8^0$ C.	$-1{\cdot}9^0$ C.	$4{\cdot}0^0$ C.	$10{\cdot}5^0$ C.	$15{\cdot}7^0$ C.	$19{\cdot}4^0$ C.	$21{\cdot}5^0$ C.	$20{\cdot}3^0$ C.

szept.	okt	nov.	decz.	év
$15{\cdot}8^8$ C.	$10{\cdot}3^0$ C.	$3{\cdot}4^0$ C.	$-1{\cdot}7^0$ C.	$9{\cdot}4^0$ C.

e módosult számok magyarázata az, hogy az utolsó 8 évben a hőmérő elhelyezésében, a megfigyelés idejében és az észlelő személyében változás állott be.

Az évszakoknak közép hőmérsékleteit az említett 28 évi időközről a következő adatok világítják meg:

téli:	tavaszi:	nyári:	őszi:
$-2{\cdot}4^0$ C.	$10{\cdot}1^0$ C.	$20{\cdot}4^0$ C.	$9{\cdot}8^0$ C.

tehát vármegyénk közép részének isochimena vonala — $2{\cdot}4^0$ C és isotherma vonala pedig $20{\cdot}4^0$ C (amaz téli, emez nyári egyenlő hőmérsékletü helyeket összekötő görbe). — Az évszakok beosztása a meteorologiában nem a szokásos csillagászati, hanem téli hónapok: deczember, január, február és nyáriak: junius, julius, augusztus egész hónapok, tehát a meteorologiai évszakok 3 héttel előbb kezdődnek, mint a csillagászatiak.

Hőmérsékleti ingadozás.

Följegyzésre méltó azon határoknak kijelölése, melyek között az egyes hónapokban és években a hőmérséklet változott, vagyis a hőmérséklet ingadozása; de itt természetesen csak a megfigyelés idejebeli hőmérsékletről lehet szó; mert absolut maximális és minimális adatok csak az utolsó 6 évről állanak rendelkezésünkre. E táblázat a legnagyobb, legkisebb és közepes ingadozást és a két elsőnek idejét mutatja:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Év.
L. nagy.	31·2	28·6	38·2	27·0	33·2	24·2	23·5	24·3	30·0	30·4	29·4	29·8	60·8
Év . . .	1888.	1871.	1890,	1885.	1886.	1873.	1873.	1872.	1871	1890	1873.	1871.	1888.
L. kis .	14·6	11·5	14·0	15·2	15·4	14·3	14·7	13·0	13·8	15·7	14·7	11·0	44·0
Év . .	1882.	1872.	1894.	1883.	1894., 1895.	1894.	1892.	1891.	1893.	1896.	1872.	1881.	1882.
Közepes	20·4	19·9	23·6	20·6	21·0	18·8	18·9	18·7	21·4	22·2	20·9	21·2	51·4

A 28 évi egész időköz legnagyobb ingadozása $65{\cdot}3^0$ C; a legnagyobb havi ingadozás márczius, a legkisebb deczember hóban fordult elő. Az átlagos ingadozás legnagyobb volt márczius, legkisebb augusztus és junius hónapokban; legtágabb a tavaszi, legszűkebb a nyári hónapokban. Álljanak még itt a 28 évi idő alatt a megfigyelés idején 7, 2, 9, illetőleg újabban 8, 1, 8 órakor havonként talált határértékek vagyis maximumok és minimumok és azoknak idei:

	jan.	febr.	márcz.	april.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	év
Max. . .	11·2	13·3	23·3	29·0	33·2	33·7	36·7	35·5	33·8	26·4	20·2	15·0	36·7^{0}C
Év, nap.	1873. 21.	1871. 27.	1872. 31.	1876. 23.	1872. 20.	1873. 25.	1873. 14.	1872. 2.	1871. 6	1892. 1 1888. 3.	1873. 4.	1872. 2.	1873. 14/VII.
Min. . .	—28·6	—24·5	—15·0	—0·6	—1·6	8.8	11·8	8·6	1·8	—5·8	—15·6	—24·0	—28·6 C
Év, nap.	1888. 2.	1880. 8.	1890. 5.	1875. 14.	1886. 7.	1898. 2.	1882. 3. 1884. 21.	1885. 20.	1875. 26.	1890 24.	1884. 26.	1871. 28.	1888. 2/I

E táblázatban található határértékeknél az abszolut (valóságos) maximum és minimum értékei kétségtelenül nagyobbak, illetőleg kisebbek voltak; mert a szélső értékek rendszerint nem a megfigyelés idején mutatkoznak, hanem a minimális értékek a hajnali órákban, a maximális értékek pedig délután 2—3 óra között, olykor később is. — Az 1893—1898. hat évi időközből a maximum és minimum hőmérők szélső értékei ezek voltak: $35{\cdot}0^0$ C 1894. julius 15. és 1896. julius 30-án; — $25{\cdot}5^0$ C 1893. január 14-én; ezen időközben a megfigyelés időbeli maximum $33{\cdot}9^0$ C volt 1895. julius 24-én, a minimum pedig — $24{\cdot}4^0$ C volt 1893. január 14-én; mint látjuk, csakis az abszolut minimum esett össze időben az észlelt minimummal, de

annál 1·1° C-al mélyebben áll; mig az absolut maximum az észlelt maximumtól — ugyanazon különbség mellett — egészen különböző időben jelentkezett.

Hőmérsékleti viszonyok a vármegye területén.

Az eddig megállapított hőmérsékleti viszonyok a megye székhelyére, tehát középtájára vonatkoznak; hogy mennyiben érvényesek azok az egész vármegye területére, döntsék el még néhány észlelő helynek, bár nem mindig teljes, havi és évi valódi (24 órai) középértékei, melyeket összehasonlítás czéljából, a székhely megfelelő havi és évi középértékei mellé állítunk, amint itt következik:

év	hely	jan.	febr.	márcz	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
1893.	Nyírbátor..	—11·3	—1·6	4.3	9·4	15·3	18·7	—	19·6	15·5	12·8	4·0	0·8	—
„	Nyíregyháza	—11·2	—1·8	4·2	9·1	16·6	19·0	21·4	19·8	15·8	12·3	4·2	1·0	9·1°C
1892.	Nyírbátor ..	—3·0	0·1	4·0	11·4	16·9	20·4	19·9	22·9	19·6	11·7	1·7	—5·5	10·0°C
„	Nyíregyháza	—3·1	—0·5	3·8	11·7	17·1	20·7	21·2	23·2	20·1	12·4	2·2	—5·5	10·3°C
1891.	Nyírbátor...	—5·7	—5·6	4·5	8·4	18·8	18·1	21·0	20·0	16·6	12·3	4·6	1·0	9·4°C
„	Nyíregyháza	—6·2	—5·6	3·6	8·6	19·2	19·1	21·6	20·4	16·8	12·6	4·8	0·9	9·6°C
1890.	Polgár.. ...	—2·3	—2·8	5·3	11·7	17·8	17·6	22·4	24·1	15·1	9·2	5·3	—3·1	10·0°C
„	Nyírbátor. .	—2·3	—2·0	5·8	11·8	17·0	17·2	21·9	23·9	14·6	9·4	6·3	—1·8	10·2°C
„	Nyíregyháza	—2·0	—3·1	5·6	11·8	17·9	17·7	22·3	23·6	14·4	8·4	5·4	—2·9	9·9°C
1888.	Tardos	—9·3	—5·4	2·3	9·1	14·4	17·4	17·8	18·0	15·2	7·6	—0·7	—1·3	7·1°C
„	Nyíregyháza	—9·0	—5·1	3·7	9·5	15·6	19·0	19·5	19·5	15·9	8·4	0·2	1·1	8·0°C
1885.	Kisvárda ...	—2·7	1·0	5·3	12·8	15·1	21·2	21·2	17·7	15·7	10·7	3·6	—4·6	9·8°C
„	Nyíregyháza	—2·8	0·9	5·0	12·3	13·7	20·3	20·7	17·9	16·1	10·8	4·4	—4.2	9·6°C
1884.	Kisvárda ..	—4·4	0·8	5·2	8·4	16·6	16·8	21·5	17·8	16·1	8·7	0·2	—0·5	8·9°C
„	Nyíregyháza	—3·0	0·8	4·7	8·6	16·2	17·1	20·5	18·0	15·5	8·4	—0·1	—0·1	8·9°C
1883.	Kisvárda ...	—3·8	—0·7	—	7·5	16·3	21·1	22·0	19·4	16·1	10·1	3·6	—2·3	—
„	Nyíregyháza	—3·1	—1·5	0·3	7·5	15·7	20·0	21·3	19·2	16·2	10·0	3·7	—2·0	9·0°C
1882.	Kisvárda ...	—1·1	0·1	8·3	12·2	16·1	17·5	21·3	17·4	16·9	9·7	4·2	1.1	10·3°C
„	Nyíregyháza	—0·5	—0·6	8·0	11·0	15·3	17·8	22·3	18·0	16·5	10·0	4·6	1·5	10·3°C

Megjegyzendő, hogy az 1890. évbeli három hely adatai nem a valódi, hanem az észlelésből közvetetlenül levezetett középértékek. Mint az itt közölt táblázatos kimutatásból kivehető, úgy a havi, mint az évi közepes hőmérsékletekben van ugyan esetenként némi eltérés; de nagyban és egészben a székhely hőmérsékleti viszonyai az egész megyére érvényesek; még szembeszökőbbé válik e tény akkor, ha a szomszéd vármegyék hosszabb észlelési sorozattal bíró helyeinek hőmérsékleti viszonyaival teszszük az összehasonlítást.

Légköri csapadék-viszonyok.

A vármegye időjárását másodsorban a légköri csapadék-viszonyok határozzák meg.

Míg a hőmérsékletre vonatkozó viszonyok meghatározásánál a székhelyen kívül négy hely följegyzéseire támaszkodhatunk, addig a csapadékviszonyokat a székhely 28 éves sorozatán kívül hét megfigyelő helynek 1—11 évre terjedő, olykor nem teljes följegyzéseiből kell megállapítanunk. Álljanak itt első sorban a megfigyelő helyek magassági viszonyai, évi átlagos csapadékmennyiségei, évi átlagos csapadékos napjai és az észlelt napi (24 órai) maximális csapadékmennyiségek a következő táblázatban:

Észlelő hely	Tengerszín feletti magasság	Hány évről	Évi átlag	Napok száma évi átlagban	24 óra alatt legtöbb	Mikor?
Balkány	148 m.	7	539 mm.	86	62 mm.	1891. jul.
Karád	106 m.	6	558 „	107	65 „	1893.
Kisvárda	123 m.	11	607 „	94	63 „	1882. okt. 12.
Nyírbátor	—	7	605 „	94	29 „	1891.
Nyíregyháza. . . .	117 m.	27	624 „	114	61 „	1891. jul. 25.
Polgár	98 m.	7	570 „	—	—	—
Tardos	103 m.	1	620 „	137	39 „	1888.
Tiszalök	100 m.	7	570 „	92	—	—

E táblázat tanúsága szerint a vármegye területén a 600 millimeteres évi isohyetes (egyenlő esőmennyiségü helyeket összekötő vonal) vonul keresztül s egyre-másra a csapadékos napok száma 100-ra tehető. Hogy a vármegye területén szétszórtan levő megfigyelő helyek csapadék-mennyiségei havonként mily változatosságot mutatnak, álljon itt az 1892. év csapadékviszonyainak kimutatása, mint olyan, melyben hézag nincs:

Észlelő hely	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
Balkány . . .	73	40	24	39	34	87	48	4	27	64	10	41	491 mm
Karád	51	41	32	33	69	84	37	63	52	64	14	34	574 „
Kisvárda . . .	58	57	29	46	48	98	51	33	50	53	17	55	595 „
Nyírbátor . . .	80	46	37	46	42	100	55	39	39	65	20	38	607 „
Nyíregyháza	55	46	32	29	39	102	48	32	74	62	17	52	588 „
Polgár	43	45	16	64	80	103	33	52	72	58	10	40	616 „
Tiszalök	60	34	51	36	57	109	32	71	32	61	10	48	601 „

Mint látható, legjobban egyeznek az október havi csapadékok mennyiségei, míg a többi hónapokban kisebb-nagyobb az ingadozás a különböző helyek csapadék-mennyiségei között; de ezt általános szabályul kimondani nem lehet, mert bizony nagy eltérések találhatók a különböző évek csapadék-mennyiségeiben. Az egyes helyek évi csapadék-mennyiségének különbsége olykor 200 mm-t is meghalad; de az adatokat szolgáltató évek száma is sokkal csekélyebb, semhogy az egyes helyek csapadék-mennyiségei szoros kapcsolatba volnának hozhatók. — Legnagyobb évi mennyiséget találunk Kisvárdán az 1882. évben 958 mm-t 79 napról, a mikor is hazánk északi részén legnagyobb részt 1000 mm. fölött volt az évi csapadék-mennyiség; meglepő, hogy ugyanazon évben Nyíregyházán csak 728 mm. volt az évi összes csapadék, míg a közel Debreczen is a kérdéses évben 1123 mm-t jegyzett.

Csapadék viszonyok Nyíregyházán.

Ide iktatjuk most Nyíregyháza 27 évi havi közepeit, havi maximumait és minimumait az évekkel együtt, a havi átlagos csapadékos napokat és az egyes hónapok napi maximumait az idő megjelölésével, végül az évek átlagait és szélsőségeit a mint következik:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz	évi
Közép . .	30	27	39	51	60	88	77	53	49	61	46	42	624 m/m
Max. .	67	78	73	154	113	182	242	126	150	117	119	119	758
Ideje . .	1895.	1879.	1889	1898.	1898.	1881.	1891.	1896.	1876.	1894.	1871. 1893.	1874.	1879.
Min. . .	1	0	8	4	12	40	12	16	6	4	10	6	502
Ideje . .	1882.	1890.	1875.	1893.	1884	1882.	1887.	1897.	1891.	1876.	1897.	1893.	1886.
Csap. napok átlagban	10	7	10	9	10	12	10	7	7	10	9	11	114
Napi max.	17	25	36	32	58	58	61	36	53	51	30	23	61
Ideje . .	1892. 12.	1879. 16.	1895 25.	1889. 4.	1898. 30.	1876 27.	1891. 25.	1872. 29.	1876. 8	1882. 12	1889. 29.	1874. 17	1891.

Nyíri részlet Szt-György-Ábrány és Martonfalva között

A táblázat szerint a hónapok átlagos csapadék-mennyiségében februártól kezdve fokozatos emelkedés mutatkozik a juniusi kulminaczióig, innen a fokozatos csökkenést februárig csak az októberi másodlagos kisebbszerü maximum szakítja meg. Ezen táblázatban mutatkozó törvényszerüség nem kizárólagos sajátja a székhelynek, hanem érvényesül a többi észlelő helyen is; ime a többi hely havi közepei így alakulnak a kevés számu évek adataiból:

Havi közepek.

Észl. hely	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug	szept.	okt.	nov.	decz.
Balkány .	48	28	27	34	51	65	69	53	35	44	47	38
Karád . .	31	21	30	39	57	74	87	65	28	59	44	39
Kisvárda .	30	11	31	42	45	81	82	56	37	80	66	46
Nyírbátor.	59	29	29	45	50	58	65	54	36	53	49	48
Polgár. .	41	23	24	44	48	80	68	58	36	60	53	36
Tiszalök .	37	20	32	50	51	72	58	58	36	63	48	44

E tábla szerint némely hely főmaximuma juliusra esik, és valamenynyinél szeptember hóban másodlagos minimum jelentkezik, a fő minimum Balkánynál átmegy márczius havára, nemkülönben a másodlagos maximum novemberre húzódik át.

Hó, jég, zivatar, villám.

E helyen említhető, hogy a megye székhelyén 1874. óta, 1878. év kihagyásával, az 1898. év végéig 619 havas nap volt, tehát átlagban 26 havas nap jut egy évre. Ugyanezen időközben jégeső 54 napon fordult elő, tehát átlagosan kettő egy évben. A följegyzések tanúsága szerint 577 napon volt zivatar, vagyis évenként átlagosan 24 nap fordul elő a megye közepén égiháboru. Emberhalált és tűzveszedelmet okozó villámcsapások fordultak ugyan elő úgy a székhelyen, mint a vármegye távolabbi részein; de gyakoriaknak ezen elemi csapások nem mondhatók. A jégverés okozta károk közül följegyzésre méltó az 1891. julius 5-iki, mely alkalommal a vészterhes felhő Nyíregyháza nyugati határán vonult át széles sávban.

Levegő nedvessége.

A *levegőnek nedvességét* a térfogat-egységben foglalt vizpárák súlya határozza meg, ezen sulyt a levegő abszolut páratartalmának nevezzük; a meteorologia a levegő páratartalmát nem a vízpárák abszolut súlyával, hanem a vízpárák nyomásával (higanyoszlop mm.-ekben kifejezett magassága) és a relativ páratartalommal fejezi ki, mely alatt a létező és lehetséges párák súlyainak vagy nyomásainak 100-zal szorozott viszonyszámát értjük. Ilynemü adatokkal csakis a székhely 27 évi és Kisvárda 4 évi megfigyeléseiben találkozunk. A közepes értékek havonként és évenként ezek:

		jan.	febr	márcz.	apr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
Nyíregyháza	pára-nyomás	3 3	3·6	4·9	6·8	9·5	12·2	13·5	12·6	10 3	8 8	5·4	3·9	7 8
„	szazalekos nedvesség	91	88	78	70	69	71	69	70	76	83	87	91	78%
Kisvárda .	pára-nyomás	3·4	4·2	5·7	7·5	10·3	12·5	14 5	12·8	11 3	8 2	5·3	4 0	8·6
„	szazalékos nedvesség	89	88	76	70	67	69	69	75	78	84	89	93	79%

Mint látható, a páranyomás a százalékos relativ páratartalommal fordított arányban változik; de a maximális nyomás Kisvárdánál már nem találkozik a minimális relativ páratartalommal; Nyíregyházán pedig a minimum a relativ páratartalomban május és julius hónapokban jelentkezik. A megfigyelés idején a legkisebbnek följegyzett relativ légnedvesség 22 százalék volt 1894. márczius 31-én és 1895. április 10-én. Nedves téli reggeleken és estéken, kivált nagy ködben a légnedvesség foka 100, vagyis ilyenkor a levegő telítve van párákkal.

Felhőzeti alakulás.

A *felhőzet* eloszlására nézve ismét csak két hely megfigyeléseit vehetjük alapul és csakis az észlelések idejebeli borulati viszonyokról lehet szó. A felhőzetet 0—10 fokokkal jelöljük, midőn 0 teljes felhőtlen égboltot, 10 pedig egészen borúlt eget jelent, a közbe eső számok az égbolt felhővel borított tizedrészeit jelentik; de csakis szemmértékkel való meghatározás nyomán. Nyíregyháza 27 évi havi közepei, havi maximumai és minimumai az idő megjelölésével, az évi közép- és szélső értékek, továbbá Kisvárda 3 évi közepei ezek voltak:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
Nyíregyh. köz.	6·5	5·7	5·1	5·0	4·8	4 6	3·9	3·6	3·9	5·2	6·4	6·9	5·2
„ max.	8.7	7.6	7.4	7.4	6.4	6.6	6.3	5.0	5.9	7.3	8.0	8.4	6.0
Ideje . . .	1873.	1879.	1897.	1898.	1887.	1894.	1897.	1896.	1889.	1881.	1874.	1876.	1897
Nyíregyh. min.	3·2	2·4	2·4	3·0	2·7	1·9	2·2	2·0	2·0	2·6	4·2	5·0	4·5
Ideje . . .	1885.	1890.	1880.	1876.	1884.	1877.	1873.	1890	1874.	1876.	1877.	1873	1885.
Tardos 1888.	3·2	5·7	6·7	4·7	4·4	4·0	5·3	3·7	3·4	4·3	5·4	7·3	5·2
Nyìregyh. 1888.	6·5	5·3	5·9	4·7	3·6	3·6	4·8	3·8	2·7	4·2	4·8	7·2	4·8

E kimutatás szerint a székhely felhőzeti alakulásában azon természetes rend mutatkozik, hogy a borulat az év elejétől augusztus hóig folyton csökken, innen pedig deczember hóig fokozatosan emelkedik, hol is kulmináczióját éri el. E szabályszerüség első tekintetre a csapadékok mennyiségében föltüntetett szabálylyal ellentmondásban látszik lenni, a mennyiben a legbővebb lecsapódású hónapok nem a legborultabbak; de nem szabad megfeledkeznünk a nyárnak azon ismeretes sajátságáról, hogy derült reggelre, délre bő lecsapódású zivatar, olykor zuhogó záporral és rá ismét derült este következik; továbbá a téli időjárás ismeretes borongós, csapadék nélküli természetéről. — Tardos és Nyíregyháza egy évi, egymás mellé állított, felhőzeti viszonyai tanúsítják, hogy a vármegye távolabbi helyei is egészben véve megegyező viszonyokat mutatnak.

Szelek.

A *szelek* uralkodó irányára tulajdonképen csak a nyíregyházi följegyzésekből vonhatunk következtetést; azért adjuk itt a nyíregyházi napi hármas följegyzések eredményeit évi átlagos összegekben 24 évről; mert az észlelési sorozat három első évéről csakis százalékos kimutatások vannak a szélirányokról, még pedig elkülönítve az 1874—1890. és 1891—1898. évi megfigyelések adatait, azon okból, hogy az eredményekben mutatkozó különbségeket a szélzászló helyének és a megfigyelő személyének változásában kereshessük:

	É.	Ék.	K.	Dk.	D.	Dny.	Ny.	Ény.	Szél csend	Észlelések száma
1874—1890. évi átl.	189	181	71	61	109	148	84	34	218	1095
1891—1898. évi átl.	89	348	22	71	41	255	51	27	191	1095
1874—1898. évi átl.	139	265	46	66	75	202	67	30	205	1095

Mint ezen összeállítás mutatja, az első 16 évben az északi szelek fordultak elő legnagyobb átlagos számmal; közel állt ezekhez az északkeleti szelek közepes száma; a két előbbinél kisebb, de a többinél jóval nagyobb számban volt délnyugati szél; tehát e három irányu szél volt az uralkodó. — Az utolsó nyolcz év szelei között két irány: az északkeleti és a délnyugoti az uralkodó; minthogy az egész 24 évi átlagos értékek között is e két irány fordul elő legnagyobb számmal, kimondhatjuk azon szabályt, hogy a vármegye székhelyén és középtáján az északkeleti és délnyugati szelek az uralkodók. Az észlelt szélirányok százalékos megoszlása ez:

É.	Ék.	K.	Dk.	D.	Dny.	Ny.	Ény.
16%	30%	5%	7%	8%	23%	8%	3%

A mi a szél erősségét illeti, erre nézve a következő tényekkel számolhatunk be: szélcsend az észlelés idején átlagosan 19% észleltetett; a viharos szelek napjainak átlagos száma 17 volt évenként; csakhogy volt év 38 viharos széllel (1890.) és volt olyan (1896.), melyben csak 7 napon fordult elő viharos szél. Erős szelek, a 0—10 fokozat szerint, 4—5 erővel, természetesen nagyobb számmal fordúltak elő; de a viharok közé csak az 5 foknál erősebbek soroltattak. Az utolsó 8 év (1891—1898.) szélerőssége a napi hármas megfigyelésre egyenletesen elosztva 1·8 fokot tett ki. A viharos szelek majdnem valamennyien északi irányuak, kivált ha tartósabbak; kivételesen délnyugatiak is fordulnak elő. A zivatarokat megelőző vagy kísérő viharos szelek irányára ezen észrevétel nem áll, mert ezek különböző irányokból jöhetnek.

Állítsuk még Tardos 1888. évi szélmegfigyeléseit az ugyanazon évi nyíregyháziak mellé, mint következik:

	É.	Ék.	K.	Dk.	D.	Dny.	Ny.	Ény.	Szélcsend	Viharos nap
Tardos . .	91	310	49	22	64	164	57	31	310	17
Nyíregyháza	176	155	38	53	156	175	91	45	209	25

Itt már az uralkodó szélirányok ujra az északkeleti és délnyugati irányok; de ugyanakkor Nyíregyházán az északi és déli szelek is számosak.

Légnyomási viszonyok.

A *légnyomásbeli* viszonyokra pontos adatokat találunk *Róna* Zsigmondnak a közelmultban megjelent: „A légnyomás a magyar birodalomban“ czímü munkájában; igaz, hogy vármegyénkből ismét csak Nyíregyházáról van szó; de a munkában közölt évi és havi isobar (egyenlő légnyomásu helyeket összekötő vonal) térképek a vármegye légnyomásbeli viszonyait is megvilágítják. E munka nyomán a Nyíregyházán 112·99 méternyi tengerszín feletti magasságban elhelyezve volt barometer 30 évi középértékei ezek:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.
Eredeti magasságban:	754·8	753·6	749·3	749·1	749·7	749·6 m/m
Tengerszínre vezetve:	766·3	764·9	760·4	760·0	760·3	760·1 m/m

	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	évi
Eredeti magasságban:	749·8	750·3	752·2	752·3	752·3	753·2	751·4 m/m
Tengerszínre vezetve:	760·2	760·8	762·9	763·2	763·5	764·6	762·2 m/m

Az első isobar térkép szerint a megye területén az évi közép-légnyomás tengerszínre átszámítva 762·2 és 762·3 mm. között van s az isobarok helyzete érthetővé teszi azt is, hogy vármegyénkben az északkeleti és délnyugati szeleknek kell uralkodóknak lenniök.

A légnyomás havi középértékeiben azon törvényszerüség jelentkezik, hogy az április havi minimumtól lassu emelkedés mutatkozik a január havi maximumig, innen pedig rohamosan csökken a havi középérték áprilisig; e mellett havonként is nagy ingadozás mutatkozik a barometer-állásokban. Az évi átlagos ingadozás 37·4 mm-t tesz ki; a maximális évi ingadozás 43·8 mm. 1890. évben, a minimális 30·0 mm. 1877. évben volt. A leolvasott legmagasabb barometer állás 773·5 mm. 1886. február 9-én, a legmélyebb 727·9 mm., 1890. november 24-én volt, tehát a 28 évi ingadozás Nyíregyházán 45·6 mm. volt, mely az évi maximumnál 1·8 mm.-rel nagyobb.

Nyíregyházi észlelő hely.

A meteorologiai megfigyelések vármegyénkben Nyíregyházán már az 1866. évben kezdődnek, midőn azoknak vezetését a bécsi központi meteorologiai intézettől küldött műszereken *Bánhegyi* István tanítóképzőintézeti igazgató veszi át és 3 éven keresztül megszakítás nélkűl folytatja. Egy évi (1869.) szünetelés után a műszerek kezelését és az öszszes mete-

orologiai tényezőkre kiterjedő észlelést *Habzsuda* Dániel ág. hitv. evang. tanító veszi át az 1870. év elején, ki észleléseit ezen évről, valamint Bánhegyi is az előbbeni 3 évről, feldolgozás végett a bécsi meteorologiai intézetnek küldi föl. — Az 1871. évtől kezdve az észlelés eredményeit már a fővárosban fölállított orsz. meteorologiai intézet veszi át földolgozás végett. Észleléseit Habzsuda D. 21 éven át, elbetegesedéséig folytatja; de az 1878. évben vagy nem folytatja a megfigyeléseket, vagy legalább azokat föl nem terjeszti; mert az évkönyv megjegyzése szerint Nyíregyháza működését beszüntette.

Az 1890. év deczember havában — miután időközben a tanítással is fölhagyott — baja annyira erőt vett rajta, hogy a megfigyelést teljesen — az őt gondosan ápoló — felesége és leánya veszik át és viszik két hónapon keresztül magukban az észlelést és följegyzéseket, mibe őket Habzsuda hihetőleg régen bevezette. 1891. február 7-én dr. Konkoly Miklós igazgató úr intézkedése folytán a meteorologiai műszerek Habzsuda lakásáról, az elemi iskola épületéből a főgimnázium régi épületének emeletén lakó *Mészáros* Ferencz tanárhoz kerülnek, ki a megfigyeléseket azon nap estéjén megkezdi s azóta megszakítás nélkül folytatja; de a meteorologiai intézet igazgatójának beleegyezésével nem a szokásos 7, 2, 9; hanem 8, 1, 8 órai terminusokban észlel. A Habzsuda kezelése alatt álló és még Bécsből származó párisi vonal beosztásu barométert az orsz. intézet 1891. év végén millimeteres beosztásu barométerrel cserélte ki; két hóig mindkét barométeren párhuzamosan történt a leolvasás.

A többi észlelő helyek.

A vármegye többi észlelő helyei a következők: 1. Balkányban 1890. évtől kezdve a m. kir. postahivatal folytat csapadék-megfigyeléseket. 2. Karádon 1890-től 1895. évig *Cehlár* János zsilip-felügyelő méri a csapadékokat. 3. Kisvárdán 1881. év második felében *Bausch* Ferencz vasúti tiszt, 1882. évben *Jendt* Ottó és *Schwalb* Adolf vasúti főnökök, 1883., 1884., 1885. években Schwalb Adolf v. főnök voltak az észlelők, még pedig a légnyomáson kívül a többi tényezőre vonatkozólag adtak itt-ott hézagos megfigyeléseket. 1890. óta a m. kir. postahivatal végez csapadék-méréseket. 4. Nyírbátorban 1890. évtől fogva a m. kir. postahivatal hőmérsékletet és csapadékokat jegyez. 5. Polgáron 1890. óta a m. kir. postahivatal csapadék-mérést végez, az első évből hőmérsékletet is találunk. 6. Tiszalökön 1890. évtől kezdve a m. kir. postahivatal csapadékot mér. 7. Tardoson 1887. év végén kezdi meg az észlelést *Hegyfoky* Kabos róm. kath. plébános, az 1888. évről teljes munkát végez minden elemre kiterjedő gondos és buzgó megfigyeléseivel; de már a következő évben távozik e helyről, hogy más megyében legyen a meteorologiának buzgó munkása; megyénkből való távoztával Tardoson nem akadt művének folytatója.

SZABOLCS VÁRMEGYE ÁLLATVILÁGA (FAUNA).

Ha visszaképzeljük azokat az időket, mikor a kultúra vidékünknek régi, természetes báját még nem törölte le, be kell látnunk, hogy sok érdekes adat ment veszendőbe a tudományra nézve állat- és növény-terményeinket illetőleg. Ma már csak halvány sejtelmünk lehet arról, hogy mi volt itt addig, míg az ember nem vette el kenyerét eltünt vizeink birodalma lakóinak, hogy a tőzegből humust formáljon és a rajta hasított barázdában kenyeret termeljen.

Minden letűnő évtízed egy-egy lépcsőfokot bont le a jövendő kutatói elől, épen ezért csodálatos és sajnos, hogy alig van gyűjtemény, irodalmunkban alig van adat vagy tanulmány faunánk és flóránkra vonatkozólag. Ez az oka, hogy e sorok írója szorgalmasabb gyűjtő tanítványai segítsége mellett majdnem kizárólag a saját megfigyelésére és tapasztalatára volt utalva az úttörő munkában, melynek czélja — habár általános vonásokban is — a kiterjedt Szabolcs vármegye állatvilágát ismertetni.

A tartózkodó helyekről oly bővebb leírást, a minő a vidéki faunák és flórák összeállításánál szokásos, nem adunk, mert a vármegye részletes leírása egyrészt nem növelné az áttekintést, másrészt pedig meg sem férhetne a monografia keretébe. Az ismeretes fajok latin nevét mellőztük.

A) EMLŐSEK. MAMMALIA.

Emlősök.

Rovarevők. Insectivora. Sündisznó. Erdei cziczkány. Népünk gőzünek nevezi. Vízi cziczkány, vízes árkokban. Közönséges cziczkány. Közönséges vakondak.

Chiroptera. Denevérek. Közönséges, kései éjjelező, nagyfülü denevér.

Rosores. Rágcsálók. Közönséges ürge. A legelőn nagyon közönséges mindenütt. Köz. hörcsög. A szántóföldön gyakori. Vízi poczok. Mezei poczok: száraz őszön a vetőmagban nagy kárt tesz. Földi poczok. Házi egér. Erdei egér. Mezei egér. Kalászgyüjtő egér, éjjel a kalászt kúpba hordja, elföldeli; az egész család a kúp alatt lakik. A vándor patkány. Mezei nyúl. Házi nyúl: háznál kivált istállóban tartják, a szegényebb nép húsát eszi is. Tengeri disznócska (Cavia): háznál tartják, állítólag a köszvény ellen jó a nyomában járni.

Carnivora. Vérengzők. Közönséges vidra: Kótaj és Levelek községek határából van egy-egy kitömött példány a nyíregyházi főgimn. gyűjteménytárában; ritka. Közönséges borz. Közönséges menyétke. Hermelin-menyét. Nyestmenyétke. Görény. Házi kutya: sajátságos fajtája a bozontos fehérszőrü, lomposfarku juhászkutya, a tanyán. Róka: nyáron a magas növényzetü mezőn, télen erdőben és nádasban mindenfelé gyakori. Farkas: kipusztult. Házi macska. Vadmacska, a tiszaparti ártér és Levelek erdeiből ismeretes; ritka.

Artiodactyla. Párosújjuak. Házi disznó: megyeszerte sokat tenyésztenek. A vaddisznó elejtéséről egy esetet tudunk a halászi határból. Házi juh vagy birka, úgyszintén a házi tulok; különféle fajtáit sikerrel tenyésztik. Házi kecske: a nép gyéren csak fejőset tart. Bivaly; néhol a nagyobb gazdaság a legterhesebb igavonásra tartja, kevésbbé kedvelik teje miatt. Őz: az erdőben Nyírbaktán, Bátorban, Encsencsen, Ófehértón tenyészik, de előfordul a tiszaparti erdőkben, Halász, Tisza-Eszlár, Tisza-Dada és Tisza-Dob határában, néha még a mezőre is elkóborol.

Perissodactyla. Páratlan-újjuak. Ló: a nyíregyházi gazdák és a nagyobb gazdaságok megyeszerte szép eredménynyel tenyésztik. Szamár: juhász és iparos tartja, csekély gondozás miatt általában satnya ivadéknak mondható.

B) MADARAK. AVES.

Madarak.

Szabolcs vármegye madárvilágában nagyobb változatosság az érkezés és költözködés idejében észlelhető.

Ritkaságok az utóbbi évtizedek megfigyeléséből:

Rózsaszinü seregély (Pastor roseus), a nyolczvanas évek egyikében csapatosan jelent meg rövid időre a megye északkeleti részén a szőlők és kertek gyümölcsfáin.

Pusztai talpas tyúk a tisza-löki határban és a Császárszállás pusztán került aggatékra, midőn hazánk más táján is észlelték. Az ázsiai és orosz homokpuszták állandó lakosát bizonyára a táplálék megfogyatkozása késztette a vándor-útra.

Bodros gődény, párosan pihent meg a Kemecsétől északra fekvő Bertény nevü tavon 1890-ik év tavaszán, az egyiket egy kerülő lelőtte és mint ajándék került a nyíregyházi főgymnázium birtokába.

Magyar batla (Ibis falcinellus) csak a vonuláskor jelenik meg rövid időre. Kardalaku csőre lefelé görbült, fekete schneffnek is hívják.

Fringilla serena. A nemzeti múzeum meghatározása szerint afrikai madár. Stiglincznagyságu, narancssárga kúpos csőrrel. Hasa és válla fehér, a háta, feje teteje fekete. Farktollai közül négy háromszor oly hosszú, mint teste és sarlóformára lefelé görbült, ami a kis madárnak rendkívüli érdekes alakot kölcsönöz. A sajátságos külsejü madarat kora tavaszszal egy fuvaros fogta Ujfehértó és Nyíregyháza között az út akáczfái közt, hol csak nehézkesen röpködött. Megfogván, ködmöne zsebébe tette, hol az Nyíregyházáig megfúladt. Gammel Alajos szerint a nemzeti múzeumban sem könnyen állapították meg mivoltát. Hogy miképen került vidékünkre az afrikai madár, örök titok marad.

Közönségesebb madaraink egyébként rendek szerint a következők:

I. rend. Éneklők. Oscines. A nyilt mezőn és a legelők kóróin mindenütt közönséges a tengelicz, vagy stiglincz, a csíz, mely csak télen látogat el hozzánk, a kenderike, zöldike pinty, erdei pinty. A kanári pinty csak kalitkás madár.

Sármányok: czitromszínű sármány, nádi sármány, nagy sármány.

Pacsírták: mezei pacsírta, búbos pacsírta, mezei pipiske. (Anthus pratensis L.)

Billegények: fejér és sárga billegény.

Czinkék: búbos czinke, függő czinke; mesterséges zacskóalaku fészkét főkép a nyárfabarka pelyhével béleli ki és a mocsaras erdőligetben, faágra vagy nádszálra függeszti; szénczinke, kék czinke, hosszufarku czinke.

Zenélők: nádi, kerti zenélő, barátka, sási zenélö, rigóforma zenélő (Sylvia turdoides Meyer).

Fülemülék: bájdalu fülemüle, vörösbegyü fülemüle, kékbegyü fülemüle.

Rigók: lépező rigó, fekete rigó, sárga rigó vagy síróbíró.

Varjúk: hamvas varju, fekete vagy vetési varjú; a csírázó gabona kiszedése miatt káros, — a csóka a legkisebb.

Gébicsek: tövisszúró gébics, fölösleges táplálékát tövisre húzza, őrgébics, kis gébics.

Fecskék: házi fecske, füsti fecske, parti fecske, meredek homok partoldalban fészkel.

Egyéb éneklők és rikácsolók még: a házi veréb, közönséges fakúszó, a kurta kalapács, a szajkó vagy mátyás, a csörgő szarka, a szürke légykapó, jégmadár, a vízparton, de elég ritkán, a bubos banka, csacsogó karics vagy kék varju, legtöbb a szőlő-kertben. Közönséges gyurgyóka, vagy gyurgyalag, a homokpartba vájt lyukban fészkel, ezért a nép földi rigónak is hívja.

II. rend. Vérengzők. Rapaces. Éjjeliek vagy baglyok: Lángbagoly, réti bagoly, erdei bagoly, kis füles bagoly, kuvik vagy halálmadár.

Nappali vérengzők: Ölyücske, sólyom, vöröslábu sólyom, a vércse, közönséges héjja, karvaly, egerésző ölyv, gatyás ölyv, méhésző ölyv, fekete kánya, csonttörő sas, kőszáli sas, az előbbivel együtt Királytelken lőtték, valószinüleg a tokajhegyaljai hegylánczolatról kóborolt oda, a fakó keselyü, a napkori határban egy pénzügyőr 1890-ben lőtt egyet.

III. rend. Kúszók. Scansores. A kakukk leggyakoribb a kertben, meg a szőlőben, közönséges nyaktekercs, zöld harkály, kis tarka harkály, nagy tarka harkály, közép tarka harkály, mind fás ligetben és az erdőben.

IV. rend. Tyúkok. Gallinae. A házi tyúknak sok fajtája; a gyöngytyúk, bár húsa jóizü, kellemetlen lármája miatt nem kedvelik, a közönséges pulyka; a páva, néhol díszmadárul tartják. A mezőn mindenütt gyakori a fogoly meg a fürj. A közönséges fáczánt a szent-mihályi, királytelki, bátori stb. uradalmak fáczánosában tenyésztik; innen a szabad mezőn is elszéledt, gyakori a tengeriben, a nádasban és általában mindenütt, a hol alkalmas búvóhelyet talál.

V. rend. Galambok. Columbae. Vadgalamb, nálunk csak oly helyen fészkel, ahol vén fák oduiban csoportosan költhet, de aratás után mindenütt felkeresi a tarlót; a házi galambnak mindenféle fajtáját tenyésztik, a tanyák között a mezőn is csapatosan kóborol; a nevető galamb, vad gerlicze, őrvös galamb, átvonuláskor csak ritkán látható.

VI. rend. Gázlók. Grallae. Ezek az álló vizek sekélyebb partjain tartózkodnak. Nyakuk hosszu, hogy nagy területet beláthassanak a táplálék keresésekor, melyet hosszu csőrükkel a mélyebb vízből is könnyen kivehetnek. Szeretik a láp sajátszerü csendjét, hol egy pontra szegzett tekintettel és leginkább féllábon állva, órákig elméláznak; néha-néha kinyújtott nyakkal széttekintenek és ha nyugalmukat semmi nem zavarja, jellemző melancholikus hangulatban tovább gubbasztanak; ha pedig szárnyra kelnek, a felröpülés előtt kettőt-hármat ugranak. Számuk a vízek levezetésével természetesen fogy. Megyénkben még előforduló fajai:

Gémek: szürke gém, a biborszínű vagy vörös gém, dobos gém, éji gém vagy vak varju, kanalas gém, kis gém, a nagy kócsag és kis kócsag, ma már mind a kettő nagyon ritka.

Túzok, Tisza-Eszlár és Lök határából, Bashalma környékéről ismeretes. 1886-ban Túrán lőttek egyet.

Gólya: fehér gólya. A tiszaparti és oly községben vagy tanyán, melynek közelében álló víz, mocsár van, elég gyakran fészkel. A fekete gólya ritkább az előbbinél és csak a vonuláskor jön elő.

Lilék: aranyos lile, bagolyszemü lile vagy sneff. Mindkettő Bashalma vidékéről ismeretes, de ritka.

Szalonkák: erdei szalonka. Költözködéskor is kevés veszi felénk útját, mert erdeink rendszerint távol esnek az összefüggő hegylánczolatoktól, a mocsári szalonka, apró szalonka, tavi vízi szalonka (Totanus stagnalis L.), vöröslábu parti szalonka (T. fuscus Briss.), tarka vízi szalonka (T. calidris L.), pettyes vízi szalonka (T. ochropus L.).

Vízi tyúk: zöldlábu vízi tyúk, kis vízi tyúk (Ortygometra minuta L.).

Egyéb gázló: szürke daru: ritka, a Császárszállás pusztáról van egy biztos adat. Búbos bíbicz, harczos bíbicz, a nagy szélkiáltó póling, a kis szélkiáltó, az első a közhiedelem szerint szelet, az utóbbi pedig esőt jósol kiáltásával, gólyalábu sneff (Hypsibates himantopus L.), a kardorru gázló vagy csutor (Recurvirostra avocetta), hosszu csőre felfelé görbült, a vízi guvat, a közönséges haris vagy fürjkirály.

VII. rend. Uszók. Natatores. Az úszó madarakat a mélyebb vízek uralják, ilyenek a kacsák: tőkés kacsa, házi kacsánk vad őse, a csörgő vagy kendermagos kacsa, telelő rucza, nyílfarku rucza, apró rucza, kanalas rucza, rőtt rucza, czigány kacsa.

Ludak: szürke vad lúd, házi lúdunk őse, a törpe lúd, lillik-lúd, az utóbbi ritka, csak párosával költözik, nevét hangjáról kapta.

Halászkák: nagy halászka, fekete halászka, a tavak fölött repkedve mindenütt közönséges, népies neve csórja.

Vöcskök: kis vöcsök, kisbubu vöcsök, bubos vöcsök, vörösnyaku vöcsök.

Búvárok: Colymbus septentrionalis, Mergus albellus és Mergus merganser. Mind a három vonulásáról van adat a megye területén.

Egyéb úszó madár még: a nevető sirály, a halfarkas (Lestris parasiticus L.), a kisebb sirályt hevesen üldözi, tőle a táplálékot elrabolja. Egy adat van a nagyhalászi vízekről. A közönséges gődény és borzas gődény, mindkettő ritka vonuláskor is, a néma hattyu; mondják, hogy nyár végén néha látható a Tiszán.

VIII. rend. Futók. Áthidaló alak a gázlók közé helyezett túzok.

C) HÜLLŐK. REPTILIA.

Hüllők.

Gyíkok: Fali gyík, fürge gyík, zöld gyík.

Kígyók: Vízi sikló, a legközönségesebb, még épületben is látható, sima sikló, néha nagyon hosszúra nő.

Teknős: Közönséges teknős (Emys Europaea). Nagyon ritkán lehet látni p. o. a Nyírjes tanyán, egy mezei kútban.

D) KÉTÉLTÜEK. AMPHIBIA.

Kétéltüek.

A kétéltüeknek csak kevés faja van a megyében.

Békák: gyepi béka, kecskebéka, a leveli vagy zöld béka, vízi varangy, vereshasu béka, szürke varangy.

Szalamandafélék: tarajos gőte, leggyakoribb a vályoggödrökben Nyíregyháza környékén. Foltos gőte; ennek apró porontyáról hiszi a nép, hogy ha a kútgödör vagy mocsár iszapos vízével az ember gyomrába kerül, tovább fejlődik és a gyomrot átrágja; népies neve vízi bornyú.

E) HALAK. PISCES.

Halak.

Szabolcs vármegye hala mind a Tiszából ered, mely a megyét északról és nyugatról határolja, s kiöntésekor halfajaival a táplált belvizeket is megnépesíti. Kivétel csak némely mocsarat és iszapot igénylő hal, mint a halcsik és bobály. A nyírbaktai uradalom gazdaságilag és kereskedelmi szempontból jelentékeny halfajokat tenyészt.

Pontyfélék: közönséges ponty. Tisza-ponty (Cyprinus Hungaricus Heck.). Az aranypontyot csak mint díszhalat tartják.

Keszegfélék: veresszemü keszeg. Veresszárnyu keszeg. Jász-keszeg.

Kecsegefélék: közönséges kecsege. Sőreg. Tok. Az elsőt a nyíregyházi piaczra gyakran hozzák.

Egyéb halak: folyami sügér. Közönséges süllő. Furkó-sérincz. Czompó vagy czigányhal. Közönséges csuka. Folyami márna. Bobály (Umbra Crameri Fitzing.), ezt a csíkkal együtt fogják p. o. Kemecsén, de nem eszik, hanem a sertést etetik vele. Közönséges halcsík, néha fehéren csíkolt fajtájával. Közönséges harcsa, a nyíregyházi piaczon gyakran nagy példányt árulnak. Folyami orsóhal.

F) A BOGÁR-FAUNA.

Bogarak.

Az itt felsorolandó bogárfajjal a megye rovarfaunájának kimerítése meg sincs közelítve, ez a kimutatás legfeljebb szerény alapja lehet későbbi gyűjtéseknek.

I. rend. Bogarak v. fedeles szárnyuak, *Coleoptera.* 1. család. Cicindelidae: Cicindella hybrida L., kivált futóhomokon. C. litoralis Fabr., tavak partján. C. campestris L., mezőn és kertben. C. soluta Dej., homokterületen, de ritkán.

2. család. Carabini, futókák: Blethisa multipunctata Fabr., Carabus arvensis Fabr. és C. auratus Fabr. mindkettő mezőn, míg a következő három: C. cancellatus Fabr., C. convexus Fabr. és C. granulatus L., hant és kidőlt fák alatt. Carabus clathratus L., korhadt fűzfában. C. violaceus L., Calosoma sicophanta L. (bábrabló) és C. inqui-

sitor L., az erdőben. Elaphrus uliginosus Fabr. és E. riparius L., a tóparton. Omophron limbatum Fabr., ugyanott. Badister peltatus Panz. B. bipustulatus. Fabr., Brachinus crepitans L., B. explodens Duftsch., szántóföldön. Dromius quadrimaculatus Dej., Dishirius salinus Schaum., szikes tavak partján. Lebia cyanocephala L., Anisodactylus signatus Dej., Harpalus azurens Fabr., H. distinguendus Duftsch., nagyon gyakori. Harpalus aeneus Fabr., H. impiger Duftsch., H. ruficornis Fabr., Stenolophus meridianus L., S. dorsalis Fabr., Amara fulva de Geer., A. communis Panz., A. bifrons Gyll., Foronia vulgaris L., F. cuprea L., F. lepida Fabr., F. nigra Schaller., F. picimana Duftsch., F. punctata Fabr., F. vernalis Panz., — A Zabrus gibbus Fabr. lárvája a gabonaföldön néha nagy kárt tesz.

3. család. Dytiscidae, csikbogarak: Dytiscus dimidiatus Bergst., D. circumflexus Fabr., D. marginalis L., D. circumcinctus Fabr., Agabus fuscus. L., A. bipustulatus L. Colymbetes Austriacus Sturm., C. striatus L., Hydroporus inaequalis Fabr., H. picipes Fabr.

4. család. Gyrinidae: Gyrinus natator Scop.

5. család. Hydrophilidae. Helophorus aquaticus L., H. nubilus Fabr., Hydrochus angustatus Germ., Hydrophilus piceus L. (csibor) minden tóban. Hydrobius fuscipes L., Sphaeridium bipustulatum Fabr., S. scaraboides L.

6. család. Staphylinidae: Aleochara nitida Grav., A. bipunctata Grav., A. rufipes Er., A. brevipennis Gav., Homalata nitidula Kraatz., H. melanaria Sahlb., Creophilus maxillosus L., Bolitobius atricapillus Fabr., Mycetoporus splendens Mauch., Tachinus collaris Grav., T. rufipes de Geer., T. flavipes Fabr., T. fimetarius Fabr., Lathrobium elongatum L., Othius fulvipennis Fabr., Occipus fuscatus Grav., O. similis Fabr., O. picipennis Fabr., O. morio Grav., Philonthus marginatus Fabr., P. atratus Grav., P. politus Fabr., Quedius fulgidus Fabr., Q. collaris Er., Staphilinus chalcocephalus Fabr., S. stercorarius Ol., S. fossor Scop., Xantholinus punctulatus Payk., X. linearis Oliv., X. ochraceus Gill., Bledius tricornis Herbst., Stenus biguttatus L., S. oculatus Grav., S. ater Mannh.

7. család. Histeridae: Brachipterus gravidus Ill., Cerylon histeroides Fabr., Nitidula bipustulata Fabr., Trogosita Mauritanica L., Meligetes aeneus Fabr., M. difficilis Heer., Brontes planatus L., Sylvanus unidentatus Fabr., Telmatophilus sparganii Heer., Attagenus pellio L., Dermestes Frischii Kugel., D. laniarius Er., D. lardarius L., D. undulatus Brahm., Micetophagus quadripunctatus L., Anthrenus museorum L., A. pimpinellae Fabr., Byrrchus ornatus Panz., Hister unicolor L., H. cadaverinus Ent. és Heft., H. sinuatus Ill., H. inaequalis Fabr., H. purpurascens Hebst., H. bimaculatus L., H. purpurascens Herbst., H. merdarius Ent. és Heft.

8. család. Scarabidae: Oryctes nasicornis L., Cetonia floricola Herbst., C. viridis Fabr., C. affinis Andersch., C. speciosissima Scop., C. aurata L., C. hirta L., Trichius hemipterus L., T. sacer és abdominalis Ménetr., Melolontha vulgaris Fabr., M. hypocastani Fabr., Ateuchus pius Ill., Bolboceras unicornis Schrank., Copris lunaris L., Geotrupes stercorarius L., G. mutator Marsh., G. silvaticus Panz., G. vernalis L., Onthophagus taurus L., O. nutans Fabr., O. fracticornis Peysl., O. furcatus Fabr., Anticellus flavipes Fabr., Aphodius erraticus L., A. fossor L., A. foestens Fabr., A. fimetarius L., A. nitidulus Fabr., A. inquinatus Fabr., A. tessulatus Payk., A. porcus Fabr., A. granarius L., A. bimaculatus Fabr., A. quadrimaculatus Herbst., Dorcus parallelobipedus L., Psamodius vulneratus Sturm., Trox sabulosus L., Lucanus cervus L., Lethrus cephalotes Fabr. A nép nyelvén vinczellérbogár, mert legtöbb van a szőlőben, másutt csajkó.

9. család. Buprestidae: Agrillus angustulus Ill., A. biguttatus Fabr., A. viridis Lap., A. sexguttatus Herbst., A. pratensis Ratzeb. A. tenuis Ratzeb., Antaxia nitida Rossi: A. umbellatorum Fabr., A. quadripuntata L., A. viminalis Lap., A. salicis Fabr., A millefollii Fabr., A. funerula Ill., Dicera aenea L., Buprestis lugubris Fabr., Trachis minuta L.

10. család. Elateridae: Adrastus limbatus Fabr., Corymbites latus Fabr., C. bipustulatus L., C. holosericeus L., Elater sangvineus L., E. crocatus Geoffr., E. sangvinolentus Schrank., Lacon murinus L., Cardiophorus thoracicus Fabr., C. rufipes Fabr., Limonius cylindricus Payk., L. nigripes Gyll., Melanotus rufipes Herbst., M. niger Gyll., Camphilus linearis L., Agriotes lineatus L., A. pillosus Panz., — Az A. segetis Bjerk. álczája a közelmult években nagy kárt tett a vetésben, magyar neve: drótféreg.

11. család. Silphidae: Necrophorus vestigator Herschl., N. vespillo L., N. Germanicus L., N. mortuorum Fabr., Silpha thoracica L., S. rugosa L., S. obscura L., S. sinuata Fabr, S. quadripunctata L., S. laevigata Fabr., S. reticulata Fabr., S. litoralis L.

12. család. Melandridae: Lugria hirta L., Notoxus brachycerus Fald., N. monocerus L., Anthicus humilis Ferm., A. hispidus Rosi., A. floralis Fabr., A. antherinus L.

13. család. Mordellinae: Anaspis frontalis L., A. flava L., Mordella bisignata Gyll., M. villosa Schrank., M. fasciata Fabr., M. aculeata L.

14. család. Meloidae: Meloe proscarabaeus L., M. dorcus Brandt és Er., M. brevicollis Panz., M. violacea Marsh., M. variegata Donov., Lytta vesicatoria L., Alosymus Syriacus L., Mylabris variabilis Pall.

15. család. Tenebrionidae: Opatrum sabulosum L., O. pusilum Fabr., Blaps mortisaga L., B. longicollis Fisch., B. reflexicollis Fisch., Tribolium ferrugineum Fabr., Helops quisquilius Fabr., H. lanipes L., H. dermestoides Ill., Tenebrio molitor L., T. obscurus Fabr., Uloma culinaris L., Pedinus femoralis L.

16. család. Cyphonidae: Cyphon padi L., C. variabilis Thunb.

17. család. Malacodermata: Malthinus flaveolus Payk. M. biguttatus L., Lampyris noctiluca L., Cantharis abdominalis Fabr., C. fusca L., C. rustica Fall., C. pullicaria Fabr., C. nigricans Fabr., C. lividia L., C. pellucida Fabr., Dasytes plumbens Oliv., D. niger L., Malachius bipustulatus L., M. aeneus L., M. marginellus Oliv., M. geniculatus Germ., M. coccineus Er., M. spinipennis Germ., Rhagonycha testacea L., R. atra L., R. pallida Fabr., Anthocomus equestris Fabr., Donacea pallipes Panz., Dolichosoma lineare Rossi., Byturus fumatus Fabr.

18. család. Cleridae: Clerus mutillarius Fabr., Cl. rufipes Brahm., Tillus unifasciatus Fabr., T. elongatus L., Trichodes apiarius L., Corynetes rufipes Fabr., C. violaceus L., C. ruficornis Sturm., C. scutellarius Ill.

19. család. Anobiidae: Anobium paniceum L., A. pertinax L., A. flavicorne Sturm. A. tessellatum Fabr., Apate capucina L., Ptilinus pectinicornis L., Lictus canaliculatus Fabr.

20. család. Bruchidae: Bruchus pisi L., B. marginellus Fabr., B. luteicornis Ill., B. seminarius L., Spermophagus cardui Gyll. L.

21. család. Rhinomaceridae: Brachytarsus scabrosus Fabr., Rhynchites betulae L., R. populi L., R. betuleti Fabr., R. aequatus L., R. bachus L., R. auratus Scop.

22. család. Curculiones: Apion humile Germ., A. pomonae Fabr., A. Onopordi Kirb., A. carduorum Kirb., A. rufirostre Fabr., A. vernale Fabr., Brachycerus muricatus Fabr., Magdalinus atterrimus Fabr., M. pruni L., A. cerasi L., Calandra granaria L., Amalus troglodytes Fabr., Sphenophorus abbreviatus Fabr., S. piceus Pall., Rhinocus pericarpius Fabr., Ceuterrhynchus echii Fabr., C. assimilis Payk., C. quadridens Panz., C. asperifoliarum Gyll., C. erysimi Fabr., C. pollinarius Forst., Coeliodes lamii Hebst., Coeliodes quadrimaculatus L., Gymnetron campanulae L., G. teter Fabr., G. villosulus Gyllh., G. antirrhini Germ., Mylacus seminulum Fabr., M. rotundatus Fabr., Cionus blattariae Fabr., C. scrophulariae L., C. hortulanus Marsh., C. thapsus Fabr., Otiorrhynchus ovatus L., O. orbicularis Fabr., O. multipunctatus Germ., O. conspersus Germ., O. ligustici L., Tichius picirostris Fabr., T. quinquepunctatus L., T. cuprifer Panz., Peritelus familiaris Boh., Orchestes populi Fabr., Platytarsus villosus Germ., Anthonomus pomorum L., A. piri Koll., Phyllobius alneti Fabr., P. oblongus L., P. incanus Gylh., P. argentatus L., Balaninus nucum L., B. glandium Marsh., B. villosus Herbst., Sitones lineatus L., S. hispidus Fabr., S. flavescens Marsh., Erirrhinus tortrix L., E. scirpi Fabr., E. vorax Fabr., E. acridulus L., Polydrosus picus Fabr., P. cervinus Gyll., P. undatus Fabr., P. flavipes de Geer., P. chrysomela Oliv., Hylobius fatuus Rossi., Psalidium maxillosum Fabr., Lixus bicolor Oliv., L. augustatus Fabr., L. filiformis Fabr., L. paraplecticus L., Lixus flavescens Boh. és S., Lixus pollinosus Germ., Minyops variolosus Fabr., Larinus cardui Rossi., Plinthus porculus Fabr., Cleonus marmoratus Fabr., C. albidus Fabr., C. ophthalmicus Rossi., C. costatus Fabr., C. obliguus Fabr., C. sulcirostris L. A Cleonus fajai leggyakoriabbak a czukorrépa-földen. Alophus riguttatus Fabr., Hypera polygoni Fabr., H. punctata Fabr., H. rumicis L., H. plantaginis, de Geer., H. variabilis Herbst.

23. család. Cerambycidae: Callidium variabile L., C. sangvineum L., C. rufipes Fabr. C. clavipes Fabr., C. femoratum L., C. alni L., Aegosoma scabricorne Scop., Aromia moschata L., Prionus coriarius L., Cerambyx cerdo Scop., C. heros Fabr. az erdőben mindenütt gyakori. Cryocephalus rusticus L., Phytoecia virescens Fabr., P. affinis Panz., P. ephippium Fabr., P. lineola Fabr., Clytus arcuatus L., C. detritus L., C. floralis Pall., C. verbasci L., C. tropicus Panz., Rhagium mordax Fabr., Dorcadion rufipes Fabr., D. fulvum Scop., D. morio Fabr., Pachyta collaris L., Morimus tristis L., Strangalia atra Fabr., S. nigra L., S. quadrifasciata L., Lamia textor L., Leptura unipunctata Fabr., L. livida Fabr., Acanthoderus varius Fabr., Anoplodera rufipes Schaller., Liopus nebulosus L., Grammoptera tabacicolor de Geer., G. ruficornis Fabr., Mesosa curculioides L., Polyopsia praeusta L., Saperda carcharias L., S. populnea L., Agapantia micans Panz., A. lineatocollis Donov.

24. család. Chrysomelidae: Lema melanopa L., L. cyanella L., L. puncticollis Curt., Cassida nobilis L., C. Austriaca Fabr., C. nebulosa L., C. ferruginea Fabr., C. murraea L., C. sangvinolenta Fabr., C. rubiginosa Ill., Donacia nigra Fabr., D. sagittariae Fabr., D.

semicuprea Panz., Longitarsus verbasci Panz., L. luridus Scop., L. pusillus Gyll., Crioceris brunnea Fabr., Haltica oleracea L., H. nemorum L., H. euphorbiae Fabr., H. malvae Hig., H. versicolor Kutsch., H. ferruginea L., H. impressa Fabr., Clythra cyanicornis Germ., Clythra longimana L., C. pilicollis Lat., C. tridentata L., C. axillaris Lat., C. macropus III., C. cyanea Fabr., Luperus flavipes L., Luperus rufipes Fabr., Cryptocephalus coryli L., C. flavipes Fabr., C. sericeus L., C. labiatus L., C. bipunctatus L., C. minutus Fabr., C. connexus Ill., Galleruca crategi Forster., Pachybrachys hieroglyphicus Fab., Adimonia tanaceti L., A. sangvinea Fabr., A. rustica Schall., Timarcha coriaria Fabr., Timarcha metallica. Fabr., Magioderma armoraciae L., Gastrophysa polygoni L., Entomoscelis adonidis-t Fabr. a köznép honvédbogárnak nevezi. Lina populi L., Chrysomela limbata Fabr., Ch. staphylaea L., Ch. marginata L., Ch. sangvinolenta L., Ch. graminis L., Ch. varians Fabr., Ch. fastuosa L., Ch. coerulea Duftschm., Ch. polita L.

25. család. Erotylidae: Triplax rufipes Fabr., Engis humeralis Fabr.

26. család. Coccinellidae: Halysia 14-guttata L., H. 22-punctata L., H. 16-guttata L. Scymus frontalis Fabr., S. fasciatus Fourc., S. pygmaeus Fourc., Epilachna globosa Schneid. E. impunctata L., Chilocorus bipustulatus L., Hyperaspis campestris Herbst., Hipodamia 13-punctata L., Exochomus quadripustulatus L., Coccinella septempunctata L., C. 19-punctata L., C. variabilis Ill., C. mutabilis Scrib., C. 14-pustulata L., C. bipunctata L., C. impustulata.

Lepkék.

II. rend. A lepkék, vagy pikkelyszárnyúak. *Lepidoptera.* Szabolcsmegye, különösen a Nyírség a hullámos, homokostalajú részének lepkéit tekintve az ország gazdagabb vidékeihez tartozik. E vidék lepkefaunája felderítésén és összeállításán Martinyi Ödön nyíregyházi kir. járásbírósági tisztviselő fáradozik; tiz évi munkájának eredménye 400-nál több nagy és mintegy 250 kis lepkefajt számláló, a szárnyuk alapját is feltüntető, mintegy 5000 darabból álló lepkegyüjteménye.

Nagy lepkék.

I. Bunkóscsápuak. Rhopalocera. 1. Pillangók. Nappaliak (Diurna): Papilio Podalirius L., Papilio Machaon L., Thais Polytena Schiff., Parnassius Mnemosyne L., Aporia Crataegi L., Pieris Brassicae L., Pieris Rapae L., Pieris Napi L., Pieris Daplicide L., Pieris vf. Bellidice Hübe, Anthocharis Cardamines L., Leucophasia Sinapis L., Colias Hyabe L., Colias Edusa Fabr., Colias elf. Helice Hübe, Colias Myrmidone Esp., Rhodocera Rhamni L., Thecla Betulae L., Thecla Ilicis Esp., Thecla vf. Aseculi Hübe, Thecla W. album Kn., Thecla Pruni L., Thecla Quercus L., Thecla Rubi L., Polyommatus dispar Hanv., Polyommatus Dorilis Hufn., Polyommatus Phlaeas L., Lycaena Argiades Palb., Lycaena vf., loretas O., Lycaena Polysperchon Ochs., Lycaena Argyootoxus Bgstr., Lycaena Argus L., Licaena Orion Pall., Lycaena Astrarche Bgstr., Lycaena Icarus Roth., Lycaena lorydon Scop., Lycaena Meleago Esp., Lycaena Argiolus L., Apatura Clytie Hübe., Neptis aceris L., Vanessa Levana L,, Vanessa Prorsa L., Vanessa C. album L., Vanessa Polychloros L., Vanessa Urticae L., Vanessa Io L., Vanessa Antiopa L., Vanessa Atalanta L., Vanessa Cardui L., Melitaea Dedymma O., Melytaea Athalia Esp., Argynnis Selena W. V., Argynnis Dia L., Argynnis Latonia L., Argynnis Aglaia L., Argynnis Niobe L., Argynnis Adippe L., Argynnis vf. Cleodoxa O., Argynnis Paphia L., Argynnis Pandora W. V., Melanorgia Galathea L., Satyrus Dryas Scop., Satyrus Semele L., Pararge Maera L., Pararge Megaera L., Pararge Aegerides L., Epinephele Janira L., Epinephele Hyperanthus L., Coenonympha Iphis W. V., Coenonympha Pamphilus L., Spilothyrus Alicae Esp., Syrichtus Sidae Esp., Syrichthus Malvae L., Nisoniades Tages L., Hesperia Thonmas Hufn., Hesperia Sylvanus Esp., Hesperia Comma L., Cyclopides Morpheus Pall.

II. Különböző-csápuak. Heterocera. 2. Esteli lepkék (*Crepuscularia*)*:* Acherontia Atropos L., Sphinx Convolunti L., Sphinx ligustri L., Deilephila Galii Rott., Deilephila enphorbiae L., Deilephila Livornica Esp., Deilephila Elpenor L., Deilephila Porcellus L., Smerinthus ocellata L., Smerinthus populi L., Pterogon Proserpina Pall., Macroglossa stellatorum L., Macroglossa fuciformis L., Trochilium apiforme L., Sesia spheciformis Ed. V., Sesia tipuliformis L., Sesia asiliformis Rott, Sesia formiciformis Esp., Ino pruni W. V., Ino globuloriae Hübe, Zygaena pilosellae Esp., Zygaena trifolii Esp., Zygaena lonicerae Esp., Zygaena filipendulae L., Zygaena Ephialtes L., Zygaena Medusa Pall., Zygaena coronillae W. V. Zygaena trigonellae Esp., Zygaena athamanthae Esp., Syntomis Phegea L., Naclia Ancilla L., Naclia punctata Fabr.

3. Éjjeli-lepkék. Nocturna. a) Szövőlepkék (*Bombycidae*)*:* Hylophila Prasinana L., Hylophila Bicolorana Fssb., Colligenia rosea Esp., Setina Mesomella L. Lithosia Musceda L., Lithosia Dephlana Esp., Lithosia Sororcula Hufn., Lithosia Lutorella L., Gnophria Quadra L., Gnophria rubricollis L., Deiopeia pulchella L., Euchelia jacobacae L., Nemeophila Russula L., Arctia Caja L., Arctia Villica L., Arctia Aulica L., Spilosoma fuliginosa L., Spilosoma Lubricipeda Esp. Spilosoma menthastri Esp., Spilosoma urticae Esp., Hepialus

Sylvinus L., Cossus Cossus L., Zenzera Pyrina L., Heterogenea Limacodes Hufn., Psyche unicolor Hufn., Psyche Opacella H. S., Psyche Viciella W. V., Epichnopteria Pulla Esp., Penthophora Morio L., Orgyia Gonostigma F., Orgyia antiqua L., Dasychira Pudileunda L., Dsychira Fascelina L., Loria L. nigrum Müll., Lencoma salicis L., Porthesia Chryorrchaea L., Porthesia similis Füssl., Ocneria dispar L., Bombyx mori L., Bombyx Neustria L., Bombyx trifolii W. V., Bombyx quercus L., Bombyx rubi L., Crateronyx Dumi L., Laviocampa pruni L., Laviocampa quercifolia L., Saturnia pyri W. V., Saturnia spini W. V,, Depana Falcataria L., Depana Binaria Hufn., Cilia glaucata Scop., Harpyia bifida Hübn., Harpyia Vincula L., Stauropus fagi L., Hybocampa Milhanseri Fabr., Notodonta tremula Cl., Notodonta Ziczae L., Notodonta Bicoloria W. V., Notodonta Argentina W. V., Lophoptheryx Camelina L., Pterostoma Palpina L., Cnetocampa processionea L. Phalera Bucephala L.. Pygaera Anastomosis L., Pygaera Curtula L., Pygaera Anachoreta W. V. Pygaera nigra Hufn. Thyatira Batis L.,

b) Bagoly-lepkék. Noctuae: Diloba caeruleocephala L., Clidia geographica Fabr. Acronycta acris L., Acronycta megacephala W. V., Acronycta alni L., Acronycta tridens W. V., Acronycta Psi L., Moma Orion. Esp., Agrotis Janthina W. V., Agrotis Linognisea W. V., Agrotis Finibria L., Agrotis Pranuba L., Agrotis vf. J. Fr., Agrotis C. nigrum L., Agrotis Putris L., Agrotis Eclamationis L., Agrotis tritici L., Agrotis Epsilion Hufn., Agrotis segetum W. V., Neuronia popularis Fabr., Mamestra nebulosa Hufn., Mamestra Persicoreae L., Mamesta oleraceae L., Mamestra trifolii Hufn., Mamestra brassicae L., Dianthoecia compta W. V., Dianthoecia irreguloris Hufn., Dianthoecia Capsincola H., Luperina virens L., Hadena monoglypha Hufn., Hadena lithoxylea W. V., Hadena Rurea Fabr., Dipterygia scabriuscula L., Cloantha polyodon Cl., Cloantha radiosa Esp., Eriopus purpureofasciata Pill., Trachea atriplicis L., Enplevia Lucipora L., Brotolomia meticulosa L., Naenia typica L., Leucania pallens L., Leucania L. album L., Coradrina quadripunctata F., Amphipyra pyramidea L., Taeniocampa Gothica L., Xanthia Fuluago L., Xanthia Giluago W. V., Scoliopterix Libatrix L., Colocampa vetusta Hübe. Xylomiges conspicillaris L. Cucullia verbasci L., Cucullia umbratica L., Cucullia lactucae W. V., Cucullia artemisiae Hufn., Colpe Capucina Esp., Plusia triplasia L., Plusia tripartita Hufn., Plusia C. aureum Cuoch, Plusia Moneta Fabr., Plusia Chrysitis L., Plusia festucae L., Plusia gamma L., Heliaca Tenebrata Scop., Heliothis Cardui Hübe, Heliothis Diptacens L., Heliothis peltiger W. V., Choriclea delphinii L., Acontia lucida Hübe, Acontia lutnosa W. V., Acontia albicollis, Erastria Fasciana L., Agrophila trabealis Scop., Euclidia Glyphica L., Pseudophia lunaris W. V., Catephia Alchymista W. V., Catocola fraxini L., Catocola elocata Esp., Catocola nupta L., Catocola Spomsa L., C. promissa W. V., Catocola Elletta Borith, Catocola Poranympha L., Toxocampa Luvoria W. V. Boletobia fuliginaria L., Herminia tentacularis L., Herminia derivalis Hübn., Herminia crinalis Fr., Hypena rostralis L., Brephos Parthemias L.

c) Araszoló-lepkék. Geometrae: Pseudoterpna pruinata Hufn., Geometra papilionaria L., Thalera funbrialis Scop., Nemoria viridata L., Acidalia trilineata Scop., Acivalia Perohraria F. R., Acivalia aversata L., Acivalia ochrata Scop, Tiniandra amata L., Abraxas grossulariata L., Abraxas adustata W. V., Abraxas marginata L., Bapta bimaculata (W. V.) Fabr., Cabera Pusaria L., Cabera Exanthemaria Scop., Numeria Pulneraria L., Engonia quercinaria L., Engonia autumnaria Werub, Selenia bilunaria Esp., Selenia lunaria W. V., Selenia vf. Delunaria Hübn., Selenia tetralunaria Hübn., Pericollia syringaria L., Crocollis Elinquaria L., Eurymene Dolobraria, L. Angerona Prunaria L., Angerona vf. Corytoria, Utrapterix sambucaria L., Epione Apicioria W. V., Venilia Maculoria L., Macaria notata L., Macaria Alternaria Hübe, Hyberna Leucophaeoria W. V., Hybernia Marqinoria Borth., Biston Stratarius Hufn., Amphidasis betularia L., Boarmia secundaria W. V., Boarmia robororia Fabr., Boarmia consortoria Fabr., Boarmia Crepuseuloria W. V., Ematurga Atomoria L., Phasiane Petroria Hübn., Phasiane clatrata L., Lythria Purpuroria L., Ortholita plumbaria Hufn. Ortholita bipunctoria W. V., Minoa Morinata Scop., Lithostege farinata Hufn., Triphosa Dubitata L., Cidaria viridoria Fabr., Cidaria fluctuata L., Cidaria albiallata L., Cidaria Tristata L., Cidaria bilincata L., Cidaria Ocellata L., Chemiatobia brunata L., Eupithecia oblongata Thule, Eupitecia innotata Hufn., Eupithecia subnotata Hübn.

Kis-lepkék. Microlepidoptera. 1. Tűzikék. Pyralidae: Pyralis pinguinalis. Asopia farinalis Botys urticalis, Botys nubilatis, Botys sambucatis, Botis purpuratis, Threnodes pollinalis.

2. Ilonczák. Tortricedae: Tortrix sorbiana, Tortrix viridana, Tortrix amiantana, Tortrix Loeflingiana, Tortrix Zoegana, Tortrix semialbana, Corpocapsa pomonella.

3. Molyok. Tineidae: Tinea granella, Tinea pellionella, Tinea sarcitella, Galleria cerella, Chilo pasruellus, Chilo pratellus, Chilo rorellus, Hyponomenta evonymella, Haemyllis pinguinella, Enplocamus anthacinalis Cochilis ambiguella, Psecadia pusiella, Atychia appendicentata, Lita terella, Adella viridella, Adella Sulzerilla, Adella Surammerdamella.

4. Tollas-lepkék. Pterophoridae: Pterophorus pterodactylus, Pterophorus graphodactylus, Pterophorus pentadactylus, Pterophorus tetradactylus.

Darázsfélék. *III. rend. Hártyásszárnyúak. Hymenopterae. A) Tojócsövesek: Terebrantia:* Sirex gigas L., Lyda betulae L., Tenthredo picta Kl. G., az Apanteles obscurus hernyókba rakja petéit. Tenthredo nassata Kl., Macrophia blanda Fabr., Macrophia crassula Kl., Atholia spinorum Fabr., Dolerus niger Fabr., Hylotoma ustulata L., Hylotoma atrata Fors. Cynips Hungarica Htg., Amblyteles natatorius Fabr., Amblyteles fusorius L., Foenus jaculator Fabr., Gymnoscelus tardator Nees., Bassus laetotorius Fabr., Pimpla flavicous Fabr., Pimpla varicornis Fabr., Ophion luteus L., Lissonata parabella Grei., Paniscus testaceus Grai., Ellompus auratus L., Chrysis dichroa Klug., Chrysis ignota L., Hedychrum fervidum Forbr. *B) Fullánkosok. Aculeata:* Fornica fusca L., Componatus ligniperdus Latr., Formica rufa L., Tiphia femorata Fabr., Scolia Insubrica Rossi, Scolia haemorrhoidalis Fabr., Priocnemis variegatus Fabr., Pompilius fuscus L., Cerceris arenaria L., Philantus coronatus Fabr., Ammophila lutaria Fabr., Ammophile viatica L., Vespa crabro L., Vespa vulgaris L., Vespa Germanica Fabr., Bombus terrestris L., Bombus agrorum Fabr., Bombus pratorum L., Bombus muscarum Fabr., Bombus lapidarius L., Apis mellifica L., Tetraliona malvae Rossi, Xylocopa valga Gerst., Xylocopa violacea Gerst., Halictus leucosomus Kirby., Halictus cylindricus Fabr., Osmia rufa L.

Tücsökfélék. *IV. rend. Egyenesszárnyuak: Orthoptera. A) Valódiak. Genuina:* Periplaneta orientalis L., Blatta Lapponica L., Gryllus campestris L., Gryllotalpa vulgaris Latr., Mantis religiosa L., Locusta caudata Charp., Locusta viridissima L., Tryxalis nasuta L., Stauronotus brevicollis Eversm., Stenobothrus dorsatus Zett., Stenobothrus biguttatus Charp., Stenobothrus rufipes Zett, Stenobothrus geniculatus Fisch., Stenobothrus pratorum Tieb., Caloptenus Italicus L., Pachytylus migratorius L., Oedipoda Insubrica Scop. *B) Alreczésröpüek.* (szitakötők) *Pseudoneuroptera:* Calopterix splendens Harris., Libellula debressa L., Aescha affinis Vaud,, Libella cancellata L., Diplaxstriolata Charp., Ischnura elegans Vaud., I. pumilio Charp., Ephemera vulgata. *C) Bőrszárnyuak. Dermatoptera:* Forficula auricularia L., Forficessila riparia. L.

Légyfélék. *V. rend. Kétszárnyuak. Diptera.* Culex pipiens L., Tipula oleracea L., Tipula scripta Mg., Pachyrhina pratensis L., Tabanus rusticus L., Tabanus bovinus L., Tabanus fulvus Mg., Tabanus autumnalis L., Chrysomya formosa Scop., Haematopoda pluvialis L., Anthrax paniseus Rossi. Dosypogon diadema Fabr., Thereva annulata Fabr., Thereva marginula Mg., Scenopinus fenestralis L., Asilus trigonius Meig., Asilus rusticus Mg. Cecydomia destructor, Asilus cingulatus Fabr., Asilus albiceps Meig., Hydrophorus Balticus Meig., Helophilus floreus L. Melanostoma mellina L., Eristalis tenax L., Eristalis aeneus Scop. Sapromya longipennis Fabr., Lucilia regina Meig., Lucilia cornicina Fall., Anthomya cardui Meig. Musca domestica L., Calliphora vomitoria L., Chloria demandata Fabr., Syrrphus pyrastri L., Syrrphus ribesii L., Syrrphus corollae Fabr., Melitreptus scriptus L., Sarcophaga carnaria L., Sarcopagha haematodes Meig., Echinomia tesselata L., Gymnosoma rotundata L., Ocyptera brassicariae Fabr., Hypobosca equina L., A Cecidomya destructor Say. a hesseni légy nőstény e lárvája a buza és a rozs levélhüvelye alatt élősködik. Legutóbb az 1895. és 1896-ik években a vármegye területén több helyen pusztított.

Reczés szárnyuak. *VI. rend. Reczésszárnyuak. Neuroptera.* Raphidia xanthostigma Schum., Limnephilus flavicornis Fabr., Limnephilus griseus L., Panorpa communis L., Grammotaulius nitidus Müll., Chaetotaulius flavicornis, Chrisopa perla L., Chrisopa septempunctata Wesm., Chrisopa vulgaris Schneid., Myrmeleon formicarium L.

Poloskafélék. *VII. rend. Féltedelüek. Hemiptera. A) Felemásszárnyuak. Heteroptera:* Tritomigas bicolor L., Coptosoma globus Fabr., Adomerus biguttatus L., Tropicoris rufipes L., Carpocoris baccarum L., Carpocoris verbasci Geer., Rubiconia intermedia Wolff., Aelia accuminata L., Eurygaster maurus L., Gonocerus venator Fabr., Syromastes marginatus L., Ligaeus equestris L., Pachymerus vulgaris Schill., Pachymerus Rolandri L., Microtoma carbonaria Rossi., Pyrrhocoris apterus L., (versköltő vagy suszterbogár), Emblethis arenarius L., Aradus betulae L. Hygrotrechus paludum Fabr., Phitocoris ulmi L., Megalocaerea ruficornis Fall., Nepa cinerea L., Naucoris cimicoides L., Calocoris chenopodii Fall., Cimex lectularius L. (ágyi poloska), Capsus laniarius L., Reduvius annulatus L., Nabis ferus L., Metastemma Guttula Fabr., Pirates hybridus Scop., Priates stridulus Fabr., Obsicoetus personatus L. Lecanium robiniarum, az akácz pajzstetűje. Nőstényei szívókájukkal az akácz kérgéhez erősítik magukat és petéiket hasuk alá rakják, testük azután pajzsszerű takaró gyanánt szolgál a petéknek. Nagyszámú fellépése által ezen rovar a hasznos akáczfára végzetes lehet. — Káros még az Aspidiotus nerii, az oleander pajzstetűje és az Aspidiotes rosae Bouch. *B) Egyenlő szárnyuak. Homoptera:* Aphrophora alni Fall., Centrotus cornutus L., Cicadula sexnotata Fall., Micterodes confusus Stab., Tetigonia viridis L., Eupterix urticae Fabr., Deltocephalus ocellaris Fall., Schizoneura corni Fabr., Siphonophora rosae L., Stomaphis quercus L.

SZABOLCS VÁRMEGYE FLÓRÁJA.

A flóra kutatói.

Szabolcs vármegyét Szatmárral együtt *Kitaibel* Pál, hazánk nagy botanikusa kutatta, munkáiban számos helyen idéz szabolcsmegyei termőhelyet s az egész, a közönségesebbek kivételével, *Neilreich*-nak „Aufzählung der in Ungarn . . . bisher beobachteten Gefässpflanzen" czímű művében rendszeresen van belé sorozva, a mely érdemes munka hazánk flórájának elévülhetetlen forrása, s a melynél a magyar flóra kutatása és ismertetése czéljából eddig senki kitünőbb és hasznosabb munkát nem nyujtott, mint az osztrák *Neilreich* Ágoston.

Szabolcs vármegyében *Haynald* Lajos biboros-érsek atyja is botanizált. A. M. N. Múzeum gyüjteményében van tőle *Potamegoten natans* Mándok vizeiből.

Az ötvenes esztendők végén *Pokorny* Alajos bécsi tanár *Ecsed* lápját tanulmányozván, Szabolcsmegyében is vizsgálódott. Lugos és Nyír-Béltek körül, futó homokról, mint különösséget az ölyvpáfrányt (*Pteris aquilina L.*) jegyzi föl.[1]

25 esztendővel ez előtt Nyíregyháza növényzetéből Simkovics (ma *Simonkai*) Lajos gyüjtött sokat össze, s a M. T. Akadémia Mathem. és Term. tudom. Közleményeinek XI. köt. 166—211. old. túl a Duna növényei közt közölte.

1886. évben *Borbás* Vincze, „A magyar homokpuszták növényvilága meg a homokkötés" czímű munkájában a haza homoki növényeit összeállítván, az 54—100 old. összehasonlítólag a Nyírség homokjának növényzetét (425 faj) is jelöli. Ugyanő az Erdészeti Lapok 1886. évf. 661. old a *Daphne cneorumot*, „A havasi rózsák helyettesitője Alföldünk homokján" czím alatt, mint alpesi ereklyét ismertette a Nyírség homokterületéről.[2]

1894. évben Nyíregyházán *Hatzel* A. ezredorvos szorgalmasan botanizált s a növényeit revizióra Borbásnak küldötte, néhányból sokat *Baenitz* Herbarium Europaeuma részére is küldött. *Legkiválóbb* volt a surlófűnek, kivált az *Equisetum ramosissimum*-nak végtelen alaksorozata. Az *Eq. variegatum* All. fajnak egyik eltérését Nyírségről var. *betuleti*-nek nevezte el Borbás s Baenitz i. h. 7848 (1894/95.) száma alatt számos példánya elterjedt a külföldi herbariumokban. Kár, hogy *Hatzel*-nek Borbásnál maradt növényeit az ő nagyterjedelmű gyüjteményébe beosztotta, még mielőtt tudta volna, hogy Szabolcs vármegye flóráját külön kell összeállítani. Ezért csak azokat idézhetjük, a melyek mostanában kezébe kerültek.

Szabolcs vármegye gombáit *Hazslinszky* Frigyes kutatta és mycologiai munkáiban elszórva említ belőlök.[3] Ujabban *Hollós* László, kecskeméti tanár is vizsgálta Szabolcs vármegye gombáit.

Termőhelyei.

Szabolcs vármegye egységes flóra-terület, a magyarföldi flóravidéknek, részletesebben a magyar Alföld vegetatiójának nevezetesebb darabja, benne

[1] Bonplandia 1860. évf. 183. old.
[2] Lásd a Természettud. Közl. 1896. 336. old.
[3] Secotium Sabolcense Hazslin. v. ö. Természett. füzetek 1898. 434. sz.

egyesül az Alföld vegetácziójának valamennyi nevezetesebb alakja és szövetkezete. Északi és nyugati részén a Tisza vize folyik, az északi részén több tó, ezen felül az egész Tisza mentén számos árterület, holt ág, kiöntés és másképp elmocsarasodott hely, s a vízi fűvek életének kitünő alkalma és kelléke volt. Ma a szárítással a vízi füvekből sok elpusztult.

A megye délkeleti része a Nyírségnek nevezett homokterület. A kultúra itt is sokat alakított, s a növényzetén rontott, de a fásítással (koronafa, közönségesen ákáczfa, bálványfa, nyárfa, feketekérgü fenyő stb.) a vidéknek tájképét is meglehetősen átalakították. Még több változás történt előbb a növényzettel azóta, a mióta az eredeti Ősnyirség erdeje lassanként megfogyatkozott.

A megye délkeleti részén, Hajdú vármegye felé, szíkes puszták vannak. Ezen a három természetes termőhelyen nyilatkozik Szabolcs vármegye flórájának legkiválóbb sajátsága.

Különösségei.

Amint a növény hosszas időn keresztül, lassanként tetemes változást szenved, s a mint az ősmultak változásai folytán az egyik itt, a másik ismét más helyen maradt fenn vagy menekült meg a jövendőnek, a természeti körülmények között való életküzdelmében; e szerint majd minden nevezetesebb flóra-darabnak van valami sajátja, különössége vagy eltérő varietása. Szabolcs vármegye flórája az Alföld délibb részétől számbavehető gáttal nincs elválasztva. A Tiszamentét ugyanazok a vízi és mocsári növények kísérik tovább az Alföldön, a szíkes talaj jobban délre Hajdú, Szolnok, Békés, Bihar és Csanád megyén terjeszkedik tovább. Csak a homok esik távolabbra a Duna-Tiszaköz, valamint a temesvármegyei nagyobb homokterülettől. De mivel a homoki fűvek földrajzi terjeszkedése sokféleképen meg van könnyítve, e három homokterületnek számos a közös jellemző növénye, de a Nyírségnek, mint jóval északkeletre terjedő flóratérségnek mégis néhány olyan növénye is van, a minő a Duna-Tisza közén, valamint Temes vármegye homokján sem található.

A Nyírség flórája fölött t. i. már a tokaji, ungi és szatmármegyei hegységek uralkodnak, egyik-másik onnan természetszerüen a homokra is leereszkedik és tovább tenyészik.

Így *Kitaibel* az Additamenta 182. old. a havasréti zergeboglárt (*Trollius Europaeus L.*) Szabolcs vármegye síkjáról is följegyzi, a minek más megfejtése alig lehet, mint a magas hegyekről való leereszkedés.

A *Daphne cneorum* L., a Nyírség zonátja vagyis a piros farkashárs egész szervezete, sötétpiros virága, magasabbhegyi, sőt havasi rokonsága nyomán, olyan bokrocska, a mely egykoron magasabb hegyek csúcsát borította. Ma alacsonyabb hegyeinken is terem, más kétségtelen havasi származékkal együtt. Annál meglepőbb, hogy a *D. cneorum* helyenként a Nyírség homokján is gyakori és mint 3. télizöld-bokrocska nevezetes (a borókán meg a *Helianthemum fumanum*-on kívül). Nyír-Bátor homokján Kitaibel lelte, 1886-ban pedig gyökeres példákat *Illés* Nándor erdőtanácsos is küldött Pusztateremről a gebei út mellől. A nép vásárra és templomba is viszi. Más magyarázata ittlétének alig lehetséges, mint hogy az ősibb magasságu hegyekről maradt fenn Ecsed vidékén, innen azután gyökerestől a víz sodorta le, vagy bogyós magvát a madár telepítette ide, azután a hegyről ide bekerült földben is elszaporodott.

Egyéb ritkaságai továbbá Szabolcs vármegyének:

Az ibrányi nyárfa (Természettudom. Közlöny 1897. 441. old.);

A Nonnea ochroleuca Opiz, Beck F. von Niederoster. 966. old. Kemecse körül (gyüjté Hatzel, Borb. Term. tudom. Közl. 1897. 443), szép sárga korollával, lilaszín kifejlődése nélkül;

Az ujabb Fistularia (Rhinanthus) goniotricha Borb;

Az Equisetum (surlófű) végtelen sorozata, melyről, valamint a gyakori Andropogon Ischaemumról is *sikárosnak* lehet nevezni a vidéket, mert sikárfűnek hol az előbbit, hol az Equisetum hiemale-t és Eq. Schleicherit (cindrót) nevezik.

A Pulsatilla Zichyi Schur;

A Senecio adonidifolius Rchb. Nyíregyháza és Hugyaj m. (Simk. exsicc.);

A Scutelleria scordiifolia Fisch., a Sc. galericulatának a rokona, Janka

Kitaibel herbariumából közli (Mathem. és Természettudom. Közlem. XII. köt., 162. old.), ha csak a növény fel nem cserélődött, vagy a meghatározás nem találó.

A Veronica Teucrium L. (V. latifolia minor Koch) var. hemitoma Borb, foliis ad medium aut magis pinnatifidis; area integra maiore et habitu V. teucrii a V. Biharensi Kern. diversa. Nyíregyháza és Sóstó vidékén (Latzel). Van továbbá a vidéknek még három nevezetes, kertbe illő magas Veronica-ja: a *V. pallens* Host Nyíregyháza homokos erdőtalaján, a *V. geniculata* Host;[1] ez a keskenylevelű V. maritimának kopasz eltérése, *Kitaibel* küldte *Host*-nak Bécsbe s *Kitaibel* halála után 1827-ben irta le a Flora Aus-

BERKESZI PARKRÉSZLET.

triaca I. köt. 4. oldalán. Említésre méltó végre a *V. foliosa* W. és Kit. Nyíregyháza és Uj-Fehértó között.

E hegyi növényeknek a Nyírségen való terjeszkedéséből látható, hogy a tokaji, ungi, szatmári hegyek és Szabolcs síkja között szintén megvan ugyanaz a viszony, a mely Buda meg a Rákos, Versecz meg a temesmegyei homokpuszták stb. növényeinek kicserélődése között ismeretes.

Nyírjes.

Különös nevezetessége Szabolcs vármegyének a *nyírerdeje* (betuletum), mert az Alföldön másutt sehol sincs, legfeljebb néhány szála itt-ott, mint régibb vagy ujabb ültetés. A szabolcsi Nyírség azért is nevezetes, mert a nyírfa északibb alakjainál délibb *Betula pendula* Roth alkotja. Barkás példát *Vende* Aladár küldött Berkesz határából. A szabolcsi községek neveinek *Nyír*-rel való összetételéből még nem épen szorosan következnék, hogy a Nyírség homokmezeit mindenütt nagyterjedelmű nyírerdő (nyírves, nyírjes) alkotta, mert valószínünek gondolhatjuk azt is, hogy *Nyír* a vidéknek, a nyírfára való vonatkozás nékül, régi neve volt, mint pl. Csík, s a Nyírség meg a nyírfa szótöve csak véletlenül találkozó hasonló hangzás. De mivel

[1] Kitaibel herbariumában a *V. geniculata* Host *V. angustifolia* néven meg van, foliis anguste lineari-lancenatis, argute serratis, in petiolum 1-dm longum atte.uatis. „Erdőd (Szatm.) silva depressa, locis subapricis inventa; később humidis herbidis."

a Nyírségben, kivált Nyírbátortól délre nyírerdő még ma s van,[1] bizonyosnak kell tekintenünk, hogy Szabolcs vármegyének mai nyírerdeje valóban őskori ereklye-maradék abból az időből, a midőn még hazánk erdősége és erdejének vagy fás növényeinek földrajzi elosztása egészen más volt, mint mostanában. Ezt bizonyítja az is, hogy még közel, Ecsed lápján másfaju nyírfa, a *Betula pubescens is* fenmaradt. Más időkben azután a nyír természetszerüleg pusztulni kezdett, azután pedig az ember fejszéje siettette a Nyírség nyírfáját a pusztulás felé.

Ellenkezőleg emlitésre méltó, hogy hazánkban a nyírfa kiválóan a hidegebb sovány lejtők és hegyek fája, az Alföldön pedig, Szabolcs kivételével, nyírerdő általában sehol, még homokon sincs.

A nyírségi nyírerdőről különben, az említett ágacskákkal együtt a következő értesítés érkezett:

Id. gr. *Vay Ádám*, a Nyírség egyik legalaposabb ismerőjének szava szerint *Nyírbátor* határában gróf *Károlyi Tibor erdőállományának nagy része még nyírből áll.* Ezen kívül kisebb csoportja már csak elvétve található, másutt a megyében erdeje már sehol sincs, sőt ma már a fáját tenyészteni is nehéz, csak kevés helyen sikerül újra felnöveszteni.

A nyírerdő kérdése Szabolcs vármegyében tudományos szempontból annyira nevezetes, hogy hozzá kell szólni az archivum kutatójának, a historikusnak, földrajz-irónak, nyelvésznek, erdésznek stb. Minő volt az eredeti alakja, pusztulásának megindulása, ma már alig deríthető ki. Az írónak, mint a magyar nyelv egykor szenvedélyes tanulmányozójának feltünt a megyebeli „*Nyirjes tő*"-elnevezés; másutt az ország középtájain *nyírves* kiejtését is hallotta. Növényetymologiai szempontból *nyírjes* azért nevezetes, mert a j betü, mint növénynevek végződése, más növényszóban is többször ismétlődik: Eper-j-es szeder-j-es, Lapu-j-tő (község Nógrádvármegyében.)

Fás növények, erdő.

A megye nevezetesebb fás növényei: a nyírfa (B. pendula Roth), az enyves égerfa, a mogyorófa, a kocsános és kocsántalan tölgy, amaz másutt mocsárfa, emez a vidéken muzsdalyfa, de ritkább, magasabb vidéket kedvel, az előbbinek (Quercus Robur L.) pelyheslevelü eltérése (var. *puberula* Lasch) is Sóstó körül, a cserfa, a Quercus hiemalis Stev. hosszúkocsános tölgy, a szilfa, fűzfa (Salix alba, S. fragilis, S. rosmarini folia L. S. purpurea, S. cinerea, S. viminalis), a fekete, jegenye, rezgő, fehér és szürkéllő nyárfa (Populus canescens Sm.) a piros farkashárs, az ezüsttövis (Hippophaë rhamnodes L.) hihetőleg homokkötőként megtelepitve, mint Budapest környékén, a kányafa (Viburnum opulus) kerti meddő fajtájával, a labdarózsával, a feketebogyós bodzafa, a semfű-semfa (Lycium Barbarum L.) a fagyal, a somfa, a vörösgyűrü, a sövényező iszalag, a hársfa (Tilia platyphyllos Scop., T. cordata Mill.), a fodorjuharfa, a fekete-gyűrü, a hólyagmogyoró, a csíkos és bibircsós kecskerágó, a vad szőlő, a varjutövis, kutyafa, vad körtefa és almafa, a galagonya (Crataegus oxyacantha, Cr. monogyna), rózsabokor (Rosa spinosissima L., R. Austriaca Cr., R. canina L., R. dumalis Bechst., R. submitis Gren.), a hamvas szeder, törpe mandola, kökény, cseresznyefa, a török meggyfa, törpe meggyfa, gerlicetövis, (Ononis spinosa), Genista tinctoria, Cytisus nigricans, C. Austriacus, C. Ratisbonensis, C. serotinus Kit., Dorycnium sericeum (Kov.) stb.

A Sóstó ligetjében Ornithogalum collinum Guss., Muscari Transsilvanicum Schur (M. botryoides Aut. Hung.), Polygala comosa és var. Podolica, Trifolium agrarium, Artemisia campestris, Luzula pallescens Bess., Lactuca quercifolia, L. saligna, Verbascum thapsiforme stb., nedves rétjén a *Viola persicifolia* Roth, (levele visszáján kevés odasímuló szőr van; kivált ez különbözteti meg a *V. stagnina*-tól), a vasút töltésén Vicia *Biebersteini* Bess. (V. Hungarica Heuff.) méltó említésre.

A flóra jelleme.

Szabolcs vármegyében leginkább azok a keletibb színű növények uralkodnak, a melyek a Tiszántúl hasonló helyein nőnek, azzal a különbséggel, hogy Szabolcs vármegye flórája a szomszéd északi és keleti vármegye közé, a hegyes vidékbe jobban beterjed s a közönségesebb növényeiből jobban vegyül, sok magyarföldi füvünk ellenben a Tiszántúlról egészen Szabolcs vármegyéig el nem jut.

[1] Kerner: Pflanzenleben der Donauländer 40–41. old.

Legkiválóbb termőhely: 1. a homok, 2. a víz, a Tisza melléke és más mocsarak, 3. a száraz szikes mező, 4. a nedves, sós hely, melynek vegyült növényzetén kívül még van saját kiváló növénye, 5. a szántott-vetett vagy másképp: munkált föld, össze-vissza keveredett füveivel.

A homok legkiválóbb füvei

A homok.

az ölyvpáfrány, az Equisetum ramosissimum és E. variegatum var. betuleti, E. Schleicherii nevü surlófüvek, az árvalányhaj, Bromus squarrosus, Hierochloa borealis, Triticum cristatum, az éles mosófü, a szürke káka, a spárga, Convallaria latifolia, Iris arenaria, a Salsola Kali glabra (var calvescens Gren. et Godr. Nyíregyházán), Kochia arenaria, Polygonum arenarium (Nyíregyháza), Thesium ramosum, (u. i.), Artemisia Pontica u. i. Carduus hamulosus, Jurinea mollis, Tragopogon floccosus, Taraxacum serotinum, Campanula, Sibirica, Galium Pedemontanum, Vinca herbacea, Onosma arenarium, Echium altissimum, E. rubrum, Veronica multifida, Fistularia goniotricha, Orobanche arenaria, Trinia Kitaibelii, Peucedanum arenarium, Pulsatilla grandis var. latisecta, Adonis vernalis, Ranunculus pedatus, Viola Kitaibeliana (Véderdő Nyíregyházán), Hesperis tristis, Sisymbrium orientale, S. sina-

KIRÁLYTELKI PARKRÉSZLET.

pistrum, Alyssum tortuosum, A. desertorum, Dianthus diutinus (Bogát, Réliq. Kit. 47) D. serotinus,[1] Lavatera Thuringiaca, Althaea biennis, Tribulus orientalis, Oxytropis pilosa var Hungarica (Téglás), Astragalus novus Winterl, A. asper, A. dasyanthus, Onobrychis arenaria Trifolium diffusum stb.

A tavi növényzet.

A tavi és mocsári vegetáczió a Tisza mentén nagyszerü volt, de a hajdani nagyobb mocsárvidék és ingovány, újabb időben nagyon megfogyott, a nagyobb részét kiszárították és ma már gabonát terem.

Még van a vízben sulyom (Rakamaz), kolokán (Ibrány), békatutaj, tengeri tündérhinár (Naias marina), Alisma graminifolium Ehrh. (Nyíregyháza), Potamogeton gramineus L. (Aschers. Syn. 321.), P. heterophyllus Schreb., P. natans (Mándok), békalencse borzhinár, (Ceratophyllum demersum, C. submersum (Veresmart), Utricularia vulgaris (Sóstó) (sárga hinárvirág), tündérrózsa és habrózsa, Ranunculus aquatilis, R. trichophyllus Chaix, Polygonum amphibium és var. flutians, Menyanthes trifoliata (Demecser, Ráczfehértó), Hotronia palustris (Demecser és Veresmart közt), Salvinia natans, Nitella syncarpa, N. gracilis, Chara foetida, Ch. tenuispina, Ch. fragilis (Bogdán és Tura közt, az utóbbi Demecser körül is.

[1] Nyárelőző alakja a D. Hungaricus Pers. (D. Lumnitzeri Wiesb.) A D. Hungaricus nem más, mint a Közép-Magyarországból leirt D. arenarius Towns. (nem L.) álnevezése, a Tátra D. Hungaricusa (Autorum) = *D. Tatrae* Borb. — Dianthus Hungaricus Pers. sive D. Pannonicus Schult. re vera nil nisi nomen mutatum D. arenarii Towns. (non L.) ex Hungaria media et absque omni dubio formam sistit D. serotini W. et Kit. praeaestivam. D. Hungaricus Rch. et autor fl. Tátr. (non Pers.) speciem sistit longe diversam, D. Tatrae Borb. Természetrajzi füzetek 1889. p. 221. (D. praecocem Kit. pro parte, non Willd.)

A Sóstó vízi füve a bogárfogó sárga hínárvirág (Utricularia vulgaris.)

Víz mellett, kivált a Tisza mentén nevezetes a

Senecio Sadleri, a gyékény, káka, békabuzogány (Sparganium erectum), a nád, a Rumex hydrolapathi tósóska, Hippuris vulgaris (az Eszlári tó mellett), Glycyrrhiza echinata, édes torma, a szettyin (Euphorbia lucida), Myriophyllum verticillatum (Veresmart), Heleocharis palustris (Nyírjes tó), Scirpus compressus (u. i.), Sc. Michelianus (Halász), Sc. Tabernaemontani (Geszteréd), Limosella aquatica (Halász), Veronica elatior (Ibrány), Scutellaria hastifolia. A Cuscuta Tinei Ibrány és Dombrád bokorjain élősködik. Az állandóbb süppedős helyen a Cirsium Salisburgense, a tőzegpáfrány, Orchis elegans (Demecser), mocsaras réten Cardamina dentata (Kis-Várda) a legkiválóbb.

A nedves sóshely vezérfüve a

Cyperus Pannonicus (Nyíregyháza), Crypsis aculeata, Cr. schoenoides, Cr. alopecuoides, Beckmannia cruciformis, Carex nutans, Carex divisa és C. secalina (Nyíregyháza), Aster Pannonicus, Atriplex angustifolium Sm., A. um microspermum var. salinum sie oppositifolium, A. hastatum var dehastatum foliis a basi deltoidea aut cuneiformi lanceolatis, auriculis nullis,Buda marina, B. media L., Sagina procunbens, Taraxacum leptocephalum (Nyíregyháza, Bököny), Festuca arundinacea, Silene multiflora.

A száraz székes mező ritkás és kurtaszáru növényzete ugyanaz, mint túl a Tiszán egyebütt:

a Camphorosma ovatum (Nyíregyháza), Plantago tenuiflora, P. maritima, Lotus tenuifolius, Sisymbrium iunceum, Atriplex litorale, Chenopodium intermedium, Salsola soda stb.

A mezei fűvek közül megemlítjük

az Euphorbia esula-t keskenyke levelével (Kemecse), az Erysimum repandum-ot, u. i., Veronica politá-t (Nyíregyháza), Carex praecox-ot Schreb., a Valerianella dentatát, Viola Banaticát, V. tricolort, Anthemis Ruthenicát, Myosotis arvensist (M. intermedia Link), Ornithogalum umbellatumot, Gagea pusillá-t, Fumaria prehensilist, F. Vailantii-t, F. Schleicheri-t, Myosurus minimus-t, a szerbtövist stb., ház körűl az Atriplex Tataricum-ot.

LOVAGLÓ A KIRÁLYTELKI URADALOMBAN

SZABOLCS VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉSE.

Vármegyénk minden darabka földjéről, mely a másik darabkától vagy száz ölre fekszik, tulajdonképen külön-külön kellene ismertetést írni, annyira változó e megyében a termő anyaföld. És amily változó a talaj, ép oly változatos az időjárás is, mintha csak az időjárás is a talaj viszonyaihoz kivánna alkalmazkodni. Miután az időjárási viszonyokkal külön fejezet foglalkozik behatóbban, ezeknek ismertetése itt fölöslegessé válik.

A vármegye területi sajátságai.

Szabolcs vármegye területe nem síma egyenes sík, hanem olyan, mint a tenger színe, mikor a szél fújja, t. i. csupa homok-hullám, csupa apró domb és völgy egy 100 métert meg nem haladó, 200 métert el nem érő sík területen, mely a nyírbátori járásnak Hajdu-, Bihar- és Szatmármegyét érintő szélétől hullámosan ereszkedik le a megyét északnyugati határvonalán körülölelő Tiszára.

A megye egész területének körülbelől $^2/_3$ része jobb-rosszabb természetü homokföld, $^1/_3$-ad része pedig szelid, középkötöttségü homag vagy fekete homok, leszámítva az u. n. laposokat, melyek a dombok közé ékelődnek, s legnagyobbrészt szívós, itt szelid, amott vadszíkes, másutt meg, ahol a csatornázás előtt vizmedenczék voltak, turfás területek.

Tekintetbe véve már most a megye fekvését, a Tiszát és a csatornákat, továbbá az előbb említett talajviszonyokat és ezen talajok tulajdonságait ismerve, az időjárás szélsőségei, kivéve az uralkodó szeleket, nem sok kárt tehetnek. Esős időjárásban a laposok belefúlnak ugyan az istenáldásba, de a megye $^2/_3$-át tevő homok-dombok és lejtők elárasztanak bennünket rozszsal és egyéb terményekkel, ha meg elapadnak az ég csatornái, a homag-talajok rendkivüli áteresztő képessége, a laposok sokszor túlságos víztartó képessége, továbbá a laposokat körülvevő domboldalak, melyek a felettük fekvő könnyü homok-dombok tulságos vizáteresztő képessége folytán lassan-lassan egész éven át tápláltatnak vízzel, segítenek a gazdán, s így az aszály miatt a termőföldnek épen azon részei szenvednek, melyeknek

úgyis csak esős időben lehet hasznát venni, t. i. a homok-dombtetők és némileg a déli lejtők.

Természetes tehát, hogy Szabolcsban, legalább az időjárás miatt, soha sem kell félni az éhinségtől. Példa erre az 1863. évi nagy szárazság, a mikor Szabolcs vármegye öt vármegyét látott el kenyérrel és vetőmaggal és még neki is maradt.

A Tisza és a csatornák hatása.

Hátha még most a Tisza és a vízlevezető csatornák hatását tekintetbe vesszük. A földárja ugyanis egy bizonyos távolságig a Tisza vízmagassága szerint szabályozódik, s ha a Tiszában a víz túlmagas, a laposok itt-ott felfakadnak, a homok-dombok tele szívják magukat vízzel és így a hőváltozások sem árthatnak sokat, mert ha nagy hidegek uralkodnak, különösen fagyos szentekkor vagy még Orbánkor is (május 11—24-ig), segítenek rajtunk a déli lejtők és a fensíkok, ha meg nagy melegek járnak, az északi lejtők, a homag-földek és az üde laposok. Példa erre az 1863-iki aszály és az 1876-iki nagy fagyás, amelyek tettek ugyan Szabolcsban is kárt, de nem oly mérvben, mint másutt.

„BÁTOR“ 3 ÉVES BIKA (KIRÁLYTELEK).

A szél hatása.

A természeti erők közül a legnagyobb ellenségünk a szél, amely ellen nem védekezhetünk. Alig van nap az esztendőben, amikor szél ne volna, mely a leggyakrabban észak-kelet felől jön. Megesik aztán néha, hogy a tavaszi vetéseket, úgy el- vagy letünteti, hogy nyomuk is alig marad.

Mindezen különösségek daczára azonban Szabolcsmegye az ország egyik legáldottabb vármegyéje, mert évi termése mindig biztos és az átlagtól, mely rozs és buzában, mint főterményekben nem kevesebb 6 métermázsánál magyar holdanként, sem felfelé, sem lefelé, messze el nem távozik.

Jégkárok.

Jégeső ugyan van egy kevés majd minden esztendőben, de nagyobb szabásu jégverés itt, 30 év óta csak egyszer fordult elő. Villámcsapás és szélviharok csak legritkább esetben tesznek kárt.

Tűzkárok.

Gondatlanságból eredő tűzvészek minden évben fordulnak ugyan elő, de úgy a tűzbiztosítás, mint a jégbiztosítás is a megye területén igen szépen elterjedt s még egyre terjed, amennyiben 32 ezer gazdaságból 14 ezer van biztosítva különböző társulatoknál.

Gazdálkodási mód.

A szabolcsi gazda nem gazdálkodik egy bizonyos állandó vetésváltó szerint, s még a közbirtokosság is, mely pedig megye-szerte fentartotta a háromnyomásos közös-ügyes gazdálkodást, minden évben kiszakít egy darabot a határból, melyen szabadon akar gazdálkodni s gazdálkodik is, akár csak Vasmegyében, s van ebben a földben aztán répától kezdve egész a majoránnáig minden, ami Szabolcsban megteremhet. Ennek egyik oka az is, hogy egy ugyanazon birtoktesten, még ha száz holdnál kisebb is, annyira változó a talaj, hogy ha pl. norfolki vetésváltót akarna egy gazda

beállítani, a répája esetleg oly könnyü homokba kerülne, amely azt meg nem teremné. Hozzájárul a talaj különbözőségeihez az, hogy nagyon kevés és nagyon kétes értékü trágya készül Szabolcsban, de ami készül is, arról is úgy gondolkozik a gazda, hogy sokkal jobban meghálálja a trágyázást a kötöttebb föld, mint a homok.

Mindamellett Szabolcs vármegyében a gazdálkodási rendszer, a háromnyomásos gazdálkodásból a talaj termőképességéhez alkalmazkodva kifejlődött, szabad gazdálkodási rendszernek mondható, de általában ugarral, még pedig zöld, fekete és parlag ugarral.

Az ugar egyéves és kétéves, nagyságát soha sem a beosztás, hanem a gazda szükséglete és a talaj termőképessége szabja meg. Ez az oka annak, hogy Szabolcsmegyében az ugarföld mennyiségét meghatározni nem lehet, mert az évről-évre változik. A majdnem teljesen külterjesnek

RÉSZLET AZ „ERZSÉBET" MAJORBÓL MÁNDOKON.

látszó háromnyomásos gazdálkodás tehát tulajdonképen a talaj és éghajlat szélsőségeinek legmegfelelőbb szabad gazdálkodás. Ez általános szabály alól csak azon birtokok képeznek kivételt, a Nyírségen és a Tisza-mentén, melyeknek talaja nagyobb kiterjedésben egyformább, s megengedi azt, hogy a növények vetési sorrendjében bizonyos egymásután megtartassék.

A legkönnyebb, u. n. siligó homokföldek általában úgy használtatnak, hogy egy évben rozszsal bevettetvén, ennek learatása után egy vagy két évig parlag ugarnak hagyatnak, amely két év leteltével ismét rozszsal, s elvétve itt-ott burgonyával és tengerivel vettetik be.

A rendszer abban áll, hogy minden növény oly talajba vettessék, melyben az jól megterem. Ha pl. egy 500 holdas gazdaságban van száz hold kötöttebb lapos föld, 300 hold jobbminőségü homok és 100 hold siligó, akkor egy évben vet a gazda 50—80 hold búzát a laposra, a többi laposra répát és más szálas takarmánynövényt, vagy tavaszi kalászost, a 300 hold jobbminőségü homokföldön a dohány, rozs, tengeri, burgonya, zab, csalamádé, zabos bükköny foglal helyet, $^1/_3$—$^1/_5$ rész ugarral, a 100 hold siligóból pedig 50-től 100 hold vettetik el rozszsal.

A második évben a buza helye megtrágyáztatik s kapás és szálas takarmánynövénynyel és tavaszi kalászossal vettetik be, az elmult évben megtrágyázott vagy meg nem trágyázott kapás és szálas takarmány-növények, tavaszi kalászosok és dohány helyére jön a buza és a rozs, valamint a 300 hold jobbminőségü homokföldön meghagyott ugarba is. A 100 hold

siligón előző évben rozsot termett rész két évig parlag ugar, a rozsot nem termett rész pedig két évi pihenés után ismét rozszsal vettetik be. Csak néha szakít ki a gazda egy részt tengerinek és burgonyának s kiadja felibe vagy harmadába.

Műtrágya alkalmazása.

Újabban az istállótrágya-hiány pótlása, de meg azért is, hogy a két évi ugar kikerülhető legyen, a műtrágyázás kezd örvendetesen terjedni, annyira, hogy pl. az 1894. évi $1^1/_2$ vaggon műtrágyával 1898. évben 140 vaggon felhasznált műtrágya áll szemben.

Művelési ágak.

Szabolcs vármegye termőföldje a következő művelési ágakat tünteti fel:

1. Szántóföld	511	ezer k. h.
2. Rét (részint lapos, részint ármeder)	70	„ „ „
3. Legelő (szikes, fenyér és homok)	65	„ „ „
4. Erdő (ligetek)	41	„ „ „
5. Szőlő betelepítve	8	„ „ „
6. „ telepítés alatt	5	„ „ „
7. Nádas (tulajdonképeni és ingoványos kákás)	10	„ „ „
8. Kertek és belsőségek	17	„ „ „
9. Utak, vizek, csatornák, terek, házhelyek s egyéb területek (hasznavehetetlenek)	73	„ „ „
Összesen	800	ezer k. h.

ISTÁLLÓK PATAY JÓZSEF BÁJI URADALMÁBAN.

Mindezen adatok az országos statisztikai összeirásból vannak merítve, tekintetbe véve az azóta történt változásokat, ami a legelő területen észlelhető leginkább, mert ezek egy kis részéből azóta a legjobb homoki szőlők, gyümölcsösök és szántóföldek vagy kertek keletkeztek.

Birtokviszonyok.

A fentebb feltüntetett 800 ezer k. hold terület az 1896. évi statisztikai összeírás szerint 32,056 gazdaságra oszlik el, melyekből 100 k. holdon felüli gazdaság van 761—100 k. holdon aluli pedig 31,295.

A 100 kat. holdon felül lévő birtokok közül uradalomnak mondható birtok van 20-, 3 ezertől—50 ezer kat. holdnyi terjedelemben. Nagybirtok 1—3 ezer k. holdig van 105, középbirtok pedig 100—1000 k. holdig 636.

Ezen közép-, nagy- és uradalmi birtokok összes területe 55,4657 k. hold a kisbirtokok területe pedig 246,056 k. hold, amit %-ban a következő táblázat tüntet fel:

1. Uradalmi birtok	3— 50 ezer k. h.-ig	20 gazdaság	176 ezer k. h.	22 %
2. Nagybirtok	1— 3 „ „ „	105 „	216 „ „ „	27 %
3. Középbirtok	100— 1 „ „ „	636 „	162 „ „ „	21 %
4. Kisbirtok	1—100 „ „ „	31294 „	246 „ „ „	30 %
Összesen		32056 gazdaság	800 ezer k. h.	100 %

Földmíveléssel foglalkozók.

Szabolcs vármegyében a mezőgazdálkodással foglalkozó népesség számát pontosan megállapítani nem lehet, hacsak a kizárólag mezőgazdálkodást üző népességet el nem választjuk azoktól, akiknek egyéb foglalkozás mellett a földmívelés is foglalkozását képezi.

Általában azt lehet mondani, hogy Szabolcsban bárminő foglalkozása legyen valakinek, mezőgazdálkodással, igen kevés kivétellel, mindenki foglalkozik, különösen mióta a homokdombokban kitünő szőlőtalajt nyertünk.

Kisebb községekben a lakosság, még a szatócs is, földmíves s a kereskedés csak mellékfoglalkozása

Nagyobb községekben már akadnak ugyan iparosok és kereskedők, vagy hivatalnokok, akiknek főfoglalkozása nem a földmívelés, de ezek sincsenek anélkül, hogy földbirtokuk ne volna, amelyen gazdálkodnak.

Városokban az iparosok, a kereskedők és hivatalnokok mellett még akadnak, de csak nagyon kevesen, olyan munkások, akik mezőgazdálkodással nem foglalkoznak, de számuk, tekintve azt, hogy a városok lakóinak száma a vidéki lakosság számának alig képezi $^1/_4$ részét, s a városi lakosság közül is, több mint a fele, kizárólag mezőgazda, sőt hogy úgy mondjuk, még a hivatalnok, iparos és kereskedő lakosság legnagyobb részének is van földje vagy szőleje, s ha ez nincs, haszonbérbe veszi, azt lehet mondani, hogy Szabolcs vármegye 234 ezer lelket számláló lakosságának $^4/_5$-öd része foglalkozik mezőgazdálkodással.

BIKA, SZALÁNCZY FERENCZ NYÍRBOGDÁNYI TENYÉSZETÉBEN.

A kizárólag mezőgazdálkodással foglalkozó családok száma, a mezőgazdasági megyei munkás- és cseléd-lakosságot is beleértve, 35 ezer család, amelyből a birtok nélküli mezőgazdasági cseléd és munkás-lakosság nem több 5000 családnál.

Munkaerő.

Ebből azonban nem az következik, hogy Szabolcsban kevés a munkás. Itt minden gazdának — a nyári munka-idényt kivéve — mindig akad elegendő munkása, a munkásnak pedig elegendő munkája. Csak nyáron kénytelen a gazdaközönség idegen vármegyékből, sőt Galicziából is munkást hozatni, akiknek száma 17 ezer férfi és nő. De ez sem azért szükséges, mintha a helybeli munkások el nem végezhetnék a munkát, hanem inkább azért, mert Szabolcsban az esős időszak beállta minden év junius utolsó harmadától julius első feléig várható s ezért, hacsak a gazda nagyobb kalamitásnak nem akarja kitenni termését, kénytelen az aratást legfeljebb két hét leforgása alatt elvégezni, amihez pedig idegen munkaerő is kell. Mikor a kisbirtokosok, a saját munkájukat elvégezték, szivesen mennek úgy szakmány-, mint napszám-munkára, s rendkivüli előszeretettel vállalnak bizonyos szolgálmányokért feles és harmados földeket; de a legtöbb kisbirtokos kény-

Munkabérek. telen is vele, mert a magáéból nem tudna megélni. Napszámot pedig fizetnek megyeszerte tavaszszal férfinak 1 kor., nőnek 80 fill., nyáron férfinak 160—200 fill, nőnek 120 fill., őszszel pedig férfinak 140 fill., nőnek 90 fill. Igaz, hogy a szabolcsi birtokosok jóravaló, szorgalmas, állandó éves cselédeket és dohányosokat nagyon nehezen kaphatnak, részint azért, mert az ilyenek nem mozdulnak el helyökről, részint pedig azért, mert a kizárólag mezőgazdasági munkából élő, megyei lakosság száma rendkívüli csekély, a kisbirtokosok pedig nem szívesen mennek cselédnek vagy dohányosnak. Ez azután az oka annak, hogy Szabolcsban a cselédbérek meglehetős magasak, mert egy közönséges béres fizetése, készpénzre átszámítva, a mellékes jövedelmeket számba nem véve, nem kevesebb 460 koronánál.

RÉSZLET JÁRMY FERENCZ ESZÉNYI GULYÁJÁBÓL.

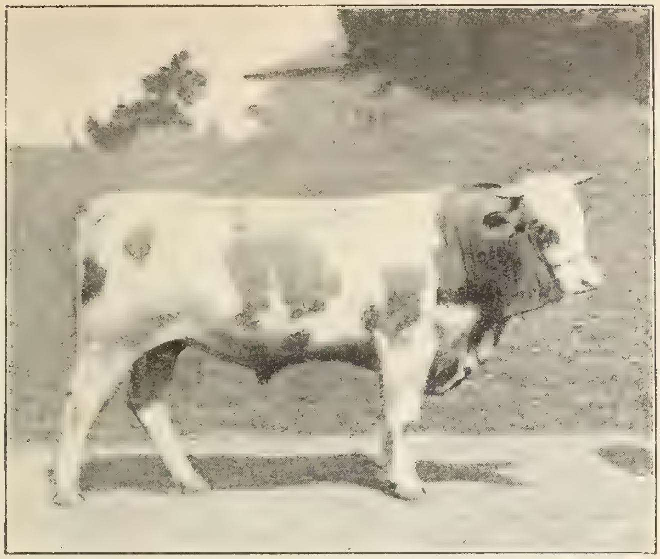
Mint már említettük, a megye talajának $^2/_3$ része homok, s csak a megmaradó $^1/_3$ résznek mintegy $^2/_5$ része búzatermő föld.

Termények. A szabolcsmegyei homokföldek leghálásabb növénye a rozs és ez képezi Szabolcsmegye fő kenyérterményét, melyből évenként, számítva a minden harmadik évben termő homokparlagokat is, amelyek az 1894. évi statisztikai összeírásnál figyelembe nem vétettek, 117 ezer kat. hold vettetik. A megyei termésátlag rozsból nem kevesebb kat. holdanként 5·7 métermázsánál.

A második főtermény a megyében a tengeri, melylyel 64 ezer kat. hold vettetik évenként, beszámítva azon nem csekély területeket, melyek mint parlag-ugar két évig hagyatnak ugyan meg, de közbe-közbe egyik parlagugar év helyét a tengeri foglalja el. Ezen szám azonban évről-évre változó s néha csak 44 ezer kat. hold. A tengeri termés átlaga kat. holdanként 7 mmázsa szemes tengeri.

A harmadik főtermény a búza, melyből évenként, beszámítva a dohány után homokföldbe vetett búzákat is, átlag 56 ezer kat. hold vettetik, de vannak évek, mikor a 60 ezer kat. holdat is meghaladja, s termés átlaga kat. holdankint 6 métermázsa.

Habár területre nem is, de jelentőségre nézve a negyedik helyet foglalja el a dohány, amely után indul Szabolcs vármegye egész gazdálkodási rendszere, miután ki van mondva, hogy legalább háromszor annyi termelésre alkalmas területnek kell lenni, mint amennyi engedélyezve van. Dohánynyal

„SZABOLCS", 2-ÉVES SIEMMENTHALI BIKA (VENCSELLŐ).

Szabolcsban ez évben (1899.) nem kevesebb mint 16 ezer katasztrális hold ültettetik be. Eddig csak 14 ezer kat. hold volt engedélyezve. A dohány-termés átlag kat. holdanként 7 métermázsa, beváltási átlagos ára pedig 34 korona.

Az ötödik főtermény a burgonya, melylyel évenként átlag, a kerteket és belsőségeket nem számítva, 32 ezer kat. hold ültettetik be s termés-átlaga kat. holdanként 42 métermázsa.

A tavaszi kalászos növények Szabolcsmegyében nem nagy szerepet játszanak, amennyiben tavaszi árpa és zabbal évenként csak mintegy 36 ezer kat. hold vettetik, s a termés-átlag árpából kat. holdanként 8 métermázsa, zabból 6·7 métermázsa.

Ezután következnek a többi kapás és szálas, vetett takarmány-növények, melyekkel évente 43 ezer kat. hold vettetik el.

Végül a czukorrépa, káposzta, paszuly, kender, len, paprika stb., jóformán kerti termények, következnek 9 ezer kat. holddal.

Bevetett terület.

Szóval Szabolcs vármegye 511 ezer kat. hold szántóföld területéből évenként bevettetik:

1. Rozszszal	117 ezer kat. hold, átlag	5·7	mmázsa termés
2. Tengerivel	64 „ „ „ „	7	„ „
3. Dohánynyal	16 „ „ „ „	7	„ „
4. Búzával (40—)	60 „ „ „ „	6	„ „
5. Burgonyával	32 „ „ „ „	4·2	„ „
6. Tavaszi kalászosokkal	36 „ „ „ „	7	„ „
7. Kapás és szálas takarmánynyal	43 „ „ „ „	—	„ „
8. Czukorrépa és kerti terményekkel	9 „ „ „ „	—	— —
9. Rendes ugar	84 „ „ „ „	—	— —
10. Feltételes 2 éves ugar	50 „ „ „ „	—	— —
Összesen	511 ezer kat. hold	—	— —

„KEDVES", 5-ÉVES SIEMMENTHALI TEHÉN (VENCSELLŐ).

A gazdasági rendszerről mondottak igazolásául álljon még itt a következő összeállítás:

Őszivel vettetik	177	ezer kat. hold
Tavaszival vettetik (kapás, szálas és kalászos együtt)	200	„ „ „
Rendes ugarnak hagyatik	84	„ „ „
Feltételes 2 éves ugar	50	„ „ „
Összesen	511	ezer kat. hold.

Vagyis három nyomást véve fel, az ugar (feltételes és rendes) a bevetett területnek nem teszi ki harmadát.

Ha már most a többi termelési ágakat is ismertetni akarjuk, ide iktatjuk az 1894. évi statisztikai összeírás alapján, az azóta beállott változások figyelembe vételével, még a következő, már egyszer kimutatott adatokat:

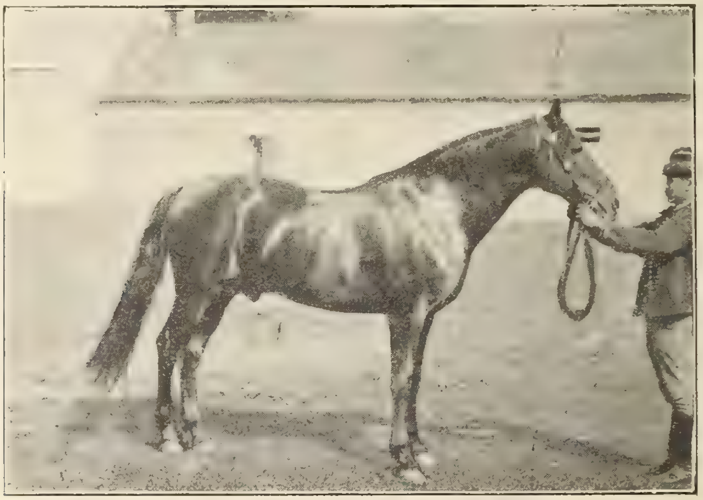
1. Rét-terület	70	ezer kat. hold
2. Legelő	65	„ „ „
3. Erdőterület	41	„ „ „
4. Szőlőterület	13	„ „ „
5. Belsőségek	17	„ „ „
6. Nádas	10	„ „ „
7. Gazdaságilag nem használt	73	„ „ „
Összesen	289	ezer kat. hold.

A rétekre vonatkozólag kell még annyit megjegyeznünk, hogy azok, leszámítva a tiszai ármedrekben lévőket, melyek I. osztályuak, II-od osztályu rétek jellegét mutatják s közepes minőségű széna és sarjútermésük 2 kaszálás után 18 métermázsára tehető.

Legelok.

A legelők legnagyobb része kopár homokdomb, de vannak jó minőségű szíkes legelők is, melyekért egy drb felnőtt marha után nem ritkán 12 frtot is fizetnek. A legelők bérértéke átlag holdanként nem több 7 forintnál.

Különösen örvendetes jelenségül kell már itt megemlítenünk, hogy

„CARIGNÁNO“ AMERIKAI ÜGETŐ; FEDEZŐ MÉN (KIRÁLYTELEK).

a kopár legelőterületekből és a feltételes 2 éves ugar földekből újabban a legszebb szőlő és gyümölcsös területek alakíttatnak, sőt már a ligetesítések iránt is kezd az érdeklődés mutatkozni. Szóval elmondhatjuk, hogy Szabolcs vármegye a természet által kimutatott legjobb úton halad azon kitűzött czél felé, hogy a megyét egy igen szép, belterjes szabadgazdasággá tegye.

Állattenyésztés.

Szabolcs vármegye állattenyésztése általában 1.084,239 drb állattal van képviselve, melyből:

1. Szarvasmarha	112.055	drb
2. Ló	37.069	„
3. Sertés	197.000	„
4. Juh	161.000	„
5. Szamár	250	„
6. Öszvér	13	„
7. Kecske	55	„
8. Baromfi	564.244	„
9. Méhcsalád	12.553	„ az 1894. összeirás szerint.

Igaz ugyan, hogy ez a szám még fokozható, s noha némely vármegyék számaitól messze elmarad, azt sem szabad feledni, hogy Szabolcsban a talajviszonyok miatt az állattenyésztés csak nagyon lassan fejlődhetik, különösen, ha tekintetbe veszszük, hogy az úgynevezett legelők és takarmánytermő területek még igen sok javítást igényelnek, még ahhoz is, hogy a már meglévő számot, úgy télen, mint különösen nyáron jókarban tartani

és táplálni tudják. Sajátságos tünet az, hogy bár a természet egyenesen erre utal, a nyári legeltetés mellett a bent való étetés egyátalán nem tud meghonosodni.

A fentebb felsorolt állatnemek között legjelentékenyebb a szarvasmarha-tenyésztés.

Szarvasmarha.

Ennek jellegét a külterjes magyar erdélyi szarvasmarha adja meg, amennyiben e fajta az összes létszám 90%-át teszi s igen jeles tenyészeteket képes felmutatni. Úgyannyira, hogy például a gróf *Dessewffy* Dénes, Alajos és Béla dessewffy-i gulyája a mezőhegyesi tenyészettel is kiállja a versenyt, sőt ami a szarvállást, a kifejlődés gyorsaságát illeti, azt még fölül is múlja.

E tenyészetnek, sorrend szerint, nem sokat engednek a gróf *Forgách*

ANYAKANCZA ISTÁLLÓ MÁNDOKON.

László mándoki, *Mandel* József nyírbélteki, *Jármy* Ferencz eszenyi, *Szalánczy* Ferencz nyírbogdányi, *Klár* Gusztáv nyíresi gulyái, melyek már több ízben országos elismerésben is részesültek. A szabolcsi tenyészetekre általában jellemző a szép test, oszlopos lábakon, kifogástalan fej és szarvállás s különösen a gyors fejlődés.

Ezen jellegzetes tulajdonok már a köztenyésztés terére is kezdenek átmenni, sőt egyes vidékek, például a Tiszamente, a tinónevelés terén már messze ismert jónévre tettek szert. Nem kicsinylendő itt a köztenyésztés azon törekvése, hogy a magyar erdélyi szarvasmarhában megfelelő fejősmarhát kapjon, csakhogy ez nagyrészt a fejlődés rovására történik, amennyiben az üszők fedeztetésénél a kifejlett kort a kisgazdák nem tudják bevárni sem az anya-, sem az apa-állatoknál, s nem ritkán már egyéves magyar bikával fedeztetnek két évet alig meghaladott üszőt. A köztenyésztés terén különben még sok a kivánni való.

A nyugati fajta szarvasmarha tenyésztése szintén talált a megyében

képviselőkre, s e téren is szép eredmények érettek ugyan el egyes gazdaságokban, több kiállításon a tenyésztők kitüntetésben is részesültek, de az ezirányu haladás egyelőre általános jelentőséggel nem bír. Megemlíthető e téren Berkeszen gróf *Vay* Ádám hollandi, Vencsellőn gr. Dessewffy Miklós, Kőláposon *Burger* Pál siemmenthali és Ó-Fehértón gróf *Majláth* József allgaui tehenészete. A korcs, riska és egyéb fajta tenyésztés jelentőséggel nem bír, bár gyéren képviselve van.

Amily magas fokon áll Szabolcsban a magyar erdélyi szarvasmarha tenyésztése, semmivel sem marad e mögött a lótenyésztés, sőt ami a köztenyésztést illeti, azt még felül is mulja.

Ló tenyésztés

Legörvendetesebb jelenség e téren az, hogy általában a használati

„WAR HORN" TENYÉSZMÉN (MÁNDOK).

félvér lovak tenyésztése számszerüleg messze túlszárnyalja a luxus-, vadász- és versenyló-tenyésztést.

Az uralkodó fajta a félvér angol, mely jórészt az apró nyírségi lófajtának angol fél- és telivérekkel való keresztezéséből állt elő, s ma „nyíri ló" néven szerzett jól ismert nevet.

A luxus-ügetők tenyésztése terén országos hírű a gróf *Dessewffy* Dénes, Alajos és Béla dessewffy-i lótenyésztése, mely az amerikai telivér ügetőménekkel keresztezett szabolcsmegyei anyagból fejlődött ki s a beltenyésztésből származó ivadék és a törzsanyag fentartása és a visszafejlődés megakadályozása czéljából időnként importált tenyész-kanczákkal tartatik fenn.

A verseny-lótenyésztés terén országos hírű a gróf *Forgách* László-féle mándoki telivér angol ménes, mely már az országos versenyeken is szép nevet vívott ki magának.

E téren megemlítendő még *Liptay* Béla jékei tenyészete, melynek egy jeles példánya a számos versenyen kitünt „Nyíri Bicskás."

A luxus kocsiló-tenyésztés terén nem szabad megfeledkeznünk *Hertzfelder* Pál kótaji tenyészetéről sem, mely oly előnyösen fejlődik, hogy rövid időn igen jó névre tehet szert.

Megemlítendő továbbá *Klár* Gusztáv nyírjesi ménese, mely különösen a katonaló-tenyésztés terén mutat fel általánosan elismert jeles eredményt.

Vannak még az említetteken kívül igen szép és jeles tenyészetek, melyeket mind felsorolni nem lehet czélunk; ennek bizonyságául bemutatjuk képünkön *Petrovay* János f.-littkei négyes nyíri fogatát, mely eléggé jellemzi a szabolcsi köztenyésztést.

A mén-állományt Szabolcsmegyében a következő adatok mutatják be,

„NYÍRI BICSKÁS" VERSENYLÓ (JÉKE).

amint ez a földmivelésügyi m. kir. miniszterium 1898—9-iki kimutatásaiban és 1894. évi statisztikai kimutatásokban foglaltatik:

Telivér állami mén, fedeztető állomásokon	14 drb
Telivér állami bérmén	5 „
Félvér állami mén fedeztető állomásokon	70 „
Félvér állami bérmén	5 „
Tenyésztésre engedélyezett telivér magán mén	4 „
Tenyésztésre engedélyezett félvér magán mén	42 „
Összesen	140 drb

köztenyésztésre engedélyezett mén.

A már tenyészképes kancza-létszám az 1894. évi statisztikai kimutatás szerint 16.869 drb. Ha tehát az 1894. évi XII. törvényczikk értelmében több fedezőmén nem volna a megye területén, mint a fentebb kitüntetett, s számítva azt, hogy a kancza-anyag egyik fele évenként nem fedeztetik, ami ugyan

kissé hihetetlen, csik egy ménre 60 drb kancza, tehát vagy a mén kevés, vagy történnek még egyéb ménekkel is fedeztetések.

Sertéstenyésztés.

A szarvasmarha és lótenyésztés terén elért szép eredményeket felülmúlja Szabolcsmegyének azon sikere, melyet a sertéstenyésztés terén ért el és azt lehet mondani, hogy Szabolcs e téren az ország egyik első vármegyéje volt. Igen: *volt*, mert fájdalom, a sertésvész a megye tenyésztését majdnem teljesen tönkretette. Ezen csapás által a sertéstenyésztés ugyan hosszu időre visszavettetett, de a jó anyagnak legalább magja megmaradván, remélhető, hogy ismét fel fog emelkedni.

E téren ma, mint kiváló tenyészeteket egyet sem említhetünk fel, de érdemesnek tartjuk követendő példaként képben bemutatni gróf *Pongrácz* Jenő bashalmi sertésfiaztatóját.

CSIKÓK A KARÁMBAN. RÉSZLET A JÉKEI MÉNESBŐL.

Júhtenyésztés.

A juhtenyésztés alig számottevő, s amily jeles volt a szabolcsi tenyésztés egykor, ép oly visszamaradott ma.

A még meglévő juhászatokat a fésűsgyapjas és raczka keresztezésből származott egyedek uralják. E téren mint kiváló, megemlíthető *Haas* Ignácz rózsási húsjuh-tenyészete, mely Szabolcsmegyének egy speczialitása s az ezredéves országos kiállításon kitüntetésben részesült. Gyorsfejlődésü, nagytestü kitünő húsjuhok ezek, melyek azonban mint fejősök és gyapjasak is elég szép hasznot hoznak.

Baromfitenyésztés.

A baromfitenyésztés még valami igen magas fokot nem ért el, s bár mindenfelé találunk össze-vissza mindenféle keresztezéseket, mindannak daczára a megyei baromfitenyésztés terén túlnyomó az apró, igénytelen, kitartó és kitünő tojó magyar tyúk. Mint külön mezőgazdasági üzletág nem vehető számba.

Méhészet.

Ép így vagyunk a méhtenyésztéssel is, mely annak daczára, hogy a br. *Podmaniczky* Géza nyírbaktai, a gróf *Forgách*-féle mándoki, *Nyíri-Jalsovitzky*-féle méhészet, valamint *Bogáthy* József nyír-bogáti méhészete igen szép példákat nyujtanak, nem valami örvendetesen fejlődik.

Szőlőművelés.

Szabolcs vármegyében hovatovább igen szép jelentőségre tesz szert a szőlőművelés, immunis homoktalajon. Talán nincs a mezőgazdaságnak egyetlen ága, melyben a haladás oly rohamos lett volna, mint e téren. Amíg ezelőtt négy évvel nem volt Szabolcsnak több szőleje 5000 kat. holdnál, addig ma a betelepített, telepítés alatt álló és megkezdett telepítés együtt nem kevesebb 17 ezer kat. holdnál, ugyannyira, hogy ma már a termelők egyik főgondját képezi, hogy miként tudják jól értékesíteni nyíri bor- és különösen kitünő minőségü, a hegyi szőlők termését mindenben túlszárnyaló csemegeszőlő-termésüket

A szőlőművelés terén a haladás oly kifogástalan, annyira czéltudatos, hogy rövid időn Szabolcsmegye a nyíri bor- és csemegeszőlő-termelés terén igen szép névre fog szert tenni.

De nem is csoda. Ha megnézzük a gróf *Károlyi* Tibor kántor-jánosi,

RÉSZLET A JÉKEI MÉNESBŐL.

a gróf *Majláth* József ó-fehértói, a pazonyi, sóstói, a nyíregyházi, *Csanak* János ujfehértói, *Liptay* Jenő pazonyi, *Ujfalussy* Endre mártonfalvi stb. stb. szőlőtelepeiket, s tekintetbe veszszük azt, hogy például 1897-ben a sóstói *Teleki*-telepen az ezerjómust 22 fokot mutatott, mindenki be fogja látni, hogy állításunk egy cseppet sem nagyítás.

Gyümölcstermelés.

Amily szép és örvendetes a szőlőszet haladása, époly lehangoló az, hogy a gyümölcstermelés már nem tud lépést tartani ikertestvérével. E téren is van ugyan némi eredmény, mert például a tiszamenti községek almatermelése, különösen szercsika almája, igen jó névnek örvend, de tekintve azt, hogy talajánál fogva a vármegye a gyümölcstermelésre mintegy predestinálva van, a gyümölcstermelés terén ma még csak elmaradottságról szólhatunk.

Szabolcs vármegyéről általában elmondhatjuk, hogy a mezőgazdasági kultura terén rövid 15—20 év alatt oly sokat fejlődött, hogy ily fejlődést az országban csak igen kevés vármegye képes felmutatni, s remélhető, hogy e haladás még fokozódni fog.

Birtokárak.

A haladás rohamossága a birtok értékének emelkedésében is felismerhető. Mert míg például ezelőtt 15—20 évvel homokbirtokokat kicsinyben és

nagyban lehetett venni kat. holdanként 90—120 koronáért, addig ma különösen a népesebb lakóhelyek közelében, a földminőség szerint, kivált parczelláris eladásoknál, kat. holdanként 800—1200 koronát is el lehet érni.

De a birtokár emelkedik az egész vármegye területén, s általában kétféle árat lehet megkülönböztetni, u. m. a homokföldek és kötöttebb földek árait.

A birtokárakat a következő kimutatás tünteti fel:

1.	Homokföldek (szántó) ára kat. holdanként . . .	300—500	kor.	
2.	„ „ kis bérleti ára holdanként .	20— 22	„	
3.	„ „ nagy bérleti ára „ . .	12— 20	„	
4.	Kötöttebb földek „ ára kat. holdanként . .	500—700	„	
5.	„ „ „ kis bérleti ára holdanként .	36— 40	„	
6.	„ „ „ nagy bérleti ára „ . .	20— 24	„	adó nélkül
7.	Szőlőnek való immunís homok ára kat. hold. .	300—440	„	
8.	Betelepitett szőlők „ „ „ .	1200—3000	„	

Szakoktatás

A mezőgazdasági gyakorlati és elméleti szakoktatás terén Szabolcs vármegye az elhagyatott vármegyék közé tartozik, amennyiben nincs egyet-

NYÍRSÉGI URI FOGAT. (PETROVAY JÁNOS TULAJDONA).

len szaktanintézete sem. E siralmas helyzetet némileg enyhíti az a körülmény, hogy a debreczeni felsőbb gazdasági tanintézet és a tarczali vinczellérképző közel van. Legforróbb óhajtása a megyei gazdaközönségnek egy földmíves iskola.

Ujabb időben a szabolcsmegyei gazdasági egyesület a földmivelésügyi m. kir. kormány támogatásával igyekszik e hiányon segíteni s a legközelebb mult években Nyíregyházán egy téli gazdasági tanfolyamot, a megyében pedig mindenfelé mezőgazdasági felolvasásokat, Mezőhegyesre tanulmányi kirándulást rendezett s ebbeli tevékenységét a jövőben is folytatja.

Ugyancsak a mezőgazdasági szakképzettség emelése czéljából alapította az egyesület a saját kísérleti és mintagazdaságát, mely most van berendezés alatt, továbbá a földmívelésügyi m. kir. kormány támogatásával, a nyíregyházi paraszt-mintagazdaságot, mely szintén berendezés alatt áll.

Szabolcsmegyei gazdasági egyesület.

A szabolcsmegyei gazdasági egyesület 1860-ban alakult s az a szép kulturai haladás, melyet a megye felmutatni képes, nevével áll összeköttetésben.

1896-ig munkássága kiterjedt az egész Nyírségre és Tiszahátra, újabban

azonban minden egyes megyében külön gazdasági egyesület alakúlván, működése kizárólag Szabolcsmegye területére terjed ki.

Elért eredményeinek egyik legszebbike az, hogy az azelőtt puszta, fátalan vármegye ma, különösen május havában, az akáczfa virágzáskor, illatos virágos kerthez hasonló. Ezt a rengeteg mennyiségü út- és birtokmenti akáczfasorok teszik, melyek létesítésére az egyesület több millió akáczcsemetét osztott ki részint ingyen, részint igen csekély árért.

Eredményesebb működésének egyik legfőbb akadálya a gazdatársadalmi elemek heterogénitásában és a gazdaközönség kényelemszeretetében rejlik, és ez az oka annak is, hogy gyorsabb és nagyobbszabásu alkotásokra pénzalapja nincsen. Létét egyedül a 48 ezer koronát tevő alapítvány biztosítja, mely az alapszabályok értelmében el nem költhető.

Legujabban azon fáradozik, hogy a gazdaközönséget az egész vármegyére kiterjedő érdekképviseleti társadalmi szervezetben egyesítse és ez alapon a fogyasztási értékesítési- és hitelszövetkezetet felállítsa.

SERTÉSFIAZTATÓ GRÓF PONGRÁCZ JENŐ BASHALMI URADALMÁBAN.

Az egyesület megalapítói közül legjelesebbek voltak: Gróf *Degenfeld* Imre, *Bónis* Samu, *Kállay* Emánuel és Ödön, *Graefl* József, *Bónis* Barnabás, *Gencsy* Ferencz és *Nyíri* János, ki mint egyesületi igazgató-választmányi tag, majd mint másod-alelnök s végre mint első-alelnök az alapítástól 1899. évig, tehát 39 éven át volt az egyesület egyik szellemi vezére

Jelenleg az egyesület gróf *Pongrácz* Jenő elnöklete alatt áll s elnöktársai *Nyíri* János I. és bogáti *Bogáthy* József II. alelnök, titkára az egyesületnek *Simitska* Endre.

Egyes uradalmak a vármegye különböző vidékeiről.

Az egyes vidékek mezőgazdasági viszonyai és az ottani nagyobb birtokok gazdálkodási rendszerének megvilágítása szempontjából, a következő uradalmak és birtokok adatait közöljük:

Aba-puszta: *Jármy* Ferencz birtoka. Ide tartozik Abapuszta és Eszeny. Összterület 1300 m. hold, ebből 700 hold a szántó, 200 a legelő, 320 az erdő és 50 k. hold a szőlő. A gazd. és üzemrendszer, váltó és 3-as forgó. Mint különleges termelési ág a dohány szerepel 27 k. holdon. Elsőrangu magyar faju szarvasmarhatenyésztése van, melynek az állománya 170 drb. 3 holdon gyümölcsös. Saját taksás telepe van, napszámárak férfiaknál 1 kor., nőknél 80 fill. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként 12 kor.

Báj: *Patay* József birtoka. Összterület 3000 m. hold. Ebből a szántó 1600, erdő és szőlő 322, és a többi kaszáló és legelő. A gazd. és üzemrendszer váltó. Magtermelés 25 holdon luczerna, 40 k. holdon dohány. Lótenyésztés angol telivér és félvér, állomány 60 drb. Marhatenyésztés magyar faj, állomány 170 drb. Sertéstenyésztés: 120 kocza és szaporulata. Méhészet: 60 kaptár. Erdészeti üzem: 60 éves forda. Eladási piacz: Tokaj és Szerencs. A munkaerdőt helyben és Bártfa vidékéről szerzi. Napszámárak: férfiaknál 90—1.60 fill., nőknél 60—120 fill. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 14 kor.

Balkány: *Gencsy* Béla birtoka. Ide tartozik az aba-pusztai birtokrész is. Összterület 4000 m. hold. Ezenkivül Jász-Nagy-Kun-Szolnok-, Bihar- és Abauj-Torna vármegyében még 2000 m. hold. Az itteni birtokból a szántóföld 3360, a legelő 400, erdő 370 és szőlő 18 m.

hold. A gazdasági- és üzemrendszer részben forgó és részben ugarrendszer. Dohánytermelés 10 m. holdon. Lótenyésztés félvér, állomány 40 drb, marhatenyésztés magyar faj: 120 drb., sertéstenyésztés: 370 balázsházi faj. Erdészeti üzem: 16 éves forda, termék: cserezés. Eladási piaczok: Debreczen és Nyíregyháza. Helybeli taksásokkal dolgozik, napszámárak férfiaknál 80—2·40 fill., nőknél 60—1·60 fill. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként 6—16 korona.

Bánháza puszta: Ide tartozik a Kis-Fülöp pusztai birtokrész is. Összterület 6270 m. hold, melynek birtokosai Bory Béla, Gál Ferencz, Nemes Lajos, Kaufmann Márton, Mandel Móricz, Keresztszeghy Eta és Láng Zsigmond. *Bory* Béla birtoka a Micske pusztai résszel együtt 2385 m. hold. Ebből szántó 1705, kaszáló és legelő 250, erdő 385, és szőlő 40 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer 3-as forgó. Szarvasmarha állomány 120, magyar faj. Erdészet: 10 éves forda, termék: tüzi és épületfa. Szőlőfajok: Risling, Carbenett, Burgundi és Szlankamenka. Eladási piacz Debreczen, munkaerő, helybeli telepítvényesek, árak: férfiak 80 fill., nők 60 fill. Átlagos földhaszonbér 8—10 kor.m. holdanként.

Bashalom-puszta: gróf *Pongrácz* Jenő uradalma. Összterület 3500 m. hold, ebből 2260 szántó, 300 kaszáló, 16 szőlő, 18 gyümölcsös, 906 legelő. A tulajdonos szabad gazdálkodást folytat. 1200 holdon kalászos, repcze és len, 125 h. dohány, 550 h. czukor- és marharépa, tengeri és mák, 385 h. bükköny, lóhere és luczerna. Marhatenyésztés 200 magyar faj, juhtenyész-

PROPPER SAMU DOHÁNYSZÁRÍTÓJA TURÁN.

és 1500 fésüs; sertéstenyésztése elsőrendü: 160 hazai kondor kocza és 200—300 darab hízalásra. Méhészet: 40 Zirzonkaptárral. Gazdasági ipar: malom két kőre. A munkaerőt helyben, Felsőmagyarországon és Galicziában szerzi. Napszámárak: férfiak 80—2·40 fill., nők 60—1·20 fill. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 16 kor.

Berkesz: id. gróf *Vay* Ádám uradalma. Ide tartozik Berkesz, Vaja, Őr, Petneháza, Tass, Berencs, Gégény, Ladány, Czigánd, Rohod és Benk. Összterület 15,000 k. hold. Ebből kert és beltelek 300, erdő 3000, szőlő 15 hold, a többi szántóföld, kaszáló és legelő. A tulajdonos gróf szabad gazdálkodást folytat és a birtok egy része bérbe van adva. Dohány: 150 k. hold. Lótenyésztés: rendes ménes egy állami angol telivér ménnel. Marhatenyésztés rendes gulyabeli magyar faju marha és hollandi, tisztavérü tehenészet. Juhtenyésztés fésüs fajjal és sertéstenyésztés kisjenőivel. Az erdőség egy része őserdő, a másik fiatal. Termék: tüzifa. Gazdasági ipar: két szeszgyár Vaján és Tasson, három gőzmalom: Vaján, Tasson és Berkeszen, egy vízimalom Vámfaluban. A munkaerőt helyben, Beregben és a Felvidéken szerzi, napszámárak, férfiaknál 1·20—2·40 fill., nőknél 80—140 fill. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 14—16 kor.

Bogát: *Bogáthy* József és neje birtoka. Összterület 1979 k. hold, ezenkivül a Somogyban 88 k. hold. A szabolcsiból 1626 k. hold szántó, kaszáló 60, legelő 100, erdő 131, szőlő 10. A gazdasági és üzemrendszer fele részben hármas rendszer, fele részben pedig szabad gazdálkodás kellő trágyázással. 50 k. holdon lóheremag-, 50 k. holdon kék mák és 100 k. holdon dohánytermelés. Félvér lótenyésztés, 276 drb magyar faju szarvasmarha, 500 darab szőke mangalicza. Erdészet: akácz- és tölgyfa, termények: tűzifa és cserezés. Gazdasági ipar egy 700 liter napi termelésre berendezett szeszgyár és egy gőzmalom két kőre. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál: 60 fillértől 2 kronáig, nőknél 60—1·00 fillérig. Az átlagos földhaszonbér m. holdankint 10—12 kor.

Büd-Szent-Mihály: gróf *Dessewffy* Aurél uradalma. Összterület 14,000 m. hold, ezenkivül Pestmegyében 6000 m. hold. A szabolcsi birtok a következőleg oszlik meg: kert és beltelek: 85 k. hold, kaszáló és legelő 1997 k. hold, erdő 130 m. hold, szőlő 26, nádas és használhatatlan 260. A többi szántóföld. A gazd. és üzemrendszer hatos és hetes forgó. Magtermelés 80 m. holdon lóhere, luczerna és bükköny. Dohány 330 és lentermelés 30 k. holdon. Lótenyésztés: rendes ménes, állomány 60 drb, faj: angol telivér és lipiczai. Igás ló

80—90 félvér és lipiczai. Gulyabeli marha 400 magyar és 60—70 nyugati faj. Juh: 3400 drb. fésüs és posztós. Kisjenői sertés: 170 kocza, 40 kan, 27 süldő és 320 malacz. 130 hold fáczános. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak: férfiaknál 60—160 fillér, nőknél 40—80 fill. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 20 kor.

Döghe: Nozdroviczky György és Kázmér birtokai. Összterület egyenlő részben 1270 m. hold. Ebből a szántó ezer hold. Gazdasági és üzemrendszer ugar nélküli. Magtermelés: 80 holdon luczerna. Lótenyésztés: félvér, marhatenyésztés: magyar faj, sertés: göndör mangalicza. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárak: férfiaknál 80 fillértől 2·00 fillérig, nőknél 50—1·60 fill. Az átlagos haszonbér m. holdanként 20 korona.

Eperjeske: Jármy Miklós és Imre birtokai. Ide tartozik Eszeny, Mogyorós és Bács-Aranyos. Összterület 2460 m. hold. Ebből Imréé 1040 m. hold. A szántóföld együtt 1900, kaszáló, legelő és erdő 520 hold. A gazd. és üzemrendszer 3-as és 6-os váltó. Jármy Imre 150 m. holdon lóherét és bükkönyt termel. Ugyancsak Imre nagyobb lótenyésztést űz. 16 kancza után 1899-ben 50 drb angol félvére volt. Marhatenyésztés állandóan 30 magyar anyatehén után és 5 svájczi. Az egész állomány 120—140. Sertés 40 magyar mangalicza kocza és szaporulata. Miklós lótenyésztése 6 kancza után jelenleg 20 angol félvér, 100 drb magyar gulyabeli marha, 5 svájczi tehén és szaporulata. 40 mangalicza és szaporulata Méhészet 10 állandó anyakaptár. Gyümölcsös Jármy Miklósnál 25 m. holdon. Munkaerő helybeli és szomszédbeli, napszámárak: férfiak 60—1·60 fill., nők 50—1·20 fill. Átlagos földhaszonbér 16 kor. m. holdankint.

NYÍRSÉGI TANYA SZŐLŐTELEPPEL (UJFALUSSY ENDRÉÉ, MÁRTONFALVA).

Fényes-Litke: Petrovay János és *Erős* György birtokai. Az előbbié 2913 m. hold, az utóbbié 1063. Petrovay birtoka a következőleg oszlik meg: Szántóföld 756, kaszáló és legelő 137. *Erős* Györgyéből 897 szántó, 122 kaszáló és legelő, a többi szőlő és kert. Petrovay birtoka bérbe van adva, de angol félvér lótenyésztése van. Erős maga kezeli a birtokát. A gazd. és üzemrendszer: váltó; dohánytermelés 29 k. holdon, angol félvér lótenyésztés, marhatenyésztés magyar és siemmenthali keresztezés, állomány 100 drb., juhtenyésztés merino prekoce keresztezés, állomány 900 drb., sertéstenyésztés mangalicza, állomány 150 drb. 400 gyümölcsfa: alma, szilva és baraczk. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 80 fillértől 2 koronáig, nőknél 70—1·20 fill. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként 20 kor.

Jéke: Liptay Béla birtoka. Ide tartozik még a kis-várdai, gyulaházai, pócs-petrii és újfehértói birtokrész. Összterület 4200 m. hold, ezen kivül Beregben legelőbirtok. A 4200 holdból 3552 szántó, 610 kaszáló és legelő. A birtokos csak 1400 holdat kezel, a többi bérbe van adva. A gazd. és üzemrendszer 3-as forgó, magtermelés: 300 holdon lóhere, luczerna és bükköny, dohány 120 k. holdon. Elsőrendü lótenyésztés s angol telivér és félvér ménes. Állomány 86 drb. A tulajdonos jóhírü versenyistállót tart fenn. Marhatenyésztés magyar faj, juhtenyésztés: fésüs faj, állomány 1000 drb. Gazdasági ipar: két szeszgyár, az egyik Jékén napi 4, a másik Pócs-Petriben napi 7 hektoliter termelésre. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 80 fillértől 2 koronáig, nőknél 50—1·00 fillérig. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 18—20 kor. m. holdanként.

Kecskés puszta: Horváth Mihályné szül. *Gencsy* Margit birtoka. Ide tartozik Geszteréd is. Összterület 2600 m. hold (azonkivül Maros-Torda és Abaúj-Torna vármegyében 1200 m. hold). Kert és beltelek 60 m. m. hold, szántó 2025, kaszáló és legelő 400, erdő 100 és szőlő 10 m. hold. Csak Geszteréd van saját kezelésben, a többi bérbe van adva.

Királytelek: gróf *Dessewffy* Dénes, Alajos és Béla uradalma. Ide tartozik Hugyaj is.

Összterület 9533 k. hold, ezenkivül Borsodban 1193, Sárosban 5745 és Zemplénben 2795 k. hold. A szabolcsi birtok a következőleg oszlik meg: kert és beltelek 135, szántó 7041, kaszáló 467, legelő 918, erdő 303, szőllő 4, nádas 192 és használhatatlan 374 k. hold. A gazdasági és üzemrendszer váltó. Magtermelés: 500 k. holdon lóhere, luczerna és bükköny. Dohánytermelés 108 k. holdon. Elsőrendü lótenyésztés és ménes. A tulajdonosok az amerikai ügető mén tenyésztésére fektetnek súlyt. Állomány: ménes 120 drb, igás 54 drb, hágómén 4, igásmén 2. Szarvasmarhatenyésztés: magyar faj. Állomány 2 gulya és pedig egy anyagulya 140 és egy szüzgulya 100 darabbal. Ezenkivül 200 drb igás. Juhtenyésztés: merino faj, állomány 2800 drb. Sertéstenyésztés: kisjenői faj, állomány 110 kocza és szaporulatja és 30 kan. Erdészeti termék: tüzifa. Van ezenkivül 153 k. hold fáczános és őztenyésztés. A munkaerőt helyben és Felső-Magyarországból szerzik. Napszámárak: férfiaknál 1·00—1·80 fill., nőknél 60—1·00 fillérig.

Kis-Léta: *Gencsy* Albert birtoka. Ide tartozik a halászi, szakolyi és abauj-szinai birtokrész is. Összterület 3500 m. hold. Ebből 3100 szántó, 200 kaszáló és legelő és 200 erdő. Az üzemrendszer hármas forgó és váltó. Dohánytermelés 90 holdon. Lótenyésztés:

NYÁRILAK AZ Ó-KISTELKI SZŐLŐBEN (SCHLICHTER GYULA TULAJDONA).

vegyes faj, állomány 47 drb. Szarvasmarha: magyar faj 240 drb., juh: selymes, 1000 drb. Sertés: 80 kocza, kisjenői. Erdészet: rendes vágás, cser, tüzifa és szerszámfa. Gazdasági ipar: egy száraz malom. A munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 1·20 fill., nőknél 80 fill. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként 12—16 kor.

Komoró: *Szalánczy* Bertalan birtoka. Ide tartozik még az eszenyi, fényes-litkei és tornyos-pálczai birtokrész. Összterület 1500 m. hold. Ebből 1053 szántó, 83 kaszáló, 210 legelő, 140 erdő és 6 hold szőlő. A gazdasági és üzemrendszer belterjes, részben váltó, részben 3-as forgó. Magtermelés: lóhere, 65 m. holdon. Dohánytermelés 33 k. holdon. Elsőrendü lótenyésztés: angol félvér. Állomány: 20 anyakancza, 32 csikó, 1 mén. Szarvasmarhatenyésztés, magyar faj: 2 tenyészbika, 50 tehén, 85 borju. Sertéstenyésztés: mangalicza, állomány: 60 anyakancza és szaporulata: 310 drb. Erdészeti termék: szerszámfa, 40 m. holdon gyümölcsös. Munkaerő helyből és Máramarosból. Napszámárak férfiaknál: 80—2·00 fill, nőknél: 60—1·00 fill. Átlagos földhaszonbér m. holdanként 16 kor.

Kótaj: Az itteni birtokok közül kettőt vehetünk a gazdálkodási rendszerre nézve irányadónak. Az egyik *Jármy* Mártoné, a másik *Tóth* Miklósé. Az első 1700 m. hold. Ebből 1523 szántó és 140 kaszáló. Az üzemrendszer hármas forgó, dohány 52 k. holdon, ló- és marhatenyésztés csak a saját használatra, juh: egynyíretü, sertés: fehér mangalicza. Munkaerő helyben van; napszámárak férfiaknál 80—2·00 fill., nőknél 60—1·00 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16 kor. *Tóth* Miklós birtoka a következőleg oszlik meg: Szántó 693, kaszáló 80. Dohány 47 m. hold. A gazdálkodási rendszer ugyanaz.

Levelek: *Molnár* Gyula és fia Gusztáv birtoka. Ide tartoznak még az ibrányi, téti, sényői, haraszti és magyi birtokrészek is. Összterület 6300 m. hold, ezenkivül Biharban és Zemplénben 1134 m. hold. Szatmárban 600 és Erdélyben kb. 1000 hold. Szabolcsban van 2400 szántó, 465 kaszáló, 410 legelő, 350 erdő, 50 m. hold szőlő. Az üzemrendszer 3-as forgó. 50 holdon dohánytermelés és 250 holdon takarmány. Lótenyésztés: vegyes faj, szarvasmarha: 105 drb magyar faj, juh: 900 drb egynyíretü, sertés: 350 kisjenői. Erdészeti termék: tűzifa, azonkivül fáczános. Borászat 50 holdon, melynek egy része régi szőlő. Gazdasági ipar: gőzmalom két kőre. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 80—1·60 fill., nőknél 50—1·00 fill. Földhaszonbér e vidéken nagyon különböző és 4—14 koronáig terjed.

Lővő: *Zuckermann* Gusztáv birtoka. Ide tartozik még az őrladányi és benki birtokrész

is. Összterület 1200 m. hold. Ebből szántó 1114, kaszáló 80 m. hold. Üzemrendszer 3-as forgó. Magtermelés: 40 holdon lóhere. Dohány 32 és fél k. holdon. Állattenyésztés csak saját használatra. Gazdasági ipar: egy szeszgyár 7 hctl. napi termelésre és gőzmalom egy kőre. A munkaerő helyben van. Napszámárak: férfiaknál 80—2·40 fill., nőknél 60—1·40 fill. Az átlagos földhaszonbér m. holdanként 16 kor.

Mándok: Gróf Forgách László birtokának központja. A mándoki gazdasághoz tartoznak még a tornyos-pálczai, puszta-ujfalusi, mező-ladányi, eperjeskei, bezdédi, mogyorósi, tisza-szent-mártoni, zsurki, eszenyi és szürthei birtokrészek. Összterület 14295 k. hold. Ebből szántóföld kb.: 6900; kertek: 127½; kaszáló és legelő kb.: 2800; szőlő közel 52; erdő: 3585½; nádas: 51; földadó alá nem eső területek: 761½. A gazdasági üzemrendszer részint váltó, részint nyolczas és hatos forgó. Erdészeti üzemterv munkában. Termék: tűzi és haszonfa. Angol félvér ménes, állomány: 24 ménesbeli és 18 tenyésztésre is használt igás kancza, 3 tenyész törzs- és 1 próba-mén és a megfelelő számú külömböző korú csikó. A legjobban nevelt ménesbeli anyakanczák egyike s alkatára is egyike a legkiválóbbaknak: *Galamb*, világospej angol félvér kancza, neveltetett Mándokon 1889-ben: apja: Amaranthus, anyja: Topsail, apja: Buccaneer Nro 5, (félvér), anyja: Soubrette, apja: Cotswold, anyja: Aunt Sally, apja: Rifleman, anyja: Pyrrhus the First kancza, melynek anyja: *Odd Trick*. A törzstenyészmének a következők: *War Horn*, sötétpej angol telivér, nevelte *Gróf Forgách Sándor* Alsó-Kemenczén 1889-ben, apja: Beauminet, anyja: Warfare, apja: Pero-Gomez, anyja: Warqueen, apja: King-Tom, anyja: Amazon, Tonchstonetól (Hiv. Ménesk. VII.

TANYAI LAKÁS BOGÁTON (BAKSAY ISTVÁN TULAJDONA).

556). *Labancz*, sárga angol telivér, nevelte *Gróf Forgách István* Nagy-Szalánczon 1892-ben, apja: Beauminet, anyja: Fleetness, apja: Kettledrum, anyja: Fair Star, apja: Cape Flyaway, anyja: Legerdemain, Pantaloontól (Hiv. Ménesk. VII. 513). *Kurucz*, sötétpej angol telivér, nevelte *Gróf Forgách István* Nagy-Szalánczon 1892-ben, Insulaire, anya: Fickle, apja: Kettledrum, anyja: Fidget, apja: Ostreger, anyja: Miss Eleanor, Alarmtól (Hiv. Ménesk. VII. 513). Próbamén: *Bob*, szürke, Lipizzai telivér, neveltetett a fogarasi m. k. államménesben 1890-ben, apja: Fawory VII., anyja: 57 Pluto. — Magyar gulya: 100 anyatehén, 5 törzs tenyész-bika, megfelelő számú és külömböző korú növendék-marha. Sertés-tenyésztés: fehér göndörszőrű magyar faj, ennek alapját a régi mándoki faj képezi, vérfrissítésre vétettek külömböző időkben és hírneves tenyészetekből tiszta fajú kanok. Állomány 100 drb kocza és 25 drb külömböző korú tenyészkan, a megfelelő számú malaczczal és süldőkkel. Méhészet 120 drb műkaptár. Háziszükségletre: 18 drb fejős tehén, bika (Schweiczi keresztezés), 6 bivaly-tehén és 1 bivaly-bika. Szép lővadászat, őzre és nyúlra. Lovas falka-vadászat: 63 drb angol vérű harrier kopóból álló falka. Gyümölcstermelés a tisza- és latorczamenti kertekben, körülbelül 60 kath. holdon; termék: alma és szilva. Szőlőtermelés 51 kath. hold, 1000 négyszögölön, részint bor, részint csemege-fajok. Gazgasági ipar: a birtok területén jelenben: 3 szeszgyár, még másik kettő rövid időn belül építtetik. Az egész gazdaságban magántávbeszélő-hálózat, 8 beszélő állomással. Azonkivül egy vendég- és uradalmi műőrlésre berendezett „Erzsébet-Gőzmalom“ 3 kőre és 5 hengerre, olajsajtóval és kásamalommal egybekötve. Munkaerő a gazdasági munkákra nagyrészt helybeli, de szükség esetén a hiány máramarosi, úgynevezett summás-munkások fogadásával pótoltatik. Napszámárak férfiaknál 1—2 kor., asszonyoknál 60 fill.-től 1 kor. Átlagos földhaszonbér k. holdanként 16 kor., a jobb fekvésű földeknél 18—22 kor.

Mártonfalva: *Ujfalussy* Endre birtoka. Ide tartozik még a nyír-acsádi és mihálydi birtokrész is. Összterület: 1750 m. hold, ebből szántó 1300, kaszáló és legelő 370, szőlő 65 m. hold, amely százra egészíttetik ki. Az üzemrendszer hároméves forgó. Állattenyésztés csak a saját használatra. Borászati fajok: olasz rizling, kövi dinka, zöld szilványi, kadarka és más csemege-fajok. A munkaerőt a telepítvényesek szolgáltatják; napszámárak: férfiaknál 80—100 fill., nőknél 50—60 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12 kor. m. holdankint.

Nagy-Halász: *Kállay* András birtoka. Ide tartozik a kálló-semjéni és napkori birtokrész is. Összterület: 4700 m. hold. Ebből 3850 m. hold szántó, 800 kaszáló és legelő, 80 erdő és 8 szőlő. A gazdasági és üzemrendszer Napkoron és Semjénben hármas forgó, Nagy-Halászon pedig vegyes. Dohánytermelés 260 k. holdon. Lótenyésztés csak a saját szükségletre. Szarvasmarha 250 drb, magyar faj. Erdészeti üzem 20 éves forda, termék: tüzi- és szerszámfa. Munkaerő helybeli és felsőmagyarországi. Napszámárak: férfiaknál 1·20—200 fill., nőknél 80—1.20 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken, m. holdanként 16 kor.

Nyír-Acsád: báró *Vécsey* József uradalma. Ide tartozik a mártonfalvai birtokrész is. Összterület Szabolcsban: 5208 m. hold (ezenkivül Szatmárban, Békésben és Ungban 25,000 m. hold). A szabolcsiban van 2445 k. hold szántó, 700 kaszáló, 600 legelő, 500 erdő és 40 szőlő. A gazdasági és üzemrendszer forduló és szabad gazdálkodás. Dohánytermelés 55 m. holdon. Állatállomány: 16 ló, vagyes faj, 200 darab magyar és 30 svájczi szarvasmarha. Méhészet 60 kas. Erdészeti termékek: cserzés és épületfa. Borászata a Nyírségben a legrégibb. Itt volt az első homoki szőlő. A munkaerő helybeli és vámos-pércsi. Napszámárak: férfiaknál 80—200 fill., nőknél 60—1·30 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 8—10 korona.

Nyír-Bakta: báró *Podmaniczky* Géza uradalma. Ide tartozik még a lórántházi, jákói és rohodi birtokrész is. Összterület: 5700 m. hold (ezenkivül Bereg-, Pest- és Nógrádmegyében 5800 m. hold). A szabolcsi birtokból 3973 m. hold szántó, 70 kaszáló és legelő, 1600 erdő és 7 szőlő. A gazdasági és üzemrendszer hármas és ötös forgó. Magtermelés kb. 100 holdon lóhere, luczerna és bükköny. Dohánytermelés 80 k. holdon. Lótenyésztés lipiczai faj, állomány 130 drb, szarvasmarha 220, magyar faj. Méhészet 100 kaptár. Az erdő tölgy-, gyertyán-, nyír- és szilfából áll. Termék: tűzi- és épületfa és a vadak is piaczra kerülnek. 22 holdas halastó, melyből kb. 25—35 métermázsa ponty kerül évenként eladásra. Gyümölcstermelés 9 holdon alma. Gazdasági ipargőzmalom finom őrlésre, két kőre. A munkaerőt a helybeli zsellérek szolgáltatják. Napszámárak: férfiaknál 80—1·60 fill., nőknél 60—1·00 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 6 kor.

Nyír-Bogdány: *Szalánczy* Ferencz birtoka. Ide tartozik a kéki birtokrész is. Összterület 1700 m. hold. Ebből 1605 szántó, 80 kaszáló és legelő, a többi erdő, szőlő és kert. Üzemrendszer: hármas- és ötös-forgó. Magtermelés 20 holdon lóhere. Dohány 50 m. holdon. A tulajdonos nagy gondot fordít a marhatenyésztésre; a gúlyát 1871-ban alapította és anyaga elsőrendü. Állomány 120 drb magyar faj. Sertés 230 kisjenői. A munkaerőt helyben és Ungból szerzi. Napszámárak: férfiaknál 1—2 kor., nőknél 80—1.20 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 10 kor.

Ó-Fehértó: gróf *Majláth* József uradalma. Összterület 8000 m. hold. (Ezenkivül Zemplénben kb. 12.000 m. hold.) A szabolcsi birtok a következőleg oszlik meg: kert és beltelek 200 m. hold, szántó 3800, kaszáló 180, legelő 550, erdő 2800, szőlő 60 és használhatatlan 250 m. hold. A gazdasági és üzemrendszer váltó- és hármas-forgó. Magtermelés: 400 holdon luczerna, lóhere és bükköny. Dohánytermelés 90 k. holdon. Lótenyésztés: félvér lipiczai, állomány 1 mén és 60 ló. Szarvasmarhatenyésztés: magyar fajú tinónevelés, rendes állomány 200. Juh: 3000 drb közönséges fésűs. Sertés: 400 kisjenői. Halászat: 30 hold területü halastóban, termékek: csuka, kárász, potyka és czigányhal. Erdészet: 50 éves forda, termékek: tüzi- és épületfa. Fanemek: nyír-, gyertyán- és akáczfa és 300 hold fenyő. Borászat: 60 holdon, melyből évenként 10 holdat ültettek. Ebből 30 hold termő. Az 1897. évi hozam lengyel vevők részére szállított csemegeszőlőben métermázsánként 20 forint, a bor pedig must alakjában literenként $20^{1}/_{2}$ kr. A szőlő 100 holdra egészíttetik ki. Gyümölcstermelés 15 holdon nemes alma, oltott megy és kajszin-baraczk. Gazdasági ipar: gőzmalom 2 kőre pitleszerkezettel. A munkaerőt helyben szerzi, napszám-árak: férfiaknál 80—1·60 fill. nőknél 60—1·00 fill. az átlagos földhaszonbér m. holdanként 10 kor.

Piricse: *Katz* Mihály birtoka. Összterület 1638 m. hold. Ebből 1300 szántó, 310 kaszáló és legelő. Az üzemrendszer váltó- és hármas-forgó. Magtermelés: 50 holdon lóhere. Dohány 60 holdon. Lótenyésztés eddig állami mének és erdélyi kanczák után, most a fedező egy Nonius XXVII. Állomány 50 drb. Szarvasmarha: 130 magyar faj. Sertés: 50 kisjenői anyakocza és ivadékai. Gyümölcstermelés 7 k. holdon, alma, körte, szilva, cseresznye, dió- és őszi baraczk. Gazdasági ipar: egy száraz malom. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak: férfiaknál 1·20—2·40 fill., nőknél 80—1·60 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 10—14 kor.

Puszta-Dobos: *Jármy* László birtoka. Összterület 630 k. hold, ebből szántó 616 k. hold. Az üzemrendszer hármas-forgó. Állattenyésztés csak a saját szükségletre. Fajok, ló: vegyes, szarvasmarha: nyugati, juh: merinó keresztezés, sertés: kisjenői. Gyümölcstermelés alma, melyből évenként kb. 50 métermázsa kerül eladásra. Gazdasági ipar: száraz malom. Napszámárak: férfiaknál 70—240 fill., nőknél 60—100 fill. Az átlagos földhaszonbér k. holdanként 14 kor. e vidéken.

Szakoly: *Szentmiklóssy* Sándor birtoka. Ide tartozik még az aba-pusztai, mihálydi és balkányi birtokrész is. Összterület 650 k. hold. Ebből szántó 550, kaszáló és erdő 100. Üzemrendszer váltó- és hármas-forgó. 36 k. holdon dohány, mely az 1897-iki kiállitáson kitüntetésben részesült. Lótenyésztés vegyes félvér, mely szintén már díjat nyert. Szarvasmarha 110 magyar faj, sertés: 200 kisjenői. Munkaerő helyi és vidéki, napszámárak: férfiaknál 60—2·00 fill., nőknél 60—1·20 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 10 kor.

Szent-György-Ábrány: gróf *Szapáry* Gyuláné, szül. gróf Festetich Karolina uradalma. Összterület 2987 m. hold. (Ezenkivül más megyékben még 5000 hold.) A szabolcsi áll 1800 m. hold szántóból, 500 kaszálóból és legelőből, 45 erdőből, 53 szőlőből. Az üzemrendszer három nyomásos. Dohánytermelés 54 k. holdon. Lótenyésztés: félvér arabs, állomány 22 drb. Szarvasmarha: 185 magyar faju. Sertés: 500 kisjenői keresztezés. Borászat 53 holdon, fajok: olasz rizling, piros dinka, bakar és zöld szilváni. Munkaerő helyben van, napszámárak:

férfiaknál 80—1·60 fill., nőknél 40—1·00 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 8 korona.

Tisza Büd: Oláh József birtoka. Összterület 2300 m. hold. Ebből 1900 szántó, 100 kaszáló, 300 legelő. Az üzemrendszer négyes-forgó. Magtermelés: bükköny 15 holdon. Lótenyésztés 50 drb félvér; szarvasmarha 180 magyar faj, juh: 600 egynyíretü, sertés 750 fekete. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 70—1·60 fill., nőknél 50—80 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20 korona.

Tura: *Propper* Samu birtoka. Ide tartozik a sényői és kemecsei birtokrész is. Összterület 3280 m. hold. Ebből szántó 2600, kaszáló és legelő 500, erdő 70, szőlő 8 m. hold. Üzemrendszer: váltó- és hármas-forgó. Takarmánytermelés: 250 holdon lóhere, luczerna és bükköny. Dohány 94½ k. holdon. Lótenyésztés: 40 drb félvér, szarvasmarha: 100 jármos ökör és 200 magyar faj, galyabeli; juh: 1000 fésüs, sertés: 500 kisjenői. Borászat és gyümölcstermelés összesen 18 holdon, vegyes fajok. Munkaerő helyből és az aratáshoz, mely legutóbb nagyrészben gépekkel végeztetett, Galicziából; az állandó átalánymunkások: Mezőkövesdről. Napszámárak: férfiaknál 80—2·00 fill., nőknél 50—1·20 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 12 kor. A birtok részben alagcsövezve van. Ezenkivül vízvezetékkel és szélmotorral van felszerelve. Homokkötés szempontjából akácz- és szép fenyő-véderdőket létesített. A birtokhoz tartozik a 60 hold terjedelmü és erős szíktartalmu „Ludas“ tó.

Vencsellő: gróf *Dessewffy* Miklós uradalma. Ide tartozik még: Érhát, Balsa, Rozsás, Varjú-Lápos, Belegrád, Paszab-csúcs, Görögszállás, Hajnalos, Oros, Nyíres, Nagyszállás,

A GAZDASÁGI EGYLET MINTATELEPE.

Butyka, Béltek, Baromlak, Harangod, mint hitbizományi birtokok: 20,913 k. holdban és Hangács-Banaszék, mint nem hitbizományi birtok 988 k. holddal. (Ezen kívül Csanádmegyében még a hitbizományhoz tartozik 1,954 k. hold és Zemplénben, Tokaj-Hegyalján 40 hold szőlő). A kert és beltelek 150 k. hold, mely egyúttal az ügetőménes és a siemmenthali házi tehenészet legelőjét képezi. A gazdasági és üzemrendszer túlnyomóan változó. Magtermelés: lóhere, luczerna, bükköny, mák, len stb. *Vencsellőn* ügető ménes van: 1899-ben a kanczák létszáma 15 darab, részben amerikai félvér, irlandi, orosz s magyar ügetők. Fedező mén jelenleg *Robbie P.*, eredeti, Amerikából importált mén. Recordja angol mértföldre 2 : 10¾ (kilométerre 1 : 21). Nyílvános pályán, a vencsellői ménesből „*Pista*“ nevű csikó első volt Budapesten, Badenben s Bécsben mint 3 éves. *Puzsi* (nevű csikó) első volt Bécsben mint 2 éves; kétszer első volt Budapesten s többször Bécsben, mint 3 éves; több második s harmadik díjat nyert Budapesten és Bécsben a *Bálvány* és az *Első* nevű csikó. *A hajnalosi* tanyán 20 darab kanczából álló ménes van: sebes kocsi lovak (Juckerek) nevelésére többnyire arabs s lipiczai kanczák, jelenleg ott fedező mén egy eredeti amerikai ügető *Zealotte*, apja *Mambrino-King*, anyja *Jennie Bates*. *A hangácsi* tanyán egy gróf Károlyi István (nagykárolyi) nevelésü *Ardeni* mén van felállítva, az uradalmi igás kanczák fedezésére. Czélja: erős igás lovak nevelése, a saját használatra. *Vencsellőn* siemmenthali tehenészet van: az első anyag Széll Kálmán, rátóti, Forster Géza czonczoháti törzskönyvezett tiszta vérű tenyészetéből szereztetett be. Bikák ugyanonnan; legutóbb pedig a bábolnai uradalomból egy Czéda nevű bika. *Hajnaloson*: egy már több mint 100 éve fennálló, tiszta magyar gulya van: vérfelfrissítés czéljából 1895-ben Sarkadról, 1897-ben Királytelekről, 1898-ban Futakról lett egy bika beszerezve. A tehénállomány 50—60 drb. *Görög-Szálláson*: szintén magyar gulya van (tehenek Hajnalosról), jelenleg egy Nyír-Béltekről beszerzett bika van: a tehenek létszáma 35—40.

Virányos-pusztán özv. *Miklós* Lászlóné gazdálkodik. Ide tartozik Császárszállás is. Összterület 800 m. hold. Üzemrendszer: hármas- és hatos-forgó. Magtermelés: 48 holdon, lóhere, luczerna, bükköny. Dohánytermelés 50 k. holdon. Gyümölcstermelés 20 m. holdon. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 80—2·40 fill., nőknél 60—1·20 fill. Az átlagos földhaszonbér a vidéken m. holdanként 16 kor.

Viss: *Boócz* Ferencz birtoka. Ide tartozik a gávai birtokrész is. Összterület 700 m. hold, ebből 540 szántó, 80 kaszáló, 60 legelő és 7 szőlő. Üzemrendszer: ugar. Magtermelés 20 holdon lóhere és luczerna. Dohány 30 k. holdon. Állattenyésztés saját szükségletre, fajok, ló: vegyes, marha: magyar faj, sertés: kisjenői. Gyümölcstermelés 6 holdon. Munkaerő helyben van, napszámárak: férfiaknál 1·00—2·40 fill., nőknél 60—1·00 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 13—14 kor.

SZABOLCS VÁRMEGYE ERDŐGAZDASÁGA.

Régi hagyományok, de községek és dűlők nevei is bizonyítják, hogy Szabolcsban a mostani homoktól borított fátlan Nyírség egy időben nyírerdőkkel fedve, Szabolcs és Bihar egy része pedig szakadatlan óriás rengeteg volt. És hogy Szabolcs vármegyében, kivált pedig annak nyíri részén, mily régóta és mennyire uralkodó volt a nyírfa, azt e vidéknek bizonyára a nyírfától nyert elnevezésén kívül már a legrégibb időkből történeti adat is tanúsítja, a mennyiben már Béla király névtelen jegyzője említi, hogy „Tuhutum pedig és fia Horka a nyíri részen lovagolva, nagy népességet hódítának a Nyír erdejétől Umusouerig.“

Nyírerdők.

Kiemelendő, hogy a honfoglalás idejéből még a nyírerdő említtetik, mert e körülmény az akkori klimára jellemző sajátság. Ebben az időben ugyanis még nem tételezhető fel, hogy e nagy terjedelmü nyírerdők keletkezésének oka a nyírnek azon — az erdészek előtt ma is ismeretes — betolakodási képessége lett volna, melylyel a nyír a neki megfelelő talajon a rosszul kezelt, nem kímélt tölgyesekben ma is állabátalakulást idéz elő. Inkább indokolt az a feltevés, hogy ekkor még Szabolcs vármegye sokkalta mocsarasabb, láposabb, levegője nedvesebb, éghajlata hűvösebb, tehát a nyír tenyészetének kedvezőbb vala, — holott a következetes erdőpusztítások s az erdőtlenítés után a homokbuczkáknak a nap hevét erősen visszasugárzó talaján eszközölt feltörések, felszántások, párosulva az utóbbi évtizedek vizszabályozásaival, Szabolcs vármegye klimáját annyira kiszárították, hogy ma már a mezőgazdaság számára minden talpalatnyi terület elfoglalására való törekvéstől el is tekintve, nagyobb nyírerdők megtelepülésének, — mely fanemnél tudniillik nem annyira a nedves talaj, mint inkább a nedves levegő a főkivánalom, — már az éghajlat megváltozása is gátat vetne. Mert, hogy az erdő főfaneme tényleg mennyire alkalmazkodik az uralkodó klimához, annak fényes tanúsága például a dániai diluviális rétegeknél is élénken tapasztalható, hol is a jégkorszakra következett édesvizi agyagrétegben főfanem a fűzfaj (salix polaris, s. reticulata); az ezt fedő turfarétegben már a nyír és nyár (betula nana, populus tremula); az erre halmozódó turfában a fenyőféle (pinus sylvestris); az erre boruló turfarétegben a tölgy (quercus sessiliflora); és a jelenlegi legfelső, még csak most képződő turfában a bükk (fagus sylvatica). Ezeket a rétegeket kor szerint jellegezve — dr. Szabó József geologus alapján — a bükkös-réteg a jelenkornak, a tölgyes-réteg a vas- és bronzkornak, a fenyős- és nyírfás-réteg a kőkornak felel meg; klima tekintetében pedig — ugyancsak dr. Szabó szerint — a fűzfélés-réteg éghajlata megfelelt Grönland és a Spitzbergák mai éghajlatának, a nyírfás

rétegé a mai Laplandénak, a fenyős rétegé a mai északi s a tölgyes rétegé a mai déli Svédországnak. És tényleg a nyír és fűz azok a fanemek ma is, melyek mint erdőalkotók az északi sark felé legmagasabbra felhatolnak, s kivált a törpe nyír és a gyapjas fűz a legészakibb tundrákon majdnem egyedüli képviselői a fafajoknak. Azonban abból a körülményből, hogy a honfoglaláskor, s illetve bizonyára még azt megelőzőleg és kétségtelenül az azutáni hosszu időkön át is, nyírerdők borították Szabolcs vármegyének tekintélyes és legalább is a nyíri részét, korántsem lehet és szabad azt következtetni, hogy tehát eme nyírerdők korában — az előbb említett dániai analógiához képest — Szabolcs vármegye klimája is a mai Lapplandéhoz lett volna hasonló; ennek feltevése jogos csak akkor volna, ha nemcsak Szabolcs egyes részein, de egész Közép-Európa akkori erdőiben az egyedüli vagy legalább is uralkodó fanem a nyír lett volna. Kétségtelen azonban, hogy ezen ős nyírrengetegek keletkezésének ideje arra a korszakra esik, a midőn a Szabolcsmegye homokbuczkái közé ékelt tavak, mocsarak, lápok, dágványok a levegőt még állandóan vízpárával telítették, tehát a midőn nemcsak a talaj, hanem az éghajlat is nedvesebb vala. Ismételjük azonban, hogy a honfoglaláskor a nyíren kívül más lombfa is, kivált a tölgy és az éger előfordult és ez utóbbiak a tiszamenti részeken erdőt is alkottak. Az égererdők létezését kétségtelenné teszi, hogy egyes mélyebb fekvésü helyeken, például Kanyáron a leleszi prépostság birtokában 1895-ben létesített kőristelepítésnek alsóbb s korábban bizonyára mocsaras talaján a jelenlegi földréteg üledéke alatt 0·3—1 méternyi mélységben majdnem mindenütt találni többé-kevésbé felismerhető éger törzsrészeket. A tölgyerdőknek a honfoglalás idejében való létezésére pedig bizonyíték sem kell. Hiszen a fennálló erdőknek 8·5%-je ma is tölgy, — és bár a dán üledékben tapasztaltak szerint az erdők uralkodó fanemei lassanként minden emberi beavatkozás nélkül is képesek egymást kiszorítani, egymást felváltani, de az ilyen geologiai tényezők által előidézett természetes fanemátalakulások ciklusához évezredek kellenek, s ehhez a honfoglalás óta lepergett tíz század még nem elegendő. A Szabolcs vármegye Szent-György-Ábrány községének határában talált tölgylevél agyaglerakodási kövület bizonyító erejétől el is tekintve, az előbb mondottak alapján is kétségtelen tehát, hogy a tölgyerdőket hazát foglaló őseink is ismerték és ezeknek uralma a nyírével körülbelől egyforma lehetett, csakhogy a nyír a megye laza homok talaju ugynevezett nyíri részén, a tölgy pedig a kötöttebb talajokon és a Tisza áradmányán, — kivált pedig az árvízektől inkább megkimélt részeken volt elterjedve. Ha a megyénkben alárendeltebb mérvben még ma is honos nyár, kőris, szíl, gyertyán akkori létezésére kétségtelen bizonyitékunk nincs is, de viszont ezeknek tagadásba vételére sincs okunk, úgy, hogy a Zabolch, Tuhutum, Horka vitézei bár másnemü erdőalakokat, másmérvü erdőeloszlást, másféle rengetegeket taposhattak, de hadakozó útjokban bizonyára megtalálhatták mind a ma is létező erdőalkotó fanemeket, kivéve a Szabolcs vármegye erdőgazdaságában uj korszak megteremtésére hivatott ákáczot. Hogy eme, a Tisza felé eső és épen az árvízmentesebb helyeket elfoglaló őstölgyeseknek legalább részben való kiírtása még a nyírénél is hamarabb kezdődött meg, az kétségtelen. Hiszen nemcsak honfoglaló eleink, de az őket megelőző őslakók is épen a folyamlapályok kövér mezein szerettek letelepedni, s tehát itt a legelőknek az erdő rovására való bővítése már a messze multban indokolt, szükséges vala, — és ami ezen erdőkből az utódokra mégis fenmaradt, annak mind szélesebb gyürűben való kivágását, kiírtását, a szeszélyes Tiszának gyakori medérváltoztatásai és e miatt a mívelési területeknek mindig ujabb-ujabb helyre való kényszerü áthelyezései időről-időre megkövetelték.

Égererdők.

Tölgyerdők.

Nyár, kőris, szil, gyertyán.

Majdnem minden községnek a mult század végéről vagy e század elejéről származó térképei mindenütt azt mutatják, hogy a község határának csaknem fele, sőt itt-ott felénél nagyobb része még erdő volt, holott ma már csak egy visszamaradt galagonya bokor, egy magányos nyár, egy kiszáradt tölgy, egy görcsös, árva szíl mutatja, hogy hajdan — s talán nem is oly rég, itt a dalos madár fészke s a futó betyár búvóhelye volt. Az Apafája, Istvánberek, Töviskes, Fáshát, Fáshalom, vagy az ehhez hasonló dülőelnevezések

mind azt sejtetik, hogy eme részeket, melyeken ma itt-ott a futóhomokot nyalja, szórja szét a tavasz szárító szele, a vékony gabnatermést „üti“ meg a nyári nap heve, az ökörfarkkórót lóginyázza, az ördögborda szekerét kergeti az őszi fúvalom, — valaha az erdők sűrűje borította, az erdő lombja kövérítette.

Erdőirtás.

Azonban az e század első felében eszközölt erdőírtások is — az azon időkből fenmaradt egyes községi térképek és földkönyvek adataiból következtetve — még szerényebb méretüek voltak; hiszen ma élő öreg emberek is emlékeznek még, hogy például az erdőkkel ma már csak szórványosan borított nyíri részen napokon át folyton erdők közt lehetett utazni. Az erdőírtás rohamossá, tömegessé csak e század második felében, az ötvenes, hatvanas, hetvenes években vált nálunk épúgy, mint az ország többi részeiben is. Az erdőirtás az 1879. évi XXXI-ik erdőtörvény bekövetkeztéig már oly mérveket öltött, hogy Szabolcs vármegye erdőszegénység tekintetében Magyarország megyéi közt a nyolczadik helyre emelkedett fel, illetve sülyedt le. A homokterület folytonos növekedése indította egyes gondolkozó gazdáinkat arra, hogy a túl laza, könnyen futásba menő talajok mezőgazdasági mívelésével felhagyjanak s azokat erdősítés utján tegyék haszonhajtókká. Ezen új erdőtelepítések a gyakran szélsőségekben csapongó, száraz klimánk alatt küzdelemmel haladnak, s így annál nagyobb az érdemük azoknak, kik e téren a követendő példát megteremtik. E már eddig is űzött és a mezőgazdasági mívelésre alkalmatlan területek beerdősítését elrendelő 1898. évi XIX. törvényczikk áldásos kihatásaként jövőben még nagyobb mérvben foganatosítandó új erdősítések azonban Szabolcs vármegye erdőségeinek típusát nagyban meg fogják változtatni. A hajdani nyír és tölgyerdők helyébe, főként a dombos részeken, az ákácz fog majd lépni. Az ákácz-útszegélyek elfedik szemei elől a szél játékául szolgáló homokbuczkákat, a porzó foltokat; elfedik a mezőgazdasági vetemények vékony szárait, meddő terméseit; elfedik a homoki páfrány-, szamártövis-, ökörfarkkóró-, kutyatej-lepte ugaron és legelőkön fű után kutató jószágok éhségét. Hiszszük, hogy az 1898. évi XIX. törvényczikk már említett rendelkezése, a megyénket vezérlő egyének ily irányu jóakarata, az e téren már létesült példák sikerei, a hazánk különböző vidékein előforduló bajok orvoslása iránt oly nagy érzékkel bíró jelenlegi földmívelési kormánynak amaz üdvös intézkedése, melylyel egy ingyen csemeték adományozására szolgáló állami csemetekertnek Nyíregyházán létesítését már el is rendelte, biztos zálogát képezik egy szebb erdőgazdasági jövő bekövetkezésének.

Uj erdőtelepítések.

El lehetne kalandozni Szabolcs vármegye erdőgazdaságának multján, és örömmel tekinteni a jövőjébe; s a jelenje? Erről kevés az elmondandó. A járásonkénti erdőterületeket, fanem, talaj és bírtokjog szerinti megoszlásokat nagynevü Bedő Albertünk „Magyarország erdőségeinek leírása“ czímü munkájából vett s az időközben előállott lényegtelenebb változásokhoz képest kiigazított alábbi táblázat mutatja:

Járásonkénti erdőterületek.

	védérdő	Talaj minőség szerint				Fanem szerint		
		futó homok	feltétlen	nem feltétlen	összes	tölgy	más lombfa	fenyő
	katasztrális hold							
1. Kisvárdai járás . . .	—	29.40	282.65	933.03	1245.08	570.97	671.41	2.71
2. Tiszai járás	—	—	—	8583.84	8583.84	8073.22	500.52	10.01
3. Dadai alsó járás. . .	—	—	584.48	2717.36	3301.84	1861.53	1440.31	—
4. Dadai felső járás . .	—	—	-	1710.49	1710.49	462.27	1248.22	—
5. Bogdányi járás . . .	—	—	418.65	1985.08	2403.73	1643.11	760.62	—
6. Nyírbátori járás . .	—	29.00	6932.27	3903.17	10864.44	9583.44	1064.86	216.14
7 Nagykállói járás . .	—	—	6364.12	4162.65	10526.77	9478.60	1008.90	40.17
8. Nyíregyháza r. tan. város	—	112.68	41.56	861.58	1015.82	675.69	340.13	—
Összesen . . .	—	171.08	14623.73	24857.20	39652.01	32348.82	7034.04	269.12

	Tulajdonos jogi minősége szerint				Az 1879. évi XXXI. t. cz.		Az erdőbirtokhoz tartozó	
	törvényhatósági és községi	egyházi	hitbizományi	közbirtokossági	17. §-a alá tartozó erdők	17. §-a alá nem tartozó magánerdők	egyéb termékeny terület	terméketlen terület
	katastralis hold							
1. Kisvárdai járás . . .	0.28	75.79	—	—	76.07	1169 01	—	—
2. Tiszai járás	400.00	—	—	—	400.00	8183.84	—	—
3. Dadai alsó járás . .	—	586.74	—	—	586 74	2715 10	—	—
4, Dadai felső járás . .	—	0 75	425.91	28.21	454.87	1255.62	187.18	174.07
5. Bogdányi járás . . .	—	12.37	198.20	—	210.57	2193.16	16.90	5.10
6. Nyírbátori járás . .	718.30	78.63	424.80	—	1221.73	9642.71	519.60	134.50
7. Nagykállói járás. . .	4546.83	—	—	—	4546.83	5979.94	—	17.40
8. Nyíregyháza r. tan. város	776 69	—	—	—	776.69	239.13	47.48	87.47
Összesen . . .	6442.10	754.28	1048.91	28.21	8273.50	31378 51	771.16	418.54

E szerint tehát az erdőbirtok 771·16 katasztr. hold termékeny és 418·54 katasztr. hold terméketlen tartozékkal együtt 40,841·71 s illetve maga az erdő 39.652·01 katasztr. hold, mely terület a megye 806,067 katasztr. holdnyi összes kiterjedésének 4·92%-át teszi s ennél kisebb erdősültségi százaléka csak Jász-Nagy-Kun, Torontál, Csanád, Békés, Csongrád, Hajdu és Bács-Bodrog vármegyéknek van. Ezen, 39.652 katasztr. hold összes erdőnek a kataszterben felvett, s illetve Bedő Albert „Magyarország erdőségeinek leírása" czímü művében közölt adatok szerint összes évi hozama — 1·54 m. átlagos évi növedék mellett — 61·069 tömörköbméter vagyis a 244,410 lélekszámhoz képest esik Szabolcs megyében egy lélekre 0·16 katasztr. holdnyi erdőterület és 0·25 m³-nyi évi fatermés, jeléül annak, hogy e megye erdőben annyira szegény, miszerint úgy tűzi-, mint haszonfaszükségletét alig egy pár erdőbirtokoson kívül, csakis behozatal útján tudja fedezni, mely körülmény a megye két főforgalmu piaczán, Nyíregyházán és Kis-Várdán élénk fakereskedelmet létesített, s ezeken kívül is minden nagyobb községnek meg van a maga faraktárosa.

Piaczi árak.

A piaczi árak tekintetében átlagról inkább csak a tűzifánál lehet szó, melynél az űrméterenkénti eladási ár a megye különböző vidékein 4.00—6.80 kor. között variál; a haszonfánál a különböző árak hullámzását nemcsak a választékok különfélesége, de azon távolsági különbözet is befolyásolja, a mennyivel az egyes vidékek Szabolcs vármegye két fő erdőtermékbeszerzési piaczától, tudniillik Ungvártól és Máramaros-Szigettől közelebb vagy távolabb esnek.

Az erdőterület nagysága.

Visszatérve a jelenlegi erdőgazdaság statisztikájára, a fenti táblázat szerint Szabolcsmegye járásai között az abszolut erdőterület nagysága szerinti sorrendet a nyírbátori és nagykállói járások nyitják meg, s úgy következnek a tiszai, a dadai alsó, bogdányi, dadai felső járások s legkevesebb az erdő a kisvárdai járás, illetve Nyíregyháza rendezett tanácsu város területén. Ha azonban az egész területhez viszonyított erdősültséget tekintjük, akkor az előbbi sorrend megváltozik, mert az erdősültség perczentje legmagasabb: 13·5 a tiszai járásban, 8·8% a nyírbátoriban, 6·2% a nagykállói, 3·5% a dadai felső, 2·6% a bogdányi, 2·1% Nyíregyháza rendezett tanácsu város, 2·0% a dadai alsó járások területén és legkisebb 1·5% a kisvárdai járásban.

Talajminőség.

Ugyancsak a fenti táblázat szerint talajminőség tekintetében futóhomokon 0·4, feltétlen erdőtalajon 37·4 és nem feltétlen erdőtalajon 62·2%-ja fekszik az összes erdőknek. Fanem szerint pedig a tölgy az összes erdők 81·5, más lombfa 18·5 és a fenyő 0·6%-át teszi. Az egyes fanemek közül legnagyobb elegyben a tölgyeknél a kocsányos tölgy (quercus pedunculata), alárendeltebb mérvben a kocsánytalan tölgy (qu. sessiliflora), szórványosan a csertölgy (qu. cerris) és molyhos tölgy (quercus pubescens) fordulnak elő; egyéb lombfáknál pedig a legnagyobb százalékot az ákácz (robinia pseudoacacia), a nyár — és pedig homokos részen inkább a fekete (populus

nigra), vízenyősebb helyeken a szürke, fehér, rezgő (p. canescens, alba, tremula), az útszegélyeknél főként a jegenye-nyár (p. pyramidalis), — a tiszamenti részeken a fűz (főként salix fragilis), a kőris (fraxinus excelsior) adják, továbbá a nyírbátori járásban még a gyertyán (carpinus betulus) is állabalkotólag lép fel, végül egyes uradalmak ujabban fenyő (pinus austriaca és sylvestris) telepítéseket is létesítenek. A nyír (betula alba), a hárs (tilia parvifolia), juhar (acer campestre) s a különböző vadgyümölcsfák (alma, körte, cseresznye) már csak szórványosan előforduló fanemek. Az erdők alját pedig — kivált a homokvidéken — a sűrű zárlat daczára is annyira ellepik a mindenféle cserőczék (kányafa, kutyafa, varjutövis, fekete és veres gyürü, bodza, galagonya, kökény stb.), hogy ezek a mesterséges pótlásnak szükségе esetén az erdősítés sikerét meghiúsítani képesek, hacsak az ily természetü erdőknél nagyon bevált, s ma már minden üzemtervszerüleg kezelt erdőnél ép ez okból életbe is léptetett mezőgazdasági köztes használat segélyével tőlük a talaj előzetesen ki nem tisztíttatik.

Erdőtörvény alá tartozó erdők.

Ha már Szabolcs vármegye jelen erdőgazdaságát az erdőszegénység is alárendeltebb fontosságuvá teszi, még kedvezőtlenebbekké lesznek az erdőgazdasági viszonyok az által, hogy a meglévő kevés erdőből is csak 20·8%-nyi=8273 katasztr. hold tartozik az erdőtörvény 17-ik §-a vagyis a szakszerü, üzemterv szerinti kezelési kötelezettség és a szorosan vett állami felügyelet alá, míg a 79·2%-nyi=31.378·51 katasztr. holdnyi nagyobb rész magán-, tehát szabadabban és legtöbb esetben tényleg rendszertelenül kezelt erdővagyon. Az erdőtörvény 17. §-a alá eső erdőből 6442·1 katasztr. hold törvényhatósági és községi — és pedig a tiszai járásban 400·00 katasztr. holddal Szalóka község, a nyírbátori járásban 718·3 katasztr. holdnyi s illetve a tartozékkal együtt 1066·04 katasztr. holddal Nyír-Bátor község, s a nagykállói járásban 4121·22 katasztr. holddal Debreczen sz. kir. város, 448·47 katasztr. holddal pedig Vámos-Pércs község, végül Nyíregyháza rendezett tanácsu város területén 776·69 s illetve a hozzácsatolt tartozékkal együtt 911·64 katasztr. holddal a város szerepel erdőbirtokosként; — továbbá az összes erdők 1·8%-ját kitevő 754·28 katasztr. holdnyi egyházi erdők tulajdonosai az egri káptalan, a leleszi prépostság, a nagy-halászi ref., a pócspetrii r. k. lelkészek és a m.-pócsi gör. kath. Bazilita-rend; az összes erdők 2·7%-jára menő 1048·91 katasztr. hold hitbizományi erdőket 978·91 katasztr. holddal gróf Dessewffy Miklós és 70 katasztr. holddal gróf Hadik-Barkóczy Endre bírlalják; végül a 28·21 katasztr. holdnyi közbirtokossági erdő a tímári volt úrbéri közönség tulajdona.

Ezen, az erdőtörvény alapján szakszerü kezelésre kötelezett erdőkön kívül a magánbirtokosok közt szakközegekkel csak gróf Forgách László, gróf Károlyi Tibor, báró Podmaniczky Géza kezeltetik erdeiket.

1000 holdon felüli erdőbirtokosok.

A nagyobb — 1000 holdon fölüli — erdőbirtokosokat Szabolcs vármegyében a következők képviselik: gróf Forgách László az eszenyi, mándoki, őrmezői, tornyos-pálczai, török-szent-mártoni, zsurki határokban fekvő összesen 5010·55 katasztr. holdnyi; Debreczen sz. kir. város a martonfalvi határba eső guti 4121·22 katasztr. holdnyi; gróf Károlyi Tibor a bátori, lugosi, adonyi határbeli 2451·66 katasztr. holdnyi; gróf Majláth György az ó-fehértói 1682.68 katasztr. holdnyi; báró Podmaniczky Géza a baktai és lórántházi 1540·13 katasztr. holdnyi és Nyír-Bátor község 1066·04 katasztr. holdnyi erdőterülettel.

A NYÍRVÍZ-SZABÁLYOZÓ TÁRSULAT.

A társulat czélja és területe.

A társulat czélja: a Nyírségen elterülő kártékony vizeket, egy főmederbe gyűjtve, a Tiszába elvezetni, az így létesített szabályozási műveket fentartani, s ezek által a szabályozás keretébe bevett területeket a kártékony nyírvizektől mentesíteni. Székhelye: Nyíregyháza. — Ártere: 69 522 hold, (1200 □ ölével számítva). A csatornahálózat összes hossza: 931.86 kilométer, melyből 20 kilométer, az alsó szakaszon töltések közé van foglalva. A befektetett építkezési tőke 2.050,000 frt. A haszonarányos osztályozási kulcs szerint fizet egy becshold évenként tőketörlesztés czimén 2 frt. 78 krt, fentartási költség czímén 31 krt.

Elnökség és tisztikar.

A társulat elnöke: gróf Károlyi Tibor főrendiházi elnök, valóságos belső titkos tanácsos,; alelnöke: Gaál Elek. Választmányi tagok: Bencs László, Bleuer Béla, Bogáthy József, Gencsy Albert, Gencsy Béla (időközben elhalt), Jármy Ödön, Dr. Kállay Rudolf, gróf Majláth József, Menyhért János, dr. Meskó László, Propper Samu és Weisz Lipót. — Tisztviselők: Szeszich Lajos igazgató főmérnök, Kálnay Zoltán szakaszmérnök, Turnusz Ede számtiszt-pénztárnok, Bartha Gábor irnok. Alkalmazva van még 3 felügyelő és 90 csatorna-őr.

Működési terület.

A társulat működési köre kiterjed Szabolcs vármegyének a Búj-kemecse-berkesz-tass-madai vonaltól délre eső részére, ezenfelül Szatmár-vármegyének 4 községére (Kántor-Jánosi, Iklód, Derzs és Hodász) és Hajdú-vármegyének két községére (Hadház és Téglás).

Nyugat felől a Tiszától dél felé húzódó fensíkok, dél és kelet felől az Ér völgyét a felső Nyírségtől s a Kraszna völgyétől elkülönítő vízválasztó és észak felől a felsőszabolcsi tiszai társulat ártere, a Rétköz határolja. Ez a mintegy 50 □ mérföldnyi terület kilencz — egymástól külön vízválasztók által határolt — völgyrendszert képez, melyek egyenként ismét külön, de a fővölgygyel érintkező kisebb völgyeletekre oszlanak fel. (Lásd a mellékelt térképet).

Az egész területnek déltől észak felé irányuló, tetemes — átlagban 1 kilométerre 1 métert kitevő — esése van, felszíne a környező talaj színe felett 5—10 méterre kiemelkedő homokdombokból s azok közé ékelt völgyekből áll. A dombok lejtőire lehulló csapadék régebben a völgyeket be-

töltötte, ott tavakat és a felszín esését követő folyásokat alkotott, a mely folyások a mélyebb medenczék betöltése után végtére — az e század közepén még jóformán értéktelen területet képezett tiszai ártéren, — a Rétközön, — találtak megállapodást.

Megyei árkok.

Ez a minden okszerű gazdálkodást lehetetlenné tevő állapot, a mely az epidemikus bajoknak is melegágya volt, s a közlekedést is a legnagyobb mértékben akadályozta: arra vezette e század első felében a vármegye érdekelt közönségét, hogy a szabálytalan folyások részére, ásott medreket készítsenek. Ekkor készültek, minden műszaki, rendszeres vezetés nélkül, rabmunkával az u. n. megyei árkok.

Ez a munkálat azonban csak részleges hasznot hozott némelyeknek; de az időközben megalakult felső-szabolcsi tiszai társulatnak nagy károsodását idézte elő, úgy hogy ez a társulat, az ötvenes évek végén, a Nyírség rendszeres csatornázására mozgalmat indított meg.

Végtére 1878-ban oda érlelődött a dolog, hogy a miniszterium vette kezébe a kezdeményezést és a nyíri társulat megalakítására Beőthy Lajost, Heves vármegye főispánját kormánybiztosnak kinevezte.

Az 1878. május hó 10-én Nyíregyházán tartott közgyűlésen az érdekeltség, a társulattá alakulást feltételesen kimondotta, s egy szűkebb bizottságot küldött ki.

Megalakulás.

E bizottság munkálata alapján az 1879. évi márczius hó 12-ére, Nyíregyházára összehivott közgyűlés kimondotta a végleges társulattá alakulást, egyrészről a bemutatott kecsegtető szabályozási költségvetés alapján, másrészt a miniszteriumnak a nyíri folyások elgátolását elrendelő határozata által előidézett kényszernek hatása alatt. — Alapszabályait megalkotta, elnökségét és választmányát megválasztotta, s kimondotta, hogy a szabályozás keretébe bevonandó minden olyan terület, a mely az által hasznot nyer, így az előleges ártérfejlesztés utján kinyomozott, de a részletes árfejlesztés által még bővítendő 26,727 holdat kitevő nyíri terület és a tiszai ártérből a nyíriek elöntésének kitett, mintegy 28,366 holdnyi terület.

Elnökké választatott székhelyi Majláth György országbiró, alelnökké: Jármy Ödön; az igazgatói teendőkkel az alelnök, a mérnöki teendőkkel pedig Szeszich Lajos bizatott meg. Majláth György országbiró az elnökséget el nem fogadhatván, helyette az 1879. évi április 18-ra összehivott közgyülés gróf Károlyi Tibort választotta meg elnöknek.

Az ekként megalakult társulat a gyüjtő-főcsatorna (most Lónyay-csatorna) kiépítésére nézve, a felső-szabolcsi tiszai társulattal, a két társulat teljes hatalommal megbízott küldöttei közbenjöttével 1879. évi szept. 16-án egy oly, közjegyzői okiratba foglalt és Majláth György országbíró elnöklete alatt a két társulat megbizottai által aláirt egyességet létesített, mely szerint a felső-szabolcsi társulat magára vállalta a gyüjtő-csatornának, a jóváhagyott tervek szerinti kiépítését és állandó jókarban való tartását; a Nyírvíz-szabályozó társulat pedig az építés költségeihez 200,000 frttal, és a fentartás örök időre való megváltására 50,000 frttal járult, lemondván ezen műhöz való tulajdonjogáról; — csak az iránt kivánt teljes biztosítékot, hogy a gyüjtő csatorna, az előirt méretek szerint úgy építtessék és a vállalkozó társulat által oly karban tartassék fenn, hogy az, a rendszeres csatornázással oda vezetett nyírvizeket biztosan magába fogadni és kártétel nélkül a Tiszába vezetni képes legyen.

Ezen egyezmény által, a sok keserűséggel folytatott érdekharcz és minden egyéb közösség megszünvén, a Nyírviz-szabályozás kérdése teljesen megszabadult eddigi nehézségeitől, és önálló, minden idegen érdektől független belügyévé vált a nyíri érdekeltségnek.

Az 1879. évi okt. hó 30-ára összehívott közgyűlés a kötött egyességet helyeslőleg tudomásul vette, — ugyanezen a közgyülésen alakult meg véglegesen a társulat tisztikara: igazgató-pénztárnoknak nagy többséggel Jármy Ödön, társulati mérnöknek pedig egyhangúlag Szeszich Lajos választattak meg. — A megüresedett alelnöki állásra Kauzsay Károly választatott meg.

A megalakított választmány előtt két fontos feladat teljesítése állott:

Ártérfejlesztés.

az egyik a részletes ártérfejlesztés, — hogy ez által minden olyan terület, amely a czélbavett szabályozásból, ha csak bármi kisfoku hasznot is nyerhet — a közös terhek viselésébe bevonassék; a másik egy oly kiviteli szabályozási terv készítése, mely hivatva leendett a fenti czélt biztosítani.

Az alapszabályok az ártérfejlesztés elkészítését a választmányra bízván, a szabályozásnál érdekelt és a terhek viselésében kötelezettnek kimon-

ÁRTÉRI TÉRKÉP.

dott ártér összes mennyisége 1200 □ öllel számitott 72,976 hold és 1116 □ ölben állapíttatott meg.

Az ártérfejlesztéssel lépést tartott a részletes tervek készítése.

Részletes tervek.

A 80-as évek elején a társulat műszaki vezetősége a részletes tervezetet elkészítette; e szerint 612·1 kilometer csatorna-vonal, 1.700,000 frt költséggel lett előirányozva, — a tervek a miniszterium által 1882. évi julius 21-én jóváhagyattak, s azzal a felhívással küldettek le, hogy a végrehajtásra szükséges eszközök beszerzésével a munkálatok mielőbb foganatba vétessenek.

A választmány a jóváhagyott terveket a maga részéről is helyeselvén, daczára annak, hogy az anyagi segélyezés iránti kérelmével a miniszterium elutasitotta, — nem csüggedett el; sőt felismerve a szabályozás elodázhatatlan szükségét, az 1882. évi aug. 15-én tartott közgyülésnek a tervek elfogadását melegen ajánlotta.

A választmány javaslatával szemben Gencsy Károly azt indítványozta, hogy, mivel a társulat oly nehézségekkel leend kénytelen megküzdeni, a melyeket elhárítani képtelen, — mondja ki a közgyülés a szabályozás abbanhagyását, s a mennyiben már elvállalt kötelezettségei volnának, — azoknak lebonyolítását, liquidálását bízza egy megválasztandó bizottságra. — A közgyülés Gencsy Károlynak ezt az indítványát 8 szótöbbséggel elfogadta.

Válság.

E közgyülési határozattal a szabályozás ügye, a melyet az érdekeltség egy tekintélyes része oly melegen ápolt s teljes erejéből sikerre vezetni óhajtott, válságba jutott. Az elnökség és választmány még azon ülésben bejelentette visszalépését s az ügyek menete egyidőre teljesen fennakadt.

A közmunka és közlekedési miniszter az itteni fejleményekről hivatalos úton tudomást szerezvén, 1882. évi szept. 30-án a liquidáczió végrehajtására Meczner Gyula országgyülési képviselő személyében kormánybiztost nevezett ki.

Kormánybiztos kiküldése.

A kormánybiztos ugyanazon év szept. 22-én az ügyek vezetését átvévén, az érdekeltséget október hó 11-re előbb közgyülésre, majd annak befejezte után értekezletre hívta meg. — Ebben a közgyülésben az érdekeltség az aug. 15-iki közgyülési határozat miniszteri jóváhagyását s a kormánybiztos kinevezését tudomásul vette; — az ezután megnyitott magánjellegű értekezletben az érdekeltségnek nagy része akként nyilatkozott, hogy a mennyiben a helyzet beható megfontolása után meggyőződésük az, miszerint a liquidáczió az érdekeltség nagy romlásával, az eddigi hasznos befektetések kihasználásának elejtésével, az eddigi 800,000 frton felül rúgó terhek fizetésénél felmerülő igazságtalanságokkal, ezekből eredő számtalan per és kellemetlenség felidézésével járna; meg lévén továbbá győződve arról, hogy a szabályozás keresztülvitele ma ép oly szükséges, mint a milyennek a társulat alakulásakor fölismertetett, meg lévén győződve végre arról is, hogy a bemutatott, már fölülvizsgált és helyesnek kimondott műszaki terv a társulat érdekeinek teljesen megfelelő, s annak kivitele múlhatatlanul szükséges: létkérdésnek tekinti azt, hogy a felszámolásra vonatkozó határozat elejtésével a szabályozás végrehajtásának kimondására a kormánybiztos az érdekeltséget egy újabb közgyülésre hívja össze.

Ezen határozatnak engedve, a kormánybiztos az érdekeltséget 1882. decz. 4-ére közgyülésre hívta össze, a hol egy tekintélyes nagy többség a liquidáczió elejtését, a tervek elfogadását, a kivitelhez szükséges költségek beszerzését megszavazta.

A szabályozás ügye ezen miniszterileg is jóváhagyott határozat folytán ismét a rendes mederbe tereltetett.

Az 1883. évi február hó 26-iki közgyülés kimondotta, hogy a szabályozás végrehajtásának idejére autonom jogairól lemond, a minisztert kormánybiztos kinevezésére kéri föl, aki, minden érdeken felül álló független állásában, az érdekeltség kebeléből választandó, konzultativ joggal felruházott 12 tagú bizalmi tanács támogatásával, a társulat ügyeit intézze és a szabályozást végrehajtsa.

Ezen közgyülési határozat jóváhagyatván, egyúttal Meczner Gyula országgyülési képviselő, a közgyülési határozatban megjelölt hatáskörrel, kormánybiztosi minőségében megerősíttetett, illetőleg a szabályozás végrehajtásával megbízatott.

Ezenközben a Lónyay-csatorna is kiépíttetvén és felülvizsgáltatván, a társulat minden irányban teljes cselekvési szabadságot nyert, s az egyes vonalak ujonnan való kitűzése és belejtezése után a földmunkálatok minden vonalon megindíttattak.

A csatornahálózat kiépítése.

Daczára a helyi viszonyokban rejlő nagymérvű nehézségeknek, különösen az akkor létező rendkívüli magas vízállásnak, 2000-től 4000-ig terjedő, váltakozó munkaerő alkalmazásával, három év alatt nemcsak a tervezett 612.11 kilométer csatornahálózat, hanem azonfelül még 138.25 kilométer lett kiépítve; az összes mozdított tömeg 3.308,425.6 köbmétert tett ki.

A rendelkezésre állott alapból fedezett munkálatok befejezve lévén, a műszaki felülvizsgálat eszközlésére Bertalan Lajos kir országos középíté-

„Magyarország Vármegyéi és Városai"
„Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

SZABOLCS VÁRMEGYEI NÉPVISELETEK

Tisza-Polgár

szeti felügyelő küldetett ki, ki is a felülvizsgálatot 1888. évi május hó 26-án fejezte be; véleménye szerint nemcsak ebben az országban, de annak határain kívül sem létesíttetett addig még, aránylag akkora területen, mint a Nyírvíz-szabályozó társulaté, oly nagy szabású, kiterjedt csatornázási hálózat; — eltekintve azon számtalan nehézségtől, melyek ezen munkálat végrehajtása alatt felmerültek, s melyekkel az intézőknek és közreműködőknek meg kellett küzdeni, maga az elért s már a tapasztalat által is igazolt eredmény szolgáltatja a legszebb bizonyítványt úgy az ügyeket vezető kormánybiztos, mint a műszaki és adminisztratív közegek ügybuzgóságáról.

A pótcsatorna-hálózat építése is befejeztetvén, annak felülvizsgálatával Paksy József műszaki tanácsos lett megbízva, a ki ezt az 1893-ik évben be is fejezte.

Ezzel a Nyírség ártereinek mentesítése érdekében közgyűlésileg megállapított s a miniszterium által engedélyezett munkálatok végbefejezést nyertek.

Időközben az igazgatói és főmérnöki állások egyesíttettek s az egyesített teendők végzésével Szeszich Lajos eddigi főmérnök bizatott meg; az uj szervezet 1892. évi január 1-én lépett életbe.

A szabályozási munkák befejeztetvén, az 1890. ápr. 24-én tartott érdekeltségi közgyűlés egyhangú határozattal felkérte a társulat kormánybiztosát, hogy a haszonarányos osztályozás befejezéseig a társulati ügyek vezetését tartsa meg; ugyanez a közgyűlés fogadta el a haszonarányos osztályozás elveinek s az eljárás módozatainak megállapitására vonatkozó javaslatot.

Haszonarányos osztályozás.

Ezek szerint a haszonarányos osztályozás az árterületek szabályozás előtti állapotának a szabályozás utáni állapottal való egybehasonlításán alapszik; ezen összehasonlítás adja meg a hasznositásnak azt a fokát, a mely az árterületre a szabályozás folytán bekövetkezett. Elvileg kimondatott, hogy azok a területek, a melyek a szabályozás által nem nyertek, hanem azután is vízzel boritottak maradtak, meg nem terheltetnek. Összesen öt osztály állapíttatott meg.

Ezen elvek alapján az osztályozást egy állandó elnök és 4 tagból álló küldöttség végezte. A küldöttség elnöke Nyíri János volt. — Munkálkodását 1890 május 28-án kezdette meg, s 171 munkanap alatt 1892. évi junius hóban végezte be.

A felszólamlások elintézése után, a haszonarányos osztályozás végeredménye a következő lett: Találtatott: 1-ső osztályu becshold 11786.4, 2-od osztályu 10674.5, 3-ad osztályu 9620.7, 4-ed osztályu 6063.7, 5-öd osztályu 1038.9 és 6-od osztályu 327.6, összesen 39511.9 becshold. — Ártéri adómentes területként megállapíttatott 1784.4 hold, 1200 □ öllel számitott terület. — Az osztályozás összes költsége 15281 frt. 06 krt tett ki.

A társulat programmszerü munkálatai befejeztetvén, elérkezett az az időpont, hogy az érdekeltség által kérelmezett kormánybiztosi végrehajtás megszüntettessék és a társulat önkormányzati jogait visszakapja.

Meczner Gyula kormánybiztos ily értelmü jelentése alapján a földmivelésügyi miniszter a szervezkedő közgyülés megtartását engedélyezte, s az az 1895 márcz. hó 28-án meg is tartatott.

Gr. Károlyi Tibor elnök.

Ezen a közgyűlésen a társulat elnökévé, nagy lelkesedéssel, Gróf Károlyi Tibor választatott meg; alelnök lett Gaál Elek, választmányi tagok: Bogáthy József, Bodnár István, Gencsy Albert, Gencsy Béla, Jármy Ödön, dr. Kállay Rudolf, Lányi Antal, Liptay Béla, Mándi Ignácz, gróf Majláth József, Propper Samu és Weisz Lipót.

Az elnöklő kormánybiztos az elnöki székből fölemelkedve, mély meghatottsággal búcsuzott el az érdekeltségtől. Munkával terhes 12 évi működése után — úgymond — eljött a percz, hogy kifejezze érzelmeit és lerója hálájá a társulat közönsége irányában. Miden hazafinak feladata, hogy azon a helyen, a hova a sors vagy hivatása vezette, kötelességét teljesítse; hogy mennyire sikerült ez neki, azt a társulat érdekeltségének bölcs belátása van hivatva megitélni; — legszebb jutalmát fogja találni abban, hogy ha Szabolcs vármegye története lapjainak legszerényebb helyén kifejezésre fog jutni valamikor az, hogy ezen kiválóképen magyar és hazafias vármegye közgazdasági felvirágzására bármily szerény mértékben közreműködni sze-

rencsés lehetett. — Mélyen érzett hálaját fejezi ki a társulat közönsége, annak minden egyes tagja irányában, hosszú működésének egész ideje alatt mindig tanúsított odaadó támogatásáért s azon soha el nem feledhető jóindulat ismételt nyilvánulásáért, melylyel valóban elhalmozták.

Bogáthy József kért szót ezután s az összes érdekeltség nevében s előleges megbízásából, meleg szavakban méltatta a kormánybiztos 12 és fél évi működését, vázolta az általa végzett óriási feladatot, melyen a kormánybiztos lelkes buzgósága, lelkiismeretes fáradhatatlansága és szorgalma oly fényesen diadalmaskodott. Örömmel sorolja fel az elért eredményeket s avval végzi, hogy: „e pillanatban nem tehetünk egyebet, mint meghatottsággal búcsút vennünk a volt kormánybiztostól, s megköszönjük úgy élő szóban, mint írásban sok és elvitázhatatlan érdemeit, jóindulatát s megörökítjük emlékét az utókor számára is“.

Jegyzőkönyvi köszönet a kormánybiztosnak.

E nagy lelkesedéssel fogadott beszédet a közgyűlés egész terjedelmében, — a távozó kormánybiztos elévülhetetlen érdemeinek megörökítéseképen, s őszinte hálája jeléül — jegyzőkönyvbe vétette, s egyszersmind hálafőliratnak intézését rendelte el s kimondta, hogy ennek mennél tiszteletteljesebb alakban való foganatosítása tekintetéből díszküldöttséget fog a távozó kormánybiztoshoz meneszteni

Az ezen határozat alapján elkészült hálairatot díszes albumban, több százra menő aláírással, Szabolcs vármegye akkori főispánja, Kállay András vezetése alatt tekintélyes és díszes küldöttség adta át az ünnepelt férfiúnak, 1895. évi okt. 26-án, lakó helyén, Makkos-Hogykán.

Ezzel végbefejezést nyert a 12 és fél évi kormánybiztosi működés, jól, helyesen és mindenek megelégedésére.

Az uj választmány gróf Károlyi Tibor elnöksége alatt 1895. évi május 29-én tartott első ülésében átvette a volt kormánybiztostól a társulati pénztárt, irat- és levéltárt, s a társulat minden egyéb vagyonát. — Első sorban tanácskozás alá vette az eddig 6%-os törlesztésű tisza-szegedi alapból nyert kölcsöneinek egy olcsóbb törlesztésü kölcsönné való konvertálását, s belátván ennek előnyeit, határozatilag kimondotta, hogy a konverziót az összehívandó közgyűlésnek ajánlani fogja.

Konverzió.

Az ugyanazon év június 30-ra összehívott közgyűlés a választmánynak ezen javaslatát ugyszólván egyhangúlag elfogadta s határozatilag kimondta, hogy eddigi kölcsöneinek konvertálására egy 2.200,000 frtig terjedhető törlesztéses kölcsönt kíván kinyerni, az annak kinyeréséhez szükséges feltételeket elfogadta s megbízta gróf Károlyi Tibor elnököt, Gaál Elek alelnököt és Propper Samu vál. tagot, hogy a kölcsön kinyerésenél a társulat egyetemének nevében és megbizásából eljárjanak.

Ezen határozat miniszterileg jóváhagyatván, a teljes hatalommal felruházott bizottság az uj kölcsönügyet — a pénzpiacz kedvező állásának felhasználásával — már 1895. évi deczember havában véglegesen lebonyolította s arról az 1895. évi deczember hó 16-án tartott érdekeltségi közgyűléshez jelentését be is terjesztette.

Ezen jelentés szerint a Magyar Földhitelintézetnél, mint legelőnyösebb ajánlattevőnél felvett kölcsönre vonatkozó leszámolás számszerü eredménye a következő:

A kölcsön egész összege záloglevelekben . . . . 2,200,000 frt
Levonatott ebből kauczionak . . . . 220,000 frt
Marad záloglevél-érték . . . . 1,980,000 frt
melyből az eladás után 97% árfolyam mellett . . . . 1,920,600 frt
készpénz folyt be
Ezen záloglevelek után, kiállitásuk napjától járó 4% kamat kitesz 48,840 frt
A társulat követelése tehát . . . . 1.969,440 frt.

Ellenben tartozott a társulat megtériteni a hitelező pénzintézetnek:

1. Tekintve, hogy az első törlesztési részlet csupán 1896 április 1-én válik esedékessé, a záloglevek pedig a társulatnak már 1895 április 1-től kamatoznak, — tartozik a társulat az egész kölcsönösszeg után 1895 április 1-től 1895 okt. 1-ig terjedő félévre 4% kamat fejében . . . . 44,000 frt — kr
2 Becslési költség fejében . . . . 154 frt 42 kr
Megtéritendő tehát a társulat által . . . . 44,154 frt 42 kr
E szerint a társulat összes követelése . . . . 2,188,388 frt 07 kr
miután a régi kölcsönnek 218,948 frt 07 kr kitevő tartalék-alapja, kamataival együtt visszautaltatott.

Tartozik pedig a társulat összesen . . . . 2,021,597 frt 18 krral,
maradt készpénz tehát a társulat részére . . . . 166,790 frt 78 kr.

Miután pedig a régi tisza-szegedi kölcsön törlesztési részleteiből még egyeseknél hátrányban lévő, összesen 94,296 frt 80 kr is a leszámolásnál már levonatott, ekképen ez a — még ezután behajtandó — összeg is a társulat egyetemének tulajdonává vált.

A jelenlegi tőketörlesztési kamatláb 9.97½ kor. tesz ki, s e szerint esik minden becsholdra 5 kor 56 fill., a mi a régi kölcsön 6 kor. 24 filléres járulékához viszonyitva, holdanként 68 fill. javulást képvisel.

Ezen felül a fentartási költség is jelentékenyen kisebbedik, mert ennek javára esnek a kauczió évenkénti kamatai s a megmaradt, jelentékeny tőkének 4¾%-os kamatai.

A jelentést és a kölcsön konvertálásának ily sikeres lebonyolítását a közgyülés a legnagyobb örömmel vette tudomásul, — mély köszönetét fejezte ki a kiküldött bizottságnak s első sorban gróf Károlyi Tibor társulati elnöknek, a kinek buzgalma és hathatós közbenjárása biztosította a kedvező eredményt, s ki ezáltal az egész érdekeltség háláját a legméltóbban kiérdemelte. Az ő lelkiismeretes és szakavatott vezetése mellett a társulat immár ötödik éve működik, zajtalanul, de annál eredményesebben; az utóbbi években csatornáinak fejlesztésére, jókarban tartására, az árterületek fokozottabb hasznosítására fordítja legnagyobb figyelmét, a mit lehetővé tesz pénzügyileg teljesen konszolidált helyzete. Az 1898-ik évben, a három éves cziklus lejártával, ujból gróf Károlyi Tibor választatott meg egyhangúlag elnökké.

Eredmény.

A Nyírvizek szabályozása hatalmas eredményt tüntet föl. Százalékokban kifejezve a megmentett területek minőségét, szántóföldekké változott átlag 50%, jó kaszálókká 40%, mig nádas 5% és mocsaras terület is 5% maradt meg. De mig azelőtt jobbadán csak a homok-területek voltak biztos rozstermelő-földjeink, addig most ép a legértékesebb humózus és agyagtartalmú földeket nyertük a szabályozás következtében, melyek kizárólag búza, árpa, mag-lóhere, dohány és zabos bükköny, luczerna és répa alá használtatnak biztos sikerrel.

AZ ALSÓ-SZABOLCSI TISZAI ÁRMENTESÍTŐ TÁRSULAT.

Terület.

Szabolcsmegye térképére egy tekintetet vetve, látjuk, hogy a Tisza folyó a megye északi és nyugoti határán egy nagy völgyeletben folyik, mely völgy a nagyon enyhe esési viszonyok folytán, a szabályozás előtti időben az árvíz elterülésének helyéül szolgált s elöntött hullám- és ártért képezett.

A terület domborzati alakulása e hosszú völgyet a megye területén két külön öblözetre osztja, a felső keskenyebb völgy a Vencsellő és Rakamaz községek közt, — a folyó közelébe nyomúló magas dombokig terjed. Ezen dombozaton alól kezdődik egy kisebb, helyenként már a nagyobb árvízek által dominált emelkedésekkel bíró, halmos, így már ártért képező, kelet felé keskenyebb terület, Tisza-Eszlár és Tisza-Lök mentén Tisza-Dobig, mely községen alól a terület már teljesen lapályba vész s így a fenti magaslatoktól délre s a Tisza folyó főirányától keletre kezdődik, azután azon nagy lapály, a melynek nagy része az alsó-szabolcsi tiszai ármentesítő-társulat árterét képezi s túlterjed Szabolcsmegyének nemcsak mostani, hanem régi határán is s a szomszédos Hajdúmegye, szab. kir. Debreczen város, s a Nagy-Kúnságon keresztűl egész a Körös völgyéig nyúlik.

Ezen kb. 60 □ mérföldet kitevő nagy terület még fél évszázaddal ezelőtt is a Tisza kiöntésének oly nagy mértékben volt kitéve, hogy azon csak a némileg kiemelkedő, leginkább a Tisza partjához közelebb eső magaslatokon alakult egynéhány község. A hajdú és kún városok, a síkságnak keleti és déli, némileg emelkedettebb részén feküdvén, a Tisza-szabályozás előtt e nagy terület a legprimitivebb gazdasági czélokra is alig használtatott. Nagy mocsarak, kiterjedt zsombékos nádasok, kopár, szíkes síkok, elvadúlt, útat és bármely közlekedést nélkülöző, mérföldekre kiterjedő szíkes legelők, a Selypes, Hortobágy, Kadarcs, Kősely s egyéb, inkább az árvízeket levezető kanyargós folyások tették jellegzetessé a tájékot.

Az országos kormány által a Tisza folyó meder- és vízjárási viszonyainak megállapítása végett elrendelt nagyszabású vízműszaki felvételek s ezek alapján a folyó szabályozása s különösen a partmenti vidék ármentesítése végett készült tervezetek, a gróf Széchenyi István által a Tisza-szabályozás érdekében megindított országos mozgalom hatása alatt, a vidék érdekeltsége csakhamar tudatára ébredt a szabályozás, illetve ármentesítés folytán várható nagy gazdasági előnyöknek s ők voltak az elsők, kik a halhatatlan emlékű gróf Széchenyi István személyes kezdeményezése és vezetése alatt, a Tisza mentén, Tisza-Dobon az 1845. évben az első ármen-

tesítő-társulatot megalakították és ez által tulajdonképen megadták az impulzust a többi tiszai társulatok megalakitására is, czélúl tűzvén ki a Tisza és mellékfolyóinak a Tokaj és Tisza-Füred közti szakaszon, az érdekelt birtokosok által aláírt társasági szerződésben, Vásárhelyi Pál mérnök terve szerinti rendezését és a vidék ármentesítését.

Az első ármentesitő társulat alakulása.

A társulat megalakulásakor elnökévé nagyemlékű és nevű hazánkfiát, az akkor még teljesen fiatal gróf Andrássy Gyulát választotta meg, mint aki a szabályozás által a nagy kiterjedésű tisza-dobi Andrássy-uradalom által személyesen is érdekelve volt; az ügyek vezetésére választmányt alakitott s a társulat „Tisza-Dobi társulat" nevet vette fel.

Gr. Andrássy Gyula.

Az új társulat működését, alakulása után mihamar, már az 1846. évben meg is kezdette; a só felemelt árából utalványozott állami segély és előleg, továbbá az érdekeltség némi befizetéséből pedig megkezdette a munkálatot Paleocapa Péter tudós olasz mérnök utasítása nyomán a tisza-dob-szederkényi, most 55. sz. átmetszés és ezzel párhuzamos balparti gát építésével. A munkálat megkezdéséhez hagyomány szerint az első kapavágást a nagy Széchenyi tette, a minek emlékére ezen nagyfontosságú, a balparti, sőt a Berettyó- és Körös-szabályozás főfeltételét képező gátját a társulat gróf Széchenyi-gátnak nevezte s tiszteletére ezenkívül a gátnak a magaslatban lett bekötése helyén, a dob-urkomi magaslaton, egy szép ligetben, 1865-ben emlékoszlopot emeltetett. Az emlék-oszlopon Szász Károly következő verse örökíti meg nagy Széchenyink emlékét:

Széchenyi gát és emlék.

Két hatalom versenge soká e róna bírásán:
Emberi szorgalom és a vízek őseleme.
Széchenyi lett bíró, a Tiszát medrébe szorítá;
Szózata, — s a nagy tér im szabad és a mienk.

„Gróf Széchenyi Istvánnak a Tisza-szabályozás nagy műve megindítójának, ahol ő maga a munkát megkezdte, hálás emlékül emelte az Alsó-Szabolcsi Tiszaszabályozó-Társulat. MDCCCLXV."

A munka lassan haladt, az állami segélyek és előlegek csak csekély fedezetet nyujtottak, a társulat érdekeltsége által előlegezések, megajánlott járulékok csak gyéren lettek befizetve; azonban a társulati szervezkedés, azon az alapon, hogy az egész Tiszavölgy egy nagy társulatot képez s annak a vidéki társulatok mintegy osztályait képezik, keresztűl vitetett; osztályigazgató, mérnök s pénztárnok választatott, a munkálatok tervei a központi gyűlés által megállapított költségvetés és előirányzat nyomán elkészíttettek s az ártér megállapitására, egyelőre önkéntes bevallás, majd a nádori bíróság közreműködésével, a szükséges előintézkedések megtétettek s az eredeti költségvetés szerint a társulat területéhez számított ártér minden holdjára 3 pfrt 26 kr hozzájárulási költség számíttatott ki.

Társulati szervezkedés

Az 1847-ik évben a társulat már „Alsó-Szabolcsi Tiszaszabályozó-Társulat" nevet vett fel s úgy ezen, mint az 1848. év elején a már Tisza-Dobnál s Tokajnál megkezdett munkálatok a körülményekhez képest elég munkaeredménynyel foganatosíttattak. Azonban a közbejött 1848/49-iki események a munkálatot teljesen megszüntették.

A társulat működésének fonalát ujra, az 1850. julius 17-én kibocsátott szabályrendelet alapján, az 1851-ik évben vette fel. Egész újból szervezkedett; elnökké Drevenyák Ferencz, alelnökévé a Tiszaszabályozás lelkes híve, Lévay Sándor nagyprépost — mint az ártér $^1/_8$-ad részét bíró egri főkáptalan képviselője — választatott, a választmány újból alakíttatott, igazgatóúl Frank Antal helyett Dézsy István, ki után csakhamar Kovách Sámuel következett, mérnökül Eggert József választatott, illetve rendeltetett ki, ez utóbbi műszaki elismert tehetsége, erélyes gyakorlati szel-

leme által, a társulatnak területén foganatosított munkálatok technikai kivitele tekintetében elévűlhetetlen érdemeket szerzett; az ő műszaki vezetése alatt létesíttettek az összes munkálatok, melyek a társulat általában kiválóknak elismert védgátjainak alapját képezik.

Az 1852. évben a gátépítési munkák nagy erővel megkezdettek, végleg elkészíttetett az ezen vidék szabályozási kulcsául szolgáló dob-polgári, 1846. óta gróf Széchenyi-gátnak nevezett gátrész, majd felépíttetett ettől Polgárig egy keresztgát és a Folyás-, Selypes-, Arkus-erek medrei áttöltetvén, több mint 300,000 hold hortobágymenti ártér a tiszai árvizektől megszabadíttatott, s ezen kívül a jobbparti Taktaközön is munkába vétettek a tokaj-ladányi, ptrügy-ferenczéri gátak.

Ártérfejlesztés. Pénzügyi rendezkedés.

Ezen és a következő években nagyszabású intézkedések tétettek az ártérfejlesztés, azaz az ártér megállapítása s a pénzügyi rendezkedés érdekében. Bevételi alapúl ez ideig mindössze az ártér-birtokosságra holdanként megállapított 1 forintos kivetések szolgáltak volna. Ez is azonban a lehető legrosszabbul folyt be, természetesen a házi kezelés mellett végzett munkák ehhez képest csak csekély mérvben haladtak elő; de a midőn az 1854. évben a balparti ártérfejlesztés legnagyobb része gróf Dessewffy Emil vezetése alatt, ki az igazgató-választmány elnöke volt, befejeztetett s az érdekeltségre a balparton 947,518 frt, később a Taktaközön 210,557 frt gátépítési költség kivettetett, és ennek alapján a hozzájárulás mérve és aránya megállapíttatott, s így a befizetések nagyobbmérvű és pontosabb eszközlése várható lett, — a további töltésépítési munkálatok kivitele vállalatba lőn kiadva Hammer Pál vállakozónak, köbölenként 2 frt 20 krjával, oly kikötéssel, hogy az összes gátépítési munkálatok 5 év alatt befejezendők voltak, mely esetre a külön megállapított egységáron felül a vállalkozó 50,000 frt jutalomban részesülne, ellenesetben azonban magát nagyobb bánatpénz fizetésére kötelezte.

Viszály a borsodi érdekeltséggel.

E közben történt, hogy az 1854-ik évben a társulat működési programmját önállólag pontosan körvonalozta, azaz a balparton Tokajtól Füredig, a jobbparton azonban csakis a Taktaközön a tiszai védgátak kiépítését vállalta feladatául, mely határozat által a jobb parton fekvő borsodmegyei érdekeltség a társulati kötelékből világosan és nyiltan kihagyatatott, annyival is inkább, mert ezen érdekeltségből csak igen csekély rész írta alá a legelső társasági szerződést, a befizetésekről meg épen tudni sem akart. Ezen határozat természetszerüleg elkeseredett háborura vezetett a borsodi érdekeltséggel, sőt ennek alapján, s ebből kifolyólag a taktaközi kérdés tulajdonkép máig sincs elintézve, a mennyiben a társulat a taktaközi védgátakat felépítette ugyan, a Takta levezetése végett egy nagy hét kapus zsilipet épített, de magát a Taktát máig sem szabályozta, s nem rendezte, következetesen megtagadván az érdekeltség követeléseivel szemben ez iránti kötelezettségét.

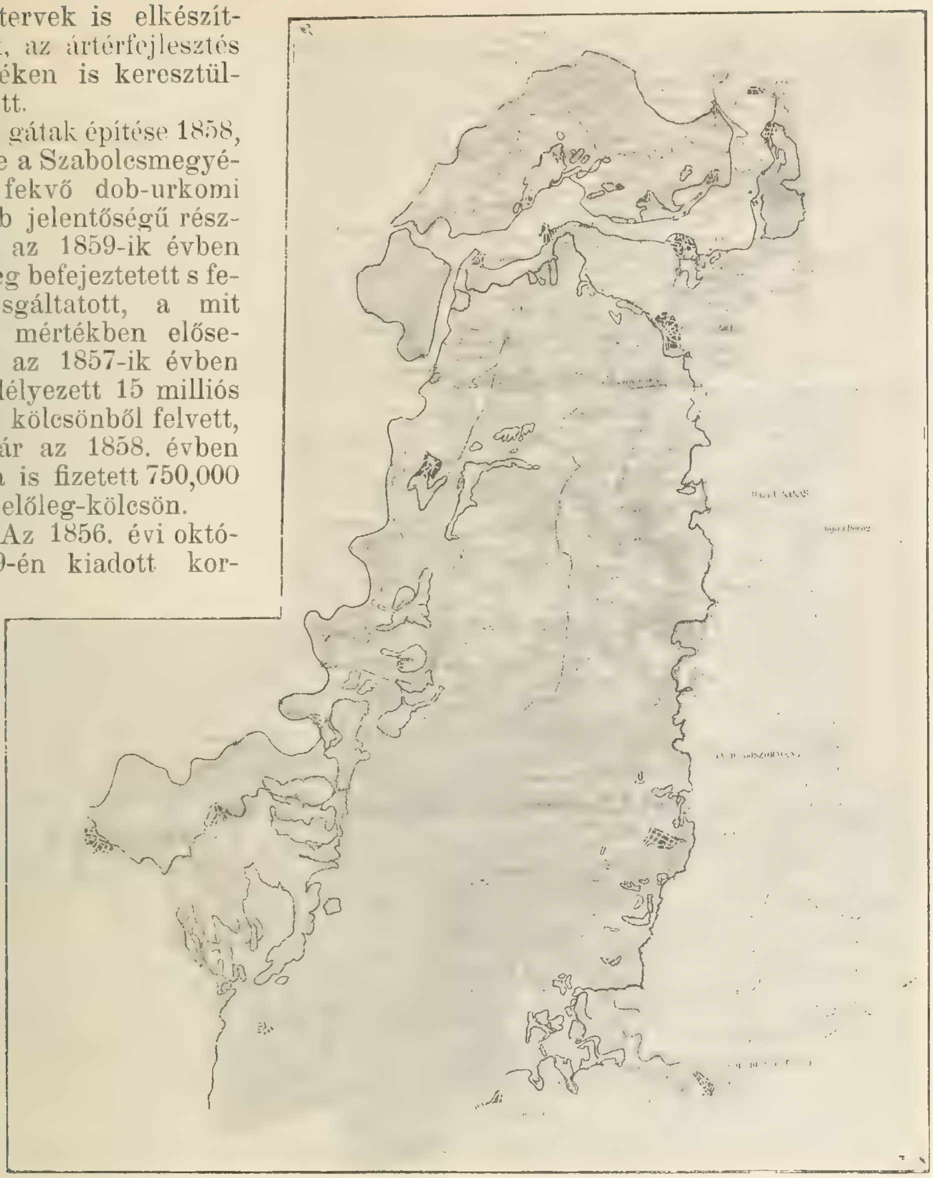
Az 1855-iki árviz.

A munkálatok végzése közben érte a társulatot a katasztrófás 1855-ik esztendő; az 1830-iki vízszinnél magasabbra emelkedő árviz ostromolta az alig felépített gátakat és az elért eddigi eredményeket teljesen megsemmisítette a borsodmegyei hatóságnak a Széchenyi-gát erőszakos keresztülvágását rendelő intézkedése, mely tény folytán árvízzel boríttatott el nemcsak a még befejezetlen, védművek által nem biztosított vidék, de elboríttatott az egész hortobágymenti óriási terület le egész a Körösig. Ez erőszakos cselekedet és az árviz nagymérvű rombolása s pusztítása megrendítette a Tisza-szabályozás sikerében való hitet és bizalmat s csakis a vezető egyének törhetetlen energiája volt képes a társulatot, illetve annak érdekeltségét a a szabályozás sikere iránti bizalomban megtartani, a munkálkodás terére vezetni, s tényleg a társulat ezen és következő években kijavíttatta az árviz által történt rongálásokat, eltömette a szakadásokat s folytatta az építkezéseket, s az érdekeltség áldozatkészsége ezen években oly tetemes befizetéseket teljesített, hogy a munkálkodás soha fel nem akadt, sőt a takta-

közi tervek is elkészíttettek, az ártérfejlesztés e vidéken is keresztülvitetett.

A gátak építése 1858, illetve a Szabolcsmegyében fekvő dob-urkomi kisebb jelentőségű részlet is az 1859-ik évben végleg befejeztetett s felülvizsgáltatott, a mit nagy mértékben elősegített az 1857-ik évben engedélyezett 15 milliós tiszai kölcsönből felvett, de már az 1858. évben vissza is fizetett 750,000 frtos előleg-kölcsön.

Az 1856. évi október 9-én kiadott kor-

ÁRTÉRI TÉRKÉP.

mányrendelet az ügyek eddigi vitelét átalakította. A társulat a III-ik tiszai vízszerkezetbe osztatott s „Észak-Bihari Consortium“ néven ezen vízszerkezet építészeti hivatalának felügyelete alá helyeztetett s az átmetszések, melyeket addig a társulat építtetett, kizárólag állami kezelés alá adattak. Ezen rendelet alapján követelte ujból a borsodmegyei jobbpart a társulatunkkal való egyesülését, mit ez azonban állandóan megtagadott; s végre a nagyváradi helytartóság 1857-ben kiadott rendeletével állapította meg véglegesen a társulat területét, kihagyván abból a borsodmegyei jobbpartot s elrendelvén, hogy a társulat a jobbparton építendő gátakhoz segedelemként 80,000 frtot fog fizetni, azonban a berettyói hasonlókép vitás ártérre ezen rendelet nem intézkedett. 1858-ban a gátrendőrségi szabályzat alapján szervezte a gátak felügyeletét, őrházak, raktárak, építését rendelte s ezen szükséges pótmunkák véghezvitele végett 160,000 frtot vetett ki az érdekeltségre.

„Észak-Bihari Consortium“.

1860-ban a gátak egy nagy és hosszantartó árviz ostromának voltak kitéve, a mely árviz az ujonnan készült földmunkálatokban tetemes kárt okozott s arra indította a társulatot, hogy azokat ismételve emelje s a gyengébb helyeken erősítse; mely munka keresztülvitele végett 250,000 frtnak

1860-iki árvíz.

az osztályozási kulcs alapján ujból való kivetését rendelte el. E munka kivitele azonban a kivetett összegek lanyha befizetése miatt 1864-ig elhúzódott.

Változás a vezetésben.

Az 1862-ben leköszönt elnök, Drevenyák Ferencz helyett a társulat vezetését a Tiszaszabályozás iránt nagy mértékben érdeklődő Lévay Sándor vette át, ki is elnökké, alelnökké pedig Papp Móricz karczagi birtokos választatott meg. Az igazgató-választmányt azonban 1866-ban bekövetkezett haláláig gróf Dessewffy Emil vezette s mint ilyen a társulat ügyeit a legnagyobb ügybuzgalommal látta el. A társulat által elért sikeres eredmények legnagyobbrészt az ő közreműködésének tulajdoníthatók. 1860-ban a társulat előbbi igazgatója, Kovách Sámuel elhalván, helyette igazgatóul Nagy Miklós, 1868-ban a társulat mérnökéül pedig Benedek Pál választatott meg, ez ideig a társulat műszaki ügyeit folyvást Eggert József osztálymérnök látván el.

A védművek kiépitése befejezve, a gátak felügyelete szervezve lévén, egész az 1876-ik esztendőig a társulat működése azok fentartására szorítkozott; nagyobb árvizek ez időben elő nem fordultak, így nagyobb alkotásokra szükség sem volt.

Ez időszak alatt, 1865-ben történt a gróf Széchenyi-emléknek Tisza-Dobon az urkomi dombon felállítása. A következő évben a társulat vezetésében hervadhatatlan érdemeket szerzett gróf Dessewffy Emil elhalván, a választmány elnökéül gróf Degenfeld Imre választatott meg, ki előbb mint ilyen, később pedig az elnök, Lévay Sándor püspök 1873-ban történt elhalálozása után, mint a társulat elnöke, egész 1884-ig vezette a társulat ügyeit.

Gr. Degenfeld Imre.

Nagyfontosságú és a társulat pénzügyi helyzetét nagyban érdeklő intézkedés tétetett az 1866-ik évben, a midőn t. i. a tartaléktár felállításáról történt intézkedés s ennek alapjául a 130,000 frtot kitevő hátralékos követelések jelöltettek ki.

A társulat működésének alapját mindez ideig az alapszerződés, a központi választmány által kiadott szabályok s az abszolut időszak alatt a kormány által kibocsátott rendeletek képezték; az első rendszeres alapszabály 1874-ben szerkesztetett, s 1875. évben a 10,318. sz. közmunka- s közlekedésügyi miniszteri rendelettel hagyatott jóvá, az ugyanakkor készített gátvédelmi szabályokkal együtt.

Az első alapszabály.

Ennek alapján szervezkedett újra 1876-ban a társulat, megállapíttatott az érdekeltség szavazati aránya, a választmány tagjainak száma, a közgyűlés, választmány, elnök, tisztviselők jog- és hatásköre, rendeztetett a nyugdíj-intézmény ügye.

1876-iki árvíz.

Az ugyanazon tavaszon lezajlott, minden eddigit felülmúló nagy árviz újabb tevékenységre hívta fel a társulatot s kényszerité, hogy a már befejezettnek vélt védépítményeit erősítse és magosítsa. Már a július 5-én tartott közgyülésen bemutatott tervek alapján elrendelte 1.058,472 kbm. föld beépítését, s arra 429,048 frt 31 kr. költséget előirányzott akként, hogy a munka 4 évre osztatván fel, az érdekeltség 4 év alatt tartozik azt befizetni.

A következő évek a munka évei voltak; egy külön bizottság ügyelt az építésre s azt rendesen ellenőrizte, egy másik bizottság a kisajátítási ügyeket végezte.

Az 1879-ik évben a társulat közgyűlése elhatározta, hogy a belvizek lebocsátása végett a szükséges számú zsilipekről gondoskodni akar s tervezet készítésével a társulati mérnököt meg is bízta, s 1880. április 22-ikén elhatároztatott a szükséges zsilipek kiépítése.

Kataszteri [illegible]

Az 1881. évi XXII. t.-cz. értelmében már 1882-ben megejtetett a kataszteri likvidáczió a végett, hogy kiszámítható legyen az állam által évenként visszatérítendő földadónak mennyisége. Likvidáltatott mint befek-

tetett tőke 1.923,028 frt 76 kr., mint átlagos fentartási költség 29,187 frt 33 kr., s miután a társulat egyénenkénti ártérfejlesztéssel nem bír, fenti likvidáczió alapján az adóvisszatérítés kummulative 60,674 frt 32 krban állapíttatott meg, mely összeg 1884. évtől kezdve a társulat részére folyóvá is van téve.

Gr. Desewffy Aurél.

1883-ban gróf Degenfeld Imre t. elnök elhalálozván, elnökké az április 21-iki gyűlésen gróf Desewffy Aurél lett megválasztva, ki azóta folyvást a társulat élén állva, a legnagyobb buzgósággal fáradozik a társulat vezetésén.

Az 1884. évi XIV. tiszai törvény alapján a társulat elkészítette új alap- és gátvédelmi szabályait.

1886. évben újból mozgalom indult meg az érdekeltek körében, hogy az ártérfejlesztés a társulat egész területére kiterjesztessék, a társulat többsége azonban ezt nem kivánván, végtére a közmunka- és közlekedésügyi miniszter 4999/887. sz. leiratában elrendelte az ártérfejlesztés műszaki részének haladéktalanul való foganatosítását s április 30-án az egész társulati ártért felölelő fejlesztési munkálat vállalkozónak kiadatott, a ki is azt az 1889. évben befejezvén, munkája 1890. év április havában kollaudáltatott.

A TISZA-DOBI SZÉCHENYI-EMLÉK.

Az 1888-ik árvíz.

Az 1888-ik év örökké emlékezetes leend a társulat történetében. A folyton emelkedő árvíz ez év tavaszán hihetetlen magasságot ért el s a gátak megkerülésével a teljesen biztosnak hitt magaslatokon betört az ártérbe s több mint 200,000 hold földet elárasztott. Ez árvíz következménye lett, hogy új fensíki területek vonattak be, egy egész külön öbölzet, a rakamaz-dobi pedig a m. kir. közmunka- és közlekedésügyi minisztérium által a társulat kötelékébe bevonatni s közköltségen mentesíttetni rendeltetett. A társulati mérnök úgy az új területek mentesítése, mint a régi gátak erősítése s magasítására vonatkozó tervezeteket elkészítvén, az építés az 1888-ik év nyarán megkezdetett s a társulat az eredetileg 1.285,119 frt 53 krral költségelt tervezetek keresztülviteléhez szükséges pénzerő megszerzéséről volt kénytelen gondoskodni. A magyar jelzálog-hitelbank 1.400,000 frtban megállapított összeget még ez évben engedélyezvén, véle a kölcsön ez összeg erejéig 50 évi törlesztésre megköttetett, fizetvén a társulat évi kamat és törlesztésben 5·40%. A kölcsön annuitásainak biztosítására nevezett banknak az adóvisszatérítési összeg engedményeztetett. Az eredetileg tervezett munkák a m. kir. közmunka- és közlekedésügyi miniszter 35483/1888. sz. leiratával kiegészíttetni rendeltetvén, az ezen rendelet szabályai figyelembe vételével készített újabb tervezetek költségei 1.991,767 frt 47 krban lettek előirányozva.

Ujabb kölcsön.

A tervezetben megállapított összes munkálatok szabályszerű tárgyalás után engedélyeztettek, azok keresztülvitelére záros határidő, és pedig a rakamaz-dobi gátak építésére 1888. év vége, a többi munkálatokra az 1890-ik év vége tűzetett ki, s tényleg az összes nagyarányú munkák, ezen aránylag rövid határidő alatt, szigorúan házi kezelés mellett, befejeztettek s felülvizsgáltattak. Ezzel egyidejűleg a rakamaz-dobi öblözetben az ártér az 1888-iki tényleges vízborítás alapján kifejlesztetett, a műszaki ártérfejlesztés technikai része a társulati egész ártérre befejeztetett s a megszaporodott munkálatokból eredő költségek fedezése végett a Pesti Hazai Takarékpénztártól 200,000 frtos ideiglenes kölcsön vétetett fel.

Nagyfontosságú esemény a társulat életében a m. kir. földmívelésügyi miniszter 1891. évben kiadott azon rendelete, mely az alsó-szabolcsi, közép-tiszai és berettyó-körösi társulatok árterére nézve a demarkaczionális vonalat megállapította.

Demarkaczionális vonal.

1892-ben a demarkaczionális vonal megállapítása által elesett árterületre vonatkozólag a szomszédos társulatokkal a pénzügyi állapotok rendezése tárgyaltatott.

A társulat igazgatóságának székhelye 1893-ban Tokajból Debreczenbe helyeztetett át s a m. kir. államvasútaknak az ártérben fekvő területe után az évi hozzájárulás 2,706 frt 62 krt egyességileg megállapítatott.

A társulat műszaki ügyeinek vezetésében nagy sikereket elért Benedek Pál t. főmérnök ez évben nyugalomba vonulván, helyette a jelenben is működő Váradi Géza lett főmérnöknek megválasztva, kinek vezetése alatt a folyamatban levő, az 1888-iki árvíz folytán szükségessé vált építkezések kiegészítő részét képező kőburkolási, fűzesítési, ártérfejlesztési munkálatok foganatosíttattak; az ártérfejlesztés eredménye 1894-ben tétetett ki közszemlére. Az érdekeltségnek egy része ezen munkálatot reklamácziókkal támadta meg, s a társulat által megbízott ötös bizottságok a reklamácziók folytán I-ső fokú határozataikat meghozták, a mit a reklamáló érdekeltség nagy része megfellebbezett.

Az 1895-iki árvíz.

Az 1895-ik év a társulatra ismét nagy árvizet hozott, az árvíz a felső vonalakon megközelítette, az alsó vonalon pedig el is érte az 1888-iki katasztrofális árviz magasságát; a már befejezett gát építés és erősítési munkálatok folytán a védgátak, a különben nem is különös hosszú időig tartó árvizet minden baj nélkül kiállották, a viharos idő Tisza-Lökön a tarajos kőburkolatot szétrombolta és ez által a gát testét is megtámadta, más helyeken is a hullámverés sok földet kimosott a gátakból, minek folytán indítva érezte magát a legközelebbi közgyűlés, hogy a sérült gátrészeket kijavíttassa, a tisza-löki burkolatot czementbe rakassa, s hogy az árviz által okozott mindennemű károsítást helyre hozasson.

Egységes belvíz-szabályozás.

Ez évben határozta el a közgyűlés, hogy egész területére az egységes belvízszabályozás és ezzel egybefüggőleg a Hortobágy öntözésére nézve is terveket készíttet, a mit a társulat műszaki hivatala azonnal munkába is vett.

1896-ban a már előbb említett munkák létesítése eszközöltetett. Tokajban állami hozzájárulással a társulat által kőpart-védmű, viszont T.-Dobon társulati hozzájárulással az állam által nagyfontosságú partvédmű, T.-Dadán már előbb, szintén társulati hozzájárulással, a társulati jobbparti védgát érdekében átmetszés (az 52/II számú) építtetik.

A millenniumi kiállításon a társulat számos tervezet, modell, térkép kiállításával vett részt, melyért a millenniumi nagy éremmel tüntették ki

Az ártérfejlesztés és osztályozás ügye azonban különböző formahibák miatt megakadt, a reklamácziók ujabb elbírálás, helyszíni szemlék eszközlése végett az ötös bizottságnak visszaadattak, a hol is az eljárás újból kezdetvén, II-od fokú hatóságként Jász-Nagykún-Szolnok megye alispánja delegáltatott, kinek 1898-ban hozott határozatát végleg csak az 1899. folyamán bírálta felül a m. kir. földmivelésügyi miniszter akként, hogy a mély 1830-iki ártérre nézve az egész eljárást helybenhagyta, az 1876-os magasparti, a társulat hortobágyi öblözetében fekvő ártérre nézve az eljárást megsemmisítette, minek folytán a társulat kimondta, hogy ezen öblözetében a magasparti ártért kötelékébe ezúttal bevonni nem kivánja, s elrendelte az osztályozás haladéktalan foganatosítását.

Osztályozás.

Hosszas vita és a miniszterium rendelkezése után 1897-ben határozta el a társulat előbb, hogy a gátvonal mentén, később, hogy Debreczenbe, a társulati székhelyre is telefon-hálózatot létesit; az előbbi 1898 év elején el is készült s üzembe vétetett, az utóbbi most van munka alatt.

A társulat műszaki hivatala e közben elkészítette az általános belvízrendezés és a Hortobágy öntözési tervezetét s azok felülbírálás végett 1897-ben a m. kir. földmívelésügyi miniszterhez felterjesztettek, s onnan a belviz-tervezetre vonatkozó rész 1899. folyamán kedvező bírálattal le is érkezett, azonban a közgyűlés érdemileg máig sem határozott a kivitel felől, pénzügyi és gazdasági szempontból saját küldöttsége által megbírálását rendelvén el; a Hortobágy öntözési tervek még fent vannak, s várják a részletes bírálatot.

Az 1898. év folyamán a gyengének mutatkozó zsilipek, meglehetős nagyszabású betonfogak betételével, és a körgátba alkalmazott fa-zsilippel erősítettek meg. Munkába vétetett Egyeken állami hozzájárulással egy nagyobb szabású partvédelmi munka, s elhatároztatott Kesznyétemnél is a szakadó Tiszapart megerősítése czéljából egy, a mederbe épített, párhuzamművekből álló partvédezet létesitése.

A jövőben megoldandó nagyfontosságú kérdések, első sorban a műszaki osztályozás, tehát a teherviselés arányainak megállapitása, másod sorban a belvízrendezés, melynek előbb-utóbb a társulat keretében leendő foganatosítása csak idő kérdése. A társulat érdekeltségének egy része, rosszul felfogott érdekből s főkép a munkálatokból származó terhek elvállalása iránti félelemből, tartózkodó még mindig ezen kérdéssel szemben.

Nem lehet itt feladatunk, hogy a társulat kiterjedésére és vagyoni állapotára nézve részletekbe bocsátkozzunk. Ez maga egy egész kis monografiát tenne ki. Elég e helyütt csak az elért eredményre utalnunk.

Elért eredmények.

A szabályozás következtében egyes vidékek, érdekeltek nagyarányú hasznot nyertek a mentesítésből, a midőn ingoványos, lapos, zsombékos, kákát, gyékényt termő vad területeik lassanként elég jó minőségű, habár feltételes szántókká, rétekké alakultak át; tény — a mit az első kat. felvétel és a jelenlegi állapot összehasonlítása igazol, — hogy a társulat területén, a gazdasági rendszeres művelés, eke alá vett terület óriási mértékben megnagyobbodott, a nép a statistikai adatok szerint szaporodott, az egészségi viszonyok nagy mértékben javultak, virágzó, népes tanyák keletkeztek a sivár, kietlen területeken, s a terület pénzbeli értéke az ötvenes évekbeli értékhez képest sok helyen meg is tízszereződött.

Mindez igazolja az ártéri területek értékének emelkedését s csak a szabályozás iránti ellenséges érzület tagadhatja el, hogy mindez legnagyobb részben a mentesítésnek köszönhető, s a gazdasági érték emelkedése

még inkább remélhető, ha az érdekeltség az ártért kisebb-nagyobb mértékben károsító belvízek levezetéséről gondoskodik s a víz-hasznosítás, öntözés által a gazdasági kultúrát a maga teljességében kifejti.

Jelenben működő tisztviselő személyzet:

Elnök: gróf Dessewffy Aurél.
Alelnök: Debreczeni János egri kanonok.
Igazgató: Dienes Barna.
Főmérnök: Váradi Géza.
Mérnök: Benedek Lajos.
Pénztárnok: Káposztás János.
Irodatiszt: Stern Bertalan.
Segédfelügyelő: Gulyás Lajos.

A választmány tagjai:

Gróf Andrássy Aladár.
Ábrahám László, Debreczen város főügyésze.
Békéssy László, Semsey László jószágigazgatója.
Berencsy János, városi ügyész H.-Nánás.
Csohány László, polgármester H.-Nánás.
Deréky Gyula.
Farkas Sándor.
Kornis Ferencz.
Kovács Gyula, polgármester, H.-Szoboszló.
Komlóssy Arthur, Debreczen városi főjegyző.
Liptay Jenő.
Lukács Dezső.
Malonyay Ferencz, gróf Andrássy Gyula uradalmi jószágigazgatója.
Melczer Gyula.
Osvarth Ferencz.
Patay József.
Timon Béla, egri főkáptalani mérnök.
Somossy Béla, polgármester, H.-Böszörmény.
Báró Vay Béla.
Dr. Braun Adolf.
Vitányi Bertalan.
Spilenberg József.

A FELSŐ-SZABOLCSI TISZAI ÁRMENTESÍTŐ ÉS BELVÍZ-LEVEZETŐ TÁRSULAT.

Árterület.

A felső-szabolcsi tiszai ármentesítő és belvíz-levezető társulat árterülete Szabolcs vármegye északi részén fekszik s észak és északnyugatról a Tisza folyó, délről és keletről a Nyírség homokdombjai által van határolva. Kiterjedése összesen 146.148 magyar hold, a melyből a szorosan vett tiszai árterületre 142.444 hold esik, míg 3704 hold, a tiszai árterületen kívül a Nyírség homokdombjai között fekvő belvízes területet alkot. Ezen 44 község határára kiterjedő árterület legnagyobb része Szabolcs vármegyéhez tartozik s a szomszéd törvényhatóságokból csupán a zemplénmegyei Czigánd község 160 holddal és az ungmegyei Záhony és Győröcske községek 1354 holddal tartoznak területéhez.

A szabályozás előtt az árterület legnagyobb része sík tavak-, mocsarak-, s ingoványokból állott s az ezek között lévő csekély kiterjedésű magaslatok voltak csak művelhetők. Ily viszonyok között itt a földművelés jóformán szünetelt s a lakosoknak főfoglalkozását a marhatenyésztés, csíkászat és halászat tette. Tavaszszal, midőn a Tisza vize kiöntött, a lakosság marhaállományát felhajtotta az úszó lápokra, a melyek a víz felszínén maradva, az áradó vízzel együtt emelkedtek s az apadó vízzel együtt szállottak le, s a melyek bő legelőt szolgáltattak.

Elmocsárosodás okai.

Az árterület elmocsárosodásához nagyban hozzájárultak a kedvezőtlen vízrajzi viszonyok is. Ugyanis egyfelől a szeszélyesen kanyargó s medrét mindúntalan megváltoztató Tisza gyakori árvízei borították el az árteret, másrészről pedig a körülfekvő nyíri magaslatokról a csapadékvízek részben természetes folyásokon, részben e század elején készült kezdetleges és elhanyagolt árkokon keresztül nagy eséssel futottak le ezen teknőalakú árterületre s itt megrekedve, állandó mocsarakat és tavakat alkottak, különösen az árterületnek mélyebben fekvő részein.

Az áradás elmúltával a síkvizek egy része lassanként természetes ereken keresztül lefolyást talált ugyan, de a visszamaradt mocsarak, nádrengetegek legfeljebb kígyók és réti farkasok tanyájául szolgálhattak, s rendes gazdasági művelésükre gondolni sem lehetett. Kivétel számba mentek a mocsarak között lévő s kisebb elszigetelt részeket képező homokos magaslatok, a „szigetek“, de ezeknek mívelése is nagyon meg volt nehezítve, mert a lakosok legtöbbször csak csolnakon férhettek hozzájuk s a termést is vízen kellett haza szállítani.

Használható területet képeztek továbbá az úszó lápok, a melyek a víz felszinén maradva, az árvíz által elöntve és elpusztítva nem lettek és legelő-

nek vagy kaszálónak használtattak. Azonban a tavaszszal uralgó erős szelek sokszor mérföldekre elvitték a víz tetején úszó lápokat és megesett, hogy a birtokos kaszálta ugyan le a szénát, de más határban vették hasznát.

Ezen fentebb vázolt kedvezőtlen viszonyok a tiszai töltések kiépítésével orvosolva még nem lettek; ugyanis az eleinte gyenge méretü töltések a nagyobb árvízeknek ellenállni nem tudtak s így a töltésszakadások napirenden voltak. Ha pedig a töltéseket, gyakran emberfeletti erőfeszítéssel, sikerült is megmenteni, a nyírvízek borították el az árterületet és semmisítették meg ismét a szabályozás sikerébe vetett bizodalmat. Az árterületnek tökéletes mentesítése csak a nyírvízgyüjtő főcsatorna kiépítésével éretett el, a mely a nyíri dombokról lefutó csapadékvízeket közvetetlenül levezeti a Tiszába. Ezen munkálat kivitele, valamint az összes belcsatornák kiépítése után a gazdasági viszonyok lényegesen megváltoztak.

Állapot a XIX. sz. elején.

A társulat területén a Tisza árvízei ellen való védekezés már régebbi időre vezethető vissza, a mennyiben Tuzsértől Veresmartig már a XIX. sz. elején épített a vármegye védtöltéseket. Ezen töltések azonban gyenge méretüknél fogva az árvíznek nem igen tudtak ellenállani, másrészről pedig Veresmarttól Vencsellőig a Tisza árvíze és a nyírvízek akadály nélkül behatolhattak s így ezen töltésekkel lényegesebb eredményt nem lehetett elérni.

Mappatio.

A Tiszaszabályozás és ármentesítés terén az első nagyfontosságu lépés az volt, a midőn a 30-as évek vége felé a helytartó tanács a Duna folyamon már előbb megindított felméréseket és vízrajzi felvételeket, az u. n. mappatiót a Tiszafolyamra is kiterjesztette. Ezek szolgáltatták a Tiszavölgy egységes szabályozásához az első alapot.

Az 1840. évi IV-ik törvényczikk rendelkezése alapján kiküldött s József nádor által 1842. évi deczember hó 5-én összehivott országos bizottság, ezen felmérések alapján már részletes jelentést is terjeszthetett a m. kir. helytartó tanács elé, a melyben a szabályozások alapelvei megállapíttattak, sőt a költségek fedezésére is dolgoztak ki törvényjavaslatot, a mely azonban a többi javaslatokkal együtt feledésbe ment.

József nádor szükségét látván erélyesebb intézkedésnek, az országos építészeti igazgatóságot utasította a Tiszaszabályozás tervezetének elkészítésére s 1845. évi junius hó 12-re összehívta a tiszavölgyi érdekeltséget értekezletre. E gyűlés az időközben elkészült Vásárhelyi-féle tervezetet tárgyalás alá vette s általánosságban helyeselte ugyan, de a kivitel előtt szükségesnek tartotta még külföldi szakértőknek meghallgatását is. A Vásárhelyi-féle tervezet a fősúlyt az átmetszésekre fektette, mig a helytartó tanács által behívott Paleocapa Péter, lombárd-velenczei építési igazgató, alapos tanulmányozás után, az átmetszésekkel és árvédelmi töltésekkel kombinált szabályozást ajánlotta, a mi általában el is fogadtatott.

gr. Széchenyi István.

Nagyobb lendületet a Tiszaszabályozás ügye akkor nyert, a midőn a helytartó tanács közlekedési osztályának főnökéül gróf Széchenyi István neveztetett ki, a ki az ügy élére állva, páratlan munkásságával keresztül tudta vinni a Tiszaszabályozást. 1846. évi január havában összehívta a tiszavölgyi érdekeltséget Pestre s megalakította a Tiszavölgyi társulatot.

1846-iki szerződés.

A felső-szabolcsi tiszai érdekeltség, belátva a Tiszaszabályozás egységes keresztülvitelének nagy fontosságát s tekintetbe véve az ármentesítéstől várható nagy eredményeket, a megkezdett mozgalomhoz csatlakozott s Pesten 1846. évi január hó 26-án aláírta a szerződést, melynek értelmében kötelezte magát, hogy az ország törvényeinek, jelesül az 1836-iki, 1840-iki, 1844-iki és egyéb ide vágó törvényczikkek alapján a Tiszavölgy rendezésének költségeiből reá, a nyerendő haszon arányában esendő pénzösszegeket pontosan és mulhatatlanul fizetni fogja.

Feladatul tűzték ki az aláírók, hogy a Tiszavölgy-rendezés költségeinek, az érdeklettekre nézve minél kedvezőbb feltételek mellett leendő megszerzése czéljából mindent elkövetnek. Kötelező szabályként tűzték maguk elé oly szervezetet adni azon testületnek, melyre az egész szabályozás végrehajtásának bízatnia kell, hogy az érdekek kellőleg képviselve legyenek s

a végrehajtás hatálya és egysége, másrészről a pénznek hű és rendes kezelése, úgy a megtérítendő költségek igazságos kivetése s rendes beszedésének biztositása mellett, az illető birtokosok méltányos várakozásainak megfelelve és az egyesületi működésnek életfeltétele, t. i. a társulati ügynek önmaga által való kormányzása alkalmazva legyen. Elhatározták egy igazságos költségvetési kulcs kidolgozását s a kulcs megállapításában oly rendelkezések fölvételét, melyek által minden igazságtalan terheltetés mellőzve és az egyesekre háramló terhek megszabásában a munkálatok sikerei után mutatkozó eredményekhez képest, a netalán méltánytalanul teljesített fizetések kiigazításának és illetőleg megtérítésének helye legyen.

Tiszavölgyi társulat.

Az egyesület czime „Tiszavölgyi társulat" s a Tiszavölgy szabályozásának fogalmába nemcsak a Tiszának, hanem a vele közvetett vagy közvetetlen kapcsolatban lévő folyók és általuk okozott mocsárok és kiöntések rendezését, korlátozását és lecsapolását, nemkülönben az egész tiszavölgyi vízszerkezetnek bárminemű hasznosítását is befoglalják.

ÁRTERÜLETI HELYZETRAJZ.

E szerződés aláírói így következnek: gróf Széchenyi István, Elek Mihály, Péchy László, Farkas István, Elek Salamon, Zoltán Ferencz, Nozdroviczky György, Péczely Pál, Jármy József, Csuha Tamás, Fráter Benedek, Uray József, Mikecz János, Molnár György, Lövey Antal, Répássy János, Somlyódy István, herczeg Eszterházy Pál rendelete értelmében Hrabovszky János kisvárdai uradalmi ügyvéd, Pethő Antal, mint a gávai közbirtokosság megbízottja, gróf Forgách Miklós, Kastal Imre, Kelemen Gábor, Megyery Gábor, Matyasovszky Menyhért, Pózner Antal, Kovács Ferencz, báró Horváth János, báró Vay Lajos, Erőss György úgyis, mint Erőss Erzsébet Orosz Károlyné teljes hatalmu biztosa, Jármy György, Boronkay Ágoston, Szmrecsányi Károly, Kelcz József, Eördögh Dániel.

Felső-szabolcsi tisza-szabályozási társulat.

Még ugyanezen évben megtartotta az érdekeltség Nagy-Kállóban alakuló közgyűlését, a melyben „Felső-szabolcsi tiszaszabályozási társulat" elnevezés alatt megalakulván, elnökké Erőss Lajost választotta meg. Az alakulás megtörténte után hozzákezdett a társulat a védművek kiépítéséhez is, azonban ez a munka, különösen a pénzhiány miatt, csak lassan haladt előre.

Az 1848/49. évek nagy eseményei a Tiszaszabályozás terén már megindult tevékenységet is megakasztották.

1848/49. után.

A szabadságharcz leverése után a Tiszaszabályozás vezető férfiai részint tétlenségre voltak kárhoztatva, részben pedig külföldre menekültek s így a tiszaszabályozási munkálatokban beállott tétlenség megszüntetésére felsőbb

helyről jövő intézkedés vált szükségessé, a mi az 1850. évi julius hó 16-án kelt nyilt parancsban történt meg.

E nyilt parancs rendelkezéseihez képest megalakított központi bizottsághoz miniszteri biztossá gróf Szápáry József, mérnökké pedig Herrich Károly neveztetett ki. A Tiszaszabályozás ügye iránt a kormányhatalom által nyilvánított meleg érdeklődés mellett, a többi társulattal együtt a Felső szabolcsi Tiszaszabályozó társulat is élénk tevékenységet fejtett ki a félben maradt szabályozási munkálatok továbbfolytatásában.

A felső-szabolcsi tiszaszabályozási járási hivatal Wehrling Ferencz igazgatóval az élén kineveztetvén, a töltésépítési munkálatok ismét megindultak.

Lónyay Menyhért.

Időközben *Erőss* Lajos társulati elnök betegsége miatt állásáról leköszönvén, az 1854. évi április hó 10-én Kisvárdán tartott közgyűlésen elnökké közfelkiáltással *Lónyay* Menyhért választatott meg, ki ezen elnöki tisztjét 1884-ik évben bekövetkezett haláláig megtartotta, s a kinek neve a társulat történetével elválaszthatatlanul össze van forrva.

Ártéri adó.

A töltések építése azonban különösen a pénzhiány miatt kellő gyorsasággal nem haladhatott előre, úgy, hogy 1846. évtől 1853. év végéig mindössze 4491 és 1/2 öl hosszú töltés készült el 56.607 frt költséggel. Az érdekeltség belátván azt, hogy ily módon czélját csak hosszú idő mulva érhetné el, az 1854. évi szept. 30-án Kemecsén tartott közgyűlésen elhatározta a töltésépítési munkálatnak vállalatba adását s a költségek fedezésére a mentesített területért egyelőre holdanként 1 frtot vetett ki. Ugyanezen gyűlésen már utasitva lett az osztálymérnöki hivatal a csatornázási tervek és a tiltók terveinek elkészitésére is, mely közgyűlési határozathoz képest a töltésépitési munkálat 1855. évben Kussevich Antal vállalkozónak adatott ki; a munkálat 1858. évben befejeztetett s ugyanezen év deczember havában felülvizsgáltatott. Az ártérfejlesztés már az 1855. évi junius hó 21-én tartott közgyűlésen beterjesztetett, a mely szerint a mentesítendő terület kiterjedése 105,000 hold. Ugyanezen közgyűlés egyelőre az egyenlő teherviselést mondta ki s az ártéri adót holdanként és évenként 30 p. krajczárban állapította meg s a kormányt felkérte az ártéri adónak közadók módjára való behajtására.

A Nyírség homokdombjairól lefutó vizeknek a tiszai árterületbe való behatolásának meggátlására az első tervezet már 1855. évi junius hó 21-én tartott közgyűlésen tárgyalás alá került, a mely szerint a nyírvizeket egy gyűjtő csatorna foglalná magába, amely Berkesznél kezdődve, Gáva mellett torkolna be a Tiszába. Az érdekeltség utasította a társulat vezetőségét a szükséges előintézkedések megtételére, hogy a tervezett csatorna költségeihez való aránylagos hozzájárulásra a nyíri érdekeltség is köteleztessék. Ezzel azonban a felső-szabolcsi tiszai társulat és a nyíri érdekeltség között oly vitás kérdés keletkezett, hogy a tiszai társulatnak több mint két évtizedig tartó küzdelmébe került, míg igazságos ügyét, bár nagy áldozatok árán, diadalra tudta juttatni.

Wehrling Ferencz igazgató elhalálozása után, az 1855. évi november hó 10-én tartott választmányi gyülésen Farkas Ignácz *neveztetett* ki a tiszai központi bizottmány által társulati igazgatónak.

400,000 pfrtos kölcsön.

Az 1856-ik évi május hó 24-én tartott közgyülésen belátván az érdekeltség, hogy az eddig rendelkezésre álló csekély pénzkészlettel a munkálatok sikeres folytatása biztosítva nem lesz, elhatározta egy 400,000 pfrtos törlesztéses kölcsönnek felvételét, amely kölcsön az 1858. év folyamán a bécsi banktól fel is vétetett, az időközben felmerült szükséglethez képest 650,000 frt összegű záloglevelekben.

Az érdekeltség semmi áldozatot nem kimélt, hogy az ármentesítés mielőbb befejeztessék s az abból remélt haszonban mielőbb részesülhessen. E reményeket azonban az első árvíz tönkretette, amennyiben az 1859. évben a már teljesen elkészült töltéseket kiszakítván, 17,000 hold került víz alá; az 1860. évi árvíz pedig az időközben kijavított töltéseket ismét több helyen kiszakítván, 12,000 holdat borított el. Ezekből az érdekeltség belátván azt, hogy a töltéseknek eredetileg tervezett magassága és erőssége mellett az árvizek ellen sikerrel védekezni nem lehet, elhatározták a töltéseknek

Veresmarttól lefelé, az 1860. évi tavaszi árvíz felett 2 és ½ lábbal való felemelését, a mely munkálat vállalatba adatván, 1862. évben be is fejeztetett. Ugyanez időben felépült a paszabi határban a belvízek levezetésére tervezett kőtiltó is, amelyet azonban az 1861. évi árvíz annyira megrongált, hogy még ugyanez évben egy új fatiltóval kellett azt ideiglenesen helyettesíteni.

Stagnatió.

Az 1858. évi november hó 11-én tartott közös értekezletben a két érdekeltség a nyírvízek levezetésére egy társulattá alakulván, az 1860. évben a tervezet már elkészült s ezt a közös értekezlet még ugyanez évben tárgyalás alá is vette. 1861-ben az alkotmány visszaállíttatván, a nyírvízérdekeltség az abszolut kormányzat alatt vállalt kötelezettségének teljesítésétől vonakodott s a nyírvízek levezetéséhez való hozzájárulását megtagadta.

Mivel ily körülmények között a nyíri érdekeltekkel többé tárgyalni nem lehetett, a társulat a helytartó tanácshoz fordult s attól kérte ez állapot megszüntetését. A társulat kérésére a helytartó tanács 1862-ben elrendelte a nyírvízgyűjtő csatornának megyei közmunkaerővel való elkészítését.

E munkálat azonban a nyíri érdekeltség közömbössége miatt csak lassan haladt előre s az erre kiutalt inséges alap minden eredmény nélkül csakhamar elkallódván, a bekövetkezett szárazabb években, a midőn a nyírvízektől a tiszai ártér is kevesebbet szenvedett, a munka félbe is maradt.

Ugyanez évben az osztályozás keresztülvitelére kiküldött bizottság munkálatát befejezte s ezen munkálatok a közgyűlés által elfogadtatván, az ármentesítési költségekhez való hozzájárulást igazságosabb alapra fektették. Ez időszakban a társulat a külön igazgatói állást megszüntetvén, ennek teendőivel Szögyény Emil pénztárnokot bízta meg. Ily tevékenység közepett érte a társulatot az 1864-ik évi árvíz, amely az előző 1861-iki árvíznél alacsonyabb volt ugyan, de mégis elegendő ahhoz, hogy a gyenge méretekkel épített berczeli és halászi tiltókat elsodorja. A társulat vezetősége ezen tapasztalásokon okulva, belátta azt, hogy a Tisza árja ellen fazsilipekkel védekezni nem lehet s elhatározta az eddigi három tiltó helyett Berczelen egy betonalapra fektetett és koczkakövekből építendő erős tiltónak a felállítását. E munkálat a következő 1865-ik évben meg is kezdetett s az 1866-ik évben befejeztetett.

Az 1864-iki árvíz.

Az 1867-ik évi rendkívül nagy árvíz a társulat védműveiben ismét jelentékeny károkat tett. A Tisza árja Veresmarttól Berczelig áthágva a töltéseket, azokat nyolcz helyen kiszakította s 70,000 holdat borított el. Ennek következtében ismét szükségessé vált a töltések felemelése s az érdekeltség elhatározta a töltéseknek az 1867-ik évi árvíz felett három lábbal való felemelését, amely munkálat ugyanazon évben nagy erővel megkezdetett, a miniszterium által ezen munkálatokra engedélyezett államsegélyből. E munkálatok közben érte a társulatot az 1868. és a még magasabb 1869. évi árvíz, amely ismét 20,000 holdat öntött el. Ezen árvízek folytán a töltésemelési tervezetet is megváltoztatták, amennyiben a magasság az 1869. évi árvíz felett 4 és ½ lábra vétetett, a korona-szélesség pedig 2 ölre. A munkálatot 1871-ben befejezték s ugyanazon évben felül is vizsgálták. Ez árvízek a berczeli tiltóra nézve is katasztrophálisak voltak, mert a tiltó alapja alámosatván, azt az 1869. évi deczember hó 27-iki nagyobb tiszai árvíz elsodorta. Az elsodort tiltók helyett a társulat egy erős beton alapra fektetett s a tiszai 0 vizszin alá 60 cm.-re lesülyesztett kőtiltót építtetett, amely munkát az 1871. évben kezdették meg és az 1873. évben befejezték. Ezen erős alapokra, szolidan épült tiltó jelenleg is fennáll.

Az 1867-iki árvíz.

Az 1868. és 69-iki árvíz.

A következő 1874—75-iki száraz években a többszöri töltés- és tiltószakadások folytán beiszapolt csatornahálózat tisztítása vétetett munkába s a csatornahálózat egyes ujabb mellékágakkal is kibővíttetett. Ez időközbe esik a társulat első alapszabályainak elkészítése és jóváhagyása is, amennyiben ez ideig a társulati ügyek vezetése az alapszerződvény s a közgyülési határozatok értelmében, minden külön szabályzat nélkül történt.

Első alapszabályok.

Ugyanez időben ismét erélyesebb mozgalmat kezdett meg a társulat, hogy a nyírvizek kártételeitől megszabadulhasson. A nyíri érdekeltség még mindig vonakodott ugyan a nyírvízek levezetésére társulattá alakulni, de a

tiszai társulat felterjesztése következtében mégis lényeges haladás történt, amennyiben az 1875. évben e kérdés rendezése czéljából kormánybiztos neveztetett ki, *Beöthy* Lajos hevesvármegyei főispán személyében.

A 1876-iki árvíz

Az 1876-ik évi, az eddigieknél magasabb árvíz ellen a töltéseket sikerült ugyan megvédeni a társulatnak, de azoknak ujabb felemelése mégis szükségessé vált. E munkálatot az 1879. évben kezdték meg és az 1880. évben fejezték be.

Amig így a Tisza árja ellen már sikerrel tudott védekezni a társulat, annál nagyobb károkat szenvedett a nyírvízek elöntése által. A bekövetkezett nedves években ugyanis a nyírvizek oly nagy mennyiségben rohantak le a tiszai ártérre, hogy az 1876. évben 28,000, 1877. évben 36,000, 1878. évben 40,000 és 1879. évben pedig már 60,000 holdat öntöttek el s ezen négy év alatt a nyírvízek által elborított s bíróilag megállapított kár a 2 millió frtot is meghaladta. Ily nyomasztó viszonyok közepett a társulat ismételten sürgette, hogy a nyírvízek levezetésének kérdése véglegesen rendeztessék. A közmunka és közlekedési miniszterium elrendelte ugyan az 1877. évben a törvényellenesen ujból kiásott nyíri folyások elzárását, azonban e rendelet soha végrehajtva nem lett. Hasonló természetű volt a miniszteriumnak 1879-ben kiadott azon rendelete, amelylyel a nyíri folyásokra a tiszai társulat által tervezett tiltók felépítését — s azon időre, míg a berczeli zsilip zárva van, a nyíri folyások elzárását rendelte el, ámde ezen rendelkezése, bármennyire méltányos és jóakaratú volt is, végrehajtható nem volt.

A nyíri érdekeltség társulattá alakulása.

Végre az 1879-ik évben *Meczner* Gyula, mint kinevezett miniszteri biztos társulattá alakította a nyíri érdekeltséget s az ugyanezen évi junius hó 7-én tartott közgyűlésen teljhatalmu küldöttség választatott meg a nyírvízek levezetésére vonatkozó egyességnek a tiszai társulat küldötteivel való megkötésére.

A két társulat küldöttsége Pesten 1879. év szeptember hónapban megkezdte tárgyalásait s a felső-szabolcsi társulat küldöttei belátván azt, hogy a nyírvíz gyűjtő főcsatorna kiépítése a társulatnak életkérdése, — semmi áldozatot sem kíméltek, hogy ezen kérdést megoldásra juttassák. Ily módon végre létrejött a két társulat között az egyesség, melynek értelmében a nyírvízgyűjtő csatorna kiépítése és fentartásának kérdésére — azon feltételből kiindulva, hogy ennek kiépítése mielőbb megkezdessék s befejezhető legyen — egyetértőleg elhatározta a két társulat, hogy egyikük, jelesül a Tiszaszabályozó társulat vállalja magára a kiépítés keresztülvitelét s ennek örök időre leendő fentartását s viszont azért a másik, t. i. a nyíri társulat egyszer s mindenkorra az alább meghatározott összeg fizetésére kötelezi magát és pedig:

Egyesség.

A felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat kötelezte magát a nyírvizgyüjtő főcsatornájának s ezzel járó töltések s egyéb tervszerü műveknek, valamint ezek kiépitése után a csatorna torkolatánál — a felmerült s a nyírvizszabályozó társulat érdekeit is kiválóan érintő szükség által indokolt esetben a miniszterium által felépíttetni elrendelendő zsilipnek mielőbb leendő kiépitésére és ennek mindenkori fentartására. E gyüjtő főcsatorna s melléképitményeinek fentartása szintén a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat feladata lett.

A nyírvizszabályozó társulat ezekhez képest beleegyezett, hogy a főcsatorna kiépítését a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat vállalja magára és ezért ezen gyüjtőcsatorna kiépitési és fentartási költségeire hozzájárulási illetményként egyszer s mindenkorra egyességileg megállapitva — tartozik a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulatnak 250,000 frtot o. é. fizetni még pedig olyképen, hogy annak lefizetését három egyenlő részletben teljesíti. A Nyírvizszabályozó társulat beleegyezését jelenti ki, hogy a felső-folyások időlegesen s a szükségnek elmaradhatatlan eseteiben elzárassanak.

A két társulat kötelezte magát úgy Szabolcsmegye törvényhatóságánál, mint a m. kir. kormánynál az egyesség tárgyával kapcsolatos minden ügyben, egymást támogatni s különösen oda hatni, hogy az egyesség keresztül vitele a kormánynál nehézségekbe ne ütközzék, — és ugyanebből kifolyólag a multban ezen egyesség létrejöttéig fenforgott ellentéteket megszüntetni.

Mindenik társulat a közgyűlés vagy a választmány kebeléből egy, vagy

több társulati tagot megbízhatott arra nézve, hogy a másik társulat területének a Nyírviz-szabályozással összefüggő vizműveleteit időszakonként megvizsgálja s jelentés alapján ezen társulat a másikat a tapasztalt hiányokra figyelmezteti.

A nyíri gyűjtő főcsatorna tulajdonjoga a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulatot illeti, a mely kötelezve van a szükséges területek kisajátítását saját költségén keresztül vinni s onnan túl a csatornának s töltéseinek jókarban tartása iránt a kormánynak is felelni; azonban a gyüjtő csatorna kiépítése és fentartása czímén a törvény keretén belül, az északkeleti vasut, vagy Szabolcs vármegye törvényhatósága ellenében esetleg támasztható igényeinek érvényesítését a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat magának fentartja.

Az egyességet aláírták a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat részéről: *Kállay* András, a felső-szabolcsi Tiszaszabályozó társulat alelnöke, *Szögyény* Emil társ. igazgató s választmányi tag, *Batta* Ignácz küld. tag, dr. *Szivák* Imre küld. tag. A másik részről: *Majláth* György országbíró, mint a nyírvizek szabályozására alakult társulat egyeztető küldöttségének elnöke, gróf *Károlyi* Tibor, a nyírvíz társulat elnöke, *Gencsy* Károly küld. tag, *Uray* Miklós küld. tag és *Fráter* Sándor küld. tag.

A szerződés megkötése után a társulat azonnal hozzá fogott a nyírvízgyűjtő csatorna kiépítéséhez, melyet 1882-ben befejezett és ezen évben felülvizsgáltatott.

A nyírvízgyüjtő csatorna.

A nyírvízgyűjtő csatorna kiépítésére és a társulat egyéb munkálataira szükséges pénzösszeg előállításáról is gondoskodni kellett a társulatnak. E czélból az 1879. évben 600,000 frt államkölcsönt vett fel, míg az 1881. évben az eddigi kölcsönök konvertálására 1.400,000 frt államkölcsönt s még ugyanez évben ismét 600,000 frt engedélyeztetett s a következő években felvett összegekkel együtt a társulat adóssága 2.600,000 frtra szaporodott fel.

1881-iki árvíz.

Az 1881. évi árvíz, a mely a kellően ellen nem őrzött diófa-láposi természetes magaslaton tört ki s az eddigiek magasságát meghaladta, ismét jelentékeny károkat okozott. Ugyanis a nyírvízgyűjtő főcsatorna teljesen el nem készített töltései kiszakadtak s ez ár több mint 50,000 holdat öntött el, ami ismét szükségessé tette a töltések felemelését.

Az 1881. évben épült a berczel-gávai külön öblözet belvízeinek levezetésére a tiszai védgáton egy 130 cm nyílású csőzsilip s az ehhez vezető 12 klm. hosszú csatorna. 1882-ben állíttatta fel a társulat telefonhálózatát. A következő években az 1881-iki árvíz által feliszapolt főcsatorna és mellékcsatornák lemélyítése vétetett munkába. A tavaszi árvizek tartama alatt, a felgyülemlő belvízek jelentékeny kárainak eltávolítására Berczelen 1883. évben egy 50 lóerejű gőzszivattyú épült. 1884-ben a tiltót új öntött vaskapukkal látták el, a melyek azonban az első kisebb árvíznek sem tudtak ellentállani s így a társulat kénytelen volt ismét fakapukat alkalmazni.

Gróf Lónyay Menyhért halála.

Ez évben nagy veszteség érte a társulatot, id. gróf Lónyay Menyhért társulati elnöknek október hó 7-én történt elhunytával. A közgyűlés elhunyt elnöke iránti kegyeletéből a társulat legnagyobbszerű művét, a nyírvízgyűjtő csatornát, Lónyay-csatornának nevezte el s az elnöki széket több mint egy évig betöltetlenűl hagyta, a mely idő alatt *Kállay* András társulati alelnök vezette az elnöki teendőket.

Kállay András.

Az 1886. évi márczius hó 29-iki közgyűlésen töltötte be ismét a társulat az elnöki széket, az eddigi alelnök Kállay András személyével, a ki a társulat ügyei iránt tanúsított meleg érdeklődéssel és alapos ismereteivel méltó utódja lett Lónyay Menyhértnek.

Ez időben indultak meg az egyezkedések a M. É. K. vasút igazgatóságával, a vasút hozzájárulásának megállapítása iránt. Hosszú tárgyalások után végre ezen hozzájárulás a miniszterium által évi 4000 frtban állapíttatott meg.

Alapszabályok megváltoztatása.

Ugyanez időtájt a társulat belső szervezetében is változás állott be, a mennyiben az 1886. évi január hó 10-én tartott közgyűlés az alapszabályokat megváltoztatta. A társulati elnök és alelnök mellett, külön választmányi elnöki állás szerveztetett s erre *Hrabovszky* Rudolf választatott meg.

1888-iki árvíz.

Az 1881. évi árvíz magasságához képest elrendelt töltésemelések még

befejezve nem voltak, a midőn 1888. évben ismét nagy veszély fenyegette a társulatot. A tiszai árvíz az előző 1881. évit majdnem 1 méterrel haladta túl s legnagyobb részben már csak nyúlgátak tartották az árvízet.

A társulat ez esetből okulva, a töltésemelési tervezetet azonnal kidolgozta s a közgyűlés a szükséges költségeket megszavazta. Azonban a megszavazott kölcsön felvétele nem sikerült s így a munka megkezdhető nem volt.

Súlyos veszteség érte a társulatot *Szögyény* Emil igazgató elhunytával, a ki 33 évig volt a társulatnak legtevékenyebb tisztviselője. Az igazgatói teendőkkel a választmány *Almássy* István társulati mérnökötbízta meg, ki 1892. évig mint h. igazgató vezette a társulat ügyeit, a midőn az igazgató és főmérnöki állást egyesítve, mint igazgató-főmérnök vezette tovább a társulat ügyeit.

A társulat autonomiájának felfüggesztése.

Az 1888-iki árvíz okozta országos katastrofák következtében megindított parlamenti támadások hatása alatt,

A BERCZELI SZIVATTYÚ-TELEP.

Gr. Török József.

a miniszterium e társulat autonomiáját is felfüggesztette s a társulati ügyek vezetésére, gróf *Török* József ungmegyei főispán személyében, miniszteri biztost nevezett ki, a ki ezen minőségben majdnem 10 évig állott a társulat élén.

A tiszai védtöltések és a Lónyay-csatorna védtöltéseinek az 1888-iki árvíz felett egy méterrel való felemelése még 1888. év végén vállalatba adatott s ez óriási munkálat 1.700,000 m³ földmozdítással és majdnem egy millió frt költséggel 1890. évben befejeztetett. Az 1881. és 1888. évi árvízekhez képest az ártérfejlesztés is keresztül vitetett s ezen vízszinek alá eső területek is bevonattak a társulat kötelékébe. A munkálatokhoz szükséges költségek előállítása végett az 1889. évben november 26-án tartott közgyülés elhatározta a régi kölcsönök konverzióját s egy 4.000,000 frtos törlesztéses kölcsönnek felvételét. E konverzió az 1893. évben vitetett keresztül, a jelzálog és hitelbanktól 50 évi törlesztésre 5·30 %-ra felvett kölcsönnel.

Négymilliós kölcsön.

Az 1889. évben a karász—gyulaházi belvíz-érdekeltség beolvasztásával a társulat árterülete több mint 3000 holddal szaporodott s ez érdekeltség csatornái ugyanez évben elkészültek. Ezen időszakban munkába vétettek a tiszai partomlások meggátlására tervezett fényes-litkei, kanyári, dombrádi és berczeli parterősítések is. Ezen ujabb befektetések pótliquidátiója 1893. évben megejtetvén, az adóvisszatérítés 52,728 frt 64 krra emelkedett fel, mi által a társulat fentartási költségei állandó, biztos fedezetet nyertek.

Az 1892-iki nagyobb mérvű belvízek által okozott károk szükségessé tették a belvíz levezetésre alkalmas uj egységes tervezetnek kidolgozását. E tervezetet az érdekeltség 1895. évi julius hó 26-án tartott küzgyű-

lésen vette tárgyalás alá s elhatározta az összes belcsatornáknak a tervezet szerint való lemélyítését s a közép ártér mentesítése szempontjából egy parallel főcsatornának kiépítését s Berczelnél egy 660 lóerejű szivattyútelepnek felállítását, a melylyel a belvízek a zsilipkapuk lezárása alatt is eltávolíthatók legyenek. E költségei fedezésére 150,000 frtos kölcsönnek felvételét határozta el, a mely kölcsön 1897-ben a pesti hazai első takarékpénztártól vétetett fel.

A belvízlevezetés végleges rendezésére irányuló munkálatok még 1895. évben vállalatba adattak s az 1898. év végéig teljesen be is fejeztettek. Az új szivattyú felállítása által Berczelen feleslegessé vált 50 lóerejű szivattyútelep Gáva alá helyeztetett át, a hol az a berczel—gávai külön öblözet belvízeinek levezetésére szolgál. Ugyanez időben az árterület ujonnan osztályoztatott s ezen új osztályozás az 1898. évben lépett életbe.

Az 1898. évben a társulat autonómiája visszaállíttatván, a márczius hó 29-én tartott közgyűlésen elnökké *Salamon* Tivadar, alelnökké pedig *Kállay* András választattak meg. Salamon Tivadar társulati elnöknek rövid idő mulva történt elhunyta után pedig *Kállay* András vezette tovább a társulat ügyeit. Ez évben Almássy István igazgató főmérnök nyugdíjaztatván, az igazgatást *Virágh* László első szakaszmérnök, mint h. igazgató főmérnök vette át.

Autonomia visszaállítása.

Salamon Tivadar.

Az autonom alapon újra szervezkedett társulat fokozott tevékenységgel folytatta a védművek kiépítését. Befejezte a belcsatornahálózat rendezését, a berczeli tiltó régi fakapui helyett új vaskapukat készíttetett, a tiltó biztonságának emelésére ellennyomógátat építtetett s mind e költségek fedezésére 100,000 frtos függőkölcsönnek felvételét határozta el. Azonkívül ugyanez évben kérelmezte a társulat a közérdekű társulatok sorába való felvételét, a mi által az érdekeltségnek jövőben túlságos megterhelése elkerülhető lesz.

Az érdekeltség belátva azt, hogy e fontos ügyek elintézése, a társulatnak egységes vezetése mellett könnyebben vihető keresztül, 1898. évi október hó 29-én tartott közgyűlésén miniszteri biztosnak kiküldését kérelmezte. A miniszterium a társulat ezen kérésének helyt adva, miniszteri biztosul báró *Feilitzsch* Berthold Szabolcs vármegye főispánját nevezte ki, a kinek intézkedéseit az érdekeltség a legnagyobb bizalommal fogadja.

Br. Feilitzsch Berthold.

A társulat védművei a következők: A Tiszatöltés Zsurktól Vencsellőig 73.200 folyó méterben az eddig észlelt legnagyobb 1888. évi árvízszin fölé 1 méterrel felemelt töltéskoronával. Korona szélesség 4.00 méter, oldalrészük víz felől 1 : 3, mentett oldalon 1 : 2. Azonkívül a mentett oldalon a töltés koronája alatt 2.00 méterre egy 4.00 méter korona szélességű padkával van ellátva a töltés. E méretekkel kiépült töltés az árvízek ellen már teljes biztonságot nyujt, az árvédelemhez szükséges védőanyagok pedig az árvíz előtt mindig készletben vannak.

A társulat védművei.

A partszaggatások meggátlására a Tisza mentén 6 helyen épültek partbiztosítások, u. m.: a zsurki, f.-litkei, kanyári felső, kanyári alsó, dombrádi és berczeli parterősítések.

A belvízeknek a Tiszába való beeresztésére szolgál a tiszai védőtöltésbe a berczel—paszabi határszélen épült két nyilású kőtiltó, vaskapukkal. Az egész zsilipnek biztonsága végett azonkívül a mentett oldalon egy czölöpökből készült ellennyomógát is épült, a mely a mentett oldalon 4 méter vízet tartván a tiltó előtt, a tiltóra gyakorolható víznyomást 2.30 méterrel csökkenti. A belvizeknek a Tisza magas vízállása mellett való levezetésére szolgál a berczeli 660 lóerejű szivattyútelep két czentrifugál szivattyúval, melyeknek nyomócsöve 1.40 m. átmérővel bír. Munkaképessége 4.5 m. emelési magasság mellett másodperczenként 6000 liter. A nagy árterület

belvizeit a középen elvonuló 53.000 f. m. hosszú belfőcsatorna vezeti le e tiltóhoz s e belfőcsatornába ömlik 22 mellékcsatorna, a melyeknek hossza 162,200 folyóméter. A középártér belvizeinek megosztására szolgál a 19,200 folyóméter hosszú parallel főcsatorna a köperi, gálkúti és fertőtói mellékágakkal, a melyeknek összes hossza 16,000 f.-méter. Mindkét csatorna két oldali töltésekkel van ellátva, a melyek 4.00 méteres belvízmagasságig védelmet nyujtanak.

A berczel—gávai öblözet belvizeinek levezetésére szolgál egy 12,000 f.-méter hosszú csatorna, továbbá Gáva alatt egy 2 czentrifugál szivattyúval ellátott 50 lóerejű szivattyútelep, a mely ezen öblözet belvízeit a Lónyay-csatornába vezeti.

A nyíri homokdombokról lefutó külvízek eltávolítására szolgál a 44.800 f.-méter hosszú s Vencsellőnél a Tiszába szabadon beömlő Lónyay-csatorna, a mely két oldalt töltésekkel van ellátva. Fenék-szélessége 3—8 méter. E gyűjtőcsatornába torkolnak bele a nyírvízszabályozó társulat csatornái. A Lónyay-csatorna baloldalán összegyülemlő belvízek eltávolítására a baloldali töltésbe beépített 17 vascső-zsilip szolgál.

A karász—gyulaházi öblözet belvizeinek levezetésére szolgál a karász—gyulaházi főcsatorna 4 mellékággal, a mely a belvizeket a Lónyay-csatornába vezeti; ezen csatornahálózat összes hossza 27,000 folyóméter.

Védművekbe fektetett tőke.

A társulati védőművekbe 1898. év végéig befektetett építési tőke 5.480.369 frt 92 krt tesz ki.

A társulat alakulásakor az árterület alapját az 1830-as árvíz által elborított terület képezte, a mely önkéntes bevallás által állapíttatott meg. Ezen árterület aránya az 1864-ik évben a Vásárhelyi-féle térképekről rá lett vezetve a tagosítási térképekre s ugyanakkor már az első osztályozás is keresztülvitetett. Kataszteri felvételeknek az árterületen való keresztülvitele után a kataszteri térképek szolgáltak az ártér kiterjedésére nézve alapul s az 1885-ik évben ezen alapon az árterület ujonnan osztályoztatott is.

Műszaki ártérfejlesztés.

Az 1881. és 1888-as nagy árvízek után elhatározta a társulat a műszaki ártérfejlesztést s ezen vízszínek alá eső területeknek az árterületbe való bevonását oly formán, hogy az 1881-es vízszin alá eső területek 1/10-ed s az 1888-as vízszín alá eső területek 1/10-ed, az ősártérhez képest 1/20-ad rész költséggel járulnak a szabályozási költségekhez. Az 1895-ik évben az árterület osztályozására szolgáló alapelvek kidolgoztattak s az árterület újonnan osztályoztatott, a mely munkálat szolgál jelenleg is a kivetés alapjáúl.

Osztályozás.

A jelenleg érvényben lévő osztályozásban ez idő szerint, öt osztály van megállapítva — még pedig az első osztályba tartoznak mindazon szántó és kaszálható — bár legelőnek meghagyott — területek, melyek minden időben feltétlenül használhatók és sem ázalgás, sem tavaszi víz elöntésének kitéve nincsenek. A 2-ikba tartoznak mindazon szántó és kaszáló, vagy legelő-földek és egyéb területek, melyek ázalgás és tavaszi víz elöntése által szenvednek, azonban biztos víz-lefolyással bírnak. A 3-ikba tartoznak a tavaszi hóolvadáskor hosszabb ideig elárasztásnak kitett területek, bármily használat alatt legyenek s biztosított vízlefolyásuk nincsen, továbbá a Tisza és Lónyay-csatorna mellett átszivárgó vízektől szenvedő területek. A 4-ik osztályba tartoznak az ős ártérben lévő magaslatok, melyek a szabályozás előtt is folytonos rendes mívelés alatt állottak. Végre az 5-ikbe tartoznak a síkvizek, melyek a megelőző négy osztályba be nem soroztattak.

Kivetési arány.

A kivetési arány a következőleg állapíttatott meg: egy I-ső osztályú hold 1200 ölle számítva 20, egy II-ik osztályú hold 16, III-ik osztályú 10, IV-ik osztályú 2, végre egy V-ik osztályú hold 1 egységet képvisel s egyúttal megállapíttatott, hogy egy egység évenként a 4,000.000 frtos kölcsön annuitásának fedezésére 12 krral rovatik meg. Ennek megfelelőleg az egyes osztályok szerint az ártéri adó következőleg van kivetve: egy I-ső osztályú hold fizet évente 4.80 fillért, II-ik osztályú 3.84 fillért, III-ik osztályú 2.40 fillért,

IV-ik osztályú 48 fill. V-ik osztályú hold 24 fill. A műszakilag fejlesztett 1881-es árterületek ennek 1/10-ed részét s az 1888-as árterületek ennek 1/20-ad részét fizetik.

Költségek.

A társulatnak rendes igazgatási, fentartási és árvédelmi költségei az adóvisszatérítésből, valamint a karász-gyulaházai belvízöblözet ártéri adójából, a m. á. vasutak hozzájárúlásából s más vegyes bevételekből nyernek fedezetet. Ezen rendes kiadások a következőleg oszlanak meg. Igazgatás: 43.919 kor. 20 fill., fentartás: 43·264 kor., árvédelem és szivattyúzás 30.920 kor., a 300.000 koronás kölcsön annuitása 16.500 kor., összesen tehát 134.603 korona 20 fillér.

Eredmények.

A fentebbiekben előadottakból látható, hogy a szabályozás keresztülvitele sok áldozatot kívánt s a jelen nemzedékre súlyos terheket rótt, de ezen áldozatokkal nagyszerű eredmény is éretett el. Azon birtokokért, a melyek a szabályozás előtt abszolute semmit sem jövedelmeztek, jelenleg holdankint 16—20 kor. haszonbért fizetnek s azon területeknek, a melyeket a szabályozás előtt 1—10 frtjával, sőt még a 60-as években is 20—30 frtjával meg lehetett venni, eladási áruk jelenleg 320—400 kor. A szabályozás eredményét legjobban igazolja még azon körülmény, hogy az árterületen a lefolyt félszázad alatt a népesség megkétszereződött.

Igazgatás és tisztikar.

A társulat elnökei, alelnökei és választmányi tagjai. Elnökök voltak: Erős Lajos 1846—1854-ig. Gróf Lónyay Menyhért 1854—1884-ig. 1884—1886-ig üresedésben. Kállay András 1886—1888-ig. Salamon Tivadar 1898.

Alelnökök: Elek Pál 1846—1874-ig. Kállay András 1874—1886-ig. Pilissy László 1886—1888. Kállay András 1898—1899-ig. *Választmányi elnök:* Hrabovszky Rudolf 1886—1888-ig. *Miniszteri biztosok:* Gróf Török József 1888—1898-ig. Báró Feilitzsch Berthold 1899-től. *Igazgatók:* Jármy József 1846—1848-ig. Wehrling Ferencz 1853—1855-ig. Farkas Ignácz 1855—1859-ig. *Igazgató pénztárnok:* Szőgyény Emil 1859—1867-ig *Igazgató:* Szögyény Emil 1867—1888-ig. *Igazgató főmérnökök:* Almássy István 1888—1898-ig. Virágh László 1898-tól. *Választmányi tagok* voltak 1898-ban: Jármy András, Bleuer Lajos, Deutsch Géza, Erős György, Bleuer Sámuel, Plávenszky Imre, Orosz Miklós, Elek Emil, Szalánczy Bertalan, Nozdroviczky György, Nozdroviczky Kázmér, Gróf Vay Ádám, Megyery Géza, Mikecz Miklós, Szalánczy Ferencz, Mezőssy Gusztáv, Mándy Samu, Gróf Lónyay Gábor, Beretvás Endre, Jármy Márton, Haás Ignácz, Okolicsányi Lajos, Gencsy Albert, Szikszay Pál, Moravek Gusztáv, Klár Gusztáv, Hrabovszky Guidó, Harsányi Menyhért, Rézler György.

V. A társulat jelenlegi tisztikara: H. igazgató-főmérnök: Virágh László. *Szakaszmérnök:* Horváth József. *Pénztárnok:* Káldy János. *Ellenőr:* Borbély Endre. *Kezelő:* Szentmihályi Imre. *Felügyelők:* Hrabovszky Ottó, Mikecz Pál, Pap László, Ujhelyi Elemér, Sulyovszky Pompejus, Spányik Szilárd, Jármy Ödön.

A RAKAMAZI VASÚTI ÉS KÖZÚTI HIDAK.

VASÚT, POSTA, TÁVIRÓ, TÁVBESZÉLŐ.

E vármegye első vasútja a tiszavidéki volt. Gró Andrássy György még 1855. évi február 4-én szerezte meg az engedélyt, egy Debreczenből kiinduló és Nyíregyházán, Szerencsen és Miskolczon át Kassára vezetendő vasút építésére, de nem bírván a szükséges tőkét összehozni, Coburg-Gothai Ágoston, Eszterházy Pál, Breczenheim Ferdinand herczegekkel, Apponyi György, Barkóczy János, Dessewffy Emil, Hunyady Ferencz, Károlyi György, Károlyi István, Szirmay László, Trautmansdorf József, Waldstein János, Waldstein Keresztély, Wenkheim Antal, Wenkheim Rudolf, Zichy Ferencz és Zichy Henrik grófokkal, Sennyey Pál báróval, Bohus Jánossal, Háber Móriczczal, Háber Sámuellel, Szögyényi Lászlóval, Wirkner Lajossal és Zsedényi Edével szövetkezett és 1856. évi szept. 28-án szerezte meg az engedélyt az úgynevezett „*Tiszavidéki*“ vasút építésére, melyben a debreczen—nyíregyháza—szerencs—miskolcz—kassai rész is benfoglaltatott. Az engedély 90 évre szólt, de ki volt kötve, hogy az állam a vasútat már 30 év múlva beválthatja. E vasút Újfehértó község határában éri el a vármegye területét s $64._8$ kilométer hosszban befutván, Rakamaz község határában hagyja el.

Tiszavidéki vasút.

Az engedélyokiratban a részvényeseknek bizonyos évi minimális jövedelem biztosíttatott akként, hogy az esetben, ha e jövedelem a vasút bevételeiből ki nem kerül, az állam a hiányzó részt 4% kamat mellett a társulatnak előlegezi. Ekként történt, hogy midőn a magyar kormány az 1867. évi kiegyezés után a vasúti ügyeket átvette, a „Tiszavidéki“ vasúttársulat az államnak a kapott előlegek és azok kamata fejében 5,309.000 forinttal tartozott. A társulat, hogy terhein könnyítsen és részvényeseinek nagyobb jövedelmet nyújthasson, a kormánynak azt az ajánlatot tette, hogy törlesztésre fogadjon el 26.545 drb ujra kibocsátandó 200 frtos részvényt,

Előlegtartozás törlesztése.

a biztosított minimális jövedelmet pedig emelje fel évi 270,000 frttal és engedje meg, hogy a netán szükségessé váló ujabb előlegek törlesztésére ne a bevételeknek a minimális jövedelmet meghaladó teljes összege fordíttassék, hanem annak csak fele része. Ezt az ajánlatot a magyar törvényhozás az 1868. évi 51. törvényczikkel el is fogadta.

Még mielőtt a magyar kormány a vasúti ügyeket átvette, a társulat az abszolutisztikus kormánynyal némely függő ügyeinek rendezésére, jelesül pedig a beruházási tőke megállapítására 1865. évi jan. 24-én szerződést kötött, melyet a kormány némi póthatározattal együtt, 1867. évi április 24-én jóváhagyott.

A vasút átvétele a kormány által.

A tiszavidéki vasút összes vonalai, még az engedélyokiratban kikötött 30 évi beválthatási határidő előtt, Péchy Tamás közlekedésügyi miniszter idejében, az 1880. évi 18. törvényczikkben foglalt szerződés alapján, a magyar állam tulajdonába átmentek.

Nyíregyháza-ungvári vonal.

A második vasút, mely Szabolcs vármegye területét érinti, a *nyíregyháza—ungvári* vonal, melyet kezdetben a részvényesek jövedelem-biztosítás nélkül kivántak megépíteni, mindazáltal az államnak olyatén hozzájárulásával, hogy az építési költség egy harmadát szolgáltassa, maga számára a tiszta jövedelem egy harmadát lekötvén. (l. az 1868. évi 49. törv.-czikk 2. §. utolsó bekezdését). Az építés azonban ez alapon meg nem történvén, az 1868. évi 13. törv.-czikk alapján keletkezett „*Északkeleti* vasúttársaság" kérte és az 1870. évi 28. törv.-czikk alapján nyerte az engedélyt, hogy a nyíregyháza—ungvári vonalat mint *másodrendű* vasútat megépíthesse és üzemben tarthassa akként, hogy az állam ezen vonalnak mérföldenként (7·5 kilométerenként) évi 20.000 frt tiszta jövedelmet, valamint a megállapított és 90 év alatt törlesztendő építési tőkének törlesztési hányadát biztosítja. Ez alapon a vonal, mely Nyíregyházáról kiindulva, a vármegye területét 64·2 kilométer hosszban befutván, azt Bezdéd község határán elhagyja, meg is épült.

Északkeleti vasúttársaság.

Az elvállalt jövedelem-biztosítás következtében kénytelen volt az állam, az 1875. évi 45-iki törv.-czikkel megengedni, hogy a nyíregyháza—ungvári vonal számadásai az északkeleti vasút mai vonalainak számadásaival egyesíttessenek, minek folytán a biztosított jövedelem is, a többi vonalnak biztosított jövedelmeivel egyesíttetett. A pénzügyi egyensúly ekként sem állván helyre, az állam az 1876. évi 11. törv.-czikkel elsőbbségi kötvények átvétele mellett másfél millió forintot bocsátott a vasút-társulatnak rendelkezésére; de 1887-ben ujabb kölcsön vált szükségessé, melyért az állam az 1888. évi 17. törv.-czikkel biztosítást vállalt; míg végre az 1890. évi 30-ik és az 1891. évi 2-ik törv.-czikkekkel az állam az északkeleti vasút-társaság összes vonalait, köztük a nyíregyháza—ungvárit is, szerződésileg a beválthatási határidő letelte előtt magához váltotta.

E vonal átvétele a kormany által.

E két vasúton kívül, még egy harmadik is, a beváltott északkeleti vasút debreczen—szatmári vonala érinti Szabolcs vármegye területét, de csak a szélén, Szt.-György-Ábrány községe mellett, a hol vasúti állomása is van. Mind a három vonal országos vonal.

Debreczen-szatmári vonal.

Szabolcs vármegye *első* helyiérdekű vasútja az a szárnyvonal volt, melyet a debreczen—hajdú-nánási helyi érdekű vasút-társulat *Hajdú-Nánásról Büd-Szent-Mihályra* épített, a mely Szabolcs vármegye területét csak néhány (5) kilométerrel futja be

Debreczen-h.-nanási vonal.

A *második* helyi érdekű vasút a *nyíregyháza—mátészalkai* volt, melynek építésére herczeg Odescalchi Gyula, Tisza István és Mandel Pál az 1886. évi nov. 12-én 43540 sz. a. kiadott engedély-okirattal (l. Magy. Rend. Tára

Nyíregyháza-mátészalkai vonal.

1886. évi kötet 804. l.) nyerték az engedélyt. A vonal hossza szintén 57 kilométer, melyből azonban Szabolcs vármegye területére csak 40 kilométer esik.

Ohat-kócs-tiszapolgári vonal.

A harmadik helyiérdekü vasút a debreczen—füzes-abonyi vonal *ohat-kócs - tiszapolgári* szárnyvonala, mely Szabolcs vármegye területét Szt.-Margit község határában éri és azt 19·4 kilométer hosszban befutván, Tisza-Polgárnál a nyíregyháza—tiszapolgári helyi érdekű vasúthoz csatlakozik. A debreczen—füzes-abonyi vasút és ohat-kócs—tiszapolgári szárnyvonalának engedélyese Csávolszky Lajos, ki az engedélyt az 1888. évi 28-ik törv.-czikk alapján az 1888. évi október 18-án 54010. szám alatt (l. Magy. Rend. Tára 1889. évi II. kötet 2148. lapját) kiadott engedély-okirattal nyerte.

Nyíregyháza-tiszapolgári vonal.

A negyedik helyi érdekű vasút a *nyíregyháza—tiszapolgári* vonal, melyre György Endre az 1896 évi 10. törv.-czikk alapján 1896. évi jún. 5-én 38586. sz. a. (l Magy. Rend. Tára 1896. évi I. kötet 1472. lapján) kiadott engedély-okirattal nyerte az engedélyt. Engedélyes azután az 1897. évi 4. törv.-czikk alapján 1897. évi február 10-én 9620. (l. Magy. Rend. Tára 1897. évi I. kötet 134. lapján) kiadott engedély-okirattal engedélyt nyert, hogy a nyíregyháza—tiszapolgári vonal tiszalöki állomásától kiindúlva Bűd-Szt.-Mihályra szárnyvonalat építsen és ott a debreczen - füzes-abony—bűd-szent-mihályi vonalhoz csatlakozzék; minek folytán ez időszerint Debreczentől Tisza-Lökig közvetetlen személyvonatok közlekednek. A fővonal hossza 48 kilométer; *tényleges* építési költsége 1,320.000 frttal, vagyis 27.500 frttal kilométerenként van megállapítva; a szárnyvonal hossza 9 kilométer, *tényleges* építési költsége 246.000 frttal, vagyis kilométerenként szintén 27.500 frttal van megállapítva, a *névleges* tőkének összege nincs közölve.

Mind a négy helyiérdekű vasútat a magyar államvasutak, a bevételek bizonyos hányada fejében, tartják üzemben és miután az állam a Szabolcs vármegye területét érintő országos vonalakat magához váltotta, Szabolcs vármegye *összes* vasútait a magyar államvasutak kezelik.

Összefoglalva az előadottakat úgy találjuk, hogy Szabolcs vármegye területét *hét* vasúti vonal szeli, még pedig: három országos vonal, úgymint:

a debreczen—nyíregyháza—szerencsi: Ujfehértó, Nyíregyháza, Király-telek és Rakamaz állomással és Császárszállás, Dessewffy-puszta, Virányos és Vaskapu megállóhelylyel;

a nyíregyháza—ungvári: Nyíregyháza, Kemecse, Demecser, Pátroha, Kis-Várda, Fényes Litke és Tuzsér összesen 7 állomással és Sóstó, Bogdány, Kék és Bezdéd — 4 megállóhelylyel, végre;

a debreczen—szatmári: Szt.-György-Ábrány állomással.

Négy helyi érdekű vonal, úgymint:

a hajdú-nánás—bűd-szent-mihályi: Bűd-Szent-Mihály állomással;

a nyíregyháza—mátészalkai: Nyíregyháza, Nagy-Kálló, Kálló-Semjén, Mária-Pócs és Nyír-Bátor állomással;

az ohat-kócs—tiszapolgári: Szt.-Margita, Folyás és Tisza-Polgár állomással;

a nyíregyháza—tiszapolgári vonal, a tisza-lök—bűd-szent-mihályi szárnyvonallal: Nyíregyháza, Királytelek, Kisfás-Földház, Tisza-Lök, Tisza-Dada, Tisza-Dob, Tisza-Polgár és Bűd-Szent-Mihály állomással és Dessewffy-puszta, Bashalma, Tisza-Eszlár, Hajnalos, Vásártér, Rázom- és Tikos-puszta megállóhelylyel.

Az országos vonalak hossza 129 kilométer és a helyiérdekű vonaloké 121 kilométer, összesen 250 kilométer, úgy hogy minden 19·66 kilométer területre egy kilométer vasút esik, ami nagyon kedvező arányszám.

Ezen vasútak forgalmát, a mennyiben az Szabolcs vármegyét érdekli a következő számok mutatják:

Szabolcs vármegye területét érintő vasutak 1897. évi forgalma.

A) Az egyes vonatok teljesítése:

A vonal megnevezése	hossza kilo-méterekben	a közlekedett vonatok évi száma	a vonat kilométerek évi száma	Jegyzet
a) Nyíregyháza—Szerencs	49.5	3.574	157.380	E számokban azon teljesitések is foglaltatnak, melyek némely vonatnál a szomszédos vármegye területére esnek.
b) Debreczen—Nyíregyháza' . . .	49	3.707	170.043	
c) Nyíregyháza—Királytelek . .	15.4	1.477	22.746	
d) Nyíregyháza—Csap	70.5	2.937	206 875	
e) Debreczen—Bűd-Szent-Mihály . .	54.1	1 499	80.438	
f) Obat-Kócs—Tisza-Polgár. . . .	34.7	1.463	50.766	
g) Nyíregyháza—Mátészalka . . .	57.6	1.479	84.107	
h) Királytelek—Tisza-Polgár . . .	47.5	1 481	69.592	
i) Bűd-Szent-Mihály—Tisza-Lök .	8.2	978	8.020	

Forgalom.

B) Szabolcs vármegye területéről *elszállított* személyek száma és árúk súlya:

Az állomás neve	a személyek száma	az árúk súlya méter-mázsákban	Az állomás neve	a személyek száma	az árúk súlya méter-mázsákban
Nyíregyháza . . .	238.537	666.211	Nyír-Bátor . . .	27.632	158.961
Bűd-Szent-Mihály .	23.498	88 088	Pátroha	20.594	112.658
Demecser . . .	30.980	113.380	Rakamaz . . .	34 781	113.882
Fényes-Litke . . .	13.142	39 928	Szt-György-Ábrány .	13.662	24 486
Folyás	4.365	21.549	Szent-Margita .	6.353	14.676
Kálló-Semjén . . .	8.090	30.503	Tuzsér	30.311	49 978
Kemecse	30 275	75 150	Tisza-Dada . . .	10.614	14.075
Királytelek . .	29.439	87.955	Tisza-Dob . . .	5.125	11.761
Kisfás-Földház . .	9.187	23.602	Tisza-Lök . .	19.245	63.413
Kis-Várda .	70.436	290.550	Tisza-Polgár . . .	17.575	32.434
Mária-Pócs . . .	6.689	34.616	Újfehértó . . .	45.668	102.340
Nagykálló . . .	29.203	121.843			

Jegyzet: A megállóhelyek forgalma az illető vasúti állomások forgalmában foglaltatik.

* * *

Posta a múlt században.

A postaintézmény biztos alapot hazánkban csak akkor nyert, midőn az országgyülés az 1723. évi 114. törvény-czikkben kimondotta, hogy a postát az ország közszükséglete szerint berendezni és kezelni kell. Ez a közszükséglet azonban abban az időben oly gyöngén nyilvánult, hogy Szabolcs vármegye mostani területén, és inkább kormányzati mint közgazdasági indokból, csak két postahivatalt emeltek: Búlyban és Nagy-Kállóban, melyek közül Búly tulajdonképen csak lóváltási állomás volt. Az 1750. és 1800. közti ötven évben még csak Nyíregyházán, és az 1800. és 1850. évi időszakban csak Nyír-Bátorban, Királytelken és Berkeszen állítottak postahivatalokat. Minthogy Búlyt megszüntették, a XIX. sz. elején Szabolcs vármegye területén csak 5 postahivatal volt. Midőn a magyar kormány a kiegyezés következtében, 1867. évi május 1-én, a postákat átvette, csak a következő 17 helyen voltak postahivatalok: Büd-Szt.-Mihály, Búly, Karász, Kis-Várda, Kótaj, Mada, Nagy-Kálló, Napkor, Nyír-Bakta, Nyír-Bátor, Nyír-Béltek, Nyíregyháza, Polgár, Rakamaz, Tisza-Lök, Szent-György-Ábrány és Ujfehértó. Királytelek és Berkesz meg voltak szüntetve.

A magyar kormány legsürgősebb teendői közé tartozott a postaközlekedést lehetőleg fejleszteni, mely czélból számos járatot, eleintén hetenként egyszeriből és kétszeriből, hetenként négyszerire és naponkéntira alakította át és a postahivatalokat szaporította. Az 1894. év végével hetenként néhányszor közlekedő postajárat már nem is volt, hanem minden járat naponként legalább egyszer, igen számos járat pedig naponként kétszer is közlekedett. A postahivatalok száma megháromszorosodott, épen 51-re emelkedvén.

1894. évi forgalom.

A mai Szabolcsvármegye 1894. évi postaforgalma következő számokban foglalható össze:

a) feladott közönséges levelek, levelezőlapok stb. stb. . 1.840,000 db
b) kézbesített „ „ „ „ . 2.350,000 „
c) feladott ajánlott levelek . . . . 122,000 „
d) kézbesített „ „ . . . . 156,000 „
e) feladott pénzes levelek . . . . 27,000 „

f) kézbesitett pénzes levelek . . . . 20,000 db
g) feladott csomagok . . . . 50,008 „
h) kézbesitett „ . . . . 119,000 „
i) befizetett postautalványok . . . . 166,900 „
4.224,000 frttal.
k) kifizetett postautalványok . . . . 80.000 „
2.886,000 frttal.
l) befizetett postatakarékpénztári checkek összege . . 2.677,000 frt
m) kifizetett „ „ checkek „ . . 336,000 „
n) befizetett „ „ betétek „ . . 62,000 „
o) kifizetett „ „ betétek „ . . 63,000 „

A posta- és távirda-jövedék brutto bevételei pedig 137,000 frtra emelkedtek. Az 1894-dik év óta még a következő helyeken emeltek postahivatalokat: Desewffy-pusztán, Eszényben, Nyíregyháza pályaudvarban, Papon, Ramocsaházán, Tornyos-Pálczán és Vissen, úgy hogy ez időszerint a postahivatalok száma 58.

Az előbbeni időkből, fájdalom, a postaforgalomról részletes és nagyban véve megbízható adatok nincsenek.

Táviró. A táviró csak a jelen század első felének végén keletkezett és aránylag csak lassan haladt. Midőn a magyar kormány 1867. évi május 1-én a távírókat átvette, csak Nyíregyházán, Nagy-Kállóban és Nyír-Bátorban voltak távíróhivatalok, melyek közül Nyíregyháza 1861-ben, a másik kettő 1865-ben emeltettek. Költséges volta miatt a távíróügy nálunk nem fejlődhetett oly gyorsan, mint a posta. Csak a nyolczvanas évek vége felé indult nagyobb lendületnek, mignem ujabban, a távbeszélő miatt, megint egy kissé háttérbe szorul. Mindazonáltal úgy a táviró, mint a távbeszélő hazánkban, más nemzetek hasonló intézményeihez viszonyítva, előkelő helyet foglal el. Az 1894. év végével Szabolcs vármegye területén a következő 13 helyen volt távíróhivatal, és pedig: Balkányban, Büd-Szt-Mihályban, Kemecsén, Kis-Várdán, Mándokon, Nagy-Kállóban, Nyír-Adonyban, Nyír-Bátorban, Nyíregyházán, Polgárban, Tisza-Dobon, Tisza-Lökön és Uj-Fehértón. Ezek a távíróhivatalok mind egyesítve vannak a postahivatalokkal. Forgalmuk az 1894. év végével 41,895 feladott és 43,887 kézbesített táviratra emelkedett. 1894. óta még Dessewffy-pusztán, Gáván, Karászon és Kemecsén emeltettek táviróhivatalok, úgy hogy számuk ez időszerint 16. Az emlitett távíróhivatalokon kivül a vasuti állomások is fel vannak jogosítva magántáviratok felvételére, minélfogva táviratokat lehet feladni még: Demecseren, Fényes-Litkén, Kálló-Semjénben, Királytelken, Mária-Pócson, Pátrohán, Rakamazon, Szent-György-Ábrányban, Tuzséron és Tisza-Dadán, összesen 10 helyen.

Tavbeszélő. A távbeszélő csak a legújabb időben jutott Szabolcs vármegye területére és pedig Nyíregyháza városában, a hol 1899. évi márczius 8-án a városi hálózat 58 előfizetővel és egy nyilvános távbeszélő-állomással adatott át a közforgalomnak.

IPAR, KERESKEDELEM, PÉNZ- ÉS HITELÜGY.

Szabolcs vármegyét sem etnografiai viszonyai, sem népességének az ezen viszonyok által megszabott foglalkozása nem tették hivatottá az ipar nagyobbarányú ápolására, főleg a multban nem, midőn az ipari foglalkozás hazánkban csak ott gyakoroltatott szélesebb körben és főfoglalkozási ág gyanánt, ahol a mezőgazdaság űzésére a viszonyok alkalmatlanok voltak. Azonban Szabolcs vármegye egész területén az őstermelés mindenütt tért talált, minélfogva a megye lakosai nem is törekedtek a jövedelmező mezőgazdaságot más foglalkozásokkal felcserélni, annál kevésbbé, mert az ipari és kereskedelmi téren a szomszédos felvidéki megyék virágzó iparával és kereskedelmével a versenyt különben sem vehették volna fel. Ezen felvidéki megyék, különösen a Szepesség, árasztották el a válogató izlésnek megfelelő iparterményekkel Szabolcs vármegyét, míg a köznép szerény ipari szükségleteit, különösen az országos hírű debreczeni vásárokon szerezte be, noha a nagy-kállói vásárok is eléggé híresek és látogatottak voltak. Gátolta az ipar nagyobbarányú fellendülését azon körülmény is, hogy a kiterjedt mezőgazdaság a rendelkezésre álló összes munkáskezeket igénybe vette, minélfogva nagyobb iparvállalatok még akkor is csak csekély számban keletkeztek a megye területén, midőn hazánk kiválóbb vezérférfiai az iparfejlesztés szükségességét már erélyesen hangoztatták.

A felvidéki megyék befolyása.

Ezek az okai annak, hogy Szabolcs vármegye érdekes lefolyású gyűléseinek jegyzőkönyveiben az ipar támogatására és fejlesztésére irányuló határozatot, aránylag igen keveset találunk. A megye területén keletkezett czéhek szabadalmainak kihirdetése s a szokásos árlimitálások az egyedüli feljegyzések, melyek az iparra vonatkoznak. Az árlimitálásokra nézve az első adatot az 1693. évi aug. 25-én tartott űlés jegyzőkönyvében találjuk fel; a későbbi határozatok sorából érdekes, hogy 1805-ben, a megye a sertéshus árát 8 krajczárban, a közönséges faggyúból való gyertyáét 20, a kecskefaggyúból valóét 24 krajczárban szabta meg fontonként. Az 1831. évi limitáczió, megemlítésével Biharmegye azon átiratának, hogy a hús árát felemelte, fentartja a régi marhahus-árakat, mely szerint katonatartó helyeken a hús ára fontonként továbbra is 8, más helyeken 7 krajczárban szabatott meg.

Árlimitácziók.

Figyelmet érdemel a megyének a szűkebb haza iparának védelme érdekében, 1804-ben hozott azon határozata, mely szerint a megyei huszárok és hajduk csizma — illetve bakkancs-szükséglete ezentúl csakis a megye területén lakó czéhbeli csizmadiáktól szereztessék be, mely határozat alapján 1805-ben 32 pár bakkancsért 96, — 20 pár csizmáért 80 rénes frt utalványoztatott ki a szállító csizmadiáknak.

A helyi ipar védelme.

Mindazonáltal Szabolcs vármegye nem nélkülözte azon ipari lakosságot,

mely a szerényebb igények iparczikkekkel ellátására hivatva volt. Fő s mondhatnók egyetlen czentrumát a szabolcsmegyei kézműiparnak *Nagy-Kálló*, a megye székhelye s legjelentékenyebb vásárainak színtere képezte. Itt már a XVII. század elején voltak a szokásos királyi czéhlevél alapján szervezkedett czéhek, melyek közt legjelentékenyebbek a szabók, kovácsok, szűcsök, csiszárok, nyergesek és szíjgyártók, vargák, csizmadiák czéhei voltak. A megye más helyén megtelepült iparosok is mindannyian a nagy-kállói czéhekhez tartoztak, csak József, még inkább I. Ferencz uralkodása idejében szakadtak el egyes ipari szakmákhoz tartozó, a megye más városaiban megtelepült iparosok a nagy-kállói czéhekből s királyi jóváhagyással külön czéheket alakítottak. Igy a *nyíregyházi* szűcsök 1818. évi április havában I. Ferencz királytól nyert czéhlevelöknek jegyzőkönyvbe iktatása alkalmával volt elmondva, hogy noha Nyíregyházán már évek óta 42 szűcsmesterek vagynak, mégis a nagy-kállói czéh nyomasztó kötelékéből ezek csak úgy szabadulhattak meg, hogy küldöttséget menesztettek *Bécsbe*, király ő Felségéhez, mely a nyíregyházi szűcs-czéh szabadalmazását sok instálás után vívta ki. Főczéhmesterré, a különválás körül szerzett érdemeiért, nemes *Pápay* György választatott meg. A nyíregyházi csizmadiák már előbb kiváltak a nagy-kállói czizmadia-czéh kötelékéből, ezek és a szűcsök példáját más iparágakhoz tartozók is követték s a negyvenes évek elején Nyíregyházán már 11 iparos czéh állott fenn. Később *Nyír-Bátorban* és *Tisza-Dobon* is létesültek önálló czéhek.

Nagy-Kálló, mint ipari központ.

Nyíregyházi czéhek.

Habár Szabolcs vármegyében a kézműipar jórészben csak a kezdetleges szükségletek fedezésére terjedt ki, mégis volt annak egy oly speczialitása, melynek termékei az ország távolabbi részeiben is, különösen az *Alföldön* nagy kelendőségnek örvendtek. Ez volt a *gubásipar*, mely az úgynevezett aprófürtű, selyemszőrű gubák készítése terén excellált. Legjelesebb művelői ezen iparágnak *Nyíregyházán* települtek meg s innét készítményeikkel bejárták az alföldi vásárokat egész Szolnokig, Aradig és Nagyváradig. A nyíregyházi gubás-czéh, mely több éven át a később feloszlott takács-czéhhel volt egyesülve, 1841-ben IV. Ferdinándtól nyerte czéhlevelét; ekkor 45 önálló iparos űzte ezen mesterséget, köztük legjelesebb volt az *Ormós-család*, melynek finom gubáit a földbirtokos-osztályhoz tartozók is viselték. Ma már ezen egykor annyira virágzó iparág teljesen pangásnak indult, Nyíregyházán már alig 4—5 gubásmester űzi iparát, ezek közt legkiválóbb *Bálint Áron*, aki a millenniumi kiállításon finom gubákért és selyemszőrű takarópokróczokért kitüntető oklevelet és érmet nyert. Ez iparág hanyatlásának főokául a nyíregyházi gubások azt mondják, hogy a Nyíregyházán fennállott kalló a Nyírvíz-szabályozó társaság rendeletére leromboltatván, most kallóztatás végett Diósgyőrre kell készítményeikkel eljárni és a nagy költségek meg nem térülnek.

A gubás ipar.

Megemlítendő a multban gyakorolt iparágak közül az *építőipar* és pedig első sorban azért, mert a Szabolcs vármegyében fennállott monumentális épületekhez az építőiparosok a követ többnyire *Bodrog-Keresztúrról* szállították s e kövek felettébb likacsosak lévén, magukba szívták a talajvízet, minek következtében az épületek nem voltak tartósak. Ez az oka annak, hogy a megye területén kevés, a múltból fenmaradt nagyobb szabású épület található. A régi építkezésekhez használt téglák Szabolcs vármegye területén állíttattak elő s ezek rendkívül jóminőségűek. *Ipolyi* azt tartja, hogy e téglák az u. n. színes téglák közé tartoznak, de az a feltevés, hogy a szabolcsmegyei régi téglatelepek színes téglákat gyártottak volna téves,

Az építő-ipar.

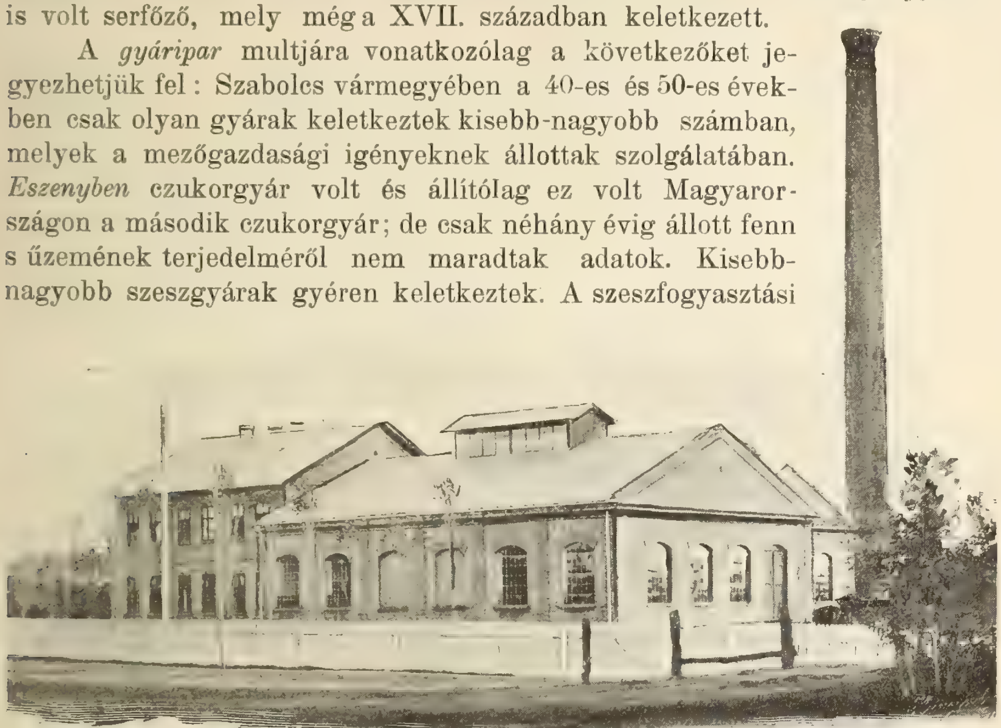
mivel e téglák zöldes, kékes, szürkés színüket a felhasznált különböző agyagokból nyerték.

Pipagyártás.

Mintegy 25—30 év előtt még virágzó iparág volt *Nyíregyházán* a *cseréppipa-készítés* is, melyet az úgynevezett *pipareszelők* külön iparágat képezett foglalkozása egészített ki. Ma már ezen iparágak teljesen megszüntek a megye területén. A tizenkilenczedik század első felében *Mihálydiban* olajmalom, *Vencsellőn* bőrgyár, *Nagy-Kállóban* serfőző állott fenn. *Nyíregyházán* is volt serfőző, mely még a XVII. században keletkezett.

Gyáripar.

A *gyáripar* multjára vonatkozólag a következőket jegyezhetjük fel: Szabolcs vármegyében a 40-es és 50-es években csak olyan gyárak keletkeztek kisebb-nagyobb számban, melyek a mezőgazdasági igényeknek állottak szolgálatában. *Eszenyben* czukorgyár volt és állítólag ez volt Magyarországon a második czukorgyár; de csak néhány évig állott fenn s űzemének terjedelméről nem maradtak adatok. Kisebb-nagyobb szeszgyárak gyéren keletkeztek. A szeszfogyasztási

A NYÍREGYHÁZI VILLAMOSSÁGI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG TELEPE.

és termelési adó behozatala előtt, mintegy 25—30 ilyen gyár állott fenn a vármegye területén, melyeknek egy része a szesztermelés szabályozásakor beszüntette működését, néhány pedig megfelelő átalakításon ment keresztül. A negyvenes években *Nyíregyházán* szivart és gyufát gyártottak. A gyufagyár részvény-egylet tulajdona volt.

Házi ipar.

Több feljegyezni valónk van Szabolcs vármegye *háziiparának* multjára nézve. *Hajdú-Nánás*, mely azelőtt Szabolcs vármegyéhez tartozott, *szalmakalap iparával* excellált; a nánási primitiv, de olcsó szalmakalapok az egész országban ismeretesek voltak. Nagy kiterjedést nyert a Tiszamentén a *sásfonás*, igen szép és tartós gyékényeket, dohánytartókat, szakasztókat, kenyérkosarakat és más hasznos czikkeket állítottak elő. *Várda* és *Ibrány* vidékéről látták el s látják el még most is lábtörlőkkel és gyékényekkel a felvidéki fürdőhelyeket. Keresett háziipar-czikk volt a sásból készült, úgynevezett szalma-dikó (szalmaágy) is, *Turán* háziiparszerűleg állították elő a közkedveltségű *turai csutorát* (csontból készült pipaszár-szopóka), mely fél „S“ betűhöz volt hasonló s az ország minden vidékén kelendőségnek örvendett. Ez iparágra czélozva maradt fenn eme közmondás: „Azt hiszi, hogy ő találta ki a turai csutorát!“

A Tiszamentén foglalatoskodó halászok halászati eszközöket, u. m.: hálókat, varsákat, kivájt csónakokat, evezőket stb. nemcsak a saját hasz-

nálatukra, de elárusítási czélokra is háziiparszerűleg állították elő s ezen foglalkozás mindinkább széleskörűvé és jövedelmezővé vált, jelenleg azonban már majdnem teljesen elveszítette régi jelentőségét. Felemlítendő a háziiparágak közül a *vászonszövés*, mely a szabolcsmegyei községek ősrégi foglalkozása és sok községben még ma is gyakoroltatik. Egyes helyeken az összes lakosság vászonnemüi kizárólag otthon szőtt vászonból készültek. A *salétromfőzés* mint háziipar, szintén több község lakosságának nyujtott állandó foglalkozást; különösen *Ibrányban* és *Demecserben* a salétromfőzés az összes lakosság egyik főfoglalkozása volt.

Fegyenczipar.

A szabolcsmegyei *fegyenczipar* multja is igényt tarthat a felemlítésre. A nagy-kállói megyei börtönben elzárva volt rabok készítették a legjobb minőségű *üröm-taplót*, mely távol vidékeken is keresett czikké vált. Az intelligensebb rabok pedig ércz-díszművek bevésésével (czizelirozás) foglalkoztak, lőporszarukat, kelyheket, puska- és pisztolyágyakat stb. láttak el igen csinos bevésett képekkel és enigmákkal.

Áttérve Szabolcsmegye iparának *jelenére*, azt a következőkben tüntetjük fel, megjegyezve, hogy a nagyobb ipartelepek leírását e fejezet végén közöljük.

Kézműipar.

Kézműiparral az 1896. évi összeirás szerint, a megye területén összesen 3794 önálló iparos foglalkozik. A megye jelentékenyebb helyein a kézművesek száma a következő: *Nyíregyháza* 1025, *Kis-Várda* 407, *Nyír-Bátor* 198, *N.-Kálló* 216, *T.-Lök* 125, *Polgár* 120, *Balkány* 61, *Nyírbakta* 49, *Újfehértó* 97, *Mándok* 90, *Gáva* 76, *Büd-Szent-Mihály* 122, *Kemecse* 29 stb. A *nyíregyházi* kézműiparosok szakmánként következőleg oszolnak meg: ács 35, asztalos 70, bádogos 14, bodnár 5, borbély 11, czukrász 2, czipész 83, csizmadia 236, esztergályos 5, fésűs 3, gépész 7, harisnyakötő 4, hentes 16, kárpitos 8, építész és kőműves 47, nádkötő 8, kocsigyártó 3, kalapos 15, kefekötő 2, késes 2, kéményseprő 7, keztyűs 1, kútcsináló 4, kocsikészítő 3, könyvkötő 6, kerékgyártó 36, köteles 7, kovács 47, lakatos 34, mézesbábos 3, mészáros 18, nyerges és szíjgyártó 10, órás 9, rézöntő 5, ruhafestő 2, szabó 148, pék 14, szappanos 2, szitás 3, szobafestö 12, szűcs 52, timár 9, molnár 3, üveges 2, nyomdász 6, mázoló 1, gubás 5. Legnagyobb számmal a czizmadiák vannak, ezek társulata saját árúcsarnokkal (csizmadia-szín) bír.

Ipartestületek.

Ipartestületek a megye területén *Nyíregyházán*, *Nagy-Kállóban*, *Kis-Várdán* és *Büd-Szent-Mihályban* állanak fenn. A nyíregyházi ipartestület az 1885-ben megszünt általános ipartársulat ipartestületté átalakulása útján létesült. Elnöke *Stoller Ferencz* mézeskalácsos, alelnök *Pivnik András* kocsigyáros és *Kovács György* kőműves, titkár *Komjáthy József*.

Betegsegélyző pénztár.

A testületi betegsegélyző pénztár Szabolcs vármegye területére nézve *Nyíregyházán* székel, s működését 1893. április 1-én kezdte meg. Tagjainak száma 2500—3000, a megbetegedési esetek évenként 2000—2500. Elnöke *Palatitz Jenő*, alelnök *Nagy Géza*, titkár *Rausz Sámuel*.

Szakoktatás.

Az *ipari szakoktatás* csak *Nyíregyházán* rendezett jellegű, hol egy igazgatóval s 6 tanítóval alsó fokú ipariskola áll fenn, melyet a város évi 1400, az ipartestület 400 koronával segélyez s mintegy 600 iparostanonczot részesít oktatásban. A továbbképzést a *„Nyíregyházi iparos ifjak önképző egylete“* mozdítja elő, mely 1883-ban alakult, tagjainak száma 220, elnöke *Ferlicska Kálmán* dr., orsz. képviselő, alelnök *Kozma György*, titkár *Kiss Andor*. Az egyletnek van olvasó-terme, könyvtára s időnként felolvasásokat rendez. A vármegye más városaiban, az iparos tanonczok ismétlő-iskolaszerű szakoktatásáról, az elemi iskolai tanítók gondoskodnak.

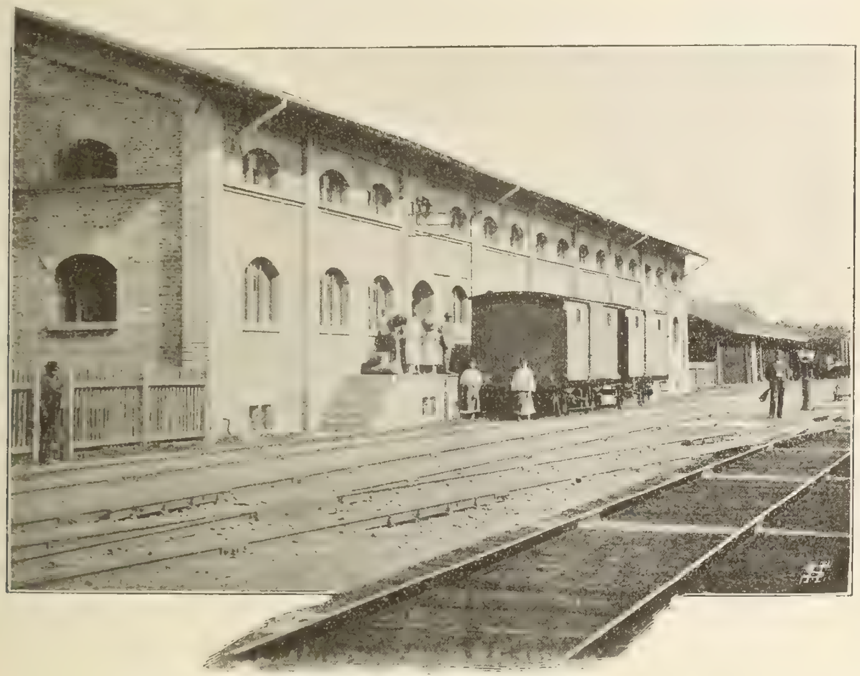
Első takarékpénztárak.

Szabolcs vármegyében csak a 60 as években keletkeztek az első takarékpénztárak és ezek után hosszabb időnek kellett elmulnia, míg a megye kisebb helységeiben is megalapították a „takarékot“ és csak 1880 körül látjuk az intézeti hálózatot teljességében.

Intézeti hitel.

Eleinte az intézeti hitel is csupán drága pénzzel dolgozhatott, még 1850-ben is $10^0/_0$ betétkamatot fizettek az intézetek és míg ma a helyi takarékpénztárak és bankok jóhitelü egyének kötelezőit $5^3/_4$—$6^1/_2$ $^0/_0$ kamat mellett készséggel számítolják le, addig az akkori kölcsönöknél 15—$18^0/_0$ kamat volt bekebelezve telekkönyvileg; nem szabad azonban szem elől téveszteni azt, hogy ezen ma horribilisnak feltünő magas kamat, 40 százalékos uzsoraadósság kifizetésére szolgált.

Az ország pénzügyi egyensúlyának bekövetkeztével élénk kereslet nyilvánúlt központi jelzálog-hitelt nyújtó pénzintézeteink kibocsátásai iránt.

A NYÍREGYHÁZI TERMÉNY- ÉS ARÚRAKTÁRAK.

Ezek pedig jövedelmező talajt leltek vármegyénkben kölcsön-üzleteikre nézve; a gazdálkodás mindinkább belterjesen fejlődött és így a birtokostól oly beruházásokat igényelt, a melyeket csak ingatlanának nagyobb mérvben való megterhelésével szerezhetett meg és bár Szabolcs vármegye telekkönyve egy par excellence jelzálogos kölcsönnel terhelt vidék képét mutatja, ezt semmi esetre sem szabad az eladósodottság fokmérőjéül venni.

Gabona- és liszt értékesítése

Homokos talajunk a rozs és burgonya termelését indikálta. A nyári rozs Európában ismert minőségnél fogva elsőrangú kiviteli czikké vált és bár a nemzetközi kereskedelmi szerződések magas védvámjai folytán ma kevés rozsunk irányíttatik a régi német és svájczi piaczokra, a vasúti kimutatások szerint még ma is óriási mennyiségű rozs szállíttatik el a cseh, morva, sziléziai és galicziai malmok részére és habár nagyobb lisztgyár felállítására, mely gabonánkat itthon dolgozná fel, eddig nem nyílt alkalom, mégis kisebb gőzmalom majd minden községben van, nagyobbszerü gyár pedig a nyíregyházi Schlichter-féle Julia malom, a Mandel Eduárd és társai czég ipartelepe Nyír-Bátorban és gróf Forgách László gőzmalma Mándokon.

Szeszgyártás.

Sokkal jobb helyzetet látunk a burgonya értékesítésénél. Ez kitünő keményítő tartalmánál fogva szeszfőzésre alkalmas lévén, vármegyénkben már 1850 után kezdték meg a burgonyát kifőzni. Az első *„masinák“* természetesen egészen kezdetleges berendezésüek voltak. Ma 37 modernül berendezett

mezőgazdasági és egy nagy ipari szeszgyár működik, sőt a nyers szeszt a Mandel-féle nyírbátori finomítógyár mindenütt szívesen vásárolt kereskedelmi czikké változtatja.

Ezen kisebbszerü mezőgazdasági gyárak egyrészt Nyíregyháza és Nyír-Bátor, de főként Kisvárda vidékén vannak felállítva, évente egyenként átlag 1200 hektoliter szeszt főznek ki 36—40,000 kor. értékben, kihízlalnak egyenként 150 darab ökröt 50,000 kor. összegben és befizetnek a kincstárnak egyenként átlag 120,000 koronát, adókban és illetékekben.

Megyénk ezen főiparága időlegesen nagy tőkét vesz igénybe. Az évad megkezdésekor minden gyár a nyerstermény beszerzésére és a sőre-állomány beállítására 50—60,000 koronát igényel, miért is a szept.—októberi időszakban vidékünk pénzpiaczán élénk kereslet nyilvánúl, mely a terményüzlettel egy időre esvén, a vármegye pénzintézeteinek időlegesen visszatérő forgalmat biztosít.

A pénzintézetek keletkezésének története.

A szabolcsvármegyei pénzintézetek keletkezésének története kevésben különbözik a más vidékiekétől; rendszerint az illető város egy agilisabb embere pendíti meg az eszmét és a közönség, a többi intézetek sikere után felbuzdúlván, az intézetet megalakítja. Nehezebb volt az elsők, a kezdeményezők működése.

Emlékezetes marad vármegyénk közgazdaságának történetében az 1862. év augusztus 17-ik napja, a mikor is a *nyíregyházi takarékpénztár egyesület* alakuló közgyűlését tartotta.

A kezdet nehézségeit az alapítók, élükön gróf Lónyay Menyhérttel és Kovách Gergelylyel leküzdötték és a 750 drb 40 forinttal befizetett részvény elhelyeztetvén, az intézet ugyanazon év szeptember 24-én kezdte meg működését.

A takarékpénztár első vezetője Kovách Gergely volt, ki ezen minőségében 1872-ig, járásbíróvá való kineveztetéséig működött, a mikor a két állás összeférhetetlensége miatt, az előbbiről lemondott.

Rövid ideig tartó ideiglenes vezetés után, első vezérigazgatóul Kovách Lászlót választották meg, ki páratlan ügybuzgósággal vezetvén az intézetet, azt a mai fejlettség magas fokára emelte. 1890-ben bekövetkezett korai halála óta, műve az ő szellemében vezettetik tovább és mint később látjuk, az intézet az ország legjobban szituált vidéki takarékpénztárainak egyikévé fejlődött.

1865 október 1-én nyílt meg a vármegye területén a második takarékpénztár Nagykállóban, a vármegye akkori székhelyén.

Ezen intézetet dr. Bleuer Miklós, Nagy Lajos és Ferenczy Lajos alapították 313 részvényre 100 frt befizetéssel. E takarékpénztár valóságos kultúrhistóriai feladatot töltött be. A mellett, hogy főfeladatát szem előtt tartva, részvényesei részére szolid, alapos munkával elért nagy osztalékot biztosított, az emberbaráti, jótékonysági és a művelődés előmozditására irányuló alapításoknak és adakozásoknak egész seregét létesítette; hogy csak kevés példát hozzunk fel, kezdeményezte a nagykállói mai középiskola felállítását és annak folyton bőkezü patrónusa maradt. A közkórházat évről-évre nagyobb segítségben részesíti, valláskülönbség nélkül ösztöndíjakat tűz ki és fentartója a tápintézetnek. Ezen kivül minden előforduló esetben elöljár a jótékonyság terén. Az intézet élén alapítása óta, 30 éven át annak megalkotója: dr. Bleuer Miklós állott.

1869-ben 2, 1872-ben 2, 1882-ben 1, 1883-ban 1, 1886-ban 1, 1892-ben 3, 1894-ben 1, 1897-ben 1, 1898-ban szintén 1 pénzintézet alakúlt és ezeken kívül még 5 hitelszövetkezet szolgálja a közönség érdekeit.

Nyíregyházi pénzintézetek.

Nyíregyházán négy részvénytársasági és egy szövetkezeti pénzintézet működik és pedig: a *Nyíregyházi takarékpénztár egyesület*, melynek szervezetét az igazgatóság és felügyelő bizottság alkotja. Az igazgatóság elnöke Somogyi Gyula kir. közjegyző, ügyvezető igazgatója Fest László. A 60,000 koronával alapított intézet ma 400,000 kor. alaptőke, 434,000 kor. tartaléktőke és közel 110,000 kor. nyugdíjalappal, tehát összesen 944,000 kor. vagyonnal bír. Betétállománya meghaladja a 6 millió koronát, a kihelyezett tőkék összege meghaladja a 8 milliót. Ma 1000 drb 400 kor. névértékü részvénye van forgalomban, melyek közforgalmu árfolyama 1400 kor. körül variál.

A *Szabolcsi hitelbank r. t.* 1872-ben alakult, első elnöke leveleki Molnár Ágoston volt, utódja az elnöki székben és az intézetnek kezdettől vezérigazgatója Flegmann Lipót lett, ki

az intézetet ma is a régi, szolid alapon vezeti. Ezen hitelbank, felismerve a nyíregyházi parasztbirtokosokban rejlő őserőt, évek hosszú sora óta előszeretettel kultiválja az ezekkel való összeköttetést és kölcsöneivel jelentékenyen előmozditotta vagyonosodásukat. A nyíregyházi gazdák szorgalmukkal, ritka takarékosságukkal és fáradhatatlan munkájukkal közel 20,000 hold kitünő minőségű földet acquiráltak és nem mulik el év, hogy egyik másik nagyobb birtok ne parczelláztatnék és vétetnék meg általok, a mikor is 1200 öles kis holdjáért szivesen megadja a gazda a 500—600 koronás árt. Ily természetű kölcsönkötvények közel egy milliót elérő összegig vannak az említett intézet birtokában, kizárva ezen űzleteknél a a legcsekélyebb koczkázatot is. A Szabolcsi hitelbank 1000 drb részvényben, 200.000 kor. alaptőkével és 80,000 kor. tartalékalappal rendelkezik; betétei megközelítik a 2 millió koronát.

A *Nyíregyházi gazdasági és kereskd. hitelintézet r. t.* működését 1892-ben kezdte meg az 1900. év január havában oly szerencsétlen véget ért Gencsy Béla elnöklete alatt. Igazgatóságának elnöke Martinyi József, ügyvezető igazgatója Ferenczi Miksa. Ez intézet igazgatósága, működésének súlypontját a kereskedelmi és iparvállalati összeköttetésekben kereste és találta meg, fennállásának rövid 7 éve alatt oly eredményeket mutatva fel, a melyeket csakis a vezetésben működő összes faktorok egyetértő munkája magyaráz meg. A 400,000 kor. alaptőkével alakúlt intézet majdnem 90,000 kor. tartaléktőkével, 2 milliót megközelítő betéttel, összesen 3.200,000 kihitelezéssel dolgozik.

Szövetkezeti alapon egy intézet működik Nyíregyházán. A *Nyíregyházi kölcsönös*

AZ „ERZSÉBET" GŐZ-MŰMALOM MÁNDOKON.

segélyző egylet. E szövetkezet a polgárság élénk részvétele mellett mihamar virágzásnak indúlt, és míg egy irányban a takarékoskodást a nép minden körében terjeszti, addig más irányban olcsó és kényelmesen törleszthető kölcsönöket nyujt nekik. 1899-ban 500,000 koronát ért el a törzsbetét állománya. A szövetkezet kezelő igazgatója Kovách Győző, kit Nyíregyháza város főszámvevői székéből hívtak meg ezen állás betöltésére.

Kölcsönügyleteket köt még a város árvapénztára, a mely pupilláris biztosítékot nyujtó ingatlanra betáblázás mellett helyezi el az általa kezelt árva-készpénzvagyont. Az ily természetü kölcsönök 500,000 koronát haladnak meg.

Nagykállón a *Szabolcsmegyei takarékpénztár egylet* közvetíti a hitelt. Ez az intézet nemcsak városában, hanem az egész vidéken nagy népszerüségnek örvend; nemcsak a kölcsönt kérők, hanem a betétet elhelyezni óhajtó, másutt lakó felek is felkeresik a kitünő hírü intézetet, ismerve annak konzervativ irányát. A takarékpénztár 125,200 kor. alap-, 104,000 kor. tartalék- és 60,000 kor. nyugdíjalappal rendelkezik, betétei 1,700,000 koronára rúgnak.

Kisvárdán két részvény pénzintézet és egy szövetkezet működik.

Kisvárdai pénzintézetek

A *Kisvárdai takarékpénztár* 1869-ben alakult 120,000 kor. alaptőkével; ez a tartaléktőkékből 240,000 koronára lett felemelve és mégis 110,000 kor. tartalék-alappal, valamint 37,000 kor. nyugdíjalappal rendelkezik. Az intézet alapitója és elnöke Hrabovszky Rudolf tekintélyes ügyvéd volt, kinek helyét elhunyta után, Farkas Balázs orsz képviselő vette át. Vezérigazgatója Halasi Mór, ki az intézetet modern alapon, kipróbált jeles elvek mellett vezeti. Két millió korona betétállomány mellett több mint 3.000,000 kor. kihelyezés szerepel.

Kisvárda élénk kereskedelme, vidékének kifejlett szeszgyáripara még egy pénzintézet létesitését tette szükségessé, mely

Kisvárdai ipar és kereskedelmi Bank czég alatt 1886-ban alapíttatott. Ez az intézet a közszükségletet teljes mérvben kielégíti, expanziv működése mellett az eredetileg 200,000

koronás részvénytőke kevésnek bizonyúlt és az ismételt kibocsátásokkal 500,000 koronára emelkedett. Az intézet fennállásának aránylag rövid ideje daczára, 360,000 kor. tartaléktőkével bír. Elnöke Farkas Balázs orsz. képv., első vezérigazgatója Propper Lipót volt, kinek elhunyta után a részvényesek Díner Gyulát választották meg.

A kisvárdai *Kölcsönös segélyző szövetkezet* dr. Vadász Lipót elnöklete alatt sikeresen oldja meg jórészt emberbaráti feladatát.

Nyírbátori intézetek.

Nyír-Bátorban 1872-ben alakúlt meg a *Takarékpénztár* 130,000 kor. alaptőkével. Vezérigazgatója Szikszay József; igazgatásában részt vesz a város és a közeli vidék intelligencziája, betétei meghaladják a 600,000 koronát, tartaléktőkéje 80,000 korona. Tisztviselőiről gondoskodott 40,000 koronát meghaladó nyugdíjalapjával.

1892-ben alakúlt a *Nyírbátori népsegélyző egylet mint szövetkezet* Deme Ignácz elnök-

A SCHLICHTER-FÉLE „JULIA" GŐZMALOM ÉS LAKÓHAZ.

lete alatt, ügyvezetője Balog Ferencz. A szövetkezet gondosan ápolja az intézményt, melyet a közönség melegen felkarolt és így a részjegyzők tőkéjök után állandóan 6% kamatozásban részesülnek. Ezen részjegyzések felülhaladják a 400,000 koronát.

A többi vidéki pénzintézetek.

A *Tiszapolgári takarékpénztár* 1882-ben alapíttatott, illetve az ott működött szövetkezet akkor változott át részvény-takarékpénztárrá 1600 drb 50 koronával befizetett részvény alapján 80,000 kor. alaptőkével; elnöke Bányász Sándor. Ma ezen intézet 60,000 kor. tartaléktőkével, 500,000 kor. betéttel rendelkezik.

A *Tiszalöki takarékpénztár* 1884-ben alapíttatott, a legkedvezőbb kilátások mellett, a gazdag vidék értelmisége erőteljesen felkarolta az uj intézményt, mely 500 drb 100 kor. névértékü, 60 koronával befizetett részvény kibocsátása által szerezte be alaptőkéjét. A Liszauer Ignácz vezérigazgató vezetése alatt lévő intézet már 1894-ben tartalékainak részbeli felhasználásával kicserélte a részvényeket, teljesen befizetett uj részvényekkel. Betétei mintegy 600,000 koronára rugnak.

A *Büd-szent-mihályi takarékpénztár* eredetileg szintén szövetkezeti alapon alakúlt és csak 1884-ben változott át részvénytársasággá 120,000 kor. tőkével. Elnöke nánási Oláh József orsz. képviselő, vezető igazgatója Papp Ferencz.

A megye úgynevezett tiszaháti részén a *Dombrádi takarékpénztár* elégíti ki a hiteligényeket. Ezen intézet 100,000 korona alaptőkével 1892-ben alakúlt, Fábry Imre elnöklete alatt; vezető igazgatója Vas Mihály ref. lelkész, kinek az intézet fejlődésében oroszlánrésze van.

Uj-Fehértón, Nyíregyháza közeli szomszédságában 1894-ben szervezkedett egy népsegélyző szövetkezet, mely azután már két évvel később részvénytársasági formává változtatta át szervezetét. Igazgatóságának elnöke: Szoboszlay Imre, vezető igazgató: Katz Sámuel. Az igen élénk város és a gazdag vidék bő alkalmat nyújt a takarékpénztár működésének kifejtésére, a közönség bizalma a 320,000 koronát elért betét-állományban nyilatkozik meg, tartaléktőkéje 15,000 korona.

Balkányban 1897-ben alakúlt a *takarékpénztár*, 60,000 kor. alaptőkével, Gaál Elek elnöklete alatt. Az intézet Hajdú Gyula igazgatása alatt már első évi működése után 160,000 korona betétet gyűjtött.

A *nyírmadai takarékpénztár* elnöke gróf Vay Ádám, vezérigazgatója Krausz Mór, részvénytőkéje 200,000 kor. Az intézet 1898-ban alakúlt. Betéte 400,000 kor., míg kihelyezése 800.000 koronára rug.

Forgalom összesítése.

A Szabolcs vármegye területén működő intézetek 2.500,000 kor. alaptőke és 26.000,000 korona kihelyezés mellett évenként 500.000 korona tiszta jövedelmet produkálnak, mely a különböző tartalékok bevonásával majdnem 12% kamatozásnak felel meg; de ha figyelembe vesszük, hogy ez intézetek 17.000,000 korona betétet gyümölcsöztetnek és 3.500,000 korona visszleszámitolás útján beszerzett tőkét kezelnek, arra a biztos meggyőződésre jutunk, hogy ezen intézetek a vidéken szokatlanúl olcsó kamattételek alkalmazásával teljesítik a hitelszolgáltatást.

A BARZÓ- ÉS VOJTOVICS-FÉLE TÉGLAGYÁR.

A leszámítolási kamattételek Nyíregyházán $5^3/_4$—7%, a vidéki takarékpénztáraknál $6^1/_2$—$7^1/_2$% között variálnak, míg a betét utáni kamatláb 4—5% között változik.

Terményüzlet.

Úgy Nyíregyházán, mint Kisvárdán a terményüzlet kiválóan élénk. Nagy czégek és terményárú-raktárak bonyolítják le a forgalmat és a két terményraktár 80,000 métermázsa terményt képes befogadni.

A nyíregyházi termény- és áruraktár 160,000 kor. alaptőke mellett igen szép jövedelmet produkál; igazgatója Szamuely Aurél.

A kisvárdai áruraktár alaptőkéje 160,000 kor. Igazgatója Halasi Mór. Mindkét árúraktár az elhelyezett termény piaczi árának $^3/_4$ rész értéke erejéig előleget nyujt.

Egészben véve a szabolcsmegyei hitelviszonyok egészséges alapon nyugszanak és bár nemzetgazdasági szempontból óhajtandó volna, hogy ipari fejlesztés által a túlnyomoan agrikultur megye minden téren érvényesülne és így segélyforrásokban öregbednék, mindazonáltal megczáfolhatatlan tény a vármegye lakosságának folytonos vagyonosodása.

A millennáris kiállítás kitüntettiei.

Az 1896. évi budapesti ezredéves kiállításon érmet, díszoklevelet vagy másnemü elismerést kaptak: 1. *Millenniumi nagy érmet:* Májerszky Barna gépgyá-

ros Nyíregyháza. 2. *Kiállítási érmet*: Ágostai hitvallású népiskola Nyíregyházán, Kassai Nándor főreáliskolai tanár Nagy-Kállóban, Szeifrid László kocsigyáros és Kovács Mihály szíjgyártó Kis-Várdán, ifj. Schmotzer János késmüves, Epbinder Károly asztalos, Bálint Áron gubás, Maczánszki Sámuel szűrszabó, Thaisz Károly szabó, Opris Oszkár műfaragó, mind Nyíregyházán. *Elismerő oklevelet*: Nőipariskola Nyíregyházán, Katona István asztalos Nyír-Bátorban, Neubauer Lajos sodronygyáros, Antal János kocsigyártó, Moravszki Pál asztalos, Pásztor Mihály asztalos, Rakovitz Gyula, Palatitz Jenő szűcs, mind Nyíregyházán. *Közreműködők érmét:* Koczok László kir. főmérnök és Májerszky Barna gépgyárának következő alkalmazottjai: Albert Imre, Balogh Imre, Barta András lakatosok, Gráf János művezető, Huszti Pál kovács, Kazinczi Gábor lakatos, Kerekes Kelemen esztergályos, Maximovits Gyula kovács és Schönberger Antal fémöntő.

MANDEL EDE ÉS TÁRSAI CZÉG IPARTELEPE NYÍRBÁTORBAN.

Nagyobb ipartelepek.

A Szabolcs vármegye területén létező nagyobb ipartelepek üzem- és termelési adatai a következők:

A nyíregyházi villamossági részvénytársaság Nyíregyházán. Alapíttatott 1897-ben. Czélja: világítás és erőátvitel. A gyár két hatalmas épületből áll. A telep területe 10,000 négyzetméter. Hajtóerő három darab 100 lóerejü gőzgép. Termelési képesség: 3000 darab 16 gyertya erejü izzólámpa. A Nyíregyházi villamos vasutat is e telep fogja üzemben tartani.

Schlichter Gyula „Julia“ gőzmalma Nyíregyházán. Alapította a jelenlegi tulajdonos 1897-ben. A telep két holdnyi területet foglal el és hat épületből áll. Saját villamos világítása van és egy 120 lóerejü gőzgéppel van felszerelve. A munkások száma 25. Termelési képesség két és fél vaggon naponként. Kiviteli piacz Galiczia, hazai piaczok Erdély, Szabolcs és a szomszédos vármegyék. A tulajdonos egy nagyszabásu gőzsütő-gyárat rendezett be, finom süteményre, házi kenyérre, esetleg katonai és aratási nagyobb kenyérszállításokra.

A malom szomszédságában van Schlichter Gyula *gőzfavágója* gőzfűrészszel és gőzbaltával felszerelve. Alapította 1897-ben. A telepen egy 80

négyzetméter nagyságú épület áll, melyben gőzgép hajtja a fűrészt és a baltát. A gőzfavágó naponta 150 métermázsa fát képes feldolgozni.

Barzó Mihály és Vojtovits Bertalan építőmesterek téglagyára Nyíregyházán. Alapíttatott 1886-ban. Gyártási ágak rendes épülettégla, síntégla, homorú és lapos cserép. A telep, melynek területe mintegy 23 hold, a téglagyártáshoz teljesen fel van szerelve; van rajta egy körkemencze, 10 darab szárító-szín, azonkívül még 6 darab különböző czélra szolgáló épület, a szükséges kútak, sártörő és vízhúzó gépek. A munkások száma 70—80, ezek között 20—25 asszony-munkás. Évi termelési képesség két és fél millió. Piacza Nyíregyháza és környéke.

E czég tagjai, mint tervező építőmesterek, a következő épületeket építették fel: a városi gőzfürdőt, ág. ev. főgimnáziumot, görög kath. templomot, több városi iskolát és tanítói lakot és számos magánházat; mint vállalkozók pedig a kir. törvényszék és börtön épületét, a nagy evangelikus iskolát, a vármegyeházát, a város tulajdonát képező, diszes Korona-szállót, a közvágóhidat, a közraktárakat, a honvéd-lovas laktanyát, a színházat, a posta-épületet, a villamos telepet, az Erzsébet közkórházat, a berczeli, bereczki és vissi vízemelő-telepeket és tiltókat, a nagykállói orsz. tébolydát és ugyanott a járásbíróság épületét és több vidéki templomot és kastélyt.

Van ezenkívül még két kisebb téglagyár. Az egyik *Király* Sándoré, a másik a *Führer* czégé.

Neubauer Lajos sodronyszövetgyára Nyíregyházán. Alapították Neubauer Lajos és János 1875-ben. Gyártási ágak: sodronyszövetek, fonatok, kerítések, menyezetek, váltók, sodrony-ágybetétek és kocsiülések. A gyár 2000 négyzetméter területen fekszik és három épületből áll. A munkások száma 15, ezek közt 8 női munkás. Évi termelési képesség 50,000 kor. értékben. Kiviteli piaczok Lengyelország, Krajna és Ausztria. Lengyelországba menyezet-nádszövetet szállít, az utóbbiakba sodrony-ágybetéteket. Ezenkivül Magyarországon van czikkeinek erős piacza.

Nyíregyházi termény- és árúraktár részvénytársaság. Czélja: termények elhelyezése, amelyekre előleget ad, és azonkívül a szeszkereskedéssel is foglalkozik. Alapította az ottani takarékpénztár, a szabolcsi hitelbank és a megszünt ipar- és kereskedelmi bank, 1888-ban.

Irsay és társa vas- és fémöntődéje Nyíregyházán. Alapították 1890-ben Gőbl és Wagner. A telepen két épület áll és gőzerővel dolgozik. A munkások száma 20. Piaczait a közeli vármegyék képezik.

Májerszky Barnabás gépgyára Nyíregyházán Alapíttatott 1882-ben. Különösen olajgyártási gépekre fektet súlyt és 1900-ig 86 olajgyárat rendezett be. Különlegessége a víznyomású olajsajtók gyártása. A gyár területe 980 □ m., melyen a külömböző munkaszakokra beosztott nagy épület áll. Gőzgéppel dolgozik és munkásainak száma rendszerint 60. Termelési képessége évenkint mintegy 180.000 korona értékű árú. Kiviteli piaczai Galiczia és Szlavonia és hazai piaczai az országnak olajmagvakat termelő részei.

Feldheim Emánuel napraforgó-olajgyára Nyíregyházán. Alapította Jaeger József 1872-ben. A telep 8 holdnyi területén 5 épület áll. Gőzgéppel dolgozik és munkásainak száma átlag 14. Piacza a hazaiakon kívül, Ausztria.

Mandel Eduard és társai műmalma Nyír-Bátorban. Alapította Mandel Eduard 1850-ben. Különlegessége a nyiri rozsliszt. A malom 400 négyzetméter területet foglal el és egy épületből áll. Hajtóerő két gőzgép, melyek közül az egyik 100, a másik 25 lóerejü; a munkások száma 30. Évi termelési képesség 35,000 métermázsa sima őrlés, és 30,000 métermázsa finom őrlés.

Kiviteli piaczok rozslisztre: Ausztria, Csehország és Galiczia. Hazai piaczok: Borsod, Abauj, Zemplén, Bihar, Hajdu, Máramaros és Szatmár.

Ugyancsak e cég tulajdonát képezi az e teleppel kapcsolatos *napraforgó-olaj és olaj-pogácsa-gyár*. Különlegesség az étkezési olaj gyártása. A gyár három épületből áll és 500 négyzetméter területet foglal el. Üzemidő hat hó, mely idő alatt állandóan 20 munkást és 50 napszámost foglalkoztat, mely utóbbiaknak nagyobb része nőkből áll. Fél évi termelési képesség: 2500 métermázsa olaj és 3500 mmázsa pogácsa. Kiviteli piaczok: Ausztria, Horvátország, Románia és Galiczia, az olajpogácsa számára pedig a cs. és kir. családi uradalmak.

E teleppel kapcsolatos ugyane czégnek a *szeszgyára*, mely nyers és finomított szesz előállításával foglalkozik. 5 épületből áll, melyek 1200 négyzetméter területet foglalnak el. A munkások száma 25. Évi termelési képesség 7000 hktl. nyers szesz és 25,000 finomított. Piaczai, Szabolcson kívül, a szomszédos vármegyék és Budapest.

Legujabban a fentnevezett czég egy *eketaliga gyárat* is alapított, mely 500 négyzetméter területet foglal el és mintegy 50 munkást foglalkoztat. A taligának alapszerkezete az, hogy a két tengely a szilárdan ráerősített kerekekkel együtt forog s a tengelyek és kerékagyak kopását teljesen kizárja. Ezen elmés szerkezetű eketaliga az összes államokban szabadalmazva van és máris élénk keresletnek örvend.

A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHAZ SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

Szabolcs lakói a honfoglalás korában.

Szabolcsban honfoglaló őseink *szlávokat* találtak. Ezek a honfoglalás idején már a kereszténységgel ismerősök lehettek. A bizánczi birodalommal nemcsak Délmagyarország dunai részei állottak összeköttetésben, hanem a Szabolcs vármegye környékén alakult szláv vajdaságok és kenézségek is, s így valószínű, hogy Szabolcsban is megfordúltak a keleti hittérítők, vagy a szomszédság papjai. A vezérek korában pedig már egyházaik is lévén, Szent-István alatt megtérítésök javarészben csupán a szertartás nyelvének megváltoztatásában és a nyugati egyházhoz való csatlakozásban állott.

Szabolcs vármegye területén is életbelépett ugyan a szent király törvénye, hogy *minden tíz falu* egyházat építsen, de e vármegye ős lakóira nézve ennek végrehajtása, a már megvolt egyházaknál fogva, nem látszott terhesnek. Hogy Nyír-*egyháza* egyike lett volna e tízes csoportoknak, megengedjük, de hogy akkoriban e vidéken egyetlen lett volna, az nem valószínű.

Magyarok és besenyők.

A telepedett másik népfaj a *magyar* és *bessenyő* elem volt (Székely, Besenyőd).

A szászdi monostorra vonatkozólag olvassuk: „Do predium Suruk cum capella sancti Martini.“ Itt Suruk alatt Foltin János szerint „a Tiszához közel eső Zsurk falu értendő“. Szerinte a kápolna helye kijelölhető, mivel későbbi időben a kápolna körül falu keletkezett s a kápolnától kölcsönözve, ma *Szent-Márton*-nak hívatik és Zsurktól déli irányban fekszik. Igen, de tudnunk kell, hogy ott magyarok laktak, kiknek hadnagya *Mihály* volt, a szóban forgó alapítás idejében. *Mihály* tehát keresztény.

Azonban ha ilyen zúghelyen is volt kápolna, akkor nem csupán Nyíregyházán, hanem bizonyára másutt is voltak ilyenek.

A másik, a mi itt hangsúlyozva kimutatandó, városaink, falvaink és pusztáink régisége, melyek az előkorban egyház és pap nélkül nem képzelhetők.

Helynevek a Váradi Regestrumban.

Szabolcsi helynevekben régi kútfőink között leggazdagabb a *Váradi Regestrum*, mely II. András korából származván (1205 1235), még a tatárjárás előtt való ős időknek tanúja. A Váradi Regestrum a következő szabolcsvármegyei helyeket szerepelteti: *Balkány, Bessenyőd, Bogdán, Bolth, Csúr, Ekőcs, Fejértó, Hene, Hortobágy és Bágy, Karász, Kékcse, Kemecse, Nánás, Napkor, Nyír, Oros, Polgár, Petri, Szabolcs, Szolnok, Tas, Várda, Varsány, Zalkod.*

Helynevek Árpádkori oklevelekben.

Árpádkori oklevelekben említtetnek: 1245-ből Gáva, Timár, Nagyfalu. 1268-ból Kaak (Kék). 1281-ből Semjen. 1283-ból Halász. 1289-ből Gúth, Balkán, Acsád. IV. László korából: Szakol, Busal, Ajak, Kemecse, Jéke. 1290—1300. Beszterecz, Dombrád (Domorád), Dobos stb., melyek ugyanannyi egykorú parochiának vagy egyháznak az emlékezetét is fentartják.

Kegyurak.

Saját világításban állítja elénk a magyar kereszténység első századainak ügyét az első vagy legalább legrégibb ismert nagybirtokos kegyurainak számbavétele is.

Volt idő, midőn Szabolcsban legnagyobb birtokos a *szabolcsi földvár* volt. A nagy birtok-testből legutoljára Timár, Nagyfalu, Gáva, Vencsellő, Ekölcs, Halász és Harang szakadtak ki. A szabolcsi vár nagy birtokterülete fölött a patronátusi jogokat királyaink gyakorolták, a mi kedvező hatással volt a kereszténységnek e területen való elterjedésére és megszilárdulására.

A vár után legrégibb birtokosnak és leghathatósabb kegyurnak az egri egyház látszik. Irásba 1261-ben vétetett, de hagyományaink szerint még magától Szent-Istvántól kapta az *egri püspökség* (1009. év) *Oszlárt*, *Tymárt*, *Bagzeget* a Hortobágy vize mellett a hozzátartozó halastavakkal, *Pog*-egyháza falut, közel a Hortobágy vizéhez, hasonlóképen halastavakkal.

A szászdi apátság alapító levelének világításában a következő szabolcsmegyei helyekre nyerünk adatokat: Basahalom (ma Bashalom), a Hortobágyon Horth, Dada (az írásban Ceda), Vense, mely nem egy Vencsellővel, de tájékán keresendő; Dombrád és Szekeres (Foltin János szerint Ekeres Dombrád mellett), Pród, Zsurk, Levelek.

Czímeres nemzetségeink közül a következők érdemesűltebbek, mint egyháztartó nagybirtokosok: a *Baksa*-nemzetségnek *Eszényi*, *Csapi*, *Gálszécsi* ágazata. A *Bogát-Radvány*-nemzetség: a Monokiak, Bogátiak, Rakócziak. A *Guth-keled*-nembeliek: Dobiak, Dorogiak, Daróczіak, Kisvárdaiak, Zeleméríek, Szokolyiak, Anarcsiak, Báthoriak, Guthiak, Balkányiak, Bánkiak. — Azután a *Huntpázmán*-nembeliek, a *Jákó*-nemzetség, a *Káta*-nembeliek, a *Szartivánvecse*-nembeliek, a *Pécz*-nemzetségbeliek, Ibrányiak, a *Balog-semjén*-nembeliek, a *Szente-Mágócs*-nemzetség, a *Tolcsva*-nembeliek. Ezek a kiválóbb családok, melyek Szabolcs területén *egyházakat* emeltek, papokat tartottak, a szentélyben üléssel bírtak és ha helybeliek voltak, ott temetkeztek.

A *köznemeseket* versenygésben látjuk egymással. Az egyik egyházat, a másik kápolnát állíttat, a harmadik papja számára újabb jövedelmi forrást nyit. A határleírásoknál gyakori a *paprét*-nek, *paptavá*-nak stb. emlegetése Alig van oly falu, hol egyházra vagy kápolnára vagy mindkettőre ne bukkannánk.

A *főnemességet* a szerzetes-rendek pártolása jellemzi.

A *kegyúri jog* nagy tisztesség. Birtok-osztozkodásnál közösnek marad ugyan, de az egyháztól távolabb esett fél rendesen kápolnát állíttat.

„Egyházas" helyek.

Szabolcsban a következő helyek viselték az *Egyházas* jelzőt: Berczel (1424), Bodony (1336), Gégény (1355), Gelse (1336), Macs (1439), Nagyfalu (1459), Pátroha (1324), Zász Ibrány és Halász közt (1322), Szent-György (1439).

Máskor az egyház védő szentjéről neveztetik el a község, mint: Szent-Ábrány (1371), Szent-Ágota, Szent-Iván, Szent-Margita (1261), Szent-Márton, Szent-Mihály, Szent-Miklós, Szent-Péter.

Van Szabolcsban: *Himesegyház*, a balmazújvárosi ősegyház. *Félegyház* a Derékegyháznak ellentéte és fiókegyházat jelent. *Szegegyház* valószínüleg egykori egyházának külső színét jelzi

Kőegyházak.

Egyházaink fából vagy kőből építvék. Meglepő Szabolcsban a kőből épült egyházak nagy száma. *Fa-alkotmány* volt: a *gemzsei* Szent-Bertalan-*kápolna* (1374), a *keék*-i Krisztus testéről nevezett egyház (1333). Kőegyházakul említtetnek megyénkben: az *oros*-i (1483), a *napkor*-i (1483), a *nagy-kállai* (1483), *kis-kállai* (1483), a *biri* (1483), a *lökı*; a tisza-*eszlári* (1483), *simai*, *laskodi*, *székelyi* (1485), *megyeri* (vas) (1483), *bagosi* (1483), *thassi* (1499). Hanem minden adatot, mely kőegyházról szól, alig lehet betü szerint való értelemben venni. Azok nagyobb része *tégla*-építésű lehetett. Erre mutat a *Fejéregyházával* ellentétes Himesegyház (Balmazujváros). A középkori építés külsőleg vakolást nem használván, *virító* kinézést nem adhatott egyházának másban, mint a színes téglák alkalmazása által.

És ilyenekre épen Szabolcsban bukkant Ipolyi több helyen. Nyíregyházán, hol az

ev. reformátusok akkor még fönnállott egyháza zöld, sárga és fekete szemű *színes téglákból* épült volt. *Oros*-on, a hol a református templom támaszfalainak egyes helyein, hol a vakolat elvált, tüntek ki a színes, különösen a sárga és zöld téglák. *Karászon* a lebontott régi egyház törmeléke közt talált különböző színű, sőt *fénymázas* téglákat is.

Biblia pauperum.

De középkori egyházaink nem csupán hivogató külsővel bírtak, hanem belsőleg is áhítatkeltőbbek voltak, mint a maiak. Volt gondoskodva különösen a nép hangulatkeltéséről, az úgynevezett *szegények bibliájá*-ban (biblia pauperum); mert a XIII—XVI. századok nagy időközében Szabolcsban kevés oly Istenháza volt, mely egészen vagy részben kifestve nem volt és különösen szentélyében falfestményekkel ékesítve nem lett volna. Az új hit azonban hadat üzent a szegények ezen bibliájának, és ha vannak még egykorú egyházak Szabolcsban, akkor bizonyára vastag, százados mészréteg-zet alatt rejtőznek a naiv felfogású, élénken színezett szentképek.

A TURAI TEMPLOM BELSŐ PORTÁLÉJA 1488-BÓL.

A középkor hitbuzgalma és áldozatkészsége azonban a legmeglepőbb módon a monostorokban mutatkozik, melyek vidékök történetében elsőrendű tényezőt képviselnek.

A mívelődési mozzanatok írójának teendője marad azonban, hogy a Hortobágy egykori népesebb voltát, az ott virágzott monostorok hatásának ismerje föl. Második szempont, hogy minden főrangú családnak egy monostor — és megfordítva, minden monostornak valamely előkelő nemzetség felel meg.

Monostorok.

1. Az első monostor, mely hatással volt Szabolcsra, az 1067. táján alapított *szászdi apátság*, mely létrejöttét a Géza nagyvezér és László vezér előtt nagy becsületben álló Péter ispánnak köszöni. Szászd nem Szabolcsban, hanem annak szomszédságában Borsodban feküdt. Némely íróink Szabolcsban keresik; s birtokai javarészben csakugyan mind szabolcsiak. Az apátságnak IV. Béla által megerősített alapító-levelét a vármegye történetét tárgyaló részben egész terjedelmében közöljük.

2. *A beszterezi monostor vagy Beztruchmonostora.* Monostoros egyháza a szentséges Megváltó tiszteletének volt szentelve, mi nagy régiségére vall. Mikor és ki alapította, és mely nemzetségnek voltak udvari papjai és mauzo-

leumának őrei? emlékek hiányában még csak gyanítanunk sem lehet. 1290—1300 táján kegyurasága vitás, a király által rendelt vizsgálat kiderítette, hogy a monostor kegyurasága a Lőkös fiait illeti. Egy másik évnélküli, de még IV. László korából (1290 előtt) való okirat beszéli, hogy Kozma fia, Pál és testvérei kegyvesztettek lettek és Dombrád, Dobos és Beszterecz a Balog-Semjén nembeli Ubul fia Mihálynak és fiainak adattak. 1343 táján a Beszterecz-monostorhoz tartozó Újfalut a szatmárvármegyei Dobosiak bírják.

3. *A halászi monostor.* 1311-ben I. Károly a Pécz-nemzetségbeli Gergely fia, Lukácsnak adja: Halászt Bel-Halászt, „in qua quidem Halaz est Monasterium constructum in honorem Virginis gloriose" a tiszai vámmal.

Foltin János szerint Nagy-Halász alatt, a községen kívül, délnyugati irányban Ibrány felé, egy kiemelkedő terjedelmes dombtetőn, máig egy terjedelmes épületnek rommaradványai láthatók, a hol a hagyomány szerint, hajdan barátok laktak. Foltin János állítása szerint ez lenne Péter ispán fönt említett monostora, melyet Géza nagyvezér és László vezér támogatása mellett alapított. Indokai a következők, mert *Egyházas-Zász* helynévvel Szabolcsban épen Halász és Ibrány határjárásában találkozunk (1322); mert ennek is a „boldogs. Szűz monostora" a czíme; mert a határ-leírásban említtetik az „apát-ér" és mondatik, hogy „a víz tartozandó az apáturhoz, az erdő pedig Ibrányhoz." Tehát kétségtelen apátsági mivolta is.

Nem utolsó érve az érdemes tudósnak a halász-zászti apátság mellett a szolgálmányos Dombrád és Zekeres közelsége. Nagy-Halász, az apátság egykori helye, úgymond, szomszédos hely Dombráddal és bár Nagy-Halásztól Dombrád éjszaki irányban három órányi távolban van, határaik mind e mellett is egymással érintkeznek. Szóval erős ellenféllel áll szemben, a ki apátságának eredeti helyét Szabolcs vármegyén kívül Borsodban keresi.*

A monostor és egyház sokáig fönnállott. *Pázmány* Péter szerint, a XVII-ik század első felében *Halászon* szent-ferencz-rendű szerzetesek laktak.

4. *Bődmonostora* (Bewdmonustra, Beud). Alapítási kora, a benne magának emléket emelt nemzetség, a monostor viszontagságai, merőben ismeretlenek. Létezéséről csupán egy-két adat szól. 1324-ben a semjéni Ubulfiutódok tiltakozásából nyilvánvaló, hogy *Bődmonostor*-ának részbirtokosai voltak. 1347-ben már a Báthori család ősei osztakoznak birtokaikon, melyek között *Bődmonostora* is említtetik. Később is majd a Báthoriak (1413), majd a Zelemériek (1476) birtoka gyanánt tűnik föl.

5. *Adonymonostora* (Adonmonostora, Monosthoros-adon.) E monostor állítólag a prémontreieké volt és egyháza *Kisasszony* tiszteletének volt szentelve. 1347-ben osztozkodván a Guthkeled nemzetségbeli Báthoriak ősei *Odonmonostur*-ának kegyuri joga tekintetében, a patronusi jogban a megfelelő részességet közösnek hagyták és a Báthoriak utókorában eshetett akár e család, akár más részéről a prépostságnak az utolsó nyomig való elpusztulása.

6. *A nyírbátori klastrom.* Már ez nem monostor volt, hanem csak kisebb szabású, t. i. kolostor. A hagyomány úgy tudja, hogy a nyírbátori egyházat 1480 tájékán Báthori István építette a kenyérmezei ütközetben szerzett zsákmányból. Erről különben Nyírbátor leírásánál bővebben van szó.

7. *Zámmonostor* (Zaammunustura.) Egyháza a *szent-kereszt* tiszteletének

* *Foltin János:* A zázty-i apátság. Eger 1883. Mint a vármegye történetét tárgyaló részben is említjük, ma már eldöntött kérdésnek tekinthetjük, hogy *Zasty* alatt csakugyan a borsodvármegyei *Szászd* monostor értendő. *Szerk.*

volt szentelve. Alapítójának a *Káta*-nemzetség látszik és különösen ennek Gúgh-a, a sokat szerepelt Kátaiak őse. Ez ág birtokában látjuk Zámot még 1297 táján is, mikor a birtokos család száz ezüst márkáért Debreczeni Dósa mesternek eladja. Hogy azonban itt nem *egész* Zámról van szó, kitünik egy

A NYÍRBÁTORI MINORITA-TEMPLOM BELSEJE.

1343-iki oklevélből, mely szerint a Kátaiak és Dósa fiai osztoznak meg Zám-monostor falun s a monostor kegyúri jogán és vámján. A következő századokban a monostorra vonatkozólag hallgatnak adataink. 1459—1473-iki adatok e helyet már nem nevezik monostorosnak.

8. *Ohati monostor* (Hahothmunustura). Már csupán hanyatlásának vagyunk

tanúi, midőn 1299-ben a *Rátold*-nemzetség kezéből Poroszlóért, mely szintén monostoros, a poroszlói Julák kezére megy át. Hahothmonostorához ekkor még *Hodos*, *Árkosd* és *Sziles* szomszédos és Csege, szintén szabolcsvármegyei helyek tartoztak. 1456-ban és már korábban is egyszerűen csak *Ohat* és a monostornak már semmi nyoma.

9. Szent-Iván *szabolcsi* prépostsága. 1333-ból Devecser határában harmincz halastó említtetik, melyeknek egyike *préposttava* néven szerepel. Állítólag prémontrei rendű volt s így a tatárjárás előtt már léteznie kellett; de a „Prémontreiek" írója nem számol be sem a prépostsággal, sem alapítóival, akik valószinűleg a rakamazi Guth-Keledek lehettek. Az egyházmegyei névkönyv úgy tudja, hogy ezen prépostság most egyesítve van a jászóvárival.

10. *Az eszenyi pálos kolostor.* A „*Kisasszony*" tiszteletének szentelt ezen remete-kolostor 1356 óta állt. Alapítói a Baksa-nemzetségből („Miczbán") származott *Csapiak*, illetőleg Simonfia Tamás volt. Álladékul szántóföldeket, halastavat, gyümölcsöst stb. kaptak. Elég népes volt e klastrom, miután egy évből (1639.) ismerjük Jakab perjelt, János és Mátyás papokat, Domonkos és Miklós frátereket. Birtokuk idővel szépen megszaporodott. Bírnak Endesen, hol az Endesiektől 1482-ben szereznek részeket. A Laposnya halastó, Tóköz és Zegh erdőn és a szentmártoni réven kívül szőlőkben is vagyonosok. Megrontójuk az alapitó család késő ivadéka, az új vallási áradatba belesodort *Csapy Ferencz* volt, ki elfoglalta birtokaikat, őket pedig elriasztotta századas magányukból.

11. *Karászon* czimeres, nagy nemzetség lakott, a bánokat és Szabolcsnak sok főispánt adó *Karásziak*, kik az Anjou-kor közepéig állottak a vármegye élén. Kellett tehát lennie monostoruknak is. A karászi monostort említi Foltin János is, sőt volt ott *apácza-kolostor* is a fönmaradt gyér emlékek szerint.

12. *Vidmonostora.* Nem a mostani Szabolcs területén fekszik s emlékezete sem nyúlik messzebb 1430-nál, amikor mint a Kállayak birtoka tünik föl *Andosmonostorával* együtt.

13. *Andosmonostora.* Nem tudjuk, hogy romjai hol keresendők. Ez tehát már a negyedik monostoros hely a Kállayak birtokában. E nagymultú család ősi bölcseje és monostoros temetkező helye — nézetünk szerint egyaránt a szatmármegyei Semjén táján keresendő. A középkori Szabolcsban két *Apáthi* helynév is jelentkezik, de monostor föltevésére egyik sem jogosít. Amely Apáthi Hene mellett, Bogdántól északra feküdt, az annak idejében nyilván a beszterczei apátot uralta. A mai Kopócs-Apáti pedig Sárvár-monostorához tartozott. Az elpusztult, de Téth tájára eső *Ujfalu* 1465-ben másként „*Apát-szögh*"-nek neveztetik, de önálló apátúrság föltételezésére ez sem jogosít.

Anya- és fiókegyházak.

A vármegye anya- és fiókegyházai a következők voltak:

Dada. Ma is plébánia. A pápai Regestrum említi Szent-Györgyről nevezett egyházát. Papja: 1332. István; kegyura 1067—1254. a Guthkeled nemzetség lehetett. *Tisza-Dob.* Most félegyház. Egyházának védő szentje a XIV. században Szent-Miklós; papja a Regestrum korában Simon. Birtokosa 1270—1300. a Guthkeled nemzetség, utána a nemzetség dobi ága. Dob kettős hely levén, itt méltán még kápolna is föltételezhető. *Takta-Kenézlő.* Most félegyház. Papja: 1332. Miklós. Egyháza ismeretlen. 1312-től a Tolcsvaiaké. *Rakamaz.* Ma is derékegyház. Első, okleveles adata 1067-ben merülvén föl, Szabolcs egyik legrégibb egyháza. A szent-keresztről nevezett egyházának első emlékezete 1310-ben a Guthkeledek osztozkodása alkalmával merül föl. 1435-ben papja Miklós volt. *Nagyfalu.* Egyházát még az árpádházi királyok építhették, miután mint várbirtok 1245-ben került adomány útján a Guthkeledek kezére. 1459-ben egyházas Nagyfalunak neveztetik. *Eszlár.* Egyháza Szent-Kilián tiszteletére kőből épült (1332—1414). Papja: 1332. Pál, majd János. 1281-ben a Guthkeledeké, 1321. táján a Kállayaké, előttük pedig Karászi Sándor bán ivadékai birtokolták. *Szent-Péter* (puszta Búj és Kótaj közt) Szent-Péter egyháza 1414-ben említtetik. Hogy plébánia lett volna, nem bizonyos

Királytelek-re látszik vonatkozni 1338-ból e körülírás: Zentkiral alio nomine (másként) Bűd-Szentkirály. E szerint e területen Szent-István király egyháza állott volna. *Tisza-Lök*, Szent-Miklós egyházával. 1332 1337-ben. Papjai Jakab, majd Miklós. 1397. Jakab. 1252. Löki Eélnek fiai Csobajt megveszik. 1332-ben a Kállayaké. A régi világban *Nagy-* és *Kis*-Lök volt. *Gyomán* Lök mellett. Már nyoma sincs. Egyháza Szent-Mártont vallotta védő szentjének. Papja 1332. Pál, 1354. Jakab 1325 előtt már a Kállayak birtoka. *Szabolcs*. 1332 1337. táján papja Péter. Az a kápolna, melyről 1431-ben olvassuk, hogy Szent-Mihály tiszteletének volt szentelve, a falu közepén áll s nem lehet a szent királyok korából való anyaegyház. 1393 előtt már a Szente-Mágócs nembeliek birtoka. *Gáva*. Papjai: 1332-ben Miklós, 1337 előtt Mihály, 1379-ben Lőrincz. 1245-ig várbirtok, tehát királyi patronátus, aztán a Guthkeledek bírják. *Zalkod*. Papja 1332. Domonkos. Minden szentekről nevezett egyházának már az Árpádok korában nyoma van. Egy 1299-iki írás szerint ugyanis a zemplényi Csenke Zalkodhoz tartozó félegyháznak mondatik, *emberek emlékezetét meghaladó idő óta*. Másik félegyházának *Wiis* tűnik elő, mely hely Kisasszony kápolnájának kegyuraságát 1343-ban a Csicseriek bírják. *Ibrány*, mondatik *Egyházas*-Ibránynak is. Egyháza Szent-György tiszteletének volt szentelve. Papja 1332. Bálint. 1322-ben a Pécz-nemzetség kapja, ivadékai az ibrányi Ibrányiak. *Nagy-Halász*. Monostoros hely. Van külön plébániája is Papja 1328-ban Mikó, a Nagyasszony egyházának igazgatója. *Kemecse*. Papja 1332-ben Péter, 1359 táján Lőrincz. 1272—1290 közt a Kállayak kapják királyi adományba; de gyaníthatók kegyuraknak a nemes Kemecseiek is, kik 1330-tól önállóan szerepelnek. *Nyíregyháza*. A tizedszámadások könyve csupán nevével számol be, de nem említi sem a fizetett összeget, sem papja vagy egyháza nevét. Általában kevés papját ismerjük a középkorból, mi talán félreeső voltának tudható be. 1420-ban az egri szentszék végrehajtással bízza meg a Kálló környékén lakó plébánosokat, hogy nemes Kállai Lőkös fia Miklóst kisebb egyházi fenyítékkel szorítsák tartozásának és a rárótt bírságoknak fizetésére. Ezen megbízottak az érdemes és tiszteletes *nyíregyházi*, pazonyi, löki, gávai, szabolcsi, szakolyi, balkányi és geszterédi plébánosok, a kik azonban névleg nem említtetnek meg. 1347-ben a Báthoriak ősei Nyíregyházán is osztoznak. *Oros*. Papja 1328-ban Tamás volt Ő adózott a Szent-Péter egyháza részéről a pápai tizedszedőknek is. *Sima*. Kőegyháza 1483-ból ismeretes. *Napkor*. Egyházának nyoma 1205—1235. évek tájára vezethető vissza. 1319., 1332., 1345. és 1400-iki adatok szerint kőegyházának védő szentje Szent-István király volt. Papja 1332 Bálint. *Harang* (puszta). Régi, népes egyházát, mely 1440-ben átalakulásban volt, „Szent-Margit" egyházának hívták. Hogy önálló lelkészség lett volna, arra nincsen közvetetlen bizonyságunk. *Geszteréd*. Egyházának védő szentje Szent-János evangelista lehetett Papja 1332. Pál. *Hugyaj*. Egyháza Szent-György tiszteletének volt szentelve. Papja 1332—1337. táján András. 1281-ben a Guthkeledek birtoka. *Nagy-Kálló*. Egyháza a Szent-Kereszt tiszteletére volt állítva, mihez képest a szentély falait és oltára szárnyait a kínszenvedés fokozatosan haladó ábrázolásával és a főoltárt a fölfeszített Megváltónak plastikai föltüntetésével kell képzelnünk. Papja 1332—1337. táján Lőrincz, 1328-ban Demeter, 1340-ben Pál, 1345-ben Miklós, 1381-ben Péter, 1414-ben Benedek. *Kis-Kálló*. A középkorban neveztetik *Tót*-Kállónak, sőt korábban *Fedémes*-nek is. Tornyos egyházának védő szentje a pápai tizedszedők bejegyzése szerint, Szent-János evangelista volt. Egy 1400-iki írás szerint pedig Keresztelő János. Papjai: 1332-ben Sixtus, utána Gergely, 1400-ban Jakab. *Kálló-Semjén*. 1317-ben *Egyházas*-Semjénnek neveztetik. 1319-ben Szent-Miklósnak ott levő egyházáról, mely a helység északi részén állt, nevezetes az ottani Kisasszony kápolnájával való versengése. Papjai: 1318-ban János, 1332—1337. táján István, 1343 körül Péter a semjéni pap a Kállay-családból, ki úgy látszik, később hevesi főesperes lett. 1346 táján János, 1381-ben Fábián, 1398-ban Péter, 1400-ban Jakab. *Biri*. Biriben az 1483-iki följegyzés szerint, az egyház kőalkotmány és kettős tornyú, mi a Kállay családot dícséri. *Balkány*. Papjai: 1328 táján István, 1332-ben András. Kegyurai a Balkányiak voltak. *Szakoly*. Egyháza Szent-Miklós napkor tartott búcsút. Papjai: 1329., 1332—1337. Péter, 1343-ban Mihály. A szakolyi Guth-Keledek voltak patronusai. *Bököny*. Hogy egyházának északi falán Szent-László csatája is ábrázolva volt, onnan gyanítható, mert a krónikák szerint itt vívta ki a szent király egyik diadalmas csatáját a kúnokkal. Papja 1332. Bertalan. *Bot*, régiesen Bolth (puszta). Egyháza Szent-Mihályról neveztetett. Papja 1332-ben Márton. *Szoboszló*. Csak Péter papját ismerjük. *Szováth*. 1332—1337 táján élt Mátyás papja. *Hegyes*. Egyháza Szent-Miklósról neveztetett. *Balmaz-Ujváros*, régi nevén: *Hímes*. Papja 1332-ben Mihály. *Mizsete* a zámi pusztán. *Köteles*. 1347-ből azon levélben, mely pércsi Mike fia osztozkodásáról szól, úgy említtetik, mint szabolcsi hely, melynek egyháza Szent-Györgyöt tiszteli védszentjéül. Ma ilyen helyet nem ismerünk. *Hort*. 1347-ben szintén úgy említtetik, mint Szabolcsban fekvő egyházas hely Egyháza Szent-Dömötört vallotta védő szentjének. *Macs* (puszta) is szabolcsi területen van a középkorban és az *egyházas-macsi*, másként *szentgyörgyi* lelkészség a szabolcsi főesperesség területén. *Rábé* és *Bajom* szintén mint a szabolcsi főesperességbe tartozó plébániák említtetnek, de hogy ebben az időben területileg is e megyéhez tartoztak volna, nem lehet kimutatni. Hasonlóképen *Ebes*, *Bagos*, hajdan *Kis-* és *Nagy*-Bagos. Papja 1332—1337 táján Pál. E lelkészi hely alkalmasint Felbagos volt, melynek egyháza Kisasszony-ról neveztetett, patrónusai pedig a Kállayak, majd Biri Tamás. *Gúth* puszta Nyír-Adony mellett. A Guthkeled nemzetség birtoka a történelem emlékezetét meghaladó idő óta. Egyházának romjai még ma is láthatók. Első ismeretes birtokosa az 1289-ben élt Pál fia Lőrincz volt. Ezen egyház Szent-György tiszteletének volt szentelve és első ismert lelkésze Lőrincz volt. *Nyír-Adony*. Már látjuk, mint *Adonymonostorá*-t. Papja 1332-ben István. *Szent-Ágota* puszta, önálló lelkészsége mellett nem szólanak írásbeli adatok. *Szent-György-Ábrány*, mondatik olykor *Szent-Ábrány*-nak is. 1341-ben az egri szentszék által az ohati határra megbízott emberül küldetik ki András, az *ábrámi* pap. *Nyír-Bátor*. Nem mindenkor volt szabolcsi, hanem sokáig szatmári terület. Így a pápai adófizetés korában, a mikor Lőrincz volt plébánosa. Egyháza Szent-Györgynek volt szentelve. Kegyurai a Báthoriak voltak, kik közül a kenyérmezei hős, a zsákmányból építette volna a ma is fönlévő egyházakat. *Szent-Miklós*, másként *Csege-Szent-Miklós*, melynek János papját ismerjük. *Szent-Margita*. 1261-ben már *Fejér-Szent-Margita*. *Csege*. Csegének „minden szentekről" nevezett egyházát

ismerjük. Papja 1332-ben Dömötör. Ettől különböző a *Csegény* nevezetű hitállomás Szabolcs felső részében. Papja 1332-ben Domonkos. *Polgár.* Papja 1332-ben Antal. *Ártándhaza,* Szent-Miklós egyházával 1433-ban szerepel először. *Hadház.* Ezen hely is csupán Szabolcs régi kiterjedése tekintetéből kíván itt emlékezetet. Papja 1394-ben Miklós. *Böszörmény.* Régenten szabolcsmegyei hely volt. Papja 1332-ben Péter. *Zelemér* szintén Szabolcshoz tartozott. A Zelemériek lakásának romjai még láthatók egy torony alakjában Böszörmény szomszédságában. Templomának védőszentje Szent-András apostol volt. Papjai: 1332-ben Miklós, István, 1347-ben Péter, 1393-ban Balázs, 1414-ben is Balázs. *Kocs,* puszta. Szent-Péterről nevezett középkori egyházának papja 1332-ben Dömötör. *Ohat* puszta. Monostorát már ismerjük, egyháza Szent-György tiszteletének volt szentelve (1311 Kár. O. I. 143); szomszédjában *Árkosd* félegyház lehetett. *Pród* puszta. Adatai 1067—1476 közt mozognak, miután előfordul a szászdi apátság alapító levelében, utóbbi esetben pedig *Prod-egyház*-nak, tehát még mindig egyházas helynek neveztetik. *Léta,* már 1336-ban Szent-János evangelista tiszteletére épült egyházáról nevezetes. *Magy.* Papja 1332-ben János. *Vámos-Pércs.* Ide valónak tartjuk „Paulus de Wamus" papot 1332 tájban. *Szent-Mihály* (Zenthmihal), egyházáról 1319-ben, a Kállayak birtok osztozkodásánál veszünk első ízben tudomást. *(Anj. O.* I. 527.) *Ders.* Ohat táján 1341. egyházas hely.

A borsovai főesperességhez tartozó helyek.

A középkorban sok ideig nem a szabolcsi, hanem a borsovai főespereseknek voltak alávetve a következő egyházas helyek:

Pócs. Máriáról nevezett egyháza már a pápai tizedszedők számadásában említtetik. Papjai: 1238-ban István, 1332-ben András. Urai a Báthoriak ősei a Guthkeled nemzetségből. *Gyulaháza.* Egyháza, úgy látszik, Szent-Erzsébet tiszteletére volt szentelve. Papjai 1332. János. *Karász.* Kisasszony tiszteletére szentelt egyházát a hagyomány Szent-László király korából valónak tudja. Papja 1310 körül Miklós. *Ajak.* „Szent-Miklós" ajaki egyházának papja Benedek 1332—1337 tájban szerepel. 1359 táján Balázs, 1386 előtt Demjén. Két Ajak van. Kegyurai 1272., 1293., 1299., 1315., 1328. években szerepelnek. *Pátroha,* a középkorban: Ighazospatruh Szent-Márton egyházával (1324.). A vele ellentétes Pátroha *Őr* előnévvel 1332—7. Papja 1332. János. 1344. után Magyar Pál halálával nejére száll Pátroha birtoka s a pátronátus is. *Anarcs.* 1317. Pál várdai, Mihály, Péter gyulafalvi, László thasi papok társaságában Péter anarcsi lelkész szerepel. 1332—1337 táján István volt az anarcsi Szent-László egyházának papja. Az anarcsi nemesek a Szabolcsban hatalmas Guthkeled nemzetség egyik ágazatát tették. *Kenéz,* ma: Cserepes-Kenéz. Papja: 1332. Miklós. A kenézi nemesek is valószínüleg a Guthkeled nemzetségből származtak. Ettől különbözik *Keleznő,* vagyis *Kenézlő.* Papja 1359. András. *Fényes-Litke.* Mária egyházával (1433). Papjai: 1317. Mihály, 1332—1337. András, 1359-ben András, 1386. Barta. 1433. Az egyház a bold. Szűz-Mária tiszteletére van szentelve, kegyurai a Kisvárdaiak. *Rozsál.* Szintén a Kisvárdaiak birtoka. 1381-ből ismerjük temetős (kerített) kápolnáját. Lelkészi hely nem igen volt. *Gemzse.* Önálló lelkészségének szintén nincsen semmi biztos nyoma. 1374-ből értesülünk, hogy kápolnája faalkotmány volt Szent-Bertalan tiszteletére. *Báka.* Egyháza után neveztetik *Boldogasszony-Bákájá*-nak is; tehát több Báka is volt. 1397-ben a bákai és ajaki plébánosokat az egri vicárius szentszéki ügyben bízza meg. *Dombrád.* 1332—1337-ben mint lelkészség be van írva a tizedjegyzékbe. A két utolsó árpádházi király alatt már a Kállayak birtoka volt. Papja 1359-ben Miklós. *Devecser,* ma Demecser. „Szent-György" egyházával (1333—1361.) Papjai: 1332. László, 1459. Gergely. 1333-ig a Karásziak bírják, ezek után Magyar Pál, Nagy-Lajos korának kiváló férfia, a XV. században az olnodi Czudarok, majd a Rozgonyiak és Kállayak. Egyháza 1361-ben egy halastóhoz jut. Visegrádon Vilmos volt egri prépost, pécsi püspök, királyi pecsétőr és kanczelláriai titkár előtt Magyar Pál neje Margit, bizonyos devecseri Merse nevezetű halastavát a Szent-György tiszteletére épült devecseri egyháznak adományozza. *Keék.* Önálló lelkészségét nem lehet vitatni. 1333-ban a Krisztus testéről nevezett faegyházáról veszünk tudomást. *Szent-Márton,* Tisza-Szent-Márton, 1332—1337. időben szerepel. Papja István és utána Miklós, 1345. *Benk.* Papja 1332. Péter. *Apáti.* Úgy látszik, a két Apáti közül a mai *Kopócs*-Apáti volt önálló lelkészség. Papja 1332. Dömjén. A helynek nevet adó Kapolcs a XIV. század közepén élt. Eredetileg a sárvári monostornak lehetett birtoka. A másik *Apáti* Henye mellett, Bogdántól északra keresendő. Hogy ez nem volt paróchia, kitünik Miklós egri püspöknek leveléből (1340.), melyben a kállai esperessel tudatja, hogy István fia Andrásnak és Simon fia Imrének, királyi apródoknak megengedi, hogy *Váralján* és Apátin levő kápolnáikban istenitiszteletet tarthassanak stb. Hogy itt a kállai esperes az illetékes, ebből világos, hogy Apáti nem a borsovai, hanem a szabolcsi főesperesség területén feküdt. Különben a két terület közt bajos a határvonalat megvonni. *Henye.* „Szent-Miklós" egyházának ha nem romjai, legalább utolsó nyomai Bogdánytól északra keresendők. 1343-ban még beszédes helynevekre akadunk közelében, mint Bánktelek, Apáti és Bánkegyház. 1332—1337. tájban papja Márton. *Bogdány.* A pápai tizedszedők számadáskönyvének egyik helyén eltorzúlva van adva e helység. *Bogáth.* Papjai: 1328. György, 1332 táján Pál. *Gyulaj.* Papja 1317-ben Péter, 1332. Miklós, a mikor a gyulaji „Szent-György" egyházat találjuk említve. *Apagy.* Egyháza valószínüleg a Boldogasszony tiszteletének szentelt egyház volt. Papjai: 1324. Péter, 1332. Gergely, 1345 előtt Jakab. Patronusai az Apagyiak lehettek. *Levelek.* Papja 1332—1337. Mátyás. Ős időktől fogva (1067.) szereplő hely. *Fejértó.* Itt Ó-Fejértóról van szó. 1332—1337 táján „Szent-Margit" egyházának Dömötör volt a papja. *Petri,* Lövő-Petri. Papja 1332. János. *Beszterecz.* „Mindenszentekről" nevezett egyházával. Papja 1332—1337 táján Miklós. Nagy idő óta a Kállayaké. *Ladány.* Őr-ladány. Papja 1332. János. *Lövő.* Több Lövő volt, mert van *Oltáros*-Lövő is (1413). *Ibrony.* Papja 1332. Miklós. *Téth.* Anya- vagyis derékegyház nem igen lehetett, Kisasszony tiszteletére épült kápolnájának fölszerelése 1347-ben: egy misekönyv, áldoztató kehely és papi ruhák. *Lórántháza.* Lórántházának egyháza, mi nagy régiségre vall, Szent-András apostol tiszteletére épült, 1332-től találjuk írott nyomait. *Paszab.* Megvan a tizedszedők jegyzékében. *Gyüre.* „Szent-Györgykor" tartotta a bucsús egyházünnepet. Papja 1332—1337. Miklós. *Ramocsaháza.* A tizedszedők számadása említi.

Tass. 1299. A „Kisasszony“ tiszteletére szentelt egyháza küdt. 1361. Ezen egyház kőalkotmány. 1317. Megyés papja lis) László. 1332. János. Kegyurai erősen váltakoznak. tárnoknagy és ghimesi castellanus is. *Berkesz.* A tizedban nincsen róla emlékezet. 1343. Az ottan való Szentnak kegyuraságát közös jognak hagyják az osztozkodó Tuzsér mellett. 1336. *Egyházas*-Bodon. 1343. Szent-Mihálynak kegyuraságát a Csicseriek közös jognak hagyják. *Székely.* 1324. Egyháza Szent-Mihályt vallja védőjének. Előfordul a pápai tizedszámadások könyvében is. Kegyura körülbelül 1324-ig a Huntpáznán nemzetségbeli Lőkös, annak utána a Kállay család. 1330 előtt Csépán fia Lőrincz a székelyi „Szent-Mihály“ egyháza kelyheit és könyveit lefoglalja. Papja 1343. körül János, 1345. táján Miklós. 1483. A Kállay-család patronatusságában kőegyházak találhatók *Laskod*, *Vasmegyer* és *Tura* nevű birtokaikon, melyek részben lelkészségek is lehettek. *Varsány.* 1332. Egyházilag a szatmári főesperességhez tartozott. Papja 1332. István. *Petneháza.* Papja 1332. Domonkos. *Kis-Várda.* Tudtunkkal egyetlen olyan hely egész Szabolcsban, hol a szentély lámpája soha sem aludt ki. Ős szentélye még most is áll és midőn Szabolcs parochiájának száma kettőre szállt alá, a kettő egyike a kisvárdai volt. Emlékezetet meghaladó idő óta, miként ma is, Szent Péter apostol volt védőszentje egyházának, mely állítólag még Szent-László alatt a kunok ellen vívott bökönyi győzedelmes csata hálájából épült. Irásbeli adatai azonban a XIV-ik században túlra nem nyúlnak vissza. 1433-ban akkori kegyura által így találjuk az egyház czímét körülírva: ecclesia sanctorum Petri et Pauli. Plébánosai javarészben egyszersmind borsovai alesperesek voltak. Papjai: 1328. Pál, 1329. István, 1332—1337-ben is ő a plébános. 1358. „discretus vir Stephanus rector ecclesie de Varada et vice-archidiaconus“ békebíró Csicseri János és Várdai Miklós között, 1373. Lukács. 1380. Az egri püspöki helyettes Leve-i Lászlót, Gégén-i Mihály fia részére „juxta continenciam literarum relatoriarum domini Luce plebani et vice vicarii de Kysuarada“ bírságolja. 1424. János, 1424-Lukács. *Eszény.* Lelkészségének semmi nyoma. 1329. Eszényben Szent-László kőegyháza.

az ajaki odalon fe- (sacerdos parochia- Bírta Magyar Pál szedők számadásá- Miklós kőegyházá- Csicseriek. *Bodony* bodonyi egyházá-

A KRUCSAY-FÉLE FARAGOTT OLTÁR A NYÍRBÁTORI MINORITA-TEMPLOMBAN.

Szabolcs kiterjedése a középkorban.

A középkori Szabolcsnak többé-kevésbbé népes helyeit háromszázra szokás becsülni; egyházas helyeit ha felére teszszük, majdnem sikerült az egészszel beszámolnunk. És ezen egyházak két főesperes alatt állottak.

Szabolcs vármegye régenten terjedelmesebb volt, mint a mai, magához ölelvén a déli oldalon némely bihar-békési részeket és nyugaton a mai Hajdúmegye álladékát javarészében. A főesperesség is utána indúlt.

A mai Szabolcs egy része azonban más vármegyének volt kiegészítő része úgy politikailag, mint egyházilag. Az úgynevezett *kisvárdai* kerületről van szó, mely annak idejében Borsova vármegyéhez tartozott politikailag és a *borsovai főesperességhez* egyházilag, az ős védekezési várrendszeren alapúló területbeosztásnál fogva.

Ezen Borsova vármegye nem mindenben azonos a mai *Bereg*megyével; de itt elég érintenünk, hogy Szabolcsnak egyik keleti szomszédja Borsova

volt, a mely azonban kiterjedt Szabolcs egy részére is. Valami 32 lelkészségre s legalább még egyszer annyi egyházra lehet becsűlni azon területet, mely Szabolcsból Borsova vármegyéhez s következetesen a borsovai főesperességhez tartozott. A borsovai főesperességről itt nem szólunk; a szabolcsi főesperességet azonban ismertetnünk kell.

Szabolcsi főesperesség.

A mondottaknál fogva a mai kisvárdai kerület kikerekítésével kell magunk elé állítani a vármegyét, hogy a régi szabolcsi főesperesség képét nyerjük.

Hozzávéve még, hogy a régi vármegye még így is nagyobb volt a mainál, bátran állítható, hogy Szabolcs az egyházmegye legjövedelmesebb főesperességeinek egyike volt, mert valamennyi egyházközsége adózott neki. Ha a főesperes a *derékegyház* (anyaegyház) és *félegyház* (leányegyház) búcsúnapján személyesen megjelent, az „offertorium“ adományai őt illették és szedte a hívek egyéb önkéntes adományait is. A hivatalos egyházi látogatások után is jövedelmet húzott, kapván a derékegyházaktól fél-fertót (egy korona), a félegyházaktól három nehezéket (fél korona), a plébánostól pedig kijárt neki a javadalom minősége szerint a szabályszerű látogatási illeték. Részes volt főesperessége területének tizedeiben is. Egyszersmind kanonok levén, mindez inkább csak mellékjövedelme volt.

Országszerte ajánlatossá tette a főesperességeket a jövedelmen kívül a velejáró nagy rang, hatáskör. Területükön kis püspökök voltak. Nem csoda, ha előkelő családok tagjai keresték ezen állást s nemcsak az alapos tudományosság mesterei, hanem a nagyravágyás bajnokai is egyaránt törekedtek utána.

Főesperesek.

a) Káptalanbeli szabolcsi főesperesek: 1217 táján *Egyed*, Bánknak szabolcsi nádori gyűlésén jelen van. — *Orbán*, 1249-ben mutatkozik, 1279-ig találkozunk vele. — *Márton*, 1280—1285 közt volt a főesperesség főpapja és látogatója. — *Gergely* az 1287—1291. évek főesperesének mutatkozik. — *Bereczk mester*, 1291-től egész 1308-ig látogatója a nagy kiterjedésű főesperességnek. 1291-ben az egri káptalan képviselőjeként Gömör megyébe küldik ki beiktatás- és határjárásra. 1299 táján *Csenke* hovátartozása válván kérdésessé, András egri püspök őt bízta meg a nyomozással. — *Péter*, 1310—1321. — *Dávid*, 1323—1349. Tevékeny férfiu volt s a káptalan gyakran látta el megbízatással. — *Miklós*. Főesperességének 1352-ből és 1359-ből van némi nyoma a káptalanban való jelenléte után. — *Monostori István fia, Péter mester*, 1364 előttől 1374-ig volt főesperes. 1364-ben Erzsébet anyakirályné követe a pápához. Több ízben volt a pápai tizedszedéssel megbízva. 1372-ben mint e részben pápai követ lett a királynak bemutatva és ajánlva, valamint az esztergomi érseknek és királynénak is nem egy ízben. 1376 táján az újvári főesperességre kért magának üresedés esetére pápai bullát. Ezenkívül francziaországi lelkészsége is volt a narbonne-i egyházmegyében s Magyar- és Lengyelországban tizedszedő. — *János* főesperest 1379-ben említik. — *Lőrincz* főesperességéről 1382—1387-ből van szó. — *Benedek fia, János*, 1393—1396. — *Magyi Tamás fia, György*, 1396. — *Mihály fia, Pál*, 1398—1400. — *Ferencz*, 1404—1407. — *János*, 1415-ben püspök-helyettes. — *Pál*, Rozgonyi Simon házi káplánja. — *Bálint*, 1446. — *Pál*, 1452. — *Némai Ambrus*, 1456. — *Kétházi Pál*, 1492.

b) Káptalanbeli és nem káptalani főesperesek: 1503 táján *János*. — 1550 előtt *Gregoriáncz Pál* zágrábi püspök, majd egyszersmind győri is. — 1550-től *Verancsics Antal* a hírneves író és diplomata, később győri, majd egri püspök, végül esztergomi érsek — 1573. *Paczona Máté*, püspöki helytartó, olvasó kanonok. — 1588.—1598. *Paulinovics György*. — 1626. Gerzsei *Pethő Ferencz*, jászai prépost. — 1636 előtt *Horváth György*, hevesi főesperes — 1641 táján *Varró István*. — 1649. *Boros János*, székesegyházi főesperes. — 1653. *Tache János*, nagyprépost, cz. püspök. — 1654. *Bariczius Dávid*, patai főesperes. — 1657 *Angyal Imre*, őrkanonok. — 1660. *Szőllősy Jakab*, ungi főesperes. — 1661 *Bágyoni Benedek*, olvasó kanonok, tapolczai apát. — 1662. *Fodor György*, kisprépost. — 1670. *Tarnóczi János*, kisprépost. — 1673. *Szalay Jakab*, korábban patai főesperes. — 1679. *Bán János*. — 1695. *Csete József*.

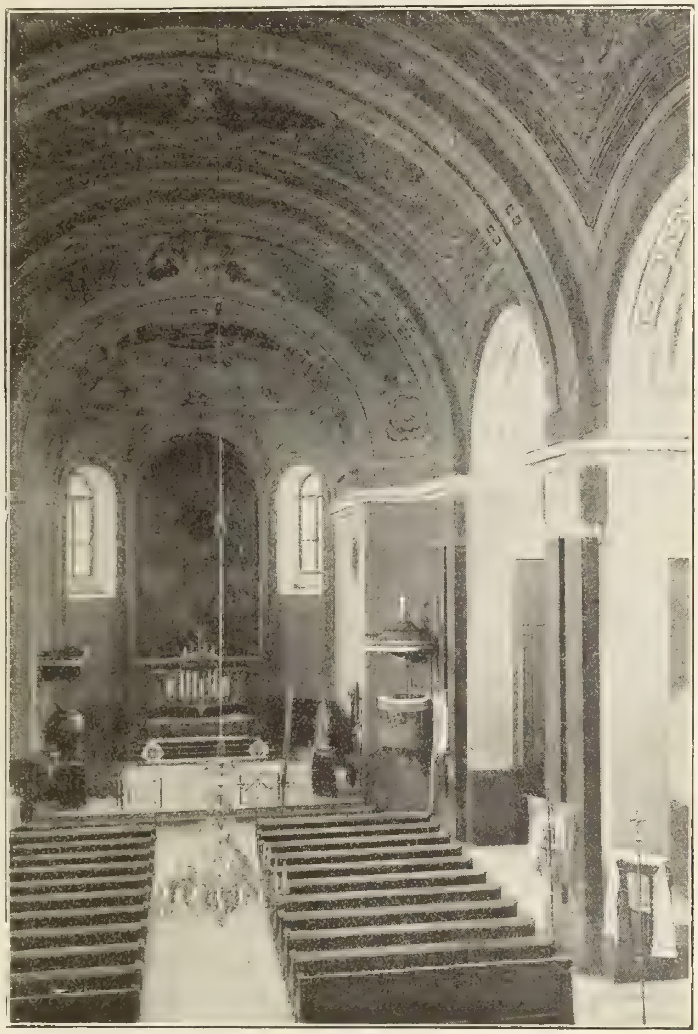
c) Plébános főesperesek: 1741 előtt *Püspöki András*, kanonok. — 1741-től *Molnár András* cz. kanonok, tokaji plébános, 1743-ban kácsi apát. — *Kállay György*, 1797-ben egri kanonok. - 1800 Nagydaróczi *Kovács Flórián*, a szatmári káptalan első nagyprépostja, majd püspök ugyanott. — 1806. *Kovács Ferencz*. — 1818. *Frimm János*, 1821-ben egri kanonok. — 1822-ben *Zbiskó Imre*, 1847-ben egri kanonok. — 1847. Szakállasfalvi *Lengyel Miklós* nagykállói plébános, 1851-ben egri kanonok, nagyprépost és cz püspök. — 1851. *Perger János*, nyíregyházi plebános, 1859-ben egri kanonok, kassai püspök. — 1859. *Györgyényi Ignácz*, kisvárdai plébános, 1875-ben egri kanonok, pankotai főesperes. — 1875. *Eperjesy Ferencz*, polgári plébános, 1888-ban egri kanonok. — 1888. Zágoni *Debreczeni János*, karczagi plébános, 1890-ben egri kanonok. — 1890. *Ferenczy Bertalan*, nagykállói plébános, Szt-Miklósról nevezett szepes-landeki cz. prépost.

A mostani Szabolcsnak több mint száz pusztája van, melyek közül egyik-másik annak előtte város volt.

Nem csoda, ha a mai Szabolcs népe, vallása tekintetében is sokban elüt a régitől, mert monografiánk meggyőzhet mindenkit arról, hogy Szabolcs egyike a legtöbbet szenvedett megyéknek.

Kath. egyházak pusztulása.

Már a husziták kora üszkös nyomokat hagyott maga után Szabolcsban is. A nápolyi László érdekében, illetőleg Zsigmond király ellen keletkezett, de sikertelen mozgalom dúlt és pusztított a Nyíren is. Könnyü észrevennünk, hogy a XV. században kezd a *toronytalan* egyházak száma szaporodni.

A TISZA-POLGÁRI RÓM. KATH. TEMPLOM BELSEJE.

A mohácsi vész után megkezdődött fejetlenség, a gyakori tatár és török betörések, hajdú garázdálkodás, a kuruczok és labancz zsoldosok kölcsönös harácsolása, a török hódoltság (1594), az erkölcsök általános elvadulása egyaránt hozzájárúlt egyházas helyeink tömeges elpusztulásához. Amik pedig egyházainkból fönmaradtak, azokba az új hit hívei tarták bevonulásukat.

Hitujítás.

Szabolcsban a hitújításnak minden kedvezett. A huszita tanokat üldöző barát-inquisitorok zaklatása, a főesperesek túlkapásai, a nagy egyházi büntetéseknek (interdictum, excommunicatio) sűrű alkalmazása, a protestantismus számára nem kis mértékben készítették elő a talajt. A merész újítás varázsa divattá tette az új tant.

Az akkori sajátságos politikai helyzet, és hogy Szabolcs a Báthoryak révén erős érintkezésbe jutott Erdélylyel és a vármegyei nemesség politikailag Erdélyhez szított, maga után vonta Szabolcs vallási amalgamizáczióját is.

Szabolcs urai közül a Báthoriak, Várdaiak és a velök rokon Nyáriak maradtak utolsó katholikusoknak, még egy ideig.

1605. táján a protestantizmus már bevégezte Szabolcsnak meghódítását és a róm. kath. vallás alig egy-két helyen tudta még rejtegetni a szentély ámpáját. E helyek egyike volt *Kis-Várda*, melyet a mondott évben Bocskay

István hajdúi fölvervén s *Csázlay* István plébánost elfogván, sok kínzás után a kisanarcsi tóba fullasztották. (Egykorú följegyzés.) A másik, ahol még, legalább időnként, a katholiczizmus nyomaival találkozunk, *Nagy-Kálló*. Itt a nemes Kállayak változásával a szentély lámpája talán már 1564. táján kialudt s az egyház az új hit pásztoraié lett, akik kezdetben gyóntatván, misefélét végezvén és a szentképeket meghagyván, a nagy egyházszakadást jó ideig nem tették feltünővé. Itt a katholiczizmus, mint várbeli katona-lelkészség vonta meg magát, sajnos már csak az idegen zsoldosok és labanczok ótalma alatt, akik nem igen váltak becsületére. Később a Kállayak visszatértek az ősi hitre.

Meddő maradván Báthori Zsófiának, Rákóczy György özvegyének kezdeményezése, hogy a Báthori-birtokokon a katholiczismust visszaállítsa, reménytelen dolognak látszott, hogy a pápisták valaha az ősi funduson jogokhoz jussanak.

A székhelyére visszatért *Telekessy* István egri püspök egyházmegyéjét számba vevén, 1699-ben Szabolcsban csak két lelkészt talált: Kisvárdán Lőrinczy Györgyöt és Nagy-Kállóban Czéthényi István tábori lelkészt. (A napkori anyakönyvek 1676-ban kezdődnek.) Sokat tett volna Szabolcs érdekében, ha a Rákóczy-mozgalom, melyben maga is résztvett, ebben meg nem akadályozza.

Felújított plébániák.

Utóda, *Erdődy* Gábor gróf püspök, a főesperességet helyreállította. Alatta alakultak a polgári, tardosi, rakamazi, fényes-litkei lelkészségek és épült romjaiból a nyírbátori kolostor.

Barkóczy Ferencz gróf alatt az orosi, zalkodi parochiák.

Eszterházy Károly gróf utolsó egri püspök alatt az új-fehértói, nyíregyházi, leveleki, pócs-petri, thassi, nyír-adonyi, nyírbaktai, kopócs-apáti, új-vencsellői, ajaki, tiszalöki, berczeli lelkészségeknek vettetett meg az alapja.

Fuchs Ferencz érsek nehány éves kormánya alatt a tisza-eszlári lelkészség.

Fischer István báró alatt az ibrányi, kálló-semjéni, demecseri, szent-györgy-ábrányi, kótaji, geszterédi, kemecsei, mándoki, tisza-dadai és gemzsei lelkészség. Ez az érsek igen nagy jóltevője ma is Szabolcsnak dús hagyatékában.

Pyrker László pátriárcha-érsek alatt támadt a kékcsei parochia.

Bartakovics Béla érsek különös gondot fordított a szabolcsi főesperességre. Gáván és Lugoson plébániákat alapított, a geszterédi, nyírbaktai, kisvárdai, stb. iskolák javára még életében nagyobb adományokat tett. Szent-György-Ábrányban gróf Vay Dániel kegyúr áldozat-készségével templomot épített. Főpásztorsága alatt állíttatott vissza a karászi plébánia; Dessewffy Emil gróf pedig Szent-Mihályon létesített új plébániát.

Samassa József jelenlegi érsek alatt keletkezett az egri káptalan kegyúri bőkezűségével a pusztamargitai egyház és plébánia. Ő építtette a tisza-eszlári és gávai új egyházakat; az utóbbi maga 60 ezer koronába került. Szokott bőkezűségével hozzájárult a nagyhalászi, berczeli és demecseri új istenházak emelése és fölszereléséhez. Új plébániai épületeket Thasson, Nyíregyházán állíttatott. A szegényebb ellátású lelkészek és tanítók segélyezésére évenként nagy összegeket áldoz. Iskolák százai nem kevésbbé hirdették bőkezűségét. Fischer báró érseknek méltó utóda.

Mai kegyurak.

Más istápolói a róm. kath. vallásnak a megyében a *kegyurak:* az Ábrányi Lajos örökösei, az egri káptalan, Dessewffy Miklós gróf, Pongrácz Jenő gróf, Forgách László gróf, a Vallás-alap, az Ibrányi család, Ilosvay

Ágoston, a nagynevű Kállay-család, a Károlyi grófok, Károlyi Tibor gróf, Olasz Lajos utódai, Wahrman Renata Beretvás Endréné.

Meg kell még végül emlékeznünk, hogy a m. kir. Belügyministerium 1896. év folytában a nagykállói orsz. elmegyógyintézetbe az „irgalom angyalait" Páduai szt. Vincze leányait hívta meg és alkalmazta, miáltal ez intézmény megismertetését, népszerűsítését eszközlé.

Plébániák és hívek száma.

A főesperesség jelenleg öt alesperességre oszlik, ezek közül négy van a vármegye területén: a kisvárdai 10 plébániával, illetve 14,861 hívővel, a rakamazi 10 plébániával, illetve 17,824 hívővel, a nyíregyházi 7 plébániával, illetve 16,197 hívővel, a nagy-kállói 11 plébániával, illetve 18,912 hívővel.

A GÖR. KATH. EGYHÁZ SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

Görög katholikusaink Szabolcs vármegyében részint a régi korból fenmaradt okiratokban, részint a közelnevezésben mint ráczok említtetnek, sőt egyes városok: Rácz-Uj-Fejértónak, Rácz-Dorognak, Rácz-Nánásnak neveztetnek, Nagy-Kállóban pedig *nagy-* és *kis-rácz-*utczák jelenleg is fennállnak, gör. kath. lakosai pedig a legrégibb iratokban *ráczoknak* neveztetnek.

Gör. kath. ráczok.

A gör. kath. ráczoknak Szabolcs- és Hajdumegyékbe való letelepítése azon korra esik, midőn Zsigmond király seregével Szerbiában a törököket legyőzvén, Brankovics Györgynek a munkácsi, szatmári, böszörményi, debreczeni uradalmakat ajándékozta, miáltal a gör. kath. ruthén nép Brankovics György uralma alá jutott. Brankovics Gyögy, a nyert uradalmakba számos rácz családot telepített le, kik Hajdu és Szabolcs vármegyékben állandó lakosok lettek, csak régi nevöket tartván meg, nyelvben és lélekben egészen megmagyarosodtak, mire tagadhatatlanul nagy befolyással voltak a Bocskay által ide elhelyezett hajduk, kik között sok ev. ref. vallásu lévén, a rácz görögök nyelvüket és szokásaikat teljesen elvesztették. Egyházi szertartásukat megtartották ugyan, de mivel az alvidéki görög szertartásuaktól igen távol estek, a munkácsi püspökséghez csatlakoztak, s midőn ez Rómával egyesült, vele a *szabolcs-* és *hajdu*megyei, már megmagyarosodott görög katholikusok is felvették az uniót. A Brankovics György által Szabolcs- és Hajdumegyékben meghonosított ráczoknak száma azonban nem lehetett igen nagy, mert úgy a jelenlegi családnevek, mint a legrégibb anyakönyvek is azt igazolják, hogy a rácz előnévvel bíró városok lakosai régi idők óta magyarok voltak, a görög katholikus hívők között alig találkozik rácz vagy görög nevű egyén, hanem annál több az ősi tősgyökeres magyar nevekre emlékeztető vezetéknév, s a magyar nyelven kívül, melyet minden tájszólási vegyítés nélkül legtisztábban beszélnek, más nyelvet nem is tudnak.

Brankovics György.

Mivel pedig a szabolcsmegyei görög-katholikus egyházak állapota szoros kapcsolatban volt a munkácsi püspökök történetével, — kiknek joghatósága alatt voltak és vannak — az események világosabb feltüntetése czéljából föl kell említenünk a munkácsi megyei püspökök történetéből azon

mozzanatokat, melyek vármegyénk görög-katholikus egyházait közelebbről érintették.

A fejlődés akadályai.

A gör. kath. egyházak előrehaladását és fejlődését nemcsak azon körülmény, hogy a római anya-szentegyházzal egyesítve nem voltak, akadályozta jelentékenyen, de teljes elnyomatással sújtattak a földesurak részéről is, kik hatalmukat úgy a papsággal, mint a hívekkel, a legérzékenyebb és legmegalázóbb módon éreztették. A soknemű zaklatásokon, az egyházi javak lefoglalásán és mindenféle súlyos parasztmunkára való kötelezésen kívül még az egyházi ügyekbe, többek közt a házasságok felbontásába is önkényüleg beavatkoztak. De még a püspökökkel szemben is a legnagyobb hatalmaskodásokat követték el, erőszakos módon akadályozván őket az egyházak kormányzásában és személyes meglátogatásában, úgyannyira, hogy csak az ismételten kiadott királyi és fejedelmi rendeletek voltak képesek ez erőszakoskodásokat legalább részben enyhítni s a püspököknek biztosítani azt a jogot, hogy egyházmegyéjöket beutazhassák. Így a többi között Bethlen Gábor egy 1623-ban kelt okiratában Szabolcs vármegye rendeinek is meghagyta, hogy *Petronius* munkácsi püspököt javadalmában háborítatlanul meghagyják és őt a vármegye területén való szabad utazásában ne akadályozzák. *Gregorovics János* püspöknek pedig 1630-ban, II. Ferdinánd meghagyásából, gróf Alaghy Menyhért országbíró adott szabadságlevelet, hogy Szabolcs vármegyében levő egyházait meglátogathassa. Önként érthető, hogy ilyen nehéz viszonyok és akadályok közepett e korban a görög szertartásu egyházak minden erejét és igyekezetét csak a létért való küzdelem emésztette fel.

A görög szertartásu papság magára lévén hagyatva, az egyházi ténykedések terén is szabálytalanságok merültek fel. Erre enged következtetni Szabolcs vármegye rendeinek 1636-ban Petneházán a reform. egyház érdekében hozott következő határozata: „Mivel az orosz *bátykók* néminemü embereket, kiket a miniszterek meg nem esketnének valamely bűnök miatt, ő hozzájuk mennek s megesketik, azért afféle *bátykók*-ra kimehessen a vice-ispán és kergethesse és díjjon váltódhassék ki a vice-ispántól. Hanem csak maga vallásu embereket eskessen meg. A vice-ispán pedig a czirkálást az urak jószágán kezdje."

Mozgalom az unio felvétele érdekében.

Belátták tehát úgy a munkácsi püspökök, mint a papság, hogy az egyházi rendezettség óhajtandó fokára csak az unio felvétele által emelkedhetnek, minélfogva a XVII. század negyvenes éveiben erős mozgalom támadt a görög szertartásu papság között a róm. kath. egyházzal való egyesülés tárgyában. E törekvését a gör. szert. klerusnak nagy buzgalommal ápolta úgy Jakusich György egri püspök, valamint Lippay esztergomi érsek, s így az egyesülés eszméje csakhamar testet öltött, mert Taraszovics László munkácsi püspök 1640-ben Lippay esztergomi érsek előtt kijelentette, hogy egyházmegyéje papjaival és híveivel együtt megköti a róm. kath. egyházzal való szent egyesülést.

Taraszovics László püspök.

De fájdalom ezt az üdvös törekvést, a megvalósulás küszöbén, egy közbejött szomoru esemény zavarta meg. Taraszovics László, ki 1634—1648-ig viselte a püspöki méltóságot, mint nagy tudományu és ritka elmeéllel bíró kitünő férfiu, Rákóczy György fejedelem kegyenczévé lett, s mint korának egyik széles látókörrel bíró vezéregyénisége a fejedelem által, Báling János munkácsi várkapitány különös figyelmébe ajánltatván, ennek is kedves embere lett. Főpásztori hivatalának betöltéséhez nagy lelkesedéssel és buzgalommal hozzáfogván, miután Rákóczy György által 1634-ben megerősítte-

tett, 1635-ben a szabolcsmegyei *Királytelken* egyházmegyei zsinatot tartott, melyben Marinics Jánost a tiszántúli kerület főesperesévé nevezte ki. A minden tekintetben kitünő egyházfő Taraszovics Lászlónak, Báling János várkapitány nem tudta megbocsátani, hogy oly lelkes híve a róm. egyházzal való egyesülésnek s minden módon igyekezett őt az uniótól eltántorítani. Jól tudta ezt Taraszovics László püspök, mindazonáltal nem szakította meg az összeköttetést Báling Jánossal, hanem haladt a megkezdett irányban, s azon kor szokása szerint vitatkozott, nagy képzettségének hatalmas erejével, szóban és írásban folyton ostromolta az új vallást, minek következtében Báling János várkapitány haraggal és gyülölettel telvén el iránta — mindenesetre Rákóczy György hallgatag beleegyezésével — a munkácsi zárdából való kiutasítását határozta el. Tekintetbe véve pedig azon még mindig be nem hegedt sebet, melyet a nagy nemzeti pusztulás, a mohácsi vész, a kath. egyházon ejtett, majd a kath. egyháznak az új vallásfelekezet fellépése által nagy mérvben meggyengített helyzetét: Taraszovics László nem talált sehol kellő védelmet, s hogy a kegyetlen Báling János várkapitány boszúját kikerülje, az uniónak ellentmondott. A legyőzhetetlen kényszerüségből tett ezen lépése által visszanyerte ugyan Taraszovics L. püspök a várkapitány kegyét, de életébe keserüség vegyült. Megbánva a római kath. egyháztól való elszakadását, nemcsak hogy Báling Jánosnak adott szavát visszavonta, hanem elutazni készült az egri püspökhöz, hogy kath. hitéről és a róm. kath. egyházzal való benső egyesüléséről nyilt vallomást tegyen. A püspök útitervéről Báling J. várkapitány értesülvén, 1640. decz. 13-án Joó Mihály vezetése alatt kiküldött zsoldosai által, a munkácsi zárda templomában, püspöki díszruhában szent misét végző Taraszovics László elfogatta s meglánczolva az utczákon keresztül vezettetvén, a vár börtönébe vettette. III. Ferdinánd 1641. február 22-én kelt rendeletével a püspök szabadon bocsátását elrendelte ugyan, de ezen császári leirat Báling Jánosnál süket fülekre talált. Taraszovics László püspök ily igazságtalan üldöztetése és megaláztatása közvetetlenül a görög kath. papságot sértvén legérzékenyebben, mozgalom indult meg a szabolcsmegyei görög katholikus papság között, hogy a főpásztor, — kinek a római katholikus egyházzal való egyesüléseért ily megaláztatást kellett szenvednie — kiszabadítására pártfogókat szerezzenek. *Marinics János* szabolcsi főesperes, dorogi lelkész volt az első, ki nem kimélve semmi fáradságot és költséget, a káptalanok és mágnásoknál keresett közbenjárást, hogy püspökét szabaddá tehesse. A gör. kath. papság kegyelmi kérvényét siker követte, mert a császári kiküldött Eöry Zsigmond soproni alispán erélyes fellépésére Rákóczy György fejedelem inkább megijedve, mint önként hajolva, az 1640. decz. 13-tól 1642. április 5-ig börtönbe zárt és megkínzott főpásztort szabadon bocsátotta. Nem derült azonban boldogabb korszak Taraszovics L. püspökre, miután Báling J. várkapitány gondoskodott arról, hogy az üldözött főpásztor részére a keserűség pohara mindig csordultig legyen. Mert a püspök elleni zaklatásokkal Báling János fel nem hagyván, zsoldosai által a püspököt a munkácsi zárdából kihányatta és javait elfoglalta. A püspökségről lemondott Taraszovics Lászlónak III. Ferdinánd 1643-ban kelt s szalai Barkóczy László nagy-kállói várkapitányhoz intézett rendeletével a szepesi kir. kamarától kiszolgáltatandó évi 200 frt segélyösszeget rendelt, lakóhelyül pedig Nagy-Kállót jelölte ki részére, a hol 1645-ban sok megpróbáltatással sújtott életét befejezte.

Azonban Taraszovics püspöknek a katholiczizmus eszméjéért kiállott szenvedése és méltatlan megaláztatása csak fokozta a görög szertartású pap-

ságban és hívekben az unio megkötése iránt táplált erős hajlamot, miért is a szabolcsmegyei születésü Rosztoszinszky Parthenius Péter és Korniczky Demeter szerzetes atyák, a görög papság és hívek megbízásából 1645-ben Egerbe mentek Jakusich György püspökhöz, hogy az unio megkötésének ügyét vegye kezébe és valósítsa meg.

Az unió létrejötte.

1646-ik év április 24-én Ungvárt Jakusich György egri püspök elnöklése alatt tartott egyházmegyei gyűlésen a nagy számban megjelent görög szert. papok a katholikus hitvallást ünnepélyesen letevén, azon föltétel

A MÁRIA-PÓCSI GÖR. KATH. TEMPLOM ÉS RENDHÁZ.

alatt, hogy 1-ször saját görög szertartásukat teljes épségben megtarthatják, 2-szor püspökeiket maguk szabadon választhatják, 3-szor a római kath. papsággal egyenlő jogokat és kiváltságokat élvezendnek — a római kath. egyházzal végleg egyesültek.

Az unio megkötése idejében Szabolcs vármegyében — hozzáértve a mai Hajdumegyét is — illetőleg a nagy-kállói főesperesség területén, 60 gör. szertartásu egyházközség létezett.

Míg Szabolcs vármegye egyik történelmi nevezetességü helye, Nagy-Kálló Taraszovics László munkácsi püspöknek végnapjaiban nyugalmas lakóhelyet adott, vármegyénk egy másik községe, *Szakoly*, Rosztoszinszky Parthenius Péter püspökkel ajándékozta meg a munkácsi egyházmegyét. Azon körülmény, hogy Taraszovics László nyugalomba vonult püspök Szabolcsmegyében többször megfordult s így személyesen ismerte a kitünő lelki és természeti adományokkal megáldott Parthenius Pétert, mindenesetre nagy befolyással

Parthenius Péter.

volt arra nézve, hogy Partheniust mint kisegítőt magához vegye s majdan mint püspökutódját hagyja maga után, mint oly egyént, kinek képzettsége, akaratereje biztosítékot nyújtott arra nézve, hogy az unio még gyenge csírája a szívekben erős gyökeret verjen s annak fejlődését minden megtámadás ellen sikerrel megvédelmezze. Parthenius Péter — kit mint Szent-Bazil rendü szerzetest, 400 megyebeli pap püspökké választott — résztvett az 1648-ik év szeptember havában Nagy-Szombatban tartott nevezetes egyházi zsinaton, a hol a kath. főpapok és mágnások jelenlétében a gör. kath. papság és hívek hitéről nyilt vallomást tevén, az egyesült görög-katholikus egyház ügyét a római katholikus egyház pártfogásába ajánlotta. Parthenius Péter püspöknek ez a nyilatkozata és eljárása nemcsak nagy örömmel és dicsérettel fogadtatott; de Lippay György esztergomi érsek az egyesült görög-katholikus hívek érdekében egy önálló püspökség felállítása és szervezése iránt a római szentszékhez részletes jelentést terjesztett fel.

A római kath. egyházzal való egyesülés alakilag tehát meg volt kötve, de teljes megvalósulása csak négy évtized mulva, az 1690. év táján következett be, minek egyrészt az volt az oka, hogy az évszázadokon át ápolt schismatikus szellemből egyszerre kibontakozni nem lehetett, másrészt pedig a Rákóczyak, kik ellenségei voltak az uniónak, egyes vármegyékben még található, hittől szakadottak részére görög nem egyesült püspököket neveztek ki. Ily körülmények között Kolonics Leopold esztergomi biboros-érsek 1689-ben Rómából De Camelis József gör. kath. szerzetest hívta meg a munkácsi püspöki székre, hogy ez, ismert erélyességével, az uniót teljes diadalra segítse. E választás azonban a görög kath. klerusban nagy elégedetlenséget okozott, nemcsak azért, mert De Camelis püspökké történt kinevezésében az unióban kikötött szabad püspökválasztási jog megsértetett, de főképen azért, mert ez időtől kezdve a munkácsi püspökség önállóságát elvesztette, s egész 1771-ig a munkácsi püspökök csak mint apostoli vikáriusok, az egri püspökök főhatósága alatt, mint azoknak püspöki helyettesei működtek. De Camelis József valóban sikerrel terjeszté az uniót, s a megbomlott egyházi fegyelem ügyét is nagy tapintattal rendezte. Hivatalos egyházi látogatás czéljából gyakran megjelent Szabolcs vármegyében, hol egyházi gyűléseket is tartott, melyekről, mint minden hivatalos intézkedéséről, naplót vezetett. Elévülhetetlen érdeme, hogy 1692-ben Kolonics érsek segélyezése mellett, erkölcsnemesítő könyveket adatott ki a szabolcsmegyei görög-katholikus papság és hívek részére. Hogy De Camelis J. püspök nagy tudománya és erélye miatt egyházmegyéje összes hívei előtt is nagy tekintélylyel bírt, onnan is kitűnik, mert Fenesy György egri püspök őt kérte fel, hogy a Julián- és Gergely-féle naptár egyesítését nagy befolyásával eszközölné. Ezen felhívásra De Camelis J. 1691-ben írott levelében azt válaszolja: hogy „a naptáregyesítés mind vallási, mind politikai tekintetben igen kivánatos lenne ugyan, de a fennálló viszonyok között az most kivihetetlen; megigéri azonban, ha Isten élteti, törekedni fog arra, hogy az egyesült gör. kath. egyház is elfogadja a Gergely-féle naptárt és időszámítást."

De Camelis József.

Vallási villongások.

Mivel pedig a szabolcsmegyei gör. kath. egyházak állapota a magyar népnek igen változó, sokszor szomoru helyzetével szoros kapcsolatban volt, úgy a nemzeti jogokért folytatott erős küzdelmek, valamint a vallási ügyek érdekében keletkezett harczok és villongások, különösen a vallási hitéletre nehezedtek káros befolyással, kitűnik ez De Camelis J. püspöknek 1705. év okt. 17-én Bizánczy György nagy-kállói gör. kath. lelkészhez írott leveléből, melyben megbízza a nevezett nagy-kállói lelkészt, hogy a szabolcsi és szatmár-

megyei gör. kath. egyházakat látogassa meg, tartson szigorú vizsgálatot, mert fájdalommal értesült arról, hogy a gör. kath. egyházakban a hitélet meggyengült, a templomokból a szent-képeket eltávolították, a görög szertartást megváltoztatták és másunnan ide menekült hittől-szakadt papokat fogadnak be és oly szokásokat vesznek alkalmazásba, melyek a szentatyák tanításával ellenkeznek.

Lelkészek felszabadítása a jobbágyság alól.

A gör. kath. egyházaknak De Camelis J. püspök idejében szomoru helyzete volt, mert mig a nép a jobbágyság terhe alatt nyögött, addig lelki vezéreiket, papjaikat sem tekintették valódi papoknak, mert a jobbágyi szolgálatok teljesítésére kényszerítették. De Camelis J. püspök, mint olaszországi származásu, más viszonyokhoz szokván, sehogy sem tudta egyházmegyéje népeinek és papjainak e lealázott állapotát tűrni; pártfogójához, Kolonics bíboros primáshoz fordult, hogy hathatós fellépése által a császárnál eszközölné ki a gör. kath. papságnak a szolgai állapotból való felszabadítását. A püspök kérelme eredményes volt, mert Leopold császár 1692. aug. 23-án kelt határozatával az egyházak, parochiák és isteni tiszteletekre szánt telkeket a jobbágyi terhektől felszabadítja, egyben elrendelvén, hogy a népesség számarányához képest a községekben templomok, lelkészi lakok, iskolák, temetők részére szabad terület jelöltessék ki. Nyomatékosan említi fel a császári okirat, hogy a mennyiben e gör. kath. papok törvényes házaséletet folytatnak, gyermekeik is, mint szabad szülők gyermekei, a jobbágyi állapot- és szolgálatoktól felmentessenek.

A császári legmagasabb kegy csakis az egyesült gör. kath. egyházakra és papokra vonatkozott, minek következtében tömegesen jelentkeztek úgy a bihari, mint a szabolcsi gör. kel., még nem egyesült román papok De Camelis J. püspök előtt, s neki kánoni engedelmességet igérvén, kath. hitükről pedig nyilt vallomást tevén, a Nagy-Váradon felállított vikáriatusságban, a munkácsi püspökség alá állottak.

A gör. kath. egyházak és lelkészségek.

Ez időben Debreczenben is tekintélyes gör. kath. egyház létezett. Vármegyénk két községében Nyír-Baktán és Petneházán, melyek most egy lelkészetet alkotnak, De Camelis J. püspök korában két önálló lelkész működött. Pócs-Petri, mely község most a kis-létai anya-egyházhoz van csatolva, még a XVIII-ik század első felében szintén önálló parochia volt, mert 1756-ban Blenárszky László tokaji lelkész a pócs-petri lelkészetet nyerte el, s az emlitett évben a mária-pócsi Szent-Bazil rendü szerzetnek adta tokaji házát és két szőlőjét; elhalt 1758-ban Pócs-Petriben. A szepesmegyei származásu Olsay Mihály pedig 1722-ben mint mária-pócsi lelkész működött, de miután Olsavszki Mánuel által Mária-Pócson a Szent-Bazil rendü szerzetesek telepíttettek le, Nagy-Kállóba költözött és itt elhalván, Mária-Pócson temettetett el.

Nagy-Kállói anyaegyház.

A szabolcsvármegyei gör. kath. egyházak között kétségkivül a legrégibb a nagy-kállói anya-egyház. Ez állításunkat megerősíti azon hiteles adat, hogy az 1780-ik évben kiadott szabolcsmegyei gör. kath. egyházak összeírásában a nagy-kállói, mint ősi egyház említtetik, templomát pedig a XVI-ik századból valónak mondják; de bizonyítja ezt Leopold császárnak 1670. április 30-án kiadott adomány- és kiváltságlevele, melyben a nagykállói gör. kath. egyháznak, mint már a XVII. században tekintélyes hitközségnek, nemcsak italmérési jogot adományoz, hanem az oklevélben szabad vallási gyakorlat, személy- és vagyonbiztonság mellett legmagasabb császári pártfogást és védelmet is biztosított.

Jóllehet e császári rendelet Kassán 1670. junius 4-én gróf Csáky Ferencz főispán, Nagy-Kállóban 1670. jun. 6-án Sennyey Ferencz várkapitány és szintén Nagy-Kállóban 1670. jul. 5-én Barkóczy Zsigmond, végül 1670. aug. 28-án a szepesi kincstári tanácskozmányban Nebest Mihály által kihirdettetett és annak szigoru megtartása megigértetett: mindazáltal a nagykállói gör. kath. hívek nem nyerték meg az óhajtott békét, mert a vallási

zaklatások és polgári jogaik megcsonkításának törvényes orvoslása végett ismét a trón zsámolyánál keresnek meghallgatást és védelmet. Ezen felfolyamodásra 1689. febr. 5-én a fent érintett adomány- és kiváltságlevelet Leopold császár ismét megerősíti, azon határozott kijelentéssel, hogy a nagy-kállói görög-katholikus hívek, épen úgy, mint más vallásu polgárok, az év minden szakában jogosítva vannak az italmérési jog gyakorlatára, egyszersmind görög szertartásuk szabad követésében őket senki ne merészelje háborgatni és megzavarni. Már az a körülmény is, hogy mint fennebb említve volt, Taraszovics László püspök nyugalomba helyezése alkalmával Nagy-Kállót választá lakóhelyéül, csak megerősíti azt az állításunkat, hogy itt már akkor egy jól szervezett gör kath. egyházközség létezett, a melyben a hivatalától megfosztott főpásztor, ki erős kath. elveiért és az unió diadaláért püspöki süvegét áldozta fel, a vallás vigaszában keresett és nyert enyhülést. A nagy-kállói gör. kath. templom szerelvényei között van egy műbecsértékkel biró, díszes ezüst kézi kereszt az 1690-ik évből ezen felírással: KÁLLAI RÁC ECCLESIA KERESzTI. ANNO 1690, egy ezüst tányérka a görög ritus szerinti kenyéráldáshoz, 1664-ik évből és egy díszes áldozókehely-takaró ezen köriratta: „Ezen takaró a város pénzén vétetett, Isten szolgája Fejér Péter által a kállói templomnak, 1677-ik évben. Atyának, és Fiunak és sz. Léleknek nevében.“ Végül egy ezüst doboz a betegek áldoztatásához ezen felírással: A NEMES OROSZ ECCLESIJA TSINÁLTATTA 1788.

Nagy-kállói gör. kath. lelkészek.

A rendelkezésre álló okiratokból a nagy-kállói gör. kath. lelkészek névsorát követ kezőképpen állíthatjuk össze:

1. Polcsianszky László, De Camelis J. püspök által nagy-kállói lelkészszé neveztetett ki 1693-ik évben. *2. Gennadius Bizánczy* György, nagytudományu férfiu, ki 1701-ben Nagy-Kállóba neveztetett ki lelkészszé s itt a parochiális teendőkön kivül mint *Szabolcs-, Szatmár-* és *Biharmegye* főesperese és püspöki biztos működött, 1708. aug. 24-én kiadott irataiból pedig már az tűnik ki, hogy mint püspöki helyettes jogot gyakorolt a javadalmak és hivatali tisztségek adományozásában. Püspöki vicariussá Bizánczy György, az egri püspök nek, Telekessy Istvánnak 1713. április 9-én kelt rendeletével neveztetett ki. A római pápa 1716. febr. 5-én kelt okmányában Bizánczy Györgyöt apostoli vicáriussá nevezte ki. Bizánczy György, mint munkácsmegyei püspök tette le a mária-pócsi kegyhelyi templom alapkövét 1731. szept. 8-án. Meghalt 1733-ban. *3. Petkovszky* János, tolcsvai származásu, 1747-ben lett nagy-kállói lelkész, 1748. jun. 10-én szatmármegyei főesperessé neveztetett ki. Nagy-Kállóból Dorogra ment át — hol akkortájt ó-szláv és román nyelven végeztetett az isteni tisztelet — s itt meghalt 1754-ben. *4. Szabados* György 1748—49. évben, meghalt 1754-ben Mária-Pócson. *5. Beöthy* Gergely 1788—1789. *6. Izákovics* László 1790—1799. május 21-ig. *7. Pankovics* Makárius szerzetes 1799—1800 április 20-ig, mint helyettes. *8. Nagy* György 1800—1804. jun. 14-ig. *9. Paúl* János 1804—1809. jun. 3-ig. *10. Riskó* György, 1809—1818. jun. 25-ig. *11. Orbán* János 1818—1821. decz. 23-ig. *12.* Miszticzei *Zékány* Miklós 1822—1838. okt. 14-ig, mint esperes. *13. Barna* András 1838—1840. április 25-ig, mint helyettes. *14. Karczub* András 1840—1877. május 22. czímzetes kanonok és esperes. *15.* 1877-től e sorok írója: *Lengyel* Endre.

A n.-kállói anya-egyházhoz volt csatolva a napkori hitközség 1814-ig; ekkor önálló lelkészetté emeltetett.

Kis-kállói fiókegyház.

Jelenben a nagy-kállói gör. kath. lelkészethez tartozik a kis-kállói gör. kath. fiók-egyház. E helység, valamint Biri 1780-ban Kállay János által román nyelvü telepítvényesekkel népesíttetett be, a lakosok azonban jelenleg már mind megmagyarosodtak s a román nyelvet teljesen elfelejtették. A kis-kállói gör. kath. fiók-egyház temploma az 1852-ik évben épült fel a hívek hozzájárulásával ugyan, de főképen a Kállay család nagylelkü adományából és tetemes áldozatkészségével. Kállay Bertalan, Rudolf, Károly és Lőrincz szép pénzösszeget és a szükséges anyagot ajánlta fel az építendő kis-kállói gör. kath. templomra, Kállay Kristóf cs. kir. kamarás és adminisztrátor pedig igen alkalmatos helyen egy hold területü telket ajánlott fel az új templom helyéül, a melyen a fentírott évben felépült a jelenlegi szép templom. Őseinek nemes példáját a kis-kállói gör. kath. templom és iskola pártolása és segélyezése körül jelenben is követi a Kállay család egyik, Kis-Kállóban lakó utóda, özv. Kállay Ottóné.

A nagy-kállói gör. kath. anya-egyházban jelenleg a hívek száma	680
Kis-Kállóban	260
A tanyákon	200
Összesen	1140

a kik mind csakis a magyar nyelvet beszélik.

A MÁRIA-PÓCSI GÖR. KATH. TEMPLOM BELSEJE.

Vármegyénk keleti részén fekszik az 1819-ben mezővárossá emelt, s vásártartási joggal felruházott *Mária-Pócs*, híres búcsujáró hely, a Szent-Bazil rendü szerzet ősi zárdájával, a hová évenként a kath. hívő nép ezrei zarándokolnak a kegyhelyi templomban elhelyezett csudatevő képhez

Bazilita rend

A Mária-Pócson jelenben létező Szüz-Anya képe, másolata az 1696. november 16-án könyező Mária-képnek, mely I. Leopold császár rendeletére Bécsbe vitetett és jelenleg a Szent-István-templomban őriztetik.

Midőn a mária-pócsi templomban a jelenlegi kép 1715-ik évi julius

A mária-pócsi kegykép

21., 22. és 25. napjain „csodálatosan könyezett,“ a munkácsi gör. kath. püspök, az egri római kath. püspök főhatósága alatt lévén, gróf Erdődy Antal egri püspök két kanonokját, Kis Jánost és Kis Antal Jánost, Bizánczy György nagy-kállói gör. kath lelkész és püspöki helyettes kiküldése mellett, bízta meg, hogy a Mária-kép csodálatos könyezése tárgyában szigoru vizsgálatot tartsanak. A nemcsak egyházi, de világi kath. és ev. reform vallásu egyénekből álló vegyes bizottság — számszerint 15 — meggyőződvén arról, hogy ez ügyben semmi csalás vagy fondorlat fenn nem forog, s itt emberi elmét és erőt felülmúló csodálatos eseménynyel állnak szemben, ez értelemben tett jelentést az egri püspöknek, a ki 1715. szept. 19-én kelt leiratával rendeli Bizánczy György nagy-kállói gör. kath. lelkész és püspöki helyettesnek, hogy a Bold. Szűz-Anya csodálatosan könyező képét a pócsi templomban a kath. hívek köztiszteletére tegye ki. A kegyképhez zarándokló hívek nagy száma szükségessé tette a régi fatemplomocska helyett egy megfelelő díszes templom felépítését. A mária-pócsi kegyhelyi templom építési terve tulajdonképpen Hodemárszky József lelkében fogamzott meg, kit munkácsi püspökké I. József király 1707-ben nevezett ki, de mivel a templom és evvel kapcsolatban a szeretetház felépítése iránt beadott kérvénye — az egri püspök kedvezőtlen ajánlata miatt — sikertelen maradt: a kegyhelyi templom építésének dicsősége Bizánczy György munkácsi püspökre szállott, ki 1731-ik évi szept. 8-án a jelenlegi díszes templom alapkövét nagy ünnepélyességgel letette. Bizánczy György püspök 1733. évben bekövetkezett halála után a templom építését Olsavszky Simeon és Blasovszky Gergely folytatták és 1756. évben Olsavszky Manuel püspök teljesen befejezte, ki, daczára a több oldalról felmerült ellenkezéseknek, 1749. évi szeptember hó 8-án felszentelte. A mária-pócsi templomban szentelte fel Olsavszky Manuel kőrösi püspökké Bozsitskovics Lászlót 1759-ben. Végre 1767. évi november 5-én Olsavszky M. püspök elhalván, minden külső pompa nélkül nevezett év nov. 9-én, a mária-pócsi templom alatt levő s általa előre elkészített sírboltban örök nyugalomra helyeztetett.

A mária-pócsi templom építése.

A mária-pócsi templom építésének kezdetéről és befejezéséről a következő felirat tanuskodik:

antIstes prIMVs bizantIVs IVIt honorI
VIrgIneo taLes aeDIfICare Lares.
eXVrgVnt oLsaVszkI sVb ManVeLe fInes
GLorIa LaVsqVe Deo, VIta perennIs eI.

E feliratból kiolvasható az építés megkezdésének ideje: 1731. és a befejezés éve: 1756.

A kegyhelyi templom díszes képállványának (ikonosztazion) készítése 1785-ben kezdetett meg és 1788-ban fejeztetett be. Az ízléses arányosságával kellemes hatást ébresztő, 50 m. magas, hatalmas két torony 1856-ik évben Harmadi Manasses zárdafőnök által bádoglemezzel fedetett be, mely építési munkát Mikita Máté akkori házfőnök, később a Szent-Bazil rend tartományi főnöke nagy buzgalommal folytatván, 1862. évben a templom hajóját a 3 kisebb toronynyal együtt bádog alá vétette. A m.-pócsi kegyhelyi templom ékessége és fényének emelésére törekvő nemes buzgalom örökségképen szállott át az ősöktől a zárda jelenlegi vezető egyéneire s összes tagjaira, mert a templomnak 1896-ban történt belső kifestése, külső kijavítása és rendezése, a képállványnak új képekkel való kiegészítése és gazdag bearanyozása körülbelül 10 ezer forintba került, míg az 1898-ik évben, úgy a két főtoronynak, mint az egész templomtetőzetnek és melléktornyainak czinkezett pléhlemezzel való befedése ismét 7—8 ezer forint kiadást igényelt. A kegyhelyi templomot 1896. évi julius 26-án fényes egyházi segédlettel szentelte fel Firczák Gyula püspök, 42, ez ünnepélyre Szabolcs-, Szatmár-, Hajdú-, Zemplénmegyéből összegyült munkácsmegyei lelkész és több ezer hívő jelenlétében. Ez volt az első ünnepélyes alkalom, midőn a munkácsi egyházmegyét kormányzó Firczák Gyula püspök Szabolcs vármegyében, mint főpászor, hivatalosan megjelent.

A mária-pócsi templomban több püspök nyert felszentelést, így 1752. év november 5-én Olsavszky Mánuel püspök Palkovics Gábort svidniczi,

1754. szept. 1-én pedig Áron Pétert fogarasi román püspökké szentelte fel. 1768. május 1-én ugyancsak itt szenteltetett fel munkácsi püspökké Bradács János.

Minthogy a m.-pócsi kegyhelyre még az új templom elkészülte előtt is, a hívők nagy száma zarándokolt, ezek lelki szükségleteinek ellátása és a templom gondozása czéljából Olsavszky M. püspök 1749-ben öt basilita szerzetest rendelt a mária-pócsi lelkész mellé s egyszersmind megkezdé a ma is fennálló szerzetház építését, melynek alapkövét gróf Károlyi Ferencz szatmári főispán nevében, teljhatalmu jószágkormányzója, Rácz Demeter gör. kath. hívő tette le nagy ünnepséggel 1749. május 18-án s e szent czélra 14 ezer forintot áldozván, azt be is fejezte. A klastromépítés két éven át háboríttatlanul folyt és egy része már fel is épült, mikor gróf Barkóczy Ferencz egri püspök nehézségeket támasztott és a királyi udvarnál az építkezés beszüntetését kérte. Ennek következtében a helytartó-tanács vizsgálatot rendelt el arra nézve, kinek a telkén és költségén folyik az építkezés, miből fogják fentartani a szerzeteseket, s hogy egyáltalán van-e szükség arra, hogy itt szerzetesház alapíttassék. A vizsgálat 1751. márczius 1-én tartatott meg, melynek vezetésével az egri püspök Csák István tokaji és Veszprémi László nagy-kállói lelkészeket bízta meg, a kik az egri püspök jelentésével egyértelmüleg, a vizsgálati jegyzőkönyv szerint, oda nyilatkoztak, hogy a szerzetesház, bár a gör. kath. parochia telkén s Olsavszky püspök költségén épül, fentartására semmiféle alappal nem bír s így a bazilita szerzetesek csak könyöradományból fedezhetnék fentartási költségüket, ez pedig semmi szín alatt nem engedhető meg, mert a közel Nyír-Bátorban lakó minoriták, továbbá a ferenczrendiek és trinitáriusok is eléggé igénybe veszik a nép áldozatkészségét; végre pedig, miután Mária-Pócson egy világi pap is elvégezheti az egyházi teendőket, szerzetesekre egyáltalán nincs szükség. A helytartó-tanács azonban nem fogadta el az egri püspök ajánlatát, hanem Olsavszky Manuel püspök megujított kérelmére — melyben kifejtette a szerzetesház szükséges voltát, s egyszersmind hogy az építkezés gróf Károlyi Ferencz pártfogásával és hathatós segítségével történik — megengedte az épület befejezését s a szerzetes atyák alkalmazását. E kedvező elintézés után a szerzetház gyorsan közeledett a befejezéshez s már az 1753-ik évben az öt első bazilita szerzetes bele is költözött. Ez idő óta Mária-Pócson állandóan a Szent-Bazil rendü szerzetes atyák laknak, kik vallásos és hazafias szellemben teljesítik hivatásukat

A szerzetház építése.

Az említett alapító, Rácz Demeter buzgalmának köszönhető az, hogy gróf Károlyi Ferencz a mária-pócsi kegyhelyi templom és szerzetház fentartására szép ingatlan vagyont ajándékozott, mely földbirtok az 1844-ik évben történt határrendezés alkalmával a mária-pócsi határban 1083 hold területben, egy tagban kiadatott, hozzá a regále fele jövedelmével.

Az áldott emlékü gróf Károlyi Ferencz azon nemes szándéka, hogy a mária-pócsi Szent-Bazil rendü szerzetes atyák az egyházi dolgokon kívül a népnevelés s általában a tanügy fejlesztésére is kiváló gondot fordítsanak, a nemes gróf óhajához képest híven teljesíttetik, mert a szerzetes atyák főtörekvése, a templom után, a népnevelésre irányul. Ezt fényesen igazolja azon körülmény, hogy az 1890. évben, a jelenkori kivánalmaknak minden tekintetben megfelelő, három tanteremmel, iskolai könyvtárhelyiséggel ellátott s minden taneszközzel szakszerüen felszerelt díszes iskola-épület állíttatott fel. Ezen iskolában az ifju nemzedék vallásos és hazafias irányban nyer nevelést. A bazilitáknak a népnevelés terén szerzett tagadhatatlanul nagy érdemei már a XVIII. században feltünnek, mert gróf Károlyi Antal a nagyváradi tankerületi főigazgató ajánlatára 1780. év táján a *nemzeti* iskola Mária-Pócson állíttatott fel, mely iskolával kapcsolatban kántortanító-képzőintézet is volt a Szent-Bazil rendü szerzetes atyák vezetése alatt 1868-ig.

Iskolaépítés.

1780-iki nemzeti iskola.

A szép fejlődésnek indult szabolcsmegyei gör. kath. egyházak és hívek állapotára kedvezőtlen hatást gyakorolt Papp Sofronius nevü, karloviczi gör. nem egyesült papnak 1761-ben kifejtett azon kísérletezése, hogy a szatmár- és szabolcsmegyei gör. kath. híveket az uniótól eltántorítsa. Igaz, hogy Olsavszky munkácsi püspök ezen mozgalmat — Szatmáron az unióról

Papp Sofronius.

Zavarok.

tartott nagyszabásu beszédével — még csírájában elfojtotta, azonban hasonló zavargások merültek fel pár évvel későbben Szabolcsmegyében és a Hajduság területén. Nevezetesen a reformátusok azzal bántották a gör. katholikusokat, hogy ezek püspöke nem önálló püspök, csak az egri püspöknek alárendelt helyettes, papjaik pedig szintén csak a latin papok káplánjai; mely surlódásoknak az lett a következménye, hogy nehány *nyíregyházi, dorogi és nánási* ember küldöttségileg schismatikus papokat kért a karloviczi metropolitától, de eredménytelenül, mert Olsavszky munkácsi püspök és Bacsinszky András dorogi lelkész-főesperes a legnagyobb erélylyel fogtak hozzá ez indokolatlan mozgalom elnyomásához s a helytartótanácshoz jelentést tevén, ennek támogatásával 1765. szept. 1. és 2. napján Nyíregyházán és Dorogon szigorú vizsgálatot tartottak, melynek befejezése után Mária Terézia királyné rendeletére a felbujtók és a mozgalom vezetői börtönbe kerültek, a karloviczi metropolita pedig értesíttetett, hogy hittől szakadt papokat ide küldeni ne merészeljen.

A római kath. egyházzal kötött uniónak meggyengítésére vagy végképeni elhagyására irányuló törekvések, jóllehet sikertelenek maradtak, de a görög kath. egyházak sorsára káros befolyással lehettek, mert épen ezen korban Bradács János munkácsi püspök és Bacsinszky András szabolcsi főesperes dorogi lelkész, szivvel-lélekkel fáradoztak azon, hogy a munkácsi püspökséget önállósítsák, mi hosszas utánjárással sikerült is, a mennyiben dicső emlékü Mária Terézia királyné ajánlatára XIV. Kelemen pápa 1771-ben a munkácsi püspökséget teljes, független önállóságra emelte.

Munkácsi püspüspökség önállósitása.

A munkácsi püspökség önállóságával úgy az egész egyházmegyére, valamint a szabolcsmegyei gör. kath. egyházakra is boldogabb korszak derült. Nagy buzgalommal karolták fel a főpásztorok a gör. kath. egyházak s a népnevelés ügyét, hogy fokozott erélylyel pótolják ki a százados mulasztásokat.

Az 1821. évben a szabolcsmegyei gör. kath. román nyelvü hitközségek a nagyváradi gör. kath. püspökséghez csatoltatván, a munkácsi püspökséghez még mindig tekintélyes számu (384) parochia tartozott s tekintve, hogy nyolcz politikai megye területén feküsznek, s adminisztrálásuk, egyházi ügyeiknek elintézése nagy fáradsággal járt: ezért a magyar ajku gör. kath. hívek lelki gondozására és vezetésére az 1873-ik évben felállíttatott a hajdúdorogi püspöki külhelynökség, melynek joghatósága alá tartoznak — a hajdumegyeieken kívül — a szabolcsmegyei gör. kath. egyházak is.

Hajdu-dorogi püspöki külhelynökség.

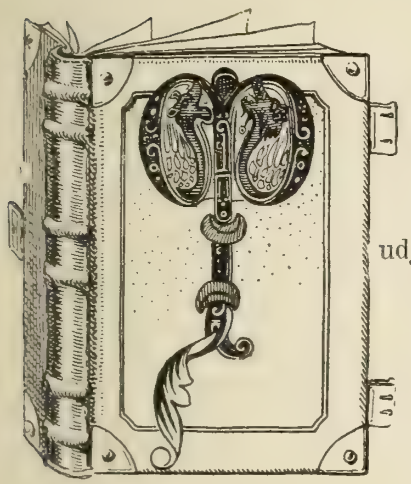
Vármegyénk gör. kath. híveinek vallás-erkölcsi hitéletére mindenesetre nagy befolyással volt, hogy püspökeink többször meglátogatták szabolcsvármegyei egyházaikat; így boldogemlékü nagynevü *Popovics Bazil* püspökünk 1851-ben Nagy-Kállót látogatta meg. 1871. szept. 20-án Hajdu-Dorogot *Pankovics István* püspök, 1879. szept. hónapban *Pásztélyi János* püspök tett kánoni látogatást több vármegyénkbeli hitközségben, — jelenleg a munkácsi püspöki megyét kormányzó *Firczák Gyula* püspök pedig már több ízben éreztette szeretetét szabolcsmegyei egyházaival és híveivel, mert 1896. jul. 26-án szentelte fel a mária-pócsi templomot, 1897. junius 17-én személyesen vezette a Szent-Bazil szerzetrendnek Mária-Pócson tartott választási nagygyűlését, 1897. okt. 10-én a nyíregyházi, 1898. május 8-án pedig a hajduböszörményi díszes új templomokat szentelte fel.

Gör. katholikusok száma.

A szabolcsmegyei gör. kath. hívek száma: 43,207 lélek, egy főesperesi (Nyíregyházán) és öt alesperesi (karászi, nagy-kállói, nyír-bélteki, máriapócsi és timári) kerületben, 34 anya-egyház, ugyanannyi helybeli lelkészszel, 8 fiók-egyház templommal, 55 kántor-tanító és 3933 tanköteles gyermekkel. A tannyelv általában mindenütt magyar.

Források: „*Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*". Décsi Antal „A magyar oroszok". Mészáros K. „Magyar-oroszok története". Balugyánszky A. „Hist. eccl. II. tom." Támár Imre „A nagy-kállói plébánia története". „A kereszténység első nyomai Magyarországon". Lucskay M. „Hist. Carpathi-Ruthen." Lukács Ödön: „Nyíregyháza története", „Felvidéki Sion 1891", „Századok 1884", Duliskovics: „Történeti vázlatok" Ungvár 1878.

AZ EV. REFORMÁTUS EGYHÁZ SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

Tudjuk, hogy Szabolcs vármegye tőszomszédságában Debreczen, Sárospatak, Ujhely, Beregszász stb. korán befogadták az újított vallást. Tudjuk azt is, hogy *Kopácsi* István, Kálmáncsehi *Sánta* Márton és Dévai *Bíró* Mátyás átutazóban megfordultak Szabolcs vármegyében is, és hogy Szabolcs vármegye akkori főuri családjai közül többen: a Báthoryak, Homonnai-Drugethek, Nyáryak, sőt a hagyomány szerint a Kállayak is, a középnemesi családok pedig általánosságban a reformácziónak a pártjára keltek, annyira, hogy a XVI. század közepe táján alig maradt e vármegyében két-három róm. kath. paróchia.

Itt voltak azután a közelben a reformáczió szellemében működő sárospataki és debreczeni iskolák is, melyek szintén hatalmas terjesztői voltak Szabolcsban a reformácziónak. A tudós *Sinai* Miklós s utána Szabolcs vármegye nagytudományu szülöttje, *Révész* Imre is állítják ugyan, hogy a felső-szabolcsi ref. egyházmegyének volt régebben olyan jegyzőkönyve, melyben 1547-ből a református egyházakra vonatkozó eredeti bejegyzések foglaltattak; azonban ez a jegyzőkönyv ma már ismeretlen. De történelmi tény, hogy Püspök-Ladányban, mely azon időben Szabolcsmegyéhez tartozott, 1551. vagy 1552-ben közzsinat (generalis synodus) tartatott, minők a szomszédos vármegyékben Óváriban (1554.), Erdődön (1545.), Beregszászban (1552.), Tállyán (1554.) sűrüen tartattak.

Generalis synodus.

Az 1552. évi XV. törvényczikk a lutheri vallás terjesztését megengedvén, az évenként egymásután tartott közzsinatokon az egyházak szervezése megejtetett. A szervezkedést kimondotta ugyan már a meggyesi (1545.) zsinat is; azonban csak a *Petrovics* Péter temesi főispán pártfogása alatt tartott két toronyi zsinat (1549. és 1550.) szervezte teljesen a szuperintendensi állást, püspökül választván — állítólag — Gönczi Mátét s az esperesi és szuperintendensi teendők is már körüliratták s az egyházlátogatás teendőiről is intézkedtek.

Az is tény, hogy Szabolcsmegyének keleti része, t. i. Nyírbátor vidéke 1550—1553. körül az erdélyi szász lutheránus szuperintendencziához tartozott. Majd az erdélyi példát követve, az óvári zsinaton (1554.) kimondatott, hogy szuperintendenseket és espereseket kell választani. Így választatott meg *Báthory* György óvári földesur udvari papja, *Tordai* Demeter püspöknek 1554-ben.

Tordai Demeter püspök.

Az egyes gyülekezetek szervezkedését, valamint azt, hogy kik voltak ez időtájt névszerint az egyes gyülekezetek lelkipásztorai, az azon idők eseményeit fedő sűrü homály miatt bajos volna elmondani, annál kevésbbé, mivel az irányt egyes pátronusok, a községek földesurai adták s az egyházi élet kormányzata még szinte két századon át a polgári községi élet körében maradt. A kállói egyháznak két papját kutatta ki ez időből bessenyei Széll Farkas, állítván, hogy 1559-ben *Pátrohi* Imre, 1560-ban pedig *Lábnyomó* Benedek, előbb debreczeni, majd kassai papok voltak a kállói egyház prédikátorai.

Lelkészek a XVI. században.

Az esperesek neveit szintén nem ismerjük Szabolcs vármegyében a XVI. század közepén.

Ref. egyházak 1821-ig.

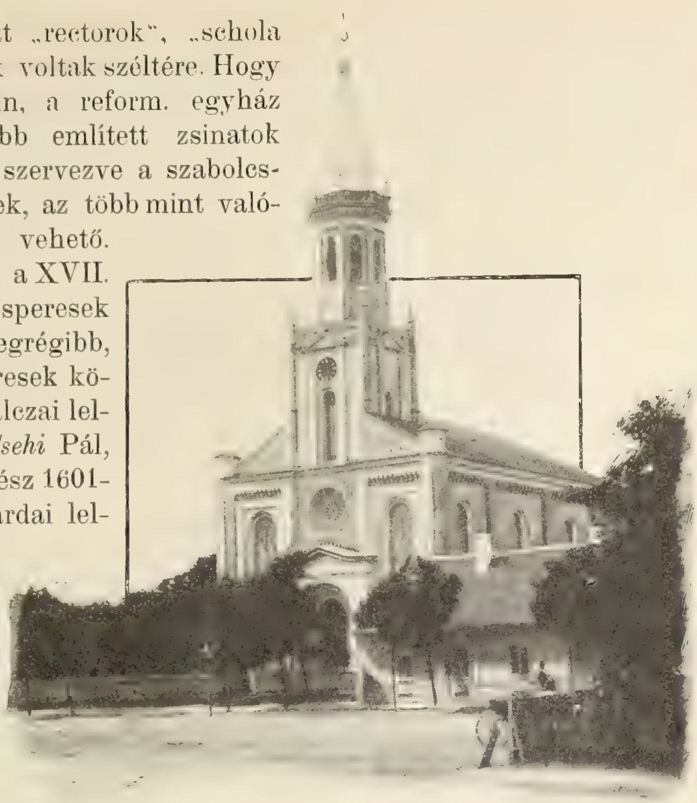
Egy az egyházmegye levéltárában levő s az egyes gyülekezetekben a lelkészek és tanítók dijleveleit tartalmazó könyv — ex archivo anno 1597. — előszámlálja, hogy a XVI-dik század második felében s ettől kezdve 1821-ig, az egyházmegyéket rendező generális konventig, a szabolcsi vagy nyíri (betuliai) traktust a következő egyházak alkották: Ajak, Anarcs (Báka filiája), Apagy, Apáti (Kopócs), Báka, Bátor, Bezdéd, Bakta, Béltek, Berczel, Berkesz, Beszterecz, Bogát, Berencs, Bogdány, Császári, Demecser, Dombrád, Nagy-Dobos, Dobos város (Mada filiája), Deöge (Várda filiája), Encsencs, Eperjeske (Szentmárton filiája), Fejértó (Ó), Gáva, Gégény, Gebe, Gemzse, Gyulaháza, Gyulaj, Gyűre, Győröcske (Bezdéd filiája), Nagy-Halász, Hodász, Jákó (Rohod filiája), Jármi, Jánd (Ugornya filiája), Ibrány, Ibrony, Ilk, Jánosi (Iklóddal), N.-Kálló, K.-Kálló (N.-Kálló filiája), Kálonga (Komoró filiája), Kékcse (Veresmart filiája), Kemecse, Kenéz (Pálcza filiája), Karász, Keresztút, Komoró, Kanyár, Keék, Ladány (Pálcza filiája), Kis-Léta, Levelek, Litke, Laskod, Kércs (Laskod filiája), Lövő, Mada, Mándok (filiái: Mogyorós, Benk), Megyer, Medgyes, Vásáros-Namény, Nyíregyháza, Napkor, Olcsva-Apáti, Őr, Őrmező, Oros, Pazony (Oros filiája), Pálcza, Pályi, Panyola, Papos (Jármi filiája), Pap (filiája: Jéke), Paszab, Pócs-Petri, Pátroha, Petneháza, Pócs, Piricse, Pilis, Ramocsaháza, Rohod, Rozsáj (Veresmart filiája), Sándor, Zsurk, Szalka, Szamos-Szegh, Tisza-Szent-Márton, Székely, Szolnok, Sényő (Thura filiája), Tass, Thura, Thét, Ugornya (filiája Gergelyi), Kis-Várda, Kis-Warsány, Nagy-Warsány, Weresmart, Witka, Tuzsér, Wencsellő. (Egyházmegyei levéltár I. kötet, 30 l.)

Miután ezen egyházak manapság nem mindnyájan tartoznak a felső-szabolcsi ev. ref. egyházmegyéhez, az összefüggés s érthetőség érdekében itt jegyezzük meg, hogy a fentebbi egyházak közül, az 1821. évi konventi rendezés folytán a beregi egyházmegyéhez csatoltattak: Jánd, Vásáros-Namény, Ugornya, Gergelyi; a nagykárolyi egyházmegyéhez: N.-Dobos, Gebe, Hodász, Jármi, Jéke, Jánosi, Medgyes, Olcsva-Apáti, Pályi, Panyola, Papos, Szalka, Szamos-Szeg, Vitka; másrészről a debreczeni egyházmegyétől, a megmaradt s felső-szabolcsi egyházmegyének nevezett reform. egyházakhoz csatoltattak: Balkány, Szakoly, Aba, Gelse, Mihálydi, Téglás, Ujfehértó, Szabolcs, Balsa mint anya-, Timár, Adony, Kis-Guth, Nagy-Guth leányegyházak. Így alakult ki a mai felső-szabolcsi ev. ref. egyházmegye. Szabolcs vármegyének többi községei, illetve ref. egyházai: Acsád, Buda-Ábrány, Martonfalva, Nagyfalu, Rakamaz, Szentmihály, Tisza-Dada, Tisza-Dob, Tisza-Eszlár, Tisza-Lök, Tisza-Polgár, valamint a XVI. században Szabolcsmegyéhez tartozott, de mai nap Hajdumegyében fekvő következő egyházközségei: Földes, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tisza-Csege jelenben az alsó-szabolcs-hajduvidéki egyházmegyéhez tartoznak.

Iskolák.

Visszatérve a XVI. századba, az alakulás időszakához, az iskolák keletkezéséről s az új egyházhoz való viszonyukról kellene még röviden szólanunk. De adataink azon korból igen hiányosak. Annyi bizonyos, hogy minden új hitet valló gyülekezetben a prédikátor mellett minden községben voltak tanítók s így iskolák is. A fentebb elősorolt szabolcsvármegyei új hitet valló egyházközségekben a lelkészek díjlevelei mellett mindenütt fel van sorolva a tanítók díjleveleinek tartalma, a hol pedig ez részletezve nincs, ott ezen kifejezésekkel van jelölve a lelkészéhez viszonyítva a tanító fizetése: „A schola mestere felényi“, vagy: „A schola mester bére felényi“, általában „schola mester jövedelme“, „mester béri“, vagy „Rectoris proventus“... Mindezek minden egyházból történetileg igazolják, hogy az új hitet valló gyülekezetekben már a XVI. században, az alakulás korá-

ban, a lelkészek mellett „rectorok", „schola mesterek", s így iskolák voltak széltére. Hogy már a XVI. században, a reform. egyház értelmében s a fentebb említett zsinatok végzései szerint voltak szervezve a szabolcsmegyei egyház-községek, az több mint valószinű; sőt bizonyosra vehető. De a század végéről s a XVII. század elejétől már az esperesek neveit is jól ismerjük. Legrégibb, a kit ismerünk az esperesek közül: *Csengeri* János, pálczai lelkész, 1596-ból, utána *Csehi* Pál, ugyancsak pálczai lelkész 1601-ből, *Pataki* Bálint kis-várdai lelkész 1604-ből, *Váczi* András 1609. stb. stb., a mint alább látni fogjuk.

A NYÍREGYHÁZI EV. REF. TEMPLOM.

Igy folyt le a XVI. század, az alakulás s megerősödés korszaka a szabolcsvármegyei egyházközségekre nézve. Kétségtelen, hogy a reformáczió befogadását s elterjedését a fentebbiekben felhozott indokok mellett leginkább előmozdította a szabolcsmegyei nagyszámú középnemességnek a reformáczió mellett való sorakozása és nyilt állásfoglalása.

A XVI. század vége felé azonban, Rudolf uralkodása alatt s még inkább a XVII-dik században, megjött a visszahatás, megkezdődött a reakczió. Ez azután kiterjedt az egész országra, így Szabolcsmegyére is. Ez a visszahatás pedig nyilvánult a prot. papok elűzetése s a prot. templomok elvételében. A vallás szabad gyakorlatának meggátlása miatt mindenütt kitört az elégületlenség. Az elégületlenek *Bocskay* Istvánt választották vezérökké, ki saját várából, Kerekiből megindulván, Szabolcsmegyén át vonult Kassára s e közben 1604. okt. 29-én Kállót elfoglalta.

Ellenreformátio.

Bocskay István fellépése s nyert csatái következtében a bécsi béke 1606. junius 23-án aláiratván, a vallási ügyek egy időre ez által rendeztettek. Ámde benne volt már a reakczió, a visszahatás lelke az emberekben s a jezsuiták *Pázmány* Péterben hatalmas támaszt nyervén, a visszahatás folyt egész erővel az egész vonalon, országszerte, Szabolcsban is. Midőn azután, főleg II. Ferdinánd alatt a protestantizmus teljes kiírtása tűzetett ki czélul s a papok elűzettek, a templomok elvétettek, *Bethlen* Gábor sok harcz, hosszas alkudozás után ismét megkötötte a békét, mely azonban szintén nem lett állandóvá. De a nemzeti jogok s a vallásszabadságnak abban az időben hatalmas támaszai, védői támadtak az erdélyi fejedelmekben. Egymásután léptek fel Bocskay István, Bethlen Gábor s I. Rákóczy György. Ez utóbbi is épen Szabolcsmegyében N.-Kállón kiadott körlevelében (1644. február) hívta harczba a haza és a szabadság fiait s megkötötte a linzi békét 1645-ben, melyben a vallásszabadság a földmivelőkre és jobbágyokra

I. Rákóczy György.

is kiterejsztetik; de mind hiába. A szabolcsmegyei ref. egyházra is szomoru idők jártak. Itt különösen a *kuruczok* és a *labanczok* ellenségeskedései miatt szenvedtek sokat egyházak, lelkészek és tanítók. Ehhez járultak a *Báthory* Zsófia, I. Rákóczy Ferenczné zaklatásai, ki kieszközölte I. Lipótnál, hogy őt szándékaiban gróf *Csáky* Ferencz Felső-Magyarország generálisa támogassa, hogy parancsait a *kállói* és tokaji várkapitányok végrehajtsák. Hogy milyenek lehettek azok a parancsok, elgondolhatjuk azon panaszos feliratokból, melyeket a szabolcsi traktus a kemecsei, ibrányi, kisvárdai egyházmegyei gyűlésekből ír, hol *Barkóczy* István szabolcsi főispánhoz s kállói főkapitányhoz, hol *Nógrádi* Mátyás helv. hitvallásu püspökhöz, melyekben panaszkodik (1674. szept. 4.), hogy a kéki s beszterecz templomokat kirabolták; panaszolják továbbá „a föld tiszteleteseinek (a lelkészeknek) szabados fogdostatását, hallatlan prédáltatását és ezekhez járulható siralmas törődését; könnyező orczával titkos helyeken való bújdosását, és az minden erő nélkül maradott föld népének, nem utolsó édes gyámolitól való megfosztódását." (Egyházmegyei levéltár.) Báthory Zsófiáról általában ismeretes, hogy neki Szabolcs vármegyében nagy birtokai lévén, a meddig hatalma ért, a fentérintett engedély alapján a ref. papokat, tanítókat elűzte, az egyházakat javaiktól megfosztatta s ez időtájt több községet visszaterelt a róm. kath. egyházba.

Zsinatok.

E szomoru viszonyok között is a reformált egyházak az egész XVII. századon keresztül tovább folytatták a szervezkedés munkáját. Részleges (partialis) és közzsinatokat (generalis synodus) tartanak. Részleges zsinatot a szabolcsi vagy akkori néven *nyíri* traktus tartott minden esztendőben. De közzsinat is számos tartatott a XVII. században a szabolcsi traktus területén; nevezetesen: Bátorban 1601. és Nyír-Bátorban 1631-ben, Kállóban 1651. junius 18-án, 1659. junius 25-én és 1667. junius 26—27-én; valamint ezen időtájt tartatott 1646. junius 10-én Szatmár-Németiben az a nemzeti közzsinat, mely a több mint kétszáz éven túl érvényben maradt Geleji Katona István-féle kánonokat megalkotta.

Annak az üldözésnek, melynek a protestánsok I. Lipót alatt ki voltak téve, csak a szatmári béke (1711. május 1.) vetett egy időre véget.

XVIII. század.

A XVIII. század első felében ugyanis az üldözések ujból kezdetöket vették. Adott ugyan ki a király egy rendeletet, az ugynevezett „Carolina Resolutió"-t; de a sérelmeket ez sem szüntette meg. Majd egy újabb rendelet (1732.) értelmében a protestánsok, ágost. és helv. hitv. evangélikusok hozzá kezdtek az egyház szervezéséhez, az evangyéliumi presbyteri szervezet alapján. Igy p. o. a helv. hitvallásu világi vezérférfiak 1734. nov. 8. Bodrog-Keresztúrban konventet tartván, a magyarországi reform. egyházat, a politikai négy kerület szerint szervezték. (Tiszántúl 13, Tiszáninnen 8, Dunamellék 8, Dunántúl 9 egyházmegyével.) A szabolcsi traktus a tiszántúli helv. hitv. egyházkerületbe esett. S ugyancsak a bodrog-keresztúri konvent a választás megejtéséig a tiszántúli kerületbe főgondnokul Báji *Patay* Sámuelt nevezte ki.

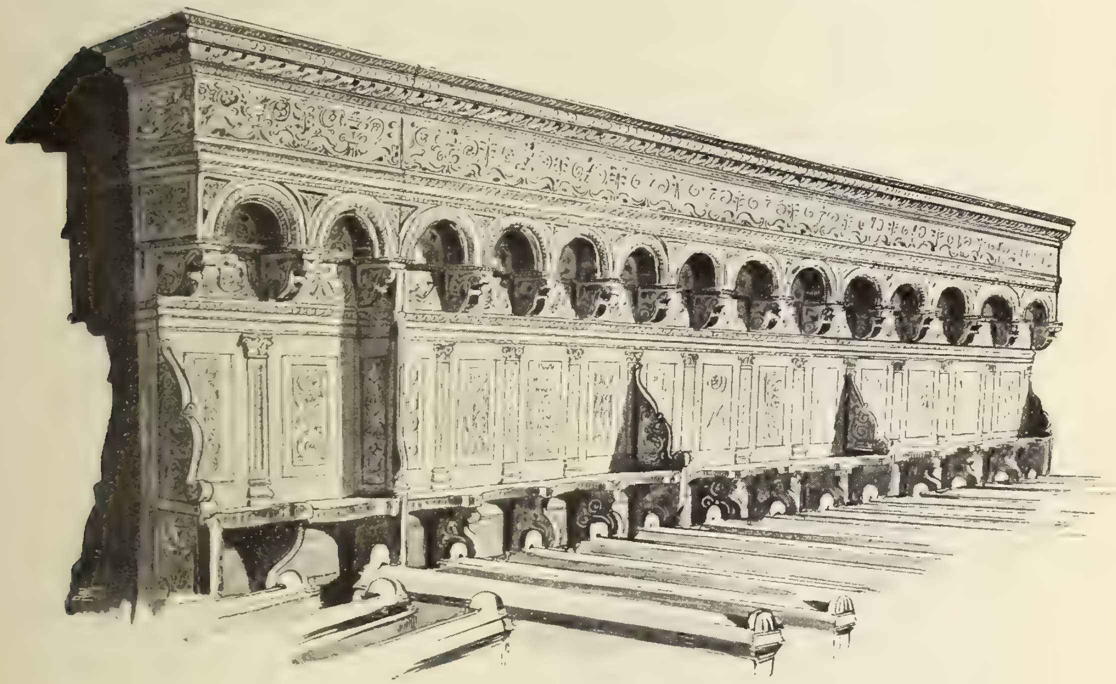
A bodrog-keresztúri konvent.

Az egyházi körök — kerület és egyházmegye — nem örömest hajtották végre a bodrog-keresztúri konvent végzéseit, miután ama gyűlésben csak világiak vettek részt; minélfogva azután lassan ment a szervezkedés. Azonban a XVIII. század közepéről, már egyes gyülekezetekből is vannak adataink arra nézve, hogy minden egyházban gondnokok, sőt legtöbb helyütt fő- és algondnokok is választattak. Egy 1765-ből keltezett szuperintendencziális rendelet pedig már határozottan meghagyja, hogy: „a város vagy helység

bíráján kívül" kurátorok választassanak. Ismerünk szépen kidolgozott szabályzatot is azon korból az egyházkormányzatra, a gyülekezet rendtartására nézve. Hogy az egyházmegye mikor választotta meg az esperes mellé az egyházkormányzatban a coadjutor curatort vagy egyházmegyei gondnokot, s hogy ki vagy kik voltak az első gondnokai az egyházmegyének, azt még homály fedi. Az egyházmegyei vagy tractualis gyüléseken (partialis synodus) a XVIII. században is mindig csak az esperes említtetik elnökül, egyedül az ő elölülése mellett hozatnak a határozatok s itélkeznek a consistorialis gyűlések. Legrégibb coadjutor curator gyanánt ismerjük a XVIII. század végéről: *Lónyay* Mihályt (1788.) és *Jármy* Mihályt (1799).

Coadjutor curátor.

A XVIII. században a legjelentékenyebb események egyike volt a

STALLUMOK A NYÍRBÁTORI EV. REF. TEMPLOMBAN.

helv. hitv. egyházra nézve a szabolcsi traktusban is épen úgy, mint országszerte, a világi elemnek beillesztése az egyházszervezetbe.

Vallási háborgatások a XVIII. sz.-ban.

Egyébiránt a vallási háborgatások az egész XVIII. század folyamán Szabolcsban is épen úgy napirenden voltak, mint az országnak más részeiben. A templomok elvétettek; templomot, tornyot építeni meg nem engedtetett. Egy templomtető megjavítása miatt járni kellett a vármegyét s a hatóságokat, míg arra engedélyt kaphattak az egyházak, p. N.-Kállón, hol *Rozgonyi* Pál róm. kath. lelkész feljelenti (1766.) az építkezni akaró ref. ekklézsiát a vármegyén s az egyházat az építkezéstől eltiltatja stb. Majd „1777. *Horti* Imre róm. kath. káplán az orosz pappal együtt vasárnap délesti cultus alatt az fiú-iskolába menvén, . . . kilencz kis-kátét elszedett a gyermekektől s azt elvitte" . . „Gróf *Batthyány* Ignácz egri nagyprépost, Szabolcs vármegye Egyek községéből (akkor ez is Szabolcs vármegyéhez tartozott), 1768-ban épen nyár derekán 152 családot s összesen 901 lelket elüldöztetett."

Az 1781-iki türelmi rendelet, valamint az 1786-iki nyilt parancs némi pihenőt engedtek az üldözötteknek, míg végre ezek után meghozatott az 1790—1. évi országgyűlésen a korszakalkotó 26. törvényczikk,

mely az evangelikus egyházak jogait s szabadságát, szabadabban, részletesebben állapította meg, mint az eddigi törvények. Ennek a törvénynek az alapján állt és épült az ág. és helv. hitv. egyház Magyarországon egy félszázadig az 1848. évi XX. t.-cz. meghozataláig.

A 1790—1. évi XXVI. t.-cz. hatása

Az 1790—1. évi XXVI. t.-cz. meghozatala után békésebb napok következtek a protestánsokra Szabolcsmegyében is. Templomok, tornyok épültek az egyes községekben. Az egyház a belső, vallásos élet fejlesztésére fordítja minden erejét.

Mostani anyaegyházak.

Azóta a felső-szabolcsi ev. ref. egyházmegye a következő anyaegyházakból áll a mai napig: Ajak, Anarcs, Apagy, Bács-Aranyos, Báka, Balkány, Balsa, Benk, Berczel, Berencs, Berkesz, Bessenyőd, Beszterecz, Bezdéd, Buly, Cserepes-Kenéz, Demecser, Dombrád, Döghe, Encsencs, Eperjeske, Fényes-Litke, Gáva, Gégény, Gemzse, Geszteréd, Gyulaháza, Gyulaj, Gyüre, Halász, Ibrány, Ibrony, Jákó, Kálló-Semjén, Kanyár, Karász, Kéék, Kékcse, Kemecse, Kércs, Kis-Léta, Kis-Varsány, Kis-Várda, Komoró, Kopócs-Apáti, Kótaj, Laskod, Lórántháza, Lövő, Lövő-Petri, Mándok, Mihálydi, Mogyorós, Nagy-Kálló, Nagy-Varsány, Nyír-Bátor, Nyír-Bogát, Nyír-Bogdány, Nyíregyháza, Nyír-Mada, Ófehértó, Oros, Őr, Őrmező, Ladány, Papp, Paszab, Pátroha, Pazony, Petneháza, Piricse, Ráád, Ramocsaháza, Rohod, Sényő, Szabolcs, Szakoly, Székely, Téglás, Téth, Thass, Thuzsér, Tisza-Szent-Márton, Tornyos-Pálcza, Tura, Ujfehértó, Zsurk, Vaja, Vasmegyer, Vencsellő, Veresmart; együtt tehát 91 anyaegyház; három leányegyház: Gelse, Jéke, Bököny s a következő fiókegyházak: Biri, Győröcske, Hugyaj, Kis-Kálló, Levelek, Napkor, Nyír-Adony, Nyír-Lugos, Puszta-Dobos, Timár, Vasvári 11 fiókegyház.

A KISVÁRDAI EV. REF. TEMPLOM.

A XIX. század első fele.

A XIX. század első felében a vallásháborgatások élét már kezdte elvenni a reformáczió és a könyvnyomtatás feltalálása óta rohamosan terjedő általános művelődés. A zaklatások 1790—1-től már inkább a vegyes házasokra szorítkoztak megyénkben is, melyeknek orvoslását megkisérlette az 1832—36-ki, majd törvényileg orvosolta az 1843—4-ki országgyűlés, mígnem az 1848. évi XX. t.-cz. kimondotta a teljes vallásszabadságot és vallásegyenlőséget is.

Ugyancsak 1790—1-től kezdve az egyházmegyei (partialis synodus) gyűlések kettős elnökség: az esperes és coadjutor curator (segédgondnok, egyházmegyei gondnok) elnöklete alatt tartattak.

1849. után

Az 1848—49-iki forradalom után szomoru idők következtek a protestáns egyházakra is. Mint az ország, azonképen a reform. egyház is ostromállapotba helyeztetett. Gyűléseket tartani nem volt szabad 1851—1854 ig. Espereseket nem választottak; hanem kinevezett, megbízott elnökök (a felső-szabolcsi egyházmegyében Keresztúri János fogadta el a kinevezést szuperintendensi kézből) vezették az egyházmegye ügyeit. Gróf *Dégenfeld* Imre a negyvenes években megválasztott segédgondnok mindaddig vonakodott az egyházmegye kormányzatában résztvenni, mig a gyűlések tartása (1854.) meg nem engedtetett.

Az ekként, habár cs. kir. biztosok jelenlétében, megengedett protestáns egyházmegyei gyűlések voltak azon találkozási helyek, a hol a vezéremberek összejöttek.

Az 1859. évi szept. 1-én kiadott „pátens“ vagy nyiltparancs ellen a felső-szabolcsi egyházmegye Nagy-Kállón és Nyíregyházán tartott gyűléseiben, a tiszántúli egyházkerület pedig 1860. január 11-én Debreczenben, az úgynevezett „Nagy templomban“ tartott országos hírü gyűlésében foglalt állást.

Elkövetkezett azután az 1867-dik év, az alkotmány visszaállítása, az országgyűlések tartása s új törvények hozatala, a melyek a törvényes rendet minden irányban helyreállították és a vallási békét és autonómiát biztosították.

Felső-szabolcs egyházmegyei esperesek.

A felső-szabolcsi egyházmegye esperesei közül a következők nevei ismeretesek: *Csengeri* János pálczai lelkész 1596. *Csehi* Pál pálczai lelkész 1601. *Pataki* Bálint várdai lelkész 1604. *Váczi* András 1609. *Margitai* Péter várdai lelkész 1622. Debreczeni *Dormány* István bátori lelkész 1644. *Belényesi* János vajai lelkész 1650. *Váczi* János kállói lelkész 1656. *Diószegi* Pál kállói lelkész 1659. *Pathai* András kis-várdai lelkész 1668. *Bagosi* Márton karászi lelkész 1674. *Salánki* István bátori lelkész 1679. Debreczeni *Dormány* István, madai lelkész, előbb esperes 1679; később szuperintendens. *Fejértói* András mándoki lelkész 1693. *Vécsei* György kállói lelkész 1697. *Debreczeni* C. János mándoki lelkész 1703. *Keresztúri* Lukács bátori lelkész 1715. *Herczegszöllősi* István, vajai lelkész esperesnek választatott 1746; de 1752-től már mint kállói lelkész s esperes működött haláláig, 1763. Tasnádi *Székely* István 1763. *Soltész* János bátori lelkész 1773. *Molnár* Péter madai lelkész 1786. Keresztesi *Berhidai* Mihály bátori lelkész 1796. *Peleskei* Miklós szalkai lelkész 1810—1821-ig. Az 1821. évi generális konvent őt, mint szalkai lelkészt, esperes gyanánt a nagykárolyi traktusban, hová Szalka is tartozott, meghagyta; a felső-szabolcsi egyházmegye esperesül választotta: *Almási* Sámuel mándoki lelkészt 1821, *Fazekas* György kállói lelkészt 1831—1843, *Nagy* Sámuel rohodi lelkészt 1844—1850; ettől kezdve ostromállapot lévén, esperes nem választatott. Az esperesi állások kinevezés útján töltettek be, ahol akadt reá ember. Felső-Szabolcsban *Kereszturi* János fogadta el a kinevezést szuperintendensi kézből. 1854. május 1-én az ostromzár feloldatván, ideiglenesen elnökül *választatott* az egyházmegyei gyűlés által *Szondy* László kállói lelkész 1854, *Bodnár* Gábor 1854—1857, *Rátkai* József 1857—1864, Litkei *Tóth* József pátrohai lelkész 1864—1870-ig, haláláig, *Kozma* József eőri lelkész 1870—1878. haláláig *Nemes* Benjámin 1879—1880, *Lukács* Ödön nyíregyházi lelkész 1880—1896. haláláig. *Görömbei* Péter nagy-kállói lelkész 1896. julius 15.

A fentírt esperesek s általában a felső-szabolcsi (hajdan nyíri) traktusban lelkészkedett papok közül irodalmi téren is tevékeny munkásságot fejtettek ki: *Milotai Nyilas* István kállói, *Margitai* Péter kállói, kis-várdai lelkész, majd esperes és utóbb szuperintendens. *Kecskeméti* C. János, Litkei *Tóth* Péter, *Kozma* József, *Nemes* Benjámin, *Gyöngyösy* Sámuel, *Vitéz* Mihály, *Lukács* Ödön.

Egyházmegyei gondnokok.

Az egyházmegyei gondnokok (coadjutor curator) közül eddig a következők nevei ismeretesek: Lónyay Mihály 1788, Jármy Mihály 1799, ludányi Bay István 1801—1820, ujvári Dési Mihály 1820, báji Patay István 1821—1834-ig, gróf Dégenfeld Imre 1846—1860-ig, mikor egyházkerületi főgondnokká választatott, Bónis Sámuel 1860—1864, Somossy Ignácz 1864—1871, Ujfalussy József 1871—1883, Pilissy László 1883—1889, Gencsy Albert 1889—.

Ezeken felül az egyházmegye világi tanácsbíráinak a soraiban, a vármegye legelőkelőbb s legkiválóbb világi embereinek a nevei mind előfordulnak a mult század második felétől kezdve a mai napig.

Tisztviselők és bizottságok.

A felső-szabolcsi ev. reform. egyházmegye ügyeit jelenleg a következő egyházmegyei tisztviselők és bizottságok intézik: Esperes: Görömbei Péter. Egyházmegyei gondnok: Gencsy Albert.

Egyházmegyei tanácsbirák: *Egyháziak*: Elek Dániel, Nagymáthé Albert, Keresztesi Sándor, Porzsolt Ádám, Nagyváthy Ferencz, Rácz Gyula. *Világiak*: Szesztay Károly, Vay Péter, Jármy Miklós, Ujfalussy Béla, Jármy Márton, Mezőssy Gusztáv.

Főjegyző: Nagymáthé Albert. Aljegyzők: Hidegh József, Takács Gyula, Lic. Rácz Kálmán. Világi jegyzők: dr. Mezőssy Béla, dr. Szesztay Zoltán, Somlyódy István.

Közigazgatási pénztáros: Papp Károly. Lelkészi gyámintézeti pénztáros: Vas Mihály, Egyházmegyei ellenőr: Szikszay András. Tanítói gyámpénztáros: Horváth István. Tanítói ellenőr: Délczegh Sándor.

Egyházkerületi képviselő : Nagymáthé Albert, póttag Rácz Gyula. Világi rendes képviselő : dr. Mezőssy Béla, póttagok Péchy Béla és Szunyogh Bertalan.

A lelkészegyesület elnöke : Andrássy Kálmán, jegyzője : Lic. Rácz Kálmán, pénztárosa : Balogh Ferencz.

A számvevő bizottság elnöke : Andrássy Kálmán, jegyzője : Somogyi József, egyházi tagjai : Tóth Gábor, Czövek János, világi tagjai : Jármy Miklós, Batta Ignácz.

A tanügyi bizottság elnöke : Keresztesy Sándor. Lelkészi tagok : Ormós István, Somogyi József, Árokházi Béla, Takács Gyula, Gönczy István, Márton Gyula, Ducs György, Vitéz Ignácz, Lic. Rácz Kálmán, Molnár Ferencz. Világi tagok : Rácz Béla, Révész Menyhért, Kálmánchey Dezső, Erdőhegyi Ferencz, Ujlaky Gyula, Erdélyi Miklós, Borbély Sándor, Gencsy Sámuel, Nyárády Bertalan, Jenei István, Veres Ferencz. Tanítói tagok : Lengyel József, Szombati Imre, László Gyula, Székely István, Pap Aladár, Balog Tamás, Gáspár Gyula, Veres Menyhért, Pethő Zsigmond, Délczegh Sándor, Kovács István.

A vasárnapügyi bizottság elnöke : Görömbei Péter, jegyzője : Rácz Gyula, pénztárosa : Vas Mihály. Tanítói képviselők az egyházmegyén : Tóth János, Délczegh Sándor. Az országos lelkészi gyámintézeti bizottság tagjai : Görömbei Péter, Nagyváthy Ferencz, Balogh Ferencz, Mezőssy Gusztáv. A közalapi bizottság tagjai : Görömbei Péter, Tóth Gábor, Batta Ignácz.

A tőkesegély bizottság rendes tagjai : Görömbei Péter, Andrássy Kálmán, Ujfalussy Béla, póttagjai : Tóth Gábor, Szikszay András.

Ilyen szellemi tőkével, ilyen szervezettel folytatja működését a felső-szabolcsi ev. ref. egyházmegye a jelenben a koronás király által 1893. évi decz. 29-én megerősített „Egyházi Törvények“ alapján és értelmében, Istennek dicsőségére, a haza javára, a vallás-erkölcsi érzés ápolása, fejlesztése s az értelmi felvilágosodás terjesztése érdekében.

AZ ÁG. EV. EGYHÁZ SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

Mint az ország számos más területére nézve, Szabolcs vármegyét illetőleg is vitás kérdés marad, ha vajjon rögtön a reformácziónak hazánkban való terjedése kezdetén, tehát az 1521—1530. években a lutheri avagy a Zwingli-, később Kálvin-féle reformáczióhoz csatlakoztak-e azok, akik az egyház javításának szükségét élénken érezték.

A reformáczió kora.

Tudva azonban azt, hogy az 1524. évre mehetünk vissza, mint oly időpontra, a melyben a reformáczió első nyomaival vármegyénkben is találkozunk; tudva továbbá azt, hogy ugyanazon évben Kálvin-féle reformáczióról még egyáltalán nem, Zwingli egyházjavító törekvéseiről pedig csak annyiban lehet szó, a mennyiben ő Zürichben épen ez időtájt lépett fel egyházjavító tendencziákkal — : tény gyanánt elfogadható az az állítás, hogy a szabolcsvármegyei ág. h. ev. egyház történetének első szálai az 1524—30. évekre vezetnek vissza, s hogy Székely István, Szegedi Kis István és Dévai Bíró Mátyás hazai reformátorok valamelyikében kell keresnünk azt a férfiút, a kinek apostoli buzgósága révén az evangéliumi ige e vidéken is ismertté lett.

Ám az első nyomok a XVI. század vallási villongásai között teljesen eltünnek s további tény gyanánt csak annyi állapítható meg, hogy vármegyénkben a XVI. század későbbi évtizedeiben, valamint az egész XVII. századon keresztül fel egész a XVIII. század derekáig a reformáczió *„szervezett“* egyházai közül csak az evang. reformátussal találkozunk. Az ág. h. ev. egyház tulajdonképi története e vármegyében *Nyíregyháza város ujjátelepítésével*, tehát a XVIII. század derekán veszi kezdetét. A betelepített felvídéki és alföldi tótság hitvallására nézve ágostai evangélikus volt.

Evangelikusok letelepedése.

De az újonnan alakult egyháznak sok küzdelmen kellett átmennie. Gróf Barkóczy Ferencz egri püspök mindent elkövetett, hogy a nyíregyházi lutheránusok szervezkedését meghiúsítsa. Az ő műve volt, hogy 1754. október 3-án a helytartó-tanács kegyetlenül lesujtott egy rendeletével a lakosokra, meghagyván a vármegyének, hogy a lutheránus tót papot azonnal űzze ki a megye területéről s az imaházat romboltassa le.

Gróf Károlyi Ferencz fájó szívvel vett a rendeletről tudomást s elhatározta, hogy inkább ő maga fogja a lutheránusok imaházát lebontatni, mintsem hogy az a vármegye rendeletéből történjék.

Vallási küzdelmek.

Elküldte tehát Szaplonczayt Nyíregyházára, a ki tapintatosan járt el e kényes kérdésben. — A lutheránus papot magához hivatva, feltárta előtte a helyzet tarthatatlan voltát, felszólította, hogy rejtőzzék el, mig a körülmények kívánják, s a kis templomot bontsák le hívei. — Csakugyan Wandlik Márton elhagyta gyülekezetét és egy ideig Debreczenben tartózkodott, hol a földesur kegyelméből tartotta fenn magát, onnan buzdítván kitartásra és türelemre híveit. A templomot csakugyan a nyert felvilágosítás következtében egy éjjel lebontották; a harangot, melyet Zajácz József kezdeményezésére azon pénzből vásároltak 312 frton, a mit a települők Szarvason fogságba vetett társaik kiváltására raktak össze s ezek azt az egyház részére visszajánlották, Sulyon Ádám kamarájában a földbe ásva s pelyvával beszórva rejtették el. A megye küldöttsége a helyszinén megjelent, de imaházat nem talált.

A lakosok nehezen viselték templomuk lerombolását s nélkülözték papjukat. Ő felségéhez folyamodtak bajaik orvoslásáért. A Szaplonczay által szerkesztett folyamodványban ki van mutatva az, hogy úgy a vármegyének, mint a kincstárnak, egyiránt szüksége van ez új telepre. Mindennek daczára a királyné — az egri püspök felvilágositása után — ugyanez évi decz. 30-án kelt leiratában szigorúan megparancsolja a főispánnak minden fennálló rendelet végrehajtását, a mi be is következett.

A földesúr most azon törekedett, hogy legalább a magán-vallásgyakorlat tartására szerezzen engedélyt a község részére. Személyesen folyamodik a felséghez pártfogoltjai érdekében, hivatkozván őseinek a vallás körül szerzett érdemeire s a közjó érdekében kéri a 400-ra menő lutheránus család részére *puszta kegyelemből* a magán-vallásgyakorlat megengedését; de ez irányban tett lépése sikertelen maradt.

Barkóczy egri püspök, látva azt, hogy terve nem sikerül, egy kath. papnak Nyíregyházán való elhelyezését követeli. A gróf váltig ellene szegül és igyekszik felvilágositani rokonát ennek lehetetlensége felől; de a püspök papot küld, ki azonnal lefoglalja az orosz paplakot a maga részére, a grófhoz pedig szemrehányó levelet intéz telepítéseért.

A gróf ismét felvilágosítani igyekszik a települőket a kath. papnak tervbe vett behelyezése felől, s maga elé hivatja a község eleit; ezek könyek között, meghatva kérik a grófot, hogy legalább tanítójuk megmaradását engedje meg, mi annyira meghatotta őt, hogy most már bátran szembeszáll az egri püspökkel, sőt tovább megy, ujból vigasztalásért könyörög a felségnél a kétségbeesett nép számára; de sorsuk még ez évben nem enyhül.

A gróf erélyes fellépése folytán az egri püspök engedékenyebb lesz s beleegyezik abba, hogy a lutheránus pap évenként háromszor meglátogathaja híveit, s közöttük mindannyiszor 3—3 napot időzhet, és kántort is tarthatnak, de viszont ez engedmények árában a püspök újra követeli, hogy a plébános 1755. őszén behelyeztessék. Károlyi a plébános behelyezésének elhalasztását kivánja mindaddig, mig a lakosok házaikat felépítik, szőlőtelepeiket beültetik s kedélyük lecsillapul. Végre a következő év február 27-én létrejön között-tük olyan értelemben az egyesség, hogy a lutheránusok választhatnak maguknak rendes tanitót, aki előimádkozó is lehet, de egyéb papi teendőket nem végezhet; lelkész csak háromszor jöhet évenként hozzájuk; a plébános már ez év aug. 20-án foglalja el hivatalát (híve alig egy-kettő); a kálvinisták imaháza a r. katholikusok számára visszavétetik, s a földesúr szoros kötelességének tartsa, hogy kath. települőket keressen Nyíregyházára.

Míg az egri püspök a vallás kérdése és a kath. pap behelyezése felett inkább magántárgyalást folytat a földesúrral, azalatt nem szünetel egyrészről a környékbeli kath. papság — különösen az orosi plébános — azon czél elérésében fáradozni, hogy az új község lakóit vallás tekintetében a maga egyházához csatolja és a stólát azoktól felszedhesse; de sikertelenül. Az evangelikusok inkább a helybeli ref. testvéregyház papjának szolgálatát veszik igénybe minden alkalommal, mintsem az orosi paphoz forduljanak; másrészről Barkóczy vádoló levelet intéz a megye hatóságához, melyben sürgeti, hogy a luth. híveket tiltsa el a ref. pap szolgálatának igénybevételétől a Károly-féle 1731-iki rezolucziő értelmében. Azonban Károlyi Ferencz gróf nem nyugodott addig, mig a bécsi udvarnál legalább annyit ki nem eszközölt, hogy szegény telepítvényesei naponként való könyörgés czéljából összegyülhettek és sátoros ünnepeikre a lelkészt is meghívhatták gyülekezetükbe lelki szükségleteik kielégítése végett. A közelgő husvéti ünnepek alkalmából maga a gróf hívta meg Wandlik lelkészt Debreczenből a községbe s őt kellő utasítással ellátván, megengedte, hogy az uraság csűrében tartson istentiszteletet, s a husvéti ünnepen négy napon át áhítatoskodott a vallásához rajongással ragaszkodó nyíregyházi evang. gyülekezet. — Hogy a gróf a végtelen vallási zaklatásnak véget vessen, a mennyire a szűkkeblű hazai törvények és rendeletek azt megengedték, egyenesen Rómába intézett felterjesztést a kuriához. — A római kuria legkiválóbb tudósok elé tette ez ügyet s ezek Károlyinak adtak igazat, főleg azon indokból, hogy jövőben remélhető, miszerint a települő nép csakugyan a kath. egyház kebelébe visszatér.

Midőn a lakosok Wandlik helyére új lelkészül Beck Mártont választották s a templomul használt urasági csűrt kijavítani s valamivel megtoldani akarták, ismét egész hévvel tört ki ellenük a r. kath. klerus részérél a békétlenkedés s nyugalmuk egy pár évre megzavartatott, pedig a három évig tartó béke alatt már tanítójuk és papjuk fizetésének rendezéséről is gondoskodtak, elhatározván, hogy ezentúl a tanitó nem a község pénztárából, hanem a saját egyházától kapja a fizetését.

A kerület r. kath. papsága nyomban tiltakozik az új pap választása, s a templomul használt csűr megnagyobbítása ellen s különösen a kállói plébános értesíti az egri püspököt a történtek felől. — Eszterházy Károly gr. egri püspök, az új települők iránt rokonszenvet

épen nem tanúsító Károlyi Antalhoz fordult legelőbb, kérve őt, hogy az új lelkészt békés úton távolítsa el a községből. A vallási dolgokkal keveset törődő katona-földesúr ez ügy elintézését egészen az egri püspökre bízta, ki a helytartó-tanácshoz fordult s ez viszont a megyét utasította, hogy a lelkészt a vallási szolgálattól tiltsa el. — A vármegye újra fényesen igazolja legjobb indulatát a lakosok iránt; halogatja a szigorú rendelet végrehajtását, sőt az 1767-iki jul. 8-án N.-Kállóban tartott gyűléséből folyamodást intéz az üldözöttek érdekében az ország nádorához; kimutatja, hogy e nép felette munkás, vallásos, becsületes s helyéről való eltávolítása csupán a közügy kárával történhetik; hogy az evang. létszáma a *négyezeret* meghaladja, míg a r. kath. hitet csupán *hat* gazda vallja. De a r. kath. papság befolyása alatt álló helytartótanács megújítja rendeletét a nyíregyháziak ellen, mire ők Mária Teréziához és II-ik Józsefhez nyújtják be felségfolyamodásukat a megye útján, de eredménytelenül. A királyné nevében ismét a helytartótanács válaszol, még szigorúbb rendeletben tiltja el az új lutheránus papot minden funkczió teljesítésétől, kimondja, hogy a lutheránusok a r. kath. pap joghatósága alá tartoznak s követeli a r. kath. papi állás haladéktalan szervezését. — Csakugyan még ez évi október 30-án Dolhay nevű kath. plébános bevonul Nyíregyházára, megkezdi működését és egy év múlva hivatalába installáltatik.

A vallásáért rajongó 4000 ember Szlavoniába készül kivándorolni; még egy utolsó kisérletre határozza el magát távozása előtt, „a gróf lábai elé borulva“ esedezik szabad vallásgyakorlatának megnyerhetéseért, elhez köti megmaradását. A gróf ridegen, röviden válaszol, hivatkozik a törvényre. Újra a Felséghez folyamodnak kegyelemért, s annyit nyernek meg ezúttal, hogy a saját lelkészük szolgálatát igénybe vehetik, ha a kath. papnak is minden alkalommal megfizetik a stólát. E lesújtó határozatban is vigaszt találnak a hívek, csakhogy valahára a saját lelkészük szolgálatával élhetnek és *Tapolcsányit* azonnal meghívják az erővel kimozdított Beck helyére lelkészül s hivatalába beiktatják.

A vizsgálat újra megindul ellenük, mivel a királyi leiratból egy lelkész beállítására nyert szabadságot magyarázták ki, holott csak az ő szolgálatának feltételes igénybevételére nyertek engedélyt; Tapolcsányi a lelkészi teendőktől eltiltatik és 1771. márcz. 25-én vett rendelettel a község elhagyására hívatik fel. — Személyesen fárad igaz ügyének rendezésében, de végre is helyét elhagyni kényszerül s csak „rector“ név alatt maradhat meg hívei körében, azok nagy megnyugtatására, mígnem II. József „türelmi parancsa“ véget vet a szomorú zaklatásoknak.

A NYÍREGYHÁZI ÁG. EV. TEMPLOM.

II. József türelmi parancsa

A lakosságra minden tekintetben derültebb napok következnek. A II-ik József császár türelmi parancsa az evangélium híveit nemcsak megvígasztalta, hanem eddigi sanyarú helyzetüket is megszüntette. Lélekemelő volt az öröm afelett, hogy az 1783/3260. sz. a. kelt császári rendelet óta „Ludi magister“ név alatt is tisztelt papjaikat tényleg lelkészeknek „verbi divini minister“ nevezhették. Ezzel szemben a r. kath. egyház is szervezkedik: papja Budaházy, tanítója Fábovszky János, kántora Garay György, gondnoka Sipos Mihály lett; híveinek száma csekély, leginkább az evang. gazdák szolgálatában állók családjai. Az egri püspök pártfogása folytán 1783. szept. 11-én teszik le a r. k. templom alapkövét ugyanazon a helyen, hol 30 év előtt az evangelikusok nádas imaháza állott; az építkezés költség hijjában félbeszakadt s 1814-ig szünetelt, midőn végre a földesurak —

mint pátronusok — áldozatkészsége és Szepesy egri kanonok buzgólkodása folytán elkészült.

Az 1784-ik év örökre emlékezetes marad a nyíregyházi ág. ev. vallású lakosok történetében. Fáradság, kitartó munka, nélkülözés, áldozatok árán sikerült az evang. egyház konszolidácziója. A többszöri felségfolyamodásra 1784. febr. 16-án jelent meg II. József császárnak Pozsonyban 3575. sz. a. kelt rendelete, mely végre megengedi, hogy *templomot építsenek* s a gyülekezet nagy számának arányában két papot és két tanitót választhassanak. A templom 1786. évi nyárutólján készen állt s a hívek örömtelt ájtatoskodása mellett október 22-én fel is szenteltetett. 1789 től kezdve második lelkészt alkalmaztak. 1816-ban szentelték fel az alsó és felső temetőt, 1847-ben a vasuti vagy oldaltemetőt. 1833-ban újra öntötték a torony legnagyobb harangját, s két év mulva, 1835-ben az ág. hitv. „délre szóló“ harangot is.

Templom-építés.

Keletkezése óta az egyházközség rendes anyakönyvekkel, 1820. óta rendes közgyülési jegyzőkönyvekkel is bír. 1828 óta minden második vasárnapon, majd a Jeszenszky László lelkész és Markó József gazda felügyelő vezérlete alatt állott patentalista-párttal szemben vívott küzdelem sikeres bevégezte után, minden vasárnapon magyar nyelven is tart istentiszteletet. 1873. óta presbitereinek száma 70-re emelkedik. 1885-ben templomát mintegy 50,000 frt költséggel renoválja, 1891-ben központi iskolai épületét 120,000 frtnyi költséggel emeli fel. Iskoláinak száma, minden tanitóra egyet véve, 23. A főgimnáziummal szerves kapcsolatban áll, a mennyiben a főgimn. tanácsban lelkészei mint hivatalból való tagok ülnek, a pártfogósági közgyűlést pedig mindig az egyház felügyelőjének elnöklete alatt a főgimn. tanács és a presbiterium együttesen képezik. Legkiválóbb munkásai a 90-es évekig: dr. Meskó Pál, Bencs László, Matteidesz Gusztáv, Nikelszky Mátyás és Nádory Lajos felügyelők, Jurányi Sámuel, Farbaky Daniel, Elefánt Mihály, Miklósffy Sámuel, Farbaky József és Bartholomaeidesz Károly lelkészek, — a jelenleg működők közül pedig Bartholomaeidesz János lelkész, Májerszky Béla felügyelő, Bogár Lajos iskolaszéki elnök, dr. Meskó László egyházi ügyész és Geduly Henrik lelkész, esperes. — Jelenlegi híveinek száma megközelíti a 15,000-et.

Mostani állapot.

Nyíregyházáról, mint központból áradt szét azután ez egyház némely, a székvárossal szomszédos községekbe. Igy Oros község határában ma már mintegy 500 hívő, — Nagy-Kálló határában, Geszteréd és Hugyaj községekben, Ujfehértó, Pazony és Kótaj területén, Balkányban, Szakolyban stb. 5—50—100 főig menő szórványokban találunk ág. h. evang. hívőket, a kiket részint mint szervezett leánygyülekezeteket (Hugyaj, Geszteréd), részint mint szórványokban lakó gyülekezeti tagokat a székváros anyaegyházának lelkészei gondoznak. Az 1893—95. évi budapesti országos zsinat utasítván az egyetemes egyházat, hogy az összes politikai községeket egyházmegyékbe és anyaegyházak körül csoportosítsa, s hol az ág. hitv. ev. egyház hívei nagyobb számmal, bár több községben elszórva találhatók, ott megfelelő központokon missziói lelkészi állomásokat szervezzen: a tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület Nyíregyháza anyaegyházat s a hozzá szorosan odatartozó Hugyaj és Geszteréd leányegyházakat kivéve, Szabolcs vármegye összes ág. hitv. ev. lakóit „*szabolcsi misszio*“ neve alatt csoportosította, s egyelőre a nyíregyházi lelkészi hivatal gondozása alá helyezte, a közel jövőben pedig — valószínűleg Nagy-Kálló székhelylyel — számukra külön missziói lelkészi állomást fog szervezni.

Szabolcsi misszió.

Templomai az ág. h. ev. egyháznak — Nyíregyházát kivéve — csak Geszteréden (hol az különféle egyházias jótékonyság igénybevételével épült) és Hugyajban (hol a néhai nagy nevű patrónus, Dessewffy Ottó fenkölt lelkű hagyományából épült fel) vannak. Iskolái pedig államsegélyes tanítói állomással Geszterédnek, Dessewffy Ottó-féle hagyományból fentartva Hugyaj-Zsindelyesnek vannak.

Templomai és iskolái.

Egyházhatósági tekintetben a Szabolcs vármegyében lakó evang. hívek az 1895-iki, már említett budapesti országos zsinat fentvázolt intézkedésének végrehajtása óta a hegyaljai egyházmegyéből kikebelezett „tiszavidéki egyházmegye“ mint esperesség, és „tiszamelléki egyházkerület“ mint püspökség hatósága alá tartoznak.

A ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.

A Szabolcs vármegyét lakó zsidóság eredetére nézve nincsenek megbízható adataink, de egyes körülmények arra engednek következtetni, hogy zsidók, vagy zsidó valláson levő más (nem szemita) népek már a honfoglalás idejében éltek e vidéken.

Inkább érdekességüknél, mint etnografiai jelentőségüknél fogva említjük fel e kérdésre vonatkozólag *Hunyady Ferencz*, debreczeni prédikátor és szuperintendens megfigyeléseit Szabolcsmegye nehány helységének zsidó eredetü nevéről („Keresztény archivum“, *Vácz*, 1794).

Zsidó hangzású helynevek.

„Szabolcsmegyében vagyon Balkán nevü helység, mely zsidóul vagyon s azt teszi: peculium vel acquisitio Balis, Bál jószága, vagyon ott Balsa, mely ebből lehet rövidítve Bal-Samalim, „egeknek ura“ stb., majd: „Szabolcsmegyében vagyon Baka és Bakta, az egyik azt teszi: flevit vir, férjfiu sírt, a másik azt teszi: flevit mulier, asszony sírt. És valamint hogy azokat a magasságbeli oltárokat, melyeken a Bálnak és Astarothnak régen áldoztak, úgy hívták: Ramoth, úgy találunk Szabolcsmegyében Ramotsaháza helyet, mely ezt teszi: magasságbeli oltárok háza, vagy temploma.“

E nyelvészeti fejtegetések ismertetésével kapcsolatban dr. N. L. („*Zsidó helységnevek Szabolcsmegyében*“, „Nyíregyháza“, 1897. évfolyam) következő elméletet fűzi:

„A honkereső magyarokhoz csatlakozott *kabarok* tudvalevőleg zsidó vallásúak voltak, de közöttük nagy számmal akadtak bálványozók is. Nevezetesen az *egy isten* tisztelete az előkelők vallása volt, míg a zsidó vallással együtt átvett s a bibliának oly sok helyén említett bálványimádás (*Bál* és *Astaroth* tisztelete) főleg a nép alsó rétegében volt elterjedve; tekintetbe véve továbbá, hogy a zsidó vallás a héber nyelv használatával járt: az előbb említett névmagyarázatok valószínüséget nyernek s egyszersmind némi világosságot derítenek a zsidók őstörténelmének homályába. Nem lehetetlen, hogy Szabolcsmegyében a kabarság egy része telepedett meg és pedig különösen a bálványozók.“

Béla király névtelen krónikása szerint Szabolcsmegyében a honfoglalás idejében *kazárok* laktak. Ezeknek egy része, a történelem tanúsága szerint, szintén felvette a zsidó hitet. Nincs kizárva tehát, hogy a fentemlített

zsidó (?) eredetü helységnevek a honfoglaló magyarok által meghódított kazárságtól maradtak vissza.

Megjegyezzük, hogy a magyar helynevek csak véletlenül hangzanak össze amaz idézett szavakkal és szó sem lehet arról, hogy valóban héber elnevezések legyenek. Érdemes megemlékeznünk egy Szabolcsmegye múzeumában őrzött ásatási leletről, mely arra enged következtetni, hogy Szabolcsmegye vidékén a honfoglalás idejében valódi (szemita) zsidóság is lakott már.

Héber feliratu lelet Szabolcsvármegyében.

A lelet egy kőből készült héber feliratu *pecsétnyomó*, melyről dr. Jósa András, a kiváló régiségbúvár következő ismertetést adja:

A tárgy 1888-ban Rakamaz mellett a Tisza áradása által okozott partomlásban csupa *kő, bronz és népvándorlás korszakából* való leletek közt találtatott, szerpentin kőbe van vésve és Vámbéry szerint ezen héber betűkkel írt szavak olvashatók rajta: „Jechiel Seraga ben Menachim Gerson."

Nevezetes, hogy Szalonikiben is él egy *Seraga* nevü régi patriczius zsidó család, mely a hagyomány szerint még Vespasianus idejében menekült Palesztinából.

Lehetséges, hogy már az első századokban került vidékünkre is ezen család és talán vele többen a Palesztinából kiűzött zsidók közül.

A honfoglalást követő századokban a szabolcsi zsidóság is — mint hitsorsosaik mindenütt — teljesen elnyomatva alig mutat fel nevezetesebb mozzanatot történelmi átalakulásában.

A szabolcsi zsinat.

Az első intézkedések, melyek a hazai zsidóság jogait jelentékenyen korlátozták, épen Szabolcsmegyében, *Szabolcs várában* 1092-ben, a Szt.-László királytól összehívott zsinaton hozattak.

Csak a mult század közepétől kezdve és főképen II. József császár idejében kezdenek Szabolcsmegye zsidó lakosai életjelt adni magukról. Ekkor alakulnak a régibb zsidó hitközségek és emelkednek első templomaik.

1848.

1848-ban a sokáig elnyomott, de a szabadságért lelkesülő zsidó ifjuság tömegesen sorakozik a nemzeti hadsereg csapataihoz és Klapka leveleiben *Nagy-Kálló*, megyénk akkori székvárosa, mint egyike van felemlítve azon helyeknek, hol a zsidók legnagyobb számmal jelentkeztek a nemzetőrség zászlaja alá.

Lakosság.

Szabolcsmegye zsidó lakossága az 1891-iki népszámlálás idején 21,178 lélekből állott, s az összes lakosság 8·6%-át képezte.

A megyében 17 zsidó anyakönyvvezetőség van és pedig: a tisza-löki, t.-dadai, büdszentmihályi, polgári, berczeli, gávai, kis-várdai, mándoki, kemecsei, nyírbátori, madai, fehértói, nagy-kállai, balkányi, nyír-acsádi és a két nyíregyházi (statusquo és orthodox).

Nevezetesebb hitközségek a megyében:

Nagyobb hitközségek.

A *nyíregyházi statusquo izr. hitközség*, a megye egyik legújabb, de legtekintélyesebb hitközsége, mely csak 1863-ban alakult és ma 378 családot számlál.

A hitközség rövid történetéből következő adatok méltók a feljegyzésre: 1866-ban választotta meg a még ma is működő papját. 1868-ban egy négy osztályu felekezeti iskolát létesített, mely már az utóbbi években nem volt képes a mind nagyobb számmal jelentkező növendékeket befogadni és a hitközség 1897-ben felépítette nagy, emeletes, hatosztályu iskoláját, melynek 26,000 frt költségéhez a város 8000 frttal, a Heumann Ignácz emlékalap 3100, s egyes adakozók összesen 3200 frttal járultak. Az iskolában három tanító és egy tanítónő működik, kikhez legutóbb egy magyar műveltségü papot alkalmaztak igazgatóul s ez van hivatva a vármegye zsidó templomaiban még szokatlan *magyar* hitszónoklatok meghonosítására. 1880-ban

épült a hitközség új temploma, melynek költsége részben az eladott imaszékek árából került ki, de a város ebben is jelentékenyen támogatta a hitközséget. A rituális fürdő 1862-ben épült, sokáig egyetlen fürdője volt a városnak s 1891-ben nagy költséggel megnagyobbíttatott. A hitközség évi kiadása 20—22,000 frtot tesz, a mely összeget csak a tagoknak rendkívül nagy megadóztatásával szerezheti be. A hitközség kebelében fennálló Chevra

A NYÍREGYHÁZI STATUSQUO IZR. HITKÖZSÉG ZSINAGÓGÁJA.

Kadischa szent-egylet 1854-ben alakult és évenként 900 frtot áldoz szegények temetkezési és betegsegélyzési czéljaira.

A *nyíregyházi orth. izr. hitközség* 1876-ban alakult és ez idő szerint 80 családból áll. Saját templommal és paplakkal bír, de a papi állás jelenleg nincs betöltve.

A *kis-várdai hitközség* egyike az ország legrégibb zsidó hitközségeinek. Szervezete aut. orthodox s mintegy 2100 lélekszámból áll. Kis-Várdán már a mult században rendszeresítve volt a zsidó pap állása. Templomuk is több, mint 100 éves. Az Eszterházy-féle taksás telken épült, s a templomtelek után fizetett taksa alól csak akkor lett felmentve a hitközség, mikor a birtok a Wahrmann-család tulajdonába ment át. A hitközség egy igen jeles elemi fiu-iskolát tart fenn négy tanítóval. Rituális fürdője, mely

20,000 forint költséggel épült, a város egészségügyének is fontos tényezője. Chevra Kadischa szent-egylete 1896-ban ünnepelte fennállásának 100 éves jubileumát és ugyanekkor létesítette saját költségén a kis-várdai (megyei) közkórháznak zsidó osztályát.

A *nyírbátori hitközség* csak 1853-ban alakult, de zsidók már a korábbi századokban is laktak ott. Az anyahitközség statusquo alapon áll és 85 család alkotja. 1862-ben választotta papját. 1865-ben a cs. kir. helytartó rendeletére alakult meg az iskolai bizottmány és állíttatott fel a zsidó felekezeti iskola évi 500 frt állami segélylyel. Az iskola 1880-ban megszünt, de 1892-ben a mai hitközségi elnöknek, Szalkai Emilnek buzgóságából újra megalakult és egy év óta saját házában szépen virágzik.

A nyírbátori zsidóság történetében régóta jelentékeny szerep jutott a Mandel családnak. Ennek egyik tagja, Simon alapította 1826-ban a Chevra Kadischa szent-egyletet, egy másik tagját, Mandel Eduárdot, a város a közügyek terén szerzett érdemeiért díszpolgárának választotta s nevéről egy utczáját Eduárd-utczának nevezte el.

Az anyahitközség mellett Nyírbátorban egy 60 család által képezett orth. izr. fiók-hitközség is áll fenn.

Nagyobb zsidó hitközségek még a megyében a *nagy-kállai, ujfehértói* és *szt.-mihályi* hitközségek.

SZABOLCS VÁRMEGYE ŐSTÖRTÉNETE.

A politikai tekintetből ma már szűkre határolt vármegye régészeti szempontból egységet nem alkot, és csakis a Nyír tekinthető ilyennek, mely hullámos, mintegy 4725 □ kilóméternyi homok-terület, melyet e sorok írója zátonyképződésnek tart, és a mely a Tisza, Szamos, Kraszna, Ér és Berettyó kanyargása között, a vulkanikus kiemelkedés felett képződött örvényben rakódott le azon időben, mikor a magyar síkságot borító édesvízű tenger a Vaskapun át magát rengeteg idő alatt a Fekete-tengerbe átvájta, és a mely Nyírnek legmagasabb pontja, a Tiszának tokaji 0 pontja felett mintegy 90 méternyire emelkedik ki, és a melyből 3349 Szabolcs, 806 Hajdu, 380 Bihar, 290 □ kilométer pedig Szatmár vármegyék területén fekszik.

E hullámos homokterületnek különböző magasságban fekvő katlanaiban több százra menő, egy vékástól ezer holdig terjedő, még e sorok írójának emlékezete szerint is halakban bővelkedő tavak képződtek, melyeket csak az előző évtizedben befejezett Nyírviz-szabályozás szárította ki.

Kétséget nem szenved, hogy ez, a környező síkságból legelőbb kiemelkedő, halakban, vadakban bővelkedő és fakampókkal is könnyen művelhető sziget-terület a kezdetleges eszközökkel rendelkező ősnépeknek megélhetését leginkább biztosíthatta.

E feltevésnek kifolyása volt az, hogy báró *Vécsey* József, volt szabolcsi főispánnal többen vállvetve, mintegy 30 év előtt ősmultunk okmányait kutatni kezdettük; a minek eredménye a szabolcs vármegyei múzeum lett, a melynek tárgyai nem elegendők ugyan az őstörténet megírásához, de mégis mécsesül szolgálnak a koromsötét multnak bevilágítására.

A fejlődés, bizonyára úgy mint másutt, nálunk is a kő-, réz-, bronz- és vas-korszakon át jutott a mai villamos korszakig; de arra, hogy Szabolcsban mikor kezdődött a legősibb korszak, és mennyi idő telt abba, hogy egyik korszak a következőbe átcsapjon, csak sejtelmes adatok vannak.

E korszakok földgömbünkön sem tér-, sem időbelileg nem fedik egymást. Hiszen Uj-Guineában ma is kőkorszakban élnek, míg mi a gőz, a villamosság és a Krupp-ágyu korszakát éljük.

Nem illetheti nyíri sovinizmus vádja e sorok íróját, ha azt állítja, hogy a mai Magyarország területén a Nyír adta meg az ősembereknek a legkedvezőbb élet-feltételeket.

Hogy mikor települt itt meg az első ember, az ugyan nem tudható, de nem lehetetlen az, hogy itt emberek őselefánttal, rinoczeroszszal stb. együtt lakhattak, mert hiszen Belgiumban és másutt döntő bizonyitékait találták annak, hogy ősállatokkal egy időben emberek is lakták földünket.

A Nyír, mint [illegible]akott hely az [illegible]

A Miskolczon talált és Herman Ottó által leírt szakóczákat, a tiszafüredi Tariczky-féle múzeumban őrzött, mindkét végén kihegyesített és végei közelében mesterségesen átfúrt csont-eszközt, mely a Tisza feneke alatt 11 méter mélységben őslénycsontokkal együtt caissonban találtatott, tehát a munkálat alkalmával kívülről oda nem hatolhatott tárgyat, nem ismerhették el ugyan a paleolit korszakból származóknak, de a kritika e sorok iróját nem győzte meg.

A szigoru tudósok nem hisznek unikumoknak, pedig minden lelet unikum volt addig, míg a hasonló második tárgyat meg nem találták.

Nézetünk szerint végérvényesen nincsen még eldöntve az a kérdés, hogy e vidéket s általában Magyarországot az őskorszakban lakták-e emberek vagy sem. — Ez tehát függőben marad.

Azt azonban, hogy a Nyírt az u. n. csiszolt kőkorszakban lakták, bizonyítja az I-ső tábla is, melyen 45 db finomabb kőtárgy és 7 db. szarvasagancsból készült tárgy látható.

E tárgyak granitból, a trachitnak különböző válfajaiból, kalczedonból, szaru- és homokkőből stb. készülvék, tehát olyan kőzetekből, melyeknek némely része csak igen távoli vidékről származhatott ide, bizonyítékul szolgálván arra, hogy azon időben az itt lakóknak messze tájakkal volt kereskedelmi összeköttetésük.

Azt, hogy honnan kerültek hozzánk, — szakértők szerint — csak azon esetben lehetne meghatározni, ha górcsövi csíszolatok készíthetése végett a tárgyakat megrongálnók.

Hogy ezek a kőeszközök a nyersanyagból itt dolgoztattak fel, bizonyítani látszik az I. táblának felülről számítva a második sor közepén ábrázolt homokkőből készült, Tisza-Polgáron talált balta, a melyen a lyuknak miként történt fúrási módja észlelhető. A fúrás a két átellenes oldalon kezdetett meg, de be nem fejeztetett. A lyuk az egyik oldalon, a balta vastagságának felén túlhaladt, mig a másik oldalon alig hogy megkezdetett.

Mindkét lyuknak közepén egy-egy csap áll ki, a mi azt bizonyítja, hogy a fúrás nem egy tömör, hanem egy cső alakú hengerrel történt, mely súlylyal megnehezítve, a csövön átdugott vezérpálczával helyzetében rögzítve, vonóval forgatva, kovarcz-por és víz segélyével vájta a lyukat.

A bodzafának az a szerep jutott, a mi a gyorsan forgó rézkorongnak jut a gyémánt-köszörülésnél, a mikor a gyémántport a rézkorongra hintik és a pálczára sellakkal rögzített gyémántot az aránylag puha rézkorongon tetszés szerinti alakra csíszolják.

A keretnek szűke nem engedi, hogy minden lelőhelyet és az ajándékozók neveit felsoroljuk, de hiszen a múzeumban ez minden tárgyon jelezve van; de még azért sem, mert nincs vármegyénknek egyetlen községe sem, melynek határában, különösen a tavak mellett levő homok-fúvásokban, obsidián-, kovarcz- és jaspis-késeket, nyílakat, szilánkokat, több helyen kőmagokat is, ős-cseréptöredékekkel együtt találni ne lehetne, tehát minden falut és pusztát fel kellene említenünk.

Nem mondjuk, hogy minden kőeszköz itt készült, mert hiszen az I. tábla közepén látható kalczedon-balta is, — melynek másolata a nemzeti múzeumban van — megboldogult dr. Rómer Flóris szerint Dániából származhatott, pedig Székelyben találtatott és dr. Korányi Frigyes ajándékozta múzeumunknak.

A Nyír, mint [illegible]zközök [illegible]

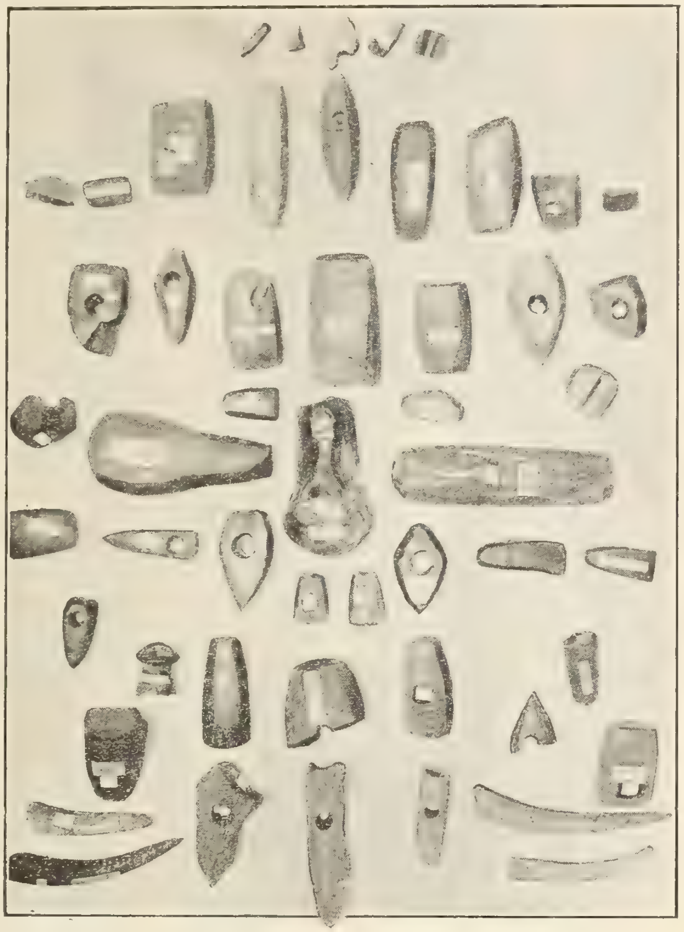
Kétségtelen azonban, hogy a Nyírben is gyártottak kőeszközöket. Bizonyítják ezt a rengeteg mennyiségű, használatra nem alkalmas obsidián és egyéb szilánkok és különösen a munkálni meg nem kezdett obsidián-tömbök, melyeknek egyik, hat kiló súlyu — Turán talált — példánya, bármely ásványtani gyűjteménynek díszére válnék.

Annak, hogy a Nyír őslakói a kőeszközök készítésének mily magas fokán állottak, bizonysága az I. tábla második sorának bal szélén ábrázolt

nyél lyukánál ketté tört, gombban végződő kemény trachit kalapács-töredék, mely félreismerhetetlenül csakis *esztergán* készülhetett.

A középső sorban látható — homokkőből készült — nagy balta nyélbe alkalmazva nem volt, mert egyik oldalán, a felső végéhez közel, finoman csiszolt homorulat látható, mely kétségtelenűl a jobb hüvelyk-ujj befogadására szolgált, nyilván azon czélból, hogy a kézből könnyen ki ne eshessék. E már a csiszolt kőkorszakra valló tárgyat kezdetleges — nyél nélküli — használati módja miatt, átmeneti alaknak véli e sorok írója, a csiszolt-neolit kőkorszakba. Hogy milyen emberfaj lakta e vidéket azon időben, ezt meghatározni nem tudjuk.

A vármegye őslakói.

I. TÁBLA.

Ezen — régészeti szempontból — fontos kérdésnek megoldása tisztázásra vár, a melyhez egy morzsával a következőkben kivánunk hozzá járulni.

Az ajaki határban, közel a kis-várdai vasúti állomáshoz, Czóbel Imre birtokán 1867-ben, határárok ásása alkalmával több kővésőt és nagy kovakéseket találtak és innen került dr. Rómer Flóris szerint az első biztos magyar lelhelyü nagyobb kovakés a nemzeti múzeumba.

E lelhely közvetlen közelében — egy mocsáros hely szélén — br. Vécsey József, dr. Rómer Flóris és többek társaságában, e czikk írója is tevékeny részt vett egy őstemető kutatásában.

Mintegy nyolcz sír bontatott fel; — de van ott még több is. — A csontvázak — valószínűleg a humus-sav behatása folytán — teljesen épek voltak. Két koponyát a szabolcsi múzeum őriz. A csontvázak arczczal keletre irányítva, baloldalra fektetve, fejüket bal kezükön nyugtatva, *összekuporodott helyzetben* voltak, mint azt dr. Wosinszky Mór Tolna vármegyében Lengyelen is találta. Ezt a temetkezési módot Egyiptom praehistorikus (Menes előtti) népénél is észlelték. — Némely csontváznak hátuljánál, lábainál nagyobb — a földnek súlya által összetörött edény volt.

Mindegyik csontváz szája előtt 4—6 apró edény volt elhelyezve, nyilván azon czélból, hogy a túlvilágon ne éhezzenek. Ez edénykék többnyire nem korongon készültek, de akadtak korongon, finoman készültek is, de minden diszítés nélkül és annyira rosszul voltak égetve, hogy dr. Rómer Flóris felügyelete alatt, zsebkéssel és nagy gonddal faragván ki azokat a környező televényes agyagból, mégis csak kettőt lehetett ép állapotban kiemelni, melyeket dr. Rómer magával vitt.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy nálunk a homokos talajban a honfoglaláskori, árpádkori sírokban a csontvázak többnyire el vannak enyészve, míg a sokkal régibbekben — de agyagos rétegben — épebbek.

Az ajaki sírokban talált csontvázak az őslény-csontokhoz hasonló színűek és szilárdságuak.

Azt, hogy a csupán kőeszközöket használt őslakóink, vidékünkön az agyagiparnak mily fokán állottak, mai tajékozottságunk szerint csakis az ajaki temetőben lehetne megállapítani. Annyi bizonyos, hogy az agyagipar akkor magasabb fokon állott, mint a milyenre honfoglaláskori és árpádkori temetkező helyeinken akadunk.

A közbe eső bronzkorszaki és népvándorláskori agyagedényeknek kitünő, páratlan példányait őrzi a múzeum, míg az úgynevezett La Tène-koriak, még az ajaki kőkorszaki edények mögött is messze állanak.

Úgy látszik, hogy az ősidőkben is, a harczias népek kevesebb súlyt fektettek az iparra, mint a békében élők. Az agyagipar itt nem haladt fokozatosan, hanem haladás és visszaesés váltakozott egymással

A bronzkorszak.

Az úgynevezett bronzkorszak fénykorát, a csücsköshasu és spirális díszítésü edények jellegzik, melyeknek számos példányát őrizzük; csakhogy számos bronz depotleleteink nem ilyen edényekben találtattak, hanem kivétel nélkül olyanokban, melyeket minden szakrégész kőkorszakból származóknak tekintene. Úgy látszik, hogy az ősidőkben is voltak olyan különbségek az agyag-iparban, a milyent a gömöri zsaluzsányi fazekasoknál és a herendi porczellángyárban mai napon is észlelünk.

Nem vonható kétségbe az, hogy a kő-, bronz- és vaskorszak évezredek alatt váltották fel egymást; de ez nem zárja ki, hogy a kőeszközök használata mindjárt a bronz elterjedésekor megszünt volna, sőt még vas tárgyakkal együtt is találhatók, különösen félreesőbb helyeken tanyázó szegény törzseknél. Ilyen lehetett az a nyírségi törzs is, melynek emlékeit a II-ik tábla tünteti föl.

1888-ban a Tisza szokatlan módon megáradt, és a Rakamaz és Timár között levő fensík oldalából sok földet elsodort, de az 1—2 méter magas és mintegy 500 méter hosszú kultur-rétegben rejlett tárgyak, a réteg aljában megmaradt iszapban maradtak.

Innen kerültek az ábrázolt tárgyak is: kővésők, balták töredékei, obsidián- és kova-nyílhegyek, kések, átlyuggatott fenőkővek, orsógömbök, csontvéső, bronzfűrész töredéke, bronzöntő kemencze, melyet Pulszky Ferencz és dr. Hampel József is annak ismert fel, népvándorláskori csat, kaszafenőkő-tartónak látszó, veresre festett, szaru alaku, durva agyag-edény, nem korongon készült bögre és füles tálka, és számtalan, analogia nélkül álló díszítésü, kő-, bronz- és vaskorszakra valló cseréptöredék, kagyló és felhalmozott unio pictorum. E sorok írója úgy észlelte, hogy ezen töredékek a partoldalban nem a különböző kor szerint vannak egymás fölé települve, hanem vegyítve minden rend nélkül, a mely körülményből azt kell következtetni, hogy itt olyan nép lakott, a mely még a vaskorszak ideje körül is jobbára kőeszközöket használt.

Szelóczky Géza rakamazi gyógyszerész, ugyanitt egy serpentinből készült pecsétnyomót is talált, mely Vámbéry által fejtetett meg. „Jechiel Seraga ben Menachim Gerson“ a felírata. A Seraga család, mely Vespasian idejében menekült Salonikiba, ott ma is virágzik.

A kultura hozzánk nem nyugatról jutott, bár azzal némi összeköttetés volt, mert itt-ott akadnak ugyan, de igen szórványosan, római érmekre a Trajanustól Nagy Constantinusig terjedő időszakból, valamint a római izlés befolyása alatt álló, — a Kr. e. évezred második felére tett La Tène-kori éles hasu és ezen kort jellemző fibulákra, de egyéb nyugati nyomok nincsenek, melyek azt engednék bizonyítani, hogy itt valamikor nyugati népek vetették volna meg lábaikat.

Rézkorszak.

A *rézkorszakból* 12 tárgy került Szabolcs vármegyéből az ottani múzeum birtokába, a melyeknek alakja azt bizonyitja, hogy nem azért készítettek eszközöket rézből, mert a bronz készítéshez szükséges ónhoz nem juthattak, hanem azért, mert az ónt, tehát a bronzot egyáltalában nem ismerték. — Hiszen azon esetben, ha az ónból kifogytak volna, az addig használt bronzeszközöknek legalább alakját megtartották volna, már pedig a réz és bronztárgyak annyira különböznek egymástól, hogy azokat a fémipar különböző fázisai termékeinek kell tartanunk.

A *réztárgyak* a III. táblának felső bal részletén láthatók. *Sámson:* Keresztben álló kétélü csákány. — *Tura:* Egy kétélü csákány és egy karcsu fokos. Egyik vége élben végződik, a másik hengerded. Egyforma hosszúságuak. — *N. Halász:* Egyélü, rövid, széles foku fejsze. — *Nyír-Lugos:* Két keresztbe álló élü csákány. — *Sényő:* Egyélü, kevéssé hosszú, vaskos foku fejsze *Tass:* Nyél-lyukánál csappanós balta, szép sötét veres szironynyal. — *Nyír-Bakta:* Négyszögü szúró eszköz. — *Ajak:* Egy-élü rövid-foku balta. — *Bács-Aranyos:* Nyéllyuknál letört balta. — *Szabolcs község:* Véső. — *Szabolcs vármegye:* A tassihoz hasonló balta. Lásd III-ik tábla, bal, felső negyed. Az ujabb kutatások szerint nem mindegyik tárgy osztható be a rézkorszak emlékei közé, különösen a keresztben álló, két élü csákányokat tartják későbbieknek; ellenben a rézvésőket általában a bronzkulturát megelőző korszak maradványainak tekintik.

II. TÁBLA.
Rakamaz-timári őstelep.

A bronzkor tárgyai és lelőhelyei és e kor népe.

Az u. n. *bronzkorszakból*, tekintve a Nyírnek aránylag csekély területét, a rövid időt, mely alatt azok gyüjtettek és a csekély érdeklődést, elég gazdag a szabolcsmegyei múzeum.

Az alakoknak sokfélesége, a bronzrögök, melyeket majd minden depôtleletben találunk, a rakamazi, agyagból készült bronzöntő kemenczének töredéke, a mely körül nagymennyiségű, alaktalan, veresre égetett földtömbök voltak, egy Nyíregyházán talált igen kezdetleges grafit olvasztó-tégely, melynek külső oldalára a kifutott bronz még most is oda van tapadva, kétségtelenül igazolják azt, hogy ősnépei bronz-eszközöknek más vidékről való behozatalára utalva nem voltak; sőt mesterek voltak e téren.

A vármegye bronz lelőhelyeinek és tárgyainak aránylag nagy száma azt a kérdést veti fel, hogy honnan került ide ez a nép és mikor, milyen

fajhoz tartozott, miként készitette eszközeit, milyen szokásai voltak, mikor enyészet el és hova lett?

Mindezekre a kérdésekre ma még alig felelhetünk. Mindössze annyit állíthatunk, hogy a bronzkori népnek huzamos ideig kellett itt tartózkodnia, még pedig, Reinecke Pálnak a magyarországi bronzkor kronologiájáról az Archaeologiai Értesítő 1899. évfolyamában közzétett vizsgálatai szerint, legalább is ezer évig, mely Kr. e. körülbelül 2000-től tartott Kr. e. 900-ig s legrégibb szakában meglehetős egyformaságot tüntet föl Közép-, Észak- és Nyugat-Európával s ez összeköttetés megmarad a bronzkor későbbi szakaiban is, úgy hogy a magyarországi bronzkor nagyjában egyezik Monteliusnak a skandináv területre vonatkozó osztályozásával.

Ebből pedig az a következtetés vonható le, hogy a Kr. e. második évezred kezdetétől fogva Skandinávia felől egy nagy népáramlat volt folyamatban hazánkon keresztül a Földközi-tenger melléke felé, a hol a keleti kulturák befolyása alatt s másféle népfajokkal (iberekkel, etruszkokkal, ligurokkal, pelaszgokkal) való keveredés következtében az általános európai bronzkulturától sokban eltérö kulturális viszonyok fejlődtek ki.

A középeurópai bronzkulturából a vaskorba való átmenetet a hallstatti kultura foglalja magában, melynek nyomai hazánkban csak szórványosan észlelhetők, ellenben többszörös kapcsolatot tüntet föl a Kaukázussal.

Vannak azonban a hallstatti kulturát jellemző bizonyos emlékek, minők a két gúzszsal bíró, kettős T alakú, fülekkel ellátott bográcsok, melyek nálunk még a tiszta bronzkultura emlékei.

Ilyenféle bogrács van a bécsi múzeumban Hallstadtból egy, Galicziából Unitzról három, Darnaynál Sümegen egy, Somlyóról egy, e vidéken pedig a híres hajdú-böszörményi leletből van a nemzeti múzeumban egy.

Nekünk Mária-Pócsról van két gyönyörű példányunk, egy pedig a Nyírhez tartozó Kántor-Jánosiból, mely csupán bronz eszközöket tartalmazott, mint azt alább felsorolva látni fogjuk. Vastárgyaknak nyomait sem tartalmazta.

Kétségtelen tehát, hegy ez az u. n. hallstatti korszakot jellemző edény nem a Kr. előtti évezred első felében, hanem nálunk már előbb tiszta bronzkorszakban használatban volt, tehát előbb, mint Villafrancában, Hallstattban és másutt, a hol ez edények vastárgyakkal együtt találtattak, tehát minden esetben későbbi időből származnak, mint a miénk.

Az a tekintélyes számú bronzlelet, melyet Lehóczky Beregből és Ungból, mi pedig Szabolcsban kis területről rövid idő alatt összehoztunk és a mi, tőlünk nyugatra, inkább szorványosnak látszik, megengedi azt a feltevést, hogy bronz-népek, — ha szabad ily kifejezéssel élni — ugyanazon úton, a Kárpátokon át jöttek be, a melyen honfoglaló őseink, korábban pedig a népvándorláskori germánok és szlávok hatoltak be.

Nem minden esetben helyes azon állítás, hogy a népvándorlás csupán a nagy folyók mentét követte.

Azt, hogy milyen fajhoz tartoztak a mi bronzműves őslakóink, sejteni igen, de megállapitani nem lehet, mert eddig a bronztárgyak mellett sem csontvázakat, sem pedig hamvvedreket nem találtunk.

Valószínű, hogy halottaikat elégették, s hamvaikat szélnek szórták.

Hogy ez a nép, a hallstatti, vasat ismerő nép előtt pusztult el, valószínű, mert különben fejlődtek volna és a bográcsok közelében a hallstattkoriakhoz hasonló vasnyomokra is akadtunk volna.

A bronzöntésben nagy mesterek voltak. Bizonyítja ezt a Kállay András által ajándékozott kemecsei lelet, mely a VI-ik 3. ábrán feltünő bronzcsótáron észlelhető, és a melyhez hasonló a nemzeti múzeumban őriztetik.

A nemzeti múzeum kevésbbé díszes példányának származása bizonytalan és csak magános lelet; a mienk szebb és a mint látható, számos egyéb tárgygyal találtatott egy fazékban.

E csótár lánczszemei felváltva kisebb és nagyobb karikákból állanak. A kisebb karikák egy darabból vannak öntve, a nagyobbak pedig előre öntött fél-karikák, melyek a megolvasztott bronzba lettek mártva és azonnal összeillesztve. A forrasztásnak kiemelkedő határvonalai tisztán láthatók.

Szilárd anyagból készült öntőmintákat még nem találtunk ugyan,

de valószinű, hogy az öntésnek három módját ismerték. A csótár-lánczot képező félkarikák nyilván szilárd mintákba lettek öntve, mert teljesen egyformák.

Vannak olyan depôt-leleteink, melyekben több tárgy alakjára, terjedelmére nézve teljesen azonos, tehát ugyan egy mintába lettek öntve; de ugyanabban a leletben akadunk olyan tárgyakra is, melyek hasonlítanak ugyan egymáshoz, de nem azonosak. Lehet, hogy ezeket előbb viaszból mintázták, azután agyagba ágyazták, a viaszkot kiolvasztották és az így támadt üregbe öntötték a megolvasztott bronzot.

1. 2. 3. 4.

III. TÁBLA.

1. Réztárgyak. — 2. 3. 4. Szórványos bronzleletek.

Egy harmadik öntésmód mellett tanúskodik a napkori bronz-lelet, melyről nincs ugyan ábra, de a bronz-lelet felsorolásában feltalálható; ez a lelet annyiban is érdekes, mert unikumot is tartalmaz, t. i. két tiszta ónból készült sarlót és egy öntőcsapot. Ezen öntés nyilván a szilárd mintának kipróbálására történt. E leletben a fülecskével ellátott öt köpűs balta teljesen azonosak, sőt még egyforma díszítésűek is és ez is azonosnak látszik. De ha a kiemelkedő díszítési vonalaknak egymástól való távolságát körzővel megmérjük, a különbség feltűnik. Egy síma felületü minta nyomatott tehát a homokba és a díszítő vonalak utólagosan lettek bámulatos ügyességgel a mintába karczolva, mely megsemmisült és mindannyiszor újra készült.

Mily sok ideig laktak e vidéken, kitűnik a sok leletből, mert különben

nem hagyhattak volna annyi nyomot maguk után. A mi van, az csak kis része lehet annak, a mi harmincz év előtt napfényre került. Biztos tudomásunk van arról, hogy azelőtt a bronzleleteket csengetyűöntésre használták fel.

Hogy a Nyírvízszabályozás alkalmával kiemelt több millió köbméter földtömegből mi került felszínre, nem tudjuk, mert azalatt a nyolcz év alatt gyűjtéssel senki sem foglalkozott.

Bronz-leleteink részint szórványosan találtattak, részint mint depôt-leletek — többnyire edényekben, még pedig olyanokban, melyek a kőkorszaki edényektől alig, vagy épen nem különböznek.

Szórványos leletek.

Szórványos leleteinknek lelőhelyei és tárgyai a következők:

Tura. Fülecskével ellátott köpüs balta, *európai tipus,* a milyeneket hazánkon kívül másutt is találnak. *Kemecse.* Ugyanaz félholdalakúlag kivágott, melynek a fülecskével átellenes széle kihegyesedve felnyúlik és a milyenek csaknem kizárólag hazánk területén találtatnak és így magyarországi tipusnak tekintendő. *Kis-Várda vidéke* Végen nyéllyukas balta. Ez az egyetlen bronztárgyunk van, mely rézkori tipus. *Balkány.* f. e k. b. magyar tipus. *Tura* f. e. k. b. európai tipus. *Tura* f. e. k. b. — m. t. *Bőköny.* f. e. k. b. — m. t. *Ny.* — *Bakta.* f. e k. b. — m. t. *Tisza-Eszlár.* f. e. k. b. — e. t. *Nagy-Falu* vaskos nyitott végű, kívül belől éles nagy karika. *Petneháza.* Hengerded vaskos, nyitott végű karperecz. *Kék.* Hengerded köpczös, nyitott végü, kivűl vonalakkal díszített karperecz. *Nagy-Falu* f. e. k. b. — Köpü nyílása letompított négyszög. Erdélyi tipus. Ilyen múzeumunkban több nincs. *Büd-Szt.-Mihály.* f e. k. b. — m. t. *Mária-Pócs.* f. e. k. b. — e. t. — *Kenézlő.* f. e. k. b. — m. t. *Nyiregyháza.* Lásd III-ik tábla, jobb felső negyed.

Szabolcs m. Bronzfűrész. *Rohod.* Bronzbalta töredék. *Nyiregyháza.* Bronzfűrész. *Nyír-Bakta.* Lándzsa. *Kis-Besenyőd pa.* Szélein felhajtott három szeglyukkal ellátott markolatu tőr gyönyörű szironynyal. *Hugyaj-Fövenyes tanya.* Legrégibb bronzkori tőr. *Kenézlő* Lándzsa. *Besenyőd.* Lándzsa. *Ny.-Bakta.* Keskeny köpüs véső. *Acsád.* Köpüs baltának éltöredéke. *Kis-Várda.* Kés. *Takta-Kenéz.* Lándzsa és két köpüs balta m. t. E leletnek nagy része gróf Andrássy Manó birtokában van. *Sényő.* Füles köpüsbalta e. t. *Pazony.* f. e. k. b. Kettő magyar, egy európai tipus. Lásd III-ik tábla, bal alsó negyed. *Levelek.* Két harczi csákány. *Berencs.* Két harczi csákány. *Hadház* Egy h. csákány. *Nyiregyháza* egy. h. csákány, *Szabolcsmegye* két h. csákány Lásd III-ik tábla jobb alsó negyed. *Tisza-Eszlár.* Nagy f. e. k. b. európai tipus. *Anarcs.* Kis f. e. k. b. — e. tipus. *Nagy-Báka.* Csillag-buzogány szép patinával. Két ehhez teljesen hasonló, de kisebb buzogány őriztetik a bécsi hist. múzeumnak XII-ik termében, VI. szekrény 342. 343 *Levelek.* Csészefejes tűnek felső része. *Berencs.* Négy harczi csákány, egynek feje letörve. Ezekről ábra nincs. *Kék* a beszterecz mocsár által körülvett nagy két-udvaru földvár közeléből Nádlevelű bronzkard. Markolatának feje lapos kihegyesített, kerűlék alakú, ∾ motívumú meander-szalagokkal díszítve. Markolata sötétfűzöld zománczczal, (nem patinával) bevonva. Penge, nádlevél alakú. *Tuzsér.* Három világos zöld patinájú kard. Markolat 3—3 körülfutó léczczel és ezeknek közei különféleképen díszítve. Penge: liliom levél alakú. Egyik csészés, kettő korongos markolat-fejjel. *Vaja.* Kard. Markolat korongos fejű, három körülfutó léczczel. Líliomlevél alakú pengének töve és hegye vonalakkal díszítve. *Pazony* Kard. Korongos fejű, három-léczes markolat. Penge líliom-levél alakú. *Vaja.* Két nádlevél pengéjű kard. Markolat lapos, felhajló szélekkel, melyek a markolatot borító, elpusztult lemezeket határolták. Ezeknek ábráit lásd IV-ik táblán. *Tura.* Kis fejű tű. *Csobaj.* Gombfejű és egy gömbfejű tű. *Téth.* Gömbfejű tű. *Szabolcs m.* Korongos fejü, alább kihasasodó, rovátkos díszítésű tű. *Demecser.* Ugyanilyen, de korongja hiányzik. *Ramocsaháza.* Hasonló, hegye letörve. *Büd-Szt.-Mihály.* Fibula. La Tène tipus, gyönyörü szironynyal. *Csobaj.* Fibula, kerülék alakú díszített lemez-középtaggal. Lásd V-ik tábla 2. *Keék.* Bronz sarló csecsnyújtványnyal. *Székely.* Két hasonló sarló. *Geszteréd.* Karperecz töredék kívül díszítve. *Lórántháza.* Csákánynak egyik hengerded ága. Rajta egy kacsához hasonló madár-alak áll. Ehhez hasonló, de egészen ép példány az Egger-féle gyűjteményből a British-múzeumba került. *Szabolcs megye.* Lándzsa alakú piczíny köpüs nyílhegy. *Kemecse.* Két db három szögű köpüs nyílhegy. Szkytha származásúnak tartják. *Kis-Besenyőd.* Egy szkytha és öt nyélbe szúrható, négy oldalú, hegyes, kúp alakú nyílhegy. *Szabolcs m.* Egymásra fekvő végű, kívül-belől éles karika és egy fűrész-töredék. Lásd V-ik tábla 7. *Kis-Várda* vidéke. Fülecskével ellátott köpüs balta.

Csoportos leletek.

Csoportos leletek: Ezek csaknem kivétel nélkül, a kőkorszakiakhoz hasonló durva cserépedényekben találtattak, melyeket a találók rendszerint szét szoktak zúzni.

Viss. Kis fokos, nyéllyukánál letörve. Egymásra hajló végű karika. Egy lándzsa; igen szép munka, egy csótárvégnek fésű alakú csüngő dísze. Egy tölcsér alakú csüngő dísz. Lásd V-ik tábla 7.

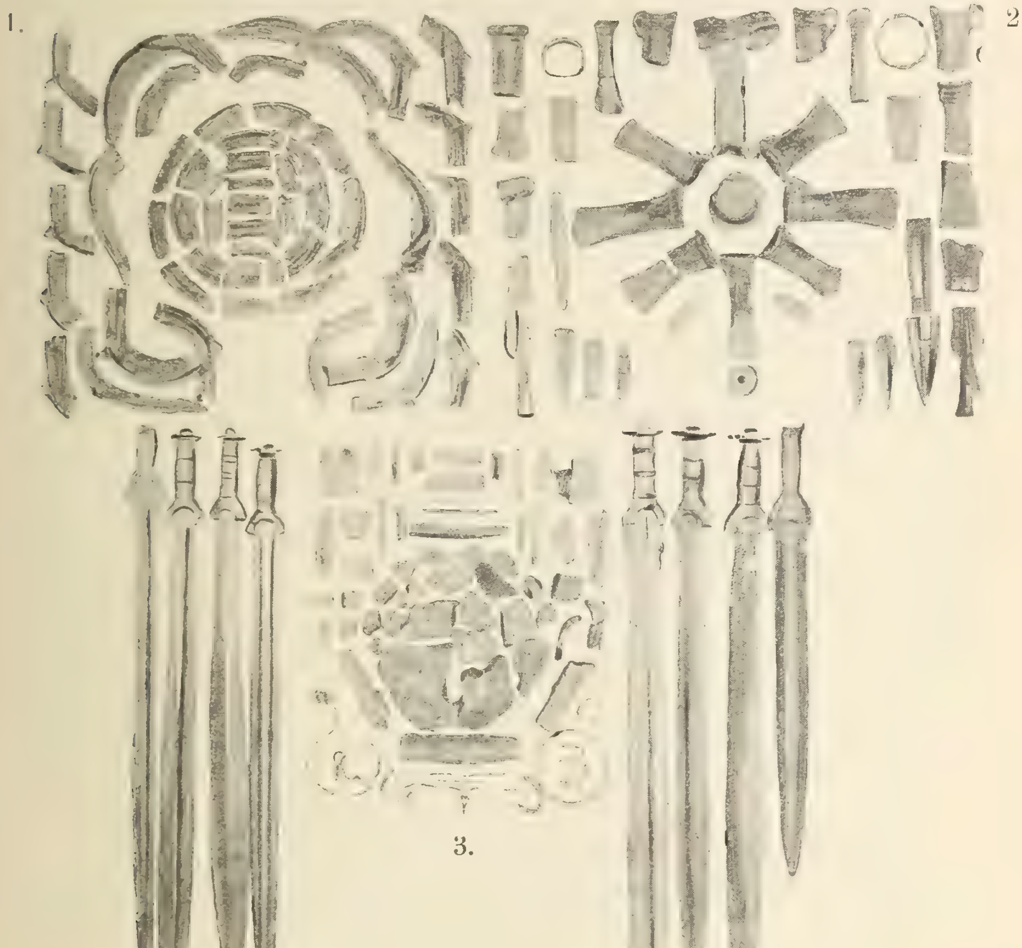
Kántor-Jánosi. Igen nevezetes lelet, mert egy úgynevezett hallstattkori kettős ⊤ alakú füllel és két gúzszsal ellátott bográcsban találtatott, minden vastárgy nélkül. Egyik gúzsa hiányzik. Feneke töredezett, pereme sűrűn egymás mellé helyezett félkörkarczolatokkal és több körülfutó párhuzamos vonallal van díszítve. Két hasonló, de egészen ép szép példányunk van *Mária-Pócs*ról. Az egyik síma, igen szép, világos zöld patinával. A másik olyan trébelt félgömbű dudorokkal van díszítve, mint az Unitzon: Galicziában talált három bográcsnak egyike, melyek a bécsi Historisches Muzeum XI-ik termében, a 62-ik szekrényben őriznek. A k.-jánosi bográcsban talált bronztárgyaknak egy részét széllyel hordták. A megmentett tárgyak a következők: Négy zárt karika, kivül-belől éles. Egy nyitott végü, kívül vonalakkal diszített karperecz. Öt db nyitott végü háromféle karika. Egy kés, melynek hegye hiányzik. Egy fűrésztöredék. Egy kifelé álló bütykü sarlótöredék. Egy kard, mely-

nek pengéje nagyrészben hiányzik. Markolata a szokottnál jóval kisebb és csak *egy* körülfutó léczczel van díszítve. Markolatának korongja vagy csészéje nincs és nem is volt, csupán egy gombban végződik. Markolat és penge egy darabban van öntve. Hasonlót nem láttunk. Két bronzszög és két bronzlemeztöredék. Lásd V-ik tábla 3.

Papp. Egy nagy lándzsa. Két nyitott végű, vastag, hengerded karperecz. Egy kis fokos, nyéllyukánál letörve. Egy nagy spiralis. Két harczi csákány. Egy korongos tű, felső negyede táján megvastagodva és ez alatt fülecskével ellátva. Egy nagy, majdnem lapos pajzsdudor, közepén kiálló csecsnyújtványnyal. Az edénynek feneke és oldalának egy része, melyben találtatott. Lásd V-ik tábla 1.

Buj a Fekete halom közelében. Hat egész és két töredékes fűrész. Két kés, két ép és egy törött csészés fejü tű. Lásd V-ik tábla 5.

Rohod. 14 db nyitott végü, kívül sűrűn reczézett egyforma karperecz. Hatvannál több-

IV. TÁBLA.
1. 2. 3. Kemecse, Vitéz Lajos-féle lelet.

bet találtak ugyanazon edényben. Lásd V-ik tábla 6. A szomszédos *Jákó* község határában egy teljesen hasonló karpereczet találtak színaranyból, melyet a n. múzeum szerzett meg.

Kis-Kálló. Kis-Csere pa. Mintegy 100 holdnyi szélhordásos területnek különböző pontjairól lettek felszedve, számos díszített cseréptöredékkel együtt. Egy szíjvégre alkalmazott lemez, 1 sarlótöredék, 1 hosszú csat. 1 fibulatöredék, 3 fibulapeczektű, 2 db háromszögű lemez nyílhegy, 1 bronzcsörgő, 2 drb lemezke, 4 db. huzaltöredék és egy bronz rögöcske Lásd V. tábla 2.

Tisza-Eszlár. Benedek Pál-féle lelet. Egy bronzkard. Pengéjének majdnem felerésze hiányzik. Két db. köpűs balta e. t. Egyiknek a füle és élének egy része letörve. Három drb szárnyas baltának felső vége. 3 lándzsatöredék. Két sarló. Egy sarlótöredék. Kilencz db. nyitott végű karperecz, egyik reczézett ketté törve, 3 drb karperecztöredék. Lásd VI-ik tábla 2.

Tisza-Szt.-Márton. Gróf Forgách-féle lelet. 23 db különböző bronzkarika és karperecz, némelyik eltörve Egy lándzsa. Egy f. e. k. b. európai tipus. Egy db. gömbszelet alakú bronzlemez. Egy fibula. Lásd VI-ik tábla 1.

Nagy-Halász. Kállay András-féle, Fráter Miklós birtokán talált lelet. Egy edényben találtatott, mely megsemmisült. Egy 76 ctm. hosszú lánczcsótár, fésű alakú csüngő lemezekkel. Két db húsz-tekercses karvéd. Egyik gyűrött állapotban. Egy trébelt spiralis díszítésű párta, igen szép patinával. Kilencz különböző karika és karperecz. Egy papir vékonyságú koronglemez, egy része hiányzik. Egy kilenczkerületü tekercstöredék. 12 db sarló, két lándzsa, egyiknek szárnyai letörve. Két pálczaalaku bronzszög. Lásd VI-ik tábla 3.

Rohod. Somogyi Rezső-féle lelet. Hat db sodrott torques. Ilyennek öt db töredéke. 24 db különböző karika. Ezek közűl kettő töredék. Hat db. f. e. k. b. európai tipus. Három bronzrög. Két harczi csákány. Két szárnyas véső. Egy lándzsa. Egy lándzsa-alaku köpüs véső. Kilencz sarló. Lásd VII-ik tábla 1. 2.

Puszta-Dobos. Jármy Elek-féle lelet. Egy db kettős bronztekercs. Egy ugyan ilyennek 3 db töredéke, 3 sarló, kettőnek hegye letörve, 5 különböző karika és karperecz. Egy f. e. k. b. európai tipus. Lásd VII. tábla 3.

Tura. Remete és Ludastó közt. Propper Samu-féle lelet. Egy nagy bronzrög. Tizenkét f. e k. b. Ezek közül 5 európai, 7 magyarországi tipus. Három lándzsa. Egy sarló. Lásd VII. tábla 7.

Nagy-Halász. Kállay András-féle *Pálhalomi* lelet. 3 db. vaskos karperecz, 22 db. nyitott végü karperecz, 2 db. négyélü karperecz-féle, 1 db. karperecz töredék. 1 lándzsa, hegye letörve, 2 balta-él töredék, egy aklaszeg, nyolcz bronzgyöngy, 1 db. négy-tekercses gyűrü, hat bronzrög, lásd VII. tábla 6. Két karvéd, négy karvédtöredék, hat nyitott végü karperecz, egy összehajlított kardpenge, egy köpüs balta m. t., egy letört hegyű lándzsa, egy baltának köpütöredéke, két balta-töredék, két kardpenge-töredék, két sarló-töredék, 7 fűrésztöredék, egy kés-nyél, 3 spiralis-töredék. Kis csákánynak töredéke, két huzaltöredék, két bronztekercs, egy gombostű nyele, egy tölcsér-alakú csüngő dísz, egy bronzrög. Lásd VII. tábla 4.

Tisza-Eszlár. Sinkahegy, Szelóczky-féle lelet. Három db. nyitott végü, öntött karika, 4 db ilyennek töredéke. 10 db sarló-töredék, 3 db. bronz-lemez-töredék, egy szárnyas baltának töredéke. Egy db. kardpenge-töredék. Lásd VII. tábla 8.

Nagy-Báka Angyalossy—Vidovich-féle lelet. Négy db nyitott végü nagyobb, sima és 22 db reczézett karika, egy ilyen kiegyenesített és egy töredék, egy síma és egy kisebb zárt kárika, ezenkivűl egy nagy széles, egyik végén beakasztó horoggal ellátott, díszítés nélküli derék-öv. Lásd VII-ik tábla 5.

Napkor. Fekete János-féle lelet, a Ludastó melletti szőlőből. Hat db. egyenes és 3 kivágott peremű f. e. k. b. Egy szárnyas baltának töredéke, 3 db. fürésztöredék, 5 különböző, ismeretlen rendeltetésű bronz-lemez, 4 db. nyitott végű kívűl vonalakkal díszített karperecz, 3 db. kisebb, egymásra hajlított-végű karika és két ilyennek töredéke, egy db. kardpenge-töredék, 10 db. bronzrög, 2 db. *vegytiszta ónból öntött* ép sarló és egy ilyen anyagból való öntő-csap. (Unikum). Ábra e tárgyakról nincs.

Piricse. Katz Mihály-féle lelet. Tíz db. bronzrög. Egy korongos kardmarkolat a penge egy részével. Két db nagyobb fajta fülecskével el nem látott köpüs balta. Köpüje át van lyukasztva, tehát a nyélhez úgy erősíttetett, mint a lándzsa. Lehet, hogy egyenes nyéllel ásóul használtatott Egy szárnyas balta, 22 db sarló és sarlótöredék.

Nyír-Bogdány. Szalánczy—Bégányi-féle lelet 41 db. bronzrög. 28 sarlótöredék, 28 fűrésztöredék, egy f. e. k. b. és ilyennek 18 db kisebb töredéke. 9 karikatöredék, 6 karvédőtöredék, 2 gyűrű, 4 fülbevaló töredék, 5 lemezketöredék, 2 lándzsatöredék, egy tekercsvég töredéke, 21 db. töredéke annak az edénynek, a melyben a lelet találtatott.

Kemecse. Vitéz Lajos-féle lelet. Három db. ép sarló, 50 db. sarlótöredék, Lásd IV. tábla 1., Hét db., ép fülecskével ellátott köpüs balta. Ilyennek 14 db töredéke, 3 lándzsatöredék, 7 db. kardpenge-töredék, 2 db. különböző alakú töredék, 1 db. falevél alaku, kovácsolt bronzlemez, egy fűrésztöredék, egy agyag orsókarika, 1 db. hornyolt lemeztöredék, 2 db. nyitott végű karika. Azon cserépedénynek feneke, melyben a lelet találtatott. Lásd IV. tábla 2.—34 db. bronzrög, 7 db. fűrésztöredék, 2 db. kovácsolt bronzrúdacska, egy bronz lyukasztó, egy lemezketöredék aklaszeggel, 2 db. baltatöredék, 2 sarlótöredék, egy nyitott végű gyűrű, 1 tűzfogó alakra hajlított sodrott huzal, 4 db. sodrott huzaltöredék, 2 db. hengerded huzaltöredék, egy db. négyszögű huzalnak töredéke. Lásd IV. tábla 3.

Nyíregyháza. Ujfehértó felé az első vasúti őrház közeléből. Nyolcz darab fülecskével ellátott köpüs balta. Egy töredékes, hét europai, egy-egy magyarországi tipus. Érdekes ezek közül egy, melynek köpüjében egy sokkal kisebb — valószínűleg játékszerül szolgáló baltácskának köpüje látszik, bizonyságául annak, hogy az öntéskor azon kis baltának köpürésze még megolvasztva nem volt, és így az öntés nem sikerült. A lelet még két bronzrögöt tartalmaz.

Paszab. 3 nagyobb, egy kisebb ép karika vékonyabb huzalból és egy töredék.

* * *

Vaskorszak.

Az u. n. bronzkor után a hallstatti kor következnék, a midőn már, a Kr. e. évezred elején a vas ismeretéhez jutottak, de ritkasága miatt kellően nem alkalmazták, mert hiszen Hallstattban találtak kardokat bronz pengével és vasmarkolattal, holott a vas alkalmasabb lett volna pengének, a bronz pedig markolatnak.

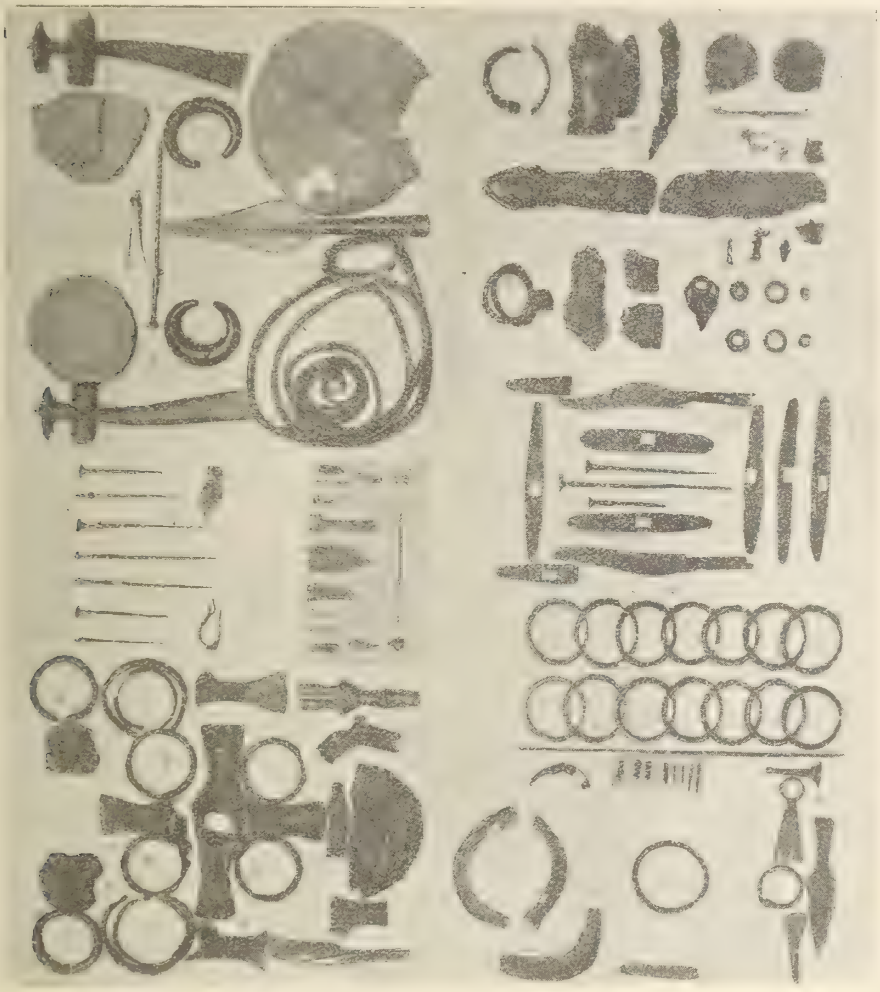
Ilyen nyomok nálunk nincsenek. A vaskor azon fejlődési fokon kezdődik, melyet La Tène-kulturának neveznek s a Kr. e. évezred utolsó felét foglalja magába s átnyúlva a Kr. u. időszakba is, éles határ nélkül megy át a népvándorlás korába. Ezzel egyidejüleg, sőt már előbb is, Magyarország keleti felében, különösen pedig Erdélyben, a vastárgyaknak olyan jellemző formái tűnnek föl, melyek Közép-, Nyugat- és Észak-Európában,

a hallstatti és La Tène-kultura területén ismeretlenek, de előfordulnak a szkitha-területen, Déli-Oroszországban. Ezeket a tipikus formákat Hampel József és Reinecke Pál állapitották meg s közülök a vasfokos, mint alább látni fogjuk, néhány példányban Szabolcs vármegye területén is előfordult.

La Tène-korszak.

Olyan tárgy, mely közös a Hallstatt- és La Tène-korszakkal, kétféle ismeretes e megyében, a milyeneket a Kaukázusban, Kobánban, de tőlünk nyugatra is találnak, főképen Hallstattban. Ezek narancssárga, nem átlátszó üvegből, — vagy a mint nevezni szokták — pasztából készülvék. Felületü-

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

V. TÁBLA.

1. Pappi lelet. — 2. Hét tű, két fibula, kiscsere-pusztai bronztárgyak. — 3. Kántor-jánosi lelet. — 4. Cserepes-kenézi la Tène-kori lelet. — 5. Buji lelet. — 6. Rohodi karperecz-lelet. — 7. Szórványos leletek.

kön váltakozó kobaltkék és fehér körkörök váltakoznak, mintha festve volnának; pedig ha széttörjük, látjuk, hogy kék és fehér paszta-lepénykék lettek a sárga tömegre egymás fölé olvasztva és ezeknek a felületen látható szélei tűnnek fel köröknek.

Ilyen gyöngyök kevés számmal vármegyénknek több egymástól távol fekvő helyeiről kerültek, de a kobániaktól és a hallstattiaktól különböznek, mert míg ezek eléggé szabályos gömb-alakuak, gyakran diónagyságuak és sokszor csücskösek, síma felületűek, addig a mieink aprók, legfeljebb mogyoró nagyságuak, ferde alakuak, csücsök nélküli érdes felületűek. A mieinkhez hasonló, de szabályos alakú síma felületű gyöngyök Erdélyben Gyalun is találtattak, melyek a kolozsvári múzeumban láthatók.

Az efféle gyöngyök állítólag a fejlett iparu Fenicziából terjesztettek

szét a szélrózsa több irányába, a mieink azonban nem onnan származhattak, mert sokkal kezdetlegesebbek, mint a kobániak vagy hallstattiak, tehát inkább utánzatoknak tekinthetők.

Sírok és urna-temetők.

A másik tárgy, mely a hallstatti és a La Tène-kornak közös sajátja, a dudoros kar- vagy boka-bronzperecz. Ilyen négy van birtokunkban. Kettő egyforma, egyik a gávai Katóhalom aljában, egy hanyatt fekvő csontváznak bokáján találtatott. Elhelyezését az alszárcsontoknak boka-ízülete feletti végén látható zöld rozsda bizonyítja. Több darabba töretett szét. Egyik darabját későbben Csoma Józseftől kaptuk meg. Négy félczitromhéjalakú és nagyságú darabból állott, melyek közül három egy darabban lett öntve, a negyedik pedig egyik oldalán nyelvalakúlag görbült peczekkel volt ellátva, másik oldala pedig ügyes záródást képezett. A szövetnek nyomai, melylyel bevonva volt, tisztán felismerhetők.

Egy ehhez teljesen hasonló, de ép boka-pereczet N.-Halászból, Kállay András főispántól kaptunk. Hogy ezek az u. n. hallstatti vagy a La Tène-korból származnak-e ? nem tudjuk. Van azonban három ilyen karpereczünk, Sényőről Leveleki Béla szívességéből, melyekből több tag hiányzik ugyan, de azért meg lehet állapítani, hogy két karperecznek töredékei: az egyik nyolcz, a másik hat szilva alakú és nagyságú üres dudorból állott. A La Tène-korból valók; azt azonban, hogy csontváz mellett találtattak-e, biztosan megtudnunk nem sikerült. Közvetetlen közelükben több — állítólag — üres cserépedény volt egy sorban elhelyezve, melyek közül kettőt sikerült megkapni. Éles hasuak, 3—5 liter űrtartalmuak.

Ugyanitt találtatott különböző alakú és nagyságú öt vaslándzsa, egy gömbben végződő, félkörűleg görbített, tipikus La Tène-korú kés, egy kard, melynek pengéje nagyrészben hiányzik. Egy ép, de eredetileg összehajlított kard, a melynek vas-pléhből készült tokja is jobbára megvan. A kardhüvelynek vége à-jour munka. A kard igen hegyes, tehát a La Tène-korszak elejéről (Kr. e III II. század) származik, mert a későbbieknek hegye mindinkább tompul, úgy hogy Kr. születése táján már félkörűvé válik.

Van egy à-jour hasonló korú kardhüvely-végünk Téthről, mely olyan ép és rozsda nélküli, mintha ma készült volna.

Legérdekesebb ezen korbeli leletünk a cserepes-kenézi, mely együtt, egy edényben találtatott és a mely egy vassisak-töredékből áll, mely félgömbalakú, elől nyitott, mint egy alagútnak a szája. Kétfelől, kettős vasrétegből, merőlegesen kiálló fülvédője volt, melyen — nyilván az áll-szíjnak megerősítésére — erős akla-szeget látunk. E lelethez tartozik még két papirvékonyságú kis mérleg-serpenyő és mérleg-rúd. Olyan finom munka, hogy most is beillenék bármily gyógyszertárba. Nyilván aranyat mértek rajta. Egy igen elrozsdásodott hegyes kard-vég és annak à-jour végződésű hüvelye, mely azonban hiányos. A megmaradt igen rozsdás részeken díszítés nem látszik. Egy czigányzabola (töredék), La Tène-kori fibula, egy madárcsőrhöz hasonló csat-peczek.

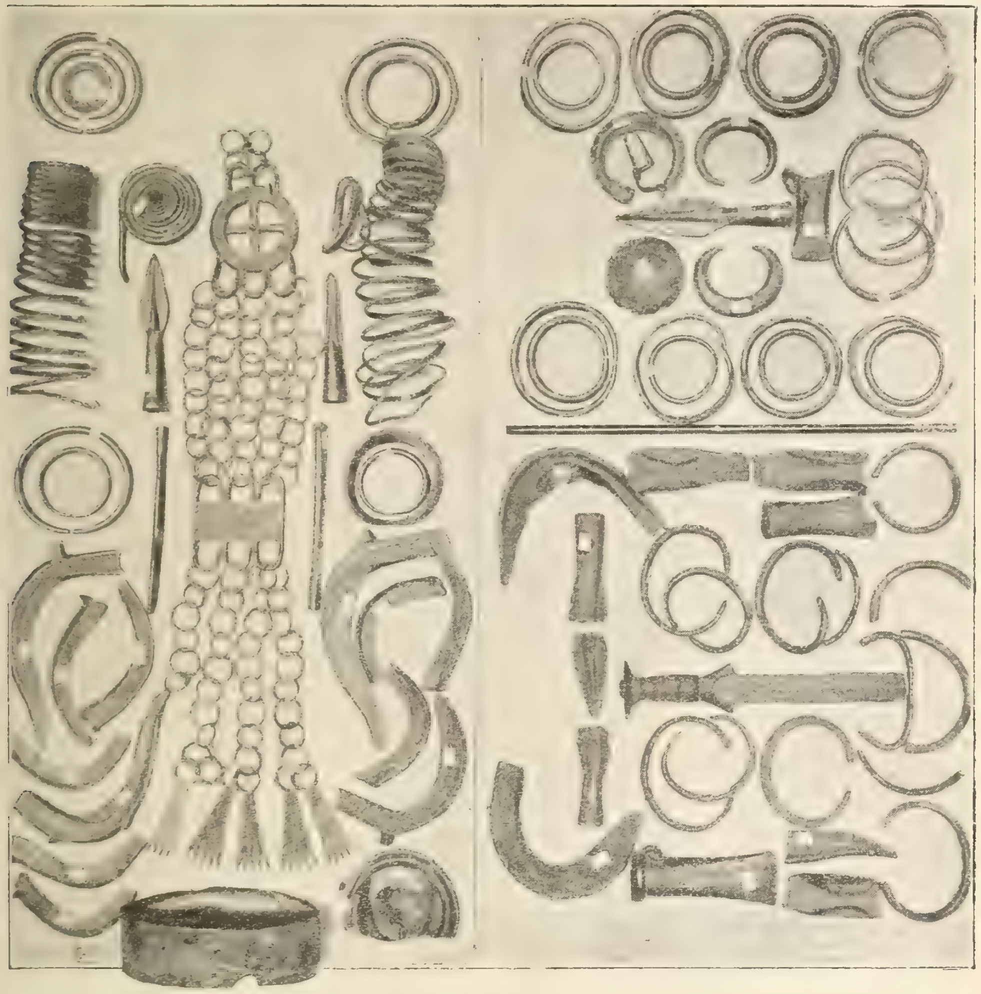
A bécsi Kunsthistorisches Museum-nak VIII-ik termében 661 sz. alatt egy etruszk füles-pohár őriztetik, melynek alja éppen ilyen alakú madárcsőrben végződik. Egy kis bronzból készült hosszú szarvú ökör, daxlikutya és kacsa, több meg nem határozható czélra szolgált igen rozsdás vaskarika és egyéb töredékek és öt kisebb bronz-gyöngy és karika. V-ik tábla 4.

E sorok írója nem érzi magát eléggé szakavatottnak arra, hogy nálunk a bronz hallstatt- és La Tène-kori tárgyakat élesen határolt csoportokba oszthatná.

Nyíregyháza belterületén, a vasúti pályaház mellett dr. Trajtler Soma városi orvos-főnök kertjében, részben korongon durván készült, részben szabad kézből formált — égetett embercsontokat tartalmazó — edényeket találtak, melyeknek némelyike sűrüen volt egymásba helyezett U alaku bekarczolásokkal díszítve. Találtatott ezekben egy három darabra tört bronz-kés, két csészés fejű bronz-tű, két kisebb, négyszögű huzalból készült bronz-spirális.

A városnak nyugati szélén a közvágóhíd építése alkalmával 1889-ben mintegy 3000 □ méter területen urna-temetőre akadtak. Az égetett csontokat tartalmazó és gyakran fedővel ellátott, de igen durva készítményű,

nagyobb edények körűl, 4—5. többnyire magasra felnyúló, füllel ellátott, csupán földet tartalmazó , több esetben korongon készült kisebb edények voltak elhelyezve, melyek közül mintegy 70-et mentettek meg. Ötvennyolczat e czikk írója lerajzolt és leírt. Az égetett csontok között számos — egyikben tizenkét — cyprea moneta- (kauri) kagyló találtatott, szintén félig kiégetett állapotban. Találtak ezenkívül sárga pasztából készült, váltakozó fehér és kék körökkel díszített és ezenkívül sárga és kék gyöngyöket, fésűnek áttört-művű nyelét, félig megolvasztott bronz-karpereczet, bronz-kari-

VI. TÁBLA.
1. Tisza-Szt.-Márton. — 2. Tisza-Eszlár. — 3. Nagy-Halász.

kákat és gyűrüket. Egy nagyobb, mintegy 5 ctm. átmérőjű bronz-karikának szélén részarányosan elhelyezve, de az egészszel egy darabban öntve, 5 egy ctm. átmérőjű karika díszeleg. Több vaskést és ilyennek töredékét. Némelyik kés hullámos volt, mint a bronzkések lenni szoktak, némelyik gyöngén sarlóalakra volt hajlítva. Egy nagy késnek markolatát borító, hófehér — valamely nagyobb állatnak szárcsontjából készült — lemez, gyönyörű, mélyen bevésett geometriai alakokkal van díszítve, melynek azonban hosszabb leírását mellőzzük. — Egy nem korongon készült, igen durva edényben, égetett embercsontokkal együtt találtatott.

Ugyanilyen temetőre akadtak a pazonyi utcza végén, csatorna-ásás alkalmával. Az aránylag igen csekély területen talált sok edény közül csak tízet szerezhettünk meg. Ezekben is voltak vaskések, lapos bronz-karperecz és ilyennek töredéke, gombhoz hasonló, szokatlan alakú bronztárgyak, egy félkör-alakra hajlított bronz-cső, melynek belső kerülete nyitott és nyilván

kardtok végének befogadására szolgált; külső 9·5 ctm. átmérőjü kerülete pedig csoportokban sűrűn egymás mellett levő haránt vonalakkal van díszítve.

Egyikben egy vasfokos is volt, melynek felülete rozsdás, de különben teljesen hasonlít a Pilinben talált két szkitha tipusú vas-fokoshoz és azon kettőhöz, a melyet múzeumunk Farkas Antal berczeli főbírótól kapott azon 20 közül, melyeket különböző időben birtokán talált, de a melyek elhányódtak.

A nép, mely a berczeli fokost készítette, a vasművességnek — nem az alakítást, de az anyag jóságát tekintve — még ma is el nem ért olyan magas fokán állhatott, a milyent a múzeumunkban őrzött kékcsei pajzsdudoron, két rövid tövisű, nem egyforma hosszú villájú, a végeken gombbal ellátott sarkantyún, vasländzsán és két kanyári hólyagos sarkantyún is észlelünk, de a melyek már nem a Kr. előtti évezred második feléből, hanem a Kr. u. II—III-ik századból származnak.

Nevezetes ezen aczélcsengésű tárgyakon azon sajátosság, hogy egy papirvékonyságú ötvényréteggel vannak bevonva, a mely fényes maradt, a rozsdának minden nyoma nélkül; a tárgyakon a rozsdának csak ott látszik nyoma, a hol ezen réteg lepattogzott. A lepattogzásnak éles határai vannak és a törési felület fényes ezüst- vagy ónszínű. Valószínü, hogy ezen öntvénybburok főleg vasból és nikkel, kobalt, bismut, ezüst, ón vagy más ilyen színü érczek vegyítésével készült, és hogy a vas feldolgozásának ezen módja századokon át fentartotta magát, de a Kr. u. III-ik század után már feledésbe ment és ma sem ismerjük.

Egy negyedik urna-temetőre a vasúti pályaház mellett, egy egész lovasezred részére létesített kaszárnya talajának elegyengetése alkalmával bukkantak. Innen kilencz ép edény került birtokunkba, melyek többnyire éles hasuak, tehát a római izlés nagyobb elterjedtségére engednek következtetni. Egy kisebb gömbölyű hasú edény veres, nem fénylő mázzal van bevonva. A fentebb említett temetőkben is találunk éles hasú edényeket, de kevesebb számmal. Ugyaninnen jutott múzeumunkba egy római izlésű, jobbra-balra hosszan kinyúló, három szárnyú ezüst fibula, egy töredezett, vékony ötvénylemezből készült fémtükör, melynek hátlapján kiemelkedő léczdíszítés és fül nincs, egy kis bronzkarika két vasszeggel ellátva, egy bronz nyakperecznek hét darab töredéke, egy gesztenye nagyságú kalczedon, három hasáb alakú, szögletein élesen leköszörült gránát és mintegy harmincz darab, pasztából és üvegből készült, veres, zöld, vagy fehér színű kisebb gyöngy.

Ezen helytől délre egy kilométer távolságban a vasút mellett, Lichtman Dezső sertéshizlalójának területéről egy ötödik urna-temetőből, 12 db., La Tène-kori részben éles hasú, tehát római befolyásra valló edényt, fibulának töredékét, bronzlemezből készült, egymásra hajló végű, díszítés nélküli karpereczet, korongos fejű bronztűt, gyűrüt, négy fülbevalót és 161 darab különböző színű, többnyire letompított szögletű, négyszögű, hasábalakú — tehát római ízlésű — durva gyöngyöt és egy agyag-orsósúlyt kaptunk.

Ezekből és a megyénkben még több helyen talált nyomokból kitűnik, hogy vidékünk, úgy mint későbben is, a bronzkorszaktól kezdve a népvándorlásig, népes lakossággal bírt, és hogy nálunk az előző archeologiai korszak, az eddigi leletek alapján nem választható el élesen a következőtől. Valószínű, hogy ezen időszakban aránylag békében élő népek laktak és fokozatosan fejlődtek, mert különben egymástól élesen határolt kulturnyomokat találnánk.

Ez idő szerint — sírleletek hiányában — sejtelmünk sincs arról, hogy az ősidőkben milyen származású népek lakhatták a Nyírt.

Az őskor népei.

Ugy látszik, hogy a Kr. utáni első századokban egészen a honfoglalás idejéig, gyér volt a népesség, mert ebből az időszakból igen csekély számú leletek vannak.

Több lelet szittya eredetűnek van minősítve, csakhogy ezen nézet nem vet világosságot sem a korra, sem azon népre, melytől ezek származnak, mert hiszen tudjuk, hogy a szkythákról 58 görög író emlékezett meg. Az első Hesiodos volt, a ki Krisztus előtt 700 évvel, az utolsó Marinus Thyrius, a ki a Kr. utáni 360. évben élt, tehát 1060 évet ölelnek fel. Rhodusi Apollonius szerint, Timaeus, Szkythiának ötven népét sorolja fel. (Kr. e. 230. évben.)

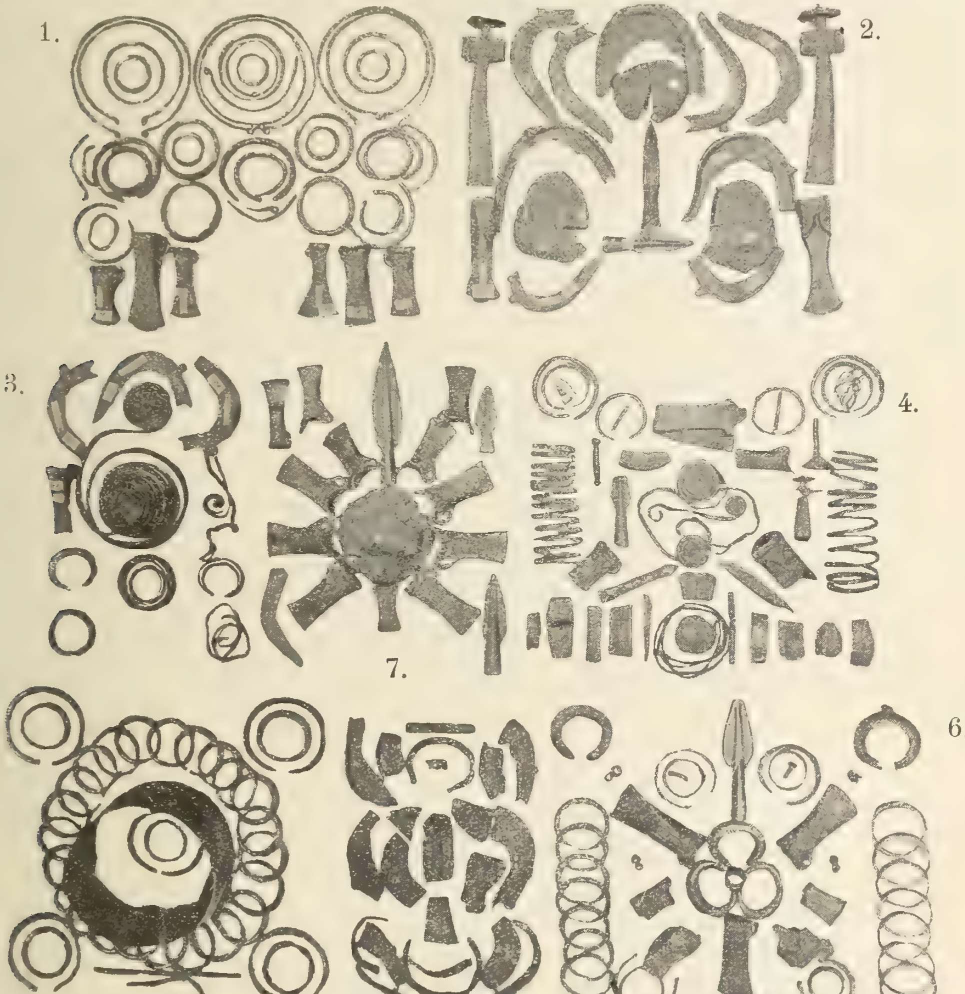
Ptolomeaus Claudius (138—180 Kr. u.) ötvennél több népnek jelöli meg

hozzávetőlegesen lakhelyét, részint mint szkythákat, részint mint a szkythákkal szomszédosokat.

E népek embertani sajátságairól, nyelvükről, szokásaikról, vagy arról, hogy közülök melyek, mikor és meddig tartózkodtak vidékünkön és hová lettek, eddigi leleteink és ismereteink csak sejtelmet engednek meg. Úgy látszik, hogy a képzelet nemcsak ezen korról, hanem még a honfoglaláskori népekről is többé-kevésbbé sűrű ködben bolyong.

Honfoglalás kora.

Az ajaki kőkorszaki, hugyaji, bezdédi, tisza-eszlári honfoglaláskori, a karászi árpádkori temetőkben, a hosszú, közép, rövidfejűeknek, előrenyúló

VII. TÁBLA.
1. 2. Rohod. — 3. Puszta-Dobos. — 4. Nagy-Halász. — 5. Nagy-Báka. — 6. Nagy-Halász. — 7. Tura. — 8. Tisza-Eszlár.

és meredek arczélű koponyáknak különböző szövődményeit találjuk és így valószínü, hogy már a keleten, származási helyükön összevegyűlve, hatoltak vidékünkre.

A hódító, harczias, vándorló nép valamely lángeszű hadvezér által lavinaszerűen összetapadt konglomeratum lehetett, mert hiszen másként alig képzelhető, hogy például Attila halálával a hunn népnek, — ha számosabb tagja lett volna — ötven év mulva nyoma veszhetett volna, mint a hogy nem veszett nyoma a dák népnek Decebal halálával.

A Kr. utáni korai népvándorlás idejéből származó leletünk kevés van és ebből talán azt lehet következtetni, hogy azon időben vidékünk gyér lakossággal bírt.

Négy hólyagos és tüskés nem részarányos villájú, a végben gombbal ellátott sarkantyú, egy pajzsdudor, a melynek két igen elrozsdásodott párját is őrizzük és egy lándzsa a kanyári, kékcsei és rakamazi leletből, Nagy Géza szerint, a K. u. II—III-ik századból származnak.

Székelyből van egy ezüsthöz hasonló, ötvényből készült aranyozott csatunk, két nagy fibulánk, a milyen a gótok és a hunnok idejében divott és egy fémtükör, hátsó felületén körkörös és küllőszerűleg elhelyezett kiemelkedéssel. Zalkodról egy hasonló izlésű, hasonló anyagból készült csat, melynek közepe durván kovácsolt arany, négy nagy, domborúra csiszolt indiai gránáttal díszítve, egy kis vaskos — hasonló anyagú — karika, kívül V alakú díszítéssel és egy a székelyihez hasonló fémtükör.

E lelet igen csekély része lehetett annak a kincsnek, a mely itt elkallódott. Ugyanis a bodrogközi tiszai védgát-építés alkalmával, a kubikosok elkezdtek dorbézolni. Hordószámra hozattak maguknak bort, s ha már többet inni képtelenek voltak, beütötték a hordó fenekét és a bort kiöntötték, hogy „hadd legyen a földnek is jókedve". A zalkodi bírónak közelükben megfordult kutyáját odacsalták magukhoz és a fentemlített kincset a nyakába akasztották, mondván: „hadd jusson a kutyának is valami".

A kubikosok eltűntek és a csendőrök csak két hét mulva látták meg a kutyának szánt csecsebecsét a bírónál.

Nyolcz csendőr két hétig ütötte a nyomát a kubikosoknak. A kincs örökre elveszett. Egy kisebb népvándorlási csat a rakamaz-timári partomlásból került. Mindezek a népvándorláskori germán területen fordulnak elő, holott a szarmata-hunnkori griff- és növényinda-motivummal ellátott szíjdíszítésekre nálunk eddig még nem akadtunk, míg tőlünk délre és nyugatra számos lelettel számolnak be. Úgy látszik, hogy hunn-szarmata elemek nálunk nem tanyáztak.

Annál több nyomai vannak a honfoglalás idejének.

Dr. Hampel a „Honfoglalási kor hazai emlékei" czím alatt, 1896-ban egy ábrákkal díszített művet adott ki, melyben 48 honfoglaláskori lelőhelyről emlékezik meg, a mely lelőhelyeknek száma azonban azóta tetemesen növekedett. Anarcs, Balkány, Hugyaj, Karász, Zalkod, vármegyénkben fekszik, de ezeken kívül Tisza-Eszlár, Mándok, Bezdéd, Oros, Nagy-Halász, Nyíregyháza szaporították honfoglaláskori lelőhelyeinket.

Dr. Hampelnek említett művében 42 honfoglaláskori kengyelről van említés téve. Az Arch. Értesítő 1896. évi folyamában, a bezdédi honfoglaláskori temetőről írt közleményben, e sorok írója 17-et ismertetett, 14-et pedig a múzeumban őrizett. Azóta mintegy 10 kengyellel szaporodott e gyűjtemény, tehát a Nyírből majdnem annyi került, mint az egész országból.

Eddig hat honfoglaláskori kard volt hazánkból ismeretes. Szabolcsból pedig, Tisza-Eszlárról egy ép és egy töredék, Bezdédről két ép és egy töredék, tehát összesen öt került napfényre.

Honfoglaláskori vasbalta Székesfehérvárott és Gombáson találtatott; míg nálunk Karászról és Tisza-Eszlárról egy-egy szétrozsdásodott, Nagy-Halászból pedig két ép példány jutott múzeumunkba.

Honfoglaláskori szíjdíszítéseink 21-féle különböző alakban, az említett lelőhelyekről kerültek, melyeknek ábrái dr. Hampel munkájában, részint az Arch. Értesítőben láthatók, részint eddig még közölve nem voltak.

Honfoglaláskori sírok.

Szakszerű ásatásnál, báró Vécsey József és Rómer Flóris társaságában Hugyajon, e sorok írója is részt vett, de a felásott nyolcz sír közül csak egy csontváznak gyomortáján találtak egy jellegzetes honfoglaláskori szíjdíszítést és két kis hegyesvégű egyszerű bronz fülkarikát. A csontvázak teljesen el voltak porladva és csak egy koponya volt megmenthető.

A bezdédi temető 17 sírja közül 11 lovas-sír volt. Ábrákkal kisért, terjedelmes leírását az Arch. Értesítőben 1896-ban már közölvén, e helyen csakis a leletből levont következtetéseket jegyezzük fel.

A lócsontvázak egy esetben hanyatt kinyújtóztatott helyzetben, fejjel nyugotnak, a lábbal keletnek fekvő emberi csontváznak jobb, tíz esetben pedig bal oldalán voltak elhelyezve. Egy esetben női csontváz mellett.

A lovak megkötözött lábakkal, élve lettek eltemetve, még pedig úgy, hogy a hátsó végtagokat az ember talpa elé hajlították. A lovaknak hátsó

része vízszintesen feküdt a sír fenekén, gerinczoszlopa meg volt csavarodva úgy, hogy a lónak a feje állával vízszintesen elhelyezve, az emberi csontváz térde vagy czombja felett mintegy 30—35 cm.-nyire emelkedett ki és minden esetben meglátszott, hogy a ló nyakát függélyesen tartotta. A ló fejjel kivétel nélkül és a legnagyobb pontossággal az ember feje felé volt irányítva. Némely esetben a lónak az első lábai nem voltak közvetetlen egymás mellett. A köteléket halálvívódásuk közben szakíthatták el.

Kengyel kilencz sírban párosával, kettőben pár nélkül találtatott. A kengyelek nem voltak nyereghez erősítve, mert hol a lónak a közelében, hol az ember feje alatt vagy lábainál, hol másutt találtattak, többnyire közvetetlenül egymás mellett, de egy esetben sem messzebb egymástól, mint azt egy általvető kengyelszár megengedhette. A kengyeleket összetartó szár nem kötél, hanem szíj volt, mert a kengyelek fülén a lyuk nem kerek, hanem minden esetben négyszögű.

Hevedercsat hat sírban találtatott, legtöbb esetben a lócsontváz közelében. Miután nem minden kengyeles sírban találtunk hevedercsatot, fel lehet tenni, hogy nyereg vagy pokróczнélküli lóhátra is vetettek kengyeleket. Olyan nyeregnek nyomaira, melyeknek fa- vagy vas- alkatrészei lehettek volna, nem akadtunk, pedig ezen körülményre különösen figyeltünk. Sarkantyút őseink nem viseltek. Zabola, részben igen elrozsdásodva, tíz sírban találtatott és legtöbbnyire nem a lónak a feje mellett; tehát a kantárt levették a lónak a fejéről és csak úgy dobták a sírba. A kard becses lehetett, mert színarany fülbevaló karikát is találtunk, kardot pedig csak két lovas csontváznak a baloldalán, egy gyalogosnak pedig kivonva, jobb kezében. Négyélű pánczélfúró lándzsa csak egy sírban volt a csontváznak czombjai között, hegyével a lábak felé irányítva. Négy csontváznak a jobb oldalán, a lábaktól majdnem a fejig nyúló kisújjnyi vékony vasrozsdát találtunk. Valószinüleg íjj volt. Levélalakú nyílhegyeket három lovas- és egy gyalog-sírban leltünk, együtt összesen huszonnégyet és a czomb magasságában, hegyükkel lefelé irányítva; csak egynél volt négy darab a bal fül mellett. Tegeznek nyomai nem voltak, talán vászon- vagy nemeztartályban voltak elhelyezve. Kova és fenőkő némely csontváznak jobb csípője táján. Részben igen elrozsdásodott zabola tíz lovas-sírban volt, tíz czigányzabola, kettő pedig egyenesszárú, de a szájban levő rész karikával ízülve. Paszta és üveggyöngyök egy lovas- és három gyalogos sírjából kerültek. Ez utóbbiak valószínűleg női csontvázakról.

A gyöngyöt nem sűrűen egymás mellé körbe zárt zsinórra fűzve hordták, mint ma, vagy a mint La Tène-korban is viselték, hanem a gyöngyszemek pár centiméternyi szabályos távolságban voltak egymástól a zsinórra felfűzve és nyakba vetve, függélyesen és párhuzamosan csüngtek a mellkason a bordaszélekig. A zsinórnak a végei összekötve nem voltak.

Fülbevalót nemcsak nők, hanem néha férfiak is viseltek. Ilyent bronzból, ezüstből, egy esetben színaranyból 9 sírban találtunk. Ezek közül csak egyben volt fegyver, t. i. hét darab nyílhegy.

Azt, hogy mindegyik süveggel lett-e eltemetve, meghatározható nem volt. Három lovas-koponyánál a szemgödrök magasságában köröskörül papir vékonyságu, érintésre majdnem minden esetben szétporló, háromszögű, három lyukkal ellátott ezüst-lemezkék találtattak, melyek a süvegnek peremét díszíthették. Azt, hogy a süveg bőrből, nemezből vagy szövetből készült-e, meghatározni nem lehetett, mert ily anyagnak még csak nyoma sem volt. Megemlítjük, hogy a csontvázaknak megbolygatatlan helyzetét meg lehetett ugyan állapítani, de az egyes részek néha megszaggatásokkal annyira el voltak enyészve, hogy a homoktalajtól megkülömböztethetők nem voltak. Ép koponyát kiemelni egy esetben sem lehetett. Felemlítendő az is, hogy az enyészet a szomszédos sírokban nem volt egyenlő, a mi az eltemetetteknek korkülönbségében lelheti magyarázatát.

Gyűrű egy lovas és két nem lovas sírban, mindig a jobbkéznek meg nem határozható ujján találtatott. Kettőbe kerülék-alakú domború üveg volt foglalva, körül négy bütyökkel, mint a népvándorláskoriakon. Egynek korongalakú lapján pedig küllő-alakúlag elhelyezett bevésésekkel.

A lovak körül szíjdíszítések nem találtattak. Ilyenek öt emberi csont-

váz mellett fordultak elő, azonban csak egynél úgy, hogy ezeknek elhelyezéséből a ruházatról fogalmat alkothatunk maguknak.

Ezen rossz ezüstből készült díszítések nem felvarrva, hanem bőrre voltak aklázva, mert az akla-szögek alatt bőr-maradványok tisztán voltak felismerhetők. A czombcsontok alsó végén, közel a térd felett voltak harántvonalban sűrűn egymás mellett, körös-körül elhelyezve, három-négy pedig kézízület felett. Biztosan lehet tehát állítani, hogy az ismeretlen anyagból készült köntös bőrrel volt szegélyezve.

Az a lovas-csontváz, mely arany fülbevalóval két vastagon aranyozott palaczkalaku füles ékszerrel volt kulcscsontja mellett ellátva, a bal könyöke fölött és két térde alatt ezüst-lemezből készült kar- és lábpereczekkel is bírt. Egyik lovas-csontváz alszárán sodrott ezüst-huzalból készült perecz volt, pitykés köntössel eltemetve. Ez, szegény, rossz fát tehetett a tűzre, mert bár bolygatatlan, kinyújtóztatott helyzetben feküdt, balkézfeje le volt vágva és tenyérrel felfelé bal vállára helyezve.

Egy harmadik lovas nőcsontváz könyöke alatt, ezüst-lemezből készült, körbenyomatokkal ékített karperecz volt. Köntösüket lopótök-alakú két féldarabból — az idő befolyásának ellent nem álló anyaggal — összeforrasztott füles pitykével gombolták össze. Egyiknél a mellkasnak a baloldalán tíz pityke volt hosszában elhelyezve. Egy másiknál, a szegycsonton és a bal csecsvonalban négy-négy; tehát egyik sor csak díszítésül szolgált.

Egyik csontváz mellett sarlót is találtunk, bizonyságául annak, hogy őseink földműveléssel is foglalkoztak.

Egyik csontváznak a balfüle mellett, hullámos, fésű-díszítésű edény volt elhelyezve, mely szláv eredetű lehetett. De ez a körülmény csak azt bizonyítja, hogy őseink ép úgy, mint mi ma, a tótoktól szerezték be cserépedény szükségletüket. Fazekas a Nyírben nincs és nem is volt.

A Garahalom.

Ötven-hatvan őshalmunk közül egy — a karászi *Garahalom* — a maga nemében egészen páratlan és kétségtelenül valamely honfoglaláskori vezérnek, valószínüleg Thassnak a sírja lehetett, miután a mai napon is virágzó Tass községtől csak öt kilométer távolságban fekszik.

A halom, melynek alapátmérője 40 méter és tulajdonképen egy sziget, mely egy nagy körárok ásása alkalmával szigetül meghagyatott. Az árok felül 22, alján 4—5 méter széles és 4—6 méter mély. A körárok külső szélének átellenes távolsága 65 méter. A sziget átmérője a földszín magasságában 21 méter. A nagyméretű sánczárokból kikerült földtömeg legnagyobb része kívülre hányatott, a földtömeg kisebb része pedig a szigetre, a hol az mintegy öt méter magas halomra gyűlt fel. A lovas vitézt a szigetre helyezték és fölébe a leírt módon halmot emeltek. Okolicsányi Menyhért tulajdonos 1894-ben a halomnak a közepe táján lehatolt a sziget földszintjére és itt egy négyszög méternyi területen szétmállott lófej, két rossz ezüstből készült szíj-díszítés, egy öt darabra tört kengyel, szétrozsdásodott vasbalta és barna-fehér körökkel díszített üvegpaszta-gyöngy került napfényre, a mely tárgyaknak némelyike, mint honfoglaláskori dr. Hampel említett munkájában ábrákban is fel van tüntetve.

1898. évben ezen halmot e sorok írója alaposan átkutatta, de ott egyéb tárgyat nem talált. Egy — a sárga homokba hatoló — mintegy $1^1/_2$ méter magas és széles tárnára akadt, mely a délnyugati oldalról hatolt azon irányba, a hol az említett tárgyak találtattak, és a mely tárna a felszínről került fekete televényes földdel volt eltömve, bizonyságául annak, hogy ismeretlen, régi időben a sírfosztogatók ez úton hatoltak be.

Őshalmok.

Szabolcs vármegyében — mint hazánk más részeiben is — a síkságból hirtelen kiemelkedő számos halom van szétszórva, melyeket még néhány évtized előtt dr. Szabó József európai hírű geológusunk földtani képződéseknek tartott. Az azóta eszközölt ásatások azonban kétségtelenné tették, hogy azok nem egyebek óriási sírhalmoknál, melyek körül, kivéve a honfoglaláskori karászi *Garahalmot*, sáncz, árok nem vonul, hanem a környezet felszínét, mintegy lehámozva, kosarakban vagy talán pajzsokon hordták össze, a nagy halott emlékét megörökítendők.

A vármegyében levő halmokat eddig még nem számláltuk meg, de hozzávetőlegesen 50—60-ra becsüljük.

Egyenként szétszórva is fordulnak elő, de két — keletről nyugatra vonuló — sorozatot meg lehet állapítani. Egyik — 14 halomból álló — csoport K.-Semjéntől a jelenleg Nyíregyháza város tulajdonát képező Császárszállásig vonul, kisebb-nagyobb távolságban egymástól és többnyire 4—8 méter magasak. Nevük többnyire feledésbe ment. A semjéni határban levő három halomnak a nevei: Kincses, Lyukas és Szerencsehalom. Kétségtelen, hogy ezek későbbi elnevezések.

A császárszállási területen van a Nagy-Korhány. Nyíry Ferencz tanyájának belterületén, közvetetlen egymás mellett, mintegy 4 méter magas három halom, mely Hármas-halomnak neveztetik. Ezektől délre 500 lépésnyi távolságban egy névtelen halom, mely 1894-ben ásatott meg. A hármas-halom és a Nagy-Korhány között, a vasút mentén két névtelen halom. A Császárszállás vasúti állomás közelében és ettől, mintegy két kilométer távolságban levő igen nagy Bene halom.

Egy másik mintegy húsz halomból álló sorozat Halásztól Ibrány, Buj, Berczel, Gáva, Szabolcs, Timár, Rakamaz, Nagyfalu, T.-Eszlár, Tisza-Lök községek határain Bűd-Szent-Mihályig van szétszórva. Névről a következőket ismerjük: Bálvány-hegy, Fekete-halom, Szőlős, Kató, Dinnyés, Két-Ör, Cseh, Kálvária, Poty, Égető, Nagy- és Kis-Bashalom, Kuzsér, Gyémánthalom. A többieknek a neveit nem ismerjük.

A gyulaji kunhalmok.

A gyulaji határban, egymástól messze szétszórva, mintegy 7 halom, a geszterédi határban pedig mintegy 9 halom külön csoportokat alkotnak, mely utóbbiak közül hat egymás mellett ívalakban elhelyezett *kunhalmokat* 1868. és 69-ben báró Vécsey József e sorok írója és később Rómer Flóris jelenlétében ásatott meg. Ez ásatások eredménye az Archaeologiai Értesítő I-ső évfolyamában lett közölve.

E hat halom közül öt még az ősidőkben, kincsásók által teljesen ki lett fosztva és csak egy kardtok záródását képező ∪ alakú, $5^1/_2$ cm. széles és $4^1/_2$ cm. hosszú ezüst tárgyat és néhány alaktalan bronz-lemeztöredéket találtunk. A hatodik sír nem volt egészen kifosztva. E halmok közűl 2 nagyobb, 4 kisebb volt. A legnagyobb 4 méter magas és 24 méter széles. — A halmoknak az alja eredetileg egész szélességükben mintegy két méter mélységben a föld színe alatt ki volt hányva és az egyetlen emberi csontváz a nagy kerek sírnak közepére volt elhelyezve. Itt-ott rendetlenül szétszórt lócsontokat is találtunk.

A sír feneke mintegy két méterrel feküdt mélyebben a talaj felszínénél. Lehetett 2 méter hosszú és másfél méter széles. Az egyetlen emberi csontváznak csak némely része volt a sír közepén fejjel délnek, lábbal északnak elhelyezve, de ezen elhelyezést csak egyes csontok helyzetéből lehetett következtetni, mert a csontváz legtöbb része a sírnak a délnyugati szögletében volt felhalmozva. A délkeleti sarokban, hegyével lefelé irányítva, egy 29 cm. hosszú elrozsdásodott vaslándzsát találtunk, melynek köpüje vastag szinezüst-lemezzel volt borítva. A sír négy szögletében nagy L alakú, elrozsdásodott vaskapcsokra akadtunk, melyek valószínűleg a sírládát képező négy — teljesen elkorhadt — deszkát tarthatták össze. Több apró színezüst lemeztöredék és apró csat is került, de azt már nem tudjuk, hogy a sírnak mely tájékán; arra azonban világosan emlékezünk, hogy a legtöbb ezüsttárgy színezüstből volt készítve, réz-rozsdának nyoma sem volt, és hogy azok teljesen chlor-ezüstté változtak, mert mikor kivettük, hófehérek voltak, a világosságon előbb lilaszínűvé, később feketévé váltak, és az ujjak között szétporlódtak Két ezüst tárgy ahhoz a két kicsiny gót sarkantyúhoz hasonlított, mely Kanyárról került múzeumunkba és a mely annak egyik becses részét teszi. Találtunk egy rézből vagy bronzból készült pajzsdudort is, mely egy kis gyermek kalapjának is tartható lett volna, ha karimáján három helyen egymáshoz közel levő két-két lyukkal nem lett volna ellátva, melyeknek mindenikében egy-egy, — centiméter hosszú — mindkét végén szétkalapált aklaszeg volt.

A sírnak a közepe táján találtunk egy kis tojás nagyságu borostyánkő darabot, melyen rovatolások voltak, meg pedig úgy, hogy csekély fantáziával lófej utánzatának lehet tartani. Közepét egy ezüst húzal hatotta át.

A sírnak kellő közepén, az emberi csontváz-maradványok jobb

oldalán, egy körülbelől 5 centiméter széles, 50 ctm. hosszú vaskard feküdt, annyira elrozsdásodva, hogy azt zsebkéssel és nagy gonddal körülfaragva, csak sok darabban lehetett kiemelni.

A kardnak felületét bársonyszerü — pár milliméter vastag — fekete lepedék borította, mely a kard-hüvelynek bőr-, vagy más anyagból készült korhadéka lehetett. E hüvelyen, tehát a kard hegyén is túl, két, mintegy 7 centimeter átmérőjű, vékony ezüst-lemezből készült korong találtatott, melyet egy ujjnyi vastagságú, külső kerületén rovátkolt, belső kerűletén réses, a korongok kerűletének megfelelőleg kerekre hajlított, üres ezüstcső foglalta össze. Az alsó korongon díszítésnek nyoma sem látszott. A felső korong, mely az előbbivel együtt egy síkban feküdt a karddal, némileg babérkoszorúhoz hasonló, de alig látható aranyozott díszítéssel volt ellátva, középen két centiméter hosszú, néhány milliméter vastag, fényesre csíszolt, kerülék alakú, metszés nélküli onix-kővel.

E tárgyakon kívül cserépdarabokat szedtünk fel, melyeken — kiszáradásuk után lekefélve — díszítéseket észleltünk és mozaikszerűleg összeragasztva, a paksihoz hasonló, nagy csésze-alakú, vékonyfalazatú, keskeny talpú, a terra sigillátákkal rokon-edény állott elő, de felülete fényezett nem volt. A perem alatt úgynevezett *ökörszem*-díszítés futott körül, ez alatt pedig elmosódott, rendnélküli, pettyes girland, mely talán csillagokat vagy napokat ábrázolt. Ez edény koráról dr. Rómer véleményt nem nyilvánított, de néhány évvel a lelet után, Berlinben a „*Norddeutsche Alterthümer*“ gyűjteményben egy hasonló edény volt látható, melyet Mainzban Kr. u. ötödik századból származó érmekkel együtt találtak, tehát azon korból, mikor hazánk területe a hunnokat uralta.

A lényeges különbség a két edény közt azonban az, hogy a Mainzban talált edény domborúan, a geszterédi pedig homorúan volt díszítve; tehát a geszterédi edény egy rómainak barbár utánzata. Ezen halmok dr. Hampel szerint a Kr. u. II.—III-ik századból származnak, de nem lehetetlen, hogy hun-sírok voltak és ez a nép nyelvén kúnra változott. Dél-Oroszországban a Káspi-tengerig *kurgán* elnevezésű, számos halom van szétszórva, a melyeknek tudományos átkutatására az orosz kormány évenként 29—30 ezer rubelt áldoz.

A Nagy-Korhány halom.

Nagy-Kálló határában van egy halom, melyet Nagy-*Korhány*-nak neveznek, a mely szó hasonlít a *kurgán* szóhoz. Ki kellett tehát tudni azt, hogy ezen elnevezés véletlenül hasonló-e a kurgán szóhoz, vagy kollektiv elnevezésnek tekintendő. — Az utóbbi nézetet kell vallanunk, mert Oros község határában is van egy Nagy- és Kis-Korhány, Békésen, Henczidán, Füzes-Gyarmaton és a Császárszálláson egy hasonló nevű halom, a mely szó még közelebb áll a kurgán szóhoz, mint a Korhány.

Első sorban tehát a kurgánokhoz hasonló elnevezésű halmokat kellett volna megásni. A nagykállói Nagy-Korhánynak, 200 frtnál többre rúgó ásatási költségeit dr. Bleuer Miklós nagy részben sajátjából fedezte.

Mielőtt azonban a Nagy-Korhánynak — kincskeresés szempontjából tekintve — negativ eredményéről beszámolnánk, a chronologiai sorrendben három nagyobb őshalomnak a megásásáról kell megemlékeznünk.

A t.-eszlári Poty-halom.

1889. szeptember havában gróf Pongrácz Jenő, boldogult apósának, id. gróf Dessewffy Miklósnak tisza-eszlári birtokán fekvő teljesen ép, mintegy 36 méter átmérőjű, 8 méter magas, kupola-alakú u. n. *Poty-halmát* megásatta, abban a reményben, hogy abban esetleg hunn nyomokra fogunk akadni. Öt napon át ifj. gróf Dessewffy Miklós jelenlétében húsz ember dolgozott a halom feltárásán. A halom a Tisza mai árterében fekszik, minden nyoma nélkül ároknak, vagy mélyedésnek, melyből a domb felhalmoztatott volna.

A behatolás északkeleti oldalról radiális irányban történt, még pedig úgy, hogy a dombból egy ékalakú czikkely hordatott le a domb alapjának szintjéig, a hol az árok fenekének szélessége 7.5 méter, hosszúsága a domb középpontjáig 18 méter hosszú lett. A halom kétféle földtömegből állott, melyek egymástól egy vízszintes éles határvonal által voltak elválasztva.

A felső rész öt méter mélységig dús humus tartalmu fekete rétegből, az ez alatt levő rész pedig sárga sivár homokból állott és csupán az ezen utóbbi rétegben levő régi ürge-menetek voltak sötétebb színü homokkal eltömve. A domb oldalai azonban mindenütt évszázadok vagy ezredek alatt

képződött, lefelé elmosódottan határolt humus-réteggel voltak borítva, mely a környező lapály humus-rétegébe észrevehető határ nélkül ment át. A domb függélyes tengelyén, a fekete és sárga homok határán a föld feketébb és lazább lévén, a tulajdonképeni sírt itt gyanítottuk és pinczeszerűleg nyugat felé vájva, azt meg is találtuk.

Itt a lazább sárga homokrétegnek felülete 3—4 ujjnyi vastagságban oly kemény — Tiszából került — sárga agyaggal volt fényesen kitapasztva, amilyent kása-malmoknál vidékünkön alsó malomkő helyett szoktak használni. E síkon egy 170 cm. széles és 71 cm. széles négyszögű terület árkocskával volt határolva, melynek szélessége 20 cm., mélysége, teknőalakúlag vájolva, 5—8 cm. volt és arra szolgált, hogy a sír egy feneketlen, mintegy 30 cm. magas és 5 cm. vastag deszkából készült ládával legyen köríthető, a mely ládának az alsó széle a vályúba illett. A deszka azonban már vörhenyes porrá vált és abból egy szilánk sem volt eltehető. A ládát hasonló, vízszintesen elhelyezett deszkázat fedte. Vasalásnak nyoma sem volt. Az agyaggal kisimított sírfenéknek, az árkocskákon túl, minden irányban még 25 cm. szegélyzete volt.

A sírban egy nagy termetű férfinak a csontváza feküdt, oldalt, összekuporodott helyzetben, jobb oldalán fekve, fejtetővel nyugatnak, arczczal délnek. A föld súlya alatt az egész csontváz össze volt nyomva és a koponya az állkapocscsal együtt annyira összelapítva, hogy csak szétporlott töredékeket gyűjthettünk össze, de egyetlen ép csontot sem. Ezek is olyan könynyüek voltak, mint a száraz szivacs.

A csontváznak a bal füle tájékán, 11 milliméter átmérőjű, köpczös, kifli alakú, nyitott hegyes végű, sok ónnal vegyített rézből — bronzból — készült, külkerületén harántul sűrűn hornyolt — valószínüleg — fülbevaló, mely egy betöréses lopás alkalmával eltünt. Egyéb emberi készítmény a sírban a leggondosabb kutatás daczára sem került napfényre.

A halomnak a közepe táján, a leírt sírtól mintegy két lépésnyire északkeletnek, egymástól egy lépésnyi távolságban, két gyermek égetett hamu és szénnel vegyes csontvázának némely részét, egy-egy kis rakásra hányva találtuk. Egy-egy rakás egy marékban könnyen elférhetett volna. A csontok között égetett csontból vagy csigahéjból (tridacna gigas?) készült 4 mm. hosszú és széles gyöngyöket is találtunk.

A tulajdonképeni sírtól délnyugatra egy méter távolságban és 60 cm. magasságban, de már a felsőbb kemény földben, egy a föld súlya által széttöredezett, szájával felfelé álló, nem korongon és rossz anyagból készült, rosszul égetett $1\frac{1}{2}$ cm. vastag falazatú, 20 cm. átmérőjű, az összenyomottság miatt meg nem határozható eredeti magasságú hamvveder volt elhelyezve, melynek fenekén kevés égetett embercsontokon kívül egyéb nem találtatott.

A sír színtája alá még 3 méternyire ástunk, de miután itt csak nyers földre akadtunk, az ásatást tovább nem folytattuk.

A Bashalom.

A második nagytömegű, épnek látszó, mesterségesen lehámozott földből felhalmozott dombnak, a tisza-eszlári határ kötelékéhez tartozó Bashalom pusztán fekvő Nagy-Bashalomnak a mélyébe, mely a grófi kastélytól északkeletre, mintegy 150 méter távolságban fekszik, ugyancsak gróf Pongrácz Jenő szívességéből és áldozatkészsége folytán pillanthattunk be.

Aljának a körülete az eső és szél behatása alatt már elmosódott, eredeti szélességét azonban mintegy 60 méterre becsüljük, magassága, melyről néhány év előtt a környező lapályosabb helyek feltöltésére már mintegy $2\frac{1}{2}$ méter lehordatott, eredetileg 8 méter lehetett.

A megboldogult Dessewffy gróf ezt a helyet szemelte ki magának örök nyugalmul. A halom hordottnak bizonyulván, a mauzoleum alapfalait $5\frac{1}{2}$ méterre kellett lesülyeszteni, a mely alkalommal a dombnak a közepe tájáról egy ember csontváz-maradványai is kerültek napfényre.

Rendszeres ásatást csak az épület szilárdságának rovására lehetett volna végezni, tehát meg kellett elégednünk a sírbolt-templom közepén ásott, négyszögben 3 méter hosszú és 180 cm. széles, $5\frac{1}{2}$ méter mélységre hatoló függélyes aknával.

Az évek előtt történt földlehordás által sík felületté vált tetőtől $2\frac{1}{2}$ méter mélységben, az akna északi partjának közelében — valószínüleg nem

a dombnak közzéppontján — kis termetű, de a diaphysiseknek az epiphysiseknek már nem porczos, de csontos összeforradásából következtetve, — teljesen kefejlett lónak és egy kecske-csontváznak a maradványaira akadtunk.

E csontvázaknak csak némely részei (koponyatöredékek, szárcsontok, néhány csigolya és lábtőcsontok) találtattak és így nem természetes fekvésükben voltak, hanem összevissza voltak hányva.

Valószínü, hogy itt több csontrészre is akadtunk volna, ha az alapozási munkálatok veszélyeztetése nélkül a gödröt észak felé szélesíthettük volna, mert ott a földnek a metszőlapján még csontok állottak ki.

Emberi csontváznak a maradványaira itt nem akadtunk. Nem valószínü, hogy a domb — legalább felülről lefelé hatolva — valaha ki lett volna fosztva, mert különböző színü földtömbök körülbelől egyforma nagyságúak és keménységüek voltak; pedig ha a halom valamikor ki lett volna ásva, a kiemelt és a magasból újra visszahányt földnek a nagyobb mélységben apróbb darabokban összevegyültnek kellett volna feltünni, mint a dombnak meg nem bolygatott részeiben.

A most már felépült és örök lakóját befogadott mauzoleum tornyának nyugati fala közelében, $4^1/_2$ méter mélységben, a szűzföldnek határán, egy emberi csontváz részeire, — tibia, fibula, femur, calcareus, astragalus, és metacarpusokra — akadtak, melyek rendkívül könnyűek és porlékonyak voltak. Hogy e csontvázrészek természetes fekvésükben találtattak-e, nem tudjuk. Közvetetlen ezen csontok alatt néhány milliméter vastag, hamuvá (nem barna porrá) vált faréteg volt. A farostok fel voltak ismerhetők, de a fának a nemét felismerni nem lehetett.

Ilyen hamuvá vált farostok a dombnak több — pontosan meg nem határozott — részeiben is találtattak. Emberi készítményre — kivévén egy látszólag korongon, de durván készült edény fenekének a töredékét — nem akadtunk.

Az elmondottak után kétségtelen, hogy ez a halom is egy hajdan hatalmas főnöknek képezte síremlékét.

A császárszállási hármas halom.

A két előbbihez hasonló, nagyobbszabású dombot 1893. év május havában ásatott meg e sorok írója. A Nyíregyháza város kötelékéhez tartozó Császárszállás-pusztán fekszik, fél kilométer távolságban délre, a Nyíry Ferencz tanyájának belterületén, egymásnak közvetetlen közelében levő három halomtól. Ezt a magában álló nagy halmot, az apróbb halmokhoz való közelsége miatt, a nép szintén hármas-halomnak nevezte el. Mi volt az eredeti neve, nem tudjuk. A halom sík talajból emelkedik ki, letompított kúpalakú, teljesen ép és mintegy 50 méter alap-átmérőjü.

E halom, felülről lefelé hatoló, négyszögű aknával ásatott meg, melynek oldalai a felszínen mintegy 10 méter hosszúak voltak és hat méter mélységben a sírnak fenekén 5 méterre szűkültek.

Ez a sírhalom azelőtt megbontva nem volt, mert a különböző homokos agyagtömbök egyforma nagyságúak és kemények voltak.

A hat méter magas halom 3 méternyi mélységében egy kinyújtóztatott és fejjel nyugatnak, lábbal keletnek hanyatt fekvő emberi csontváz volt, a melynek közvetetlen közelében emberi készítménynek nyomai nem voltak. Feltűnő volt azonban, hogy e csontváz körül minden irányban, mintegy 2 méternyi távolságban, — de azon kívül nem — borsónyi, kis diónyi, gömbölyded írókréta-darabkák voltak sűrüen, minden rend nélkül szétszórva. E csontvázzal egy színvonalban, pár decziméter távolságban, észak felé, mintegy tíz czentiméter vastag, ép rostu, hamu kinézésü, két méter hosszú, másfél méter széles és harmincz centiméter magas láda feküdt, (a farostok felismerhetők), a mely hamu-állományu, de sötétebb színü földtömeget tartalmazott, de a melyben, a legszorgosabb átkutatás mellett sem lehetett olyan tárgyat vagy akármilyen törmeléket, korhadékot találni, a melyből a láda tartalmára következtetést lehetett volna vonni.

Szövetet nem tartalmazhatott, mert ez esetben a szövetszálaknak a nyomai itt-ott mégis csak meglátszottak volna.

Csontnélküli hús sem lehetett, mert ez esetben a láda hamuszerü tartalma sötétebb lett volna, mint a minden irányban egyenlően igen kemény földtömeg. Talán liszt lehetett, de ez sem bizonyos.

Hat méter mélységben, a környező talajból lehámozott és felhalmozott halom alapjának és a megbolygatatlan ősföldnek a határán, az előbbi csontvázhoz teljesen hasonló helyzetben, egy másik éppen 200 czentiméter hosszu csontváz volt, tehát igen nagy termetű embernek hiánytalan, porrá vált csontváza volt. Mellette azonban semmiféle emberi készítménynek még nyoma sem találtatott. A két, függélyes vonalban fekvő csontváz közötti fatömegből egy tojásnagyságú érczsalak és egyik oldalán, valószínüleg nyílhegykészítés czéljából, lepattogatott kova-darab került elő.

Az érczsalakból következtethetjük, hogy a sír azon korból származik, mikor érczet már ismertek és használtak, de sajnálták ez — akkor értékes — tárgyakat a hullával eltemetni. A kova nucleus pedig a mellett szól, hogy abban az időben még kőeszközöket is használtak.

Nagy-Korhány, mely a nagy-kállói vasúti állomástól mintegy két kilométernyire nyugatnak, a vasúttól pedig északnak mintegy száz lépésnyi távolságban fekszik, kifosztás gyanújában áll, mert a természetes emelkedésen fekvő, 210 lépésnyi kerületű és mintegy hat méter magasságú halomnak a teteje, körülbelől 20 méter átmérőjű kerekségben behorpadtnak látszott.

A halomból, mint a *Poty*-halomnál, egy czikkelyt ástunk ki, mely fent 10 méter széles volt és a domb szélétől a közepén túl néhány méternyire terjedt, lefelé kissé keskenyült.

A halomnak a felsőbb részéről egy nagy — nyél-lyukánál eltört — 1707 gramm súlyú trachytból készült kőbaltának kerekded végű foka került elő, a mely kétségtelenűl a halom építését megelőző korszakból, a környező föld lehámozása alkalmával került a földtömegbe.

Az ősidőkben már teljesen kifosztott sírt, a halom kellő közepétől mintegy két méter távolságban délnyugat felé és az előbbi síroknál szerzett tapasztalatainkkal egyezőleg, hat méter mélységben találtuk meg.

E mélység alatt már csak ősföldet találván, egy-két ásónyomnyinál tovább le nem hatoltunk. A földtömböknek különböző nagyságából és porhanyóbb voltából következtettük, hogy a sír felülről lefelé hatolva fosztatott ki. A halom különböző helyein gyéren elszórva, megszenesedett vagy barnára korhadt, valószínüleg tölgyfa-maradványokra akadtunk és egy ló csontvázának egyes darabkáira, de a mely a temetkezési szokásra világot nem vet. A sír fenekén, a fent említett mélységben és helyen, a föld hirtelen világosabb színűvel vegyültnek, csaknem szurok színűnek és félig-meddig zsíros tapintatunak tünt fel. Alatta pedig fehéres-sárga homok-tömeg volt, élesen határolva a felette fekvő fekete földtől. — Ez a mintegy 20 ctm. vastag, sötétebb színű, kisebb-nagyobb tömbökkel vegyült réteg, mely felfelé világosabb színű volt és a halomnak egyéb részeivel mihamar egyenlőnek látszott, lehetett mintegy 2 méter hosszú és másfél méter széles, tehát a sírnak a négyszög-alakot megközelítő feneke.

A sírnak az alját, t. i. ott, a hol már az ősföld kezdődött, a sírnak egész hosszában és szélességében, egy vízszintesen fekvő — a föld nyomása által kissé homorúvá vált ujjnyi vastagságú deszka képezte, a mely a bashalmi és a császárszállási halmokban talált hamuszerű fa-maradványokhoz hasonlított és a mely fának a rostjai tisztán felismerhetők, tehát elégetve nem voltak. A fának a faját meghatározni nem lehetett.

A régi sírfosztogatók nem állottak meg a sír fenekét képező deszkánál, hanem annak közepe táját — talán nem elégedve meg a sír tartalmával — egy ásónyomnyi mélységre áttörték; a mit abból lehet következtetni, mert e mintegy 60 centiméter átmérőjü, rendetlen alakú területen a koromsötét és világos-sárga homokot nem egy vízszintes vonal választotta el egymástól, hanem a határvonal függélyes átmetszete oly óriási fűrész fogaihoz hasonlított, a melyek egymástól húsz centiméter távolságra feküsznek. Oldaldeszkáknak nyomaira nem akadtunk.

A sírfenék alatt ezen a helyen mintegy 15 centiméter mélységben, egy emberi czombcsont-fejecskének szivacsszerű maradékát találtuk.

E sírhalom tehát az ősidőkben teljesen ki lett fosztva és ennélfogva azt, hogy a déloroszországi kurgánokkal milyen rokonságban van, ez idő szerint megállapitani nem lehet és így csak a teljesen kifosztott emberi sírok sorában szerepel. Annyi bizonyos, hogy a Potyhalom és a császár-

szállási, helytelenül hármas halomnak nevezett névtelen halom, az eszközölt ásatás előtt megbontva nem volt. A Nagy-Bashalomról e tekintetben véleményt nem mondhatunk, mert a mauzoleum építése miatt a halmot alaposan átkutatni nem lehetett.

Annyi bizonyos, hogy a *névtelen* halom keletkezésének idejében érczet már ismertek, habár azokat temetkezési mellékletül nem használták; de kőeszközük még volt és hogy a főhalottal együtt, ugyanazon időben valamely rabszolgát is temettek el, mert nem valószínű, hogy ugyanegy időben a halom közép-magasságára egy más halott is került volna, még pedig olyan, a kinek emlékét az előbbivel együtt akarták volna megörökíteni.

Érdemesnek tartjuk még a gávai *Katóhalomról* és annak környékéről bővebben megemlékezni.

A gávai Kató-halom.

A Kató-halom aljában, a gáva-berczeli út mélyítése alkalmával és a honnan a kikerült földtömeget közvetetlen az ezen út mellett vonuló Tisza-védgát építésére használták fel, találtatott az a csontváz, melynek a bokáján a fentebb említett haldstatti ízlésü bokadísz került elő.

Sajnálatos, hogy csak az ásatás után volt megtudható, hogy a múzeumunkban állítólag a Kató-halomból kikerült gyönyörű, fejlett agyag-ipart tanúsító tárgyak nem magában a halomban, hanem közvetetlen a mellette vonuló útban találtattak, amely tárgyak akkor még épek voltak, de vagy széttörettek vagy elhurczoltattak. A nevezetesebb 4 edény a következő: Egy félmagas-szárú, csizmát ábrázoló, csakis díszül használható edény, melyen a sarúnak a lábhoz való erősítési módja finom bekarczolásokkal van feltüntetve, és amely tárgy az Archaeologiai Értesítőben közölve lett. A másik egy fülecskével ellátott és csak külső domború felűletén ékesen díszített tálacska, mely a falra felaggatva az akkori nőknek jó ízlésére vall és a sévre-i, vagy meisseni porczellánt pótolta. A harmadik egy fonott fogantyúval ellátott csupor. A Kató-halomhoz való közvetetlen közelségből itélve, valószínü, hogy úgy ezek, valamint a többiek is abból az időből valók, mikor a Kató-halom létesült.

A Kató-halomtól mintegy 2—3 kilométer távolságra, Gáva község belterületének nyugati végéhez közel, meredek magas parton, melynek alját hajdan a Tisza nyalta, néhány méter mélységben, verem ásás alkalmával, 1878-ban több egymásba nyiló szobácskára akadtak, melyeknek ajtófelei még felismerhetők voltak. E szobákban találtak egy keleti izlésű magas vassisakot, mely olyan forma csúcsban végződött, mint a herpályi és a szabolcsmegyei kékcsei pajzsdudor. A sisak alsó szélét korona-alakúlag egy 4—5 cm. széles pánt képezte, melynek felső széle nem egyenes vonalban haladt, hanem 8 félkörrel határolódott. A sisak csúcsától a félívek összeszögeléséhez, egy-egy éles vonal futott le, mely a sisak oldallapjainak találkozási vonalát képezte. Találtatott itt egy léczfúró is, melynek a mai kulcsokhoz hasonló fogantyúja egy darabból volt a fúróval kovácsolva. Néhány decziliternyi megszenesedett rozsszem is találtatott.

Ugyanitt leltek nyolcz különböző ép kályhafiókot is, melyek közül az egyik domborművü, egymással viaskodó pávákkal van díszítve. Az egyik páva kétfejű, és miután hosszú farka a 20 cm széles kályhafiókra kinyújtva el nem fért volna, a művész azt két ágra osztotta és visszafelé hajlította. A tollak visszájára fordítva fedik egymást. A másik egyfejü, szemben álló pávának búbjáról, a madárral egy-hosszúságu, gyöngyvirág-alaku egy szál toll nyúlik hátra. A kályhafiók belül füstös, tehát használatban volt.

Egy másik, belől nem füstös, szintén négyszögletü $18^{1}/_{2}$ ctm. széles, 20 ctm. magas és 5 ctm. mély kályhafiókon két domborművű, stilizált szőlőtő három fürttel van alkalmazva. A két alsó végei között egy összenyomott M alaku betűjegy van.

Egy harmadikat, melynek szája négyszögű és 18—20 ctm. széles, mélysége 9 ctm., kúpján pedig egy köralakú, 84 milliméter átmérőjű sima lapu kúpban végződik, dr. Rómer Flóris hamvvedernek tartott, mivel Ipolyság és Békés vidékén is találtak hasonlót, melyek állítólag hamut tartalmaztak, az égetett csontokat pedig bele képzelhették. Rómert csakis a gávai kályhafiókok térítették el e nézetétől.

A negyedik, az előbbieknél valamivel nagyobb és szintén négyszögletes,

de laposabb és csupán közepén egy köralakú, 5 ctm átmérőjű homorú bemélyedéssel van díszítve. A többi négy, mintegy 10 ctm. átmérőjü, különböző alaku, ökölnyi, a gömböt megközelítő formáju.

Ezek a tárgyak a dr. Rómer Flóris által rendezett régészeti kiállításon szerepeltek, de korukat sem a Pulszkyak, sem Rómer, sem Hunfalvy, vagy Finály, anologiák hiányában megállapitani nem tudták.

A Kató-halom közelében van a Szőlősdomb, a ref. lelkész birtokán; egy másik pedig még közelebb a róm. kath. lelkész földjén, és egy Őrhalomnak nevezett igen nagy, mesterségesen készült domb, a község belterületén, a melyek szintén nyujthatnának tájékoztató adatokat.

A *Kató-halom* Gáva községtől keletre, mintegy kilométer távolságban fekszik, közvetetlen a Berczelre vezető út déli széle mellett, és miután itt az út 2—3 méternyire mélyítve lett, északi oldala ennyivel magasabbnak tűnik fel, mint a többi, szántóföldekbe elmosódott része.

Eredeti magasságából, mely 7 méter lehetett, állítólag 3 métert hordtak le a dombnak könnyebb szánthatása végett. Tapasztalatból tudjuk, hogy az ilyen halmok közép függélyes tengelye eredetileg nem minden esetben az volt, mint a miként az jelenleg látszik; mert az uralkodó szelek és az eső csapás-iránya, a szántogatás, kúpjoknak lehordása, az eredeti alakot módosítja. De miután nem tudni, hogy melyik oldalról kopott inkább, a jelenlegi dombalaknak közepén nyugatról északnak vonúló, kilencz méter hosszú és öt méter széles gödör ásatását kezdette meg e sorok írója.

Ez ároknak északnyugati szögletétől délkelet felé 3 méter távolságban és a ma már 3 méterrel alacsonyabbra koptatott halomnak tetejétől mintegy 50 ctm. mélységben, egy csupán földet tartalmazó, átellenes két füllel ellátott, 12 ctm. magas, szájánál 12 ctm., a fél-magasságban kissé élesen kiálló hasánál 15.₅ ctm., fenekénél 8 ctm. átmérőjű, korongon nem egészen finoman készült, barnás-veresre jól kiégetett, teljesen ép cserépedényt találtunk, azután egy fejjel északnak, lábbal délnek fekvő és a mennyire kivehető volt, — kinyujtóztatott csontvázra akadtunk, a mely azonban annyira szét volt málva, hogy abból egy porczikát sem lehetett kiemelni. Az elhelyezést is csak a hófehér lisztté vált csontok színéből lehetett fölismerni. A koponya helyzetét is csak abból lehetett megállapítani, hogy ott a fehér csontpor egy koponya nagyságu tömegnek látszott.

A csontváz baloldalán, a ma is szokásos kardviselés szerint, egy vaskard volt, a melyet a kiváncsi munkások feszegetés közben darabokra törtek, de még helyzetéből el nem mozdították. Igy tehát sikerült a kardnak hű képét nyerni. A kard egy darab vasból készült, és a markolattal együtt 50.₅ ctm., melyből 37.₅ ctm. a pengére esik, 13 ctm. pedig a keresztvasra, a tulajdonképeni markolatra, és a markolat fejét alkotó karikára. Az egész kard igen el van rozsdásodva.

Pengéje két élű, hegyes és a keresztvasnál 39 milliméter széles, 10 milliméter vastag. Rajta végig futó hornyolatnak, kiemelkedésnek, vagy díszítésnek nyoma nincs, de úgy látszik, mintha a kard fatokjának a hosszában futó rostjai itt-ott a pengéhez volnának tapadva.

A keresztvasnak a hossza 5 ctm. 12 milliméter vastag, a penge felé nem hajlik, hanem egészen egyenes, és úgy látszik, mintha végei kissé vastagodottak lettek volna és úgy tűnik fel, mintha a penge szélességének megfelelő hosszúságában a hengerded alakot közelítené meg.

A markolat közeléből kihányt egyik földrögből egy kártya-vastagságu, rossz ezüstből vagy bronzból készült, négyszögü teknő-alakú, 22 mm. hosszu, 11 mm. széles, közepén 7 mm. mély. mind a négy széle felé lejtős dísztárgy emeltetett ki, melynek homorú felületéből sem aklaszeg, sem fülecske nem nyúlt ki, tehát sem szíj, sem szövet-díszítés nem lehetett.

A tulajdonképeni markolatnak hosszúkás, négyszögű átmetszete van. Laposabb oldalai a penge átellenes lapjai helyzetének felelnek meg. A keresztvasnál 22, a karika-alakú markolatfejnél pedig 12 mm. széles. Hossza pedig 76 mm. A markolat fejét alkotó karikának külső átmérője 43 mm. hengerded, 11 milliméter vastag vasból készült, úgy hogy a gyűrű lyukának átmérője 21 mm. E karikán itt-ott 1—3 rétegü szövet nyomai látszanak és a szövet szálaiból 5 milliméterre 8 esik.

E sír alatt mindenütt sárga és fekete földgöröngyökből álló, tehát mesterségesen összehányt földben hatoltunk le három és fél méternyire, tehát oly mélységre, mint a mennyire a talált csontváz a halom eredeti magassága alá volt helyezve.

Már a domb megásásának kezdetén észre lehetett venni, hogy az általunk talált sírtól mintegy $2^1/_2$ méter távolságban, egy-két méter átmérőjü hengerded aknával hatoltak le, majdnem függőlegesen, de egy kissé délnyugati irányban, a halom hajdani közepére, egészen a bolygatatlan ősföldig, amely akna sötétebb földdel volt eltömve és sokkal puhább volt, mint a halom többi része.

Itt azonban nem találtunk egyebet, teljesen elkorhadt, össze-vissza hányt, 10—20 cm. átmérőjű, faragás nyomait nem mutató, tisztán felismerhető tölgyfa-gerendáknak maradványainál, összesen mintegy két köblábnyi mennyiséget. Az általunk talált sír nem esett a kirabolt fenéken levő sír függélyes tengelyébe, mert különben ezt is szétdúlták volna.

Valószínü, hogy az általunk talált csontváz egy áldozatúl szánt egyénnek volt a maradványa, a melyhez hasonló temetkezési szokást a felkutatott Bashalomban és a császárszállási névtelen halomban is találtunk.

Ősedény-ipar.

Ősedény-iparunknak pár száz példánya úgy alakra, valamint *különösen díszítésre nézve* több esetben annyira változatos és egyedülálló, hogy azokat hű ábrák hiánya miatt nem ismertethetjük.

E téren korlátolt ismereteink daczára azonban biztosan állíthatjuk, hogy speczialis ősagyagiparunk is volt, bár alkalmas anyag Nyírünkben hiányzik. Hogy távol vidékről is hoztak ide anyagot, bizonyítja az is, hogy díszített graphit-vegyülékű edénytöredékeink is vannak Kemecséről. Nem lehetetlen, hogy Sziberiából került oda.

A szabolcsi földvár.

Földváraink közül legnagyobb és legfontosabb Szabolcs vezér földvára. Egyenes vonalban Tokajtól északkelet felé 8·5, Bodrog-Keresztúrtól kelet felé 9·8, a Tiszának jelenlegi balpartjától pedig négy tized kilométer távolságban fekszik és felséges kilátás van ormairól a nektárt termő Hegyaljára, az arany-kalászos alföldi síkságra és a hullámos ákácz-kertre, a Nyír-re.

A vár alakja háromszögü. A leghosszabb keleti sáncz 349 m., az északnyugati 303 m., a délnyugati 227 méter hosszú. A háromszögnek leghegyesebb csúcsa északnak irányul. A déli kevésbbé hegyes csúcs néhány méter szélességben nyitva hagyatott és főbejáróúl szolgált. A nyugati összeszögellés csaknem derékszöget alkot és legtompább. Bejárat van még a délnyugati oldal közepe táján, az északnyugati sáncz északi végétől mintegy 60 méter távolságban és egy nagyobb horpadás a keleti sáncz északi és középső harmadának határán. A vár sánczaival együtt mintegy 33176 □ méter területen fekszik. A sánczok magassága 20—30 méter között ingadozik. A vár belterülete, mely jelenleg a különböző felekezeteknek temetőül szolgál, a keleti sáncz felé lejtősen emelkedik, egyéb helyeken a sánczok meredekek, valamint a vár összes külső oldalai is. A nyugati összeszögelléstől befelé mintegy 20 méternyire egy tíz lépés széles, mintegy 2 méter mély kerek horpadás van, melyet kút nyomának tartanak.

A sáncz legmagasabb pontja a déli főbejárattól jobbra eső leghoszszabb oldalnak a déli végétől mintegy 40 méter távolságban van északnak. Északról, de leginkább nyugatról morotva köríti.

Régente ez képezte a Tisza medrét, mely most kissé észak felé van eltolódva; úgy látszik azonban, hogy hajdan az egész várat víz körítette és a Tisza szigetje volt. Jelenleg keletről, délről és nyugatról a község beltelkei veszik körül a várat.

Béla király névtelen jegyzője a vár építését Zabolch vezérnek tulajdonítja, ezt írván róla: „*Communi consilio sociorum suorum fossatam magnam fecit, et aedificavit castrum fortissimum ex terra, quod nunc castrum Zobolchu nuncupatur*". Magyarul: „*Társaival tanácskozván, nagy árkolást végzett és igen erős várat épített földből, melyet most Zobolchu várának neveznek*".

1895. őszén a kereskedelmi miniszter dr. Szendrey János útján, Bartalos Gyulát és e sorok íróját bízta meg Szabolcs várának átkutatásával. A várban öt helyen ásattunk. A déli főbejáratnak nyugati-, a nyugati-

nak déli-, az északinak nyugati oldalát, — a keleti sáncz külső oldalát mintegy 8 méter szélességben, a déli főbejárattól körülbelől húsz méter távolságban. Ezeken kívül a vár belterületén az északi csúcstól délfelől 30—40 lépésnyi távolságban árkokat húztunk. Itt egy kis bronz csörgő-pityke került napfényre, a milyeneket sok népvándorláskori, de honfoglaláskori leletek közt is találni. Ez alkalommal más emberi készítmény nem találtatott. Durva cserépedény-töredékeken kívül más alkalommal került még egy félhold alakú, füles, nyéllel ellátott, habkőből készült 38 milliméter széles csüngő dísztárgy ; egy római ízlésű vas-sarló ; egy XV—XVI. századbeli sarkantyú és egy hengerded, 1 mm. átmérőjű bronzhúzalból készült, kettétört fülbevaló karika.

A sánczokban, mindenütt sűrűn elhelyezve, elkorhadt tölgyfákat találtunk és világosan fel volt ismerhető, hogy azok nem voltak megfaragva, hanem a tőből kivágott élő fákat galyastól helyezték el a sáncz emelése alkalmával, még pedig három irányban, t. i. fennállóan, hosszában, koszorúként és keresztben a sáncz hosszával, nyilván azon czélból, hogy a laza föld szét ne omoljon, hanem meredek sánczot alkosson, a mit el is értek. A földtömegben itt-ott, minden rend nélkül, egymástól különböző irányban, egy vagy több méter távolságban, ökölnyi — szakasztó-kosárnyi — alaktalan rhyolith-köveket találtunk, mely a trachytnak válfaja és a nép által darázskőnek neveztetik, és a melyet jelenleg is a Szabolcs várától egyenes irányban a 11·2 kilométer távolságra eső bodrog-keresztúri határban bányásznak és mint kitünő építési anyagot most is széltére használnak.

Nyilvánvaló, hogy ezek a sánczban sporadice előforduló kövek a várnak organikus részét nem tehették és csupán annyi szolgálatot tettek, mint ugyanolyan tömeg föld. — A várat eredetileg építő ismeretlen nép, a vár körül szétszórva ott találta már ezeket a köveket és a földdel együtt a sánczra hordotta.

Úgy látszik, hogy a várépítőket már egy másik kulturnép előzte meg. A vársánczoknak felső része 1—$1^1/_2$ méter magasságban későbbi nagy munka, mert e rétegben sem fa, sem darázskő nincs. Ez a rész jóval magasabb volt, mint most, mert a sánczok körül árok nincs. A sáncz koronájának nagy részét az eső lemosta és a várat körítő árkot betöltötte, a sáncz magasságának rovására.

Ha tehát ezek szerint a várat alapjából nem Szabolcs vezér emelte is, de azt elfoglalva, őseink hadi czéljaira óriási munkával hatalmasan megerősítette, alaposnak látszik a föltevés, hogy Szabolcs vára legalább is Szent László királyunk idejéig nagyobb jelentőségű hely lehetett, nemcsak azért, mert beigazolt történeti tény az, hogy 1092. évben Szent László itt országgyűlést tartott, hanem a következő okokból is.

A vár keleti sánczától, mintegy kétszáz lépésnyire fekszik a református templom, melynek félkör-alakú szentélye keletnek, a templom ajtaja pedig nyugatnak fekszik. Az északi oldalon ablaka nincs, a déli oldalon az ablakok ívboltozatuak.

Ez a templom azonban csak megmaradt része egy hajdani nagyobbnak, mert több helybeli egyén állítása szerint, a templomnak még 40 év előtt is két sor ablaka volt, úgy, hogy emeletesnek látszott. Oszlopok nyúltak fel még egyszer annyira, mint most a templom fedele. Jobbra, balra pedig régibb időben alapfalazatokra akadtak.

Több mint valószínű tehát, hogy a szabolcsi templom egy fő- és két alacsonyabb mellékhajóból állott. Nem lehetetlen, hogy kereszt-hajói is voltak. Hogy e templom fénykorának idejében Szabolcs vára még lakott volt, biztosan lehet állítani, mert még ma is élő tanúk állítása szerint, a vár keleti bejáratától a templomig, földmunkálatok alkalmával, mélyen a földbe vert, részarányosan elhelyezett vastag elkorhadt faczölöpökre akadtak, melyek csakis a templomot a várral összekötő hídlábaknak maradványai lehettek.

A tisza-dobi földvár a községtől keletre, mintegy két kilométer távolságra esik a nyugati irányban folyó Tisza balpartján, melytől csak a Tisza-Dobról Tisza-Dadára vezető út választja el. Úgy látszik, hogy a vár-

A tisza-dobi földvár.

nak az északi végét a Tisza már rég elnyelte, mert a várnak ezen a végén a sánczok záródása gyanánt már a Tisza szolgál.

Ez a vár is három-szögletű volt. Hegyes vége délnek néz.

A keleti sáncz 370, a nyugati 235 lépés hosszú. A sánczok magassága mintegy öt méter és mély árokkal vannak szegélyezve. A várnak teknő-alakúlag mélyedt felületén, néhány obsidián szilánkon és durva cserépdarabokon kívül egyebet nem találtak.

A vártól délfelé a látóhatárig vagy még tovább is, egy több méter széles árok vonul, a mely árokból kikerült földtömeg nem egy oldalra van hányva, tehát inkább vízlevezető csatornának látszik, mint csörszároknak. Szakavatottabbak, mint Téglás Gábor és Bartalos Gyula azonban annak tartják.

Közel ehhez a földvárhoz, de a Tisza túlsó partjának a közelében gróf Andrássy Manó takta-kenézi birtokán, néhány év előtt 20—30 tárgyból álló bronzleletre akadtak, a melyből egy lándzsa és két füleskopűs balta jutott gyüjteményünkbe.

A beszterezi földvár.

A *beszterezi földvár* a községtől északnyugatra, kilométernyi távolságban, a Tisza balpartjától délre mintegy 8 kilométernyire fekszik, a közel 200,000 holdnyi Rétköznek egy szigetén, a mely Rétköz a Tisza-szabályozás előtt nádas mocsár volt, mely csak a halaknak, a vízimadarak millióinak és a pákászoknak volt éltető tanyája.

A vár alaprajza egy hosszában átmetszett kobaktökhöz hasonlit. Az északnyugati, mintegy holdnyi terület szintén hosszas háromszögalakú és magas sánczokkal körített és két oldalán mély árokkal van szegélyezve. A délkeleti hosszú oldal egy jóval nagyobb, mintegy tíz holdnyi köralakú, kevésbbé magas sánczczal körülvett területnek jelöli északnyugati határát.

Ebben a dr. Horváth József tulajdonát tevő várban is találni obsidián-szilánkokat, szarvas-agancstöredékeket, durván készült cserépedények darabjait, orsógömböket. Érdekes egy bronz-mécs, melynek párját nem ismerjük és amely valószínüleg az ú. n. La Tène-korból származik. Ez egy kártyavastagságú, mintegy 8 cm. átmérőjű domború korong, felső felületén sűrűn egymás mellé vésett félkörökkel díszítve, melyek a felületet több háromszögre osztják, a középen egy 4 cm. hosszú cső nyúlik fel. A korongnak három lába van, nyilván abból a czélból, hogy egy olajjal megtöltött edénybe legyen helyezhető. A csőbe pedig a kanócz járt.

A vár, — alakja után ítélve — egykorú lehet a tisza-dobival és a szabolcsival, de sokkal kisebb területű lévén, hadiműveleteknek alapjául nem szolgálhatott és ép úgy, mint a következők, csak kisebb törzseknek lehetett menedék-vára. E vár közelében, de már a kéki határból, került múzeumunkba az a gyönyörű bronzkard, melyet fentebb említettünk. és a melynél szebb sehol sem látható.

A tuzséri földvár.

A *tuzséri földvár* a Salamon-féle kastély közelében, közvetetlen a Tisza mellett fekszik, tégla-alakú és mintegy két holdnyi területü. Felűletén csupán obsidián-szilánkok és durva cserépedénytöredékek találtattak. Sánczai most már csak a tiszai oldalon meredekek és 6—8 méter magasak, a többi oldalon alacsonyabbak és elmosódottabbak.

E vár közelében három szép bronzkardot leltek, melyeket gróf Forgách Margit múzeumunknak ajándékozott.

A demecseri földvár.

A *demecseri földvár* szintén a Rétköz mocsarából emelkedik ki. A községtől az északi iránytól kissé nyugat felé öt és fél kilométer távolságban fekszik, egy oly, északról dél felé vonúló, mintegy 1000 lépés hosszú és 100 lépés széles, természetes homok-magaslatnak a közepe táján, mely a Tisza szabályozás előtt a Rétségnek nevezett mocsaras, nádas ártérnek állandó szigetét alkotta. A térképen Várhegy a neve. A nép azonban Tündérvárnak, Leányvárnak nevezi. Mint minden feltűnőbb helyhez, úgy ehhez is hagyomány vagy monda fűződik.

Nemes Imre községi jegyző szerint egy Szilágyi nevű kéki gazdaembernek, sok év előtt igen magas korban elhalt atyja, fiatal korában Debreczenben járván, ott egy világtalan, 100 év körüli hegedősnek meséit hallgatta, a ki ezekkel kereste kenyerét, és midőn megtudta, hogy hallgatói között rétközi

ember is van, elkeseredve panaszolta, hogy megvakulásának története a demecseri Lányok várával van összefüggésben.

Ugyanis a XVII. századnak a végén, a törökvilágban, mint ifjú egy úrnak a szolgálatában állott, kinek a Kacsavár volt a tanyája, mely a pátrohai határban néhány kilométer távolságra fekszik a demecseri vártól és szintén egyik szigetét tette a rengeteg rétközi mocsaraknak, és a mely két vár csak csolnakon közlekedhetett egymással.

A Kacsavár ura a törököktől szorongatva, kénytelen volt feleségével, szép leányával és kincseivel az erősebb demecseri Lányok-várába menekülni. Az öreg hegedős volt a csolnakos, s mikor már közel voltak a demecseri menedékhez, az úr mindkét szeme világától megfosztotta és a vízbe dobván, életét is elakarta emészteni, nehogy övéinek és kincseinek hollétét elárulhassa. Valahogy azonban megmenekült és mint hegedős tengette hosszú életét.

Mi ebben a mese vagy igazság? egyikünk sem tudhatja. Annyi azonban bizonyos, hogy hozzáférhetetlenebb helyet, mint az ebben a terjedelmes ingoványban épült várat, vidékünkön találni alig lehetett volna.

A vár kerülék-alakú; öt—hat méter magasra emelkedik ki a sziget legmagasabb pontjából. Tetejének középtáját kincskeresők kissé homorúvá vájták. Fensíkjának hossza délről északnak 40 nagy lépés és 26 lépésnyi széles. — Nyugati oldala egészen meredek, a keleti kissé lejtős. — Északi és déli végét sáncz-árok szegélyezi. Az ezekből kikerült földtömegnek egy része kifelé hányatott. Az északi, félkörben futó árok kevésbbé van elmosódva, mint a déli. A keleti oldalon egy 2 méter magas és másfél méter széles párkány vonul végig. A vár fensíkján sok téglatöredéket találni, bizonyságául annak, hogy itt hajdan épület emelkedett, csakhogy ez a magaslat sokkal régibb időből származik, mint a mikor már téglákat használtak, mert itt nemcsak számos őskori, durva cserépedénytöredéket, de határozottan bronzkorszakra valló fekete, — kívül fényesre csiszolt — díszített edénydarabokat is találtunk. A vár körül is hasonló tárgyak vannak a felűleten szétszórva.

Az ercsi vár.

Kis Léta és Pócs-Petri között a mária-pócsi vasúti állomástól keletre, mintegy két kilométernyire eső mocsárnak a közepén van az *Ercsi-vár.* Kerűlék-alakú és mintegy 100 lépés hosszú és 30—40 lépésnyi széles lehet és körülbelül három méternyire kiemelkedő, valószínűleg hordott sziget. Északi és déli végén még két-két sáncz erősíti, oldalain azonban ilyeneknek nyoma nem észlelhető. Északnyugati végétől egy a szárazra vezető útnak a nyomai látszanak. Leletről tudomásunk nincs.

Várhegy.

A turai és orosi határon egy 10—12 méter magas, természetes homokdomb-alakulás van, az u. n. *Várhegy.* Ennek tetején évek előtt a homokfúvásban sárga pasztából készült, kék és fehér körökkel díszített gyöngyök találtattak. Aljában több száz holdnyi mocsár van. Itt is az Ercsivárhoz teljesen hasonló, kisebb területű névtelen szigetvár létezik, melynek két végét azonban csak egy-egy sáncz erősíti. Ezt hosszában végig ásták, de egyebet durva, de részben már korongon készült és a bronz-korszakra valló cseréptöredékeknél, szarvasagancs-daraboknál nem leltek.

A szabolcsi régészeti viszonyokra vonatkozó közlemények az Archaeologiai Értesítőben jelentek meg és jegyzékök a következő.

Geszterédi halmok, 1869. 49. lap. — Szab. m. régészeti egylet alakulása, 1869. 72. l. Geszterédi ásatás, 1869. 181. l. — Hugyaji és ajaki őstemető, 1870. 173. l. — Szabolcsi őstemető, 1870. 217. l. — Szabolcsi földvár, 1870. 236. l. — Szab. m. múzeum,. 1871. 109. l. — Szabolcsi lelhelyek, 1871. 147. l. — Szab. múzeum gyarapodása, 1871. 210. l. — Szabolcsi múzeum, 1872. 112. l. — Régészeti érdekességek Szabolcsból, 1872. 152. l. — Szabolcsi gyűjtők, 1873. 9. l. — Szabolcsi műemlék, 1873. 22. l. — Szabolcsi dolgok, 1878. 79., 157., 185. l. — Anarcsi sírokról, 1879. 51. l. — Honfoglaláskori nyomok, 1881. 332. l. — Rakamazi arany torques, 1890. 86. l. — Rakamazi őstelep, 1892. 205. l. —Karászi sírmezőről kereszt 1892. 274. l. — Piricsei bronzlelet, 1892. 353. l. — Kemecsei bronzlelet, 1893. 166. l. — Tisza-Szt-Mártoni bronzlelet, 1893. 259. l. — Vissi aranylelet, 1893. 443. l. — Kántor-Jánosi, lelet, 1894. 249. és 355. l. — Kemecsei bronzcsótár, 1895. 113. l. — Kemecsei bronzlelet, 1896. 146. l. — Bezdédi honfoglaláskori temető, 1896. 385. l. — Szabolcsi földvár (kivonatos közlemény), 1897. 284 l. — Szabolcsmegyei őshalmokról, 1897. 318. l. — Mándoki honfogláskori lelet, l. o. 1898. 61. l. — Szabolcsi kardok, 1898. 227. l. — Gara halom, 1898. 402. l. — Bezdédi bronzlelet, 1891. 131. lap. — Szabolcsmegyei múzeum (önálló munka), Dr. Hampel József, több ábrával, 1871.

SZABOLCS VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

Szabolcs maradéki ezer esztendőnek
Lefolytán, sok színét láttuk az időnek.
Átal mentek rajtunk ezer változások,
Melyeket nem tudtak kiállani mások.
(Bozóky 1809.)

I. A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A HONFOGLALÁS KORA.

A VAJAI VÁRKASTÉLY RÉSZLETE.

Szabolcs vármegye, még a magyarok bejövetelének idejében is, nagyrészt mocsaras, igen gyéren lakott terület volt; mert kezdetleges kultura mellett az árvíztér csak ritka lakosságnak nyújthat elegendő lakóhelyet.

Jazigok.

E mocsaras területen a római caesarok fénykorában (Kr. u. I. és II. században) jazygok tanyáztak.

Maguk a rómaiak, mint az egész Alföldet, úgy a mai Szabolcs vármegye területét is kihagyták gyarmatosító politikájukból.

Germán törzsek.

A jazygokkal hol barátságos lábon, hol pedig ellenséges viszonyban állottak időszámításunk első századaiban a Tisza felső folyása mentén letelepedett germán törzsek, melyek közül nagyobb történeti jelentőségre vergődtek a lovas búrok, a hatalmas termetü bastarnák és később a gótokkal közeli rokon gepidák. A hunn uralom megdőltével, Ungvár vidékétől a Tiszáig terjedő területen, szlávok telepedtek le.

Szlávok.

Népvándorlás.

A népvándorlás korából Anarcs, Balkány, Bököny, Bezdéd, Eszlár, Halász, Karász, Mándok, Oros, Zalkod községek határában elterülő lelőhelyek

a mellett bizonyítanak, hogy Szabolcs vármegye lakott terület volt a történelem e homályos korszakában is; az egyes helynevek pedig, mint pld.: Beszterecz, Bogdány, Csobaj, Dada, Kenéz, Léta, Nábrád, Pálcza, Panyola, Parlag, Pazony, Pilis, Poroszló, Pród, Ptrügy, Rakamaz, Rohod, Szalóka, Szoboszló, Szakoly, Szolnok, Sztarka, Tura, Varsány, Záhony, Zalkod, Zomaj, Zsurk stb., kétségkivül igazolják, hogy e terület szláv lakosságtól volt megszállva.

A népvándorlás további hullámai ezen mocsaras területek védelme alatt álló őslakosságot nem tudták elseperni, s védelmükre hathatós eszközül szolgáltak a földsánczok.

Földvárak.

A Tisza partján és a Nyírség mocsarai közt elterülő földvárak, mint Demecser, Pazony és Pócs-Petri községek határában, szláv kéztől származnak, hasonlókép a szabolcsi földvár is, mely azonban későbbi keletű.

Ott, hol a szlávok már ilyeneket találtak, siettek azokat a maguk részére felhasználni. Ezek a földvárak nemcsak a népvándorlás viharai, hanem az árvizek ellen is biztos védelmet nyújtottak.

SZABOLCS VEZÉR FICTIV ARCZKÉPE.

Kazárok.

A IX. században e területen a soknejü Mén-Marót uralkodott, kit Anonymus bolgárnak tart s aki, szerinte, „kazár népek felett uralkodik.“ Az Anonymustól említett kazár-törzsek a Nyír vidékén laktak, de a krónikákon kívül közvetetlen adataink nincsenek róluk. Anonymus, aki honfoglaláskori adatait nagyrészt a későbbi kor hagyományaira alapítja, ezzel vissza akarta tükröztetni amaz összeköttetést, mely a magyaroknak s a kazároknak távol keleten kötött szövetségéből származott.

Konstantin császár, aki jól ismerte Magyarország területét, sem Mén-Marótról, sem Szalánról nem emlékezik meg; nagyon valószínű, hogy a későbbi kor igriczei s regősei emelték az egyszerű szláv törzsfőket bolgár vezérekké s kazár népek uraivá.

*

Honfoglalás.

A beköltözködő magyarok először Szalán birtokát foglalták el a Sajóig, majd a Zagyváig. A Bodrog-köz elfoglalása után Árpád Mén-Maróthoz küldött követeket, hogy engedje át neki a Szamos vízétől a nyíri részekig terjedő földrészt.

Mén-Marót ellentállott, mire Árpád Szabolcs, Thass és Töhötöm vezéreket bízta meg e terület elfoglalásával.

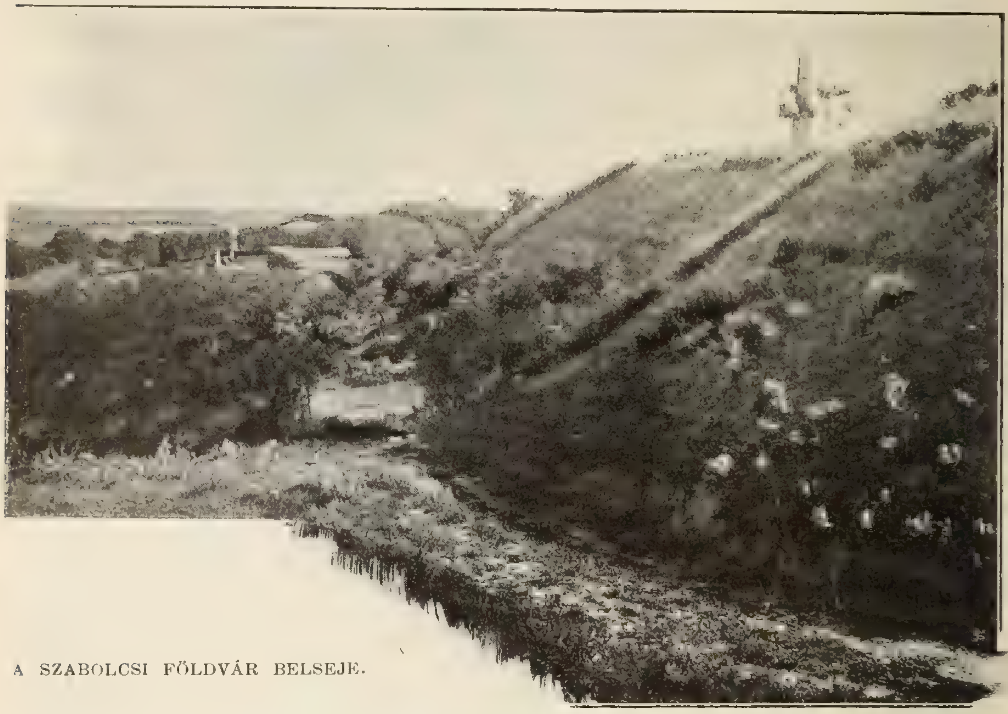
Szabolcs, Thass és Töhötöm vezérek.

Szabolcs 892. tájban a tiszaládi (ma Ladány) révnél úsztatott át Mén-Marót földjére. A Tiszán való átkelés után Szabolcs és Thass észak felé vonúltak, s a ritka népességű vidéket hatalmukba kerítették.

A Tisza és a Bodrog egyesülésénél, szemben a mostani Tokaj szőlőkoszorúzta dombvidékével, Szabolcs megpihent, s a meghódolt szlávokkal a további előnyomulás hátvédéül szolgáló földvárat építtetett, azt Ekölcs oltalmára bízta, maga pedig a Tisza tekervényes partján tovább vonúlt a Szamos völgye felé. Az újonnan épült földvár, a hódító vezér nevéről Szabolcs várának neveztetett, s idők folyamán mind nagyobb fontosságra jutott.

Mig Thass a Szamos-folyó völgyén vonúlt lefelé, addig Töhötöm nekivágott a Nyír erdejének s seregével egész a Hómosó érig jutott, mely a mai Szilágy vármegyében, a Berettyónak egy Tasnád felől jövő ága.

A hódítók elől menekülő nép Mén-Maróthoz futott, aki ekkor már nem gondolt az ellentállásra; a szlávok pedig csakhamar beletalálták magokat új helyzetökbe, mert ők tulajdonképen csak urat cseréltek.

A SZABOLCSI FÖLDVÁR BELSEJE.

Szalán a Kárpátok északkeleti rengetegeire támaszkodva, uralmát egy évtizedig fentartotta. Árpád 903-ban foglalta el Borsova várát, azt földig lerontatta, Szalán katonáit pedig lánczra verve, Ung várába vitette.

E vár csakhamar ismét felépülvén, hatalmas védbástyájául szolgált a szabolcsi síkságnak az északról jövő támadások ellenében, — védelmi szerepéből kifolyólag csakhamar kiterjeszkedett a mai Szabolcs vármegye területére.

A betelepülő magyarok a meghódolt szlávokat nem írtották ki, hanem szolgaságba vetették, őket főleg földmunkára és halászatra alkalmazván. A Tisza partján csakhamar virágzó halásztanyák keletkeztek.

Thass pedig a meghódolt nép kérelmére, a Nyír és a Tisza közt elterülő területen, vásárhelyet alapított, mely vásárhely róla Tassvásárhelynek (ma Tass) neveztetett.

A beköltözködő magyarok a meghódolt területet azonnal birtokukba vették. Erre engednek következtetni azok a törzsökös magyar helynevek, mint Apagy, Berkesz, Eszeny, Gyulaj, Gyüre, Hadház, Hort, Kaba, Karász, Magy, Nádudvar, Sényő, Téglás, Lorántháza, Gyulaháza, Ramocsaháza, Jákó, Eőr, Tass, Szabolcs, Veresmart, Levelek stb., melyek sehol sincsenek meg másutt e hazában. De miként Thass vezér, aki Anonymus szerint a szomszéd szatmármegyei Sárvárt alapította, később Nyitrában telepedett le, úgy Szabolcs sem maradt meg a róla elnevezett vár birtokában, mert maradékait a Vértes-hegység alján, a mai Fehér vármegye területén találjuk.

Felmerül tehát az a kérdés, hogy a honfoglalók közül mely törzsek telepedtek le a mai Szabolcs vármegye területére? Közvetetlen adatok hiányában ismét a krónikák előadására vagyunk utalva.

Kund. *Kézai* Simon szerint, Kund, a IV. törzsfő, a mai Szatmár vármegyének a Nyír körüli részeit foglalta el és valószinűleg a mai Szabolcs vármegyére is kiterjeszkedett.

Az Acsád kún vezér törzsétől származott Itej és György a honfoglalás utáni időben Koós vagy Kelenföld nevű területet foglalták el.

Bessenyők. Anonymus szerint Taksony fejedelemsége alatt Thonuz-Aba vezérlete alatt bessenyők költözködtek be a hazába, kik a kemeji részeken egész a Tiszáig nyertek lakóföldet, később a XI., XII., XIII. században mind nagyobb rajokban telepedett le e nép a vármegye területén.

I. BÉLA.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból.)

A tulajdonképeni Szabolcs vármegye területe nem képezte felosztás tárgyát, s így azt a letelepülő magyar törzsek közül egyik sem vette tényleges birtokába, hanem megmaradt nemzeti közvagyonnak, mint azt a későbbi adatok igazolni fogják. A bessenyők emlékét számos helynév őrzi. Bessenyőd, Laskod, Iklód, Székely, Őrmező, és Lövő bessenyő-telepek voltak.

A bessenyők letelepedésének első sorban a védelem szempontjából volt fontossága.

Rendeltetésöket legjobban igazolják a helynevek: mint Eőr, Szakoly, Eőr-Ladány, Lövő-Petri stb.; ezekből kitűnik, hogy a bessenyők határőrök voltak az északkeletről jövő támadások ellenében. (Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulása. Akad. értek. XII. k.) A krónikák szerint a háborúkban az előhadat alkották s a későbbi várrendszernek ők tették a magvát. De a földterület, a hol letelepedtek, nem ment át a tulajdonukba, hanem a fejedelem rendelkezése alatt állott.

2. A VÁRMEGYE ALAKULÁSA.

Szent István. A kereszténység behozatalával Szent István apostoli buzgalommal látott az új hit megszilárdításához.

Az egri püspökség is azok közé tartozik, melyeket ő alapíttot. E püspökség első alapításától kezdve kiterjedt Szabolcs és Borsova területére.

A nemzeti királyság megalapításával s a kereszténység behozatalával támadt új rend alapfeltétele a honvédelem s a birtokjog szabályozása volt.

A történelemből tudjuk, hogy Szent István a létező várakat királyiaknak jelentette ki, s azokat a körülöttűk levő vidék központjává tette.

Ily vár volt Szabolcs, melyet, mint láttuk, Szabolcs vezér egy régi

földvár helyén, a természettől adott legalkalmasabb védelmi helyen, a Tisza-parti országút, tehát fontos közlekedési vonal mentén épített fel. Szent István a várszerkezet életbeléptetésével a várakat s a hozzátartozó földeket a törzsbeli kötelék alól kibontva, a király kezében egyesítette.

De a szabolcsi várrendszer megalakúlásánál ez intézkedésekre nem volt szükség, hiszen magát a várat az alapító vezér nem szállotta meg, s így a hozzátartozó birtokok közvagyont alkottak; a helynevek, mint Királyteleke, Királytava (a beszterczi határban), Igricze (egy tó neve Pazony mellett) — kétségkivűl igazolják, hogy a mai Szabolcs vármegye egy része, első királyaink uralkodása alatt, királyi birtok volt.

Várrendszer.

A várrendszer feje volt az ispán; ő ügyelt fel a várra és a hozzátartozó birtokokra; kötelessége volt a várhoz tartozó népek összes ügyeit intézni s felettök bíráskodni. Ő vezette harczba az őrséget és a várjobbágyokat. Az ispán helyettese volt az udvarbíró, mely tisztségből később a vármegyei alispán fejlődött.

A Váradi Regestrum az 1201—1235. közötti évekből a következő szabolcsi vártisztviselők emlékét őrizte meg: Cumazan, Servus Dei, Mihály udvarbírák, Rozti Máté, Bozó pristaldusok.

A várrendszer alapeszméje a földesúri viszony volt, a királyi várak s a szolgálmányosok közt. — Kérdés, kik voltak ezek a szolgálmányosok.

Anonymustól értesülünk, hogy Szabolcs vezér a meghódolt népekből sokakat a vár szolgálatára kötelezett; ezek hihetőleg szlávok voltak, s alantas szolgálatokat teljesítettek.

A várnép előkelő szolgálmányosait a fegyverviselők képezték. Ezek a letelepedett bessenyőkből kerűltek ki, és Ekőcsön (a mai Erkecse) s Balsán laktak. A várjobbágyokból teltek ki az állandó királyi hadak.

A mai Szabolcs vármegye területére két királyi vár megyéje terjedt ki: a tiszamenti Szabolcs és a Tisza mindkét partján elterülő Borsova.

E várak megyéi összefüggőbb egészet alkották itt, mint az ország azon részein, a hol a várbirtokok a törzsbirtokokkal meg-meg voltak szaggatva. Mindazonáltal egységes Szabolcs vármegyéről a tatárjárást megelőző időben nem lehet szó, a tulajdonképeni vármegye csak a tatárjárást követő időben fejlődik ki a várak megyéiből, vagyis a várispánságokból.

Lássuk csak, mely várak megyéi (várispánságok) terültek el a mai Szabolcs területén, miként alakultak, fejlődtek s szüntek meg.

I. A szabolcsi vár megyéje (várispánság).

Alakulását fentebb láttuk. Már a Szt. István uralkodását követő időben züllésnek indult. Péter király ugyanis, hogy hívei számát szaporítsa, Guth és Kelad jövevény lovagoknak adományozta e várbirtokok legnagyobb részét. A szászdi apátság alapító-leveléből kitetszőleg (1067 körül) Péter comes, e lovagok utódja, jóformán Szabolcs várának környékét bírta, így maga a vár is azon időtájt idegen kézen volt.

E várispánság tehát már a tatárjárást megelőző időben feloszlott, okiratilag azonban csak a tatárjárást követő időben számolhatunk be teljes feloszlásáról.

IV. Béla.

IV. Béla király 1245-ben Gáva, Halász, Nagyfalu és Timár pusztán maradt birtokokat mentette fel a szabolcsi vár alól.

V. István.

V. István még bőkezűbb volt a várbirtokok eladományozásában. 1265-ben, a tatárjárás alatt elpusztult Harang (Harangod) nevü földtért adományozta a Guth-Keled nemzetségnek. Következő évben (1266) Joakim szabolcsi várjobbágy Ekus földjét Kázmér udvari jegyzőnek s tesvéreinek adományozta. Ez utóbbi adományát 1271-ben megerősítette. — 1270-ben Öröny nevü halastavat adományozta Joakim fiának, Pálnak. — 1282-ben Bodoló fia János várjobbágy zálogosítja el Byne nevü öröklött várbirtokának fele részét.

IV. László és III. Endre.

IV. László király parancsára, 1284-ben, Mihály comes fia, Péter, a szabolcsi várszolgák Ekeuch nevü birtokába iktattatik; végül III. Endre

király Vencsellő nevü lakatlan várbirtokot adományozta 1293-ban Belus comesnek. A szabolcsi várbirtokokat, a fenmaradt oklevelekből, következőkép állíthatjuk össze:

Byne (Büs) földje, 1282 elzálogosítva
Ceda, (1067 kör.), a szászdi apáts. alap. lev. szerint Salamon király adományozta el.
Ekőcs, 1284-ben eladományozva.
Gáva, 1245-ben eladományozva.
Halász, a királyi halászok földje, 1245-ben eladományozva.
Harang, 1265-ben eladományozva.
Levelek, (1067 kör.) Péter comes birtokában névtelen föld a Tisza mentén, 1266 eladom.
Nagyfalu, 1245-ben eladományozva.
Örény (Örvény) halastó és halásztanya 1270.
Timár, (mint határos falu emlitve már 1067. kör.) 1245-ben eladományozva.
Tisza-Dob, 1256-ban Fejér IV. 2. 395.
Vencsellő, 1293-ban eladományozva.

SALAMON.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból.)

II. A borsovai vár megyéje (várispánság).

Borsova vár nincs Szabolcs vár megye területén; teljesen elpusztult, helyét a Borsova folyó melletti Vári táján kell keresnünk.

Fontos szerepe volt az orosz kapuval szemben elfoglalt védelmi helyzeténél fogva. Területe mélyen benyúlt a mai Szabolcs vármegyébe. E várispánság a XII. században szintén szétzüllött, a tatárjáráskor már nem jutott neki szerep az ország védelmében. Tartozékai a mai Szatmár, Szabolcs és Bereg vármegyék területén feküdtek.

Kiterjedéséről az 1333.—1335. évi pápai tizedlajstromok nyujtanak felvilágositást. E lajstromok szerint a borsovai főesperesi kerületnek a megyében 33 plébániája volt.

Miután a pápai tized a Szt. István király korabeli állapotoknak megfelelőleg vettetett ki, valószinűnek tartjuk, hogy a borsovai főesperességnek s vármegyéjének egy területe volt.

Ez adatok alapján a Bezdéd, Kékcse, Dombrád, Beszterecz, Kék, Pazony, Apagy, Pócs-Petri, Bogát községek határán átvonuló mesgye képezhette az egykori Borsova határát. A várbirtokokat illetőleg nagyon kevés okleveles adat maradt fenn, ezek is a szétzüllés koráról emlékeznek meg. Így Kák földjét V. István király 1268-ban feloldotta a vár köteléke alól s Sándor szörényi bánnak adományozta. Pazonyt pedig Mihály fia Péter, a Kállai család egyik őse, nyeri 1284-ben IV. László király adományából.

Bár e várispánság a XIII. század végén teljesen feloszlott, a hozzátartozó várjobbágyokról még 1359-ben is értesülünk. Ez évben nemesítette Nagy Lajos király Anarcsi Jakab fiait s feloldotta őket a várjobbágyi kötelék alól. Végül még a kolozsi várnak is voltak tartozékai Nádudvar vidékén (Váradi Reg. 157. §,). E várhoz tartozó földek ugyanis szerte-szét feküdtek, a többi várföldek közé ékelve.

*

A vármegye tulajdonképeni alapját IV. Béla rakta le.

A vármegye mint törvenyszék.

Alatta veszik kezdetöket a megyei törvényszékek. A várispánok, ekkor már comesek, mind jelentékenyebb befolyást nyertek az ügyek vitelére.

De a nemesség is mind nagyobb mértékben közreműködik. V. István, de főleg IV. László és III. Endre királyok, több vármegye nemességével

együtt tartanak gyűléseket. Így 1278-ban, 1290-ben, 1294-ben Váradon jelent meg Szabolcs nemessége, e gyüléseken egyúttal törvényt is ült a király. Katonai szervezetnek és hatóságnak Kun László kezdi használni a vármegyét, midőn Szabolcs nemességét 1290 ben hadba szólította. A várispán udvarbírájából fejlődik az alispáni tisztség. III. Endre alatt már választott megyei tisztviselők intézkednek. Ily viszonyok közepett szinte észrevétlenül alakul meg Szabolcs vármegye.

Területe magában foglalta a feloszlott szabolcsi s a borsovai várbirtokok tiszántúli részét. Hozzá tartozott a Hortobágy, Debreczen városa és a későbbi Hajdú-kerület. Délfelé messze lenyúlt a Tisza partján, egész a Kemeji területig, hol Tisza-Igar, Tisza-Örs és Nagy-Iván jelölték határát. Nyugatról Szatmár vármegye, mely nagyrészét jelenlegi kiterjedésével határolta.

A vármegye keleti határán elterülő községek Esztényőtől le Mária-Pócsig, az első alakulástól kezdve Szabolcs vármegye területéhez tartoztak. Ellenben Bátor és Kis-Bátor 1279-ben, Encsencs 1321-ben, Béltek (ma Nyír-Béltek) 1325-ben, Lugos 1373-ban kiadott oklevelek szerint Szatmár vármegye területéhez számíttatnak.

3. AZ EGYHÁZ ÉS AZ EGYHÁZI BIRTOKOK ALAKULÁSA.

Míg az új rend védelme első sorban a várszerkezeten nyugodott, addig a kereszténység megszilárdítása az egri püspökségre nehezedett.

Egri püspökség.

Szabolcsban, mint általában az egész Felső-Tisza vidékén, le a Marosig, nincs egyetlen egyház sem, melyről kimutatható volna, hogy Szent István előtt fennállott.

Az új hit meggyökeresedésének akadályai első sorban a közállapotok voltak, mert még nomád népekre vall az a törvény, mely a tiszai népekre czélozva, elrendeli, hogy a falu ne hagyja el egyházát.

Az egri püspökség azonban Árpádházi királyaink bőkezü adományaiból gyarapodva, csakhamar sikeres tevékenységet fejtett ki.

E püspökségnek Szent István, Szabolcs vármegye területén számos birtokot adományozott, uratlan, tehát a király tulajdonához tartozó földekből.

IV. Béla király az egri püspökség birtokait megerősítő oklevelében (1261. szept. 9-én) kiemeli azokat, melyek Szent Istvántól adományoztattak. Ezek közé tartozik: Fehér-Szent-Margita, a hozzátartozó halászokkal, (valószinűleg P.-Margita) és Papegyház, a Hortobágy vize mellett, továbbá Eurem, a hozzátartozó két vízcsatornával s árvízveszély esetén szükséges nagy szállító-hajóval. Ez utóbbi helye ismeretlen, de valószinü, hogy Csege környékén, tehát a régi Szabolcs vármegye területén feküdt.

Szent István ezenkivül a vám és egyéb királyi jövedelem tizedét is az egri püspöknek adományozta.

IV. Béla említett adománylevele, melyet V. István 1271-ben megerősített (Fejér V. I. 157.), még a következő birtokokat sorolja fel a régi Szabolcs vármegye területén: Abán (Ábrány); Buda; Bakzok (a Hortobágy mellett); Bakta; Csege, (most Hajdu várm.), e birtokot IV. Béla 1248-ban Sáros tizedéért elcserélte; Eszlár (Oszlár), Gyulaj, Henzeviche mellett; Fidemes; Kekus; a Hortobágyvízi halastavak; Kert a Tisza mellett; Köuzd halászokkal és halastóval s a tiszamenti Bumeneti erdővel; Szegy, a tiszai vízcsatornákkal és Timár. Püspöki birtokok voltak még: T.-Füred, T.-Igar, Nagy-Iván, végül T.-Örs, melyet Örsi Imre 1292-ben hagyományozott az egri püspöknek.

Egyházi beosztás tekintetében, a vármegye területén két főesperesi kerület alakult: a szabolcsi és borsovai, ez utóbbi a kisvárdai alesperesi kerületet foglalta magába. A szabolcsi főesperesi kerület magában foglalta a mai Szabolcs vármegye nyugati felét, továbbá Hortobágy vidékét, innen

Szászdi apátság.

lenyúlt egész T.-Igar, T.-Füred s Nagy-Ivánig. E három helység választotta el a kemeji főesperességi kerülettől.

Első királyaink egyházalapító bőkezüsége csakhamar követőkre talált főuraink körében. Ez alapítványok közül kiváló fontossággal bír a szászdi apátság alapítása. A szászdi apátság helyét ugyan Borsod vármegye területén kell keresnünk, de tekintve, hogy az alapító-levél a vármegye történetére vonatkozólag legrégibb emlék, másrészt az adományozott birtokok legnagyobb része Szabolcs területén fekszik, szükséges, hogy vele közelebbről foglalkozzunk. Ez apátságot a Guth-Keled nemzetségből származott Péter comes 1067. körül alapította. Birtokait Szt.-László ujabb adományokkal gyarapitotta, mely adományokat IV. Béla király 1267-ben kiadott oklevelével megerősitette.*

Az apátság Benedek-rendű volt, s nagyszámú birtokai Szabolcs vármegyén kívül kiterjedtek Borsod, Békés és Pest vármegyékre is, melyekhez a monostort Péter juttatta.

A szászdi apátságnak 1067 körül kiadott eredeti alapítólevele tudvalevőleg ismeretlen. Azonban IV. Béla királynak a szászdi apátság jogait és kiváltságait megerősítő, 1267-ben kelt oklevele az orsz. levéltár dipl. osztályában 7. sz. a. őriztetik. Ennek eredeti latin szövege a következő:

„In nomine Sancte et Individue Trinitatis Petrus Dei Gracia Comes. Producencia antiquorum sapientum et consuetudo obtinuit, utsi quispiam cuilibet persone in Regno Pannonico quid stabilire decreverit, et quid stabile fore velit, id prelibati Regis licencia et omnium tam Principum, quam Episcoporum testimonio, et sub huiusmodi cirografo debeat memorie commendare temporibus futuris. Quam consuetudinem racionabilem considerans, Ego Petrus hoc scriptum fieri postulavi ad recordacionem et comfirmacionem temporibus presentibus et futuris. Omnibus ergo Christianis notum esse desidero, quod Ego Petrus eterne retribucionis munere monasterium Sancte Marie Jesu Christo chooperante construxi, quod dicitur Zasty, idque iuxta posse dotavi agris, pascuis, pratis, aratoribus, vinitoribus, bobus, ovibus iumentis, porcis, apibus, et ceteris necessariis ad supradictum Zasty. Nos tres germani predia possidebamus, quorum terciam partem que me contingebat monasterio in omnibus dedi eidem. Possesionem in Scenholm, quam Dux michi, ego monasterio subdidi. Cuius marchia incipit ab area equorum Regis, ad

* *Szászd-Monostora*, mint azt Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ czímű munkája I. kötetének 179. lapján megállapitotta, Borsod vármegyében feküdt s megfelel a Csát mellett lévő *Szászd* pusztának. Neve 1368- és 1400-ban *Zazdmonostora*, 1404-ben *Zaz-Monostora* alakban szerepel. Itt volt a Péter ispán által 1067 körül a Boldogságos Szűz tiszteletére alapított apátság. „Tévesen *zásztyi* apátságnak szokták nevezni, — úgymond Csánki id. helyen — s Foltin János szintén tévesen a szabolcsmegyei Nagy-Halászra helyezi“. Csánki Dezső e megállapítását elfogadja Pauler Gyula is, „A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt“ cz munkája I. köt. 177. lapján.

Nadestyguy, deinde recto itinere per litus Scekzow usque ad longam vallem, per id ad Sartue, inde per ipsius litus ad eiusdem Saar caput, unde recto tramite per viam Soba, versus curtem Scenholm, usque locum qui flectitur in dextram, scilicet ad rivulum nomine Egur; inde ad molendinum Geru, a quo ad eiusdem Geru agrum, et pervenitur ad locum inundantis aque. Inde ad puteum Bissenorum, et tendit ad viam positam in transversum, per quam venitur ad sepulturas Bissenorum; inde ad magnam foveam, que protensa usque ad Arukseguj tendit ad angulum parue Egur, et ad angulum Aruk; inde autem ad predictam aream equorum.

Ipsi autem predio dedi mansus (így) numero X., sed plus invenitur; de ipsis vero inter me et Dersynum fuit contencio, sed Ducis gracia eos mee parti attribuit; ibidem molendinum cum molendinario, ad Fonsolfenerie predium, quod vocatur Bubach, Dux Michi et ego monasterio; et silvam nomine Nogkereku; cetera vero pratis et in pascuis, in feno secando et in cumulo colligendo, unde Dux habuit, inde monasterio permisi habere. Scyrnik marchia incipit ab oriente de tumulo Branka ad pirum circumdatam humo, et tendit ad acervum in monte positum, et pervenit ad tumulum Boytyn; inde vero ad acervum vie vicinum; deinde recta via dirigitur usque semitam, que flectitur in dextram, a villa Petri ad agrum Petri, inde per vallem ad venam Cheyey ad marchiam cum Bechydy ad vallem, que ducit ad marchiam, conbibansque supradictam marchiam, et ad illud predium XX. mansus aratorum.

Marchia Chartybak ab occidente ex parte Chartybak; in capite acervus Basy, inde ad viam que venit de Zondonek et ducit ad Chegen, usque ad angulum valli; inde flectitur per ryppam vene deorsum, ubi versus monticulum ultra itur; inde ad alium monticulum, qui est cum villa Solu; inde tendit ad acervum Fygudy usque ad acervum Marci; inde dirigitur ad terminum cum Chordy usque monticulos; unde tendens ad pirum stantem in agro perducit ad predictum Basi acervum. Sumpma tocius numeri concluditur calculo videlicet CIIII. mansus servorum, XXX. equites, XX. Ungari et X. Bisseni; sex lanifice et linifice; X. vinee et ortus Apium, X. copule equorum, C. boves, D. oves, CC. porci. Preterea do territorium, quod postea concessit michi Salamon Rex cum Magno Duce in villa que dicitur Ceda. Unde ex hac die recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicunque libertatis nomen affectant. Et in ipsa predicta villa concedo filie mee Magne dimidiam pactem terre. In sumpmitate illius ville habentur fructus, quorum dimidia pars Abbati et dimidia filia e mee. Concedo filio filie mee Magne scilicet Heche dimidiam partem terre Fonsol, que me contigit, cum duodecim mansionibus libertinorum, dimidia pars. Cognatis meis do terram Wensellev ad septem aratra cum quinque pisscinis et VI. mansionibus libertinorum; quarum piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa, Proluca, Homuser, Tehna, Ebes. Et in eadem terra remansit terra ad tria aratra ciuibus castri de Zobolchy. Do et terram Wense sitam iuxta terram Tymar, que remanet castro de Zobolchy, cum tribus aratris, duobus piscatoribus et cum piscina Tyccha. Que pro marchia, iuxta Ticiam vadit superius, et in loco Nogewrem vocato transit Ticiam ad partem meridionalem, et venit ad quoddam nemus, quod per omnia meum est; abhinc vadit ad Rakamoz, ubi facit tres metas terreas, et nde cadit ad magnam viam Zoloch, per quam proceditur versus Kuurew, usque dum Tyza et Budrug in unum coniunguntur; et ibi Tyza cedit michi per omnia a Nogewrem incipiente ab utraque parte, usque dum cadit ad Budrug. Do et terram in Bekech, cum duodecim mansionibus libertinorum, et cum duobus aratris et mansibus servorum. Marchia marca incipit ab oriente cum Zakaria usque ad aceruum Sumug, tendens ad tres valles; inde ad villam Cosme usque ad salsatas aquas; inde vero ad magnum montem, iuxta quem a dextra parte est aceruus, et dirigitur ad magnam viam, usque ad supradictam marchiam cum Zakaria. Hanc terram Dux Magnus dedit, et ego monasterio; pristaldus Apa filius Chycha, pristaldus vero Stephani Byhoriensis Comitis Wde, pristaldus meus Fygudy. Do predium Damarad, et in eo quatuordecim familias Monasterio, ut portent asseres ad choperiendum monasterium. Do predium Prouod cum omnibus necessariis; do et predium Suruk cum capella Sancti Martini. Sunt autem ibi Hungarii,

quorum major nomine Michael; disposui eos, ut det unusquisque de domo sua unam idriam mellis; quo autem anno necesse erit, monasterio dent asseres vice mellis cum curru. Do et predium Zekeres in eo populum michi pertinentem, qui bini serviant, quolibet mense et quocunque vadit Abbas, secum pergant in equis. — Do et predium Leveluky, cum omnibus que michi pertinent ibi. Do predium Chabarakusa cum sex vinitoribus, et XII. mansionibus aratrorum, predium Gubach cum septem piscatoribus, et cum insula in Danobio existenti, cum tribus aratris et tribus servis. Do predium Nywyg ad quinque aratra cum aratoribus. Do predium Zalda, cuius marchia incipit a Ticia usque ad quatuor monticulos. Do predium Lodan, ad septem aratra cum quinque piscinis; do predium Scegholm cum omnibus rebus Monasterio. Disposui obsequiatores, quorum hoc erit servicium: Quolibet anno dent duos boves; quatuor cubulos de vino, quam dedi vineam cum vinitore; unusquisque quatuor cubulos cerevisie, X. panes, I. gallinam, sed duo mansus simul unam anserem. Disposuit et mea filia Magna in eadem villa, que dicitur Dusnuky, sex mansus cum sua pecunia, quorum nomina sunt hec: Iwan, Ichy, Wachy, Zemy, Kokoch, Ombroch. Sed per annum isti simul dant unum bowem, C. panes, tres cubulos medonis, per domum duos cubulos cerevisie, unam gallinam, duo mansus simul unam anserem.

V. ISTVÁN.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból.)

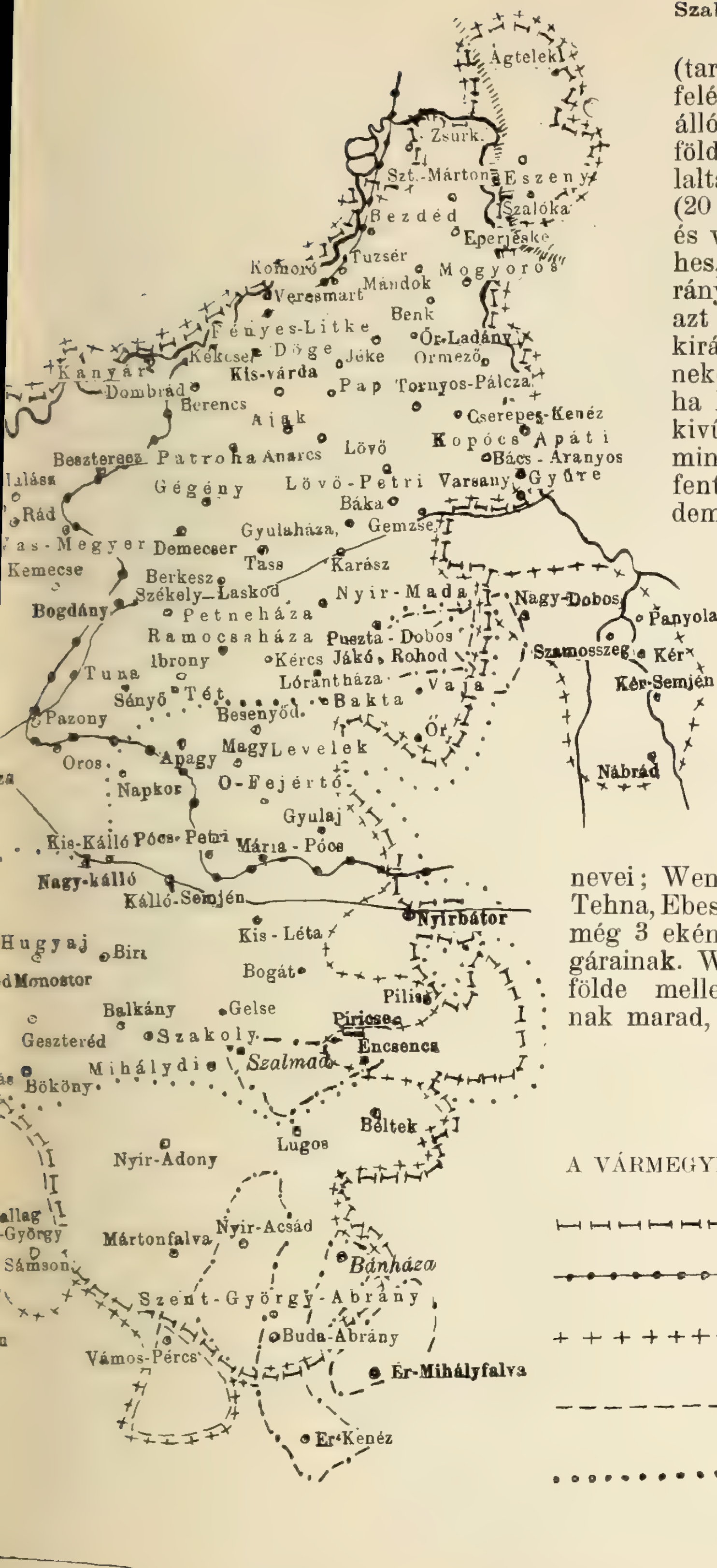
Sed hii duo populi simul X. pensas denariorum, ecclesie emere ceram. Tandem ego Petrus rogavi Regem cum Duce Magno et cum Duce Ladizlao, ut hii populi decimas non darent, preter duas capecias et unam gallinam, sed hoc sacerdoti parochyano pro sepultura et baptismo; quam peticionem Rex cum Archiepiscopo fieri concesserunt. Ut autem hoc mee concessionis donum sequenti euo inconvulsum permaneat, testimonio aliquorum nominibus attestari feci. — Rex Salamon; Dux Magnus, Dux Ladislaus, Archiepiscopus Dersy, Episcopus Jeronimus, Episcopus Alexius, Palatinus comes Rodowan, Comes Erney, Comes Wydus, Comes Markuch, Comes Ilya, Comes Pethe, Comes Hetey, Comes Martinus, Comes Wefa. — Ipsis autem testibus de predicta facultate mea testimonium perhibentibus, si quispiam fatue aliquid subtrahere vel mutilare presumpserit, sit anathema sub excommunicacione omnipotentis Dei et Regie Maiestatis auctoritate, tociusque Christianitatis consorcio privetur."

Ez az oklevél dr. Kárffy Ödön országos levéltári igazgató fordításában a következőleg hangzik:

„Az osztatlan szent háromság nevében Péter Isten kegyelméből comes A régi bölcsek szorgalma és a szokás azt határozták, hogy bárki akárkinek Magyarországon valamit birtokául szánt, és valamit elhatározott, az a fenti ország királyának engedelmével, valamint úgy az összes főurak mint főpapok tanúságával e fajta kéziratban adassék a jövendő idő emlékezetére. Mely szokást helyesnek vélvén, én Péter ezt az írást kértem készíttetni, megerősítésére és emlékezetére a jelen és jövendő időnek. Tehát Krisztus minden hívének tudtul kivánom adni, hogy én Péter (bízva) az örökkévalóság megtérítésében, Jézus Krisztus segítségével szent Máriának monostort alapítottam,

mely Zastynak neveztetik, és azt tehetségem szerint megajándékoztam szántóföldekkel, legelőkkel, mezőkkel, föld- és szőlőművesekkel, ökrökkel, juhokkal, igavonó barmokkal, sertésekkel, méhekkel, és egyéb e Zastyhoz szükségesekkel. Nekünk három-egy testvérnek birtokaink voltak, melyeknek harmadrészét, mely engem illet meg, mindenestül ugyan e monostornak adtam. Egy birtokot Scenholmon, melyet a herczeg nekem, én pedig a monostornak rendeltem. Melynek határa kezdődik a király lovainak (legelő) helyétől, Nadestyguynél, melytől egyenes irányban a Scekzow partján egy hosszú völgyig, melyen át ugyanazon parton a Saar fejéig, innen egyenes irányban a Soba úton Scenholm felé, egész addig a helyig, mely jobbra kanyarodik, vagyis az Egur nevü patakig; innen Geru malomig, melytől Geru mezejéig, a honnan a vizáradásos helyig ér. Innen a bessenyők kútjáig, és a szemben levő úton a bessenyők temetkezési helyére ér, melytől a nagy árokig, mely Arukscegujig terjed, a kis Egur szögletéig, és az Aruk szögletéig, a honnan a (fent nevezett) lovak legelőjéig. E területnek adtam 10 tanyát, de többre becsűlöm; ezekről köztem és Dersynus közt perlekedés volt, de a herczeg kegye nekem itélte; itt van egy malom, tartozékaival, mely Fonsolfenerie pusztához tartozik, melynek neve Bubach, ezt a herczeg nekem, én pedig a monostornak adtam, és Nogkereku nevü erdőt, a többit pedig úgy a mezőkben és legelőkben, réti sarjukban és boglyákban, a honnan a herczeg bírta, onnan megengedem, hogy a monostor bírja Scyrnik határa keletről kezdődik Branka dombtól, egy földdel körülhányt körtefáig és terjed egy hegyen rakott földhányásig és lejön a Boytyn dombig, innen pedig egy útmenti határdombig. Innen egyenesen húzódik egy ösvényig, a mely jobbra tér el Péter falujától Péter mezejéig, innen egy völgyön át Cheyey érig a Bechydyvel való határig vezető völgyig, összefolyván a fenti határral, és e pusztához 20 földmives tanyát (adok). Chartybak határa nyugatról, Chartybak felől: a Basy domb teteje, innen a Zondonek felőli út, mely Chegen felé visz, a völgy szögletéig, melytől az ér partján hajlik le, a honnan egy hegy felé, mely Solu faluval (határos), ettől a Fygudy földhányásig, mely a Márkus földhányásához

(tartozik.) Ettől a Chordy határjel felé a dombokig. Innen egy mezőn álló körtefáig vonul a nevezett Basi földhányásig. Ebben összesen foglaltatik 104 jobbágytelek, 30 lovas, (20 magyar, 10 bessenyő), 6 gyapju- és vászonkészítő, 10 szőlő és méhes, 10 pár ló, 100 ökör, 500 bárány és 200 sertés. Azonkivül adom azt a területet, melyet Salamon király és Magnus (Géza) herczeg nekem adott Ceda faluban. Innen, ha kihalnak, az egyház szolgáin kivűl, az ezek után következők mind legyenek szabadok. És a fent megnevezett faluban átengedem Magna leányomnak a földbirtok felét. E falunak összességében a jövedelmet felében az apátságra, felében lányomra hagyom. Átengedem Magna lányom fiának, tudniillik Hechének Fonsol földbirtok felét, mely engem illet, 12 szabados tanyával, ez a fele. Atyámfiainak adom Wensellev 7 ekényi földbirtokomat 5 halászattal és 6 szabados tanyával. Mely halászatoknak nevei; Wensellev towa, Proluca, Homuser, Tehna, Ebes. És e földbirtokon marad még 3 ekényi föld a Zobolchy vár polgárainak. Wense földét is adom, Tymar földe mellett, mely a Zobolchy várnak marad, 3 ekényi földdel, 2 halász-

A VÁRMEGYE HATÁRAINAK JELMAGYARÁZATA

- Szabolcs vármegye mostani határa.
- A borsovai várispánság területe a mai Szabolcs vármegyében.
- Szabolcs vármegye a Hunyadiak korában (1490).
- Régi hajdukerület és hajduváros.
- A magyar király tulajdonát képező vármegyei terület 1683-ban, a török birodalom legnagyobb kiterjedése korában.
- 1806-iki határ.
- 1825-ben vármegyéhez csatolt részek.
- 1851 61-ig Bereg vármegyéhez csatolt terület.
- Postavonalak a XIX. sz. első felében.

...ÁRMEGYE TÖRTÉNETI TÉRKÉPE, A XV. SZÁZADTÓL A MAI NAPIG.

szal és a tiszai halászattal. Ennek határai; a Tisza mentén felfelé haladva, Nogewrem nevű helynél a Tiszán átvágva, délre, elér egy berket, mely mindenestől az enyém. Innen Rakamoznak halad, a hol 3 földből való határjelet alkot és innen a zoloch-i nagy útra ér, melyen Kuurew felé halad, a Tisza és Bodrog egybefolyásáig és itt a Tisza Nogewremtől kezdve enyém, mindkét partján, míg a Bodroggal egyesül. Adom a Bekech-ben levő földet, 12 szabados tanyával és két ekényi földdel, valamint a szolgatanyákkal. A határ kelet felől Zakariás (földével) a Sumug földhányásig és 3 völgyig terjed, innen Cosma falva felé a sós vizekig. Ezektől egy nagy hegyig, melytől jobbra egy földhányás van, a honnan a nagy út felé irányul, ettől pedig a mondott Zakariással való határig. Ezt a földet Magnus herczeg adta (nekem), én pedig a monostornak. Cycha fia, Apa pristaldus és István bihari ispán pristaldusa a Wde és az én pristaldusom, Fygudy jelenlétében. Adom a monostornak Damarad pusztát, és rajta 14 családot, hogy a monostor építéséhez gerendát szállítsanak. Adom Prouod pusztát, minden szüségletével és adom Suruk pusztát, Szent-Márton kápolnájával. Itt magyarok vannak, akiknek főnagya Mihály; ezeket úgy rendeltem, hogy mindegyikök adjon egy bödön mézet a házáról, és a mely évben szükség lesz, a méz helyett gerendát szekérrel Adom Zekeres pusztát, és rajta a hozzám tartozó népet, melyből minden hónapban ketten szolgáljanak és bárhová megy az apát, kövessék lóháton. És adom a Leveluky pusztát, minden azon való jószágommal. Adom Chabarakusa pusztát 6 szőlőművessel és 12 földművestanyával. Gubachy pusztát, 7 halászszal és a Dunán levő szigettel, 3 ekével, 3 szolgával. Adom Nywyg pusztát, 5 ekényi földdel, a szántóvetőkkel együtt. Adom Zalda pusztát melynek határa a Tiszától kezdődik és 4 dombig terjed. Adom Lodan pusztát, 7 ekényi földdel, 5 halászattal. Adom Scegholm pusztát, minden ingósággal, a monostornak. Rendelek szolgákat, kiknek szolgálatja ez lesz: minden évben adjanak két ökröt, 4 csöbör bort, abból a szőlőből, melyet szőlőművessel együtt adtam; mindegyikök 4 csöbör sert, 10 kenyeret, 1 tyúkot, és 2—2 tanya egy ludat. Az én Magna leányom rendelt Dusnuky faluban 6 tanyát saját pénzén, melyek nevei: Iwan, Ichy, Wachy, Zemy, Kokoch, Ombroch. Ezek is évenként együtt adnak 1 ökröt, 102 kenyeret, 3 csöbör méhsert, házanként 2 csöbör sert, 1 tyúkot, 2—2 tanya 1 ludat. És e két nép együtt 10 denárt, hogy azon viaszt vegyenek. Végül én Péter kértem a királyt, Magnus herczeggel és László herczeggel, hogy e népek tizedet ne adjanak, 2 kepét és 1 tyúkot kivéve, de ez a helyi papnak jut, temetésért és keresztelésért, mely kérést a király az érsekkel együtt engedélyezett. Hogy ezen adományom a jövő időre is érvényben megmaradjon némely tanúk nevével bizonyittattam: Salamon király, Magnus herczeg, László herczeg, Dersy érsek, Jeromos püspök, Elek püspök, Rodowan nádor ispán, Erney ispán, Wydus ispán, Markuch ispán, Illés ispán, Pethe ispán, Hetey ispán, Márton ispán, Wefa ispán. Ezek a tanúk pedig fent elősorolt adományokról bizonyságot tevén, ha abból bárki valamit elvonni vagy megcsonkítani merészelne balgatagul, átok alá essék, kiközösítés terhe mellett a mindenható Isten és a királyi felség erejével s fosztassék meg az egész keresztyénség társadalmától."

Ez tehát a szászdi apátságnak sokat vitatott alapító-levele, melyet egész terjedelmében és hű fordításban is azért közlünk, mert Szabolcs vármegye ezer év előtti állapotára eléggé meg nem becsülhető világosságot derít.

4. NEMZETSÉGEK AZ ÁRPÁD-KORBAN.

Már említettük, hogy Szent István a várrendszer megalakulásával a közvagyont a magánvagyontól elkülönítette. Szabolcs területén ez intézkedés mi akadályba sem ütközött, mert ezt a honfoglaló törzsek közül egyik sem vette birtokába. Így Szabolcs területe nagyrészt várbirtok volt; nincs is nyoma annak, hogy a Guth-Keled nemzetség letelepedése előtt itt akár valamely törzsfő, vagy jövevény lovag birtokot nyert volna. A Guth-Keled nemzetséget tekinthetjük tehát Szabolcs vármegye első nagybirtokosának. (Kandra Kabos i. m.)

Guth-Keled nemzetség.

E nemzetség, a Hohenstaufen várából származott Guth és Kelad lovagoktól vette eredetét, kiket III. Henrik császár hagyott Magyarországban és Péter király Szabolcsban adományozott nekik birtokokat. Mindenesetre sajátságos körülmény, hogy míg a többi beköltözött jövevény lovagok főleg az ország nyugati szélén telepedtek le, addig a Guth-Keledek a tiszaparti Szabolcsban találtak új otthonra.

Ezt csakis úgy tudjuk értelmezni, hogy akkoriban már az ország nyugati vidékén a birtokok eladományoztattak, s azért kellett Péter királynak a szabolcsi várbirtokokat felajánlani, a mit indokolttá tett még az az óhajtás is, hogy e nemzetség letelepedése által e vidék hűsége biztosítva legyen.

IV. LÁSZLÓ.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból.)

De a Guth-Keled nemzetség, mely első sorban valószínüleg Péter nemzetietlen uralmát volt hivatva támogatni, a magyar föld átalakító hatása következtében csakhamar teljesen magyarrá lett s a belőle leszármazott fényes multu családok számos kiváló férfiút adtak a hazának.

Lássuk csak, miként fejlődött e nemzetség hatalomban s gazdagságban, s miként váltak ki belőle az egyes családok.

Első letelepedésöket a helynevek, mint Gut, Adony stb. igazolják.

E nemzetség sarja, Péter comes, 1067. körül alapította a szászdi apátságot. Sajnos, hogy e nemzetség XI—XII. századbeli birtok-viszonyairól nem nyerhetünk tájékozást, miután a tatárjárás ezen az oklevelen kívül az összes emlékeket megsemmisítette.

A tatárjárás utáni korból fenmaradt oklevelek már bő adatokat nyujtanak e nemzetség fokozatos fejlődéséről. 1245-ben tünik fel István comes, kinek IV. Béla Halász, Timár, Gáva és Nagyfalu birtokokat adományozta. Ez az István kora ifjuságától kezdve II. Endre szolgálatában állott, majd főlovászmester, udvarbíró s nyitrai főispán lett. Istvántól származott Pektári Joakim tárnokmester († 1278.). V. István király 1265-ben Kozma comes fiának Kozmának, Harang nevü ősi birtoka mellett fekvő, hasonnevü földtért adományozta. 1270-ben Ivachun (Joachim) Pál, Örvényt nyeri adományul. István fia, Pál bán, 1281-ben Bervey, Tóth-Bervey, Turján, Pulkuna, Beud, Hugyaj, Dada, Seller és Gáva birtokosa. 1282-ben Kozma megerősíttetik Harang, Nyék és Ragáld birtokában. 1284. körül Keled fiai: Péter és István elcserélik Kis-Döge birtokukat, Aladárnak Bél és Öszöd birtokával. 1289-ben a nemzetség tagjai: Pál fia Lőrincz, e Pál fia Detre fiai: Máté és Pál felosztják ősi birtokaikat egymás közt.

1292-ben Durug fiai, Ihász és Baranyos nevü birtokaikat elcserélik Örsur nb. Jakab birtokaival. Ez időtájt Aladár fia László, tiltakozik az ellen, hogy Keled fiai Péter és László, magvaszakadt rokonuknak Öszöd és Tölgyes nevü birtokába beiktattassanak. 1299-ben Keled fiai Péter és István s rokonaik, Avik birtokukat Csépán fiainak átengedik. 1300 ban

A KISVÁRDAI TEMPLOM BELSEJE.

Dorog fiai cserélnek az Örsur nembeliekkel. Ez évben István bán özvegye családi egyesség folytán Dadát nyeri 1301-ben János fia István fia János egyezkedik Endus és több más vármegyében fekvő birtokok ügyében.

A XIII. század folyamán a Guth-Keled nemzetség három főágra szakadt. Ezen főágakból váltak ki az egyes családok:

I. A dobi Doroghok 1278-ban tüntek fel és átszármaztak Biharba. II. A Rakamazi ág. III. A Kisvárdai ág.

Balog-Semjén nemzetség.

A tatárjárást megelőző időből a Guth-Keledeken kívül csak a Balog-Semjén nemzetség letelepedéséről van közvetetlen tudomásunk.

E nemzetség az első foglalás jogán telepedett le Szatmár vármegye területén s onnan II. Endre királynak Tuth földjére (ma Tót, Napkor környékén) tett adománya következtében került a Nyírség közepébe. A tatárjárás után mind hatalmasabban lépett előtérbe és csakhamar erős versenytársa lőn a Guth-Keledeknek.

Ubulfi Mihály és Egyed 1252-ben megveszik Szatmári János fia Tamás Semjén nevü birtokának fele részét. Ez a Mihály a nagysemjéni, Egyed az öregebb Kállai-ág alapítója. — V. István király Ubulfi Mihálynak, 1271-ben az elpusztult Nuncupul (Napkor) és Tuth nevű birtokokat adományozta, mely birtokokat Ubul testvére, a meghalt Egyed, II. Endre királytól az oroszok elleni hadjáratban való részvételéért nyert.

IV. László király még bőkezűbb adományok által gyarapította rendíthetetlen híveinek birtokait. Így 1272. után Mihály fiai beiktattatnak: Abod, Zokol, Bwsal, Oyk, Kemecse és Jék birtokába. 1284-ben Mihály comes fia, Péter, Ekőch és Pozdum várbirtokokat nyeri adományul. 1291-ben biri Gergely fia, János egyezkedik Zomogi Pál fiával, Pállal.

Az 1292-iki osztály alkalmával Mihály fiai: László és Mihály Napkort

nyerik, első házasságából származott fiai: Pál és István pedig Semjént és Szent-Mihályt.

Árpádházi királyaink uralkodásának végszakában még számos nemzetség letelepedéséről emlékeznek meg az oklevelek. Közöljük ezeket abban a sorrendben, a melyben feltünnek.

Bastech nemzetség.

1. *Bastech.* E nemzetség eredete nincs tisztázva. A tatárjárás előtt Esztergomban fordul elő. Szabolcsban csak 1270-ben tünik fel. Renold, László trónörökös tárnokmestere, utóbb főispán és főlovászmester, ez évben Tuzsért nyeri adományul, mely adományt IV. László király 1273-ban erősített meg. E Renoldtól származik a hatalmas Rozgonyi-család.

Boxa nemzetség.

2. *Boxa.* Eredetileg zemplénvármegyei nemzetség. 1280-ban Simon comes fiai Boxa és Tamás csere utján jutnak Halász birtokába. 1288-ban Eszényt adja nekik vissza IV. László. E birtokokat Rathold nb. Lóránt bán fiától vették.

NAGY LAJOS.
(A bécsi kepes krónikából.)

Rathold nemzetség.

3. *Rathold.* Casteriából származik. Kálmán király idejében telepedett le Magyarországban. 1280-ban Halászt, Kövesdet és Semjént cserélik el Roland mester fiai Mátyás és Rathold, a Boxa nemzetségiek birtokaival. 1299-ben pedig Domonkos tárnokmester Hodos, Csege és Syles birtokait cseréli el a Sartivánvecse nemzetség Poroszló birtokával.

Tomaj nemzetség.

4. *Tomaj.* Bessenyő eredetü. Szent István alatt telepedett le a tiszai Abádrév táján. E nemzetség sarja June fia June, IV. László király rendeletére (1272—1299. közt) Szokol birtokába iktattatott.

Örs nemzetség.

5. *Örs* vagy *Örsur.* E nemzetségből származott Lőrincz fia Jakab fia Jakab, 1292-ben Demetert és Tamásit, a Guth-Keled nembéliek ősi birtokaival Ihászszal és Baranyossal elcserélik. 1300-ban Miklós fia Szalontai Mihály hasonlókép a Guth-Keled nembeliek Körösszeg nevü jószágáért cserébe adja Szalona, Begech és Kupch birtokait.

Szente-Mágoch nemzetség.

6. *Szente-Mágoch.* Dunántúlról szakadt Szabolcsba. III. Endre király 1293-ban fekete Belus, Frederik mesterneks rokonainak, Belus Szabolcs birtoka melletti Vencsellőt adományozza. Ez oklevél kétségkivül igazolja, hogy e nemzetség már előbb telepedett le Szabolcs területén, azonban erre vonatkozólag nincsenek közvetetlen adataink.

Káta nemzetség.

7. *Káta.* Szatmár és Ugocsa vármegyékben volt birtokos. Letelepedéséről nincsenek adataink. 1297-ben Zám helységet e nemzetségből származott Gugh fiai eladják András comes fia Dózsának.

Sartivánvecse nemzetség.

8. *Sartivánvecse.* E nemzetség a reá vonatkozó legrégibb okiratok szerint Hevesben volt birtokos. Onnan 1299-ben a Rathold-nembeliekkel kötött csere utján jutott Hahotmonostor, Hódos, Ekusd, Syles, Csege és a tornavármegyei Buchteföld birtokába. Gyula fia István 1300-ban eladta Hódost büki Fyoch fiainak: Istvánnak és Dezsőnek.

5. SZABOLCS VÁRMEGYE SZEREPE A NEMZETI TÖRTÉNETBEN.

A) *Az Árpádok korában.*

I. Endre.

Péter király másodízben történt elűzetésével a német beavatkozások nem szüntek meg. I. Endre, III. Henrik császár ujabb támadásai (1051.) ellenében, nélkülözvén az alkalmas hadvezéri tulajdonokat, testvérét Bélát kinálta meg a hadvezéri pálczával.

I. Béla.

Ennek fejében Bélának a trónutódlási jogot biztosította, egyúttal az

ország északkeleti harmadát engedte át, mely területhez Szabolcs és Borsova is tartozott. E területen tehát Béla volt az úr, a bíró s a hadvezér.

Időközben I. Endrének fia született, kinek javára a trónt biztosítani igyekezett. A nagyjelentőségü várkonyi jelenet után Béla Lengyelországba futott, honnan Boleszláv pártfogása mellett segélyhadakkal tért vissza. Endre a IV. Henriktől nyert segédhadak unszolására, a Lengyelországból visszatérő Bélát saját országában készült megtámadni.

E végből átkeltek a Tiszán s Szabolcs területére léptek. De a bajnok Béla a hozzá csatlakozott elégületlenekkel csakhamar visszaszorította Endrét a vármegye területéről. Maga Endre e hadjárat folyamán lelte halálát.

Bessenyők.

Endre uralkodása más szempontból bír fontossággal e vármegye történetében. Uralkodása alatt a bessenyők egy ujabb raja költözött e hazába. E nép Szabolcsban már előbb megtelepedett rokonaira találván, csakhamar otthonosan érezte magát. A III. Henrik elleni hadjáratban már vitézül harczoltak, a szászdi apátság alapító levele (1067. kör.) pedig az állandó lakosokhoz számítja őket.

Kunok.

Utánuk a kunok száguldoztak. 1067-ben egész Csernigovig hatoltak, rövid idő mulva átkeltek Erdély bérczein s a Szamos-völgyén előnyomulva, Bihart, majd az egész Nyírséget elpusztították. Az uj király, Salamon azonban, Géza és László vezérekkel, az elhalt Béla király fiaival szétverte e rablóhadakat, éppen amikor gazdag zsákmánynyal igyekeztek visszatérni. (1070). E szerencsés hadjárat ellenére csakhamar viszály támadt Salamon és Béla fiai között. A gonoszlelkü Vid és környezete elhitették Salamonnal, hogy Géza a koronára vágyódik.

Salamon.

Hosszas rábeszélés után sikerült is Salamont rávenni, hogy az Igfon erdejében vadászó Gézát megvakíttassa, s ez úton tegye alkalmatlanná.

Salamon és Géza harcza.

Géza a szegzárdi apát útján értesülvén az ellene tervezett merényletről, az Oroszországban időző Lászlóhoz igyekezett menekülni. Salamon és vezére Vid azonban gyorsabbak voltak tervük keresztülvitelében.

Géza alig tudta Borsova, Szabolcs, Szatmár és Szolnok zászlóaljait egybegyűjteni, midőn Salamon 30 zászlóaljjal átkelt a befagyott Tiszán, hogy őt a saját területén elfogja. Géza e túlerő ellenében a királyi sereg megkerülésével igyekezett László elé vonulni. Vid, Salamon vezére, ebben megakadályozta, mert a Kemej-vidék szélén utólérte. E támadásra Géza Nagyfiaegyházánál rendbe szedte csapatait s felkészülve várta ellenfelét. Salamon, ismerve Géza vitézeinek hangulatát, mely szerint eddigi állásuk megtartása mellett készek voltak átpártolni, rögtöni támadást határozott. (Pauler Gyula, Magyarorsz. története az Árpádházi királyok korában).

Salamon jól számított, mert a harcz hevében Petrud, Bikács és Zounuk főurak zászlóaljaikkal elpártoltak.

Géza mellett egy maroknyi csapat küzdött, ezeket Salamon katonái nagyrészt lekaszabolták (1074. febr. 26). Géza maga is csak nagy áldozatok árán tudott menekülni. Cothayd-nál néhány vitézével átkelt a Tiszán, hogy a segédhadakkal érkező Lászlóval egyesüljön.

A Nagyfiaegyházánál vívott csata egy lovagi bajvívás emlékét tartotta fenn. Géza vitéze a Guth-Keled nemzetségből származott Péter, fején aranyos sisakkal, vasingben, bajvívásra szólította fel Salamon híveit. Felhívására Venczellin ivadéka a „bátor“ Opos, fakó lován, norman fegyverzetben állott ki a síkra, s rövid küzdelem után Péter comest lándzsájával szíven szúrta.

Géza a segédhadakkal érkező Lászlóval egyesülvén, Mogyoródnál

(Pestmegye) szétverte Salamon hadait. (1074. márcz. 14.) Salamon maga elfogatván, a visegrádi várba záratott, honnan csak Szent István kanonizácziójának örömére szabadult ki. (1083.) Ezt azzal hálálta meg, hogy a Moldvában tanyázó Kötesk bessenyő törzsfőnököt hívta az országba.

Szent László király.

Kötesk, Salamon kalauzolása mellett, csakhamar elárasztotta Borsovát és Szabolcsot. László király 1085-ben a Nyírség északi szélén, Geszterédnél szétverte hadaikat. Sok ezer bessenyő maradt a csatasíkon. Bár Salamon megmenekült, hatalmát e csata végleg megtörte. László e győzelem emlékére Kis-Várdán templomot építtetett.

Alig szabadult meg Szabolcs vármegye a bessenyők pusztitásaitól, 1091-ben Kapolcs kun vezér tört be Erdély felől. Míg László a Horvátország elleni hadjárattal volt elfoglalva, a kun hadak akadály nélkül dúlták a vármegye területét egész Kótajig. Lászlót a kunok betörése gyors visszatérésre késztette. Sikerült is neki, rövid idő alatt másodízben, az országát pusztító hadat a Temes vízénél szétverni.

ZSIGMOND KIRÁLY.
(Dürer Albert festménye után.)

A szabolcsi országgyűlés.

László e győzelem után, a Tisza mentén, egész Szabolcs váráig vonult fel, hol *„az ország főpapjai, apátaival, minden főemberével az összes klerus és nép bizonyságával"*, országgyűlést és nemzeti zsinatot tartott.

E nagyjelentőségü zsinat végzeményeivel e történet keretében csak röviden foglalkozhatunk.

A szabolcsi végzemények, a frank kapitulárék mintájára alkottattak s a szövegezés tanúlt papok műve.

A zsinat lényege szerint egyházi ügyekben is a nemzeti gyűlés intézkedik. A törvény első sorozata az egyházi fegyelemmel és a coelibatussal foglalkozik, miután már ekkor hazánkban is elharapódzott a külföld példája. A második sorozat uj egyházak felállítását, s a régiek jókarban tartását rendeli el A 9. szakasz, mely az izmaelitákról intézkedik, közelebbről érdekli a vármegye történetét. Ezek a Nyírségben telepedtek le, s noha megkeresztelkedtek, régi vallási szokásaikhoz mindinkább visszatértek. A 10. és 26. szakaszok a zsidókról szólnak; ezek a többi közt, az akkoriban Szabolcs területéhez tartozott Debreczenben is tartózkodtak. László törvénye nem csorbítja

meg eddigi jogaikat, csupán a keresztény érdekeket biztosítja. A 25. szakasz a vasárnap megtartását rendeli el, a 36. szakasz Szent István király tiszteletét iktatja törvénybe.

Külön foglalkozik a magyarok által megtartandó ünnepekről, előírja a dézsmaszedés jogát, intézkedik a házassági ügyekben követendő eljárásról, végül az igazságszolgáltatás módját állapítja meg.

Még a szabolcsi zsinat évében nagy földrengés rázta meg az országot. Főleg a Tisza vidékén tett nagy pusztításokat, úgy hogy az egykorú krónikások szerint, e folyó három napig vérrel folyt.

Szent László Váradot tette székhelyévé. A közeli szomszédság folytán csakhamar élénk forgalom keletkezett Szabolcs területén. Szent Lászlónak főleg a Nyírség volt kedvencz tartózkodási helye, amit igazol ama körülmény is, hogy egy ízben, mint a nyíri föld fejedelme említtetik. (Szirmay Szatmár várm. II. R. 7.) László halála után, Kálmán király testvérének, Álmosnak adta a tiszántúli megyékből alakított herczegséget, hova Borsova és Szabolcs is tartozott. Ezzel a vármegye területe ugyanabba a viszonyba került a koronához, mint I. Endre és Salamon király uralkodása alatt.

Álmos.

Álmos azonban mindennek daczára fondorkodott fivére ellen. A türelmét vesztett Kálmán király fiával együtt megvakíttatta s a neki adott vármegyéket visszavette. Kálmán király uralkodásának első éveiben Vencsellő mellett országgyűlést tartott, s igy rövid idő alatt másodízben lett a vármegye országos fontosságu események színhelyévé. Gyenge utódai alatt Szabolcs vármegye egy századon át jelentékenyebb szerepet a nemzeti történetben nem játszik.

Kálmán.

Csak II. Géza uralkodása alatt (1141—1161) értesülünk ismételten kun és bessenyő beütésekről.

II. Géza.

A trónküzdelmek közepett bőkezüen eladományozott várbirtokok következtében úgy a szabolcsi, mint a borsovai várszerkezet bomlásnak indult.

A közállapotok főleg II. Endre király uralkodása alatt, mindegyre zavarosabbakká válnak, amit fokoz az az intézkedése, melylyel 1217-ben az adószedést a zsidókra és izmaelitákra bízza.

II. Endre.

A hosszas távolléte alatt elharapódzott bajokat némikép orvosolni igyekezett az Aranybulla kiadásával. (1222).

IV. Béla, trónraléptével, erős kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőit, de a kunok befogadása miatt támadt viszályok, majd a tatárjárás, megakadályozták őt tevékenységében.

IV. Béla.

A gyászos emlékű sajómenti ütközet után, sokan a menekülők közül a Tiszán igyekeztek átjutni, ezeket azonban Batu khán hadai a mocsarakba szorították. Ez alatt az Erdélybe betört tatár had, Bochetor vezérlete alatt, Várad felégetése után Szabolcsba tört, s ezzel a vármegye területe a tatárdúlás országútja lett. A másfél évig tartó tatárpusztítás minden emléket megsemmisített, a menekülőknek csak a Nyírség rengetegei nyújtottak némi védelmet.

Szabolcs vára, a Tisza mocsaraira támaszkodva, valószínüleg megmenekedett, mert 1245-ben ismét említés történik róla.

Alig fejeződött be az ország második megalapításának nagy munkája, ismét uj viszályok zavarták a belbékét. IV. Béla király fia István, még az atyja életében nyerte az ország nagyobb harmadát, fejedelmi jogokkal és bőven osztogatta a kiváltságokat. Igy — többek között — 1261-ben, a sátoralja-ujhelyi vendégeknek állított ki szabadalom-levelet és őket a Szabolcsban fizetendő mindennemű tized alól felmentette.

István.

De a törvényes király jogainak mellőzése miatt csakhamar viszályba

A kisvárdai vár romjai

keveredett atyjával. István ugyan 1263. május 3-án a szakolyi monostor mellett megesküdött, hogy az atyjával kötött békét megtartja, mindazonáltal a belviszályok IV. Béla király haláláig meg nem szüntek.

Az atya és fiu közt támadt küzdelem közepett bőkezűen osztogatott korona- és várjószágok csakhamar egy hatalmas főnemesi osztály alakúlására vezettek, mely már IV. László király uralkodása kezdetén s ettől kezdve évtizedeken át zavarta a vármegye belbékéjét.

IV. László.

PERÉNYI PÉTER.

Míg nyugaton a Németujváriak, 1277. végén, heves harczok után meghódoltak, azalatt Lóránt szepesi ispán átkelt a Tiszán és az egész Nyírséget, a hol a királyhoz hű Kállai-család birtokai feküdtek, elpusztította. IV. László, György mestert (a Sóvári Soós család ősét) és Finta mestert küldötte ellene. Ezeknek sikerült is rablóhadait a Nyírben szétverni, mely harczban Lóránt maga is elesett. Halála után rokona, Gergő folytatta a pártütést és egész 1288. nyarán történt legyőzetéséig pusztította a vármegye területét.

László király 1278-ban, a belzavarok orvoslása czéljából, Váradon gyűlést tartott, melyen Szabolcs nemessége is megjelent. E gyűlés határozatából Szabolcs vármegye is résztvett az Ottokár elleni hadjáratban.

Mindamellett a belháborúk nem szüntek meg.

1288-ban a felkelt Gúth-Keled és Csák nemzetség tagjait verték le Mihály, Ubul fia és ennek fiai (a Kállaiak ősei), mely szolgálataik fejében a király Dombrád, Dobos és Beszterecz birtokokat adományozta nekik. László kicsapongó életmódja azonban mindegyre növelte az elégedetlenséget. 1290. tavaszán előbbi hívei, Sóvári György és az egykori nádor, Omodé, Dávid fia, keltek fel, de ezeket rendíthetlen hívei, a Kállaiak, ismételten leverték. A fentemlített Mihály fia István, Omodé, Dávid fia kér-semjéni várát bevette, felkelt jobbágyait pedig foglyul ejtette. László már másnap (május 28-án) bőkezű adományokkal hálálta meg hívei ragaszkodását.

A tiszamenti kedvező kimenetelű harczok hírére, László Temes vármegyéből Körösszegre vonúlt, honnan Albert osztrák herczeg beütésének hírére a vármegye nemességét fegyverbe szólította. Mig Ubul fia Mihály ispán, fiaival, Pállal és Istvánnal, a királyi parancs foganatosításán fáradozott, Lászlót, kicsapongásai közepett, Körösszegen, jul. 10-én, éjjel meggyilkolták.

III. Endre.

László halálával ismét felütötte fejét a pártoskodás, az ország nagy része azonban az utolsó Árpád-ivadék, III. Endre király körül csoportosúlt. Endre, hívei támogatásával, 1290. deczember havában a felvidékről a vármegyén keresztül Váradra ment, hol decz. 30-án több vármegye, köztük Szabolcs nemességével együtt gyűlést tartott.

Gyenge kormánya alatt feléledt az ököljog a vármegyében.

Ubul fia Mihály, már 1292-ben panaszkodik az esztergomi káptalan előtt, hogy ellenfelei, köztük Omodé, az egykori nádor, Keér, Panyola és

Napkor községek elpusztításával állottak rajta bosszút. Eszenyi László és Dénes elpusztították Péternek, (Miklós fiának) Gulgó nevű birtokát. Mihály fia István, éveken át rettegésben tartotta a vármegye területét.

Végre, a pesti országgyűlés (1298) után, hozzá láttak a bűnösök megfékezéséhez. Lóránt nádor ez év okt. 6-án, Gáva mellett a hatalmaskodások ügyében vizsgálatot tartott. Mihály fiát Istvánt pedig Nagy-Váradon a király elnöklete alatt tartott törvényszék halálra ítélte.

III. Endre királynak 1301-ben bekövetkezett halálával újból kitörtek a belvillongások, mig végre az Anjouk megerősödött uralma alatt új korszak vette kezdetét a vármegye történetében.

HUNYADI JÁNOS.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból.

B) *A Vegyes házbeli királyok alatt.*

Harmadik Endre halálával visszaszállott a királyválasztás joga a nemzetre, de egyúttal az utolsó gyenge fejedelmek alatt elharapódzott belzavarok is tetőpontra jutottak.

Venczel megválasztatásával szemben a vármegyei nemesség inkább várakozó álláspontot foglalt el. A Borsa nemzetség, melynek feje az ingadozó Kopasz nádorvolt, aki nagykiterjedésü birtokai révén az egész tiszántúli nemességre befolyást gyakorolt, inkább a Csákokkal tartott.

Aba Omodé nádor teljesen független álláspontot foglalt el, vagyis birtokai külön országot képviseltek e hazában. Ellenben a Gúth-Keledek, köztük Bereczk, már Róbert Károly bejövetelétől kezdve, az Anjou-párt hívei lettek; de amint a bajor párt ügye mindinkább előtérbe lépett, azok a férfiak, kiknek első sorban nem saját önző érdekük, hanem az ország belnyugalma lebegett szemök előtt, készséggel csatlakoztak Ottó zászlójához.

Ottó.

Miután Ottó 1305. decz. 6-án Fehérvárott megkoronáztatott, a budai gyűlésen már Debreczeni Dózsa és Domonkos, továbbá Kállai István mester vitték a vezérszót Ez utóbbi érdemei elismeréséül, Ottó király 1307 február 8-án kelt rendeletével, Kállai Ubul fia Mihálynak, az Omodé nádor által elfoglalt birtokok (Napkor, Semjén, Szent-Mihály és Túth) visszaadását rendelte el.

Ottó uralmának azonban csakhamar vége szakadt. Mig ő az erdélyi vajda fogságában sínylett, Róbert Károly pártja eredményesen működött.

Róbert Károly.

Budán 1309-ben történt megkoronáztatásával egymásután lettek híveivé az egykori bajor párt vezérférfiai, sőt 1310-ben Aba Omodé is meghódolt.

A Csák Máté ellen 1312 év tavaszán megindított hadjáratban Károly király oldala mellett találjuk Debreczeni Dózsát, Kállai István fia Jánost és Egyed fiait, Ivánt és Simont; továbbá a Gúth-Keledek közül Ivánka mestert, Kis Kozma fiát és Bereczk fia Jánost, a somlyói Báthoriak ősét. A rozgonyi

MÁTYÁS KIRÁLY.

véres ütközet megtörte ugyan Csák Máté uralmát, de a belnyugalom ekkor sem állott helyre.

A Borsa nembeli Tamás fia Kopasz mindegyre lázongott. Még 1311-ben felgyújtotta a Gúth-Keled nemzetségből származott Durug és János kastélyait s őket fogságba vetette. Míg Károly király a Csák Máté elleni hadjárattal volt elfoglalva, addig Kopasz, híveinek birtokait szabadon pusztíthatta, 1317-ben pedig nyílt ázadásban tört ki. Károly király személyesen vonúlt ellene. A fővezérletet ekkor már legbizalmasabb hívére, Dózsára bízta.

Dózsa, Debreczennél Kállai Egyed fiai Iván és Simon, továbbá a Gúth-Keled nembeli Bereczk fiai János és Lőrincz, Szoárd nb. István vállvetett buzgalma és vitézsége mellett teljesen szétverte Kopasz hadait, aki Sólyomkővárába menekült. A lázadásban részes nemesek pedig, többek között Fehértói Gotthárd fiai, fő- és jószágvesztéssel lakoltak.

Károly király bőkezüen jutalmazta meg hívei ragaszkodását. 1314-ben Kállai Ubul fiai birtokairól minden más adományt visszavont. 1317. okt. 28-án pedig Kállai Mihály fiai elfoglalt birtokainak visszaadását rendelte el.

De ép ezen utóbbi körülmény ujabb lázadásra szolgáltatott alkalmat.

Az Omodé nádor által elfoglalt semjéni, napkori, szent-mihályi és túthibirtokok visszaadását még 1312-ben rendelte el a király. De mert az Amadék a Kopasz-féle lázadás alkalmával a király pártján harczoltak, úgy látszik, a rendelet végrehajtása abban maradt. A Kállaiak, hivatkozván a király ezen ujabb rendeletére, Dózsa törvényszéke elé vitték az ügyet. A Szalacson tartott közgyülés a jószágok visszaadását rendelte el. Az Amadéfiak ezt megakadályozandók, fölkeltek, de Miczk bán egész haderejével ellenök fordult. Seregeiket szétverte, ők magok Lengyelországban kerestek menedéket.

A belbéke helyreálltával Károly király bőkezüen osztogatta a királyi adományokat: többi közt Usz fia, Usza mester, Szoárd nb. István comes, Pécz nb. Gergely és Lukács, a Boxa-nemzetség tagjai részesültek a királyi kegyben, még a hűtlenségbe esett Bereczk fia Jánosnak is visszaadta elkobzott birtokait. (1321.)

Károlyt külpolitikája, uralkodásának végszakában, harczba keverte Lajos német császárral. Az osztrák herczegek határszéli pusztításainak megtorlására, elébb kun harczosokat küldött Ausztriába, majd 1337. szept. 30-án Szabolcs vármegyét is fegyverbe szólította, a hadbaszállás napját nov. 11-ére tűzve ki.

Összeütközésre azonban ezúttal nem került a dolog, mert a viszálkodó felek kibékültek.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos uralkodásának első évtizedében, az olasz hadjárat első évében (1348.) behurczolt pestis-ragály a vármegye területén is szedte áldozatait, mely körülmény a Nyírségen véres zsidóüldözésre szolgáltatott okot. Az olasz hadjárat befejezése és a Károly német császárral kötött béke után Lajos király huzamosabb ideig tartózkodott Diósgyőrött, honnan okt. 18-ika után Kállóba rándult.

Uralkodásának végszakában, a harmadízben kitört velenczei hadjáratban a vármegyei családok sarjai közül a Pok-nemzetségből való Simon bán fia vett részt.

Mária királynő. Nagy Lajos halálával ismét felütötte fejét a pártoskodás. Az anyakirálynő, Mária, ingadozó trónját Nagy Lajos rendíthetetlen híveinek összetartása által igyekezett megszilárdítani.

Már 1383-ban figyelmezteti Kállai Ubult, hogy kerülje a lázadó Laczkfi István vajda társaságát, 1384-ben pedig Temesvárról inti hűségre.

Tudva van, hogy a délvidéki lázadás lecsillapitására Horvátországba

A NYÍRBÁTORI MINORITA TEMPLOM.

jött királynőket a felkelők elfogták, Mária csak 1387-ben találkozott a segélyére siető Zsigmonddal. Ez év szeptember havában együtt zarándokoltak szent László sírjához, innen szeptember 14-én Debreczenbe, s onnan Diósgyőrbe rándultak.

Zsigmond.

Ez utazás alatt a szabolcsi nemességet, hol ekkor már Iván mester fiai, László és András vitték a főszerepet, teljesen megnyerték ügyöknek.

Mária halála után a hangulat Szabolcsban is megváltozott; bár a Kállaiak ezután is kitartottak Zsigmond pártján, mindamellett önkényes eljárása mindegyre fokozta az elégületlenséget.

Nápolyi László pártja már ekkor megmozdult a Nyírségen, a hol ekkor Jánosi Kántor Péter és Bálint hordoztatták a felkelés zászlaját. E mozgalmat Báthori Péter, Szatmár vármegye főispánja, még idejében lecsendesítette. (1399.)

Nápolyi László. Nápolyi László első sikereinek hírére, a tiszai részeken Ludányi Tamás egri püspök és Debrői István állottak a felkelők élére. Hozzájok csatlakozott az elégületlen megyei nemesség színe-java, csak a Perényiek, Dobi Péter, a Kállaiak és a Czudarok maradtak meg Zsigmond hűségében.

László felkelő hadjárata csakhamar dicstelen véget ért; az okt. 8-án kiadott közbocsánat hírére a felkelők meghódoltak, csupán Debrői és az egri püspök folytatták az ellentállást.

Perényi Péternek és Imrének sikerült Debrői seregét Pataknál szétverni, Ludányi pedig Erdélybe, majd onnan Lengyelországba menekült.

A belbéke helyreálltával, Zsigmond Ulászló lengyel királylyal Lublón 1412. márcz. 12-én Vörösoroszország és Podolia iránt egyezséget kötvén, vendégét előbb Kassán (márcz. 21-én) fogadta, honnan egyheti mulatozás után Tokajnál átkeltek a Tiszán s a vármegye területén át Debreczenbe, majd onnan Váradra érkeztek. Útközben egy éjtszakát a szabad ég alatt töltöttek.

SALM MIKLÓS.

Huszita mozgalmak. A Zsigmond uralkodása alatt kitört huszita-mozgalmak a XV. század második évtizedében mindegyre komolyabb arányokat öltöttek.

Zsigmond, Ziska rablóhadjáratainak megtorlása végett 1421-ben Morvába vonult. A királyi sereghez csatlakozó ecsedi Báthori Istvánt, a huszita érzelmű Medgyesi János fia, Nyíregyháza környékén megtámadta, birtokait pedig távolléte alatt elpusztította, amiben somlyói Báthori Szaniszló fia, István, társául szegődött.

A főurak által 1433-ban megállapított honvédelmi szabályzat szerint — mely intézkedés törvényerőre nem emelkedett, de gyakorlatilag alkalmazást nyert, — Szabolcs vármegye Erdély oltalmára 200 és a Báthoriak szintén 200 lovast tartoztak kiállítani, míg Perényi, aki azon időben mint huszitaverő volt ismeretes, 200 lovast tartozott hadba vinni a husziták ellen. Ámbár a Nyírségben csak szórványosan fordultak elő huszitahitüek, egy Jakab nevű ferenczrendü szerzetes, túlbuzgó térítői fellépése következtében, az erdélyi lázadás hírére a nyírségi pórnép is fegyvert fogott. A lázadás tulajdonképeni szerzője Tarpai Márton beregvármegyei birtokos nemes volt.

A felkelés mindegyre nagyobb arányokat öltött. A Báthoriak jobbágyai, mivel nem vettek részt a lázadásban, sokat szenvedtek a felkelőktől. Csak 1437. őszen sikerült Szabolcs és Szatmár vármegyéknek elnyomni a lázadást. A felkelés leveretése után Márton és társai kegyetlen halállal végeztettek ki.

A várnai csata után. A szerencsétlen kimenetelü várnai csatában (1444.) a vármegye főurai közül Báthori István esett el, s birtokait leánya, Kállai Jánosné, örökölte.

A várnai csatavesztés után Székesfehérvárott 1445. febr. 6-án összeült rendek az országot öt kerületre osztották fel; Szabolcs vármegye a tiszántúli kerületekhez soroltatott, melynek kormánya Hunyadi Jánosnak jutott.

Hunyadi János. Az 1446. évi rákosi gyűlés Hunyadi Jánost választotta kormányzónak, az ország védelmére pedig minden jobbágytelek után 25 dénárt vetett ki. Hunyadi ez adó kezelését a váradi püspökre bízta. Szabolcsban Balázs

MANSFELD.

mester váradi kanonok és Karthali Pál működtek mint dicatorok. A kormányzó a következő (1447.) év szept. 20-ára Budára országgyűlést hirdetett, melyre a vármegye Kállai Jánost, Pazonyi Imrét, Kerczi Mátyást és Temenyei Mihályt küldte követekül. A török háborúk közepett Hunyadi János nem feledkezett meg a jogszolgáltatásról sem, 1449. szept. 25-én Kállón különböző birtokügyekben adott ki rendeleteket. (Teleki, Hunyadyak kora X.)

Hunyadi főtörekvése ekkor V. László kiszabadítására irányult. E végből 1452. febr. 13-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett s jan. 29-én kelt rendeletével meghagyta a vármegyének, hogy 15 nap alatt követeket küldjön.

Ez az országgyűlés Frigyes császárt László kiadatására kötelezte. V. László dícstelen uralkodását ismerjük a történetből, tragikus halálát csakhamar elfeledtette a Hunyadi Mátyás királylyá választása felett érzett s a vármegyében is élénk visszhangra talált közöröm.

Hunyadi Mátyás.

A XV. század közepén Debreczen városa hatalmasan gyarapodott, főleg a szabolcsmegyei szökött jobbágyok letelepedése által. Ez a körülmény, mint később látni fogjuk, számtalan viszályt idézett elő Debreczen városa és Szabolcs vármegye között, mely a szökött jobbágyok kiadását követelte. Mátyás király azonban 1459-ben Debreczen javára döntött, és megtiltotta a vármegyének, hogy a szökött jobbágyokat visszakövetelje. Uralkodásának első éveiben a király a cseh zsebrákok ellen viselt hadat és Szabolcs vármegyét 1460. jun. 17-én, Patán kelt rendeletével hadba szólította. Mátyás vezérei a cseh latrokkal hamar elbántak. Hátra volt még a Podiebráddal való leszámolás.

A cseh háboru megindítása czéljából 1468. márcz. 6-ára Egerbe gyűlést hirdetett, hová Váradról érkezett; útközben a vármegyét teljesen megnyerte tervei megvalósítására.

A háboru még javában folyt, midön a török had átkelvén a Dunán és a Maroson, 1475. február 7-én Várad alá ért s egyes portyázó csapatai a Nyírséget is bekalandozták. A gyakori török beütéseket csak Báthori István kenyérmezei diadala tudta egy időre feltartóztatni.

A Mátyás halálával megindult pártoskodás közepett, a vármegye főurait más-más trónkövetelők részén találjuk. Főleg a Báthori István támogatása mellett Ulászló nyerte el a magyar trónt.

Ulászló.

Uralkodása alatt a vármegye területe nevezetesebb események színhelye nem volt. 1497-ben a fekete halál itt is szedte áldozatait. Az 1514-iki pórlázadás nagyobb hullámokat nem vert a vármegyében.

Az Ulászló uralkodása alatt elharapódzott bajok orvoslása végett 1505. év

szept. 28-án Rákoson összegyült rendek közt a vármegyét Parlaghi Menyhért és Petri Derzsi Kelemen képviselték.

II. Lajos.

Az általános bomlást II. Lajos gyenge és nemzetietlen kormánya nem birta megakadályozni. Midőn Szulejmán Magyarország leigázására 200,000 főnyi badával megindult Konstantinápolyból, a köznemesség még egyre folytatta küzdelmét az udvari párt ellen.

SZAPOLYAI JÁNOS.
(Az 1664-iki Mausoleum regni Hung. regum-ból).

A mohácsi vész.

Arra a hírre, hogy Szulejmán már a Drávánál táboroz, Szabolcs vármegye is megmozdult. A megyei nemesség színe-java Alaghi Gáspár főispán vezetése alatt indult a hadba, a megyei főnemesség sorából: Báthori András koronaőr, Kállai János és István, Palóczi Antal, Perényi Gábor, Ráskai Gáspár, Török Bálint és Várdai Imre érkeztek a mohácsi táborba. A Szent János fővétele napján (aug. 29.) vívott ütközet százados vészt hozott a hazára. Meghozta az erőszak korszakát, a királyválasztás küzdelmeit és a hadba indult vitézek hitveseinek az özvegyi fátyolt. Szabolcs vármegye is sok jeles fiát siratta, kik a mohácsi síkon vérzettek el a hazáért. A firól-fira szálló hagyomány szerint a Kállay család négy tagját vesztette el Mohácsnál. Ezeken kívül számos szabolcsi főúr lelte halálát e szerencsétlen ütközetben.

6. KÖZÁLLAPOTOK A KÖZÉPKOR MÁSODIK SZAKÁBAN.

A) *Közigazgatás.*

A hivataloskodás szervezése.

Károly király egyik főérdeme a vármegyei hivataloskodás szervezése. Az ügyek elintézésénél megszünt az eddig dívott szóbeliség és helyébe az írásbeliség lépett, ez utóbbi egy új tisztség, a vármegyei jegyzőség szervezését tette szükségessé. A szolgabírák működési köre is jelentékenyen kiterjedt a vármegyei ügyek viteléenél. Vannak ugyan adataink, hogy már IV. László király is egyes ügyekben a bíráskodást a szolgabírák hatáskörébe utalta (1284. Hazai Okmt. VI. K.), mindazonáltal ezek csak Anjou-királyaink uralkodása alatt jutottak jelentékeny szerepre. A szolgabírák ez időtől kezdve a főispánnak és az alispánnak állandó bírótársai, s hatalmaskodási ügyekben vizsgálatot is teljesítenek.

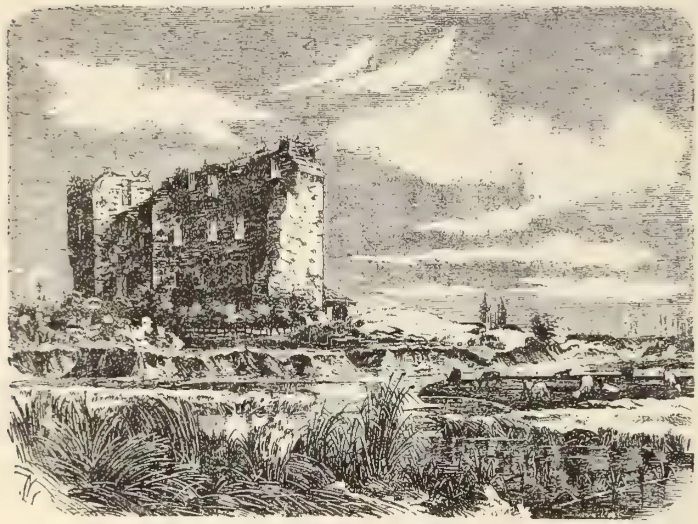
A szolgabírák eleinte a nem nemesek sorából is választattak. Szabolcs vármegye azonban a fenmaradt adatok szerint csakis a nemesség soraiból választotta szolgabíráit, mint: Buli Györgyöt, 1427., Endrődi Pétert 1424—29., Bajoni Andrást, Pilisi Dömötört, Sinői Antalt 1438—39. A szolgabírák mellé

2—2, tehát összesen 8 esküdt választatott; de ezeknek működési köre csak a XV. században állapíttatott meg.

Főispánok. A vármegye főispánjai e korban az ország legkiválóbb férfiai sorából kerültek ki és egyúttal más vármegyék főispáni tisztét vagy egyéb magas hivatalokat töltöttek be.

Így Debreczeni Dózsa öt vármegye (Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Zemplén és Bihar) főispánja és erdélyi vajda is volt (1311—1322); fiai Pál és Jakab (1325—1353) együtt viselték a vármegye főispáni tisztét; Drugeth Fülöp nádor Szabolcson kivül még 9 vármegye főispánjaként említtetik (1324—25); Olivér 1358-ban egyúttal Abaujnak, Pálóczi Máté (1415—18) szintén Abaujnak, Báthori András (1470) pedig Szatmárnak volt főispánja.

Ez a körülmény lehetetlenné tette, hogy a főispán állandóan a vármegyében tartózkodjék. Így az ügyek vitelére vagy az alispán terjedelmesebb hatáskörrel ruháztatott fel, vagy főispáni helyettesek (helytartók) működtek, mint Semjéni Simon mester 1318; Semjéni Iván mester 1319—1321, mindketten Egyed fiai; Olivér mester 1332; Gergely fia Miklós; Iván mester 1342; Berzethei Miklós mester 1348; (Báthori László 1351—53-ig helytartó, később főispán); Vid fia Lóránt alispán pedig 1350-ben helyetteseként működött, mig Dózsa udvarbírája Takosi Sándor, 1321-ben az alispáni hatáskört töltötte be.

A KISVÁRDAI VÁR ÉS KÖRNYÉKE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

Megyegyűlések. A megyegyűlések a vármegye különböző helyein s a körülményekhez képest a vármegye határán kivül is, és pedig a közgyülések a főispán, a kikiáltott gyülések a nádor elnöklete alatt tartattak.

A megyegyűléseken egyúttal törvényszéket is tartottak; ezzel a vármegye bíráskodási joga kiterjedt az összes jogszolgáltatásra, csak Zsigmond király uralkodása alatt szorítkozott a vármegye bíráskodási joga mindinkább szűkebb körre. Szabolcs vármegye közgyűléseit leginkább Bereg-, de gyakran más vármegyékkel együtt tartotta, szabad ég alatt, valamely helység mellett.

Nevezetesebb közgyűlések voltak: 1317 aug. 1-én Szalacson, Dózsa nádor elnöklete alatt öt vármegye (Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Zemplén és Bihar) tartott közgyűlést. 1320. márcz. 12-én Szakolyon, szintén Dózsa nádor elnöklete alatt három (Szabolcs, Szatmár és Szolnok); 1324. máj. 21—23-án Kállón, Fülöp nádor elnöklete alatt; 1327. okt. 13-án Demeter kir. tárnokmester elnöklete alatt Szatmárban, három (Szabolcs, Szatmár és Bihar) vármegye; 1329. szept 21-én Kállón, Drugeth János nádor elnöklete alatt; 1332. jun. 17-én Vizsolyon 7 vármegye, Drugeth Vilmos nádor elnöklete alatt; 1333. ápr. 26-án Kállón, Jakab és Pál főispánok elnöklete alatt; 1334. jul. 19-én és 1335. okt. 9-én Záhonyban Drugeth Vilmos nádor elnöklete alatt; 1337-ben pünkösd előtt ugyanott, Jakab főispán elnöklete alatt; 1341-ben ugyanott, Drugeth nádor elnöklete alatt, Bereg vármegyével együttesen; 1347-ben, 1349-ben és 1351-ben Karászon, Miklós nádor elnök-

lete alatt; 1355. ápr. 27-én Fehértó mellett Báthori László elnöklete alatt; 1364-ben Karászon Bereg vármegyével együtt, Kont Miklós nádor elnöklete alatt; 1370-ben ugyanott László apuliai herczeg elnöklete alatt; 1381. szept. 5-én Bereg vármegyével együtt, Garai nádor elnöklete alatt; 1393. Gál ünnepe előtti héten ugyanott, Ilsvai Leuszták elnöklete alatt; 1399. jul. 23-án Kállón, Kusalyi Jakcs György főispán elnöklete alatt; 1406. jun. 30-án ugyanott, Garai nádor elnöklete alatt; 1409. jul. 15-én Karászon, Rozgonyi Simon országbíró elnöklete alatt; 1435. jun. 9-én Karászon, Bereg vármegyével együtt, a nádor elnöklete alatt.

BÁTHORI ANDRÁS BIBORNOK HALOTTI ARCZKÉPE.

A közgyűlések, főleg a törvényszékek miatt, több napon át tartottak. Így 1324-ben Kállón május 21—24-én, 1435-ben a Karász melletti közgyűlés jun. 9-től 28-ig tartott.

A főispán székhelye esetről-esetre változott, ellenben az alispán 1319. évig Karászon, ettől kezdve, kevés kivétellel, az egész középkoron át Kállón itélkezik; ebből láthatjuk, hogy a megyeszékhely már e korban Kálló volt.

A peres eljárás.

A peres eljárás a perbeidézéssel vette kezdetét. Az idézés makacs elmaradás esetén leginkább kikiáltás útján történt. Így Várdai Jánosnak Lázári János fiai ellen folytatott perében a káptalan küldöttjei és a királyi ember a peres feleket a bátori vásáron, Beregszászon és Kállón hírnök által megjelenésre szólította fel. Hasonlókép idéztettek meg a Pazonyiak 1416- és 1417-ben Karász, Kis-Várda és Demecser piaczain, továbbá Kállai István, Apagyi Gergely és rokonaik 1436-ban, a Kisvárdaiak által ellenök indított perben. A meg nem jelent alperest 1332-ben a vármegye alispánja makacsságban elmarasztalta, míg Eszlári Jonhos Mihályt hasonló okból az egri vikárius 1436-ban egyházi tilalommal sújtja.

A perek a vármegye alispánja és bírótársai, illetve a megyei közgyűlés előtt folytak le.

Vitás esetben a vármegye illetékességi körét a király állapította meg, mint Károly király 1326-ban kiadott rendeletével Szakoly helységet Szatmár vármegye bíráskodási köréből elvonván, Szabolcshoz csatolta. Birtokügyekben a tanúvallomások, tiltakozások és egyéb ügyletek, főleg az egri káptalan és a leleszi konvent előtt folytak le. Végrendelkezési és más családi vagyonjogi ügyekre nézve a kerületi esperesek is illetékesek voltak.

Néha egyesség útján is sikerült a peres feleket egymással kibékíteni. E czélra szolgált a békebírói intézmény. Sándor főispánnak (1308—1310) több ízben sikerült egyességet létrehozni. Kun Miklós 1343-ban arra kötelezte magát az alispán előtt, hogy anyósát Bakta birtokában nem háborgatja. Hasonlókép kiegyezett Kisvárdai Domonkos Jékei Jakab fiaival, az ellenük folytatott hatalmaskodási perben. Báthori István országbíró is több ízben békebíráskodott (1436). Volt rá eset, hogy az illetékes bíróság megtagadta az eljárást; 1397-ben a vármegye alispánja és bírótársai, miután őket Kisvárdai Domonkos gyanús bíráknak nevezte, perét közvetlenül a nádor ítélőszéke elé bocsátja.

SCHWENDI LÁZÁR.

A XV. században már ügyvéddel is találkozunk; 1453-ban Pálóczi Máté nádor előtt Szabolcsi Péter és társai ügyvédet vallanak.

Perdöntő párbajok.

A perdöntő bajvívásról több okirat emlékezik meg. Bácskai Miklós és Aladár fiai közt egyrészről, Várdai Pelbárt és János közt másrészről fenforgó perben, Pál országbíró leír a leleszi konventhez, hogy a hazai szokások szerint, két döntő módtól tegyék függővé az ügy elintézését, vagy párviadal, vegy eskü letétele által. Ennek folytán felhívatnak Várdai Pelbárt és János, hogy melyik bizonyítékot akarják alkalmazni, mire ők az eskületételt választják. Egy másik okirat szerint: Szalóka és Eszeny közötti négy ekényi földterület birtoka iránt, a leleszi prépostság és az Eszenyi család közt évekig húzódó per az Eszenyi család javára, 1343-ban Budán, mindkét fél felfogadott leventéje által alkonyatig tartó küzdelemben dőlt el.

Biri László és társainak Kállai Simon fia elleni hatalmaskodási perében a felperesek a bajvívást nem fogadták el, mire az országbíró 1355. jul 8-án az alperest esküre ítéli.

Bírságok

A bírság a büntett mértékéhez, a bűnös társadalmi állásához, másrészt az ítélő bírák felfogásához képest esetről-esetre változott.

Így például 1359-ben Bogdányi László, Bogdányi András megsebzéséért 6 frtot, Kállai János 1323-ban testi sértésért 7 márkát fizet. Nagysemjéni Mihály 1356-ban 6 frt vérdíjra, ugyanez évben Nagysemjéni Lengyel László emberölés miatt 4 márkára, ugyanaz egy jobbágy elfogása miatt 4 frt bírságra ítéltetett. A tettenért tolvajt a tettenérő a legközelebbi közgyűlésig letartóztathatta (1355).

Források: Orsz. levéltár diplomatikai osztálya. — Kállay család levéltára a m. nemzeti múzeumban. — A gróf Zichy család okmánytára II—VIII. k. — Anjoukori okmánytár I—VII. k. — A gróf Károlyi család oklevéltára I—III. k.

A KÁLLAI VÁR ÉS NAGY-KÁLLÓ RÉGI KÉPE.

B) *Közművelődési viszonyok.*

A vármegyei lakosság főfoglalkozása a földmívelés. A tiszamenti termékeny rónaság s a Nyírség erdei voltak a vármegyei birtokosok főjövedelmi forrása, míg szőlőket leginkább a szomszéd Hegyalján szereztek, szabolcsmegyei birtokaikért cserében.

Határjárás.

A birtokok közötti határmegállapítás határjárás útján történt, a mi gyakran hosszas perlekedésekre szolgáltatott okot. A váradi püspök és Várdai Mihály Ajak, Pátroha, Kisvárda és Anarcs birtokai közötti határmegállapítás csak öt évi huza-vona után, 1430 aug. 30-án sikerült.

Halásztanyák.

Már a magyarok bevándorlása alkalmával virágzó halásztanyákra találunk a vármegye területén. Okleveleink Demecser határában 1330-ban 30 halászó helyet neveznek meg; Rakamaz mellett Igar nevü (1399), Várdai Domonkos birtokán Kalangya (1403) nevü halastóról tétetik említés. A bő halfogást leginkább jellemzi ama panasz, mely szerint Ibrányi Gergely fia Miklós, a Kállóhoz tartozó Fertő-tóból előbb 1160, majd 70 darab halat fogott ki. (1378.)

Lótenyésztés.

A lovak iránti előszeretet nemzeti vonása a magyar embernek; főleg a lovagkorban, midőn a vitéznek legkedvesebb barátja a lova volt, a lótenyésztés igen fejlett fokot mutat.

Okleveleink számos ménesről tesznek említést, mint Báthori Miklós (1355), Kozma (1355), Várdai László (1324), Beda, királyi jobbágy (1324), Szokolyi Mihály és Jakab (1357) méneseiről. Péter pap 1337-ben 7 ménesbeli lovát 10 márkáért adta el Nagysemjéni Jánosnak.

A Császárszállás puszta még Zsigmond király idejében is a királyné lovainak a legelője volt. Midőn pedig Semjéni János lova elveszett, maga Dózsa nádor kérte fel Sárospatak városát, hogy a ló kézrekeritésében közreműködjék.

Ruházat.

A ruházatot illetőleg, e korból két emlékünk maradt fenn: Jób comes nejének menyétbőrös öltönyét 2 márkáért zálogosítja el (1306); egy 1336-ban kiadott oklevél, Laskodi Sung sujtásos mentéjéről tesz említést.

Az ipar és kereskedelem, főleg a Báthoriak támogatása mellett, ama kor viszonyaihoz mérten elég fejlett fokot mutat.

Ipar és kereskedés.

I. Károly király 1325. okt. 10-én Egyed fiát Istvánt, Kállón tartandó hetivásárjogban megerősítette. Nyír-Bátor 1329-ben nyert szabadalomlevelet szintén Károly királytól, hetivásárai csütörtökön tartattak; Kisvárdának Mária királynő 1393-ban adott hetivásárjogot, országos vására Szent-Márton napján 1445-ben említtetik. Kálló 1438 ban nyert országos vásártartásra jogot. Devecsernek (Demecser) 1466-ban szintén volt vásárjoga. Báthori István 1421-ben Nyíregyházán serházat építtetett.

Mindazonáltal nem hiányoztak a kereskedelmet gátló tényezők sem, mint a vámszedőhelyek (Szabolcs és Kálló), gyenge közbiztonsági állapotok stb. Várdai János 1345-ben tiltakozik az ellen, hogy Konak István, Magyar Pál gazdatisztje, az Ajak helységen átutazó kereskedőket letartóztassa.

Valószínüleg ez utóbbi eset következtében állított ki Lajos király, még ez évben, a váradi vásárra menő kereskedőknek, bántatlan átvonulást biztosító szabadalomlevelet.

Tanügy.

Az ifjúság oktatásáról az egyházi iskolák gondoskodtak. A XIV. században a Báthoriak, Czudarok és a Kállaiak fiai Váradon jártak iskolába, míg a leányok a várad-velenczei apáczáknál neveltettek. A főiskolák látogatásáról némi fogalmat nyerünk a Fraknói Vilmos „Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen“ czímű értekezésében közölt adatokból.

Ez adatok szerint a vármegyéből a XV. században a következők voltak tanárok és tanulók a bécsi egyetemen: 1432. Mathias de Mada tanár a bölcsészeti karon; 1428. Mathias de Mada; 1430. Thomas de Kálló; 1433. Bartholomaeus de Báthor: a magyar nemzet pro-

curátorai. Tanulók 1453—1500-ig: Georgius Frank de Egyek 1460; Martinus natus Benedicti de Csege 1461; Albertus de Semjen 1469; Nicolaus de Kemend 1472; Nicolaus de Egyek 1474—1480; Ambrosius de Baj 1490. Ugyanezen időben a krakkói egyetem hallgatói közül szabolcsmegyeiek voltak: 1493-ban: Petrus de Atya, Stephanus de Gench, Benedictus de Gench magister, Paulus de Bathor baccalaureus (1500—1502); Franciscus de Pethenyehaza; Tohmas (sic!) de Bathor (1501); Georgius de Baghdan (1501); Thomas de Kis-Warda (1502—1507; Michael de Nagy-Anarch (1500); Johannes de Baj, Benedictus de Eszeny (1507); Joannes de Eszeny (1508); Franciscus de Waja (1504); Michael de Anarch consiliarius. 1507. Augustinus de Kiswarda (1510—11); Georgius Vardai de Kis-Varda (1510—11); Michael de Ghench (1510—1511); Martinus de Ghench, Matheus de Beken (1511—1513); Michael de Pap (1510—1511). 1517-ben: Clemens de Kallo, Sigismundus de Hugagh, Thomas de Szakoly.

Közbiztonság.

A folytonos háboruskodás, a szilaj természet, éppen nem kedveztek a kor közbiztonsági állapotainak.

A XIV. században, főleg Károly uralkodása kezdetén, a hatalmaskodások napirenden voltak. Uralkodásának végszakában már gyérebben fordulnak elő hatalmaskodások, miután ellenök Drugeth Vilmos 1337-ben a kellő erélylyel lépett fel. Mátyás halála után, a Jagellók gyenge kormányzata alatt, főleg főuraink jártak elől a hatalmaskodások terén; erőszakoskodásaik megtorlására II. Lajos nem gondolhatott. Így például Báthori András és Péter Eszlár falu határában, 2000 hold terűletet foglaltak el Vajai Ibrányi Miklós birtokából s a tulajdonos, 1525-ben kiállított tiltakozásával mitsem ért el.

Bűnesetek.

Nem lesz érdektelen, e kor közerkölcsiségi viszonyainak jellemzése czéljából, a nevezetesebb bűneseteket közölni.

Mihály fia Péter 1318-ban Csetnek fiai által orozva meggyilkoltatott. 1321-ben Kállai Péter meggyilkoltatásáról értesülünk, mely tett elkövetésével Tamás fiai és Tamás fivérének László fia volt vádolva. Oroszi Simon kocsiját Gávai Pál a Gáva és Eszlár közötti úton kifosztotta (1330); Tamás fia Lóránt megsebezte Semjéni Miklós atyját (1339). Biri Tamás panaszkodik, hogy Oroszi Simon fia Péter őt meg akarta gyilkolni (1355). Gúthi Boldizsár Csapi Tamás lovát erőszakkal eltulajdonította, stb.

C) *Egyházi élet.*

Egyházi beosztás tekintetében e korban nagyobb változás nem fordult elő. Az Anjouk uralkodása alatt alapított *pálos-rend* e vármegye területén több birtokot szerzett.

Birtokszerzések.

Baksai Tamás 1357-ben alapította az eszenyi kolostort, hozzátartozott Endes, Kisfalud és Gyepes puszta. A megyén kivül álló kolostorok közül a dédesi kolostor 1473-ban a Gencsi családtól Zám, Csécs és Szabolcs pusztákat nyerte, 1482-ban az Endesi családtól is szerzett részeket. A tokaji kolostorhoz tartozott Tardos, Szapolyai Imre adományából. A kápolnai kolostornak Zeleméri Mihály 1513-ban, Zelemér helységben részeket adományozott.

Az egri püspök birtoka volt: Polgár (Tisza-Polgár) és Szent-Margita, az egri káptalané: Egyek, melyet Dóczi István püspök 1492-ben hagyott, ezenkivül Csősz-puszta és Balsa.

A váradi püspök, már I. Károly király idejében, Ajak és Pátroha földesura. A leleszi prépost Agteleket bírta, a beregszászi János vitézek 1450-ben iktattattak be Apáti részeibe.

A vallási buzgóság templomok épitésében is nyilvánúlt; Kisvárdai Péter 1400-ban a kis-várdai templomot ujjáalakíttatta s ott is temettetett el (1435); Kereki Benedek, Kerekiben plébániatemplomot épített, mely 1439. nov. 9-én szenteltetett fel. A nyírbátori gót stílü templom 1511-ben fejeztetett be, ugyanott Báthori András, Ecsed várának építője, mauzoleumot emelt, hová 1493-ban Báthori István tetemei átszállíttattak. Bakthai Máté Nyír-Baktán 1519-ben építtetett templomot.

BÁTHORY ZSIGMOND.

D) *Nemzetségek a XIV. században.*

A XIII. században virágzó nemzetségek közül a Káta, Örs, Rathold, Sartivánvecse és Tomaj, e században elköltöznek a vármegye területéről, a többi nemzetségek e korban ágaznak szét és a belőlük kiváló családok a vármegye szerepvivő tagjai lesznek.

Semjén nemzetség

1. A *Semjén* nemzetség (Kállai) a XIV. század elején Károly királytól több adománylevelet nyer. 1319-ben Mihály fiai Panyola, Semjén, Napkor és Szent-Mihály birtokokon osztozkodnak. 1325-ben a nemzetség tagjai: Tamás és Fábián, Egyed fiai és Ubul fia Mihály utódai, a következő birtokokon osztoznak: 1. Biri, fél Bagos (Szatmárban), Perked (Biri mellett), Semjén, Béltek (Szatmárban). 2. Nagy-Kálló, más Kálló nevü helységek, Oros, Tura, fél Bagos, Eszlár, Lök, Gyomán, Bulve, Bődmonostor negyede, Simánd, Buly mocsár, Pechlend, Nemel, Szőlős, fél Porvod, fél Tuth, Bodoló (Bereghben), Konuh (Fehérben), Phylup, Pazmán (Szatmárban), Bánk (Biharban). 3. Kér, Panyola, Semjén, Szent-Mihály, Napkor, Belchuch, fél Tivadarchuch, Igricze és Porvod. E nagykiterjedésü birtokok újabb szerzések által gyarapodtak. 1333-ban Nagysemjéni Mihály fiai Kis-Kércs birtokot nyerik, 1374-ben Kállai László fiai, 2500 aranyért megveszik Gemzsét és két beregvármegyei birtokot. László fia Ubul, 1387-ben, már több beregvármegyei birtok felett végrendelkezik.

Guth-Keledek.

2. A *Gúth-Keledek* 1307-ben felosztják egymás közt: Harang, Razin birtokokat, 1310-ben Rakamazt, Batandot és Bogátot, 1312-ben Gozegh, Hatház, Dob, Acsád, Tamási, Demecser, Vis, Dorogegyház, Monyorós, Csege, Túrsámson, Begécs, Kupecs, Apáti, Csősz-Petri és több más vármegyében levő birtokokkal egyetemben. 1321-ben Báthori Bereczk birtokait, Pál bán fia Encsencs (Szatmár vm.) birtokaival elcseréli. Báthori Bereczk fiai 1326-ban Fehértót nyerik adományul. 1330-ban Durugh unokái a következő birtokokon osztozkodnak: Acsád, Túrsámson, Kupcs, Remetekútfő, Demecser, Hatház, Doroglesi, Dorogegyháza, Magas-Ábrány, Győr (később Zemplén vm.), két Dob, Tamási, Bygheech és több más vármegyében fekvő birtokkal egyetemben. 1347-ben osztoznak Rakamaz, Pócs, Timár, Nyíregyháza, Bődmonostor, Bátor és több más birtokokon. 1350-ben eladják Hatházt, 1352-ben Harangodot a Kállaiak Bánk nevü birtokával elcserélik. Báthori János fiai 1373-ban Vencsellő, Bőd, Bátor, Rakamaz birtokokon osztoznak. 1383-ban a leleszi konvent Kisvárdai Domonkos részére átírja III. Endre királynak, Jéke birtokára tett adománylevelét, végül Zsigmond király 1411-ben e nemzetségből leszármazott Buthkai és Ráskai atyafiaknak, Buthka, Doroka, Falkos, Petri, Hugyaj, Gáva, Félegyház birtokokat ujra adományozza.

E hatalmas nemzetségből összesen 18 család vált ki: 1. a Várkonyi és bősi Amadé, 2. Anarcsi, 3. Atyai, 4. Balkányi, 5. ecsedi és somlyói Báthori, 6. butkai Butkay, 7. Chatáry, 8. Daróczy, 9. Doby, 10. Kis- és Nagy-Gúthi és a Gúthi Országh, 11. Málczay, 12. Marczaltőy, 13. márki Márky, 14. Maróthi, 15. ráskai Ráskay, 16. szakolyi és kis-várdai Szakoli, 18. Zeleméri (Kamarás.)

Bastech nemzetség.

3. A *Bastech* nemzetségből Renold unokája Péter, 1316-ban Tuzsért Peres Miklós csicsvai várnagynak adja, az 1339-iki osztály alkalmával azonban e birtok ismét a nemzetség kezén van, mely alkalommal a Rozgonyi családnak jut.

Boxa nemzetség.

4. *Boxa* nembeliek 1321-ben Kereplyét nyerik a király adományából.

SZINÁN PASA.

Az 1329-ben kötött osztály alkalmával, Tamás fiai Doncs és László s ennek fiai Agteleket nyerik. 1317-ben Eszenyi Tamás fiai és Sztritei Tamás fiai Belcse és Karásztó birtokosai. A fentemlített Tamás fia Doncstól és Lászlótól az eszenyi és polyánkai Csapy család származik.

5. A *Szente-Mágócs* nemzetséget Solmos (Balsa és Vencsellő között) birtokában találjuk. (1344.)

Szente-Mágócs nemzetség.

A XIV. század folyamán következő nemzetségek települnek le a vármegye területén:

Szoárd. E nemzetség, Kézai szerint, Lél vezértől származik. Első ízben Komárom vármegyében tűnik fel. Mikor telepedett le Szabolcsban, nem tudjuk, 1310-ben Mada és Felső-Ináncs birtokosa. 1317-ben Lőrincz fia István több tiszaközi birtokot nyer adományul.

Szoárd nemzetség.

Tolcsva. Felsőmagyarországból szakadt le Szabolcsba. 1312-ben Károly, király, Keleznő helységet adta Úz fia Úza mesternek és Jakabnak. A Karászi család után Demecsert örökölték, melyet Tolcsvai László 1335-ben, 32 márkáért eladott Magyar Pálnak.

Tolcsva nemzetség.

Hunt-Pázmán. A beköltöző Hunt és Pázmán jövevény-lovagoktól származik. Hogy mikor telepedett le e vármegye területén, arra nincs adatunk; de jóval 1316 előtt, mert ez évben jákói Csépán fia Csépán, anyósa és neje képviseletében, e nemzetség sarját Lukus fia Pál fia Jánost Zekul, Hyliasteluke, Fyad, Erdőd, Bánk, Óvári és Delche halastó elidegenítésétől tilalmazza. 1322-ben Lukus fia Benedek fia Péter, Miklóstelek és Kozmatelek birtokainak haszonélvezetét átengedi egy évre a Kállaiaknak, 1324-ben pedig Zekul helységét elcseréli a Kállaiak Bánk birtokáért; tőle származik a bánki ág. 1343-ban Szalók fia Mihály fia Péter, Ujfalu birtokosa; ez a Péter a Bucsányi (Bathiányi) ágból származik, nagyanyja Debreczeni András leánya volt.

Hunt Pázmán nemzetség.

Pécz. A tatárjárás előtt Győr vármegye birtokosa, onnan szakadt Szabolcsba Károly király idejében, ki 1322-ben Gergely fiai Lukácsnak és Gergelynek, atyjok hadi érdemeiért, Egyházas-Ibrány, Szuth és Ub birtokokat adományozta. Szuth birtok ügyében 1327-ben az adományos testvérek Egyed fiaival egyezkednek. Lukácstól és Gergelytől származik az Ibrányi család; már a XV. sz. elején magva szakadt Andrásban; nővére Margit 1414 körül vajai Vay Istvánhoz ment nőül, ennek fia felvette a vajai Ibrányi nevet.

Pécz nemzetség.

Pok. Dunántúlról származik. Móricz pozsonyi főispán fia Simon, 1360-ban beiktattatott Öszöd és Anarcs birtokába, de a Kisvárdaiak tiltakozásai következtében kénytelen volt nekik átengedni, a miért is Lajos király 3 szatmárvármegyei birtokkal kárpótolta.

Pok nemzetség.

Még két családról kell megemlékeznünk, melyek a felsorolt nemzetségek egyikéből sem származnak, de kiváló szerepüknél fogva nem mellőzhetjük őket.

Karásziak. E család tagjai sorából Sándor még 1210-ben főispán volt. Fia Sándor 1278-ban szörényi bán, ennek fia Sándor szintén a vármegye főispáni székében ült (1306—1310). Bírták Tasst, Demecsert és Karászt

Karásziak.

Magyar Pál. Károly király uralkodása alatt egyszerre emelkedik ki az ismeretlenség homályából, az ország legkiválóbb férfiai sorába. 1323-ban

Magyar Pál.

Pátrohát nyerte Barlabási Ivántól, 1324-ben Tass, Ajak stb. birtokot nyeri királyi adományul. 1337-ben megveszi Kék helységet a Hunt-Pázmán nemzetségtől. 1344-ben végrendelkezik, s minthogy fiai nem maradtak, birtokait leányainak hagyta.

E) *A XV. század családi és birtokviszonyai.**

Főúri családok.

Az Anjouk, de főleg Zsigmond uralkodása alatt mélyreható változás áll be a vármegye birtokviszonyai tekintetében.

Nagy Lajos uralkodása alatt emelkednek az olnodi Czudarok az ország zászlós urai közé. Zsigmond uralkodása alatt 1427-ben Brankovics György szerb deszpota nyer 50 ezer aranyat jövedelmező jószágokat, köztük: Debreczent, Tiszavarsányt, Kállót és Böszörményt. Majd feltűnnek a Hunyadiak is, a mai Hajdu vármegye területén, később a Perényiek, Losoncziak, Szapolyaiak szereznek nagy birtokokat, úgy hogy a régi családok közül csak a Báthoriak, Kállaiak, Rozgonyiak, Várdaiak és Vayak jutottak nagyobb jelentőségre.

Adó alá eső házhelyek száma e században 4300—4500 közt váltakozott. Várai közül Ibrányt a Szokolyiak birtokában találjuk, Kis-Várdát a Várdaiak bírták, a Kállayak 1457-ben nyertek V. Lászlótól engedélyt, hogy birtokaikon várkastélyokat építhessenek.

Báthoriak.

A régi Szabolcs vármegye déli részén a debreczeni uradalom terült el, mely a Debreczeni Dózsák kihaltával a Telegdi, Tormai, Szepesi, Kusalyi Jakcs, Csaholyi és Szapolyai családra szállott. A debreczeni uradalom határszélétől, Bátor városig, továbbá Büdtől Nagyfalun át Berczelig a Tiszamentén, végül Nyíregyháza vidékén a Báthoriak voltak a földesurak. 1407-ben beiktatják őket Lóránthháza, 1419-ben Kenéz, 1438-ban Szabolcs és Balsa, 1463-ban a Nyíregyházához tartozó Mánd és Szilas puszták birtokába. 1472-ben királyi jogot nyernek Szentmihálytelkére. Ősi birtokaikkal együtt 20—22 falu és 5 puszta földesurai.

Czudarok.

A mai Szabolcs vármegye déli részén és Demecser környékén az ólnodi Czudarok s birtokutódaik, a Rozgonyiak uradalmai terültek el. A Czudarok 1361-ben jutnak Demecser, Mása, Berkesz és Tass birtokába, 138?-ban Dombrádot nyerik kir. adományúl, 1453-ban Birihez és Nagy-Semjénhez formálnak jogot, 1454-ben Nagy-Halász birtokosai.

Rozgonyiak.

A Rozgonyiak 1440-ben, 4000 frtért zálogba veszik Demecser, Kék, Pályi, Őr, Béltek, Balkány, Gúth, Görény, Körtvélyes birtokokat. 1470-ben, még Czudar Jakab életében bírják a kir. jogot összes birtokaira, melyekbe 1471-ben iktattatnak be; ezzel körülbelül 28 falu és puszta uraivá lesznek.

Losoncziak.

Tisza-Zug és Zsurktól kezdve egész Bács-Aranyosig a Losonczyak voltak a földesurak. E család 1389-ben Várda, Pálcza, Szt.-Márton földesura, 1393-ban Mándokon, 1425-ben Gáván, 1426-ban Gemzsén, 1463-ban Andaházán birtokosok.

Várdaiak.

A Várdaiak vagy Kis-Várdaiak a század végén Kisvárda várának urai, mely várhoz: Döge, Rozsály, Veresmart, Litke, Pap, Szent-György, Ajak, Pátroha stb., összesen 33 falu és 2 puszta tartozott.

Kállaiak.

A Kállaiak Kálló és Nagy-Semjén városokban, továbbá a Biritől Beszterecig és Gégenyig húzódó vonalon, nyugatra Dorog, Lök, Eszlár, keletre Panyola, Kér és délre Gúth közötti részen, 35—38 falu urai voltak. 1453-ban nyeri Kállai Lőkös János Ohat, Egyek, Bodács és Jákó birtokokat. 1457-ben Hugyaj, Nagy-Gúth és Fehéregyház birtokába iktattatnak be. 1455-ben zálogba veszik Balkányt, Görényt, Gúthot és Bélteket. 1460—1476 közötti években ismét számos birtokokba iktattatnak. A Perényiek 1430-ban már bírták Nyíregyháza egy részét és Nagy-Dobost. 1417-ben Gyulaj, Szt.-György-Ábrány és Gyulavölgye birtokosai az Agárdiakkal és Nagytárkányiakkal együtt. Bírták ezenkívűl Polgárt, Kékest, Csőszegyházt és Karászt

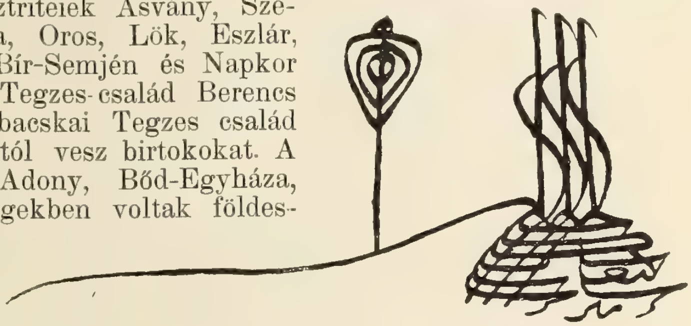
Perényiek.

A többi birtokosok.

A többi birtokosok közül: a Buthkaiak és rokonaik a Márkiak és Ráskaiak 7 faluban, a Bezdédiek 10 faluban, a Bocskaiak 13 faluban, az eszényi Csapiak 6 faluban voltak földesurak. Az Ibrányiak 1417-ben Szent-

* Csánki Dezső: „Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak Korában" czímü műve nyomán. I. kötet.

Péter, Lök stb. birtokosai. 1418-ban pallosjogot nyernek. A század közepén a Kállaiakkal együtt Ibrány és Keresztút birtokosai. A Madaiak 8 faluban, a Szokolyiak 17—20 faluban voltak földesurak. Ez utóbbiak 1487-ban Ibrány, Balsa, Büd, Keresztút, Kisfalud, Szakoly, Mihálydi, Paszab, Rakamaz, Hegyes-Adony, Téglás, Szoboszló helységekre és Macs részeire nyernek kir. adományt. A Parlagiak 1410-ben Parlag, Nádudvar, Mizsite, 1458-ben Petri, Váras-Dobos, Kis-Léta stb., 1488-ban Szegegyháza, Bekény, Geszteréd, Pügy, Tamási, Kis-Pó, Sámson, Acsád, Körtvélyes, Angyalház, összesen mintegy 28 falu földesurai. Az Obégányiak Zalkod és Kenézlő birtokosai. 1478-ban az Ujfalusiakkal, a kenézlői rév- és vámjog felett osztoznak. Az Uporiak a század elején Szabolcs, Balsa, Halász, Timár és Vencsellő földesurai, majd Kemecse, Ibrony és Öztelke, Mándok, Eperjes stb. birtokosai 1465-ben Horton földesurak. A Vajaiak már a XIII. század óta Berkesz és Gáva földesurai. 1418-ban pallosjogot nyernek, később Berczelen, Őrön, Vaján, 1445-ben Rohodon birtokosok. A Bajoniak Bajon, Görbő, Püspökladány, Zám, Ohat, Egyek, Csege, Bodács, Igar, Csege-Szent-Miklós, Szent-Margita, 1453-ban Náprád birtokosai. A Sztriteiek Ásvány, Székely, Fel-Megyer, Tura, Oros, Lök, Eszlár, 1446-ban Nagy-Kálló, Bír-Semjén és Napkor földesurai. Az anarcsi Tegzes-család Berencs és Kékcse birtokosa, a bacskai Tegzes család 1464-ben Kapolcs családtól vesz birtokokat. A Zeleméricek Monostoros-Adony, Bőd-Egyháza, Gelzse és Tegye helységekben voltak földesurak. (1476.) A Hunyadiak és a Szapolyaiak uradalmainak főhelyei, a mai Szabolcs vármegyén kivül estek. A Szapolyaiak tokaji uradalmához Szt.-Miklós, mely azelőtt Hunyadi Jánosé volt, tartozott. A Hunyadiak a debreczeni uradalmat bírták. 1476-ban Szilágyi Erzsébet a Tornaiak részét vásárolta meg, mely birtokok Corvin Jánosra szállottak, aki Csegét is bírta, mely azelőtt a Parlagiaké volt.

SZINÁN PASA TUGRÁJA.

*

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, az előbbiekét Kandra Kabos (Történelmi Tár 1893. évf. IV.), az utóbbiakét Pesty Frigyes (Századok 1874. évf.) összeállítása nyomán, az újabban felszínre került adatokkal kiegészítve.

Főispánok 1210-től 1526-ig.

Főispánok : 1210 körül Karászi Sándor; 1214 táján Simon comes; 1216 István ; 1220 Basó ; 1225 Egyed, a Balog-Semjén nemzetségből ; 1235 előtt Smaragd ispán ; 1239 Lőrincz mester ; 1262 Miklós ispán ; 1264 Dorog fia Sándor ; 1270—73 Rozgonyi Rajnáld fölovászmester ; 1300 Simon fia György ; 1304—10 Karászi Sándor mester ; 1311—1322 Dózsa mester az Aba nemzetségből ; 1318 Simon, a Semjén nb., helytartó ; 1319—21 Kállai Iván mester helytartó ; 1322—24 Gúth-Keled nb. István mester ; 1324—25 Drugeth Fülöp nádor ; 1325—1353 Dózsa fia Jakab és Pál együtt ; 1332 Olivér mester helytartó ; 1348 Gergely fia Miklós helytartó ; 1342 Iván mester helytartó ; 1348 Berzethe Miklós mester helytartó ; 1351—53 Báthori László helytartó ; 1353—57 Báthori László ; 1358 Olivér, egyúttal máramarosi főispán ; 1387 Abaházi Aba ; 1399 Kusalyi Jakcs György tárnokmester ; 1403—05 Dobi Péter mester ; 1408—09 Hosszúfalusi Sebestyén ; 1415—1418 Pálóczi Máté egyszersmind Abauj főispánja ; 1438 Alaghi Mátyás ; 1446 kisvárdai Várdai Miklós és Kállai Lőkös János ; 1447 Szokolyi Miklós és Kállai János ; 1449 Szokolyi Miklós és Péter ; 1450 Szokolyi Miklós és Kállai Lőkös János ; 1453—55 kis-várdai Várdai Miklós ; 1459 Várdai Miklós és Várdai Aladár pohárnokmester ; 1465 Both Domonkos ; 1470 Báthori András, egyúttal szatmári főispán ; Kállay János 1476 ; 1477—1492 Báthori István erdélyi vajda ; 1493—1501 bátori Báthori András ; 1501 Báthori János ; 1502—1525 Báthori István, egyúttal Somogy vármegye főispánja ; 1525—1526 Alaghi Gáspár † Mohácsnál.

Alispánok 1293-tól 1526-ig.

Alispánok: 1293 István; 1318 Iván mester; 1321 Takosi Sándor; 1325 Dezső mester; 1326 Jakab, Péter fia; 1327 Frank vagy Ferencz; 1327—31 Jakab, Péter fia; 1331 Berch mester; 1332 István mester; 1333—1336 Zeleméri Mihály mester; 1338—39 Nagysemjéni László mester; 1340—41 János mester, Gothárd fia; 1342—43 László mester, Mihály fia; 1343—45 Miklós és István mester; 1345—46 Jakab mester, Péter fia; 1345 Zoruárd; 1347—48 Kátai Lőrincz; 1349 István és Mihály; 1349 Nagysemjéni Péter, László fia, László, László fia és Mihály; 1350 Péchi Gergely; 1350—51 Vid fia Lóránt; 1353—56 László mester, Vajai János fia; 1355—56 Abrei László; 1356—59 Kántor Bereczk; 1359 László mester, András fia; 1360 Lóránt és András; 1360—61 András, Geszterédi László fia; 1362—63 Tamás, Egyed fia; 1362 Tamás, János fia; 1364 Buken mester, Lochi László fia; 1365 Pós; 1368—69 Jakab, Dezső fia; 1374 Miklós, György fia; 1377—79 Miklós, György fia; 1380 Jakab, Péter fia; Miklós, György fia; 1383—1385 Tholdi Miklós; 1393 Baldoni Péter mester, Dedachi Pál, András fia; 1395—96 Baldoni Péter mester; 1396—99 Szodorói Tamás, Domonkos fia; 1399 Kusalyi Jakab fia Gergely; 1400—1401 Hatvani Miklós és Szodorói Tamás; 1402—1403 Laskafalvi István; 1404 Dobi Péter; 1404—1406 giczei Giczey Jakab; 1406 Zebenyei Illés; 1406 Gúthi János és Barrabási János; 1407 Kiskeméndi Márton; 1408 Hosszúfalusi Sebestyén; 1409 - 1415 Baktai Gergely, Csicseri Ormós András; 1409 Rókalapi Sebestyén és Palásthy Egyed főispánoknak is említtetnek; 1415—1416 komorói Ormós András; 1416—1420 Bakthai György; 1417 Berczeli Domonkos és Bakthai István; 1422—27 Márki Antal; 1426 Csúri Gergely és Sinői Antal; 1427—1430 Bakthai Gergely; 1431—1434 Bakthai Balázs, Gergely fia; 1435—38 Madai Tamás és Bakthai Balázs; 1439—40 Madai Tamás; 1444—46 Szokolyi Miklós és Pál; 1446 Kerchi Mátyás és Perkedi Bálint; 1448 Megyeri László; 1448—1450 kisfaludi Fuló Mihály és Körtvélyesi László; 1450 kisfaludi Fuló Mihály és Csúri Pál; 1450 Gúthi János és Ártánházi László; 1451 Félegyházi Adorján; 1452 Ramocsaházi György és Csúri Pál; 1453—54 Gúthi János és Ártánházi László; 1459 Gúthi János és szilágyi Jákói Gergely; 1461 Gyulaházi Bálint és Gechei Gergely; 1462 anarcsi Tegzes Péter és Petri Derzsi Gergely; 1464 anarcsi Tegzes Péter; 1466 Rozvágyi János; 1467 Sztrithei László és Rozvágyi László; 1468—69 anarcsi Tegzes Péter; 1468 Rozvágyi János; 1474 Perkedi László, megöletett; 1478 Csúri Gergely és Sinői Antal; 1479—1492 Ártánházi László és Csúri Gergely; 1484 konyári Nagy Gergely és Túri Gergely; 1485 Henei Benedek és szováti Szederkény István; 1494—95 Petneházi Mátyás és Mindszenti Bálint; 1501 Megyeri Benedek; 1502 Ramocsaházi Mihály és Megyeri Benedek; 1505 Anarcsi János; 1506 Gúthi János és Barrabási János; Kállay Pál 1509; 1519 Gúthi János és jákói Szilágyi Gergely; 1520 Csobai János; 1524 bessenyődi Berényi János.

II. A MOHÁCSI VÉSZTŐL, A SZATMÁRI BÉKÉIG.

1. A VÁRMEGYE SZEREPE AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA, A SZABADSÁG- ÉS VALLÁSHARCZOK KORÁBAN.

Szapolyai János és Ferdinánd.

A mohácsi csatavesztés hírére Szapolyai seregével Szegedről Tokajba vonult, hol a harczból megmenekült Várdai Pál püspökkel, Báthori Endrével s a többi főurakkal és az időközben táborába gyűlt tiszavidéki nemességgel egyetemben, 1526. okt. 14-én népes értekezletet tartott, mely alkalommal a vármegyei nemességből Kállai Vitéz János, Bajoni Benedek, Várdai Mihály, Ibrányi István és Miklós jelentek meg.

A tokaji értekezlet által ez év november 10-ére kitűzött székesfehérvári országgyűlés Szapolyait királylyá választotta. A következő év márczius havában Budán tartott országgyűlésből a Ferdinánd-pártnak küldött tiltakozó határozatot a vármegyei főrendek közül: Szokolyi János és Báthori István főispán, a nemesek közül: Bajoni Benedek és Parlagi Miklós írták alá.

BÁTHORI ISTVÁN.

Láthatjuk ebből, hogy a vármegye túlnyomó része Szapolyai-párti volt. Azonban csakhamar jelentékeny változás állott be.

A Ferdinánd-párt, élén Báthori nádorral, első sorban János király legbefolyásosabb párthíveit igyekezett megnyerni. Ama kor önző és kapzsi szelleme különösen kedvezett az ily irányú törekvéseknek.

A Mohácsnál elesett főpapok és nemesek birtokait a szomszéd hatalmasok a maguk részére foglalták le, mások meg saját birtokaikat találták az ellenpárt hadaitól megszállva. Törvény és jog helyett az erőszak uralkodott.

Ferdinánd ily viszonyok között első sorban Várdai Pált igyekezett áttéríteni. Várdai egyideig habozott, mert birtokait féltette a János-pártiak bosszújától, de végül mégis átpártolt. Példáját csakhamar követték Perényi Péter és Báthori Endre, az előbbi az általa elfoglalt Pálóczy Antal javait, az utóbbi a tárnokmesterséget nyerte.

Ekkor a harcztéren is megfordult a koczka. Ferdinánd vezérei Salm Miklós és Mansfeld szept. 27-én János király seregét Tokajnál szétverték, megmaradt hada a Tiszán túl keresett menedéket, Bakits Pál pedig a rakamazi átjárónál átpártolt Ferdinándhoz, a János király-párti Török Bálint pedig Nagy-Váradig vonult vissza.

Ezzel Szabolcs területe Ferdinándé lett.

1528. év őszén ismét jobbra fordult János király ügye. Lengyelországból érkezett segédhadaival nov. 3-án Ungvárról Kis-Várdán és Kállón át minden ellentállás nélkül Debreczenig nyomult, hol Czibak Imre, Ártándi Pál és Balázs ismét zászlóihoz csatlakoztak, sőt Várdai Pál is visszatért hűségére.

János király sikereire Ferdinánd a szepesi német hadat küldte a Tiszához; ezek Tokajt visszafoglalták ugyan, de a seregben pusztító ragály miatt csakhamar visszatérni kényszerültek. Szabolcs vármegye továbbra is János király birtokában maradt.

A háboru ezután változó szerencsével tovább folyt. 1536. végén a vármegye biztosságát veszélyeztető Szatmárt Kun Gothárd, János király vezére visszafoglalta, de a győzelem életébe került.

Alvezérei ezalatt Tályát kerítették kézre. Daczára annak, hogy a vármegye János király területéhez tartozott, úgy a pozsonyi 1541. évi országgyűlésen, mint az ezen év decz. 21-én tartott miskolczi tanácskozmányon is megjelentek a vármegye rendei; az 1542. febr. 11-én Beszterczebányán tartott tanácskozmányon ismét ott találjuk a vármegye követeit.

János király halálával a helyzet nem javult, sőt zavarosabbá vált. Elfogadták ugyan Martinuzzi kormányát, de ügyeikben önállóan intézkedtek. Ez évben ugyan még Ferdinándhoz fordult segélyért a vármegye a török beütések ellen. Ferdinánd azonban mit sem tehetett, sőt az egyes főurak növekvő hatalmát féltékeny szemmel nézvén, hívei számát apasztotta.

Perényi elfogatásának hírére, Báthori Endre hasonló sorstól tartva, Nyír-Bátorban keresett menedéket. Martinuzzi politikájának e közben sikerült a vármegyét teljesen megnyerni Izabella részére. Ennek folytán az 1545. jun. 7-én tartott debreczeni gyűlésen a vármegyei nemesség több tagja vett részt.

A schmalkaldeni háboru befejeztével Ferdinánd kilátásai ismét javultak. Ekkor Martinuzzi másodízben közeledett Ferdinándhoz, e végből 1549-ben Báthori András Bonaventura nyírbátori kastélyában találkozott Salm Miklós gróf és Bornemisza Pál püspök, Ferdinánd megbizottjaival.

A köztörténetből tudjuk, hogy a tárgyalások sikerre vezettek. Izabella Ferdinánd javára lemondott a trónról, Martinuzzi pedig, önzetlen cselekedetéért, Castaldo felbérelt gyilkosaitól vette el a jutalmát. Bár a vármegye visszakerült Ferdinánd uralma alá, nem élvezhette a béke áldásait, mert 1552-ben Petrovics pusztította a Nyírséget. Ferdinánd Petrovics ellen Tahy Ferenczet küldte, aki hadait egész Munkácsig üldözte.

Az első török beütések.

E közben az egyes martalócz török csapatok is betörtek a vármegye területére. 1553-ban Hortot fenyegették, 1556-ban Pazonyt égették fel. A gyakori beütések meggátlása végett Zabardi Mátyás váradi püspök neveztetett ki a tiszántúli rész kapitányává. De nem sokáig tarthatta meg tisztét, mert 1557-ben a német hadak, az erdélyi sereg közeledtére, saját vezéreiket, Puchaimot és Dietrichet vasra verték. A segély nélkül maradt Forgách Simon pedig Nagyváradot feladta.

1558. elején Szabolcs ismét Izabellának hódolt, egyedül Kis-Várda maradt meg Ferdinánd birtokában. E fontos erősséget somlyai Báthori István 1559. január havában ostrom alá vette, számítván arra, hogy ha a várat körülvevő vizek befagynak, az könnyebben lesz megközelíthető.

E hírre Ferdinánd fáradhatatlan kassai vezére, Telekessy a vár felmentésére sietett és Sávolyi Farkast egy csapattal előre küldötte. A felmentő sereg közeledtére Báthori hadai szétfutottak. Kis-Várda ezzel egyidőre megmenekült az ostrom alól. Ez év végén azonban Balassa Menyhért, ama kor hirhedt kalandora, Váradról és Erdélyből hozott segélylyel megszállotta Várdát.

Balassa Menyhért.

Telekessy ekkor kifáradt seregét egész Tárkányig tolta előre, s ekként Balassától csupán a Tisza választotta el. Hogy Balassa figyelmét lekösse, heves ágyúzást kezdett seregére. Ezalatt Sávolyi Farkas kijátszván az előörsül rendelt Máli János gyalogságát, egyes csapatokat bevitt a várba. Telekessy 1560. január utolsó napjaiban átkelt a Tiszán, mire a sánczaiban tanyázó Balassa két tűz közé szorult. Seregétől minden élelem el volt zárva, így nem maradt más hátra, mint a visszavonulás. Telekessy nem üldözte, hanem bevonult a várba és a vár védelmét az erélyesebb Székely Antalra bízván, rövid idő mulva a Tiszához vonult vissza

Visszavonuló hadait Balassa ujból megtámadta. E nem várt támadásra Telekessy csatarendbe állította seregét, mire a megszeppent Balassa fegyverszünetet kért, amit arra használt fel, hogy idejében megszökjék a harcztérről. Telekessy, daczára tisztjei unszolásának, kik Balassa szétzüllött seregének üldözését javasolták, megelégedett azzal, hogy békében átkelhetett a Tiszán. Balassa viselkedése, különösen ez utóbbi eset, nem csekély gyanut keltett János Zsigmond udvarában.

Balassa Menyhért rövid idő mulva Zay Ferencz közvetítésével csakugyan átpártolt Ferdinándhoz. Uj urának azzal igyekezett kedvében járni, hogy Munkács visszafoglalását tűzte ki czélul. Ferdinánd e végből összes eddig rabolt birtokaiban megerősítette, sereg-tartásul pedig 10.000 frtot adott neki. Balassa a helyett, hogy Munkács visszafoglalására indult volna, a vármegyét pusztította.

Midőn Ferdinánd legidősebb fiát, Miksát Prágában cseh királylyá koronázták, a felküldött megyei követek számos panaszt nyujtottak be ellene. De hatalmas pártfogói Zay Ferencz és Pethő János közbenjárására

Balassa ezuttal csak megintetett. Balassa ez évben (1562.) csakugyan a harcztéren aratta babérait. 1562. tavaszán Báthori István, János Zsigmond vezére, Kis-Várda ellen készült. E hírre Balassa, Zay Ferenczczel Nyír-Bátor alatt termett s onnan a kénytelen-kelletlen pártjokra állott Báthori Miklóssal egyesülve, Hadad alá vonult, hol a Némethy Ferencz vezérlete alatt álló erdélyi csapatokat szétverték.

BOCSKAY ISTVÁN.

Ferdinánd uralkodásának végszakában ujból megkisérlette a békét János Zsigmonddal. De mert az erdélyi fejedelem Kis-Várda átadását követelte, a béketárgyalások megszakadtak. (1563.)

A következő évben ujból kitört a háboru. János Zsigmond török segélylyel Bátort, majd Szatmárt foglalta el. Az ecsedi egyesség után, a Báthoriak hadaival egyesülten, Kis-Várda alá szállott.

E vár akkor a két Várdai testvér parancsnoksága alatt állott. Bár a várbelieket a váratlan támadás felette meglepte, az idősebb testvér, Várdai István erélyes ellentálláshoz fogott. János Zsigmondot a makacs ellenállás igen bosszantotta, de másrészt a vár ostroma a további előnyomulást akadályozván, Báthori Miklóst küldte a Várdaiakhoz alkudozás végett. Báthorinak sikerült is a várurakat hosszas alkudozás után meghódolásra bírni oly feltétellel, hogy a vár parancsnoksága továbbra is kezökben marad.

János Zsigmond Várdáról hajókon Tokaj alá vonult, onnan Kassára vezette seregét. A szenvedett kudarcz után azonban sietve visszavonult Nagy-Váradra. Alig hagyták el az erdélyiek a vármegye területét, a Báthoriak, Várdaiak és velök együtt a megyei nemesség, ismét a királynak hódoltak.

János Zsigmond ez utolsó hadjáratának megtorlása czéljából Miksa 1565. év elején Balassát és Báthori Bonaventurát, Tokaj visszafoglalása után Rakamazra, onnan Szatmár visszavételére küldte.

Szulejmán.

A következő évben János Zsigmond a hatalmas Szulejmán szultán szövetségében indított új hadjáratot Miksa ellen.

A tatár khán.

A krimi tatár khán vezérlete alatt álló csapatokkal Debreczennél egyesülve, János Zsigmond elébb Szatmár, majd onnan Tokaj visszafoglalására indult.

Seregeinek közeledtére Schvendi Balassával és Zay Ferenczczel egész Kis-Arig vonult vissza. Tokaj sikertelen vívása közben érkezett Szulejmán halálának híre. János Zsigmond, mivel attól tartott, hogy a törökök ezuttal ellene fordulnak, elbocsátotta segédhadait és visszavonult Tokaj alól, a tatár had pedig az egész vármegyén át pusztitva, rabolva vonult le a hódoltsági részekig.

Pórlázadás.

A gyakori török beütésektől és a folytonos hadátvonulásoktól agyonzaklatott pórnép, egy Karácsony György nevü ember vezérlete alatt, fegyvert fogott. A Debreczen körül összegyűlt pórhad előbb Szolnok vívását kisérlette meg, de itt visszaveretvén, ismét Debreczen vidékére vonult. A minden terv nélkül álló csapat, rövid idő mulva tömérdek kárt okozott a környéken, mígnem Báthori Miklós teljesen szétverte őket.

A török elleni védelem czéljából az 1574: évi 5. t.-cz. Kállót végvárrá tette, védelmét pedig egy fő- és egy vice-kapitányra bízta. Első várkapitánya pixendorfi Reuber János volt, akit csakhamar Prépostváry Bálint követett. A török beütések azonban továbbra is ismétlődtek. 1580-ban Borbély Endre, Geszti Ferencz és Reibitz Albert a szolnoki béget Nádudvarnál megverték, mire a vármegye a török martalóczoktól megszabadult, de csak rövid időre, mert Bartha Boldizsár krónikája 1585-ben ismét török pusztításokról emlékezik meg. Ez évben különben éhség és ragály egymást váltotta fel.

Báthori Zsigmond.

Báthori Zsigmond trónraléptével az erdélyi politikában jelentékeny változás állott be. Szakított a török barátsággal és nyiltan Rudolfhoz pártolt Első sikereit Kálló alatt aratta. A török-ingerlő politika azonban rövid idő mulva megtermette keserű gyümölcseit, nemcsak Erdélyben, hanem a vármegyében is.

Teuffenbach Kristóf, felsőmagyarországi főkapitány, Szinán pasa jövetelétől tartván, 1593. szept. 23-ára Tarczalba hívta össze a vármegye rendeit. Ez alkalommal elhatároztatott, hogy a vármegyei nemesség Báthori István országbíró vezérlete alatt száll táborba.

Tatárok.

Szinán helyett azonban, a következő évben, Mármaros felől 10,000 tatár tört be a vármegyébe, és a virágzó Sima helységet, Szovátot és Nádudvart elhamvasztotta; csak a Nyírséget sikerült a Báthoriaknak megvédelmezni. Miksa főherczeg 1595-ben, tekintettel arra, hogy a török főhaderő távol volt, rakamazi táborából 4500 magyar, 2000 német és 1000 kozákból álló hadával portyázó hadjáratra indult. Seregével okt. 17-én Csegénél átkelt a Tiszán, onnan Szolnok alá vonult. Természetes, hogy e sikertelen portyázó hadjáratával a törököket újabb támadásra ingerelte. Az 1594—95. közötti években ily módon összesen 106 község pusztult el. 1599-ben pedig újból tatár had tört be a Nyírségre, s ezuttal Nyíregyháza is a lángok martaléka lett.

*

Adózás a XVI. században.

Az országgyűlés által megszavazott adók kivetése czéljából a jobbágytelkek összeírása rendeltetett el. Ezen dicalis conscriptiók más tekintetben is fontos kútforrását képezik ama kor történetének. Belőlük megállapíthatjuk, hogy a vármegye területe mely évben tartozott Ferdinánd és mely évben Szapolyai uralma alá. (Acsády Ignácz: A jobbágy-adózás. Akad. ért. XIV. és XV. k.) Majd az ország három részre történt szakadásával, a folytonos behódolásról, és a török háborúk következtében a jobbágyság teljes elszegényedéséről tesznek tanúságot.

Ferdinánd 1527—30. közötti években 2000 forint adót vetett ki a vármegyére, de az adó behajtása, miután a vármegye Szapolyai hatalmába került, abba maradt. 1546-ban, midőn Ferdinánd uralma ismét kiterjedt a vármegyére, 3739 porta iratott össze. Rendszeres kimutatás csak 1549-től fogva maradt ránk.

Az ezen időtől fogva összeírt porták számát, valamint a kivetett és befolyt adók mennyiségét az alábbi kimutatás tünteti fel:

Az összeírás éve	Összeirt portak száma	Ebből: szabad	Ebből: hódolt	Kivettetett	Befolyt	Jegyzet
1549 primum subsidium	3824	3685	--	4860 frt 62 dr.	4349 frt 15 dr	
„ secundum subs. .	„	„	—	4860 „ — „	4327 „ 35 „	
1550 prim. subs. . .	3865	—	—	3865 „ — „	3476 „ 20 „	
„ sec. subs. . . .	„	—	—	3865 „ — „	3603 „ — „	
1552 prim. subs. .	4145	—	—	6217 „ 50 „	5100 „ — „	237 elpusztult porta levonatott
A második részlet Petrovics betörése miatt nem volt beszedhető.						
1553 prim. subs. . .	—	2709	—	2709 frt — dr.	2500 frt — dr.	
„ sec. subs. . . .	—	—	—	2709 „ — „	2400 „ — „	
1555 prim. subs. . .	2714	2421	353	2597 „ 50 „	2280 „ — „	
„ sec. sub. . . .	—	--	—	—	2199 „ 43 „	
1557 —	—	—	—	—	115 „ 50 „	ez is Tordára küldetett
1559 —	—	776½	—	1535 frt — dr.	?	

Láthatjuk ebből, hogy az összeirt porták száma évről-évre apad. Már 1553-ban 220 puszta telek találtatott, igaz ugyan, hogy ez évben 756 uj ház épült, de ismét 48 leégett ház részesült adómentességben.

A vármegye inkább Erdélyhez hajlott. Már 1550-ben írják a rendek, hogy a vármegye kisebb része a barát kezében vagyon. 1564—65-ben az adó nem volt behajtható, mert a vármegye János Zsigmond hatalmába került; parancsára Némethy Ferencz szedte be a portánként 1 forinttal kivetett adót, csupán Miksa koronázási ajándékából szállítottak 739 frt 50 dénárt a szepesi kamarához.

Minden 20 jobbágytelek után egy adómentes maradt, a behajtást végző bíró részére. A beszolgáltatott pénzt az adóróvó vette át, aki elsősorban saját kiadásait fedezte, majd az egyes várak részére kiutalt összegeket fizette ki. Ami megmaradt, azt a szepesi kamarának szolgáltatta át, de a kamara ritkán kapott valamit a behajtott összegből, sőt a dicator adósa maradt a kincstárnak, mint például 1549-ben 84 frt 40 dénárral.

A szepesi kamara.

A szepesi kamara alapításával a pénzügyek rendszeresebb kezelést nyertek, csakhogy ekkor a hódoltsági részek már annyira kiterjedtek, hogy a kivetett adó óriási terhet rótt a jobbágyságra. 1566-ban még 1334 szabad és 196 hódolt porta iratott össze. 1567-ben, midőn Mikó Ferencz volt a róvó, összeiratott: 872 szabad és 921 hódolt telek, a kivetett összeg pedig 2679 forintot tett. Ez évben Kis-Várda és Ajak, az adó és a kamara haszna alól 12 évre fölmentetett, a kivetett összeg 1568-ban, a hátralék 1571-ben törlesztetett.

1570-ben Ibrányi Ferencz volt a róvó. Összeíratott 647½ szabad és 1580 hódolt telek. Esedékes volt 3619 frt 39 dénár, mely nagyobbrészt befolyt.

1571-ben Peykes Péter volt a róvó. Kirovatott 3593 frt 75 dénár. A török veszedelem elmultával 40 hódolt és egy szabad porta lakói visszatértek, időközben azonban 30¼ porta elpusztult (Ladány, Kinizs, Tardos, Rakamaz), — az adó nagyrészt befolyt.

1572—73-ban Peykes Péter volt a róvó. Összeíratott 500 és 1662½ hódolt porta. Esedék: 2660 frt 50 den., mely összeg nagy része nem folyt be, miután az első adófizetésig 90, a másodikig 181 porta lakói elszéledtek.

1574—75-ben ismét Peykes Péter volt a róvó. Összeíratott 483½ szabad, 1368 hódolt porta. Kivettetett: 2335 frt. Időközben Kinizs falu behódolt, így 39 porta után csak felényi vettetett ki. — 1576-ban 460 szabad és 1317½ porta íratott össze. Az esedékes összeg 2257 frt 50 dénárt tett.

1578-ban összeíratott 630½ szabad és 1013 hódolt porta. Ez évben Szakoly egészen lakosok nélkül maradt, míg Parlag, Adony, Hugyaj, Gesztered, Balkány, Nagy- és Kis-Gúth, Bolth, Miske elpusztultak.

1582-ben összeíratott 759½ szabad és 882 hódolt porta. Kivettetett 1159 frt 43 dr. 1588-ban: 712 szabad és 716½ hódolt porta. 1589-ben összesen: 1212½ porta. 1598-tól 1609-ig csupán az adózó házak irattak össze, és pedig:

1598-ban:	3398	szabad	és	1201	hódolt
1601-ben:	644	„	„	966	„
1602-ben:	252	„	„	55	„
1603-ban:	241	„	„	55	„

A porták száma a XVII. században már alig számbavehető. 1609-ben: $174^{1}/_{2}$; 1622-ben: $91^{3}/_{4}$ és $^{1}/_{8}$ szabad és $10^{1}/_{2}$ $^{1}/_{3}$ hódolt. 1626-ban 72 szabad és $11^{1}/_{2}$ $^{1}/_{8}$ hódolt; 1636-ban $120^{1}/_{2}$ szabad és 30 hódolt, erre 1647 forint vettetett ki, tehát 5 frt portánként. 1648-ban 123 szabad és 26 hódolt porta, továbbá 5 szabad és $3^{1}/_{2}$ hódolt negyedtelek íratott össze. A török iga lerázása után, 1696-ban eszközölt összeírás az egész vármegyében 40 pusztát, 8 curialis nemes-, 59 censualis nemes birtokot, $13^{3}/_{4}$ $^{5}/_{512}$ colonialis,

BETHLEN GÁBOR.

$5^{1}/_{2}$ $^{1}/_{8}$ inquilinaris és $19^{1}/_{4}$ $^{1}/_{8}$ $^{1}/_{512}$ colonialis; egyuttal inquilinaris jobbágytelket talált. (Orsz. lev. Dicalis conscriptiók.)

Idáig jutott az a vármegye, a hol a Hunyadiak korában az adó alá eső telkek száma 4300—4500 között váltakozott.

*

Labanczok dúlása.

Az 1593. óta czéltalanul folyó török háboru kimondhatatlan vészt és pusztítást okozott a vármegyében. Míg az alsó részét a török dúlta, Belgiojoso, rakamazi táborából katonáit szabad zsákmánylásra eresztette, a hozzácsatlakozó hajdúknak pedig, midőn őket élelemmel ellátni nem bírta, hasonló czélból Kerekit ajánlotta fel.

A hajduk — dicséretökre legyen mondva, — nem fogadták el Belgiojoso ajánlatát, hanem Bocskay Istvánhoz fordultak.

Renaissance-kori padok a nyírbátori ev. ref. templomban

Bocskay István.

Bocskay, történetünk e kiváló alakja, ez időben biharmegyei jószágán értesült arról, hogy az egyes főurakkal folytatott levelezése Belgiojoso kezébe került. Jól tudja azt, hogy ha késik, Belgiojoso seregestül ellene fordul. Megelőzvén hatalmas ellenfelét, az alkotmány és a vallásszabadság védelmére kardot rántott. A gazdátlan hajduk csakhamar tömegesen csatlakoztak zászlói alá. Hadaival 1604. őszén Belgiojoso ellen fordult, ez azonban be sem várva Bocskay támadását, hanyatt-homlok menekült Kassa felé, csupán a Barbiani vezérlete alatt álló, a Tiszán még át nem szállított ráczokat sikerült Bocskaynak utólérni, s ezeket okt. 25-én Rakamaznál tönkre verte. Bocskay innen Kálló alá vonult, mely várat Kátay Menyhért parancsnok okt. 29-én feladott. Bocskay e fontos véghelyet okt. 31-én kelt proklamácziójával ünnepélyesen birtokába vette, innen Kassa felé vezétte seregét és ez által a hadjárat színtere az ország északi és nyugati részébe tétetett át.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

Az eredményes felkelő-hadjárat folyamán, 1606. jan. 7-én megkezdett tanácskozások végre aug. 6-án a bécsi békére vezettek. A béke értelmében a felkelő hadjárat óta ismét Erdélyhez csatolt vármegye, Bocskaynak fiörökösök nélkül bekövetkezendő halála esetére, visszaszáll a magyar koronára. Bocskay fejedelemsége más tekintetben is kiváló fontossággal bírt a vármegye történetében. A szerte kóborló hajdukat, a vármegye déli részén, az akkor teljesen lakatlan és puszta területen letelepítette, és őket 1605. decz. 1-én kelt adománylevéllel nemesi kiváltságokkal ruházta fel. Ez által a későbbi hajdukerületnek vetette meg alapját. A Hajdu-városok közé tartozott Nagy-Kálló és Nyíregyháza is. — Előörsük Harangod volt (ma puszta), hol haranggal jelezték a martalócz török had közeledtét.

Hajduk telepítése.

Bocskaynak 1606. decz. 29-én bekövetkezett halálával, úgy a korona, mint a Kállay család egyaránt igényt tartott Kállóra, mindazonáltal az 1608-iki szerződés Kállót a hajduk részére biztosította.

Kálló azonban időközben a magyar királynak visszaadatván, a német várőrség és a városban lakó hajdúk közt csakhamar mindkét részről kegyetlenséggel párosult torzsalkodás támadt.

A többi helyekre letelepített hajduság a békés állapotokba nem tudta magát beleélni; így a nyíregyházi Báthori jószágon letelepültek is eleget garázdálkodtak. A helyzet tisztázása végett összehívott kassai értekezletre, a vármegye Lónyay Andrást és Tárkányi Ferenczet küldte követekül.

A kassai gyűlés olykép igyekezett a viszályoknak véget vetni, hogy az aug. 20-án létrejött egyesség értelmében a hajduknak Kállóért Csegét és Nádudvart adta cserébe. De ez az intézkedés nem hajtatott végre.

Báthori Gábor ezen csak úgy tudott segíteni, hogy 1609. szept. 13-án kelt adománylevelével a hajduknak Böszörményt és Pród falut adta csere és vegyes adományozás czímén.

A Kállayak ezzel visszanyerték Kállót, de a vár továbbra is a korona kezében maradt, mely fontos végvár megerősítésére az 1609. évi 61. t.-czikk az egész vármegyét ingyen munkák teljesítésére kötelezte.

A hajduk ügye ezekkel a csere-adományozásokkal korántsem volt elintézve. 1610. nyarán egyes elégedetlen csapatok felkeltek s a vármegyei nemesek birtokait pusztították, csak a kassai rendek intő levelére csillapultak le. 1611-ben pedig betörtek Kállóba és mindent felprédáltak, miért is Thurzó György nádor Bosnyák Tamást küldte megfékezésök végett Szabolcsba.

A Tisza mellett fekvő Polgárt és Puszta-Szt.-Margita birtokokat a hajduk szintén Bocskaytól nyerték, mely adomány, noha II. Mátyás király 1613. ápr. 1-én kelt szabadalom-levelével megerősíttetett, nem volt végrehajtható, mert az egri káptalan a beiktatásnál ellentmondott, minek következtében 1614-ben az ügy a királyi tábla elé került.

Bíráskodási tekintetben az 1618. évi 83. t.-cz. a hajdukat, mint más nemeseket, Szabolcs vármegye hatósága alá rendelte, mely körülmény, mint látni fogjuk, még elég dolgot adott a vármegyének.

Bethlen Gábor.

II. Ferdinánd trónraléptével az oly sok küzdelem árán kivívott vallásszabadságot ismét veszély fenyegette. A cseh felkelés hírére Bethlen Gábor felismervén a pillanat fontosságát, a vallásszabadság védelmére kardot rántott.

Harczrakész seregével 1619. aug. havában indult el Gyulafehérvárról, miután alvezérét, Rákóczy Györgyöt előre küldte. Szept. 10-én már Debreczen alá érkezett. Bethlen híveinek még augusztus hó folyamán sikerült a hajdukat a felkelés eszméjének megnyerni, miután Buquoi seregéből is sokan szöktek át, a vármegyei protestáns vallásu és nagyobbrészt Erdélyhez szító nemesség készségesen csatlakozott zászlóihoz Kálló kapitánya, Lónyay András is kaput nyitott. Ezzel a vármegye ismét Erdélyhez csatoltatott. Kassa meghódolásának hírére Bethlen szept. 17-én átkelt a Tiszán és Kassára vonult, miáltal a hadjárat színtere az ország felső és nyugati részébe tétetett át. Az 1621 évi decz. utolsó napjaiban kötött nikolsburgi béke értelmében a vármegye az erdélyi fejedelem birtokában hagyatott meg.

Bethlen második és harmadik támadása nagyobb mozgalmat nem idézett elő a vármegyében, csupán 1626. szept. havában vonult keresztül Horváth István dandára Fülekre. Bethlen Gábor 1629. nov. 15-én bekövetkezett halálával a helyzet lényegesen megváltozott.

Brandenburgi Katalin.

Fejedelmi székét öröklő özvegye, a Ferdinándhoz szító Brandenburgi Katalin ösztönzésére, Kovács Péter mezei kapitány és Szunyogh Gáspár kővári hadnagy behívták Ferdinánd kassai fegyvereseit a vármegyébe. De a cselszövény csakhamar kiderült. Csáky Istvánt, az erdélyi katholikus párt fejét, Katalin kegyenczét, Almás várába szalasztották, honnan Csáky 1630. január havában Bethlen kincseivel együtt a vármegyében tartózkodó nejéhez, Forgách Évához menekült, az erdélyi rendek pedig Rákóczy Györgyöt választották fejedelemmé.

I. Rákóczy György.

A Ferdinánd-párt kudarczát megtorlandó, Bornemisza János kassai alkapitány 1630. nyarán a Tiszához közelgett. Rákóczy György vezérei, Zólyomi Dávid és ifj. Bethlen István megelőzvén őt, seregét Tokajnál szét-

ESZTERHÁZY MIKLÓS.

verték. Ezzel a vármegye az erdélyi fejedelem kezébe jutott, de egyuttal további küzdelmeknek is színtere lett.

Eszterházy nádor ez év végén ujból támadást intézett Rákóczy ellen. Ferdinánd híveinek akkoriban elég kedvező volt a helyzetök. Az időközben megerősített kállói vár kezökben volt, hasonlólag Tokaj is, melynek védelmére Eszterházy Rakamaznál sánczot ásatott, s azt Eszterházy Pál védelmére bízta. Daczára, hogy időközben Pázmány fegyverszünetet hozott létre, a rakamazi hadak egész Nánásig nyomultak előre. Rákóczy alvezérei, e provokáló fellépésre első sorban Kálló ellen fordultak, azt fölperzselték, s onnan márcz. 15-én hajnalban az időközben hozzájok csatlakozott hajdusággal Rakamazt támadták meg. Az 1500 zsoldos által védett sánczokat, ötórai heves küzdelem után bevették. Eszterházy Pál és Bornemisza János mintegy 300-ad magokkal kompon menekültek a túlpartra, a többiek részint a megáradt Tisza hullámaiban lelték halálokat, részint az erdélyiek fogságába kerültek. A rakamazi harcz Eszterházy nádort csakhamar békére kényszeríté.

Pórlázadás.

Ama nehéz és vígasztalhatatlan helyzet, melybe a föld népe az idegen zsoldosok táborozása következtében jutott, 1631. őszén a Nyíren nyilt lázadás okozója lett. Főképen az Eszterházy hadaitól agyonzaklatott pórnép, egy Császár Péter nevü ember vezérlete alatt nyilt fölkelésben tört ki. Minthogy pedig a lázadás mindegyre komolyabb arányokat öltött, ifj Bethlen István és Csomaközi András váradi kapitány egyesült erővel Nyír-Bélteknél szétverték a pórokat. Vezéröket 1632. év elején elfogták, maradék hadát legnagyobbrészt levágták, az elfogottakat pedig embertelen kínzások közt végezték ki. Noha a vármegye inkább az erdélyi fejedelmet ismerte el urának, közigazgatásilag mégis a magyar király birtokában lévőnek tekintetett, mely uralmat a császári őrséggel megszállott Tokaj, Nagy-Kálló és Kis-Várda igyekezett biztosítani.

E fontos véghelyek megerősítésére az országgyűlés részéről ingyen munkák rendeltettek. Már az 1613: VIII. t.-cz. kötelezte a kállói vár megerősítésére Bereg és Szabolcs vármegyéket. Hasonlóképp intézkednek az 1618: 49, 1622: 36, 1635: 92, 1649: 86, 1655: 116, 1659: 130. törvényczikkek. Tokajhoz pedig ugyanakkor a dadai járás rendeltetett ki, mig Kis-Várda csupán a tartozékai által végzendő munkák útján erősíttetett meg. A kállói várra igényt tartó Kállay családnak az 1635: 81. t.-cz. kárpótlást rendel.

Nem csekély gondot adott az országgyűlésnek a vármegyében tartózkodó hajduság. Az utolsó három évtized küzdelmei közepett az egyes hajducsaládok által lakott helységek számos szökött jobbágy által gyarapodtak; több község igényt tartott a hajdu-szabadalmakra; köztük Nyír-Bátor és Nyíregyháza teljesen függetlenítették magukat a vármegyei, illetve a földesúri hatóság alól. A szökött jobbágyok kiadását, valamint az adófizetést megtagadták. E viszás helyzet tisztázása végett az 1635: 68 és 1638: 67 t.-czikkek a hajdu-szabadalmakra igényt tartó Nyíregyháza, Téglás, Szent-Mihály, Dob, Bűd, Uj-Fehértó, Nyír-Bátor és Nyír-Adony helységeket jobbágyi állapotba helyezték vissza.

A svédekkel kötött szövetség következtében Rákóczy 1644. év elején ismét támadólag lépett fel. Kállót őrsége, febr. 15-én ellenállás nélkül feladta. Rákóczy ekkor innen kiáltványt intézett a nemzethez, s míg

alvezérét, Kemény Jánost Szatmár elfoglalására küldte, addig ő maga Sáros-Patak ellen indult. Késedelmes eljárása azonban a hadjárat sikerét teljesen megbénította. 1644/45. év telén nagyrészt Rakamaz körül táborozott. Arra a hírre, hogy Puchaim a háta mögé kerül, elhagyta a sánczokat, seregét kivonta a vármegye területéről és Brünn felé indította.

Időközben a Ferdinánd ajándékaitól megvesztegetett porta Rákóczyt a hadjárat folytatásától eltiltotta. Rákóczy ekkor visszavonulni kényszerülvén, elébb 1645 aug. 8-án Ferdinánddal szerződést kötött, mely szerint a vármegye ismét az erdélyi fejedelemséghez csatoltatott, a mit a linczi béke (decz 15.) is megerősített.

Rákóczy a visszakerült vármegye, valamint a kállói vár igazgatását hasonnevü fiára bízta. Így a vármegye megmenekült az idegen zsoldosok pusztításaitól. Egyúttal a török beütések is szüneteltek.

IFJ. BETHLEN ISTVÁN.

II. Rákóczy György.

I. Rákóczy György halálával ismét a háboru fergetege zúdult a vármegyére. Fiának, II. Rákóczy Györgynek, szűk volt az erdélyi fejedelemség, miért is a lengyel korona megszerzésére törekedett. A lengyel királylyal folytatott versengés következtében Lubomirski 1657. jun. havában betört a vármegyébe és annak felső részét elpusztította; Rákóczy pedig Kázmér lengyel király fogságába jutott.

Sikertelen törekvéseivel egyúttal a szultán haragját is magára vonván, kiszabadulása után új szövetségeseket keresett. Hogy Ferdinánd jóakaratát megnyerje, visszaadta Kállót, melyet Souches tábornok átvevén, parancsnokul Károlyi Lászlót rendelte ide. A következő évben (1659) kállói kapitánynyá lett Sennyei Ferencz már az egész vármegye megszerzését tűzte ki czélul. Ezalatt Rákóczy megbánva várainak átadását, azok visszaszerzésére törekedett. E végből Stahremberg Guidó gróf tokaji parancsnokot csellel elfogatta, 8 ezer lovas és 4 ezer gyalogból álló hadával Ónodot, Kállót és Tokajt visszaszerezte; de Spankau közeledtére Tokaj alól elvonult.

Mindennek ellenére a török-ingerlő politikának szomoru következményei nem maradtak el. Míg Rákóczy a trónjáért folytatott önző küzdelemben a fenesi csatatéren halálosan megsebesült, a török élt az alkalommal és Nagyváradot fogta ostrom alá.

Lipót

Rákóczy halálának hírére Tokaj önként kaput nyitott Souches hadai előtt, Kállót pedig Rákóczy özvegye, Báthori Zsófia, visszaadta Lipótnak. Souches 10,000 főnyi hadával Rakamazig nyomult előre, a helyett azonban, hogy Várad felmentésére sietett volna, futárokat küldött Gráczba utasításokért. E közben Várad aug. 27-én elesett. Szejdi pasa a megmaradt őrséget

Debreczenbe kisértette; útközben néhány huszár valóban vakmerő támadást intézett a kisérő török csapatok ellen, de a túlerővel szemben Kállóba kényszerült visszavonulni. — Szejdi pasa a megsarczolt Debreczen alól a Nyírségbe és a Bodrogközbe vonult, útközben Kabát, Szoboszlót felégette, földeit elpusztította. A hajduság, odahagyva a mezei munkát, Kállóba menekült. Számos falu lakatlanná vált; csak a török elvonulása után, karácsony felé mert a föld népe a meghagyott termés betakarítása végett visszatérni. A vármegye legnagyobb részben behódolt.

Kemény János.

Az erdélyi fejedelemségért folytatott versengésben Lipót Kemény Jánost pártolván, Montecuccoli, 1661-ben seregével Harangod körül táborozott, hogy onnan a felajánlott erdélyi várak átvételére induljon. Ez év őszén Montecuccoli szokott lassuságával visszatért a Nyírségbe, hadai egy részét Kállón hagyta, onnan a Tisza felé vonult. Novemberben még Tokajnál táborozott.

Montecuccoli martalócz hada jóformán mindent elpusztított. Többek között Anarcsról 40, Bákáról 30 szarvasmarhát hajtottak el. Volt is elég panasz ez évben a Kis-Várdán tartott megyegyűlésen; holott akkor elsősorban a török elleni védelemről kellett volna gondoskodni.

A szultán, hogy Kemény Jánost elpártolásáért megbüntesse, 100,000 főnyi hadat küldött Erdélybe. Ezalatt Kucsuk Mehemed váradi pasa jóformán az egész vármegyét elfoglalta. Egyedül Kálló maradt Lipót birtokában. A nemesség közömbösen nézte a török terjeszkedését. Hasztalan fenyegetődzött Wesselényi, nem szállottak táborba. A protestánsok ekkor inkább a törökhöz szítottak, különben is egy német hadátvonulás felért bármely török pusztítással. Rottal hadai Demecserben közel 300 frtot érő kárt okoztak, Apagy, Ibrány, Ó-Fehértó, Veresmart, Gégény, Komoró helységekben a marhákat mind elhajtották, Bessenyődön még a szekereket is elszedték. Nem csoda, ha a hódoltsági részek ekkor érték el legnagyobb kiterjedésöket.

Jóllehet, Rottal hadai a Tisza környékén táboroztak, 1663-ban a török martalóczok egész Tokajig száguldoztak.

A vasvári béke értelmében a vármegye visszakerült Lipót uralma alá. Ennek azonban nem igen örülhetett a föld népe, mert Rottal hadai továbbra is ott maradtak. Bécsben megigérték ugyan, hogy a kállai zsoldos had magyarokkal fog felcseréltetni, de ez csupán igéret maradt. Az idegen zsoldos had főleg a hajdusággal nem tudott megférni. A gyakori torzsalkodások következtében Vid és Malador falukban elhelyezett ráczok, a nánási és böszörményi hajdukon szándékoztak bosszút állani. A hajduk e támadásról idejekorán értesültek és Vid falut elpusztították.

A bécsi kormány önkényes eljárása mindegyre fokozta az elégedetlenséget. A nemesség főkép tanácskozások útján igyekezett a sérelmeket orvosolni; az e végből 1667. nyarán tartott beszterczebányai, utóbb az 1669. év eperjesi gyűlésen ott találjuk a vármegye követeit, de ezen gyűlések tartását Lipót csakhamar eltiltotta. Az ország főurai ellenben, élükön Wesselényi nádorral, összeesküvést terveztek, melyben többek között Vay Mihály, Kende Gábor és Petrőczy István is résztvett. A Lipót feloszlató rendelete daczára 1670. jan. 24-én Kassán egybegyült rendek, a végek őrizetére 1418 katonát fogadtak fel, kiket Ispán Ferencz vezérlete alatt a vármegyébe rendeltek. Wesselényi és Zrinyi Péter e közben Kállót váratlanul elfoglalták és Kis-Várdát felégették. Azonban Wesselényi váratlan halála az eseményeknek egész más irányt adott. Az összeesküvés csakhamar vérbe fojtatott, a bécsi kormány pedig elérkezettnek látta az időt az alkotmány és vallásszabadság megnyírbálására

Wesselényi-féle összeesküvés.

Az Erdélybe menekült bujdosók ezalatt, támaszkodva az óriási adó súlya miatt elégedetlen lakosságra, 1672. tavaszán Petrőczy, Kende Gábor, Szuhay Mátyás és Szepesi Pál vezérlete alatt 800 lovassal betörtek az or-

ESZTERHÁZY PÁL.

szágba. Huszein aga 500 törökkel csatlakozott hozzájok. Útközben a hajdukat igyekeztek felkelésre bírni; a kállói őrséget azonban Barkóczy Istvánnak sikerült a Lipót iránti hűségben megtartani. Kende márczius végén már Nyíregyházáról szólítja fel a vármegyét élelem szállítására. Helyzetök mindegyre kedvezőbb lett. Ibrányi már Tokajt fenyegette E hírre Spankau 1100 emberrel Debreczen ellen vonult, mely akkor a felkelők főfészke volt; de ezalatt Szuhay, Szepesi és Kende Kállót ostromolták. Spankau attól tartván, hogy Szuhay elállja útját, visszavonult. Eközben a föld népe minden oldalról felkelt és az időközben 15,000-re szaporodott kuruczhad Kálló elfoglalása után Spankaut kiűzte a vármegye területéről, sőt Kis-Várda is kezökbe jutott Csak báró neudingi Cobb Farkas segélyével sikerült Spankaunak a kuruczokat okt. 26-án Györkénél (Abauj) szétverni. A menekülőket egész Kállóig üldözte.

A felkelők 1673. január végén Nyír-Bélteknél, majd Barkóczy és Pálffy Miklós által 1674-ben Nánásnál ujból megverettek; ez utóbbi helyen 500 felkelő konczoltatott fel. A menekülőket a váradi pasa vette pártfogás alá.

Bujdosók.

A bujdosók mindazonáltal nem csüggedtek. Április havában a kegyetlenkedéseiről hirhedt Cobb Farkas vonult Debreczen ellen. De itt felkészülve fogadták, mire gyalogságát az időközben visszaszerzett Kállóba rendelte, a segítségül hívott ónodi hadakat pedig, minthogy visszavonulásáról őket elfelejtette értesíteni, az egyesült magyar-török had felkonczolta.

Csakhamar a reakczió is megkezdte működését. Míg az Ampringen János Gáspár teljhatalmú kormányzó elnöklete alatt álló vértörvényszék számos protestáns papot és tanítót gályarabságra itélt, Spankau a megyebeli protestánsokat kezdte üldözni. Az adózó nép pedig a reája nehezedő teher alatt majdnem összeroskadt

1675. november havában a felkelők ismét támadólag léptek fel. Strassoldo kassai kapitány még idejében értesülvén e hírről, tekintélyes sereggel átkelt a Tiszán, s útközben Barkóczyval és Schmidt kállói parancsnokkal egyesülve, Debreczen ellen indult. De ez a hadjárat nagyobb eredményre nem vezetett, mert a következő évben a bujdosó kuruczok egész Ónodig száguldoztak. Ónod alól mintegy 1000 főből álló kuruczhad Kálló ellen indult, de itt Schmidt tábornok lövészeitől érzékeny vereséget szenvedett.

Barkóczy ekkor engedékenységgel igyekezett a felkelőket megnyerni. 1677-ben Bécsbe utazott, hogy az udvar hozzájárulását az engesztelő rendszabályok életbeléptetéséhez megszerezze. Erre nagy szükség is volt, mert a január havában Kis-Várdán tartott közgyűlésen keservesen panaszkodnak a rendek a német katonák garázdálkodásai miatt. Barkóczy ekkor az idegen zsoldos had által okozott károk ügyében tanúvallomásokat rendelt; hogy pedig népszerűségét emelje, Kállón huszárokat tartott maga körül. Az elégedetlen protestánsok közül, némi engedmények árán többeket Lipót hűségére térített, de a többség ezután is a felkelőkkel tartott.

A belbéke helyreállítása körül kifejtett tevékenységét váratlanul a vérengző Cobb Farkas tábornok megjelenése zavarta meg.

Cobb a szatmári vereség után az Ecsed körül táborozó kuruczok ellen készült, de mert seregéből a magyarok nagy számmal megszöktek, hadát visszavonta a Tiszához; a merre elvonult, mindent elpusztítottak katonái. A fölkelők élére 1678-ban az ifju Tököly Imre állott. Franczia és török segélylyel csakhamar hatalmába kerítette egész Felső-Magyarországot. 1680. őszén a törökök és Apaffy váratlanul ostrom alá fogták Kállót. A templomot összelövöldözték, a várost felgyujtották. Az őrség egy része meghódolt, más része a rakamazi táborba menekült. Tököly a változó szerencsével folyt felkelő hadjárat közepett, 1681. júl. havában Nyír-Bátor körül táborozott, honnan azonban a császári had közeledtére lejebb vonult, mire Kállót a császáriak visszafoglalták. A felkelő hadjárat által okozott tömérdek kár ez évben a bécsi kormányt engedékenységre kényszerítette. Lipót Sopronba országgyűlést hirdetett, Saponara pedig nov. 13-án Szoboszlónál Tökölyvel fegyverszünetet kötött, melyet 3 nappal később a gávai táborban Caprara is megerősített. Tököly hadainak téli szállásul Szabolcs, Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék jelöltettek ki.

Tököly Imre.

Tököly ezzel ismét urává lett a vármegyének és az Apaffy által 1682. aug. 16—20. közt visszafoglalt Kálló várának. Tököly a fegyverszünet alatt kötött házasságával nagy vagyont szerzett, miután pedig Kara Musztafával, az új fővezérrel kötött szerződés értelmében hatalmas segélyt nyert, 1682. őszén ismét felkelt. Midőn Kara Musztafa 1683. tavaszán 250,000 főnyi sereggel lépte át a Dunát, Magyarország elveszettnek látszott a Habsburgokra nézve. Tököly-párti volt az egész nemzet, még Barkóczy főispán is kuruczczá lett, nehogy a vármegyében levő birtokai veszendőbe menjenek. Bécs felmentésével azonban a helyzet lényegesen megváltozott.

Míg a nagyvezir a szövetségesek hadai elől eszeveszett futásban keresett menedéket, addig Tököly a váradi pasával a felvidéken át igyekezett hazájába jutni. Nov. 20-án kelt át Kenézlőnél a Tiszán és 21-én már Debreczenben volt. Nov. 29-én kelt levelével felhívta a vármegyét, hogy Harangodon, a hol ekkor maradék hada felett szemlét tartott, hódolatát mutassa be.

A vármegye, tekintettel Sobieski közelgő hadaira, felette nehéz helyzetben volt; egyfelől a felkelés ügyéhez való önzetlen ragaszkodás, másfelől Tököly letűnő szerencsecsillaga s a császári seregek kegyetlen boszúállása, felette aggasztották a hazafiak szívét.

Petneházy Dávid még ekkor sem csüggedt; lovashada csak Sobieski kivonulására várt és decz. 16-án már ismét Tokajnál táborozott. A következő év február havában Kis-Várdán gyülekeztek a kuruczok, s 7000 főnyi tatár-haddal szaporodva, Szatmár ellen indultak. A török uralom bukásával azonban Tököly ügyét nem bírták megmenteni. Leghívebb emberei, köztük Petneházy is elhagyták, csupán egy kis csapat tartott ki mellette rendíthetetlenül.

A mint a császári ezredek elhagyták a tiszai részeket, 1685. május havában Tokaji és Szalontay, valamint a többi kurucz csapatok kivonúltak a vármegyéből, csupán Kállón maradt csekély őrség. Mintha a felkeléshez való ragaszkodás utolsó lobbot vetett volna, julius havában a pórnép is nagy csendben gyűlt össze.

A kurucz had előnyomúlását ezúttal sem koronázta siker. Eperjes eleste után Tököly Tokaj alá húzódott, mely vár szept. 29-én a császáriak kezébe került. Tököly ekkor, mivel időközben Schultz tábornok a vármegyébe tört be, elébb a Bodrogköz alján keresett menedéket, majd onnan

DES SOUCHES TÁBORNOK.

október első napjaiban átkelt a Tiszán és másfél ezerre leolvadt hadával (ezek közt Petrőczy, Kende, Deák Ferencz, Ubrizy Pál, Szirmay András, Bessenyei Nagy Mihály) Kállón át Komádiba, majd onnan Váradra vonult, hol Ahmet pasa bilincsbe verette.

Az üldözött had nyomán előnyomuló Schultz tábornok előtt egymás után nyitottak kaput Ibrány, Kis-Várda és Kálló. Schultz kivonulásával báró Barkóczy vette át Kálló parancsnokságát.

Tököly elfogatása után pártja szétzüllött, mezei hadai, Szücs János és Deák Ferencz vezérlete alatt, Barkóczy előtt letették a hűségeskiüt.

Barkóczy, hogy a megyei lakosságot teljesen megnyerje, seregében nagy fegyelmet tartott. Sajnos azonban, ekkor már úgysem volt mit elpusztitani; az utolsó kuruczháboruban Királytelek, Nyíregyháza elpusztult és a lakosok annyira elszegényedtek, hogy igavonó barmok hiányában, az emberek önmagokat voltak kénytelen befogni. A felkelés elnyomatásával Caraffa megkezdte a protestánsok üldözését, amiben méltó társakul szegődtek Sombach, a későbbi kállói és Löffelholz ecsedi parancsnokok.

Nem csekély teher járult az elpusztított falvakra az úgynevezett hibernialis portiók kivetése által. Löffelholz és Sombach hadai ezt kiméletlen szigorral hajtották be; hadaikból kerültek ki a nép legkegyetlenebb zsarolói.

A folyton növekvő katonatartási terhek miatt a vármegye 1695-ben az állandóan Bécsben tartózkodó Zichy István főispánhoz fordult. Közbenjárására az eddig fizetett 2530 egész portio leszállíttatott 1980 portióra, a mi 49,500 forint értéket képviselt. A főispán egyúttal figyelmeztette a vármegyét, hogy ezt fizesse ki, különben nagyobb baj lesz belőle. (Lukács Ö., Nyíregyháza tört.)

Bár a felkelés teljesen le volt verve, az idegen zsoldos had zaklatásaitól agyongyötört földnép csak alkalomra várt, hogy elnyomói ellen felléphessen. E mozgalom, melyet Tököly bujdosó katonái csak szították, egy vásári verekedésből fejlődött ki.

A Sáros-Patakon egybesereglett vásáros nép a gyűlölt pataki kapitányt felkonczolta és a császári hadat szétverte. Innen egy részök, Tokaji Ferencz vezérlete alatt, Vaudemont herczeg hadai elől menekülve, jul. 17-én Rakamaznál átkelt a Tiszán és jul. 20-án a Leányvára körül átvergődöttekkel Kálló alatt találkozott, a várat bevették, de az üldöző császáriak elől tovább menekülni voltak kénytelenek.

II. Rákóczy Ferencz.

Ezalatt azonban a Rákóczy-uradalom jobbágyai, a bodrogközi felkelők sikereire Harangod és Bölcs közt gyűltek össze; czéljok volt, hogy a Bécsből birtokaira visszaérkező II. Rákóczy Ferenczet a felkelés vezetésére megnyerjék. A mozgalom mindegyre komolyabb arányokat öltött. Károlyi Sándor szatmári főispán, már jul. 8-án, a lázadók megfékezésére az egész Tiszavidéki nemességet Kálló alá hívta össze.

A felkelt pórhadat Buttler egri kapitány rövid idő alatt szétverte, és tőlük 3 ágyút s 7 zászlót vett el. Augusztus végén Szalontay fellépésére

a szétugrasztott felkelők újból tömörültek. Az öreg Nigrelli gróf e hírre annyira megijedt, hogy Szabolcsot és a hajdu-városokat felkelésre szólította. Szalontay, a minden oldalról összegyűlt hadak ellen sikerrel nem működhetvén, ügyesen kisiklott üldözőinek a körmei közül.

A belbéke nagynehezen helyreállván, az insurrectiót haza küldték, a vármegyébe pedig Eszterházy Antal hadát vezényelték.

Bár e had csupa magyarokból állott, garázda fellépése miatt épen nem tudta megnyerni a vármegye rokonszenvét.

A bécsi kormány alkotmányellenes törekvései, az erőszakos katonafogdosás, a roppant adó és a katonatartás egyre szitották az elégedetlenséget.

Bercsényi Miklós.

Az elégedetlenek élére eleinte Bercsényi Miklós ungi főispán, tehát ama férfiu állott, aki az 1697-iki pórlázadás leverésében nagy szerepet játszott. Az elégületlenek első összejövetelei 1701. február havában, Bercsényi ungvári kastélyában, a farsangi mulatságok alatt tartattak. A tiszavidéki nemesség sorából megjelentek a Vayak, az Ilosvayak, és ott volt Rákóczy Ferencz is. A bécsi udvar neszét vevén a dolognak, Rákóczyt elfogatta. Hasonló sors érte Vay Ádámot is, akit Kassára vittek, de csakhamar szabadon bocsátottak. Bercsényi ellenben szerencsésen eljutott Lengyelországba, hol a börtönéből kimenekült Rákóczyval rövid idő mulva találkozott.

Míg a megmenekültek idegen földön tünődtek a haza sorsán, itthon a kormány ujabb és ujabb terhekkel sujtotta a lakosságot.

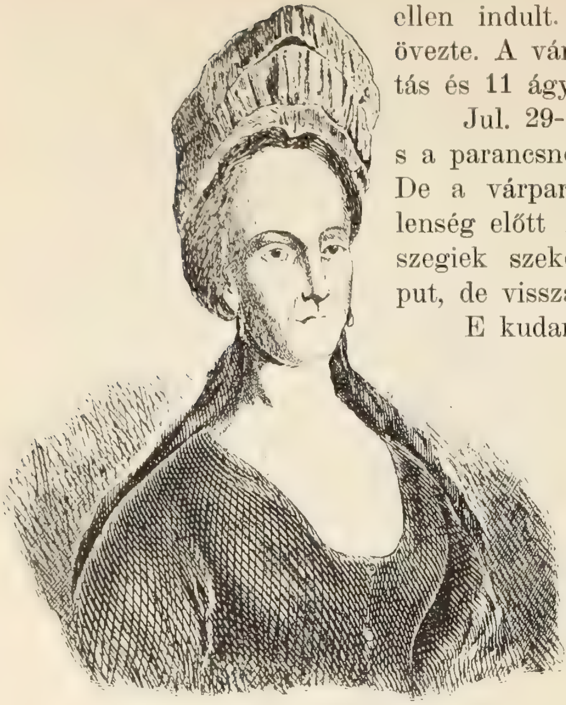
A lerombolandó várakhoz ingyen munkát kellett szolgáltatni. 1702. febr. havában pedig br. Gombos Imre huszárezrede számára a vármegye rendeltetett hadállító kerületül. Ez az erőszakos rendszabály lett okozója a későbbi mozgalmaknak. Debreczen környékén, az ujonczokból álló Montecuccoli-ezred garázdálkodott.

Az elkeseredett pórnép csak vezérre várt, hogy kínzóitól megszabaduljon. Az is akadt nemsokára. Esze Tamás, Rákóczy tarpai jobbágya, hogy a besoroztatást kikerülje, Kis Alberttel Lengyelországba futott, honnan Rákóczy zászlóival tért vissza. Felhívására az elégületlen pórnép a beregmegyei Vári táján kezdett gyülekezni. Nigrelli gróf, kassai tábornok, az egész felkelésnek nem nagy jelentőséget tulajdonított, mégsem szándékozott hadvezéri tehetségét próbára tenni, hanem Károlyi Sándort bízta meg a pórhad szétverésével. Károlyi 1703. jun. 2-án kelt felhívására, a vármegye vonakodott felkelni. De a pórokat Károlyi Dolhánál szétverte, honnan azok az erdőkben kerestek menedéket.

Ezalatt jun. 16-án Rákóczy is megérkezett a határra.

Junius 27-én kibocsátott híres kiáltványa aránylag csekély hatással volt a vármegyei nemességre, még a hajduk is vonakodtak felkelni. Kálló különben császári haddal volt megszállva, így a nemesség a pórok esetleges támadásaitól félve, családostul a mocsaraktól védett Kis-Várdában keresett menedéket. Rákóczy hadai egyre szaporodtak Jul. 14-én sikerült a tiszabecsi révnél átkelnie, jul. 17-én már Szatmár körül táborozott. Náményból a vármegyéhez jul. 18-án intézett kiáltványa után, másnap már Vaján tűzték ki a felkelés zászlóit. Vajáról Kis-Várda alá vonultak. Az ekkor már 8000-re felszaporodott sereg a várat körültáborozván, a várbelieket csatlakozásra szólította fel. A várbeliek ezt megtagadták és csupán semlegességet fogadtak.

Rákóczy innen elindulva, jul. 23-án Gyulaj, majd jul. 26—29. közt Sámson körül táborozott. Ekkor már a nemesség közül is számosan csatlakoztak seregéhez, köztük Bessenyey Zsigmond és Ibrányi László volt Tökölyezredesek; a hajduk csak azzal a kikötéssel voltak hajlandók csatlakozni, ha a hon maradt háznépüket örökös rettegésben tartó kállai vár bevétetik. Miután e tervet a vármegyei nemesség is melegen pártolta, Rákóczy Kálló

BÁTHORI ZSÓFIA.

ellen indult. Kállót ekkor öt erős földsáncz övezte. A várat 400 hajdu, 40 császári muskétás és 11 ágyu védelmezte.

Jul. 29-én Rákóczy is a vár alá érkezett, s a parancsnokot a vár feladására szólította fel. De a várparancsnok nem akart ágyútalan ellenség előtt meghódolni, mire másnap a diószegiek szekerczékkel támadták meg a várkaput, de visszaverettek.

Kálló meghódolása.

E kudarczon felháborodva, a lithvániai tatárok, a várat környező homokbuczkákról, megtüzesített nyilakkal, a sánczokat környező istállóépületeket gyújtották fel. A tűztől való félelem miatt a lakosság Eckstein János kapitányt a vár feladására kényszerítette; a délután öt órakor megperdült dob adott jelt a meghódolásra. Rákóczy a várban talált ágyúkat seregéhez rendelte és ezek képezték első tűzérségét; a várbeli salétromfőző házak pedig megkezdték működésüket. Kálló megvételével a hajdu-városok is csatlakoztak, a megyei nemesség pedig egész udvart képezett Rákóczy körül. Vay Ádám (udvari marchal) főudvarnagy, Kállay Ferencz, Gyulay János alezredesek, Jékey Zsigmond tábormester lett. Szept. 9-én Csicseri Orosz Pál már Tokajt zárta körül. Rákóczy vezérei ez év őszén a morva és az osztrák határszélekig lobogtatták a diadalmas kurucz zászlókat. Az országban maradt császári hadak támadásai ellenében, Rákóczy a tiszavidéki csapatokat összpontosította és azok vezérletét Ibrányi Lászlóra bízta; decz. 4-én pedig Gyulay Ferenczet a tiszántúli hadak főkommisszáriusává nevezte ki. Kis-Várdán a hadifoglyok helyeztettek el.

Rákóczy, 1704. febr. 11-én kelt rendeletével úgy a kállai, mint az ez év január havában meghódolt tokaji várak széthányását rendelte el, Váradot pedig ostromzárral vétette körül. A váradi ostromzár élelmezése czéljából, a vármegyének 407½ köböl lisztet, 270 mázsa húst, 23 szekeres és 11 gyalog embert kellett a diószegi prófuntházhoz szállítani.

A következő év első fele, a császáriak részéről, a hadsereg szervezése és a szécsényi gyűlésre való előkészületek következtében, inkább csak kisebb jelentőségű csetepaték közt telt el.

Károlyi Sándor.

Rákóczy máj. 20-án tudatta a vármegyével, hogy a tiszántúli hadak vezérévé Károlyi Sándort nevezte ki. Károlyi megjelenésére nagy szükség volt. A tiszai hadak elszéledtek, sőt akadtak bujtogatók, kik a katonákat a felkelés alól elvonni igyekeztek. Károlyi ezek ellen szigorral lépett fel.

A hadsereg kiegészítése végett elrendelt ujonczozás portánként 4 jó fegyverest szedett. Szept. 12-én megnyílt a szécsényi országgyűlés. A főurak közül Vay Ádám tevékeny részt vett a tanácskozásokban. Főleg a vallásügyi vitáknál hatott mérséklőleg a protestánsokra.

Még el sem széledtek a rendek, midőn híre jött, hogy Herbeville, miután a Maros völgyén tervezett betörése kudarczot vallott, Szegedről Debreczenen s onnan Váradon át igyekszik Erdélybe jutni. Rákóczy Eszterházy Antalt küldte 7000 gyalogból álló hadával Csege, Szt.-Margita és Debreczen felé. Okt. 12-én Rákóczy is megindult Szerencsről; Tokajon át okt. 15-én

Nyíregyházára ért, onnan a Szilágyságba vonult. Eszterházy Antal okt. 17-én Debreczenbe szállt. Alig vitte ki innen az ujonczokat, okt. 21-én ott termett a császári had, Herbeville, Schlick Lipót gróf és Glöcksbergi Detrich Ján. Henrik vezérlete alatt. A császári had okt. 28-án elhagyta Debreczent, útközben pusztítva, rabolva, és véres harczok után befészkelte magát Erdélybe. Eszterházy ezalatt hadával Nyír-Bátorba, onnan Pócs-Petrin, Semjénen, Nyíregyházán és Rakamazon át Kassa felé vette útját.

A császári hadak ellen ez év őszén folytatott meddő küzdelem főleg a csapatok elégtelenségében és szervezeti hibájában rejlett. Rákóczy 1705. decz. 21-én kelt rendeletével minden fegyverfogható nemest 1706. jan. 15-ére Rakamazra rendelt. Gyülekezési helyül később Eszlár tűzetett ki. Ezen, három vármegyéből (Szabolcs, Zemplén, Ung) összesereglett felkelő nemesség élére Sennyey Pongrácz bárót tette.

Károlyi ezalatt a tiszai vármegyék vállvetett közreműködése mellett a szétszórt hadakból egy tekintélyes számu hadsereget szervezett. (Gróf Károlyi család oklevéltára V. k.)

Az 1706. febr. 6-án kelt összeírás méltán tanúskodik a vármegye áldozatkészségéről és vitézségéről. Ez összeírásban felsorolt ezeredek tisztikarában a vármegye nemességéből a következők foglaltak helyet: 1. Palocsay nemes karabélyos ezerében: Kállay Ferencz és Farnasy Imre kapitányok, Barta Zsigmond és Taxó Gábor zászlótartók; 2. a felkelő nemes lovas seregben: Zoltán Józsa főkapitány, Eördögh Dániel kapitány, Erdődy Zsigmond hadnagy, Jeney László zászlós. A felkelő nemes gyalogságnál: Vadászy János hadnagy; 3. Károlyi lovasezredében: Bay Ádám főhadnagy, Lévay István alhadnagy, Kiricsy Ádám zászlós; 4. Buday István nemes lovas ezerében: Hajdu János és Török Lukács főhadnagyok, Kiss János alhadnagy; 5. Vay László nemes lovas ezerében: Kállay János őrnagy; 6. Ilosvay Bálint nemes ezerében: Szabó János (Szalókáról) és Szabó Demeter (K.-Várdáról), alhadnagyok; 7. Szappanos Mihály nemes lovas ezerében: Kállay István őrnagy; 8. Nádaskay György nemes lovas ezerében: Krucsay János főhadnagy, Váczy Ferencz, Hegyi András és Tékozló János alhadnagyok, Major Mihály zászlós; 9. Kenyheczi János nemes lovas ezerében: Földváry Zsigmond alhadnagy; 10. Bóné András nemes mezei lovas ezerében: Deák András (Nyír-Bátor) főhadnagy, Kiss László (N.-Kálló) alhadnagy, Kiss György zászlós, Nagy István, Pap Mihály és Szabó Mihály strázsamesterek; 11. Gencsy Zsigmond nemes mezei lovas ezerében: Hámos László főhadnagy; 12. Nyúzó Mihály nemes mezei lovas ezerében: Gaál Ferencz alhadnagy, Asztalos András zászlós, Kállay György strázsamester; 13. Kárándy Mihály nemes lovas ezerében: Nagy János alhadnagy, Sallay Ferencz zászlós, Kovács János és Jeney Zsigmond strázsamesterek, Magdas János és Dobó István önkéntesek; 14. Esze Tamás gyalogezerében: Gyüre István, Kontrás János főhadnagyok, Arday András, Kurucz Pál, Szabó János alhadnagyok, Morvay László, Mészáros Mihály, Surányi András zászlósok; 15. Öllyüs János nemes mezei gyalogezerében: Molnár György alhadnagy; 16. Ecsedy János nemes mezei gyalog ezerében: Radnóthy Gáspár főhadnagy, Tury György strázsamester. A hajdúk közül Polgárból 54, Kállóból 108 személyesen felkelő iratott össze. Nem lesz érdektelen, ha ez összeírásból azokat az ezeredeket felsoroljuk, melyeknek compániái túlnyomólag vagy részben szabolcsmegyei fiúkból ujonczoztattak. 1. Palocsay lovas ez.: 1. és 7. compánia = 80 és 78 ember. 2. Károlyi lov. ez.: a hatodik compánia egészen, a másodiknak és a harmadiknak fele = 66 és 118 ember; a negyedik és ötödiknek egyharmada = 124 és 83 ember. 3. Buday lov. ez.: a harmadik compánia = 107 ember és a 4. compánia = 124 ember. 4. Szappanos lov. ez.: az 5. compánia. 5. Nádaskay lov. ez.: a 3. compánia = 91 ember. 6. Bóné lov. ez.: a 4. és 5. compánia egyenként 90 ember. 7. Nyúzó lov. ez.: 1. compánia = 90 ember és a 3. compánia = 68 ember nagyobbrészt. 8. Kárándy lov. ez.: a 4. compánia = 76 ember (fele részben volt csak megyebeli) és az 5. compánia = 83 ember túlnyomólag, még pedig Balkány- és Új-Fehértóból. 9. Esze gyal. ez.: a 4. compánia egészen = 113; a 6-nak fele, a 11-nek nagyrésze = 85 ember és a 13-nak fele = 58 ember. 10. Ecsedy gyal. ez.: az 5 compánia = 128 ember.

A vármegyei nemesi felkelő seregből a következő kimutatás maradt fenn: Felkelt 80 lovas nemes 95 lóval, 8 szolgával, 49 gyalog nemes. Felkeléstől távol maradt: törvénytelen távollevő 55; megyei tisztviselő 14; országos tisztséget viselt nemes 11; beteg nemes 14.

Ama nagy veráldozatot, melyet a vármegye a szabadságharcznak szolgáltatott, csakis a fentebbi kimutatások által tudjuk kellőleg méltatni. De szükség is volt erre, mert Rabutin eltökélte magát, hogy a lázadókat rövidesen megtöri.

Károlyi Sándor a fegyverszünet felbomlásának hírére jul. 27-én Debreczen felé vonult, hogy a közelgő Rabutint háborgassa és előtte mindent pusztává tegyen; de Rabutin ezuttal nem jött a vármegyébe. Őszszel azonban hatalmas sereggel közeledett Tokaj felől, útközben a hegyaljai

szüretet jól megdézsmálván. Károlyi ezalatt vele egy irányban vonúlt a Tiszához, Berczelen alul átkelt, onnan Tisza-Füirednek indult.

Rabutin a vármegyén átvonulva, okt. 25-én már Debreczentől félórányira táborozott, 28-án pedig minden ellenállás nélkül bevonult a városba. Károlyi, bár Rabutint egész átvonulása alatt folyton háborgatta, Debreczennél még sem támadta meg, nehogy a város a tűz martaléka legyen.

Rabutin ez oldalfordulatot főkép azért tette, mert nem akart Stahremberggel egyesülni. Utóbb mégis meggondolta magát. 1707. jan. 1-én Szolnoknál átkelt a Tiszán, miáltal a vármegye megszabadult a kellemetlen szomszédságtól. Még az 1706. decz. 13-án tartott rozsnyói gyűlés, az országot

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

öt kapitányságra osztotta fel. Szabolcs a szatmári kapitánysághoz tartozott, melynek élén Károlyi Sándor állott.

A folytonos hadátvonulások következtében a vármegye teljesen elpusztult; ezenkivül nagy drágaság uralkodott a vármegyében; például egy szekér fa 8 libertásba, egy véka gabona megőrlése 2 libertásba került. Mindazonáltal a hazafias érzelmü lakosság vállvetett buzgalommal igyekezett az új szatmári kapitány parancsait teljesíteni. Károlyi ekkor a várak megerősítését tűzte ki czélul. Kállót hatalmas földsánczczal vette körül. A kállai salétromfőzőház Ramocsaházy György vezetése alatt eredményesen működött.

Az 1707. évben a vármegye nevezetesebb hadiesemények színhelye nem volt. Nagyobb mozgalmat idézett elő azonban a máj. 16-ára hírdetett ónodi gyűlés. Rákóczy már május elején elindult Munkácsról, május 8-án Böszörménynél fogadta a vármegye rendeit, innen Ónodra ment.

Az ónodi gyűlés új irányt adott az eseményeknek. A helyett, hogy a franczia szövetséget létesítette volna, a felkelés ügye veszendőbe ment.

Károlyi az ónodi gyűlés után Erdélybe vonult, de a fejedelem sürgető

leveleire október havában visszatért Erdélyből. Útközben Váraljáról a tiszai nemességet fegyverbe szólította, s gyülekezési helyül Kis-Várdát tűzte ki. Károlyi nov. 1-én már Kállónál volt, s onnan Kis-Várdára vonúlt. Az ügyek kedvezőbbre fordultával a nemesi felkelés abban maradt. Nov. 26-án az erdélyi rendek jelentek meg Kis-Várdán, az ügyek megbeszélése végett.

Ezalatt Esze Tamás és Ecsedy János, hogy hadaikat kiegészítsék, faluról-falura menve, minden épkézláb embert befogtak. Túlbuzgó működésüknek az lett a következménye, hogy az emberek az erdőkbe menekültek előlök. Károlyi azonban a kötéllel való fogdosást csakhamar betiltotta.

Amúgy is körülbelül 2000 katonát kellett a vármegyének élelmezni, szükség volt tehát a munkaerőre. 1708-ban a következő hadcsapatok állomásoztak a vármegyében:

1. Franczia gránátosok: Kis-Varsányban, Nagy-Varsányban, Gyürén, Aranyoson, Apátiban és Kenézen. 2. Franczia gyalog-gránátosok: Bátor, Gyulaj, Pócs, Kálló és Semjén helységekben. 3. A karabélyosok első osztálya: Balkány, Fehértó; 4. a második osztálya: Oros, Pazony, Sényő, Nyíregyháza, Tura, Halász, Kemecse, Bogdány helységekben.

A trencséni csata után.

A trencséni vereség után (1708. aug. 3.) rohamosan hanyatlott a szabadságharcz ügye. Még borzasztóbb volt, hogy a pestis ez évben, a Maros szögéből átcsapott a Tiszántúlra. Az 1708—1710 közötti években óriási pusztításokat vitt végbe. A legnépesebb helyi őrségek is megfogytak s egész falvak haltak ki.

1710. őszén a császári hadak mindenfelől előnyomúltak. A felkelés ügye mindegyre szűkebb körre szorult, és az év végén már csak öt vármegyére terjedt ki. A megyei hadak nagyrészt szétoszlottak, egyedül a Károlyi és Eszterházy vezérlete alatt álló hadak maradtak meg, de ez utóbbiakat, Olasz-Liszkánál, Viard tábornok szétverte.

A felkelés ügye iránti lelkesedést még a folytonos vereségek sem tudták kiölni a vármegye érzületéből. De ekkor már kevés fegyverfogható férfi volt, akit a pestis megkímélt volna, ezek pedig elmenekültek az Alföld délibb részeire. Szept. 22-én a vármegye lemondással értesíti Károlyit, hogy nem tud már több katonát szolgáltatni.

A vezérek közül ekkor már csak Károlyi maradt meg a hazában. A többiek kimenekültek Lengyelországba.

Károlyi hadával Bakta, Kis-Várda és Gyulaj közt táborozott.

Pálffy János gróf.

Míg Rákóczy segélyt keresendő, Lengyelországba távozott, Pálffy János gróf tábornok 1710. január 10-én felkereste Károlyit a kegyelemlevéllel. Károlyi, Vay Ádám és Sennyey István tanácsára, Debreczenben találkozott Pálffyval. E találkozás eredményeképp Károlyi Lengyelországba ment Rákóczyért. Pálffy ezalatt mindinkább előbbre vonúlt és jan. 22-én már Kállóban volt. Az ott beszállásolt Pikó Demeter és Droguli csapatai, Sennyey rendeletéből, visszavonúltak. Időközben Rákóczy visszatért Lengyelországból és jan. 29-ikén a Kis-Várdán egybegyűlt kurucz lovasság felett utóljára tartott hadiszemlét. Károlyi ekkor már Pálffynál volt, hogy a találkozást előkészítse.

A vajai összejövetel.

Hosszas tárgyalás után végre Vaja jelöltetett ki találkozási helyül. Jan. 31-én, reggel 9 órakor, Pálffy Károlyival St. Croix vezérőrnagy és Acton ezredes, továbbá 200 dragonyos kíséretében, megindult Kállóról. Délután 2 óra tájt érkezett Vajára. Rövid félóra mulva Rákóczy is megérkezett kíséretével. Vele jöttek: Vay Ádám, Szentpétery, Colonelli, Süter Tamás, Cseplész, Krucsay János, Bagossy László, Pikó Demeter, Droguli, Sámboky István, Ottlyk Sándor főstrázsamester és 200 svéd dragonyos. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen II. Abth. IV. B.)

A kölcsönös üdvözlés után Rákóczy Pálffyval a kastély egyik termébe

MONTECUCCOLI.

vonult vissza; az ebédnél, melyen a császári tisztek is résztvettek, Rákóczy poharát József királyra emelte. Ebéd után a fejedelem Pálffyval körülbelül éjfélig tanácskozott. A tanácskozások nem vezettek eredményre.

Rákóczy Károlyival másnap (febr. 1-én) Olcsvára ment. Pálffy, febr. 2-án visszatért Kállóba, onnan azonban csakhamar Debreczenbe rándult. Itt átadván a vezérletet br. Ebergényi tábornoknak, Tokajon át, Bécsbe utazott.

Károlyi a vajai találkozás után hadait Szatmár körül vonta össze; a vármegye ezzel egészen a császáriak kezébe került.

Ebergényi báró azonnal megkezdte az adó behajtását. Egész április 22-ig sanyargatta a vármegyét s azután Kassára vonult seregével.

Szatmári béke.

Míg Rákóczy, a sikertelen tárgyalások miatt elkedvetlenedve Lengyelországba ment segélyért, Károlyi Sándornak sikerült Pálffy János tábornokkal egyességre jutni, mely a máj. 1-én kötött szatmári békére vezetett.

A kis-majtényi síkról elbocsátott 12,000 főnyi kurucz had visszatért házi tűzhelyeihez. Alig oszlottak szét a kurucz hadak, egymásután vonúltak át a császári ezredek, csupán a Deutschmeister-ezred néhány százada maradt Kállón, a hazatértek szemmeltartására.

A kis-majtényi síkon letett kurucz fegyverek egy közel kétszázados küzdelem zárókövét teszik le, melyet önállóságáért, alkotmányáért és szabadságáért az egész ország vívott. De a vármegye történetében is egy új kor hajnalát jelzik.

A vármegye a százados küzdelmek alatt kipusztúlt, elerőtlenedett és meggyengült. Uj erőre és munkásságra volt szükség, hogy a nemzeti törekvések korában a zászlóvivők között foglaljon helyet.

2. AZ ÖNKORMÁNYZAT KIFEJLŐDÉSE.

A mohácsi vészszel rombadőlt államegység a vármegyei autonóm szervezet kifejlődésére vezetett. Az egymással vetélkedő főurak, a főnemesség közvetetlen befolyását megtörték, mi által mindinkább előtérbe lép a köznemesség részvétele a közügyek vitelében és az általuk igazgatott önkormányzati vármegye e korban nemzeti létünknek és alkotmányunknak védbástyája.

Az 1528 : 6. t.-cz. a 100 frtot meghaladó károk és rablások ügyében hozott alispáni vagy szolgabírói határozatok ellen, további felebbezésnek nem ád helyet. Az 1548 : 70. t.-cz. kimondja, hogy az alispán az egész vármegye megegyezésével választassék.

A XVI. században hozott törvények folytán, a vármegye teljesen szabad kezet nyer, a bűnügyekben való bíráskodást és a tisztviselők választását illetőleg. A vármegye valóságos hatalommá lesz a saját területén, de karja kiterjed a hódoltsági részekre is.

Sok dolgot adtak a vármegyének a szökött jobbágyok. 1593-ban ezeknek

visszakisértetésére fegyveres erőt rendel ki. A garázdálkodó hajdúk ellen az 1603. évi rendeletével intézkedik.

Bár a hajdúk Bocskaytól letelepíttettek és megnemesíttettek, a vármegye fenhatóságát rájuk is igyekezett kiterjeszteni. Hosszas pereskedés után Lipót 1666-ban a vármegyének megtiltotta, hogy rajtok hatóságot gyakoroljon.

Tán páratlanúl áll önkormányzati történetünkben az az eljárás, melylyel a vármegye felsőbbségét a kállai parancsnokkal éreztette.

A kállai várőrség megrendszabályozása.

A kállai várőrség és a vármegye között sohasem volt jó viszony. Az idegen zsoldosok a vármegye rendeleteit semmibe sem vették, a vármegye urait a végházból kirekesztették, sőt a szolgabírákkal szemben kihívóan viselkedtek. Egy esetből kifolyólag azonban, midőn Megyery Tamás megyei tisztviselőt egy várbeli katona megvert és a vármegye méltóságán esett sérelmet a parancsnok megtorolni nem szándékozott, 1655 jul. 9-én Kis-Várdán tartott űlésben a rendek erélyesen léptek fel.

Valóságos zárlat alá került a kállai vár. Kimondották, hogy az őrség, a várhoz tartozó területen kivül, marháit nem legeltetheti; 12 frt bírság terhe alatt mindennemü élelmi czikknek, tüzelőfának vagy házieszköznek a várba vitele eltiltatott, hasonlókép eltiltatott az is, hogy a várbeli tiszteknek bárki szállást adjon, vagy bármit elárúsítson; e rendelkezés áthágóit, ha nemes 24, ha pór 12 frttal és az árúczikkek elkobzásával büntették. Hasonlókép nem volt szabad a kállai réven átjárni, vagy az ottani malomban őröltetni. A városban lakó nemesség csak az alispántól előlegesen nyert engedélylyel jöhetett ki onnan.

Statutumok.

A vármegye figyelme kiterjedt a lakosság összes életviszonyaira s azokat statutumok által szabályozta.

A főtörekvés első sorban a megrendült köz- és vagyonbiztosság helyreállítására irányul. 1553-ban az alispánt és a szolgabírákat a gonosztevők és a rablók üldözésére utasítja. A napirenden lévő lopások meggátlása végett elhatározta a vármegye, hogy a vargák állatbőröket a falu bírájának tudta nélkül nem vehetnek; az ez ellen vétőket 100 forinttal bünteti. A kóborló tolvajok üldözéséről az 1667. és 1669. szabályrendeletek részletesen intézkednek; az első ez iránt kiadott szolgabírói rendeletnek ellenszegülő nemest 12, a pórt 5 forinttal bünteti, az utóbbi a gonosztevők üldözése végett portánként 2—2 gyalog felfogadását rendeli el. Nigrelli Oktáv gróf indítványára a köz- vagy magánvagyon pusztítását 100 forinttal bírságolja.

Nem csekély gondot okozott a katonaság eltartása. Ez iránt az 1553. évi szabályzat részletesen intézkedik. 1589-ben a katonák részére felajánlott gabona őrlésére Kállón malmot állíttat fel. 1590-ben azonban a katonaság eltartását a vármegye megtagadta.

Tűzrendészeti szempontból az 1669-iki szabályrendelet a dohányzást a pórnépnek eltiltja, hasonlókép intézkedik az 1690. évi statutum, 1701-ben pedig a pipák összeirattak és reájok adó vettetett ki.

Italmérési ügyekben számos szabályrendelet intézkedik. 1627-ben a pórnépnek, ott, a hol a földesurak korcsmáltatási joga fennállott, a bor és egyéb szeszes italok kimérése eltiltatott, a sör kimérését pedig egyáltalán megtiltotta a pórnépnek. Már ez a szabályrendelet is megemlékezik a hamis mértékekről, idővel, a gyakori visszaélések folytán, az 1698. évben hozott szabályrendelet csupán a budait és kassait ismeri el helyes mértékeknek, minden más mérték használatát 12 forint bírság terhe alatt eltiltja. A vásárra vitt ruházati árúczikkek árát az 1693. évi aug. 25-én tartott űlésben a vármegye következőkép állapította meg:

szűr, nagy	4	magyar	forint		
„ közép nagyságú	3	„	„		
„ kicsiny	1½	„	„		
borjubőrből készült magassarku férfi-csizma	1	„	„	25	poltura.
hasonló női csizma	1	„	„		
bőrrel szegélyezett bekecs	5	„	„		
ugyanaz szegély nélkül	4	„	„		
nagy bakancs	1	„	„	20	poltura.
kisebb „	1	„	„		
Szalárdi-féle harisnya				30	poltura
bakancs remekkel	2	„	„	8	„
ugyanaz kisebb	1	„	„	20	„
fekete süveg				25	„
ugyanaz kisebb				20	„
„ legkisebb				14	„
bocskor marhabőrből kikészítve				16	„
ugyanaz kikészítetlen				11—6	„

Az ezen szabályzat által megállapitott árakat be nem tartó kereskedőket 12 forinttal és az árúczikkek elkobzásával bünteti. (Kolosvári és Óvári, Helyhatósági szabályrendeletek gyüjteménye.)

STAHREMBERG GUIDO.

Főispáni méltóság.

A vármegyei önkormányzat kifejlődésével a főispáni méltóság már alárendeltebb szerepet játszik. A mohácsi vész után a főispánok egyúttal magasabb tisztséget is viseltek, de már Báthori István főispánsága alatt (1584—1609) a vármegye utasította követeit, hogy kebelbeli főispán kinevezése mellett kardoskodjanak. Forgách Zsigmond volt a vármegye utolsó nádor-főispánja. — Utódai, bár a vármegye kormányzatát nem osztották meg más tisztségekkel, nem igen tartózkodtak itthon, hanem a megyei közgyűléseken helyetteseik által gyakorolták jogaikat, mint például: Forgách Zsigmond 1645-ben: Bernhardonovics Márton, Zichy István 1695-ben: Péter fia által. Zichy István különben 1686-ban 200 forint tiszteletdijban részesül.

Alispán.

Az alispán az önkormányzat feje, hatalma kiterjed úgy a bűnügyekre, mint a birtokperekre; rendeletének a nemesség, 12 forint birság terhe alatt, köteles volt engedelmeskedni. Határozatai ellen, a mennyiben közel megyei törvényszék nem tartatott, a megyegyűléshez lehetett felebbezni.

Az alispáni tisztség nemesi kötelesség lett. Midőn Nyakas Miklós 1688-ban e tisztséget elfogadni vonakodott, 24 márka lefizetésére itéltetett. Az 1691. évi szabályrendelet e bírságot 100 aranyforintra emelte fel.

Az alispán helyettesítésére is találunk példákat. Midőn Váradkay Ferencz első alispánt 1676-ban a felkelők súlyosan megsebesítették, Nyakas Péter másodalispánt pedig elfogták, az alispáni teendőket a főjegyző végezte. Megyery Tamás 1695-ben a szüretelni ment alispánt helyettesítette.

A tisztviselők fizetése.

A tisztviselők fizetése fejében az 1591. évi statutum portánként 20 dénárt vetett ki. 1691. évben a portánkénti adózás megszünt és a tisztviselők illetményeiket a házi pénztárból nyerték. Az alispán fizetése 300 frtban állapíttatott meg.

Közigazgatási tekintetben a vármegye a XVII. század közepén 2 kerületre (processus) oszlott, melyeknek élén az alispánok állottak; a járási beosztás nem változott. A szolgabírák hatásköre jelentékenyen kiterjedt. Tagjai lettek a megyei törvényszéknek, intézkedtek a szökött jobbágyok ügyében, ők eszközölték a jobbágyság összeszámlálását, leltározták az árva-vagyont, ők foganatosították a nemesi felkelést elrendelő határozatokat. A szolgabírák a XVII. században rendes fizetést húztak. Eljárásukra nézve részletesen intézkedik az 1675. évi április 23-án hozott statutum. Ezen szabályrendelet értelmében szolgálati évök letelte előtt azonnal meg voltak foszthatók tisztüktől, ha szökött jobbágyok visszakövetelése vagy elköltözni akarók szabadságolása ügyében hűtlenül jártak el.

Közgyűlés.

Az önkormányzati élet főszerve, a vármegyei közgyűlés tekintetében,

lényeges változás áll be e korszakban. A vármegyék más vármegyékkel csak országos érdekü ügyekben tanácskoznak, saját belügyeikben már önállóan üléseznek. Egy másik fontos újítás, hogy a gyűlések ezentúl már zárt helyeken, épületben tartattak. A XVI. században a közgyűléseket nagyobbrészt Karászon tartották. 1568—78. közt Kis-Várdán, 1580-ban azonban a megyei törvényszék is áttétetett Karászra. A XVII. században 1607-ig Karászon, azontúl Gyulaházán, Tasson, 1612—21. és 1634—53. közötti években Petneházán Petneházy György házában, 1655—1675. közt Kis-Várdán, Petneházán, Pátrohán, Nagy-Kállón és Ajakon, 1675. és 1677—92. közt Kis-Várdán, többnyire a várban, néha a városban, ezenkívül még Ibrány, Demecser, Karász helységekben, 1694—1711 közt felváltva Petneháza, Gyulaháza, Pátroha, Tass, Bakta, Apagy, Ó- és Uj-Fehértó, Karász, Pálcza, Kis-Várda helységekben gyűlésezett a vármegye.

A közgyűlésen meg nem jelent nemességet az 1553-ban hozott szabályzat 12 frttal bírságolja, hasonlókép intézkedik az 1634. évi határozat, minek folytán az egyes főurak és özvegyek képviselők által helyettesítették magukat. A vármegyétől különféle ügyekben kiküldött követek a tekintélyes birtokos-nemesség sorából választattak. Az ily megbízatást el nem fogadókat az 1591. évben hozott közgyűlési határozat 12 frttal bírságolja. A küldöttségi tagok költségeit illetőleg az 1685. évi statutum úgy intézkedik, hogy azok az illetőnek társadalmi állásához mérten állapíttassanak meg. Az 1691-ben hozott határozat értelmében a vármegyei tisztviselőknek megbízás nélkül Bécsbe utazni tilos volt, minthogy a vármegye ott amúgy is ágenst tartott

Paraszt vármegye.

A mohácsi vész után megrendült jogbiztonság egy új közigazgatási szervet létesített, a paraszt vármegyét. Ez önálló rendelkezési jogot adott a pórnépnek saját ügyeiben, tehát egy újabb autonom-elem az önkormányzatban. Alakulását a XVII. sz. 2-ik évtizedére tehetjük; a vármegyében, mint általában a Tiszántúl, csak a XVII. század közepe felé lépett életbe. Czélja volt a megrendült vagyon- és jogbiztonság megvédése és a kisebb ügyekben való bíráskodás egyszerűsítése. Feje a paraszt-kapitány volt, alatta állottak a hadnagyok és a községekben a tizedesek. A peres eljárás is lényegesen átalakul e korban. Az egyik 1628-ban hozott határozat a megyei törvényszékekben szavazati joggal ruházta fel azokat az alispánokat, szolgabírákat és esküdteket is, a kik más vármegyékből jelentek meg a vármegyegyűléseken. Azelőtt a nemeseknek csak a saját vármegyéjök törvényszékén volt székök és szavazatuk.

Peres eljárás.

A birtokperekben és a szökött jobbágyok ügyeiben követendő eljárásról részletesen intézkedik az 1595. évi közgyűlési határozat. A zsoldos-hadak által okozott károk tekintetében az 1581. évi határozat szabályozza az eljárást.

Tekintettel a zavaros időkre, az 1601. junius 25-én tartott közgyűlés gyorsabb menetű peres eljárásról intézkedik. Az erőszakos birtokfoglalás és visszafoglalás iránti pereket az 1609: 29. és az 1613: 23. t.-czikkek a rövid folyamatú perek közé sorolván, a vármegye 1628. márczius 18-án hozott határozatával ez iránt intézkedik Egyúttal kimondotta, hogy a kinek ügyében már jogérvényes itéletet hozott, az továbbra is érvényben maradjon.

3. VALLÁSI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI VISZONYOK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Hitujítás.

A XVI. század trónküzdelmei közepett mélyreható változás áll be a vármegye vallási viszonyai tekintetében. A nyugatról terjedő tanok csakhamar élénk mozgalmat idéztek elő a hitélet terén.

A XVI. század első felében inkább csak egyes főurak fogadták el az új hitet, köztük Török Bálint, aki a debreczeni uradalomhoz tartozó helységekben terjesztette az új tanokat, úgyszintén a Kállayak, kik már a hitujítás kezdetén protestánsokká lettek. Bár a vármegye területén egy hitújító sem tartózkodott huzamosabb ideig, Szatmár, Sárospatak, Erdőd közeli fekvése jelentékeny befolyással volt a reformáczió elterjedésére.

1547-ben Oroson már protestáns pap működött; ezt az egyházat csakhamar követték: Kis-Várda, Pálcza, Léta, Encsencs, Keresztút (Kótaj), Gáva és utóbb Nagy-Kálló, úgy hogy az 1567-iki debreczeni zsinaton a nyíri egyházmegye, mint önálló testület volt képviselve.

A Báthoriak eleinte hívek maradtak a kath. egyházhoz, csak Báthori György (1530—1590.) tért át a református hitre.

Ezzel szemben a kath. egyház mindegyre tért veszített a vármegyében. 1552-ben a nagykállói egyház még virágzott, de 1604-ben, midőn Bocskay Kállót bevette, a lakosság túlnyomólag protestáns volt. Kis-Várdán pedig a kath. papot 1605-ben elűzték és az anarcsi tóba fullasztották.

KUCSUK BASA.

Az új hit elterjedését jelentékenyen előmozdította az a körülmény is, hogy az egyes főurak az egyházi javakat a maguk részére lefoglalták.

Az eszenyi pálosok 1550 körül, a lutheránussá lett Csapy Ferencz foglalásai ellen, a király oltalmához fordulnak. Telegdyné Várday Kata a kis-várdai kath. templom köveiből várát javíttatta ki, csak a szentélyt hagyta meg a katholikusoknak. A XVII. század elején már alig találunk katholikus nemest a vármegyében.

Ellenreformáczió.

Pázmány Péter első fellépte nem sokat használt Szabolcsban, mert itt Alvinczy Péter iratait kapkodták. De Kállay Miklós családjával együtt visszatért a kath. hitre (1651). Az ellenreformáczió idejében a protestánsok nem voltak zaklatásoknak kitéve, miután a vármegye II. Rákóczy György haláláig Erdélyhez tartozott.

II. Rákóczy György halálával mindez megváltozott. Báthori Zsófia uradalmaiban a templomokat elvette a reformátusoktól és a lelkészeket elkergette. Ezután, főleg a beözönlött német zsoldos sereg részéről, tömérdek zaklatásnak voltak kitéve.

A szenvedett sérelmek következtében Szabolcs és Zemplén vármegyék rendei 1662-ben Bónis Ferenczet küldték a királyhoz, majd 1674-ben aug. 3-án Kemecsén tartott ülésből Barkóczy István főispánhoz fordultak közbenjárásért. Az 1681: XXVI. törvényczikk biztosította ugyan a szabad vallásgyakorlatot a vármegyében, de a kisebb-nagyobb zaklatások nem szüntek meg; csak II. Rákóczy Ferencz felkelésétől kezdődőleg folytathatták ismét háborítatlanul a vallásgyakorlatot.

A kath. egyház csak a XVII. század végén adott ismét életjelt magáról. Eger visszafoglalása után (1687.) a visszatérő egri püspök csupán két egyházat (Kis-Várda és Nagy-Kálló) talált e vármegye területén.

A XVII. század közepén Nagy-Kállón gör. kath. egyház is alakult; ezenkívül gör. keleti egyházak is voltak a vármegye területén; de ezek a protestánsoktól szenvedett sérelmek következtében Lippay György érsek közvetítésével katholikusokká lettek.

Külföldi iskolázás.

A reformáczió jelentékeny befolyással volt a szellemi műveltség fejlődésére. A hitujítók befolyása következtében az ifjúság a németországi főiskolákat kezdte látogatni. 1536—48. évekből a wittenbergi egyetemen három szabolcsvármegyei hallgatóval találkozunk: 1536—37-ben Michael de Nagy Kálló, 1542—3-ban Joannes Alagy nobilis, 1547—48-ban Emericus Báthori.

Tanügy.

A tanulni vágyó ifjúság hathatós pártfogókat nyert a protestáns nemességben. Gyulay Mátyás 1584. márcz. 23-án egy Somogyi Péter nevü nemestől 100 aranyat kapott az akadémiai útra, Reuber János kállói kapitány több wittenbergi egyetemi hallgatót részesített anyagi támogatásban.

ROTTAL.

Az elemi tanítás ügye hasonlókép┐ lendületet nyert. Majd minden faluban a pap mellett tanító is működött.

Az erdélyi fejedelmek bőkezüsége Kállón a XVII. század második felében középiskolát létesített. A rektor tanította a deákokat, ezek meg a kezdőket oktatták, míg tanulmányaik folytatására valamelyik főiskolára kerültek fel. A hajduság Kállón az ifjúság erkölcsére nem volt kedvező hatással. A szilaj, kicsapongó életmód csakhamar megmételyezte az ifjúság kedélyét és káros következményei, mint gyakori összeütközések a várőrséggel stb., nem maradtak el.

Rákóczy szabadságharcza alatt, midőn az ifjúságnak a harcz volt az iskolája, a vármegye nemességének fisarjai a fejedelem udvarában nőttek fel.

A kurucz világ fénykorában az „udvari nemes ifjak seregében" találjuk a Vay, Kállay, Bessenyey és Ibrányi családok fiait. Ezek, tanulmányaik befejeztével azután a rendes sereg tisztikarába léptek át.

Földmívelés.

A földmívelés ügye e korban szánandó képet mutat. A török portyázóktól való félelem miatt, főleg a vármegye alsó részén, nagy kiterjedésü területek maradtak műveletlenül. A föld népe, ha kiment a mezőre, fegyverét is kivitte magával. Harangodnál a mezőn dolgozók figyelmét haranggal hívták fel a közeledő veszélyre. A parlagon maradt területeken az embermagasságra nőtt fű között tömérdek ragadozó állat tartózkodott; hatalmas ragadozó madarak kóválygtak a levegőben, le-lecsapva a kiszemelt prédára. Volt idő, mikor a termést csak a török had elvonultával, karácsony táján takaríthatták be.

Állattenyésztés.

Az állattenyésztés ellenben elég kedvező volt. Nagyszámu marhacsorda és sertéskonda legelt a parlagon maradt területeken. A lábas jószágot szi-

SPANKAU.

vesen tartotta a nemes, a pór egyaránt, mert a közelgő veszély esetén, hamar el lehetett hajtani.

A vármegye északi része sokat szenvedett a Tisza áradásaitól. E bajon segítendő, az 1613 : 27. törvényczikk töltések építéséről intézkedett, a vármegye pedig 1651-ben hozott határozatával, a földeket elposványositó malomárkok betömetését és a malmok széthányását rendelte el.

Ipar és kereskedelem.

Az iparosok főleg a védett helyeken telepedtek le. Kálló ipara, ellenére a sok zaklatásnak, melynek végvári jellegénél fogva ki volt téve, a XVII. században elég fejlett képet mutat. A szabóczéh 1616-ban nyert szabadalomlevelet. 1616—54. évek közt a csiszár, kovács, csizmadia, szűcs és varga czéhek alakultak. Közülök a csizmadiák 1648-ban, a csiszár és kovács czéh 1637-ben nyert szabadalomlevelet.

A kereskedelmet hasonlókép nagyon akadályozták a folytonos háborúk. Egyes főurak ugyan, a kereskedők megvédelmezése által igyekeztek a kereskedelmet gátló tényezőket ellensúlyozni, mindazonáltal jelentékenyebb eredményt e téren nem tapasztalunk. II. Mátyás 1613. április 10-én kelt szabadalomlevelével Nyír-Bátort és Nyiregyházát kiváltságokkal ruházta fel.

Az erkölcsi érzület megromlása.

A folytonos háborúskodás az emberek erkölcsi érzületét nagyon elvadította. Bár a vármegye sokszor kíméletlen szigorral lépett fel csekélyebb vétségek ellenében is, az erkölcsi élet javulását még sem volt képes elérni. Az elharapódzott rablások és fosztogatások meggátlása végett minden faluban akasztófát állíttatott fel.

Érdekesek az egyes büntetési nemek, melyekkel Kálló városa a bűnösöket sujtotta. 1650-ben a lélekmondókat és a káromkodókat kalodával büntették. A paráznákat 1699-ben megvesszőzték, majd halállal büntették. A tolvajokat a hóhérral megpálczáztatták, később, midőn e bűnök nagyon elharapództak, agyonkövezésre vagy akasztásra itélték. (Görömbei id. műve.) Az egyház igyekezett mérséklőleg hatni az erkölcsökre, főleg szigorúan ragaszkodott a vasárnap megünnepléséhez; e végből a vasárnapra eső vásárok péntekre helyeztettek át.

Családi élet.

A családi élet bensősége a gyakori válások miatt, főleg az alsó néposztálynál, felette meglazult. A török fogságba került férj neje csakhamar máshoz ment nőül s a fogságból esetleg hazatérő vagy belenyugodott sorsába, vagy újabb bonyodalmaknak lett okozója.

A főurak életmódja is lényegesen átalakúl e korban. Míg a családfő hónapokon át táborozott az ország más részében, a török martalóczoktól örökös rettegésben tartott házinép nem maradhatott meg a szétszórt kastélyokban, hanem védett helyen keresett menedéket.

A mohácsi vész jóformán teljesen védtelenül találta a vármegyét. Kálló végvárrá lett, miáltal a Kállayak onnan kiszorultak, de a vár védelme alatt álló városban számos nemes család vonta meg magát.

Főuri lakóhelyek.

A főuri lakóhelyek közül Kis-Várda emelkedik kiváló jelentőségre e korban. E vár ősi időktől a Várdayak birtoka volt. Természettől adott védelmi viszonyainál fogva a XVI. században számos nemes család helyezte oda féltett kincsét, leányait és az összeharácsolt hadizsákmányt. Csakhamar a Kállóról kiszorult vármegye is otthonra talált itt.

A Várdayak fiágának kihaltával Várday Kata, Nyáry Pál özvegye lett a vár úrnője.

Serdülő leánya: Nyáry Krisztina uj életet támasztott az ósdi várban. Érczfedelü tornyai számos vendéget hívogattak falai közé. Várda ekkor volt legzajosabb. Még Felső-Magyarországból is eljöttek ide leánynézőbe s a kérők közül Thurzó Imre nyerte el Krisztina kezét (1617). Csakhamar megköttetett a házasság, mely alkalommal a vőlegény a menyasszony nőrokonainak virágos bársonyszoknyákkal kedveskedett. Várda mindazonáltal fontosságát nem veszítette el. Itt székeltek Nyáry István (1638.) és Melith Péter (1655.) főispánok.

A Tisza felső kanyarulatánál levő szentmártoni kis vár csupán a XVI. század második felében jut nagyobb jelentőségre. A mohácsi vész után a Losonczyak birtokában találjuk. Ferdinánd király, a temesvári hős: Losonczy István leányait, Annát és Fruzsinát s ezeknek unokatestvéreit, Losonczy Dorottyát és Klárát 1552. jul. 20-án kelt adományával fiúsítván, a vár a Losonczy-leányok birtokaihoz tartozott.

Losonczy Annához intézte Balassa Bálint költeményeit, a ki 1578-ban Egerbe történt visszaérkezésekor Ungnád Kristóf hitvese volt. Balassa a szentmártoni várkastélyban többször megfordult, a fiatal menyecskével való találkozást keresve; de az idillnek csakhamar vége szakadt. Ungnádék ez év végén Zágrábba költöztek, s mire onnan visszatértek, Balassa már a kisvárdai vár úrnőjével, Várday Mihály özvegyével, s született Dobó Krisztinával lépett házasságra. A költő csak 3 évig (1583—86.) maradt Kis-Várdán. Nejétől csakhamar válni kényszerült, a Várday javak pedig a kapzsi rokonok kezébe kerültek. A szentmártoni vár 1581-ben szerepel utóljára; ma már nyoma sincs meg, csak egyes maradványait mossák ki néha a Tisza habjai.

Nyír-Bátor már ekkor alárendeltebb jelentőséggel bírt. A Báthoriak inkább Ecseden tartózkodtak; majd a család fiágának kihaltával, a birtokok a Rákóczyakra szállottak. Lórántffy Zsuzsána, kinek emlékét főleg a protestáns egyházi alapítványok őrzik, 1649-ben Nyír-Bátorban tartózkodott. Báthori Zsófia is többször megfordult Bátorban. A Rákóczyak különben Bátort csupán megszállóhelyül tekintették, midőn Erdélyből Sáros-Patakra utaztak.

Házasságkötés.

A családi élet jelentőségteljes eseménye, a házasságkötés, különös fénynyel tartatott meg.

Ékesszavú meghívók hívták egybe a rokonságot, sőt Thurzó Borbálának Erdődy Kristóffal 1612. szept. végén tartott lakodalmán a vármegye követek által volt képviselve. A leányok hozománya főleg arany, ezüst és egyéb drágaságokból, s ruhaneműből állott. Vay Péterné a XVI. században ezüst kanalat, ezüst kannákat és különféle ruhaneműeket hozott férje házához. Vay Anna, Hartay Bálintné 1639. febr. 22-én kelt jegyzék szerint, 3 hímzett, 15 közönséges kendőt, 8 patyolatot, 3 tafotát, 14 ingvállt, egy ezüst pártaövet, 2 gyöngyös, 2 bécsi főkötőt, 5 gyűrűt, 4 atlasz és kamuka szoknyát, 2 subát, egy köpönyeget, selyem-paplant, különféle ágyi ruhát és fehérneműt és különféle ruhaneműeken kivűl, selyem, bársonyruhákat és tömérdek ékszert kapott hozományul. Hasonlókép gazdag hozományt kapott Vay Katalin, Hunyady Mihályné. (1630—40. közt).

Hagyatékok.

A hagyatéki leltárak még érdekesebb képet nyujtanak ama temérdek arany és ezüstneműről, melyet a főurak, sőt a köznemesség is, az idők viharai közepett felhalmoztak.

Nagy Pál hagyatékában a következők találtattak: 12 aranyos kupa, 2 ezüst budai pint, 2 ezüst serleg, 2 nagy ezüst tál, 3 ezüst tormás tál, 3 arany láncz.

Tatay István hagyatékában, mely 1607—09. években iratott össze, tömérdek ezüstnemű találtatott. Baktai jószágán összeirt majorság és házi eszközök fényes bizonyítékául szolgálnak ama jólétnek, melyben gazdájok élt.

A végrendelkező gyermekeit többnyire kiváló férfiak gondjaira bízta; ezáltal igyekezett a kapzsi szomszédoktól hagyatékát megóvni. Nem feledkezett meg egyúttal az atyafiairól sem. Tegzes László 1573-ban ezüstös lószerszámot hagyott rokonainak; Nyáry Pál, Thurzó György temetésekor (1622.) egy aranyozott hegyes tőrt és kék atlaszszal bélelt, aranyozott lószerszámot kapott emlékül.

Temetés.

A temetés pompájáról maga a végrendelkező is gondoskodott. Várday Mihály 1582-ben kelt végrendeletében Kis-Várdán kiván temetkezni. Báthori István főispán és országbiró 1603-ban kelt végrendeletében meghagyta örököseinek, hogy síremlékét készíttessék el s abba czímerét vésessék be.

Nyáry Pál emlékét († 1635) Kis-Várdán gyönyörű sírkő őrzi. Rákóczy Pál országbíró temetésekor (1636.) az egész kállói had kivonúlt (Báró Radvánszky Béla, A magyar családélet és háztartás a XVI XVII. szban.)

AMPRINGEN JÁNOS GÁSPÁR.

4. CSALÁDOK ÉS BIRTOKVISZONYOK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

A birtokviszonyok tekintetében tán egy korszak sem tüntet fel oly mélyreható átalakulást, mint a mohácsi vész utáni évek. Az ellenkirályok küzdelmei közepett, a hadiszerencse változó forgása majd az egyik, majd a másik párt híveit juttatta a hatalomra. A vesztes ellenpártiak birtokai ekkor vagy közpréda tárgyaivá váltak, vagy eladományoztattak. Az időközben elfoglalt birtokokat az egyes hatalmasok, alkalmas időben, átpártolás által igyekeztek megtartani. Számos kalandor szerzett magának nagy vagyont, mi által a régi családok befolyásukat elvesztették, sokan kihaltak, elszegényedtek vagy elköltöztek, a többiek csak nehéz küzdelmek árán tudták eddigi hatalmukat s gazdagságukat megtartani.

A XVI. században virágzó családokról az 1549. és 1598-iki összeírások nyujtanak adatokat.

Birtokosok a XVI. században.

Különösen becsesek ezek, mert élénken feltüntetik azt a változást, melyet a mohácsi vész utáni évek a Hunyadyak korának birtokviszonyaira gyakoroltak. 1549-ben 3824 adózó porta iratott össze, mely a vármegyei birtokosok közt a következőkép oszlott meg:

10 portánál nagyobb birtokosok:

Anarcsy Péter	11	porta	Komoróczy György	13	porta
Apagyiak	13	„	Kónya	13	„
Bajoni Benedek özv.	120	„	Litteratus Lajos	35	„
Báthori András	354	„	Losonczy	79	„
Báthori Imre	82	„	Magi Péter	35	„
Báthoriak (a többi családtagok)	89	„	Megyery	15	„
özv. Bodó Ferenczné	50	„	Mezey	15	„
Bogáthy István	60	„	Móré	22	„
Bolthy Balázs	25	„	Orosz	12	„
özv. Bornemisza Boldizsárné	34	„	Oroszy Pál	12	„
özv. Bornemisza Miklósné	14	„	Paksy	53	„
Czibak Péter	12	„	Parlaghy György	22	„
Csapy Ferencz	17	„	Parlaghy László özv.	123	„
Császáry Ferencz	10	„	Perényi Gábor	70	„
Dersy család	83	„	Perényi Ferencz	29	„
Dobó Ferencz és István	39	„	Perkedy	44	„
Egri káptalan	146	„	Pércsy	13	„
Esztáry Farkas	13	„	Peterdy	10	„
Nagy-Gúthy Péter	18	„	Porkoláb	10	„
Hódossy	26	„	Posgay	19	„
Ibrányi Miklós	103	„	Rácz	59	„
Kállay János özv.	12	„	Rápolthy	12	„
Kállay Vitéz János	216	„	Serédy Gáspár utódai	218	„
Kállay Lőkös János	100	„	Serédy Benedek	13	„
Károlyi Péter és Zsigmond	22	„	Szokolyi	33	„
Kemecsey	17	„	Tegzes	28	„
Kenderesy Péter	14	„	Téthy György	88	„
Kisvárdai kir. javak	66	„	Enyingi Török János	257	„

Varsányi István özv.	17 porta	Várdayak	27 porta
Vay	10 „	Várday Mihály	68 „
Váradi káptalan	15 „	Zeleméry	22 „
Váradi püspök	60 „		

10 portán alul:

Alapy, Arácsy, Asztalnok, Bacskay, Bagyi, Bakay, Balogh, Bácsmegyei, Berencsy, Bessenyey, Bélteky, Bogdányi, Bulyi, Borbély, Borsoló, Brodarics, Cseres, Czéczey, Csicsery, Csobay, Csuzy, Derencsényi, Endesy, Erdőhegyi, Farkas, Fuló, Garay, Gálthöy, Gávay, Gergely pap. Géry, Gombos, Haranghy, Hotykay, Iklódy, Ispán, Jékey, Joó, Josyth, Kákonyi, Kamarásy, Kacsyth, Kéresy, Kőrösy, Kutasy, Leleszi prépost, Lipesey, Litteratus, Leövey, Márton, Megyery, Nagy, Némethy, Nyíry, Olgyay, Pázmány, Petneházy, Petry, Pilisy, Pinkóczy, Pisky, Polyák, Posgay, Rády, Ramocsay, Rápolthy, Sápy, Sárosy, Selp, Seréndy, Sennyey, Sismán, Soklyay, Soós, Szabó, Szakács, Tárkányi, Tunyogdy, Túry, Ujhelyi, Ujlaky, Verebélyi, Vitkay, Zoltán.

1598-ban, a jobbágyok elszegényedése következtében, a házak írattak össze. 3398 szabad és 1201 hódolt ház közt 482-öt a Kállay család, 351-et a Báthoriak bírtak. A maradék az egyes birtokosok közt a következőkép oszlott fel:

50 házon felül:

Szokolyi Miklós	263	Kállay Farkas	82
Forgách Zsigmond	236	Kereky János	76½
Báthori István gróf	225	Bay család	71
Kállay György	218	Egri káptalan	70
Ibrányiak	193	Tattay István	69
Telegdy Pál özv.	190	Báthory Péter	67
Bornemisza	146	Berey	63
Kállay Lőrincz	125	Csomaközy	62
Királyi kincstár	120	Kercsy	56
Rákóczy Zsigmond	101	Serényi	55

50—20 ház közt:

Apagyi, Anarcsy, Apáthy, Báthori Ferencz, Báncsy, Bessenyey, Bánffy István, Bogdányi, Dengeleghy, Dersffy Miklós, Dobó Ferencz, Gúthy, Giukath, Horváth Menyhért özv., Kállay, Kemecsey, Lónyay, Leleszi prépost, Melith Pál és Czobor Mihály, Monaky, Paczy, Palaticz, Ramocsaházy, Sarmaságby, Serédy, Szakolyi, Ujlaky, Tárkányi, Vay.

20 házon alul:

Abonyi, Ábrányi, Aracsiay, Bácsmegyei, Babony, Balogh, Barbély, Bakos, Bakay, Báthory, Baráth, Beökény, Beök, Berendy, Bernáth, Bogdányi, Bodony, Bódizsár, Bodó, Bolthos, Bosnyák, Budaházy, Buly, Csiecsy, Csicsery, Cserney, Darabos, Derzsy, Dely, Duskos, Erdőhegyi, Erdődy, Eőry, Eősy, Farkas, Földváry, Földessy, Feölpeöczy, Fekete, Gadócsy, Gáll, Garay, Gecsey, Gekaházy, Gencsy, Gombos, Gygysy, Gyulay, Hagymásy, Harry, Harangy, Hatházy, Havtay, Hashágyi, Herczey, Homoródy, Hunyady, Ibronyi, Iffju, Ilosvay, Iklódy, Ispán, Jakos, Jánoky, Joó, Jármy, Kálnássy, Kántor, Károlyi Mihály özv., Kéresy, Kéry, Kondakosy, Komoróczy, Koncz, Korna, Kornis, Korcsioma, Korpady, Kőrösy, Kun, Kurdacs, Kürthy, Lakay, Laskay, Leövey, Literati, Lóskay, Lovász, Malakócsy, Megyery, Mizséry, Mosdósy, Molnár, Móré, Náményi, Nagymihályi, Nagy, Nevey, Nyíry, Ormós, Oláh, Paczióth, Pankotay, Parlaghy, Pathó, Péczely, Peley, Perneszy, Perényi, Pérchy, Pesty, Petneházy, Pettry, Pinkóczy, Polyák, Posgay, Rácz, Rady, Rettey, Révay, Rinolt, Ropóczy, Salygó, Sándor, Segnyey, Semsey, Seniesy, Szepessy, Szabó, Szalay, Szegedy, Székely, Szentlőrinczy, Szolnoky, Szunyogh, Szuha, Soós, Terczy, Tibay, Tonhauser, Török, Ujhelyi, Ukutius, Uray, Vályi, Weöreös, Wesztrőy, Zámbó, Zeleméry, Zoltán.

A XVII. században ismét mélyreható változás áll be a vármegyei birtokviszonyok tekintetében.

Birtokosok a XVII. században.

A Várday család kihaltával nagy kiterjedésü birtokait: Szokolyi Miklós, Várday Kata, Serédyné maradékai és Várday Eufrozina örökölték. A kisvárdai uradalomra ennek következtében Melith Péter és Várday Kata, Nyáry Pál özvegye, 1611-ben nyertek adományt.

A Báthori család kihaltával a nyíregyházi és a nyírbátori uradalmak Bethlen Gábor kezébe jutottak. 1629-ben azonban Bethlen István ezeket családi birtokként megtartotta, honnan a Rákóczy család birtokába kerültek.

A Rákóczyak uradalmai a vármegyét körülvevő várak körül csoportosultak, de a vármegye területén is 2 nagy uradalmuk volt és pedig:

1648-ban a szerencsi uradalomhoz tartozott: Uj-Fehértó; a sárospatakihoz: Balsa, Berczel, Büd, Gáva, Hort, Szabolcs, Téglás, Thedes, Tiszalök és Timár. A tokajihoz: Rakamaz és Ladány. Az ecsedi uradalomhoz: Nyír-Adony, Pócs, Gyulaj, Apagy, Dob, Nyíregyháza, Vasvári és Nyírbátor. Az ecsedi uradalom felét II. Rákóczy Ferencz 1700-ban gr. Bánffy Györgynek elzálogosította. Végül külön uradalmat alkotott Vencsellő 17 faluval, 455 telekkel és 26 erdővel.

A többi birtokosok közül a gróf Forgách család: Oros, Pálcza, Zsurk, Mándok, Eperjes stb., a Kállayak: Kér, Kér-Semjén, a Kerczy család Kercz birtokában megmaradtak. A Vetésy család Levelek, Adony és Mihálydi

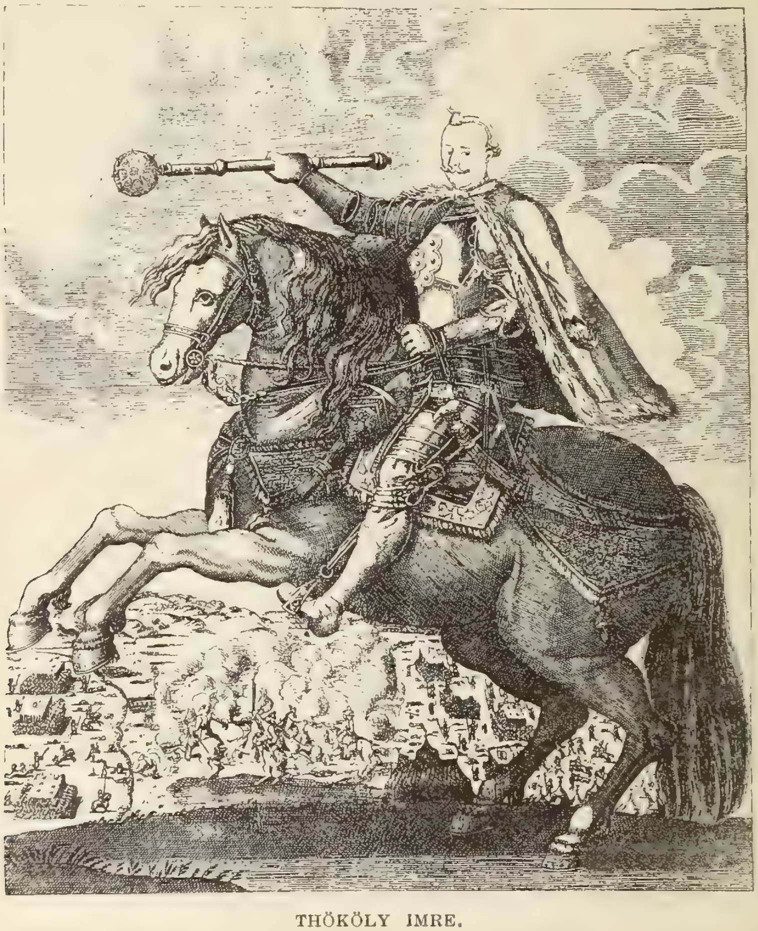
birtokokat szerezte; ezeket Vetésy László magvaszakadtával 1698-ban Károlyi Sándor nyerte adományul. A Sennyeyek Kenézt és Fülöpöt bírták. A szalai Barkóczy család uradalma Bakta körül csoportosult (mely azelőtt az ecsedi uradalomhoz tartozott); hozzá tartozott: Lóróntháza, Oroszi, Petneháza, Gyulaháza, Ó-Fehértó, Szegegyháza (Szegediháza), Pazony, Puszta-Báj, Szakoly, Nagy- és Kis-Varsány, Gencs, Nagy-Dobos, Bogdány.

A Károlyiakat: Gálos-Petri, Kenéz falu és Felapáti puszta birtokában találjuk, 1697-ben Encsencset szerezték meg. A Csapyak Eszenyt és Ágteleket bírták. (Lásd még a „Szabolcsvármegye nemes családai“ czímű fejezetet).

III. A SZATMÁRI BÉKÉTŐL 1848-ig.

1 A VÁRMEGYEI ÉLET A XVIII. SZÁZADBAN.

Közel kétszázéves küzdelmek lezajlásával az egész nemzet egyaránt érezte a belreformok szükségét. A reformok sikere első sorban az egész

THÖKÖLY IMRE.

Az 1715. és 1720-iki összeírás.

ország ismeretét tette szükségessé. Az e végből elrendelt 1715. és 1720-iki összeírások érdekes képet nyújtanak a vármegye akkori viszonyairól.

Az 1715-ben összeírt 2137 háztartásból 30 nemes, 15 mezővárosi polgár, 1719 jobbágy, 46 zsellér és 327 szabados háztartás találtatott.

1720-ban már 2698 háztartás iratott össze és pedig: 58 nemesi, 33 polgári, 1793 jobbágyi, 125 zselléri és 689 szabadosi, a mi összesen 26,324 lelket foglalt magában, ebből: 2250 nemes, 52 pap és tanító, 23,992 jobbágy és 30 zsidó.

A vármegye területén összesen 131 község, közte: 5 mezőváros, 3 curialis, 122 úrbéres és egy lakatlan iratott össze.

Láthatjuk ebből, hogy a békés idők beáltával a lakosság szaporodása tekintetében lényeges javulás mutatkozik, a mi főleg a nagy arányban eszközölt telepítéseknek köszönhető. Az elpusztult vagy a pestis-ragály által elnép-

Telepítések.

telenedett helységekbe számos idegen telepíttetett le. Nyír-Adony 1712-ben, Timár 1718-ban kezdett települni, Nyíregyháza és Polgár lakossága még a század derekán is folyton újabb településekkel szaporodott.

A hol kamarai birtokok voltak, oda svábok költöztek, mint Rakamazra; Nyíregyházára ellenben tótok települtek. 1787-ben még 9 orosz és 5 oláh helység volt a vármegyében. A telepítéseket a vármegye nem nézte jó szemmel, mert számos jobbágy szökött meg a nemesek birtokáról. Midőn Szentiványi János, 1732-ben, simai birtokát be akarta telepíteni, a vármegye tiltakozott ellene. Nyíregyházára is csak azon feltétel alatt adta meg gróf Károlyinak a telepítési engedélyt, hogy megyebeli lakost nem vesz be.

BERCSÉNYI MIKLÓS.

A telepítésekkel együttal mélyreható változás áll be a vármegye birtokviszonyai tekintetében.

Károlyi Sándor nagyrészt vétel útján 1712-ben a következő egykori Rákóczy-birtokokra nyert adományt: Bátor, Pócs, Bakta, Lóránthháza, Gyulaj, Lugos, Királytelke, Vencsellő, Büd, Kisfalud, Nagy-Léta, Tedej, Levelek, Nyíregyháza, Fehértó, Szent-Mihály és Adony. 1720-ban Splényi László ezredes 30,000 frt fejében Mihálydit és Kállót nyerte A Kállay család az 1723 : 79. t.-cz. értelmében visszanyerte Nagy-Kállót; a báró Palocsay családról Királytelek, leányági örökösödés útján, a gr. Dessewffyekre szállott, melyhez Nyíregyháza felerésze és Szent-Mihály járult.

Alig nyílt meg az uj országgyűlés, az egész vármegyében egyaránt a régi, még a mohácsi vész előtt fennállott jogok visszaszerzésére irányuló mozgalom volt észlelhető. A vármegye elsősorban a hajdukat igyekezett fenhatósága alá vonni.

Hajdúk önállósága.

A hajdu-kerület szervezése által a vármegyéből a legtermékenyebb rész hasíttatott ki, másrészt, mint tudjuk, a hajdúk folytonos viszályban voltak a vármegyével, főleg a hajdu-városokba szökött jobbágyok miatt.

A hajdúk ellen a vármegye csakhamar befolyásos szövetségest nyert az egri káptalanban. Az egri káptalan még a XVII. század végén igyekezett a hajdúktól lakott Polgárt és Szent-Margitát visszaszerezni. E birtokokat 1701-ben a királyi tábla a káptalannak itélte oda, de időközben a hajdúk perük újrafelvételét eszközölték ki. Mindazonáltal az 1715:95. t.-cz. Polgárt és Szent-Margitát a káptalannak itélte oda, s e községeknek a vármegyébe leendő visszakebelezését rendelte el, a hajdúkat pedig a vármegye törvényhatósága alá helyezte. Ez utóbbi rendelkezés élénk visszahatást idézett elő a hajdúk közt; hosszas küzdelem árán végre a III. Károly király 1733-ban kiadott rendelete, valamint az 1791. évi 25. és 29-ik törvényczikkek biztosították a hajdúk önállóságát. Polgárt és Margitát ellenben 1717-ben a káptalan vette birtokába, a hajdúk egy része kivándorolt, más része megadta magát sorsának s jobbágyságba sülyedt.

II. RÁKÓCZY FERENCZ.

A Debreczenbe szökött jobbágyok ügyében még 1713-ban szólalt fel a vármegye. Ez ügy tisztázása végett okt. 18-án gr. Pálffy János elnöklete alatt Kállón négy vármegye (Szatmár, Szabolcs, Bihar, Bereg) és Debreczen város küldöttei tanácskoztak; nem sok eredménynyel, mert még az 1751. évi országgyűlésen is felhangzik ez ügyben a vármegyei követek szava.

Csapások.

Már az újjáalakulás első éveiben ismét súlyos terhek nehezedtek a vármegyére. Pálffy, Munkács helyreállításához, 100 erős munkást kivánt, 1714-ben az átvonuló katonaságot kellett élelmezni, az 1717. évi hadjárat és a tatárok beütése újabb terheket rótt a lakosságra. 1719-ben ismét a pestis-ragály pusztított. A sok csapásra való tekintettel az 1724. évi adómegállapítás alkalmával a vármegye terhén könnyítettek, a porták számát 92-$^1/_2$ről 84$^1/_4$-re szállították le; utóbb 1733-ban 79$^1/_2$, 1792-ben 72$^1/_2$ 1847-ben 70 porta volt.

Közigazgatási átalakulások.

A vármegyei közigazgatás is jelentékeny átalakuláson megy át e korban. Az 1723:56. t.-cz. kimondotta, hogy a főispán azon vármegye területén tartozik lakni, melynek fejévé tétetett, egyúttal e szakasz a tisztújító szék 3 évenként leendő megtartását is elrendelte. A főispáni állás jelentősége

A főispán hatásköre.

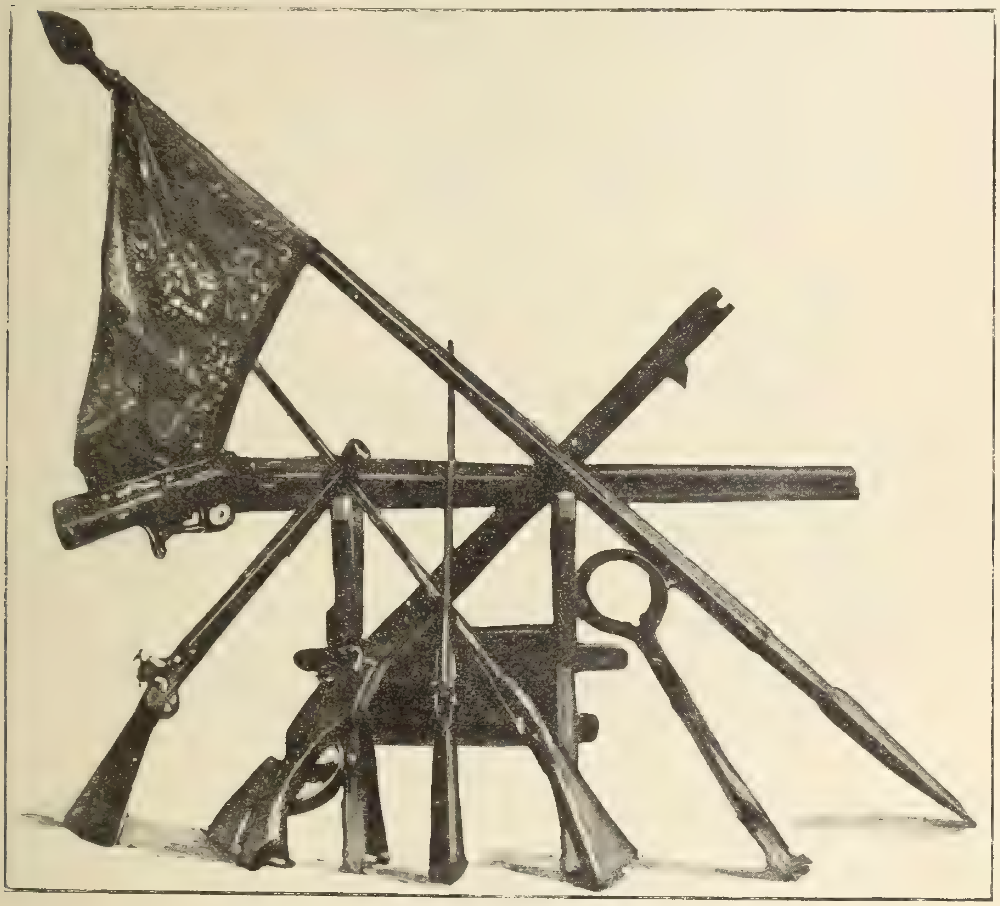
új irányt vesz; nincs oly széles hatáskörrel felruházva, mint az Anjouk vagy Mátyás uralkodása alatt, de nem is puszta czím, vagy legfeljebb közvetítő szerepet játszik, mint a XVII. században láttuk, hanem inkább ellenőrző és bizalmi méltósággá alakul át. A főispánok első sorban az udvarhoz közel álló családok soraiból kerülnek ki. Zichy Miklós főispán kiskorusága idejében lázi Ghyllányi György helytartó viszi a teendőket (1726—1734). Zichy Miklós főispánsága más tekintetben is emlékezetes nyomot hagyott a vármegye történetében. Alatta tartatott a hírhedt pálczai

tisztújítás (1734 jul. 13-án), a katholikus és a protestáns párt közötti első nagyobb mérkőzés, mely a vármegyében általános zavart idézett elő. A kedélyek lecsillapítására kir. biztosúl gr. Károlyi Sándor küldetett ki.

Barkóczy Imre főispánsága alatt emeltetett fel a főispáni tiszteletdíj 1000 forintra. 1791-től 1848-ig folyton főispáni helytartók vezetik a vármegye kormányát, csakis Fáy Barnabás neveztetett ki több évi helytartóskodás után főispánná.

Alispán.

Az alispán 1727-től 3 évenként választatott, a másodalispáni teendőket azonban 1730-tól a helyettes alispán látja el. A helyettes alispánok néha ketten, sőt hárman voltak. Jármy Ferencz helyettes alispán a közigazgatás összes ügyeit intézte, sőt a pecsét is nála volt. Szunyoghy Ferencz első

HADI EREKLYÉK A VAJAI VÁRBÓL.

alispán betegsége alatt azonban az első alispáni teendőket Pálffy János teljesítette. Id. Zoltán Pál mellé egyszerre három helyettes alispánt választott a vármegye (1773), ezek közül az 1781-ben elhalt Pálffy János helyét a főispán Szögyény Imrével töltötte be.

Noha ez a tisztség nobile officium volt, az alispánok irányában a vármegye nem maradt hálátlan. Krucsay Márton részére, mert több éven át fizetés nélkül szolgált, 1759-ben jutalmul 100 aranyat szavaztak meg. Sőt a hátramaradottakról is gondoskodik a vármegye. Eördögh Dániel alispán hátralékos illetményei 1730-ban örököseinek fizettettek ki, Szunyoghy Ferencz alispán özvegye, férje hű szolgálatai fejében, 60 aranyat kapott.

Közgyűlés.

A vármegye közgyűléseit e században is felváltva, különböző helyeken tartotta. Már a század elején élénk mozgalom indult meg, hogy a vármegye állandó székházzal bírjon. Ghyllányi György helytartósága alatt 1733. nov. 9-én tétetett le az új megyeház alapköve Nagy-Kállón, a Kállay családtól e czélra adományozott telken, a földesúri jog elismerése czímén évenként

Az állandó székház.

egy arany lefizetése mellett. A vármegyeház csak 1769-ben készült el teljesen. Ezzel a vármegye székhelye Kis-Várdáról Kállóra tétetett át, s ettőlfogva az új székházból sugárzott ki a vármegyei élet. Hatalmas termei nagyfontosságu események színhelyévé lettek, míg az alatta épült börtönök a Nyírség rettegett szegénylegényei befogadására szolgáltak.

A vármegye czímere.

III. Károly király uralkodása más tekintetben is emlékezetes nyomot hagyott a vármegye történetében. 1714. évi nov. 18-án kelt elhatározásával a vármegyének czímert adományozott, melyet utóbb, 1837. január 5-én, I. Ferdinánd magyar köriratta látott el. Ez utóbbi okirat a vármegye czímerét a következőkép állapítja meg: négyelt pajzs, első kék negyedében, zöld alapból 3 arany buzakalász emelkedik ki, a másodikban, ezüst mezőben, természetes hal, a harmadikban, szintén ezüst mezőben, zöld alapon álló csonka fatörzs, a negyedikben, kék mezőben, egy veres idegeken felajzott arany íj, közepén ezüst hegyű veres tollú nyíllal látható. Körírat: „Nemes Szabolcs vármegye pecsétje. 1836.“ (Királyi könyv. LXVI. 492.)

KÁLLÓ VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

Szabályrendeletek.

A XVIII. század első felében alkotott szabályrendeletek közül főleg a cselédügy rendezése köti le figyelmünket. Az 1715: 101. törv.-czikk, a cselédfelfogadást, korábbi urának elbocsátó levele nélkül eltiltván, a vármegye 1719. jan. 27-én hozott határozatával, a helyváltoztatás napjául jan. 1-ét állapította meg, s az elbocsátó-bizonyítvány nélkül felfogadó gazdát 12 forinttal büntette. Tűzrendészeti szempontból az 1750. évi szabályrendelet a lakóház és a konyha kivételével eltiltotta a dohányzást, s az ezen rendelkezést áthágó nemest 12 forinttal, a jobbágyot 12 bottal bünteti.

Mária Terézia uralkodása.

Már III. Károly, de még inkább Mária Terézia királynő uralkodása alatt történtek kísérletek a kálvinista túlsuly megdöntésére.

1730-ban a zalkodi, kállósemjéni, leveleki, karászi és baktai templomok vétettek el a reformátusoktól. Barkóczy egri püspök mindenkép arra törekedett, hogy a Nyíregyházára letelepedett ágostai evangélikus vallású tótokat a katholikus egyház részére megnyerje, s e czélból Nyíregyházán plébániát is létesített. A főispánnak pedig 1743-ban meghagyatott, hogy a tisztújítás alkalmával főhivatalokra kálvinistákat ne jelöljön. Ez ellen azonban a kálvinista nemesség erélyesen fellépett, a restaurácziókra meghívták az erdélyi protestáns főurakat, s a kijelöltek közül a leggyengébbeket választották, hogy befolyásuk biztosítva legyen.

Csak II. József 1781. okt. 25-én kiadott türelmi rendelete vette elejét a további zaklatásoknak.

Nemesi fölkelés.

Mária Terézia ingadozó trónjának megmentésében a vármegye is kivette részét. Az 1742. év végén felkészült nemesi fölkelés Ibrányi István

alezredes, Jósa Antal kapitány, Bann Péter és Szunyogh Miklós hadnagyok, Jékey Péter és Erőss Gábor zászlótartók alatt, a többi tiszántuli vármegyékkel együtt indult a hadba. A megyei felkelő-sereghez tartozott: 2 őrmester, 2 tábori futár, 1 orvos, 1 dobos, 2 trombitás, 2 kovács, 8 káplár és 164 lovas felkelő nemes. Összesen 182 ember. Ezenfelül a vármegye 313 gyalogost állított ki; a 76 portális katona kiállításával azonban hátralékban maradt.

Az 1744. évi felkelés alkalmával, mint általában a tiszai vármegyék, Szabolcs sem készült el idejében, de csakhamar útnak indította a sereget.

A bajor örökösödési háború.

Mária Terézia uralkodásának végszakában, a bajor örökösödési háború ismét hadba szólította a vármegyét. Az 1778. évi országgyűlés által megszavazott ujonczjutalékból 200 gyalogos esett a vármegyére, azonban az 1779. május 13-án kötött tescheni béke az ellenségeskedésnek véget vetett.

II. József kora.

Alig foglalta el II. József a trónt, azonnal hozzálátott merész tervéhez, az egységes Ausztriának megalapításához. Első intézkedései, mint a türelmi rendelet és a sajtószabadság, főleg a vármegye protestáns nemessége részéről kedvező fogadtatásra találtak, de másrészt ama nagy távolság, mely a vármegyét az események központjától elválasztotta, II. József intézkedéseinek tulajdonképeni czélját csak akkor tárta fel egész valójában, midőn már a vármegye önkormányzati jogait nyírbálta meg.

Sztáray főispán beiktatása.

Ez átmeneti időszakban Sztáray Mihály gróf neveztetett ki a vármegye főispánjává, kinek beiktatása, mintha az ősi vármegye fényének utolsó fellobbanása lett volna, 1782. aug. 10-én, nagy pompa és ünnepségek közepett ment végbe. A beiktatás részleteit a „Magyar Hírmondó“ után a következőkben ismertetjük:

Az uj főispán Hajdu-Böszörmény felől érkezett, neje, született Eszterházy grófnő, gr. Sztáray János, ifj. gr. Barkóczy János, az elébe ment nyolcztagu megyei küldöttség, Szepes, Ung és Zemplén vármegye követei, továbbá 130 lovas hajdú vitéz kiséretében, a vármegye határára, hol az érkezőket a vármegye urai s 230 nemes lóháton fogadták. Az egri káptalani nagyprépost üdvözlő beszéde után a 62 kocsiból álló díszmenet megindult Nagy-Kálló felé. A Kállótól mintegy $^1/_4$ órányira eső csárdánál számos zemplén- és szabolcsvármegyei nemes üdvözölte az uj főispánt, aki az itt várakozó hatlovas díszhintójába átszállván, most már 80 kocsi kiséretében megindult a város felé.

A város végén a zsidók tisztelegtek. Innen a d'Alton-féle gyalogezred zenekarának kiséretében a menet a vármegyeházhoz vonult, hol a főispánt Sáros, Szepes, Abauj, Bereg, Borsod, Zemplén, Ung, Bihar, Szatmár és Ugocsa vármegyék küldöttei jelenlétében az alispán üdvözölte. Jelen voltak: gróf Kállay János, br. Vécsey Miklós, a Szirmay grófok, Török gróf, br. Perényi, Pongrácz László táblai elnök, br. Splényi tábornok számos törzstiszt kiséretében, az egri, nagyváradi káptalanok küldöttjei, a leleszi prépost stb.

Másnap reggel a plébánia-templomban tartott istentisztelet után a vármegye termei szorongásig megteltek. A közgyűlést gr. Barkóczy János kir. biztos nyitotta meg. A megnyitó után az új főispánnak magyar nyelven tartott székfoglalója következett, melyre a vármegye nevében Pethő Ignácz főjegyző válaszolt. A gyűlést követő díszebéden a nagyteremben 130, a mellette levőben 20 és a folyosón 80 személy számára terítettek. Ebéd alatt Hatvani István debreczeni tanár, magyar, latin és görög nyelven írt alkalmi költeményeit olvasta fel.

Az új főispán helyzete, e fényes ünnepélyek után, épen nem volt bizalmat gerjesztő, mert csakhamar megkezdődött a küzdelem a vármegye és az alkotmányellenes rendeletek közt. A népösszeírásra és a felmérésre vonatkozó rendeleteket gyanus szemmel fogadta a vármegye. Az e rendeletek ellen intézett felíratban közreműködését azzal tagadja meg, hogy „a magyar nemesség csak a koronás királynak van alávetve.“

A nyelvrendelet ellen hasonlókép 1784. jun. 17-én tartott közgyűlésből írt fel a vármegye. Különösen érdekes e felirat, mert egyúttal a magyar

nyelv tökéletesítésének eszméjét pendíti meg. 1785-ben befejeződött az összeírás; az egész vármegyében 6779 nemes férfi találtatott, vagyis a lakosságnak 1/4 része élvezte a nemesi kiváltságokat.*

Majd a vármegyékre került a sor. Az egész ország 10 kerületre osztatott fel. Szabolcs a nagyváradi kerületbe soroztatott, melynek biztosa elébb gróf Teleki Samu, 1787-től pedig gróf Haller József lett.

II. József jól tudta, hogy a vármegyei rendszer megszüntetése nem fog simán lefolyni. Az uj kerületi biztosnak adott utasításban meg is jegyezte, hogy „az ottani (szabolcsi) nemességet nehéz lesz jó rendben tartani.“ Volt is oka ellenállástól tartani. A úrbér szabályozása ügyében kiadott patensre nézve 1786-ban kijelentette a vármegye, hogy a közhírré tételt mindaddig megtagadja, míg jogos panaszait a császár meg nem hallgatja. A vármegye inkább gazdasági oldaláról nézte aggodalommal a pórnép szabad költözködési jogát; meg is jegyezte a feliratban: „még a népesség sem lehet állandóvá soha földesuri kényszer nélkül.“ De hát ott volt a kerületi biztos; az intézkedett, ha kellett, fegyveres erővel is. A fokozódó ingerültséget még inkább növelte az óriási áldozatok árán folytatott török háború. A táborozó katonaság eltartására még a vetőmagot is be kellett szállítani. 1788 úgyis inséges esztendő volt; ez utóbbi körülmény csak növelte az általános inséget, de egyúttal az elégületlenséget is nyilt kitörésre késztette.

RABUTIN.

Luby Károly, bihari alispán, 1789. év tavaszán átjött a vármegyébe, hogy a császári rendeletek ellen izgasson. Az ujonczozást elrendelő leiratokra kijelentette a vármegye, hogy az ország védelméről nem ő illetékes gondoskodni, miután ez az országgyűlés hatáskörébe tartozik.

Őszszel már nemcsak a subsidiumot tagadták meg és a tisztviselőket tiltották el ennek behajtásától, hanem visszatartották a katonaság részére más vármegyékből érkezett élelemszállító szekereket is. (Marczali, Magyarország II. József korában.)

Az általános elégedetlenséggel szemben a kerületi biztosok tehetetlenül nézték, mint ragadja magával a forrongás árja a nemest és a pórt egyaránt.

II. József halála.

Már forradalom kitörésétől lehetett tartani, midőn II. József, reményeiben csalatkozva, halálos ágyán (1790. febr. 20.) visszavonta alkotmányellenes intézkedéseit. Mint a szélvihar sűvített át e hír az egész országon. Azonnal

* Az 1780 összeírás szerint a vármegye területén 128 helység és 68.878 lélek találtatott, ebből 19.011 katholikus, 41.385 protestáns, 104 görög-keleti és 1389 zsidó. 1805-ben 120.415 volt a nem nemesek száma. 1839-ben már 204.838 lakos volt a vármegye területén és pedig: 178.659 magyar, 15.700 tót, 1590 német, 8889 zsidó; vallásra nézve: 72.653 katholikus, 109.161 református, 14.161 evangélikus, 109 óhitü és 8889 zsidó. (Nemzeti múz. levéltára.)

hozzá fogtak II. József intézkedéseinek megsemmisítéséhez. Márczius 18-án már együtt találjuk a vármegyét Kállón. Miután a rendek oly nagy számban gyültek egybe, hogy úgy a vármegyeház, mint a református templom szűknek bizonyult befogadásukra, szabad ég alatt gyűléseztek Szatmári Király József elnöklete alatt.

E közgyűlés határozatai radikális irányukkal túlszárnyaltak minden, ez idő tájban hozott határozatot. Mindenekelőtt követelték, hogy az országbíró hívja össze a diétát, s ez határozzon a béke, a háború, a katonatartás, valamint az örökösödés ügyében. Szerintök még az 1780 előtti állapotok sem állíthatók vissza országgyűlés nélkül.

De mozgolódni kezdett a pórnép is, s mozgalma főleg a falusi jegyzők befolyására vezethető vissza, akik a népet a franczia forradalmi eszmékkel megismertették. Már április elején terjesztették a nép közt a nemesség és az úri rend ellen lázító iratokat. Ezekben eleinte inkább csak szűkebb helyi érdek nyilatkozott meg, de a később, május havában terjesztett röpiratokban, mintha csak a Dózsa György hangja szólalt volna meg. De az a vihar, melyet a törvénytelen intézkedések fölidéztek, II. József halálával lecsendesűlt.

GRÓF PÁLFFY JÁNOS.

A pór visszatért az eke szarvához, a vármegye pedig követeket küldött az összehívott diétára, és gróf Kállay János vezérlete alatt bandériumot a Budavárába visszahozott korona őrségére. E bandérium május 30-tól junius 4-ig teljesített díszőrséget.

II. Lipót 1792-ben elhalálozván, örökségül a kitörő félben levő és közel két évtizeden át óriási anyagi és véráldozatot követelt franczia háborút hagyta utódának, I. Ferencz királynak.

I. Ferencz.

Már az 1796. évi országgyűlés által megszavazott 50,000 ujonczból 654 esett a vármegyére, ezenkivül 34,000 pozsonyi mérő rozs, 30,000 p. m. zab kiszolgáltatására köteleztetett; 289 vágó-marhát, 144 lovat, 704 mérő rozsot és 24,369 mérő zabot pedig pénzzel válthatott meg.

A következő év nyarán a nemesi felkelés is útnak indult a szombathelyi táborba, de a campoformiói béke következtében csakhamar visszatért.

A háborúk alatt nagy mennyiségü lovat szolgáltatott a vármegye; a remondák Nyíregyházán helyeztettek el.

A franczia háborúk folytatásához szükséges ujoncz-jutalék és egyéb áldozatok megszavazása czéljából egybehívott országgyűlések csak elvétve foglalkoztak az ország belügyeivel.

Az 1807-iki országgyűlésen, mely az eddigi szokástól eltérőleg Budán tartatott, a vármegye követe: Vay József udvari tanácsos vitte a főszerepet. Vay már az 1790/91. évi országgyűlésen méltó feltűnést keltett határozott fellépésével. Nem volt nagy szónok, de igen ügyesen és röviden beszélt, fölényét még Nagy Pál is elismerte. Ő szövegezte a királyhoz intézett feliratot is. A vármegye utasításához híven nem volt hajlandó a szükséges ujonczlétszámot és a hadiköltségeket a sérelmek orvoslása előtt megszavazni. Sőt az 1807. decz. 14-én tartott ülésen azt követelte, hogy a magyar ezredeknél magyar vezényszó léptettessék életbe. Természetes, hogy Vay József sehogysem tetszett a kormánykoröknek, a főispánnak meg is hagyatott, hogy jövőre leendő megválasztatását bármi áron akadályozza meg. Így azután az 1808. évi „csöndes" országgyűlésről kimaradt, s csak az 1811/12. évi országgyülésen találkozunk ismét rokonszenves alakjával.

A nemesi felkelő-sereg.

Az 1807. évi országgyűlésen Vay József testvére, Vay Miklós báró tábornok egy ellenzéki beszéd miatt rangjától megfosztatott; de a lefokozást követő általános ingerűltség nyomása alatt Ferencz király csakhamar visszaadta neki tábornoki rangját. (Wertheimer E., Századok 1896.)

Az 1807. évi 28. t. cz. a vármegye határainak megállapítása végett bizottságot küldött ki. Az 1808. évi országgyűlés alatt alapított Ludoviceum czéljaira Kállay Miklós 10,000 frtot, Vay Miklós br. 5000 frtot és Splényi József br. 200 frtot adományoztak. Midőn Napoleon már hazánk határait fenyegette, a nemesség újból fegyverbe szólíttatott. Az 1809 ápr. 26-án tartott közgyűlésben intézkedett a vármegye a nemesi felkelő-sereg kiállítása iránt.

Az inszurrekczió fölszereléséhez a vármegye csupán 3000 forintot tudott összehozni, a hátralévő 10,000 frtot Dessewffy Ferencz gróf kölcsönözte.

A lovas insurrekczió tisztikara a következőkép alakult meg:

Ezredes: Kállay Miklós, alezredes: Balogfalvi Czóbel Imre (lemondott). Kapitányok: Kállay Imre, Gencsy Samu, Molnár Antal (később őrnagy), Vinkler Ferencz, Patay István (utóbb őrnagy), másodkapitányok: Nozdroviczky Pál, Bárczay Ferencz, Désy Károly, Kelcz József, Vay János, főhadnagyok: Zoltán István, Komjáthy György, Korda Lajos, Somossy Menyhért, Buday Zsigmond, Vay Ábrahám, Osváth László, Leövey Ádám, Désy Ferencz, hadnagyok: Gúthy Sándor, Leővey Ferencz, Töröss Gergely, Osváth Ferencz, Korniss László, Teleky László, Kállay Ferencz, Bessenyey György, Mikecz János, Jármy Lázár, főorvos: Daniellis János, Hadipénztárnok: Szoboszlai Pap Zsigmond.

A felkelt nemesség 6 századra osztva, összesen 1170 embert számlált. (Vármegyei levéltár Inszurrectionális iratok.)

A készülődések közepett, máj. 17-én tartott közgyűlésre érkezett Vay Miklós báró tábornok rendelete, mely az inszurrekcziót Jászberénybe szólította.

A mustra 25-én tartatott meg; 29-ére minden század a járás székhelyéről Nyíregyházára rendeltetett, hol a hadba-indulásig gyakorlatozott. Napoleon hadainak közeledtére az uralkodó család, Ferdinánd trónörökössel, Munkácsra menekült, útközben Nyíregyházán néhány órai pihenőt tartott, hol az egybegyült felkelt nemesség üdvözölte. A felkelt nemesség nem sok sikerrel állott ellen a francziák támadásainak; Győr elfoglalása után, csupán az időközben kötött béke akadályozta meg a francziák előnyomulását.

A háború mindazonáltal nem ért véget. Az 1811. évi országgyűlés újból 13,638 mérő rozsot, 20,307 mérő zabot vetett ki a vármegyére, ezenkívül a felkelt sereg eltartása czímén 17,810 forint 24 kr. hátralék és 127,026 frt 54 kr. hadi adó behajtását rendelte el.

Az erélytelen Splényi báró főispán, a kit egy megyegyűlés alkalmával téntával végig öntöttek, nem tudta megakadályozni, hogy a vármegye ismét ne Vay Józsefet küldje követűl erre az országyűlésre. Követtársul Dessewffy József grófot adták melléje, s az udvar követelései ellen határozott utasitást nyertek. A többi közt a február 20-iki pátens visszavonását követelte a vármegye. Vay és Dessewffy azután az országgyűlésen versenyeztek Wallis gróf pénzügyminiszter megleczkéztetésében. A hadisegélyt nem mint köteles szolgáltatást, hanem önkéntes adományképen szavazták meg. Ezen az országgyűlésen gr. Dessewffy fölvetette a magyar nyelvkérdést is, de úgy ennek, mint az országgyűlés alatt szóba jött többi ügyeknek a tárgyalását

a kormány, a hadisegély megszavazása után, jobb időkre halasztotta. (Wertheimer E., Budapesti Szemle, 1899. évf. 267. sz.)

A következő években e terhekhez elemi csapások is járultak. 1813-ban árvíz pusztított, 1815-ben általános inség volt, mely miatt a következő évben egy köböl gabona 50, sőt 60 frton kelt, a kukoricza ára pedig 40—50 forint volt, a zabé 30—35 között váltakozott. 1817-ben az aratás előtt a gabona ára 80 frtra szökött fel.

GRÓF FORGÁCH ÁDÁM.

2. A NEMZETI TÖREKVÉSEK KORA.

Míg a napoleoni háborúk az ország gazdasági erejét kimerítették, addig Metternich önkényes intézkedései a közéletben a kissé szabadabb mozgást is megakadályozták. Az 1812. évben szétküldött s 1825-ig össze nem hívott országgyűlés helyett nemzeti létünk védelme a vármegyei közgyűlések kezébe volt letéve.

A vármegyei élet lett a nemzeti törekvések központja, onnan fejlődtek ki azok a mozgalmak, melyek az 1848-iki nagy átalakulást előkészítették. A megyei élet küzdelme első sorban a tisztviselők választása körül forgott. A kormány tartott az ellenzéki érzelmű vármegyétől, s igazgatását főispáni helytartókra bízta, akiknek törekvése oda irányúlt, hogy a tisztikart befolyásuk alá vonják; ezzel szemben az ellenzéki nemesség nem egykönnyen engedte át régi hatalmát. A mindkét részről megindult küzdelem sok áldozatot követelt, és ezek között első sorban a választások tisztaságát.

Főispáni helytartók.

Eddig a tisztviselők felkiáltással választattak, az 1819. évi leirat azonban titkos szavazást rendelt el, szavazatszedő küldöttségek előtt. De ép ez az intézkedés juttatta a tisztviselőket a tömeg kezébe, mert a választási költségek két évi fizetésüket is felemésztették. Az 1820-iki restauráczió alkalmával a vidékről becsődített kisbirtokos nemesség részeg fővel leszavazott az administrátor jelöltjeire. (A magyar nemzet története. IX. k.)

Ez alkalommal felszólították a megyei urakat, hogy miután a főispáni helytartó csak 200 személyre tud teríttetni, a bejött vidéki szegényebb nemesség eltartásához élelmiszerek és italok adományozásával járuljon hozzá. Dessewffy József e felszólításnak nem tett eleget; mint maga is kijelentette azért, mert az ajándékba adott bort, a helytartó emberei kortes czélokra szándékoztak felhasználni. Daczára annak, hogy e restaurácziό alkalmával a helytartó a tisztikart kedve szerint válogathatta össze, a törvénytelen rendeletek végrehajtását még sem volt képes simán eszközölni. Az adó és az ujonczozás ügyében 1822-ben kiadott alkotmányellenes rendeletek végrehajtását megtagadta a vármegye; csak akkor engedelmeskedett, midőn királyi biztos küldetett ki.

Az ujoncz-kontingenst toborzás útján állították össze. Dessewffy József ez alkalommal azt indítványozta, hogy a megyei tisztviselők tiltassanak el a verbuválástól, inkább járuljanak egyesek pénzbeli adományokkal a katonai közegek által eszközlendő toborzás költségeihez.

A nemzet ellenállásán megtört az önkény uralma.

Az 1825-iki pozsonyi országgyűlés.

I. Ferencz király 1825. szept. 11-ére Pozsonyba országgyűlést hirdetett,

melyre a vármegye a nemzeti eszmék kiváló bajnokát, Dessewffy József grófot küldte fel. Vay József ekkor már nem élt, így követtársául Bónis Samut választották meg. Dessewffy már az országgyűlés első üléseiben felemelte szavát. Büszke is volt arra, hogy Szabolcs vármegyét képviseli, minek első felszólalásában kifejezést adott. A vármegye utasításához híven, a harmadik űlésben felszólalt a magyar nyelv érdekében, többek között azt mondva, hogy „eddig minden nemzet a deák nyelvvel élt a közfoglalatosságoknál, de most a saját anyanyelvével él, miért ne tegye ezt a magyar is.“ Minthogy a vármegye a nemes kezeken levő jobbágy-porták összeírása ellen adott utasítást a követeinek, Dessewffy az összeírás ellen beszélt és voksolt. Eljárását azzal indokolta, hogy minden nemes egyaránt tagja a koronának. Mégis az ellenőrzés szempontjából szükségesnek tartja, ha egy ily portális nemest a földesur elbocsát, a vármegyének azonnal bejelentse. (Országgyűlési napló 1827.) Ez országgyűlésen alkotott törvények közül a 24. czikk érdekli közelebbről a vármegyét, melylyel Acsád, Encsencs, Rohod helységek, Bánháza és Szalmad puszták csatoltattak a vármegye területéhez.

Az országgyűlés alatt megindult nemzeti törekvések élénk visszhangra találtak a vármegyében. A nemzeti múzeum részére 10,265 frt 12 kr. gyűlt egybe. Nyíregyházán 1832-ben „Magyar Olvasó Társaság“ alakult.

1830-iki országgyűlés.

A vármegye az 1830. évi országgyűlésre küldött követeket a hadi segély megtagadására utasította. Patay István ez utasításhoz híven fel is szólalt, mindazonáltal az országgyűlés 50.000 ujonczot szavazott meg; Patayt pedig kinevezték az ujonczoknak megyénkénti felosztására alakult bizottság tagjává.

Az 1832/36-iki országgyűlés.

Az 1832/36. évi országgyűlésre küldött követek u. m. Patay István, majd 1833. máj. 4-től szolnoki Jármy Imre és Vay János a vármegyétől oly utasitást nyertek, hogy első sorban az 1825. és 1830. évi országgyűlések elé terjesztett sérelmek orvoslását követeljék. Hogy az adózó nép terhén könynyítve legyen, a vármegye már ez alkalommal is késznek nyilatkozott az országgyűlés költségeinek viselésére, s felhívta követeit, hogy erre nézve országos határozatot indítványozzanak. A tárgyalási ügyrendet illetőleg pedig azt óhajtotta a vármegye, hogy első sorban a közgazdasági s főleg a kereskedelmi javaslatokat tárgyalja le az országgyűlés s azután az úrbéri javaslatra térjen át. (Országgyűlési napló, 1832/36. I. K. 60 l.)

Az 1832/36. évi 5. törvényczikk szabályozta a jobbágytelki állományt, mely a későbbi örökváltságnál irányadó lett.

A szántóföldekre nézve három osztály és pedig: I. 28 hold, II. 30 hold és III. 32 hold, a rétekre nézve, ott ahol mindig lehet sarjút kaszálni, 8 kaszás rét, ott hol ritkán 10, ahol sohasem lehet 12 kaszás rét állapíttatott meg.

Csapások.

A harminczas évek elején ujabb csapások nehezedtek a lakosságra. Az 1831. junius hó végén Tokaj felől terjedő kolera-járványnak július és augusztus hó folyamán a népek ezrei estek áldozatul. A járvány elfojtása érdekében tett intézkedések végrehajtására Lányi kir. biztos küldetett ki.

Az elemi csapások a következő években sem kímélték a vármegyét. 1834 nyarán roppant szárazság volt, okt. 14-én pedig földrengés rázta meg a vármegye területét, végre 1835-ben marhavész pusztított.

Tisztujítás 1836-ban.

A közelgő tisztujítások az 1836. év tavaszán élénk mozgalmat idéztek elő a vármegyében. Az egyik párt Patay Istvánt, az eddigi első-alispánt szándékozott ismét megválasztani, ezzel szemben a másik párt, Patay kivételével, bárkit is megválasztott volna. Az esetre, ha az első alispáni tisztre más alkalmas jelölt nem találkoznék, inkább Kállay Gergely, az eddigi másodalispán körül csoportosult, akit azonban a másodalispánságra okvetetlen jelölni kívánt. A Patay-párt erre a másodalispánságot Kállay Péternek ajánlotta fel. A főispán, hogy a további pártoskodásnak elejét vegye, mindkét párt főembereit értekezletre hívta össze. (Hentaller L., „Pesti Napló“ 1891.)

NYÁRY KRISZTINA.

Ez alkalommal Kállay Gergely kijelentette, hogy Patay visszalépése esetén ő is visszavonul, s ekkor a két országgyűlési követet: Vay Jánost és Jármy Imrét ültetnék az alispáni székbe.

De Kállay Gergely jóakaratu nyilatkozatának nem lett foganatja, mire a rendek június 13-án értekezletre gyűltek össze. Végleges megállapodás amúgy sem létesülhetett köztük, mert Vay a jelöltséget visszautasította, további konferencziázásokra pedig nem volt idő.

Délután megkezdődtek a bevonulások. Az első és második csapat Kállay Miklós, Gáspár és Boldizsár vezetése alatt bevonulván, Kállay Gergely háza előtt állapodtak meg, mely a másik jelölt, Kállay Péter házának szomszédságában volt. Ezután megérkeztek a Patay László, Borbély Miska, Patay András és Farkas vezetése alatt álló, botokkal felfegyverkezett ellenpártiak, akikkel együtt néhány Kállay Gergely-párti nemes besodortatott Kállay Péter házába. Az utczán maradt Kállay Gergely-pártiak, hogy híveiket kiszabaditsák, neki rontottak Kállay Péter házának, a kőfalat szétszedték, a házban mindent felprédáltak és Kállay Péter csak futással menekülhetet.

Hasztalan igyekezett Kállay Gergely a rombolókat észre téríteni, a főispáni lakás ablakait is beverték és az erkélyre kijött főispánt megdobálták.

A vármegyeházat őrző hajduk a zavargók közül ötöt elfogtak, ketten pedig agyonverettek. Ezalatt a Kállay Péter házába beszorított nemesség is kirontott; aki nem kiáltotta, hogy „Patay a vivát“, azt menten leverték.

Ily előzmények után, junius 14-én reggel, megkezdődött a szavazás; de a Borbély Miska vezérlete alatt álló Patay-pártiak nem engedték az ellenpártot az urnához, s igy Patay egyhangulag első-alispánná, Kállay Péter pedig, Kállay Gergely ellenében, egy szótöbbséggel másodalispánná választatott.

De ez az erőszakos eljárás felette elkeserítette a Kállay Gergely-pártiakat; a verekedés ujból kitört és másnap délig tartott. Összesen 11 ember esett e választásnak áldozatul.

A vármegyei nemesség javarésze nagy visszatetszéssel fogadta a választási jogok ilyetén megsértését és sokan egy időre teljesen visszavonúltak a közszereplés teréről. A jun. 16-án tartott megyegyűlésen Jármy Imre emelte fel szavát, s az elkövetett kihágások megvizsgálására bizottság kiküldését indítványozta. A rendek e czélból Szikszay József és Somlyódy alügyészeket, továbbá Vay István és Inczédy György táblabírákat választották meg. Még a vizsgálat folyama alatt, a helytartótanács leiratával, 1837. decz.

21-én 15,789. sz. alatt, Ferdinánd király sajátkezű aláírásával érkezett parancs a bűnösök szigorú megbüntetését és a vérengzésben részes tisztviselők felfüggesztését rendelte el, mely utóbbi rendelkezés következtében a vármegye jórészt tisztviselők nélkül maradt.

A többi tisztviselők sem maradhattak meg tisztükben. Kállay Péter az általános felháborodás nyomása alatt, az 1838. évi tavaszi közgyűlésen a fenmaradt tisztikarral lemondott, mely alkalommal alispánokul Jármy Imre és Zoltán János választattak meg.

A kállai véres nap egy időre lehűtötte a korteskedési szenvedélyt. Zoltán János alispánsága alatt a vármegye új korszaka kezdődik. E kiváló férfiú 1838-ban másod-, 1841-ben első-alispánná választatott.

Tisztujitás 1844-ben.

Mint a szabadelvű eszmék híve, különös gondot fordított a jobbágyságra, s annak valóságos atyja volt; melegen pártolta a sajtószabadságot, valamint az ősiség eltörlését. Élénk figyelemmel kísérte a közigazgatást, mindenben erélylyel és tapintattal intézkedett. Zoltán János azonban 1844-ben visszavonult a közpályától, s ezzel ismét megkezdődtek a korteskedések. A régi alispán, hogy az ujonnan választandó tisztikar az ő igaz szabadelvü eszméi szellemében intézze a megyei közigazgatást, Elek Mihályt akarta első-, Kállay Miklóst pedig másodalispánná megválasztatni. Ennek hírére csakhamar hatalmas ellenpárt alakúlt, mely Kállay Menyhértet az első-, Péchy Lászlót pedig a második alispáni székbe jelölte. E párt vezetői közül voltak ugyan egyesek, kik főleg a birtokos nemesség elszegényedésétől félve, az úrbériség eltörlését hevesen ellenezték, sőt még a sajtószabadságot sem fogadták szívesen. A zsidók emanczipáczziójától meg épen irtóztak, de azért tévedés volna azt hinni, hogy e párt a konzervativ irányt képviselte, miután a párttagok nagy része inkább a személyek, mint az elvek után indult.

A választást megelőzőleg, az Elek-pártiak voltak többségben, de a tisztujítás előtti napon (nov. 27-én), mintha az ősi virtus lángja utolsót lobbant volna, a Kállay-Péchy pártból néhány fiatal nemes átment az Elek-párt tanyájára, s az ott egybegyült, lerészegedett vidéki nemességet, az az alatt ürügy alatt, hogy a város vége lángokban áll, átcsalták a Kállay-Péchy párt tanyájára.

Másnap, a nov. 28-án tartott közgyűlésen azután a Kállay-Péchy párt óriási többséggel került ki a küzdelemből. De a győztes párt nem bizakodott el. Minden szerepet vívő családból beválasztottak egy-egy tagot a tisztikarba. (Móricz Pál, Egy híres tisztujítás.)

Bár ezúttal a szabadelvü eszmék hívei leszavaztattak, az ellenzék 1846-ban, az új főispáni helytartó beiktatása alkalmával, csakhamar felemeli szavát az ellen, hogy a helytartó törvényszéki teendőkkel van megbízva; egyúttal a tisztviselőket az elnöklete alatti ülésektől eltiltotta.

Az 1839/40-iki országgyűlés.

A lezajlott két mozgalmas tisztujítás közepett, a vármegye élénk figyelemmel kisérte az országos eseményeket, melyekkel szemben ledőltek a vármegyei pártokat elkülönítő válaszfalak. Az 1839/40. évi országgyűlésre küldött követeket oda utasította, hogy a felségsértési perbe fogott Wesselényi érdekében felszólaljanak. Az országgyűlési költségeket — mint már előbb is láttuk — a vármegye az összes lakosságra szándékozott kivetni; a magyar nyelv terjesztésére pedig egy millió forintot kivánt megszavaztatni. Katonát mindaddig nem volt hajlandó ajánlani, míg a szólásszabadságon ejtett sérelem nem orvosoltatik. A hiteltörvényjavaslatra nézve pedig több figyelemreméltó módosítást hozott javaslatba. (Országgyűlési napló I—II. k.) Az 1843/44. évi országgyűlésen tárgyalt javaslatok közül főleg a nemzeti nyelv jogosultsága, a vegyes házasságok rendezése és a büntető törvénykönyv keltették fel a vármegye érdeklődését; az előbbi két javas-

Az 1843/44-iki országgyűlés.

LÓRÁNTFY ZSUZSÁNA.

Az 1847/48-iki országgyülés.

latnál *Bónis* Samu, a büntetőtörvénykönyv tárgyalásánál *Erőss* Lajos tolmácsolta a vármegye nézetét. Az utolsó rendi országgyűlésre (1847/48) felküldött követeknek utasításul adatott, hogy a kormánynak, — mert a partiumok visszacsatolását mindeddig nem tudta keresztülvinni, — bizalmatlanságot szavazzanak. Az örökváltságnál nem feledkezett meg a vármegye a zsellérségről sem; Bónis a vármegye megbízásából azt indítványozta, hogy a mennyiben már régóta vannak letelepedve, ők is szerezhessenek valamely tulajdont. Az eleinte vontatottan megindult tanácskozások, az 1848 tavaszán előtörő hatalmas áramlat hatása alatt, csakhamar gyors befejezést nyertek. A korszakalkotó javaslatok tárgyalásának gyorsítása érdekében, Bónis Samu a követi utasítások mellőzését indítványozta; így azok ekkorra már elvesztették jelentőségüket s az ekkor alkotott törvények, helyet adtak a független népképviseletnek.

Az 1847-iki tisztujitás.

Az 1847. nov. 15-ére és 16-ikára kitűzött utolsó rendi tisztujítás, a felvonult pártok közt támadt ingerültség miatt, nem volt megtartható. Ez alkalommal már előre vetették árnyékukat azok a nagy küzdelmek, melyek a régi vármegyét átalakították. De a beállott nehéz napokban megszüntek a válaszfalak, melyek a pártokat egymástól elválasztották és az egész vármegye mint *egy* ember vett részt a nemzeti küzdelemben.

A vármegye járásai és tisztikara.

Mielőtt ennek előadásához fognánk, a vármegye közigazgatását ismertetjük. A vármegye négy járásra oszlott: kis-várdai, nádudvari, dadai és nyírbátori járásra. Tisztikara a következőkből állott: 2 alispán, 1 főjegyző, 2 aljegyző, 2 főügyész, 2 alügyész, 4 adószedő, 1 számvevő, 1 levéltárnok, 1 pénztárnok, 1 kiadó, 4 főszolgabiró, 8 alszolgabiró, 12 esküdt és 104 táblabiró; 16 szolga, 3 huszár és 55 hajdu.

A hadi pénztárba fizetendő adó 1838-ban: 49,084 frt $31^{35}/_{40}$ krt tett ezüstben, mely 70 porta = $2047^{1}/_{2}$ jobbágytelek után vettetett ki.

3. MŰVELŐDÉSI, TÁRSADALMI ÉS BIRTOKVISZONYOK A XVIII. ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

A hosszú harczok után beállott békés állapotok nagy befolyással voltak a közgazdaság fellendülésére.

Földmívelés és állattenyésztés.

A mívelt föld, mely a földesuri hatalom alatt levő jobbágyság kezében volt, elég terjedelmes volt ugyan, de a mívelés sok akadályba ütközött. Árvíz, talaj- és belvizek egész területeket elposványosítottak. Berczelnél az áradások miatt csupán a határ egy részét mívelték, Szamosszeg, Panyola, Szalóka földjei jórészt a víz alatt állottak, de másfelől a roppant adóteher is felette akadályozta a jobbágyság jólétét.

1715-ben 14,733 köblös szántó, 51 köblös irtvány és 2765 kaszás rét; 1720-ban 42,547 köblös szántó, $65^{1}/_{4}$ köblös irtvány és $5700^{1}/_{2}$ köblös rét iratott össze. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában).

A helyhez kötött jobbágy-nép elégtelensége miatt a föld megmívelésére egy új osztály alakult: a taksások. Ezek főleg a ruthének közül kerültek ki, de voltak közöttük magyarok is. Csupán egyidőre telepedtek le a községbe és

a bérleti idő leteltével szabadon elköltözhettek; ezenfelül robotot vagy másnemü úrbéres szolgálatot nem teljesítettek. Ily taksás községek voltak: Béltek, Érkenéz, T.-Lök, Szent-Mihály, Tisza-Dob stb.

A Tisza áradásainak megakadályozására már az 1729. és az 1751. évi országgyűlések intézkedtek, de jelentékenyebb eredményt e téren csak a Tisza-szabályozó társulat megalakulása óta (1846) tapasztalunk.

A gabonanemüeken kívül a XVIII. sz. első felében csak nagyon gyéren találunk ipari növényeket. Burgonyát 1788. óta termesztenek. Az állattenyésztés, főleg a vármegye déli részén, Debreczen körül virágzott. A XIX. század első felében már virágzó juhászatra akadunk, mint Karászon Soós birtokán, Napkoron, Biriben és Geszteréden, a Kállayak uradalmaiban; Balkányban a közbirtokosság tenyésztett nemes juhokat.

A XIX. század első felében mintaszerűen berendezett gazdaságok voltak Mihálydiban a br. Eötvös, Szent-Mihályon a gr. Dessewffy, Acsádon és Szt.-György-Ábrányban az Eördögh családok birtokain. Híres volt e korban Vay Ábrahám berkeszi vadaskertje, Eördögh Péter acsádi kertészete, Kállay

A KÁLLAI RÉGI VÁRMEGYEHÁZA.

Miklós alispán díszkertje. Bessenyődön dinnyét, Eőrön és Vaján lent, Kállón, Nyíregyházán, Vencsellőn dohányt termesztettek.

Ipar és kereskedelem.

A vármegye lakosságának fontos bevételi forrása volt a salétromfőzés. A kállai salétromfőzőház már a XVII. században szerepelt. Apagyon, Bogdányban, Pátrohán, Tasson többen, Ibrányban és Demecserben az egész lakosság salétromfőzéssel foglalkozott. Az ipar a XVIII. század elején még igen kezdetleges volt. Az egyes iparágak közül 1720-ban 1 szappanos, 1 gombkötő és 51 malom találtatott az egész vármegyében. A többi iparosok nem űzték az ipart önálló foglalkozás gyanánt.

A kereskedés tekintetében Nagy-Kállón néhány asszony házaló-kereskedést űzött, ugyanott öt marhakereskedő is volt. Gelsén néhány lakos szénszállítással foglalkozott.

II. József intézkedései ugyan teljes iparszabadságot biztosítottak, de az ipar fejlődését még sem tudták előmozdítani, mert egyrészt igen kevés városi jelleggel bíró helység volt a vármegyében, másrészt közel esett Debreczen, mely ama korban virágzó iparral bírt. II. József halála után ismét a régi czéhrendszer állíttatott vissza, de Nagy-Kállót kivéve, hol már a XVII. században találtunk czéheket, a többiek tulajdonképen csak a jelen század elején nyertek szabályokat. Még pedig Nyírbátorban: a szabó, szűcs, takács, csizmadia, kovács, lakatos, asztalos, kerékgyártó, szíjgyártó, szappanos és

ács egyesült czéh 1824-ben, Nyíregyházán: a kalmár, festő, molnár, ács, kőmíves, szíjgyártó, kötélverő, asztalos, lakatos, üveges, szabó, varga, kalapos, csizmadia, kovács, kerékgyártó és szűcs czéh külön külön mindenik 1818-ban, a mészárosok 1825-ben, a gubások 1839-ben. Tisza-Dobon: a kovácsok, kerékgyártók, asztalosok és más mesteremberek 1821-ben. Nagy-Kállón: az asztalosok és üvegesek 1821-ben, a timárok és vargák 1822-ben, a szűrszabók 1827-ben. — 1828-ban mindössze 258 kézműves volt.

A század elején Biriben, Téthen és Bezdéden pálinkafőzők létesültek, ezek közül az utóbbi, gőzerőre berendezve, ama kor legnagyobb szeszfőzői közé tartozott. Mihálydiban báró Eötvös Ignácz olajmalmot épített, Pócs-Petriben O'Nagthen rozsólis és eczetgyárat létesít. Dessewffy Samu gróf 1812-ben Vencsellőn bőrgyárat nyitott meg, de ezt folyóvíz hiányában sárosmegyei birtokára volt kénytelen áthelyezni. Kállón már a XVII. sz. óta serfőző működött.

A vármegye nyerstermékeinek biztos piacza volt a Hegyalja, viszont Bihar bora meg Szabolcsban kelt el legjobban.

A postavonal Tokajról Nyíregyházára, onnan egyfelől Nagy-Károly, másfelől Debreczen felé húzódott.

Erkölcsi élet.

Az erkölcsi élet, főleg a XVIII. században, nagyon sivár képet mutat. Nagy-Kállón tömérdek akasztás volt e században, a felépült vármegyeház pinczehelyiségei állandóan tele voltak bűnösökkel.

A köznemesség sem tudott átalakulni, mert még II. József uralkodása alatt is tömérdek panasz hangzott a garázdálkodó nemesség és tisztviselők miatt. A nemesség élt még a palosjoggal. Ennek egy valóban a középkorba illő példáját 1732-ben Kis-Várdán találjuk, midőn Krucsay Márton, hűtlenségen kapott nejét, Tolvaj Borbálát e jog alapján kivégeztette. A hóhérbárd, melylyel az itélet végrehajtatott, jelenleg a vármegyei múzeumban őriztetik.

Tanügy.

A tanügy terén jelentékeny szerepet játszik a kállói hatosztályu gymnasium. Épülete 1720-ban emeltetett. Togátus deákokkal az 1726—1801 közötti időben találkozunk. Az emberbaráti intézetek közül a XVIII. században Nagy-Kállón már kórházat találunk; a nyíregyházai kórház csak az 1818-ban megindult adakozásokból épült.

Híres férfiak.

Tán alig volt vármegye e hazában, melynek nemessége a XVIII. század nemzetietlen törekvéseinek oly hatásosan ellentállott volna, mint Szabolcs vármegye. Ez adta a magyar irodalomnak Bessenyeit, a testőrírót, innen származott Simonyi József, a vitéz huszár-ezredes, itt kezdte pályáját Szentmarjay Ferencz, mint Sztáray Mihály főispán titkára, aki később a Martinovics-féle összeesküvés áldozata lett, itt volt birtokos Kazinczy Ferencz is, akit Teleki Samu gróf, Vay József alispán mellé főjegyzőnek akart kinevezni, de ő inkább az iskolafelügyelői állást fogadta el. Midőn a magyar nyelv jóformán a mindennapi használatból száműzve volt, Sztáray Mihály 1782-ben magyarul tartotta székfoglalóját.

Ez időben hívták meg a szabolcsi rendek küldöttségileg *Jósa* István békésmegyei híres orvost a megye főorvosi állására, melyben 50 évig szolgálta e vármegyét és az orvosi szakirodalmat is számos kitünő értekezéssel gazdagította. A bizalom nemcsak a vármegye, hanem az ország határán is túlterjedvén, abban az időben hazánkban alig volt orvos, a ki szélesebb körű orvosi gyakorlattal bírt volna. Azon időben igaz volt még az a közmondás, hogy „dat Galenus opes atque honores". — Az „opes" meg volt, hogy pedig a „honores" sem hiányzott, bizonyítja az a vármegye czímerével díszített ezüst serleg, melynek felírata a következő: „Ötven éves hív fáradozása emlékéül Jósa Istvánnak az 1837-dik esztendő Aprilis 17-ik napján tartott közgyűlésből Szabolcs vármegye rendei".

II. József halálával, midőn a nemzeti visszahatás az egész országot felrázta tespedéséből, Szabolcsban a nemzeti érzület öntudatosan nyilvánult.

E nemzeti öntudat jellemzi az egész vármegye társadalmát, fő és

GRÓF BARKÓCZY FERENCZ, EGRI PÜSPÖK.

Társas élet

köznemességét egyaránt Az ujjáébredés korszakában, ez a határozott nemzeti vonás felkeltette az írók érdeklődését is a vármegye társadalma iránt és Jókai örökszép regényének „Egy magyar nábob"-nak a színhelyét is innen választotta.

A régi Magyarország férfiainak egy kiváló typikus képviselője volt Kállay Miklós cs. kir. tanácsos és alispán. Dúsgazdag főúr, kinek asztalánál naponként 60 személyre terítettek. Nagy-kállói háza tele volt külföldi zeneművészekkel, de magyar jellegét mindvégig híven megőrizte. Egy külföldieskedő grófot nem egyszer tréfáltak meg. Midőn 1815-ben egy színtársulat Nagy-Kállón átutazóban megállapodott, az egész személyzetet magánál marasztalta, játékszínül átengedte a vármegyeház nagytermét és a pénztárt minden nap 100 frtra egészitette ki.

A színművészet főleg a tisztujítások alkalmával részesült meleg pártfogásban. Szent-Mihály urában, Dessewffy József grófban, már az ujabb eszmék bajnokát tisztelhetjük. Kastélya, hol a nyár nagy részét töltötte, a táblabírák s az írók gyűlőhelye volt. Dessewffy maga is író volt, megfordultak nála többek közt Döbrentey, Kazinczy, aki Szent-Mihályt egy epigrammban ünnepelte.

E környezetben nőttek fel Dessewffy Emil és Aurél grófok. Vay Ábrahám mármarosi főispán berkeszi kastélyában inkább a konzervativ érzelmü nemesség találkozott. A nemesi kúriák közül zajos élet folyt Zoltán János alispán (1836—44) udvarházában, kinek neje egyike volt a legnépszerübb háziasszonyoknak. Mindig hat fekete lótól húzott díszhintón járt. Ebben méltó versenytársra akadt Farkas Lajos kenézlői birtokos feleségében, aki maga hajtotta négyes fogatát. Bónis Samu udvarháza 1845-ben Deák Ferenczet és Vörösmarty Mihályt látta vendégül.

A nemesség télen a kállai bálokon, nyáron a pócsi búcsún, őszszel a mádi szüreten és a debreczeni vásáron találkozott. Ezeken az összejöveteken mutatták be a társaságnak az eladó leányokat.

A nyíri dámák kedvencz poétája, Terhes Sámuel nagyfalusi ref. lelkész volt. Az irodalom is meleg pártfogásra talált. A magyar nyelv művelése érdekében már II. József alatt fölemelte szavát a vármegye, 1830-ban pedig odautasította követeit, hogy a magyar nyelv tökéletesbítésére egy millió frt megszavazását kérjék az országgyűléstől.

Midőn az országnak védő karokra volt szüksége, az egész vármegye

A vajai várkastély

harczra készen állott. Úgy a legelőkelőbb családok tagjai, mint a föld egyszerű emberei siettek magukat a honvédségbe felvétetni, s még a végső küzdelem napjaiban is alakultak felkelő csapatok. Csak ilyen lelkes társadalom volt képes az önkény nemzetietlen törekvéseinek sikerrel ellenállani.

SZENTMARJAY FERENCZ.

Nagyobb birtokosok.

A jobbágyság felszabadulása előtt a vármegye 2140 nemes család birtokában volt. A nagyobb birtokosok a következők voltak: *Eszterházy* herczeg bírta a kis-várdai uradalmat, hozzátartozott: Ajak, Ágtelek, Berencs, Dombrád, Demecser, Döghe, Eszeny, Fényes-Litke, Óntelek, Pátroha, Tass, Veresmart. A *Forgách* grófoké volt a mándoki uradalom, hozzátartozott: Őrmező és Tisza-Szent-Márton, Ujfalu-puszta egészen, továbbá nagyrészt Őrmező-Ladány, Tornyos-Pálcza és Zsurk. A *Károlyi* grófok uradalmai a régi Rákóczy birtokok egy részét foglalták el. A nyírbátori uradalomhoz tartozott: Nyír-Adony, Encsencs, Lugos egészen, továbbá Gyulaj, Gemzse, Kis-Aradvány és Nagy-Aradvány puszták.

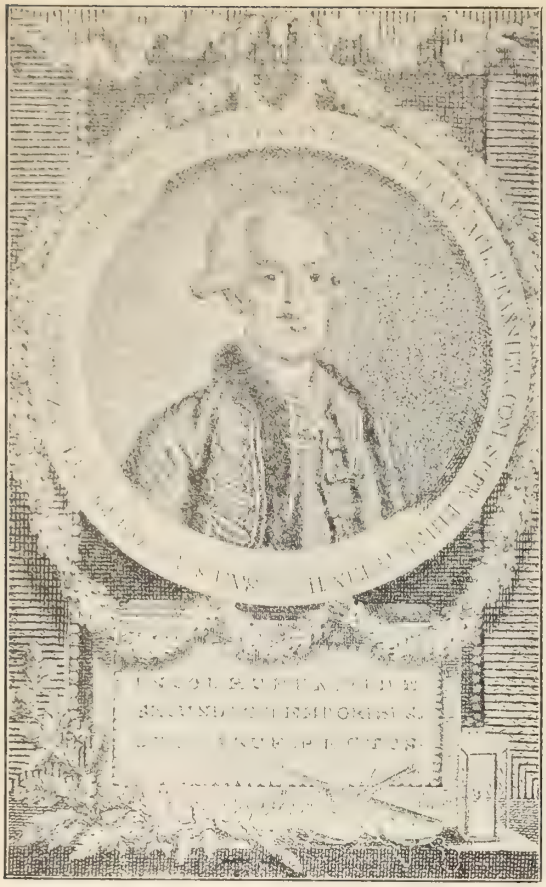
A Rákóczy-uradalmak másik része a gróf *Dessewffy* család birtokába került. Még pedig Nyíregyháza 1837-ig, Szent-Mihály, Királytelek, Ó- és Új-Vencsellő, Hugyaj, továbbá Butyka, Királytelek, Poroszló és Rózsás puszták, végül Büd és Balsa fele része.

A *Vay* család három (grófi, bárói és nemesi) ágának birtokai a berkeszi és vajai kastélyok körül csoportosultak Ide tartoztak: Benk, Kékcse, Berkesz, továbbá Anarcs, Kis- és Nagy-Báka, Csege, Eszeny, Puszta-Dobos, Dombrád, Őrmező-Ladány, Geszteréd, Komoró, Mogyorós, Kótaj, Nádudvar, Nagy-Varsány, Veresmart, végül Kálikert, Szilágy és Sarkad puszták.

A *Kállay* család birtokai Biri, Nagy-Kálló, Kis-Kálló, Béltek, Napkor egészen, továbbá: Kálló-Semjén, T.-Lök, Piricse, Új-Fehértó, Pócs-Petri, T.-Eszlár, Gyüre, Tura, Oros részben, továbbá Nyíres, Harangod, Ráson, Kis-Csere, Császárszállás és Szirondi puszták. 1847-ben a család egy része 1.160.000 frt törlesztéses kölcsönt akarván felvenni, a kibocsátott részletkötelezvény Szabolcs, Heves, Szatmár és Csanád vármegyében 144,063 hold földet mutat ki, mint azon családtagok tulajdonát, akik a kölcsönre igényt tartottak. Ebből Szabolcs vármegyére 99,067 hold esik; és pedig 62,243 h. szántó, 16,605 rét, 3365 dohány és gyümölcsös, 2012 h. szőlő, 6210 legelő, 6825 erdő és 1807 hold tó.

A báró *Eötvös* család a Splényiek után Mihálydiban volt birtokos; ehhez tartozott: Gemzse, Nagy- és Kis-Varsány részben. A *Czóbelek* Ajak, Anarcs, Kis- és Nagy-Báka, Mogyorós és Veresmart, a gróf *Csákyak* Ó-Fehértó, a báró *Horváthok* Ágtelek, Dombrád, Döghe, Kis-Várda, Pap, Fényes-Litke stb. helységekben bírtak részeket. A *Lónyayak* bírták Tuzsért, Rácz-Vid pusztával, a *Semseyek* Balmaz-Újvárost és Nagy-Hortot, a *Patayak* Bájt és Szennyes pusztát, a *Rhédey* grófok Tardost, az *Ibrányiak* Ibrányt, Bulyt, Keresztutat, Jákót és Paszabot, a *Farkas* család Kenézlőt, a *Megyeryek* Vas-Megyert, *Drcvenyák* Takta-Kenézt, *Bekk* Pál Nyír-Baktát, a *Dogály* család Büd $^{5}/_{6}$ részét. Kisebb-nagyobb részeket bírtak: *Ghyllányi* Eszenyen és Bezdédén, báró *Jósika* Napkoron, gróf *Erdődy* Bökönyben, gróf *Barkóczy* Bogdányban és Demecserben és gróf *Gyulay* Dadán.

Az egyháziak közül: a leleszi konvent Szalókát és Kanyárt, az egri káptalan az egyeki uradalmához tartozó Tisza-Polgárt és Szent-Margita pusztát bírta, a jászói prépost Gáván, a Bazil-rend Mária-Pócson bírt részeket. Végül a kamara Timáron, T.-Ladányon és Rakamazon volt birtokos, hová Rácz-Vid és Tedej puszta is tartozott. (Fenyes Elek, Magyarország leírása).

GRÓF TELEKI SAMU.

IV. SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

A márcziusi napok vívmányai csakhamar élénk visszhangra találtak a vármegyében. A márczius 27-én tartott közgyűlésen olvasták fel István kir. helytartó leiratát, melyben a vármegyét a miniszterium kinevezéséről értesíti. Akkor elnökölt utoljára Sombory Imre főispáni helytartó. Lemondását a következő szavakkal végzi: „Jutalmazzanak meg azzal, hogy Szabolcs vármegye érdekegység, testvériség által egyesült polgárai sorában, én is igénytelen helyet foglalhassak."

A nemzetőrség szervezése.

Ez alkalommal határozott a vármegye a nemzeti őrsereg felállítása tárgyában. A nemzetőrség szervezése serényen haladt előre, az április 26-án visszatérő Bónis Samu követet már az Elek Mihály vezérlete alatt álló felkészült őrsereg fogadta. Parancsnokává később Patay József, Eötvös György és Komlóssy Lajos neveztettek ki.

A május 4-én tartott közgyűlés örökre emlékezetes marad a vármegye történetében. Ez alkalommal hirdettettek ki a szentesített törvények és egyúttal ekkor vették át az utolsó rendi országgyűlési követek jelentését.

Ezt a szónoki lendülettel írt követi jelentést egész terjedelmében közöljük:

„Tisztelt közgyűlés! Ha igaz, hogy nemzetek rövid idő alatt néha századokat élnek keresztül, úgy ezen igazságnak világosabb bizonyságát a história fel nem mutathatja, azon néhány heteknél, melyek legközelebb fejünk felett repültek el.

Fél Európát villanyozták keresztül a szabadság mozgalmai.

Ausztriának és Poroszországnak százados rendszerei néhány órák alatt összeroskadtanak, csak az örök jégtől dermedő észak maradt érintetlenül, féltékenyen őriztetve százezrei által.

A szabadság testvéresítette a népeket, mert nem a mult század vérveres lobogójával rohant túl határain, hanem a béke olajágát nyújtotta igénytelen kezével. Ezen események megrázkódtatták hazánkban is az ősi alkotmány épületét, mely szűk vala már befogadnia az igénybe és számba megszaporodott új nemzedéket. Csak két oszlop maradt meg rendületlenül, de a melyek elég erősek befogadni a legtágasabb épületet is, a király és a szabad törvényhozás. Ellenben a szabadsajtó, a népképviselet, a községi rendszer, a független magyar minisztérium iránt alkotott törvények által oly alapok rakattak le, melyeken a nemzet közszabadságának és boldogságának legbüszkébb épülete biztosan emelkedhetik, különösen a felfegyverzett honpolgároknak, a nemzeti őrseregnek, oltalma alatt.

Azonban nagyot hibáznék, ha valaki azt hinné, hogy a munka már befejeztetett. A törvények meghozatala csak puszta szó vagy írott betü és a törvény életbeléptetésének nehéz munkája még hátra van.

Számtalan magánérdeket áldoztunk a haza közjavára, hogy a haza közboldogságából és közszabadságából egyaránt részesüljünk.

Kétségkívül mindnyájunknak része, mely a közösből jut, nagyobb lesz annál, melyet mások kirekesztésével elkülönözve bírnak az országnak kiváltságos polgárai.

Mert a szabadság nem fogy, hanem nő, ha megosztják. Mert a jog nem gyengül, hanem erősebb lesz, ha többek tulajdona. Mert a közboldogság nem sorvad, hanem gyarapodik, azoknak

száma által, kiket keblébe befogad, a közjog, közszabadság és közboldogság hatalmassá teszi a nemzetet: ámde tagadni nem lehet, hogy az előítéleteknek is megvan a hatalma, és hogy ezen hatalmat legyőzni nehéz, hogy a vágyaknak van telhetetlensége, melyeket kielégíteni a lehetetlenségek sorába tartozik.

Pedig mind a vágyaknak igazságos mértékre szorítása, mind a megszokott és talán megkedvelt balitéleteknek számüzése kívántatik, hogy közéletunknek törvényünkben kimondott átalakulása az írott betűkből életre váljék. Őszinte jóakarat sokat, mindent tehet, de őszinte jóakaratra minden oldalról számolni és ettől függeszteni fel az egész jövendőt, veszélyes koczkajáték.

Egység és összetartás kívántatik és azon egység és összetartás, mely magába foglalja a jövendőnek biztosítását, érdeke egyszersmind a honpolgárok legnagyobb többségének; egység és összetartás arra, hogy legyen az, mit a törvény rendel, legyen meg az mind, de sem több, sem kevesebb és ha kell több, mint amit a törvény rendel, azt törvényes úton eszközöljük.

És ime a nemzetőrség nagyszerü rendeltetése, mely felfegyverkezteti a nemzetet, a törvény által kimondott nemzeti akarat teljesítésére. (A jelentés ezután áttér a lefolyt országgyűlés főbb eseményeire, s e szavakkal végződik):

KÁLLAY MIKLÓS.

Hazánk határai között sokféle nyelvü népek tanyáznak, de van egy alap, melyen ezeknek különböző nyelvérdekeit egyesíteni lehet, ez az alkotmányos szabadság, mely a különböző nyelvü népfajokat, a polgárzati közös nemzetiségben egymás között egyesítheti; ez alapon egyek lehetünk, az ádriai tengerig, a polgárzat függetlenségének alapján pedig ugyanazon egy uralkodó alatt egyesülhetünk a birodalom egységének eszméjében.

Erőt egység ád, — egyenetlenség felbontja a legerősebb országokat. Isten világosítson fel bennünket, hogy egyesek és az egyesség által erősek lehessünk. Mi pedig, kik a tisztelt közgyűlés parancsából, gyenge műszerek voltunk a gondviselés kezében, hivatásunk megszűnvén, azon megnyugvással léptünk vissza az engedelmes polgárok sorába, hogy semmit sem tettünk egyebet, mint azt, amit lélekismeret szerint hasznosnak és szükségesnek találtunk, a szeretett haza javára. Kállay Menyhért, Bónis Samu."

Május havában már javában folyt a táborozás. A 10. önkéntes zászlóaljba, melynek székhelye Debreczen volt, mintegy 600-an jelentkeztek. A vármegye augusztus havában tartott közgyűlésében, a haza és nemzet szabadságának védelmére egy önkéntes nemzetőri zászlóalj felállítását és a megye költségén leendő fölszerelését határozta el. E határozat oly gyorsan hajtatott végre, hogy a zászlóalj ugyanazon évi szeptember hó 12-én már teljesen fölszerelve, Kálló város piaczán, a részére gróf Dégenfeld Imréné, mint zászlóanya által ajándékozott és sajátkezűleg hímzett szalaggal díszített zászló alá feleskütdtetett. A zászlóalj tisztjeit a megyei közgyülés választotta és nevezte ki, jelesül: *Őrnagyul: Patay* Istvánt. *Századosokul: Rakovszky* Sámuelt, *Apagyi* Györgyöt, *Vay* Károlyt, *Kralovánszky* Gyulát, *Hunyady* Ferenczet és *Horváth* Jánost. *Főhadnagyokul: Mikecz* Tamást, *Böszörményi* Lászlót, *Krasznay* Gábort, *Kállay* Ferenczet, *Uray* Józsefet és *Hrabovszky* Rudolfot. *Hadnagyok* lettek: *Apagyi* Simon, *Majos* Károly, *Apagyi* Tamás, *Kriston* Diénes, *Jármy* János, *Tatár* József, *Szomjas* József, *Aranyosy* János, *Borcsik* Salamon, *Propper* Lipót, *Szunyogh* Manó, *Igaz* György, *Bodó* Alajos. *Orvos: Korányi* Frigyes. *Zászlótartó: Elek* András. A zászlóalj 1200 főnyi legénysége, kivétel nélkül Szabolcs vármegye fiaiból

A szabolcsi 48-ik zászlóalj.

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

állott s így e zászlóaljban nemcsak a megyebeli ősi birtokos családok, hanem iparosok és földművelők családjai is képviselve voltak. A zászlószentelés alkalmával, a zászlóalj őrnagya, a zászlóanyához intézett beszédében zászlóalja nevében igéretet tett, hogy a zászlót megkoszorúzva hozzák vissza. Ez igéret teljesítve lett. A babérkoszorús zászló ott díszlik Szabolcs vármegye múzeumában.

E zászlóalj dícsőségteljes tetteiről *Krasznay* Péter, 48-as honvédhadnagy, a következőket írja:

Rakovszky Sámuel ezredes.

„A zászlóalj az ozorai ütközet után önként honvéd zászlóaljjá alakulván, a 48. számot nyerte s mint ilyen, csakhamar *Rakovszky* parancsnoksága alá került és már az ő vezetése alatt lobogtatta zászlaját Stájerországban is, a hol Burics osztrák tábornok seregeit szuronynyal verte ki Fridauból. A móri vesztett csatában Rakovszky bölcs vezetésének köszönhette, hogy a szőlőkben állást foglalva, nemcsak magát mentette meg a szétveréstől, hanem a sereg többi részét is megvédte az üldöztetéstől, fedett állásából visszavervén az ellen lovasságát. Egyéb apróbb ütközeteket mellőzve, melyekben szintén tetemes rész jutott a 48-ik zászlóaljnak, csak még azt említjük meg, hogy az isaszegi csatában a faluból az ellent kivervén, a délnyugatnak fekvő vízmosásos hegyoldal gödreiből szuronynyal verte ki és kényszerítette rendetlen futásra a túlnyomó számú ellent s ezzel annak szélső jobb szárnyát megsemmisítvén, a győzelem kivívásához döntőleg járult.

Az ezután következett véres ütközeteket, Budavár bevételét, hol a zászlóalj szintén tetemes részt vett, mellőzve, áttérünk a peredi csatatérre, hol már Rakovszky, bár még csak őrnagyi rangja volt, dandár-parancsnokként szerepelt és mint ilyen a Panjutin-féle orosz hadtest véletlen megjelenése által rosszra fordúlt második napi csatában az osztrákok által elfoglalt Királyvár községet, melynek visszafoglalása a harmadik hadtest egyesülhetése és visszavonulási útja fentartása végett szükségessé vált, a kétszerte számosabb ellenségtől szuronyrohammal foglalta el és mindenütt a 48-ik zászlóalj élén lovagolva, az ellent Deákiig nyomta vissza s ez által a sokkal nagyobb erejű ellenséggel szemben a győzelmet, ha ki nem vívhatta is, de annak eldöntetlen maradását biztosította.

A julius 2-iki, úgynevezett komáromi vagy ácsi csatában, egy ellenséges hadosztály a Duna jobb partján lévő monostori sánczokat, az azokhoz közel lévő uj-szőnyi szőlőkből megrohanván, az azt védő két honvéd-zászlóaljtól elfoglalta, de azt a 48-ik zászlóalj, hősies elszántsággal intézett rohammal azonnal visszafoglalta és az összes ellenséges hadosztályt az ácsi erdőig kergette, mely nevezetes fegyvertény bizonyításául közöljük az arról a következő napon kiadott napiparancsot, mely így szól:

„Komárom, 1849. évi julius hó 4-én. Miután az ellenség csatárai a Monostor hegynek minden nyugati sánczait folyó évi julius hó 2-án bevették volna és az előre küldött zászlóaljak kevés egyének kivételével mindég visszafutottak; és miután én a körülményektől ösztönöztetve, ezen gyávákat az ellenségre kartács tűzzel hajtani kényszerűltem, a 48-ik zászlóalj volt az, a mely Rakovszky vitéz őrnagynak vezérlete alatt, előhaladásrai parancsomat örömkiáltások között fogadta, az elvesztett sánczokat a bennük maradt ágyúkkal együtt első rohamra bevette és az ellenséget az ácsi erdőig visszanyomta. Ezen fényes bajnoki tett kiérdemli minden vitéznek méltánylatát. A 48-ik zászlóalj julius 2-ika emlékéűl 3-ik rendű s vitéz parancsokának, ki azon naptól alezredessé előléptettetett, melle 2-od rendű érdemjellel feldíszíttetvék; utódomat a fővezérségben, Klapka tábornok urat felkérem, hogy ezen feldíszítést nevemben a legünnepélyesebben hajtsa végre: Görgey Arthur, tábornok."

Rakovszky Sámuel, most már alezredes és hadosztályparancsnok, az augusztus 3-iki kitörésnél a Komáromot ostromzár alatt tartó ellenséges seregnek Rácz-Almáson fekvő osztályát hajnali 3 órakor megtámadván, Esztergom felé kergette, azután hadosztályával az ellen egyes poziczióit hátulról megkerülvén, Nagy-Igmándon, Mocsán, Csémen és Ácson épen akkor támadta meg, a mikor a Komáromból jövő hadosztályok oda érkeztek s ezzel azon eredményt érte el, hogy a czernirozó sereg nagy része, ágyúi, municziói és élelmi felszerelés hátrahagyásával, rendetlen futásban kereste menedékét; az éjjeli órákban folytonos csatározásban és előnyomulásban lévő hadosztályát addig nem engedte pihenni, míg a lovodi csárdánál lévő hajóhídon átmenekülő ellenség alól, az ott vert hajóhídat szét nem lövette s annak még át nem jutott részét fogságba ejtette, melylyel kiváló strategiai képzettségének bizonyítékát szolgáltatván, ezredesi ranggal jutalmaztatott.

A reá következő napon a győzedelmes sereg a futó ellenség nyomán előnyomúlván, annak zöme Győrben telepedett meg nehány napra, előcsapatait Pápa és Pozsony felé küldvén szét, és míg a magyar hadsereg többi része az ország alvidékén a végfeloszláshoz

közelgett, addig a komáromi sereg Győrben diadal-mámorban úszott E napok egyikén Klapka tábornok ünnepélyes istentiszteletet tartatván, Győr város külső vásárterén hajtotta végre a julius 4-iki napiparancsban elrendelt díszítéseket, a mikor is előbb a már ezredes Rakovszky Sámuelnek, az Isaszegnél nyert 3-ad rendű érdemjel mellé a 2-ik rendű érdemjelt feltűzvén, a 48-ik zászlóalj zászlójához fordult és arra a 3-ad rendű érdemjelt azon mondat kiséretében tűzte fel, hogy: „Ez a legdicsőségesebb zászló. Ha a sors meg akarja tagadni a győzedelmet, kivívja azt a 48-ik zászlóalj!“

Hátra volt az igéret azon részének teljesítése, hogy a megkoszorúzott zászló az azt ajándékozó zászlóanyának visszahozassék. Rakovszky ezt is végrehajtotta; ugyanis, a midőn a komáromi várnak kapituláczója 1849. szeptember hó 30-án megállapíttatott, Rakovszky ezredes a 48-ik zászlóalj zászlóját tartójáról levétetvén, azt felső testére csavartatta és arra vevén fel öltönyeit, úgy csempészte haza, helyesebben egyenesen Nyírbaktára s ott ajándékozójának, megkoszorúzva visszaadta, ki azt a 60-as évekig házánál rejtegette és az 1861-ben alakúlt honvéd-egylet kérelmére, az egyletnek adta át. A zászlót, mint a honvédegylet tulajdonát, a megyei múzeum őrzi“.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

A vármegyei családok sarjai közül, még a következők vittek a szabadságharczban nevezetesebb szerepet:

Patay István, aki 1848. előtt az osztrák seregben szolgált. A szabadságharcz kitörésekor mint közhonvéd lépett a magyar hadseregbe. Csakhamar tiszt, majd pedig a megalakult 48. honvéd-zászlóalj parancsnoka lett. 1849-ben ezredesi ranggal Pest város térparancsnokává neveztetett ki. *Patay István.*

Répássy Mihály, mindvégig résztvett a szabadságharczban. Répássy már mint ezredes a schvechati csatában a magyar sereg balszárnyát vezette és a visszavonulást ezredével fedezve, az ellenséges lovasság négy rendbeli rohamát verte vissza, mi által a sereg többi részét az üldöztetéstől megvédte Azután a honvédelmi miniszteriumban lett osztályfőnök és hosszabb ideig, már mint tábornok, a hadügyminiszteriumot vezette. Január végétől márczius közepéig a II-ik hadtest parancsnoka volt, a mikor ujból h. hadügyminiszterül hivatván be, végleg ott maradt, mig 1849. év julius végén Szegeden, kolerában elhalt. *Répássy Mihály.*

Mezőssy Pál őrnagy, Munkács várának parancsnoka, kinek a felvidék fékentartása körül nagy érdemei vannak. *Mezőssy Pál.*

Vay László gróf, ki *Mihály fivérével* együtt 1848-ban beállott a nemzeti hadseregbe. Eleinte a ráczok ellen harczolt, később Dembinski táborkarához osztották be őrnagyi ranggal. Részt vett a kápolnai, túrai, szegedi és temesvári ütközetekben. *Vay László és Mihály grófok.*

Asztalos Sándor, a szabadságharcz kitörésekor, századosi ranggal az Arad vármegyében fellázadt oláhok ellen rendeltetett ki. Később az Arad várát körülzároló seregben szolgált. Aradvár bevétele után őrnagyi ranggal a Temesvárt ostromló sereghez vezényeltetett. A szabadságharcz végszakában alezeredessé neveztetett ki. *Asztalos Sándor.*

Mikecz Tamás. Hadi pályáját a 48. zászlóaljnál kezdte. Zászlóaljával együtt a komáromi várba rendeltetett, hol azután, fokról-fogra az őrnagyi rangig emelkedett. Az 1849. augusztus 3-án vívott, diadalmas ó-szőnyi ütközetben különösen kitüntette magát; Klapka tábornok az augusztus 9-iki napiparancsban köszönetét nyilvánította neki. *Mikecz Tamás.*

Krudy Gyula. A szabadságharcz elején a komáromi várban állomásozó 18-ik zászlóaljnál szolgált, főhadnagyi rangban. Az 1849. év nyár folyamán véghezvitt kirohanások alkalmával többször kitüntette magát. Vitéz magatartásáért augusztus 29-én, a 203. zászlóaljhoz századossá neveztetett ki. Végig küzdvén a komáromi harczokat, a vár feladása után hazatért szülőföldjére. Az 1867-ben megalakult vármegyei honvéd-egylet, *Krasznay Gábor* halála után, elnökévé választotta. *Krúdy Gyula.*

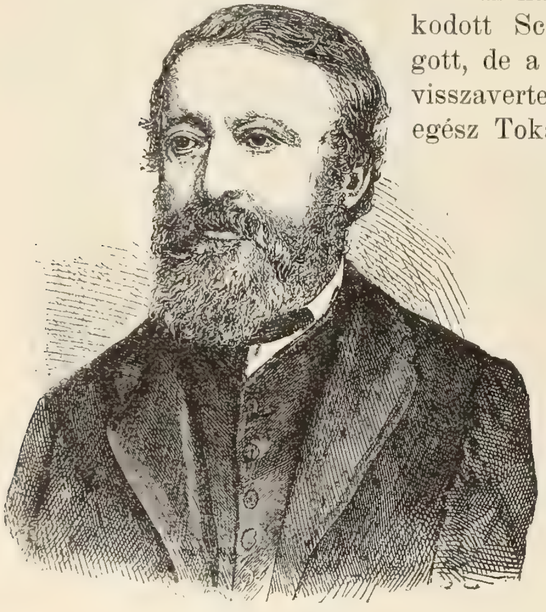
1848. őszén már háborús világ volt. Az oláh garázdálkodások hírére 150 nemzetőr küldetett Munkács és Máramaros-Sziget felé, a többiek főkép a tiszai munkálatoknál dolgozó 1500 rácz szemmel tartására otthon maradtak. November 4-én a borsodi nemzetőrök és 80 német diák vonult át Nyíregyházán. Deczember 7-én a hon maradt nemzetőrség is útnak indult, a Kassa felől betört Schlick hadai ellen. A megalakult országos honvédelmi bizottmány deczember 18-án kelt felhívására Péchy alispán szabadcsapatot szervezett, Kállay Emánuel és Zoltán Mihály ugyanekkor egy „veres pántlikás“ nevü *Szabad csapatok szervezése.*

szabadcsapatot toborzottak össze. 1849. január 19-én 90 rabot bocsátottak ki a börtönből. Ezek az Ottinger ellen működő csapatokhoz soroztattak be.

Midőn az országgyűlés Dereczenbe tette át székhelyét, e városból csakhamar átsugárzott a nemzeti önvédelem és a szabadság iránti rajongó lelkesedés lángja. Az egész vármegye vállvetett buzgalommal készült az ellenállásra. Szükség is volt erre, mert északról Schlick fenyegette a Debreczenbe menekült országgyűlést. Mészáros Lázár, a kassai vereség után egész Tokajig húzódott vissza, hol január 12-én Klapkának adván át a vezérletet, Debreczenbe ment. Klapka január 23-án Tokajnál Mészáros szétzüllött hadával átkelt a Tiszán és főkép a Tisza-vonal megvédésére szorítkozott, seregét a folyóval szemközt Rakamaz és Balsa közt állítván fel.

Klapka Rakamaznál.

A kassai ütközet következtében elbizakodott Schlick csakhamar támadáshoz fogott, de a 34. és 42. honvédzászlóalj vitézül visszaverte hadait, s a befagyott Tiszán át egész Tokajig üldözte a szaladókat. (Gracza György, A szabadságharcz története).

BÓNIS SAMU.

A rakamazi harcz után a vármegyét északról nem fenyegette többé veszedelem s egész az orosz bejövetelig megmenekült a háboru borzalmaitól.

Lelkesedéssel ülték meg mindenütt márczius 15-ének első évfordúlóját; a május 2-án tartott megyegyűlésen pedig a függetlenségi nyilatkozat hirdettetett ki.

Általános népfelkelés az orosz invázió ellen.

Az orosz invázió hírére általános népfelkelés hirdettetett. E tárgyban junius 27-én Nyíregyházán nagy népgyűlést tartottak. Másnap már Cseodajeff tábornok hadtestéből az 51. kozák-ezred 6. százada, az orosz tűzérség ágyutűzének védelme alatt Tokajnál átúszott a Tiszán. A Tisza átjáróját őrző 97-ik honvédzászlóalj sikertelenűl próbált ellenállani; a gyilkos ágyutűz következtében egész a rakamazi sánczokig vonult vissza, de ezt is csakhamar elhagyni kényszerült.

Az oroszok első megjelenése leírhatatlan zavart okozott a vármegyében. Nyíregyháza lakossága legnagyobbrészt szétfutott, a Bocskay-huszárok gyakorlatlan ujoncztelepe pedig Debreczenbe helyeztetett át.

Jun. 29-én egyes kozák századok egész Nyíregyházáig száguldoztak, hol a vármegyei raktárt feltörték és az élelmiszereket elrabolták. Ezalatt a 15,000 főnyi orosz had, szokott lassuságával átkelt a Tiszán; 30-án egész Királytelekig és Varjulaposig jutott előre. Julius 1-én estére, szakadó esőben, az egész orosz hadtest bevonult Nyíregyházára. 2-án már tovább vonultak Új-Fehértó felé, mintegy 300 kolerás beteg hátrahagyásával, akik legnagyobbrészt elpusztultak, sőt a ragály átragadt a lakosságra is. Cseodajeff azonban csakhamar visszafordult Debreczenből. Jul. 8-án ismét Nyíregyháza körül táborozott, mivel a kiütött járvány miatt nem mert bemenni a városba. Onnan azon az úton, a melyen jött, egészen Tokajig visszavonult; de támadástól tartva, a tiszai hidat felszedte maga után. (Julius 12.)

Az oroszok Nyíregyházán.

Kossuth parancsából jul. 18-án a tiszai átjárók őrzésére nemzetőrök rendeltettek ki, hová később Knézics és Korponay ezredes küldettek.

Görgey Szabolcs vármegyében.

Görgey, Komárom várából történt kivonulása után, folytonos harczok közepett vonult le a Tiszához. Jul. 27-én táborkarával Tokajból útnak indult, hogy Karczagon Kossuth Lajossal találkozzék; alig ért Nyíregyházára, midőn arról értesült, hogy az orosz elfoglalta a tiszafüredi hidat. E hírre azonnal visszafordult, nehogy menekvési útja elzárassék; útközben betért Kótajba, hol az egybegyűlt úri társaságnak élénken feltünt viselkedése. E napon tartatott Kállón, a szabadságharcz alatt, az utolsó alkotmányos megyegyűlés. Görgey jul. 29-én Tokaj mellett átkelt a Tiszán, 30-án Nyíregyházára ért. Rövid pihenő után seregének zömével Nagy-Kállón és Nyír-Adonyon át, Vámos-Pércsre húzódott. Az első hadtestet Nagy Sándor vezérlete alatt oldalvédül Debreczen felé rendelte, hol aug. 2-án e hadtest a Tisza-Füred felől előnyomuló oroszoktól vereséget szenvedett.

KÁLLAY EMÁNUEL.

Alig vonultak ki a magyar hadak a vármegyéből, betette lábát az orosz. Aug. 8-án már Nyíregyházán volt egy orosz hadtest; innen két nap mulva egy zászlóalj hátrahagyásával tovább vonultak. 12-én ujabb orosz hadosztályokkal együtt érkezett Drevenyák Ferencz cs. kir. biztos Nyíregyházára.

A világosi fegyverletétel után.

A világosi fegyverletétel után a vármegye az átvonuló orosz hadaknak valóságos országútja lőn. Aug. 16-án Paskievics, aug. 19-én Konstantin nagyherczeg vonult keresztül Nyíregyházán.

A visszavonuló orosz had szabadon garázdálkodhatott. Kállón a tisztek a ref. paplakba szállásolták be magukat. Nyíregyházának aug. 27-én 60,000 főnyi sereget kellett ellátni; e muszka átvonulás kevés megszakítással szept. 20-ig tartott. Alig hagyták el az oroszok a vármegye területét, megjelentek az osztrákok, s kezdetét vette a fegyverelkobzás és a szabadságharczban részes hazafiak üldözése. Október elején Hatzel Márton, Boronkay, Patay István és többen elfogattak; október 14-én bezárták a kaszinót.

Haynau rendeletére számosan jelentkeztek a szabadságharczban szerepet vitt férfiak közül. Ezek közel egy évig várták remény és kétség között sorsuk eldőltét. Kállay Ödön és Degenfeld Imre gróf halálra itéltettek; azonban 1850. jul. 31-én kegyelmet nyertek. Megelőzőleg jul. 20-án ő felsége Vay Alajos báró, Elek Mihály, Somossy Ignácz kormánybiztos ellen a további eljárást beszüntetni rendelte, Bónis Samu ellenben 10 évi várfogságra itéltetett. Ez alatt a reakczió is berendezkedett a vármegyében.

Közvetetlen a szabadságharcz leveretése után a közigazgatás egyelőre

KLAPKA GYÖRGY.

megmaradt a régi alapon. A vármegye főtisztviselői a következők voltak: I. alispán: Bay Ferencz, II. alispán: Kállay Miklós, főszolgabírák: Nábráczky Antal, Kállay Ubul, Nagy István, Vay Gyula.

Drevenyák Ferencz császári biztos csakhamar megkezdte működését. 1850. febr. 10-én minden templomban ki kellett hirdetni az „Oktroirte Reichsverfassung"-ot, ezután az összes községi jegyzőkönyvek vétettek vizsgálat alá és azokból a szabadságharczra vonatkozó részek töröltettek.

Ez év őszén a közigazgatás új szervezetet nyert. Az egész ország 5 kerületre osztatott fel. A vármegye a nagyváradi kerülethez tartozott, melynek élén gróf Zichy Herman állott.

A vármegyét megyefőnökök igazgatták, területe azonban jelentékenyen megcsonkittatott. A vármegye alsó s jelenleg nagyrészt Hajdu-vármegyét alkotó része, az ujonann alakult Észak-Bihar vármegyéhez, a Tisza könyökénél levő 3 helység pedig Bereg vármegyéhez csatoltatott. A fenmaradt terület négy (kisvárdai, nagykállói, nyírbátori és nyíregyházi) járásra osztatott fel.

A megyei nemességből többen fogadták el a felajánlott hivatalt, ama reményben, hogy a törvénytelen állapot csak ideiglenes lesz.

A megyei közigazgatásnál 1856-ban három megyebeli nemes viselt főszolgabírói hivatalt, s az 1854-ig fenállott nagykállói törvényszék bírói kara Sándor András elnöklete alatt jórészt magyarokból állott. Ez a körülmény az abszolutizmus káros hatását némileg ellensúlyozta, bár a közvélemény helyeslésével nem találkozott.

Az ötvenes évek első felében Zsedényi Ede és gr. Andrássy György kezdeményezésére a tiszavidéki vasút építése vette kezdetét, mely 1858-ban adatott át a forgalomnak.

Ő felsége 1857. évi körútja alkalmával nagy előkészületek tétettek a magas vendég méltó fogadtatására. Igaz ugyan, hogy a megyei nemesség legnagyobb része távol tartotta magát, de annál nagyobb buzgalmat fejtettek ki a hatalom emberei, hogy eddigi tevékenységöket bemutassák.

De a közbejött akadályok következtében ő felsége Debreczennél visszafordult körútjáról. Így május 29-én Albrecht főherczeg érkezett Nyíregyházára, s innen Kállóra utazva, fogadta a tisztelgőket.

A nemzet passzivitása s a közbejött európai események elsöpörték Bach rendszerét. Midőn már szabadabban kezdett lélekzeni a társadalom, első törekvése a gazdasági viszonyok fejlesztésére irányult.

1860. márcz. 12-én alakult meg a vármegyei gazdasági egyesület, a melynek nagyrészben politikai jelentősége volt, s elnökévé Degenfeld Imre grófot választotta meg. Az ez év okt. 20-án kiadott diploma, az alkotmányos korszak első fecskéje, csakhamar élénk mozgalmat idézett elő a vármegyében. Főispánná Jármy Imre neveztetett ki.

1861. január 16-án az egy évtized óta zárva tartott közgyűlési termek ismét megnyíltak a vármegyei bizottsági tagok előtt. A jan. 28-án tartott megyegyűlésen a tisztikar a következőkép alakult meg: Alispánok: Kállay Emánuel és Somossy Ignácz. Főjegyző: Böszörményi László, később Gergelyffy János, aljegyzők: Kállay Pál, Jármy Elek, Korányi Miklós, Péchy Tamás, főügyész: Komjáthy Pál, főszolgabírák: Rásó Lajos, Mikecz Tamás, Vay Géza és Pilissy Lajos. Csakhamar megkezdődtek a korteskedések a közelgő képviselőválasztásokra. Az alkotmányos korszak ezúttal még rövid életü volt. Az országgyűlést feloszlatták, a megyei tisztikar működése a nov. 4-én tartott közgyűléssel véget ért, s helyét ismét kinevezett hivatalnokok foglalták el.

KÁLLAY ÖDÖN.

A provizorium.

Az országgyűlés feloszlatása miatt támadt közingerültség oly erővel lépett fel, hogy a megyei nemességből még azok sem akartak hivatalt vállalni, akik a Bach-rendszer alatt szolgáltak.

Az újonnan kinevezett cs. kir. biztos pedig be se juthatott a vármegyeházába; a főispáni lakosztályt karhatalommal volt kénytelen elfoglalni.

E kornak egyik érdekes alakja a szabolcsvármegyei születésü *Szini* Károly, aki a „Magyar birodalom" czímü füzetkével a 60-as években feltűnést keltett. Ezt a füzetet ő felségének ajánlotta és abban egyebek közt Nagy Lajos és Mátyás király birodalmának visszaállítását tanácsolta. Prottmann ezt a füzetet el akarta koboztatni, íróját pedig felségsértés vádjával fenyegették. A füzetet Bécsben vizsgálat alá vették és ennek az volt az eredménye, hogy a vádat nemcsak elejtették, hanem arra utasították az írót, hogy ha Ő felsége Budára jön, jelentkezzék kihallgatásra és személyesen nyujtsa át a füzetet. Ő felsége ez alkalommal nagyon kegyesen fogadta Szini Károlyt, aki ez időben még a „Lámpás" és az „Ujvilág" czímü lapokat szerkesztette. Csak néhány évvel ezelőtt halt meg a nyugtalan vérű, exczentrikus író a tébolydában.

A kiegyezés.

De a provizóriumnak is meg voltak számlálva a napjai. Ő felsége 1865. szept. 17-én kelt elhatározásával az országgyűlést decz. 10-ére hívta össze. Ez országgyűlésnek sikerült a kiegyezést létrehozni. Az 1867. febr. 9-én érkezett táviratot, mely az új miniszterium kinevezését tudatta, jobb jövő hajnalaként üdvözölte a vármegye közönsége.

Febr. 20-án minden templomban hálaadó istentiszteletet tartottak. Az április 16-án összegyűlt törvényhatósági bizottság Bónis Barnabást és Kállay Adolfot alispánoknak, Korányi Miklóst főjegyzőnek választotta meg.

Május 18-án vette át a vármegye kormányát Vécsey József báró, újonnan kinevezett főispán.

A junius 8-án végbement koronázási ünnepélyen fényes bandériummal volt képviselve a vármegye, melyben a következők vettek részt: Gencsy Albert, Jármy Márton és Bay Bertalan; a bandérium zászlaját Vécsey báróné vezetése alatt, a vármegyei hölgyek készítették.

A kiegyezéssel a vármegyei közigazgatás az önkormányzat kezébe került vissza. Ennek az utolsó 30 év alatt végbement fejlődését külön fejezetben ismertetjük.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok, valamint az országgyűlési követek, utóbb képviselők névsorát, — az előbbieket a mohácsi vésztől, az utóbbiakat a nemzeti fellendülés idejétől 1900-ig, a vármegyei jegyzőkönyvek adatai alapján egybeállítva.

Főispánok a mohácsi vésztől 1900-ig.

Főispánok: Báthori István 1527; Alagi János 1535; Báthori András 1540—1555; Báthori György 1556—1563; Alagi Tamás 1563; Báthori Bonaventura 1565; Báthori Miklós gróf országbíró 1566—1584; Báthori István 1584—1609; ghymesi Forgách Zsigmond 1612—1621; bedeghi Nyáry István báró 1621—1642; ghimesi Forgách Zsigmond 1643—1646; Bedeghi Nyáry Bernát 1647—53; brebiri Melith Péter 1655—67; szalai Barkóczy István 1667—79; vásonkeői ifj. Zichy István gróf 1680—95; vásonkeői Zichy Péter 1696—1724; Közben: Sennyey István, a magyarországi rendek kanczellárja 1708—1711; Zichy László gróf 1724—26; Zichy Miklós gróf 1726—1747; alatta: lázi Ghillányi György helytartó 1726—1734; Károlyi Sándor gróf kir. biztos 1734, majd Károlyi Ferencz gróf kir. biztos 1754-ig; szalai Barkóczy Imre gróf 1754—1759; Barkóczy János gróf 1759—1782; nagymihályi Sztáray Mihály gróf 1782—1785; széki Teleki Samu gróf 1785—87. kerületi biztos; Haller József gróf 1787—1790. ker. biztos; Sztáray Mihály gróf 1790—1791; mihálydi Splényi Gábor báró 1791—1817; fái Fáy Barnabás 1817—1824 helytartó; mezőszegedi Szegedy Ferencz 1825—29 helytartó; széki Teleki József gróf 1830—1846; magyar-nagysombori Sombori Imre 1846—48 helytartó; Patay József 1848. ápr. 22- máj. 20-ig, midőn betegeskedése miatt felmentetett. Degenfeld-Schomburg Imre gróf 1848—49; Drevenyák Ferencz cs. kir. biztos 1849; Bay Ferencz megyefőnök 1851—53; Gömöry Pál megyefőnök 1853— 1860; szolnoki Jármy Imre 1861; Sándor András cs. kir. biztos 1861—63; Szabó János megyefőnök 1863—1865; Vay Dániel gróf főispáni helytartó 1865—1867; hajnácskői Vécsey József báró 1867—1872; Vay Ádám gróf 1872—77; tolcsvai Bónis Barnabás 1877—1881; Graefl József 1881—1889; Kállay András 1889—1897; Feilitzsch Berthold báró 1897-től.

Alispánok a mohácsi vésztől 1900-ig.

Alispánok: Oros Pál deák és Hodosy Albert 1537; Király István 1537; Téthi János és zeleméri Kamarás János 1540; Téthy János 1543; Oros Pál deák 1545—48; vajai Ibrányi Miklós és mihálydi Hodos Albert 1549; Hodos Tamás 1550; Petri-Derzsi Jób 1551; anarcsi Thegzes Antal, Bogáthy István 1552; Hodos Tamás és Téthy György 1553; Szokolyi Balázs 1562; anarcsi Thegzes Antal és Görbedy László 1563—1564; Görbedy László és Téthy István 1565; Kértsy Miklós és Orosy János 1566; Leövey György és vajai Ibrányi Bálint 1570; Thegzes Antal és Téthy István 1570; pazonyi Cseres György és Leövey György 1571; Kemecsey István és Leövey György 1572; Leveleky Gergely és Kemecsey István 1573; Leövey György és Kemecsey István 1575; Petri Gáspár és Leövey György 1576—78; Leövey György és bogdányi Farkas Vitus 1579—1580; Mérei Lőrincz 1580; Petneházy János és sóvári Soós András 1583; bogdányi Farkas Vid és Vay Péter 1584—1587; Szokolyi Miklós 1584; Soós András és Apagyi Miklós 1588—1591; Ramocsaházy István 1590; Vay Péter és Kállay Lőrincz 1591—93; Kérchy Miklós és Ramocsaházy Miklós 1593—1595; soóvári Soós András és Budaházy Bernát 1595—99; Vay Péter 1598; Beökönyi János és Bakay András 1599—1600; madai Bekéssy János és Bakay András 1600—1602; Petneházy Péter és Eöry András 1602—1603; Petneházy Péter és Kemecsey László 1603; Budaházy Bernát 1604; Jármy János és Eöry András 1605—1607; Bogdányi János 1607; Eöry András 1608; Nagytárkányi Ferencz és Kállay Miklós 1608—10; Paksy Miklós de Pakos 1609—12; Anarcsy István 1610—12; Eöry András és Kérchy János 1612—14; Bogdányi János és Bay Gáspár 1616—26; Kérchy János és Bay Gáspár 1616—26; Eördeg Dániel 1620; Kérchy János és Vay Mihály 1627—29; Kérchy János 1634; Vay Mihály 1643; ludányi Bay István és gégényi Nyakas György 1645—56; Vay Péter 1650; Dancs András és Bessenyey Mihály 1657; Benewrey Mihály 1661; Petneházy Zsigmond és Jármy András 1663—68; Jármy András és Váradkay Ferencz 1668—71; Váradkay Ferencz és Nyakas Péter 1671—1676; 1676—81-ig alispán nincsen; Váradkay Ferencz és Nyakas Péter másodízben 1681—85; Váradkay Ferencz és Józsa Miklós 1685—88; Váradkay Ferencz és Apagyi György 1688—1691; Nyakas Miklós az utóbbi helyett. Kérchy Sándor és Krucsay Márton 1691—93; Váradkay István és Csabay Ferencz 1693—95; Váradkay István és Krucsay Márton 1695—1701; Krucsay Márton és Váradkay István 1701—1704; Váradkay István és Bessenyey Zsigmond 1704—1705; Zoltán Jósa és Eördegh Dániel 1705—1709; Zoltán Jodok és Ramocsaházy György 1710—13; Krucsay Márton és Eördegh Dániel 1714—27; Krucsay Márton és Eördegh Dániel 1727—30; Jármy Ferencz 1730; Krucsay Márton és Ibrányi István 1730—32; Szunyoghy István 1732; Buday László és Jósa István 1732—35; Zoltán István és Jósa István 1735—39; Ibrányi István 1739; Zoltán István és Jósa István 1739—1742; Ibrányi István és Jármy Ferencz 1742—44; Ibrányi István, továbbá Zoltán István, Ramocsaházy István és Jármy Ferencz helyettes alispánok 1744—49; Bay László és Jármy Ferencz helyettes 1749—1751; Jármy Ferencz és Csákányi Tamás helyettes 1751—52; Csákányi Tamás és Szunyoghy Ferencz 1752—54; Szunyoghy Ferencz és Krucsay Márton 1754—59; Vajai Ibrányi Miklós és Niczky József 1760—63; nádfői Krucsay Márton és Pálffy János 1763—70; az utóbbi helyett Kállay József, majd Kállay Mihály; vajai Ibrányi Miklós 1779—1778; id. Zoltán Pál és mellette helyettesek: tasnádi Pálffy János, Vay István és Kállay László, utóbb Szögyény Imre 1778—1786; Vay József 1786—1790; Szatmári-Király István és Ibrányi Farkas helyettes 1790—95; Szatmári-Király József és Ormós Miklós 1795—1803; Szatmári-Király József és Kállay Miklós 1803—1805; Kállay Miklós és Osváth Lajos helyettes 1805—10; Kállay Miklós és Deésy Mihály helyettes 1810—19; Deésy Mihály és Zoltán Pál helyettes 1819—28; Bónis Samu és Patay István 1828—1832; Patay István és Kállay Gergely 1832—36; Patay István és Kállay Péter 1836—38; szolnoki Jármy Imre és csepei Zoltán János 1838—1841; Zoltán János és pazonyi Elek Mihály 1841—44; Kállay Menyhért és Péchy László 1844—47; Kállay Menyhért és Péchy László 1847—48; Péchy László és Szunyogh Rudolf 1848; Péchy László és Kállay Manó

1849; Bay Ferencz és Kállay Miklós 1849—50; Somossy Ignácz és Kállay Manó 1861; Becske Lajos 1862; Ábrányi Aurél 1865; Bónis Barnabás és Kállay Adolf 1867—70; Bónis Barnabás és Patay András, utóbb Leövey Antal 1870—72; Bónis Barnabás 1872—77; Zoltán János 1877—1889; Miklós László 1889—1895; Mikecz János 1895 óta.

Országgyűlési követek.

Országgyűlési követek: 1790—91-ben: Vay István kir. tanácsos és Zoltán Pál; 1792-ben: Zoltán Pál és Szatmári-Király József alispán; 1796-ban: Ibrányi Farkas és Osváth Lajos főjegyző; 1802-ben: vajai Vay József és Ibrányi Farkas; 1805-ben: Vay József és Ibrányi Miklós; 1807-ben: Vay József és Kállay Miklós alispán; 1808-ban: Kállay Miklós és Détsy Mihály főszolgabiró; 1811—12-ben: Vay József és Dessewffy József gróf; 1825—27-ben: Dessewffy József gróf, Bónis Samu, utóbb szolnoki Jármy Tamás; 1830-ban: Patay István és Lászlófalvi Eördegh Alajos; 1832—36-ban: Patay István alispán, utóbb szolnoki Jármy Imre főjegyző és Vay János; 1840-ben: Zoltán János és Bónis Sámuel; 1844-ben: Bónis Sámuel, utóbb ludányi Bay Ferencz I. aljegyző és lengyelfalvi Erőss Lajos; 1847—48-ban: Bónis Samu és Kállay Menyhért alispán.

Orsz. képviselők.

Országgyűlési képviselők 1848-ban: Kis-Várda: Erőss Lajos; Nádudvar: Kállay Ödön; Nagy-Kálló: Szunyogh Rezső; Nyír-Bátor: Somossy Ignácz; Nyír-Bogdány: Elek Mihály; Tisza-Lök: Bónis Samu; Nyíregyháza város: Hatzel Antal.

(A későbbi évek során megválasztottak ugyanebben a sorrendben következnek egymás után.)

1861-ben: Erőss Lajos, Kállay Ödön, Böszörményi László, gróf Degenfeld Gusztáv, Klapka György, Bónis Samu és Benczur Miklós.

1865—69: Erőss Lajos, Kállay Ödön, Böszörményi László, gróf Degenfeld Gusztáv, Somossy Ignácz, Bónis Samu, Bánó József.

1869—72: Pilisy Lajos, Molnár Endre, Böszörményi László, Kállay Manó, Somossy Ignácz, Bónis Samu és Vidliczkay József.

1872—75: Czóbel Albert, Lukács Ignácz, Kállay Ákos, br. Vécsey József, Elek Gábor, Szomjas József és Vidliczkay József.

1875—78: Pilisy László, Zsembery István, Szoboszlay József, Mandel Pál, Vidovich Ferencz, Szomjas József és Vidliczkay József.

1876-ban a nádudvari kerület az ujonan alakított Hajdu vármegyéhez csatoltatott.

1878—81: Pilisy László, Kállay János, Mandel Pál, Vidovich Ferencz, Dessewffy Aurél gróf és Vidliczkay József.

1881—84: Farkas Balázs, Kállay János, Mandel Pál, Szögyény Emil, Dessewffy Aurél gróf és Vidliczkay József.

1884—87: Farkas Balázs, Kállay János, Mandel Pál, Szögyény Emil, Szomjas József és Somogyi Gyula lemondása után Péchy Gábor.

1887—92: Farkas Balázs, Kállay Zoltán, Lipthay Károly, Mikecz János, Szomjas József és Vidliczkay József.

1892—96: Farkas Balázs, Kállay Ferencz, Gencsy Albert, Kállay Lipót, Ónody Géza és Beniczky Miksa.

1896—1901: Farkas Balázs, Ferlicska Kálmán, Gencsy Albert, Kállay Lipót, Korniss Ferencz és Mezőssy Béla.

A mostani orsz. képviselők életrajzi adatait Sturm Albert Országgyűlési Almanach-ja nyomán a következőkben közöljük.

Farkas Balázs

Farkas Balázs orsz. képviselő, szül. Kis-Várdán 1839-ben. 1867-ben Szabolcs vármegye főorvosa lett, mely állásáról azonban 1881-ben, amikor a kisvárdai kerület képviselővé választotta, lemondott. Azóta állandóan képviseli a kerületet és a valutarendezés céljaira szükséges arany beszerzését és felhasználását ellenőrző bizottság tagja.

Ferlicska Kálmán.

Ferlicska Kálmán orsz képviselő, szül. Nyíregyházán 1853-ban. 1879-ben ügyvédi oklevelet szerzett és a fővárosban telepedett le, honnan azonban ügyvédi irodáját Nyíregyházára helyezte át. 1893-ban városi tiszti ügyész lett és 1896-ban orsz. képviselővé választatott. Tagja a naplóbíráló bizottságnak.

Gencsy Albert.

Gencsy Albert orsz. képviselő, szül. Uj-Fehértón 1842-ben. Jogászkorában Somossy Ignácz orsz. képv. mellett dolgozott. 1880-ban a felső-szabolcsi ev. ref. egyház tanácsbírája lett. 1881-ben a nyírbátori kerület képviselőjévé választotta és azóta állandóan e kerületet képviseli A közlekedésügyi bizottság tagja

Kállay Lipót.

Kállay Lipót orsz. képviselő, szül Napkoron 1855-ben. Tanulmányai befejeztével a vármegye t. aljegyzője lett, mely állásáról a közigazgatási bizottság tagjává történt megválasztása alkalmával lemondott. 1876-ban tagja volt annak a küldöttségnek, amely Abdul Kérimnek a díszkardot vitte. 1892-ben a nyír-bogdányi kerület orsz. képviselőjévé választotta

Korniss Ferencz.

Korniss Ferencz orsz. képviselő, szül. Nagy-Halászon 1835-ben. 1856—61-ig a beregszászi törvényszék joggyakornoka volt, 1861-ben pedig Ugocsa vármegyében szolgabíró. 1867—72-ig, mint törvényszéki biró, 1872-től mint elnök működött Nagy-Szőlősön. 1875-től 1884-ig a nyíregyházi törvényszék elnöke volt, míg 1895-ben képviselővé választatott és mint ilyen, a közlekedésügyi bizottság tagja

Mezőssy Béla.

Mezőssy Béla orsz.képviselő, szül. 1871-ben. Tanulmányai végeztével otthon gazdálkodott. 1896-ban választatott meg képviselővé. A házban már több ízben tűnt fel nagyobb szabású, alapos képzettségről és nagy látókörről tanúskodó beszédeivel.

A VÁRMEGYEHÁZA.

SZABOLCS VÁRMEGYE ÖNKORMÁNYZATA ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

A kiegyezéssel megnyilt új alkotmányos korszak megnyitotta a vármegyei közélet zárt sorompóit is. Az 1866-iki események után, bármennyire biztos is volt abban a magyar közvélemény s így Szabolcs vármegye közönsége is, hogy a kibékülésnek az uralkodó és a nemzet között meg kell történnie, a kibontakozásnak szinte rohamos alakulása lázas tevékenységre ösztönözte a hazafiakat.

Az 1867-iki első közgyűlés. Vécsey József főispán.

1867. április 16-án tartotta meg a vármegyei bizottmány első közgyűlését s nagy lelkesedéssel üdvözölte báró *Vécsey* Józsefet, mint Ő felsége által kinevezett alkotmányos főispánt. Ugyan e gyűlésben a szervezkedéshez is megtette az intézkedéseket a bizottmány, még pedig az 1861-diki alapon. Megállapíttatott a tisztikar létszáma s a legközelebbi gyűlésen megválasztatott a tisztikar. Első alispán lett *Bónis* Barnabás, másod-alispán *Kállay* Adolf, főjegyző *Gergelyffy* János, aljegyzők *Korányi* Miklós, *Ónody* Bertalan, *Kauzsay* Ödön, főügyész *Komjáthy* Pál, alügyészek *Jármy* Dániel, *Zoltán* Gusztáv, *Ferenczy* Emil, főorvosok *Szabó* Dávid és *Farkas* Balázs, főszolgabírák *Liptay* Károly, *Mikecz* Tamás, *Szegedy* István, *Nagy* István, törvényszéki ülnökök *Uray* Tamás, *Dézsy* István, *Vay* Géza, *Lauka* József, *Fintor* József, *Székely* Benedek, Szoboszlai *Papp* Károly, *Janthó* Lajos, *Czikó* János, *Fazekas* László, *Eszéky* Antal. Az új tisztikar csak május 15-én kezdette meg működését; addig az ideiglenes kormány hivatalnokai fungáltak.

Az így szervezett vármegye története a havonként tartott bizottmányi közgyűlésekben csúcsosodik ki. Szinte lázas tevékenységet fejt ki a vármegye az alkotmányos rend szervezésében, miközben megtörtént a koronázás, melyen Bay Bertalan, Jármy Márton és Gencsy Albert tagokból álló küldöttséggel s bandériummal vett részt.

Hazafias védekezések.

Az átmenet, mely ismét ősi alkotmányos jogai gyakorlatához juttatta a nemzetet, a letünt sötét korszaknak sok bántó jelenségeit veté föl időnként s Szabolcs vármegye egész közvéleménye nagy erélylyel és hazafias

érzékenységgel védekezett ez emlékek ellen. Minden ilyen jelenség nagy fölháborodást szűlt a megyében s a bizottmány, mely ebben az időben havonként tartá gyűléseit, sohasem késett, hogy kifejezője legyen a közvéleménynek s tiltakozzék. Így már az 1867. júliusi közgyűlésen szigorúan követeli az 1840. VI. t.-cz. megtartását s tiltakozik a magyar kormány alatt álló katonai hatóságok amaz eljárása ellen, hogy a törvényhatósághoz intézett levelezéseiket német nyelven folytatják.

KÁLLAY ANDRÁS.

Nagy hullámokat vert fel a vármegyében az az indítvány is, „mely által Kossuth Lajosnak hazatérés végetti megkeresése“ hozatott javaslatba. Az indítványt a közgyűlés elfogadta, mire báró Vécsey József főispán kijelentette, hogy lemond főispáni állásáról s elhagyta a közgyűlési termet. Az így előállott helyzet fölött, hosszú vita indult meg a közgyűlésen, mely végre is kimondotta, hogy „határozatának egyedül a tisztelet kifejezésére vonatkozó részét tartja fenn“. Erre azután báró Vécsey József főispán is elállott elhatározásától.

Nemzetiségi kérdések.

Más, nagy országos kérdések is élénken foglalkoztatták a vármegyét. A nemzetiségi kérdés, a népnevelés ügye, melyeknek törvényhozási megoldása már előre vetette fényét, nagy vitákat idéztek elő a közgyűléseken. A nemzetiségi kérdésben a vármegye a legelfogulatlanabb álláspontra helyezkedett, kívánva, hogy e megoldás oly értelemben történjék, hogy az ország minden lakosának községi, egyházi és iskolai ügyeiben, nyelvének szabad használata, művelése s kifejtése törvény által ne gátoltassék s a magyar hazában lakó más ajkú honpolgároknak jogos és méltányos kívánalmai abban kielégítést találjanak. Szükségesnek találta azonban a bizottmány, hogy a köztörvényhatóságok az ország hivatalos nyelvét használják.

A megyei székhely áthelyezése.

1867-ben merűl fel komoly alakban a vármegye székhelyének Nagy-Kállóból Nyíregyházára való áttétele. 1840-ben vetették fel először ezt a kérdést; az októberi közgyűlés többsége (125 szóval 104 ellen) azonban már az áthelyezés mellett nyilatkozott s bizottságot is küldött ki javaslattétel czéljából. A székhely áttétele azonban csak 1876-ban történt meg, miután előbb 1871-ben, a törvénykezés a közigazgatástól elválasztatván, a kir. törvényszék székhelye nem Nagy-Kálló, a megyei székhely, hanem Nyíregyháza lett.

Megyei közkórház.

A nagykállói — (1900. óta nyíregyházi „Erzsébet-korház“) — vármegyei közkórház alapjait is 1867-ben vetette meg a vármegye, kimondván, hogy átveszi saját kezelésébe a Nagy-Kállóban már létező, magánosok adakozásából fentartott, 8 ágyra berendezett kórházat s az ügy-

nevezett Lazaretum-alapot, mely akkor 28000 frtot tett. A megyei kórház 1873-ban nyílt meg.

Közlekedési ügyek.

A közlekedési viszonyok javítása sűrűn foglalkoztatta a vármegyét, az átalakúlt viszonyok szerint való berendezkedés ez első évében. Július 2-iki ülésében felír a vármegye a közlekedésügyi miniszterhez, hogy Nyíregyháza városát a debreczen—szigeti vonal valamely pontjával, vasúttal kösse össze s fölmerül már ekkor a nyíregyháza—nagykárolyi vasúti összeköttetés létesítésének eszméje, mely azután, csaknem 20 év múlva, de megcsonkítva, a nyíregyháza—mátészalkai vasút megnyitásával valósult meg. Ugyanez időre esik a nyíregyháza—nyírbátori és nyíregyháza—kisvárdai út kiépítésének elhatározása is s budai Goldberger Henrik előmunkálati engedélyt nyer egy Nyíregyháza-, Nagykálló-, M.-Pócs-, Vállaj-, Csanálos-, Nagykárolyt összekötő h. é. vasút építésére.

BÁRÓ FEILITZSCH BERTHOLD FŐISPÁN.

Országos ügyek elintézése.

Az ország egész közvéleményét érdeklő közkérdések is élénk visszhangot keltenek a vármegyében. A Ludovika akadémia létrehozatala, a megyei szervezetnek a parlamenti felelős kormányzattal való összhangba hozatala, a képviselőknek az országgyűlésről való elmaradása, az összeférhetetlenségi törvény megalkotása, a kir. tábla deczentralizáczиója, a raboknak mezei munkákra való átengedése, a közvetetlen kézből való katonai lóvásárlás, a zugirászkodás megszüntetése, az erdőpusztítások meggátlása, a községi faiskolák ügye, az Eszterházy-képtár megvétele, a katonaságnak a szolgálaton kívüli fegyverviseléstől eltiltása, Magyarország közeledő ezer éves fennállásának megünneplése stb., mindezek az akkori közkérdések érdeklik és foglalkoztatják a vármegye társadalmát; élő és valóságos közvélemény alakúl a közügyek megítélésénél, s egyes kérdések tárgyalásánál nagy viharok támadnak a vármegyei közgyűléseken, különösen, midőn közjogi különállásunkat sértő inczidensek merülnek fel, mint pl. 1868-ban, a magyar törvények kiadásánál, amikor a törvény-gyüjtemény hiteles kiadványain nem a magyar királyi, de a császári ház jelvényeivel s a hivatalos használaton kívül helyezett latin nyelvű köriratttal ellátott pecsét alkalmaztatott.

Árvizek.

1867 tavaszán és 1868 őszén a Tisza váratlan áradása óriási károkat okozott a vármegyében. Tuzsér, Bezdéd, Zsurk, Eperjeske, Mogyorós, Eszeny, Ágtelek, Veresmart, Nagy- és Kis-Varsány, Gyüre, B.-Aranyos, K.-Apáti, Benk, Kenéz és az egész felső szabolcsi tiszatorkolati kerületi

községek és határaik víz alá kerülnek. Benk község csaknem teljesen elpusztult; mindössze négy háza meredt ki a vízből. A belügyminiszter 2000 frt segélyt ad s közadakozásból 5148 frt gyűl össze.

A törvénykezés elválasztása a közigazgatástól.

A törvénykezésnek a közigazgatástól való elválasztása s az ezzel járó részletkérdéseknek Szabolcs vármegyét érintő elintézése szívós és nagy ellentállásra készteti Szabolcs vármegyét. Egyik felirat a másikat követi. Veszedelem fenyegeti a vármegye területi épségét s ennek elhárítására felirat megy az igazságügyminiszterhez. Majd, midőn a képviselőház 25-ös bizottsága által készített tervezet nyilvánosságra kerül, amely szerint a vármegye 265,000 lakosa közül csak 186,000 találná a vármegye területén törvénykezési ügyei ellátását, nagy küldöttség megy föl a képviselőházhoz s az igazságügyminiszterhez. A szervezés azonban megtörténik s e szerint Nyíregyházán felállíttatott a kir. törvényszék, melyhez a nyíregyházi, kisvárdai, nagykállói és nyírbátori kir. járásbíróságok osztattak be; az akkor még Szabolcs vármegyéhez tartozott püspök-ladányi kir. járásbíróság pedig a karczagi kir. törvényszékhez csatoltatott.

MIKECZ JÁNOS ALISPÁN.

Az uj megyei rend.

Ugyanez időben állást foglalt a vármegye a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat egyes intézkedései ellen is. Tiltakozott a főispáni jogok szándékolt kiterjesztése, a virilis intézmény behozatala s a központosítás ellen. Kívánja a törvényhatósági bizottsági tagok kvalifikácziójának megállapítását, a tisztviselőknek hat évre való választását stb.

Gr. Vay Ádám főispán.

1872-ben a szervezkedés már az új megyei rendezés alapján történt meg. A tisztujítás — az időközben leköszönt báró Vécsey József főispán utódjául kinevezett — gróf *Vay* Ádám főispán elnöklete alatt ment végbe. Alispán lett *Bónis* Barnabás, főjegyző *Korányi* Miklós, főügyész *Komjáthy* Pál, árvaszéki elnök *Rózsa* István.

Elemi csapások.

Az 1873-ik évet a vármegyét ért sok csapás teszi szomorúan nevezetessé: a kolera pusztítása, melynek folytán a vármegye lakossága ez évben csaknem 9000-el fogyott, óriási fagykárok, a pénzügyi válság s a nyírvizek árja, mely ez évben több mint 50,000 hold termő földet borított el. Ez a csapás hozta fölszínre az u. n. Nyírvizek szabályozásának eszméjét, mely néhány év múlva mintegy 80000 hold föld művelését tette — bár nagy áldozatok árán — a kulturának hozzáférhetővé.

SZABOLCS VÁRMEGYE TISZTIKARA.

Dr. Kauzsay Ödön
tb. aljegyző.

Vajda Dezső
iktató.

Kornis Géza
I. aljegyző, tb. főjegyző.

Mezőssy László
IV. aljegyző.

Mikecz Dezső
főjegyző.

Nagy Imre
II. aljegyző.

Siposs Béla
I. aljegyző, tb. főjegyző.

Kállay Elek
III. aljegyző.

Ez évben nyílt meg a nagykállói törvényhatósági közkórház is, dr. *Jósa* András igazgató főorvos vezetése alatt s megalakúlt a községi jegyzők nyugdíj-egyesülete.

A vármegyék új területi beosztásával H.-Nánás, H.-Dorog, Böszörmény, H.-Hadház, Tetétlen, Földes, P.-Ladány, Nádudvar, Szovát, Sáp, Balmaz-Ujváros, Egyek, Csege elszakíttattak Szabolcs vármegye területétől, beosztatván az ujonnan alakított Hajdú vármegye területébe.

Új területi beosztás.

Az új szervezéssel alakított közigazgatási bizottság első tagjai voltak: *Zoltán* János, a későbbi alispán, *Kauzsay* Károly, *Miklós* Ferencz, *Gaál* Elek, *Márky* Frigyes, *Lipthay* Károly, *Borbély* Gáspár, *Leövey* Antal, *Bodnár* István, *László* Alajos.

Az új vármegyei székhelyen 1876. november hó 28-án tartotta meg a vármegyei bizottmány első közgyűlését, gróf *Vay* Ádám főispán elnöklete alatt, ki kevéssel ezután leköszönt állásáról s helyébe *Bónis* Barnabás neveztetett ki. Az 1877-ik évi tisztujításon alispánná *Zoltán* János választatott meg, főjegyző lett *Bégányi* Ferencz, főügyész ifj. *Szikszay* Pál, árvaszéki elnök *Fintor* József.

Bónis Barnabás főispán. Zoltán János alispán.

A közigazgatás rendezésének kérdése folytonosan foglalkoztatja Szabolcs vármegye közvéleményét s a törvényhatóság, mint ennek leghívebb kifejezője, minden alkalmat megragad, hogy a vármegyei autonomia védelmére szavát fölemelje. A küzdelem folytonos. 1879-ben a közigazgatási független bíráskodás életbeléptetését kéri a vármegye a képviselőháztól, majd a közigazgatási bizottság eltörlését kivánja s feliratot intéz a tisztviselők kvalifikácziója érdekében.

Közben Bosznia okkupácziója s az ezt megelőzött háború kérdése szült általános fölháborodást, mely a képviselőházhoz intézett feliratban nyert kifejezést. Ebben a vármegye a kormány felelősségre vonását kívánja.

Bónis Barnabás főispán 1881-ben leköszönvén, Szabolcs vármegye főispánjává *Gräefl* József neveztetett ki.

Gräefl József főispán.

Kossuth Lajost, ez évben bekövetkezett 80-ik születésnapja alkalmából, nagy lelkesedéssel üdvözölte Szabolcs vármegye s köszönő válaszát díszes ezüst-tokba helyezve, a vármegyei múzeum őrzi.

A közegészségügyi érdekek is élénken foglalkoztatták a vármegyét. A halandóság igen nagy volt s a halálozások száma felülmúlta a születésekét. A vármegye már 1881-ben felír a kormányhoz a szegények ingyenes gyógykezelése és ingyen gyógyszerrel való ellátása érdekében s a baj okát a népnevelés fogyatékosságaiban is felismervén, az iskola-fentartó hatóságokat ebben az irányban sűrün megkeresi és sürgeti.

A t.-eszlári híres pör izgalmai csaknem két éven át lekötik a vármegye egész közéletét. A fölkavart szenvedélyek, mind a két irányban, csaknem teljes fölfordulással fenyegetik a vármegye társadalmi életének békéjét s örök érdeme a vármegye közigazgatásának, hogy a jobbról-balról követelődző elvakultság és szenvedély közepett meg tudta őrizni a közbékét és rendet, egy minden pillanatban bekövetkezhető és minden oldalról fenyegető katasztrófától.

Az 1883-ik évi deczemberi tisztújítás motivumai közé ennek a szerencsétlen pörnek az akkordjai még belejátszanak, de ott is halnak el. *Zoltán* János lett az alispán, *Miklós* László főjegyző, *Bégányi* Ferencz árvaszéki elnök és *Szikszay* Pál főügyész.

Gräefl József főispán 1866-ban meghalt s utána *Kállay* András lett a vármegye főispánja. Az alispáni székbe pedig — *Zoltán* János a bogdányi kerület orsz. képviselőjévé választatván — *Miklós* Lászlót ültette a közönség bizalma, főjegyzővé *Mikecz* János választatott meg.

Kállay András főispán. Miklós László alispán.

Mind a hárman régi és óhajtott jelöltjei voltak a vármegye közvéleményének.

Kállay András, szül. 1839-ben Napkoron. Tanulmányait 1846-tól 1860-ig Bécsben kezdte és végezte. Hazatérve, 1861-ben Szabolcs vármegye bizottsági tagjának választatott. 1862-ben nagy tanulmányi utazást tett, meglátogatván Angolországot és Európának nevezetesebb városait. 1866-ban a felső-

SZABOLCS VÁRMEGYE TISZTIKARA.

Inczédy Lajos főlevéltárnok. *Szikszay Pál* főügyész. *Mikecz Gyula* főszámvevő.
Elek László főispáni titkár. *Fejér Endre* alügyész, tb. főügyész. *Borsy János* alszámvevő.

szabolcsi tiszai ármentesítő társulat választmányi tagja, később Lónyay Menyhért halálával, elnöke lett. Már a hatvanas évek eleje óta résztvett a vármegye közéletében s nagy műveltsége, nemes ambicziója s családi poziczíója is szinte predestinálták arra, hogy főispánja legyen a vármegyének, visszavarázsolva ennek az állásnak régi fényét s a közdolgokban való elülállásával, áldozatkészségével és idealizmusával, lelket és életet öntve az önkormányzatú közigazgatás halálra szánt gépezetébe.

Közegészségügyi viszonyainknak rendezése, népnevelési érdekeinknek föllendítése, a társadalmi közviszonyainkban föl-föllobbanó elkülönzések éles nyilvánulásainak elsimítása, az új székváros, a fiatal Nyíregyháza, várossá fejlődése, annak a néhány esztendőnek a munkája és eredménye, amely idő alatt ez a három férfiú: a főispáni állás régi fényét és dignitását nemcsak külsőségekben és anyagi áldozatokban, de a felügyeleti jognak igazán magasabb nézőpontról való gyakorlásában munkálkodó főispán, — a rigorózus, a közigazgatási törvények minden szövevényeiben mindig készenlétben levő és azokhoz alkalmazkodást megkövetelő alispán és a főjegyző, aki mély tudással, lelkesedéssel és szívvel, ékes szavú szóvívője volt a törvényhatóságnak, az ügyek élén állott.

Miklós László alispán 1895 nyarán meghalt. Utódja lett *Mikecz János*, a vármegyének mostani alispánja. Főjegyzővé pedig *Mikecz Dezső* választatott meg.

Mikecz János alispán.

Mikecz János alispán, született 1850. jun. 21-én Kemecsén, régi földbirtokos nemes családból. Tanulmányait Sáros-Patakon elvégezvén, 1873-ban Budapesten köz- és váltóügyvédi vizsgálatot tett.

1878-ban, mint alügyész a vármegye tisztikarába lépett. 1883. év végén I. aljegyzővé választatott; 1887. jun. 17-én a nyír-bogdányi kerület országgyűlési képviselővé választotta. A képviselői állást azonban 1890. jan. 1-én a vármegyei főjegyzőséggel cserélte fel. Miklós László halálával 1895. okt. 8-án alispánná választatott. Mikecz János egyéniségét kiváló adminisztrativ szakismeret, nagy munkaerő és fényes szónoki tehetség jellemzik.

Kállay András 1896. tavaszán tiszteletre méltó politikai okokból megvált állásától. Azóta és ma is báró *Feilitzsch* Berthold Szabolcs vármegye főispánja.

Br. Feilitzsch Berthold főispán.

Báró *Feilitzsch* Berthold cs. és kir. kamarás, született 1867. jul. 15-én Török-Kanizsán. Középiskoláit s a jogakadémiát Pozsonyban elvégezvén, 1889-ben mint közigazgatási gyakornok Torontál vármegye szolgálatába lépett. 1889-ben aljegyzővé választatott. Ettől kezdve gyorsan haladt előre. 1892-ben II. aljegyző, 1893-ban I. aljegyző, 1895-ben főjegyző lett 1897. év április havában Szabolcs vármegye főispánjává neveztetett ki.

A millenniumi ünnepségek, azok az alkotások, a melyeket Szabolcs vármegye a magyar nemzeti állam ezeréves fennállása emlékének szentelt, az ő főispánsága alatt valósúltak meg. Történelmi jelentőségű helyeinknek emlék-oszlopokkal való megjelölése, a Bessenyey-szobornak felállítása és leleplezése, a nyíregyházi „Erzsébet“ közkórház felépítése és megnyitása, a vármegyei régiségi múzeum fölavatása az ő jegyében valósúltak meg. A vármegye közlekedési viszonyainak rendezése, az 1898-ban csaknem lángot vetett agrár-szoczializmusnak megfékezése és az azt előidéző viszonyoknak enyhítése és szanálása a báró Feilitzsch Berthold főispánságának nagy eredményei.

És ami Szabolcs vármegye régi birtokos osztályából a nagy pusztulás után még helyén maradt, és akik az elpusztultak helyébe jutottak: a mai Szabolcs vármegye — a konszolidált viszonyok, a megbízható, becsületes közigazgatás, a biztosított közlekedési érdekek, az ezekkel megnyílt és folyton gyarapodó forgalom nyújtotta előnyök élvezetében — még nehezebb viszonyok között is — megnyugvással várhatják a jobb jövőt.

* * *

Szervezet.

A törvényhatósági bizottság tagjainak száma 438. A legtöbb adót fizető 219 megyebizottsági tag között az első helyet Dessewffy Miklós gróf foglalja el, 45,660 kor. 62 fill. adóval, a legutolsó virilista 593 kor. 32 fill.-rel szerepel.

Krasznay Péter főszolgabíró. — *Zoltán István* főszolgabíró. — *Vidovich László* főszolgabíró. — *Dobos Imre* főszolgabíró.

Leövey Elek főszolgabíró. — *Angyalossy Pál* főszolgabíró. — *Olchváry Pál* főszolgabíró.

Péchy Gábor szolgabíró. — *Ujhelyi Tamás* szolgabíró. — *Horkovits Sándor* szolgabíró

Simák János szolgabíró. — *Kubassy Béla* szolgabíró. — *Mikecz István* szolgabíró.

A bizottsági tagok másik felét 36 választó kerület választja, az egyes kerületek által választandó bizottsági tagok száma 5—10 között váltakozik.

A vármegye évenként két rendes (május és október hóban) és a körülményekhez képest több rendkívüli közgyűlést tart.

A vármegye 7 közigazgatási járásra oszlik, mely alá összesen 85 községi és körjegyzőség tartozik. Nyíregyháza rend. tan. város külön közigazgatási kerülettel bír.

Tisztikar.

A vármegye tisztikara jelenleg a következőkép van megalakítva:

Alispán: Mikecz János.
Főjegyző: Mikecz Dezső.
I. aljegyzők: Sipos Béla tb. főjegyző, Kornis Géza tb. főjegyző.
II. aljegyző: Nagy Imre.
III. aljegyző: Kállay Elek.
IV. aljegyző: Mezőssy László.
Főügyész: Szikszay Pál.
Alügyész: Fejér Imre tb. főügyész.
Árvaszéki elnök: Péchy Gyula.
Ülnökök: Böszörményi Kornél, Novák Gyula, Okolicsányi Dezső, Koczogh József, Leövey Miklós.
Árvaszéki jegyző: Leövey Sándor.
Főorvos: dr. Jósa András.
Főpénztárnok: Okolicsányi Géza.
Ellenőr-könyvelő: Sztreska Miklós.
Pénztári segéd: Vityi József.
Pénztári számtisztek: Ujhelyi Sándor, Brusek Sámuel.
Főszámvevő: Mikecz Gyula.
Alszámvevő: Borsy János.
Számtisztek: Galgóczy József, Milotay Gábor.
Főlevéltárnok: Inczédy Lajos.
Irattárnok: Vay Jenő.
Közig. iktató: Vajda Dezső.
Közig. kiadó: Velenczey István.
Árvaszéki iktató: Jármy László.
Árvaszéki kiadó: Hook Pál.
Közig. gyakornokok: Kauzsay Ödön, Kálmánczhelyi Gyula, Virányi Sándor és Szunyogh Ferencz.
Várnagy: Henter Antal.
Központi állatorvos: Szabó Károly.

Járási tisztviselők:

I. Dadai alsó járás:
Főszolgabiró: Dobos Imre.
Szolgabiró: Simák János.
Járásorvos: dr. Vadas József.

II. Dadai felső járás:
Főszolgabiró: Olchváry Pál.
Szolgabiró: Vay Zoltán.
Járásorvos: dr. Fodor Sándor.

III. Bogdányi járás:
Főszolgabiró: Krasznay Péter.
Szolgabiró: Mikecz István.
Járásorvos: dr. Pollacsek S.

IV. Kisvárdai járás:
Főszolgabiró: Angyalossy Pál.
Szolgabirák: I. Sipos Endre tb. főszolgabíró, II. Ujhelyi Tamás.
Járásorvos: dr. Lukács Vilmos.

V. Tiszai járás:
Főszolgabiró: Vidovich László.
Szolgabiró: Somlyódy János.
Járásorvos: dr. Sziklássy Lajos tb. főorvos.

VI. Nyírbátori járás:
Főszolgabiró: dr. Leövey Elek.
Szolgabiró: Kubassy Béla.
Járásorvos: Boldizsár Imre tb. főorvos.

VII. Nagy-kállói járás:
Főszolgabiró: Zoltán István.
Szolgabirák: I. Horkovits Sándor, II. Péchy Gábor.
Járásorvos: dr. Békesi Ignácz.

A vármegye háztartása

A vármegye háztartásáról kellő tájékozást szerezhetünk az 1898. évi költségvetésből, mely 100,871 frt 09 kr. kiadást s így 1,179 frt 39 kr. hiányt tüntet fel. A költségvetés, egyes tételei a következőkép oszlanak meg:

I. Fedezet:

		frt	kr.
1.	Állami javadalmazás	86,533	—
2.	Törzsvagyon jövedelme	586	—
3.	Gyámpénztári tartalékalap	5,915	23
4.	Útadó-alap hozzájárulása	2,536	86
5.	Ebadó-alap hozzájárulása	3,800	
6.	Egyéb alapok hozzájárulása	1,300	—
7.	Térítmények	200	—
		100,871	09

II. Szükséglet:

		frt	kr.
1.	Tisztviselők, segéd- és kezelő-személyzet összes járandósága	85,609	99
2.	Szolgaszemélyzet járandósága	5,520	
3.	Szolgaszemélyzet ruházata	1,595	
4.	Hivatalos helyiségek és fogházak bére	7,605 (4–5.)	
5.	Irodai szüskégletek		
6.	Napidíjak és utiköltségek	300	—
7.	Épületek fentartása	444	61
8.	Egyéb rendszeresített kiadások	725	—
9.	Rabtartási költségek	50	—
10.	Előre nem látható kiadások	200	—
		102,050	48

A házi pénztár által kezelt alapoknak 1898. évi zárlati kimutatása a következő:

Alap megnevezése	Maradvány				Hiány	
	készpénz		kötvény		készpénz	
1. Alapítvány	—	—	1,339	83	—	—
2. Állategészségügy	48	94	2,234	48	—	—
3. Bessenyey-szobor	—	—	1,200	—	125	28
4. Betegápolás	—	—	5,500	—	11,579	87
5. Ebadó	—	—	6,110	69	40	20
6. Egészségügyi	4,980	28	10,630	68	—	—
7. Erdészeti	373	08^4	—	—	—	—
8. Házi pénztár	—	—	—	—	2,311	39
9. Házi pénztár segéd	1,209	11	—	—	—	—
10. Járási kórház	78	23	1,315	98	—	—
11. Jegyzői nyugdíj	602	64^5	63,679	35	—	—
12. Kállay András	22	50	1,000	—	—	—
13. Katona-beszállásolás	—	—	211	94	—	—
14. Kisvárdai kórház	—	—	—	—	4,019	80
15. Kisvárdai kórházi tart.	—	—	354	06	—	—
16. Kórházi	—	—	2,519	84	—	—
17. Járási székház	—	—	26,118	52	340	49
18. Közművelődési	76	88	3,637	73	—	—
19. Lukács Ödön	—	—	1,022	62	—	—
20. Mezőgazdasági	487	—	617	66	—	—
	734	80^3	9,495	54	—	—
21. Millenniumi kiad.	—	—	107,519	67	47	89
22. Monografia	—	—	5,495	59	—	—
23. Nagykállói kórház	—	—	—	—	1,797	22
24. Nagykállói kórház tart.	—	—	1,542	24	—	—
25. Szegény	—	—	5,159	44	99	25
26. Tisztviselői nyugdíj-törzs.	—	—	83.356	55^3	—	—
27. Tisztviselői nyugdíj-rendelk.	—	—	21,766	97	551	19
28. Tisztviselői segély	205	88	—	—	—	—
29. Törvényhatósági ipariskolai	265	—	—	—	—	—
30. Törvényhatósági könyvtár	—	—	168	19	6	—
31. Útadó	3,702	87	577,915	12	—	—
32. Vármegyeház	1,443	95	89,990	60	—	—
	15,231	18	948,912	29^3	20,918	58
hiány	20,918	58				
hiány	5,687	40				
Letét	14 855	49	51,023	38		
készpénz-maradvány	9,168	09	999,935	67^3		
Adó	44	25				
Készlet	9,212	34				

Az egyes alapok közül: a betegápolási alapra 4%, a vármegyeházira 3%, a millenniumi kölcsön törlesztésére 1½, a jegyzői nyugdíjintézet javára ½%-os vármegyei pótadó vettetett ki.

A gyámpénztári alapok 1898. évi zárszámadása a következő:

Bevétel.

1. Adóslevelekben	31,978	frt	34$^3/_6$	kr.
2. Betétek és az azok után járó takarékpénztári kamatokban	617,274	„	24	„
3. Nem kamatozó tőke	30,400	„	10	„
4. Ékszerek	54	„	50	„
5. Letétek	100,493	„	46	„
6. Gyámpénztári előleg	476	„	37	„
Összesen	780,677	frt	62$^3/_6$	kr.
Árvák követelése	774,068	„	60$^3/_6$	„
Tartalékalap	6,608	frt	41	kr.

A vármegye területéhez csatolt 134 község az 1887. évi márcz. 8-án tartott közgyűlésen nyert jóváhagyott szervezési szabályrendeletet. A 134 község közül 51 nagyközségi jelleggel bír.

Az átlagos községi pótadó 32·13%-ot tesz; 17 község 50%-ot meghaladó pótadóval van megterhelve.

Az állami anyakönyvezés tekintetében a vármegye 81 anyakönyvi kerületre oszlik; a kerületi felügyelő Debreczenben székel, s felügyeleti köre Hajdu, Szabolcs, Zemplén vármegyékre és Debreczen városára terjed.

*

Millennáris év.

A honalapítás ezredik évfordulója alkalmával rendezett ünnepélyek méltó folytatásul szolgáltak a fényes multtal bíró vármegye történetének. Az

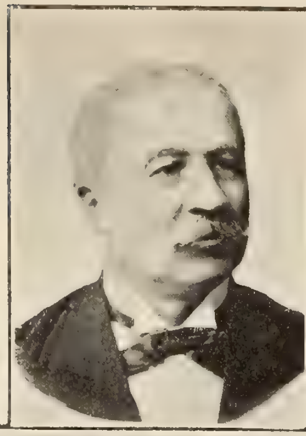
SZABOLCS VÁRMEGYE TISZTIKARA.

Leövey Miklós árvasz. ülnök.	*Hook Pál József* árvasz. kiadó.	*Koczogh József* árvasz. ülnök.
Okolicsányi Dezső árvasz. ülnök.	*Péchy Gyula* árvasz. elnök.	*Novák Gyula* árvasz. ülnök.

ezredévi emlékművek céljaira, a vármegye hazafias és áldozatkész közönsége 460,000 koronát szavazott meg, melyből 400,000 korona a Nyíregyházán felállított kórházra esik.

Az 1896. évi febr. 20-án tartott közgyűlés helybenhagyta a Bessenyey-szobor ügyében kötött szerződést; a szobor csak 1899. év folyamán készült el.

Az ezeredévi ünnepélyek fénypontja a vármegye közönségének 1896. évi május 11-én Nyíregyházán tartott közgyűlése volt.

Dr. Fodor Sándor
járási orvos.

Dr. Küzmös György
kórház-igazgató.

Dr. Kállay Rudolf
kórházi igazgató, főorvos.

Dr. Zsiday Dániel
kórházi alorvos.

Dr. Boldizsár Imre
járási orvos, tb. főorvos.

Dr. Jósa András
megyei főorvos, a Ferencz József rend lovagja.

Dr. Pollacsek Sándor
járási orvos.

Kállay András főispán a nagy számmal egybegyűlt ünneplő közönség jelenlétében megnyitván a közgyűlést, lendületes szónoklattal emlékezett meg a nap jelentőségéről.

A főispán után id. *Vay* Ádám gróf mondott ünnepi beszédet. *Mikecz* János alispán előterjesztése után az egész közgyűlés az Egyház-térre vonult, hol a vármegye által emelt emlékoszlopot az alispán magas szárnyalásu beszéd kiséretében adta át a város polgármesterének.

A jun. 8-iki hódoló díszfelvonulás alkalmával a vármegyei bandériumban a következők vettek részt *Liptay* Béla zászlótartó vezetése alatt: *Bogáthy* József, *Dessewffy* Emil gróf, *Gencsy* Albert, *Gencsy* Béla, *Gencsy* Sámuel, *Kállay* Emil, *Petrovay* János, *Pongrácz* Jenő gróf, *Vay* Tibor gróf.

*

Az ezeredévi ünnepélyek sorát a szabolcsi földváron emelt emlékoszlop felavatása egészíti ki.

A honfoglaló vezér emlékére emelt, a vármegye ezer éves történetének határkövét jelölő hatalmas obeliszk, büszkén tekint le a szőke Tisza habjaitól félkörben övezett rónára, hol az egykori véres küzdelmek színhelyén arany kalászt lenget a szellő.

A mult dicsősége képezi a jelen alapját, s a jelenkor munkája ád kitartást és reményt a jövőre.

SZABOLCS VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A VAY CSALÁD ZSIGMOND-KORABELI CZÍMER-LEVELÉNEK RÉSZLETE.

Szabolcs vármegye területén a tatárjárás előtt letelepedett nemzetségekről fölötte hiányos adatokkal rendelkezünk. A fenmaradt oklevelek alapján a vármegye legrégibb birtokosainak a *Balogh-Semjén* és a *Guth-Keled* nemzetséget tekinthetjük.

Balogh-Semjén nemzetség.

A *Balogh-Semjén* (Bolug-Simián) nemzetség a honfoglaló nemzetségek egyike. — Az 1056 körül szereplő *Ubul* a jelenben is élő *Kállay* család őse. Ez ősrégi család nevezetesebb tagjai: 1. Ubul fia *Egyed* (comes de Zabolch) ágának a XVI-ik században magvaszakadt. 2. Ennek testvére I. *Gergely* (dictus Byri) és 3. I. *Mihály* (comes) † 1292, Vitéz de Nagy-Semjén, akitől a Kállay család leszármazik.

Egyed fia: *Iván* mester (1279–1325) szabolcsi főispán; ennek testvére Simon, (neje Atyai Zsuzsánna, de genere Gúth-Keled). Iván mester fia Demeter 1345; ennek unokája V. János, (felesége Ecsedi Báthory Magda) 1465; ennek fia II. András, (felesége szül. Giróthy Orsolya) † 1502; ennek fia IX. János, Vitéz de Kis-Kálló, a kis-kállói és kis-várdai várak kapitánya, szörényi bán 1550, (felesége Kisvárdai Judit); ennek fia X. János Bonaventura, (felesége Sennyey Judit). A Gergely-ág már a XIV. században kihalt. A Mihály-ágból felemlítendők: I. István Magister de Nagy-Semjén; Péter, a leleszi prépostság kegyura; I. István fia II. János, dictus Lengyen 1344 körül; ennek unokája III. Miklós † 1434; ennek testvére IV. István, (felesége Báthori Anna) † 1419; III. Miklós fia VI. János, bihari és szabolcsi főispán † 1476, (feleségei: Csomaközy Juliána, Panyolay Veronika és Császlóczy Katalin); ennek testvérei: Lőkös kanonok és Lőrincz † 1463, (feleségei: Báthori Potencziána és Dengeleghy Anna); VI. Jánosnak fiai II. Pál kir. főajtónállómester † 1468; VII. János szabolcsi követ † 1447, (felesége Losonczi Bánffy Orsolya); II. Tamás, Mátyás király titoknoka. VII. Jánosnak unokái: III. Pál, szabolcsi alispán † 1549, (felesége Reszegi

Eufrosina) és I. Ferencz † 1549, (feleségei: Szaniszlófi Báthory Anna és Homonnay Katalin). III. Pál fia Lőrincz, (felesége Szokolyi Borbála), a kinek csak leánygyermekei maradtak hátra. I. Ferencz fiai: XI. János † 1629, II. Farkas † 1639, (felesége Apaffy Erzsébet); II. Ferencz, (feleségei: losonczi Bánffy Anna és Bornemisza Kata). II. Ferencz fia II. György † 1657, (felesége Csomaközy Zsuzsa) és leánya Zsuzsána, Kemény János erdélyi fejedelem felesége. XI. János fia VII. István (kapja Farkasaszót); ennek unokái: XII. János † 1701, (felesége br. Perényi Borbála) az Orosi ág és IV. Ferencz † 1690, (feleségei: muraniczi br. Horváth Mária és br. Perényi Mária) a Napkori ág megalapítói.

1. Az Orosi ágon: XII. János fia XIII. János † 1775, ker. táblai elnök, gróf és unokái: Péter, (felesége kesseleőkeői Majthényi Lúczia) és Antal † 1806, (felesége Szuhányi Franczíska). Péternek fia Péter, cs. kir. kamarás, szabolcsi alispán és unokája Ákos, orsz. képviselő. Antalnak fia István † 1885, csanádi főispán, helytartó, (neje Blaskovich Amália); ennek fia Benjamin, v. b. t. tanácsos. történetíró, orsz. képviselő, közös p. ü. miniszter, Bosznia kormányzója, (felesége gr. Bethlen Vilma).

2. A Napkori ágon: IV. Ferencz fiai V. Ferencz, IV. György és István. Istvánnak fia Leó, cs. kir. ezredes, leánya Erzsébet, Jósika Miklós neje. Györgynek fiai György, egri kanonok Miklós, szabolcsi alispán, udvarnok és insurgens ezredes; ennek fia Kristóf, cs. kir. kamarás, Kraszna vármegye adminisztrátora; unokája Emánuel, alispán, 48/49. nemzetőri őrnagy, orsz. képviselő; dédunokája András, Szabolcsvármegye főispánja és Albert, szegedi főispán, főrendiházi tag. Ferencznek fiai Sándor, kir. udvarnok, (felesége br. Revitzky Mária), XII. János, (felesége br. Bémer Borbála) és András, (felesége Okolicsányi Róza). VI. Ferencz fiai Menyhért, alispán és követ, Mihály, szolgabiró; ennek fia VIII. Ferencz 48/49. honvédszázados, megyei főszámvevő, orsz. képviselő. Sándornak fia Gergely alispán; ennek fia Ödön, főszolgabiró, 48/49. kormánybiztos, országgy. képviselő és ennek fiai Rudolf megyei t. b. főorvos, az orsz. közegészségügyi tanács tagja és a vármegyei közkórház ig. főorvosa és Zoltán, (dr. juris) Heves vármegye főispánja; XII. János unokája Adolf, kir. táblai bíró, előbb alispán.

Guth-Keled nemzetség.

A Guth-Keledek, mint már a vármegye történetének tárgyalásánál említettük, Péter király uralkodása alatt telepedtek le. Egyik ősük, Péter, a szászdi apátság alapítója. Oklevelek hiányában nem vagyunk képesek a XIII. század közepén előtűnő Rakamazi Andrást tőle leszármaztatni. Nevezett András fiai közűl: Hodos (1271—85.) a vármegye szolgabírája, a Szokolyi, és I. György (1279—1307.) a Báthori család őse.

Bereczk fiai közűl András (†1345.) váradi püspök, János (1343.) bihari főispán, ennek fia László Szabolcs vármegye főispánja, kitől a Somlyói ág a következőkép származik le: Lászlónak Megyesaljai Annától született fia Szaniszló (1390), ennek fiai Szaniszlófiaknak neveztettek. Fiai közűl István erdélyi alvajda és kir. asztalnok (1422—1458); fia III. László (1462) kir. asztalnok, másik fia II. Miklós, kitől az erdélyi fejedelmi ág ered. II. Miklós fiai: IV. István, erdélyi vajda, (1523—29) Szapolyai híve; fiai: 1. III. András (†1563) szatmári várparancsnok, 2. Kristóf (1576—81) erdélyi fejedelem, ennek fia Zsigmond (†1613) erdélyi fejedelem. 3. V. István erdélyi fejedelem (1571—74) és (1574—86) lengyel király. III. András fiai: IV. András bibornok és erdélyi fejedelem (†1599), Boldizsár és VI. István; ez utóbbinak fiai: V. András és Gábor (1608—13). V. András leánya Zsófia, II. Rákóczy György neje (1643). A fenti Bereczk második fiától Lőköstől (1325) származott Péter 1335-ben Ecsed várát nyerte osztályrészül. Ennek fia: János (1377—1412) az ecsedi ág őse. János fiai: István (1423—44) országbíró. Fiai: Miklós (1475) váczi püspök; II. István (1458—93) főasztalnok, majd erdélyi vajda; I. László (1474) szatmári főispán; I. András Szabolcs vármegye főispánja (1495); I. András fiai: I. György főlovászmester (1491—1531); III. István 1519-ben nádor; II. András belgrádi bán (1521). Nejétől Kállai Rózától származtak: 1. I. Bonaventura erdélyi vajda (1552—66), 2. II. Miklós (†1585) országbiró, 3 II. György. Ez utóbbinak fia V. István (†1605) Szabolcs vármegye főispánja, az ecsedi ág utolsó sarja. Nővére Erzsébet (†1614)

Nádasdy Ferenczné. A Guth-Keled nemzetségből még a következő családok váltak ki: Mihály (a XIII. század közepén) a Várdai, Mihály fiai (1323) a Zeleméri, Kenézi Keled fia Péter (1284—1317), az Anarcsi, Máté (1289—1342), az Atyai, János (†1329) a balkányi, unokatestvére János (1335) a Gúthi család őse.

Boxa nemzetség.

A XIII. század második felében letelepült *Boxa* nemzetségből az eszényi és polyánkai Chapy, a soóvári Soós és a Sztritey családok váltak ki.

A *Chapyak* őse Simon fia Tamás (1241), a soóvári Soós családé: Simon fia György, a vármegye főispánja (Hazai okmt.), a Sztriteyeké Móroch János (1329). E nemzetségből Chapy András, rokonaival 1418-ban czímerlevelet nyert.

Rathold nemzetség.

A *Rathold* nemzetségből Róland nádor (1248—78) és fiai, továbbá Domonkos ágából II. Domonkos (1283—1320) voltak birtokosok. Domonkos utódai: a Pásztóiak.

Bastech nemzetség.

A *Bastech* (Vasztej) nemzetségből leszármazott Renold tárnokmester (1270—73) a vármegye főispánja, ennek fia László a Rozgonyiak őse.

Szoárd nemzetség.

A XIV. század elején előtűnő *Szoárd* nemzetségből az atyai *Bessenyei* család vált ki. Őse Lőrincz (1381—64) Magy birtokosa.

Pok nemzetség.

Pok nembeli Móricz főispán fiától Simontól, a ki 1360-ban Anarcs és Őszöd birtokába iktattatott, a megyesaljai Móricz család származott.

Pécz nemzetség.

A *Pécz* nemzetségből származott *Ibrányi* család a XV. század elején kihalt, a családnevet *Vay* István fiai vették fel.

Hunt-Pázmán nemzetség.

A *Hunt-Pázmán* nemzetségből a XIV. században a bánki és a bucsányi ágak voltak birtokosok.

Kaplyon nemzetség.

A *Kaplyon* nemzetségből leszármazott csomaközi *Csomaközy*, bagosi és dancsházi *Bagosy*, továbbá a nagykárolyi *Károlyi* családok csak a XV. század folyamán szereztek birtokokat.

A Hunyadyak korában virágzó Bajoni, Báthori, Butkai, Csapy, olnódi Czudar, Ibrányi, Kállay, Losonczy, Óbégányi, Parlaghy, Rozgonyi, Szapolyai, Szokolyi, Sztritey, Upori, Tegzes, Várday, Vay és Zeleméri családok birtokviszonyairól már a vármegye történetét tárgyaló fejezetben megemlékeztünk.

XV. századbeli családok.

Nagyobb jelentőségre a XV. században még a következő családok emelkedtek:

Az *Abaffiak* Kolcson, *Alattyániak* Gyulajon, az *Atyaiak* Mándokon, a *Bacskaiak* Bacskán és Monyoróson, a *Fúló* család Szabolcs, Balsa és Halásztelek részein, a *Fülöpösiek* Gáván, a *Gyulaházyak* Kenézen voltak birtokosok.

Kapitány Pál Hunyady Jánostól nyert birtokokat, a *Kapolcs* család Kapolcs-Apáthit, a *Károlyi* Gemzsét és Madát, a konczházi *Koncz* Kis-Bács felerészét birta.

A rozsályi *Kun* család Gemzse és Berecz birtokosa, a *Jakcs* családdal együtt. A *Leöveiek* Lövőt, a *Lónyayak* Lököt, Eszlárt és Szent-Pétert birták.

A szántói *Laczkfiak* 1413-ban tünnek fel. A *Móré* család Dadán volt birtokos. A csicseri *Ormós* és *Orosz* családok közös birtokosok voltak. A gúthi *Országh* család 1447-ben osztozik az agárdi *Tőkékkel.* A *Petneházyaknak* 1417-től pallosjoguk volt. A *Ramocsaházyak* Ivánkatelke pusztát bírták zálogban.

A *Ráskayak* 1480-ban tünnek fel. A *Sennyeyek* Ábrahámfalva részeit és Bessenyőt, a *Szepesyek* Nádudvar és Lök részeit bírták. A mesztegnyői *Szerecsen* család 1478-ban tünik fel. A *Telegdiek* Egyházas- és Hosszú-Macs földesurai, az enyingi *Török* család 1487-ben szerez birtokot, a *Tuzsériek* Bogdány, Tuzsér stb. birtokosai, az *Ujfalusiak* Eszlár és Erkete földesurai voltak. (Csánki Dezső i. m. I. k.)

A XV. század végén 1494. és 1495-ben eszközölt összeírások nagyon hiányos adatokat nyujtanak a vármegyei családok birtokviszonyai felől, mert 4300—4500 porta közül csak néhány birtokos van megnevezve.

Ez összeírás szerint: *Szapolyai* István 321—349, az *egri püspök* 110—131, *Corvin* János 555, *Bálint* váradi püspök 57, András budai várnagy 27 porta birtokosa. (Acsády Ignácz Akad. ért. XVI. k.)

A mohácsi vész után mélyreható változás áll be a vármegyei családok tekintetében.

Családok a mohácsi vész után.

A Mátyás király uralkodása alatt hatalomra jutott családok nagyrészt letüntek s helyöket mások foglalták el. Az ellenkirályok által bőkezűen osztogatott adományok következtében számos uj család telepedett le a vármegyében.

Az 1527—32. évek közötti időszakban I. Ferdinánd király a főurak közül *Báthori* Andrásnak, *Móré* Lászlónak, a nemesek közül *Parlaghi* Miklósnak, *Pempflinger* Istvánnak, *Várdai* Jánosnak és *Csáthi Zeny* Istvánnak állított ki adományleveleket, a vármegye területén fekvő birtokaikra.

A régi családok közül *Móré* László, mert Ferdinánd pártjára állott, 1543-ban a törököktől elfogatott, birtokai a szomszédok zsákmányává lettek. A család utolsó fisarja János (1549) börtönben fejezte be életét.

A szintén Ferdinánd-párti *Parlaghi* Ferenczet, János király hívei Váradon lefejeztették. Birtokai Györgyre szállottak, kinek Miklós nevű fiában a családnak a XVII. század elején magvaszakadt.

A Losonczyak utolsó fisarja István, a temesvári hős, leányait fiúsíttatta. Leánya Anna, harmadizben *Forgách* Zsigmond főispánhoz (†1621) ment nőül, miáltal a birtokok egy része a Forgách családra szállott.

Losonczy István testvérének, Antalnak leánya *Várday* Miklós neje lett, ennek János nevű fiában a Várday családnak magvaszakadt.

A Várdayak után örökölték az Alaghyak Papfalut és Besztereczet.

Enyingi *Török* Bálint fiai közűl János a XVI. század második felében Erdélybe költözött, de úgy az ő, valamint testvérének Ferencznek ága a XVII. század elején kihalt.

A XVI. század folyamán jelentékeny vagyonra tett szert *Serédy* Gáspár. 1536-ban Szegegyház a felére, azonkívül az Ibrányon és Keresztúton vett birtokrészekre, továbbá Eszlárra nyert királyi adományt. 1541-ben Dob, Nánás, Rakamaz stb. birtokokat szerezte meg.

A *Vayak*, 1548-ban Berkeszre nyernek királyi adományt. 1552-ben a hűtlenségbe esett *Petneházy* Mátyás Petneháza, Gyulaháza stb. birtokaiba iktattattak be I. Ferdinánd király adománya következtében.

XVII. század.

A XVII. század közepén a vármegye legnagyobb birtokosai a *Rákóczyak* voltak. II. Rákóczy György 1645-ben neje *Báthori* Zsófia után királyi adományt nyert az ecsedi várhoz tartozó bátori, nyíregyházi, vencsellői stb. uradalmakra.

Ez urrdalmakhoz a következő helységek és birtokok tartoztak: Bátor mezőváros, Léta, Levelek, Pród, Tedej, Pócs, Bakta Lóréntháza, Gyulaj, Lugos, Téth, Királytelke, Vencsellő, Timár, Büd, Kisfalu, Böszörmény, Nyíregyháza, Nyír-Fejértó, Rakamaz, Szent-Mihály és Nyír-Adony (Szirmay, Szatmár vm. II. 72.)

A Rákóczy uradalmak után a második helyet a kis-várdai uradalom foglalja el, melynek felerésze *Szokolyi* Erzsébet után a báró *Melith* családra szállott. Melith Péter halálával (1633) fi-utód hiányában a birtokok a leányágakra szállottak.

A kis-várdai uradalom másik fele *Telegdy* Anna, férjezett *Nyáry* Istvánné birtokába jutott, majd Telegdy Istvánnak 1653-ban bekövetkezett halálával Nyáry Pál leányára, Nyáry Krisztniára, férjezett *Eszterházy* Miklósnéra szállott, honnan a birtokok az Eszterházyak kezébe kerültek.

Vay Péter megtartotta az ősi birtokát képező vajai uradalmat, melyhez

1651-ben Nagy-Anarcs, Nagy-Báka, Mogyorós stb., 1656-ban pedig Piricse és Bogát helységekre nyert adományt.

A *Kállayak* e korban élő egyetlen fisarja Miklós Napkort birta.

A *Gyulayak* Nagy-Varsány helységet, a *Csomaközyek* pedig Dobon bírtak részeket. Az *Alaghyak* Szamosszegen voltak birtokosok, melyet a *Tunyogiaktól* vettek meg. A *Bornemisza* család Vid faluban birt részeket. *Lónyay* Zsigmond Királyteiket és Szentmihályt, valamint a hozzátartozó részbirtokokat (Acsád, Adony, Ábrány, Fejértó, Léta, Magy, Nyíregyháza fele része, Parlag stb.), 1650-ben alkotott végrendeletével Lónyay Gáborra hagyta. A Bessenyeiek Berczelt bírták.

Nemesi vizsgálatok.

A szatmári békekötés után, az ország helyreállítási munkálatai közepett, a XVII. század folyamán a nemesi kiváltságokkal űzött visszaélések megszüntetése, de főkép a fiskus bevételeinek, vagyis az adóalanyoknak szaporítása czéljából elrendelt nemesi vizsgálatokkal 1725-ben készült el a vármegye, mely vizsgálatok folyamán az alábbi családok igazolták nemességöket, az eredeti czímerlevél felmutatása mellett. (A családnév után zárjelbe tett évszám az armális adományozási évét jelenti.)

Aranyász (1652), Bagossy (1618), Bagossy (1661), Bakó (1688), Bankó (16-8), Balaton (1688), Balogh (1630, 1635 és 1618), Bartha (1687), Báthory (1702), Béres (1716), Biró (1651), Cseke (1673 és 1630), Csikay (1634), Dömöttör (1687), Elek (1715), Éva (1652 és 1610), Farkas (1629), Fejérváry al. Csonka (1580), Fejér (1662), Fekete (1629), Fodor (1712), Földváry (1632), Gacsó al. Kovács (1650), Gál (1648), Gyulay (1632), Győry (1656), Harangi (1630), Horváth (1687), Hory (1652), Jakab (1687), Jaxo (1669), Jeney (1659), Juhász (1665), Katona (1632), Kálmánczay (1580), Kendy (1649), Kántor (1693), Királyfalvy (1687), Kis (1627 és 1632), Kocsár (1618), Kuk (1631), Marjay (1694), Márky (1668), Mihályi (1632), Molnár (1702), Mozga, Nagy (1697), Nyúzó (1712), Oláh (1636), Olvasztó (1618), Osváth (1687), Pap al. Kulinámby (1572), Pap (1669, 1696 és 1687), Pap al. Falussy (1688), Pászthor (1714), Pataky (1687), Peczky (1632), Pethő (1652), Poczik (1688), Porkoláb (1635), Puskás (1629), Rácz (1689 és 1652), Rásó (1648). Rakocza al. Szilaky (1690). Szabó 1642, 1630, 1629, 1697 és 1659), Szabó al. Szolicz (1714), Szanics (1669), Szegedy (1687), Szentmiklóssy al. Figedy (1634), Szita (1610), Károlyi, Szűcs (1686), Szűcs (1687), Sipos (1613), Somogyi (1668), Topa (1692), Tóth (1648, 1655 és 1693), Vadászy (1610), Vaida (1639), Vajda (1715), Végh (1629), Vida (1668), Viszokay (1655). Más okmányokkal a következő családok igazolták nemességüket: nagy-szegedi Balogh, Balogh (Borsodból), Balogh (Aranyosszékből), Baranyay, Bibácsy, Bige, Csala, Csucs, Gyulay, Gerbes, Hadas és Czihát, Horváth, Hunyady, Karakas, Koczogh (Nógrádból), Kecskeméthy, Kevy, Komolay, Lippay, Lipcsey, Mátéffy, Nagy, Nemes, Pap, Pap (Máramarosból), Pap (Szatmárból), Pathay, Pocsik, Raksányi, Szabó, Székes, Szilágyi, Szucsányi, Tóth (Közép-Szolnokból), Váczy, Vályi alit. Pap, Vályi.

1755-iki országos nemesi összeirás.

Az első nemesi vizsgálatok eredménye nem elégítette ki az intéző köröket, ezért 1755-ben uj, országos nemesi összeirás rendeltetett el.

Ebbe az összeirásba Szabolcs vármegye az összes birtokos- és 268 armalista-nemességen kívül még a főpapokat és a főrangúakat is felvette.

A főurak közül a következőket találjuk felsorolva:

Barkóczy Imre és János grófok, *Forgách* Zsigmond és János grófok, *Forgách* Pál gr. püspök, *Vandernath* gróf, *Dőry* Ferencz báró, *Perényi* Károly báró. A nagybirtokos családok között a *Kállayak* foglalják el az első helyet. E családból a következők szerepelnek az összeirásban: Kállay János özvegye Perényi Borbála fiaival, Pál özvegye, Antal és István, egy másik István özvegye László fiával, Ferencz. A Kállayakon kívül kiterjedt családok a következők: *Ibrányi* István özvegye Perényi Éva bárónő fiaival, a

Jármyak (Miklós, Ferencz, András, István, László, György. János, másik Ferencz), a *Vayak* (György, Ábrahám, Ádám, László, Mihály, Péter és fiai, Imre, István), a *Szunyoghyak* (István, Ferencz, János, másik István és György.

ÁBRÁNYI
Eördögh.

A többi birtokos családok közűl kiemeljük a következőket:

Apagyi, Baán, Bakó, Báthory, Bégányi, Bessenyey, Bónis, Borbély, Bucs, Buday, Csákányi, Eötvös, Erdőhegyi, Eszenyi, Ferenczy, Gencsy, Gulácsy, Hadas, Isaák, Jósa, Kálmánczhelyi, Komjáthy, Kornis, Kövér, Kriston, Ladányi, Laskay, Lónyay, Ludmányi, Megyery, Mihályi, Mikecz, Nitzky, Ormós, Pászthor, Pataky, Pethő, Petneházy, Ramocsaházy, Sipos, Somlyódy, Szegedy, Török, Töröss, Zoltán.

XIX. század eleje.

A XIX. század elején, a vármegye mintegy 530 nemes család tulajdonában volt. Ezek közül a következő főrangu családok voltak birtokosok: Herczeg Eszterházy. Grófok: Andrássy, Barkóczy, Bethlen, Csáky, Dessewffy, Dőry, Fáy, Forgách, Károlyi, Kendeffy, Klobusitzky, Majláth, Nemes, Péchy, Szirmay, Schmidegg, Tholdy, Vay. Bárók: Baldacci, Bánffy, Béhmer, Dőry, Eötvös, Ghyllányi, Geiszler, Horváth, Meskó, O'Naghten, Perényi, Sennyey, Vay, Vécsey. A birtokviszonyokat már a vármegye történetét tárgyaló fejezetben ismertettük.

Alább közöljük a vármegyei családokat, különös tekintettel a jelenleg virágzókra, megjegyezvén ezúttal, hogy a vármegye területén letelepedett nemzetségeket és a történelemben szerepet vitt családokat, a vármegye történetét tárgyaló fejezetben, korszakonként már részletesen ismertettük.

Ábrányi.

Ábrányi (Lászlófalvai és mikefalvai). Eördegh Alajos 1844 febr. 3-án kelt legfelsőbb engedélylyel nevét Á-ra változtatta. E családból származik: Aurél 1838-ban szolgabiró; Alajos († 1853) főjegyző és utóbb alispán; Emil (sz. 1850) költő; Kornél (sz. 1822) zeneszerző; ifj. Kornél (sz. 1849) író és lapszerkesztő. (Lásd az Eördögh családot.)

Andrássy.

Andrássy (Csikszentkirályi és krasznahorkai gróf). Eredetét a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Jelenleg A. Gyula és Géza országgyűlési képviselők Kenézen és Tisza-Dobon, A. Aladár főkamarásmester Tisza-Dobon birtokos.

Angyalossy.

Angyalossy. Kocsis, másként A. György és fia Dénes, 1635-ben nyertek nemeslevelet II. Rákóczy György fejedelemtől. A család Háromszék vármegye hasonnevü községéből származik, 1821-ben telepedett a vármegyébe, ezenkívül Beregben is birtokos volt. Tagjai közül György 1635-ben II. Rákóczy György kapitánya; Ferencz 1722-ben Bereg vármegye esküdtje; Pál (sz. 1855) jelenleg megyei főszolgabíró. Czímer: veresben, zöld alapon, kék attilás és nadrágos fehér felső attilás magyar vitéz, jobbjával puskáját vállára támasztja, balját csipőjére teszi. Sisakdísz: három fehér strucztoll. Takarók: kékezüst — kékarany.

ANGYALOSSY

Apagyi.

Apagyi. Törzsökös szabolcsvármegyei család; 1454-ben tűnik fel, nevét a vármegye hasonnevü községétől vette. A XIX. sz elején Apagy és Geszteréd helységekben bírt földesúri joggal.

Ary.

Ary. A. Samu és József, valamint az előbbi unokájának nemessége 1581-ben átruháztatott A. Boldizsárra, ennek fiára Jánosra és testvéreire. A család Balkány és Kis-Léta községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon álló pánczélos, veres-nadrágos és sárga-csizmás vitéz, jobbjában kivont kardot tart, a pajzs felső jobb sarkában fél ezüst-hold és a felső bal sarokban hatszögü aranycsillag ragyog. Sisakídsz: két veres, arany csillaggal megrakott sas-szárny között könyöklő s görbe kardot tartó pánczélos kar.

Asztalos.

Asztalos. E család e vármegyén kívül Zemplénben és Mármarosban is elterjedt. Ez ágból Pál 1827-ben és ifj. Pál 1847/48-ban országgyűlési követek voltak. Sándor 1848 ban honvédőrnagy. A család Dombrád és Karász községekben bírt földesúri joggal.

Bacskay.

Bacskay. A Boxa nemzetségből származik. Őse Demeter (1329) 1436-ban Gyulaháza birtokosa. 1640-ben magvaszakadt.

Bakhó. *Bakhó.* Cserepes-Kenézen bírt földesúri joggal.

Baksay. *Baksay* (Szőlődi és nógrádi). Abauj vármegyéből származik; tagjai már a XV. században szerepeltek. B. Tamás 1550-ben Szőlődre nyert királyi adományt. Ennek fia Máté, unokája Jakab volt, ennek fia Mátyás a nógrádi vár védelmében halt el. Árván maradt fia Mátyás papi pályára lépett s 1699-ben mint forrói lelkész halt el. Ettől kezdve a család tagjai közül többen léptek a lelkészi pályára. A család a XVIII. század második felében telepedett le a vármegyébe. Büd, Geszteréd, Szabolcs, Rohod és Parlag községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, hajlott, pánczélos, görbe kardot tartó kar, a karhajlásnál

BAKSAY

BOCÁTHY

aranyleveles korona nyugszik. Sisakdísz: páncélos kar, három természetes liliomot tart. Takarók: kékarany — veresezüst.

Barla. *Barla.* Nemességét 1786-ban igazolta. Gyulaháza, Gyüre és Lövő-Petri községekben bírt földesúri joggal.

Barkóczy. *Barkóczy* (Szalai báró és gróf.) Vas vármegye hasonnevü helységéből származik. A XVI. században szakadt a Tisza vidékére. Törzse B. László zempléni alispán (1582.); fiaitól a család három ága származott le. László († 1659) beregi főispántól, az idősebb grófi és

BÓNIS

BORY

bárói ág, Ferencz zempléni alispántól a jelenleg virágzó bárói ág, János ágának unokáiban magvaszakadt. Rangemelés: az idősebb ágból László 1655-ben bárói, ennek fia Ferencz 1687-ben grófi rangra emeltetett. Az ifjabb ágból Zsigmond kir. táblabiró 1722-ben nyert bárói rangot. 1887 jul. 17-én kelt legfelsőbb elhatározással Hadik Endre gróf, B. János gróf unokája a Hadik-Barkóczy kettős név viselésére jogosittattott fel. Tagjai közül Ferencz 1687-ben kállai kapitány; István 1667—79. főispán; János 1759—82. főispán; Ferencz 1745—61 egri püspök, utóbb esztergomi érsek.

Báthori. *Báthori.* E családról e fejezet elején a Guth-Keled nemzetségnél és a történeti részben az egyes korok családainak és birtokosainak ismertetésénél van szó.

Bay. *Bay* (Ludányi). Első ismert őse Barnabás 1453 körül származott át Nógrádból Beregbe. B. Ignácz 1540-ben nyert czímeres levelet. Tagjai közül: Ferencz (1552 -67) egri vitéz, később krasznahorkai kapitány; Mihály (1604) Báthori István híve; László (1711) Munkács vá-

CSAJKOS

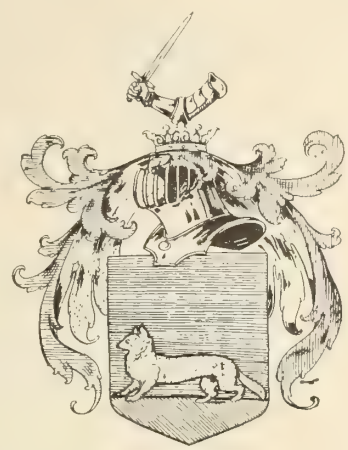
ránák kapitánya, Mihály Thököly követe a portánál; Ferencz 1714-ben Bereg vármegye alispánja; Ferencz 1849 Szabolcs vármegye alispánja. Bertalan 1848/49 honvéd-őrnagy. — A család Kis-Varsány, Nagy-Mada, Kenézlő és Szabolcs községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, leveles koronából kinövő, három piros rózsát tartó egyszarvú. Sisakdísz: pajzsalak.

Bekény.

Bekény. 1437-ben tűnik fel. A XIX. század első felében Nagyfalu községben bírt földesúri joggal.

Bémer.

Bémer (Bezdédi és kis-bákai báró.) A XVIII. században tünik fel Magyarországon. Antal Munkács várának kapitánya († 1730), utóda Antal 1809-ben nyerte a bezdédi és kisbákai előnevet. E családból származott B. László, nagyváradi püspök (sz. 1785, † 1862). Czímer: kék hasított pajzs, elől zöld alapon, fekete lovon vágtató pánczélos vitéz; hátul, leveles arany-koronán át, három búzakalász látható. Sisakdísz: fekete egyfejű sas. Takarók: kékarany, veresezüst.

CZÓBEL

Berthóthy.

Berthóthy (Berthóti). Az Aba nemzetségből származik. Törzse Péter (1330—33) Szaláncz vár kapitányának fia Mihály. A XVII. században a Leövey családdal osztályos atyafi. A század első felében Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Szaniszló (1504—22) Sáros vármegye alispánja; Márton (1542) és János (1600) alispánok ugyanott; Gábor szepesi alispán (1680); Ferencz 1707-ben II. Rákóczy Ferencz vezénylő tábornoka. Czímer: kékben, leveles arany koronán, kiterjesztett szárnyakkal álló fekete, egyfejü sas. Sisakdísz: pajzsalak.

Bezdédy.

Bezdédy. A XV. században tünik fel. 1422—46-ban Bezdéden, Karászon, 1480-ban Eperjeskén birtokos. A század elején Balkány és Bessenyőd földesura.

Bessenyey.

Bessenyey (Nagybessenyei) a Szalók nemzetségből származik, egyenes őse Márk (1322), aki Bessenyőt vette meg. Fiai: László (1347), Miklós (1348) és Imre (1348—73). Ez utóbbinak tíz fia volt. Unokája Mihály 1452-ben czímerlevelet nyert V. László királytól. Utóda ifj. Mihály, 1526-ban János király híve, de utóbb Ferdinánd pártjára tért s ecsedi várkapitány lett. Zsigmond, Thököly alatt Kis-Várda kapitánya, majd alispán. Ennek második fia: Zsigmond, a család jelenleg virágzó ágát alapitotta. György (sz. 1747, † 1811) a testőr-író. A család Berczel és Paszab községekben bírt földesúri joggal. Czímer: balra dőlt kék pajzsban karvassal és keztyüvel felővedzett, egyenesen meredő emberi kar, mely a könyökön s a kézszáron nyíllal van keresztül szúrva úgy, hogy vér látszik folyni; az ökölbe szorított kéz pedig véres pallost tart. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kék-fehér.

Dessewffy. grof.

DETRICH

Bethlen.

Bethlen (Betleni gróf). ősrégi erdélyi család. Első őse Apa, a XIII. század első felében. A XV. századtól kezdve vezérszerepet visz Erdély történetében. A vármegyében B. Gábor fejedelem szerzett először birtokokat, melyek a Rákóczy családra szállottak. Rangemelések: B. Ferencz 1651-ben bárói rangra emeltetett. Miklós 1696-ban, Sámuel küküllei főispán,

Erdőhegyi

valamint Gergely és rokonai 1697-ben, továbbá János ugyanezen évben emeltetnek grófi rangra. A XIX. sz. első felében Nyír-Acsádon bírt földesúri joggal.

Bogáthy I.

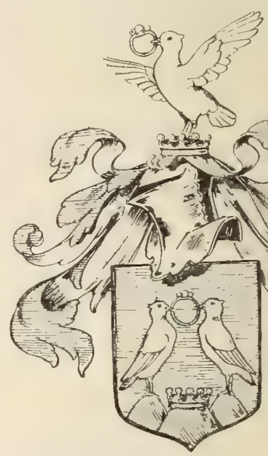
Bogáthy I. Ősi szabolcsvármegyei család. 1433-ban Uj-Bogát pusztán, 1462-ben Gáton birtokos. A XIX. század elején Komoró földesura.

Bogáthy II.

Bogáthy II. A Baden nagyherczegségből, Überlingenből, ősi patriczius családból származó Pscherer József 1889 febr. 25-én bogáti előnévvel, magyar nemességet nyert. 1896-ban a család, legfelsőbb engedélylyel, nevét B.-ra változtatta. A család 1865-ben telepedett le a vármegyében s Bogáton földbirtokos. Czímer: veressel és kékkel négyszer vágott pajzs, 1. és 2. mezeje, a vágásnál, hatszögű ezüst csillaggal van megrakva. A 3-ik mezőben, hármas zöld halmon, virító dohánynövény; a 4-ik mezőben arany búzakéve. Sisakdísz: három búzakalászt tartó, kinövő arany-oroszlán. Takarók: veresarany — ezüstkék. Jelmondat; „Suum cuique."

Bónis.

Bónis (Tolcsvai). Zemplén vármegyéből származik. György 1615-ben nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. Tagjai közül kiemeljük a következőket: György I. Lipót idejében koronaőrző csapat főhadnagya. Ferencz (sz. 1627) lefejeztetett Pozsonyban 1671. ápr. 30-án, a Wesselényi féle összeesküvésben való részesség miatt. Bertalan (sz. 1825.) 1848/49. huszárfőhadnagy; Samu (sz. 1810, † 1879.) a vármegye alispánja, majd követe, 1848-ban országgyűlési képviselő, koronaőr, 1849-ben igazságügyi államtitkár; Barnabás (1877—81) a vármegye főispánja. Bertalan (sz. 1852) Borsodban főszolgabíró. Czímer: kékben, zöld alapon, egymás ellen ágaskodó, babérkoszorut tartó arany oroszlán. Sisakdísz: jobb előlábával görbe kardot tartó növő oroszlán. Takarók: jobbról: veres-ezüst, balról kék-arany. A család Tolcsvára és Füzérre nyert királyi adományt. Nagyfalu, Tét, Sima, Dada községekben bírt földesúri joggal.

ERŐS

Boócz.

Boócz v. Buócz. Nógrádvármegyéből származik. Eőr községben bírt földesúri joggal.

Borbély.

Borbély. Ilynevű család a XIX. sz. elején Bessenyőd, Rád és Tura községekben bírt földesúri joggal; Gáspár 1848—49-ben honvéd-hadnagy.

Bornemisza.

Bornemisza a XVI. században birtokos volt. Az 1549. évi összeírás szerint 48 porta, 1598-ban pedig 146 ház birtokosa. A XIX. sz. elején ily nevű család Gáván bírt földesúri joggal.

Bory.

Bory (Bori és borfeői) ősi nyitravármegyei család. Első ismert őse Miklós 1275-ben. Idővel elterjedt Hont és Nógrád vármegyékbe. Bori, Borfő, Szalakusz és Dalmad községekben volt birtokos. Tagjai közül Mihály és György 1650—60. korponai kapitányok voltak. Miklós 1825-27-ben nádori itélőmester. A család 1860-ban telepedett Szabolcs vármegye területére. Czímer: kékben, görbe kardot tartó pánczélos félkar, a kardon átütött török fő. A pajzs jobb felső sarkában hatszögű arany-csillag, a karhajlásnál ezüst-félhold ragyog. Sisakdísz: pajzsalak, kísérők nélkül. Takarók: arany-kék, ezüst-veres.

Böszörményi.

Böszörményi, másként *Voncza—B.* Bihar vármegyéből ered. A XIX. sz. elején Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal. E család sarja B. László (sz: 1824. † 1869.) országgyűlési képviselő.

FARKAS

Buday.

Buday (Pethendi). Pethendi B. Ozsvát 1454-ben nyert czímeres levelet V. László királytól. A család Zala vármegyéből, Pethendről származik, honnan előnevét vette. Idővel a Dunántúlról átszakadt Zemplén és Közép-Szolnok vármegyékbe. Nemességét 1805-ben hirdették ki Bihar vármegyében, s 1821-ben Aradban. E családból származik B. Ézsaiás, a híres debreczeni református püspök és András, 1848-49-ben országgyűlési képviselő. Czímer: balradőlt veres pajzsban, derékig kiemelkedő, nyakán aranyos nyíllal átdöfött fekete medvebocs, a sebzett helyből vér csepeg alá. Sisakdísz: pajzsalak. Hasonló nevű család Demecser és Buda-Ábrány községekben bírt földesúri joggal.

Csajkos.

Csajkos (Nagyváradi). Bihar vármegyéből származik. A mult században telepedett le Szabolcs vármegyébe, hol Apagy, Bogát, Fehértó, Mihálydi helységekben és a parlagi pusztán bírt földesúri joggal. Tagjai közül István (†1871) megyei esküdt, Gyula (1872—84) főszolgabíró, utóbb országgyűlési képviselő volt. Czímer: (színjelzés nélkül) hármas halom középsőjén leveles koronából kiemelkedő egyszarvú. Sisakdísz: kardot tartó pánczélos félkar.

Csernátony.

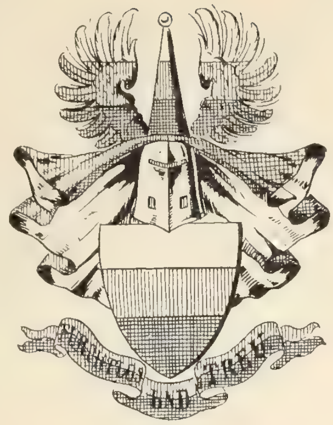
Csernátony (Al-Csernátoni). Háromszék vármegye hasonnevü községéből ered. A XVII. században tűnik fel. A mult század folyamán szakadt Szabolcs vármegyébe és Gemzsén birt földesúri joggal.

Csoma I.

Csoma I. Ujhelyi Cs. Albert és fiai, János, Mihály és István 1576-ban nyertek czímeres nemeslevelet.

Csoma II.

Csoma II. (Ragyolczi). Háromszékből ered. 1544-ben tagjait már Magyarhonban találjuk. György 1660-ban ónodi viczekapitány. András Bereg vármegye jegyzője, majd zempléni szolgabiró (†1667). Unokája Zsigmond 1757-ben Ragyolczra nyer adományt. András 1744-ben Abauj vármegye követe. Szabolcsban több helyen birt földesúri joggal. József devecseri birtokos, kiváló genealogus. Czímer: veresben arany griff, jobb első karmában, pengéjével lefelé álló tőrt tart. Sisakdisz: pajzsalak, pengéjével felfelé álló tőrt tartva.

FEILITZSCH

Csúry.

Csúry. A XV. században tűnik fel. E családból Gergely (1478—92) a vármegye alispánja.

Czeglédy.

Czeglédy. Abauj vármegyéből ered. Cz. András 1640. nov. 30-án nyert czímeres nemes levelet. A XIX. század elején Kis- és Nagy-Baka községben birt földesuri joggal.

Czobel.

Czobel (Balogfalvai). Ősi német család, mely Bajorországból származik. A magyarországi ág őse Fülöp, Wallenstein segédtisztje, 1678-ban nyert balogfalvai előnévvel magyar nemességet. Cz. József, a Nádasdy-huszárok ezredese Mária Terézia idejében. Imre a francziák elleni háboruban harczolt; 1809-ben a megyei felkelt nemesség alezredesévé választatott. Albert (1872—75) országgyűlési képviselő, azelőtt a kanczelláriánál fogalmazó. Imre a Sándor orosz nagyherczeg nevét viselő huszárezred főhadnagya, 1875-ben cs. kir. kamarássá neveztetett ki. Leánya Minka, költő, ujabbkori szépirodalmunknak egyik kiváló képviselője. István, kinek neje báró Mednyánszky Margit, a Szepességben a nagyőri várkastélyban lakik. A család Nyitrában Verbó és Prasznik, Hevesben Garánk és Gömörben Balogfalva községekben volt birtokos, ezenfelül Anarcs, Ajak, Báka, Kis-Várda és Mogyorós községekben birt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon haladó arany czoboly. Sisakdísz: egyenes, arany védődoronggal ellátott, kardot tartó pánczélos félkar. Takarók: aranykék, ezüstveres.

FORGÁCH. (Grófi)

Demjén.

Demjén (Pócsi). Pócsi D. Lukács és testvérei 1608-ban nyertek czímereslevelet Báthori Gábortól. A család Pátrohán birt földesúri joggal. Czímer: Veresben, zöld alapon álló pánczélos férfi, sisakkal, sárga csizmákban, kardja felkötve, jobbjában arany-markolatu görbe kardot tart, balját csipőre teszi. Sisakdísz: két fehér természetes liliom zöld szálon és levelekkel. Takarók: kékarany — veresezüst.

Dessewffy.

Dessewffy (Cserneki és tarkői gróf). Szlavoniai eredetü. Már a XIII. században birta Csernek várát. Tarkőt János nyerte 1558-ban. A török invázió elől a család Sárosba menekült. Szabolcs vármegyébe a XVIII. század közepén telepedett le. Rangemelések: János pozsegai főispán 1525-ben czímerujitást nyert. D. József altábornagy 1754-ben grófi, D. Henrik alezredes 1763-ban bárói, D. Sámuel 1756-ban bárói, D. István fiával 1775-ben grófi rangra emeltetnek. A XVIII. század elején D. Miklós Francziaországba költözött, utóda Károly visszatért, tőle ered a fiágon kihalt idősebb grófi ág. A család Királytelken, Büd-Szent-Mihályon, Balsán, Oroson, Bélteken, Vencsellőn, Tiszalökön és Bashalmán birtokos. Czímer: négyelt pajzs szivpajzsa. Ebben arany mezőben, veressel fegyverkezett egyfejü fekete sas. Nagy pajzs: 1. és 4. veres mezőben hármas szikla középsőjén buzogányt tartó pánczélos kar, melyet jobbról ezüst-hold, balról hatszögü arany-csillag kisér. 2. és 3. kék mezőben, zöld alapon ezüst griff, előlábával arany koronát tart. Két sisak. Sisakdísz: I. két fekete sasszárny között hat ezüst strucztoll, mindegyik egy hatszögü veres csillaggal megrakva, takaró arany-veres; II. a pajzsbeli griff, takaró ezüstkék. Pajzstartó: két, a pajzstól elfordult fejü szirén, szétszórt arany hajjal, egyik kezöket a pajzson, másikat csipőre tartva. A család ez ága Sámuel sárosi főispántól származik, aki 1775-ben grófi rangra emeltetett, ennek fia volt István; ezé József (sz: 1771, † 1843) a vármegye követe, fiai: Aurél (sz: 1808, † 1842) korának egyik legkiválóbb férfia és Emil (1814, † 1866) a magyar tudományos Akadémia elnöke s a földhitelintézet alapitója. Az utóbbi fia: Aurél (sz. 1846) Fz országos magyar gazdasági egyesület elnöke.

GAAL

Detrich.

Detrich (Benedekfalvi). Liptó vármegyéből származik. Őse Hauk Polku 1239-ben Detrik, alias Benedekfalu, Tarnochföld, Magyarfalu birtokosa. E birtokok I. Károly király 1340-ben kelt átirata szerint ekkor még a család birtokában vannak. A szabolcsvármegyei ág: D. György (1485) liptóvármegyei alispán hasonnevű utódától származik, aki

GENCSY

a XVIII. század elején Bereg vármegyébe költözött. E Györgynek két fia volt: György és László. Az utóbbi Beregben maradt. György hasonnevü fia pedig a XVIII. század közepén Szabolcsba költözött. D. Györgynek Szalai Barkóczy Évával kötött házasságából származott János (1777—1847) és Antal († 1848) terjesztették tovább a családot. A család Kis-Várdán s Ajakon bírt földesúri joggal; jelenleg D. Miklós tassi birtokos. Zsigmond (†1868.) orsz. képviselő. Czímer: kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany — veresezüst.

Dobos. *Dobos.* D. Benedek II. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemes levelet, mely 1638-ban hirdettetett ki a vármegyében. A család Lövő-Petri helységben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon, magyar, veres-ruhás férfi, jobbjában arany-markolatú görbe kardot tart, balját csipőre teszi. Sisakdísz: görbe kardot tartó növő oroszlán.

Dogály. *Dogály* (Büdi). D. János és Konstantin 1792-ben nyertek czímeres nemes levelet I. Ferencz királytól. A család Büd község $^{5}/_{8}$-át bírta, mely községre királyi adományt nyert. Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó aranyleveles koronán könyöklő s görbe kardot tartó pánczélos kar, melynek belső hajlásánál egy hatszögü arany-csillag nyugszik. — Sisakdísz: görbe kardot tartó arany-oroszlán.

Domahidy. *Domahidy* (Domahidi). Szatmár vármegye törzsökös családa. Őse Domán, a Kraszna partján települt le. 1369-ben már egész Domahidát bírta, mely birtokon 1453-ban osztozkodtak a családtagok. Tagjai közül: Miklós 1641-ben főjegyző Szatmár vármegyében, a másik Miklós 1694—99 ugyanott alispán; Pál 1640 szolgabíró; László 1703 szolgabíró; Ferencz (sz. 1824) Szatmár vármegye főispánja. A család Téth községben bírt földesúri joggal.

Dombrády. *Dombrády.* Ősi szabolcsvármegyei család, nevét a vármegye hasonnevű községétől vette, hol birtokos volt. Idők folyamán átszármazott Szatmár és Ugocsa vármegyékbe.

Drevenyák. *Drevenyák* (Takta-Kenézi). D. János, György és Ferencz 1589-ben nyertek czímeres levelet Rudolf királytól. D. Xav. Ferencz 1799-ben nyerte a taktakenézi előnevet, s itt a család földesúri joggal bírt. D. Ferencz 1849-ben cs. k. biztos és a Szt.-István-rend vitéze. Czímer: Veresben ágaskodó arany-oroszlán. Sisakdísz: természetes saskeselyü, karmaiban veres szívet tart. Takarók: Veresezüst—kékarany.

Egry I. *Egry* I. E. Pál és neje, valamint gyermekei, továbbá fivére és ennek fiai, végül E. Pál és Kádas Mihály 1669-ben nyertek czímeres nemeslevelet. (Leleszi orsz. levéltár.)

Egry II. *Egry* II. Szatmár vármegye egyik legrégibb családa. 1300 körül bírta Egri helységet, idővel átszármazott Ugocsa és Zemplén vármegyékbe is. Ily nevű család Bezdéd és Gelse községekben bírt földesúri joggal.

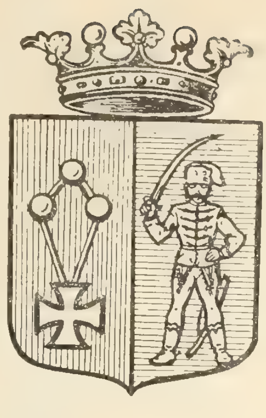
Elek. *Elek* (Pazonyi). E. Mihály 1715-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól, mely jul. 6-án hirdettetett ki a vármegyében. A család Kis-Várda, Óntelek, Pazony községekben bírt földesúri joggal. Dögén és Demecserben birtokos. Tagjai közül: Mihály, 1838-ban főszolgabíró, 1844-ben alispán; Ferencz 1844-ben testőr, 1848/49-ben zászlóaljparancsnok. Gusztáv honvédezredes. Czímer: kékben, zöld alapon, két egymás felé ugró arany oroszlán, felettük hatszögű arany-csillag ragyog. Sisakdísz: veresruhás növő magyar vitéz, jobbjával aranymarkolatú görbe kardot, baljában 3 búzakalászt tart. — Takarók: kékarany, veresezüst.

Eördögh. *Eördögh* (Lászlófalvi). Túrócz vármegyéből származik. Pirk Othmár, 1250-ben nyerte Lászlófalvát királyi adományúl. Fia Gyüge, az E. család őse. A családnevet Pál veszi fel 1422-ben. Idővel átszármazott Nyitra és Zólyom vármegyékbe. E. Dániel (1705—1709) és utóbb 1714—1730) Szabolcs vármegye alispánja; fia György (1720) szolgabíró, Aurél 1838. alszolgabíró; Zsigmond a XIX. sz. közepén Kopócs-Apátiban birtokos. Czímer: Kékben, hármas zöld halomról felugró, nyakán nyíllal átdöfött szarvas, a pajzs felső jobb sarkában egy hatszögű arany-csillag és a balsarkon egy ezüst félholdtól kísérve. Sisakdísz: növő pajzs-alak.

Erdőhegyi. *Erdőhegyi* (Erdőhegyi). Ősi, zarándvármegyei család. Nevét a hasonnevű helységtől veszi. 1421-ben Fövény birtokosa, melyet 1461-ben zálogosít el. E. Balázs II. Ulászló királytól 1500 táján nyert adománylevelet, Erdőhegy, Szenteskirály, Görhe, Sebren és Hegenháza zarándmegyei birtokokra. A török invázió elől Komárom vármegyébe menekült. Benedek 1540-ben Füzitő és Almás helységekben levő részbirtokokba zálog czímén beiktattatik. Szabolcs vármegyébe a XVII. század folyamán költözik. György (1642.) Petneházán táblabíró. Zsigmond II. Rákóczy Ferencz seregében tiszt, a szatmári béke után régi nemesi jogaiba visszahelyeztetik. A család Lövő-Petri, Gyüre, Gégény, Gyulaháza, Demecser, Bogdány, Gemzse, Sényő és Nyír-Mada községekben bírt földesúri joggal. Czímer: (színjelzés nélkül) kiemelkedő magas lombos fától jobbra egy, jobbjában görbe kardot, baljában buzogányt tartó magyar vitéz áll, a fától balra

GERGELYFFY

HEGYMEGHY

ágaskodó oroszlán. Sisakdísz: fészkében ülő fiait vérével tápláló pelikán, egy-egy csillagtól kísérve.

Erős. *Erős* (Lengyelfalvi). Erdélyből származik. A XVI. században Szatmárba telepedett, onnan szakadt a vármegyébe. A család Döge, Fényes-Litke, Eszeny, Veresmart, Piricse és Pilis községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, arany-leveles koronából kinövő, fekete hármas-hegyen álló galambpár, egymás felé fordulva, csőrükben három-köves arany-gyűrüt tartva. Sisakdísz: gyűrüt tartó galamb. Takarók: kékarany, veresarany.

Eötvös. *Eötvös* (Vásárosnaményi báró). Őséül a hagyomány E. János budai bírót tartja, akit a fellázadt németek 1437-ben a Dunába fullasztottak. A XVII. században Bereg vármegyében találjuk. Rangemelés: E. Miklós lovassági tábornok és gyermekei 1768-ban bárói rangra emeltettek. Utódai: Ignácz (sz. 1786, † 1851) Sáros vármegye főispánja és tárnokmester; József (sz. 1813, † 1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter; Lóránt (sz. 1848.) a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Jelenleg Mihálydiban birtokos. Czímer: négyelt pajzs, a 3. és 4. udvar közé ékitett ötödik mezővel és szívpajzszsal. Ebben az ősi czímer: kékben, ágaskodó arany-griff, jobbjában arany-markolatu görbe kardot tart, alól hatszögü arany-csillag által kísérve. Nagy pajzs: 1. és 4. ezüst mezőben, zöld alapon befelé fordult ágaskodó fekete medve, jobb előlábában nyitott könyvet tartva. A 2. és 3. veresben befelé ágaskodó arany-oroszlán, felemelt jobbjában liliomszálat tart. 5. Zöldben ezüst-hullámos pólya. Három sisak. Sisakdíszek: I. egy ezüstfeketével s egy veresaranynyal vágott elefántagyar között, melynek öblös végéből, a jobboldalinál kék, a baloldalinál fehér zászló nyúlik ki, kinövő pánczélos vitéz, jobbjában kivont kardot tart, balját csipőre teszi. II. Pajzsbeli kinövő griff, kard nélkül; III. pajzsbeli kinövő oroszlán liliom nélkül. Takarók: I. aranykék, II. ezüstfekete, III. aranyveres.

Eszenyi. *Eszenyi* (Eszenyi). A családi hagyomány szerint Lengyelországból származik. E. György 1609. decz. 18-án nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól, mely 1610-ben hirdettetett ki. A család Eszény községben bírt földesúri joggal.

Eszenyi (Szoboszlói). E. Ambrus és gyermekei Mihály, Péter és Erzsébet 1629-ben nyertek czímerlevelet Bethlen Gábor fejedelemtől. E család valószinüleg azonos az előbbivel.

Farkas. *Farkas.* (Nyujtódi és Ikafalvi). Erdélyből származik. A XVIII. század elején települt a vármegyébe. Ajak, Kis-Várda, Eszeny, Kajnya (Zemplénben) községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül Géza († 1896) kúriai bíró; Balázs (sz. 1839) országgyűlési képviselő. Czímer: Kékben, zöld alapon, derékon ketté vágott természetes oroszlán hasal, felette ágaskodó paripán magyar vitéz ül, piros nadrágban, zöld mentében, prémes szélű veres kucsmában, barna forgóval; jobbjában kereszt-markolatu egyenes kardot tart, melyre sólyom van szúrva, felette kétoldalt hasonló madár röpköd. Sisakdísz: növő oroszlán, bal előlábában olajágat, jobbjában zöld koszorút tart. Takarók: kékezüst, — veresarany.

Ferenczy. *Ferenczy* (Csellei és nagybessenyői). A XV. században tűnik fel; F. Antal 1835-ben nyert nemesi bizonyítványt a vármegyétől. Gáva, Ajak, Kis-Várda községekben bírt földesúri joggal. Jelenleg Dögén és Karászon birtokos. Czímer: kékben, zöld alapon, arany griff, jobbjában buzogányt, baljában három nyílat tart. Sisakdísz: a griff.

Feilitzsch. *Feilitzsch* (báró). Ősi frank eredetű család. Egyenes őse Jobst (1280 körül), honnan a családfa a mai napig megszakítás nélkül jön le. A család 1847-ben immatrikuláltatott a bajor bárói rend közé. 1845-ben telepedett le Torontál vármegyébe. Berthold (sz. 1867.) jelenleg Szabolcs vármegye főispánja. Czímer (ősi): fehérrel, veressel és feketével vízszint vágva. Csuporsisak. Sisakdísz: fehérrel, veressel és feketével vízszint vágott két nyílt sasszárny között kiemelkedő, ugyanoly vágású süveg. Takarók: veresfehér—feketefehér.

Finta. *Finta.* F. Miklós és családja 1715-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. A család Balkány és Szakoly községekben bírt földesuri joggal.

IBRÁNYI

Fodor I. *Fodor* I. (Nánási). Nánási F. Miklós 1629 jun. 29-én nyert czímeres nemeslevelet, mely ugyanez évben hirdettetett ki Gyulaházán.

Fodor II. *Fodor* II. F. János és Mihály 1665-ben nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól.

Fodor III. *Fodor* III. E család 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. János 1725-ben Pátrohán lakott, utódai a század elején ugyanott bírtak földesúri joggal.

Földváry. *Földváry.* 1632-ben nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, mely 1633-ban hirdettetett ki Zemplénben. F. Zsigmond az 1725-iki összeírás alkalmával Bezdéden lakott. A XIX. sz. elején Nagyfalu és Földes községekben bírt földesúri joggal.

Forgách. *Forgách* (Ghymesi és gácsi gróf). Eredetét a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Zsigmond (sz. 1566, † 1621.) a vármegye utolsó nádor-ispánja. Jelenleg F. László gr. Mándokot bírja.

Fúló. *Fúló* (Fulóházi és kisfaludi). 1417-ben az Uporiakkal nyeri Halászt és Halásztelket. 1453-ban Balsán, Szabolcsban, 1482-ban Kisfaludon birtokos. A XIX. sz. elején még virágzott.

Füzessery

Füzesséry (Füzesséri és tövisi). Zsigmond király 1403-ban a hűtlenségbe esett F. Péter birtokait a székely eredetű Tyvisi Jánosnak adományozta, aki felvette a F. nevet s ezzel a család megalapitója lett. Zemplénből idővel átszármazott Bereg és Szabolcs vármegyébe. Czímer: kékben, zöld talajon arany griff, felemelt jobbjában arany-markolatu kardot tart. Sisakdísz: növő griff.

Gaal

Gaál (Verebélyi és szentistváni). Marosszékből származik. Zsigmond Apafi Mihály fejedelemtől adományt nyer: Szt.-István, Szent-Márton és Gálfalva községekre. Idővel átszármazott Szatmárba, jelenleg Balkány községben birtokos. Tagjai közül: Elek 1848-ban a nádor-huszároknál hadnagy. Gábor 1848-ban tűzérhadnagy. — Czímer kékben, zöld

ILOSVAY

JAKABFALVY

alapon, veresruhás magyar lovas, jobbjában pisztolyt tart. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, markában három búzakalászszal.

Gál.

Gál. G. Mihály és István az 1725. évi nemesi vizsgálat alkalmával egy 1648. ápr. 30-án nyert czímeres nemeslevelet mutatnak fel. E család Nádudvaron és Uj-Fehértón bírt földesúri joggal.

Gencsy.

Gencsy. Szatmár vármegye hasonnevű helységéből származik. 1381-ben G. András királyi adománylevelet nyer Szent-Lőrincz részeire. 1428-ban G. János fiaival Istvánnal és

JÁRMY

Jósa.

Orbánnal, s rokonaival határjáró parancsot eszközölt ki Zsigmond királytól. A határjárást a leleszi konvent még ez évben teljesítette. G. János 1551-ben társaival új adományt nyer Gencsre. 1587-ban és 1611-ben ez adomány megújíttatott. Zsigmond Rákóczy Ferencz ezredeskapitánya, 1704-ben Mihályfalván nyert részbirtokokat. Zsigmond tevékeny részt vett a felkelő hadjáratokban. 1706-ban a csatatéren fejezte be életét. Özvegye Balázsi Kata 1711-ben Pálffy Jánostól oltalomlevelet nyert. A család idővel átszármazott a vármegyébe és Téth, Kis-Léta Szakoly, Balkány községben bírt földesúri joggal, a hol ma is birtokos. Zsigmond 1784-ben a vármegye táblabirája. Ferencz (sz. 1768.) altábornagy; Albert orsz. képv. Czímer: kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény. Sisakdísz: pajzs-alak. Takarók: kék ezüst.

Gergelyffy.

Gergelyffy. (Csikszentmártoni). Csik vármegye Csik-Szent-Márton nevű helységéből származik. 1700—1710 között telepedett le a vármegye területére. Mária-Pócson bírt föl-

desúri joggal. hol jelenleg is birtokos. Tagjai közül János (sz. 1812), három ízben a vármegye főjegyzője. Czímer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó oroszlán. Sisakdísz: két fekete sasszárny között kinövő egyszarvú.

Gonda.

Gonda. G. János 1760-ban nyert czímeres nemeslevelet, mely 1761-ban Nógrád vármegyében hirdettetett ki. Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal.

Gönczy.

Gönczy. G. Imre 1627 márcz. 12-én nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. Szatmárban telepedett meg, onnan átszakadt e vármegyébe. Kék és Kemecse községekben bírt földesúri joggal.

KÁLLAY.

KÁLMÁNCHEY

Görbedy.

Görbedy. A XVI. században tűnik fel. László (1563—65) a vármegye alispánja.

Gulácsy.

Gulácsy (Gulácsi). Bereg vármegyéből származik. 1428-ban az ottani Gulács helység birtokosa, melyre 1545-ben uj adományt nyert. Idővel átszármazott Bihar, Ugocsa és Szatmár vármegyékbe is. Berczel és Gyulaj községekben bírt földesúri joggal.

Győrbiró.

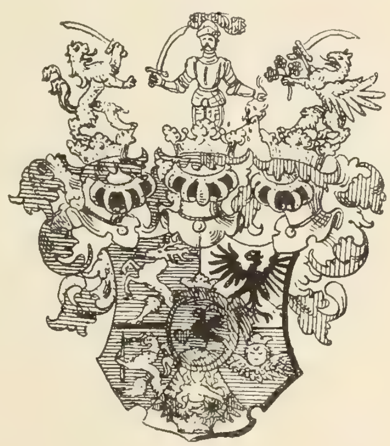
Győrbiró (Léczfalvi). Háromszék vármegyéből származik. Ősi székely család. Első nyomaira 1425-ben akadunk. Czímer: ezüstben zöld halmok előtt álló magyar vitéz kék attilában, veres nadrágban, fekete csizmában, fején prémes kucsmával, felemelt jobbjában arany-markolatú hegyes tőrt tart. Sisakdísz nincs. Takarók aranykék.

Hagymássy.

Hagymássy. H. János 1630 máj. 6-án nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. A család Zemplénben telepedett le s onnan szakadt a vármegyébe.

KÁLNAY.

KÁROLYI. (Grófi)

Hajdu.

Hajdu. H. aliter Kardos Péter, 1665-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. A család Balkány és Gelse községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon, veres ruhás férfi, prémes kalpaggal, jobbjában aranyos markolatu görbe kardot tart, balját csipőjére teszi. Sisakdísz: növő pajzsalak.

Halász.

Halász. Bessenyődön bírt földesúri joggal.

Hegymeghy.

Hegymeghy. Ősi borsodvármegyei család. IV. László király Mihályt és Turnát hű szolgálataik jutalmául a királyi szolgák sorába emelte. A család egész a XVI. század végéig megmaradt Hegymeg birtokában. A XVII. században Abauj vármegyébe telepedett. Onnan származott át Szabolcsba. Czímer: veressel és kékkel függőlegesen hasított pajzs, elől három csomóra kötött zsinegről alácsüngő, ugynevezett „mantuai“ kereszt. Hátul veresruhás magyar vitéz, csizmásan, kucsmában, felkötött karddal, jobbjában görbe kardot tart.

KASTAL

Hetey.

Hetey. Az 1725. évi nemesi összeirás alkalmával több tagját vették számon. Gelse és Nagy-Halász községekben bírt földesúri joggal.

Hollesch.

Hollesch. Bezdéd és Veresmart községekben volt földesúr.

Horthy.

Horthy. Ramocsaházán bírt földesúri joggal. Czímer: veresben, zöld alapon ágaskodó fehér egyszarvú, előlábai alatt három zöld szárú fehér virág nő. Sisakdísz: két fekete sasszárny közt kinövő egyszarvú.

Horváth br.

Horváth (Muraniczi báró). Horvátországból ered. 1677-ben nyert czímeres nemeslevelet. Rangemelés: H. János szatmári főkapitány bárói rangra emeltetett. (1690). A család jelenleg Papon birtokos. Czímer: négyelt pajzs szívpajzszsal. Ebben veres mezőben három fehér strucztoll. A szívpajzs fölött, fölfelé nyúló veres csúcsban, ezüst kettős kereszt. A csúcs fölött arany-nap. A nagy pajzs: 1. veresben pánczélos vitéz, három strucztollas sisakkal, jobbjában kétcsúcsú zászlót, baljában alabárdot tart, 2. kékben veres szív, melyből fehér strucztoll nyúlik ki; 3. kékben zöld hármas halom középsőjéből kinövő zöld szárú és levelü fehér liliom; 4. veresben, kétfarkú, koronás, arany-oroszlán, jobbjábban levágott török főt hajánál fogva tart. Sisakdísz: I. balra fordult, növő, koronás, arany-oroszlán, jobbjában zöld szárú és levelü fehér liliomot, baljában levágott török főt, hajánál fogva tart; II. növő pánczélos alak, jobbjában zászlót, baljában nyílfegyvert tart.

Horváth.

Horváth (Nagyváradi és teleki). Háromszék vármegyéből származik. Első ismert őse Tamás 1560-ban Telek, Kovászna és Szőrere községekre nyert adományt. Jelenleg Czekeházán birtokos. Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén daru áll, csőrében kigyót, felemelt lábával arany-golyót tart. Sisakdísz nincs. Takarók zöldkék.

Ibrányi.

Ibrányi. (Vajai és ibrányi). E nagymúltú család ősei Lukács és Gergely a Pécz nemzetségből. Utolsó sarja András a XV. század elején. Nővére 1414 táján Vay Istvánhoz ment nőül, ennek fia magát vajai Ibrányinak nevezte s a családot tovább terjeszté. 1418 óta pallosjoggal bírtak. Berczel, Ibrány, Kótaj, Buj, Nádudvar stb. községekben voltak földesurak. Czímer a Vay családéval azonos. Tagjai közül kiemeljük a következőket: György (1474.) budai kanonok; István (1507) esztergomi kanonok; Miklós (1517—27) Szapolyai hive; Ferencz (1572) alországbíró, híres törvénytudó; László (1635) követ; I. Mihály I. Rákóczy György alatt váradi alkapitány; László kurucz ezredes († 1707 a trencséni ütközetben); Miklós (1760—63) alispán; Antal a „magyar nábob“ († 1842); Zsigmond főhadnagy 1848/49-ben, Lajos országgyűlési képviselő.

Ilosvay.

Ilosvay. Első ismert őse Tatamér a XIV. században. Ennek fiai telepedtek le az Ilosva folyó partján. Maxim 1341-ben nyert határjáró levelet Károly királytól. Maxim egyik fiától Jánostól, származik a Kisfalussy család, másik fia István, felvette az I. nevet. I. István deák Báka birtokába iktattatott. A Vitkay család után, az egyik ág Vitkay-Ilosvay nevet vett fel a XVI. század elején. Tagjai közül: Ábrahám († 1713) Mármaros vármegye, Ferencz (1649—51) Bereg vármegye alispánja. II. Rákóczy Ferenczet számos tagja szolgálta: Imre és Bálint ezredesek, Dénes, László pohárnok és követ, János udvari főtiszt. A család Eör községben bírt földesúri joggal. Czímer: kékkel és veressel négyelt pajzs első osztályában aranyleveles korona, a másodikban görbe kardot tartó pánczélos kar, a harmadikban egymás felett vízszintesen két hal, a negyedikben zöld alapon két zöld lombos fa. Sisakdísz: veres ruhás, prém-kalpagos magyar vitéz, vállára helyezett rúdon két halat tart. Takaró: kék arany, veres arany.

Inczédy.

Inczédy (Nagyváradi). Dalmácziából ered. Törzse I. Márk 1480 tájt költözött Magyarországra. Fia Tamás. Ennek fia Mátyás és Gergely I. Rudolf királytól nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1757-ben megerősittetett. Mátyás Bihar vármegyébe telepedett le, ennek fiától Mihálytól (†1658) származik le a család. Mihály unokái Samu, Gergely és József bárói rangra emeltettek. Az utolsó nevét Józsinczyre változtatta. A nemesi ágból László erdélyi főkormányszéki tanácsos (†1829); fia Samu 1848/49. honvédezredes; Lajos a vármegye főlevéltárnoka. Czímer: kékben, álló arany griff, első jobb karmaival kardot markol. Sisakdísz: kardot tartó pánczélos kar. Takaró: aranykék.

Isaák.

Isaák (Kis-dobronyi). Bereg vármegyéből származik. Onnan Szatmárba szakadt. Ez ágból Sámuel 1825—27-ben alispán és követ; Gáspár 1796-ban szolgabíró; a XVIII. században települt Szabolcsba. Cserepes-Kenéz és Viss községekben bírt földesúri joggal.

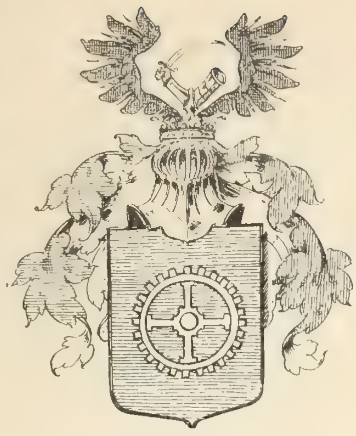
Jakabfalvy.

Jakabfalvy (Jakabfalvi). András 1630-ban II. Ferdinándtól czímerújitást nyert. Sáros vármegyéből származik, onnan átszármazott Abauj, Szepes, Zemplén vármegyékbe. Tagjai közül György e század elején nagyváradi püspök, Antal († 1846) testőr; László 1848-ban veressipkás honvéd; Gyula 1848-ban tűzérhadnagy, később kúriai bíró († 1894); Kálmán altiszt a veressipkás zászlóaljnál. Czí-

KIRÁLY

mer: kékben, zöld alapon három kúpalakú fehér hegy mögött, két hátsó lábán ágaskodó egyszarvú. Sisakdísz: növő egyszarvú. Takarók: kékarany veres ezüst.

KOMORÓCZY

Jánosy.

Jánosy. Ily nevű család a XV. században birtokos a vármegyében. 1539-ben Kántor-Jánosihelységre új adományt nyert.

Jármy.

Jármy (Szolnoki és magyar-dellői). Őse András a XVI. század elején, fia Mihály Erdélybe szakadt a Maros mellékére, ez ág előbb Szörényfalváról, utóbb Magyar-Dellőről írta előnevét. János, a másik fiu, Szabolcsba telepedett le. A család: Eszeny, Szalóka, Kerecseny, Ramocsaháza, Laskod, Kótaj, Ibrony, Szakoly, Bököny, Gelse, Fényes-Litke stb. községekben bírt földesuri joggal. Tagjai közül: Ferencz (1647—69) váradi alkapitány, Ferencz küküllői főispán, az erdélyi ágból. — A szabolcsi ágból II. Ferencz, II. Rákóczy Ferencz alatt francziа követ, III. Ferencz ugyanakkor lengyel követ. Tamás (1825—27) követ; Imre 1832—36-ban főjegyző, 1863-ban főispán; Ferencz 1848—49-ben huszárfőhadnagy; József 1848 előtt főszolgabíró. Czímer: kékben, zöld alapon, nyakán nyílvesszővel átlőtt vadkecske. Sisakdísz: kinövő pajzs alak.

Jékey.

Jékey (Porcsalmai és búji). Törzsökös szabolcsmegyei család. 1381—86-ban Jéko helységben birtokos. Egy ága a XVII. században Belső-Szolnok vármegyébe, a másik Szatmárba költözött. Ez utóbbi ágból Sándor 1729-ben nyert Ököritó, Porcsalma és Gégény helységekre adományt. Zsigmond (1730) Szatmár vármegye alispánja. Czímer: kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon levágott török fő.

Jósa.

Jósa (Nagy-bányai és németszőgyéni). Ősi család. Antal 1583-ban nyert czímerlevelet, mely 1584-ben Komárom, 1617-ben Nyitra vármegyékben hirdettetett ki. A család 1776-ban telepedett a vármegyébe s Napkor, Kis-Léta, Demecser és Gyüre községekben bírt földesúri joggal. István 50 évig megyei főorvos († 1839); Péter udvari tanácsos († 1872); András jelenleg a vármegye főorvosa és kiváló archaeologus. Czímer: kékben, zöld halmon álló veres köpenybe öltözött férfi veres kalpaggal, jobbjában kivont görbe kardot tart. A pajzs felső balsarkában arany-félhold kíséri. Sisakdísz: nyitott fekete szárny közé czölöpösen állított, veres mezű, kardot tartó kar. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Kádár.

Kádár. Jéke községben bírt földesúri joggal.

Kállay.

Kállay (Nagy-kállói). A 108 magyar nemzetség egyikéből, a Balog-Semjén nemzetségből származik. E család leszármazását a nemzetségek között tárgyaltuk. A család czímere: kékben, farkát szájában tartó, koronás zöld sárkány által alakult körben, alól két veres szív által kísért, törzsétől szakított vassisakos, bajuszos fő, a sisak nyílt szélébe egy hal kapaszkodik. A pajzs felső jobb sarkában félhold, a bal sarkában arany-nap ragyog. Ötágú korona fölött három sisak. Sisakdíszek: I. két nyílt fekete sasszárny, mindegyik 1—1 veres szívvel megrakva. II. Pajzsbeli fő. III. Két nyílt veres szárny, a belső ezüst félholddal és a külső arany-nappal megrakva. Pajzstartók: két arany-oroszlán. Jelmondat: „In asperis et prosperis“.

Kálmánchey.

Kálmánchey (Kálmánchelyi). K. Mihály és Bálint 1580-ban nyertek czímeres nemeslevelet. A család Somogy vármegyéből származik; a XVII. század első felében már Új-Fehértón találjuk. Tagjai közül: Márton a XVI. sz. közepén hittérítő. István előbb helytartósági jegyző, azután (1670) szepesi kamarai tanácsos, majd II. Rákóczy Ferencz egyházügyi biztosa volt. János (1815) Szabolcs vármegye táblabirája. A család a XIX. sz. elején Mihálydiban volt birtokos s Karász, Bököny, Új-Fehértó községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, hármas zöld halmon, veres színen ragadozásra készen álló, balra fordúlt kiterjesztett szárnyú sas, balkarmai között egyenes kardot tart. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

KORDA.

Kálnay.

Kálnay. Bars vármegyéből származik. Őse Zendi István vajda, aki 1377-ben nyert adományt Kálna, Gelednek, Kisfalud stb. Bars, Nógrád, Hont és Nyitra vármegyékben elterülő öröklött jószágokra. Ugyanő használta először a K. nevet. Utóda Benedek comes 1405-ben új adományt nyer Zsigmond királytól Kis- és Nagy-Kálna stb. birtokokra s Rimaszombat városára. Ez adománylevelet I. Mátyás király 1475-ben megerősitette és 1479-ben K. Osvát és Adorjánnak Zemplén vármegyében adományoz birtokokat. 1595-ben Rudolf király K. István és fia Györgynek új adománylevelet állít ki. A család idővel Gömörbe szakadt s onnan származott át a vármegyébe. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Benedek comes a nikápolyi csatában vitézkedett; Albert barsi alispán (1458); László Szabács várának kapitánya (1475); János lugosi kapitány (1526) a lovas testőrző sereg kapitánya († 1526 Mohácsnál.); Imre II. Lajos király udvari titkára; Miklós (1520) barsi alispán; János ezeredes († 1686. Buda bevételénél); László jelenleg nyíregyházi ügyvéd, jeles író. Czímer: ezüst hullámos pólya által osztott, kék pajzs felső mezejében balra fordult görbe kardot tartó arany-

Kovács.

oroszlán és jobb karmában hadi zászlót s baljában buzogányt tartó fekete sas. Az alsó mezőben, zöld dombon, három levágott török fő, fölötte két keresztbe fektetett görbe kard. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-ezüst — veres-arany.

Károlyi.

Károlyi (Nagy-Károlyi gróf). A család eredetét a nyitravármegyei kötetben ismertettük. 1458-ban Gemzse és Mada birtokában találjuk; az 1549. évi összeírás alkalmával 22 porta birtokosa. K. Sándor 1712-ben nyert adományt a bátori, baktai, nyíregyházi stb. uradalmakra.

KORNIS

Kastal.

Kastal (Telegdi). Erdélyből származik. Onnan szakadt egy ága Biharba és a múlt század végén Szabolcs vármegyébe. Kis-Várdán bírt földesúri joggal, jelenleg is ott birtokos. Czímer (színjelzés nélkül): zöld alapon fehér lovon vágtató magyar vitéz, felemelt jobbjában görbe kardot tart, melyre levágott török fő van tűzve. Sisakdísz: kinövő magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában török főt tart.

Kazinczy.

Kazinczy (Kazinczi). Zemplén vármegyéből származik. Első ismert őse: Péter országbírói ítélőmester (1602—1676) a Wesselényi-féle összeesküvés részese. András (1680—85) ungi alispán; András (1738 † 1804), Zemplén vármegye követe; Ferencz (sz. 1759 † 1831) nemzeti irodalmunk regenerátora; Gábor (1818 † 1864) képviselő; Lajos (sz. 1820 † 1849) ezredes. A család Petneházán bírt földesúri joggal.

Kecskeméthy.

Kecskeméthy. Abauj vármegyéből származik. K. Sámuel 1725-ben Kenézlőben birtokos; a század elején Bessenyődön bírt földesúri joggal.

Kelemen.

Kelemen. Nagy-Halász községben bírt földesúri joggal.

Kelcz.

Kelcz (Fületinczi). A XVIII. században tűnt fel. Tagjai közül Zsigmond 1739-ben Abauj vármegye alispánja; Antal 1760 főjegyző, utóbb királyi tanácsos. Pazony és Kótaj községben bírt földesúri joggal.

Kemecsey.

Kemecsey. 1422-ben tűnik fel Kemecsén. István (1572—75) a vármegye alispánja. A XIX. század első felében Földes községben bírt földesúri joggal.

Kércsy.

Kércsy. Szatmár vármegyében tűnik fel. K. Mátyás 1424-ben alispán. 1587-ben K. István neje Rohodra és Papra nyert adományt. K. Miklós (1593—1595) a vármegye alispánja volt. János 1634-ben, Sándor (1691—1693) hasonlókép alispánok.

Király.

Király (Minaji és putkahelmeczi). Ung vármegyéből származik. János III. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemeslevelet. A család Őrmező-Ladány, Pátroha, Cserepes-Kenéz stb. községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: József 1848-ban szolgabíró, később kir. ügyész († 1873); József (sz. 1871) jelenleg szolgabíró. Czímer: kékben, zöld hármas halom fölött jobbról vízszint benyúló kar, zöld száron három-három liliomot, a balról benyúló kar görbe kardot tart. Sisakdísz: a liliom és a kard. Takarók: kék-ezüst—veres-arany.

LÁSZLÓ

Királyfalvy.

Királyfalvy. Egykor Erdélyben volt birtokos. 1603-ban K. János Rudolf császárhoz küldetett. Idővel átszármazott Zemplénbe és Szabolcsba.

Klobusitzky.

Klobusitzky (Klobusiczi és Zetényi nemes és gróf). Eredetét a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Szabolcs vármegyében a grófi ág volt birtokos.

Kolonay.

Kolonay. Gyulaháza községben bírt földesúri joggal.

Komáromy.

Komáromy (Kóji). Abauj, Bereg, Bihar, Zemplén stb. vármegyékre kiterjedt család. Törzse: K. György (1680), fia György (1715.) Békés vármegye alispánja. Testvére József ezredes; György (1838-

KRUCSAY

LÖVEY

LIPTAY

ban) Szabolcsban szolgabíró; István 1838-ban Abaujban főispáni helytartó; József (1846) ugyanott főszolgabíró.

Komoróczy.

Komoróczy (Komoróczi és császári). K. János 1585-ben a szatmárvármegyei Nábrád és Császár helységekben lévő részbirtokokra nyer adományt. A család Eőr községben bírt földesúri joggal. K. László az 1725. évi nemesi összeírás alkalmával ugyanott birtokos. Czímer: kékben ezüst malomkerék. Sisakdísz: két fekete sasszárny között könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar.

Korda.

Korda. (Boros-jenői gróf és nemes). A hagyomány szerint I. Károly királylyal jött be Magyarországba. K. István 1503-ban nyer adományt Ruttkára. A XVII. században egy ága Erdélybe szakadt, ebből Zsigmond udvarhelyi főkirálybíró, fiai 1730-ban bárói, György 1779-ben grófi rangra emelkedett. Ez ágnak magvaszakadt. A magyarországi ág törzse Mihály (1717—24) Szatmárba költözött. E század elején a család tagjai Sima helységben laktak, ezenfelül Téth, Balkány, Demecser és Rohod községben bírtak földesúri joggal. Czímer (színjelzés nélkül): görbe kardot tartó, hajlott pánczélos kar végéről felugró szarvas. Két sisak. Sisakdísz: I. balra fordult, görbe kardot tartó griff, hatszögü csillaggal kísérve. II. Jobbra fordult görbe kardot tartó griff, kísérő félhold.

Kormos.

Kormos. K. Lőrincz 1618 jan. 23-án nyert czímeres nemeslevelet. A család Balkány községben bírt földesúri joggal. Czimer: kékben, leveles arany-koronán könyöklő, természetes sólymot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: pajzsalak.

Korniss.

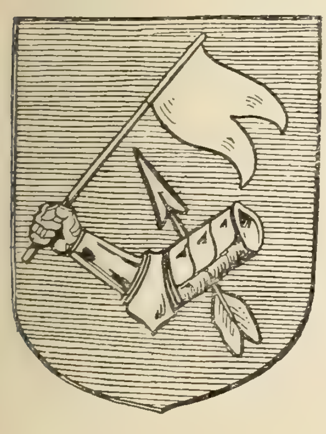
Korniss. (Ruszkai, tótváradjai és buji). Őse Váradjai Péter (1395); 1574-ben szakadt Erdélyből, Homoród-Szent-Pálról az abaujvármegyei Ruszkára. A család Buj, Tótváradja, Halász, Kenyhecz, Rád, Petneháza és Bogdány községben bírt földesúri joggal. 1619-ben nyert czímeres levelet. K. József († 1811.) aranysarkantyús vitéz. Ferencz jelenleg országgyűlési képviselő. Czímer: kékben, zöld halmon álló pánczélos vitéz, nyilt sisakkal, jobbjában ezüst nyilat és íjat, baljában dárdát tart, melyre fehér egyszarvú feje van tűzve. Sisakdísz: növő egyszarvú. Takarók: kék-fekete — ezüst-veres. A pajzs köré, farkát szájában tartó kigyó tekerődzik.

Kóródy.

Kóródy. Bessenyőd helységben bírt földesúri joggal,

Kovács.

Kovács. K. Mátyás neje Oláh Zsuzsána és gyermekei 1637. decz. 12-én nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely 1638-ban hirdettetett ki Bihar vármegyében, utóbb Szatmár vármegyében. Egy tagja István, a XVIII. század közepe táján telepedett le Nagy-Károlyban s ott mint Ujvárosi alias Kovács István 1786-ban igazolta nemességét. Testvére Mihály a XVIII. század második felében költözött Szabolcs vármegyébe. A család Eőr és Szakoly községekben bírt földesúri joggal, ezenkivül Jákó pusztát is bírta. Tagjai közül jelenleg K. István kir. táblai bíró, kinek anyja Benedekfalvi Detrich Francziska volt. Czímer: kékben, zöld alapon, kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában patkót tart. Sisakdísz: kiemelkedő pánczélos és sisakos vitéz, jobbjában szablyát, baljában szeget és kalapácsot tart. Takarók: veresezüst.

LISZKAY

Lónyay.

Kölcsey.

Kölcsey (Kölcsei). Első ismert őse Ábrahám (1260), ennek utóda György 1423-ban Danyád helységet nyeri peregyesség alapján. Idővel átszakadt Ugocsa, Közép-Szolnok és Szabolcs vármegyébe.

Kövy.

Kövy. Czerepes-Kenézen bírt földesúri joggal.

Krajnik.

Krajnik (Krajnikfalvi). Ősi biharvármegyei család. 1742-ben nyert megerősítő czímereslevelet. A XVIII. században Buly helységben, a XIX. század közepén Ér-Semjénben volt birtokos.

Krasznay.

Krasznay (Krasznai és mezőtelegdi). K. Pál nemessége 1563-ban megujittatott. A család a mostani Szilágy vármegye hasonnevű községéből származik, onnan Szat-

már, majd 1839-ben Szabolcs vármegyébe származott. Eőr, Kemecse, Nagy-Halász községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Pál 1550-ben a mármarosi sóbányák igazgatója; Miklós (1690) Kraszna vármegye alispánja; Imre (1730) Szatmárban főszolgabíró; Pál 1848-ban honvéd-őrnagy; Gábor 1848-ban honvéd-kapitány, majd Nyíregyháza polgármestere; Péter 1848-ban honvéd-hadnagy, jelenleg főszolgabíró. Czímer: aranyban, vízből kiemelkedő természetes párducz, jobbjában három liliomot tart. Sisakdísz: háromágú természetes liliom, melyre kigyó tekerődzik. Takarók: kék-arany.

Kriston.

Kriston. Kék, Ibrony és Petneháza községekben bírt földesúri joggal. Dénes 1848 49-ben honvéd-százados.

Krucsay.

Krucsay. (Nádfői). Zemplén vármegye Magyar-Krucsó helységéből származik. István (1707) II. Rákóczy Ferencz titkára; Miklós kassai kapitány (1705); János kurucz tábornok (1708—11); Márton (1705) ugocsai alispán. A család tagjai közül többen ültek a vármegye alispáni székében. A család Demecser, Dombrád, Pátroha községekben bírt földesúri joggal s a XIX. sz. elején kihalt. Czímer: kékben, zöld alapon, zöld fán álló madár, melyre a fa tövében álló pánczélos vitéz nyílaz. Sisakdísz: kiemelkedő, jobbjában veres zászlót tartó pánczélos vitéz. Takarók: kékarany—veresezüst.

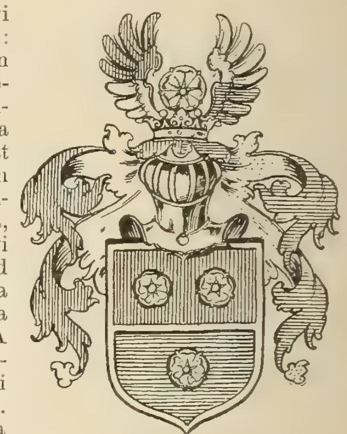
Krúdy.

Krúdy. Zólyom vármegyéből származik. A XVII. században nyert czímeres nemeslevelet. A XVIII. század közepén Pál (1755—75.) ügyvéd Nógrádba költözött és ott Szécsény-Kovácsiban volt birtokos. Unokája János († 1855.) Nógrád vármegye várnagya. Ennek fia Gyula 1848 49-ben honvéd-százados. Czímer: kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény. A pajzs felső sarkaiban 1—1 arany-csillag ragyog. Sisakdísz: kivont kardot tartó könyöklő kar. Takarók: kékarany veresezüst.

Kubinyi.

MEGYERY

MÁJERSZKY

Kubinyi (Kubinyi és deményfalvi). Törzse: Hudkon, aki 1233-ban nyerte Liptó vármegyében Alsó- és Felső-Revucsa helységet. 1325-ben a család elcseréli ősi birtokát Felső-Kubinért, honnan a család nevét veszi. Hudkon két fia közül Gyurka, a Meskó és Ite, a Kubinyi család őse. A XVI. század elején a család két ágra szakadt: a nagyolaszira és a deményfalvira. A szabolcsmegyei ág Jánostól ered, aki a nagyolaszi ágból származott, a XVII. század közepén. Utóda Péter, Makláry Annát vette el. Fia György, kinek neje Szunyogh Zsuzsa volt. Unokái: Ignácz 1844-ben szolgabíró, József a század közepén Fehértón birtokos és Lajos, az író. A család 1497-ben nyert czímeres levelet. A nagyolaszi vonalból I. Kristóf pedig 1578-ban czímerbővítést.

Lánczy.

Lánczy (Lánczi). Abauj vármegye hasonnevü községéből származik. A család leszármazását 1298-ig vihetjük vissza. Tagjai közül: József 1809-ben Békés, II. József 1864-ben Abauj vármegye főispánja volt. Czímer: kékben, zöld alapon, sisakos, vasinges vitéz, veres nadrágban, sárga csizmákban, amint dárdáját a vele szemben álló medve nyakába döfi. Sisakdísz: növő medve. Takarók: kékarany — ezüstveres.

László.

László (Csutnai). L. István és András 1570-ben nemesittettek. A család Nógrád vármegyéből származik. Onnan 1790-ben Uj-Fehértóra költözött. Tagjai közül: Pál (1770) kapitány a Nádasdy-huszároknál; Pál a 40-es években híres ügyvéd; Alajos 1861-ben főszolgabíró. Czímer: kékben, hármas zöld halmon, keresztben könyöklő két félkar: a mellső veres mezű három buzakalászt, a hátsó arany, egyenes kardot tart. Sisakdísz: két keresztbe fektetett egyenes kardot tartó daru. Takarók: kékarany — ezüstveres.

Leövey.

Leövey. Lövő helységből származik, 1453-ban L. Mihály és Antal gyermekei czímeres levelet nyernek V. László királytól. A család 1481-ben már Lövő helységben birtokos és mai napig is az. Tagjai közül: Péter és László (1413) Zsigmond király hívei; György (1484) váradi prépost; Antal (1506) királyi ember; György (1553) királyi ember; György (1573) alispán; Antal (1870—72) alispán; Sándor közigazgatási biró. Czímer: balradőlt pajzs kék mezejében arany félhold, felette háromszögű, alatta hatszögü arany-csillaggal. Sisakdísz: félhold három arany-csillaggal. Takarók: kékarany.

Lipcsey.

Lipcsey (Bilkei). Bereg és Mármaros vármegyékből ered. Törzse Bilkei Karácson vajdának legidősebb fia Szerecsen (1350); idővel átszármazott Ugocsa, Ung, Szabolcs, Zemplén, Heves stb. vármegyékbe. A L. nevet először Sándor (1389—1419) és Gergely (1412—19) használják. A család Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal. Czímer: veressel és kékkel négyelt pajzs, 1. osztályában leveles arany-korona; 2. görbe kardot tartó pánczélos kar; 3. egymás felett vízszintesen két hal; 4. zöld alapon két zöld-lombos fa. Sisakdísz: veresruhás, prémkalpagos, kinövő magyar vitéz, vállára helyezett rúdon két halat tart.

Liptay.

Liptay. L. Márton 1732-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Zemplénből származik. Jékén földesúri joggal bírt és most is birtokos ott. Egyik ága Túrócz vármegyébe költözött, és ott más néven szerepelt. Későbbi tagjai azonban ismét a régi nevet vették fel. Czímer: aranynyal és ezüsttel hasított pajzsban, egy karóra csavarodó szőlőtőkét tartó kékmezű kar. Sisakdísz: két egymás felé hajló szőlőtő, azokon egy-egy szőlőfürt.

Liszkay.

Liszkay (Tolcsvai). L. Miklós 1659 aug. 29-én nyert czímeres nemeslevelet, mely 1660-ban hirdettetett ki Nógrád vármegyében. A család Balsa és Berczel községben bírt földesúri joggal. Czímer: Kékben lobogót tartó, pánczélos kar, felső részén nyílvesszővel átlövve. A paizs felett öt-ágú leveles korona nyugszik.

Lónyay.

Lónyay (Nagylónyai és vásáros-naményi nemes és gróf). Szatmár vármegyéből ered. Első ismert őse Gurg, 1060 körül; ennek utóda Jakab, Berenczei Nanes fia, szatmári főispán, 1285-ben Lónya birtokába jutott. A család 1414-ben Lök, Eszlár, Gyomán, Bagos és Szt.-Péter birtokosa. Rangemelés: L. Zsigmond, krasznai főispán, 1627-ben bárói rangra emeltetett; L. Menyhért miniszterelnök 1871-ben grófi rangot nyert. András 1620-ban kállói kapitány volt. A grófi ág Tuzsér, Eszeny és Ágtelek birtokosa, ezenfelül a rétközi uradalmat is bírja.

Lőrinczy.

Lőrinczy. Bessenyőd helységben volt birtokos.

Madarász.

Madarász. Fényes Elek szerint a XIX. század elején birtokos család.

Majerszky.

Majerszky. 1741. okt. 21-én nemesittetett. Nógrád vármegyéből származik, onnan szakadt Sárosba. Jelenleg M. Béla városi főjegyző Nyíregyházán. Czímer: osztott pajzs felső veres mezejében két ezüst-, s az alsó kék mezőben egy arany-rózsa. Sisakdísz: veressel és ezüsttel, kékkel és aranynyal vágott sasszárny között arany-rózsa. Takarók: kékezüst — veresarany.

Majos.

Majos. Ugocsa és Szatmár vármegyékre kiterjedt család. Berencs községben bírt földesúri joggal.

Margitay.

Margitay (Margitai). Ősi szabolcsvármegyei család. 1622-ben nyert nemesség-ujítást. A XIX. század közepén Uj-Fehértón és Sámson helységben birtokos. Gyula 1848/49-ben honvédhadnagy; Dezső jónevű író.

Mezőssy

Makláry.

Makláry. Sáros vármegyéből származik. M István 1639-ben nyert czímeres levelet. A mult században Vilmányban és Kis-Kinizsen (Abauj) volt birtokos, a XIX. sz. elején Pátrohán bírt földesúri joggal. István 1848/49-ben honvédhadnagy.

Márky.

Márky. M. András 1668-ban nyert czímeres nemeslevelet, mely 1668-ban Petneházán hirdettetett ki. A család Berczelen és Karászon bírt földesúri joggal.

Marsó.

Marsó. Heves vármegyéből származik. Trencsénben is nyomaira akadunk. A XIX. sz. elején Demecserben bírt földesúri joggal.

MIKECZ

Megyery.

Megyery (Vas-Megyeri). Ősi, a honfoglalóktól származó család. Első ismert őse Mihály 1337-ben. — 1394. évben kelt oklevél szerint Megyer birtokosa. 1441-ben Hene, 1466-ban Jéke birtokában találjuk. A család Kis- és Nagy-Megyer községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Tamás (1696.) alispán; Ferencz, Báthori Zsófia titkára; Imre az 1608-ban működött egyházi bizottság tagja. — Jelenleg Géza (sz. 1846) a nyíregyházi kir. törvényszék elnöke; István (sz. 1859) királyi ügyész; Pál (sz. 1861) a debreczeni ügyvédi kamara titkára. Czímer: veresben, görbe kardot tartó behajlott kar, mely a hajlásnál élével felfelé álló nyíllal van átdöfve. Sisakdísz: görbe kardot tartó, a csuklónál nyíllal átdöfött pánczélos kar. Takarók: veresarany.

Meskó.

Meskó (Felső-kubinyi nemes, és széplaki báró). — A Kubinyi családdal közös eredetű. Őse Gyure, a XIII. század közepén. Rangemelések: széplaki M. Ádám és gyermekei 1721-ben bárói rangra emeltettek, águknak azonban magvaszakadt. József 1804-ben nyert bárói rangot. Szabolcs vármegyében, a Piszarovje-ágból, e század első felében Pál Nyíregyházán főorvos volt. Fia László orsz. képviselő. Ezenkívül a bárói ág is birtokos volt.

Mészáros.

Mészáros (Szoboszlói). Nagykunsági nemes család. Őse János, aki 1603-ban született, utóda János (1688 † 1765) Dadán birtokos, ennek utódai a XIX. sz. közepén Kis-Létán és Nádudvaron laktak. Rangemelés: János tábornok 1794-ben bárói rangra emeltetett, ágának azonban magvaszakadt.

Mezőssy I.

Mezőssy. I. M. György és gyermekei 1629. nov. 22-én nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1641-ben hirdettetett ki Zemplén vármegyében. A család Tolcsván volt birtokos, a század első felében Gyulaháza és Pazony községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon egy szőlőtőke felé ugró farkas. Sisakdísz: kék ruhás magyar vitéz, fekete kalpaggal, jobbjában három buzakalászt tart.

Mezőssy II.

Mezőssy. II. M. Mihály 1686-ban nyert czímeres nemeslevelet. A XVIII. században Tolcsva községben volt birtokos, honnan a XIX. század elején Pazonyba költözött át. Tagjai közül: György, II. Rákóczy Ferencz fejedelem hegyaljai szőlőinek felügyelője; Pál (1848) Munkács várának parancsnoka; László 1848/49-ben honvéd-százados; Gusztáv jelenleg gégényi földbirtokos; Béla, országgyűlési képviselő; László vármegyei aljegyző. Czímer: kékben hármas zöld halmon nyugvó koronán, görbe kardot tartó veres mezű könyöklő kar. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

MOLNÁR

Mikecz. M. Mihály 1716. ápr. 16-án nyert czímeres nemeslevelet, mely 1717-ben hirdettetett ki Kemecsén. A család Kemecse, Rád, Gelse, Gáva, Halász, Buj stb. községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: János 1809-ben a megyei felkelt nemesség hadnagya volt. Tamás 1848/49-ben honvédőrnagy; II. János jelenleg a vármegye alispánja; András (1840) a kir. kanczelláriánál titkár. Czímer: kékben, zöld alapon, felugró fekete mén. Sisakdísz: veres mezű, kardot tartó kar. Takarók: kékarany — veresezüst.

Miklós (Miklósvári). Családi hagyomány szerint a család őse Miklós comes, I. Béla király tanácsadója lett volna. Utódai a tatárjárás után Erdélybe költöztek. Ez ágból Zabolai Miklós János (1506) erdélyi vezér volt. Utóda Zabolai M. Gergely († 1640) Magyarországba jött s Nógrád és Borsod vármegyékben telepedett le. János († 1670) Borsod és Békés vármegyékben birtokos, 1661-ben nyert Lipót királytól nemességujítást. Márton († 1702) használja először a miklósvári előnevet. Tagjai közül: Ferencz (1846—49.) Borsod vármegye alispánja; Gyula (sz. 1832) 1848/49-ben honvédfőhadnagy; Ödön (sz. 1857) országgyűlési képviselő; Ferencz 1851-ben telepedett le a vármegyében; fia László (sz. 1849 † 1895) a vármegye alispánja. Czímer: kékben, veres attilás, zöld nadrágos, veres kalpagos és kócsagtollas magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart, melyre levágott török fő van tűzve. Sisakdísz: kardot tartó oroszlán.

Milotay. Bogdány és Balkány községekben bírt földesúri joggal.

Mocsáry (Bocsári). Nógrád vármegyéből származik. A XV. században már Bocsár birtokosa, ekkor változtatta nevét M.-ra. Őse Balázs (1450); fia Benedek (1480); ennek unokája II. Balázs 1540-ben Nagyfalut kapja. Idővel Borsod, Heves s onnan Szabolcs vármegyékbe szakadt.

Moesz (Kézsmárki és levkóczi). M. Zsigmond 1569-ben nemesíttetett. A család a szepesvármegyei Levkócz községre nyert adományt. 1847-ben települt a vármegyébe. Czímer: kékkel és veressel vágva. Felső mezőben leveles koronából kinövő egyszarvu, az alsóban zöld alapon álló galamb (egy más változat szerint három kék csillaggal megrakott, jobbról balra dőlt ezüst-gerenda.) Sisakdísz: két fekete sasszárny között kinövő egyszarvú.

Molnár I. A család 1686. szept. 20-án nyert czímeres nemeslevelet, mely 1687-ben hirdettetett ki. A XVIII. század elején Sarkadon, a XIX. század elején pedig Bezdéden s Ujfehértón bírt földesúri joggal.

Molnár II. (Leveleki). Dunamelléki család, melynek nemessége 1798-ban megerősíttetett. E család a XVIII. század végén telepedett le Leveleken, ezenkívül Ramocsaházára, Félegyházára, Tatártelekre nyert adományt. Czímer: kékben, zöld alapon, veres ruhás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart, balját csípőre teszi. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany — veresezüst.

Móricz (Nagyváradi és sepsiszentgyörgyi). Őse: István 1610-ben nemesíttetett. Két fia közül: Miklós Háromszék vármegyébe, István Szatmárba szakadt. Ez utóbbi a botpaládi ágnak az őse. Ez ág a XIX. sz. elején Nábrádon és Nyír-Bélteken volt birtokos.

Morvay. (Alsó-Draskóczi). Zemplén vármegyéből származik. A XVIII. század elején szakadt Szabolcs vármegyébe. Balkány, Ajak, Dombrád, Fényes-Litke, Mihálydi, Gelse, Szalmad és Mártonfalva községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, görbe kardot tartó fekete medve. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Nagy I. N., másképp Pokai Balázs és rokonai 1609-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely ez évben Tasson hirdettetett ki.

Nagy II. (Dadai). Gyulaháza, Gyüre és Karász községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén levő leveles koronából kinövő griff, jobb előlábában arany-markolatú egyenes kardot tart. Sisakdísz nincs.

Nagy III. (Tolcsvai). N. György 1626-ban nyert czímeres nemeslevelet, mely 1626-ban hirdettetett ki Zemplén vármegyében. A XVIII. században szakadt Szabolcs vármegyébe. Ez ág Czigándról származott, s onnan czigándi N.-nak neveztetett. Kótajban volt birtokos.

Nagy IV. (Tasnádi). 1610-ben nyert czímeres nemeslevelet Báthori Gábortól. A család a XVIII. század közepén költözött a vármegyébe. Kállón és Kálló-Semjénben laktak.

Nagyiday. Zemplénvármegyei család. Egy ága Erdélybe származott, a másik a század elején Szabolcsban volt birtokos.

Nemes. N. Péter 1700. szept. 3-án nyert czímeres nemeslevelet. Fia János 1725-ben Gyürén birtokos. A család később Bogdány községben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, fehér hadi-zászlót tartó, hajlott pánczélos kar, a felső karon nyíllal átdöfve. Sisakdísz nincs.

Nozdroviczky (Nozdroviczi). Trencsén vármegye Nozdrovicz nevű helységéből ered. Péter 1250-ben e helységre már új adományt nyert, mely adományt II. Ulászló király

MORVAY

1507-ben megujította. A család 1616-ban telepedett a vármegyébe. Döge, Dombrád, Öntelek, Veresmart, stb. községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: III. Miklós (1561) szolgabiró Trencsénben; Ferencz, Pozsony város bírája a XVII. század elején; Antal (1787) a tiszántúli ker. tábla ülnöke; András (1695) nyitrai kanonok és catharói püspök; István (1748) septemvir Pál Szabolcs vármegye főszolgabirája és insurgens kapitány (1809); István (1887) kir. táblai ülnök. Czímer: veressel és kékkel vágott pajzs felső mezejében pánczélos, görbe kardot tartó, könyöklő kar, a karhajlásnál félhold. Alsó mezőben három hatszögü aranycsillag. Sisakdísz: nyitott fekete szárny között, három aranycsillagtól kísért pajzsbeli kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

OLÁH

Nyárády. *Nyárády.* Ramocsaházán bírt földesúri joggal.

Nyíry. *Nyíry.* Ny. Péter és családja 1632-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Gelse és Eőr községekben bírt földesúri joggal.

Oláh. *Oláh* (Nánási). O. Jakab 1627-ben Bethlen Gábortól czímeres nemeslevelet, O. András pedig 1690-ben I. Lipót királytól megerősítő levelet nyert. A család Nánás és Büd községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Jakab (II.) és Mihály, a XVIII. században hajdukerületi kapitányok. III. Jakab (1860) szintén hajdukapitány; Miklós (1863) és József (1896) országgyűlési képviselők. Czímer: kékben, víz felett, zöld dombon álló leveles koronából kinövő pánczélos, sisakos vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában három buzakalászt tart. Sisakdísz: arany nap. Takarók: kékarany — veresarany.

Olchváry. *Olchváry* (Olcsvári). Első ismert őse Tőkei Péter 1359-ben nyert adománylevelet Olcsvár (Abauj vármegye) községre. A családnevet János veszi fel a XIV. században. Idővel átszármazott Szatmár és Zemplén vármegyékbe. Geszteréden bírt földesúri joggal. A család 1465-ben nyert czímeres levelet. Czímer: hasított pajzs, jobb mezejében a hasítási vonalból előtünő sas, baloldalon, szintén a hasítási vonalhoz támaszkodó liliom. Sisakdísz: két fekete sasszárny között hatágu arany-csillag.

Okolicsányi. *Okolicsányi* (Okolicsnai). Liptó vármegyéből származik. Első ismert őse Serafinus comes (1222) Okolicsnóra nyert adományt. A család 1818-ban telepedett le a vármegyében. Laskod községben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben leveles arany-koronán könyöklő görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött vérző, turbános fővel. A pajzs jobb felső sarkában félhold, a balsarkon hatszögű aranycsillag. Sisakdísz: pajzsbeli kar, a karhajlásnál félhold és abban hatszögű aranycsillag. Takaró: kékarany.

Ónody. *Ónody* (Szentmártoni és ónodi). A XVII. század közepén lép fel. Gáspár 1681-ben Borsod vármegye követe. Idővel átszármazott Pest, Heves s Szabolcs vármegyékbe. Géza, volt orsz. képviselő. Czímer: veresben, zöld alapon, teljes vasöltözetben levő férfiu, lándzsáját balra fordult arany-oroszlán hátába készül döfni. Sisakdísz: egyenes kardot tartó növő oroszlán. Takarók: veresezüst — aranykék.

Ormós. *Ormós* (Csicseri). Ősi család. Eredete a mondák világába vész. Már a XV. században birtokos volt. Csicseri Ormós Pál fia András 1411—14 alispán. A család Ajak, Bezdéd, Fényes-Litke községekben bírt földesúri joggal. Czímer: magyar vitéz, jobbjában kivont kardot, baljában üstökénél fogva emberfőt tart. Sisakdísz: csillagot tartó pánczélos kar.

Orosz. *Orosz.* Ily nevű család a XV. században az Ormós családdal együtt birtokos. A XIX. század elején Ágteleken és Bezdéden földesúr. Jelenleg Pátrohán és Papon birtokos. Czímer: zöld alapon, egy keréken keresztül úgró fekete vadkan. Sisakdísz: szájában bárányt tartó természetes kinövő farkas. Takarók: veresezüst—kékarany.

Osváth I. *Osváth* I. Őse O. Pál 1630-ban nyert nemességet. Nemeslevele 1630-ban Borsod és 1656-ban Szatmárban hirdettetett ki. Szatmárból a család több vármegyére terjedt ki.

NOZDROVICZKY

Osváth II. *Osváth* II. E család 1687-ben nyert nemeslevelet Lipót királytól. O. Péter 1725-ben Gyulajon lakik. A család később Bogdány községben bírt földesúri joggal. O. Lajos (1805—10) helyettes alispán.

Paczoth. *Paczoth.* P. Ferencz 1600-ban a vármegye alispánja.

Palaticz I. *Palaticz* I. (Málczai). A XVI. század első felében tűnik fel. Ajak, Döge községekben bírt földesúri joggal. Czímer: dombon álló, nyakán nyíllal átdöfött madár. Sisakdísz: a madár.

Palaticz II. *Palaticz* II. (Illadiai). A XVIII. század közepén Uj-Fehértó birtokosa. Valószínüleg az előbbivel ugyanegy törzsből származik.

Pálfy. *Pálfy* (Tasnádi). E családból János (1778—86) a vármegye helyettes alispánja.

Pankotay. *Pankotay.* P. János és György 1588-ban nyertek czímeres nemeslevelet. Eszeny községben bírt földesúri joggal.

Pap. *Pap* (Szoboszlai). Szoboszlai, másként P. János, 1667-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1668-ban hirdettetett ki. Felmutatta P. János 1725-ben. A család Új-Fehértón bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld hármas halmon, két-farku arany-oroszlán, jobbjában

egyenes kardra tűzött turbános török főt tart. Sisakdísz: egyenes kardot tartó növő oroszlán. Takarok: ezüstkék — aranyveres. A Pap nevű családok közül: Ferencz 1687-ben, Mihály 1669-ben és György 16[illegible]6-ban mindnyájan I. Lipót királytól nyertek czímeres nemeslevelet. Az elsőtől származik a kökényesi P. család.

Patay. *Patay* (Báji). P. János 1614-ben nyert czímeres nemeslevelet. 1640-ben a család feltünik Zemplén vármegyében. Báj, Kis-Varsány és Ptrügy községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Sámuel (sz. 1679) 1705-ben II. Rákóczy Ferencz biztosa; II. Sámuel (sz. 1679) nádori adományt nyert Bájra; I. István (sz. 1779 † 1852) alispán és követ; III. József (sz. 1770) jász-kun kapitány; IV. Sámuel (sz. 1799) Abauj

OKOLICSÁNYI

OROSZ.

vármegye követe; István (sz. 1808 † 1878) honvédezredes, később képviselő; György 1848-ban huszárkapitány; András (1870—72) alispán. Czímer: kékben zöld dombon álló, leveles koronán könyöklő veres mezü kar, mely egy veres szívből kinövő, zöld leveles s zöld szárú hármas rózsát tart. Sisakdísz: a kar. Takarók: kékarany — veresezüst.

Pazonyi. *Pazonyi.* A XV. században Pazony helységben volt birtokos.

Péchy. *Péchy* (Pécsujfalusi nemes és gróf). Sáros vármegyéből származik. A XVI. században P. László Erdélybe szakadt. Ennek fia, Gáspár, 1555-ben nyerte adományul Pécsujfalut, ugyanő czímerlevelet nyert. Fiai közül Zsigmond, kamarai tanácsos, lett a család alapítója. Rangemelés: P. József, kir. táblai ülnök, 1810-ben bárói rangra emeltetett. A Szabolcsban

ÓNODY

SZOBOSZLAY PAP

virágzó nemesi ág őse: Pál (1649), fiai Pál és Ferencz, két ágra osztották a családot. Pál utódai: László (1844—48) alispán, Madán birtokos; testvére Pál (1833—48) Bereg vármegye alispánja. A család Kis-Varsány és Magy községekben bírt földesúri joggal.

Pelsőczy. *Pelsőczy.* Nemességét 1801-ben igazolta. Ajak községben bírt földesúri joggal.

Perényi. *Perényi* (Perényi báró). Őse Orbán (1292); fiai közül János, a mostani bárói ág, István az úgynevezett nádori ág őse; Miklós utódai pedig Karászra költöztek. A család 1404-ben nyerte adományul Nagy-Dobost, hol jelenleg is birtokos. Már a XV. században bírták Csőszegyházát, Kékös pusztát és T.-Polgárt. Rangemelés: György, Zemplén és

Abauj vármegye főispánja 1590 körül bárói rangra emeltetett. Jelenleg Imre (sz. 1840) Puszta-Doboson, Nagy-Doboson, Szamosszegen, Geszteréden stb. birtokos.

Petheö.

Petheő. P. Gáspár az 1725-ik évi nemesi összeírás alkalmával felmutatta a család 1652-ben III. Ferdinándtól nyert czímerlevelét. A család Szabolcs, Gelse és Gáva községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, zöld alapon fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény. Sisakdísz: veresruhás, kalpagos, kinövő magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, melyre levágott török fő van tűzve. Takarók: kékarany — veresezüst. 1429-ben előfordul egy anarcsi P. család.

PATAY

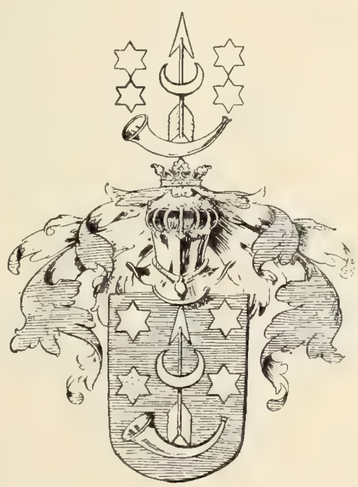
PETHEŐ

Petneházy.

Petneházy. Törzsökös szabolcsvármegyei család. P. Márton 1417-ben nyert czímerlevelet és pallosjogot. 1462-ben a család egy tagja, Kazár Istvánnal együtt nyert czímerlevelet. A XV. században Gyulaháza, Petneháza, Gégény és Balsa birtokosa. Tagjai közül kiemeljük a következőket: István († 1638) Bethlen Gábor alatt a borosjenői vár kapitánya; Péter és Zsigmond a XVII. században alispánok; Dávid († 1687) Buda bevételénél először érkezett a várfalra; György Thököly jószágigazgatója (1685); János (1709) és Zsigmond († 1722) tisztek Rákóczy Ferencz seregében. Czímer: veresben leveles koronából kinövő, balrafordult, nyílazó oroszlán. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: veresarany.

PETNEHÁZY.

PETROVAY

Petrovay.

Petrovay (Dolhai és petrovai). Első ismert őse Hosszumezei Szaniszló, a beregvármegyei oláhok vajdája (1363—66); ennek unokája, Mihály (1450—1476), vette fel a P. nevet. A család idővel átszakadt Szabolcs vármegyébe. A báró Nyáry család után a XVII. században Kis-Várda, Litke, Berencs, Ajak, stb. községekben szerzett részbirtokokat, a XVIII. században ugyanezeket s azonfelül Pátroha és Eszeny községeket bírta. Czímer: kékben, arany vadászkürt, fölötte ezüst-hegyű és tollú, arany nyílvesszővel átlőtt félhold, kisérve mindkét oldalán két-két hatszögű arany csillag által. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany — kékezüst.

Pilisy.

Pilisy (Pilisi) 1317-ben már Pilis község birtokosa. 1466-ban Mező-Petri részbirtokára nyert adományt. P. Imre 1568-ban nyer nemességujítást, mely 1781-ben Zemplénben hir-

dettetett ki. Átszármazott Szatmár vármegyébe is. *P. Lajos* (1869—72) és László (1875—81) országgyűlési képviselők.

Podmaniczky (Aszódi és podmanini báró). Zólyom vármegyéből származik s a XVII. században emelkedik fel. Rangemelés : P. János és Sándor 1782-ben családjukkal egyetemben bárói rangra emeltetnek. Jelenleg P. Géza báró Nyír-Baktán birtokos. Czímer : alulról emelkedő ékkel három mezőre osztott pajzs. Jobbról veresben, zöld alapon álló pánczélos vitéz, fején sisakkal, jobbjában arany-markolatú kivont kardot, baljában levágott, vérző török főt hajánál fogva tart. Balról aranyban, jobbra néző koronás sas. Az ezüst ékben kürt. Három sisak. Sisakdíszek : I. két nyílt fekete sasszárny ; II. Kinövő pajzsbeli vitéz, kardja babérlevelekkel környezve ; III. Öt strucztoll. A két szélső, s a középső arany, a közbülső fekete. Takarók : veresezüst — feketearany. Pajzstartók : jobbról ezüst egyszarvú, balról ezüst ló, fejeik kifelé fordítva.

Pogány (Csebi). Eredetét a Vas vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A XVIII. század végén Szabolcsban is birtokos volt.

Polgár. Zemplén vármegyében is előfordul.

Poroszkay. P. Sámuel debreczeni szenátor 1797-ben nyert czímeres nemeslevelet.

Porkoláb. 1635-ben nyert czímeres nemeslevelet. Nemességét 1723-ban igazolta.

Porubszky. Árva vármegyéből származik. Őse Ivagnisso (1393) ; utóda János 1655-ben ősi porubai szoltészságán megnemesíttetett. Tass községben bírt földesúri joggal.

Posgay (Harkácsi). Gömör vármegyéből származik. A XVII. században nemesíttetett. Czímer : kékben, öt darab nyílvesszőt markoló koronás arany-griff. Sisakdísz : növekvő csonka karú férfiú, kék attilában, veres nadrágban, sárga övvel, fejébe öt nyíl van szúrva.

REVICZKY

Puskás. P. János és családja 1629. márcz. 22-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család Balkány és Bessenyőd községekben bírt földesúri joggal.

Putnoky. A Rathold nemzetségből származik. Egyenes őse Vecse Miklós, a Domonkos ágából (1302). A XVI. században Abauj vármegyében szerepel, jelenleg egy ága ott birtokos. Czímer : kékben, balfelé haránt helyezett fatörzs, melynek tetejébe két hármaslevelü galy van tűzve. Sisakdísz : a pajzsalak. Takarók : kékarany — veresezüst.

RÉZLER

Rakovszky (Nagyrákói, kelemenfalvi és nagyselmeczi). A Jeszen törzstől származik, melynek nemességét III. László király 1204-ben megerősítette. Márton és László 1245-ben a turóczvármegyei Rakov földet nyerték adományul. A család szabolcsvármegyei ága Menyhért († 1707) túróczi követtől származik. Ennek fia, Mihály, országbírói jegyző volt. Fia, Gáspár, Zólyomba szakadt. Utódai származtak át Szabolcs vármegyébe. Antal a XIX. század közepén Berczelen birtokos. Tagjai közül Sámuel (sz. 1802 † 1871) 1848/49-ben honvédezredes.

Raksányi (Raksai). Túrócz vármegye ősi családa. Őse Rekse, fia Mikse (1280) ; Raksa földbirtokában a család 1340-ben erősíttetett meg. Idővel átszármazott Szabolcs, Nógrád, Gömör és Hont vármegyékbe.

Ramocsaházy. Törzsökös szabolcsvármegyei család. A XIV. században tűnik fel. 1460-ban Berkesz birtokosa. György (1452) ; István (1590) ; Miklós (1593) alispánok ; György 1704-ben a kállai salétromház igazgatója ; utóbb (1710—13.) alispán ; István (1748) alispán.

Rácz. Az 1725. évi nemesi összeírás szerint armálista-család. Bessenyődön bírt földesúri joggal.

Rády. Ily nevű család már a XV. században birtokos a vármegyében.

Récsey. (Récsei.) Erdélyből származik. 1707-ben lép fel az első ismert őse, István. Idővel Szatmár és Szabolcs vármegyékbe is átszármazott.

Répássy R. Mihály 1632-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely Szepes vármegyében hirdettetett ki. Laskod községben bírt földesúri joggal. E családból származott R. Mihály (sz. 1798 † 1849) honvédtábornok 1848-49-ben.

Reviczky (Revisnyei gróf és nemes). Árva vármegye ősi családja. Törzse Hontimer, IV. László királytól 1272-ben Revisnye birtokára nyert adományt. György (1550) fiai veszik fel az R. nevet. Fiai közül : Sámuel (1584) ágából Imre a tiszántúli ker. tábla ülnöke (1749—1766) ; fia Gábor, (1822) Debreczenben ; Tamás (1550—84) ágából : Imre (sz. 1724) Derecskére költözik. Ennek fia, József, (1787) a tiszántúli ker. tábla ülnöke. Fia Ádám (1780—1862) kanczellár 1825-ben grófi rangra emeltetett. Ágának azonban 1886-ban magvaszakadt. József másik fia Imre, hétszemélynök volt. Fia Mihály (1760—1839), ennek mind a három leánya Kállayakhoz ment nőül. Tamás 1848/49-ben honvédszázados. Czímer : kékben, zöld alapon, fehér lovon vágtató pánczélos vitéz, felül jobbról hatszögű aranycsillag, balról ezüst félholdtól kísérve. Sisakdísz : három, zöld szárú és levelű fehér rózsa. Takarók : kékezüst.

Rézler. A XVIII. században nemesíttetett. A család nemessége 1837-ben hirdettetett ki Nyitra vármegyében. Szabolcsban 1865-ben telepedett le. Czímer: kékben, görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: veres mezű, görbe kardot tartó könyöklő kar. Takarók: kékarany — veresezüst.

Rhédey (Kis-rhédei gróf és nemes). Az Aba nemzetségből származik. A család fényének megalapítója R. Ferencz († 1621) füleki, majd váradi kapitány. Nagyrédei János 1466-ban nyert czímeres levelet Mátyás királytól. Rangemelések: R. Ferencz erdélyi fejedelem gyermekei 1659-ben: József, László, Mihály, Pál, János és Zsigmond az erdélyi ágból 1744-ben s Lajos a magyarországi ágból 1808-ban grófi rangra emeltetett.

Rimaszombathy. E család nemességét 1806. okt. 31-én igazolta.

Ritoók. Zemplén vármegyében is birtokos.

Ruszka. Eőr községben bírt földesúri joggal.

Rutkay (Alsó- és felső-rutkai, nedeczei). Turócz vármegye törzsökös családja. Laskod községben bírt földesúri joggal.

Sáry. Heves vármegyéből származik. S. István 1627. jan. 12-én nyert Bethlen Gábor fejedelemtől nemességet. Nemességét 1627-ben Abauj, 1628-ban Zemplén s 1793-ban Szabolcs vármegyékben hirdettette ki. Tagjai Hajdu-Nánáson és Szoboszlón voltak birtokosok. Czímer: kékben, zöld tér közt, folyó vízből kiemelkedő zöld halom tetején zöld koszorú, háttérben két kisebb hegycsúcs kéklik. Sisakdísz: két leveles hárs-ág közt könyöklő, görbe kardot tartó kék mezű kar. Takarók: kékezüst — zöldarany.

SEXTY

Semsey (Semsei). Első ismert őse Tamás, French fia, 1318-ban veszi meg Semsét, honnan a család nevét vette. Tagjai közül: László 1395-ben alpohárnok-mester, 1396-ban főpohárnok. János 1397-ben pallosjogot, 1401-ben czímerlevelet nyert. János fiai a husziták ellen harczoltak. Vilmos (1466) Mátyás király udvarnoka; Ferencz (1503) kamarásmester; András (1741—72) ezredes; II. András ugocsai főispán († 1814); László (1896) országgyűlési képviselő, Abauj vármegyében is birtokos. A család már 1471-ben birtokos volt Szabolcsban.

SIMONYI.

Sennyey (Kis-sennyei báró). Eredetét a Vas vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Rangemelések: S. Pongrácz 1606-ban bárói, Imre tábornok 1767-ben grófi rangra emeltettek; ez utóbbi ág kihalt. Tagjai közül: Ferencz († 1675) kállai kapitány; Pongrácz (1706) a szabolcsi felkelt sereg vezére; István (1711) kanczellár; fia Imre, aki br. Barkóczy Krisztinát vette nőül, grófi rangra emeltetett.

Sexty (Petroviczi). S. András 1686. decz. 22-én nyert czímeres nemeslevelet. A család Gömör vármegyéből származik. Ó-Fehértó községben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, fehér ruhába öltözött, aranyszárnyú angyal, ezüst harsonát fú. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany — vereskék.

Sigray (Bátori). 1730-ban nyert nemesi bizonyitványt a vármegyétől. Mihály 1736-ban Pest vármegye nemesei sorába vétetett fel.

Simay. Szamos-Ujvárott tűnik fel. 1760-ban nyert czímeres nemeslevelet, a XIX. sz. elején átszármazott Békés vármegyébe is.

Simándy (Simándi). Első ismert őse Péter, Rákóczy György fejedelem idejében, Told pusztán volt birtokos. Most a család Balkányban birtokos.

Simonyi (Vitézvári báró). Eredetileg Simon. S. Benedek 1637-ben nemesíttetett; utóda Pál 1737-ben, 4 éves korában, Mosony vármegyéből Nagy-Kállóba szakadt. Ennek fia volt S. József (sz. 1771 † 1832) a nagy hírre jutott huszárezredes, aki 1804 ápr. 21-én vitézvári előnévvel bárói rangra emeltetett. Fia: Lajos (sz. 1824 † 1894) volt földmívelésügyi miniszter. Czímer: veressel és aranynyal vízszint vágva. Felül kiemelkedő pánczélos vitéz, jobbjában egyenes kardot, baljában levágott török főt tart; alól ágaskodó veres oroszlán. Sisakdísz fekete, egyfejű sas. Takarók: veresarany.

Siposs (Vállaji). S. György 1613-ban nyert czímeres nemeslevelet. A család Szatmárból származik. S. Ferencz 1744-ben már balkányi lakos. A család Mihálydi, Uj-Fehértó, Sényő, Kis-Léta községekben bírt földesúri joggal. Czímer: ezüstben, zöld alapon, két hátsó lábán ágaskodó zerge. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany — veres kék. Tagjai közül: Ferencz esküdt; Ferencz 1848—49 segédtiszt Komáromban; Béla tb. főjegyző.

Soldos I. (Szigeti). 1467-ben tűnik fel

Soldos II. (Runyai). A Hama nemzetségből származó, ősi gömörvármegyei család. A XIII. században lép fel. Idővel átszármazott Pest és Szabolcs vármegyékbe, ez utóbbi vármegyében Gáván és Nagyfalun bírt földesúri joggal. Ferencz (1831) a vármegye főadószedője.

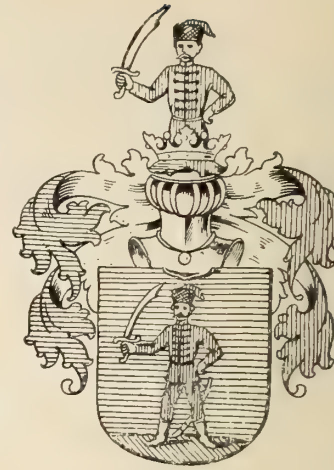
Sólyom. Csík-Gyergyóról származik. A XIX. sz. elején birtokos volt Szabolcsvármegyében.

Somossy.

SIPOSS

Somossy (Somosi). Első ismert ősei Péter (1350) Terebes castellanusa és Egyed fia Miklós (1364) már kiterjedt család tagjai. Bereg vármegyéből származik. 1742-ben nádori adományt nyert Balkányra, 1796-ban pedig I. Ferencztől királyi adományt több beregvármegyei községre. Tagjai közül: Antal (1519) birtokos, Miklós (1610) szolgabíró; István (1648) táblabíró; Pál (1697) alispán, mind a hárman Beregben; László, II. Rákóczy Ferencz tisztje; II. László (1760) főhadnagy; Ignácz 1848—49 országgyűlési képviselő, alispán és utóbb a hétszemélyes tábla bírája. Albert 1848—49-ben honvédfőhadnagy. Czímer: kékben, zöld alapon, szétterpesztett lábakkal álló, sárga csizmás, veres ruhás, prémes kucsmás magyar, jobbjában kardot tart, balját csípőre teszi, a kard hüvelye oldalán csügg. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany — veresezüst.

Somossy

Somlyódy.

Somlyódy. Bezdéd községben bírt földesúri joggal.

Soós.

Soós (Sóvári). a Boxa nemzetségből származik; törzse Simon, ennek fia György IV. László király hadvezére. A család 1418-ban nyert czímeres nemeslevelet Zsigmond királytól. A XVIII. században telepedett le Abauj vármegyében, onnan egy ága Szabolcsba költözött, ahol Karászt bírta.

Sulyok.

Sulyok (Lekcsei és alsó-szopori). Bács-Bodrog vármegyéből származik, hol ősei a XIII. században már birtokosok voltak. A törökök elől Szatmárba menekült. A családfa idősebb Istvántól (1470) jő le. Utóda János, (1642—47) Szatmár vármegye alispánja. A XVI. században egy ága Erdélybe szakadt.

Szabó.

Szabó (Jenei). Sz. István 1659-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. A család Földes, Balkány, Petrova és Uj-Fehértó községekben bírt földesúri joggal. Czímer: zöldben, zöld alapon, sárga csizmás, fehér nadrágos, veres attillás, fekete kucsmás magyar férfi, fehér-veres-fekete övvel, jobbjában két szőlőfürtöt tart. Sisakdísz: egyenes kardot tartó veres mezű kar. Takarók: kékarany — veresarany.

Szalánczy.

Szalánczy. Nevét Abauj vármegye hasonnevű községétől veszi. Tagjai közül kiemeljük a következőket: János (1525) konstantinápolyi követ; I. György Báthori Kristóf officialisa (1578); I. László (1568—91) Fehér, utóbb Zaránd vármegye főispánja. Lefejeztetett 1594-ben. III. László követ 1600—1636; II. János 1632; István (1631—47) portai követ; II. László küküllői alispán (1606); III. István (1679) ugyanott alispán; Zsigmond (1827) árvaszéki ülnök, József (1840) főjegyző, Samu (sz. 1834) főkormányszéki titkár, Albert és Domonkos 1848—49-ben honvédek. Czímer (színjelzés nélkül): leveles koronán álló görbe kardot tartó oroszlán.

Szatmary.

Szatmáry. Pátroha községben bírt földesúri joggal.

Szegedy I.

Szegedy I. (Nagy-szegedi). Sz. Ferencz 1581-ben nyert czímerlevelet. Ivadéka 1767-ben Gemzsén és Gyulajon bírtak földesúri joggal.

Szalánczy.

Szegedy II.

Szegedy II. Sz. György 1632-ben II. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemeslevelet. Ivadékai 1738-ban Földes helységben laktak.

Szegedy III.

Szegedy III. Sz. Márton, Ferencz és István, valamint rokonaik László és István 1687-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1688-ban hirdettetett ki. E család sarjai 1724—26-ban Apagyon és Gyulajon laktak. A XIX. század elején pedig Ajak, Balkány, Petneháza, Lövő-Petri községekben bírtak földesúri joggal.

SZENTMIKLÓSSY

SZESZTAY

SZÖGYENY

Szénásy.

Szénásy (Nagyváradi és kidei). Doboka vármegyéből származik s 1526-ban lép fel; Gyüre községben bírt földesúri joggal.

Szemere.

Szemere (Szemerei). Eredetét a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A század elején szabolcsvármegyei birtokos volt.

Szeremley.

Szeremley. Első ismert őse János (1659) felsőeőri (Vasmegye) lelkész. Ága Gömör vármegyébe szakadt, mely Pelsőczről írja előnevét, onnan származott át Szabolcsba.

Szerencsy.

Szerencsy. Mármaros vármegyéből ered. A XVIII. században tünik fel. Anarcs, Kis-Báka és Berencs községekben bírt földesúri joggal. 1850-ben kihalt.

Szentmarjay.

Szentmarjay. Ősi hevesvármegyei család. Első ismert őse Lambert 1334-ben Erdőteleket örökölte. A XVII. század folyamán egy ága Krasznába szakadt. Ez ágból I. László (1771) alispán Krasznában; fia János (1809.) kir. tanácsos, neje Kállay Amália. II. György (1775) fia István főszolgabíró és 1825-ben törvényszéki ülnök ugyanott; János (1840) alispán és Kraszna vármegye követe. A család átszármazott Szatmár, Pest és Szabolcs vármegyékbe is. Ferencz (1703—11) ezredes II. Rákóczy Ferencz seregében. A szabolcsi ág sarja: Ferencz, pályáját gr. Sztáray Mihály, Szabolcs vármegye főispánja mellett kezdte, utóbb, mint a Martinovics-féle összeesküvés részese, Budán 1795-ben lefejeztetett. Berencs községben bírt földesúri joggal.

Szentmiklóssy I.

Szentmiklóssy I. (Török-szentmiklósi). Gömörből származik, a XVI. században tünik fel s a XVII. században telepedett le a vármegyében. Balsa és Szakoly helységekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, hármas zöld halmon álló pelikán, amint csőrével mellébe kap. Sisakdísz: két fekete sasszárny közt czölöpösen kinyúló, egyenes kardot tartó kar, a kardra levágott turbános török fő van tűzve. Takarók: kékarany — veresezüst.

Szentmiklósy II.

Szentmiklósy. II. Figedi, másként Sz. család, 1634-ben nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. 1725-ben Apagyon birtokos.

Szentkirályi.

Szentkirályi. Sz. István és gyermekei 1748-ban Mária Terézia királynőtől nyertek czímeres nemeslevelet, mely ugyanez évben Nagy-Kállón hirdettetett ki.

Szerdahelyi.

Szerdahelyi. (Szerdahelyi). Zala vármegye hasonnevű helységéből ered. 1586-ban nyert nemességet I. Ferdinánd királytól. Egy ága a XVII. században Szatmár vármegyébe szakadt. Ez ág őse Pál 1620; utódai Szabolcsban is birtokosok voltak.

Szeszich.

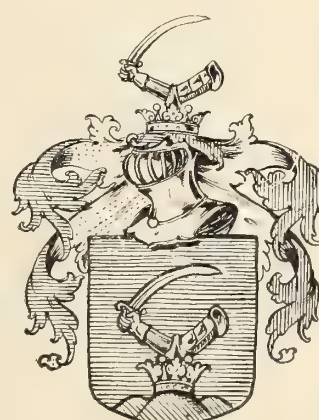
Szeszich. Belovármegye Plavnicza nevű községéből származik. A XIX. sz. közepén települt le Szabolcs vármegyébe. Czímer: veresben, ezüst jobb haránt-pólya, három arany-csillaggal megrakva. Sisakdísz: balra fordult, félholdat tartó, növő medve.

Szesztay.

Szesztay. Első ismert őse Ferencz, I. Lipót király idejében. Abauj vármegye hasonnevű községéből ered. A XVIII. század második felében költözött a vármegyébe. Tura és Fényes-Litke községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, vízen úszó, nyakán nyíllal átdöfött hattyú, sebéből vér csepeg alá, a pajzs felső jobb sarkában hatágú arany-csillag, a balsarokban arany félhold. Sisakdísz: két ezüst-babérkoszorúval összekötött aranykéve, melyből négy kard- és egy nyílhegy áll ki. Takarók: kékarany, — veresezüst.

SZUNYOGH

TÓTH

Szikszay.

Szikszay (Tályai). Zemplén vármegyéből származik. Jelenleg Tasson birtokos.

Szilágyi.

Szilágyi. Sz. Dániel 1716-ban nyert nemesi bizonyitványt. 1725-ben Pócs-Petriben, a század elején Petneházán találjuk.

Szilcz.

Szilcz. Nagy-Halász községben volt birtokos. Lajos (1844—49) főszolgabiró; Ferencz (1839—49) esküdt.

Szirmay.

Szirmay (Szirmai, bessenyői, cserneki és tarkői gróf és nemes). — Első ismert ősük Saul 1290. körül, aki a sajóparti Szirmát szerezte. A leszármazás Sz. Balázsig vezethető vissza, aki 1350-ben Dalmácziában vitézkedett Sz.

TÖRÖS

Domonkos és Péter 1414-ben, Sz. Pál fia, György, 1417-ben nyert czímeres levelet Zsigmond királytól. Rangemelés : Sz. István ítélőmester udvari tan. és fogadott fia 1695-ben bárói, 1707-ben grófi rangra emeltettek. A vármegyében a grófi ág volt birtokos.

Szmrecsányi.

Szmrecsányi. Liptó vármegye törzsökös családja. Őse Miklós (1286.). Bogomér comes fia. Egy törzsből ered a Szentiványi, Pongrácz, Bán stb. családokkal. Idővel átszármazott Nógrád, Ung stb. vármegyékbe. Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal.

Szögyény.

Szögyény (Magyar-Szögyéni). Ősi fészke az esztergomvármegyei Magyar- és Német-Szögyén helységek voltak. Sz. Máté a XVI. század végén Esztergom várának kapitánya. Idővel elterjedt Nyitra, Gömör, Zemplén és Szabolcs vármegyékbe. A zemplén-szabolcsi ág még 1466-ban I. Mátyás királytól nyert adományt. Ferencz († 1705) fiaitól származik a család jelenleg virágzó ága ; II. Ferencz (†1758) pozsonyi kanonok. János Máté (sz. 1702—1757) helytartó tanácsos. Fia Imre (1756—1806) alispán ; fia Zsigmond (sz. 1775—†1826) pályáját, mint a szabolcsi nemes sereg hadnagya kezdte meg, később főispán és kanczellár lett. Fia I. László (sz. 1806 † 1893.) az aranygyapjas rend vitéze, országbíró stb., fia II. László, (sz. 1840.) berlini nagykövet, 1862-ben kelt királyi engedélylyel I. László családja, a szolgaegyházi Marich család nevét és czímerét a Sz. névvel s czímerrel egyesítette. Imre alispán testvére volt Lőrincz, (sz. 1731 † 1805.) őrnagy ; József, törvényszéki elnök, II. József korában, fia Lőrincz kamarai tanácsos, († 1855) ; Ferencz zempléni alispán, (sz. 1764 † 1852.), fiai : János pénzügyi tanácsos (†1858.); Imre alispán (1844—48.) Ferencz és Emil 1848/49-ben honvédhadnagyok. A család Ajak, Kis-Várda, Eszeny, Döge községekben bírt földesúri joggal. Czímer : négyelt pajzs, 1 és 4 kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény, 2 és 3 veresben, zöld alapon, görbe kardot tartó, két farkú arany-oroszlán. Sisakdísz : jobb lábával követ tartó daru.

Sztrogy.

Sztrogy. Tura községben bírt földesúri joggal.

Szuhay.

Szuhay. Gyüre, Őrmező és Ladány községben bírt földesúri joggal.

Szunyogh.

Szunyogh (Szunyogi). Első ismert őse Sz. másképٍ Kápolnai Miklós 1350. Utóda Demeter (1412.) Zsigmond királytól nyerte Szunyog egy részét. A család Nagy-Halászon, Új-Fehértón és Szunyog-pusztán bírt földesúri joggal, jelenleg is ott birtokos. Egy ága a század elején Bihar vármegyébe származott. Tagjai közül kiemeljük a következőket : István és Ferencz (1645.) szolgabírák ; Ferencz (1745.) első alispán ; Zsigmond, (1760.) alezredes ; Ádám (1810—30.) főszolgabíró ; Rudolf, 1848. országgyűlési képviselő. Czímer : kékkel és veressel hasított pajzsban egyenes kardot tartó pánczélos kar, mely a felső karon nyíllal van átdöfve. Sisakdísz : szügyén, nyíllal átdöfött, növekvő egyszarvú. Takarók : veres-ezüst, kék, arany.

Szügyi.

Szügyi. Gyüre községben bírt földesúri joggal.

Tahy.

Tahy (Tavári és tarkői). Őse Gorbonuki János a XVI. század elején, fia János (1525—36) vránai perjel ; István 1505-ben Pilis vármegye követe ; Ferencz (1535) Pozsega vármegye főispánja ; 1554-ben főlovászmester, (†1573) ; Boldizsár, a báni tábla elnöke (1581) ; Károly (1712—19.) leleszi prépost ; Imre († 1775) az eperjesi kir. tábla elnöke. Antal (sz. 1756) országbírói ítélőmester ; Károly Sáros vármegye első-alispánja (1821) ; József 1858-ban osztrák bárói rangot nyert. A család Paszab és Kék községekben bírt földesúri joggal.

Tamássy.

Tamássy. T. Miklós és gyermekei 1686-ban nyertek czímeres nemeslevelet. A család jelenleg Debreczenben él.

Takács.

Takács. Gyüre és Jéke helységekben bírt földesúri joggal.

Tárkányi.

Tárkányi (Nagy-Tárkányi.) E család 1462-ben Komoró, Berkesz zálogbirtokosa, 1477-ben Vencsellőn birtokos. 1667-ben kihalt. Hasonnevű család e század elején volt birtokos a vármegyében.

Tattay.

Tattay. Már a XVI. században birtokos a vármegyében. T. György, és fiai György és Sámuel, 1635-ben nyertek czímerujító levelet. T. András 1716-ban nyert nemesi bizonyítványt.

Téglássy.

Téglássy (Borzovai.) Szatmár vármegyéből származik. 1592-ben nyer Borzova helységben részbirtokot I. Rudolf királytól. Idővel átszármazott Abauj, Ung, Szabolcs, Zemplén stb. vármegyébe.

Terhes.

Terhes. T. Mihály és társai III. Ferdinándtól nyertek czímeres nemeslevelet. A család Zemplén vármegyére is kiterjedt.

Thassy.

Thassy. Kis-Léta községben bírt földesúri joggal.

Tholdy.

Tholdy (Nagy-szalontai és feketebátori gróf.) Egyenes őse T. Miklós (1310) ; nevét Bihar vármegye, Told helységétől veszi, mely 1552 körül, egy puszta kivételével, az övé volt. István megfosztatván jószágaitól, a XVII. század elején Erdélybe költözött. Rangemelés : Ádám és Zsigmond 1755-ben grófi méltóságra emeltettek. 1857-ben T. Sámuel, a család utolsó fisarjának rangja és czímere

UJFALUSSY

UJHELYI

báró Petrichevich-Horváth János Miklósra ruháztatott át, 1883-ban Horváth-P. Lajos grófi méltósága Magyarországra is kiterjesztetett.

Tolvaj. T. Ferencz és családja 1639-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Sényő községben bírt földesúri joggal.

Tokaji. T. Mihály és György 1799-ben igazolta nemességét. Lövő-Petri helységben bírt földesúri joggal.

Tóth I. (Ácsi) Komárom vármegyéből származik. A 40-es években telepedett Szabolcsba. Viss és Ramocsaháza községekben bírt földesúri joggal. Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén leveles arany-koronán könyöklő, görbe kardot tartó páncélos kar. Sisakdísz: a kar. Takarók: kékarany—veresezüst.

Tóth II. E család 1648-ban nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Bemutatta T. János 1725-ben.

Tóth III. 1655-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Kihirdettetett Gömör vármegyében. T. István 1725-ben Oroson birtokos.

Tóth IV. Rudolf királytól kapott armálist. Kihirdettetett Külső-Szolnok vármegyében. T. Mihály 1725-ben Dobon lakott.

Tótfalusy. Nemességét 1786-ban igazolta. Gyüre községben bírt földesúri joggal.

Török. A XV. században a kerekegyházi T. család Erdegházán volt birtokos. Hasonnevű család a XIX. század elején bírt földesúri joggal.

Törös (Oroszlánosi). A családra vonatkozó legrégibb adat az 1551-ben kelt Bothfalvára vonatkozó adomány-levél. A szabolcsi ág alapitója: T. György (1728—45) fiai Gáva és Kisfalud községekre szereztek adományt. Ezenkivül Szabolcson bírt földesúri joggal. Tagjai közül: János (1625—51) híres törvénytudó; László (1781) testőr; József (1790) hadnagy, résztvett Belgrád ostrománál. Czímer: kékben, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: növő pajzsalak. Takarók: kékarany—veresezüst.

Turányi. Kemecse községben bírt földesúri joggal.

Túróczy. T. Miklós és fivére, Mátyás, 1655-ben nyertek czímeres nemeslevelet. Ezek egyikének utóda, T. Imre, 1687-ben beiktattatott néhai Bocskai Ujlaki György birtokaiba, (Ludány, Benk, Berencs, Kékcse, Anarcs, Szamos-Ujlak stb.) a Vay család és a fiscus tiltakozása mellett, mely birtokokba 1691-ben visszahelyeztetett. A század elején ily nevű család másutt is bírt földesúri joggal.

Udvarhelyi (Agyagfalvi). Székely eredetü család, mely 1737. és 1837. években nyert az udvarhelyi széktől nemesi bizonyitványt. Gyürén s Bessenyődön volt birtokos.

Ujfalussy. A XV. században tünik fel, Kenézlő, Eszlár és Erkete földesura volt. Hasonnevű család a XVII. században telepedett le Ó-Pályi helységbe, s Mihálydi, Kis-Léta, Martonfalva, Pereszlek, Balkány községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Mihály (1710) szolgabíró; Miklós, 1843-ban követ, utóbb szatmári alispán, 1868-ban főispán; Lajos 1848—49-ben országgyűlési képviselő; Sándor cs. és kir. kamarás, Szatmár vármegye főispánja, Zoltán m. kir. erdőfelügyelő. Czímer: kékben, zöld alapon, csőrében patkót tartó hattyú. Sisakdísz: görbe kardot tartó griff. Takarók: kékarany—veresezüst.

Ujhelyi (Tisza-Ujhelyi). A Hunt-Pázmán nemzetség ugocsai ágából származik. Őse, György (1410); a család 1430 körül áttelepedett Szatmár és Szabolcs vármegyékbe. Eőr községben bírt földesúri joggal s pallosjoga is volt. Tagjai közül: Sándor, 1848—49-ben honvédőrnagy, fia Tamás, jelenleg szolgabíró. Czímer: kékben hármas zöldhalmon, szemben ágaskodó két farkas, hegyével lefelé álló nyílat tart. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar.

Ujlaky (Szamos-Ujlaki). U., másként Halász István, 1642-ben nyert czímeres nemes levelet, mely 1643-ban hirdettetett ki a vármegyében.

URAY

Uketyevits. A XVI. században tűnik fel; Petneháza, Gyulaháza és Tass községben bírt földesúri joggal.

Ungváry. A XVII. században tűnik fel Zemplén vármegyében. Uj-Fehértón bírt földesúri joggal.

Upory. Az Ákos nemzetségből származik; a XV. században Balsa, Halász, Timár és Vencsellő földesura. László 1461-ben Szapolyai alatt alkapitány. E családnak a XVI. században magvaszakadt.

Uray (Urai). Szatmár vármegyéből származik. A XVI. században tűnik fel. Csenger-Ujfalu, Uraj és Tyukod községekre nyert adományt. A XIX. század első felében telepedett le a vármegyében; Lövő-Petri, Rohod, Mária-Pócs, Buj stb. községekben bírt földesúri joggal. Rangemelés: U. Bálint és Kálmán 1864-ben bárói rangot nyernek. Czímer: kékben, zöld alapon felugró fehér ló, nyakán nyíllal átdöfve, hasa alatt arany kerék s a pajzs felső bal sarkán leveles arany-korona látható. Sisakdísz: kék ruhás, kalpagos darutollas magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt hajánál fogva tart. Takarók: kékarany — veres-arany.

Uza.

Uza (Uzapanyiti és szászfai). Gömörből származik. A XIII.–XVI. században szerepel. Az 1427. évi összeirás alkalmával előfordul Abauj vármegyében is. Kis-Létán volt birtokos.

Uzonyi.

Uzonyi. Gyulaháza és Őrmező-Ladány községekben bírt földesúri joggal.

Vadász.

Vadász. A család 1610-ben nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. Gyüre és Kis-Varsány községekben bírt földesúri joggal.

Vályi.

Vályi. 1627-ben nyert adománylevelet II. Ferdinánd királytól. Az 1725. évi nemesi összeirás alkalmával Mihálydiban birtokos, később Kopócs-Apáti és Pazony községben bírt földesúri joggal.

Vanyi.

Ványi. V. István 1690-ben nyert czimeres nemeslevelet, I. Lipót királytól. Szatmár vármegyében is elterjedt.

Várady.

Várady. V. Mihály 1687-ben nyert I. Lipót királytól czímeres nemeslevelet, mely 1688-ban Bihar vármegyében hirdettetett ki. Lövő-Petri községben bírt földesúri joggal.

Várdai.

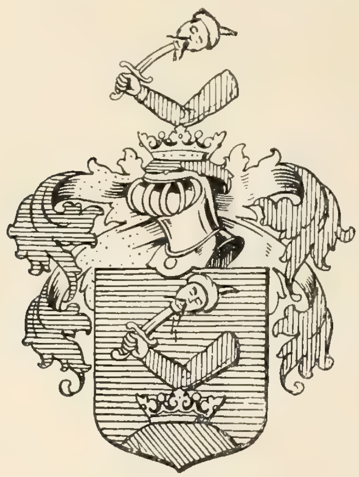
Várdai. E család leszármazását a történeti részben és e fejezet elején ismertettük.

Vattay.

Vattay. V. Lukács 1636-ban nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. A család a XVII. században Abauj vármegyében volt birtokos. Szabolcs községben bírt földesúri joggal.

Vay.

Vay (Vajai és laskodi nemes, báró és gróf). Első ismert őse: V. Dénes, a XIV. század közepén. V. Ábrahám 1418-ban Zsigmond királytól nyer czímeres levelet. II. Ulászló király a V. és az Ibrányi családok tagjainak ősi czímerét 1507-ben bővitéssel látja el. Rangemelések: V. Ádám és Mihály 1760-ban; V. Dániel és Miklós tábornok 1783-ban bárói rangra emeltetnek. Ezektől ered az idősebb bárói ág. Az ifjabb bárói ág alapítója: V. László

VUJEVICH.

ZATHURECZKY

gyermekeivel együtt 1799-ben emeltetett bárói rangra. V. Ábrahám 1830-ban grófi rangra emeltetett. Jelenleg mind a három ág virágzik. A nemesi Vaján, a bárói Tisza-Lökön, Kótajon és Nádudvaron, a grófi Berkeszen, Vaján, Petneházán stb. birtokos. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Péter (1591—93); Mihály (1627—29), Péter (1650), József (1786—90), István (1778) alispánok. József (1811—12), János (1832—36) követek. Ferencz 1848/49-ben honvédőrnagy. A grófi ágból: Ábrahám (sz. 1789, †1855) Mármaros vármegye főispánja, József és Károly (1848/49) honvédőrnagyok. Dániel (sz. 1820) a vármegye főispánja; László (1848/49.) honvédőrnagy, Ádám (sz. 1830) főrendiházi tag stb. A bárói ágból: Miklós (sz. 1802. †1894.) a főrendiház elnöke. Czímer (grófi): Kétszer vágott, a felső és alsó osztályában egyszer hasított, így öt udvarra osztott pajzs, szívpajzszsal. Abban: kék mezőben, patakkal átszelt zöld alapon lépő természetes szarvas, homlokába fúródó nyíllal, fent jobbról 8 ágú arany-csillagtól és balról jobbra fordult ezüst-csillagtól kísérve. Az egész felett fönt, arany-szegélyü, veres rózsával, lent arany-liliommal megrakott ezüst balharánt gerenda (ősi czímer). — A nagy pajzs: 1. aranyban, fára ágaskodó természetes vadkecske, a fa leveleit legelvén. 2. veresben egyszarvu fej, homlokába fúródó nyíllal. 3. (A középső vízszintes udvar, melynek közepén a szívpajzs.) Feketében a szivárvány íve, melyet a szívpajzs részben elfőd. 4. zöldben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló gödény. 5. ezüstben, zöld alapon lépő koronás leopárd, jobb előlábával arany liliomot tart, felette közepén szarvaival felfelé álló félholdtól, lenn balról nyolczszögü arany-csillagtól kísérve. Sisakdísz: két fekete sasszárny között sugaras arany-nap. Takaró: veresesarany — kék ezüst. A czímert grófi korona alatt, fehérrel béllelt aranyprémes veres palást veszi körül.

Vécsey.

Vécsey (Hajnácskői és hernádvécsei báró). Ugocsa vármegyéből származik. Első ismert őse Szőllősi Balázs 1517-ben nyert adományt az abaujvármegyei Hernád-Vécse helységre. A család fényének megalapitója V. Sándor, Hajnácskő várának kapitánya, 1692-ben bárói rangra emeltetett. V. Ágost báró vezérőrnagy 1813-ban grófi rangra emeltetett. Ez ág kihalt. A vármegyében a szatmári ág birtokos. V. József báró (sz. 1829) a vármegye volt főispánja, Acsádon birtokos. Czímer: négyelt pajzs, gyűrűalakban hajtott, farkába harapó, koronás, aranyzöld sárkány által környezett kerek szívpajzszsal. Ebben ezüstben, zöld téren, fejükön és ágyékukon zöld lombokkal övezett két vad ember között, akik befelé eső kezüket csipőjükön tartják, a külsőkkel pedig fabun-

kókra támaszkodnak, faragott szürkés kövekből rakott vártorony, melynek ormán, aranyfoglalatú kivont kardot tartó pánczélos kar könyököl. A nagy pajzs: 1. kékben, befelé fordult koronás, ágaskodó arany oroszlán, jobb előlábában arany-markolatu, kivont kardot tart. 2. veresben hatágu arany-csillag és befelé fordult arany félhold. 3. veresben arany ágyu, fatalpazaton. 4. befelé fordult, ágaskodó arany-griff, felemelt baljában vaslakatot tart. Sisakdísz: két fekete sasszárny között, kinövő pánczélos vitéz, nyitott sisakkal, jobbjában kivont kardot tart, balját csipőre teszi. Takarók: kék-arany — veresarany.

Vékey.

Vékey (Vékei). Zemplén vármegyéből származik. Bessenyődön bírt földesúri joggal.

Verbay.

Verbay (másként Verbói) Nyitra vármegye Verbó nevü helységéből származik. V. Albert és Benedek 1635-ben nyertek czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. Kék községben bírt földesúri joggal.

Veress.

Veress. Cserepes-Kenéz és Pátroha községekben bírt földesúri joggal.

Vidovics.

Vidovics. A turmezei nemességhez tartozik. Vidovec községből származik. Első ismert őse V. György (1793) Békés vármegyébe származott. Tagjai közül: György (1846-ig) Békés vármegye alispánja; Ferencz 1848 előtt ugyanazon vármegye főjegyzője; II. Ferencz 1875—81 főszolgabíró és országgyűlési képviselő; László 1848 49. honvédhadnagy, elesett Budavár bevételénél; György (1881—84) országgyűlési képviselő, jelenleg czimz. kanonok; Menyhért honvédezeredes; László főszolgabíró. Czímer: kékben, két szemközt álló ezüst oroszlán lándzsát tart, melyre török fő van tűzve. Sisakdísz: felemelt jobb lábában követ tartó daru.

Vitéz.

Vitéz. Gyulaháza községben bírt földesúri joggal.

Vitkay.

Vitkay. Az ősi V. család a Kaplyon nemzetségből származik. Első ismert őse: István, a XIV. század első felében. Fiágának 1560-ban magvaszakadt. A leányágak a V. nevet előbb előnévül, utóbb családnévül használták. Puszta-Dobos, Cserepes-Kenéz és Karász községekben bírt földesúri joggal.

Vladár.

Vladár. Kopócs-Apáti községben bírt földesúri joggal.

Vozáry.

Vozáry. A század első felében földesúri joggal bírt.

Vujevics.

Vujevics. Dalmát eredetü család. V. Gergely 1690-ben nyert czímeres nemeslevelet. Nemes-Militicsen volt birtokos. 1884-ben telepedett le a vármegyében. Czímer: kékben, zöld dombon lévő, arany leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó, veres mezü kar, a kardon turbános török fő vérzik. Sisakdísz: a kar. Takarók: kékarany — veresezüst.

Zathurezky.

Zathureczky (Zaturcsai és vendégi). Eredetét a Vas vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. 1830-ban telepedett le a vármegyében. Dada községben bírt földesúri joggal. Czímer: kékkel és ezüsttel vágva. A felső mezőben jobbról aranysugaras nap és balról befelé fordult, ezüst-félholdtól kísért, arany-koronát tartó, növekvő fekete medve; alól: hármas zöld halom, mindegyikéből zöldszáron kinövő olajbogyó. Sisakdísz: zöldszáron virágzó három olajbogyót tartó fekete medve. Takarók: kékarany — veresezüst.

Zoltán.

Zoltán (Csepei). A XV. században tünik fel. 1501—1507-ben Szatmár vármegyében birtokos. Ákos 1548-ban uj adományt nyer Csepe és Csebreg birtokokra. A család idővel átszármazott Szabolcsba. Rád, Dombrád, Pátroha Székely, Apagy és Sényő községekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül: István (1780) főszolgabíró; Pál (1819—28) helyettes alispán; János (1838—1844) alispán; István (1735—39 és 1749—51) alispán; id. Pál (1778—1786) alispán. Czímer: kékben, arany nyíllal átütött vaddisznófő. A nyíl a száján jön ki. Sisakdísz: veresruhás magyar férfi, arany övvel, nyakán tekerődző kigyóval, melynek fejét jobbjával megragadja; a kalpagot jobbról és balról 1—1 arany-csillag érinti. Takaró: kék-arany.

Zsebey.

Zsebey. Geszteréden bírt földesúri joggal.

Zsiday.

Zsiday (Kozmafalvai). Zs. Lőrincz és Mihály 1572-ben nyertek czímeres nemeslevelet. A család Földes községben bírt földesúri joggal.

* *
*

Források: Országos levéltár: Adóösszeírások 1555—1616. Nemesi vizsgálatok 1725—55. Nagy Iván: Magyarország Családai. — Wertner Mór: Magyar Nemzetségek. — Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. — Csánki Dezső idézett műve. — Csoma József: Abauj vármegye monografiája. — Turul 1883—1899. évf. — Nagy Iván. Családtörténeti értesítő I. évf. — Illésy-Petkó: A királyi könyvek. — Szabolcs vármegye levéltára: Nemesi vizsgálatok. — Az egyes családok birtokában levő okiratokból gyüjtött adatok.

SZABOLCS VÁRMEGYE KIVÁLÓ SZÜLÖTTEI.

vármegye áldott földjén sok oly kíváló férfiú látta meg először a napvilágot, akik közül némelyek nemcsak országos, hanem európai hírnévre tettek szert.

Az e fejezetben felsorolt jeles egyének egy része a megyei életben nem szerepelt, másik részének az életrajzát pedig nem volt alkalmunk más helyen közölni. Adjuk tehát Szabolcs vármegye e kiváló szülötteinek életrajzát itt, betűrendben.

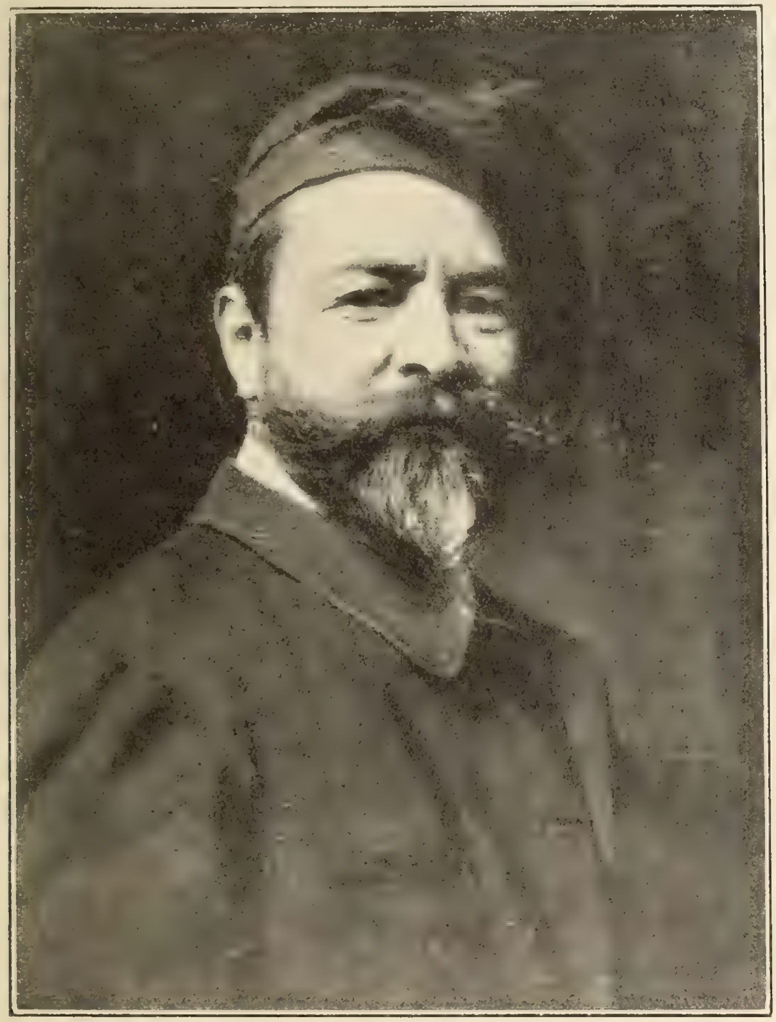
Benczur Gyula.

Benczur Gyula, a legnagyobb magyar festők egyike, született Nyíregyházán 1844. jun. 28-án. A festészet iránti hajlama már nagyon korán mutatkozott. Atyja építészt akart belőle nevelni, azért reáliskolába járatta, de Klimkovics Béla a fiú nagy művészi tehetségét észrevevén, oktatatást adott neki a rajzolásban és a család több műértő barátjának segítségével sikerült rábeszélnie a kezdetben ellenszegülő apát, hogy fiát festőnek képeztesse ki. Így jutott a fiatal Benczur 17 éves korában a müncheni festészeti akadémiába, a hol Anschütz tanár vezetése mellett csakhamar nagy haladást tett, mignem Pilotyhoz juthatott; ennek tanácsára magánműtermet bérelt, a hol megfestette *Vízbefúlt balatoni halász* czímű képét, melylyel állami ösztöndijat nyert és a mely annyira megtetszett Pilotynak, hogy Benczurt 1865-ben felvette tanitványai közé. Piloty vezetése alatt azután teljesen kifejlett nagy festői talentuma. Az ő vezetése mellett festette *Hunyady László búcsuja barátaitól* és *II. Rákóczy Ferencz elfogatása* czímű nagy történeti festményeit, mely utóbbit Károly román király vette meg. Ekkor Benczur kilépett Piloty műterméből és önálló műtermet nyitott Münchenben. Ez időtől kezdve a történeti képeknek egész sorát festette meg, melyek úgy a színezés, mint a kompoziczió tekintetében a modern festészetnek kiváló alkotásai és nevét csakhamar világhírűvé tették. 1871-ben készitette el *XVI. Lajos és Mária Antoinette gyermekeikkel a versaillesi palotában az ostrom alatt*, majd *XV. Lajos Dubarry boudoirjában* czímű képeit, mindkettővel rendkivüli feltűnést keltve. A magyar kormány megbízásából festette *Vajk megkereszteltetését* 1875-ben, mely a *Bacchansnővel* (1882.) együtt a magyar nemzeti múzeum tulajdona. 1884-ben Budapestre jött, átvette a mesteriskola igazgatását és különösen az arczképfestészetet művelte. E nemben több kiváló művet alkotván meg, a külföldön is feltűnést keltett. Utolsó nagy történeti festménye: *Budavár visszafoglalása a törököktől*, melyet a székes-főváros megbízásából készitett, a millenniumi kiállitásnak egyik fő-vonzóereje volt. A *Mályvák között* czímű festményét a király vásárolta meg budavári képtára

számára. Ezeken kívül még számos kisebb és nagyobb alkotásai vannak, a melyek több kitüntetést szereztek neki. Benczur Ferencz József-rend lovagja, a „Pro litteris et artibus" jelvény és több arany érem tulajdonosa.

Bernáth Zsigmond.

Bernáth Zsigmond (bernáthfalvi és sztrippai) szül. 1790. okt. 30. Mándokon. Jogi tanulmányait Sárospatakon, a híres Kövy Sándor vezetése alatt, fejezte be és 1812-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1816-ban Ung vármegye főszolgabírájának, 1825-ben pedig követének választotta meg a pozsonyi országgyűlésre, a hol az ellenzék soraiban küzdött. Kölcseyvel együtt résztvett több fontos törvényczikk és fölirat fogalmazásában és szerkesztésében és az uj reformeszméknek mindvégig egyik leglelkesebb híve volt. 1848-ban Ung

BENCZUR GYULA.
(A mester saját festménye után.)

vármegye főispánjának nevezték ki. A forradalom után országgyűlési képviselővé választották és az 1865—68-iki országgyűlésnek korelnöke volt. Meghalt 1882-ben.

Bónis Samu.

Bónis Samu, szül. Nagyfaluban 1810-ben. Tanulmányait Sárospatakon és Bécsben végezte. Kezdetben megyei hivatalokat viselt, majd 1840-ben mint a megye követe az országgyűlésen az ellenzékhez csatlakozott és később az igazságügyi miniszteriumban osztályfőnök lett. A szabadságharczban fontos szerepet játszott. Kossuthnak egyik leglelkesebb híve volt, aki Windischgrätznek a fővároshoz való közeledésekor Bónisra bízta a koronának Budáról való elszállitását. Később igazságügyminiszteri államtitkár, majd

Görgey táborában kormánybiztos lett. A fegyverletétel után sokáig bujdosott, de elfogták és 10 évi várfogságra itélték. A hatvanas évek politikai életében is tevékeny részt vett. 1869-ben kúriai bírónak nevezték ki. Meghalt 1879. nov. 22. Politikai szerepléséről a történeti részben több helyen van szó.

Böszörményi László.

Böszörményi László, született Kopócs-Apátiban 1824. nov. 29-én. Tanulmányait Sárospatakon elvégezvén, Nagy-Kállóban lett ügyvéd. A szabadságharczban mint honvéd vett részt. 1861-ben Szabolcs vármegye főjegyzőjének, majd 1865-ben a nagy-kállói kerület képviselőjének választotta meg. Mint a kiegyezésnek nagy ellenzője, az országgyűlésen a szélsőbalhoz csatlakozott, hol heves ellenzéki szónoklataival csakhamar kitünt. 1867-ben megalapította a „*Magyar Ujság*"-ot, melynek első szerkesztője is volt 1868. julius haváig. Később Kossuth levelének közlése miatt fogságra itélték és a börtönben halt meg 1869. febr. 24-én.

Dessewffy Aurél.

Dessewffy Aurél gróf, Dessewffy Emil gróf fia, született 1846. jan. 16-án. Tanulmányai végeztével beutazta Európát, a honnan különösen nemzetgazdasági ismeretekkel gazdagon gyarapodva tért vissza és Szabolcs vármegyében aljegyző lett. Később a politikai pályára lépett és a zborói, majd a tiszalöki kerületnek képviselőjévé választatott ellenzéki programmal. 1887-ben azonban, mint a pozsonymegyei szt-jánosi kerület képviselője a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. 1887-ben a földhitelintézet elnöke lett. Tagja az Akadémia igazgatótanácsának. 1896-ban ő Felsége érdemei elismeréseül val. b. t. tanácsossá nevezte ki. Irodalmilag is működött. Számos nemzetgazdasági cikke jelent meg a szaklapokban.

Dessewffy Emil.

Dessewffy Emil gróf, szül. 1814. febr. 24-én. Ifjuságára nagy hatással voltak, nagymíveltségű atyjának házában gyakran megfordult kiváló polikusok és írók. Tanulmányai végeztével beutazta Európát és hazatérve, kezdetben a gazdálkodásra adta magát és a szabolcsmegyei Bűd-Szent-Mihályon telepedett le, a hol 16 évig lakott. Ez idő alatt minden politikai és társadalmi mozgalomban tevékeny részt vett és Szabolcs vármegye tiszteletbeli főjegyzőjévé választatott. 1884-ben Pestre költözött, a hol átvette a *Budapesti Hiradónak*, a mérsékelt konzervativ-párt lapjának vezetését és tollával hatalmasan harczolt az ország anyagi érdekei emelése, bankok és hitelintézetek alapitása, az úrbéri terhek megváltása mellett és a nemesi adómentesség ellen. A szabadságharczban nem vett részt, de annál hevesebb küzdelmet folytatott a bécsi kormány ellen, nemzetünk ősi intézményeinek megmentése érdekében. E bátor fellépése által népszerűsége és az iránta való tisztelet napról-napra emelkedett, de ő látva küzdelmeinek sikertelenségét, ismét visszavonult bűd-szent-mihályi birtokára, a hol minden idejét az ország mezőgazdaságának emelésére és felvirágoztatására fordította. A Földhitelintézet, a melynek elnöke lett, — neki köszöni alapítását és mint a Tisza-szabályozó társulat elnökének, a tiszai nagy kölcsön létrehozásában is elévülhetetetlen érdemei vannak 1843-ban az Akadémia levelező tagjának, majd 1855-ben elnökének, 1858-ban pedig tiszteleti tagjának is választotta. Az ő áldozatkészségének, fáradhatatlan buzgalmának, hazafias lelkesedéstől buzgó izgatásának eredménye, hogy az Akadémia vagyona rövid idő alatt több mint 2 millió forintra emelkedett, és hogy magának fényes palotát építhetett. Közbenjárásának köszönhető az is, hogy Eszterházy herczeg képtárát az Akadémia palotájában helyezte el és az annak idejében nagy nemzeti fontosságú Kazinczy-emlékünnepet is ő rendezte.

A közgazdasági, irodalmi és művészeti mozgalmakban kifejtett e rendkívüli tevékenysége mellett, az akkori idők politikai életében is vezérsze-

repet vitt. A magyar alkotmány visszaállításának és újjászervezésének munkálataiban kiváló szerepe volt és az 1860-iki októberi diploma is az ő jó tervezetének rossz átdolgozása. 1861-ben Pozsony városa képviselővé választotta. Meghalt 1866. jan. 10-én Pozsonyban. Nemes jellemű, megfontolt, elveiben hajthatatlan, minden tekintetben kiváló férfiú volt.

Irodalmi működéséről e kötet Irodalom és Tudomány czímű rovatában szólunk.

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

Dessewffy József.

Dessewffy József gróf. Született 1771. febr. 13. Középiskolai tanulmányait a legkitünőbb tanárok vezetése alatt végezte, a jogot Kassán hallgatta. Sztáray Mihály akkori szabolcsi főispán mellett jelen volt az 1790-iki budai országgyűlésen. 1793-ban nagy tanulmányi utazást tett, különösen Olaszországban tartózkodván hosszabb ideig, a hol a művészetet tanulmányozta. Majd a katonai pályára lépett és a szabolcsi fölkelő seregnél szolgált, a honnan kapitányi ranggal kilépvén, birtokára vonult vissza s a tudománynak és irodalomnak élt. Később a politika terére lépett és két ízben, 1811 és 1825-ben Szabolcs vármegye országgyűlési képviselője is volt. Résztvett az Akadémia alapitásában is, a melynek tiszteleti tagjául választották meg. Meghalt 1843. május 1-én. (Irodalmi munkáságáról e kötet Irodalom és Tudomány czímű rovata emlékezik meg.)

Gencsy Ferencz.

Gencsy Ferencz, a porosz királyi „pour le mérite“ és a franczia királyi katonai érdemrend lovagja, született 1768-ban Szabolcs vármegyében. 1788 február 1-én mint hadapród az I. József császár nevét viselő huszár-ezredbe lépett, ahol 1788. április 1-én hadnagy lett. Mint ilyen részt vett a chotymi ütközetben és ostromban, a Vallje-Szaka melletti ütközetben, a foksanyi és martinestyei csatában. A foksanyi csatáról szóló jelentésben neve a legkitünőbbek között van említve. 1790. évi szeptember 1-én főhadnagy lett. Gencsy ezredével az 1793. évi németalföldi hadjárat alatt a következő harczokban vett részt: Az Avesner Sec melletti ütközetben a catlau- és cotilloni csatákban, a tournay-, charleroy-, hooglede- és fleurus-i ütközetekben és az erquelines-i csatában. 1795-ben Eidesheimnál, Bieberach és Kreuznachnál harczolt. 1796-ban részt vett a limburgi ütközetben, továbbá a reucheni és bingeni harczokban, végül Károly főherczeg alatt a nagy würzburgi csatában. 1799-ben ugyancsak Károly főherczeg alatt az osterachi, neuhauseni ütközetekben s a stokachi és offenburgi csatákban. 1799. julius 15-én II. osztályu kapitánynyá neveztetett ki és ez évben még számos kisebb ütközetben harczolt. Az 1800-iki hadjárat alkalmával Gencsy a marchbronni támadásban vett részt, 1805. október 15-én I. osztályú kapitánynyá neveztetett ki és mint ilyen kitüntetéssel harczolt ugyanazon évben Riednél, Kremsmünsternél és Bellovitznál a francziák ellen. 1809. február 16-án őrnagy lett a 2. sz. huszár ezredben, ugyanezen évben résztvett az olasz hadjáratban, ahol a fontanai, freddai és secillei ütközetekben küzdött. Még ez év julius 10-én mint alezredes a szabolcsmegyei lovas-inszurgensek parancsnokává, szeptember 1-én pedig ezredesévé neveztetett ki és mint ilyen harczolt a győri csatában. Az inszurgens lovasság feloszlatása után 1810. január 1-én a 8. huszárezredhez mint alezredes lőn beosztva és november 1-én a 10. cs. és kir. huszárezred parancsnokává neveztetvén ki, az 1813., 1814., 1815-iki hadjáratokban ennek az ezrednek az élén vett részt. Később a Bánságban vezényelt egy dandárt. 1813-ban Galicziában hadosztályparancsnok és altábornagy lett. 44 évi szolgálat után 1832-ben nyugdíjba lépett és 1851. május 31-én halt meg.

Kállay Albert.

GENCSY FERENCZ.

Kállay Albert szegedi főispán és főrendiházi tag született 1843-ban Kálló-Semjénben. Tanulmányait Pesten végezte. 1867-ben Szabolcs vármegye t. b. aljegyzőjévé nevezte ki, azonban 1870-ben már Budapesten találjuk mint belügyminiszteri fogalmazót. 1882-ben min. titkár, egy évvel később osztálytanácsos. 1884-ben már Szeged város, majd Hód-Mező-Vásárhely és Szabadka főispánja, a mely hármas főispáni tisztet éveken át egy időben viselte. Adminisztrativ kérdésekben és különösen a városi közigazgatási ügyekben elsőrendű szaktekintély.

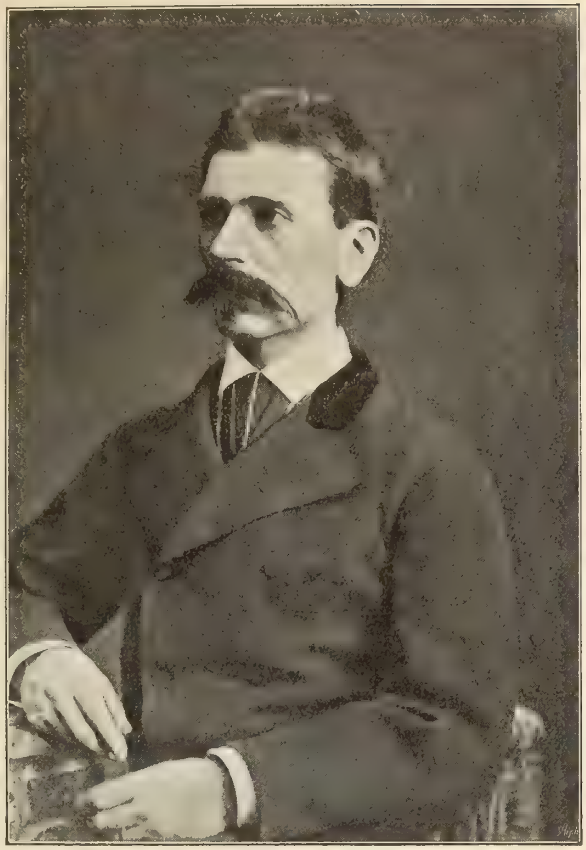
Kállay Benjámin.

Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter, szül. 1839. decz. 22. Tanulmányait magánúton elvégezvén, különösen a keleti ügyekre fordította érdeklődését, és hogy ezeket alaposabban tanulmányozhassa, elsajátította a török, szerb, újgörög és bosnyák nyelveket. 1869-ben belgrádi főkonzul lett, majd 1875-ben visszatérvén Budapestre, itt a Sennyey-féle mérsékelt konzervativ programmal a *Kelet népe* czímű politikai hírlapot alapította. Ez idő alatt írta a *Szerbek története* czímű nagy munkáját, mely a küföldön is méltó elismerésben részesült. (1887.) Majd lapja vezetésében magát és politikai nézeteit befolyásoltatni nem akarván, különösen Bosznia elfoglalásának kérdésében, a közte és pártja között lévő nézeteltérés következtében, lemondott szerkesztői állásáról és hosszabb tanulmányi útat tett Törökországban és Kis-Ázsiában. Innen visszatérve, a közös külügyminisztérium osztályfőnökévé nevezték ki. 1882-ben közös pénzügyminiszter és Bosznia-Herczegovina kormányzója lett. Mint ilyen bámulatos eredményt ért el e tartományoknak modern szellemben való szervezése és a nyugat európai czivilizácziónak e területeken való meghonositása körül. Bosznia-Herczegovina az ő vezetése alatt a Balkán-félszigetnek egyik legjobban kormányzott, és kereskedelem-, ipar-, közigazgatás-, közoktatás- és egészségügy tekintetében leghaladottabb, legfejlődöttebb tartománya lett. A keleti politikára vonatkozó kérdésekben való nagy tekintélyének bizonysága, hogy mint meghatalmazott miniszter, tagja volt a Bulgária részére statutumokat kidolgozó nemzetközi bizottságnak. Politikai érdemeinek elismeréséül rendkívül sok kitüntetésben részesült. Valóságos belső titkos tanácsos s aranykulcsos, a Szent-István-rend és a Takova szerb királyi rend nagykeresztese, stb. — Irodalmi működését az Irodalom és Tudomány czímű fejezetben méltattuk.

Kállay Emánuel.

Kállay Emánuel Született 1814. junius 14-én Napkoron. Iskoláit és a jogot Debreczenben, Egerben és Nagyváradon végezte. 1832-ben Bécsbe ment egy évi katonai szolgálatra, hogy a gárdához beléphessen s a Ferencz-Károly-ezredben mint hadapród szolgált. 1833-ban atyja elhalálozván, átvette örökségét és Kálló Semjénben telepedett le. Ez időtől kezdve élénk részt vett a politikai mozgalmakban és pedig mindenkor az ellenzék soraiban. Az 1844-iki tisztújításon Szabolcs vármegye hadi-főpénztárnokává választotta. 1847-ben *Kállay Menyhért* első alispán követté választatván, 1848-ban az akkori másod-alispán *Péchy* László első alispánná, — ő pedig másod alispánná választatott meg. Ez időben már nagy népszerűséggel bírt a megyében s az országos ellenzéki vezetőkkel — ezek közt leginkább gróf Batthyány Lajossal — összeköttetésben volt. Tevékenységét gyakran nemcsak

megyéjében, de a szomszéd Bihar-, Heves- és Szatmármegyékben is igénybe vették. Az 1848—49-iki mozgalmakban lelkes részt vett s alispánsága mellett, mint nemzetőri őrnagy, a szabolcsi nemzetőrökkel 2 hónapot töltött Mármaros vármegye határszéli vidékén, az ottani nemzetiségek csendben tartása végett. Onnan haza jőve, Kossuth Lajos egyenes felszólítására, mint őrnagy, 6 hét alatt tisztán önkéntesekből, 300 tagú lovas-csapatot szervezett Nyír-Bátorban. Az 1849. után következő korszakot kálló-semjéni birtokán gazdálkodva töltötte, folytonos élénk összeköttetésben az emigráczióval. Mint Kossuth Lajos törhetetlen híve, buzgó tevékenységet fejtett ki, különösen az Olaszországban az ott felállított magyar-légióhoz igyekvő hazafiak segítése körül, hogy czéljukat elérhessék. Nagy része volt 1859-ben a Garibáldi-féle betörést elősegítő titkos szervezkedésben is, mely azonban tudvalevőleg a villa-frankai békekötés következtében meghiúsult. Az 1861-iki alkotmányos rövid korszakban ismét másod-alispánja és egyik vezérembere lett Szabolcs vármegyének. 1869-ben a nyír-bátori kerület ellenzéki programmal képviselővé választotta. 1886. deczember 29 én Nagy-Bányán meghalt.

KÁLLAY BENJÁMIN.

Kállay István.

Kállay István, a Kállayak orosi ágából származó Kállay Antalnak, Szabolcs vármegye táblabírájának a fia volt. Kora ifjuságától kezdve a közpályán szerepelt. Szatmár vármegye aljegyzője volt, azután a cs. kir. udvari kanczelláriánál, majd a cs. kir. udvari kamaránál előbb fogalmazó gyakornok, 1817-ben azonban már fogalmazó, mely tisztét 1830-ig viselte. 1833-ban és a következő évben Heves és Közép-Szolnok egyesült vármegyék h. alispánja lett és később a Hajdukerület és Debreczen sz. kir. város királyi biztosává neveztetett ki. Ottani tevékenységének és tapasztalatainak eredményét egy nagyobbszerű munkálatban foglalta össze, melyben nemcsak a Hajdú-városok, hanem az egész Tiszavidék közigazgatási reformját fejti ki. E munkálatot ma is az országos levéltárban őrzik. 1837-ben Csanád vármegye főispáni helytartója lett és e vármegye főispánjai között ő volt az első, aki ünnepélyes beiktatásakor a hivatalos esküt nem latin, hanem magyar nyelven tette le. Ennek az akkor heves ellenzéki vármegyének a kormányzatát nagy tapintattal és körültekintéssel vezette. Utóbb mint főispáni helytartót egyszersmind máramaros-szigeti kir. kamarai adminisztrátorrá nevezték ki. 1838. vége felé megnősült és nőül vette Blaskovits Amáliát. Egész életén át vas-szorgalom és ernyedetlen kitartás jellemezte; e tulajdonságainak köszönheté azt a sokoldalú és magas műveltséget, mely őt kitünteté. E mellett a leglelkesebb hazafiui érzést táplálta és minden igyekezetével arra törekedett, hogy bármily kis hatáskörben is hozzájárulhasson ahhoz, hogy a magyar nemzet, a nyugat-európai nagy eszméknek megfelelően, végre a valódi haladás ösvényére léphessen. A jó közigazgatásban vélte felismerni az egyik eszközt, mely e czél elérését bizto-

síthatta és ezért lépett az adminisztrativ pályára. A közigazgatás érdekeit nem latolta politikai szempontok szerint és másoknak sem engedte meg, hogy az adminisztráczió párt-politikai vagy önző személyes czélok előmozdítására használtassék fel. Sehogy sem tudott megbarátkozni a 40-es évek elején a kanczellária által tervezett fontos változással, a melynek értelmében a főispánok helyett főnökök (adminisztrátorok) léptek volna a megyék élére. Ez okból épen lemondását készült beadni, midőn 1845. márczius 16-ikán, Pesten, 55 éves korában, hirtelen támadt vesebaj következtében meghalt.

Kállay Miklós.

Kállay Miklós. Szül. K.-Semjénben 1747-ben. Atyja halála után bérbe adta terjedelmes birtokait, mert tudományszomja Pestre, Pozsonyba, Bécsbe, majd külföldre vitte. Haza kerülvén, legott feltűnt magas műveltsége. A vármegye megválasztotta alispánjának, mely tisztét 18 éven át, mindenkor

PATAY ISTVÁN.

egyhangú választással töltötte be. 1809-ben a szabolcsmegyei inszurrekczió ezredese lett. A Nyírség tó-vizeinek a tiszai ártérbe való levezetése az ő műve és ez tette lehetővé a Nyírvíz-szabályozás műszaki befejezését. I. Ferencz király bokros érdemeinek elismeréséül kir. tanácsosnak nevezte ki, a mi abban az időben nagy kitüntetés-számba ment. Meghalt 1821-ben. Politikai szerepléséről a vármegye történetében van szó.

Kállay Ödön.

Kállay Ödön, született Napkoron 1815-ben. Iskoláit Lőcsén, Egerben és Debreczenben végezte. 1839-ben az akkoriban zászlóját erélylyel lobogtató ellenzék mellett harczolt és pedig előbb Szabolcs, később pedig Csanád vármegyében, a hol csakhamar főszolgabíró lett. 1843-ban Csanád vármegye követének választotta meg s mint ilyen a szélső balhoz csatlakozott. 1847-ben Szabolcs vármegye választá meg követének és Kállay tevékeny és erélyes részt vett nemzeti nagy átalakulásunk létrejöttében. Az a bizalom, melylyel őt Csanád és Szabolcs vármegye nemesi osztálya két országgyűlésen megajándékozta, a nép kebelében visszhangra talált, mert midőn az 1848-iki év a népet felszabadítva, honpolgári jogokkal ruházta fel, az 1848-iki első képviselőválasztások alkalmával őt is a képviselőházba küldték. A szabadságharcz alatt a kormány és az országgyűlés megbízásából mint kormány- és országos biztos több ízben működött. Később őrnagyi ranggal mint tábori térparancsnok szolgált Perczel táborában. 1849-ben őt is elfogták és halálra itélték, de Haynau neki is megkegyelmezett. Kis-cserei tanyájára internál-

tatott, honnan néhány évig távoznia nem volt szabad. A provizórium alatt elvonultan élt, azonban 1861-ben a nádudvari kerület képviselővé választotta, amidőn az akkori határozati pártnak egyik kimagasló tagja lett. 1864-ben ismét a nádudvari kerület küldötte fel a képviselőházba, ahol az akkor keletkezett 37 tagú szélső-bal egyik oszlopa volt. 1867-ben, a kiegyezés után, képviselői állásáról lemondott és a magánéletbe akart visszavonulni; Kossuth Lajos azonban, ki őt nagyrabecsülte és kegyelte, hozzá intézett levélben kérte fel, hogy folytassa hazafias működését. Ez inditotta arra, hogy a Szeged város polgárai részéről felajánlott mandátumot elfogadja. Szeged város alsó kerületének képviselője lett és e kerületet képviselte haláláig. A szegedi árvíz alkalmával mint miniszteri biztos, a mentési és élelmezési ügyeket vezette. Meghalt 1879. év nyarán.

BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

Kállay Zoltan.

Kállay Zoltán dr. szül. 1856. aug. 1. Nagy-Kállóban. Tanulmányainak elvégzése után Szabolcs vármegye tiszteletbeli aljegyzője, a következő évben a közmunka és közlekedésügyi minisztériumban minisztéri fogalmazó, 1884-ben a nagy-kállói járás szolgabírája lett, majd 1887-ben országgyűlési képviselőnek választották meg. Azután a kormány kinevezte Hevesmegye főispánjává, ahol 1900 márczius havában ünnepelték meg főispánságának 10 éves jubileumát.

Lengyel Miklós.

Lengyel Miklós püspök, szül. Bökönyben, 1802. decz. 5. A teologiát Bécsben elvégezvén, 1826-ban pappá szentelték. Miután egy évig Makláron káplánkodott, az egri Foglár-intézetben aligazgató, később tanulmányifelügyelő, majd teologiai tanár lett. 1834-ben a doktori czímet is megszerezvén, több helyen plébános volt, 1851-ben egri kanonokká nevezték ki és több egyházi méltóság viselése után 1873-ban érseki helynök és nagyprépost, 1879-ben pedig dulcignói választott püspök lett. Meghalt Egerben 1889 okt. 10. Nevét jótékonysága és számos alapítványa által tette emlékezetessé. Az

egri székesegyház Mária kápolnája is az ő bőkezüségének köszöni ujjáalakitását. Érdemeinek elismeréséül Budapest városa díszpolgárának választotta meg. Irodalmilag is működött.

Megyeri Károly.

Megyeri Károly, családi néven Stand, szül. 1797-ben Megyeren. Atyja, a ki gazdatiszt volt, fiát is e pályára adta. Azonban a fiú a szinészethez vonzódott és beállt Kilényi, majd később Sándorfi társaságába. A pesti nemzeti szinház megnyitása után, mint komikus színész ő is e társasághoz csatlakozott és 26 évig a nemzeti szinház tagja volt s itt rendkivüli sikerei és kiváló egyéni tulajdonságai által nemcsak a közönségnek, hanem Petőfinek és Vörösmartynak szeretetét és tiszteletét is megszerezte. Meghalt 1842-ben. Haláláról Vörösmarty egy eprigramban emlékezett meg. Petőfi pedig „A tintás üveg“ cz. versében örökiti meg.

Mudrány András.

Mudrány András emlékét főleg nagy jótékony alapitványai által tette nevezetessé. 100,000 frtot érő zemplénmegyei birtokát a sárospataki főiskolának, szabolcsi 40,000 frtot érő ingatlanait pedig a szabolcsi ev. ref. egyházra hagyta. Irodalommal is foglalkozott, a mennyiben Szabolcs várának és őseink bejövetelének történetét kutatta.

Patay András.

Patay András ny. tábornok szül. 1837-ben. Középiskoláit Debreczenben végezte és két évet a bécsi műegyetemen töltött. 1858-ben mint hadapród a 4-ik huszárezredbe lépett. Két évvel később hadnagy lett, 1861-ben pedig mint főhadnagy kilépett a szolgálatból és haza ment gazdálkodni. 1867-ben azonban a nyírbátori járás szolgabírája lett és két évvel ezután közfelkiáltással a vármegye másod-alispánjául választották meg. Ugyanazon évben az akkor alakuló m. kir. honvédség tartalékába lovas-századossá neveztetett ki. 1871-ben ő Felsége Nagyvárad és Debreczen városok főispánjává nevezte ki, mely tisztét azonban 1874-ben letette. 1881-ben, a csendőrség szervezésekor csendőrszázados lett, majd rövid idő mulva őrnagy és az erdélyi I. számu csendőrkerület parancsnok-helyettese, de már 1882-ben valóságos parancsnokká léptették elő. 1884-ben alezredessé, 1887-ben pedig ezredessé nevezték ki. 1891-ben a III. oszt. vaskorona-rendet nyerte kitüntetésül. 1893-ban mint a IV. csendőrkerület parancsnoka Kassára helyeztetett át, míg 1897. augusztus havában cs. és kir. vezérőrnagyi ranggal nyugalomba vonult.

Patay István.

Patay István, képviselő, szül. Tisza-Dadán 1808-ban. Kezdetben katonának készült. A bécsi mérnökkari akadémián tanult és innen kikerülvén, mint hadnagy szolgált a Württemberg-huszárezredben. 1832-ben otthagyta a katonai pályát és haza jövén, megyei tisztviselő lett. A szabadságharczban is résztvett és 1849-ben Pest város térparancsnokává nevezték ki. Az alkotmány helyreállitásakor megválasztották képviselőnek és mint ilyen, egyike volt azoknak, kik a szélső-baloldali pártot megalakitották. Meghalt Debreczenben, 1878. máj. 5-én. Politikai szerepléséről a történelmi részben több helyen van szó.

Petneházy István.

Petneházy István, a borosjenői várnak kapitánya, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem korának egyik nagytekintélyü személyisége, a ki vitézsége mellett, diplomácziai ügyessége által is kitünt. Ő volt egyik képviselője a fejedelemnek Kassán, midőn 1622-ben, a nikolsburgi béke feltételei szerint, a koronát átadták II. Ferdinánd király biztosainak. Meghalt 1632 körül.

Petneházy Dávid.

Petneházy Dávid, szül. 1645 körül. Tanulmányait a debreczeni kollégiumban elvégezvén, katonának állt és csakhamar kitünt vitézsége által. 1683-ban már Thököly előhadainak vezére volt. Thököly elfogatása után I. Lipóthoz pártolt és különösen Aradnak a törököktől való visszafoglalása alkalmával tanúsitott vitézségéért Lipót egy arany lánczot és a király képével ellátott arany érmet ajándékozott neki. Buda várának visszafoglalásakor is kiváló bátorságának és vitézségének adta jelét.

Rakovszky Sámuel.

Rakovszky Sámuel honvédezredes, szül. Gáván 1802-ben. 1827-ben a Reuss herczeg nevét viselő huszársághoz állott be, ahol 1831-ben hadnagy, 1841-ben főhadnagy lett és mint ilyen nyugdijba lépett; 1848-ban azonban a megyei bizottmány véleményezése alapján, századosi ranggal a megyei önkéntes zászlóaljba lépett. E korban való szerepléséről e monografia történeti részében van bővebben szó.

Répássy Mihály.

Répássy Mihály tábornok, szül. Kemecsén 1795-ben. Előbb a királyi testőrségnél szolgált, ahol őrnagyi ranggal mint testőrőrmester volt alkal-

mazva. Innen a Württemberg huszárezredhez ment Galicziába, honnét 1848-ban a haza hívására az egész ezred bejött Magyarországba. Életének további fontosabb adatait e monografia történeti részében adjuk.

SZENTPÉTERY ZSIGMOND.

Simonyi József.

Simonyi József (vitézvári) báró, huszárezredes, szül. Tasson, 1771. márcz. 18. Atyja Pesten taníttatta, de a fiunak egy csepp kedve sem lévén a tanuláshoz, megszökik az iskolából és az alig 16 éves ifju először a Greffen-huszárokhoz, majd, midőn innen apja kiváltja, a Wurmser-huszárokhoz áll be katonának és már 1789-ben Pancsovánál a törökök ellen harczol. A nemsokára kitört franczia háborúban mint őrmester vett részt és bámulatos vakmerősége és hőstettei által a legnagyobb kitüntetéseket és katonai méltóságot szerezte meg magának. 1786. máj. 2-án Salónál egy szakasz huszárral rárontott a francziákra és hadtestének a franczia által már elfoglalt 30 ágyúját és tábori készletét visszaszerezte. Mint főhadnagy 1800. jun. 23-án vakmerő támadásával olyan zavarba hozza a visszavonuló franczia csapatokat, hogy ezek, az osztrákoktól elfoglalt összes zsákmányt otthagyva, elmenekülnek. Majd junius 27-ikén Neubergnél lesből rájuk ront az osztrákok utóvédjét megtámadó francziákra, 60 közlegényt és egy tisztet elfog és az elfogott osztrákokat kiszabaditja. Vitézségének elismeréséül a Mária Terézia renddel, majd 1804-ben bárói ranggal tüntetik ki. Legnagyobb hőstette volt a Taya-híd védelme, mi által a sereg visszavonulását biztosította. A béke idején részint Magyar-, részint Lengyelországban élt. Midőn a háboru ujra kitört, ismét a harcztéren találjuk. Lipcsénél megsebesült. 1814-ben éjjel a Rhone-on átusztatván seregét, meglepi és visszaszoritja a francziákat. E hőstettéért számos kitüntetést kap a külföldi fejedelmektől. 1820-ban megházasodott. 1828-ban egyszerre, máig is ismeretlen okból vizsgálatot inditanak ellene, felfüggesztik minden hivatalától és 1832-ben minden érdemeinek, czímeinek, méltóságának elvesztésére és várfogságra itélik. Az aradi várban halt meg 1832. aug. 3-án.

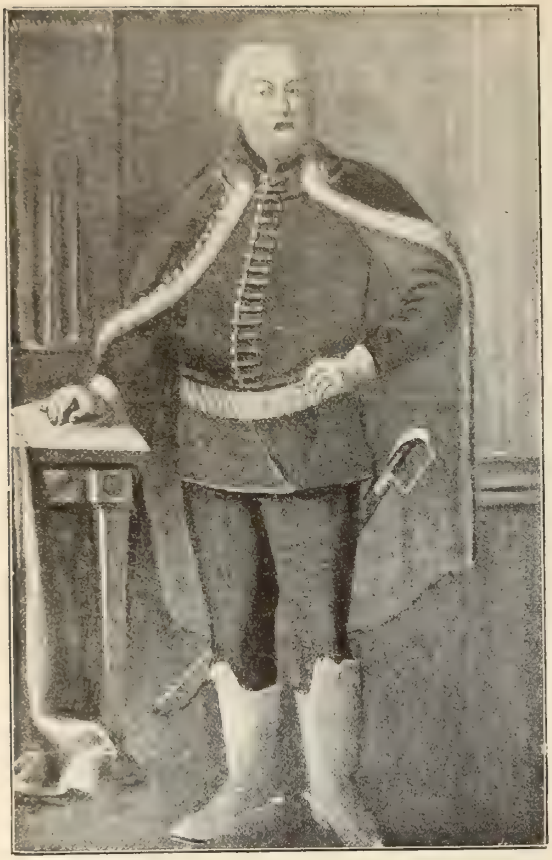
Szénffy Gusztáv.

Szénffy Gusztáv (Kohlmann) szül. Nyíregyházán 1820-ban. A hazai zeneirodalom egyik nem méltányolt, de legérdemesebb alakja, aki a magyar zene rendszerének kutatása és megállapitása körül nagy érdemeket szerzett. E végből beutazta Magyar- és Erdélyországot, valamint az aldunai tartományokat és kutatásainak eredményét fel is dolgozva, azt 1861-ben Pesten bemutatta; de miután az kellő méltánylásban nem részesült, soha egészében ki nem nyomatta, csak egyes részletek jelentek meg belőle a Zenészeti Lapokban a 60-as években. Számos tudományos zenei értekezésen kivül, sok értékes zenedarabot is írt. Meghalt 1872-ben.

Szentpétery Zsigmond.

Szentpétery Zsigmond, szül. 1798-ban Rohodon. Középiskoláit elvégezvén, 1815 ben Láng és Udvarhelyi szinésztársulatába lépett és vándorolva egész Kassáig jutott, hol 1835-ig maradt. A budai állandó szinház megnyitásakor Szentpétery ide szerződött, majd később a nemzeti szinház tagja lett. Meghalt 1858. decz. 13.

Egyike volt a legkiválóbb szinészeknek, aki a legkülönbözőbb szerepkörökben egyaránt kitünő alakitást nyujtott. A magyar társadalom typikus alakjait épen olyan mesterien személyesítette, mint a franczia szalonok elegáns gavallérját, vagy az egyszerü munkást. Irodalmilag is működött, a

VAY ÁDÁM.

mennyiben több színdarabot dolgozott át, forditott és alkalmazott a magyar színpadra.

Vályi János.

Vályi János görög kath., püspök, szül. Ó-Vencsellőn, 1837. szept. 22. Pappá szentelték 1865-ben. Majd a bécsi Augusztineumban teologiai doktori czímet szerezvén, 1869-ben az ungvári papnevelőben tanulmányi felügyelő, a liczeumban az egyházjog és történelem tanára lett. Innen folytonosan emelkedett a papi méltóságokban, mig 1882-ben eperjesi püspök, 1892-ben pedig pápai főpap, trónálló és római gróf lett. 1896-ban az uralkodó a Lipót-rend középkeresztjével tüntette ki.

Vályi püspök sokat áldozott jótékony czélokra. Adományainak összege eléri a 90,000 frtot. 1886-ban épittetett egy szemináriumot, 1895-ben 25,000 frttal gyarapitotta a tanítóképző intézet alaptőkéjét, 10,000 frttal pedig a középiskolai tápintézetet bővitette stb.

Várdai Pál.

Várdai Pál esztergomi érsek szül. Kis-Várdán, 1483. Lelkes híve volt a Szapolvai-pártnak, a melynek segélyével 1519-ben királyi kincstárnok, később veszprémi, majd egri püspök lett. Résztvett a mohácsi ütközetben is. Szapolyai, királylyá választatása után, kinevezte őt 1526-ban esztergomi érseknek. A következő évben Ferdinándhoz pártolt át, aki őt királyi helytartóvá nevezte ki 1542-ben. Meghalt Pozsonyban 1549-ben.

Vay Ábrahám gróf.

Vay Ábrahám gróf. Született 1789. jul. 13-án. Tanulmányai befejeztével Borsod vármegye szolgálatába lépett, hol fényes tehetsége, nagy ismerete és népszerüsége előkelő helyet biztosított számára. 1825-ben első alispánná választatott, de már az ez év őszén összeült országgyűlésre követül küldetett. Az 1825/27-iki országgyűlést előkészítő kerületi űléseken, mint a válaszfelirati bizottság tagja, csakhamar magára vonta az országgyűlés figyelmét, ahol fényes szónoki képessége kiváló helyet biztosított neki. A követek között követtársaival, Ragályi Tamással és Nagy Pállal együtt „a triumviratust“ alkották. Az 1825. nov 3-án tartott űlésen, arra a hírre, hogy Széchenyi István az akadémia alapítására egy évi jövedelmét ajánlotta fel, Vay Ábrahám elsőnek 8000 ezüst forintot írt alá. Az országgyűlés befejeztével a kormány mindenkép arra törekedett, hogy neki méltó helyet biztosítson. 1830-ban Bereg vármegye főispáni helytartójává neveztetett ki és ugyanekkor grófi rangra emeltetett, az akadémia pedig igazgató-tanácsának tagjává választotta. Bereg vármegyében elfoglalt tisztét 1832-ig viselte, a mikor Máramaros vármegye főispáni helytartójává neveztetett ki, mely vármegyét egész 1845-ig közszeretettől kísérve, kormányozta. Lemondása után, Berkeszre vonult vissza, de ez idő alatt is, főleg a közgazdasági kérdéseket, élénk figyelemmel kísérte. A magyar kereskedelmi társaság aláírási ívét 20,000 frttal nyitotta meg. Az első felelős magyar minisztérium 1848-ban Máramaros vármegye főispánjává nevezte ki. A szabadságharcz alatt visszavonult bitokára, fiai azonban tevékeny részt vettek a nemzeti küzdelemben. Meghalt 1855. márcz. 3-án Berkeszen. Hosszú közpályája alatt számos kitüntetésben részesült. 1815-ben cs. kir. kamarás, majd később valóságos belső titkos tanácsos és a Szent István-rend közép-keresztese lett.

Vay Ádám.

Vay Ádám. Kurucz főúr, II. Rákóczy Ferencz legodaadóbb híveinek egyike, aki fejedelmét a száműzetésbe is követte. Első szereplése a Thököly-féle felkelés idejére esik. 1679-ben Thököly elfogatta s hívei közé kényszerítette. Thökölynek tett fogadalmához azután mindvégig hű maradt, miáltal magára vonta I. Lipót haragját, aki javait elkoboztatta és Vayt Bécs-Ujhelyen elzáratta. 1700. jul. 17-én azonban kegyelmet nyervén, elkobzott jószágait is visszakapta. Alig telepedett le ősi birtokaiba, a felvidéki főurak közt ekkor már mindjobban fokozódó elégületlenség őt is magával ragadta. Az 1701. farsangján a Bercsényi ungvári várában megtartott összejöveteleken több ízben résztvett. E miatt ismét elfogták s Kassára vitték, mivel azonban semmit sem tudtak rábizonyítani, szabadon bocsátották. Midőn fogságából kiszabadult és II. Rákóczy Ferencz kitűzte a felkelés zászlóját, Vay Ádám az elsők közé tartozott, akik szolgálatukat felajánlották. Julius 19-én fogadta Vaján a fejedelmet, honnan Rákóczyval Kálló megvételére indult. Kálló eleste után a fejedelem őt udvari főmarsallá nevezte ki. Később Békés vármegye főispánja, majd a jászok és kunok kapitánya s Munkács várának parancsnoka lett. Mint a fejedelem egyik bizalmasa, 1704-ben érintkezésbe lépett XIV. Lajos franczia királylyal s tőle a segedelmet kilátásba helyező levelet nyerte. Az 1705. év őszén tartott szécsényi gyűlésen hasonlóképen tevékeny részt vett és főleg a vallásügyi vitáknál igyekezett mérséklőleg hatni a protestánsokra. A trencséni vereség után Vay Ádám is azok közé tartozott, akik tisztességes feltételek alatt a békekötést ajánlották. Károlyi Sándor főleg az ő rábeszélésére lépett érintkezésbe 1711. január havában Pálffyval, mely tárgyalások eredményekép Rákóczy Ferencz és Pálffy Vaján jan. 31-én találkoztak. Az ez alkalommal megkezdett alkudozások eredményre nem vezetvén, Vay Ádám Rákóczyt Lengyelországba követte. A szatmári békekötés után Vay Ádám is osztozott a bujdosók szenvedéseiben. Javai elkoboztattak, csupán az első házasságából született gyermekei nyerték vissza 1713. szept. 18-án Hajnácskőt. Rákóczy Lengyelországból 1712-ben Párisba ment, Vay pedig megbetegedvén, Danzigban maradt, ahol meg is halt.

ID. GRÓF VAY ÁDÁM.

Id. gróf Vay Ádám.

Id. gróf Vay Ádám született Berkeszen 1830-ban. Házi nevelésének befejezése után négy évig Berlinben folytatta tanulmányait, ahol az egyetemet látogatta. Visszatérve szabolcsmegyei birtokára, átvette uradalmai kezelését és ettől fogva élénk részt vett a vármegye közigazgatási és társadalmi mozgalmaiban. A 60-as években orsz. képviselővé választották és mint ilyen a Deák-pártnak egyik oszlopa volt. Azután Szabolcs vármegye főispánja lett, de ezt az állását az akkori politikai viszonyok miatt nem sokáig tartotta meg. Hosszu ideig egyházmegyei tanácsbíró volt, társadalmi téren pedig már előbb megalakította a vajai agarász-egyletet, melynek elnöke volt. Jelenleg val. b. t. tanácsos és a főrendiház tagja. Kitünő szónok, kinek beszédei mindenkor közfigyelmet keltettek. Megyéje legnépszerűbb és legtiszteltebb alakjainak egyike.

Vécsey József.

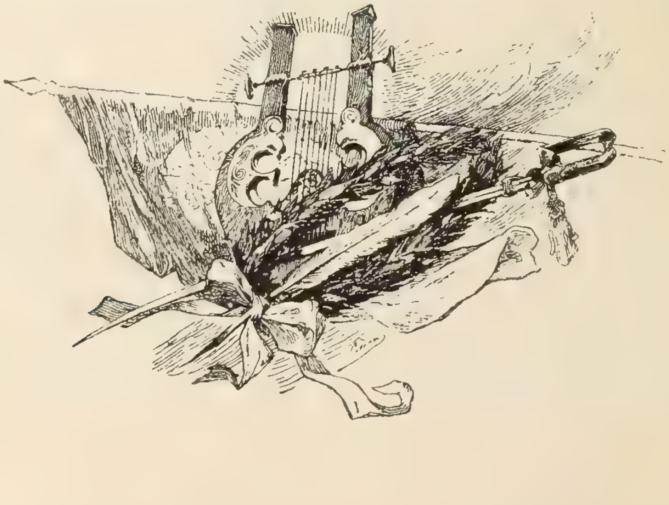
Vécsey József báró szül. 1829-ben. Középiskolai tanulmányait magánúton végezvén, Bécsbe ment, a hol a bölcsészetet és a jogot hallgatta. 1846-ban vizsgálatot tett, majd 1847-ben a kir. kúriánál jurátusnak esküdött fel. Azonban e pálya nem vonzotta, azért hosszabb tanulmányi útra indult. Beutazta Európát, Ázsiát és Afrikát és visszatérve beállt a tengerészethez, hol csakhamar sorhajóhadnagy és Miksa főherczeg hadsegéde lett. E tisztségéről gyenge egészsége miatt leköszönvén, a magánéletbe vonult vissza, míg később mint Szatmár vármegye alispánja, a politikai pályára lépett. 1865-ben az aranyos-meggyesi kerület választotta képviselőjének, Deák-párti programmal. Később Szatmár vármegye főispánja lett.

Zoltán Elek.

Zoltán Elek nyug. cs. és kir. altábornagy, cs. és kir. kamarás, a Lipót-rend lovagja, a vaskorona rend, a katonai érdemkereszt, a hadi érem és a katonai tiszti szolgálati kereszt tulajdonosa. Szül. Apagyon 1841-ben. Katonai kiképzősét a weisskircheni lovas-iskolában nyerte. 1758-ben a cs. és kir. 10. huszárezred hadnagya lett 1859-ben részt vett az olaszok és francziák elleni hadjáratban. A solferinoi csatában két sebet kapott és még e hadjárat alatt főhadnagyá nevezték ki. Ugyanezen ezreddel részt vett az 1866-iki poroszok elleni hadjáratban. 1870-ben a m. kir. honvéd-huszárokhoz helyeztetvén át, József főherczeg mellé osztatott be, mint parancsőrtiszt. 1874-ben letette a törzstiszti vizsgálatot és csapatszolgálatra a honvéd-lovassághoz vonult be. 1876—1880-ig a honvédelmi minisztériumban a lovassági ügyek előadója volt. 1880-ban alezredesi ranggal a kassai 5. honvéd-huszárezred parancsnokává neveztetett ki. 1884-ben ezredessé előléptetvén, Budapestre helyeztetett át, mint az 1. honvéd-huszárezred parancsnoka, 1888. év végén pedig az elhalt Henneberg Károly altábornagy helyébe a m. kir. honvéd-lovasság felügyelőjévé neveztetett ki. 1890-ben tábornok, 1895-ben altábornagy lett és 1896-ban nyugdijba vonult.

Rostosinszky Parthén Péter.

Rostosinszky Parthén Péter (Parthénius Péter), szakolyi születésü gör. kath. püspök életrajzi adatait Lengyel Endre n.-kállói gör. kath. lelk. esperes állította össze. Miután ez adatok már nyomtatás közben érkeztek be, azokat csak a betűsoron kívül közöljük. E kiváló gör. kath. püspök szül. 1650-ben. Mint szt. Bazil rendű szerzetest, az egyházi teendőkben való nagy jártassága emelte a püspöki székre. Erejét az *unionak* diadalra emelésében összpontosította. 1645-ben, mint az egyházmegye küldötte, Jakusics György egri püspökhöz ment azon czélból, hogy a római szent-székkel az egyesülést megkösse, mely fáradozását hosszú küzdelem után siker koronázta. Miután mint püspök-helyettes az unio megvalósítása körül nagy eszének és buzgalmának kiváló jeleit adta, Taraszovics László, közeledni látván végóráját, megigértette egyházmegyei papjaival, hogy Rostosinszky Parthén Pétert fogják utódjául választani, ami 1648-ban egyhangulag meg is történt. Mint püspök az 1648-ban N.-Szombatban tartott nemzeti zsinatra ment, ahol nagyhorderejü kijelentéseivel feltűnést keltett. Ezután fel akarta magát szenteltetni, de tervét megakadályozta az, hogy a szent-széktől megerősítést még nem nyert. 1651-ben Simonovics István szakadár érsek, Moldávszky Gergely és Bisztriczky Száva schismatikus püspökök segédkezése mellett, püspökké szentelte, VII. Sándor pápa pedig az irreguláris felszenteléstől teljes felmentvényt eszközölt ki számára, mely után a püspökségben is megerősíttetett. Majd Lipót királytól nyert 1659-ben megerősítő oklevelet, mely a híveket Rostosinszky iránti engedelmességre inti, s őt, mint az apostoli szentszék által megerősített rendes püspököt elfogadni és tekinteni parancsolja. Az unió létrehozásán kívül elévülhetetlen érdeme Rostosinszky püspöknek az is, hogy sikerült neki a gör. kath. papságot akkori szolgai és lealacsonyitó állapotából kiszabadítani. Ugyancsak az ő főpásztori kormányzása alatt látjuk azon törekvés első nyomait is, hogy a munkácsi püspökség az esztergomi érsekség egyház-joghatóságához tartozzék. Ez a törekvés, csak 1771-ben valósúlt meg. Meddig kormányozta Rostosinszky a munkácsi egyházmegyét, biztosan megállapítani nem lehet; igen valószinű azonban, hogy áldásos életét 1670-ben fejezte be.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MELLÉKLETEK.

I. ÖNÁLLÓ KÉPEK, MELLÉKLETEK, TÉRKÉPEK.

II. SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPEK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

BUDAPEST, LÉGRÁDY TESTVÉREK.